

87/5

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL.

SZERKESZTI

Dr HELTAI FERENCZ.

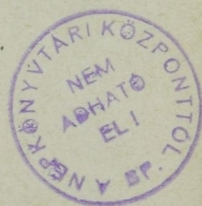
XI. ÉVFOLYAM 1887.

MAGYAR MÉRNÖK ÉS ÉPÍTÉSZ
EGYLET.

BUDAPEST.

AZ ATHENÆUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R. TÁRSULAT.

1887.

TARTALOMJEGYZÉK.

I. Szerzők nevével jegyzett czikkek.

	<i>Lap</i>
Dr. <i>Acsády</i> Ignác: A magyar postaügy történetéhez	174
Dr. <i>Bernát</i> István: A keletindiai búza versenye	205
<i>Borovszky</i> Károly: Magyarország szőlőművelése és borászata	584
<i>Deutsch</i> Antal: Az elsőbbségi kölcsönök conversiója	80
<i>Deutsch</i> József, ifj.: Tanulmány a répaczukoradóról	843
Dr. <i>Fekete</i> Ignác: A legújabb statisztikai munka	55
— — Az angol gyarmatok értekezlete	310
<i>Fenyvessy</i> Adolf: Két beteg ipar	5
Báró <i>Fiáth</i> Miklós: Magyarország háziállat-állományának megosz- lása	109
<i>Frecskay</i> János: Két külföldi szakvélemény a szabadalmi törvény- javaslatról	124
<i>Gelléri</i> Mór: A kivitel és külkereskedelem fejlesztése	30
<i>Grünwald</i> Béla: Zólyom megye közgazdasági viszonyai	241
— — A régi Magyarország	691
Dr. <i>Heltai</i> Ferencz: Olvasóinkhoz	1
— — Közgazdasági és statisztikai évkönyv	911
<i>Hajnal</i> Vilmos: A vicinalis vasutak és az állam	91
Dr. <i>Halász</i> Sándor: A postatakarékpénztárakról	891
Dr. <i>Jekelfalussy</i> József: Fogházaink állapota	
Dr. <i>Joób</i> Lajos: Egy javaslat az ipar fejlesztése érdekében	119
Dr. <i>Keleti</i> Károly: Magyarország élelmezése	321
<i>Körösi</i> József: A statisztika statisztikája	343
Dr. <i>Matlekovich</i> Sándor: Az ipartörvény hatása	270
Dr. <i>Mandello</i> Károly: Iparunk fejlesztése	23
Dr. <i>Pisztory</i> Mór: Az arany valuta elmélete és Németország újabb valutarendszerének következményei	161
— — Pozsony	382, 511
Dr. <i>Pólya</i> Jakab: A földbirtok tulajdona	440, 528

	<i>Lap</i>
Dr. <i>Pölya</i> Jakab : A deficit	549
<i>Sasvári</i> Ármin : Az ipar Szerbiában	
<i>Telkes</i> Simon : Az eledelipar	465
— — Kereskedelmünk italokkal	644
Dr. gróf <i>Wickenburg</i> Márk : A váltóárfolyamokról	190
<i>Weszelovszky</i> P. Mihály : Az agrár-kérdés Oroszországban	139

II. Névtelenül közölt czikkek.

A országgyűlési választók statisztikája	321
Az észak-amerikai szövetségi vasuti törvény	615
A gabonaliszt- és kenyérárak viszonya	631
A világ búzatermelése	730
A nyereség és veszteség az áralakulásnál	740
A munka lovagjai rend és az 1886. évi nagy vasuti strike	750
Az európai államok adósságai	758

III. Állandó rovatok.

Értesítő	64, 153, 230, 317, 546, 682
Közgazdasági folyóiratok szemléje.	70, 157, 238, 320, 461, 686 766, 841, 914

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

XI. ÉVFOLYAM.

1887.	J A N U Á R I U S 15.	I. FÜZET.
-------	-----------------------	-----------

Olvasóinkhoz.

A »Nemzetgazdasági Szemle« tiz évi fönnállása után nem szükséges annak létét igazolnunk. Napjainkban, a mindön világszerte az egész közéletnek a gazdasági kérdések megoldására való törekvés ad irányt, az egyetlen magyar közgazdasági szakfolyóirat önmaga igazolja létét és csak azt kell sajnálnunk, hogy irodalmi viszonyaink csupán egy szakfolyóirat fönnállását teszik lehetővé.

Föladatunkat, melyre a Magyar Tudományos Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának megtisztelő bizalmából vállalkoztunk, sokszorosan nehezíti, bár egy tekintetben meg is könnyíti, az a körülmény, hogy folyóiratunk magában áll nemzeti irodalmunkban. Más, nagyobb irodalmakban a közgazdaság elméleti és gyakorlati kérdéseivel külön folyóiratok foglalkoznak, viszonyaink között ezen egyetlen folyóiratnak a közgazdasági tudomány mindkét terére ki kell terjeszkednie.

Ezt tette eddig is és ez marad föladata a jövőre.

A közgazdasági tudomány igazán elméleti tanai abstract igazságok jellegével birnak, a melyeket lehet föl fogni vagy föl nem fogni, ép úgy, mint a matematika igazságait, de sem megtámadni, sem védeni nem szükséges. Ezen tanokat azonban tudományunk megalapítói már rég kifejtették és azok a maguk szűk körében nem esnek vitatás alá, mindössze újabb bizonyítékokat hordhatni össze

igazságuk kimutatására vagy a gazdasági élet még vizsgálat alá nem vett ágaiban tüntethetni ki érvényesülésüket. Szemlénk hasábjai soha sem lesznek elzárva ilyenmű vizsgálatok elől, a magunk részéről pedig föladatunknak tartjuk a külföldön folyó vizsgálatok eredményeinek bemutatását is.

Az abstract elméleti tanok szűk körétől eltekintve azonban a közgazdasági tudomány kiválóan gyakorlati jellegű és mint ilyen, szorosan összeforrt az államok gazdasági életének tényleges kérdéseivel. A gyakorlati élet kérdéseivel szemben nincs elfogulatlanság; mindenkinek kijelölik álláspontját ideáljai, azon meggyőződése, melyeket magának az egyén rendeltetésére az állam céljaira és föladataira nézve alkotott és a milyeneket minden gondolkozó embernek alkotnia kell.

Ezért nem ígérjük, hogy a gyakorlati élet kérdéseivel szemben elfogulatlanok leszünk, e szónak köznapi értelmében. Szabadság és igazságosság a társadalmi és állami életben képezi alapelvünket azon nagy problémával szemben, mely ma egy, holnap más alakban, de folyton foglalkoztatja az emberiséget; értjük az úgy nevezett socialis kérdést, nyilvánuljon ez akár az agrár, akár a munkás kérdés alakjában, és keressen érvényesülést akár az ipar, akár a tulajdon vagy örök jog terén. Megalkottuk magunknak ideáljainkat az egyén céljairól és az állam föladatairól és ezen ideálok érvényesítésére törekszünk mint író, és törekszünk mint szerkesztő, mert az ideálok megvalósítására való törekvés erkölcsi kötelesség.

Ezen törekvés, mely nem hiányozhat egy komoly gondolkozóban sem, az igazság kutatásával jár és az igazság keresésének mindig tért nyitunk, még akkor is, ha kiinduló pontjaink nem találkoznak azokéval, kik folyóira-

tunkat arra igénybe venni akarják. A »Nemzetgazdasági Szemle« egyik főfeladata lesz, hogy a gazdasági-társadalmi élet e nagy elvi kérdéseiről tájékoztassa a magyar közönséget, különösen a kérdés azon nyilvánulásairól, a melyek nálunk megoldást sürgetnek.

A társadalmi élet ezen nagy elvi kérdései azonban ritkán válnak actualisakká, a mindennapi élet gondjait nem ezen elvi, hanem a gyakorlati jellegű kérdések veszik igénybe, a melyek államgazdaságunk helyzetével, mezőgazdaságunk, iparunk és kereskedelmünk szükségleteinek kielégítésével, közlekedési viszonyaink rendezésével és fejlesztésével függnek össze. A »Nemzetgazdasági Szemle« e tekintetben való feladatainak nagyságát és nehézségét ki sem ismeri inkább nálunknál.

Közéletünk egyik aggályos jelensége az, hogy ezen kérdések, legyenek azok bármily fontosak is, nem vitattatnak meg a kellő alapossággal. Közgazdasági publicistikai irodalmunk ma sokkal sekélyebb, mint bármikor az alkotmányosság visszanyerése óta. E tekintetben elég arra utalnunk, hogy például a gazdasági kérdéseknek Auszriával való, most napirenden levő rendezése tudtunkkal egyetlen egy műben sem tárgyalatott alaposabban. Nagyfontosságú kérdések kerülnek törvényhozási szabályozás alá, a nélkül, hogy érdemleges vita tárgyát képeznék. Az állam a legnagyobb jelentőségű pénz-, hitel- és adóügyi rendszabályokat viszi keresztül, a nélkül, hogy ezek komolyan megbeszéltnének. Így volt ez például a járadékok convertálásánál, a mely csak utólagosan képezte dissertatio anyagát és ugyanezt látjuk most a vasuti elsőbbségek conversiojánál, vagy a szállítási adó emelésénél.

Ezen állapotot, a midőn az egész közgazdasági publicistika a hirlapokba szorúlt, senki sem tarthatja helyesnek

és a ki kissé közelebbről szemléli a közügyeket, az annak káros hatásait is észreveheti. Legfőbb törekvésünk az lesz, hogy a nagyobb jelentőségű gyakorlati kérdések, melyek a megoldás stadiumában állanak vagy közérdeklődést keltenek, Szemlénkben alaposan és kimerítően tárgyalassanak, hogy megoldásuk előkészítettessék. E tekintetben a »Nemzetgazdasági Szemle« független minden politikai párttól és arra igyekszik, hogy folyóiratunk köré csoportosítsa a közgazdasági kérdésekkel foglalkozó összes írókat a pártállásra való tekintet nélkül.

E mellett törekedni fogunk a magyar közönséget tájékoztatni azon fontosabb kérdések felől, a melyek a külföldön foglalkoztatják az elméket és e célból állandóan figyelemmel kísérjük a külföldi irodalmat, a törvényhozások és a közgazdasági tudományos egyesületek tárgyalásait, és a mennyiben azt terünk engedi, rendes rovatokat nyitunk az irodalom jelenségeinek és a törvényhozási és egyesületi tárgyalásoknak ismertetésére.

E törekvésünk azonban csak úgy lehet sikeres, ha az írók és a közönség támogatásával találkozunk. Az írók és a közönség támogatásával a »Nemzetgazdasági Szemle« betöltheti feladatát, mit meggyőződésünk szerint nemcsak a magyar közgazdasági irodalom, de a közgazdaság érdeke is követel.

Heltai Ferencz.

Két beteg ipar.

Irta

Fenyvessy Adolf.

Meg kell mindjárt mondanom, hogy a cukor- és szeszipar értem; mert melyik kis- vagy nagyipar nem szenved ma túltermelés vagy a productio átalakulása folytán? Monarchiánknak alig van azonban fontosabb ipara, mint a cukor- és szesztermelés; az egyik túlnyomólag Ausztriát, a másik mindkét államot, de főleg Magyarországot érdekli. Foglalkozni velök pedig ez idő szerint nemcsak azért van okunk, mert a két törvényhozás előtt javaslat fekszik a cukoradó-törvény megváltoztatásáról, a melynek tárgyalását megengedhetőnek nem tartom, ha a két törvényhozás egyuttal föl nem karolja a szeszipar bajának orvoslását is; de foglalkozni kötelessége a törvényhozásnak e két nagyterjedelmű iparral azért is, mert elfajulásuknak: a túltermelésnek és a túlhajtott exportnak egyik okozója maga az adóügyi törvényhozás. Közgazdasági s pénzügyi fontos tekintetek sürgetik a két iparág sorsával való tüzetes foglalkozást.

A cukoradó rendezésének szőnyegre hozatalát az a körülmény okozza, hogy az érvényben levő cukoradó-törvény a most folyó termelési évadon túl csak egy, az 1887—88-ik év adókontingenséről intézkedik, mely 12,800.000 forinttal van meg szabva és a törvény illető szakasza kimondja, hogy mikor ezen kontingens el lesz érve, a törvényhozás ujabban fog intézkedni. A két kormány meg is egyezett már a javaslatba hozandó intézkedések fölött a törvényhozások előtt lévő előterjesztésükben. A szeszádot illetőleg hasonló törvényszerű parancs nem létezik, hanem igenis fennáll a belső szükség, legalább Magyarországra nézve, és pedig épp oly sürgetőleg, mint Ausztriára nézve a cukoradó reformja tekintetében.

A cukoripar helyzete évek óta világszerte megnehezült

A fogyasztás nem tartott lépést a termelés növekedésével, az árak folyton, az utóbbi időben rohamosan hanyatlottak. Nehány évvel ezelőtt a nyers czukor métermázsa még 35 frt volt, most 21—22 frt. A magdeburgi irányadó piacon a jobb melisz-czukor évi átlagos ára métermázsánként következő volt:

évad	márka	évad	márka
1872—73:	94	1879 80:	80. ₅₀
1873—74:	88. ₅₀	1880—81:	78. ₅₀
1874—75:	87	1881—82:	81. ₅₀
1875—76:	80. ₅₀	1882—83:	76
1876—77:	95	1883—84:	67. ₅₀
1877—78:	80	1884—85:	55. ₅₀
1878—79:	74		

A czukorpiacz állására legnagyobb befolyással bíró németországi termelés 1871—72-ben csak 1,864.419, mmázsa 1884—85-ben már 11,230.303 métermázsa nyersczukor volt; és míg az előbbi évadban a kivitel 142.757 mmázsa volt, az utóbbiban 6,736.274 mmázsa emelkedett. A fejenkénti fogyasztás azonban a szóban lévő 14 év alatt 5.₅ kilogrammról csak 9.₉ kilogrammra emelkedett. A termelés ezen nagy növekedésének főrugója az adónál való tetemes megtakarítás és ezzel kapcsolatban a kiviteli adóvisszatérítésnél elért nyereség volt.

Németországban a czukoradó behozatalakor 1841-ben egy métermázsa répara a mai érték szerint 0.₁₀ márka adó vettetés és a föltevés az volt, hogy egy métermázsa nyersczukorra, melynél a polarizáció 88 fok, 20 mmázsa répa szükséges. Ezen adótétel az évek folyamán fölemeltetett és 1858-ban 1.₅₀ márkát ért el. 1861 szeptember havától kezdve adatott restitució a kivitelnél és pedig a répara vetett 1.₅₀ márka adótétel mellett, a nyers czukor után 16.₅₀, a finomitott után 20 márka mmázsánként. 1866-ban a visszatérítés 17.₂₀, illetőleg 21 márkára emeltetett. 1869 táján kiderült hogy már csak 12¹/₂ mmázsa répa szükséges 1 mmázsa 88 foku nyers czukor előállításához és ennek következtében 1869 szeptember 1-étől fogva az adó fölemeltetett 1.₆₀ márkára, de fölemeltetett az adóvisszatérítés is nyers czukor után, mely 88 fokot polarizál, 18.₈₀ márkára s aránylagosan a finomitott czukrok után.

Ez a szabályozás nagy ingert keltett adóbeli megtakarításra s ennek következtében tetemes kiviteli prémium elérésére.

Az e végre célba vett folytonos műszaki tökéletesítések és az ezekkel karöltve járt javítások a répatermelésben, csakhamar azon fokra fejlesztették a cukoripart, hogy 10 métermázsa répából 1 mmázsa 88 foku nyers cukor állíttatott elő. Ennek hatása kifejezést talált egyfelől abban, hogy míg az 1868—69-iki camagneban 293 gyár 24,976.828 mmázsa répát dolgozott fel, az 1882—83-iki évadban 358 gyár dolgozott 87,471.537 mmázsa répa fogyasztással; kifejezést talált másrészt abban, hogy az 1869—70-iki camagneban 41,353.386 márkát elért adó bruttó összege 1882—83-ban 139,924.224 márkára emelkedett ugyan, de a 4,052.104-ről 90,800.054 márkára emelkedett kiviteli adó-visszatérítés már csak 49,124.170 adóbevételt hagyott fenn 1882—83-ban, holott voltak évek, így 1875—76-ban, mikor 56,321.456 és 1879—80-ban, mikor még 51,093.108 márka maradt meg fogyasztási adó fejében.

A törvényhozás megváltoztatta tehát 1883-ban az adóvisszatérítési tételeket. Kiindult azon tapasztalatból, hogy 1 mmázsa 88 foku nyerscukorra átlag csak 10.₂₅ mmázsa répa s illetőleg, mivel az utóbbi években magasabban, rendszerint 93.₇₅ fokra polarizáló nyers cukor vitetik ki Németországból, 1 mmázsa ilyen nyers cukor előállítására 12 mmázsa szükséges. Az 1.₆₀ márka adótétel megtartása mellett a restituczió leszállíttatott a 88 foku nyers cukor után 18.₈₀-ról 18 márkára, és ehhez képest a finomabb cukroknál 21.₆₀, illetőleg 23 márkáról 20.₈₀, illetőleg 22.₃₀ márkára. Ez a szabályozás is elvétette célját. Az 1882—83-iki campagneról említett eredmények újabb nagy fokozást mutatnak a következő években. 1884—85-ben a gyárak száma 408-ra, a feldolgozott répa 104,026.883 mmázására, a befizetett adó 161,443.013 márkára emelkedett, de mivel a restituczió 123,190.299 márkát ért el, csakis 43,252.714 márka adó maradt meg, sőt az előző évadban csak 33,750.463 márka volt a tiszta cukoradó-bevétel.

Időközben nagy cukoradó-enquête tanácskozott, mely egyebek közt kiderítette azt, hogy oly nyerscukor 1 mmázsjának előállításához, melynek polarizációja 93.₇₅%, nem 12, hanem átlag csak 10.₅₀ mmázsa répa kívántatik — az 1883—84. és 1884—85-iki évadokban, melyekben a répa minősége kitűnő volt, csak 9.₄₉, illetőleg 9.₂₆ kellett — és hogy ennél fogva mmázsan-

ként 2.₂₃ márkával több adó térítettik vissza a kellőnél a kivitel alkalmával. Kiszámítottatott továbbá, hogyha az 1874—79-iki öt évad vétetik alapul, mely fejenként átlag 7.₆₃ kilogramm évi czukorfogyasztást és 1.₃₂ márka évi czukoradót eredményezett, akkor a jelenlegi népesség szerint a czukoradónak 60.512.760 márka tisztajövedelmet kellett volna hoznia s így az utóbbi 5 évben, 1880—85-ben, átlag évenként 21,682.698 márka vesztesége volt a birodalmi kincstárnak a czukoradón. Az 1885—86-iki kezelési eredmények még nagyobb hanyatlást mutatnak fel.

A birodalmi törvényhozás ez okoknál fogva tavaly és az idén ismételve foglalkozott a czukoradó revíziójával, míg a f. évi június 1-én kibocsátott törvényt megalkotta. A javaslatba hozott terményadót elvetette és az adó- s visszatérítési tételeket következőleg állapította meg. Fölemelte a fölmért nyers répa métermázsájára vetett 1.₆₀ márka adót 1.₇₀-re; a nyers czukor után visszatérítettik 1887 szeptember végeig úgy, mint eddig, 18 márka, de a polarizációnak nem legalább 88, hanem 90 fokot kell mutatni, 1887 október havától fogva csak 17.₂₅ márka lesz a visszatérítés. A finomított czukroknál az 1886—87-iki 20.₈₀, illetőleg 22.₂₀ márka tartatik fenn, azon tul 20.₁₅, illetőleg 21.₅₀ márkára szállittatik le. A törvény e mellett nagymérvű hitelkedvezményeket engedélyez az adómentes raktárakba helyezett czukorra. Az adó- s visszatérítési tételek gondos kimélettel szabattak meg, különös tekintettel a czukorvásáron uralkodó élénk versenyre s a más államok által életbeléptetett vám- és adóügyi rendszabályokra. Az osztrák és magyar czukorgyárosok a két törvényhozás elé terjesztett javaslatra tett észrevételeikben azt számítják ki, hogy a melasse kihasználásával együtt csak 8.₅ métermázsa szükségeltetvén Németországban 1 mmázsa nyers czukorhoz: 1.₇₀ márka adótétel mellett, a 17.₂₅ márka visszatérítés 1887. október 1-től fogva a 14.₄₅ márka adófizetés ellenében 2.₈₀ márka = 1.₇₆ frt o. é. prémiumot szolgáltat a német gyárosoknak 1 mmázsa nyers czukor után, holott a magyar és osztrák czukoriparnak az új javaslat szerint csak 1.₂₆ frt o. é. kiviteli prémium helyeztetik kilátásba.

Monarchiánkban az adó átalányozása úgy a termelés, mint a kivitel és az adójövedelem tekintetében még visszásabb eredményekre vezetett. A czukortermelés nagy arányokat öltött, a

répából vont cukorhozadék messze túlhaladta a restituczió mértékeül fölvelt alapot és annál fogva a kivitelnél megtérített adó fölemésztette a cukoradó-bevétel nagy részét, sőt némely esetben többet, mint az egész adóbevételt. Az 1877—78-iki évadig a sajtoló gyárakra nézve egyezség útján, az áztató edényekkel termelőkre nézve a répa fölmérése alapján; az utolsó évadban az áztató edények 24 órai létermelése alapján vettetett ki az adó. A vámszövetség 1878-iki megújításakor a cukoradó úgy szabályoztatott, hogy egy mmázsa nyers répára 73 kr., szárított répára 3 frt 65 kr. tartatott meg és a feldolgozott répa mennyisége úgy a sajtók, mint az áztató edények 24 órai létermelő képessége szerint átalányozás útján állapittatott meg. Az adóvisszatérítés 92—99.₅ polarizacionális foku cukorért métermázsánként 9 frt 10 krral, a legalább 99.₅ fokuért 11 frt 18 krral állapittatott meg. És mivel az utóbbi évek azt tanusították, hogy a répából nyert cukorhozadék és a termelés folyton emelkedett, valamint ezzel együtt a cukor kivitele, úgy, hogy az adóvisszatérítés tényleg fölemésztette a teljes adóbevételt: a törvényhozásnak, kivált miután az adótételt meghagyta s a kiviteli tételeket emelte, gondoskodnia kellett arról, hogy bizonyos nagyságu tiszta adójövedelem mindenesetre megmaradjon a belföldi cukorfogyasztás után.

Az 1875—76-iki évadban az adóbefizetés Magyarországon és Ausztriában együtt 9,439.390 frt volt, a kivitt cukorért pedig (az 1877-ik naptári évben) 9,961.550 frt térített meg; 1876—77-ben 10,870.823 frt volt az adóbevétel, míg a visszatérítés 11,685.237 frtra ment. A cukoradó e szerint a monarchiának nemcsak hogy nem jövedelmezett semmit, hanem még apasztotta egyéb jövedelmeit. Az 1878-iki cukoradó-törvény tehát úgy állapította meg az adót, hogy az 1878—79-iki évadnak 6,000.000 frt tiszta adójövedelmet kell eredményeznie s azontúl minden évnek 500.000 frttal többet. Azon esetre, ha a restituczió a befizetett adómennyiséget leapasztaná az illető évi adókontingensen alul, akkor az átalány szerint adózó gyárosok a hiányt termelésük arányában utánfizetéssel pótolni tartoznak. Ha több marad a befizetett adóból a restituczió levonása után, mint az illető évi kontingens, akkor a többlet a következő év kontingensének javára irható, de egy második évre már nem tartható fenn.

És ime ezen szabályozást újból egyre fokozódó termelés és kivitel követte. Mindjárt az első évadban, 1878—79-ben, 28 millió 210.084 mmázsa répa dolgoztatott fel és befolyt 20,593.362 frt, holott a szabályozás előtti campagneban csak 14,891.538 mmázsa répa dolgoztatott fel és befolyt 10,870.823 frt adó. Csakhogy az 1878—79-iki évadban a 18,409.346 frtnyi visszatérítés után fennmaradt még 1,696.131 frt adóbevétel és a két állam cukorgyárosainak — beleszámitva a csekély cukorvámjövedelmet — 4,303.869 frtot kellett a 6 millió tiszta adójövedelem kiegészítésére pótolni. A reákövetkezett évadban azonban, mikor a 19,628.487 frt adóvisszatérítés jóval meghaladta az egész adóbefizetést, a teljes 6,500.000 frt adókontingenst és még 336.429 frtot kellett az átalányozás alá eső gyárosoknak utánfizetéssel pótolni.

A túlhajtás ezen következményein maguk a gyárosok is elrémltek és maguk állottak elő 1880-ban az adótörvény módosítása iránti kéréssel. A fogyasztási adó minél nagyobb megtakarítása végett egyre rohamosabb létermelési eljárásra törekedtek; ez szüntelen műszaki ujitásokat tett szükségessé s mivel az áztató edények feltöltése korlátozva nem volt, az ürtartalom minél gyakoribb kihasználása répapazarlásra vezetett. A kevesebb tőkével rendelkező gyárosok nem tarthattak lépést a költséges műszaki ujitásokból eredő gyorsított munkában és így az adókontingensből, kivált ha pótfizetés vált szükségessé, reájuk aránytalan adóteher nehezedett. De a pótfizetések a cukorüzletet általában ingataggá tették, mert az eladáskor senki sem tudhatta, mennyi adót számitsen a termelési költségekhez. És aggasztotta a gyárosokat különbség nélkül az a gondolat, hogy hova vezet ez a világszerte elharapózott túltermelés és hogy válságnak előbb-utóbb be kell következnie.

Maguk kérték tehát, hogy az adó ne átalányoztassék korlát nélkül, hanem hogy az áztató edények 50-en túli minden feltöltése, a mi számláló-készülék által ellenőrzendő, külön adó alá vonassék. Ezzel féket vetne a törvény a répapazarlásnak, mérsékelné az adó egyenlőtlenségét, akadályozná a túltermelést. E javaslat elfogadtatván, fölemeltetett egyuttal a nyers répa adótétele 73 krról 80, a száritotté 3 frt 65 krról 4 frtra. Ennek megfelelőleg a kivitelnél az adóvisszatérítés is fölemeltetett és pedig

behozott mint új tétel a csekélyebb minőségű nyers cukor után 8 frt 40 kr. visszatérítés, a 99.5^o/o-on aluli, de 88°/o-on felüli cukor után 9 frt 40 kr., a legalább 99.5^o/o-ot polarizáló cukor után 11 frt 55 kr. Ugyanekkor tetemesen fölemeltetett a cukoradóból várt tiszta jövedelem kontingense is. Az 1878-ki törvény szerint az 1880—81-iki évad kontingense 7 millió lett volna, az 1880-ki törvény, tekintettel az okkupált tartományok fogyasztására is, az említett év kontingensét 10 millióra szabta s elrendelte egyszersmind, hogy minden következő év tiszta jövedelme a cukoradóból 400.000 frttal nagyobb legyen, míg az 1887—88-iki évadban a 12,800.000 frtot elérte.

Azóta a cukorgyártás és adóbevétel Ausztriában megint egyre nagyobb arányokat öltött. 1880-ban még 33, 1881-ben már 45 millió adó folyt be, 1884-ben 36 millió; Magyarországon a feldolgozott répa mennyisége s a beszolgáltatott adó csökkent. A pótbefizetésekből azonban kijutott a magyar gyárosoknak is. A termelési arány 1878—79-ben Magyarország és Ausztria közt még úgy állott, mint 7.75 : 92.25, 1884—85-ben mint 5.44 : 94.56, az 1885—86-iki ideiglenes leszámolás szerint a termelési arány 6.62 : 93.38. Az adókontingensnél több adó maradt meg 1881—82-ben 2,381.553 és 1882—83-ban 737.342 frttal, de mindjárt 1880—81-ben, mikor 10 millió volt a kontingens, a pótbefizetés mindkét kincstárnál 4,708.000 frtra ment, az 1884—85-iki évadban pedig, mikor a tiszta jövedelem 12 millióra volt megszabva, a nagy restituczió következtében, mely az egész adónál többet emésztett föl, a gyárosoknak egyszerre 12,045.042 frtot kellett pótlólag befizetniök.

Világos ezekből, hogy az adórendszer hibás; hogy az adótétel és az adóvisszatérítés közt nincs meg a helyes viszony; hogy az átalányozás az áztató edények feltöltésének számbavétele és arányos megadóztatása mellett sem nyújt orvoslátot; hogy a folyton öregbedő export következtében a kontingens kiegészítésére szükséges nagymérvű pótbefizetések a cukorüzletet a gyárosokra nézve kockajátékká teszik, a mi pedig a cukorárak sülyedése mellett mind veszélyesebbé válik. Érthető tehát, hogy a cukorgyárosok megint más adórendszer behozataláért folyamodnak. Kérelmezik a »fogyasztási«, Consum- vagy terményadót; kérik ezt, mikor Franciaország hosszabb gyakorlat után

elejtette s áttért a répaadóra, és mikor a német törvényhozás érett megfontolás után annak behozatalát elutasította.

A terményadót régóta sürgetik a cukorra nézve; a magyar ipar szempontjából, répánk relativ szegénységénél fogva, előnyösebb, mint a répa súlya vagy mennyisége szerinti akármilyen megadóztatás; az adózás egyenlőtlenségét elenyészteti; a túltermelésre nem nyújt ingert; adó-restituczió nem fordul elő; a prémium könnyebben megállapítható; pótfizetések nem érhetnek el nagy mérvet; műszaki javításoknak mi sem áll útjukban. A kormányok elfogadták a terményadót, melylyel a fogyasztásnak megfelelő adójövedelem érhető el. A fogyasztásra szolgáló kész cukor métermázsája után, tekintet nélkül tisztaságára, 10 frt adó fizetendő, mikor a gyárból vagy adómentes közraktárból a szabad forgalomba kerül. A külföldre való kivitelnél jutalom adatik, és pedig 1 frt 16 kr. 88 és 93 fok közti, 1 frt 26 kr. 93 és 95.₅ fok közti, végre 1 frt 55 kr. legalább 99.₅ fokú cukor métermázsája után. Az összes export után fizetendő jutalmak azonban 4 milliónál — ennyi volt átlag az egy évi kiviteli prémium az 1882-83—1884-85-iki évadokban — egy évben többre nem mehetnek; a többletet a gyárosok részaránylag megtéríteni tartoznak. A míg tehát eddig a cukornál és szesznel a kiviteli prémium a cikket terhelő s a visszatérített adó közti különbözetben volt eltakarva, a javaslat szerint nyílt prémium fog adatni. Ez némely kereskedelmi szerződésbe ütközik, de a kormány magára vállalja, hogy a törvény életbelépte előtt a szerződéseken, melyek különben is új alku tárgyát képezendik, a szükséges módosítást kieszközöli.

A cukoradóból várható jövedelmet az osztrák kormány következőleg számítja: Magyarországon, Galicziában, Boszniában és Hercegovinában a fejenkénti cukorfogyasztás átlag 2.75, a monarchia többi részében 8 kilogramm: ez tesz összesen 2 millió m. mázsát, az adót 10 frtjával véve, 20 milliót, a 4 millió adóvisszatérítés levonásával 16 millió tiszta adójövedelmet, nem számítva azonban a terményadóval járó nagyobb ellenőrzési költségeket. A törvény hatálya az 1888—9-ik évaddal kezdődnék, és mivel az ezt megelőző termelési év adókontingense 12,800.000 frttal van megszabva, az új szabályozás 3,200.000 frt adótöbbletet ígér a monarchiának.

Orvoslatot fog-e ezen adóreform a cukoriparnak hozni vagy, mint több elődje, célra nem vezető kísérlet marad-e, melyet csakhamar más rendezés fog felváltani: azt ma senki sem tudná megmondani, mikor a cukor-termelés és adóztatás világszerte folytonos mezőgazdasági, műszaki, pénz- és vámügyi átalakulásban van. A cukorgyárosok, úgy Magyarországon, mint Ausztriában, elfogadhatlannak mondják a kiviteli prémiumokat csekélységük miatt. Kimutatják, hogy a sokkal magasabb orosz, francia s német prémiumok mellett nem állhatják meg külföldön a versenyt, magasabbra kérik ezen jutalmakat kezdetben megszabni, azután fokozatosan le volnának szállíthatók. Ellenzik a kiviteli prémiumok korlátozását 4 millióra, azután kifogást tesznek pénzügyi szempontból egy átmeneti intézkedés és némely ellenőrzési rendszabály szigora ellen. Az osztrák kormány ezen igények ellenében még eddig ragaszkodik az eredeti javaslathoz és közvetítő indítványokat sem fogadott el a Reichsrath bizottságában. A magyar képviselőház nem foglalkozott, még bizottságban sem, ezen javaslattal és az említett kívánalmak teljesíthetése iránt nyugodtan bevárhatja, mit enged az osztrák kormány; minthogy a Lajthán túl megóvendő ipari s kincstári érdekek sokkal nagyobbak, mint nálunk.

Ezzel távolról sem akarom a hazai cukortermelés ipari, mezőgazdasági s pénzügyi fontosságát kicsinyleni. Igenis, közre kell működnünk arra, hogy a törvényjavaslat, miután a terményadónak igazságos és az eddigi rendszerekhez képest reánk nézve előnyösebb alapjára állott, részleteiben is úgy alakíttassék, hogy erős cukoripar létesülhessen Magyarországon. Mert helyes adórendszer mellett nálunk is megvannak bőven a gazdasági föltételek a cukoripar terjedésére s készen áll a tőke is a kellő befektetésekre. A mezőgazdasági bajok a gabonatermelés megszorításával, egyéb ágak kultiválására utalnak bennünket és másfelől földrajzi helyzetünk a magyar cukor kivitelének kelet és dél felé megkönnyíti a versenyzést. A magyar törvényhozás azért nem is fogja ellenezhetni a javaslat oly módosítását, melylyel az egészséges alapon fekvő cukortermelés gyarapodását előmozdithatja; de a jogos kívánalmak érvényesítésében járjon elől az osztrák cukoripar az osztrák törvényhozásnál. Ám fogadtassék el a Plener-féle módosítvány az adótételre s a pré-

miunokra nézve, az utolsó évadból fennmaradó czukorkészlet fölvételére nézve pedig az október 1-ére teendő összeírás.

De vannak Magyarországnak ezen új adószabályozással szemben fontos, külön érdekei. A közösen szabályozott czukoradónak minden fokozása pénzügyi tekintetben hátrányos a magyar kincstárra nézve; minél több jövedelmet hoz a monarchiának a czukoradó, annál többet fizet a magyar fogyasztás az osztrák kincstárba. És sajnos, hogy amikor a terményadó, a consum-adó természetszerűleg arra vezetne, hogy az adó azon kincstárnak jusson, melynek területén történik — nem a termelés, hanem a fogyasztás: a törvényjavaslat szerint erőszakosan eltereltetik és az osztrák kincstárhoz vezettetik vissza a Magyarországon fogyasztott osztrák czukor utáni adó.

A javaslat 46. §-a ugyanis azt rendeli, hogy ha Ausztriából czukor adózatlanul magyar finomítóba vagy közraktárba vitetik és innen Magyarországon fogyasztásra bocsáttatik, akkor a bevett adót a magyar kincstár az osztráknak megtéríteni tartozik. Ez természetesen megfordítva a Magyarországon gyártott és Lajthán túl átvitt és ott fogyasztott czukorra szintén áll; csak hogy tudjuk, hogy ezen kölcsönösség mérlege mennyire hajlik Ausztria javára.

A meddig, mint most, nem a kész czukor után, hanem a gyári berendezés, a termelési készülékek méretei szerint vették ki az adó s a czukor forgalma a gyáron kívül — az exportra szánt termelvények kivételével — korlátozva nincs, igen bajos lett volna annak tüzetes számba vétele s adóbeli kiegyenlítése, hogy mennyi osztrák czukor fogyasztatik Magyarországon és megfordítva. De a terményadónak természete s beszédési módozata épen az, hogy nem a gyári termelés, hanem a kész czukor után, mikor az fogyasztásra bocsáttatik, fizetendő az adó. Itt tehát gyakorlatilag érvényesíthető azon igazságos elv, hogy azon kincstárt illesse az adó, melynek területén történik a fogyasztás. És minthogy az új javaslat szerint a szövevényes és szigorú ellenőrzés azon időpontig folytattatik, a míg a czukor tényleg fogyasztásra kerül: csekély külön intézkedéssel keresztülvihető lenne az, hogy az adó — igazság szerint — a fogyasztási terület kincstárába folyjon. Tényleg azonban épp ellenkezőleg komplikált ellenőrzést s elszámolást igényel, főképp az így átho-

zott és az itteni finomítás után exportált cukor adójának levonása miatt, a javaslat 46. §-ának azon követelménye, hogy a Magyarországon osztrák cukor után beszedett fogyasztási adó az osztrák kincstárba visszakerüljön és viszont. Ebből világosan kéri a természetellenesség; itt az igazság és az új adórendszer lényege ellenére az osztrák kincstár meg akar magának tartani egy évtizedeken át Magyarország rovására élvezett előnyt. Ezt a magyar törvényhozás nem tűrheti; meg kell ezt szüntetni, mikor most erre a természetes alkalom kínálkozik és mikor azon meg nem engedhető előny további fenntartása a nagyobb adóbevétel következtében fokozottabb károsítással fenyeget.

Belátják és elismerték ezt az 1885-ben tartott osztrák cukoradó-enquêteben is, a hol a cukorgyárosok köréből szóba hozták azt, hogy Magyarország részére, adóvesztésének kárpótlásaképpen, a cukoradóból praecipuumot kellene adni. Az osztrák pénzügyminiszterium képviselője azonban kijelentette, hogy a gyárosoknak, szakértőknek nincs ehhez semmi szavuk és hogy Magyarország javára praecipuum engedélyezéséről nem is lehet szó. A rendezés a törvényjavaslatban csakugyan így is történt és a magyar indokolás megmondja, hogy a cukoradónál továbbra is fenntartatik a többi fogyasztási adóra nézve fennálló azon elv, hogy az adó, »mely valamely termelvény előállításáért fizetendő (mint a szesz-, sör- és ásványolajnál) azon államterületet illesse meg, melyen az illető termelvények előállítottak.« Az indokolás hozzáteszi még, hogy »Ezen (46.) § rendelkezése azonban *befolyással* lesz úgy az egyik, mint a másik államterület fogyasztási adójövedelmére nézve is, a mennyiben jövőre az illető államterület jövedelmének mérvére nem lesz többé kizárólag iparának termelési aránya, hanem *leginkább* azon körülmény mérvadó, hogy gyártelepei mily mennyiségű cukortermelvényeket szolgáltatnak belföldi, illetőleg a közös vámterületen és abba bevont országokban való fogyasztásra, akár közvetlenül, akár közraktárak útján.« Az indokolás nagyon határozatlan kifejezéseiből látható, hogy a helytelen elv, mely szerint az adó az illető államterület kincstárát nem a fogyasztás, hanem a termelés arányában illesse meg, ha egyáltalában, csak igen kevésbé módosittatik. És tény az, hogy a 46. § egyik igen zavaros és fölötte hypothetikus rendelkezése nagy kegyesen csak arra szorítkozik, hogy a magyar pénz-

ügyminiszter ne legyen kénytelen olyan cseh vagy morva nyers-cukorért, mely valamely magyar gyárból az itt történt finomítás után külföldre vitetett, szintén megtéríteni a be sem szedett adót.

Mondhatnák Ausztriában, hogy terményadó áll fenna a szeszre nézve is és azért az Ausztriában fogyasztott magyar szesz után az adó mégis a magyar kincstárban marad. Azt hiszem, mindenki kész nálunk a szeszre nézve, kivált ha oly könnyen kivihető volna, mint a cukornál, a megfelelő rendezést elfogadni. Mert a terményadó behozatala óta a szesztermelési viszonyok Ausztria s Magyarország közt gyökeresen megváltoztak. A terményadó megnehezítette az ipari szeszgyárak helyzetét hazánkban és a gazdasági szeszfőzdéknél fenntartott átalányozás az osztrák szesziparnak akkora előnyt nyújt, hogy a Lajthán túl a szesztermelés egyre fokozódik és közel áll az idő, mikor az osztrák fogyasztás nem szorúl többé magyar szeszre, sőt meglehet, hogy Magyarországba fognak Ausztriából szeszt importálni. Szólok még erről alább, de itt annyit minden esetre akarok érinteni, hogy ha azt a rendezést, melyet a cukoradóra nézve Magyarországnak követelnie kell, Ausztria a szeszre is alkalmaztatni kívánja: akkor nincs ellene semmi kifogásunk. Csakhogy a szesznél a terményadó egészen más természetű, mint a cukornál; amaz még mindig jobbára termelési, míg ez valóságos fogyasztási, consumadó lesz; és míg a cukornál csak egynemű adómérték alkalmaztatik, a szesznél, a terményadónak alávetett termelés mellett az átalányozás szerinti adózás — a többi szeszfőzést nem is említve — igen jelentékeny hányadot képvisel.

A szeszadó reformja, vagyis fölemelése éppen akkor lépett nálunk hatályba, midőn a szesz ára hanyatlott és a kivitel folyton megnehezült. Több állam a szeszfogyasztásból nagyobb adóbevételt kívánt elérni s fölemelte az adót és ezzel együtt még nagyobb fokra a vámot; más országok pedig nagyobb kiviteli prémiumokkal segítették a szeszexportot és így a mi kivitelünknek megnehezítették a versenyzést. Az 1884-iki törvénnyel a kormány első sorban arra célzott, hogy 7 milliónyi adóbevételünk 3—4 millióval emeltessék. A törvényjavaslat előkészítésekor tartott szaktanácskozásokból kiderült, hogy az adótétel egyszerű fölemelése ártalmára lenne az iparnak és azért azt az utat választották, hogy a nagy gyárakra nézve kötelezőleg elrendeltetett a

terményadó, a mezőgazdaságiakra nézve pedig — lisztes anyagoknál a szesznyeredék 5 fokról $6\frac{1}{2}$ -re emeltetvén, — 30% -os fokozás mellett fenntartatott az átalányozás. Az ipari nagy szeszgyártásra nézve az volt a föltevés, hogy a kész szesz mennyisége után — a fok tartalom 75% -kal van átalányozva — számíttatván az adó, nem lesz többé inger, úgy mint az adó átalányozásánál, a gyors erjesztésre s így az anyag jobb kihasználása által helyre lesz hozható az adó fölemelése. Ez a föltevés sem vált be egészen; mert a terményadó alá eső gyártásnál egy hektoliter szesz $2-2\frac{1}{2}$ forinttal többbe kerül most, mint az átalányozás idejében; de a reform még inkább abban hibázta el célját, hogy a különböző módok szerint adózó főzdek lényegesen különböző adót viselnek. Így az ipari szeszgyártás, melynek adója 100% -kal emelkedett a termény mennyisége szerinti kiadás következtében, most 9 frtot fizet; a mezőgazdasági szeszfőzdek pedig, melyek az erjesztés gyorsításával nemcsak a 30% -nyi adóemelést, de annál is többet megtakarítottak, csak 4—5 frtot, sőt a répából szeszt főzők csak $3\frac{1}{2}$ —4 frtot fizetnek egy hektoliter abszolút szeszért.

Ez a nagy egyenlőtlenség akkor sem volna továbbra megengedhető, ha az csupán a hazai nagy gyárak és a gazdasági főzdek közt állana fenn; mennyivel kevésbbé tűrhető ezen egyenlőtlenség, mikor az Ausztria szeszgyártásának nagy előnyt nyújt a magyarországi ellenében. A súlyosabb terményadóval terhelt gyárak száma volt az 1884—85-iki évadban Magyarországon 105, Ausztriában 68, a félannyi adótételt fizető gazdasági főzdek száma volt Magyarországon 420, Ausztriában 947. Terményadó fizetése mellett előállított Magyarországon 800,000 Ausztriában 500,000 hektoliter, átalányozásszerint adóztak hazánkban 250,000, Ausztriában 920,000 hektoliter után. Az üstfőzdek termelését is beleszámítva, a nálunk termelt 1.250,000 frt hektoliter szesz után befolyt $10\frac{1}{4}$ millió adóból egy hektoliter szeszre 8 frt 40 kr esik míg Ausztriában 1.420,000 hl után fizetett 9.436,000 frt adóból egy hektoliter szeszre csak 6 frt 80 kr esik. Ez a nagy különbség az osztrák szesziparnak fölényt nyújt a magyarországi fölött, és a gazdasági szeszfőzdeknek kisebb adófizetése itthon megrontja a magyar kincstár célzatát nagyobb szeszadóbevétele elnyerése iránt.

A mit előbb a szeszadóreform első évadából vett adatok bizonyítanak, azt az 1885—86-iki második termelési évad számai még bővebben illusztrálják. Abból indulva ki, hogy Magyarországon a terményadó alá vetett gyárak 9, Ausztriában pedig, mivel többnyire élesztőt is termelnek, 10 frt, a mezőgazdasági főzdek pedig egyformán $4\frac{1}{2}$ frt adót fizetnek hektoliterenként, a mult év alatt befizetett adók alapján a termelt szesz mennyiségét következőleg állapíthatjuk meg:

	Magyarország		Ausztria	
	adó	hl szesz	adó	hl szesz
nagy gyárak	8,087.000	880.000	4,171.160	417.100
gazdasági főzdek	3,082.000	650.000	5,293.313	1,180.000
üstfőzdek	143.000	40.000	54.900	18.000
	11,312.000	1,580.000	9,529.300	1,615.000

Majdnem ugyanazon mennyiségű szeszt Magyarországon 1,800.000 frttal több adó terheli, mint Ausztriában és fél millió hektoliterrel több szesz élvez adókedvezményt Ausztriában, mint Magyarországon.

A megváltozott termelési arány következtében megváltozott a Magyarországból Ausztriába vitt szesz mennyisége is. Előbbi években 120,000—150.000 hektoliter szesz importáltatott Ausztriába; 1885-ben, a mikor egyébiránt Cseh- és Gácsországban rendkívül jó burgonyatermés volt, 70,000 hektoliterre szállott alá az Ausztriába vitt magyar szesz mennyisége. Meglát-szik különben ama változás a progresszív arányszámokban, melyek szerint a monarchia szeszkivitelében az adóreform óta (1885) Ausztria részesedik. A monarchia szeszexportja volt ugyanis hektoliterekben:

Év	hónap	Ausztria	Magyarország	Összesen
1883:	12	61,796=22.89° ₀	208,153=77.11° ₀	269,949=100° ₀
1884:	12	31,983=22.04° ₀	113,117=77.96° ₀	145,100=100° ₀
1885:	12	96,900=38.57° ₀	154,346=61.43° ₀	251,246=100° ₀
1886:	9	42,988=43.43° ₀	55,997=56.57° ₀	98,985=100° ₀

Minthogy a mult 1886. évre a kivitel még csak az első 9 hónapra van kimutatva, felhozom az előbbi évekből az ugyanazon *kilencz hónapban* exportált hektoliter szeszmenyiséget:

Év	Ausztria	Magyarország	Összesen
1883:	39,380	163,516	202,896
1884:	25,164	82,924	108,088
1885:	66,414	96,520	162,934
1886:	42,988	55,997	98,985

Meg kell tehát szüntetni az adóbeli egyenlőtlenséget vagy a terményadónak a gazdasági szeszfőzdekre való kiterjesztése vagy az átalányozásnál alapul vett szesznyeredék fölemelése által. Tudjuk, hogy a gazdasági szeszfőzők, úgy nálunk, mint Ausztriában, kikelnek ezen követelés ellen; tiltakozni fognak különösen a gácsországiak, kik fényes üzletet folytatnak a mostani adó mellett és Galiczia ma nagy tényező a törvényhozásban. Tűzetes számítás szerint Galicziában a szesztermelés viszonyai egy 50 hektoliter erjesztési ürmérettel bíró főzdenél a következők: Feldolgoztatik naponként 80 métermázsa burgonya, ez 760 liter abszolút szeszt ad, ami $9\frac{6}{10}\%$ nyeredéket képvisel. 50 hektoliter ürméret, $6\frac{1}{2}$ fok törvényszerű nyeredék és 11 krajczár adó mellett $10\frac{0}{10}\%$ leengedéssel az adó tesz 32 frt 17 krajczárt vagyis hektoliterenként 4 frt 23 krt. Az üzemi költséget hektoliterenként 3 frtjával, a burgonyát métermázsánként 60—70 krajczárral számítva, egy hektoliter abszolút szesz 14 frt 53 krba kerül és eladható 22 frtjával. Ez fényes üzlet, kivált ha tekintetbe vesszük, hogy a moslék és trágya jól értékesíttetik és az ottani földek más terményre kevésbé alkalmasak.

De hát a partikularizmusnak ennyi kedvezményt még sem kell engedni a kincstár és a más országbeli szesziparosok rovására. Magyarországon a gazdasági szeszfőzdeknek távolról sincs ily kedvező helyzetük, de itt is az ipari szeszfőzőkkel szemben fölötte csekély adót fizetnek. Meg kell óvni, sőt erősíteni kell existenciájukat a jobb gazdasági üzem érdekében, de nem szabad megingatni aránytalan megterhelés által a nagy gyárakat sem. A mezőgazdasági főzde tulajdonosa a saját gazdaságának terményeit dolgozza föl, saját marháját hizlalja, saját földjét trágyázza; a szeszgyár tulajdonosa a mások kukoricáját és egyéb terményeit dolgozza fel, a mások által tenyésztett marhát hizlalja s az egész környék földjeire szolgáltatja fölötte olcsón a trágyát. Hogy a trágyát mennyire elhordja kis- és nagybirtokos a szeszgyárak telepeiről, az a budapesti, szegedi, aradi, temesvári gyáraknál tapasztalható, a hol sohasem gyűl fel nagyobb trágyakészlet. Mindkét rendbeli szeszfőzésnek megvan tehát a maga fontos mezőgazdasági hivatása: a burgonya a gazdasági, a kukorica a gyári szeszfőzést igényli, úgy az egyik mint a másik elő-

mozdítja a jobb földmivelést és a marhatenyésztést. Azért nem szabad megrontani az egyiket a másik kedvéért.

Volt idő, mikor az adó-átalányozás folytán a gazdasági szeszfőzdék nem bírtak megállani a gyári termelés mellett és azért kérték a terményadó általános kötelező behozatalát. Most, hogy a terményadó csak a gyárakra alkalmaztatik kötelezőleg, a főzdek tulajdonosai már nem akarják azt maguknál meghonosítani, hanem kihasználják az átalányozást. Pedig az engedélyezett adólevonások és természeti helyzetök előnyeinel fogva igenis jól megállhatnának a terményadó mellett is. Hasonlítsuk csak össze a gazdasági s gyári szeszfőzés viszonyait.

A felföldön, 1 frtra téve egy métermázsa burgonyát, a melyből 10 liter abszolút szesz nyerhető, 1 hektoliter szesz nyers anyaga 10 frt, az üzemi költség hektoliterenként 5 frt, a valóságos adó csak $4\frac{1}{2}$ frt, minél fogva 1 hektoliter szesz a gazdasági főzde vállalkozójának $19\frac{1}{2}$ frtjába kerül. A szeszgyárosnak (Budapesten) a métermázsa kukoricza 6 frtba kerül, húzhat belőle 34 liter szeszt, a hektoliter tehát 17 frt 60 krba kerül, a regie $4\frac{1}{2}$, az adó 9 frt, összesen 1 hektoliter 31 frt 10 kr. Így számítják a különbséget a gazdasági s gyári szeszfőzés költségei közt. És ha a gazdasági főzdekre a terményadó alkalmaztatnék, akkor a termelési költség és adó így alakulna: nyugodt erjesztés mellett a szesznyeredék $11\frac{1}{2}$ fok, tehát a burgonya 9 frtba kerül, az adó 9, regie 5, összesen 23 frt, a mi még mindig nagy különbség a gyári $31\frac{1}{2}$ forint önköltséggel szemben. És ehhez járulnak a földmivelési s marhahizlalási előnyök, melyeket a szeszgyáros távolról sem használhat ki annyira, mint a főzde tulajdonosa.

De legkirívóbb az adó egyenlőtlensége a répát feldolgozó szeszfőzdeknél. A kereskedelmi miniszteriumban tavasszal tartott szakértekezlet alkalmával elismertetett, hogy a répafőzdek csak 3— $3\frac{1}{2}$ frt adót fizetnek hektoliterenként és kimondatott, hogy ha azok szaporodni találnának, akkor szükséges lesz a répa-adó alá eső törvény szerinti szesznyeredéket a lisztes anyagok nyeredékével egyenlő fokra emelni. Mert arra csakugyan nincsen semmi ok, hogy a répából való szeszégetés miatt részesüljön a burgonya s tengeri égetésével szemben oly nagy kedvezésben. Gazdasági ok nem szól mellette, pénzügyi még kevésbé. A répa nem terem rossz földben; elegendő trágyázhatás végett ez a föld nem igényelhet

a szeszadó útján akkora vagy éppen még nagyobb kedvezményt, mint a sterilis burgonyaföld. A hol a répa megterem, ott szemes élet is termelhető s a répa cukor-gyártásra és direkt takarmányozásra is használható. Ám szolgáljon szeszfőzésre is, de kivételes és minden más nyersanyaggal szemben nagyobb adókedvezményekben ne részesüljön.

Az ipari szeszgyárosok méltán panaszozzák, hogy a mezőhegyesi ménes-uradalom kizsákmányolja ezen adókedvezményt a szeszipar kárára. Nem azt neheztelik, hogy a kormány az állami birtokon, intenzivebb gazdálkodás céljából, 7—8 répaszeszfőzdet, mely naponként 60 hektolitert termel és külön finomítót állított és hogy a magán-iparral versenyre kel a piacon. A földmivelési miniszternek kötelessége az említett uradalom gazdálkodását a lehető magas fokra emelni; de az nincs helyén, hogy ez a répaszesz, melynek minősége különben nem valami kitűnő, a fővárosi piacon folyvást rendkívül olcsón kínáltatik és elrontja a többi szesz árát; elrontja pedig nemcsak itt Budapesten, hanem az egész országban és hozzájárul a szeszüzlet veszteségeinek szaporításához. Ezen érzékeny közgazdasági káron kívül számításba veendő még, hogy mennyivel rövidítették meg az adókinccstár az által, hogy a répából égetett szesz csak egy harmadrészét fizeti a kukoricza-szesz adójának.

Az adó helyes arányosítása egymaga nem képes orvosolni a szeszipar baját, de hozzájárul igenis annak enyhítéséhez; túltermelés van világszerte, a redukció elkerülhetlen, részben meg is történt; az általános kedvezőtlen gazdasági viszonyok közepette évek óta csökken a fogyasztás; a marhahizlalás veszteséggel jár, némely országok magas kiviteli prémiumokkal mozdítják elő a szesz kivitelt, mások fölemelik a vámokat. Mindezen viszonyok tárgyaltattak a kereskedelmi miniszteriumban 1886. márczius hó közepén tartott enquêten, úgy szintén az aradi kereskedelmi kamara július hó 1-én rendezett szeszipari értekezletén; érdekes polemia folyt továbbá a répaszeszfőzdek egy képviselője s az ipari szeszgyártás védői közt. A magyar kormány, úgy látszik, egy részét a megpendített eszméknek realizálni készül.

Ugy hallom, hogy a kormány a szeszadóból nagyobb jövedelmet kíván elérni s hogy a szesz kivitelt prémiummal előmoz-

ditani kész. Erre vonatkozólag közölte javaslatait az osztrák kormánnyal.

Mind a két célzat egészen jogosult. Alig van állam, melyben a szeszadó oly keveset jövedelmez, mint monarchiánkban és alig van műveltebb ország, ahol az egyenes adók terhe súlyosabb mint hazánkban. Ráfér a monarchia mindkét államára a jövedelmek fokozása s a szesz erre igen alkalmas objektum. Ausztria s Magyarország együtt 3,000.000—3,100.000 hektoliter abszolút szeszt termel, a miből kivitelre 200—250.000 hl jut. Ha a 2,900.000 hl belső fogyasztásra a mostani 11 frt helyett 15 frt adó vettetik, akkor az addigi összesen 20 millió helyett 43,500.00 frt. adó folya be. De tegyük föl, hogy az adó emelésével apadna a szesz fogyasztás és a lakosság — ami nem volna sem gazdasági, sem egészségi, sem pénzügyi tekintetből baj — áttérne részben a borfogyasztásra, talán a sörfogyasztásra is, akkor még mindig maradna 38—40 millió szeszadóbevétel és esnék Magyarországra a mostani 10 helyett 18 millió. Ezen számítás azon feltevésen alapul, hogy a disparitás a mezőgazdasági földék javára fennmarad és adójuk alacsonyabb $4\frac{1}{2}$ frttal az ipari gyárakénál. Ha, a mint helyén van, az adók egyuttal az előbb kifejtett arányosítás alá vonatnak, akkor az adóbevétel természetesen jóval nagyobb lesz. Ezen adóemeléssel együtt járna külön kiviteli prémium, a melyet megtagadni nem lehet, a mig Románia 25 frank jutalmat ad s a román szesz ennél fogva a magyar és osztrák szesz külső versenyzését lehetetlenné teszi. A prémium kezdetben magasabb lehetne, idővel leszállana és egészen megszűnnék, úgy, hogy újabb túltermelésre ingert ne adjon.

Ha a cukorexportnak 4 millió jutalom van szánva a 20 millióra föltételezett adóbevételből, akkor a szesz kivitelt, az adóemelés folytán 38—40 millióra tehető bevételből szintén lehetne arányosan támogatni. Az újabb szesztermelési viszonyok szerint nem mondhatni, hogy a szesz kiviteli prémium túlnyomólag a magyar iparnak kedvezne, holott a cukorexport előmozdítása jutalmak által igenis legnagyobb részt Ausztriának szolgál előnyére.

Az osztrák kormánynak nem lehet tehát semmi alapos ellenvetése az ezen cikk kezdetén kifejezett kíváнат ellenében, hogy a cukoradó reformja a szeszadótörvény revíziójával járjon együtt: az egyik nem fogadható el a másik nélkül.

Iparunk fejlesztése.

Irta

dr. Mandello Károly.

Az utóbbi idő korlátozó vámrendszerének egyetlen kedvező hatása volt, t. i. nagyobb mérvben fölhevítta a figyelmet hazánk ipari fejletlenségére. Általánossá vált azon meggyőződés, hogy a mezőgazdaság hozamának legkisebb sikertelensége, a forgalom legkisebb megakadása, a nemzetközi összeköttetések legkisebb megszakadása esetén is hiányzanak az erőforrások a nép jóléten ütött sebek orvoslására, az adóképeség sértetlen megtartására.

Különösen kitűnt ez az 1886-ban Romániával megindult kis vámháború alkalmával, a midőn arról volt szó, hogy a Királyhágón-túli részek kárpótoltassanak megszakadt üzleti összeköttetésekért. Daczára annak, hogy ezen ügyben képviselők és pénzemberek tanácskoztak és értekeztek, nem jutottak tovább azon tapasztalatnál, hogy egy ország iparát rendeletekkel nem lehet megteremteni, sem pedig kikényszeríteni. Egy iparilag hátramaradt országban az ipar fejlesztésének bizony csak két módja van, u. m. a *meghonosítás* és a *nevelés*. Vagy kész ipart importálnak, illetőleg az iparos osztályt és mindazt, a mi azzal összefügg, bevándorlás útján teremtik meg vagy az oktatás útján lassan fejlesztik.

Kész iparos-osztály importjához, azaz a tőke, az ipari munkások és a műszaki vezetők behívásához természetesen szükséges, hogy az országban meg legyenek mindazon természetes előfeltételek, a melyek nélkül a honosítás nem lehet hatékony. Magyarországon ezen előfeltételek teljes mértékben meg vannak, és mégis ezen terv megvalósítása nagy, majdnem leküzdhetlen akadályokba ütközik.

Hogy az előfeltételek megvannak, az röviden kimutatható.

Az ország éghajlata és területének alkati és minőségi viszonyai. hajózható folyamrendszerének nagysága. építő- és mindennemű nyersanyagokban való gazdagsága jelentékenyen kedveznek egy ilyen vállalat nagyban való keresztülvitelének. Az utolsó időnek törvényhozási, kereskedelmi és műszaki átalakulásai a sok tekintetben kiaknázatlan államot elsőrangú telepítvényes országgá tették és erre már a gyarmatosítási ügygyel foglalkozó kiváló külföldi szaktekintélyek is utaltak. A magyar nép alsó osztályainak értelmisége, mely azokat különösen jó ipari munkásokká teszi, a nagyszámu szláv munkások szorgalma és igénytelensége. a lakosság csekély belterjessége, a hasznos és házi állatoknak az egész országban egyenlő megoszlása, az el nem foglalt vízi erő könnyű hozzáférhetősége világosan mutatják, hogy Magyarország a gyarmatosokra nézve, a nélkül, hogy aranyra kellene speculálniok, második Kalifornia lehet. Ehhez járul az is, hogy elmúlt már az idő, a midőn a tőke következetesen elfordult az országtól. mert nem vélt sem kielégítő jogvédelmet, sem kielégítő közbiztonságot, sem rendezett tulajdon és birtokviszonyokat találhatni — és egyes országrészekben tényleg nem is talált. Annak tudata, hogy e tekintetben megváltoztak a viszonyok, már a szomszédos országokon túl, a nyugati civilisált államokig és az oceánon túl jutott; a nemzetközi tőke hazánkat a magyar járadék-papírok kibocsátása óta nemcsak állampapírokba való befektetés végett, hanem az üzleti összeköttetések legkülönbözőbb formáiban kereste föl és ismerte meg. És e mellett meglehetősen jól érezte magát, leszámítva azon kivételeket, a midőn vagy rossz üzletvitel vagy a helyi viszonyok nem ismerése következtében nagy veszteségeket szenvedett — önhibájából. Oly eredményeket értek el, a melyek nemcsak a jó osztalékban nyilvánultak, hanem a piacz kiterjesztése következtében úgy a vállalkozókra, mint az országra előnyösek és nyereségesek voltak.

Oszttrákok, svájczia, belgák, francziák, angolok a legkülönbözőbb alakban, majd mint részes, majd pedig mint önálló vállalkozók bocsátkoztak vállalatokba; e mellett fokouként megismerkedtek a kormánykörökkel, az országgal és népével, a kereskedő osztálylyal és forgalmi intézetekkel és tapasztalataik nyomán eloszlatták a kiirthatlannak látszó előitéleteket, a melyek ugyan mindenütt még ma sem tűntek el teljes mértékben.

Kész iparágak meghonosítása tekintetében tehát nagyon előnyünkre változott a helyzet, és ma már nem sorozható az utopisták közé, a ki ilyen meghonosítás lehetőségéről és keresztülvihetőségéről szól. Nem lenne nehéz előadni azon vegyészeti és műszaki vállalatok sorát, a melyeknek meghonosítása ép oly haszonnal és előnnyel járna, mint az utóbbi időben annyira sürgetett fegyvergyártás, a mely azonban szintén ezen vállalatok körébe vonandó. Nem lehet föladatunk ez alkalommal ezen ügy részleteibe bocsátkoznunk, csak általánosságban akarjuk jelezni, hogy első sorban azon iparágakat értjük, a melyek a meglevő természeti erők és termények lehető közvetlen kihasználásán alapulnak és a melyek a *mechanikai*, *technikai* és *elektro-technikai* iparágak gyűjtőneve alatt foglalhatók össze.

Ha ez úgy van, mint mi véljük, akkor nehézség nélkül felelhetni azon kérdésre, hogy mi képezi az akadályát annak, hogy ezen reánk nézve szükséges és a külföldre nézve üdvös meghonosítás megvalósíttassék. Ezen kérdésre teljes nyíltsággal óhajtunk válaszolni. A mennyiben nem egyes szórványos vállalatokról, hanem egy nagy, a társulás útján az állam segítségével keresztülviendő műveletről van szó, az akadály a *nemzetiségi kérdésben* keresendő. Bármily méltányosak és türelmesek legyünk is a nem-magyar nemzetiségekkel szemben, bármennyire kedveznünk kell is saját érdekünkben és az illető vállalatok érdekében bármiféle ipari gyarmatosításnak, ép oly nehéz lenne egy ily nagymérvű műveletnél a bevándorló munkásnép gyermekei elemi oktatásának kérdését másként megoldani, mint a létező törvények alapján. Ezen irányu kivételes intézkedések veszélyt képezhetnének saját nemzetiségünkre nézve és a conflictusok saját nemzetiségeinkkel, továbbá a bevándorlók és honosaink között nem volnának kikerülhetők. Ilyen kivételes intézkedések nélkül pedig nagymérvű honosítás még Ausztriából sem valószínű, a melynek alattvalói mégis könnyebben olvadnának velünk össze, mint az angol, belga vagy francia munkások, nem még azon esetben sem, ha az állam ezen érdeken nagy anyagi áldozatokat hozna is, e nélkül a telepítés nem lenne honosítás, hanem csak a pillanatnyi kedvező üzleti helyzet kihasználását czélozhatná, a nélkül, hogy abból az országnak maradandó haszna lehetne.

Ilyen körülmények között nem marad más hátra, mint ipari

munkásosztály nevelése. Ez az út azonban rendes körülmények között; tekintve ezen néposztályok csekély alkalmazkodási képességét, nagyon hosszú és évtizedekig tartó várakozásra és kitarásra kényszerít, a mi már a harminczas években nem egy türelmetlen politikust késztetett azon ismeretes kifakadásra, hogy »görcsöket kapok, ha magvetésről hallok«. Különbösen is kérdéses, hogy gazdasági helyzetünk megengedi-e ezen nevelési munka eredményeinek bevárását és nem sürget-e a létért való harc nagyobb gyorsaságra.

Ezen ellenmondás megoldásához, véleményünk szerint, csak az vezet, ha *rendszeresen* és fölülről való segélylyel történik az, a minek iparunk eddigi fejlődése köszönhető. Ez az ipari vállalatok létesítésére nézve nyújtott lehető kedvezményeknek, az ipari vállalatok vezetésére külföldről hívott szakerőknek, a külföldi műszaki előmunkások behívásának tulajdonítható; ezen az uton neveltetett ipari munkásosztályunk zöme és ezen az uton alkotott meg iparunk. Ez eddig szórványosan és terv nélkül történt, a természeti előfeltételek nem egyszer tekintet nélkül hagyattak, sokszor nem jól választott meg a telep helye, nem tanulmányoztatott az illető vidék munkás lakossága, nem egyszer bizonyos mennyiségű részvény elhelyezhetése volt a főszempont. Ezt most szervezni kellene, értelmes szakemberek vezetése alatt, elég erős tőkések segélyével és a közgazdasági miniszterium támogatásával kellene keresztül vinni, hazafias irányzattal, de cosmopolitikus fölvilágosultsággal.

Ha ezen rendszeres szervezet programját kidolgozva képzeljük, a mely program irányelvét az ország talaj- és közlekedési viszonyaihoz, a munkabér magasságához és a munkások szokásaihoz való alkalmazkodás képezné, olyan iparágak sorát találjuk, a melyek, a nélkül hogy reászorulnának a gyártmányoknak kivitel útján való értékesítésére, pusztán a belföldi piac elfoglalása által életképesek és jövedelmezők volnának. Első sorban az eddig nem értékesített mezőgazdasági terményekből készült gyártmányok egész tömege, azután a létező vízi erőknek motorok gyanánt való kihasználása, a vegyészeti iparok útján értékesíthető melléktermények és hulladékok, azon gyártmányok óriási tömege, a melyek nálunk nem azon tökélylyel állíttatnak elő, mint a külföldön. Száz példát lehetne ezen kategóriából föl-

hozni, a mindennapi élet szükségleteitől kezdve a legtökéletesebb munkagépekig és az elfogulatlan birálónak minden egyes esetben be kellene ismernie, hogy a szóban forgó tárgy előállítása mai viszonyaink között nem ütközhetnék különös nehézségbe és hogy csak az akarat és vállalkozó kedv hiányzik. Bizonyítékot képez erre nézve az, hogy eddig még majdnem minden vállalkozó, ki ezen irányban próbált szerencsét, rövid idő alatt sikert ért el, és a remélnél nagyobb mérvben kiterjeszthette, sőt a külfölddel is versenyképessé tehetette vállalatát. Csak ha azon előfeltétel, hogy az illető iparágnak természetszerűen alkalmazkodnia kell belföldi terményeinkhez és ipari munkásosztályunk sajátosságaihoz, figyelmen kívül hagyatott, maradt el a siker.

Ha ilyen szakértői program az egész országra nézve kidolgoztatott és ha az utmutatást tartalmaz az alkalmas helységekre nézve is, ha azon fölületes és futólagos mód helyébe, a melylyel eddig az országban hiányzó és meghonosítandó iparágak jegyzékét készítették, alapos átgondolt és komoly areopag által helyben hagyott munkálatot állítanak, akkor a kormánynak is, mint az ipar fejlesztésénél közreműködésre hivatott második tényezőnek, működésbe kellene lépnie. A kormány működésének, véleményünk és tapasztalatunk szerint, arra kellene szorítkoznia, hogy megjelölje azon kedvezmények mértékét, a melyek az iparnak a különböző országrészek és iparágak szerint nyújtandók volnának. Nemcsak az új iparágaknak nyújtott adókedvezményeket értjük, hanem a segélyezést és jutalmazást létező iparágak tökéletesítéseért, a gyártmányok előállításának tökéletesítéseért, tekintetbe vételt valamennyi állami szállításnál, különös díjazást azon esetre, ha ez által a kincstári birtokok jövedelmezőkké tétetnének stb. Személyes kedvezésekről és pártfogás útján kieszközölt engedményekről nem lehetne szó; a törvényhozás közreműködésével kellene megállapítani a kedvezmények kategóriáit és a kedvezményezett vidékek kategóriáit és e célból propter legem ferendam igénybe kellene venni azon szakférfiak tanácsát, a kik tevékenységének a fönt említett rendszeres szervezet köszönhető lesz.

Mindez azonban hiábavaló fáradozás lenne, ha a keresztülvitelre nem vállalkoznák ép oly rendszeresen szervezett és erős pénzhatalom, a mely a mindennemű közönséges bank- és kor-

mányüzletek kizárásával az ezen programm szerint életbeléptetendő ipari vállalatok financirozását keresztülvinné és a kereskedelmi fővezetést végezné. Ezen bankcsoportnak nagy műszaki apparatussal és nagy tőkével kellene rendelkeznie, mert nem részletmunkáról, hanem nagy alkotásról van szó.

Ezen actio céljára nézve tökéletesen egyetértünk dr. Keleti Károlylyal, ki legujabb művében fejtegeti, hogy mennyit kellene még iparilag termelnünk a belföldi szükséglet fődözésére. A statisztika végszámai, mondja a szerző, mutatják, hogy 1885-ben 364.₉ millió forint értékű gyártmányt importáltunk és csak 143.₄ millió forint értékűt exportáltunk s így 221.₅ millió forint értékű iparczikket kellene még évenként itthon gyártani, hogy Magyarország ipari szükséglete saját ipari munkája által fedezve legyen. — Annnyival fokozhatjuk tehát még évi iparos productionkat a nélkül, hogy szomszédainknak bármely irányban, piaczuk tömeges elárasztása által, terhökre lennénk. Ha pedig elgondoljuk, hogy nagyrészt nyers terményekből álló kivitelünk 1885-ben csak 255 millió forintot tesz, 90 millió behozatallal szemben s így ebbeli kiviteli többletünk csak 165 millió forint, világos hogy csakugyan szükségünk van nagyobb ipari termelésre, mert kereskedelmi mérlegünk a legközelebbi évben is 56.₇ millió forintnyi hiánnyal zárult. A 221.₅ milliónyi iparértékű deficit és 165 milliónyi nyers terményi többlet közötti különbség azonban egyik legvigasztalóbb jelensége közgazdasági életünknek. Ebből ugyanis az következik, hogy ha arányosan s az ország szükségleteinek megfelelőleg fokozzuk ipari termelésünket, e termelés értékével képesek leszünk megfizetni mezőgazdaságunk összes termelési fölöslegét. Nem leszünk kénytelenek vele idegen piacokat felkeresni, honnan az egyre fokozódó tengerentuli verseny amugy is leszorit.«

Az erre vezető utat az imént vázoltuk. Az első teendő a m. t. Akadémia nemzetgazdasági bizottságára vár. Ez volna hivatva arra, hogy rendszeresen megismertesse először iparunkat, a mint az tényleg létezik, másodszer alapos kutatás és tanulmányozás alapján bemutassa az ipar fejlődési föltételeinek létezését, u. m. az egyes vidékek iparra való alkalmasságát a területi, gazdasági és közlekedési viszonyok tekintetében és földeritse a munkásviszonyokat. Sajnos, hogy egy erre vonatkozólag kiírt nyílt

pályázat eredménytelen maradt, ennek azonban nem szabad visszariasztólag hatni, mert egyenes megbízás útján megszerezhetni az erre vonatkozó nagy fáradsággal és tanulmánynyal járó munkát. A második lépést a közgazdasági és pénzügyi miniszteriumoknak kellene a törvényhozással együtt megtenniök, a harmadikat egy pénzcsoportnak, melynek vezetését oly férfiaknak kellene kezökbe venniök mint Lukács Antal, Luczenbacher Pál és Wahrmann Mór. Ilyen eljárásból bő áldás háromolnék az országra és az érdekeltekre.

A kivitel és a külkereskedelem fejlesztése.

Irtta

G e l l é r i M ó r.

A brüsszeli kereskedelmi muzeum szervezése a kivitel előmozdítására szolgáló rendszeres intézkedések terén valóságos forrongást idézett elő az európai iparos államok között. Az ipari haladás föllendülésével majdnem minden iparos-államban beállott a tultermelés. És ezzel együtt ezer és ezer kiváló gyári vállalatra nézve beállott a létkérdés. Mert immár nemcsak a tultermelt értékek megfelelő elhelyezéséről volt szó, hanem arról is, hogy az egyes vállalatok számára jövőre is biztosítani lehessen a nagyobbtermű productiót. Más szóval oda kellett törekedni, hogy ne csak a tultermelésnek egy évi eredményét lehessen megfelelő módon értékesíteni, hanem hogy a gyáraknak termelő erejét és képességét se legyen szükség korlátozni. E kérdés fontossága azáltal is előtérbe lépett, mert nemcsak virágzó vállalatok léteérdekeivel, hanem az állam adóforrásainak növelésével, hanem oly fontos kérdésekkel is kapcsolatban áll, mint például, hogy a legnagyobbat említsük, száz és ezer munkás kenyérének biztosítása. E mögött pedig a socialis kérdés lappang.

Első sorban tehát maguk a gyárosok, másodsorban az illető államok kormányai törekedtek a fontosabb iparágak számára új és új piacokat biztosítani. E törekvést támogatták a leghivatottabb közgazdasági egyesületek és lassankint egész Európában terjedni kezdett az az áramlat, mely újabb kiviteli piacok meghódítását tűzte kizárólagos föladatává.

E törekvések érvényesítése nem volt könnyű. Mert a világipar legnagyobb és leghatalmasabb piacjai, a gyarmati politika által is nagyranövelt angol, francia, belga és németalföldi ipari emporiumok világhódító hadjáratukban alig hagytak üres tért maguk után. Igaz, hogy e hódító hadjáratban nem egyforma buzgalommal jártak be minden területet s a hol a kivitel számára

egy talpalatnyi föld még található volt, oda bizonyos sietséggel tört be az időközben óriássá fejlődött amerikai, svájci, németországi, ausztriai, olasz és részben az orosz ipar. Sőt ez anyagilag megizmosodott és ipari jelentőségükben mindinkább emelkedő államok kivitelképes ipara a létért való küzdelemben betolakodott a régibb keletű világhódító iparok által már-már szilárdan elfoglalt területekre és piacokra is és az így kifejlődő verseny nem kis gondot okozott az ösiség által éppen nem védelt hódítóknak. A jobbé és gyakran csak az olcsóbbé volt a győzelem s miként egy és ugyanazon piacon régi, megszilárdult üzletek kitérni kénytelenek az újabb, modernebb követelmények szerint berendezett, talán elevenebb és mozgékonyabb kereskedéseknek, úgy a nemzetközi piacokon is kifejlődött e verseny, mely a fogyasztók szempontjából üdvös és jótékony volt ugyan, mint minden verseny, de a termelők existenciális érdekeit megtámadással fenyegette, sőt itt-ott veszélyeztette.

E mindinkább fenyegetőleg föltünedező komoly jelenségek végre is a kivitel *rendszeres* fejlesztésének és előmozdításának eszméjét hozták felszínre. Körültekintettek a kivitel előmozdítása érdekében eddig létezett intézmények között és ezeknek fejlesztését, helyesebb előmozdítását tüzték föladatul. Mindenekelőtt a *consuli* intézmények javítása felé fordult a figyelem s e téren csakugyan jelentékenyebb eredményeket értek el, főleg Belgium volt az, mely a consulátusokat a kereskedelem gyakorlati érdekeinek előmozdítása szempontjából igyekezett javítani. És e javításnak természetyszerű következménye lett egy fontos új intézmény, a *brüsszeli kereskedelmi muzeum*. Ennek számos nagyfontosságú mozgalmat köszönhetünk a külkereskedelem fejlődésének terén.

A kereskedelmi muzeumok célja és rendeltetése — habár az intézmény még alig öt éves — ama népszerűségnél fogva melylyel az Európaszerte találkozott, ma már általában ismeretes. Azelőtt a *kiviteli mintaraktárak* intézménye hódított helyielyközzel tért. De ezek, bár sok irányban jelentékeny eredményt értek el, nem terjedtek és nem váltak általánossá. Miért? Mert elvük körülbelül az volt: jöjjön ide a külföld, nézze meg mink van, miben vagyunk versenyképesek és vásárolja nálunk szükségletét. A kereskedelmi muzeumok megfordították ez elvet s a

külföld szükségletének lehetőleg teljes képét igyekeztek a hazai termelőnek bemutatni, kijelölték a még meg hódítható területeket, utaltak a még elérhető eredményekre, szóval *gyakorlati* szempontból igyekeztek a gyárosoknak a kivitel irányára és módjára nézve utmutatásokkal szolgálni. De még egy igen fontos czélt közelítettek meg e muzeumok. A legnagyobb gyárak, melyek a versenyképesség elérhetlen fokán állanak s világszerte bizonyos specialitásokat képeznek, megtalálják a maguk piaczeit, termelésük kelendőségét évekre tudják biztosítani s a netalán keletkezhető verseny akadályain is könnyű szerrel tulteszik magukat. De a közepes gyárak, melyek még nem próbálkoztak meg a világverseny nehézségeivel, vagy a melyek eddig hazájuk határain túl csak kisebb területeken hódíthattak tért, rászorultak a hasznos utmutatásra, a támogatásra. És ezt a szerepet vette át a kereskedelmi muzeum, mely gyűjteményeiben megismerteti a hazai termelőt a külföldi piacokon kelendő cikkek minőségével, utal ama föltételekre, melyeknél fogva a termelő az illető piacon a versenyt sikerrel kiállhatja, s megóvja ama hátrányoktól, melyek a termelőre rendesen azáltal hárulnak, hogy nem ismeri alaposan a távoli fogyasztó igényeit, ízlését, előszeretetét és ellen-szenvét. Megismerteti a termelőt a szükségleti cikkek elérhető árával, felvilágosítást ad a szállítási költségek és a vámtételek felől, gondot fordít a legkelendőbb és legkedveltebb csomagolási és göngyölési módok föltüntetésére és ezáltal lehetővé teszi a termelő számításainak jó eleve való megállapítását.

E nagyfontosságú és kizárólag gyakorlati céluk mellett vannak a kereskedelmi muzeumoknak más, tisztán kereskedelmi céljai is, melyek együttvéve ez intézménynek gyors elterjedést biztosítottak. Sokat foglalkoznak Németország számos kiváló ipari emporiumában annak létesítésével; a londoni kereskedelmi kamara is elhatározta annak fölkarolását. Olaszországban, Svájcban, Spanyolországban és Portugáliában több helyen máris létesítették a kereskedelmi muzeumokat. Bécsben a régi keleti muzeum kereskedelmi muzeummá változott át, Budapesten pedig egy hasonló intézet, melynek létesítését három évvel előbb pendítettük meg, mint Bécsben, legközelebb szintén meg fog nyílni. Franciaországban is több helyen ezt a szervezetet fogadták el, de itt és Európaszerte általában ma már nem tartják elégségesnek

ez institutiót magát, hanem újabb és újabb eszközöket jelölnek ki a kivitel rendszeres előmozdítására, úgy hogy e téren most átalán oly lázas tevékenységgel találkozunk, mely élénken bizonyítja, hogy a kiviteli érdekek előmozdítása az egyes államok legfontosabb érdekei közé tartozik. A versenyzés helyes módjainak föltalálásában indul meg a tulajdonképeni verseny, melynek folyamán számos érdekes jelenséggel találkozunk, de újabb és újabb eszmék is merültek föl, melyek figyelmet érdemelnek.

Ezt a mozgalmat közelebbről megvilágítani s azzal kapcsolatban az e téren legújabbán fölmerült eszméket megismertetni célja e közleménynek. E mozgalom közepette különös figyelmet érdemel:

a) a kereskedelmi muzeumok szervezetének tökéletesítésére vezető törekvés; b) a kiviteli egyesületek és mintaraktárak szervezete; c) az uszó mintaraktárak intézménye; d) a consulátusi ügy javítását célzó javaslatok; e) a külkereskedelem érdekeinek előmozdítására vezető különböző javaslatok.

Ezen öt különböző és egymással mégis összefüggő irány ismertetésére kívánunk itt kiterjeszkedni.

I.

A brüsszeli kereskedelmi muzeum főnállása az állam által biztosítva van. Ez intézmény szervezetén legelőször a bécsi keleti muzeum átalakítása alkalmával igyekeztek javítani. A bécsi keleti muzeum az 1873. évi világkiállításnak köszöni létét s főcélja volt egyrészt a keleti formáknak megkedveltetése, másrészt a keleti kereskedelem előmozdítása. 1885-ben egy kiváló bécsi gyáros penditette meg egy kereskedelmi muzeum létesítésének eszméjét s mivel az érdekelt körök ez eszmével rokonszenveztek, nemsokára elhatározták, hogy a keleti muzeumot kereskedelmi muzeummá alakítják, lehetőleg a brüsszeli mintájára. Előbb azonban tüzetes bírálat alá vették a brüsszeli muzeum szervezetét s hibául ismerték föl, hogy a brüsszeli muzeumnak nincs sem műipari, sem ethnographiai osztálya, hogy a brüsszeli muzeum a szomszédos tartományok iparcikkeit is fölvette gyűjteményébe, ezekről pedig a termelő közvetlenül sokkal jobb információt szerezhet, végül, hogy a brüsszeli muzeum kizárólag a belgiumi konzuloktól szerzi be információit, holott e célra a világ különböző részein szaklevelezőket is kellene megnyernie.

E hiányok pótlására törekedett a bécsi kereskedelmi muzeum. Sőt még tovább ment. Hogy a kormány az oly nagyfontosságú kereskedelmi és hajózási szerződések megkötése, új közlekedési utak létesítése vagy támogatása, kereskedelmi megbízottak kiküldése és esetleg új konzulatusok létesítése, illetőleg régiéek megszüntetése körül minden irányban kellőképen informálva legyen, elhatározta, hogy a világ összes államainak *termelési, fogyasztási és közlekedési* viszonyaira vonatkozó adatokat beszerzi, rendezi s betekintés végett nyilván tartja. Beszerzi és kiállítja továbbá azt az anyagot, mely a hazai kereskedőt és iparost a külföldi új piacokon való sikeres versenyre buzdíthatja s esetleg külföldi specialis nyerstermények vásárlására indíthatja. Ez utóbbi anyag a muzeum kereskedelmi gyűjteményeiben foglal helyet. Ebben különös gond fordított arra, hogy az exporteur megismerje a kivitelre számítható kelendő cikkek mintáit, (melyek esetleg más országokból vitetnek az illető piacra), megismerje a mértékekre, az árakra, a csomagolásra s a felbontásra vonatkozólag legszükségesebb tudnivalókat.

E gyűjteményeket időről-időre és bizonyos specifikus osztályozás szerint a kereskedelmi muzeum az ország (Ausztria) kereskedelmi s iparkamaráihoz is beküldi, hogy a kamara területén levő iparosokat bizonyos cikkek készítésére és exportálására buzdítsa. Ez osztály-gyűjteményekkel a muzeum avatott hivatalnokai is elmennek az azokat kiállító kamara székhelyére, hogy az iparosokat a megfelelő információkkal elláthassák. Ez újítás által a muzeum tevékenysége decentralizáltatik, a mi a különböző ipari központokra való tekintettel, nem csekély előnynek nevezhető.

A kereskedelmi muzeum által a keleti muzeumtól átvett műipari és ethnographiai gyűjtemények értékesítésére továbbra is kiváló gondot kíván fordítani a bécsi intézet, mely meg van győződve, hogy e specialis gyűjteményekből az iparosok nem csekély ösztönzést nyerhetnek bizonyos új cikkek gyártására és ezek kelendőségének biztosítására nézve.

A *tudakozó-iroda* három irányban fog működni. Fölvilágosítást ad külföldiek hitelviszonyai felől, továbbá bizonyos iparcikkek elhelyezésére s általában a kivitel irányítására nézve nyújt információkat, végre a közlekedési és tarifa-viszonyok

ismertetésére is kiterjeszti működését. Ugyancsak ez intézet keretében egy külön osztály a külföldi szükségletre, az által kívánja a termelők figyelmét fölhívni, hogy a pályázatokról, versenytárgyalásokról s általában a szállításokra vonatkozó kiírásokról idejekorán és tüzetesen kívánja a termelőket értesítésekkel ellátni.

A bécsi kereskedelmi muzeummal majdnem egyidejűleg keletkezett a *milanói*. Ez utóbbinak létesítésére különben már az 1884. évi turiní kiállítás alkalmával is gondoltak s e kiállítás több érdekes tárgyát meg is szerezték. A milanói kereskedelmi muzeum különben királyi decretum által szerveztetett s működését az olasz ipar- s kereskedelmi körök lelkes támogatása közben kezdette meg. E szép jövővel kecsegtető intézmény is több irányban ujitást hozott be.

Igy például különös súlyt fektet *új iparágak* meghonosítására. A külföldi kiviteli kereskedelemben kelendő oly czikkekből, melyek Olaszországban még nem gyártatnak, e muzeum rendszeres gyűjteményt állít egybe s a vállalkozókat, termelőket ez iparágak meghonosítására buzdítja.

E mellett megbizottai s főleg a konzulatusok által különös figyelmet fordít a külföldi piaczkon Olaszország ipara szempontjából érdekes jelenségekre. Így például legutóbb fölhívta a kiváló olasz selyemgyárosok figyelmét arra, hogy Ausztria selyemipara sikerrel versenyez a híres lyoni selyemgyártmányokkal a smyrnai és palästinaí piaczkon; Algirt és Tuniszt mint az olasz butor- és lakatos-ipari czikkek alkalmas piaczeit jelölte ki, stb.

De legérdekesebb e muzeumnak egy másik ujitása. Az olasz kereskedelmi s iparkamarák segélyével és közreműködése mellett ugyanis egyelőre Buenos-Ayres, Alexandria, Montevideo, Rosario, Konstantinápoly és Tunis városokban az olasz készítményekből külön *mintaraktárakat* létesített, s e czikkek kelendőségének az illető piaczkon való előmozdítására fölhívta megbizottai figyelmét s közreműködését. E megbizottak kötelesek részletesen megokolt jelentéseikben amaz okokat is felsorolni; miért nem számíthat egyik-másik olaszországi cikk az illető piaczon kelendőségre és miként kellene a szóban levő czikkeket gyártani, hogy azok terjedésének misem álljon útjában. Ily praktikus irányu működés az olasz ipar kiviteli érdekeinek előmozdítását jelentékenyen elősegíti.

Említettük már, hogy a *londoni* kereskedelmi kamara szintén elhatározta egy kereskedelmi muzeum létesítését. Felette érdekes az a jelentés, melyet az említett kamara titkára, a közgazdasági téren is ismeretes *Murray B.* ur, a kereskedelmi muzeumok tanulmányozása után a kamara elé terjesztett.

Murray indokolja jelentésében, hogy ama kiváló előnyök mellett, melyeket a kereskedelmi muzeumok intézménye nyújt, miért nincs még Angliának ily intézete? Az idegen ezt alig értheti, de az angolok ismerik a hiány okait. Harmincz év előtt Nagy-Britannia iparilag az első állást foglalta el, mert az iparos Európa még nem létezett. E harmincz év alatt az angol magán tevékenység leigáztatta magát, úgy hogy alig maradt valami egykori fölényéből. Az igazság az, hogy a magán tevékenység lényegileg mindig önző és az is fog maradni. Többet gondol a mára, mint a holnapra és ez nagyon természetes. A magán vállalkozás a lehető legnagyobb hasznot keresi és keveset törődik a jövő üzleteinek megkönnyíthetésével. A magán vállalkozás csak magára gondol, mert személyes és nem törődik nemzeti tekintetekkel. Ideje fölismerni, hogy a magán és nemzeti érdek alkalmilag konfliktusba kerülhet egymással és miután két érdek létezik, a nemzeti és a személyes, mindkettőt meg kell védeni és nem az egyiket a másik rovására.

Pedig a kereskedelmi muzeumok intézménye lesz az, mely szolgálni fogja a nemzeti kereskedelem érdekeit.

Egy kereskedelmi muzeum, különösen ha az ipari központokban fiókok állíttatnak fel, kitünő eszközüül szolgálna az ipari lakosság kiképeztetésére. A munka, különös ügyes és szép munka, a versenyharczban ép oly nagy tényező, mint a tőke. Európa munkája haladt és kétségkívül Angolország költségeire. A sikereket máris érezhetjük, és könnyű megjósolni, hogy egyre jobban fogjuk érezni. A gépek hozzájárultak ahhoz, hogy a munka műszakilag átalakult, most már a munkát a gépek *főlé* kell emelni. Az első lépés az, hogy minden ország munkásainak meg kell mutatni, hogy mennyivel ügyesebb munkások vannak másutt.

Mindezeknél fogva határozottan ajánlhatni a kereskedelmi muzeumok felállítását.

Még érdekesebb azonban, hogy Murray mivel indokolja a kontinentális példának nemcsak utánzását, hanem nagyszerűség-

ben, berendezésben, tekintélyben és gazdagságban lehetőleg utólérhetlen megvalósítását. Mert bár, — ugymond, — a kereskedelmi muzeumok még alig vannak túl a kezdeten s ma még számokban bajos azt a hasznot kiszámítani, a mit a kiviteli kereskedelemnek hajtanak, még sem lehet tagadni, hogy azok a külföldnek Angliával való újabb versenyét jelentik s kell, hogy Anglia által is e szempontból tekintessenek. Ha be akarnók várni azt a pillanatot, míg a kereskedelmi muzeumok intézményének hasznossága a világ előtt immár kétségtelenül bebizonyult, akkor Angliára nézve már nagyon késő lehet azt a tért elfoglalni, melyet addig előle mások bizonyára el fognak hódítani. Az intézmény semmi esetre sem árt, tulságos sokba nem kerül, s Angliára nézve nem a »noblesse oblige«, hanem a »success oblige« elve (a siker utánzásra kötelez) legyen itt is az irányadó.

A létesítés részleteire rátérve, a londoni kamara súlyt fektet arra is, hogy a muzeumok gyűjteménye a munkásokra oktatólag is hasson s meggyőzze őket arról, hogy nem a tőke képviseli a hatalmat, hanem a munka intelligenciája. Az angolok a gyűjtemények berendezése alkalmával különben azt is föl akarják tüntetni, hogy a népek és nemzetek a föld kerekiségén mily czikkeket fogyasztanak és meddig hat el az angol ipar e czikkek fedezésében. Végre új volna az intézettel kapcsolatos laboratorium, melynek főfeladata volna a még ismeretlen nyersanyagokkal, rostokkal, stb. új és új kísérleteket tenni s ezeknek eredményeit közre adni. Ez által számos iparág gyártási eljárásában előnyös változásokat lehetne létesíteni.

A *budapesti* kereskedelmi muzeum szervezete egészen új alapon készült s egyesíti magában a kereskedelmi muzeumok, a kiviteli mintaraktárak s a tudakozó-irodák, valamint a bécsi volt keleti muzeum céljait. E sokoldalú irányzat természetesen csak fokozatosan fog érvényesülhetni, de az ut az összes kereskedelmi célok elérhetésére nézve egyengetve van. Nemcsak azért, mert e sorok írója tervezte e szabályzatot, hanem főleg azért, hogy mindazok, kik ez intézmény célját és hivatását mindeddig át nem értették s annak működése felől maguknak teljes képet alkotni nem tudtak, azt közelebbről megismerjék: szükségesnek tartjuk a budapesti kereskedelmi muzeum szervezetének megismertetésére az immár jóváhagyott szabályzatból a következő részeket közölni:

A budapesti kereskedelmi muzeum célja és feladata: a) megismertetni a közönséggel mindazon kereskedelmi czikkeket, melyekben a hazai ipar versenyképes és kivitelre számíthat; b) megismertetni a hazai termelőkkel mindazon kereskedelmi czikkeket, melyek a külföldön, főleg a keleti országokban piaczokra találhatnának; c) odahatni, hogy termelőink a bel- és külföldi szükséglet (időnkinti szállítások, verseny-ajánlatok, stb.) felől mindenkor tájékozva és eleve értesítve legyenek.

E cél elérésére szolgálnak a muzeum *gyűjteményei, irodája, időnkénti értesítései és könyvtára.*

A muzeum *gyűjteményei* két főosztályból állanak, és pedig:

A. Hazai gyűjteményekből, melyeknek az a célja, hogy a hazai termelésnek lehetőleg teljes képét tüntessék föl és egyrészt a hazai közönséget a magyar iparczikkék fogyasztására, másrészt a hazai termelőket termelvényeink értékesítésére ösztönözzék. E gyűjtemények alosztályai a következők: a) hazai termelvények gyűjteménye részint mint állandó és részint mint váltakozó kiállítás. E gyűjtemények felölelik mindama hazai gyári-, kézmű-, házi- és műipari czikkeket, a melyek a mindennapi szükséglet számára termeltetnek és a melyeknek a hazai és külföldi fogyasztásban való nagyobb mérvű terjedése a hazai ipar fejlődése érdekében kívánatos. E gyűjtemény keretében a specziális hazai műipari czikkekből külön osztály szervezendő. b) A hazai nyerstermények és anyagok gyűjteménye, melyek az ipar által feldolgoztatnak és értékesíthetők, különös tekintettel az újabb anyagok és pótanyagok rendszeres feltüntetésére. B. Külföldi és kivált keleti gyűjtemények, melyeknek célja iparunk exportképességét fejleszteni. Ez osztály a következő alosztályokból áll: a) A keleti kivitelre alkalmas ipari termelvények (exportczikkék) gyűjteménye. E gyűjteménybe felveendők mindazon czikkék, melyek a keleti országokban nagyobb kelendősegre számíthatnak. E czikkék a keleti országok és iparágak szerint csoportosítandók; feltüntetendő e czikkék legkedveltebb kikészítési és csomagolási módja is. b) A keleti műipari czikkék gyűjteménye, melyeknek formai, ornamentikai és technikai utánzása és előállítása által a keleti piaczokon üzletre számíthatunk. c) A külföldi nyerstermények és ipari feldolgozásra alkalmas anyagok gyűjteménye, mely ama termékek sorozatát tárja föl, a melyeknek az iparban való értékesítése ajánlatos vagy különös előnnyel van összekötve.

A kereskedelmi muzeum irodája felvilágosítást nyújt a közönségnek: a) a kiállított iparczikkék árára és szállítására nézve; b) felvilágosítást nyújt a vám- és szállítási feltételek felől; c) kívánatra információkat közvetít egyes külföldi cégek megbízhatósága és hitelképessége felől; d) nyilvántartja a versenyképes hazai cégek jegyzékét és gyűjti ezek árjegyzékeit; e) kívánatra közvetíti a megrendeléseket; f) értesítést ad az állami, hatósági, közintézeti és esetleg magánvállalatok által kiírt szállítási felhívások, pályázatok és verseny-ajánlatokról; g) a külföldi, főleg a keleti országok hasonló pályázati kiírásait figyelemmel kíséri és azok felől a hazai cégeket idejekorán értesíti; h) tájékoztatja a külföldet,

főleg pedig a keleti országokat iparunk versenyképessége és haladása felől; i) értesítést ad a hazai és külföldi időleges és állandó kiállításokon való részvétel föltételei felől; j) a konzuli jelentések és hasonló más közlemények fontosabb és bennünket közelebbről érdeklő részleteit az érdekelt körök számára azonnal hozzáférhetővé teszi. E feladatok könnyebb elérése céljából a muzeum *értesítő*t ad ki. Sürgős értesítéseit az iroda a napilapok és a muzeum helyiségeiben kifüggesztett hirdetemények útján teszi közzé.

A kereskedelmi muzeum *könyvtárt* tart fenn, mely főleg céljainak előmozdítására alkalmas szakkönyveket és lapokat, úgymint czintárákat, szaklapokat, a vasuti szállításokra, vámtetelekre vonatkozó könyveket, a kereskedelmi viszonyokra vonatkozó törvényeket, konzuli jelentéseket és általában a gyakorlati közgazdasági ismertetéseket tárgyzó könyveket tartalmazza. E könyvtár és annak katalogusa alkalmas módon az érdekelt közönség számára hozzáférhetővé teendő.

E tüzetesen ismertetett kereskedelmi muzeumok körülbelül felölelik mindazt, a mit újabban a kereskedelmi muzeumok szervezetének javítása és megfelelő átalakítása, illetőleg kiegészítése és tökéletesítése érdekében tettek. Föl kell azonban említenünk, hogy az intézmény főleg a brüsszeli minta szerint jelentékenyen elterjedt. Belgiumban Gent, Antwerpen és Liège városok, Franciaországban Lyon, Bordeaux, Lille, Rouen, Portugáliában Lissabon és Porto, Németországban Frankfurt és Lipcse létesítettek hasonló intézeteket; legutóbb Köln és Düsseldorf vetekedik ily intézetért és Olaszország több pontján szintén utánozni készülnek a milánói mintát. Svájcban (St.-Gallen) és Spanyolországban szintén foglalkoznak ez eszmével és Dánia, Skandinávia, sőt Marokkó (Tanger) sem akar e tekintetben a többi államoktól elmaradni. Csak Oroszország és a keleti tartományok nem siettek eddig a kereskedelmi muzeumok eszméjében rejlő előnyöket a maguk számára is biztosítani...

II.

Lássuk most már a kereskedelmi muzeumokat megelőző intézményeket, a *kiviteli egyesületeket, mintaraktárakat*, stb.

Egyike a legrégebb e nemű intézeteknek az *amsterdami* Kaizersgrachton fekvő *Niederlandsch Handels-Museum*. Bár czime a kereskedelmi muzeumok közé sorozná, szervezeténél fogva nem lehet azok közé osztani. Mert az amsterdami intézet tisztán kereskedelmi vállalat, leginkább a kereskedelem és a hajózás érdekeinek szolgálatában áll s félig-meddig inkább az *állandó kiállítások*

jellegével bir. De ebben sem követ nemzeti czélokat. A szomszéd államok ipari termelvényei ép úgy helyet foglalhatnak benne, mint a hazaiak, s az iroda ezeknek kereskedelmi érdekeit is készségesen előmozdítja. A kiállított minták alapján elfogad megrendeléseket nagyobb mennyiségű árukra s ezáltal az állandó kiállítás és részben az árucsarnok jellegét viseli magán; a kiállítók térdíjat fizetnek, kiállításukról hirdetésekkel tesznek közzé s általában üzleti érdekeiket mozdítják elő e csarnokban való kiállítás által. Egy kiváló szakférfiú találóan nevezte el ez intézetet egy jól berendezett, jól informált s jól vezetett *bizományi* háznak, mely különben egy társaság tulajdonát képezi. Ez utóbbi tényből is kiviláglik, hogy ez intézet nem követhet nemzeti czélokat.

Németalföldről szólva, meg kell még említenünk a *haarlemi* Kolonial-Museumot. Az állam által meglehetősen jól dotált ez intézetnek főczélja első sorban a németalföldi gyarmatok termelési és fogyasztási viszonyait föltüntetni, a kormánynak teendő javaslatok és a magánosoknak adandó tanácsok által a gyarmatok gazdasági érdekeit előmozdítani s az anyaországnak kereskedelmi s forgalmi érdekeit a gyarmatokkal szemben megóvni és fejleszteni. E föladatai megoldása körül alkalmazott módokatnál fogva ez intézmény működése nagyon megközelíti az újabban szervezett kereskedelmi muzeumok hatáskörét.

Franciaországban több kereskedelem-földrajzi társaság évek óta odatörekszik, hogy egyes távolabb fekvő forgalmi területek fogyasztási és termelési viszonyait lehetőleg megismertesse. De e kisebb, bár elég tekintélyes és szép sikerrel működött intézetek, főleg a párisi és bordeaux-i *société de géographie commerciale* czimű egyesületek újabban hangosan fejezik ki ama kívánságukat, hogy czéljaik hathatósabb megvalósítása érdekében alkalmas *központ* teremtessek. És ily központi intézetül egy kereskedelmi muzeumot akarnak. A francia ipar kiviteli érdekeinek előmozdítására több irányu fontos kezdeményezések történtek legutóbb, melyekre alább tüzetesen visszatérünk. De bár sok kiváló közgazda a kereskedelmi muzeumok czélját és hivatását nem tudja eléggé méltányolni, alig szenvedhet kétséget, hogy a francia központi kereskedelmi muzeum eszméjének kivitele és létesítése nagyon közelálló dolognak tekinthető.

Németországban számos gyakorlati értékű kezdeményezéssel

találkozunk, melyek végczélja ugyanaz, mint a kereskedelmi muzeumoké. A Berliner Central-Verein für Handelsgeographie már évek óta e célokat követi és működése közben sok számbavehető eredményt ért el.

Egyike a legkiválóbb alkotásoknak e téren a *stuttgarter* Export-Musterlager, mely 1882-ben alakult. Az egyesületnek mintegy 400 tagja van. Az intézet célja a württembergi ipar termékeit a külföldön árjegyzékek, hirdetések, stb. által terjeszteni. 1882-ben 90, 1883-ban 730, 1884-ben 913, 1885-ben 1087 megrendelést intézett el s ezek közül igen sok tengerentuli városokba ment. Az intézet eddig több mint 10,000 katalógust terjesztett a világ minden részében; a legfontosabb világkereskedelmi központokon összesen 24 képviselője van s legujabban *Hamburgban* fiók-raktárt állított, mely szép virágzásnak indult. Majdnem hasonló szervezettel keletkezett másfél év előtt a *karlsruhei* Export-Musterlager, mely a külföldön szintén megbizottak által kíván a bádeni nagyhercegség iparának kelendőséget és elterjedést biztosítani. A frankfurti, müncheni és a karlsruhei hasonló intézetek különben kartellviszonyban állanak, a mennyiben a hozzájuk intézett oly megkereséseket, melyeket az illető iparág hiányában elintézni nem tudnak, egymás között kicserélik s így ha például Münchenből oly cikket kérnek külföldre, mely kiváló minőségben csak Karlsruhéban található, ez a megrendelés ide áttétetik.

Gyakorlati módon kezdték meg a kiviteli cikkek terjesztését *Drezdában*. A szász királyság kivitelképes iparosai ugyanis készítményeikből kiállítást rendeztek s meghívták a hamburgi, brémai legkiválóbb kiviteli cégek főnökeit e kiállítás megtekintésére. Az említett hanzavárosok exporteurjei a kiállítás tanulmányozása alapján számos oly cikket fedeztek föl, melyeknek forgalomba hozására nyomban készségesen vállalkoztak. E siker fölbátorította a szász exportképes gyárosokat, kik a kiviteli egyesületet azonnal meg is alkották. Ez egyesületnek ma már 300 tagja van s állandó kiállítása számára a királyi család készségesen engedte át Prinz Max-palotát, mely azonban a kiállítás számára csakhamar szűknek bizonyult, úgy hogy a szomszédos épület egy részét is igénybe kellett venni.

Hasonló állandó kiállítás létesült *Nürnbergben*, az ottani

jóhirű műipari muzeum mellett. Célja a termelés és fogyasztás közvetítése, a gyárak készítményeinek terjesztése s a termelésben a javítás és a haladás fokozatos elérését előmozdítani és biztosítani. A tárgyak eladását a műiparmuzeum közvetíti s ezért öt százalék közvetítési díjat szed. A kiállítás mellett tudakozóiroda áll fenn, mely technikai és kereskedelmi kérdésekben fölvilágosításokat nyújt; egy külön gyűjtemény is rendelkezésre áll, mely a legnevezetesebb kereskedelmi termékeket, nyersanyagokat, félkészítményeket, ethnográfiai tárgyakat, térképeket és utazási terveket tartalmaz. E gyűjtemény után ítélve, az állandó kiállítás tulajdonképpen szintén a kereskedelmi muzeumok tendenciájával létesült, azonban e célzt világosan nem tűzte ki, mert Németországban is, mint sok másutt, az az »elv« uralkodik, hogy bizonyos lézagpótló intézmények létesítése alkalmával kiki törekedjék valami »ujjat«, »eredetit« létesíteni. Az utánzatoktól, bármily kitünőek legyenek a mintaszerű példák, visszarettennek. És mégis általában azt tapasztaljuk, hogy a sok kisebb németországi kiviteli egyesület csak sporadice képes hivatásának megfelelni s ma már Németországban általában hangoztatják egy Berlinben létesítendő *központi birodalmi kereskedelmi muzeum* szükségességét, mely tekintélyével, hatalmával és a rendelkezésére állható hathatósabb eszközökkel bizonyára képesebb lesz a német ipar összérdekeit képviselni, mint az eddigi decentralizált rendszer, mely mellett minden állam és herczegség megalkothatta a maga specialis kiviteli egyletét. Központi kezelés és vezetés, egységes külföldi képviselő mellett természetesen sokkal inkább el lehet a kiviteli érdekek hathatós fejlesztését érni s ez a tudat sürgeti a központi intézet létesítését. Ezért azonban nem akarjuk a most érintett kisebb egyletek jelentőségét kicsinyelni. Ezek az eszmeuttörői voltak s ők egyengették útját az egységes és nagyobb-szerű központi intézet létesítésének.

Míg Németországban ez egységes törekvések mind jobban érvényesülnek, addig *Bécsben* azt látjuk, hogy az immár létesített kereskedelmi muzeum az ottani nagyipar kiviteli érdekeinek előmozdítására nem tartatik elegendőnek. Erre mutat az a körülmény, hogy az ugyan már régebben főnállott *kiviteli egyesület* a kereskedelmi muzeum létesültével nemcsak nem szüntette meg működését, hanem külön *kiviteli mintaraktárt* is létesített. A kivi-

teli mintaraktár czélja ugyanaz, a mi a mi kereskedelmi muzeumunk Hazai Gyűjteményeinek. A konzulatusok útján fölhívja a külföldi fogyasztó közönség figyelmét az osztrák-magyar (!) iparcikkekre s e czélból katalógusokat osztogat a külföldi fogyasztók között. A kiviteli mintaraktárt pedig azért tartja fönn, hogy a bel- és külföldi fogyasztó teljes áttekinthető képet nyerhessen az osztrák ipar felől. Bécs világváros. Számos külföldi ember fordul meg benne évenként s ezekre számít leginkább a kiviteli mintaraktár. A gyűjteményeknek idegenek által való látogatásából azt remélik, hogy új üzleti összeköttetések keletkezhetnek. Ez mind igaz. Azonban a kiviteli egyesület czéljai között egyetlen sincs, mely nem illenék be a kereskedelmi muzeum keretébe. És nézetünk szerint a kereskedelmi muzeum, ha minden agendát egyesít kezeiben, sokkal hatályosabban működik. A dupla helyiség bére felesleges, az igazgatás kétfelé szakítva költségesebb s a külföldi ügyvivők is több dolgot kapnak két forum által, de több hasznot azért a kétfelé való levelezéssel nem hajtanak. Sőt az is kérdés, nem-e kell a konzulatusoknak ismétlésekbe bocsátkozni, nem-e csinál a két különböző, de egy czél felé törekvő egyesület felesleges munkát, vagy nem működik-e épen ellentétes irányban? Különben ezek oly kérdések, melyek bennünket is közről érinthetnek. És itt azt a kérdést vethetjük föl, hogy ha a bécsi egyesület »osztrák-magyar«-nak nevezi magát és mintaraktárát, nem tartaná-e ildomosnak, hogy legalább pro forma a magyar iparcikkekre is figyelemmel legyen? Eddig ez irányban alig tett valamit. Ellenben biztosította magának, a mit érdekes fölemlíteni, a külügyminiszterium támogató közbenjárását, mely miniszterium körlevélben utasította a konzulatusokat ez egyesület czéljainak előmozdítására. A versenyzés különben még tovább ment. A kereskedelmi muzeum védnöke egyik népszerű főherczegünk; a kiviteli egyelet pedig a trónörökös védnöksége alatt nyitotta meg mintaraktárát. E verseny a verseny előmozdításában nem tartozik a nélkülözhetlen szükségességek közé s nem tudjuk: használ-e annyit a közügynek, mint a megnyit esetleg árthat?

III.

A *hajóbazárok* vagy az *uszó mintaraktárak* eszméje szintén azt a czélt követi, mint a kiviteli egyletek vagy a kereskedelmi

muzeumok. De bizonyos irányban figyelmet érdemel e praktikus eszme. A kereskedelem ugyanis régtől fogva a nagy kikötő-városok torkából megy a többi nagy kikötő-városok torkába. Ezeknek jó szolgálatot tehet az uszó mintaraktárak intézménye, mely egy egész jól berendezett kiállítást mutat be az illető városoknak s a nélkül, hogy a be- és kicsomagolás és az átszállítás nehézségeivel meg kellene küzdenie, viszi a kiállítást városról-városra, kikötőtől-kikötőbe.

Már a középkorban kicsiben ismeretesek voltak e vándorló hajók, megrakott kincseikkel. S a mit évszázadokkal ezelőtt primitív kiadásban, a szükség parancsából tettek, azt új irányban, korszerű mezben kívánják most a kereskedelem és a kivitel szolgálatában érvényesíteni. A mennyit a hajózás és a hajózás berendezése évszázadok óta haladt, oly mértékben fogjuk a haladást az uszó mintaraktárak intézményében megtestesítve látni.

Pastourreau Labesse, tengerészeti mérnök penditette meg újabban, illetőleg elevenítette föl és modernizálta a hajón rendezendő kiállítások eszméjét. A helyett, hogy a világ minden részében — írja nevezett mérnök e tárgyban kiadott röpiratában — költséges bazárokat állítanánk, az ezekkel összekötött czélt sokkal könnyebben elérhetjük a gőzhajókon rendezett kiállítások által, melyek az összes nevezetes kikötőket érinthetnék. Az illető hajó tehát nagyban a tengerentuli utazó ügynökök szerepkörét tölthetné be. Ama összeköttetéseknél fogva, melyek az összes világtájak között immár létesültek, a kiállítás gyűjteményei időről-időre kiegészíthetők s így körutjukat bizonyos időközökben ismételhetik. Lehetséges volna például a legnevezetesebb ötven kikötőt két évi időközben körülhajózni, ha egy-egy állomásra átlag tíz napi tartózkodási időt számítunk. Ha pedig több hajót küldenénk ki e föladattal, az árukat bizonyos rendszer szerint osztályozni lehet. A hajójáratokat ehez képest rendszeresíteni kellene, hogy az elindulás és a megérkezés ideje pontosan be legyen osztható s a kiállításra az érdekelt körök kellő időben figyelmeztethetők legyenek.

Különös gondot kellene fordítani az egyes nevezetesebb iparágak megfelelő képviseltetésére. Minden kiállítási kategóriából bizonyos készletet is kellene a hajóval vinni, hogy a megren-

delések azonnal eszközölhetők legyenek. Az üzletek természetesen csak készpénz mellett köthetők.

A kiállítók megfizetik az igénybe vett tért, a készlet után való szállítási díjakat s az eladás után járó közvetítési díjakat. Ellenben a kiállítóknak joguk van a vevőkkel egyenes összeköttetésbe lépni, a fogyasztási terület szükségletei és igényei felől directe tudakozódásokat beszerezni.

Ez eszme realizálása, a tervező szerint, csak is vállalkozás útján jöhet létre.

Ezért szükséges, hogy a vállalkozók a kiállítóknak az átvett árumennyiségekkel szemben megfelelő garantiát nyújtsanak, de szükséges a garantiát arra is kiterjeszteni, hogy a kiállításban résztvevők érdekei — új piacok szerzése, készítményeik elterjedése tekintetében — szintén kellőképen megóvassanak.

Mindezeknél fogva tehát ily vállalat sikere szempontjából a legfőbb követelmény az, hogy teljesen megbízható, pártatlan és szakavatott férfiak által vezettségű s hogy azt a kereskedelmi világban ismeretes, tisztelt és befolyással bíró tekintélyes szakemberek támogassák.

Ez eszmét már sikerrel valósította meg a »Berliner Centralverein für Handelsgeographie und Förderung deutscher Interessen im Auslande.« Ez egyesület a »Gottorp« hajón rendezett uszó kiállításával az Atlanti-Oceán főbb kikötőit s azután a Földközi-tenger összes nevezetes kikötőit meglátogatta s mindenütt állandó kereskedelmi összeköttetésekre tudott szert tenni. Az expeditio költségei 75.000 márkára rugtak, melyből a kiállítók (átlag fejenként 300 m.) 25.000 márkát fedeztek térdijaik által; 30.000 márkát az expeditio barátai adtak, a főntemlitett egylet 10.000 s a »Deutsche Exportbank« 15 ezer márkával járultak a költségekhez. Az expeditio kézzelfogható eredményei közé tartozik a Lissabonban németországi gépekből létesített állandó kiállítás, melyben 43 elsőrendű gyáros vesz részt s mely a leg szebb reményekre jogosít föl. Hasonló kísérletet tettek a múlt évben a *triesti* exporteurök is.

Az uszó mintaraktárak intézményének értékesítésével különben két francia és egy svéd társaság foglalkozik. Valószínű, hogy rövid idő múlva a francia ipar e hajóbazárokon fogja a világ legnevezetesebb kikötőit bejárni. (Legújabbban több fran-

czia képviselő azt az indítványt terjesztette a kamara elé, hogy a kormány *hét* nagyobb hajót engedjen át ily uszómintaraktárak gyanánt való fölhasználás végett.) Valószínű továbbá az is, hogy miként a kereskedelmi muzeumok eszméjét, egyrészt az intézmény gyakorlati céljainál fogva, de másrészt a verseny kényszerűségénél fogva is, elfogadták az ipari tekintetben egymással versenyző államok, úgy nemsokára az uszó mintaraktárakon is meg fogjuk ismerni a németalföldi, angol, spanyol, osztrák, német stb. lobogókat.

És így ama gyakorlati czélok, melyeket azelőtt a kiállítások követtek, lassankint el fognak oszolni a kivitel praktikus előmozdítását czélzó intézmények között; s ennek bizonyára nagyobb eredménye lesz. Több lesz a haszon az iparra nézve s kevesebb lesz — a kiállítás, a mi elvégre is nem baj, sőt talán inkább szerencse a már úgy is tulságosan igénybe vett iparra nézve.

IV.

A kivitel rendszeres előmozdítására s általában a külkereskedelem fejlesztésére nem csekély befolyással bírnak a *consulok* s az a buzgalom, lelkiismeretesség, melylyel ezek az illető ország kereskedelmi érdekeinek előmozdítására törekszenek. Természetes tehát, hogy a *consulátusok ujjszervezésének* kérdése és ezzel kapcsolatban sok más fontos kérdés nagyon is összefügg a kivitel rendszeres fejlesztésének kérdéseivel.

És tényleg a *consuli tevékenység reformjának* kérdése újabb időben sokat foglalkoztatta ama köröket és államokat, melyek kivitelük terjesztése és fejlesztése érdekében otthon nagyfontosságú intézkedéseket tettek és jelentékeny áldozatok árán újabb intézményeket létesítettek.

Különös figyelmet érdemel a Svájcban ez érdeemben megindult mozgalom, mert az itteni javaslatok, több-kevesebb módosítással, ráillenek a többi államok consulátusi ügyére is.

Svájcban e mozgalmat Comtesse és társai indították meg a szövetségtanácshoz beadott javaslatukban. De a mozgalomnak életet és testet tulajdonképen dr. *Oucken* Ágost, a berni egyetemmel kapcsolatos közgazdasági és konzulátusi seminárium ismert tanára, adott.

Az eddigi rendszer szerint a svájcz consulok nagyjából tiszteltbeliek, vagyis fizetésnélküliek. E méltóságok azonban

nem nagy lelkiismeretességgel felelnek meg hivatásuknak és a consuloknak több mint fele még a szokásos évi jelentéseket sem szokta megtenni. Ezért már 1884-ben foglalkozott a szövetség-tanács a consulátusi ügy módosításával s akkor határozatilag kimondotta, hogy a külkereskedelmi képviselőt tökéletesítésére vonatkozó kezdeményezéseket a *magántevékenységnek* kívánja fönntartani. Ha azonban a külföldön kamarák, ügynökségek, tudakozó irodák stb. létesülnek, melyek a honi ipar és kereskedelem érdekeit képviselni hivatvák s a szövetség-tanács támogatására igényt emelnek, e kérvényeket a kormány esetről-esetre megvizsgálja s a mennyiben az illető intézmények hasznosságáról meggyőződik, az anyagi támogatást esetről-esetre megszavazza.

E határozat meglehetősen észszerű és rezervált. De a legfontosabbat szem elől tévesztette. Nem számított ugyanis arra, hogy a magántevékenység a kérdéses intézetek létesítésével éppen nem fog törődni. És ez bekövetkezett. Időközben pedig a külkereskedelmi érdekek méltóbb képviselője még sürgősebbnek mutatkozott. Az egyes államok erőfeszítéseket tettek kivitelük hathatós előmozdítása érdekében és a svájczai köztársaság sem akart ezek mögött elmaradni. Annál kevésbé, mert mindjobban meggyőződött róla, hogy a consulátusok jelenlegi szervezetükben fokozott föladataiknak és nagyobb hivatásuknak megfelelni alig képesek.

A leghivatottabb szaktestületek sürgették tehát a consulátusi ügy reformját s kérelmük főszűlya oda gravitált, hogy a létező tiszteletbeli consulok (Wahlconsule) mellé szakképzett és jól dotált segédszemélyzet (Berufsconsul) alkalmaztassék. Minden fontosabb consulátus hivatala két részre osztandó; legyen egy *jogi és administratív* osztálya a rendes közigazgatási és képviselői ügyek lebonyolítására és e mellett állittassék föl minden consulátusnál egy külön *kereskedelmi* iroda az ország kereskedelmi s főleg kiviteli érdekeinek hathatós előmozdítására. A kereskedelmi irodákat föl kellene szerelni mintakönyvekkel, árjegyzékekkel, kisebb mintaraktárakkal s általában mindazzal, a mivel a hazai ipar s kereskedelem érdekeinek az illető helyen szolgálatot tehet.

Időközben pendítette meg Olaszország egy tekintélyes szaktestülete a *kereskedelmi attaché* eszméjét. Szintén tetszetős, új eszme, mely általában kedvező fogadtatásra talált. A kereskedelmi attaché ugyanis az ország diplomatiái testületébe osztatnék be s

a diplomatiái képviseletnek kiegészítő részét képezné. Hivatása volna azon ország közgazdasági viszonyait tanulmányozni, melyhez be van osztva. Tanulmányozná a vámkérdéseket, szállítási tarifákat, a fogyasztás és termelés viszonyait, a közgazdasági téren létesült intézményeket és intézkedéseket, a figyelemreméltó összes jelenségeket s ezekről időközi jelentéseiben referálni tartoznék. Kötelessége volna a hazai ipar és kereskedelem érdekeire főleg a kivitel és újabb térfoglalás szempontjából különös figyelemmel lenni, általában mindazt teljesíteni, a mit a hazai kereskedelem érdeke a külső képvisellettől megkövetelhet s ez irányban a legjobb utmutatásokat, javaslatokat előterjesztéseiben megtenni stb.

Ez eszme nagyon megtetszett a svájczinak s immár ők is sürgetik a kereskedelmi attachék alkalmazását. Behatóbban foglalkozván ez új közeg hatáskörével, annak föladatait a következőkben jelölték ki: ismertesse meg az illető ország viszonyait s ama kilátásokat, melyek ott a hazai ipar újabb térfoglalására nyílnak; tegyen jelentést arra nézve: mily czikkeket kíván az ottani fogyasztás s e cikkek közül — melyeknek eredeti példányai a konzulok által beszerzendők volnának — melyeket fedezi a hazai, a külföldi ipar, s melyeknek fedezésére volna alkalmas a svájcz ipar. Az illető ország nyers-terményei s félkészitményei, melyek a svájcz ipar szempontjából fontossággal bírnának, mutattassanak be megfelelő mintákban. Nyújtson felvilágosítást a vámtarifa, a pénznem, a súly, az importált áruk dimenziója, minősége, csinozása, kiállítása, csomagolása felől, továbbá az eladási árak, az eladási föltételek, az árfolyam, hitelviszonyok és hiteligények fölött. Tájékoztassa honfitársait, főleg a vállalkozó köröket a közlekedési utak s vasutak felől, a tervben levő építkezések, vállalatok s szállítások felől, melyek kivitelében a svájcz ipar részt vehetne. Viszont lássa el a hatásköre alá tartozó svájcz konzulokat a svájcz ipar versenyképességére vonatkozó minden adattal, hogy ezek esetleg a rendelkezésükre bocsátandó minták segélyével a svájcz ipar terjedése érdekében mindent megtehessenek.

Mint ebből is látszik, a svájcziak a kereskedelmi attaché föladatait és hatáskörét még jobban ki akarják bővíteni, a meny-nyiben a kereskedelmi ügyekben az illető ország consulait egye-

nesen a kereskedelmi attaché alá kívánják helyezni. Mindenesetre figyelmet érdemlő eszme, mert igen természetesen — eltekintve ama előnyöktől, melyeket egy szakképzett, nemzetgazdasági ismeretekkel bővelkedő, hazája közgazdasági viszonyait jól ismerő kereskedelmi attaché praktikus működésétől várhatunk — sokat nyerhetünk még a consulátusok hatványozott tevékenységétől is, ha azok egy főnök által dirigálva s időről-időre nemcsak instruálva, hanem ellenőrizve is lesznek.

Hogy a consulátusok ellenőrzése tényleg szükséges, azt belátták *Északamerikában* is. Itt ugyanis a diplomatai és consuli szolgálat tökéletesítése tárgyában a mult év végére egybehívott kongresszus, mely csak napok előtt fejezte be tárgyalásait, azt a javaslatot fogadta el egyhangulag, hogy a consulátusok működésének folytonos *ellenőrzése* céljából két *fölügyelő* alkalmazandó, kiknek kizárólag az a föladata lesz, hogy a consulátusok ügymenetét és működését megvizsgálják s tapasztalataikról jelentést tegyenek. E fölügyelők mindegyike az utazási és napi költségek megtérítésén felül évi 4000 dollár fizetésben részesülne.

A consulátusokról szólva, nem szabad említés nélkül hagyni, hogy van az éremnek másik oldala. Ha panaszokat emelünk a konzulok ellen, ne feledkezzünk meg a közönség lanyha és közönyös magatartásáról. Nemrég a nálunk is ismert *Stefáni*, belgrádi consul, valóságos vádlevelet intézett az érdekelt kereskedelmi körök ellen. Panaszlólag említi föl, hogy épp ama körök, melyeket a consulok jelentései legközelebbbről érdekel, e jelentéseket, melyek megfelelő módon közzétételnek, el sem olvassák; oly kérdéseket kell gyakran a consulnak elintézni, melyek régebbi jelentéseiben régen superált dolgok gyanánt voltak fölemlítve. Tudakozódásokat kap egyes czégek hitelképessége felől, kiket a kereskedelmi s iparkamarák útján rég mint csődbejutottakat hirdetett ki; követelések behajtására szólíttatik föl oly adósokkal szemben, a kiknek egy garas hitelt sem kellett volna adni; bizalmas kérdéseket vesz (igen sokszor bérmentesítetlen levelekben) a segédek aláírásával ellátva, s a felszólítások folytán tett eljárása közben támadt költségeket (kész kiadásokat), nem tudja a kérdést tevőkön behajtani. Általában pedig az a panasz, hogy a consulok közbenjárását akkor veszik igénybe s tanácsát akkor

kéri ki, mikor már nem segíthet; tehát nem bizonyos ügyletek megkötése előtt, hanem mikor a veszély már nem háriható el.

Ezek kellemetlen, tarthatatlan állapotok.

Ha megköveteljük érdekeink képviselőitől, hogy ügyünkben fáradva, érdekeinket megóvják és képviseljék, nekünk viszont figyelemmel kell lenni az illető consul jelentéseinek, előterjesztéseinek fontosabb mozzanataira. De ez irányban határozatot hozni, parancsot, utasítást adni nem lehet. Az értelmes, érdekeit szíven hordó kereskedő mindig lesz annyi belátással, hogy a szükséges tudnivalók iránt magát kellőképen informálja. A kit azonban erre szoktatni nem lehet, azzal másként is kell elbánni. A legcélszerűbb dolog volna, ha a *kereskedelmi muzeum* volna nálunk (másutt pedig más hasonló intézetek) az a fórum, a hova a consulok a kereskedőket érdeklő értesítéseiket küldik. A *kereskedőket* pedig ide *kellene szoktatni*. A muzeum érintkezzék directe a consulokkal, a kereskedő pedig a muzeummal. Az eljárás ez által nem lesz hosszadalmasabb, de sok esetben a kérdezősködés fölösleges is lesz, mert az illető kereskedő gyakran már meg fogja találni a muzeum irattárában vagy nyilvántartási könyvben az általa tett kérdésre a feleletet. Ez által sok fölösleges dologtól, főleg ismétlésektől kimélnők meg a consulokat s a kérdést tevőknek mégis minden irányban megadhatnók a kellő felvilágosításokat, esetleg a követendő eljárásra nézve az utasításokat vagy a legjobb tanácsot.

V.

A külkereskedelmi érdekek előmozdítása szempontjából az egyes államok az eddig felsorolt intézkedéseken kívül másnemű javaslatokkal is állottak elő.

A francia nemzetgazdáknak 1886 derekán tartott kongresszusa ugyanis konstataulta, hogy a francia ipar kivitelének hanyatlása leginkább a francia iparosok tájékozatlanságának, gondatlanságának és hanyagságának, valamint képviselőik rosszul való megválasztásának tulajdonítandó. A kivitel előmozdításának főfeltétele a kongresszus szerint az, hogy a francia kereskedők — a helyett, hogy minden nap panaszkodjanak — legyenek inkább maguk is kereskedők. Ismerjék meg jól a külföldi piacok viszonyait, az eladás, az érték befolyásának föltételeit, az illető piacok pénz-, váltó- és fizetési viszonyait, a szállítási és vám-

föltételeket, a bank-bizományi viszonyokat és szabják meg czikkeik árát abban a pénznemben, mely az illető piacon el van fogadva. Ezenkívül pedig a legfontosabb dolog a jó *bizományosok* kiválasztása, kik a termelők érdekeit minden irányban képviselni tudják.

A francia kereskedelmi kamarák legutóbb tartott együttes kongresszusa a francia külkereskedelem fejlesztéseinek föltételei gyanánt a következőket jelölte ki: Buzditsuk a fiatalságot a *kereskedelmi földrajz* alapos tanulmányozására s világosítsuk fel arról, hogy az ország hatalmi állása külkereskedelmének fejlesztése által szintén jelentékenyen emelkedik. A kormány és a kamarák fordítsanak nagyobb gondot az *idegen*, főleg az angol, német és spanyol *nyelvek* tanítására. Elő kell mozdítani a *külföldi és tengerentuli államok tanulmányozását*. Európa s Amerika, mint a francia ipar versenytársai, e tekintetben figyelmen kívül hagyandók. Ellenben a többi tengerentuli államok viszonyainak beható tanulmányozására *ösztöndíjak* volnának alapítandók, sőt oly fiatal emberek, kik *nyolcz* évet szándékoznak e czélból a külföldön egyfolytában tölteni, a *hadi szolgálát kötelezettsége alól is felmentendők* volnának. A külföld nevezetesebb pontjain létesítsen s subventionáljon a kormány *kereskedelmi kamarákat*. A *consulátusi ügy*, a consuloknak a kereskedelem érdekében teendő nagyobb szolgálataira való tekintettel, reformnak vetendő alá. A kiviteli érdekek előmozdítására nagyobb szabásu *kiviteli bank* létesítendő. A *kereskedelmi szerződések* megújítása alkalmával a francia kereskedelmi kamarák véleménye meghallgatandó. A kongresszus azonban különösen hangsúlyozza ama kívánságát, hogy Franciaország közgazdasági politikája lehetőleg a *szabadkereskedelmi* irány felé térjen vissza s ez alapon mozdítsa elő — kellő eszélyességgel — a nemzet közvagyonosodását és az ország gazdasági fejlődését.

A bordeauxi kereskedelmi s iparkamara ujabban arra kérte a kormányt, hogy a francia magasabb kereskedelmi intézeteken szegényebb tanulók kiképzésére alapított stipendiumok dotatióját 200.000 frankkal emelje föl s a külföldi viszonyok tanulmányozására több fiatal képzett kereskedőt küldjön ki. Hasonló irányu kezdeményezést képez a francia »société d'encouragement pour l'exportation français« alapítása, mely a legnagyobb exporteurök

anyagi támogatása mellett gondoskodik a külföldi piacoknak képzett fiatal erők által való tanulmányozásáról. A bécsi kereskedelmi akadémia *utazási ösztöndíj-alapja* már túlhaladta az 53.000 frtot és kilátás van rá, hogy ez alapból már a jövő év folyamán az intézetet jó sikerrel végzett fiatal emberek tanulmány-utra fognak küldetni. Hasonló intézkedést sürget újabban a brünni kereskedelmi s iparkamara is, mely azt óhajtja, hogy e fiatal emberek azután lehetőleg a külföldön telepedjenek le s ott a nemzeti ipar leghivatottabb terjesztői legyenek. Ily tanulmányozási alap létesítésére törekedett néhány évvel ezelőtt a budapesti kereskedelmi csarnok, a terv azonban (Rudolf-alapítvány) oly nehézségekbe ütközött, hogy kivitelétől egyelőre el kellett állani.

A kivitelnek előmozdítását célozzák a legnagyobb *külföldi városokban létesítendő mintaraktarak*. A svájci konzul például azt proponálta nemrég a szövetségtanácsnak, hogy a svájci ipar legkelendőbb készítményeiből ily mintaraktár létesíttessék egyelőre kísérletképen New-Orleansban és Varsóban. Egy francia consul majdnem ugyanazon időben hasonló propositiót tett Konstantinápolyra nézve; egy belga consul ugyanezt az eszmét Szt.-Pétervároth akarja megvalósítani. Amerika és Németalföld már nem tervez, hanem tesz. Mult év november hó 1-én *Rómában* az amerikai consulátus és az olasz kormány fővédnöksége alatt egy amerikai mintaraktár nyílt meg amerikai iparczikkekkel. Németalföldi exporteurök pedig *Bukarestben* nyitnak meg már legközelebb ily mintaraktárt, mely a keleten az első e nemű kísérletek közé fog tartozni s prosperitása iránt alig forog fönn kétség. Az *olasz* kormány is foglalkozott már ez ügygyel és elhatározta, hogy a külföldre ily czélból küldendő *minták* díjmentesen továbbíttassanak. A *svájci* iparegylet is hasonló kezdeményezéssel állott elő nemrég, azzal a különbséggel, hogy ily elárusítási helyeknek (bazárok) létesítését az ország ama központjain, a hol az idegenek forgalma nagyobb mérveket ölt, szintén kívánatosnak tartja. E bazárokkal kapcsolatban szolid reklámok, hirdetések és ismertetések terjesztésére is sulyt kíván fektetni s e czélra a Németországban és Ausztia-Magyarországban már realizált *Kiviteli Czimtarak* kiadását tartja szükségesnek.

A leghathatósabb eszközök egyikét képezi a kiviteli keres-

kedelem fejlesztése és külföldi üzleti összeköttetések előmozdítására a *tudakozó irodák* (Informations-Bureau) létesítése. Legutóbb a bécsi kereskedelmi s iparkamara is létesített ilyent az illetékes miniszterium támogatása mellett. Célja: a termelők és a konzulátusok között való érintkezést előmozdítani. Nálunk azonban ez intézmény fogalna iránt bizonyos ellenszenvvel vagy legalább is bizalmatlansággal viseltetnek. Pedig ilyen, megbízható szakférfiak által jól vezetett intézmény rendkívüli szolgáltatokat tehet a kereskedelemnek. Példa rá a berlini Schimmelpfennig-féle intézet s még inkább a *New-Yorkban* Dun R. G. és Társa által alapított »Mercantile Agency«, mely páratlan a maga nemében. Egy pár adat élénken megvilágítja ez iroda, melyet bátran lehet intézménynek is nevezni, működését. Évi kiadása (a legutóbbi üzleti évben) 10.5 millió forint volt; a new-yorki központon kívül Északamerikában 102 kerületi fiókja van, alkalmazottainak száma meghaladja az ötezret s a naponként elintézett kérdések száma átlag 14.000-re tehető. Ily intézet azután megbízhatóság tekintetében is fölötte áll minden kétségnek.

VI.

Ezekben ismertettük ama mozgalmakat, melyek a legkiválóbb iparos-államokban a kivitel rendszeres előmozdítása érdekében megindultak s még most is folyamatban vannak. Nálunk a kereskedelmi muzeumnak másfél év előtt való létesítése által a kivitel érdekében tervezett akció központosított. Sajnos azonban, hogy az intézmény, melynek életképessége kétségtelen s melynek hivatása nagy és fontos, még ma sem nyilhatott meg. Még nagyobb baj lesz, ha az intézet az iparsarnokban helyeztetik el s ugyszólván csak a nyári közönség számára lesz hozzáférhetővé téve. Ha e nagyfontosságú intézményt hivatásának betöltésére képessé akarjuk tenni, áldozatoktól nem volna szabad visszariadni. Az áldozatokat nem az intézetnek, hanem iparunknak, kivitelünk fejlesztése és külkereskedelmünk emelése érdekében hoznók. És ez uton a kiadott összegek visszaszivárognának a nemzeti tőke- és vagyon-erő megszilárdítására.

Sőt nagy baj az is, hogy míg mi a kereskedelmi muzeum működésének megkezdésével késlelkedünk, addig szomszédaink nem szünnék meg erőfeszítéseket tenni a keleti piacokon való

térfoglalás érdekében. Tartani töle, hogy míg mi az akeziót megkezdjük, a már-már elfoglalt piacokon vagy nagyobb nehézségekkel kell majd megküzdennünk, vagy pedig azokkal a piacokkal megelégednünk, melyekre a külföld versenyképes iparsúlyt nem fektet.

E közlemény célja éppen az volt, hogy rá utaljunk ama lázas tevékenységre, mely az ipar minél nagyobb térfoglalása érdekében Európa-szerte megindult. Ebből láthatjuk, hogy nekünk legkevesbé szabad e tevékenység közepette tétlenül maradnunk. Éppen azért, mert ma még nálunk kevés számú iparág szorult az exportra, kell ennek emelését fokozott erővel biztosítanunk, mert erre a kevés számú, de fontos iparágra e kivétel a létkérdés jelentőségével bir. Végre a fejlődőképes iparágak egész sorozata várja a kereskedelmi muzeum fogalma alá eső tevékenység megindítását s a jó példa más iparágakra, sőt a vállalkozási szellem fölélesztésére is fejlesztőleg, buzdítólag tudna hatni.

És kár, helyrehozatlan mulasztás volna részünkről, ha a fönnebb vázolt mozgalmakkal szemben nem tudnánk kötelességünket teljesíteni. Mert most egyébről szó nem lehet. *Kötelességet* kell teljesítenünk iparunkkal és kereskedelmünkkel szemben. Látna a külföldi államoknak e téren való lázas tevékenységét, a védelemnek azt a részét, melyet a kereskedelmi muzeum fogalma alá csoportosíthatunk, nekünk is meg kell adni iparunknak. Mert ama kevés piacon, melyen eddig tért hódítottunk, a külföldi mozgalmak ellenünk is irányulnak s a versenyképes államok iparának terjeszkedése és térhódítása a mi rovásunkra is történnék.

Ezért — eltekintve részünkről minden nagyobb szabású és újabb térhódításra célzó mozgalmától és tevékenységtől — iparunk eddigi pozícióját a külföldön meg kell védelmeznünk, fönn kell tartanunk. És hova-tovább odázzuk el az erre vezető tevékenységet, illetőleg a védelem tényleges gyakorlását, annál nehezebb és részben talán megoldhatatlan lesz föladatunk később.

A legújabb statistikai munka.

Irta

dr. Fekete Ignác.

Nincs tudomány, melynek irányelvei, alapja, módszere és célzata oly rövid idő alatt annyi változáson mentek volna keresztül mint a statistikáéi. Rövid, alig száz éves öntudatos létele alatt minden egyes buvárkodója és feldolgozója más és más szempontokból indult ki. Már első kezdetei is kétfelől, különböző nézőpontokból veszik eredetüket. Németországon történelem-politikai vagy theologico-teleologiai. Franciaországban pedig mathematicai és természettudományi kiinduló pontjai voltak. Aztán a két irány egygyé vált. A culturális statistikát inkább történelmi és politikai szempontokból kezdték tárgyalni s megteremtették lassanként az Achenwall előtt ideálként lebegő »megállapodott történelmet« ; a socialis s legkivált a demographiai statistika inductiv módszereivel pedig a társadalom physiologiáját kutatták, míg Quetelet a Laplace törekvéseinek egyik célját: a socialis természettudományt meg nem alapította s a társadalmi statistikának teljesen új irányt nem adott.

Ezzel, úgy látszik, mintha ki lettek volna meritve a statistikai kutatás összes céljai s megállapodhatott volna a tudomány e kettészakadó ága. De mikor a tudománynak megoszlásánál a határvonalat keresték, kitünt, hogy sem a politikai arithmetícának nevezett rész, sem pedig az államisme nem öleli fel teljesen a statistikai kutatás egész anyagát. Mely részhez soroztassék a kettő közül a gazdasági statistika? Hová tartozik az ipar, a kereskedelem, a forgalom? Része-e a culturális, vagy a socialis statistikának? Inkább politika, vagy inkább társadalmi physiologia a vele való foglalkozás?

És a kérdések e sorozata újból felidézte a nagy vitát.

Rümelinnek, a tübingai egyetem nagyhirü cancellárjának

a statistika theoriájáról irt értekezéseit egész sorozata követte a statistika fogalommegállapítását tárgyzó könyveknek. Maga Wappäus, a statistika tudományának e nestora és Németországon, mondhatnók, legérdemesebb művelője is, beleszólt az e kérdés felett megindult vitába és lándzsát tört a régi Achenwall-féle felfogás mellett.

És míg Németországon arról folyt a vitatkozás, mi a statistika helyes definitiója s mint Mohl mondja: 64 különféle fogalom meghatározás keletkezett, addig Franciaországban és Belgiumban előrehaladt a tudomány s nem törődve azzal: vajjon történelmi, államjogi vagy társadalmi-e, fejlesztették úgy a demographiai, mint a culturalis statistikát s helyet adtak az új tudományban a másik új tudomány: a közgazdaság követelményének is.

A statistikának kifejlődött egy harmadik iránya: a gazdasági statisztika. A politikai gazdaság, mely szülőanyja volt e buvárkodásnak, kezdte kikövetelni a maga részét, s a közgazdasági állapotok psychológiáját igyekezett megállapítani a statisztikailag gyűjtött anyagból.

A modern törekvéseket minden téren átható gazdasági mozgalom a statistikát is kezdte felhasználni, nem hogy az emberi tehetségek kifejlesztésének alapfeltételeit képező mozzanatokban találja fel a törvényszerűséget, sem pedig hogy a kor politikai történetéhez, a culturalis haladás psychológiájához nyújtson adalékokat, hanem hogy a társadalom tagozatát a kereset szempontjából vegye szemügyre. Az agrarius, az industrialis, a commercialis életet mozgásba hozó szervezet üterének lüktetését kutatja és számolja az új irány. Gyakorlati mértéket alkalmaz annak a megállapítására, mennyi a közvagyon s milyen annak megoszlása, milyen a hozadék, és mennyi abból az egyes keresete.

A statisztikai kutatás, ide érve találta meg igazi talaját. Kitünt, hogy a közgazdaság ismeretének tényleges alapja a statisztikai anyag. Csak abból vonhatók le a való következtetések. és míg a statistika, mint segédtudomány, a társadalmi tudományok egyéb részeiben csak egyszerű következtetéseket nyújt, melyek számos kivétellel bíró szabályokat képezhetnek, addig itt a következtetés törvénynyé válik, melyet hypothesisek, phsycho-

logiai s történelmi alapokra épített megállapítások meg nem dönthetnek.

A demographiai számadatokat a legtávolabbi szabályok megdöntésére s újak felállítására használták s használják fel. A physiologiai kutatás után áttértek a pszichologiai, sőt a philosophiai, ethikai kérdések taglalására. A szabad akaratelhatározás, a determinismus és indeterminismus nagy kérdéseinek tárgyalásánál bizonyító tanuként szerepelnek a statisztikai számok. Egész halmaza a valószínűségi számításoknak keletkezett a legkevésbé valószínű adatok alapján. A philosophia új irányai megragadták segédtudományul a statisztikát s elkezdték rendszereiket e teljesen biztosnak látszó alapra építeni. És ha az eredmények, melyekre az emberi lélek kutatásai ez úton jutottak, érdekesebbnél érdekesebb távlatokat nyitottak is meg, az egész épület ingatag maradt. A számok sokaságából nem lett törvény, mert a mi sok, tán a legtöbb esetben áll is, nem áll meg minden esetben.

Épen ellenkező ezzel a culturalis statistika helyzete. Itt csak számolásról és összeadásról van szó. Számokban írja le az állam, a társadalom bizonyos időben való állapotát. A közviszonyok pusztá rajzát, számokból összealkotott képét adja. Következtetéseknek kevés, majdnem semmi helye nincs, törvényeket, tudományos fogalommeghatározásokat alkotnia felesleges.

A kettő közt foglal el fontos helyet a gazdasági statistika. Tabellákat készít számadataiból s nem szólva egy szót, nem írva egy betűt: élénk állítja a közgazdaság helyes törvényeit. Régi bálványokat dönt meg kérlelhetetlen bizonyosságú méréseivel s ismét az oltárra helyezi megvetett hypothesiseit a geniének. A mit nyújt, az biztos, állandó, megdönthetetlen. A mit szabályként megalkotni tud, az alaptörvény. A gazdasági statistika fontossága ebben rejlik. Itt szűnik meg a statistika segédtudomány lenni. Kölcsönösségi viszonyba jut a közgazdasággal. Éltető elemévé válik, megszabja irányát, törvényeit, szabályait épügy, a mint neki a közgazdaság megalapítója, útmutatója, mértékadója.

Mikor Block nagy francia statisztikája megjelent, közel harmincz évvel ezelőtt, a statisztikai tudomány még mondhatnók kora gyermekéveit élte. Nem csoda tehát, ha az ő, — az academia által koszoruzott, uttörő s korszakalkotó, — műve csak leírást

ád, csak ismertető jeleit mutatja meg a közállapotoknak s keveset javít néző pontjainkon. Azóta a tudomány haladt, de az országokat leíró statistika megmaradt a Block által megállapított korlátok közt. A németek a statistika ez ágát olyképen, hogy felölelje a népességi, gazdasági és művelődési statistikát, nem művelték. Csakis az e részben nagy önállósággal haladó magyar tudomány követte a francia példát és csakis nálunk keletkeznek ilyenmü nagyobb számot tevő munkák. De ezek egész legújabb időkig megmaradtak a régi chablon mellett. Egyszerűen regisztráltak a tényeket s következtetéseik a legszűkebb korlátok között mozogtak.

Láng Lajosé, egyetemünk statistikai tanszékét oly méltón betöltő e jeles tudósunké az érdem, hogy e részben változás állott be s őt illeti az elismerés azért, hogy irodalmunk ez ága, mely eddig is méltán állott meg a külföld statistikai irodalma mellett, előbbre haladt, sőt sokban megelőzte, tulszárnyalta a nyugati népeket. Nagy — Magyarország statistikáját tárgyzó — munkájának első kötete, *) mely három évvel ezelőtt jelent meg a magyar könyvpiaczon, a külföldön is oly elismerést vivott ki szerzőjének, hogy táblás részeit s rövid kivonatát német nyelven is ki kellett adnia s ilykép a külföld tudósainak is hozzáférhetővé tennie.

Megvalljuk, akkoriban némi aggodással néztünk a tervezett munka megjelenése elé. Láng Lajos oly nagyszabásúra tervezte művét, hogy félős volt, megtalálja-e a hozzá való anyagot s miután többek munkálkodását szándékozott igénybe venni, okadatolt volt a kérdés, megtalálja-e azokat a munkatársakat, a kiket ő keresett, lesznek-e szakférjaink, a kik képesek lesznek az ő czélzatai szerint végezni a rájuk bízott munkát, s nem fog-e az egyöntetőség rovására esni a többek közreműködése. E részbeli aggodalmainkat azonban az első kötet megjelenése nemcsak hogy teljesen eloszlatta, hanem a megjelent mű nagyon felülmulta a legvérmesebb várakozásokat is. E lapokban avatottabb toll sokkal behatóbban méltatta már ez első kötetet, semhogy szükségesnek tartanók annak előnyeit itt újból felsorolni. Csak

*) *Magyarország Statistikája. Keleti Károly és Jekelfalussy József közreműködésével szerkeszti Láng Lajos. Athenaeum r. társ. kiadása.*

utalni akarunk arra, mily gonddal került el a demographiát felölelő e rész szerkesztője azt, hogy a munka egységessége rovására essék az anyagnak két szerző által való feldolgozása. Gondos buzgósággal, majdnem pedánsul van kiküszöbölve minden, a mi az ismétlésnek csak látszatát is viselhetné magán. Sőt még a stíl dolgában is mintha előzetes megegyezése lett volna a szerzőknek. A mily szeretetével a tudománynak, a mily lelkes odaadással van megírva az a rész, mely *Quetelet*-nek emel a magyar irodalomban a nagy mesterhez méltó oszlopot, époly gonddal, ép oly csiszolt nyelven van írva a mű még ott is, a hol talán igen közel feküdt az anyag pongyola, de kényelmes feldolgozásának az ösztöne s a hol önmegetagadásba került lemondani arról, hogy pusztán jól csoportosított számsorokkal imponáljanak az olvasónak.

De ha már a demographiai statistika anyaga kínálkozik arra, hogy kevés szóval dolgoztassa fel magát, jóllehet a társadalmi *physica* új tudományának képezi alapját, mennyivel inkább van a fel nem dolgozásra való ösztön a *statistica* ama száraz részénél, mely a gazdasági viszonyokat ismerteti. A *Láng Lajos* által a fentebb vázolt felosztás alapúl vétele mellett három kötetre tervezett statisztikai munkának második része volt ennek a szaknak szentelve. A szakférfiakon kívül az ország egész iparos és gazdaközönsége, sőt mondhatnók összes művelt olvasói nehezen várták e kötet megjelenését. Nincs munka, mely felölelné a gyorsan emelkedett s páratlan fejlődésű hazai gazdasági viszonyok jelen állását, nincs hű kép, melyben teljes egészét ismerhetnők fel mai gazdasági életünknek. Nagyon is nehéz ilyet készíteni. Gyors kéz, hirtelen felfogás, alapos készületség és pártatlan felismerése a viszonyoknak szükséges ide.

Ha a történelem, mint *Saint-Beuve* szép hasonlata mondja, oly tükör, melyet az író lassan visz el a népek országútja mellett, akkor talán szabad azt mondanunk, hogy a statistika oly *moment-photographia*, mely e tükör egyetlen mozzanatát kapja le papírra. A *photographálás* maga nem nehéz. Jó lemez, elkészített papír, egy üveglencse és egy kis napsugár kell hozzá. De a kép színezéséhez már művész szükséges. Az író statisztikusban ezt e művészt keressük. A technikai statistika munkáját könnyen elvégzi bárki, a kinek megvannak a hozzá való eszközei. De ennek az anyagnak a feldolgozása egész embert igényel. A feldolgozótól azt várjuk,

hogy ne csak száraz tényeket soroljon egymás mellé, hanem csoportosítsa azokat szellemesen, helyes ítélőképességgel. Magasabb szempontra való helyezkedést követelünk tőle, a melyről magyarázza számadatait s érthetővé tegye hieroglyphszerű beszédjüket.

Ha nehéz ez már a demographiai statisticánál, a hol megvan az alap vetve a philosophálásra, az eszmék csillogtatására, mennyivel nehezebb ez a gazdasági statistika majdnem teljesen parlagon heverő talaján. Széleskörű ismeret, a történeti, politikai, közgazdasági s philosophiai tanok idevágó részeiben való teljes jártasság kell hozzá, mert ha ez nincs meg az íróban, munkája meddő, hasztalan marad; amit végzett, elvégezhetne volna az anyaggyűjtő maga. Érthető tehát, hogy daczára az első kötet teljes sikerének, némi aggódással vártuk a második kötet megjelenését. A gazdasági statistikát Block, az első feldolgozók egyik legelsője, maga is a legnehezebbnek és a legfontosabbnak tartja. »C'est elle,« ugymond, »qui donne lieu aux instructions les plus nombreuses et les plus destillées.« Aggódásunk azonban, mint a kötet kézhez vétele után láttuk, ha érthető volt is, de nem volt indokolt.

A második kötet szerzői szintugy megtalálták az adatokban rejlő tanulságokat, mint az első kötetéi és érdemüket csak növeli az, hogy kevés volt, a mire e részben a külföld tudományos irodalmában támaszkodhattak. Mind a három munkása a második kötetnek, *Lajos Gyula*, *Heltai Ferencz* és *Vargha Gyula* azon volt, hogy midőn a gazdasági állapotok fejlesztésének alapfeltételeit képező mozzanatokkal foglalkozik, a Herrschell kívánata szerint lajstromozza mindazt, a mi csak legtávolabbról is érintheti a gazdasági viszonyokban és így közvetve a társadalom testében végbemenő kisebb-nagyobb változásokat. A mellett, hogy ilykép hü, torzképpé sohasem fajuló rajzát adják a szerzők jelen gazdasági viszonyainknak, mindig ki-keresik a tanulságokat és következtetéseiknek megvan az az előnyük, hogy nemcsak helyesek és alaposak, hanem objectivek is és pedig objectivek nem valamely ideális szempontból, hanem a kor liberalis áramlatának szempontjából tekintve a gazdasági fejlődés menetét.

A Láng Lajos szerkesztette mű második nagy kötetének,

»Magyarország Gazdasági Statistikájá«-nak a czimlapon meg nem nevezett három szerzője akként osztotta meg a munkát, hogy a mezőgazdasági részt Lajos Gyula, az ipari és kereskedelmi részt Heltai Ferencz s a bányászati és kohászati, valamint a közlekedési és forgalmi adatokat Vargha Gyula dolgozta fel, míg ennek a kötetnek a »felügyeletét«, tán mondhatnók, szerkesztését Keleti Károly vállalta el, a kinek tollából folyt a bevezetés és az előszó is.

A mi általános, összbemutató e munka reánk tett, azt elmondtuk a fentebbiekben. Az olvasó elengedi nekünk, hogy a részletek bírálatos méltatásába bocsátkozzunk. Bármennyire elfogulatlan lenne is, akarva, nem akarva tapintatlannak kellene tartania akár dicséret, akár gáncs volna az, a mivel a könyv egyes munkásait illetnök, mert a »Nemzetgazdasági Szemle« szerkesztője egyszersmind egyik szerzője a kötetnek és azért az e lapokban megjelenő gáncsolódást üres catonismusnak, a dicséretet pedig, még ha nem őt magát, hanem irótársait dicsérenök is, szerénytelenségnek tekinthetnék és tekintenék.

S a kritizálást annál indokoltabban hagyhatjuk el, mert már más helyen elmondtuk nézeteinket a mű dicséretes és a nálunk megszokott niveaun való föltülemelkedéséről is, de tagadhatatlanul meglevő fogyatkozásairól is. E helyt akár egyikről, akár másikról szólni legalább is tapintatlan volna. Így tehát e könyv tartalmának egyszerű ismertetésére szorítkozunk.

Keleti Károly bevezetését, mely a munkának a közgazdasági tudomány által a termelési tényezőkre nézve megállapított felosztás alapjain való berendezését szellemesen okadatolja, az östermelés, az ipar és kereskedelem és a közlekedés és forgalom három nagy szakasza követi.

Az első szakasz négy első része, melyet Lajos Gyula irt, a mezőgazdasággal, az erdőszettel, a művelési ágak arányával s az állattenyésztéssel foglalkozik. Dicséreteül e résznek tán szabad felemlíteni, hogy a rendelkezésre álló adatokat szerzője mind felhasználta. Nem tudjuk megítélni, vajjon ő, kinek a statisztikai hivatalban bőviben volt módja dűskálkodni a gyűjtött anyagban, nem lett volna-e képes, más, az eddigi chablontól eltérő módon csoportosítani tabelláit. Így, a mint vannak, nem nyujtanak többet, mint a statisztikai hivatal s a fölé rendelt földművelési mi-

miszterium szétszórt kiadványai. Érdem azonban már az is, hogy e nehezen összehozható adathalmaz itt együtt van s hogy a hozzáfűzött következtetések, ha nem is a »Statistika« szerkesztői által contemplált terjedelműek, de helyesek s itt-ott sok érdekes olvasni valót nyújtanak.

Az őstermelés két hátralevő ágát, mely mintegy átmenet az őstermelésről az iparra: a bányászatot és kohászatot Vargha Gyula dolgozta. Annak, a mit fentebb az első kötet felemlítésénél dicséretképp hoztunk fel, hogy a köteten a több munkás keze észre nem vehető, csak itt jutunk valóban tudatára, midőn egyazon szakasz két külön fejezetében látjuk a dolgozó kéz különbözőségének oly nagy nyomait, mint e helyt észlelhető. Ugy terjedelemre, mint tartalomra nagyon is előnyösen üt el a Vargha Gyula része a Lajos Gyuláétól. Terjedelemre a bányászat és kohászat egymaga félannyi tért követelt magának, mint az őstermelés összes többi ágai: a hazánkra nézve oly kiváló fontosságú mező- és erdőgazdaság együttevésőt az állattenyésztést is hozzászámítva, tartalomra nézve pedig már beosztásában is önálló, modern és következtetéseiben a mai tudomány színvonalán álló. Azonkívül e kötet e része époly practicus, mint az ipar és kereskedelem adatait felölelő. Iparosaink a könyvet innen kezdve a legnagyobb haszonnal forgathatják. Ugy beszerzési forrásokra, mirt új piacok szerzésére alig találnak jobb tájékoztatót, mint ebben a munkában. Mindazonáltal nem szabad azt hinnünk, hogy ez a gyakorlatiasság a hasznossági elv tulhajtásának eredménye. Sem a Vargha Gyula bányászati, sem a Heltai Ferencz ipari és kereskedelmi statistikája egy pillanatig sem felejtetik el, hogy a kérdések, melyeket tárgyalnak, tisztán a tudomány kérdései. De mind a ketten oly ügyesen használták s dolgozták fel adataikat, hogy a gondolkozó gyakorlati szakember a legnagyobb haszonnal fogja olvashatni fejtegetéseiket.

Leginkább és fokozatosabb mértékben áll ez az ipari és kereskedelmi részről. Ennek a szerzője a mellett, hogy egészen önálló, külön könyvben is méltán megjelenhető ipari statistikát nyújt, oly lelkiismeretességgel járt el, hogy részben az adatgyűjtés fáradságos munkáját is magára vette s oly részleteket nyújt, melyek eddig sehol közölve nem voltak. Nem lévén rendszeres ipari és kereskedelmi statistikánk, a kötet e része alapvető munka,

és nem utolsó érdeme a szerzőnek, hogy jólehet töretlen úton halad, olyat szolgáltat, a minél becsesebbet a kiállításról szóló jelentés kiadása előtt adni lehetetlen volt. Az iparstatistika feladatainak fejtegetésén kívül nemcsak az ipar és kereskedelem utóbbi időkben való fejlődésének adja történetét, hanem a meglevő adatok meglepő s új csoportosítása által következtetéseket nyújt a jelen állapotokra épügy, mint a jövő teendőire nézve.

A kötet utolsó része a közlekedés és a forgalom statistikájával foglalkozik. E szakasz megint a Vargha Gyula tollára volt bízva s a mi dicséretet mondtunk az e fiatal írónk által dolgozott bányászati részre, ugyanezt mind elmondhatnók e helyt is, ha nem kellene ismétlődésekbe bocsátkoznunk. E szakasz szintén sok újat közöl. Nem tisztán statistikája közlekedési és forgalmi eszközeinknek, hanem képe egyúttal közlekedési és forgalmi phisikánknak és hű rajza bank- és hitelügyi helyzetünknek.

Ennyi a munka tartalma. Vázlatos, nagyizolva odavetett vonásokban hoztuk csak fel, mi van benne. Részleteire áttérni túlmenne egy cikk keretén. Csak még egyet jegyezzünk meg. A könyv époly élvezetes olvasmány, mint az első kötet. volt. Ennek a résznek a szerzői is igyekeztek német alapossággal a tartalomban, francia könnyüséget az előadásban egyesíteni. És miután nem követték Redlu-Rollin tanácsát, hogy a statisztikus csak kereszen számokat s ne kutassa a bennök rejlő morált, sok fejtegetéseikben a mi új és sok, a mi tanulságos.

É r t e s í t ő.

A francia pénzügyminiszterium szervezete. A francia köztársaság elnöke 1886. november 19-én kelt rendeletével a pénzügyminiszter előterjesztésére az államtanács meghallgatása után újból szervezte a pénzügyminiszteriumot. E rendelet szerint a pénzügyminiszterium az elnöki osztályon (Cabinet du Ministre) és a főfelügyelőségen kívül kilencz osztályt vagy szolgálati ágat foglal magában. Az igazgatási vagy szolgálati ágak, valamint az igazgatók, a szolgálati osztályok főnökei (chef de service), aligazgatók, irodafőnökök és alfőnökök számát a következőkben tüntetjük föl: 1. Elnöki osztály. 2. Főfelügyelet. 3. Személyi és anyagi ügyek igazgatása. 4. A pénzügyi igazgatás ellenőrzése. 5. Az alapok általános mozgásának igazgatása. 6. A számszék általános igazgatása. 7. A bejegyzett államadósság igazgatása. 8. A kincstár jogi és vitás ügyei. 9. Központi állami pénztár. 10. Az államadósság központi pénztára. 11. A kincstár központi ellenőrzése. Ezen igazgatási ágak mindegyike, melyek körülbelül a nálunk elfogadott miniszteriumi főosztályoknak felelnek meg, az elnöki osztályon és a főfelügyelőségen kívül több szakosztályból (bureau) áll, a főosztályok élén vagy igazgató (directeur) vagy szolgálati főnök, vagy aligazgató áll, a szakosztályok élén az iroda főnök (chef de bureau) áll. A pénzügyminiszterium létszáma 4 igazgató, 4 szolgálati főnök, 4 aligazgató, 32 irodafőnök és 66 iroda alfőnök, 132 főbb hivatalnok (commis principaux), 181 közönséges hivatalnok, (commis ordinaires) 215 kezelő hivatalnok, (commis expéditionnaires), 48 stagiaire (nyelvünkben erre nincs kifejezés, körülbelül a német Referendar-nak felel meg), 1 fordító, 239 kezelő tiszt (agent du matériel et du service intérieure), 42 irodatiszt, (agent de comptoir), 12 gardiens de bureau, kik kisegítő irodatisztek teendőit végzik.

A tisztviselők fizetését és osztályát a szabályzat a következőleg állapítja meg: 1. A számszék vezérigazgatója 25,000 frk. 2. Vezértitkár

20,000 frk. igazgatók 20,000 frk. 3. Az állami központi főpénztárnok 20,000 frk. 4. A jogügyi és vitás ügyek szolgálatának főnöke 15,000 vagy 18,000 frk. 5. Az államadósság központi pénztárnoka 15,000 frk. 6. A központi ellenőr 15,000 frk. 7. Az aligazgatók két osztályban 12 és 15,000 frk. 8. A szakosztályfőnökök (chef de bureau) négy osztályban 7, 8, 9 és 10,000 frk. 9. az iroda alfőnökök 3 osztályban 5000, 5500 és 6000 frk. 10. a főbb hivatalnokok 3 osztályban 3500, 4000, 4500 frk. 11. a közönséges hivatalnokok és kezelő hivatalnokok öt osztályban 1900 frktól 300 frankkal emelkedve, 3100 frkig; a stagiaires-k 1200 frk., a fordító 5000 frk., a kezelőtisztek 1700-tól 5000 frkig, a gardiens du bureau 1000—1600 frk., az irodatisztek 1600—3600 frk., a kisegítő irodatisztek 1550 frk fizetéssel.

A transkaspi vasut. A transkaspi vasutról, melynek merw-tsardshui vonalrésze, a napi lapok jelentése szerint deczember hó elején adott át a forgalomnak, érdekes tanulmányt olvasunk a „Russische Revue“ 1886. évi 2. füzetében Heyfelder O. tollából, ki a vasutépítés és a katonai kormányzat egészségügyi főnöke volt. A vasut, melynek építésére nézve a hadászati szempontok voltak irányadók, első sorban katonai vasut, de e mellett a jelen kor egyik legnagyobb civilizatorius alkotása, mely egyenlő érdekekkel bir gazdasági, művelődési és műszaki tekintetben. A vonal kiinduló pontja Michailowsk volt, a kaspi tenger mellett, de később a kiinduló pontot, hogy a hajók közvetlenül a sínekre rakodhassanak ki, az Usun-Bada szigetére helyezték át, 12 werstnyire (1 werst körülbelől 1'06 kilométer) Michailowsk-tól. A michailowsk-kisil-arwati vonalrész (200 werst) az 1880—81-ki expeditio alkalmából mint kizárólag katonai, illetőleg hadászati vasut épült; az volt a célja, hogy megkönnyítse a katonaság és a hadiszer szállítását az achal-tekei oasishoz. A vasut építője Annenkow tábornok 1880. május havában érkezett Transkaspiába, júniusban alapított Michailowsk és kezdődött meg a vasut építése. A munkásokat és a helyőrséget sátorokban helyezték el, az ivóvizet gépekkel állították elő tenger vizből, mert egy csepp ivóviz nem volt található. Azon a vidéken, a hol most a vasut közlekedik, 200 werst távolságon nincs ivóviz, az építés alatt az összes munkásokat messziről vitt ivóvízzel kellett ellátni. Azok a nehézségek, melyekkel a vasut építésénél küzdeni kellett, szinte leírhatatlanok.

A michailowsk-kisil-arwati vonal folytatását 1885. május 20-án
NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE. 1887. XI. ÉVF. I. FÜZET.

hagyta jóvá a czár és 1885. deczember elején már Askabadig (220 km.) közlekedtek a vonatok és jelenleg már készen van a vasut Tsardhsuig, a mely hely Askabadtól körülbelöl 566 kilométer távolságra van. Az egész michailowsk-tsardhsui vonal 942 werst, közel 1050 kilométer. Michailowsktól Kisil-Arvatig a sivatagban, innét Merwig az achal-tekei és a merwi oasisban halad a vasut, mely Tsardshuinál éri el az Amu-Darját. A vasut vonal ki van tűzve egész Szamarkandig, 1300 werstnyire Michailowsktól és a vonal kiépítése a közel jövő kérdése. Az Amu-Darja Tsardshuinál közel 1.5 km. széles, a folyó nem hidaltatik át, hanem gőzkomp-közlekedés rendeztetik be.

A vasut építési költségei werstenként 30,000 rubelre rugnak és ebből 14,000 rubel esik az anyagokra és kocsikra, 16,000 rubel a munkálatokra, a vízvezetékekre, állomások és hidak építésére és a személyzet fizetésére. A transkaspi vasut általában is olcsó vasut, de az összes orosz vasutak között a legolcsóbb. Az építés olcsósága a következő tényezőkön alapszik:

a) az öszterv czélszerűségén, mely alkalkalmazkodik a helyi viszonyokhoz és ennek következtében nagy megtakarításokat tett lehetővé. A vasuti átjárók, utkeresztezések mellőzhetők voltak, mert utak nincsenek. Vasuti őrházakat, azon értelemben, mint azokat mi ismerjük, nem építettek. A pálya-felügyeletet másképen végzik. Minden $12\frac{1}{2}$ werstnyire egy kaszárnyát építettek, a melyben a pályaőrök és munkások laknak; e kaszárnyák mellett van egy kis őrtorony, a melyből az őr a pályát le és fölfelé figyelemmel kísérik. A keleten sík területen, száraz, tiszta levegőben hihetetlen távolságig ellát az őr e toronyból, körülbelöl a két őrház közötti távolság feléig. A pályatest gondos megvizsgálása és az esetleges akadályok elhárítása céljából naponként két személy a kaszárnyától 6 werstnyire lefelé és 6 werstnyire fölfelé bejárja, illetőleg belovagolja a vonalat. E célra minden kaszárnyában van 2 ló. Az úton az egyik őr lovagol, a másik gyalog vár, vissza a második lovagol és az első gyalogol. Ezen az uton a pályafelügyeletről és e mellett az őrszemélyzet biztonságáról is eléggé van gondoskodva, mert nem laknak magánosan és nem egyedül járnak be a vonalat. Jelenleg mind a két irányban hetenként háromszor közlekednek a vonatok. A további megtakarítást lehetővé tette az, hogy a sivatagban, a hol senki sem száll be, sem ki, nincsenek állomások; az utazók a vonaton, ebédlő-kocsikban élelmeztenek. A vonalmenti épületek a lehető legegyszerűbbek.

b) *A munkabér olcsósága* volt a másik tényező, melynek a vasut olcsó építése köszönhető. Kezdetben orosz munkásokat alkalmaztak, de ezek nem bizonyultak alkalmasoknak és így turkomán és bucharai munkásoknak adtak előnyt, kik a mellett, hogy csak ötödrész munkabért követeltek, sokkal többet dolgoztak. Az orosz munkások 1 $\frac{1}{2}$ rubelt kaptak naponként, a perzsák és teke-törzsbeliek 30 kopeket, a bucharaiak 22 kopeket. Eleinte a benschülöttek bizalmatlanok voltak, de a midőn tapasztalták, hogy pontosan kapják fizetésöket, seregestől özőnlenek a vasuthoz, munkát kérve. A munkabér, melyet majdnem egészen megtakaríthattak, e fél-rabló nomádokat szorgalmas munkássokká tette.

c) *Az építés gyorsasága* is jelentékeny tényezőnek mondható, a fő azonban az volt, hogy a pálya iránya sík és egyenlő, magán területek kisajátításával nem kellett törődni.

E pálya kereskedelmi fontossága rendkívül nagy, mert megnyitja a forgalomnak egész Közép-Ázsiát és bizonyára nincs messze már az idő, a midőn összeköttetésbe hozatik az indiai vasutakkal, a melyek építése már Kandahráig elő van készítve. A pálya által nyújtott előnyök kiaknázására czári engedélylyel jóváhagyott *közép-ázsiai kereskedelmi társaság* alakult, mely e vonal és az Amu-Darján berendezett gőzhajózás segélyével az orosz áruk kivitelével és a közép-ázsiai nyersanyagok behozatalával foglalkozik, czélul tűzte ki továbbá a gyapottermelés előmozdítását és a földmivelés emelését E társaság törekvései bizonyára sikeresek lesznek, annál inkább. mert Oroszország kereskedelme Közép-Ázsiával már is jelentékeny, kivitele évenként 37 millió rubelre, behozatala 16 millió rubelre becsültetik.

Szászország lakossága a legutolsó népszámlálás szerint. A „Zeitschrift des königlich sächsischen statistischen Bureaus“ 1886. évi utolsó kettős füzeté az 1885. december 1-én végrehajtott általános népszámlálás eredményeit közli. A folyóirat szerkesztője és a statisztikai hivatal kitűnő igazgatója: dr. *Böhmert* tanárnak tollából származó értekezés visszapillantást vet az 1885. óta foganatosított népszámlálásokra. 1815-ben Szászországnak, az ország földarabolásakor foganatosított összeírás szerint 1.778,802 lakosa volt; 1830. végén 1.402,066. Az első, egyénenkénti számlálás 1834-ben tartatott, a midőn a lakosság a háztartási lajstromokban névszerint vétetett számba. Akkor a népesség száma 1.595,668 volt, ez 1885. december 1-ig

3.182,003-ra szaporodott. A népesség abszolút növekedése ezek szerint 1.586,335 lakos, az átlagos évi szaporodás, az 1834-ki népességhez viszonyítva a városokban 1.95% , a falvakban 1.41% . Az 1834-iki számlálásnál városok lakossága 32.8% -át képezte a népességnek, 1885-ben 42.1% -át. A háztartások száma 1834-ben 351,723 volt, 1885-ben 707,088, a mi 101.0% gyarapodásnak felel meg. 1834-ben átlagosan 5873 személy esett egy négyszög mérföldre, 1885-ben 11,686 személy. Az összes német államok között, a város-államok Hamburg, Bréma, Lübeck kivételével, Szászországnak van a legsűrűbb népessége, de ennek daczára a legnagyobb évi százalékos növekvést is a szász lakosság mutatja föl. Az 1880—1885. évi gazdaságilag nem valami kedvező időszakban is a lakosság 209,198 személylyel az az 7.04% -kal növekedett. E növekvés természetesen nem volt az ország különböző részeiben egyenlő, a mig például a lipcsei kerületi kapitány-ságban 20.74% , Chemnitz városban 16.50% , Lipcse városban 14.26% volt, addig az auerbach-i kerületben csak 7.67% , a freibergiben 2.57% , a dippoldiswaldei-ben csak 0.46% , a döbelniben pedig csak 0.04% volt az öt évi növekvés. A 209,198 személynyi szaporodásból 97,075 férfi, 112,123 nő; a nők már az előbbi öt évben is nagyobb arányu szaporodást tüntettek föl, 1875—1880. alatt ugyanis a férfiak száma 93,021-gyel, a nőké 119,198-czal szaporodott. Ezen aránytalanság a gazdasági viszonyokkal, nevezetesen a textil-ipar helyzetével függ össze, a minek következtében számos férfi kivándorolt, holott az előbbi három lustrum alatt, de különösen 1871—1875. alatt sok munkaképes férfi vándorolt be.

A szász államvasutak az 1885. évben. A szász államvasutak és állami kezelésben álló magán-vasutak 1885. évi jelentéséről érdemesnek tartjuk e helyen megemlékezni, hogy a magyarországi vasutak igazgatóságainak figyelmét felhívjuk e jelentés szerkesztésének módjára, mely mintául szolgálhat a mi vasutainknak is. A magyarországi vasutak évi üzleti jelentéseiben az üzleteredményre vonatkozó adatokon kívül mást alig találni, mint egyes szórványos adatokat a mozdonyok, kocsik teljesítményeiről, a szállitmányok mennyiségéről, stb. Kiválnak ezek közül a magyar államvasutak jelentései, melyek minden tekintetben sokkal tartalmasabbak, mint a magánvasutak évi jelentései Valamennyinek azonban mintául szolgálhat a szász államvasutak közelebb megjelent

1885. évi jelentése, mely 348 nagy negyed-rétű lapra terjed és hozzájárul még egy 77 lapos külön jelentés a szállító eszközökről, a szerkezeti viszonyok, beszerzési és javítási költségek, teljesítmények és fűtőanyag felhasználására vonatkozó adatokkal.

A szász államvasutak évi jelentése betekintést enged a vasut-üzlet és a vasut-kezelés részleteibe is és ebben rejlik annak jelentősége. E jelentés fonalán minden statisztikailag és gazdaságilag fontos viszonyról számot adhat magának a figyelmes olvasó, de megtalálja a vasuti üzletkezelés részleteire vonatkozó adatokat is. Különösen érdekesek az egyes állomások személy és áruforgalmára vonatkozó részletes és összesített statisztikai adatok; külön kimutatva a személyforgalomnál a kocsiosztályok, gyorsvonati jegyek, menettérti, bérlet, napi szelvény, köruti jeggyel való forgalmat, az ezekből eredő bevételeket, a podgyász összeváltását, a fizetett podgyászsúlyt és podgyász után való bevételt. Ezen kívül részletesen ki van mutatva külön a belforgalom, a közvetlen és átmeneti forgalom. A teheráru forgalomra nézve külön ki van mutatva az egyes állomások forgalma a különböző tarifaosztályok szerint, így gyorsárú, darabárú, általános kocsirakományosztályok, speciáltarifák és kivételes tarifák szerint, a súly és fuvardíj kitételével. Külön kimutatás van a közvetlen teheráru forgalomról és az átmeneti forgalomról az egyes kötelékek szerint és az ebből eredő bevételekről. Végül egy rendkívül részletes kimutatás a köszénforgalomról. Az üzem pénzügyi eredményeinek kimutatása is sokkal részletesebb a nálunk szokásosnál.

A jelentés tartalmának ismertetése nem lehet célunk, csak néhány számot akarunk abból kiemelni. Az üzleti bevételek kilométerenként 30856 márkát tettek, az üzleti kiadások 17967 márkát, az üzleti fölösleg 12889 márkát. Az államvasutak a befektetett tőkét 1884-ben 4.57 százalékkal, 1885-ben 4.71 százalékkal kamatoztatták.

Közgazdasági folyóiratok szemléje.

1. **Annalen des deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung u. Statistik.** Herausgeben von Hirth u. Seidl. 1886. november—decemberi füzet.

Die Reform der Zuckersteuer.

I. Allgemeine Begründung des Gesetzentwurfes vom Dzber 1885.

II. Aus der Generaldiskussion der Reichstags Commission.

III. Gesetz, die Besteuerung des Zuckers beteffend, vom 1. Jun. 1886.

IV. Ausführungsbestimmungen vom 17. Juli 1886.

Regulativ für die steuerfreien Niederlagen für Zucker.

Hamburger Waarendurchschnittspreise für die Jahre 1884/85.

Ein- und Ausfuhr der wichtigeren Waarenartikel im deutschen Zollgebiet von 1. Januar bis Ende December 1885.

Zur Denkschrift über die deutschen Schutzgebiete. VI. Bericht des kais. Commissärs für das Südwestafrikanische Schützgebiet, Dr. Goering, an den Reichskanzler.

Die Vornahme gewerblicher Arbeiten an Sonn et Festtagen. Übersicht der im deutschen Reiche geltenden Bestimmungen.

I. Preussen,

II. Die übrigen Bundesstaaten.

III. Elsass-Lothringen.

Militär-Convention zwischen Preussen und Braunschweig vom 9/18. März 1886.

Miszellen. Die Bewegung der Bevölkerung im preussischen Staate.— Das Verhältniss der selbständigen Gewerbetreibenden zu den Arbeitnehmern in den Gruppen des Kleingewerbes in Preussen.

2. **Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik** auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schiffahrt. Kiadja az osztrák kereskedelmi miniszterium. 1886. decemberi füzet.

I. Gesetze und Verordnungen. Österreich-Ungarn. Zollamtsexpositur am Elbeufer in Aussig. — Ansageposten am Pruthflusse in Nowosielitza. — Verzollungsbefugnisse der hauptzollamlichen Expositur im Frachtenbahnhofe zu Matzleinsdorf. — Verwendung der Schlempeklämpfer in Brantweinbrennereien. Unzulässigkeit der Pfändung von

Fahrbetriebsmitteln fremder Eisenbahnen. — Verzollungsbefugniss des Zollamtes zu Isola. — Verbot der Einfuhr von Münzen ähnlichen Spielmarken. — Verzollungsbefugniss des Zollamtes zu Uvac. — Zollbehandlung des Kampheröles. — Verzollungsbefugnisse des Zollamtes im Bahnhof zu Obergraslitz. — Bezeichnung der Gewerbe der Rohschmiede und de Graveure als handwerksmässige Gewerbe. — *Frankreich*. Vertrag mit Spanien in betreff der fischerei im Bidassoa-Flusse. — Uebertragung des auf die gewerblichen Gesellschaften bezugnehmenden Dienstes an das Ministerium für Handel und Industrie. — *Grossbritannien*. Novellen zum Patentgesetz. *Italien*. Tarifentscheidungen. — *Russland*. Circular des Finanzministers in Zolltarifangelegenheiten. — Einfuhr ausländischer Hefe und Rückerstattug der Accise für nach dem Auslande exportirte inländische Presshefe. — *Schweden und Norwegen*. Freundschafts-Handels- und Schifffahrtsvertrag mit Mexico. — *Schweiz*. Tarifentscheidungen. — *Tripolis*. Zolltarif. — *Mexico*. Ausstellung der Facturen über Waaren-sendungen aus dem Auslande. — *Vereinigte Staaten von America*. Zolltarifentscheidungen.

II. Statistik. Österreich-Ungarn: Waaren Ein- und Ausfuhr in den Monaten Januar bis inclus. September 1886. — Ein- und Ausfuhr von gebranten geistigen Flüssigkeiten und Zucker im Monat September 1886. — Brantwein und Rübenzuckererzeugung im Monat September 1886. — Erzeugung, dann Ein- und Ausfuhr von Bier im Monat September 1886. — Ergebnisse der Verzehrungssteuer im Jahre 1885.

III. Wirtschaftliche Notizen aus Berichten der k. u. k. Consulate.

IV. Verschiedene Mittheilungen.

3. Archiv für Eisenbahnwesen. Herausgegeben im Ministerium der öffentlichen Arbeiten. 1886. évi november—decemberi füzet.

Ulrich: Die Verhandlungen der französischen Kammer über die neuen Tarife der Paris-Lyon-Mittelmeerbahn.

Sonnenschein: Die Organisation des belgischen Nebenbahnwesens.

Die Eisenbahnen in Belgien, ihre Entstehung und die Ergebnisse in den Jahren 1883 und 1884.

Eisenbahnunfälle in Grossbritannien und Irland während der Jahre 1882 bis 1885.

Notizen: Die Eisenbahnen Egyptens. — Die Eisenbahnen in der englischen Kapkolonie. — Die Eisenbahnen in Britisch-Ostindien in 1884/85. — Schiffseisenbahn über die Landenge von Tehuantepec. — Betriebsergebnisse der russischen Eisenbahnen. Betriebseinnahmen der französischen Hauptbahnen.

Rechtsprechung und Gesetzgebung: Rechtsprechung: Rechtsgrundsätze aus den Entscheidungen des Oberwaltungsgerichts. — Gesetzgebung: Bayern, Frankreich, Italien, Schweden, Russland.

Bücherschau: *Ulrich*: Das Eisenbahntarifwesen. *Förster*: Betriebsreglement für die Eisenbahnen Deutschlands. — Übersicht der neuesten

Hauptwerke über Eisenbahnwesen und aus verwandten gebieten. — Feitschriften.

4. **Bulletin de Statistique et de Législation comparée.** Kiadja a francia pénzügyminiszter. 1886. évi november és deczember havi füzetéből :

I. *France, Colonies, pays sous la protection de France.* 1. Decret concernant l'organisation du Ministère des finances. 2. La marine marchande et la navigation. 3. Le mouvement des impôts. 4. Le commerce extérieur. 5. Les produits de l'enregistrement, des domaines et du timbre constatés pendant l'année 1885. 6. L'impôt de capitation dans la Kabyle occidentale. 7. Le programme économique du Gouverneur général de l'Algérie. 8. La réorganisation de la Régence de Tunis. 9. La situation financière des communes et des départements depuis 1878. 10. Statistique des fabriques, entrepôts, magasins de vente en gros et en détail soumis aux exercices de : agents des contributions indirectes. 11. Les débits des boissons. 12. Les valeurs de douane en 1885. 13. La caisse nationale d'épargne.

II. *Pays étrangers.*

a) *Angleterre* : 1. Lord Derby et la crise économique. 2. Le poids comparatif des impôts sur la propriété immobilière et sur les capitaux mobiliers. 3. Le régime des spiritueux.

b) *Belgique* : 1. La conversion du 4°/_o belge. 2. Le discours royal et la question ouvrière.

c) *Allemagne* : 1. Les banques. 2. Le message impérial et le budget de l'Empire pour 1887-1888.

d) *Autriche-Hongrie* : 1. Le budget autrichien pour 1887. 2. Le budget hongrois pour 1887. 3. Le budget commun pour 1887.

e) *Egypte* : Les contributions indirectes et les octrois.

f) *Etats-Unis* : L'enquête sur les crises.

Les caisses d'épargne postales de l'Europe.

Le cens électoral à l'étranger. .

5. **Bulletin du Ministère des travaux publics, Statistique et législation comparée.** XIV. kötet, 1886. októberi füzet :

France : 1. Répertoire des décrets pour le 2e trimestre de 1886. — 2. Loi relative à l'Exposition universelle de 1889. 3. Décret réglant l'organisation et les attributions du personnel supérieur de l'Exposition universelle de 1889. 4. Situation générale du réseau des chemins de fer au 31 décembre 1883. etc. *Etranger* : *Italie* : Loi du 4 juillet 1886, relative à l'assainissement des marais et des terrains marécageux. — *Prusse* : Loi du 20 août 1883 sur les pouvoirs de l'Administration des eaux à l'égard des riverains des fleuves qui font partie du domaine public. *Italie* : Mouvement de la navigation maritime dans les ports italiens de 1875 à 1884. — *États-Unis* : Production, importation, exportation et consommation de fonte et de rails de 1866 à 1884. — *Inde anglaise* : Résultats d'exploitation des chemins de fer en 1884. — Le droit international des chemins de fer.

6. **Bulletin du Ministère de l'agriculture.** Documents officiels, statistique,

rapports, comptes rendus de missions en France et à l'étranger, 1886. évi ötödik évfolyam szeptember havi füzet.

I. *France* : I. Documents officiels : 1. Nominations dans l'ordre du Mérite agricole. — Loi du 28 juillet 1886, ayant pour objet l'organisation des syndicats en Algérie pour la défense contre le phylloxera. — Circulaires adressées aux professeurs départementaux d'agriculture, 1. du 7 juni 1885. relative aux analyses des vins provenant des vignes traitées au sulfate de cuivre, 2. du juin 1886, relative à la floraison des grains et à la situation des récoltes, 3. du 27 juillet, relative aux résultats de la récolte des céréales. — Concours régionaux agricoles en 1886. — Arrêté du 27 juillet 1886. accordant des récompenses à des vétérinaires sanitaires pour services rendus dans l'exercice des leurs fonctions.

II. *Étranger*.

Angleterre : Rapport sur les résultats obtenus à l'école de laiterie de Sudbury, par M. L. G. Le Boux, vice-consul de France à Manchester.

Allemagne : Les réunions territoriales en Allemagne, par Edmond Kayser, élève diplômé de l'Institut agronomique. — Rapport sur la culture de la betterave en Allemagne en 1884, 1885 et 1886, par Batny d'Arricourt, consul de France à Hambourg.

Suède : Rapport sur la pêche en Suède, par Ernest Bahnhof publiciste agricole.

Autriche-Hongrie : Une assemblée de paysans en Autriche-Hongrie, par de Persan, secrétaire de l'ambassade de France à Vienne. — Rapport sur le commerce et l'élevage des porcs en Hongrie, par Henri Belle, consul général de France à Budapest. — Rapport sur la culture de la vigne, la vinification et la commerce des vins en Dalmatie, par A. F. Meydien, vice-consul de France à Raguse.

Roumanie : Rapport sur l'enquête ordonnée par le gouvernement roumain au sujet des mesures propres à augmenter la production et l'exportation des céréales, par Chousserie, vice-consul de France à Kustendjé.

Tunisie : Documents statistiques relatifs aux douanes tunisiennes.

Indes anglaises : Rapport sur le commerce des blés et de la graine de lin à Bombay, par Henri Follet consul de France.

Etats-Unis : Rapport sur la diminution du prix des céréales et de divers produits aux Etats-Unis pendant la période de 1865 à 1885. par Dépierre, chancelier du consulat de France à la Nouvelle-Orléans.

Bolivie : Rapport sur la culture et la préparation de la coca en Bolivie, par le vicomte de Sanct Genys, secrétaire de légation de France à Lima.

III. *Informations diverses*.

7. **Deutsches-Handels-Archiv : Zeitschrift für Handel und Gewerbe.** Kiadja a belügyi birodalmi hivatal. 1886. deczemberi füzet.

I. *Gesetzgebung und Statistik. Gesetzgebung. Deutsches Reich* : Dienst-anweisung, betreffend die Ausübung der Gerichtsbarkeit im Schutz-

gebiete der Neu-Guinea-Kompagnie, vom 1. November 1886.— Verfügung des Reichkanzlers zur Ausführung der kais. Verordnung vom 5. Juni 1886, betreffend die Rechtsverhältnisse in dem Schutzgebiete der Neu-Guinea-Kompagnie. — Ermächtigung einer weitem Zollstelle zur Abfertigung von Waaren der Nummern 41 d 5 und 6 des Zolltarifs. Steuervergütung für zur Ausgangsabfertigung gestellten Zucker. — *Russland*. Erleichterungen in dem Modus der Sicherstellung des Zolles für ausländisches Blech, welches zum Anfertigen von Gefässen für den Export von Naphtaprodukten bestimmt ist. — Fristen für die Entscheidung von Angelegenheiten, welche die Anwendung des Zolltarifs betreffen. — Verfahren bei der Verzollung ausländischer Schiffe nach Art. 36 des Zolltarifs bezüglich der das Schiffsinventar bildenden Gegenstände. — Einfuhr von Presshefe über bestimmte Zollämter. — Verbot der Durchfuhr von Postsendungen aus Europa durch Transkaukasien nach Persien und der Türkei. — Instruction betreffend die seitens des Zollresorts auszuübende Ueberwachung der aus dem Auslande auf Schiffen eingeführten leeren Säcke, welche dazu bestimmt sind in Russischen Häfen Getreide für die Ausfuhr aufzunehmen. — Bestimmungen über das in den Zollämtern zu bewirkende Stempeln der Waaren und Waarunkolli und über die Stempelgebühr.— Zollbehandlung verschiedener Gegenstände. — Gestattung der Einfuhr von ausländischen Postmarken in geschlossenen Briefen. — *Österreich-Ungarn*. Unzulässigkeit der Pfändung von Fahrbetriebsmitteln fremder Eisenbahnen. — Verbot der Einfuhr von Münzen ähnlichen Spielmarken. — Zollbehandlung von Kampheröl. — *Rumänien*. Bestimmungen über die Ausfuhrprämie zu Gunsten der Alkoholfabrikanten. — *Italien*. Zollbehandlung verschiedener Waaren. — *Schweiz*. Vollziehungsverordnung zum Bundesgesetz vom 17. Juni 1886, betreffend den Handel mit Gold- und Silberabfällen. — Tarifentscheidungen des eidg. Zolldepartements im Monat Oktober 1886. — *Frankreich*. Zollbehandlung von Ausschusswolle von europäischer Wolle. — Vertretung der Schiffe vor der Zollbehörde. — Zollbehandlung von gezwirntem Baumwollengarn in Strähnen von regulwiedrigen Umfang. — Zollfreier Wiedereingang von Gegenständen ausländischer Fabrikation. — Zollämter für die Ausfuhr von Zucker von Gnadelaide und Martinique. — Schiffsabgaben in den geöffneten Häfen von Annam und Tonking. — *Frankreich und Spanien*. Uebereinkunft von beiden Ländern betreffend die Ausübung der Fischerei in der Bidassoa. — *Grossbritannien*. Zolltarif für Neufundland. — Befreiung des Ultramarin vom Eingangszoll in Kanada. — Zeitweilige Erhöhung der Werthzölle in Queensland. — *Niederlande*. Zollbehandlung von Trottoirsteinen. — Accisefreiheit ausländischer, aus Methylalkohol bereiteten Firnisse. — Zollbehandlung von zuberreiteten Senf. — *Spanien*. Nichterforderniss von Ursprungszeugnissen für Postpaketsendungen aus Vertragsländern. — Zollbehandlung von Aristons. — *Griechenland*. Provisorische Erhöhung der Eingangszölle. — *Vereinigte Staaten von Amerika*. Zolltarifentscheidungen des Schatzamts. — Herabsetzung der Ausfuhrvergütung für Zucker. — *Venezuela*. Patentgesetz.

2. *Statistik. Frankreich.* Handel der französischen Kolonien im Jahre 1884. — Der Aussenhandel und die Schifffahrt Frankreichs im Jahre 1885. — *Österreich-Ungarn.* Waarendurchfuhr durch das allgemeine österreichisch-ungarische Zollgebiet im Jahre 1885. — *Vereinigte Staaten von Amerika.* Uebersicht der Einfuhr aus Deutschland nach den Vereinigten Staaten für das mit dem 30. September endende Jahr 1885/86. — *Türkei.* Antheil der einzelnen Länder an der Handelsbewegung des Jahres 1300. (1. März 1884. bis 28. Februar 1885.) — *Grossbritannien.* Der auswärtige Handel der Kolonir Südastralien für das Jahr 1885. verglichen mit den Vorjahren. — *Italien.* Der auswärtige Handel im Jahre 1885, insbesondere der Verkehr mit Deutschland.

II. Berichte über das Inland.

III *Berichte über das Ausland.. Europa:* Sizilien, Catania, Marseille, Russland, Konstantinopel, Manchester, Mailand, Fiume, Licata, Palermo Portugal, Ancona, Nischni-Nowgorod. *Asien:* Philippinen, Japan, China. *Amerika:* Baltimore, Ciudad Bolivar, Cuba.

8. **Finanz-Archiv. Zeitschrift für das gesammte Finanzwesen.** Herausgegeben von Dr. Georg Schanz, 1886. évi folyamából :

I. Abhandlungen.

Wolf: Zuckersteuer und Zuckerindustrie in den europäischen Ländern und in der amerikanischen Union von 1882—1885.

Burckart: Zur sog. Meldungabe bei der Veranlagung der persönlichen Steuern.

Philippovich: Die deutsche Reichsbank im Dienste der Finanzverwaltung des Reichs und der Bundesstaaten.

Vocke: Die doppelte Buchführung in der italienischen Staatsbuchhaltung.

Kleinwüchter: Zwei steuertheoretische Fragen.

Reitzenstein: Eine kommunale Finanzreform in Nordamerika.

II. Finanzstatistik :

Kaufmann: Das Budget des Königreichs Italien.

Scharling: Die Finanzverhältnisse Dänemarks.

Russlands Schulden, Ausgaben und Einnahmen.

Daten aus der Einkommensteuer-Statistik einiger deutschen Staaten
Statistische Notizen aus den baierischen Budgets.

III. Finanzgesetzgebung.

IV. Finanzrechtsprechung.

V. Finanzlitteratur.

9. **Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich,** herausgegeben von G. Schmoller. 1886. évi tizedik folyam IV. füzete :

Buchenberger: Die praktischen Ergebnisse der badischen landwirthschaftlichen Erhebungen.

Rümelin: Die Reform des juristischen Unterrichts.

Jastrow: Der deutsche Gesetzentwurf betr. die unter Ausschluss der Öffentlichkeit stattfindenden Gerichtsverhandlungen.

Kleinwächter : Die Jahresberichte der oesterr. Gewerbeinspektoren für 1884 und 1885.

Hoffmann : Die Flurbereinigung in Baiern.

Bähr : Die Erhaltung der Bauerngüter in dem ehemaligen Kurhessen.

Laves : Der Nordostsee-Kanal und die Nordostsee-Schifffahrt.

Quarck : Der Hausfleiss in Ungarn.

Lewald : Die Berliner Krankenversicherung im J. 1885.

10. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, herausgegeben von Dr. Johannes Conrad. Tizenharmadik kötet. 1886. július-decemberi füzetek tartalma :

I. *Értekezések.*

Böhm-Bawerk : Grundzüge der Theorie des wirthschaftlichen Güterwerths.

Jolles : Die Ansichten der deutschen nationalökonomischen Schriftsteller des sechszenten und siebzehnten Jahrhunderts über Bevölkerungswesen.

Karup und Gollmer : Die Mortalitätsverhältnisse des ärztlichen Standes nach den Erfahrungen der Lebensversicherungsbank für Deutschland in Gotha.

Scharfling : Der Detailhandel und die Waarenpreise.

Schröll : Über die neueste Konversionsaera in Deutschland.

Wachsmuth : Ein antiker Seeplatz.

II. Recensierte Schriften.

III. Nationalökonomische Gesetzgebung.

IV. Miscellen.

V. Übersicht über die neuesten Publicationen Deutschlands und des Auslandes.

VI. Die periodische Presse des Auslandes.

VII. Die periodische Presse Deutschlands.

11. Journal des Économistes, Revue de la science économique et de la statistique. 1886. évfolyam deczemberi füzet.

Molinari Le ralentissement de la population en France.

Vignes : L'individu et l'état.

Lamé-Fleury : De la propriété des mines a propos de fait récents.

Lefort : Revue de l'Académie des sciences morales et politiques du 1-er avût au 15 novembre 1886.

Fournier de Flaix : L'appropriation des ports à la grande navigation.

Beaumont : Le chemin de fer métropolitain de Paris.

Raffalovich : Le logement des ouvriers à New-York.

Muller : Les chemins de fer du royaume de Prusse.

Dufour : Coup d'oeil sur la situation financière des principaux états européens.

Pellegrin : L'amortissement automatique.

Correspondence. — Bulletin. — Société d'Économie politique. — Société de Statistique de Paris. Comptes-Rendus; *Guyan* : L'irreligion de l'avenir, étude

de Sociologie. Henry George: Protection or free trade. — Paul Jannet Histoire de la science politique dans les rapports avec la morale. — P. Loques et E. Delcan: Le commerce extérieur de la France et la concurrence étrangère dans l'Amérique latine et les Antilles. — Arthur Maugin: Voyage scientifique autour de ma chambre. — Chronique-économique.

12. **Journal des Chambres de Commerce et d'Industrie** et des chambres consultatives des arts et manufactures. Novemberi füzet.

Les projets de loi sur les conseils de Prud'hommes. — Les courtiers maritimes. — Les services maritimes postaux. — Les tarifs douaniers au Tonkin. — Chambre des députés. — Nouvelle de France. — Extraits des délibérations des Chambres de commerce de France, d'Algérie et des colonies françaises. — Chambres de commerce françaises à l'étranger. — Nouvelles des colonies françaises. Extraits des délibérations des Chambres de commerce de l'étranger.

13. **Journal of the Statistical Society** 1886. évi folyam III. negyedévi füzet.

Report of the Council to the Fifty-Second Anniversary Meeting of the Statistical Society, held on the 29 th. of June 1886. — Proceedings of the Fifty-Second Anniversary Meeting.

Robert Stout: Notes on the Progress of New Zealand for Twenty years, 1864—1884. — Discoursion on Sir Robert Stouts Paper.

Augustus Sauerbeck: Prices of Commodities and the Precious Metals.

Francis J. Edgeworth: The Mathematical Method of Statistics.

I. D. Everett: On a Calculating Instrument called a Universal Proportion Table.

Lloyd Statistics of Marine Casualties for the year 1885.

Toussaint Loua: Statistical Review of the present position of Italie. (Fordítás).

Notes on Economical and Statistical Works: Emile R. Coni.: Hygiène Infantile. — T. T. Heskell Biggs: The Grammar of Indian Finance. — Clarmont Daniell: The Gold Treasure of India. — Clarmont Daniell: Discarded Silver A plan for its Use as Money. — O'Connor: Government of India, Department of Finance and Commerce, Indian Trade and Exchange.

14. **Journal de la Société de Statistique de Paris**. 1886. évi folyam, decemberi füzet.

Procès-verbal de la séance du 17 novembre 1886.

La division de la propriété en France et dans la Grande-Bretagne.

Les prix en 1790. Compte rendu du livre de M. Biollay par M. Brènaymé.

L'Institut international de statistique.

Variétés: 1. Les moyens actuels de transport à Paris. — 2. La repartition des revenus entre des diverses classes de la société dans le royaume de Saxe. — 3. Travaux de la société.

15. Monatshefte zur Statistik des Deutschen Reichs, herausgegeben vom Kais. Statistischen Amt. 1886. októberi füzetéből.

Die Production der Bergwerke, Salinen und Hütten im deutschen Reich und in Luxemburg für das Jahr 1885.

Überseische Auswanderung aus dem Deutschen Reich über deutsche Häfen und Antwerpen in der Zeit von Anfang Januar bis Ende Oktober.

Übersicht über die Betriebsergebnisse der Rübenzuckerfabriken, Zuckerraffinerien und Melasse-Entzuckerungsanstalten des deutschen Zollgebiet für den Monat Oktober 1886, bezn. für die Zeit vom 1. August bis 31. Oktober 1886.

Durchschnittspreise wichtiger Waaren im Grosshandel, Oktober 1886. Ein- und Ausfuhr der wichtigeren Waarenartikel im deutschen Zollgebiet für den Monat Oktober und für die Zeit vom 1. Januar bis Ende Oktober 1888.

Übersicht über die von den Rübenzucker-Fabrikanten des deutschen Zollgebiet versteuerten Rübenmengen, sowie über die Einfuhr und Ausfuhr von Zucker im Monat Oktober 1886.

16. Revue générale l'Administration. Kiadja a francia belügyministerium. 1886. novemberi füzetéből.

Feillet: De l'assistance publique à Paris.

Phelippon: Responsabilité des comptables des deniers publics.

Caisse d'épargne. Projet de reforme.

17. Russische Revue, Vierteljahrschrift für die Kunde Russlands, Herausgegeben von R. Hammerschmidt 1886. évi füzeteiből.

Allgemeines Reichsbudget der Einnahmen und Ausgaben für das Jahr 1886. *S. Beck*: geographisch-historische Studie über das Gouvernement Orenburg; *S. Blau*: Entwicklung der Bundescreditinstitute in Russland I. L. Die deutschen kolonisten in Transkaukazien. *O. Heyfelder*: Die Transkaspi Bahn und der Weg nach Indien. Die Schafgucht in Russland.

18. Statistische Monatschrift. Herausgegeben von der k. k. statistischen Central-Commission XI. és XII. november—decemberi füzet.

a) *Értekezések*:

Inama-Sternegg: Die Quellen der historischen Preisstatistik. Die Land- und forstwirtschaftlichen Lehranstalten Oesterreichs nach dem Stande zu Ende März 1886.

Vegyesek: Aus den Sitzungen der k. k. statistischen Central-Commission. — *Schimmer*: Veränderungen im Bestande der Ortsgemeinden seit der Zählung 1880. — *Mostl*: Die Sterblichkeit in den grösseren oesterreichischen Städten und Gemeinden im III. Quartale 1886. — *Schwicker*: Die Resultate der neusten Volkszählung in Budapest. — Irodalom.

19. Séances et travaux de l'Académie des sciences morales et politique:

(Institut de France.) Compte-rendu par M. Ch. Vergé sous la direction de Jules Simon, 1886. évi folyamából:

I. Értekezések:

Cheruel: Examen d'un mémoire de Lemontey.

Baudrillart: La population agricole de la Touraine.

Block: Les facteurs de la production et la participation de l'ouvrier aux bénéfices de l'entrepreneur.

Geffroy: Un philanthrope français en Alsace, Frédéric Engel-Dollfus és Passynak a fölölvasásra vonatkozó megjegyzései.

Saripolos: Condition politique et sociale des Grecs sous la domination ottomane.

Vergé: Rapport sur le concours relatif au prix Joseph Audiffred.

La Rochelle: De l'éducation du patriotisme.

Alaux: Du rôle de l'État dans les questions économiques.

Boutarel: Le papier et les industries qui s'y rattachent.

Franck: Rapport sur un ouvrage de M. Alfred Fouillé intitulé la propriété sociale et la démocratie és Courcelle-Seneuil, Passy, Baudrillart és Blocknak erre vonatkozó megjegyzései.

20. The Chamber of Commerce Journal. 1886. deczemberi füzet.

Ocean-Mail Contracts. — Official. — Semi official. — West African Products. — News Bankruptcy rules and fees of Thibet. — Trade Marks law amendment. III. The economic problem of »The Unemployed« I. The currency question I. The Colonial and Indian Exhibition VI. — Commercial Education. — Trade Returns. — Chamber of Commerce Deliberations etc.

21. The Board of Trade Journal of tariff and trade notices and miscellaneous commercial information, 1886. deczemberi füzet:

I. Board of Trade notices. II. Quarantine notices. III. Post offices notices. IV. Tariff changes and customs regulations. V. The Mexican customs tariff. VI. Trade between Spain and the United Kingdom. VII. Extrait from diplomatic and consular reports. VIII. Miscellaneous trade notices. IX. Condition of agricultural Industries in Germany. X. Iron industries of Italy. XI. Recent trade Blue books. XII. Statistical tables.

22. Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte, herausgegeben von Dr. Eduard Wiss. Berlin, 1886.

Haszonharmadik évfolyam.

Negyedik kötet első fele.

a) Értekezések:

Asemissen: Ackerbau und Industrie.

Fuld: Die Unfallsentschädigung der Arbeiter im Gebiete des französischen Rechts.

Beck: Aus einem schwäbischen Reichsstifte im vorigen Jahrhundert I.

Block: Volkswirtschaftliche Korrespondenz aus Paris.

b) Irodalom: Graf York von Wartenburg: Napoleon als Feldherr.

— *Böhr*: Strafgesetzgebung und Strafverfahren in Bezug auf die Zuwiderhandlungen gegen die Zoll-Steuer und Kommunikationsabgabengesetze — *O. Hahn*: Die Preussische Gesetzgebung über Vorflut, die Ent und Bewässerungen und das Deichwesen, überhaupt in Bezug auf das Wasserrecht. — *Ruhland*: Die Lösung der landwirtschaftlichen Kreditfrage. — *Hirsch*: Die hauptsächlichsten Streitfragen der Arbeiterbewegung. — *Melchers*: Die geschichtliche Entwicklung des Geldwesens und der gegenwärtige Währungstreit.

Negyedik kötet második fele.

a) *Értekezések*:

Beck: Aus einem schwäbischen Reichsstifte im vorigen Jahrhundert II.

Nordmann. Inländische Kolonisation.

Wiss: die Besteuerung des Branntweins.

Buck: Volkswirtschaftliche Korrespondenz aus St.-Petersburg.

Blau: Volkswirtschaftliche Korrespondenz aus Wien.

b) *Irodalom*: *Meyer*: Ein Beitrag zur Lösung des Währungsproblems. — *Burchardt-Bischoff*: Die lateinische Münzkonvention und der internationale Bimetallismus. — *Stein*: Lehrbuch der Finanzwissenschaft. II. rész. — *Falkmann*: Die preussische Gewerbesteuer-gesetzgebung in ihrer heutigen Gestalt und das Gesetz betr. Besteuerung des Wanderlagerbetriebes.

23. **Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.** Herausgegeben von Prof. Dr. Fricker, Dr. Schäffle und Prof. Dr. A. Wagner. (Tübingen.) 1886. negyedik füzet.

a) *Értekezések*:

Schäffle: Kolonialpolitische Studien.

Warschauer: Entstehung und Entwicklung der Kassenlotterie in Preussen (1703—1813) mit Benützung amtlicher Quellen dargestellt.

I. Übersicht über die Verträge, Gesetze und Verordnungen des Jahres 1885.

II. *Vegyesek*: Das schiedsgerichtliche Gutachten Papst Leo's XIII. — Die Reform der ungarischen Magnatentafel. Die Ergebnisse der Berliner Telegraphen-Konferenz von 1885. — Die Wahlreformgesetzgebung von 1883—1885. in Grossbritannien und Irland. — Die Ordnung des italienischen Eisenbahnwesens von 1885.

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

XI. ÉVFOLYAM.

1887.

FEBRUÁRIUS 15.

II. FÜZET.

Az elsőbbségi kölcsönök conversiója.

Irta :

Deutsch Antal.

A mint gróf Szapáry Gyula volt pénzügyminiszter az országgyűlés képviselőháza elé terjesztette az 1887. évi állami költségvetést és bevezető beszédében komolynak jellemezte az ország pénzügyi helyzetét, a nélkül, hogy megjelölte volna a javulás útját és eszközeit, megindult a vita a magyar pénzügyek felől. A budget vita folyamán azonban a pénzügyminister az állam adóssági kamatterhének csökkentésére vonatkozó tervet fejtett ki, a mely, ha a pénzpiaczon időközben beállott események következtében a közvetlen jövőben nem is fog megvalósíttatni, mégis a legkomolyabb figyelemre és bírálatra tarthat számot.

A régibb kölcsönök különösen a vasúti hálózat kiépítésére fölvetett adósságok conversiójának terve, nem új; a conversió lehetősége e kölcsönkötvények nagy kamatozásán alapszik, a mi e fundált adósságoknál nem látszik többé szükségesnek, továbbá az általában csökkent kamatlábon és az ország hitelének javulásán. A midőn az alább egyenként felsorolt kölcsönök conversiójának terve megérlelődött, a 4⁰/₀-os magyar aranyjáradék árfolyama 109, az 5⁰/₀-os papírjáradéké 96, a kamatláb Londonban 1³/₄ százalék volt és a bulgáriai zavaroknak és a hatalmak közötti viszályoknak hire sem hallatszott. A midőn a volt pénzügyminiszter a conversiót bejelentette a képviselőháznak, a magyar aranyjáradék ára 101-re, a papírjáradéké 91-re csökkent és a kamatláb Londonban 5 százalékra emelkedett; az egész világ a háború aggályaitól volt eltelve és a vélemény a magyar pénzügyek helyzete fölött lényegesen kedvezőtlenebbé vált.

Az általános pénzügyi és politikai helyzetben beállott kedvezőtlen fordulat azonban nem gátolta gróf Szapáry Gyulát, hogy a conversió tervét részletesen ki ne fejtse. Be nem fejezett nagy pénzügyi műveletről, tudtunkkal pénzügyminiszter még soha sem tett hasonló nyilatkozatot, mely páratlanul áll az összes pénzügyek történetében. A pénzügyi terv a volt pénzügyminiszter előadása szerint a következő:

Convertáltatni szándékoltnak a következő értékpapírok:

a) az 1867-ik évi XIII. t.-cz. alapján kibocsátott magyar vasuti kölcsön;

b) az 1871. évi XLV. t.-cz. alapján kibocsátott 30 millió frt névértékű államkölcsön;

c) az 1872. évi XXXII. t.-cz. alapján kibocsátott 54 millió forint névértékű államkölcsön;

d) a magyar keleti vasutnak az 1874. évi I. illetőleg 1876. évi L. t.-cz. alapján átvállalt 30 millió forint névértékű II. sorozatu elsőbbségi kölcsöne;

e) a a magyar keleti vasut részvényeinek bevátására az 1876. L. t.-cz. alapján kibocsátott 9.989,300 frt névértékű államkötvények;

f) a magyar vasutak által az 1875. évi XLI. és az 1876. évi XI. törvényczikkek alapján kibocsátott egyesített elsőbbségi kölcsönből az állam által megváltott első erdélyi, alföld-fiumei és báttaszék-dombovár-zákányi vasutakra eső 5.248,000 frt névértékű rész;

g) a m. kir. gömöri vaspálya terhére az 1871. XXXVII. t.-cz. alapján kibocsátott 6.624,300 frt névértékű államvasuti záloglevél kölcsön;

h) a magyar keleti vasutnak az 1876. évi L. t.-cz. alapján átvállalt 40.020,100 frt névértékű első sorozatu elsőbbségi kölcsöne;

i) az 1884. XXIX. t. cz. alapján megváltott első erdélyi vasut 1867. márczius 31-én tett 21 millió forint névértékű elsőbbségi kölcsöne;

k) az 1884. XXIX. t. cz. alapján megváltott alföld-fiumei vasutnak 1870-ben felvett 19 millió forint névértékű első kibocsátásu és 1874-ben felvett 2.391,400 frt, helyesebben 1.706,600 frt névértékű másod kibocsátásu elsőbbségi kölcsöne;

l) az 1880. évi XXXVIII. t. cz. alapján megváltott tiszavidéki vasut 1873. évi 20 millió forint névértékű elsőbbségi kölcsöne; végre

m) az 1884 évi XXX. törvényczikkel megváltott báttaszék-dombovár-zákányi vasut 1873-ban felvett s 6.982,800 frt, helyesebben 6.954,200 frt névértékről szóló elsőbbségi kölcsöne.

Ezen convertálandó értékpapírok értéke volt eredetileg kerek összegben 221 millió frt aranyérték és 113.7 millió frt ezüstérték, az 1887. július 1-én a fennálló tartozás ezen czimletek után tesz aranyban 183.4 millió frtot és ezüstben 110.8 millió frtot. — Convertálandó ezzel egyidejűleg némely társulati vasuti elsőbbség, melynek értéke 263 millió frt. —

A fentnevezett értékek felmondattván, egy meghatározott időben teljes értékben kifizettetnének és helyettük 4 százalékkal kamatozó törlesztés alá eső új czimletek bocsáttatnának ki, melyek ugyanazon értékről szólnak, miért a beváltandó kötvények is ugyanazon vasutakra kebeleztetnének be, melyek a most forgalomban levő kötvények biztosí tékául szolgálnak. — Ha ezen művelet, minden egyéb combinatiótól eltekintve, tisztán csak a conversiora szorítkozik, azaz ha csak annyi új 4 százalékos kötvény bocsáttatik ki, a mennyi a forgalomban levő régi kötvények beváltására szükséges, — az e czimen most fizetendő évi annuitással szemben kérek összegben 5½ millió forint megtakarítás érhető el.

Nekem azonban szándékom ezen művelettel egyidejűleg törleszteni oly adósságokat, melyeknek évi annuitása nagy mértékben ter heli az évi költségvetést; — ilyen a szőlődezsma váltság czimén még fennálló tartozás, — ilyen a lánczhidi elsőbbségi kölcsön és a vasuti forgalmi eszközök czimén még fennálló 10·6 millió forintnyi tartozás.

E tervet áttekintését legkönnyebben az által érhetni el ha összeállítjuk a szóban forgó összegeket. Az alábbi táblázatban csoportosítjuk a convertálandó kölcsönökre vonatkozó lehetőleg pontos adatokat, a melyek eltérnek a pénzügyminiszter adataitól mert a kölcsönöknek 1887. január 1-én való állása vétetett tekintetbe.

I. Aranyértékre szóló kölcsönök:

	A kölcsön tőke- álladéka	Kamat szükséglet	Törlesztési szükséglet évenként	Összesen
	m	i	l	l
	i	o	f	o
	r	i	n	t
	b	a	n	
Magyar vasuti kölcsön	73.123	3.656	0.993	4.649
1871. évi 30 milliós aranykölcsön	21.403	1.070	0.828	1.898
1872. évi 54 milliós aranykölcsön	40.333	2.016	1.459	3.475
Keleti vasut elsőbbségei II. kibocs.	29.988	1.499	—	1.499
Keleti vasut elsőbbségei III. kibocs.	9.774	0.488	0.019	0.507
Beruházási kölcsön	5.000	0.250	0.130	0.380
Gömöri vasuti zálog- levelek	5.433	0.271	0.067	0.338
Összesen:	185.054	9.250	3.496	12.746

II. Ezüstértékekre szóló kölcsönök.

Keleti vasut elsőbbségei I. kibocs.	44.122	2.206	0.090	2.296
Első erdélyi vasút el- sőbbbségei	20.471	1.023	0.047	1.070
Alföld flumei vasút el- sőbbbségei I. kibocs.	18.451	0.922	0.050	0.972

	A kölcsön tőke- álladéka	Kamat szükséglet évenként	Törlesztési szükséglet	Összesen
	m i l l i ó	f o r i n t	b a n	
Alföld-fiumei vasút el- sőbbiségei II. kibocs.	1.575	0.078	0.020	0.098
Tiszavidéki vasút el- sőbbiségei	19.458	0.972	0.054	1.026
Duna-Drávai vasút el- sőbbiségei	6.831	0.341	0.013	0.357
Külön megnevezett el- sőbbiségek	26.300	1.310	—	1.310
Szőlődézsma váltásági kölcsön	8.809	0.440	1.886	2.326
Lánczhid elsőbbségek	0.990	0.057	0.041	0.098
Vasuti forgalmi eszkö- zökre adósság	10.500	0.525	—	0.525
Összesen :	157.507	7.874	1.195	10.069

Ezek szerint igen jelentékeny műveletről van szó, a mely nemcsak megközelíti a hatszázalékos aranyjáradék kölcsön converzióját, hanem fölül is mulja azt annyiban, a mennyiben 1881-ben azonos és csak kis részben elhelyezett kölcsön convertáltatott. Holott jelenleg több mint 16 különböző, a tőkések tulajdonába átment czimlet átváltoztatása terveztetik. A hat százalékos aranyjáradék mélyen a névértéken alól állott, annak tulajdonosai röviddel az előtt óriási összegeket nyertek a kinstári utalványok visszafizetése és magának a járadéknak alacsony áron való kibocsátása által, holott ma oly czimletekről van szó, melyeknek nagy része évek óta el van helyezve és a melyek ára fölülmulja a névértéket.

Ezen utóbbi körülményt tulajdonképen nem kellene tekintetbe venni, mert ez sajátlag a műveletet végrehajtó consortium terhet képezné, de mivel tapasztalatból tudjuk, hogy e consortiumok nem vállalnak magukra terheket, hanem áthárítják azt az államra, e tényekből csak azt következtethetni, hogy azok meg fogják drágítani a művelet költségeit. A művelet költségei emelkednek azon összeggel, a melyet a czimletek tulajdonosainak föl kell ajánlani, hogy megváljanak évek óta birtokukban levő papirjaiktól, a mit csak akkor tesznek, ha azért megfelelő kárpótlást nyernek.

Mielőtt azonban e művelet pénzügyi részleteit fejtegetnők szólnunk kell az époly fontos jogi kérdéstről, t. i. a conversio jogi lehetőségéről. Meg kell állapítani, vajjon fölmondhatja-e az állam

ezen kölcsönöket és visszafizetheti-e azokat a kötvényekhez mellékelt törlesztési tervben kitett határidő lejártá előtt, vagy pedig kényszeríthetni-e az államot, hogy évtizedeken keresztül fizesse azon nagy kamatot, a melyet az idők kényszerének hatása alatt elvállalt.

Az tulajdonképen a kérdés, jogosítva van-e az adós, azon esetre, ha a kötelezettség teljesítésére bizonyos időpont meg van jelölve, kötelezettségét ezen idő lejártá előtt teljesíteni.

Tételes törvényeink ezen esetre vonatkozólag nem tartalmaznak határozott intézkedést. Az általános magánjogi törvény tervezetének a kötelmi jogról szóló részében, mely dr. Apáthy István műve, a *teljesítés* idejére nézve a következő intézkedést találjuk:

»233. §. Ha a kötelezettség teljesítésére bizonyos idő tüzetett ki, a teljesítésnek a kitűzött időben kell történnie.

Az adós a kötelezettséget előbb is teljesítheti, ha a teljesítési idő az ő javára állapítottatott meg, kétség esetében a teljesítési idő az adósnak szolgál javára.«

Ezen, a szász törvényből átvett intézkedés indokolásában, szerző a kereskedelmi törvénytől való eltérést a következőleg magyarázza:

A különbség, mely a kereskedelmi törvény 334. §. és a tervezetnek ép előbb érintett intézkedése közt létezik, abban áll, hogy míg a kereskedelmi forgalomban a teljesítési idő kikötése az adós érdekében történnék nem vélelmezhető, *a közönséges életben a felek a vélelem hatását csak positiv megállapodás által zárhatják ki.* Inter incertam certamque diem discrimen esse ex eo quoque apparet, quod certa die promissum vel statim dari potest totum enim medium tempus ad solvendum liberum promissori reliquitur; et qui promisit: si aliquid factum sit, vel quum aliquid factum sit, nisi quum id factum fuerit, dederit, non videbitur fecisse, quod promisit.

A magyar törvényhozó- és bíró azonban más alapokra is támaszkodhat a conversio jogosultságának, illetőleg az adósság korábbi visszafizetése jogszerűségének elbírálásánál. A felső bíróságok ítéletei, visszafelé menve egész a Planum tabulare-ig, mind elismerik a korábbi teljesítés jogosultságát. Nem lehet tehát

kétség az iránt, hogy a magyar jog nem tiltja a kötelezettség korábbi teljesítését és hogy ez nem tekinthető jogsérelemnek.

A mi az idegen törvényhozásokat illeti, a kötelezettség korábbi teljesítését csak két állam törvénye zárja ki. *Az osztrák polgári törvénykönyv* 1413. §-a következőleg szól:

»Gegen seinen Willen kann weder der Gläubiger gezwungen werden etwas anderes anzunehmen, als er zu fordern hat, noch der Schuldner etwas anderes zu leisten als er zu leisten verbunden ist. *Dieses gilt auch von der Zeit, dem Orte, und der Art, die Verbindlichkeit zu erfüllen.*«

A porosz *Landrecht* 16. részének 56. §-a következőleg intézkedik:

»Vor der bestimmten Zeit ist der Gläubiger die Zahlung anzunehmen nicht schuldig.«

Ezen két törvénykönyv korlátozó intézkedésével, a mely azonban nem akadályozta, hogy Poroszországban a conversiók egész sora vitetett keresztül, szembeállíthatók azon törvénykönyvek, a melyekben a teljesítés ideje az adós javára van megállapítva.

Legvilágosabban szól a *code Napoleon*, melynek 1187. §-a így hangzik:

»Le terme est toujours présumé stipulé en faveur du débiteur, a moins qu'il ne résulte de la stipulation ou des circonstances, qu'il a été aussi convenu en faveur du créancier.

Azon államok törvénykönyvei, a melyek a Napoleoni törvénykönyvet recipiálták, önként érthetően hasonló intézkedést tartalmaznak. Az újabb törvénykönyvek közül megemlítjük a svájci (zürichi) kötelmi jog 94. §-át, mely ekként szól:

»Der Schuldner kann schon vor dem Verfalltage erfüllen in dem sich nicht aus den Bestimmungen oder der Natur des Vertrages oder aus den Umständen eine andere Willensmeinung der Parteien ergibt.«

A svájci jog ezen szabályának értelmezése leginkább kitűnik a törvény fölötti tárgyalásokból; a törvény tervezete ugyanis egyenesen a napoleoni törvénykönyv 1187. §-ára utal, a francia Svájc volt az, a mely a *code Napoleon* intézkedésével megegyező szabály fölvetelére sulyt fektetett.

A szász polgári törvénykönyvnek, mely a modern jog egyik legkiválóbb alkotása, 717. §-a következőleg intézkedik:

»Der Verpflichtete kann nur dann vor der bestimmten Zeit erfüllen, wenn die Zeitbestimmung bloß zu seinem Gunsten getroffen worden ist, oder der Gläubiger einwilligt. *Im Zweifel ist anzunehmen, dass eine Zeitbestimmung bloß zu Gunsten des Verpflichteten erfolgt ist.*

Ezek szerint a modern európai törvényhozás két kivétellel megengedi a kötelezettség korábbi teljesítését. A magyar törvények semmiképen sem gátolják ezt, a pénzügyminiszter által véleményadásra főlhivott magyar jogtudósok, felsőbiróságok tagjai határozottan a visszafizethetés mellett nyilatkoztak és így kétségtelen, hogy a magyar törvényhozás törvényszerűen fog eljárni, ha kimondja bizonyos kölcsönök korábbi visszafizetését.

A kérdés jogi oldala ezek szerint tisztázva van; az állam visszafizetheti régebbi magas kamatozású kölcsöneit, a nélkül, hogy jogos óvástételtől kellene tartania és így a conversio megítélésénél *kizárólag a pénzügyi célszerűség* szempontja a döntő. E kérdés fejtegetésénél az veendő figyelembe, vajjon a művelet indokolt-e és vajjon az esetleges pénzügyi eredmény arányban áll-e a conversio által igényelt erőfeszítéssel?

A mi a conversio indokoltságát és célszerűségét illeti, elméletileg minden magas kamatozású kölcsön visszafizetése indokolt, sőt mellőzhetlen, ha a visszafizetéshez szükséges összeg alacsonyabb kamatláb mellett szerezhető meg Leroy-Beaulieu, az államadósságok conversiójának leglelkesebb hirdetője, erre vonatkozó véleményét úgy fejezte ki: »La conversion n'est pas seulement un droit du gouvernement, des quelle est possible, c'est un devoir.« Ezen tétel természetesen csak annyit jelent, hogy az állam ne fizessen magas kamatot, ha kisebb mellett is kap pénzt, azaz ha például négyszázalékos járadék mellett nem kell nagyobb tőke adósságot magára vállalnia mint öt százalékos mellett. Ily módon vitettek keresztül az angol conversiók 1826, 1830, 1834, 1844 és 1854-ben, a porosz conversio 1843-ban és a francia kamat-reductio 1845-ben és 1853-ban. A conversio ezen alakját választotta újabban Franciaország az 5⁰/₁₀-os járadék conversiójánál, a mi által 35 millió frank kamat megtakarítást ért el, így jár el a porosz kormány is, a mely azonban 3¹/₂⁰/₁₀-os járadékot 99 árfolyamon adhatja el és így csak jelentéktelen convertálási jutalmat fizet.

A magyar állam nincs ezen helyzetben. Ha Magyarország

kamatterhén könnyíteni akar, akkor jelentékeny jutalmat kell nyújtania a tőkében. Ez a tőke-jutalom nem indokolható, és ennek tulajdonítható az, hogy oly kiváló pénzügyi tekintély, mint *Wagner* Adolf, a 6°/_o-os magyar aranyjáradék conversióját helytelen és indokolatlan állam-pénzügyi műveletnek tekinti, a mely véleménye szerint a nagy bankházak speculatiójának műve volt. Ezen ítélet szigorúnak látszhat, de nem tagadhatni, hogy a tőkeadósságnak 145 millió forinttal való növelése nem áll arányban a kamatteherben elért 2.2 millió forint megtakarítással; soha sem szabad ugyanis szem elől téveszteni, hogy a mint kötelessége az államnak a kamat leszállítására törekedni, ha az átlagos kamatláb az államadósság kamata alá száll, ép úgy nem lehet az államnak célja örökös adósságait föntartani, hanem igyekeznie kell azokat visszafizetnie, mert a józan pénzügyi és gazdasági politikának az a célja, hogy az adóterhet könnyítse és ez által a termelést olcsóbbá és könnyebbé tegye.

A conversió ily alakjáról nálunk nincs szó. A volt pénzügyminiszter terve szerint az öt százalékos czimletek helyett ugyan 4°/_o-ékosak bocsáttatnának ki, de a pénzügyminiszter nem említette azt, hogy az aranyértékre szóló adóságoknál 1.850,000 frt, az ezüstkölcsönöknél 1.570,000 forint, együtt a kettőnél 25°/_o-os agióval 3.880,000 forint kamat-megtakarítást fog elérni. A pénzügyminiszter kijelentette, hogy az évi törlesztési járulékból 5¹/₂ millió forint megtakarítást ér el. Ebből valamint az irányadó értékpapírok árfolyamából kitűnik, hogy a művelet súlypontja nem a kamatok leszállításában, hanem a törlesztési idő meghosszabbításában rejlik. A pénzügyminiszter által megjelölt kölcsönök törlesztési szükséglete 1887-re 3,496,000 forint aranyban azaz 4.370,000 forint papirban, és 2.195,000 forint papirban, együttvéve tehát 6.565,000 forint.

Ha a conversió befolyását a *kamatterre* keressük, akkor a legkedvezőbb esetben elérhető árfolyamokat kell tekintetbe vennünk. Hogy *fél százalék* kamat megtakarítás éressék el, a 4°/_o-os fundált aranykötvényekért 90°/_o aranyárfolyamot kellene elérni, azaz pl. a 120 forintos magyar vasuti kölcsönért 136 frtot papirban. Hasonló aránynak kellene beállnia a papir, illetőleg ezüst értékre szóló kötvényeknél, az az a 4°/_o-os fundált papir kötvényeket körülbelül az 5°/_o-os papirjáradék árán kellene értékesíteni.

Ha ez eléretik, akkor a kamat megtakarítás az arany-kölcsönöknél 925,000 forintot, az ezüst-kölcsönöknél 782,000 forintot, együttvéve papírértékben 1.938,000 forintot tenne, ennek ellenében azonban az aranyban kamatozó adósság 205.5 millió forintra, ezüstértékre szóló 174.4 millió forintra emelkednék. Hogy tisztában legyünk a jelenlegi törlesztési módozattal, ki kell emelnünk, hogy az ezüst illetőleg papír értékre szóló kölcsönök jelenleg csak kis törlesztési járulékot igényelnek, kivéve a szőlődézsma váltságot. Ha ezen kölcsön törlesztési járulékát levonjuk, akkor a mai törlesztési járulék kereken 300,000 forint.

Ha az új adósságnál félszázalék törlesztési járulékot számítunk, akkor az aranykölcsönöknél a törlesztési járulék kereken 2.471,000 forinttal, a papírkölcsönöknél 1.355,000 forinttal csökkennék, együttvéve a törlesztési járulék 4.355,000 forinttal lenne kisebb, mint ma. Ezen számok nem egyeznek a pénzügyminiszter által kilátásba helyezett kamatmegtakarítással, a mi számításunk szerint — 90°/_o-os árfolyam az új kötvényekért és 1¹/₂^o/_o kamat megtakarítás — az államnak nem 5.5 millió, hanem 6.2 millió forintot kellene megtakarítania. Miután nem föltételezhető, hogy a törlesztési járulék legalább az első években nagyobb lenne fél százaléknál, föl kell tennünk, hogy a kamat megtakarítás lesz lényegesen kisebb az általunk kiszámítottnál. Ez annál valószínűbb, mert 90°/_o-os netto árfolyam, bankári jutalék és a költségek levonása után, alig vétetett kilátásba. Az állam haszna ezen a czimen tehát 700,000 forinttal kisebb; nem 1.9 millió frt. hanem csak 1.2 millió forint takaríttatik meg, nem 1¹/₂^o/_o-kot hanem csak 1¹/₃^o/_o kamatmegtakarítást érnének el és az állami költségvetés kiválólág csak a törlesztési járulék czimén könnyítették. Ennek következtében a tőke-adósság nem a fönt kiszámított összeggel, 37 millió forinttal, hanem több mint 50 millió forinttal növekednék.

Ezek szerint a gróf Szapáry Gyula által előterjesztett alapon az ország tényleges anyagi haszna nem lesz jelentékeny, az előny a törlesztés meghosszabbításában áll. Ez a művelet könnyít ugyan a jelen terhein, de szaporítja a jövő terheit és pénzügyi hatása mindössze annyi lenne, hogy a folyó évi deficit fedezésére és a pénztári készletek kiegészítésére fölveendő kölcsönök nem növelnék az ország törlesztési terhét. A 80 millióra tehető

szükségelt kamatát 330 millió forint kölcsön convertálása által nem takaríthatni meg.

Nem lehetne-e a conversiót más alapon keresztülvinni, nem lehetne-e a törlesztéses kölcsönöket járadékkal helyettesíteni, nem lehetett volna-e ezen alkalommal a négy százalékos papíráradékot, a jövő czimletét megalkotni, ezt jelenleg nem fejtegetjük. Ilyen műveletnek lényeges előfeltételét képezi az állam pénzügyeinek rendezett állapota, a melyre támaszkodva, az állam követelőleg léphet föl és ezen fölül még az, hogy az állampapírok nagyobb mértékben legyenek az országban elhelyezve, mert a belföldi tőkések támogatásával sokkal többet érhetni el mint a hazafias érzületet nélkülöző külföldi tőkepenzesekével, akár mint vélekednek is a pénzügyi műveleteknélezen érzületről. A törlesztéses papírok conversioja járadékká és a 4°/_o papíráradék megalkotása ezek nélkül tisztán elméleti kérdés, a melynek fejtegetése nem birhat érdekkal, mert az ilyen ügyeknél a gyakorlati fölfogás, a tulajdonviszonyok ismerete és a pénzpiacz hangulata az irányadó. — A miben a hatalmas bankárok nem biznak, a mit azok elérhetlennek tartanak, az, akármilyen helyes is elméletileg, nem realis, az a jövő föladata marad.

*

Ezen fejtegetések közvetlenül gróf Szapáry Gyula beszédének hatása alatt irattak. Azóta néhány hét telt el; gróf Szapáry Gyula már nem pénzügyminister; a pénzpiacz viszonyai a politikai bonyodalmak következtében lényegesen megváltoztak. A pénzbőség nem változott ugyan, de a béke iránti bizalom meg-ingott, a minek következtében nagy mennyiségű állampapír dobott a piacra, és a járadékok ára rendkívül hanyatlott. Ilyen körülmények között nem szólhatni a conversioról, mint a közel jövő műveletéről, de ha a béke állandó lesz, az el nem maradhat, mert alapeszméje helyes és összhangzásban áll a tényleges kamatviszonyokkal, a melyek a magyar állam előnyére változtak, a mit még az olyan átmeneti zavarok sem változtathatnak meg, mint a milyeneknek legutóbb voltunk tanui.

A vicinalis vasutak és az állam.

Irta :

Hajnal Vilmos.

I.

A nemzetközi forgalmat közvetítő és a közbenső forgalom szempontjából fontosabb vasuti vonalak kiépülte forduló pontot jelez a vasutügy fejlődésében.

E fordulat kettős irányt tüntet fel a continentalis államokban.

A változás egyik irányban abban áll, hogy a *vasutépítkezés súlypontja* ezen időponttól kezdve mindinkább *a vicinalis vasutakra helyezkedik át*. A befejezésre jutott főhálózat mellé, annak kiegészítésekép egy második mellékhálózatot létesíteni, a vasuti hálózat gerinczét minél sűrűbben átszőni a forgalom megannyi tápláló erei gyanánt szolgáló helyi vonalakkal: ime az újabb idők feladata a vasutépítés terén.

S a mily általános volt a tudat a megváltozott feladat iránt, ép oly megegyezők voltak a nézetek abban is — és e pontban nyilvánul a kezdetben jelzett fordulatok másodika, — hogy *ezen feladat megoldása kiváltképen magukat a vidéki érdekeltségeket illeti meg*.

A magán- és államvasut-rendszer körül vívott nagy harcztól tehát a vicinalis vasutak megkímélve maradtak, egyáltalában kétség sem férvén eleinte ahhoz, hogy a vicinalis vasutaknak, mint tisztán helyi forgalom szolgálatára és könnyítésére hívatott közlekedési eszközöknek, létrejövetelét első sorban az illető termelő vidékek áldozatkészségétől kell várni és elvárni annyival inkább, mivel a nyereséges elhelyezést kereső tőkére ily vállalatoknál természetesen számítani nem lehet.

Maga az állam, a vasutépítésekben, kamatgaranciákban és segélyezésekben kimerült állam is a társadalomnak kívánta átengedni a tért, kötelességének e részben eleget vélvén tenni azzal, hogy többé-kevésbbé részletes szabályokba foglalá azon

könnyítéseket és engedményeket, melyeket a vicinalis vasutak építésében és üzletében — a fővonalakkal szemben megadni jónak látott.

A keret adva volt, de hiányzott, a ki megtöltse tartalommal. A társadalom nem igen mozdult, nem igen mutatott hajlandóságot eleget tenni a hozzája fűzött várakozásnak.

Elvégre is az államnak kellett újra jó példával előljárni.

Nem a kellő érdeklődés hiánya, hanem inkább a helyi érdekköröknek, mint olyanoknak anyagi gyöngesége vonta ezt maga után. Ide járult annak megfontolása, hogy az az annyira hangsúlyozott, annyira előtérbe állított helyi érdek, épen nincs minden közérdek nélkül. Vagy nem közérdek-e ez, hogy a vasuti hálózat átszelte vidékek gazdasági fölényével szemben a főhálózat körén kívül eső vidékek kedvezőtlenebb helyzetén könnyíttessék az által, hogy ez utóbbiak a világforgalom kötelékébe szintén bevonassanak? Az állampolgárok közötti versenyviszonyok egyenlenségeinek elsimitására hivatvák a helyi érdekű vasutak is. S ha az állam nem kimélt áldozat a fővonalaknál, mellékvonalak építését se hagyja egészen magára.

És épen *a leggazdagabb, legműveltebb nyugati államokban a vicinalis vasutak fejlődése mindaddig nem is halad előre, mindaddig lendületet nem vesz, míg az állam az ügy élére nem áll*, hol csak kezdeményezve, hol csak segítve, de legtöbb esetben anyagi erejének egész teljességével közreműködve.

Legkorábban tör magának utat e meggyőződés *Francziaországban* *) mint a hol a vicinalis vasutak iránti kiváló érdeklődés, az azok iránt mélyen érzett szükség több mint két évtizeden keresztül tartotta folyton napirenden a kérdést.

Francziaországban lett először kimondva a jelszó, hogy a kiegészítő vonalak éltető eleme a *helyi érdek*; s e jelszó azóta bejárta egész Európát, mindenütt ébresztőleg hatva a vicinalis vasutügy fejlődésére.

Már 1865-ben rendszeres szabályozást nyer a helyi érdekű vasutak ügye a július 12-ki törvény által (*loi relative aux chemins de fer d'intérêt local*). Ez az első részletes törvény a continensen a vicinalis vasutakról.

*) L.: *Schmoller*: Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft 1884.

A vicinalis vasutak építése azonban e törvény hozatala után sem halad oly gyorsan előre, hogy a várakozást kielégíthette volna ott, hol ugyyszólva minden képviselő egy-egy kis vasut építését ígérteti meg magának a kormánnyal.

Gyökeres megoldást az ügy csak az 1883. évi vasuti conventiók által nyer. Azon eszme, hogy a *nagy vasuti társulatok előleg tartozása és hitele vicinalis vasutak építésére használtassék fel*, szolgált e conventiók kiindulási pontjául, s annak megvalósítása képezi — e különben több tekintetben joggal kifogásolható — szerződések fényoldalát.

A szerződések szerint a hat nagy vasuttársulat, Compagnie du chemin de fer du Nord, de l'Est, de l'Ouest, du Midi, de Paris à Orléans, de Paris à Lyon et à la Méditerranée 10 év alatt mintegy 11500 kmnyi vasut kiépítésére kötelezi magát úgy, hogy ezen idő leteltével Franciaország 27.443 kmre rugó vasut hálózata 38933 kmre növekedné.

A társulatok az új vasutakat *saját pénzüikön, de az állam számlájára* tartoznak építeni és üzletben tartani.

Maguk részéről az *építési költségekhez* kmenkint 25000 frccal járulnak, s tartoznak a forgalmi eszközöket és felszerelési tárgyakat is saját költségükön beszerezni, mely kötelezettség kmenkint szintén 25000 frcnnyi járuléknak felel meg. A társulatok által ily módon vasut építésre fordítandó összeg 1112 millió frcot képvisel. Az építési költségek többi része meghatározott évi járadékokban kamattal együtt az állam által 74 év alatt, vagyis a háromlási jog hatályosulásának idejéig törlesztetik. E törlesztésbe azonban beszámíttatik azon összeg, melylyel a társulatok az államnak kamatelőlegek czimén tartoznak, mi által a vasuttársulatoknak 1112 milliónyi járuléka 540 millió frccal csökken. S ezen felül semminemű üzleti kockázatot a társulatoknak viselni nem kell, miután az állam úgy a már meglevő, mint a kiépítendő vasutak után bizonyos minimalis bevételt biztosít.

Az 1884. év január 1. óta, mely napon a convenciók érvénybe léptek, 1886. év június végéig Franciaország vasuti hálózata kerek számban 3000 kmrel gyarapodott.

Azon vasutvonalak részére pedig, melyek kiépítéséről a társulatokkal kötött szerződésekben gondoskodva nincs, ott van az 1880. évi június 11-ki törvény, mely az állam jelentékeny

mérvü hozzájárulását biztosítja a magánosok, községek, megyék áldozatkészségéből létesítendő vicinalis vasutak költségeihez (10000 frc kmenkinti minimalis bevétel negyedrészt.)

Kitünik ezen rövid vázlatból, hogy a francia állam minden lehető megtett vicinalis vasuti hálózatának fejlesztésére és biztosítására. Ha tekintjük azon óriási áldozatokat, melyek e czimen budget-jét évente terhelik, azon következtetésre jutunk, hogy a czél ezen az áron — bár hosszabb idő alatt — a társulatok közbejötte nélkül is elérhető lesz vala, s aligha nem azok részén lesz az igazság, kik a társulati vasutak államosítását s ezzel együtt a mellékvonaloknak állami építését kívánták Franciaországban.

A mi Franciaországban csak egy nagy pártnak kifejezett kívánalma volt, az megvalósulásra jutott Poroszországban.

Az államilag épült vicinalis vasuti hálózatnak nagyszerű példáját Poroszországban) találjuk.*

Tudvalevő, hogy az államvasuti rendszer Poroszországban jutott legteljesebben érvényre. Midőn 1879-ben az államosítás munkája már közel állott a befejezéshez és az erőteljes államvasuti hálózat conceptioja biztosítva volt, elérkezett az ideje annak, hogy a vasuti politika a belterjes gazdálkodásra menjen át, világosabban szólva, hogy a főhálózat melioratiojára szolgáló — hogy úgy mondjuk — secundär-hálózat megteremtése képezze a közlekedési kormány gondoskodásának tárgyát.

És a porosz kormány teljes erélylyel és céltudatos tervvel hozzá is látott a feladat megoldásához.

Nem szabályok alkotásával kezdte, hanem mindjárt a cselekvés terére lépett. Sőt egész nyíltan kimondja a kormány az 1880. márczius 9-ki törvény terjedelmes indokolásában, mely először ad felhatalmazást és költséget több vicinalis vasut építésére, hogy a vicinalis vasutügy törvényhozási uton való elvi szabályozását mellőzni kívánja, attól tartván, hogy ily törvény nem volna alkalmas másra, mint hogy akadályozza a kormányt a helyi viszonyok legkülönbözőbb gazdasági szükségletét valóban kielégítő eljárás követhetésében.

Az állam azon *könnyítéseken kívül*, melyek a vicinalis vas-

*) L: Archiv für Eisenbahnwesen 1883—86.

utak építésére és üzemére vonatkozólag már az előző években köz-igazgatási uton megállapítottak, a maga részéről *cselekvőleg* is közreműködik a vicinalis vasutak létrehozatalában.

Cselekvőleg akként, hogy részint maga épít ily vasutakat, részint segíyezi a helyi érdekeltség által eszközölt építéseket, vagy hozzájárulván az építési tőkéhez, vagy bérbe vevén azokat, ha vonalaiba szakadnak.

Az állami segélynek legszélsőbb foka, t. i. a helyi érdekű vasutnak államköltségen való építése, azonban nem történhetik a vidéki érdekeltség részvételének teljes kizárásával. Ez a participálás különböző a szerint, hogy mily értékkel bír a vasut az illető érdekeltsségre s az államra nézve. Rendszerint a szükséges földterület ingyenes átengedésében s azon felül még bizonyos pénzbeli szolgáltatásban is áll ez. A *legkevesebb*, a mivel a vidéki érdekeltségnek a vasut iránti érdeklődését documentálnia kell, a *földterületnek tehermentes állami tulajdonba bocsátása*. A mely vidék a vasuti összeköttetés létesítése érdekében még erre az áldozatra sem képes, ott a vasut bizonyára nem igazi gazdasági szükséglet elengedhetlen követelménye.

Bármennyire minden kétségen felül állónak tűnjék is fel e tétel, mégis azt látjuk, hogy a porosz kormány épen nem ragaszkodik még ehhez sem szigoruan.

A mint egyrésről a községek és kerületek oly esetekben, midőn szolgáltatási képességük nem merül ki a földterület megszerzésével, még pénzbeli hozzájárulásra is köteleztetnek, ugy más résről oly esetekben, midőn már a földterület ingyenes átengedése is aránytalan megterhelést képezne, *az állam* az illető községnek *előleget ad* a kisajátítás költségeire.

Mindezen elvek gyakorlati alkalmazására szolgáltat példát az 1886. april 19-ki törvény, melylyel egy 21.4 kmnyi első rendű pálya és huszonkét, különböző s összesen 581.7 km hosszú vicinalis vasut építési költségeire 52.907,000 márka lett engedélyezve, mely összegből az első rendű vasut építési költségére előirányzott 1.900,000 márka levonásával, tisztán vicinalis vasutakra 51.007,000 m. marad.

Ezen összegben nem foglaltatnak benn a földterület megszerzésének költségei, miután azt két vasut kivételével, az érdekeltség tartozik viselni; ez a kötelezettség 3.944,100 márka értéket kép-

visel. Két vicinalis vasut közül az egyiknél e terhet az állam korábbi szerződésben vállalta magára, a másiknak pedig e célra 150,000 márka segélyt nyújt.

Négy vasut pedig még összesen 384,000 márka készpénzbeli hozzájárulásra is köteles.

A felhozott esetben tehát az érdekeltekre a vasut építés költségeinek átlag csak alig egy tizenketted része nehezedik.

1880. óta nem mulik el év a nélkül, hogy a porosz országgyűlés egy-egy csoport vicinalis vasut építését és költségeit ne engedélyezze. Ezen időtől kezdve a fent említett törvényben foglalt vasutakat is beleszámítva, a porosz törvényhozás összesen 126 vasutra adott engedélyt és 378 millió márka pénzt. A 126 vasuti vonal kiterjedése 4616 km-re rug s közülök 110 az állam költségén 369 millió márka felhasználásával, a többi 16 vasut pedig 659 kmnyi hosszal 9 millió márka állami segélylyel, mint magán vasut épült, illetőleg fog kiépülni. Az említett 4616 kmnyi hosszából a vicinalis vasutak 4176 kmet (3731 km. állami, 445 km. magán, de állami segélylyel) tesznek ki.

A nélkül tehát, hogy a vicinalis vasutak engedélyezésénél követendő elvek törvénybe foglaltattak volna, a felmerülő eseteket szabadon mérlegelő eljárás fentartása mellett ily tekintélyes másodrendű vasuti hálózatot nyert Poroszország úgyszólván *állami költségén* az utolsó hat év alatt.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy jelentékenyen megkönnyítette az állam-kormány gyors és erélyes actióját azon körülmény, hogy az államosítások következtében az államra háromlott társulati alapokkal mintegy 180 millió márka szabadult fel eredeti rendeltetése alól s állott vasut-építési célokra rendelkezésre. E szerint a porosz államkincstár a vasutépítkezésre költött s fentebb jelzett 378 millió márkából ezen 180 millió levonásával tényleg csak 200 milliónyi márka új teher származott.

Azon tény, hogy — a nem igen kecsegtető jövedelmességű mellékvonalak a magán vállalkozást tette buzditani csak csekély mértékben voltak képesek, sehol sem természetesebb, mint *Belgiumban*, a hol, mint a legsűrűbb vasuti hálózattal bíró európai államban, a szó betű szerinti értelmében tér erre egyáltalában nem is kínálkozott. Ezen állítás megvilágítására legyen elég felemlítenünk röviden csak azt, hogy 1883. és 1884-ben Belgiumban tényleg egyetlen

egy kilometer vasut sem adatott át a forgalomnak, világos bizonyosságaként annak, miszerint Belgium vasuti hálózata ezen időben már a befejezettség stadiumába jutott.

Ide járult, hogy az államosítás Belgiumban sokkal kedvezőtlenebb viszonyok között hajtattván végre, az államot nem juttatta jelentékeny tőkék birtokába, mint Poroszországban.

A dolgok ilyenén állása mellett nagyon is érthető, miért nem koronázta siker az 1875. július 9-ki törvényt, mely a helyi érdekű vonalak építését az állam pénzbeli hozzájárulásának teljes kizárásával tisztán a magánérdekeltségtől várta; miért kellett teljes tíz évnek eltelnie, míg egy újabb törvény volt alkotható mely az állami iniciativa és állami segély elvére állva, sikerre biztató alapját veté meg a belga helyi érdekű vasutak fejlődésének.

Értjük az 1884. május 28-ki törvényt, illetőleg az ennek új kiadása gyanánt tekinthető 1885. évi június 24-ki törvényt, mely az *állam, a tartományok, a községek és végül* a magánosok közreműködésével czélozza a helyi érdekű vasutak kiépítését.

Minthogy az 1884-ki törvény által előírt módoszatok mellett különösen a pénzbeszerzés nehézségei még mindig nem voltak elhárítva, a törvény ez irányban kiegészítésre szorult. Ezért követte oly gyorsan e törvényt az 1885-ki, mely nagyjában meg egyez az előbbivel, de — többek között azon lényeges eltéréssel, hogy a befektetett tőke törlesztési idejét 66. évről 90 évre terjeszti ki; és felhatalmazza a kormányt, hogy ezen a vicinalis vasutak építésére fordítandó tőke törlesztésért és kamatoztatásért 90 évre évenként 600,000 frc. erejéig kezességet biztosítson.

Uőbbit törvény a helyi érdekű vasutak építését *részvénytársaságra* bízta. E részvénytársaság czíme »*Société nationale des chemins de fer de vicineaux.*« Székhelye Brüsszel. Elnökét és igazgatóját a király nevezi ki. A részvénytársaságnak kizárólagos joga van vicinalis vasuti engedélyek kieszközlésére, kivéve oly vonalakat, melyekre igényt nem tart. Az építési tőke kötvények kibocsátása útján szereztetik be. Ahány külön vonal építése véteik tervbe, megannyi külön sorozata a kötvényeknek kerül kibocsátásra. A kötvények törlesztésére szükséges összeget az állam, tartományok és községek évi járadékokban törlesztik, a magánosok ellenben az 1000 frcos részvényeket egyszerre váltják maguk-

hoz. A részvényeknek legalább $\frac{2}{3}$ -át az államnak-tartománynak és községeknek kell átvenniök, de törvény szerint az *az állam részvétele* minden egyes vonalnál *a részvények fele összegét* meg nem haladhatja. Eddigi gyakorlat szerint a kormány mintegy szabály gyanánt követi, hogy *az állam financialis részesedése az építési tőke egy negyedét* túl ne haladja. De azért például azon 12 vasutnál, melynek építése 1886. július 1-éig biztosítva volt, az állam átlag 27.7%-kal participált az építési tőkében. Ugyanennyit tett a provinciák hozzájárulása, a fennmaradó hányad pedig a községek és magánosok közt oszlott meg oly arányban, hogy előbbiek a czimletek 39.34 %, utóbbiak csak 5.26 százalékának voltak birtokában.

Az állam jelzett arányu részvétele eddigelé 1.872,000 frcot képvisel.

De jelentékeny súlylyal esik a mérlegbe a 90 év tartamára biztosított 600,000 frcnyi állami kamat-garantia is, mivel ez hozta a Société nationale azon helyzetbe, hogy oly előnyös kölcsönt köthetett a belga nemzeti iparbankkal, a »Société générale pour favoriser l'industrie nationale«-lal, melynek kamatlába csak 3.47%-ot tesz s ennek következtében az eredetileg $4\frac{1}{2}$ százalékkal contemplált járadék $3\frac{1}{2}$ százalékkal lett megállapítható.

Azon eredmény, melyet a Société már is felmutat, azt bizonyítja, hogy a megoldás ezen módja a viszonyoknak megfelelő. Mintegy 20 vonal (egy-től-egyig keskenyvágányu) 408 kmnyi hosszal részint már üzemben, részint már építés alatt áll. Körülbelől másik 400 kmre nézve pedig már folynak az engedélyezést előkészítő munkálatok.

Csaknem ugyanazon időben, mint Belgiumban, gondoskodik *Olaszország* is vicinalis vasuti hálózatának biztosításáról, nevezeten az 1885-ki april 27-ki törvény által, mely törvény ugyanazon év július 1-jén lépett hatályba.

Történik pedig e gondoskodás az *állami cselekvőségnek oly jelentékeny tulsúlyával*, mely valóban meglepő oly államban, hol az olasz vasuti enquéte-nek az államvasuti rendszer ellen elfoglalt álláspontja következtében, nagyobb számmal vannak a magán vasuti rendszer hívei, mint bárhol a continensen.

Épen ezen áramlat közepette sajátságos és nehéz helyzetben találta magát az olasz kormány. Egyfelől az 1879-ben törvé-

nyíleg megállapított, 1881. és 1882-ben részben módosított és kiegészített vasutépítési programm szerint mintegy 6200 kilométernyi vasut (ebben körülbelől csak 1200 első rendű vasut) gyors (10 év alatt leendő) kiépítésének kötelezettségével állott szemben. Másfelől pedig előkészületeket kellett tennie az állami vasutak bérbeadására.

Állami vasutakat építeni oly időben, midőn az állam már meglevő vasutjait is bérbeadni készül, szinte a lehetetlenséggel volt határos.

A kibontakozás kedvező alkalma az államvasutak bérbeadásával kínálkozott, mi iránt a már említett törvény intézkedik.

Ugyanazon törvény, mely az olasz állam tulajdonát képező vasutakat a három (középtengeri, adriai, siciliai) vasuti társulatnak bérbe adja, egyszersmind azon kötelezettséget rója e társulatokra, hogy a vonalaikba szakadó vasutakat, melyeknek építését a törvényhozás már elrendelte, a kormány kívánságára kiépíteni tartoznak, oly megszorítással azonban, hogy az évenként vasutépítésre fordítandó összeg a középtengeri hálózatnál 50, az adriainál 40, a siciliainál 12 millió lírát meg nem haladhat.

Az építési tőkét a társulatok adják, az állam azonban 90 éven át *kamatostul visszafizeti* azt.

Az ily módon biztosított vasuti hálózat építése körülbelől 1260 millió lírát vesz igénybe, s ezen összeghez eredeti megállapodás szerint a provincialis és községi kötelékeknek mintegy 170 millió lírával kellett volna hozzájárulniok.

Az 1879. július 29-ki törvény által ugyanis ezen helyi érdekeltségek a II. és III. rendű vonalak építési és felszerelési költségeinek 20 illetőleg — érdekeltségük mérve szerint — 10%-kával terheltettek, sőt a tisztán localis jelentőségű vonalaknál e teher az építési tőkének egész 40%-ra emelkedett.

Miután azonban a lefolyt néhány év tapasztalata kimutatta e kötelékek financialis gyöngeségét, eddigi részesedésük a bérbeadás alkalmával annak csak egy negyedére reducatatott, olykikötéssel, hogy az üzleti haszonnak aránylagos részére semmine mü igényt nem tartanak. A hozzájárulás ezen mérve alig jelent többet, mint a szükséges földterület ingyenes átengedését.

Az előadott tényekben félreismerhetlenül nyilvánul a fejlő-

dés menete oly irányban, mely az *államokat passivitásukból kiragadva, a legerélyesebb activitas terére lépni készteté.*

Franciaországban, Poroszországban, Belgiumban, Olaszországban a főhálózat kiegészítését czélzó tervezetek az egész országot tárgykörükbe vonták. Az állam egész területét felölelő vasuti mellékhálózatnál a *helyiérdek* ilyenformán *általános érdekké* magasul. És ily országos mozgalom elől az állam el nem zárkozhatik. Nem, mintha a helyi érdekek sokasága tenné a közérdeket, hanem mivel a számtalan helyi érdek egyidejű nyilvánulása — és hozzá gyors kielégítést igénylő — tömeges nyilvánulása elutasíthatatlan híva ki és köti le az államhatalom tetterős működését.

A vicinalis vasutak irányában *activ államoktól* az átmene- tet a *passiv* magatartást követő államokhoz *Ausztria* képviseli.

Átmenetet képez Austria — azért, mivel a vicinalis vasutakra vonatkozólag fennálló szabály — elvei még a passivitas körében mozognak ugyan, de az osztrák kormány tényleg mindinkább halad a positiv közreműködés felé a vicinalis vasuti hálózat kimunkálásában. S a visszavonulás ez ösvényről nem is lesz könnyű, hacsak azon élénk mozgalmat a vicinalis vasutak ügye iránt, melynek a tavalyi tartománygyűlések tanui voltak, s mely nem kicsinylendő áldozatkészségben is nyilvánult (a stajer tartomány gyűlés pl. egy milliónál többet szavazott meg vicinalis vasutakra) ignorálni nem akarja.

Általában Austriában a vicinalis vasutügy eddigi fejlődését röviden úgy jellemezhetjük, hogy e téren ott a gyakorlat mindig megelőzte az elméletet. Így »a helyi érdekű vasutaknak adandó engedmények és kedvezmények«-ről szóló 1880. május 25-ki törvény lényegileg új elvet nem proklamál, hanem egyszerűen a vicinalis vasutak engedélyezése körül már előbb is követett szabályokat foglalja rendszerbe. Hiszen még e törvény hozatala előtt 1877—81-ig terjedő időszakban 14 helyi érdekű vasut, épült közel 700 kmnyi hosszal, melyeknek engedélyezésénél jobbra már szintén a törvény-erőre csak később emelt szabályok tartattak szem előtt.*)

Azóta ugyanezen törvény megújított 1882., és 1884-ben mindig a régi alapokon, sőt a mult évben a birodalmi tanács elé

*) Sigmund Sonnenschein: Das Localbahnwesen in Oesterreich.

terjesztett újabb javaslat is csak lényegtelen, a tapasztalat által szükségesnek bizonyult módosításokkal bővítettetett. Ezek közt különösen kiemelendő az a pont, mely kötelezi az állami vasutakat és a kamat-garanciát élvező vasutakat a beszakadó helyi érdekű vasutak üzembe vételére a közös pályaudvar ingyenes használata mellett. Ismét csak törvénybe foglalása annak, a mi már előbb is gyakorlatban volt.

Az állam közreműködésének mérvére nézve elvi kijelentést a törvény újabb alakjában sem tartalmaz. Ez iránt a kormány esetről-esetre határoz s adandó alkalommal a törvényhozás hozzájárulását kikérni tartozik. És az osztrák kormány élt is e felhatalmazással elégszer.

Az Ausztriában engedélyezett vicinalis vasutak hossza a múlt év végével 1965 km-re emelkedett 308 km engedélyezése iránt pedig a tárgyalások folyamatban voltak.

Az 1880. évi május 25-kétől 1885. évi július hó 1-ig terjedő időszakban engedélyezett 61 és összesen 1557 kmt tevő helyi érdekű vasut közül az osztrák állam 10 helyi érdekű vasut építési tőkéjében 6.255,000 fttal participált. Ezen tíz vasut 563 kmt tesz, tehát az engedélyezett vicinalis vasutak hosszának több mint harmadát képviseli. Az építési tőke pedig ezen tíz vasutnál összesen 22.946,000 frtot tesz, az állam e szerint átlag az építési tőke egy negyedével segítette elő e vasutak létrejövetelét. E segély mértéke azonban az egyes vasutaknál természetesen igen különböző és kmenkint 8000 frt — és 20,000 frt közt váltakozik. Mindenesetre ezen anyagi támogatás elég jelentékeny ahhoz, hogy Ausztriát a tisztán passiv államok sorából kiemelje.

S a vicinalis vasutak iránt Ausztriában újabban megélélnkült érdeklődés az államot — azt hisszük — rövid időn még fokozottabb tevékenységre fogja sarkalni.

Jelentékeny mértékben járul Ausztria vicinalis vasutjainak szaporításához a Ferdinánd császár éjszaki vasuttal tavaly kötött egyezmény, mely szerint e vasut mintegy 20 millió forint erejéig az egyezményben megjelölt helyi érdekű vasutak kiépítésére köteleztetik.

Ime a Franciaország által mutatott példa, mely szerint az állam a nagy vasuti társulatokat a vicinalis vasutügy szolgálatába hajtja, Ausztriában követőre talált.

II.

Ausztriával egy időben, foglalkoztatta a vicinalis vasutak ügye *Magyarország* törvényhozását is és az 1880. május 25-iki osztrák törvénnyel időileg is összeesik a *helyi érdekű vasutakról szóló 1880. évi XXXI. törvénycikk*, melylyel a hazai vicinalis vasutügy fejlődésének alapja vettetett meg.

Még élénk emlékezetben van az az örömjaj, mely e törvény keletkezését országszerte kísérte. S ez örömjaj újult erővel nyilvánult mindannyiszor, valahányszor egy-egy új vicinális vasut engedélyezése köztudomásra jutott.

A legközelebb mult napokban azonban oly hangok voltak hallhatók, melyekből ítélve a lelkesedés a vicinalis vasutak iránt tetemesen megcsappantnak látszik, sőt úgy vesszük észre, mintha a közhangulat újabban egyenesen a vicinalis vasutak ellen fordult volna. Ellenök fordult, mivel a vicinalis vasutak — így szól a vád — megterhelték államháztartásunkat, megrontották financiainkat. Egy szóval az 1880. XXXI. törvénycikk vészthozó volt pénzügyeinkre, az tehát sürgősen revideálandó.

Ez a vád nemcsak alaptalan, hanem igazságtalan is. Hiszen az 1880. évi XXXI. törvénycikk alapján a helyi érdekű vasutak az állam részéről semmiféle pozitív támogatásban nem részesülnek, az állam szerepe e törvénnyel teljesen negatív iránya szoríttatott.

Az állam ne akadályozza a vicinalis vasutak létrejövetejét, ne tartson igényt a vicinalis vasutak irányában oly haszonra, melyre nélkülök úgy sem számíthatott volna (30 évi adómentesség, bélyegmentesség, mentesség a posta ingyenes szállítása alól). E szempontok jutnak érvényre a törvényben, melynek tartalma tehát a kormány által megadható *könnyítésekben* merül ki tisztán. Hogy az állam köteles az építési költségekhez hozzájárulni oly esetekben, midőn kincstári vagy alapítványi birtokaival érdekelt fél számba jő, ez a legelemibb igazságkövetelménye.

Az elmúlt év végéig engedélyezett összesen 1608 kmnyi helyi érdekű vasutnál csekély kivétellel szigoruan betartattak az 1880. XXXI. törvénycikk szabta korlátok. A kormány csak igen kevés esetben élt törvényalta jogával, hogy a többször említett törvény határozataitól eltérő feltételeket és kedvez-

ményeket hozott volna javaslatba a törvényhozásnak egyik-másik vicinalis vasut létesítése érdekében.

Ugyyszólván emlékezetből elősorolhatja e vasutakat az, ki a törvényhozó testület ez irányu működését csak némileg is figyelemmel kísérte.

Ott van például mindjárt a helyi érdekű vasutakról szóló 1880. évi XXXI. törvényczikket követő 1880. évi XXXII. törvényczikk melynek alapján a bányakincstár készletéből 300,000 ft. árú vassineket ad az állam a szamosvölgyi vasut építéséhez; vagy az 1884. évi XXII. törvényczikk, mely a márosludas-besztercei vasutnak biztosít 300,000 frtnyi segélyt, s végül az 1885. évi XIX. törvényczikk, mely a bihari vasutat részesíti ugyanancsak 300,000 frtnyi támogatásban. S ezzel ki is van merítve a dolog.

Mindezek ellenében azonban a segélyezett vasutnak megfelelő ellenszolgáltatása áll, és pedig legalább hasonló összegű törzsrészvénnyek átadásában, mint a szamosvölgyi vasutnál; az apahida-szászrégeni országut törvényben megjelölt részeinek ellátásában olcsó fedanyaggal, a m.-ludas-besztercei vasutnál, mi által az utfenntartás költségeiben elérendő megtakarítás legalább is a 300,000 frt kamatait és törlesztési hányadát fedezi s végül a bihari vasutnál a törzsrészvénnyeken felül abban, hogy a n.-várad-érmihályfalvi vonal kiépítése folytán mellőzhetővé vált a püspökladány debreczeni vonalnak a hadügyi kormány által kettős vágányúvá kívánt átalakítása, mi közel 700,000 frtot igényelt volna.

Külön szempont alá esik a piski-vajda-hunyadi és besztercebánya-brezovai vonal, mely vonalak, a helyi érdekelttség itt az állam érdekével esvén össze, államköltségen épültek s összesen 1.100,000 frtnyi terhet képeznek. A szabadka-bajai vonal is, melyhez az állam 800,000 frttal járult, joggal vonható más megítélés alá.

Összesen tehát 2.800,000 frttal járult az állam helyi érdekű vasutak építéséhez, mely összeggel szemben áll az 1880 óta épült, illetőleg még épülőfélben levő helyi érdekű vasutaknak kerek-számban 60 millió frtra rugó építési tőkéje. Minthogy ez összeg $\frac{2}{5}$ -ét törzsrészvénnyek képezik, az utolsó hat év alatt a magyar társadalom mintegy 20 millió frtot fordított hosszú időn át jövedelemre kilátást nem nyújtó befektetési célra. Oly jelenség, mely

egymagában elégséges arra, hogy az állam a társadalom buzgókodását a maga részéről is teljes erővel támogatni iparkodjék. S ezt látva, s szembeállítva azzal, a mit a nyugati — igaz, gazdaságilag sokkal fejlettebb államok — tettek a helyi érdekű vasutak ügyének istápolására, épen nem csodálkoznánk azon, ha a pazarlás helyett a szűkmarkuság vádja érné a közlekedési kormányt.

Oly államban, a hol nagy kiterjedésű vidékek vannak még hijával a közlekedési eszközöknek, hol sok négyszög mérföldnyi területen az év túlnyomó részében szünetel a forgalom, égető szükségét képez a helyi érdekű vasutak minél rohamosabb építése. Egy tekintélyes vasuti szakiró annyira megy e szükség elismerésében, hogy beéri azzal, ha Magyarország ez uttalan vidékein felszedhető sinek a pusztá földre rakatnak a végből, hogy azokon a nyers termények ősszel elszállíthatók legyenek. Ily viszonyok között nem helyezhető a takarékoság mindenek fölött való érdeke oly magasra, hogy a mellett az állam vasutépítés körüli cselekvősége az eddiginél is csekélyebb dimenziókra szoríttassék. Ez már a közlekedési kormánynak ugyszólván tétlenségre kárhoztatásával volna egyértelmű, s azt jelentené, hogy az állam egyáltalában mondjon le a gazdasági erők fejlesztésének nagy feladatáról.

De az államkincstár jelentékeny megterheltetésével jár — ugymond a vád tovább — az 1880: XXXI. törvényczikk 8. §-ában az állam tulajdonát képező vasutakra rótt azon kötelezettség is, melynélfogva az e vonalakba beágazó helyi vasutak az államvasutak által önköltségen tartandók üzemben.

Az állam tehát vagy egyáltalán ne kezelje e vasutakat vagy ha igen, úgy kedvezőbb feltételek mellett.

E kíváncsi egyenesen ellenkezik az osztó igazsággal.

Oly államban, mely szinte erejét meghaladó áldozatot hozott az államvasuti hálózat érdekében, lehetne-e az igazsággal megegyeztetni, ha az államhatalom tétlenül nézné azon vidékek erőlködéseit, melyek nem elég szerencsések ahhoz, hogy fővonal mentén fekülvén, érett gyümölcsként hullott legyen ölükbe a vasuti összeköttetés? Ellenkezőleg, csak igazságos és jogos, ha az állam e törekvéseket erőre segíteni igyekszik azon eszközökkel, melyek különben is rendelkezésére állanak, s melyek megszerzésének terheit e kevésbbé szerencsés vidékek adózó polgárai

egyaránt viselik. Csak igazságos és jogos, ha ezen polgárok szempontjából sokkal csekélyebb mértékben gyümölcsöző befektetések szolgáltatják azon csatornát, melyen át egyenletesebben és szélesebb rétegekre oszlik el azok jótékony hatása.

A gazdaságosság elve is a mellett szól, hogy az állam a már meglevő vasuti hálózatnak — hogy úgy mondjuk — vállaira támaszkodni engedje a vidéki érdekeltségek erőmegfeszítésével létrehozott, önállóságra nem alkalmas kis vasutakat. S ha mindjárt némi áldozattal tenné is ezt az állam, az áldozat bőven megtérül, s ezernyi uton-módon visszaszivárog hozzá a vasut közvetett hasznai révén.

De a szerződések, melyek alapján az államvasutak ez idő szerint kezelik a beléjük szakadó helyi vasutakat, nem járnak az áldozat azon csekély mérvével sem, melynek egyenértéke már az említett közgazdasági haszonban feltalálható nem volna.

E szerződések a helyett, hogy bizonyos általány összegekben szabnák meg a kezelés költségeit, *az érdekközösség* elvén nyugszanak. A társulatokra nagy előny már magában véve az, hogy biztosítva vannak az üzleti deficit ellen. Az államvasutak pedig egyrészt a legnagyobb takarékoszágra, másrészt a forgalom fejlesztésének legéberebb gondozására utalvák a végből, hogy behozzák a kezelésük alatt álló helyi vasutak üzleti költségeit. Minél inkább gyarapszik e vasutak forgalma, annál biztosabban kijut a magyar államvasutaknak a jövedelemből azon hányad, mely az üzletkezelés kiadásait fedezi.

Sokkal rövidebb az üzleti idő ahhoz, hogy az 1885. évben a magyar állami vasutak igazgatása alatt állott vasutak üzleti eredményeiből akár egyik, akár másik irányban helyes következtetést vonni lehetne. E vasutak legtöbbjére vonatkozó eredmények egy teljes üzleti évet sem ölelnek fel.

De ha szabad e számokból következtetni, úgy e következtetés egyenesen az üzemi szerződés javára billenti a mérleget.

Az 1885. évben ugyanis a m. kir. államvasutaknak az általa kezelt vicinalis vasutak összbevételeiből, a szóban forgó szerződés alapján, következő hányad jutott:

Debreczen-h.-nánási vasut	50·3 ⁰ / ₀ .
Pusztá-tenyő-k.-szt.-mártoni vasut	59·1 ⁰ / ₀ .
Ujszász-jászapáthii vasut	58·5 ⁰ / ₀ .

Mezőtúr-turkevei vasut..... 64·4⁰/₀.

Nagyvárad-belényes-vaskothi vasut.... 65·0⁰/₀.

A m. kir. államvasutak üzleti coefficientense 1885-ben 67·4⁰/₀-ot tett. Mint látható, egyik másik vasut már nem igen marad mögötte ezen átlagszámnak, s a mennyiben hátramarad, helyreüti, legalább részben, a hiányt alimentáló szolgálatával.

De nem is szabad feledni, miszerint — tapasztalatszerűleg — bizonyos időszak szükséges ahhoz, hogy egy vasut normális forgalma kifejlésre jusson, mert — különösen tökeszegény országban — a vasutak közgazdasági hasznai csak lassan érvényesülnek. Másrészt pedig az üzleti költségek — ugyancsak a tapasztalat tanúsága szerint — kezdetben mindig magasabbak s csak tett tapasztalatok után válnak megtakarítások lehetővé. Mind oly szempontok, melyek figyelembe veendők, s figyelembe vétetvén, megnyugvással engedik szemlélni azon szerződést, melynek alapján a magyar államvasutak a vicinalis vasutakat üzletben tartják és üzletbe veszik.

E szerződések szokásos tartalmától eltér az, mely a *csáktornya-zágrábi* (zagoriai vasut) üzletének kezelése iránt kötött oly értelemben, hogy a m. kir. államvasutak 240,000 frt évi bérösszeget fizetnek ezen a zabok-krapinai szárnyvonallal együtt 120 kmnyi hosszú vasut használatáért (kmrenkint 2000 frt); az ezen összegben felül netán elérendő tiszta jövedelem pedig, az egyes években esetleg az említett összeggel szemben előforduló bevételi hiány fedezésére fordíttatik s a még fenmaradó összeg a vasuttársaság és a m. kir. államvasutak között egyenlő részben osztatik meg.

Ez lényege azon szerződésnek, melyre különös előszeretettel történik hivatkozás.

Nem lehet tagadni, hogy évek fognak elmulni, míg a zagoriai vasut forgalma csak a bérösszeget is be fogja hozni. És így itt tényleg áldozatot hozott a magyar állam egy természeti kincsekben gazdag vidék (szén, fa, kő, mész, ásványvizek) feltárása érdekében.

De ugyanily áldozatkészséget tanusított egy csupán üzleti érdekek által vezérelt magánvasut is, névszerint a *cs. kir. szab. déli vaspályatársaság*, a *barcs-pakrácz*i vasut létesítése érdekében. Ezen 130 kmnyi vasut üzletének kezelése iránt kötött szer-

zódásban 300,000 frtnyi minimalis bevételt (tehát kmrenként 2200 frtot) biztosít a déli vasut a barcs-pakrácsi vasut-részvénytársaságnak, biztos tudatában annak, hogy ily teher mellett a barcs-pakrácsi vasut kezeléséből egyéb haszonra nem számíthat, mint a barcs-pakrácsi vasutról vonalaira háramló forgalomszaporulatra.

Érdekesnek tartjuk a déli vasutnak 1884. évi június 19-iki közgyűléséről szóló jegyzőkönyvében erre vonatkozólag foglaltakat szószerinti szövegben ide iktatni:

»Ismételve tapasztaltuk, hogy a főhálózat bevételeiben való egyensúly fentartására és a bevételek lehető növesztése czéljából nemcsak előrelátásból, hanem kényszer parancsolta szükségből is kívánatos a másodrangú csatlakozó vasutak építése. Ennélfogva feladatunknak tekintjük azon másodrangú vonalakra, melyek magánosok által czéloztatnak és melyek vonalaink szípotyait képezhetnék, teljes figyelmünket fordítani és *azok létrejöttét az által támogatni, hogy azok üzemét kedvező feltételek mellett átveszszük*.....«

»... Hogy a barcs-pakrácsi vasut létrejöhessen, szükséges lesz évi 300,000 frt minimalis bérösszeget biztosítani, minek ellenében az ezen összeget meghaladó üzemfeleslegekben részesek leszünk. Az említett összeg megfelel a behatóan megejtett commercialis nyomozások szerint a szóban forgó h. é. vasuton várható tiszta jövedelemnek, minélfogva *nyereségünk azon bevételi többletben fog nyilvánulni, mely a helyi érdekű vasut üzeme által vonalainkra háramlík*.«

(Mellesleg megemlítjük, hogy a *kőszeg-szombathelyi* vasut (18 km.) üzleténél, mely szintén a déli vasut által láttatik el, ezen vasut az 1885. évben 5139 frtnyi veszteséget szenvedett.)

Ha egy magán-vasut ily emelkedett szempontok szerint igazodó magatartást követ a vonalaiba beágazó helyi vasutak irányában, mennyivel inkább feladata az államnak, mely vasuti hálózatával első sorban közgazdasági célok szolgálatára van hivatva, megadni a vicinalis vasutaknak mindazt, mit egy nagy hálózat birtokában, súlyosabb pénzügyi áldozatok nélkül megadhat.

Azon keretnek, melyben eddig az állam tevékenysége ez

irányban mozgott, *nem restringálására*, hanem inkább *kitágítására* van tehát szükség.

És ily kitágítás lehetséges is, a nélkül, hogy a passivitást, melyen mint alapon az 1880.: XXXI. törvényezikk nyugszik, feladni kellene.

Ott van például, hogy többet ne emlitsünk, a törvényhatóságoknak azon törvényszerű joga, (1880. XXXI. t. cz. 10. §.) melynél fogva helyi érdekű vasutaknak közmunka-alapjukból 10 évre segélyt biztosíthatnak. E jog általában bátran hosszabb időre volna kiterjeszthető, a minthogy ily kiterjesztésnek szüksége egy ízben (bihari vasut) már mutatkozott is.

Ez által jelentékenyen fokoztatnék a törvényhatóságok pénzereje, melylyel helyi érdekű vasutak építését támogathatnák. Pedig éppen a pénzbeszerzés nehézségei akadályozzák nem ritkán évtizedeken keresztül (példa van rá nálunk elég) sürgös szükség által parancsolt helyi vasutak létrejövetelét. Éppen ezen oldaláról ragadta meg *Belgium* a vicinális vasutak ügyét, s néhány évi tapasztalat meg fogja mutatni, vajjon követésre méltó példát nyújtott-e ebbeli reformjaival.

A vicinális vasuti politika terén utóbbi időkben nálunk fel-feltünetező retrograd-áramlat, a helyzet tárgyilagos szemlélete mellett, azt hisszük, nem állja ki a bírálatot. S valóban nem is egyéb az, mint egyik jelensége azon történelmi igazságnak, hogy nehéz időkben a közvélemény rendszerint külső symptomákban és nem gyökerében véli feltalálni a bajok kutforrását. Magában véve nem baj, de alkalmas azzá válni, ha azokban, kikre az ügyek vezetése bízva van, nincs meg a kellő erő ellenállani a pillanatnyi áradatnak. A vasutügy sokszor kárát vallotta már ily hirtelen támadt muló fürgetegeknek. Meg vagyunk azonban győződve, hogy a jelzett tünetek ez úttal nem fogják megakasztani vicinális vasutaink szépen indult fejlődését.

Magyarország háziállat-állományának megoszlása.

Irta

bárá Fiáth Miklós.

Állattenyésztésünk hű képét csak akkor nyújthatjuk, az egyes állatfajok szerepét az állattenyésztésben kellőleg csak úgy méltányolhatjuk, állattenyésztésünk fejlődésének mérvét a többi államok tenyésztésével csak oly módon hasonlíthatjuk össze, ha állattenyésztésünket mint egységet vesszük szemügyre.

E célból mindenekelőtt az egyes különböző állatfajokat egy közös egységre kell redukálnunk, a mi úgy történik, hogy az egyes állatfajokat a szarvasmarhához viszonyítjuk és kitüntetjük, hogy a többi állatfajból hány darab bir egy szarvasmarha értékével. A statisztikai egységet tehát itt a szarvasmarha képezi, ennek folytán a többi állatfaj ezen egységre redukálendő.

Az ily eljárásnál jelenleg általánosan elfogadott kulcs szerint egy darab szarvasmarha egyenlő $\frac{2}{3}$ ló = 4 sertés = 10 birka = 12 kecskével.

Újabbi felvételeknél az összehasonlítás céljából eszközölt reduktió helyett, a már a felvétel alkalmával megállapított érték vétetik az összehasonlítás alapjául. Így jártak el legújabban Németországban és Amerikában is; tekintettel azonban arra, hogy reánk nézve ép annak konstataciója bir érdekléssel, hogy állattenyésztésünk, a nemzeti vagyon egyik főtenyezője, 1870 óta mennyivel növekedett, az akkori felvétel alkalmával pedig az érték kutatva nem lett; továbbá tekintettel arra, hogy tanulságosnak látszott állatállományunkat a külföld számosabb államaival összehasonlítani, melyekben az érték szintén nincsen kitüntetve, ezúttal első sorban a régi módszert kellett alkal-

maznunk. Megjegyezzük, hogy Keleti Károly, a m. kir. országos statisztikai hivatal főnöke az 1870-ben eszközölt átszámításnál az imént említett kulcstól egy kissé eltért, a mennyiben egy darab szarvasmarhát $\frac{2}{3}$ ló helyett egy darab lóval vett egyenlőnek; ezen eltérését következő szavakkal indokolja: »Tekintve azt, hogy szarvasmarhafajunk nem oly nagy, mint a külföldi, de lófajunk, legalább általában, még kevésbé hasonlítható a külföldön honoshoz, az arányszámítást csak annyiban változtatjuk meg, hogy egy darab szarvasmarhára egész lovat számítunk, mit talán jobb eltartása is valamennyire igazol.«

Mi tehát ezúttal szintén hason eljárást követünk, annál is inkább, hogy az összehasonlítás egyenlő alapon eszközölhető legyen.

Áttérünk tehát az ez alapon eszközölt reduktió eredményének közlésére.

	Összállomány	egy marhának megfelel	a redukált állomány tehát
szarvasmarha	4.879,038	1	4.879,038
ló.....	1.748,859	1	1.748,859
sertés	4.803,639	4	1.200,909
juh	10.594,831	10	1.059,483
kecske	270,192	12	22,516
Összesen	—	—	8.910,805

Érdekes volna az itt feltüntetett adatokat az utóbbi (1880-ki) eredménnyel összehasonlítani, de ezt azon oknál fogva, hogy t. i. az akkori összeírás a ló és sertésre nem terjedt ki, ezúttal nem eszközölhetjük, s ennek folytán csak is az 1870-diki összeírás eredményének összehasonlítására szorítkozhatunk, mely a következő táblázatból látható:

	r e d u k á l t á l l o m á n y			különbözet számszerint ‰		
	1870.	1884.				
szarvasmarha	4.496,905	4.879,038	+	382,133	+	8,5
ló	1.819,652	1.748,859	—	70,793	—	3,8
sertés	893,383	1.200,909	+	307,526	+	34,4
juh.....	1.376,070	1.059,483	—	316,587	—	23,0
kecske.....	34,103	22,516	—	11,587	—	33,9
Összesen	8.620,113	8.910,805	+	290,692	+	3,4

Ezen táblázatból kitűnik, hogy a szarvasmarhánál 382,133 darab, vagyis 8,5‰ a szaporulat, a sertésnél pedig 307,526 szarvasmarhára redukált darab, vagyis 34,4‰-nyi szaporulat mutat-

kozik, míg ellenben a lónál 70,793 darab, vagyis 3·8⁰/₀, a juhnál 316,587 szarvasmarha darab, vagyis 23⁰/₀, a kecskénél 11,587 szarvasmarha darab, vagyis 33·9⁰/₀-nyi szaporodás állt be.

Az összes redukált állományban pedig egészben 290,692 darab, vagyis 3·4⁰/₀-nyi szaporodás konstatálható.

A 14 évre terjedő időszakban a szaporulat tehát csakis 3·4⁰/₀-ra rúg, mely arány, összehasonlítva a többi államokban ugyanazon időszakban észlelt szaporulattal nagyon is csekélynek nevezhető.

Az imént eszközölt összehasonlítás eredménye meglehetősen szomorú képet vetne állattenyésztésünkre, ha nem tudnók, hogy házi állataink minősége és súlya fajtakülönbség nélkül nagy mérvben emelkedett.

Mint már a bevezetésben említettük, a redukálás művelete arra is szolgál, hogy az egyes állatfajok szerepét az állattenyésztésben közelebbről méltányolhassuk; megjegyezzük azonban, hogy az összlétszámnak reduktiójánál egy kis eltérést követünk, a mennyiben egy szarvasmarha értékével nem 4, hanem 5 sertést vettünk egyenlőnek, tettük ezt pedig azon az alapon, mert a sertések átlagértéke 15 forintban, a szarvasmarháé 75 forintban állapított meg, ennek folytán 4 sertés csak 60 frtnak felelt volna meg, míg 5 sertés úgy átlagsúly, mint ár tekintetében egy darab szarvasmarhának teljesen megfelelt. Továbbá eltérést képez még az, hogy 15 kecskét vettünk egyenlőnek egy szarvasmarhával, mert az átlagérték 5 forint 50 krban állapított meg.

E kulcs szerint Magyarország redukált állatállománya 8.689,206 darabból áll.

Az egész országban a hasznos háziállatok állományának vidékenkinti főösszegét s fajonkinti megosztását a következő táblázat tünteti ki ⁰/₀-okban:

Vidék	Redukált állomány	Esik a szarvasmarhákra redukált állományból					
		szarvas marha	ló	szamár őszvér	sertés	juh	kecske
		s z á z a l é k o k b a n					
I. Dunáninnen	1.713,240	52.3	23.2	0.4	11.3	12.7	0.1
II. Dunántúl	1.699,609	53.7	18.6	0.3	12.0	15.3	0.1
III. Tiszáninnen	1.167,629	57.6	18.6	0.2	10.4	13.1	0.1
IV. Tiszántúl	2.604,237	52.0	24.7	0.2	12.4	10.3	0.4
V. Erdély	1.504,491	69.2	11.4	0.1	7.8	10.7	0.8
Orsz. főosz. és átlag	8.689,206	56.1	20.1	0.25	11.05	12.20	0.3

Ezen táblázatból kitűnik, hogy Magyarország állattenyésztésében a főszerep a szarvasmarhatenyésztésének jut; az összállomány 56.1% -a szarvasmarhából áll.

Ezen arány úgy kulturális, mint nemzetgazdasági szempontból öröndetesnek mondható, mert azt tapasztaljuk, hogy azon államok, melyekben a szarvasmarha az összes állatállomány 50% -án felül tesz ki, az intensív gazdálkodás meglehetősen fokon áll, így pl. Németország 61.9% szarvasmarhaállománnyal, — ellenben oly államokban, mint pl. Oroszország, a hol a szarvasmarha létszáma csak 50% , vagy még inkább Spanyolország, a hol ez arány 33% -ot tesz ki, — annak ellenkezőjét tapasztaljuk.

Ezen kedvező arány továbbá általában a jobb táplálkozásra is vall, a mi a nagyobb tej-, vaj- és húsfogyasztásban is nyer kifejezést, melynek fontosságát a népek physikai és szellemi fejlődésére nézve elvitatni nem lehet. Nagy különbséget kell azonban tennünk oly államok között, melyek annak daczára, hogy szarvasmarhalétszámuk igen nagy, mint pl. Németország s Anglia, szarvasmarhát még importálnak, és olyanok között, melyek, mint pl. Magyarország, relativ magas szarvasmarhaállománnyal bírnak, de azt nem annyira saját fogyasztására, hanem nagyrészt kivitelre használja fel. Ebből következik, hogy nálunk, daczára annak, hogy szarvasmarhatartás tekintetében a nyugati államok fejlettségi fokán állunk, a táplálkozás, fájdalom, még azok mögött marad.

A fenti kitüntetett országos átlag megoszlás vidékenként nagy eltéréseket mutat, mint az az előbbi táblázatból kitűnt. Ebből látjuk, hogy Erdély szarvasmarhatenyésztésének mérve az országban erre nézve megállapított arányszámot (56.1%) is jóval túlhaladja. Másodszorban következik a Tiszáninneni vidék 57.6% -kal; a többi vidékek nemcsak e mögött jóval, de általában az ország arányszáma alól maradnak.

Még nagyobb különbségek észlelhetők az egyes megyék szarvasmarhaállománya arányánál. Az egész országban az első helyet Fogarasmegye foglalja el, melynek szarvasmarhaállománya összes redukált állományának majd 78% -át teszi ki; következik Ungmegye 77.2% -kal; Trencsén 74.8% -kal; Árva 72.8% -kal; Kolozs és Maros-Torda 72.2% -kal; Zólyom 71.6% és Szolnok-Doboka 71.4% -kal.

A legkisebb arányt tüntetik fel: Esztergommegye 43·2°/_o-kal; Heves 42·9°/_o-kal; Csanád 41·7°/_o-kal; Hajdú és Nógrád 41·6°/_o-kal; Békés 38·5°/_o-kal; Bács-Bodrog 38·3°/_o-kal.

Ezen az állattenyésztés tekintetében részben az ország leggazdagabb vidékeihez tartozó megyékben található kedvezőtlen arány abban leli magyarázatát, hogy itt, gazdasági és klimatikus viszonyoknál fogva inkább a ló- és sertésenyésztésre fektetnek főszűlyt.

Áttérűnk immár azon szerep ismertetésére, melyet lóállományunk az állattenyésztésben elfoglal.

Viszonyítva a redukált állomány összlétszámához, a lóállomány annak 20·1°/_o-át képezi.

Ha ezen számot a külföld, nevezetesen Németország (21·7°/_o) és Oroszország (33°/_o) hasonadataival összehasonlítjuk, azt tapasztaljuk, hogy lólétszámunk aránylag nem oly nagy, mint azt lókereskedésűnk nagy forgalma után ítélve, következtetni lehetne. Mindamellettk tekintettel arra, hogy nálunk a ló, Németországgal ellenkezőleg, még nem annyira gazdasági munkaerőre, hanem inkább kereskedelmi, hadászati és luxus szempontjából tenyésztetik, továbbá, hogy Oroszországban a lóállomány nagysága daczára a tenyésztés még általában meglehetősen alacsony nívearn áll, lóállományunk arányát összállataink állományához képest eléggé kedvezőnek nevezhetjük.

Vidékek szerint az arány a következő:

Dunáninnen	23·2 ^o / _o
Dunántűl	18·6 »
Tiszaninnen.....	18·6 »
Tiszántűl	24·7 »
Erdély.....	11·4 »

A legmagasabb arányszámot tehát a Tiszántűli vidék mutatja, melynek megyéi, legértékesebb lóanyaggal bírnak, s e téren meglehetősen nagy kereskedelmi forgalmat tüntetnek fel.

Erdélynek legcsekélyebb arányszáma az ottani viszonyok következménye, ott a kiterjedt legelők, mint már láttuk, szarvasmarhatenyésztés által értékesítettnek, a piacok távolsága pedig a becsebb lóanyag tenyésztését nem indokolja.

Az országrészeknél még nagyobb eltérést mutatnak az egyes

megyék arányai, így pl. legkedvezőtlenebb arány mutatkozik Hunyadmegyében 5.7% -kal, Kolozs 6% -kal, Szolnok-Doboka 6.7% -kal, Torda-Aranyos és Alsó-Fehér 7.5% , illetve 7.4% -kal, Zólyom 9.3% -kal, Szilágy 9.7% -kal. — Az erdélyi megyék közül csakis Brassó megye emelkedik az országos átlagon felül (20.5%).

Az átlagot jóval túlhaladják következő megyék: Tolna 23.8% , Moson 24.4% , Jász-Nagy-Kún-Szolnok 25% , Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun 25.3% , Komárom 26.4% , Baranya, Esztergom, Csongrád és Heves 28% -on felül. Békés 32.2% , Temes 33.4% , Bács-Bodrog 35.9% , Csanád 38% s végre Torontál 40.3% -kal. Ez utóbbi megyében a lótenyésztés határozottan dominál, a mennyiben ez az egyedüli megye az országban, melyben a lóállomány aránya az összállományhoz képest a szarvasmarha arányát felülhaladja (s pedig 2% -kal.)

Sertésállományunk aránya a redukált állományhoz képest 11.5% -ot tesz; kiemelendő, hogy ezen kedvező arány annak dacára éretett el, hogy a szarvasmarha értékének megfelelőleg 4 sertés helyett 5-öt vettünk; ezen arány nemcsak magában, de a sertésenyésztést nagyban üző Németország (9.5%) és Angliával (5%) szemben is igen magasnak nevezhető s úgy éghajlati, mint talajviszonyainkban leli magyarázatát, mely körülmények a sertésnek hazánk állattenyésztésében bő szerepet juttatnak. Nem hagyandó továbbá figyelmen kívül azon körülmény sem, hogy a magyar sertés keresett kiviteli cikk, továbbá, hogy háztartásunk nélkülözhetlen cikkét a zsír, szalonna és sertéshús képezvén, a sertéstartás indokolt volta bővebb magyarázatot nem igényel.

Vidékek szerint az arány következőkép oszlik meg:

Dunáninnen	11.3%
Dunántúl	12.0 »
Tiszaninnen	10.4 »
Tiszántúl	12.4 »
Erdély	7.8 »

Ebből is kitűnik, hogy az alföld gazdag talaja és az ott termelt nagy mennyiségű tengeri kiválóan alkalmas a magyarfajta sertés előnyös tenyésztésére, míg a Kárpátok mentén fekvő megyék s egész Erdélyben is, már legelő és termelési viszonyainál fogva is, a sertésenyésztésnek csak másodrangú szerep jut.

Az ország átlagos arányán jóval alul a következő megyék maradnak: Árva 3·9⁰/₀, Fogaras 4·1⁰/₀, Trencsén 4·9⁰/₀, Zólyom 5⁰/₀, Brassó 5·5⁰/₀, Szepes 5·8⁰/₀, Csik 5·8⁰/₀, Besztercze-Naszód és Liptó 5·9⁰/₀, Turóc 6·4⁰/₀ és Szeben 6·9⁰/₀.

Az átlagot jóval felülhaladják: Bihar 14·2⁰/₀, Csanád 14·4⁰/₀, Fejér 14·3⁰/₀, Szabolcs 14·5⁰/₀, Baranya 14·7⁰/₀, Békés és Pest 15·8⁰/₀, Hajdú 16·6⁰/₀.

Juhállományunk a redukált állomány 12·20⁰/₀-át teszi. Ez alkalommal hangsulyozzuk, hogy juhtenyésztésünk, mióta a gyapjúárak annyira csökkentek, feltűnően fogyott; utóbbi időben azonban, mióta inkább goromba juh tenyésztetik s a gazdák hússal dolgoznak, az apadás nemcsak hogy megszűnt, de kis emelkedés is mutatkozik. Ujabban azonban a juhhús árának remélhetőleg csak átmeneti hanyatlása folytán ismét időleges csökkenés várható. Mindamellettt juhállományunk nagyobb mint Németországban, a mennyiben ott az összállománynak csak 7⁰/₀-át teszi ki. Angliában, hol a juhállomány az összlétszámnak 7⁰/₀-a, az arány mégis kedvezőbbnek tekintendő, mint nálunk, minthogy tudva van, hogy ott már évek óta a hústermelésre fektetik a legnagyobb súlyt s a juhok minősége és súlya a mienkénél jóval felettebb áll.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azon körülményt, hogy Magyarország számos székes és erdei legelőinél fogva, melyeket más irányban nem értékesíthet, továbbá klimatikus viszonyainál fogva a juhtenyésztésre sok helyen utalva van.

Vidékek szerint az arány következőkép oszlik meg:

Dunáninnen.....	12·5 ⁰ / ₀
Dunántúl.....	15·3 »
Tiszaninnen.....	13·1 »
Tizsántúl.....	10·3 »
Erdély.....	10·7 »

A Dunántúl tapasztalható nagy arány onnan magyarázható, hogy a nagybirtokosok kiterjedt legelőikkel már régebbi idő óta a finomabb gyapjútermelésre fektettek súlyt, miután Szász- és Németországból ott terjedt el először a finom gyapjas juh.

A tiszáninneri magas arány a nagymennyiségű székes legelőnek tulajdonítható, mely juhtartásra kiválóan, szarvasmarha-, ló- és sertésenyésztésre azonban kevésbé alkalmas.

Az arány átlagán jóval alul a következő megyék állanak: Ung $3^0/0$, Ugocsa $3^0/0$, Bereg $4^0/0$, Arad $4^0/0$, Nagy-Küküllő $5^0/0$, Moson $6^0/0$, Szilágy $6^0/0$.

Az átlagot jóval felülhaladják: Győr $18^0/0$, Somogy $19^0/0$, Hajdú $21^0/0$, Veszprém $22^0/0$, Hont $24^0/0$, Nógrád $28^0/0$, Fejér $29^0/0$.

A kecskeállomány a redukált állomány $0^0/0$ -át teszi, s mint ezt ezen szám legjobban bizonyítja, csupán az ország néhány erdélyi és felvidéki megyéiben bir jelentőséggel. Így pl. Udvarhelymegyében $1^0/0$ -ot tesz, Krassó-Szörény $1^0/0$, Máramarosban $1^0/0$, Hunyadban $1^0/0$ s végre Besztercze-Naszódban $1^0/0$ -ot.

Eddigiekben az egyes állatfajoknak állattenyésztésünkben elfoglalt szerepét ismertettük, áttérünk most már a redukált állatállománynak a terület és népességéhez való viszonyítására. Ennek fontosságát tagadni nem lehet, mert csak ily módon lehetünk azon helyzetben, hogy az egyes megyék állattenyésztésének mérvét megítélhessük.

Magyarország területe (Horvát és Szlavonia kivételével) $279,486^{\cdot}58$ Km.², a redukált állatállomány pedig $8,689,206$ dbot tesz, így tehát egy Km.²-re 31^09 db. esik.

Vidékek szerint ezen arány következőleg oszlik meg:

	Km. ²	redukált darabszám	esik 1 Km. ² -re
Dunáninnen....	56,256 ⁷⁰	713,240	30 ⁴⁵
Dunántúl	44,486 ⁷⁹	1.699,609	37 ⁹⁸
Tizáninnen....	40,698 ⁹⁰	1.167,629	28 ⁶⁸
Tizántúl	82,313 ⁰³	2.604,237	31 ⁶³
Erdély.....	55,731 ¹⁶	1.504,491	26 ⁹⁹

Mint ezen táblázatból kitűnik, a legkedvezőbb arány Dunántúl észlelhető, mi természetes következménye azon intensív gazdálkodásnak s azon kedvező fekvésnek, melynek az ezen vidékre eső megyék örvendenek; a legkedvezőtlenebb arány ellenben Erdélyben mutatkozik.

Ha az egyes megyéket vesszük szemügyre, nagy eltéréseket tapasztalunk. A Dunáninnen megyékben az átlagon felül csak 3 megye emelkedik. u. m.: Pozsony (33^087 db 1 Km.²-re), Bács-Bodrog (34^050 db), Pest-Pilis-Solt (37^090 db); az átlagon jóval alul maradnak: Trencsén (23^095 db), Árva (23^024 db), Zó-

lyom (22·45 db), Turóc (22·10 db). A dunántúli megyékben egyetlen egy megye marad csak az országos átlagon alul, t. i. Esztergom (30·86); az átlagon jóval felül állnak: Fejér (37·02 db), Somogy (39·81 db), Tolna (39·93 db), Vas (41·77 db), Zala (45) és Győr, mely megye az egész országban az első helyet foglalja el (47·66 db).

Tiszáninneni megyék közül az átlagon jóval alul maradnak: Szepes (23·10 db), Sáros (23·18 db), Bereg (23·30 db), Gömör és Kis-Hont (24·96 db).

Az átlagon felül csak 3 megye emelkedik, u. m.: Heves (32·64 db), Borsod (35 db) és Jász-Nagy-Kun-Szolnok (36 db).

A tiszántúli megyékben tapasztalhatók a legnagyobb eltérések; míg Máramarosban 1 Km.²-re csakis 12·60 db redukált marha esik, addig Torontálban 47·5 db jut egy Km.²-re.

Az országos átlagon felül a fentnevezetten kívül még a következő megyék emelkednek: Temes (37·10 db), Békés (38·50 db), Hajdú (43·38 db), Csongrád (43·89 db), Csanád (46·36 db).

Az erdélyi megyéknél kisebb eltéréseket tapasztalunk. Az országos átlagon alul csakis Besztercze-Naszód (20·25 db), Csik (21·34), Kolozs (22·88), Maros-Torda (22·96), Szolnok-Doboka (22·76) és Udvarhely (22·56) maradnak, míg a többi megyék az átlagot elérik vagy azt tetemesen túlhaladják, így Brassó (36·60), Nagy-Küküllő (36·06) és végre Fogaras (47·49). Ez utóbbi megye az egész országban, a mi a marhaállományának minőségét illeti, a harmadik helyet foglalja el, Györmegye és Torontálmegye 1 Km.²-re eső 47·60, illetve 47·50 darabbal következik.

Viszonyítsuk a redukált marhaállományt a népességhez.

Magyarország összes népessége 13.728,622 lélek; esik tehát 1000 lakosra 647·45 db.

Vidékek szerint ezen arány a következő:

	lakosság	állomány	esik 1000 lakosra db
Dunáninnen.....	3.311,069	1.713,240	517·40
Dunántúl	2.634,521	1.699,609	645·14
Tiszáninnen.....	1.928,404	1.167,629	605·51
Tiszántúl	3.770,580	2.604,237	690·66
Erdély....	2.084,048	1.504,491	721·90
Összesen és átlag	13.728,622	8.689,206	647·45

Ezen táblázatból kitűnik, hogy legnagyobb az állomány a tiszántúli megyékben, ha azonban az 1000 lakosra eső redukált

darabszámot tekintjük, az erdélyi megyék tűnnek fel elsőnek, melyekben az állományból 721.90 db. esik 1000 lakosra. A legcsekélyebb arány mutatkozik a dunáninneni megyékben.

Ha az egyes megyéket vesszük szemügyre, még nagyobb különbségeket észlelünk. Az összes dunáninneni megyék között egyik sem éri el az országos átlagot; leginkább megközelítik Bács-Bodrog megye 600, és Nógrád megye 601 darabbal. A legkedvezőtlenebb arány mutatkozik Trencsén megyében 451-el, és Árva megyében 409-el. A dunántúli megyék között legelső helyet foglalja el Somogy megye 845 darabbal, mely után következik Moson megye 774, Fehér megye 734-el, Veszprém megye 676 darabbal. Az átlagon alúl marad Győr 591-el, Vas megye 582-vel, Sopron megye 487-el, és végre Esztergom megye 481 darabbal. A tiszáninneni megyék közül az országos átlagot csakis Borsod megye 628-al, Gömör és Kis-Hont 631-el, és Zemplén 631-el közelítik meg. A többi megyék az átlagon alúl maradtak. A legkedvezőtlenebb arány Szepes megyében mutatkozik 481-el. A tiszántúli megyében Ugocsa 520-al, Marmaros 577-el, és Békés megye 598-al maradnak az országos átlagon alúl; míg az összes többi megyék az átlagot jóval meghaladják. Így nevezetesen Csanád 688-al, Arad 691-el, Bihar 712-vel, Hajdu 840-vel, és Torontál 848-al. — Az erdélyi megyékben, mint már említettük, a legnagyobb arányt találjuk, itt csak Kis-Küküllő 536-al, Alsó-Fehér 575-el, Kolozs 600-al, Szolnok-Doboka 605-el és Maros-Torda megye 624-el maradnak az átlagon alúl. Az átlagon jóval felül állanak a következő megyék: Háromszék 823-al, Nagy-Küküllő 848-al, Besztercze-Naszód 855-el, Csík 864-el, és végre Fogaras megye 1053-al.

Egy javaslatához az ipar fejlesztése érdekében.

Írta

dr. Joób Lajos.

Nem kevesebbet, mint hazai iparunk megteremtését szándékolja dr. Mandello Károly a »Nemzetgazdasági Szemle« folyó évi első füzetében »iparunk fejlesztése« czim alatt megjelent javaslatával. Szerző a tud. akadémia nemzetgazdasági bizottságának ajánlá javaslatát, mely részleteiben figyelemre méltó eszméket pendít meg, de főirányzatában megvalósíthatlan indítványt tartalmaz.

A gazdaság-politikai indítványt leghelyesebben úgy bírálni meg, ha főelveit a fejtegetés részleteitől elvontan szemléljük.

Szerző abból indul ki, hogy az utóbbi idők korlátozó vámrendszerének egyetlen egy kedvező hatása az volt, hogy nagyobb mérvben felhívta a figyelmet hazai iparunk fejletlenségére. Különösen kitűnt ez az 1886-ban Romániával megindult kis vámháboru alkalmával, a mikor Erdélyt valamivel kárpótolni akarták az üzleti összeköttetések megszakadása miatti veszteségekért. De az ez iránt tanácskozott képviselők és pénzemberek tovább nem jutottak azon tapasztalatnál, hogy az ország iparát rendeletekkel megteremteni, kikényszeríteni nem lehet. Szerző ezen eredményt kicsinyleni látszik, bár beható megfontolás után meg kell győződni arról, hogy az állam beavatkozása, sajátos viszonyaink közt, ennél sokkal többre nem terjeszkedhetik. De erről később.

Szerző fejtegetése szerint az ipar fejlesztésének csak két módja van: a meghonosítás és a nevelés. Az előbbi kész ipar importálásában, illetőleg iparos osztálynak és mindannak, ami azzal összefügg, bevándoroltatásában áll; az utóbbi lényege a lassu fejlesztés, oktatás útján.

A meghonosítás módjához természeti előfeltételek szükségesek; ilyenek: kedvező éghajlati, területi, hydrográfiai, mezőgazdasági, törvényhozási, kereskedelmi, jogbiztonsági és népesezési viszonyok. Ezek Magyarországon meg vannak. De mindezek daczára úgy találja szerző, hogy a meghonosítás szinte leküzdhetlen nehézségekbe ütközik; mert szerinte a meghonosítás akadályai a nemzetiségi kérdésben keresendő. A bevándorolt munkások gyermekeinek nevelése érdekében kivételes törvényhozási intézkedések lennének szükségesek, minthogy ilyenek nélkül, angol, belga és francia munkásokról nem is szólva, még osztrákok sem jönnének be. Már pedig kivételes törvényhozási intézkedések nagy veszélyt rejtenek magukban a magyar nemzetiségre nézve, surlódások és összeütközések alig lévén kikerülhetők.

Abban feltétlenül igaza van szerzőnek, hogy az ipar meghonosításának nagy akadályai a nemzetiségi tekintet; de a meghonosítást az egész országra kiterjeszkedő nagy rendszer alakjában képzelve, ennek, nézetem szerint a nemzetiségi tekintet nem egyedüli és nem is fő akadályai. A nagymérvű meghonosításnak annyi akadályai van, a mennyivel általában az ipar fejlesztése jár. A meghonosítás természeti előfeltételei nagyjában kedvezők ugyan, — de a részletekben sokkal kevésbé, különösen áll ez az éghajlat, a talaj, a terület, a közlekedés és az értelmiség előfeltételeiről. Ezek országszerte aránytalanok és egyenlőtlenek. A meghonosítás tetemes befektetéseket igényelvén, ezekhez és az üzletek folytatásához nagy tőkékre van szükség, melyek kétes kamatozást helyeznek kilátásba, de nagyobb részben hiányzanak is. A tapasztalás mutatja, hogy egyes külföldiek iparkodása egy-egy iparágat virágzóvá tehet, aminek révén nagy vagyont is szerezhetni; azt is mutatja a tapasztalás, hogy egyes értelmesebb munkások és munkavezetők a mostani viszonyok közt is könnyen lelnek nyereséges alkalmazást: de arra, hogy nagy idegen munkástömegek hosszabb időre nálunk letelepüljenek, arra kivételes törvényhozási intézkedések a nemzetiségi kérdés terén távolról sem elegendők. A külföldieket nemcsak gyermekeiknek a honi nyelven való taníttatás érdeke köti hazájukhoz, de sok egyéb is. Az pedig, hogy időnként nagy számu munkások áraszszák el az országot, a kik ideig-óráig itt maradnak és azután

visszamennek, az tartós fellendülést nem idézhet elő. A telepítés eszméjének, elvben, nem vagyok ellensége, de meggyőződésem szerint az elhamarkodott, a tömeges telepítés célhoz nem vezet. Csak annyi valósítható meg belőle, a mennyit a nemzet teste felvenni és természetszerűn magába olvasztani bír. A felvételt, a beolvasztást nemcsak nemzetiségi szempontból értem. Tapasztalhatjuk, mily nehézségekbe ütközik a néhány ezer csángó víztelepítése és a székelyek kivándorlásának megakadályozása; pedig ezek jó munkás anyagot képeznek és kedvökért nemzeti-ségi szempontból kivételes törvényhozási intézkedések nem szükségesek.

Tehát azt, hogy meghonosítás oly mérvben történjék, a mint szerző szemléli (egyes telepekben most is sok idegen munkás van), azt nemcsak nemzetiségi szempontból veszélyesnek, de általában is kivihetetlennek tartom.

Az ipari fejlesztés másik módja a nevelés. Szerző elismeri, hogy a fejlesztés ezen módja, tekintve a néposztályok csekély alkalmazkodó képességét, nagyon lassu, és hosszú várakozásra kényszerít; de minthogy a létért való küzdelem nagyobb gyorsaságra készít, az ezen körülmény okozta ellenmondást úgy véli megoldhatni, ha a nevelés rendszeresen és fölülről való segéllyel történik.

A gyors kivitel képezi szerző célját, s ez az, a mi kivihetetlen. Nézetem szerint szerző az által, hogy az ipar gyors fejlődésének szükségességét a nemzeti lét alapföltételeként fogta fel, a kérdést élére állította. Nem kicsinylem a közvagyonosodás tényezőit, sem ezek hatását az erkölcsi tényezőkre, mégis azon meggyőződésben vagyok, hogy a nemzeti lét főképen és kiválón az erkölcsi tényezőktől függ. Magyarország bukása eldöntött ügy lenne, ha az teljesen kész iparnak mentül gyorsabb megteremtésétől függne; mert a célul kitűzött gyors fejlesztést elérhetlennek tartom. Olyasmi lenne az, mintha egy alig felserdült fiút, a ki még alig járt néhány osztályt, minél hamarább tudóssá akarnánk tenni.

A gyors és rendszeres eljáráshoz szerző három tényezőt vél szükségesnek. Első szerves programm készítése, mely lényegileg abból állna, hogy országszerte helyenként kijelölést és megállapítást nyernének azon iparágak, melyek fejlesztést igényelnek és

fejlesztésre képesek. Második tényező a kormány segélyző beavatkozása, mely az ipar egyes ágaihoz alkalmazkodó, fejlesztéseket elősegítő törvényes intézkedés hozatalában állna, a nélkül azonban, hogy személyes kedvezményről vagy pártfogás útján kieszközölt kedvezményekről (helyesebben: közvetlen anyagi segélyről) lenne szó. Harmadik tényező — és e nélkül, szerző szavai szerint, az egész hiába való fáradozás lenne — hogy a keresztültvitelre vállalkozzék egy rendszeresen szervezett és erős pénzhatalom, a mely mindennemű közönséges bank- és kormányüzletek kizárásával a program szerint életbe léptetendő ipari vállalatok finanszírozását vinné keresztül és a kereskedelmi fővezetést végezné. Ezen bankcsoportnak nagy műszaki apparátussal és nagy tőkével kellene rendelkeznie, mert nem részletmunkáról, de nagy alkotásról van szó.«

Tekintve a szerves eljárás ezen tényezőinek nagy célját, vagyis gyors és minden ágat befoglaló ipar fejlesztését, előre látható, hogy a javaslatnak az erős pénzhatalom létesülése nehézségén, szinte lehetetlenségén kell hajótörést szenvednie. Nagy optimizmus kell hozzá, képzelni, hogy csupán hazafiságból kínálkoznának oly roppant tőketömegek, a milyenek ily nagy terv kiviteléhez szükségesek, a mely terv kivitele előreláthatólag még sokáig tetemes áldozatokat igényelne és még sokáig nem hozná meg a tőkék rendes kamatozását. Azután meg alapos kétség fér ahhoz, egyáltalában állanak-e magyar közönség rendelkezésére ily roppant pénzüsszegek. Az állam közvetlen segélyezését szerző helyesen mellőzi; a minthogy természetes is, hogy jelenleg, a mikor a rendes szükségletek előteremtése is sok fejtörést és zavart okoz, erre gondolni sem lehet.

Tehát a javaslat nagyratörő egésze megvalósíthatatlan valami és a pénzeszközök hiánya miatt csupán halvaszületett tervnek tekinthető. Örvendetesen csalódnám, ha másként lenne.

Mindazonáltal a javaslat két első tényezője figyelemre méltó és követendő útmutatás, — de csak a fokozatos és lassú ipari fejlesztés érdekében. Fejlesztési program készítése, melyet szerző a tud. akadémia nemzetgazdasági bizottságától vár, csak hasznos lehet; mivel az országszerte észlelhető hiányokat feltüntetné, a sebeket feltárná és orvoslásuk módjára utalna. Ez ösztönzést adna az érdekelteknek és helyes irányba terelné a magánvállal-

kozást. A javasolt kormányi beavatkozás is helyes magot foglal magában az iparnak öntudatos és fokozatos fejlesztése érdekében; mert, a nélkül, hogy az államtól anyagi segílyt igényelne, a szakértő körök véleménye alapján, átható törvényhozási intézkedésekkel elősegíthetné az ipar különféle ágainak fejlődését. De e tekintetben itt czélszerű óvakodni holmi csalóka ábrándoktól. Igaz azon elv, melyet szerző nem eléggé méltatva említ, hogy az ország iparát nem lehet rendeletekkel megteremteni, vagy épen kikényszeríteni. Ha általában a természetben nincs ugrás, az ipari fejlődés terén sincs. De országos ipar virágzását főképen az egyesek erkölcsi tényezői, még pedig az egyesek iparkodó hajlama és vállalkozó szelleme eszközlik. Ezek hiányát szerző is, bár közvetve és nekik csak alárendelt jelentőséget tulajdonítva, elősmeri, mondván: »*csak* az akarat és a vállalkozó kedv hiányzik.« A hiányzó erkölcsi tényezők azonban nem költhetők fel a nemzetben oly könnyedén és oly rögtönözve, mint szerző gondolja: ez hosszú serkentés és nevelés dolga.

Két külföldi szakvélemény a szabadalmi törvényjavaslat felől.

Közli :

Frecskay János.

(Első czikk.)

Az osztrák kereskedelemügyi ministerium 1883-ban megküldte a magyar kormánynak arra vonatkozó javaslatát, miként véli az ipari találmányok szabályozásának ügyét rendezni. E törvényjavaslatot a magyar földmivelés-, ipar- s kereskedelem-ügyi minister, mi előtt arról magának véleményyt alkotna, megküldte az összes hazai iparkamaráknak s egyes hazai szaktestületeknek véleményadásra, de mulasztást vélt elkövetni, ha a külföld egyes szakférfiainál is nem tesz kérdést véleményök iránt. Mig ugyanis a hazai szakértőktől a hazai iparbeli viszonyok s szükségletek számbavételével készült véleményyt várhat; a külföld szaktekintélyei szavából ítéletet meríthet a saját törvényök s a nekünk kínált javaslat közt vont párhuzam alapján ennek belső értéke fölött. Ez utóbbira való tekintetből Németország két oly szakférfiát hívta föl, kik az 1877-ben életbelépett német patenstörvény elveinek előharczosai s győzelemre juttatói voltak, névszerint Dr. *Hartig* Ernő drezdai műegyetemi tanárt s Dr. *Rosenthal* József kölni polgármestert s jogtudóst, kiknek s különösen az utóbbinak a mult év utolsóelőtti havában lefolyt németországi patens-enquêteben is kiváló szerep jutott.

Rosenthal itt közölt véleményét követni fogja Hartigé, mely után ismertetni szándékozom az említett enquête nagyérdekű tárgyalásait s hozott határozatait. A közlő a Szemle t. szerkesztőjének engedelmeivel föntartja magának a jogot, hogy végül levonhassa a tanulságot: mi és mennyi alkalmazható azokból hazánkban mint olyan, mi iparunkban fejlesztő hatással bírhat, és mi s mennyi az, mit hazai nstitutióinkkal összeegyeztethetőnek vél.

I.

A javaslat alapul 1. a tiszta *bejelentő eljárás*on, 2. a szabadalom engedélyezésére s megsemmisítésére nézve a *közigazgatási eljárás*on.

A *bejelentő rendszert* a nagyobb iparállamok fogadták el, névszerint Francia-, Angol-, Olasz- s Spanyolország. Ennek ellenében fönnáll a *vizsgáló eljárás* Németországban, az Egyesült-Államokban s Oroszországban. A vizsgáló- s bejelentő-eljáráson kívül a törvényhozások s a tudomány még ismerik az úgynevezett *fölszólaló* (fölhívó) eljárást. Ez utóbbi rendszer egyaránt párosítható a bejelentő, valamint a vizsgáló eljárással. Jelentőségre azonban csak a vizsgáló eljárással való párosítással tesz szert.

Már a bécsi 1873-ki világtárlat alkalmával tartott nemzetközi patenskongresszus kimondotta a vizsgálat szükségességét. Azóta úgy az irodalomban, valamint a testületek tárgyalásai közben élénk eszmecsere fejlődött ki a fölött, vajjon a vizsgáló- vagy a bejelentő-eljárásnak adassék-e elsőség? A németországi 1877-ki szabadalmi törvény tudvalevőleg a szigorú vizsgálat alapján áll. Majdnem tíz éve áll fönn e törvény, melynek jeles voltát a külföld is elismerte. Ez idő alatt annak a véleménynek is akadtak szószólói, hogy a vizsgáló-rendszer nem vált be teljesen, s e szerint a bejelentő-eljárásnak adandó hely. A német birodalom szövetségtanácsától elrendelt szabadalmi enquête, mely 1886. nov. 22—27-ig tartott, s melyben e vélemény szerzője is részt vett, ez eljárásokat újrolag behatólag tárgyalta s erős bírálat alá fogta.

Az ipar s tudomány legelőkelőbb képviselői egyértőleg abban a fölfogásban osztazkodtak, hogy csak a vizsgáló-rendszer alapján érhetők el a szabadalmi védelemmel szándékolt hatások. E fölfogás megokolása az enquête jegyzőkönyveiben megolvasható; itt e helyt legyen elég annak megemlítése, hogy a bejelentő-eljárás a szabadalom értékét nagyon leszállítja, számos csűrő-csavaró pörre ad alkalmat s a törvényhozás követelményeivel össze nem fér, mert nemcsak nem bírja megoltalmazni a föltaláló érdekét, hanem épen oly mértékben nem szolgálja az ipari haladást, nem biztosítja a valóban hasznavehető találmányok sikerét, nem kelti föl a leleményességet s nem eszközli azt, hogy az illető állam ipara a többi iparállamával versenyre képes legyen. Az észszerű vizsgáló-eljárással, mely semmiképen sem áll ellentétben a fölszólaló-eljárással, sőt épen

ezzel együtt hat üdvösen, a szabadalmak engedélyezése s megsemmisítése mindenesetre összeegyeztethetetlen a tiszta *közigazgatási eljárás*.

A szabadalmi hivatalnak oly szervezetűnek kell lennie mely lehetővé teszi, hogy pörös magánjogviszonyokban a minden modern törvényhozástól elfogadott szóbeliség s contradictorius eljárás itt is helyet találjon. E hatóságnak olyképp kell egybeszerkeztettnnek lennie, hogy abban a legelőkelőbb technikai s jogi szakértőknek hely jusson. Az oly szabadalmi törvény, mely nem gondoskodik külön hatósági szervezetről, mely ezt nem látja el legbövebben arra való eszközökkel, eleve is lemond a törvényhozási intézmény ama jótéteményeiről, melyek mulaszthatatlan előfeltételét képezik az állam összes technikai iparának. E hatóság berendezésének költségei a legnagyobb követelményekkel szemben is, mint azt a vizsgáló-rendszerrel bíró államok tapasztalata mutatja, e hatóság saját jövedelméből nem csak könnyen gyűlnek be, sőt fölöslegek is maradnak, melyek az ipari haladás előmozdítására fordíthatók. A nagyban kifejlődött vizsgáló-rendszer alatt engedélyezett szabadalom értéke igazolja a magas díjat, mint ezt a német törvény elrendeli, mely díjat a valóban jó s használható találmány magára nézve nem találja nyomasztónak.

A bejelentő-rendszer mellett a magas szabadalmi díj eleve nem bír jogosultsággal. De meg, ha eme eszközöket nem is földöznék a szabadalmi hatóság saját jövedelmei, minden jelentős iparállam kötelessége volna ily hatóság alakítására a kellő eszközöket előteremteni. Az oly eljárás, mely az érdekelt ipari köröket kielégítené, s mely ama hatóság működésével szemben becsülést szülne s bizalmat keltene, az ily eszközök ráfordítása az ipari haladás emelésében bőven jutalmazna. Tekintetbe veendő az is, hogy a találmányok nemzetközi oltalma, sőt a viszonyosság alapelve is teljesen ki van zárva két iparállam közt, mihelyt a szabadalmak engedélyezésében s megsemmisítésében főnálló alapelvek oly nagy mértékben térnek el egymástól, mint a bejelentő- és vizsgáló-rendszer. Teljes bizonyossággal mondható, hogy Németország s az Egyesült-Államok a vizsgálás alapelvétől többé el nem állanak. Ha a külföldi törvényhozások a német

szabadalmi törvény alapelveinek oly nagy részét már eddig is átvették, mint ez az új angol szabadalmi törvényből s az itt alapúl szolgáló osztrák törvényjavaslatból nyilván való, a most szóban levő alapelvre nézve a jövőt illetőleg hasonló mondható a nélkül, hogy saját törvényhozási intézményünket túlbecsül-ném.

A német törvény nem törvényhozási kísérlete a német kormánynak, hanem terméke a német ipar, úgyszintén a technikai s jogi tudomány előkelő képviselői hosszú éveken át tartó közös működésének. A német szabadalomoltalmi egyesület több évi hathatós tevékenységgel tudta csak kivívni Németországban azon alapelveknek elismerését, melyek ugyane testület törvényjavaslatában kimondattak, s melyek föllállításában véleményező-nek is része van.

E testület javaslata szolgált alapúl jobbadán a német törvénynek. Alapult pedig e javaslat a már említett nemzetközi kongresszus határozatain s külföldi iparállamok bevált intézményein. Ausztia s Németország közgazdasági egyesülését, mely a sok egyéb érintkezési pont mellett, a kereskedelem s ipar terén kétségtelenül mindkét országra áldásossá válnék s mindkét országra nézve oly nemzeti köteléknek bizonyulna, akár a politikai szövetség, rendkívül előmozdítaná a találmányoltalomban való teljesebb viszonyosság, inkább mint a mai korlátoltság, mely kölcsönös oltalmat csak az elsőbbség idejére nyújt. Az egyenlő alapelveken nyugvó szabadalmi törvény, mely mindkét ország szabadalmainak egyenlő belső értéket s egyenlő hatályosságot biztosítana, ily egyesülés neutralis alapját képezné s mindkét iparállamra nézve kétségtelenül áldásossá válnék.

A vizsgáló- vagy bejelentő-rendszerrel szoros kapcsolatban áll *a szabadalmak engedélyezésének s semmissé nyilvánításának eljárása, illetve azok visszavétele*. Az osztrák javaslat az erre való intézkedés jogát a kereskedelmi minisztériumra ruházza. Mint-hogy az az alapelv a sarkalatos (a 18-dik szakaszban), hogy a találmány ujdonsága hivatalból nem vizsgáltatik, a kereskedelmi minisztérium abban az esetben foglalkozik csak a találmány ujdon voltaival, ha a szabadalmazás ellen kifogás tétetett, tehát csak valamely fél fölszólalására. Hasonló módon nyilatkoztatja ki a kereskedelmi minisztérium az engedélyezett szabada-

lom semmis voltát. (36. szakasz) Végül a szabadalom bitorlás iránti panaszok az iparhatóságokhoz utasíttatnak. (44. szakasz.)

A fél meghallgatásáról vagy kontradiktorikus tárgyalásról az engedélyezési eljárásban a javaslat ébenséggel nem gondoskodik s a kifogásolás eljárásában is csak *facultative* s pedig oly módon, hogy a miniszterium saját belátása szerint hallgatja ki a félt, úgyszintén a tanukat s szakértőket (60. szakasz). Bátran föl lehet tenni, hogy ha mindjárt a kereskedelmi miniszteriumnak egy külön osztálya is fog is megbízatni a javaslat intézkedései szerint a szabadalmi ügyek vezetésével, az ily osztály működése viszonylag mégis oly szűk határok közt lesz kénytelen mozogni, hogy oly hatósággal nem állítható egy sorba, minő fönnebb a vizsgáló eljárással kapcsolatban említve volt.

Ismételten csak arra utalhatni, hogy a dolgok ily rendjében úgy a szabadalom értéke s jelentősége, valamint az egész törvényhozás eme nagyon jelentős, fájdalom, sokszor nem eléggé méltányolt közgazdasági téren való hatása lényegesen megcsorbul. A bejelentett szabadalmak elleni kifogások vagy igen számosak lesznek, s ez esetben a miniszterium ügyosztálya, legyen az bármikép egybeszerkesztve, a javaslat szerinti eljárásban sohasem lesz azon helyzetben, hogy a vizsgálatot arravalólag megejtse, vagy, a mi valószínűbb, a kifogások gyéren fognak előfordulni, mikor is, mint-hogy minden bejelentés, minden választás s bírálat nélküli szabadalom engedélyezést eredményez, senki sem fogja az engedélyezett szabadalomban azt látni, a mi pedig a mai nemzet törvény szerint annak nagy becsét ad, t. i. a leleményesség s a föltalálói jog elismerését arra hivatott nagy tekintélyű hatóság részéről, hanem e jog érvényesítését pörre viszi.

Az engedélyezett szabadalom becsé e szerint alászáll s ha elméletileg azt a tant vallhatnók is, hogy utólagos semmiségi tárgyalásban az ocsút a szemtől elválaszthatni, ez csak épen elméletileg áll, mert valóságban csökken belső becsé; ellenben az oly szabadalom jelentősége, melyet valamely tekintélyes hatóság kontradiktorius szóbeli tárgyalás után engedélyez s melyet már eleve egy ad hoc hivatott állami hatóság elismerése jelentős technikai teljesítményképen tüntet föl, egész máskép esik a latba, mint a mely a szabadalom egyszerű bejelentésére engedélyezett.

Az elővizsgálat hiánya s hogy az engedélyezés nincs jogi biztosítékokkal bíró tárgyaláshoz kötve, az osztrák javaslat még egy további belső hiányát is hordja magában, azt t. i., hogy a szabadalom *elutasítása* csak valamely fél fölszólalására vagyis kifogásolások esetében következik be, s ez elutasítás egyoldalú vizsgálat alapján bürokratikus írásbeli eljárás útján történik anélkül, hogy jogorvoslat ezután megengedtetnék.

A német törvény a szabadalom megtagadása esetében nyitva hagyja a panasz útját, sőt a most lefolyt szabadalmi enquete azt eredményezte, hogy kimondatott az eddigi patenshatóság kibővítése oly értelemben, hogy a szabadalmi hatóság mellé még egy külön szabadalmi törvényszék alakíttassék, mely előtt szóbeli contradiktorius eljárásban a szabadalmazás megtagadása után, a szabadalom engedélyezése iránt pört lehet indítani. Az ily engedélyezési panasz lehetőségének kapcsában, a mi az érdekelteknek ügyök tudományos kifejtését teszi lehetővé, hivatott szakértők előtt, a vizsgáló-eljárás mintegy konzultatívva alakul, melynek teljes előnyei vannak, minden hátrányok nélkül. A hatóság állását ez szabadabbá teszi, kevésbé lesz felelőssé, úgy hogy a föltalálót jogában annak működési eredménye nem csorbitja. Az, hogy a panasz útja nyitva áll, a föltalálót megóvjá attól, hogy visszaütassék anélkül, hogy módjában volna okait szóbelileg előadni.

A vizsgáló-rendszerrel szorosan egybefüggő felszólaló-eljárás s a panasz-emelés joga elhárítja azt a félszogséget, hogy a vizsgáló-hatóság az opponens s bíró szerepét egyesítse magában. A sokat emlegetett s sokszor igaztalan szemrehányás, mely a hivatali önkényről szól, elnémul. Végül az, hogy a szabadalmak érvényességére vonatkozó panaszok a jogszolgáltatás minden biztosítékával fölruházott törvényszék megítélése alá tartoznak, ez egyedül ad biztosítást arra nézve, hogy a föltaláló s a közönség érdekei minden irányban megóvatnak s hogy a pörök számát egyszerűsítő gyakorlat s a döntvények egyformasága előidéztessék.

E nagy elvi kérdéseket előre bocsátva, melyek a szabadalmi törvényjavaslat iránt adandó véleményben mellőzhetetlenek, egyebekben utalok a német patens-törvényre vonatkozó

kommentáromra, nemkülönben a németországi legközelebbi szabadalmi enquête tárgyalásainak eredményére, s ezzel áttérek az osztrák törvényjavaslat egyes intézkedéseire.

Az 1. §. szól a szabadalmi jog tárgyáról, de a tárgy megjelenéséhez hármass osztályzást csatol. A t.-javaslat e tekintetben más külföldi törvényhozásokat követ, melyek a találmányokat szintén tárgyak szerint osztályozzák. A külföldi törvényhozások általában különbséget tesznek árúk (az ipar készítményei), gépek (hajtókészülékek, eszközök, szerszámok), gyártási módszerek (eljárási módok) közt. A főnálló szabadalmi törvények egyikében sem azonos a szabadalmi tárgy-osztályzás a másik törvényben foglalttal, a miből következik, hogy az fölösleges. Az amerikai törvény az eljárás, szerszám, ipari készítményen kívül még anyagösszetételt is (art, machine, manufacture or composition of matter) ismer, az 1883-ki új angol törvény még az 1623-ki érvényben álló parlamenti akta alapján oltalomban részesíti az új ipar minden nemét (any manner of new manufacture); az 1844-ki francia törvény felsorolja ezeket: új ipari készítmények, új eszközök vagy ismert eszközök alkalmazása valamely ipari végezcél elérésére; az 1859-ki olasz törvény védendő tárgyai: ipari készítmények, szerszámok és gépek, új motorok s valamely tudományos alapelv technikai alkalmazása, a mennyiben az ipari eredményekkel jár; az 1878-ki spanyol törvény tárgyai: gépek, készülékek, műszerek, mechanikai vagy kémiai eljárások, új termékek vagy ipari sikerek. Az osztrák tvjavaslat a most érvényben levő 1852-ki nyílt parancs osztályozását tartotta meg.

A szabadalmazható tárgyak osztályozása összefügg a 2. §-ban foglalt fogalom meghatározással, hogy mi tekintendő találmánynak. Itt is a most főnnálló nyílt parancshoz ragaszkodik, de az új tárgynak ismert eszközökkel s ismert tárgynak az eddigittől eltérő eszközökkel való készítéséhez hozzáteszi: új tárgy készítése új eszközökkel. Már ebből következik, hogy a találmányok fogalommeghatározása éppen úgy nem lehet kimerítő, mint nem az a találmányok osztályozása. A törvényben mindkettő csakugyan fölösleges s semmi esetre sem jár oly eredménnyel, minőt az osztályozásból vagy a fogalommeghatározásból várunk. A német törvény végrehajtásában résztvevők legtöbbszörének ítélete szerint elég, ha a szabadalom engedélyezés

követelménye az, hogy oly találmány legyen szóban, mely *ipari-lag értékesíthető*. A jogszolgáltatás s tudománya dolga azután a találmány fogalmát meghatározni, mire nézve a németországi szabadalmi enquete utalhatok.

A 3. §. így szól: »új találmánynak tekintendő minden oly javítás is, mely már ismeretes vagy szabadalmazott találmánynak szerkezeti változását képezi, ha vele az előállítás előnyösebben vagy kevesebb költséggel eszközölhető.«

A fönnebbi fejtegetések megoldják azt a kérdést is, vajjon a »javítás« fogalma a törvényben megállapítandó-e? Fogalmilag a »javítás«-találmány nem különbözik más találmány fogalmától. Sőt inkább minden találmány javításképen jelenkezik. A fogalommeghatározás nem is látszik szükségesnek az alább következő kikötésekkel szemben. A mennyiben a szabadalmazandó javítás egy már szabadalmazott találmányra vonatkozik, a javítás fogalmának meghatározása nem mutatkozik szükségesnek, hanem a gyakorlatból magából fejlik ki. A mennyiben pedig a javítás *nem* más szabadalmazott találmányra vonatkozik, az önálló találmányok általános fogalma alá tartozik. A javítás fogalmának korlátozása a »szerkezeti változásra« s arra a föltételre, hogy »előnyösebben« vagy »kevesebb költséggel« állítható elő, inkább zavarólag hat. E szerint e szakasz elmaradhat a nélkül, hogy a törvény rosszabbodnék.

4. §. — Míg a német törvény a találmány »ujdonságát« a szabadalom engedélyezésére nézve az 1. §-ban kívánja meg és 2. §-ában a nyomtatásban közzétételt vagy a nyilvános használatot a belföldön ujdonság hiányának tudja be, itt e 4. §. kimondja, hogy minden találmány ujnak tekintendő, a mennyiben a bejelentés idejében nem volt még nyomtatásban közzétéve vagy nyilvános gyakorlatban, és ez utóbbit azzal korlátozza, hogy ha a külföldön a gyakorlás nem állt szabadalmi védelem alatt. Kétséges, vajjon eme fogalmazás javítás-e, annál is inkább, mert nehézkes. Valószínűleg úgy kell érteni, hogy, ha a találmány a külföldön nyilvános gyakorlatban van, ez ujdonság voltát nem érinti, ha a külföldön szabadalom oltalma alatt áll. Ez esetben e tvjavaslat 31. §-a válik irányadóvá. Ennek intézkedése szerint valamely találmány hivatalos közzététele a külföldön, a mennyiben államszerződés egyébként nem határoz,

lehetetlenné teszi a szabadalom engedélyezését. ha ama hivatalos nyomtatvány megjelenésétől fogva három havi idő letelt.

A 4. §. intézkedése, a mi a nyilvános gyakorlást illeti, tehát jelentőssé válnék *a)* a nyilvános gyakorlásra, a mely a belföldön állt be; *b)* a nyilvános gyakorlásra a külföldön, a nélkül, hogy itt szabadalom állna fönn. A tvjavaslat nyilván tovább megy a német törvélynél, mikor kimondja, hogy a nyilvános gyakorlás a külföldön, mely szabadalom nélkül történik, a belföldön, tehát Ausztria-Magyarországon a szabadalmazásnak útját állja. A külföldön történt szabadalmazás esetén a nyomtatásban való közzététel, melyet majdnem minden országban eszközölnek, majdnem általában megakadályozza a szabadalmazást. A míg a német törvény szerint a külföldi föltalálónak érdekében áll szabadalmat kieszközölni magának, mert ellen esetben a nyilvános gyakorlás külföldön *nem* akadály arra, hogy Németországban rá szabadalom vétessék, az osztrák tvjavaslat fölmenti a külföldi föltalálót, a ki szabadalmat nem akar s a találmányt szabadalom nélkül nyilvánosan gyakorolja, azon aggodalom alól, hogy egy harmadik vesz rá szabadalmat az osztrák-magyar monarchiában.

5. §. A legtöbb szabadalmi törvény kizárja az engedélyezésből azon találmányokat, »melyek a törvényekkel s a közérkölsiséggel ellenkeznek.« A francia törvény még hozzácsatolja azon találmányokat, melyek a közrenddel állnak szemben; az olasz törvény nem szabadalmazhatónak mondja az oly találmányokat, melyek az erkölccsel vagy közbiztonsággal állnak ellentétben; az orosz törvény az olyakat, melyek a közjót vagy az állam pénzügyeit csorbíthatják; a spanyol úgy mint a német törvény megtagadja a védelmet az erkölcs- és törvényellenes találmányoktól, a portugál törvény a biztonság- s egészségveszélyeztetőktől vagy törvényellenes találmányoktól. A mi »a tudományos tantételeket s elveket« illeti, a törvények egész sora, mint a francia, olasz, eddigi osztrák, az orosz és spanyol az u. n. tiszta tudományos fölfödözéseket a szabadalmazásból kizárják. Az amerikai, angol, német és portugál törvény erre nézve positiv intézkedést nem tartalmaznak, mindamellett az ily tisztán tudományos fölfödözéseket nem ismerik el, bármikép is értelmeztessenek pl. ily jelzésekkel: tudományos módszer, rendszer, fölfödözés, vagy eszme.

Ez utóbbi törvények, melyek szerkesztése jobbnak tesszik, arra szorítkoznak, hogy a szabadalmazható találmány követelményekép az *ipari értékesíthetést* szabják meg, a mi elég éles s a törvény végrehajtását kielégítő módon különböztetést enged meg a tisztán tudományos fölfödözés és gyakorlati értékesítés közt. A találmánynál arról van szó, hogy a fölfödözés áttereltessék az ipari életbe, eredetien technikailag haszonrafordíttassék. Annak fölfödözése, hogy a gőz mozgató erő, hogy a szén-hydrogén égő- s világítógáz, hogy az elektromos áram befolyással van a mágnesre, stb. s hasonló fizikai s kémiai megfigyelések s tünemények, mindezek a tudományra igen nagy jelentőséggel bírnak s az eszme a fölfödözőé. Valamely kémiai folyamat, valamely fizikai törvény tudományos fölfödözése csak fölvetett kérdése annak ipari értékesítésére nézve s megoldása a találmány.

Az illető tudományos kutatóra nézve ez az ipari értékesítés egészen új működési tér. Főadata az, hogy gyakorlati alkalmazásával az ipari forgalom szükségletét elégítse ki vele. Főadatának megoldása új vagyontárgyat teremt, mely az arra irányuló törvény tárgyává lesz. Az ipari értékesíthetőség követelménye elég arra, hogy nem szabadalmazható megfigyelések s fölfödözések a szabadalmazható találmányoktól megkülönböztethetők legyenek. Abban is egyetértenek az összes szabadalmi törvények, hogy élelmi, élvezeti s orvosszereket kizárják a szabadalmazásból. A kémiai anyagokat a tjavaslat kizárja a szabadalmazhatásból, ellenben azok előállítására való eljárást nem. A német törvényt, melyből ez intézkedés átvétetett, gyakorlati szükségességből e tekintetben meg kell változtatni. Az új patens-enquete-ben az érdekelt iparos körök ebbeli kíváncsának elég tétetett, mire nézve arra kell utalnom.

6. §. A legtöbb szabadalmi törvény megszabja, hogy egy s ugyanazon kérvényben csak *egy* találmány engedélyezését lehet kérni. Így hagyja ezt meg az amerikai, a francia, az olasz s spanyol törvény. Ez elvi határozattal szándékba vett czélt inkább az által lehetne elérni, ha a bejelentések mennél tisztább s világosabb előadása követeltetnék.

A 7. §. így szól: »Javítás esetében nem szabadalmazható az egész javított tárgy, hanem csak azon rész, mit a javító talált föl. A szabadalmazottnak saját találmányának javítására pótsza-

badalom adható.« A szakasz első mondata magától értetődő. A német törvény pótszabadalma lényegében díjfizetés könnyítéssel jár, a mennyiben azért csak egyszeri mérsékelt díjt kell fizetni. Ugyan ekkép intézkedik az osztrák tjavaslat 14. §-a. A mérsékelt díjfizetéssel szemben áll a pótszabadalom rövidebb főnállás tartama, mely a fő-szabadalommal egyidejűleg véget ér. A német törvény nem ismer tulajdonképi »javítás-szabadalmat,« hanem csak pótszabadalmat arra az esetre, ha a javítás a kérvényező részére már szabadalmazott találmányra vonatkozik.

8. §. Míg a német törvény nem keresi, ki is voltakép föltalálója valamely szabadalmazásra bejelentett találmánynak, az osztrák tjavaslat megszabja, hogy a kérvényező csak saját találmányára kérhet szabadalmat. Ez intézkedés annyiban homályos, a mennyiben mindjárt rá ugyane §. második bekezdésében az van mondva, hogy másnak találmányára szabadalom nem adatik, míg a 11. §. harmadik bekezdésében meg arról van szó, hogy másnak találmányára is adható szabadalom, ha okiratilag be van bizonyítva az átruházás; a 36. §. a) 2. pontja is lehetőnek tartja a találmány átruházását másra. Habár a különböző intézkedések értelmét úgy kell fölfogni, hogy egy harmadik találmányára szabadalom nem vehető ki, anélkül, hogy eleve átruháztatott volna, a tjavaslat mostani formulázása mégis mindenesetre homályos. E szakasszal, valamint a 11. §. első bekezdésével azonban annyiban jár anyagi hátrány, hogy úgy a szabadalmazásban, valamint a hatóságokban zavart s kétséget kelt anélkül, hogy ezzel szemben megfelelő előny állana. Hasonló intézkedést tartalmaz ugyan az amerikai törvény, a mennyiben a kérvényezőnek esküvel kell erősítenie, hogy a föltalálónak tartja magát, továbbá az angol törvény, mely nyilatkozatot kíván arra nézve a kérvényezőtől, hogy ő valódi s első föltalálója a találmánynak, végül a spanyol törvény, mely a szabadalmazás idejét a nem saját találmányra 20 évről 5 évre csökkenti.

A német törvény gyakorlata eléggé bizonyítja, hogy nem forog fön semmi hasznossági ok arra nézve, melynél fogva a föltalálót kötelezni kellene, hogy maga vegyen szabadalmat. Nem látható be, mért vonassék meg a föltalálótól az a jog, hogy találmányát a szabadalmazás s a vele járó közzététel előtt értékesíthesse, vagy a szabadalmat czélszerűségi szempontokból más által keres-

tesse. A föltalálónak nagy érdeke lehet abban, hogy magának az elsőbbséget biztosítsa, anélkül, hogy egyelőre kiálljon nevével; a találmányt még teljes éretlenségében átengedheti valamely iparosnak, hogy tökéletesítse, ily esetben az utóbbi csak oly nyilatkozatot tehetne, hogy a találmány »tulajdona.« Ha azonban az adandó nyilatkozatnak csak az az értelme, hogy a kérvényező magát a találmány tulajdonásának tartja, akkor a tjavaslat intézkedése egész másnak bizonyul, mint az angol s amerikai törvényeké, melyek a föltaláló pozitív részvételét kívánják a teendő nyilatkozatban. A tjavaslat eredetileg úgy látszik hasonlót tartott szemmel, míg a 8., 11. és 36. §§. összefüggésekben végül egészen mást szabnak meg.

Kétségtelen, hogy a német törvény határozatát az elsőség illeti meg, mint a mely a kérvényező személyében nem keresi a találmány apaságát. A törvényhozónak nincs érdekében azt követelni, hogy a föltaláló maga kérje szabadalmazható találmányának szabadalmazását; sőt inkább az az érdeke, hogy a szabadalom általában kéressék s ezzel a találmányban rejlő ipari haladás a nyilvánosságra jusson s új haladás kiinduló pontjává váljék. Ha ebben a föltaláló jogai megsértetnének, a törvényhozónak csak arról kell gondoskodnia, hogy sértett jogait érvényesíthesse, a mely kérdésre a felelet részben ott adandó meg, hol a fölszólalásról s semmissé nyilvánításról, úgyszintén a szabadalmak átruházásáról történik intézkedés, részben az általános polgári és fenyítőtörvényben.

A találmányok azonkívül még ama sajátságossággal bírnak, hogy nem gyéren egymástól függetlenül, különböző személyek bukannak rájuk, hogy továbbá a találmány érdeme vagy birtoklása nem mindig azt illeti, ki a találmány tényét megállapítja, hanem azt, ki az alapul szolgáló általános eszmét s végrehajtására szolgáló eszközöket hozzáadta, hogy végre valamely találmány eredete, mely számos szellemi, gyakran különböző személyektől származó kombinációkon alapul, pör esetén aligha lesz valaha teljes biztossággal meghatározott személyre visszavezethető; ellenkezőleg a találmány érdemét s birtoklását gyakran az bírja, ki a találmány tényét megállapítja, azaz a tudományos fölfödözés ipari értékesítését lehetővé teszi, s nem az, ki az annak alapuló általános eszmét szolgáltatta. A német törvény megalkotása előtt

ülésezett enquête azt indítványozta, hogy a föltaláló bírjon joggal szabadalomhoz, csak hogy az első bejelentő tekintessék ilyennek. A gyakorlati különbség az, hogy a német törvény szerint, melynél fogva az első bejelentőnek van joga szabadalomhoz, csak a sérelmes vagy jogutódja emelhet kifogást az eltulajdonítás ellen, míg abban ez esetben, ha csak a föltalálónak adatik jog a szabadalomra (még ha a praesumptio juris is beáll, a mely szerint az első bejelentő tekintendő a föltalálónak), minden harmadik bizonyíthatja, hogy más a föltaláló. Minthogy a tjavaslat szerint is a külföldi hivatalos szabadalmi leírások, habár csak bizonyos idő leteltével, mint nyomtatványok útját állják a szabadalmazhatóságnak (4. és 31. §§.), e szerint az a veszedelem, melyet a föltaláló tudomásul nem vételében valaki láthatna, elegendőleg el van mellőzve, míg a föltaláló föltétlen elsőbbségi joga a legbönyolultabb pörlekedésre nyit utat, a titokbantartást előmozdítja, s e szerint a német törvény szellemével s alapelveivel nem volna egy. E tekintetben pedig a tjavaslat a német törvényt egyezik, mivel ez is titokbantartás ellen küzd s tekintettel a közszétételre, a találmányt a nemzet közkincsévé akarja tenni. — E szerint a 8. §. egészében elmaradhat.

9. §. »Tisztviselő szolgálati ágában tett találmányra nem nyerhet szabadalmat, ha a hivatal által nyújtott eszközök segítségével vagy államköltség rovására jutott el találmányához, vagy fönnálló szerződése kötelezi, hogy találmányát ingyen vagy díjért tartozik az államnak átengedni.«

Minden körülmények számbavételével föltehető, hogy minden ilyen külön szolgálati szerződés *nélkül* is megilleti az államot a szabadalmazott találmány kizárólagos haszonvétele vagy legalább részbeli haszonvétele, ép úgy, mint valamely magánszemélyt vagy magántársulatot személyzetének szabadalmazott találmánya. A tjavaslat ama intézkedése könnyen oly aggodalmas fölfogásnak adhatna helyt, hogy ily külön szerződés *hiányában* s *magánszemélyeknél* a tjavaslat e szakaszában tett intézkedés nem bírna érvénnyel. Általánosabban kellene azt kifejezni s pedig vagy úgy, hogy az oly szabadalmat átruházni vagy részes haszonvételeire átengedni, mely a szolgálati viszonyban levőnek engedélyeztetett, mindig csak egy erre vonatkozó szerződés alapján történhetik, vagy hogy ily átruházás vagy részes haszon-

vétel engedménye egyáltalán csak akkor áll be, ha a számba jövő körülmények méltánylása mellett föltehető, hogy a találmány csak a gazda kizárólagos vagy közös érdekében jött létre.

10. §. A szabadalmak engedélyezésénél követendő eljárásra nézve a fönebb kifejtettekre utalok. Az összes monarchia számára fölállítandó egységes szabadalmi hatóság (patenshivatal) illetve Ausztria és Magyarország számára fölállítandó megosztott hatóság közös fölfolyamodással (patens-törvényszék) s a szóbeli tárgyalás alapelvein nyugvó s kifejlődött eljárás az engedélyezés, semmissé-nyilvánítás s szabadalom visszavétel ügyei tárgyában, kétségtelenül eddig nem ismert sikerekkel járna a föltalálói jog kifejlesztésére, az ipari szellemi tulajdon terén a rationalis jogi alapelvek biztosítására, nem különben a nemzeti ipar emelésére nézve.« A részletekre nézve, melyek a fönnnebbi sarkalatos intézkedések fontosságával szemben kevésbbé esnek számba, álljanak még itt a következő megjegyzések:

11. §. Itt az követeltetik, hogy a kérvényben megjelöltesék a találmány címe. Cím alatt valószínűleg a találmány tárgyát kell érteni, vagyis a szabadalmi jogföntartást (Patentanspruch, Claim).

12. §. E szakaszban a szabadalmi díjak 20 év tartamára 2030 forintban állapíttatnak meg. A német patensek csak 15 évre engedélyeztetnek s díjaik 5300 márkát tesznek ki. Húsz évi időre kitennének: a 16 évre 750 márkát, a 17 évre 800 mk., a 18 évre 850 mk., a 19 évre 900 mk., a 20 évre 950 mk., összesen a fönnnebbi 5300 márkával 9550 márkát, vagyis a tvjavaslatban fölvetett díjaknak kétszeresénél többet. Németországban a díjak magasságára nézve panaszok nem emeltettek; sőt inkább a legészszerűbb oltalomnak bizonyultak hasznavehetetlen szabadalmak további érvénybenmaradása ellen s mint ilyenek, nélkülözhetetleneknek mutatkoznak. A díjak magasságának belső jogosultságát azonban csak az adja meg, hogy a szabadalmak értéke velök megfelelő arányban áll. Más országok díjai tudvalevőleg csekélyebbek; az egész időre az Egyesült-Államokban 15 évre kitesznek 1635 dollárt, Angliában 14 évre 3080 márkát, Franciaországban 15 évre 1500 frankot, Olaszországban 15 évre előrefizetéssel 1500 lirát, évről-évre fizetéssel 2100 lirát, Spanyolországban 20 évre 2100 pesetát, Oroszországban 10 évre 450 rubelt,

A 13—22. §-ok lényegében összevágának a német patens-törvénynyel. A 23. §-ra megjegyzem, hogy a javítás-szabadalmak hatályáról jó lesz itt letenni, minthogy az általános jogi alapelvek alkalmazása, kapcsolatban a patens-törvénynek a főszabadalmakra vonatkozó intézkedéseivel, teljesen elegendő s a meghatározott hatálynak szabatosítása itt csak kétségekre s vitás kérdésekre adhatna alkalmat.

24. §. »Minden szabadalom tárgya olyan külső megjelöléssel látandó el; hogy abból »szabadalmazott« minősége könnyen fölismerhető legyen.«

Ez intézkedés egy az amerikai szabadalmi törvénynyel. Célzata nyilván az, hogy arról, valjon valamely tárgy szabadalmazott-e vagy sem, bizonytságot tegyen s elhárítsa azon kellemetlenségeket, melyek szabadalmak nem szándékos megsértésével járnak. Hasonló rendelkezést indítványoztak a német törvény tárgyalásakor. A kormány képviselői ellene voltak. Arra utaltak, hogy ez irányú kényszer káros s zavart okozó. Az üzletember, kinek még sok ily jeggyel ellátott árúja van, zavarba jő, ha a szabadalom az időtartam előtt veszíti érvényét; vagy le kell mondania az árútárban levő árúk további eladásától, vagy törvényellenesen kell cselekednie. Az ipar ennek a jognak, hogy árúját szabadalmi jeggyel ellássa, ily kényszer nélkül is kellő módon hasznát veszi. Hogy ott is elhalmozza, hol az ipar érdeke nem kívánja, az erre célzó kényszer fölösleges. De a szabadalmi jog nemzetközi szabályozásával is ellenkezik ily rendelkezés. Az ily tartalom sohasem lehet nemzetközi joggá. Ha az összes törvényhozások ennek megfelelőleg rendelkeznének, az iparra ebből a legnagyobb nehézségek származnának, a mennyiben szabadalmazott tárgyakkal a nemzetközi forgalom csak úgy válnék lehetségessé, ha e tárgyak a különböző országoktól megszabott jegyekkel láttatnának el. A gyártnmányokat a jegyek egész lajstromával kellene világá eresztetni.

A hátralevő §-okra vonatkozólag a tudós szerző véleményét csak jelzi s a legtöbbre nézve hivatkozik a múlt évi nov. 22—27-ki napokban tartott németországi patens-enquete tárgyalásain elmondottakra s hozott határozatokra, a melyeket egy külön cikkben fogunk e füzetek hasábjain ismertetni.

Az agrár-kérdés Oroszországban.

Irta :

Veszelszky P. Mihály senator.

I.

Anglia önző politikája, melylyel Irland iránt viseltetik, kezdi megteremni gyümölcseit; az ir párt fontosságot nyert a brit politikában. Mégis nehéz megjósolni, mennyiben fognak megvalósulni Parnell-hiveinek autonomisticus törekvései, de annyi kétségtelen, hogy az ir talajon megérlelt agraris kérdés sok keserű pillanatot fog szerezni a jövőben az angol lordoknak.

Oroszországban más viszonyok vannak. Nem vagyunk hijával az agraris kérdésnek mi sem, de távolról sem olyan aggasztó természetű az, mint a nyugoteurópai, és különösen a nagybritanniai és irlandi. Az agraris viszonyok társadalmi szempontból mi nálunk jóval kedvezőbben alakultak. Mindemellett korántsem állítjuk, hogy az Angliában folytatott agitatióból némi-nemű okulást nem meríthetnénk mi is. A nyugoti nemzetgazdáktól hangoztatott, olykor nagyon határozott és a szélsőségekbe csapó teoriákból utmutatást nyerhetünk arra nézve, mily politikát kövessünk a jövőben, a mi a föld birtoklását és használatát illeti. Nem fogunk a kérdésnek mindenoldalu megvitatásába bocsátkozni, de azért nem kerülhetjük el megvilágítását annak, minő alakot ölt nálunk a föld bírása, minő a mi földeink jövedelmező volta, minő szerepet játszik jelenleg a községi szervezet s mily sors vár a községre jövőben, minő hatása van a parasztok számára alapított banknak a paraszt birtok megszállására, minő irányelvek uralkodnak nálunk a földbér fizetésének alávetett kincstári czikkek tekintetében és mily nagy ezek jövedelmezősége. E végből föl fogjuk használni a hivatalos adatokat, a különböző orosz szemlékben megjelent czikkeket, de Mattheinak »Die Wirtschaftlichen Hülfquellen Russlands« című művét sem hagyjuk számon kívül.

A mi Oroszországban a földtulajdont illeti, az első birtokos osztályt a parasztok alkotják. Számuk az összes lakosságnak közel $\frac{5}{6}$ része; az oroszok lakta kormányzóságokban övék a föld

harmada, míg a más osztálybeli egyének tulajdona alig $\frac{1}{6}$, mert a többi mind az államé. Éjszakon és délkeleten a kincstár után a pórok az egyedüli földbirtokosok; éjszakkeleten és tul a Volgán övék a föld $70-90\%$ -a; középső Oroszországban szintén megüti a 70% -ot a tulajdonuk. Csakis a déli és a nyugoti országrész az, hol a magánbirtok vetekszik a pórokéval; sőt volt lengyel, balti és velők szomszédos guberniumokban a magánbirtok felülmúlja a parasztokét nagyság tekintetében. Ebből is kitűnik, hogy Oroszország központjában a parasztság az uralkodó osztály.

Európai Oroszország kiterjedése 425.557,000 deszjatina, ide nem értve a lengyel királyságot és Finnországot. Ha ide csatoljuk a visztulamelléki 11.633,000 deszjatináját, az összes terület, nem számítva Finnország 29.354,000 deszjatináját, 437.190,000 deszjatinát teszen. Ebből

szántóföldre esik.....	94.577,000 deszjatina,
rétiségre esik	53.063,000 »
erdősegre esik.....	175.456,000 »
művelésre alkalmatlan földre...	114.094,000 »
Összesen...	437.190,000 deszjatina.

Ezek az adatok javításra szorulnak annyiban, hogy már 1872-ben a gróf Valujev elnöklete alatt tanácskozó bizottság kimutatta, hogy az oroszok lakta kormányzóságokban az erdőség területé 58.204,000 deszjatinával csökkent, vagyis 114.199,000 deszjatinára szállt alá. Hogy ez idő óta nagyobbodott az erdőségtől megfosztott terület, önként értetődik.

Az évi középtermés 1870—1872-ben a következő számokban nyert kifejezést:

Betakarított	Csetvertj.	Kivéve ebből az elvetett csetvertyeket	A termés százaléka
Őszi.....	101.408,000	76.307,000	4.04 mag
Tavaszi....	146.209,000	105.355,000	3.58 »
Összesen..	247.617,000	181.662,000	
A doni katonaság területén...	3.645,000	2.706,000	3.9 mag
Összesen..	251.262,000	184.368,000	

A földművelés gyors fejlődése az 1840-től 1861-ig terjedő időszakra esik, mert ez idő alatt a termelés 45% -kal emelkedett. A következő évtized alatt az őszi vetemény termése 11% -kal, a tavaszié 9% -kal csökkent; oly annyira, hogy a termés csökkenése felrugott $16\frac{1}{2}$ millió csetvertyre.

Az összes termés 1878-ban 266.401,000 csetvertyet tévén, meghaladta ugyan az 1862 és 1863 évek közép termését, de csak 699 ezer csetvertvtyel, vagyis $\frac{1}{4}\%$ -kal.

1877-től 1879-ig több rozsfélét vitt ki Oroszország a külföldre, mint a hatvanas években, mikor a termés nálunk kedve-

zőbb vala. Az utóbbi években előfordult nagy kivitel azonban meghaladta a nép készletét, azért mezeti gazdaságunk mai állapotában aligha észszerű számítani a kivitel növekedésére.

Az utóbbi évek termései, egybevetve azokat az 1862—1863 évbeliékkal, a magzaporodásból kevesebb százalékat adtak. 1862—1863-ban a termés viszonya az elvetetthez 4·25 magban, 1870-től 1872-ig 3·81 magban, 1870-től 1877-ig 3·7 magban nyert kifejezést; csak is 1878-ban tapasztalható emelkedés, jelesen 4·2 mag.

Az államjavak ministeriumának 1885. évről szóló kimutatása szerint európai Oroszország termése (kivéven a lengyel királyságot) az utóbbi években a következő arányokat öltötte.

A fekete földü guberniumokban 1883-ban 54.500,000 csetv., 1884-ben 74.800,000 cs., 1885-ben 83.000,000 cs., a nem fekete földüekben 1883-ban 36.500,000 cs., 1884-ben 40.200,000 cs., 1885-ben 42.000,000 cs., vagy is összesen 1883-ban 91 millió cs., 1884-ben 115 millió cs., 1885-ben 125 millió csetverty *rozs* termett. Ugyanezen években az *őszi buza* eredményei ezek:

	1883.	1884.	1885.
A fekete földü kormányzóságokban	8.300,000 csetv.	12.400,000 cs.	12.900,000 cs.
A nem fekete földüekben	500,000 »	600,000 »	600,000 »
Összesen	8.800,000 csetv.	13.000,000 cs.	13.500,000 cs.

Tavaszi búza.

A fekete földü kormányzóságokban	26.000,000 csetv.	29.400,000 cs.	20.000,000 cs.
A nem fekete földüekben	1.900,000 »	2.300,000 »	2.700,000 »
Összesen	27.900,000 csetv.	31.700,000 cs.	22.700,000 cs.

Zab termett

A fekete földü kormányzóságokban	56.300,000 csetv.	50.000,000 cs.	40.500,000 cs.
A nem fekete földüekben	38.500,000 »	34.000,000 »	28.500,000 »
Összesen	94.800,000 csetv.	84.000,000 cs.	69.000,000 cs.

Árpa termett:

A fekete földü kormányzóságokban	12.700,000 csetv.	14.300,000 cs.	10.000,000 cs.
A nem fekete földüekben	9.800,000 »	8.000,000 »	7.500,000 »
Összesen	22.500,000 csetv.	22.300,000 cs.	17.500,000 cs.

Mindent együvé véve 245.000,000 csetv. 266.000,000 cs. 247.700,000 cs.

Oroszország mezőgazdasági termékeinek évi értékét Matthaai közel 3 milliárd rubelre becsüli; ebből a földművelésre 2,138.262,500 r., és a baromtenyésztésre 861.515,700 r. esik. Ha ide számítjuk az erdőtenyésztés, madarászat, bortermelés, kertészet és méhészet nyújtotta bevételeket, 3,627.059,200 rubelt kapunk. Minden lakos évi eltartására átlagosan 1·75 csetverty rozsra van szükség; 1 csetverty tavaszi egyenértékű $\frac{3}{4}$ csetverty

rozsszal, s 4 csetverty burgonya felér 1 cs. rozsszal. Vannak kormányzóságok, melyeknek évi termése nem elegendő arra, hogy a lakosságot eltartsa, nevezetesen: az archangelszki, oloneczi, vologdai, szentpétervári, novgorodi, tveri, moszkvai, asztrachani. Több terem, mint a mennyi kell az eltartásra (t. i. fejenként 2 csetvertynél több jut) a következő kormányzóságokban: pszkovi, vjatkai, permi, észtlandi, liflandi, kurlandi, mohilevi, vitebszki, varsói, *kalioi*, vilnoi, *kovnoi*, grodnoi, minszki, kjelcei, lomzsai, lyublinski, petrokovi, *polocski*, *radomi*, *szuvalkai*, szjedleczi, *kijevi*, podoliai, vollhynai, besszarabiai, cherszoni, jekaterinoszlávi, *tavriai*, doni tartomány, *tulai*, rjazani, *oreli*, *kurszki*, *voronézsi*, *tambovi*, *penzai*, charkovi, *poltavai*, csernigovi, *kazani*, *szimbirszki*, *szamarai*, szaratovi, ufai és orenburgi guberniumokban. (A cursiv betűkkel szedettekben 3 és 3-nál több csetverty esik egy lélekre.) A kormányzóságok közül nem azok vannak legjobban megművelve, melyekben az abszolút termékenység a legnagyobb, vagy a melyeknek földje a legtermékenyebb. Négyszög kilométerenként legnagyobb a termés a ploczki, kalisi, kurszki, varsói, kijevi, petrokovi, sulai, támbovi, kjelcei, oreli, poltavai és podoliai kormányzóságokban.

Matthaei szerint 48.289.880 darab háziállat vagyis négyszögméterenként 9'91 fő van Oroszországban.

Janszon számítása azt mutatja, hogy 1859-ben 49 kormányzóságokban 5.124,371 deszj., míg 1878-ban már csak 4.191,069 deszj. volt az állami tulajdon, tehát 18° _o-kal kevesebb. — Nagyon téves az a felfogás, hogy az állam köteles elidegeníteni a saját földbirtokait, mert a magánbirtok rendszeren többet jövedelmez, mint az állam; az állam birtokok jövedelme tíz év alatt 69° _o-kal emelkedett, miből 6'9° _o esik egy évre; ezt nagyon jó szem előtt tartani annak, a ki minden áron az állami földek eladása mellett tör lándsát. Ha az állami javak nem volnának úgy szétszórva, ha rendes tagosításnak vettetnének alá, bizonyára emelkednék jövedelmező voltuk is.

A mi élelmiszereink kiviteli kereskedelmét illeti, ez is gyarapszik, bár ha nem is olyan mértékben, mint az amerikai vagy az indiai. Ha alapul vesszük az államjavak ministeriumának 1884. évi kimutatását, kitűnik, hogy 1870 és 1883 közt az a különbség van, hogy a buza, rozs, zab és árpa kivitt mennyisége több mint megkétszereződött, a mennyiben 1883-ban 84'4° _o-kal volt nagyobb a kivitel, mint 1870-ben, csupán a kukoricza kivitelében mutatkozik apadás.

Kivitelünk legfőbb tárgya a buza, melyre a 14 évből számított átlag szerint az egész kivitelnek 37° _o-a esik. És éppen az az életnem, mely a legnagyobb verseny tárgya az egyes államok közt, melynek ára csökkenvén, a többi életnemek árapadását

vonta maga után; ily szempontból az étellel való kereskedelem-ben tapasztalható crisist joggal nevezhetjük buzacrisisnek.

Különben az ár csökkenés nem tekinthető esetlegesnek; inkább véletlenségből származott volt az az emelkedés, melyet 3-4 év előtt tapasztaltunk, mikor 1880-ban Oroszországban és Európa legtöbb államában, 1881-ben pedig kivált Amerikában roszszul ütött ki a termés. Nyugot-Európában mintegy 15 év óta kezdtek hanyatlani az árak, s ez a mivélés tökéletesebb voltának tulajdonítandó, míg Oroszország mögötte marad a nyugaton már elért eredményeknek. Minthogy nálunk a mivélés hanyag, az orosz életet olcsóbbra becsülik a külföldi piacokon, mint más országbeli árukat. Hogy bedig balső életkereskedelmünk mennyire fejletlen még, legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy a termelés színhelyén nem egyszer magasabb az ár, mint a távolabb fekvő kereskedelmi pontokon, vagy éppen a külföldi piacokon.

Életünk olyan utakon megy ki a külföldre, hogy gyakran elkerüli azokat a helyeken, melyeken örömet fizetnénk többet, mint a mennyit a külföld megad. Lehet ugyan, hogy az életben szűkölködő területek népességében nincs meg a megkívántató vásárló képesség, de azért még is el kell ismerni, hogy a külföldre kivitt életnek jó részét a kereskedelem jobb szervezete s a jobb közlekedési utak birtokában, el lehetne ám osztani a belföldi piacokon. Ebben az esetben nem öltene olyan határozott alakot az a panasz, hogy míg egyfelől többet termelünk, mint a mennyi kell, másfelől nem terem meg annyink, a mennyivel beérhetnénk. Tudnunk kell, hogy nálunk a következő esetek is lehetségesek: Egy földbirtokos Buzulukban 30 kopejkával adta az élet pudját, holott a szállítás és cséplés pudonkint 37 kopejkát tett ki. Egy kozák 2000 pudot vitt Buzulukba, és a szállításért 25 kopejkát fizetett pudonkint; a vásáron 25 kopejkát ígérnek neki. Egyet gondol, három rubel »utavalót« kér a fuvarosoktól s ott hagyta nekik a 235 métermázsa buzát. Más kozák 7000 pudal állított be a vásárra; fizetett pudonkint 25 kopejka fuvarbért, ígértek neki 23 kopejkát; elment, azt sem mondta, hogy befellegzett.

Törvényeink gondoskodnak arról, hogy az állami birtokok idejekorán árverés útján adassanak bérbe; egy bérlet 24 évnél nem tarthat tovább. A bérlő a bérlet pontos fizetésének biztosítására a félévre eső összeget biztosítéskul leteszi, a felszerelésért külön biztosíték, az épületek $\frac{1}{3}$ értéke jár.

A parasztok egyenkint, vagy szövetkezve, biztosíték letévése nélkül vehetik bérbe a földjüktől 15 verszten belül eső állami földeket, még pedig hat évi tartamra. Ha nem jelentkezik árverező, az államjavak ministeriuma maga mivelteti a földeket.

Az 1886. évi költségvetésben az állami földek bérlete

5.337.841 rubelben van felvéve, míg 1885-ben ily czinnen 5.214.834 rubel irányoztatott elő.

Az állami javak után a tényleges bevétel 1882-ben 4.532,246 rub., 1883-ban 4.713,488 r. és 1884-ben 5.197,184 rubelre rugott. — Az erdőkből 1886-ban 869,437 rubel bevétel vétetett fel a költségvetésbe, a tényleges bevétel pedig 1884-ben 809,140 rubelt tett. — Az 1886. évi költségvetésben az összes állami javak bérletösszege gyanánt 8.803,842 rubel volt felvéve.

Közigazdaságunk mai állapotáról hű képet tárnak elénk némely hírlapi cikkek, melyeknek egynéhány fontosabb helyét bemutatjuk.

A parasztok vagyoni helyzetéről így ír az *Ekonomicseszky Zsurnal*: »Mióta növekszik a népesség s a föld kimerül, szaporodik azon földek száma is, melyeket a parasztok a magánzóktól s az államtól bérelnék; ennek folytán az olyan helyeken, a hol kevés a bérelhető föld, a parasztok helyzete egyre súlyosabbá válik; másfelől a parasztok bérelte föld mennyiségét más körülmények is csökkentik, például, a földek olyan birtokosok tulajdonába mennek át, kik megszüntetik a bérletet s magok kezdik művelni a földet. Így aztán a pórok, kik eddigelé a föld bérlése folytán tartották fenn magokat, többnyire tarthatatlan helyzetbe jutván, új földek keresésére kényszerítettnek, és nem gyéren távol (Szibiriában) keresik azt, nagy ártalmára a gazdálkodásnak.«

A volt földesurí parasztok több földet bérelnék, mint a volt állami jobbágyok, a mi világos bizonyítéka annak, hogy az előbbieket föld dolgában jobban jártak, mint az utóbbiak.

A földbirtoklás lényegesen összefügg a falusi község lételevél. Hogy volt-e ilyen községi szervezet a régi Oroszországban, Golovin kutatásai után legalább is kétséges. Éjszakon a községi szervezetet II. Katalin léptette életbe, Ukrajnában pedig csak 1814-ben hozatott be végleg, Golovnin kutatásai szerint, a hol magasabb a kultúra, hol a földbe több munka és pénz van befektetve, a parasztok sorsa türethetőbb, nagyobb becsben tartják földüket. Nem a jobb minőség, hanem a jobb művelés teszi nagyobbá a rentét a földművelő járásokban.

A községi szervezettel rokonszenvező publicisták Golovin szerint főleg két ponton nyargalnak; az egyik az, hogy a község közigazdasági tekintetben gyámság alatt tartja a maga tagjait, a második pedig, hogy segítséget nyújt a tagoknak.

Amde a gyámság csupán olyan művelési módok meggátolásában áll, melyek fenyegethetnék a községi legelő létét, vagy a föld kimerülését okozhatnák. E szerint a »mir« (község) rendelkezik abban, mit vethetnek a parasztok, de nem azért, mintha szíven viselné a pórok sorsát, hanem kizárólag fiskális érdekek

lebegnek a szeme előtt, mert nem akarja, hogy a következő földosztáshoz valaki kihasznált földet kapván, kötelességének megfelelni ne tudjon. Szűnjék meg csak az a felelősség, melyet mindnyájan vállalnak egyért, a mir gyámsága is legott megszűnik.

A mir nyújtotta segítség nagyon hitvány. Mikor valakinek elég a háza, a falubeliek segítenek neki az építőanyagot összehordani; mikor az udvar gazda nélkül marad, a mir vagy akár valamely magános gazda szívesen vállalkozik arra, hogy az özvegyasszony vagy az árvák földjét learassa, rétjét lekaszálja. Csakhogy az anyaghordás mindenha megvendégeléssel jár, s a kaszálás és aratás szintén. Golovin valóban azt véli, hogy a község mai szervezete a mir fokozatosan lassu pusztulását fogja előidézni.

Aztán meg a nálunk folytatott rablógazdálkodás mellett nem is lehet várni a földtől, hogy mindig bő termést adjon. Különben az állami adók szintén nagy terhet képeznek a parasztok vállán, de azért bajaiknak főforrása sem ez, sem a számokra osztott föld kevés volta. A baj okait Golovin a következőben foglalja össze: A parasztok legnagyobb része nem teszi meg a számukra kiosztott földeken azokat a javításokat, melyeket a föld megkíván; nem fordít rá se pénzt, se kellő munkát, mert tudja, hogy a föld csak pár évre az övé, aztán megint más földet varr a nyakába a mir.

A paraszt nem mint a földtulajdonosa, hanem bérlője dolgozik csupán, a kinek az a legfőbb gondja, hogy akármilyen kevéske hasznót nyerjen is a hitvány az osztalékföldön. Világos, hogy ennek a községi szervezet az oka, mely csak ideiglenes gazdává teszi a parasztot, elveszi tőle a kedvet az olyan befektetéstől, melynek haszonélvezetéhez idő kell, már pedig a földművelés, úgyszólván, mindenha ilyen befektetésekkel jár. A közös birtoklás, illetve a mir, épen olyan kevésbé ment meg a tönkrejutástól, akár a magán birtoklás, csupán palástolja a romlást, midőn nem egyszer földhöz köti a vele bánni nem tudó pórt a föld s a tulajdonos kölcsönös kárára. Így aztán az európai nyilvános proletariatus nálunk rejtetté válik, és az osztalék földek el nem idegeníthető volta olykor csak azt szüli, hogy a tönkrejutott gazda nem rendelkezhetik szabadon keresményével. A nagy- orosz parasztok harmadrésze csak képzeletileg bírja a földet, vagy elmegy munkára, mint az iparos kormányzóságokban történik, vagy otthon marad, mint ez a fekete földű kormányzóságokban előfordul, s gazdagabb falusi társainak szolgája leszen.

A kormány segíteni akarván a pórok illetén helyzetén, az osztalékföldek elégtelen voltából indult ki s megalkotta a parasztok számára a földhitelbankot.

Az »Ekonomiczeszkij Zsurnal« kimutatása szerint 1885.

évi május hó elején, vagyis a $21\frac{1}{2}$ évvel a parasztbank megnyitása után, a bank működése 31 millió paraszt lakossággal bíró 20 kormányzóságra terjedt ki. Földet vásárolt 494 falusi társaság, 960 szövetkezet és 192 háztulajdonos, azaz: a húsz kormányzóság lakosságának $1\frac{5}{10}$ -a. Vettek 460 ezer deszj. földet, fizettek érte 25 millió 800 ezer rubelt, melyből 21 millió 200 ezer rubelt kölcsönzött a bank, és 4 millió 600 ezer rubelt magánosok fedeztek.

Ámde kételyek merülnek fel, a mi a bank üdvös hatását illeti. Ugyanis, midőn Kartavcezev, az említett bank igazgatója, beutazta a vidéket, kitünt, hogy az a sok társaság és szövetkezet merőben fictió, mely a bank igénybevételével vásárolta a földet, s hogy a föld nem a lelkek száma, hanem a befizetett összeg nagysága szerint oszlik meg. Így hát a bank alapításánál szem előtt tartott elv a gyakorlatban meg nem valósul, a mennyiben az állam kölcsönadása csupán arra való, hogy a tehetősebb parasztok a többiek közül vagyoniilag kiváljanak.

1886. január 1-én a bank működése már 26 kormányzóságra terjedt ki; a bank tanácsa 2720 folyamodónak megszavazta a kölcsönt. Folyamodott pedig 785 falusi társaság, 1576 szövetkezet és 359 magános paraszt. A vett föld 763,241 deszj, ára 39.700,721 rubel volt, melyhez a bank 32.441,905 rubelt adott.

Tekintve azt a körülményt, hogy a parasztbank is csak a módosabb parasztok malmára hajtja a vizet, egyes orosz közigazdák azt ajánlják, hogy a kincstár vegye meg az eladó földesúri birtokokat, s adja ki a parasztoknak olcsó áron bérbe, mások — pl. Karysev — meg éppen az örökölhető bérleti rendszer mellett kardoskodnak.

II.

Az eddigiekben hű képét vázoltuk Oroszország közigazdasági állapotának. Ha most áttérünk mezőgazdaságunk helyzetére, az eredmény távolról sem kielégítő. Régóta hangzanak a többé-kevésbé jogos panaszok, melyek az utóbbi időben már éles alakot öltöttek.

Alig hogy elzengték a dicsőítő hymnusokat, hogy nálunk 20 millió jobbágy lett a maga ura, azonnal felmerült a vélemény, hogy a parasztoknak jutott földtulajdon kevés, hogy a parasztoknak adott osztalékföld be nem hozza a rája nehezedő terheket. A kormány figyelembe vette a panaszokat, leszállította a váltságdíjat, s megalapította a parasztok számára a földhitelbankot, hogy könnyebben szerezzenek földet. Ettől azonban nem nyert sokat az ügy. Már a gróf *Valujev* elnöklete alatt működött bizottság kijelentette, hogy a közigazdasági viszonyok javítása megkívánja az elemi oktatás fejlesztését s a vallásos érzelmek ápolását; kifejti, hogy a községi szervezetben és igazgatásokban

nagy fogyatkozások mutatkoznak, hogy a földbirtok nagy adókkal és illetékekkel van terhelve, hogy a mezőgazdasági vállalatok nagyon bizonytalanok, s hogy a marhavész és a tűzvészek roppant károkkal sujtják a gazdákat.

Azóta több mint tizenkét év letelt már, némely kivánságok teljesültek ugyan, pl. a sójövedék s a fejadó eltöröltetett, a váltásdíjak leszállítottak és a parasztbank megnyilott, de azért a panaszok meg nem szűntek, és mezőgazdaságunk gyenge oldalai ma is ugyanazok, melyek 1872-ben voltak.

Déli Oroszország mezőgazdáinak 1886. január havában Charkovban megtartott értekezletén *Nerucsev* a következő tételket állította fel:

1. A szállítás javulása és olcsóbbá tétele nem képesít fel arra, hogy az életet haszonnal értékesítsük a külfiacon.

2. A belpiaczokon az értékesítés haszonnal nem történhetik.

3. A termelés mai feltételei mellett a mezőgazdaság a tőkeelhelyezés számára kedvezőtlen talaj; nem vonzza, hanem felémésztí a tőkét.

4. A gabonatermelés magas ára gátolja a dolgozó munkásság fejlesztését.

5. Ennek a drágaságnak tulajdonítható gazdasági ügyeink zilált volta.

6. Oroszország déli részéről jogosan elmondható, hogy a távolról sem fölösleges életet vesztéséggel adja el.

Bírálni könnyebb, mint a bajokat orvosolni. A kérdést rossz mederbe terelték már akkor, mikor az osztalékföldök elégtelen volta mellett izgattak. Hiszen Oroszországban egy négyszög kilométerre alig esik 18 lélek. Nem a föld kevés; a baj abban gyökerezik, hogy az osztalékföldök szerte vannak szórva, hogy azokat bizonyos időközökben más és más kapja, hogy az osztalékföldöket rosszul művelik, és hogy a gazdák erősen függenek a községtől. A paraszt kap három-négy deszjatina földet, mely több tagra oszlik, és primitív eszközökkel extensív gazdálkodást folytat; nem csoda aztán, ha az eredmény kevéssé kielégítő. Mikor a kormány eltörölte a sóadót s a fejadót, és leszállította a váltásdíjakat, ezzel 60 millió bevételtől fosztotta meg a kincstárt; igaz, hogy ezekért a vagyonosabb osztályt terhelő adókban keres kárpótlást, de az is igaz, hogy ily úton kevesebb foly be 60 milliónál.

A földbirtok elégtelen voltán el lehet vitatkozni a végtelenségig; azonban a tapasztalat megmutatta, hogy nálunk a mezei gazdaság szilárd alapokon nyugszik, s hogy a jobb termelés nem ott van, a hol több a föld, s a parasztok osztaléka is nagyobb, hanem azokban a kormányzóságokban, melyekben ugyan kevesebb a föld, s a nép szűkebben él, de a hol több ismer-

retet, fáradságot és tőkét fordít a földjére. Ezekben a kormányzóságokban a természetes rente meghátrál a gazdasági és társadalmi rente előtt. Sok állam nyújt példát arra, hogy kicsiny területen is előnyös gazdálkodás létesíthető.

A mi a falusi községet illeti, olyan kérdés ez, melyet elméletileg aligha lehetne kielégítően megoldani. Két áramlat tapasztalható ezen a téren; az egyéni szabadságról, a munkáról s a technikai javítások igénybevételeéről szóló általános fogalmak a község léte ellen nyilatkoznak; viszont az a meggyőződés, hogy a parasztok mégis csak biztosabban állanak a községi szervezet következtében, s az a félelem, hogy megcsökken a földjük és megszorodik a falusi proletariatus — a községi szervezet védelmére készítet. S ez a két szélsőség aligha összefér. Annyi mindenesetre kétségtelen, hogy a községi szervezet távolról sincs oly nagyon elterjedve Oroszországban, mint sokan képzelték, sőt a hol van, ottan is sokhelyt vagy merőben fictió, vagy pedig a végét járja. A parasztok gyakran vesznek földet a községen kívül, hogy megszabaduljanak a mir nyügeitől; az osztalékföldről való nyilvános vagy titkos lemondás igen gyakran a községi kormányzat önkényétől való szabadulni akarásban leli magyarázatát. A jövőben pedig még újabb csapások várnak a községre, ha t. i. az igazolvány (útlevél) nyerését megkönnyíti a kormány. Olyan sajátságos intézményt, minő a község, kormányintézkedésekkel fentartani nem lehet; ha egyszer arra van kárhóztatva, hogy elveszszén, a kormány minden törekvése mellett is el fog veszni. Amde letüntével nagyszámu falusi proletariatus fog keletkezni. Szomorú jelenség, az igaz, de ha ez az eredmény szükségképeni, nem szabad előtte szemet hunyni s azzal vigasztalódni, hogy hiszen mi rokonszenvezünk ám a parasztokkal. Kétségtelenül legjobban volna úgy megoldani a kérdést, hogy a kinek kedve van ekével dolgozni, hát dolgozzék elegendő föld birtokában, de ha ez gyakorlatilag ki nem vihető, illúsiók helyett jobb előre megfontolni az elkerülhetetlen változás lehetséges következményeit.

Falusi proletariatus már most is van nálunk, bárha nem olyan nyilvános és határozott alakban, mint nyugati Európában. A községi szervezet bomlásával napfényre került az iszákos s a háznélküli typus is. Ezek a szerencsétlenek valóságos proletárok, noha fictio módon még a községhez tartoznak. Az ilyen szerencsétlen flótásnak osztalékföldét rég lefoglalta az uzorás, házát, marháját s felszerelését eladták adósság fejében, és a jobbik ruhája zálogban hever a korcsmárosnál. A község vélt tagja már azt sem tudja, hogy hova hajtsa le a fejét; hol véletlen adta munkával tengődik, majd koldul és lop, és gyakran börtönben vagy szibíriai száműzetésben végzi életét. Nem volna-e jobb, ha

az ilyen szerencsétlen helyzetét jobban megvilágítanák, ha ő is belátná s mások is felérnék észszel, hogy a mely szálak odakapcsolták őt a községhez, szétszakadtak már, hogy földnélküli rab-szolga ő, kinek csupán az állandó munkálkodás adhat még kenyeret? Végre is az ember ügyeinek határozott körvonalozása nagy szerepet játszik az életben.

Mig helyzete nincs kellően megvilágítva, mig olyan félig birtokos, félig koldus, nem is egészen függő, de nem is egészen független, sem ő nem iparkodik azon, hogy rendezze ügyeit, sem más nem fogadja el készséggel munkásnak. A földnélküli paraszt mindenkor találhat munkát a községbeli uzsorásnál vagy a nagy-birtokosnál, a gyárban vagy a házi ipar terén, a városban, vasútnál s egyebütt. A munkás kézben még nálunk nem tapasztalható a fölösleg. Az ilyen fogadott munkás helyzete mindenesetre jobb, mint a fentemlített vélt földes gazdáé. A munkás utóvégre még telkesgazdává válhatik, mire van példa Európában és nálunk is.

Ha egyszer a község tagja elszakadt a községtől, csak nagy gyéren bír lábra állani; erélyét felemészti a mirrel, az uzsorással s a korcsmárossal való harez, sőt tekintve a kölcsönös elke-seredést, az áldozat módot sem talál arra, hogy valaha lábra álljon. *)

A községi szervezet eltűnése tehát módos és szegény emberekre fogja csoportosítani a népességet. A módosok kikerekített telkeken fognak gazdálkodni, a szegények náluk fognak dolgozni. S midőn ez a helyzet határozott alakot fog ölteni, mindkét fél normalis állapotnak fogja tekinteni a viszonyokat, és a falu jóval csendesebb képet fog tárni elénk, mint ma, midőn olyan nagy az antagonizmus a községi életben.

Ily körülmények közt aztán jobb gazdálkodásra, a föld nagyobb termékenységre számíthatunk; ezzel a kettővel pedig többé-kevésbé összefüggnek az ipari és kereskedelmi ügyek is.

Külföldre további jelentékeny életkivitelre csak oly feltétellel számíthatunk, ha a munkálás kevesebbe fog kerülni, s ha a magot gondosabban fogjuk kiválogatni, mint eddig tettük. A kolonialis államokkal csakis úgy versenyezhetünk az európai piacokon, ha a mi életünk jóval olcsóbb áron fog kelni. A siker az agronomikai technika s a mezei munkát illető szervezés javításában keresendő. Sok helyt lehetetlen a technikai

*) Hogy parasztjaink mennyire hanyatlottak erkölcsileg, arról sokat irtak már; nagyon érdekes Titovnak, a rosztovi zemsztvo volt elnökének e téren tett tapasztalata. Rámutat arra, hogy a részegség, erkölcsi romlás (tőleg a syphilis elterjesztése által), kártyás szenvedély, perlekedő hajlam stb., azt eredményezte, hogy a községi életbe, a kereskedésbe, iparba és családi életbe már annyira belefészkelte magát a per-patvar, hogy örökös perlekedés tapasztalható mindenütt.

javítás, éppen a községi rend következtében. A nagyobb gazdaságokban nem végezhették pontosan a munkákat a munkás kezek hiánya miatt. Mig nem lesznek hivatott gazdáink és arra való mezei munkásaink, tartós sikerről álmodozni is kár.

Bármily sors érje kiviteli gabnakereskedelmünket a jövőben, nekünk főleg a belső piaczkokon kell számítanunk fogyasztókra. Ritka az év, mikor nálunk egyik vagy másik helyen rossz termés nem volna; vannak egész kormányzóságaink, melyeknek termése nem elegendő arra, hogy a lakosságot eltartsa. A termékenyebb helyekről ide vitetik a fölösleg. Ha egyszer külföldre való rozskivitelünk jelentősen nem fog csappanni, változtatnunk fog kelleni a módon és élet helyett lisztet, darát, keményítőt, szeszt, czukrot, szarvasmarhát, zsirt, tollat, pólyhöt stb. kivinni nagy mennyiségben a külföldre. Ne feledjük, hogy az európai piaczkokon kívül az ázsiaiak is nyitva vannak előttünk. Természetes, hogy a kivitel tárgyainak illetén változása a gazdaságban is új rendszert kíván, melyeket csakis képzetesebb és felesleggel rendelkező egyének tehetnek magukévá. A mai község a benne uralkodó tudatlan és lusta korhelyekkel aligha beválnék a kiviteli kereskedelem új feltételeibe. Ily viszonyok közepett gyárak fognak felmerülni a községek közelében, hogy a falusi termékeket feldolgozzák; csak hogy a gyárak sikeres munkálkodása szintén rátermett munkásokat kíván, már pedig a mai községből ilyenek ki nem kerülnek.

Hogy az ilyen rend meghonosítása nagy haszonnal járna, önként értetődik, de ez csak olyan kulturális sikerek birtokában történhetik meg, a melyek a mi községi szervezetünkkel meg nem egyeznek.

Természetes, hogy nagyon kíváncs voltam megtartani a községet azokon a patriarchalis alapokon, a melyek az osztalékföldek igazságos feltagolásán, a kölcsönös segítségen és a szegények biztosításán nyugszanak. Ily feltételek mellett még megbékélhetnénk a községi szervezet következményével, a kulturális hátramaradással is. Ámde, ha egyszer az ügy el van rontva, mikor az előbbi erkölcsi és gazdasági oszlopok megvannak ingatva, mikor már a családi és községi szövetkezetek felbomlóban vannak, bizony haszontalan munka a jövőt illetőleg szilárd terveket alapítani az ilyen, magukat leélni kezdő, alapelvekre.

A családi vagyon felosztását kétségtelenül az erkölcsi motívumok okozzák, a községi és családi kötelékek lazulnak, az öregek tekintélyét nem tartják tiszteletben, amaz összetartó és rokoni szellem eltűnt már, mely a régi községet és családot annyira egybeforrasztotta volt. A parasztok jóllétének emelésére számítani oly célból, hogy a családi vagyon felosztása meggátoltassék, mikor ez a felosztás is részben a hanyatlás szüleménye,

annyi, mint bűnös körben forogni, a kiszabadulás minden reménye nélkül. Aztán, ha egyszer különvált a család, nem egyesül többé, bárhogyan növekedett is jólétben.

Mint említők, a baj kiirtására megalkották a parasztok számára a bankot. Ámde ha figyelembe vesszük az eddig elért eredményeket, lehetetlen magunkévá nem tennünk Golovin, Kavelin és Novoszelyszkij véleményét, mely abban foglalható össze, hogy midőn a bank előlegeket ad, csupán előmozdítja azt a természetes processust, hogy a gazdag parasztok kiváljanak a többiek közül.

A bank fennállása óta f. év január 1-ig (Julián naptár) 4311 ügyben határozott; 203 ügyet elutasított, 115 esetben nem lett a vásárlásból semmi; a 3993 esetben engedélyezett előleg 42.827,483 ruberle rugott. Előleget kapott 1182 falusi társaság, 2257 szövetkezet és 569 magános egyén.

Ezek a számok azonban csak azt bizonyítják, hogy az eddig engedélyezett esetek száma nem képes egyensúlyozni Oroszország népességének természetes növekedését, más szóval: a föld iránt való szükséglet erősebben nő, minthogy azt a bank ki tudja elégíteni.

A föld vásárlásának művelete voltaképen kincstári operatio, a mennyiben a vevők a vételárnak $\frac{1}{4}$ részét sem fedezik a magokéból. S ha figyelembe vesszük, hogy a bank eredeti rendeltetésének meg sem felel, azaz: nem látja el földdel éppen azokat, a kik arra leginkább rászorulnak, lehetetlen hozzá nem járulni ahhoz a véleményhez, hogy észszerűbb volna, ha a vételre kínált földeket megvenné a kincstár és bérbe adná a valóban szegény parasztoknak. Aztán meg olyan földalap állana a kincstár rendelkezésére, melyre nagy szüksége lesz, mihelyt a népesség számban gyarapodni fog.

A mi a nemzeti bank működését illeti, erről korai volna szólni, noha itt is érvényesül az a szabály, hogy a hitel csak a jó gazda ügyén segít, míg a rossz gazdát teljesen tönkre teszi.

Kétségtelenül pártolást érdemel az a terv, hogy az állam a maga földeit bérbe adja, azonban az állami földek eladása semmi esetre sem ajánlható, mert mostanában a föld ára 1870-hez viszonyítva, több mint $\frac{1}{3}$ részszer csökkent.

Általában kívánatos, hogy a kormány a növekedő népesség számára kellő földrészlettel rendelkezzen. Noha nem vettük számba sem Szibíriát, sem közép-ázsiai birtokainkat, de nem árt, ha a kormány előrelátó s nem szorítkozik merőben a közel jövőre. Kívánatos az is, hogy az állam a valóban rászoruló egyéneknek adja kézbe a földet, de egyszersmind mintagazdaságokat is létesítsen.

Minthogy a népesség szaporodik, a községi szervezet pedig szükségképen bomladoz, nagyszámu falusi proletariatus keletkezik, melynek eltartása komoly gondokat fog adni a kormánynak. Természetesen sok szegény ember ráadja fejét a napszámos életre és a gyári munkára, de az is igaz, hogy soknak lesz kedve a gazdálkodásra. Ilyen esetben a kormány a tartalékföldek s az áttelepítés birtokában sikerrel szabályoztatná az agraris kérdést, nem engedve azt annyira kifejlődni, mint Nyugat-Európában. Ily szempontból nem lehet rokonszenveznünk Karysevvel, ki az örökösödés szülte bérletrendszer mellett kardoskodik, mert ez végre is a föld megváltását eredményezné, holott épen az ellenkező kívánatos, hogy t. i. a kormány szaporítsa földkészletét.

Összefoglalva az előadottakból folyó következtetéseket, kitűnik, hogy gazdaságunk fájó helyei: a földnek hanyag művelése, a gyenge termés, a munka szervezetében mutatkozó rendszertlenség és a falusi lakosságnál a közviszonyokban jelentkező ingadozás. A mi pedig a javítás módjait illeti, ezeket az 1872-ik évi bizottság a maga munkálataiban pontosan kijelölte; útmutatásai és tanácsai ma is érvényesek.

A részletekre vonatkozólag meg kell azonban jegyeznünk, hogy az az általános vélemény, hogy t. i. a parasztnak nincs elegendő földjük, nem egészen alapos; továbbá hiú a községi szervezet megőrzésén fáradozni ott, a hol feloszlásnak indult; mégis, tekintve azt, hogy a falusi proletariatus szükségképen szaporodni s a népesség számban növekedni fog, minden eszközzel meg kell tartani, sőt gyarapítani a kincstári földek készletét, mert az agraris viszonyok normális szabályozása a jövőben csakis ezen az alapon várható.

Oroszból fordította: Csoréy László.

É r t e s i t ő.

A porosz államvasutak 1887—1888-ban. A porosz országgyűlés képviselőháza most tárgyalja az 1887/88. évi budgetet. Érdekesnek találjuk a kormány költségvetési előterjesztése alapján az államvasutakra vonatkozó főbb adatok közlését, mert az összes államok között Poroszország rendelkezik a legnagyobb államvasúti hálózattal.

A vasutigazgatás költségvetési előirányzata 427 quart lapot magában foglaló vaskos kötetet képez, a melyben lehető részletességgel vannak a kiadási tételek felsorolva. A porosz államvasutak 11 igazgatósági kerületbe vannak beosztva, összes hosszuk 1887. april 1-én 21,863 km.-re van előirányozva, a költségvetési év végére pedig a hálózat hossza 22,593 km.-rel irányoztatik elő. Az egyes igazgatóságok közül legnagyobb hálózattal bír a brombergi 3606 km.-rel, legkisebbel az altonai 1011 km.; 587 km. vasut magánvasutak által kezeltetik.

Az állam számlájára államilag kezelt vasutak bevételi előirányzata 681.090,000 márka; 8.660,000 márkával kevesebb, mint 1886/1887-re előirányoztatott. A személy- és podgyász-forgalomból előirányoztatik 177.690,000 m. (az előző évhez kevesebb 2.470,000 m.), a teher-forgalomból 472.110,000 márka (— 4.050,000).

A vasut-üzleti kiadások 390.536,863 m. rugnak, a kamatok és törlesztési járulékok 69.803,753 m. A központi (miniszteri) igazgatás és a berlini vasuti biztosság 1.370,470 m. igényel, a nippesi műszaki vasuti iskola 20,600 m., az összes állandó kiadások ezek szerint 461.731,686 m. tesznek, a bevételi fölösleg pedig 220.801,408 m. rug. Ebből 165.300,808 m. a vasuti adósság kamatozására, 2.200,000 m. állami kiadások fődözésére fordittatik. A tiszta fölösleg 53.300,599 m., ebből 4.137,781 m. vasuti adósság törlesztésére fordittatik, 5.289,268 m. államadósságok fődözésére számíttatik el és 43.873,550 m. az 1887/88. évi állami kiadások fedezéseül vétetik igénybe.

A vasutak átmeneti és rendkívüli kiadásai 10,354,000 m. tesznek, úgy, hogy ezek levonásával a bevételi fölösleg 209.947,408 m.

A költségvetésben a kiadások egyes igazgatóságok szerint vannak megállapítva, a bevételek azonban összesítve. A költségvetésben 71,075 tisztviselő és alkalmazott állása van rendszeresítve; ezen 71,075 alkalmazott 39 fizetési osztályba van sorozva. Az igazgatósági elnökök száma 11, fizetésök 10,500 m., a hivatalnokok legkisebb fizetése 1350 márká.

A központi igazgatás a ministerium három osztályában intéztetik, mindegyik élén áll egy ministerialis igazgató 15,000 m. fizetéssel. Ezeken kívül van a ministerium ezen osztályaiban 23 előadó tanácsos (vortragender Rath) 7500—9900 m., átlag 8700 m. fizetéssel, 52 expediens, calculator, registrator, revisor 3000—5400 m., átlag 4200 m. fizetéssel; ezeken kívül az építési igazgatás 28 irodaitkára és 28 iroda-szolgája fizetéseinek egy része is a vasutak költségvetéséből fölőztetik. A vasuti bizottságban van 1 elnök 9300 m., 2 tag 4200—6000 m., átlag 5100 m., 3 vasuti titkár 2100—3600 m., átlag 2850 m. fizetéssel, 1 üzleti titkár, 1 iroda-tiszt, egy szolga. Remuneratiókra a ministerium ezen három osztályában 150,000 m. van fölvéve és ennek egy része a vasuti szakokból tartott fölolvadások díjazására fordíttatik.

Angol mezőgazdasági statisztika. Február 5-én terjesztették a parlament elé a Nagybritanniában 1886-ban bevetett területről és az aratási eredményekről szóló táblázatos kimutatást. Anglia teljes búzaaratása 58.071,171 bushelt tett, a mi 1885-höz képest 15.950,077 bushel, azaz 21° „ csökkenést jelent; az átlagos hozadék acre-onként 1886-ban 26,87 bushel, 1885-ben pedig 31.51 bushel. A csökkenés Anglia minden kerületében észlelhető, kivéve Cornwall, Worcester, Stafford és Westmoreland kerületeket. Walesben az összes búzaaratás 1.501,075 bushel s acre-onként 21.86 bushel, a mi 0.33-mal több, mint a normalis aratási becslés. Skóciában a búzatermés 1.895,652 bushel, acre-onként 33.77 bushel, 1885-ben pedig 34.33 bushel. Az évi átlag ekként kisebb a tavalyinál, de közel egy bushellel nagyobb a közönségesnél. Az összes eredmény Nagybritanniában ilyképen 61.467,898 bushel, a mi egybevetve az előző évi 77.587,666 bushellel, a kevesebbet 7.8^o „. Irland szintén csökkenést tüntet fel a búzatermelésben, a meny nyiben az 1885-iki 2.048,103 bushelhez képest 1886-ban 8.21^o „-kal kevesebb: 1.879,987 bushel termett.

Rozs az egyesült három királyságban 78.309,607 bushel termett az 1885-iki 85.721,632 bushellel szemben s e 8.65⁰/₀ csökkenés egyenletesen oszlik el az ország minden részében. A zabtermés kedvezőbb, a mennyiben Nagybritannia egész termése 169.376,088 bushel volt, 5.57⁰/₀-kal több, mint az előző év hozadéka. E részben Wales az egyetlen tartomány, melyben csekély csökkenés volt.

Az egyes kerületek átlagos termését egybevetve, a legkevesebb búzatermés Breconban (acre-onként 16.86 bushel), a legtöbb Aberdeenenben (acre-onként 40.55 bushel), a legkevesebb árpa (16.03 bushel) Shetlandban, a legtöbb (44.95 bushel) Renfrewshireben. Zabból ugyane tételek: 16.2 bushel acre-onként Shetlandban és 61.98 bushel Cambridgeben.

A hüvelyes veteményekből sok helyt ki nem elégítő volt a termés; borsó és bab még a középátlagot sem éri el. Az egész országban termett bab 10.307,187 bushel, borsó 5.855,382.

Burgonya 1886-ban 5.835,487 ton termett, 1885-ben pedig 6.874,242. A kevesebbet tehát 8.45⁰/₀. Legnagyobb a csökkenés Irlandban, hol a százalékszám 16⁰/₀, Wales és Skócia kissé többet termeltek.

A szénatermés összege 5.763,295 ton., míg a lóhere termése 3.311,449 ton., az összes takarmány tehát 9.074,684 ton.

Összehasonlítva az 1886. évi számokkal, csak a takarmány termése mutat fel emelkedést a középtermésen felül. A gabona és kapás-növények mind alatta maradnak az átlagnak, jóllehet tavalyhoz képest itt-ott emelkedés constatálható. Irlandban a búza, árpa, bab s burgonya termése kisebb, a zab és széna termés emelkedett.

Az osztrák-magyar consulatesok. A külügyminiszterium által az osztrák-magyar consulatesok ügyforgalmáról kiadott közleményekben érdekes adatokat találhatni consulatesaink területi elhelyezéséről. Ezen adatokat a következőkben ismertetjük:

Az 1885. év végén Ausztria-Magyarországnak 454 consulatesa volt, ezek között 68 valóságos. Ezen szám a következőleg oszlik meg: Volt consulates

Európában . . .	275	ezek között	52	valóságos consulates
Ázsiában . . .	60	»	9	»
Afrikában . . .	44	»	6	»
Amerikában . . .	71	»	1	»
Ausztráliában . .	4	»	—	»

A fekvés szerint megkülönböztetve, tenger melléken volt 350 consulatus, közte 35 valóságos és a szárazföldön 104 consulatus, közte 33 valóságos; még pedig

	tenger melléken		száraz földön	
	consulatus	ebből valóságos	consulatus	ebből valóságos
Európában . . .	206	22	69	30
Ázsiában . . .	50	7	10	2
Afrikában . . .	35	5	9	1
Amerikában . . .	35	1	16	—
Ausztráliában . .	1	—	—	—

A rangot tekintve, a consulatusok közül 44 (ezek között 25 valóságos) főconsulatus, 146 (ezek közül 32 valóságos) consulatus, 114 (ezek között 10 valóságos) alconsulatus és 150 (ezek között 1 valóságos) consuli ügynökség.

A területet tekintve a német birodalomban 25743 km²-re, Franciaországban 17,051 km², Nagybritanniában 9534 km², Olaszországban 7798 km²-re, Hollandiában 11,000 km²-re, Portugáliában 8395 km²-re esett egy-egy consulatusunk. Egy-egy valóságos consuli hivatalnok az európai Törökországban 6982 km²-re, Romániában 3249 km²-re, az európai Oroszországban 538,963 km²-re esett; európai Törökországban ugyanis 14 consuli hivatal volt 38 fizetett hivatalnokkal, Romániában 9 hivatal 40 hivatalnokkal és az európai Oroszországban 5 consuli hivatal 10 fizetett hivatalnokkal.

Az osztrák-magyar alattvalók száma az egyes consuli hivatalok területén a következő volt: Chicago 80,000, Pittsburg 52,000, Bukarest 43,740, Lipese 35,000, Kiew 17.575, Odessa 16000, Boroszló 15052, Belgrád 14000, Crajova 12000, Konstantinápoly 10000.

Közgazdasági folyóiratok szemléje.

Annalen des deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausg. von Hirth u. Seydel. 1887. januáriusi füzet :

Das Reichsgesetz vom 15. März 1886, betr. die Fürsorge für Beamte und Personen des Soldatenstandes in Folge von Betriebsunfällen.

Der Reform der Branntweinsteuer.

Miszellen.

Archiv. für Eisenbahnwesen. Herausg. im Ministerium für öffentliche Arbeiten. Berlin, 1887. január—februáriusi füzet :

Hoff: Die Wohlfahrtseinrichtungen für die Bahnarbeiter der preussischen Staatseisenbahnverwaltung.

Zur Geschichte des russischen Eisenbahnwesens. — Konstante und variable Eisenbahnbetriebskosten von Sympher nebst Nachwort von W. v. Nördling. — Die bayerischen Staatsbahnen im J. 1884. — Die Eisenbahnen in Schweden und Norwegen im J. 1884—1885. — Die Eisenbahnen in Brasilien. — Eisenbahnen und Trambahnen in der Kolonie Neu-Süd Wales im J. 1884. stb.

Archiv für Post und Telegraphie. 1887. januáriusi füzet :

Die Neujahrsnacht im Stadtpostamt zu Berlin. — Die Erdstromaufzeichnungen in den deutschen Telegraphenleitungen. — Das Post und Telegraphenwesen Argentiniens im J. 1884. — Die Postsparkasse Italiens im J. 1884. — Zur Geschichte der Postschiffahrt in England stb.

Jahrbücher für Nationalökonomie u. Statistik, herausg. von Johannes Conrad: 1887. januáriusi füzet :

I. Abhandlungen.

Schulte: Die Besoldungsverhältnisse der Universitätsprofessoren in Preussen.

II. Nationalökonomische Gesetzgebung.

Reitzenstein: Die neuere wirtschaftliche Gesetzgebung Frankreichs.

III. Miszellen.

Strauss: Die Hausindustrie im Deutschen Reiche.

Kügler : Der Verband der Arbeiter-Kranken- und Invaliden-Unterstützungsvereine Österreichs.

IV. Übersicht über die neuesten Publicationen Deutschlands und des Auslandes.

V. Die periodische Presse des Auslandes.

VI. Die periodische Presse Deutschlands.

Journal de Chambres des Commerces, et d'Industrie etc. 1887. januáriusi füzet :

L'Arbitrage. — Le traité de commerce entre la France et la Grèce. — Les droits sur les céréales. — La question des sucres. — L'admission temporaire des frontes. — La fin des crises commerciales.

Nouvelles de France.

Extraits des délibérations des chambres de commerce de France, d'Algérie et des colonies françaises.

Extraits des délibérations des chambres syndicales de France.

Chambres de Commerce française à l'étranger.

Nouvelles des colonies françaises.

Extraits des délibérations de chambres de commerce de l'étranger.

Journal des Economistes. Revue de la science économique et de la statistique. 1887. januáriusi füzet :

Gustav de *Molinari* : L'année 1886.

Arthur *Raffalovich* : Le renchérissement de l'argent à la fin de 1886. — Les conversions en Allemagne.

Edward *Vignes* : L'individu et l'état.

Edmond de *Molinari* : La crise de l'industrie du sucre en Russie.

Maurice *Block* : Revue des principales publications économiques de l'Étranger.

Sophie de *Raffalovich* : Lord Shaftersbury.

Inauguration de la Statue de Cobden à Stockport.

Bulletin. — Société d'économie politique. — Statuts de la société d'économie politique. — Sociétés de statistique de Paris.

Comptes rendus.

Chronique économique.

Journal de la Société de Statistique de Paris. 1887. januáriusi füzet :

Procès verbale de la séance du 15. decembre 1886.

M. d. *Foyot* : Histoire de la dette publique en France, d'après l'ouvrage de M. A. Vührer.

J. de *Crisenoy* : Les établissements hospitaliers en France.

Leopold *Hugo* : Sur un point curieux de l'histoire du commerce des céréales.

A. *Michaet* : Essai d'une histoire sommaire de la presse périodique par G. L. Picardi.

Le conseil supérieur de statistique.

Monatshefte zur Statistik des deutschen Reichs. 1886. novemberi füzet:

Zur Statistik der Krankenversicherung der Arbeiter im J. 1885.

Die Branntweinbrennerei und die Branntweinbesteuerung im deutschen Zollgebiet, währ. des Etatsj. 1885/1886.

Bierbrauerei und Bierbesteuerung in d. Zollgebiet während des Etatsj. 1885/1886.

Überseeische Auswanderung aus dem d. Reich.

Vorläufige Übersicht über die Ergebnisse der Rübenzuckerfabrikation in dem Kampagnejahr 1886/1887.

Russische Revue. Vierteljahrschrift für die Kunde Russlands. Herausgeg. von R. Hammerschmidt. 1886. évi negyedik füzet:

Blau: Die Lage der russischen Tabaksindustrie im J. 1885.

Keussler: Zur Geschichte der Domänenbauerpacht.

Kleine Mittheilungen: Baumwollenproduction im Gouvernement Eriwan, Russlands Seidenbau. — Die Betriebsergebnisse der russischen Eisenbahnen im ersten Halbjahre 1886. — Russlands Ausfuhr von Spiritus im ersten Halbjahre 1886. — Russlands auswärtiger Handel in den Jahren 1875. bis 1885.

Statistische Monatschrift. Herausg. von der k. k. statist. Central-Commission. 1887. évi januáriusi füzet.

Josef *Jekelfalussy*: Ungarns Gewerbe- und Industrie-Statistik im J. 1885.

Mittheilungen und Miszellen.

Literaturberichte.

The Chamber of Commerce Journal 1887. februáriusi füzet:

International Chambers of Commerce. — Official. — Final Report of the Royal Commission on Depression of Trade and Industry. — Railway Rates. — Commercial Education. — The french watch-making industry. — Commercial failures in the United Kingdom, the United States and Canada in 1886. — The Currency Question. — Imperial federation prize essay competition. — The association of Chambers of Commerce. — Commercial failures. — Tariffs and Commercial treaties. — Education and technical instruction. — Trade Returns. — Reports of H. B. Majesty's Consuls. — Correspondence. — Chamber of Commerce Deliberations etc.

Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte. Herausg. von Eduard *Wiss*. 1887. évi első füzet:

Wiss: Die Wohnungsnoth der ärmeren Klassen der Bevölkerung in den Grossstädten.

Der Merinoschaf und der Wollzoll.

Fuld: Aus dem Verbrechenbudget des deutschen Reichs.

Walraf: Volkswirtschaftliche Korrespondenz aus London.

Bücherschau.

Zeitschrift des kön. bayerischen Statistischen Bureaus. 1886. évi
3. füzet :

Müller : Die Zwangsweise Veräußerung landwirthschaftlicher Anwesen in Bayern.

Definitive Ergebnisse der Volkszählung am 1. Dezember 1885 in Bayern.

Stiftungen und Stiftungszuflüsse im Königreich Bayern während des J. 1884.

Notizen.

Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft (Tübingen.) 1887. évi
első füzet :

Fricker : Über die Einwirkung des Erscheinens einer Verfassungs-urkunde auf das bestehende Recht.

Wagner : Finanzwissenschaft und Staatssocialismus mit einer Einleitung über *Steins* und *Roschers* Finanzwissenschaft.

Schüffle : Kolonialpolitische Studien. II.

Litteratur.

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

XI. ÉVFOLYAM.

1887.	M Á R C Z I U S 15.	III. FÜZET.
-------	---------------------	-------------

Az aranyvaluta elmélete és Németország újabb valuta-rendszerének következményei.

Irta :

Dr. Pisztóry Mór. ¹⁾

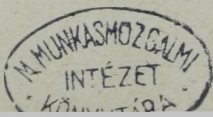
Az európai államok a legújabb időkig, az egyetlen Anglia kivételével, vagy az ezüstöt, vagy mind a két nemes fémeket együttesen használták az állami pénzürték meghatározásának alapjául. Az aranyérték csak újabban kezdett elterjedni. Az egyféle érték elméletének első tudományos fejtegetése *Chevalier*: »De la Monnaie« című művének 1850. évi első kiadásában található ki az általa javasolt »simple étalon« és később »monometallisme«-nak nevezett egy valutás rendszer meghonosítására az ezüstöt ajánlotta és csak akkor, mikor az ezüst értéke csökkeni kezdett, szegődött az *aranyvaluta* hiveihez.

Hoffmann már 1838-ban megjelent művében (»Die Lehre vom Gelde«) az aranyat tekinti azon fémnek, mely egy általános értékmérő követelményeinek leginkább megfelel és ezt az arany kiváló becsének, ritkaságának és nagy használhatóságának tulajdonítja. Egy font szinarany értékét $15\frac{2}{3}$ font ezüsttel, 1600 font rézzel és 9700 font vassal veszi egyenlőnek.

Az aranyvaluta védelmére kelő tudományos irodalom főleg az 1860-ik év után indul meg és különösen Németországban

¹⁾ Ezen értekezés mutatvány szerzőnek a Lévy-díjjal koszoruzott nagyobb pályaművéből, mely a m. tud. Akadémia II. osztálya anyagi segélyével fog megjelenni. Miután szerző ezen, a nemzetgazdaságtan legújabb irodalmát és kérdéseit tárgyaló művét csak öszre fogja sajtó alá rendezni, bizonyára szívesen fogják venni olvasóink a jelen értekezést, mely a valuta kérdésre vonatkozó fejezetnek képezi egyik részletét.

A szerkesztő.

kezdték az aranyvaluta egyedüli tudományos jogosultságát nagy hévvel hirdetni.

Az 1867. évi párisi kiállítás alkalmával tartott pénzügyi konferencián az arany találtatott egyedül alkalmasnak egy nemzetközi pénzegység megvalósítására. Ausztria csak úgy volt hajlandó a latin unióba lépni, ha Franciaország aranyvalutát hoz be és az 1869. évi francia enquêt csakugyan az aranyvaluta behozatala mellett nyilatkozott.

»Am Golde hängt, zum Golde drängt — doch Alles!« E szavakkal jellemzi Wagner Adolf a valuta kérdésre vonatkozó újabb nemzetgazdasági irodalmat. Az aranyvalutának egyik legrégibb híve Németországban *Soetber*, a ki már 1856-ban megjelent emlékiratában Németországnak az aranyvaluta behozatalát javasolta; csak hogy ennek kivitele mindaddig, míg Ausztria is a német szövetséghez tartozott, elháríthatatlan nehézségbe ütközött, de mindjárt 1867-ben Ausztriának a német szövetségből való kilépése, és a Majna által határolt észak-német államok szövetségének létrejötte után megindult a mozgalom az aranyvaluta mellett. A német kereskedelmi gyűlés (Deutscher Handelstag) állandó választmánya 1867-ben pályadíjat írt ki azon módzatok meghatározására, a melyek segítségével legczél-szerűbben lehetne az ezüst valutáról az aranyra áttérni. A bíráló-bizottság a beérkezett művek közül hármat ítelt jutalomra méltónak, melyek mindenike más-más szempontból tekintetett a kérdés megoldására becsesel bírónak. — *Grote* és *Millauer* értekezéseit a német kereskedelmi gyűlés maga tette közzé, *Weibezahn* pályadíjas művét (Zur deutschen Münzreform), ezen szerző czikkeinek és röpiratainak egész sora követte, melyek mindannyian az aranyvaluta rögtöni meghonosítását sürgetik. *Grote* és *Millauer* tisztán gyakorlati szempontból tárgyalják a kérdést, fejtegetéseik tehát sem elvi jelentőséggel, sem általános érdekekkel már nem bírnak, egyedül azon körülmény érdemel fölemlítést, hogy az aranyvalutára való átmenetel összes költségeit 18 millió ezüst tallerra számították, a mennyibe már, mint alább látjuk, az ezüst készlet *felének* bevonása került, — *Weibezahn* irataiban főleg a kettős valuta lehetetlenségét fejtegette és az aranyvalutát a mi pénzünknek megfelelő aranyforintra kívánta alapíttatni, 10 arany forintot 25 frankkal véve egyenlőnek. A francziák által

fizetendő hadisarcz még meg sem volt állapítva, midőn Weibezahn egy német nemzetgazdászati folyóiratban már is amellett szólalt fel, hogy az ezüstpénz a forgalomból kivonassék és csak mint váltópénz használtassék, a bevont ezüst helyett pedig azonnal aranypénz veressék és az ebből származó veszteség a hadisarczból fedeztessék.

A német nemzetgazdáknak 1871-ben Lübecken tartott kongressusa *egyhangulag* az aranyvaluta mellett nyilatkozott és annak azonnal leendő megvalósítására az időt a lehető legalkalmasabbnak nyilvánította. Az 1871. évi decz. 4-iki német birodalmi törvény valóban meg is tette az első intézkedéseket az aranyvaluta életbeléptetésére. Ezen törvény egy birodalmi aranypénz (Reichsgoldmünze) veretését rendeli el, melyből $139\frac{1}{2}$ darab egy font finom aranyat tartalmaz (1. §.)

Egy ilyen aranypénz $\frac{1}{10}$ -ed része »mark«-nak neveztetik és 100 fillért (Pfennig) foglal magában (2. §.) A pénzegység a *márka*. A 10 márkás aranypénzen kívül még 20 márkás aranyok is veretnek; ezek ép úgy, mint a 10 márkások, 900 rész arany és 100 rész rézből álló öntvényből veretnek. (3. és 4. §§.) A birodalmi kanczellár fölhatalmaztatik a birodalom egész területén forgalomban levő nehéz súlyú ezüst pénzeket (többnyire tallérok) bevonni és ennek költségeit a birodalmi pénztár (hadisarcz) készletéből fedezni. (11. §.) A régi veretű aranypénzek szintén bevonandók és helyettök új aranypénzek veretnek. Az 1873. évi július 3-iki birodalmi törvény ezenkívül még 5 márkás arany pénz veretését is elrendeli, egy font aranyra 279 darabot véve (2. cikk); ezenfelül a márka-rendszer szerint még ezüst-, nikkel- és rézpénzek veretnek. Ezüsből 5 márkás, 2 márkás, 1 márkás, 50 és 20 filléres pénzek veretnek oly módon, hogy egy font ezüsből 100 márka kerüljön ki. (3. cikk.) A régi ezüst és más váltópénzek bevonása és az új pénzek veretése a birodalom számlájára történik, de mind ezen fönt elősorolt pénzekből nem verhető több, mint fejenként 10 márka ezüst és $\frac{1}{2}$ márka egyéb váltópénz. (4. cikk.) — Azon időponttól fogva, melyben az 1871. évi törvény által meghatározott birodalmi aranyérték (Reichsgoldwährung) életbe lép, senki sem köteles 20 márkánál nagyobb összeget birodalmi ezüst pénzben és egy márkánál többet réz- és nikkelpénzben elfogadni.

A birodalmi és országos pénztárak azonban ezen pénzeket bármely összeg erejéig kötelesek fizetés fejében elfogadni, vagy aranyra beváltani. (9. cikk.) — Magánosok számlájára a birodalmi pénzverdek más pénzt, mint 20 márkás aranyat nem verhetnek. (12. cikk.)

Az 1873. évi birodalmi törvény által kilátásba helyezett fejedelmi rendelet az aranyvaluta föltétlen életbeléptetését illetőleg azonban még ma sem lett kibocsátva, hanem e helyett 1876. január hó 6-án egy birodalmi törvény hozatott, mely elrendeli, hogy a régi veretű ezüst tallérok 3 márka aranyértékben, tehát névértéköknek megfelelőleg, bármely összeg erejéig fizetésre használhatók. *Minthogy pedig a kormány ezen ezüst tallérok további bevonását az 1879. év május havában fölfüggeszté, a német birodalomban ma szintén a kettős valuta egy neme van érvényben, mert az ezüst tallérok az arany márkához való viszonyát törvény állapítja meg.* Ezen tallérok számát a hivatalos adat 117 millió darabra (à 3 márka) becsüli, Dechend ellenben az osztrák vere-tüeket is számítva, mert a törvény ezekre is kiterjed, közel 133 millió darabra becsüli azokat.

A német birodalomnak ezen állapota, a valuta kérdés mai állásának megítélése szempontjából, különös fontossággal bír, mert a valuta-kérdés legujabb irodalma csaknem kivétel nélkül azon tapasztalatokból indul ki, melyek a német birodalmi aranyvaluta életbeléptetése körül tétettek és korunk egész gazdasági válsága az ezüst azon elértéktelenülésével hozatik kapcsolatba, melyért a német birodalmat tömeges ezüst-eladásai miatt okozzák.

Németország *Arendt* számításai szerint az aranyvaluta megvalósíthatása céljából 1875-től 1878 deczember végéig 6.727,151 vámfont ezüstöt adott el és az eladásból 66.238,015 márkával vett be kevesebbet, mint a mennyi az arany $15\frac{1}{2}$ -szer magasabb értékének megfelelt volna.

Minthogy pedig az ezüst-eladás fölfüggesztéséig, vagy is 1879 május hó 16-ikig még 394,000 vámfont ezüst adatott el, tehát Németországnak az ezüst eladása, illetőleg levonásából származó összes értékvesztése *Arendt* számítása szerint 73.2 millió márkát tenne.

Dechend, a német birodalmi bank elnöke, 1879. évi június hó 18-án tartott parlamenti beszédében közel 72 millió márkára becsülte a szenvedett veszteségeket. A »Freihandels-Correspondenz« ellenben néhány nappal a birodalmi gyűlés főnemlített ülése után csak 39.₃ millió márkára becsüli azokat, mert az ezüst eladás által szenvedett veszteségből a váltópénz veréséből származott nyereséget levonni kívánja. *Dechend* és *Arendt* ellenben a váltópénzt államadósságnak tekintik, ami az 1873. évi törvény intézkedéseinek csakugyan meg is felel (9. cikk 1. f.) Egyébiránt ezen nyereség aranyvaluta nélkül is elérhető lett volna. — *Soelber* végre az összes érték-veszteségeket 44 millió márkára becsüli.

Különben bármekkora volt legyen is a német birodalmi kincstár vesztesége, ez távolról sem birhat oly nagy fontossággal a valuta-kérdés megítélése szempontjából, mint azon további következmények, melyekkel az ezüstnek Németország valuta-politikája által okozott *elértéktelenítése* járt, és melyek az utóbbi évek legjelentékenyebb eseményeit képezik a gazdasági élet terén. A valuta-kérdésre nézve beállott nagy átalakulás a tudományos irodalom terén főleg azon gazdasági jelenségeknek eredménye, melyek az ezüst nagymérvű értékcsökkenése folytán következtek be. Minő állást foglal el valaki ma a valuta-kérdésre nézve, az főleg attól függ, minő okoknak tulajdonítja az ezüst elértektelenülését.

Amerika fölfedezése előtt az arany 12-szer oly drága volt, mint az ezüst (1 : 12), azután $13\frac{1}{2}$ és 14 között ingadozott, míg végre a jelen század kezdetétől fogva 1871-ig 15.₂—15.₉ között változott, vagy is egy uncia ezüst ára 59—62 pence volt. (Egy pence 5 kr.) 1871 óta úgyszólván minden megszakitás nélkül évről évre csökken az ezüst ára és ennek megfelelőleg növekszik az arany értéke az ezüsthöz képest, tehát az arany mindig drágább, az ezüst évről évre olcsóbb lesz, mint azt a következő tabella mutatja :

Év	Egy st. uncia ezüst ára a londoni piacon	Az arany értéke az ezüsthöz viszonyítva
1871 :	60 ₉ pence ¹⁾	15 ₅
1872 :	60 ₄	15 ₆
1873 :	59 ₄	15 ₉
1874 :	58 ₅	16 ₁
1875 :	56 ₇	16 ₅
1876 :	52 ₉	17 ₅
1877 :	54 ₉	17 ₂
1878 :	52 ₁	17 ₉
1879 :	51 ₄	18 ₄
1880 :	52 ₄	18 ₀
1881 :	51 ₁	18 ₂
1882 :	51 ₁	18 ₂
1883 :	50 ₉	18 ₆
1884 :	50 ₃	18 ₃
1885 :	47 ₅	19 ₉
1886 : január hó	46 ₅	20 ₂
1886 : május hó	45	20 ₈

Az angol parlament már 1876. július hóban küldött ki egy bizottságot, mely *Goeschen* elnöklete alatt az ezüst elértéktelenülésének okaival foglalkozott és azokat a következőleg állapította meg:

1. Az ezüst termelés növekedése az éjszakamerikai Unio államaiban, különösen a nevedai bányákban.

2. Angol-India Londonban székelő kormányzóságának azon intézkedése, hogy a szokásos ezüst-szállítmányok helyett az indiai államkincstárra utalt váltókat küld Indiába, ezekkel azután leszámítolás útján és más módon számos fizetés kiegyenlítettik, és így főleg a nagyobb forgalom számára ma Indiában sokkal kevesebb ezüstre van szükség, mint az »India Council Bills« név alatt ismert kormány-váltók meghonosítása előtt.

3. Az ezüst demonetizálása Németországban és a Skandináv államokban.

4. Az ezüst forgalni pénzek magán-számlára szabadon engedélyezett veretésének megszüntetése.

Ezenkívül van még egész sora azon okoknak, melyek az

¹⁾ Egy pence = öt o. é. krajczár. Egy uncia (ounce) az angol (Troy-) fontnak $\frac{1}{12}$ része = 31₁₀₄ gramm. Egy standard uncia ezüst, 31₁₀₄ gr. súlyú ezüst öntvény $\frac{925}{1000}$ rész színezüst tartalommal.

ezüst értéktelenülésére befolyással vannak, úgymint: az ezüst-termelés költségeinek kisebbedése, részint a nagy technikai haladások, részint a higanynak — mely a hidegolvasztás legfontosabb segédanyaga, — nagy árcsökkenése,¹⁾ az aranynak fényszerzési és ipari célokra folyton növekvő fölhasználása, és az ezüst használat csökkenése folytán. Az ezüstöt főleg azon újabb időben nagyon elterjedt félezüst cikkek szorítják ki a tömegesebb használatból, melyek, mint a china-ezüst, alpacca stb. bizonyos 0/0-ig ezüstöt is tartalmaznak.

De mindezen és még más okok daczára, minők a még alább említendő aranyjáradékok és aranyban fizetendő vámok, mégis főleg azon négy oknak kell az ezüst folyton növekvő elértéktelenülését tulajdonítani, melyeknek azt az angol bizottság már 1876-ban tulajdonítja. Minthogy pedig az egyes írók újabb időben főleg aszerint foglalnak állást az arany, vagy a kettős valuta mellett, amint az egyik vagy másik okban vélik inkább az ezüst-elértéktelenülés főokát fölismerhetni, tehát okvetlen meg kell érintenünk azon adatokat, melyek az egyik vagy másik oknak befolyását bizonyítják. *Sőtber*, az aranyvaluta legtudományosabb képviselője Németországban egy külön tanulmányt szentelt ezen adatok föltüntetésének, melyből a legfőbb eredményeket, más forrásokból vett adatokkal kiegészítve, a kérdés bővebb megvilágítása céljából átvenni szükségesnek tartjuk, hogy így a kettős valuta alább említendő érveit alaposabban megitélhessük.

Ami az angol Select Committee által fölemlített első pontot illeti, erre nézve a nemes fémtermelés adataira utalunk, melyekből kitűnik, hogy az ezüst-termelésnek 1882 óta mutatkozó csökkenése daczára, az ezüst ára folyton tovább hanyatlik. Ami pedig az amerikai unió nevedai bányáit illeti, melyek mesés gazdaságának szokták leginkább az ezüst árhanyatlását tulajdonítani, ezek ezüst termelése évről évre csökken és a termelés évi értéke ma már 12 millió dollárról 7 millió dollárra szállott alá, anélkül, hogy az ezüst árak további csökkenését ezen körülmény megakadályozhatta volna. Különben a nevedai bányák nemcsak az ezüst, hanem az aranykészletet is csaknem hasonló mértékben

¹⁾ A higany ára 240 frtről 80 frtra szállott le, pedig a comstocki (nevedai) bánya maga évenként 20,000 palack higanyt fogyaszt.

szaporították; mert a Lod Comstok-bánya Nevedában 40—50°/_o aranytartalommal bír. Az ezüst termelés terén egyáltalán nem állott be oly jelentékeny változás, mely az ezüst értékének oly nagymértvű árcsökkenését indokolhatná. Az aranytermelés újabb időben csökkent ugyan, de mégis nem oly mértékben, hogy az arany értékének oly nagymértvű emelkedését, aminővel újabban találkozunk, — egymagában megmagyarázhatná.

Sokkal nagyobb fontosságot kell tehát a második oknak, t. i. az indiai kormányváltók behozatalának tulajdonítanunk. Itt mindenekelőtt megjegyezzük, hogy az aranyvaluta hívei főleg Keletindiát és Chinát tekintették azon országoknak, melyek ezüst szükséglete határtalan és melyek az ezüstöt nagymennyiségű áru kivitelükért cserébe mindig szívesen fogják venni. India és China kiviteli cikkei, u. m. opium, rizs, gabona, pamut, juta, bőrök, indigo, thea, kávé, selyem, stb. Európában és az amerikai Unió államaiban mindig keresett áruk fognak maradni, s így az ezüst Ázsiában mindig vevőre talál. Ehez járul még azon körülmény, mire *Soetber* különösen nagy súlyt látszik fektetni, hogy Keletindiában és Chinában a kincsgyűjtés és elrejtés szokása még ma is csaknem oly általános, mint az ókori népeknél volt, úgy, hogy az indiaiak, ha pénzre van szükségök, rendszeren ezüst-ékszereket visznek a pénzverdébe, vagy a bankárhoz, hogy ott ezüst-pénzre cseréljék be azt, de pénzt a bankárnál vagy pénzügyintézeteknél gyümölcsözés czéljából elhelyezni nem szoktak soha, ezt inkább elrejtik a föld gyomrába, ahol azután sok ezüst örökre elrejtve marad. Chinában, egy angol forrás szerint, egy kegyvesztett helytartó vagyonának elkobozása alkalmával 600,000 kilogr. ezüstöt találtak elrejtve.

Mindezek alapján *Soetber* szerint az ezüst szükséglet az egész keleten állandóan növekedőben fog maradni, mert : a) a keleti népek legnagyobb részénél csak újabb időben veszi kezdetét a termény gazdaságtól a pénzgazdaságra való átmenet és főleg az adónak pénzben való fizetése ; b) mert a lakosság szegénysége és csekély pénzkészlete az ezüst pénz általános és csaknem kizárólagos használatára utal ; c) mert a kincsgyűjtés az ezüst-készlet nagymértvű fogyasztásával jár.

De épen ezen okok folytán bír az ezüstárára különös fontossággal az ezüst-szükségletnek az indiai kormány-váltók meg-

honosítása által eszközölt csökkentése. Fizetések váltó utalványozások által az indiai kormányzatnál mindig szokásban voltak, már az indiai társaság idejében 1.800,000—2.500,000 font sterlingre rugott az évi váltó-utalványok összege. Mint törvényes intézkedés, ezen kormányváltók 1859 óta állanak fönny és azok folytonos szaporodását az indiai államháztartásnak teljesen megváltozott pénzviszonyai okozzák. Míg ugyanis az indiai kormánynak Londonba beszolgáltatandó fizetései 1860 előtt évi 5—7 millió font sterlingnél többet nem tettek, addig jelenleg ezen fizetések átlag 17 millió fontra rugnak, ami több mint másfél millió kilogram ezüst mennyiségének felel meg; ezen felül az indiaiaknak az angol piacon teljesítendő privát fizetéseik is évi 3 millió sterlingre becsülhetők és így India évenként 20 millió font sterling ezüstöt lenne kénytelen Londonba, illetőleg Angliába küldeni. Ezen összeg legnagyobb része a kormányváltók leszámítolása által, minden ezüst küldemény nélkül történik. India ugyanis újabban főleg vasutak építésére tetemes összegeket vett föl kölcsön és ezekért a kamat többnyire angol tőkebirtokosoknak fizetendő, tehát a londoni állampénztárba küldendő. Ennek törlesztésére azon váltók kerülnek vissza Londonba, melyeket az angol kormány utalt az indiai pénztárra. Ezüst helyett tehát a váltó folyik vissza, s így India ezüst-szükséglete ezáltal kisebb lesz, mert 20 millió font sterlingnek ily módon való fizetése által több mint 2 millió kilogramm ezüst elküldése kerülhető el. Kelet-Indiának ezüst termelése nem lévén, ezen ezüstöt Amerika vagy Európából volna kénytelen beszerezni, s így India kereslete ezüst után annál inkább fog csökkenni, mennél inkább növekedik Angliában kötött államkölcsöneinek évi kamata és mennél aktivebb marad India kereskedési mérlege; mert mindaddig, míg az angol polgároknak Indiában teljesítendő fizetéseik vannak, ezeket ezüst küldemény helyett ismét a kormányváltóknak Indiába leendő visszaküldése által fogják kiegyenlíteni. Szóval ezen váltók Anglia és India közt fölmerülő fizetéseknél pénz helyett használtatnak és csak a különbözetek egyenlítettnek ki időnkénti leszámítolások által.

Kelet-India nemzetközi kereskedését illetőleg:

Az áru kiviteli többlet a behozatalt				az ezüst bevitele többlet:			
levonva tett:							
1861—70-ig évi átlag	477 ₈	millió márká ért.		194	millió márká		
1871—80-ig » »	465 ₉	» » »		110	» »		
1880—1-ben	433	» » »		78	» »		
1881—2-ben	698 ₂	» » »		107 ₆	» »		
1882—3-ban	668 ₁	» » »		149 ₆	» »		

Az India Council Bills évi értéke:

187 ⁰ / ₁ — ⁴ / ₅ évi átlag	11.364,000	font sterling
187 ⁵ / ₆ — ⁷⁹ / ₈₀ » »	12.966,000	» »
188 ⁰ / ₁ -ben » »	15.240,000	» »
188 ¹ / ₂ -ben » »	18.412,000	» »

Míg Soetber csaknem kizárólag ezen körülménynek tulajdonítja az ezüst értékcsökkenését, addig az 1877. évi amerikai bizottság az indiai kormányváltóknak erre semmi befolyást sem tulajdonít. Annyi bizonyos, hogy ezen váltók India ezüst szükségletét kisebbitik és ennyiben ezek befolyását az ezüst árára kétségbe vonni nem lehet, de pusztán ezen ok az ezüst értéke oly nagymérvű csökkenésének, a minővel ma állunk szemben, magyarázatát nem adja és az elértéktelenülés főokát mindenesetre az európai államoknak újabbán követett valuta-politikájában kell keresnünk.

Ami különösen Németországot illeti, melynek az aranyvalutára való áttérését, az angol bizottság azon okok sorában, melyek az ezüst értékét csökkentették, különösen kiemelte, e részben már fönnebb említettük, hogy a németek két legjelesebb szakembere jelentékenyen eltérő összegben számítja Németországnak ezen rendszer-változtatásból származó kárát, de még a Németország által eladott ezüst mennyiségére nézve sem vágnak össze teljesen adataik. Arendt, mint fönnebb említettük, 7.721,151 vámfontra vagyis 3.860,000 kilogrammra becsüli az 1874—1879-ig eladott ezüst mennyiségét, Soetber ellenben csak 3.552,448 kgrammra. Soetber kimutatja, hogy ezen eladott ezüstmennyiség értéke azon összegnek, melylyel ugyan ezen idő alatt, illetőleg 1871—79-ig az ezüst a bányatermelés útján szaporodott és azon összegnek, mely az indiai kormányváltók által az ezüstöt pótolta, csak 10% tette, s így az ezüst árának lenyomására csak igen csekély befolyással lehetett.

Soetber szerint ugyanis 1871—79-ig tett:

- a) az ezüst-termelés összes értéke 1710 millió o. é. arany forintot
 b) az indiai kormányváltók » 1050 » » » » »
 c) a német ezüst eladás » 313 » » » » »

Tehát összesen 3073 millió o. é. arany forintot.

De Soetber ezen számítása egy igen sajátoszerű hypothesisen alapszik, amennyiben az indiai váltókat egészen egyenlőnek veszi az ezüst-termelés szaporodásával és amennyiben az ezüst termelést úgy számítja, mintha 1871 előtt az ezüst bányatermelés útján egyáltalán nem is szaporodott volna. Indiai váltók és ezüsttermelés 1871 előtt is léteztek. Ha az indiai váltókat nem számítjuk és az ezüst termelésnek csak az előbbi évekhez viszonyított többletét, nem pedig egész összegét vesszük, akkor a Németország által eladott ezüst összege nem 10⁰/_o-kal, hanem közel 40⁰/_o-kal növelte 1874—79-ig a piacra került ezüst-készlet többletét.

Egyébiránt Németország aranyvaluta rendszerének hatása nem is annyira a piacra került ezüst mennyisége által nyilvánult, *mint inkább az ezüst és a kettős valutával bíró államok azon óvintézkedései által*, melyeket a német ezüst-pénznek országaikba való beözönlése ellen tenni kénytelenítették, és melyeknek következménye az lön, hogy már most ezen államok is sokkal kevesebb ezüstöt használtak föl pénzverésre, mint azelőtt. A latin unió államai, főleg a német ezüstnek országaikba való özönlése elleni védelem céljából szüntették meg az öt frankos ezüst-pénznek szabad kiverését, és ez okból szüntették be később teljesen azok veretését. Hogy ezen intézkedésre Németországnak életbeléptett új valuta-rendszere készítése a latin unió államait, azt legjobban magának Soetbeernek Cernuschi előtt tett azon nyilatkozata bizonyítja, hogy Németország az aranyvaluta behozatala alkalmával arra számolt, hogy Párisban az ezüst-pénz veretése továbbra is teljesen szabad marad, s így Németország összes eladandó ezüstjéből ott magán számlára 5 frankosokat fog veretni és azokat francia arany frankokra beváltani, melyekből azután otthon márkokat fog veretni.¹⁾ Soetber ezen nyilatkoza-

¹⁾ »L'Allemagne avait compté, nous a-t-il dit (Soetbeer), que le monnayage de l'argent resterait libre à Paris et qu'elle pourrait ainsi faire frapper en pièces de 5 Francs tout son argent, puis échanger les

tát, melyet Cernuschi 1878-ban tett közzé, későbbi irataiban sehol sem tagadja, s így a latin unió csakugyan nagy károsodásának vette elejét az ezüst-pénz verésének fölfüggesztése által. De az ezüst pénzverésének az $1 : 15\frac{1}{2}$ arányu értékszerinti megszűnése a latin unió egész területén tetemesen csökkenté az ezüst utáni keresletet és az ezüst használati értékét. Mily nagy mértékben csökkent ennek folytán az ezüst utáni kereslet, azt legjobban bizonyítja azon körülmény, hogy az unió államai közül az öt frankos ezüst pénzek veretésének fölfüggesztése előtt 1873—77-ig Franciaország 358 millió, Belgium pedig 149 millió franc erejéig vert 5 francos ezüstpénzt.

De mindazon okokon felül, melyeket az angol bizottság felsorolt és melyek befolyása ma általánosan el van ismerve, még más okok is léteznek, melyek az arany utáni keresletet növelték, az ezüst utánit pedig csökkentették. Az ezüst elértéktelenülésétől való félelem csakhamar a *bankokat is arra bírta, hogy érczfedezeteket lehetőleg aranyban biztosítsák*, és ezüst-készleteiktől a lehetőség szerint szabaduljanak. Az északamerikai unió államaiban 49 nemzeti és 13 állami bank 1879-ben január hó 1-én egyességre lépett az iránt, hogy minden pénzműveleteiket aranyban fogják végezni, mi által az ezüstöt pénztáraiktól lehetőleg távol tartják, és ez által a nagy-kereskedőket és bankárokat is arra kényszerítik, hogy üzleteiket aranyfizetésekben kössék meg. Az osztrák-magyar bank fémfedezete 1865-ben 1.500,000 frt arany és 120 millió frt ezüsből állott; 1871-ben az aranyérték már 44 millió frt, 1884-ben pedig 78 millió frtot tön. A Norvég bank 1872—75-ig aranykészletét 1.193,000 frtról 8.167,500 frtra; hat olasz bank aranykészletét 1881 óta 121 millió liráról 244 millió lirára emelte; a hollandi bankot a kormány 50 millió forint ára arany vásárlására és ugyanannyi ezüstnek veszteséggel való eladására jogosítja föl. Ezenfelül *több állam aranykölcsonöket kötött*, illetőleg a fölvett államadósságok kamatainak aranyban leendő fizetésére kötelezte magát. Oroszország aranyjárdé-

francs d'or en marks. La démonétisation ainsi opérée n'aurait rien ou peu coûté. Mais voilà que la France arrête le libre monnayage de l'argent! C'est une trahison (!?) s'écria-t-il. Cependant l'Allemagne est engagée, elle ne reculera pas devant les sacrifices.» *Cernuschi: La Diplomatie Monétaire en 1878. Paris, 1878. p. 93.*

kos vasuti kölcsönei közel 700 millió frt erejéig, Magyarország aranyjáradékos kölcsönre 467 millió frt erejéig és Ausztria aranyjáradékos kölcsöne 272 millió frt erejéig aranyban kamatoznak, s így évenként jelentékeny mennyiségű aranypénzt vesznek igénybe. Idejárul még azon körülmény is, hogy *a vámokat újabban több állam*, ezek között Ausztria-Magyarország is, — *aranyban szedi*, holott azelőtt ezek ezüstben, vagy államjegyekben voltak fizethetők. Ha mindehhez még hozzávesszük a nemzetközi áruforgalom nagy haladását és azt, hogy az ennek folytán keletkező fizetés kiegyenlítések tulnyomólag aranyban teljesítendő, akkor elég magyarázatát bírjuk az ezüst folytonos árcsökkenésének és az arany növekvő drágulásának. A nemzetközi kereskedés értékforgalma 1873 óta Neumann — Spallart áruforgalmi adatai szerint 22°/_o-kal növekedett, ellenben az arany évi termelése ugyan azon idő alatt 2°/_o-kal, 1870 óta pedig 14°/_o-kal csökkent.

A forgalmi javak és a nemzetközi forgalomban kiválóan szereplő arany mennyiségének egymáshoz való aránya ez által oly nagy változást szenvedett, hogy az mulhatlanul visszahatott a forgalmi javaknak aranyban fizetendő árára és valóban a legkiválóbb szakférfiak azon állandó árcsökkenést, mely 1873 óta észlelhető, csaknem kizárólag az arany elégtelenségének és az ezüst demonetizálásának tulajdonítják :

»Money scarce, silver flat!«

Igy hangzik már évek óta a londoni börzének a világ minden része felé küldött napi tavrata :

»Pénz kevés, ezüst lanyha!«

A magyar postaügy történetéhez.

Írta :

Dr. Acsády Ignác.

Ha a jogász a jogélet, a katona a honvédelem, a tanár az iskolaügy szervezetében látja a népek szellemének kinyomatát, fejlődésében pedig a nemzet egész történetének visszatükröződését, úgy a postaügy ismerője hasonló joggal alkalmazhatja e szempontot a postaintézményre. Mint az állam többi intézménye, ez is igen kiváló érdekeket szolgál s azért fejlődésében a nemzeti kultúrának legalább egyik mozzanata lép elénk. Sőt a postaintézmény a többiek mellett fontosabb is, mint első pillanatra látszik. Keletkezése messze visszanyúl a multak homályába; létele már legkezdetlegesebb alakjában fejlettebb politikai és művelődési szükségletekre vall s az első összekötő kapcsolatok közé tartozik egyrészt az állam középpontja s annak exponáltabb tagjai, másrészt a különböző nemzetek közt. A béke vagy a háború istenasszonyának adománya-e a posta, s fejlődését mi mozdította inkább elő: az egyes országok közt folyó kereskedelmi árucseré vagy a romboló hadjáratok vihára, az végre is mellékes. A postaintézmény minden nemzeti érdeket egyaránt szolgálni igyekezett már első, primitív formáiban s emellett kezdettől fogva hatalmas életerő, kifogyhatatlan fejlődési képesség rejtett benne. Terjeszkedett szakadatlanul s mindig újabb és újabb területeket vont be hálójába. Felhasználta az emberi szellem minden haladását; értékesítette a technika összes vívmányait; minden új felfedezés kitágította az ő hatáskörét is s minden új találmányt a saját szolgálatába igyekezett vonni. Ma kiaknázza a gőzt és a villamos erőt, a hajózást és a vasutakat, sőt legujabban már magához vonta a takarékpénztári intézményt is. Fejlődik, halad tehát folytonosan s fejlődésében csakugyan az egyes idők geniusának képe látható. Jelenleg hatalmas, messze szétágazó nagy szervezetté nőtte ki magát, mely ezer meg ezer embernek ad kenyeret és sok millió ember fontos érdekeit gondozza, szükségleteit elégíti ki.

E nagyszerű intézmény méltán sorozható a modern világ csodái közé s az emberi nem bámulatos haladásának egyik érté-

kes tényezőjét, de egyszersmind egyik legszebb eredményét láthatjuk benne. Közgazdasági, közművelődési, forgalmi és állampénzügyi mozzanatok és érdekek ölelkeznek ma ez intézményben s kölcsönöznek neki valóban első rangu jelentőséget. De e fontosságra nem egyszerre tett szert; századok folyamán, világrendítő események közt érlelődött nagygyá. Csakhogy már szerény kezdeteiben is magában hordotta későbbi nagysága csiráit; már akkor fontos állami szükségleteket szolgált s az ő fejlődésében e szükségletek időnkénti változása, fokozatos kibővülése lépésről lépésre szemmel kísérhető. El lehet mondani, hogy a postaintézmény századok óta egyik fokmérője, eddig talán nem is eléggé figyelemre méltatott mérlege a népek állami és gazdasági, anyagi és szellemi állapotainak és jelzője azok változásainak.

A magyar postaintézmény, legalább az, mely háromszáz esztendő örömében és bujában végig kísérte nemzetünket, eredetileg külföldi termék, idegen intézmény volt ugyan, de olyan gyorsan megvetette gyökerét a magyar talajban, annyira összenőtt a hazai viszonyokkal, olyan buzgón szolgált a állami és társadalmi érdekeinket, hogy történetének, fokozatos fejlődésének földerítése multunk, nemzeti kulturánk ismeretéhez igen becses adalékot nyújthat. A magyar postaügy történetének megírása teljes elismerést érdemlő vállalat tehát s kellően valósítva a leghálásabb feladatok közé tartozik. E célú tűzte ki magának *Hüberth* Károly terjedelmes művében,¹⁾ mely négy füzetben közrebocsátta, immár befejezett egész kép a közönség kezében van. Vállalatáról csak a dicséret és elismerés hangján nyilatkozhatom, noha mint első uttörő munka, kétségkívül ez is a kezdet nehézségeivel küzd s csak megnyitotta, de bizonyára be nem fejezte azon művek sorát, melyek a magyar postaügy háromszáz esztendő történeti fejlődését minden részletében földeríteni, megvilágítani lesznek hivatva. E fentartással azonban csak ismételhetem az elismerés fentebbi szavait *Hüberth* művéről. A szerző feladata minden nehézségével tisztában volt, midőn a komplikált és nagyarányu intézményt a történeti fejlődés folyamán igyekezett egész nap-

¹⁾ A postaintézet Magyarországon. Keletkezése, fejlődése és működése napjainkig. Irta *Hüberth* Károly m. kir. postatiszt, helyettes postafelügyelő Kőszegen.

jainkig élénk vezetni és jelenkori bonyodalmas, sokoldalú működését a modern közönségnek bemutatni. Buzgalommal, lelkiismeretesen járt el feladatában, melynek nagyságát kellő komolysággal fogta fel. Sokat tanult, kutatott, dolgozott, mielőtt könyvét megírt. Nem abban keresi feladatát, hogy egy pár német munkát kivonatoljon s az ekkép összehányt-vetett anyagból készült compilatio-félét hangzatos frázisokban új felfedezéskép vigye az olvasó elé. Sokat olvasott, sok anyagot gyűjtött, de amiért még inkább elismerést érdemel, az anyagot helyes rendszer alapján csinosan, elég élvezhető alakban tudta feldolgozni. Műve számot tevő, figyelmet, dicséretet érdemlő munka, mert fel van dolgozva s nem szárazon, formátlanul, élvezhetlenül adja az anyagot, de nem is csupán szakember számára készült; nem egyedül a postai intézménynél alkalmazottaknak akar a szolgálatban utbaigazitást, a rendeletek és szabályok tömkelegében vezérfonalat nyújtani. Hüberth egységesen feldolgozott munkát adott, melyben a statisztikai kimutatások vagy egyes rendeletek s más nyers adatok csak mellékesen némely állítások igazolásául, a szöveg fejtegetéseinek megvilágításául szerepelnek, míg különben az előadás egységesen és élénken halad előre s minden művelt ember érdeklődését ébren tarthatja.

E munkának van tehát belső becse, habár írója kétségkívül csakis mint postaügyi szakférfiu jöhet számba. A postaintézményt egész nemzeti kulturánk fejlődésével nem hozza kapcsolatba. Gazdasági jelentőségét ismeri ugyan, de még sem tett olyan széleskörű közgazdasági tanulmányokat, hogy annak ebbeli jelentőségét egész nagyságában földeríthetné. Engem műve első sorban a hazai történetírás szempontjából érdekelt, hisz történeti alapon és fejlődésben adja elő egy fontos közintézményünk átalakulásait egész a jelenkorig. Módszere föltétlen helyeslést érdemel. El lehet róla mondani, hogy minél jobban közeledik korunkhoz, annál behatóbb, annál alaposabb és kilégítőbb lesz előadása, mert annál gazdagabb, annál teljesebb és többoldalú lesz a forrás-készlet, mely rendelkezésére áll s mely akár van kiadva, akár nincs, sokkal kényelmesebben hozzáférhető, mint a régibb anyag, melyből közléseit merítenie kellett volna. A XVIII. század elején végbement óriási politikai átalakulások után, a postaügyben is gyökeres változás állott be. Megszűnt a belhábo-

ruk romboló ideje. Mint minden belső intézmény, a posta is szabályszerűen, nagyobb rázkódtatások nélkül fejlődhetett. Szervezete megszilárdult, ügymenete, kezelése pontos szabályok szerint történt, eredményei gondosan elszámoltattak. Mindez a sokféle anyag lényeges részében megvan ma is s a szakember tudja, hol keresse; tudja hova kell fordulnia, hogy gyorsan teljes és tiszta képet nyerjen a régi viszonyokról. E mellett ez az anyag már olyan nyelven van írva, melyet nálunk minden műveltebb ember ismer. E nyelv, fájdalom, nem a magyar, de nem is a holt latinnyelv, melynek elsajátítását ma mástól, mint specziális »tudós«-tól igényelni alig lehet. Ez időszakot vagyis a szatmári béke utáni időket egész a jelenkorig, melyre nézve egyébiránt igen hasznavehető német irodalmi segélyforrások is kínálkoznak, Hüberth műve szépen és elég kimerítően, de mindenesetre nagyon tanulságosan tárgyalja.

Kevésbé mondhatni ezt a régibb századokról, melyekre a kutatást rendkívül megnehezíti az anyag szétszóródása. Alig van nagyobb levéltárunk, melyek egyes gyűjteményeiben becses és néha bő készlet nem kínálkoznék, de mégis sehol sincs olyan gazdagon, hogy egy bizonyos korszak postaügyi viszonyait teljesen földeritené. Ez anyag felkutatása és feldolgozása annyi időt igényelne, mennyivel egy ember nem rendelkezhetik. Nem is teszek Hüberth Károly urnak szemrehányást azért, hogy mint gyakorlati állásban működő hivatalnok, a levéltári kutatás nehéz és időt rabló, sőt gyakran hálátlan munkájára nem vállalkozott. A mit ő tett, az magában véve is dicséretet érdemel. Nagyban és egészben felhasználta a hazai történetirodalom közkézen forgó segédeszközeit. Átnézte a feldolgozott munkákat, melyek közül specziálisan tárgyával csak nagyérdemű tudósunk, Wenczel Gusztaf egy tanulmánya foglalkozik, míg a többi inkább mellékesen érinti néha a postaügyet. Buvárkodott okmánygyűjteményeinkben, tudósaink és az akadémia kiadványaiban s minden legcsekélyebb adatot értékesíteni igyekezett. A mit talált, az együttvéve nem sok ugyan, de ez nem az ő hibája. Őt bizonyára nem érheti a vád, hogy föl nem használta mások szorgalmának eredményeit, nem érheti a szemrehányás, hogy történetírásunk eddigi előmunkálatait számba venni elmulasztotta volna.

Felhasznált lekiismeretesen mindent, a mi számára irodal-

munkban kínálkozott. De ez egészben sem sok s minél régibb időre tér vissza, annál kevesebb az anyag is. Igen helyesen cselekedett tehát, hogy a legrégibb időkkel, melyek művelődési életét sok másban is még mindig sűrű homály borítja, gyorsan siklik át s műve tulajdonképen csak a szatmári békével kezdődik. De azért a XVI. és XVII. századra, főleg I. Ferdinánd király korától kezdve már jobban kiterjeszkedik. A külföldnek volt már akkor postaintézménye, mely bármi szerényen alakult, mégis csiráját képezte annak a nagyszerű és óriási hálózatu intézménynek, mely a modern népek háztartásában oly rengeteg munkát teljesít. Már akkor létezett, sőt terjedt és szilárdult a Taxisok postaintézete s 1530-ban Bécsset és Pozsonyt is összekapcsolta. Ez időtől, de különösen 1558-tól fogva a nagy kuruczháborúig, tehát valami másfél századon át, a királyi Magyarországon, mely hazánk mai területének akkor csupán egy részét, alig harmadát, a dunántúli megyék közül azokat, melyek Budától, Fehérvártól, Esztergomtól e fontos török végváraktól távolabb estek, valamint a dunáninneni s a felsőmagyarországi megyéket, sőt ezeket sem egészen ölelte föl, mindig működött, állandóan szervezett postaintézmény. Erről Hüberth nyújt ugyan némi felvilágosítást, de művének ezen része mégis sokkal inkább töredékes, semhogy további kiegészítést nem igényelne. Hüberth művét nem is annyira bírálni, mint általában méltatni s saját kutatásaim eredményével kiegészíteni e sorok célja. Évek óta keresve adatokat Magyarország XVI. és XVII. századi művelődéséhez, a postaügyre vonatkozólag szintén rengeteg anyag ment át kezeimen. A postaügy maga csupán mellékesen, mint a kor egyik kulturfényezője érdekelt ugyan s így a roppant anyagnak csak igen csekély részét használtam fel. De egyrészt ez is elég, hogy Hüberth művének e korszakot tárgyzó lapjai sok nem jelentéktelen adalékkal kibővítettessenek, másrészt lényegesen megkönnyebítheti a későbbi kutató munkáját, mert legalább megjelöli neki azon gyűjteményeket, hol bizonyos évekre igen gazdag és sokoldalú anyagot találhat.

A postaintézmény meghonosodását hazánkban nem az üzleti forgalom érdekei, hanem kizárólag közigazgatási és katonai szükséglet okozta. Minő rendkívüli akadályokba ütközött a XVI. század dereka felé még a legfontosabb hivatalos levelek elküldése

is, bizonyítja Rorario pápai nunczius, ki 1539-ben Budáról azt írja,¹⁾ hogy nehéz Magyarországon alkalmat találni levélküldésre. Azok, kiket ilyesmire használni lehetett: a Bécsbe utazó kereskedők, nem akartak rá vállalkozni s inkább titokban onnantak el, nehogy egy-egy levél miatt bajba keveredjenek. A kormánynak tehát önmagának kellett közegekről gondoskodni hivatalos levelei és rendeletei szétküldésére. Az első vonal a bécs-pozsonyi, mely mint Hüberth mondja 1530-ban, midőn I. Ferdinánd király Pozsonyban országgyűlést tartott, a királyi udvar számára készült, mely azon mozgalmas időkben lehetőleg gyorsan igyekezett a külföldi hírek birtokába jutni. A másik postavonal katonai célból létesült; a német birodalomból hazánkba jövő segélyhad számára, mint Hüberth mondja, az élelmezési vonal mentén egész Esztergomig szerveztetett 1542-ben s a hadi posta jellegével birt. E vonal azonban már 1540-ben is fenállt,²⁾ s talán egyideig állandóan működött, ámbár ez nem bizonyos, mert meglehet, hogy az akkor Buda ellen működő királyi hadak szükségleteire rögtönöztetett. Mathias de Taxis, a német birodalmi postákat megalapító család egyik tagja szervezte, ki a nevezett évben személyesen bejárta az egész vonalat, sőt a király megbízásából eljutott Ó-Budáig. Bécsujhelytől Esztergomig Komáromon át összesen hat rendes állomás volt, míg Komáromtól Győrbe a közlekedést egyszerü küldöncz közvetítette, ki minden utért egy rénes forintot és 15 krajczárt (egy magyar forintot) kapott. De Esztergom csakhamar török kézbe jutott s ezzel a postavonalnak nemcsak végállomása elveszett, sőt úgy látszik néhány évre az egész szervezet megszűnt.

De már 1555 körül mindenesetre ismét volt hazánkban posta, habár végállomása már nem Esztergom, hanem Pozsony volt. Ferdinánd király az említett évben utasítja a kamarát,³⁾ hogy Paar Péter pozsonyi postamesternek, ki eddig csak két lovat tartott, mely azonban nem elég s egy harmadik is szükséges, e három ló eltartására a közjövedelmekből havi 24 rénes forintot fizessen. Ez 1559. február 25-ig mindenesetre fizettetett is. E nap a magyar postaügy történetében bizonyos figyelmet érdemel.

¹⁾ Századok 1877. 13. lap.

²⁾ Archiv für Oest. Gesch. XXII.

³⁾ Orsz. Lev. Benignae Res.

Petrus de Paar, az eddigi pozsonyi postamester a király engedélyével és megbízásából akkor léptette életbe a szélesebb körű s Pozsonytól az ország északkeleti széléig terjedő postaintézményt, mely sohasem szűnt meg többé s a mai fenálló nagyszerű intézmény csiráját képezte. Tervei engedélyezése már 1558-ban megtörtént s Hüberth szerint az új postaintézet nálunk ezen év október elején kezdte meg működését. Én azonban úgy találtam, hogy ez csak 1559. február 25-én történt.¹⁾ Addig Paar mindig csupán három lóra kapott havi 24 rénes frtot — magyar pénzben 19 frt 20 drt. — Ellenben az említett naptól a kamara különböző részletekben a felállított postahivatalok költségeire 1559. folyamán magyar pénzben 3005 frt 80 drt, a postavonalon kívül eső szállításokért pedig külön 81 frt 54 drt fizetett neki. Ez időtől fogva a posta állandó intézmény Magyarországon s egyre szorosabb szerves kapcsolatba jut a többi állami vagy ama kornak jobban megfelelő kifejezést használva, királyi intézményekkel. Ez időtől kezdve már rengeteg anyag maradt reánk,²⁾ melyből az, ki specialisan e feladatnak akarja magát szentelni, minden phasisában megismerheti s megirhatja az intézmény történetét.

Az új postaintézmény évi szükségleteire nézve Hüberth műve csak Paar főpostamester azon adatát közli, hogy 1558-tól 1574-ig tehát tizenhét év alatt a költség összesen 78,256 forintot tett. Benne van-e az összegben azon évi járulék, melyet a királyi kamara Paarnak fizetett, az nem tűnik ki. De a kamara számadásai szerint e járulék évről-évre az akkori viszonyokhoz képest

¹⁾ Ezt a kamara 1559-ki számadása félre nem érthető módon megmondja: *Ad rationem solutionis salarii postarum S. C. Mattis passim per Hungariam collatarum 25. Febr. incepta stb. Januárra és február 25-ig pedig azt mondja: ante inceptam hanc solutionum universal. Nemz. Múzeum Fol. Latin 921. V.*

²⁾ Annak, ki a tárggyal behatóbban ohajt foglalkozni, az alantabb külön idézett forrásokon kívül főleg a következőkre hívom fel figyelmét: 1. A pozsonyi és szepesi kamarák évi számadásaira az Országos Levéltárban és a Nemzeti Múzeumban; minden év kiadásában ott szerepel a postára szükséges költség; 2. A posták csomagára a Nemz. Múzeum pénzügyi iratai közt. Itt tömértelen érdekes és részletes számadás és sok más fontos adat van a magyar posták XVI—XVII. századi történetéről; 3. a Nemzeti Múzeumban a Fol. Lat. 932. számú kimutatásra, mely a XVI. század ötvenes és hatvanas éveire vonatkozik s valami husz éven minden egyes postamester nevét és fizetését feltünteti.

elég jelentékeny összegben fizettetett, még pedig közvetlenül az ő kezeihez. Így például 1566-ban ¹⁾ Paar a maga személyére s a többi postamesterek illetményei fejében 3168 frtot kapott. Ugy látszik, az előző évben állíttatott fel Petronell városában és Jarendorf faluban öt lóval és 32 forint havi költséggel postahivatal, mely szintén az ő ügyköréhez tartozott, továbbá Mosonyban és Eötvényben négy lóval. Mindezek költségeit szintén a kamara fedezte. 1576-ban Paar az utóbb említett négy állomás költségein kívül évnegyedes részletekben már 4080 forintot ²⁾ kapott. Meglehet, hogy e fizetés nem fedezte az összes szükségletet, főleg miután nem is pontosan eszközöltetett. Csak-hogy a hátralék nem a főpostamestert, hanem a mi nagyon fontos és figyelmet érdemel, közvetlenül magát a kincstárt, vagyis legfőbb közegét a királyi kamarát terhelte. A kamara már kezdettől fogva rendes királyi tisztviselőknek, nem pedig a főpostamester közégeinek tekintette tehát a postamestereket s államhivatalnoki jellegök azzal nyert szénbetűnő s kétségbe nem vonható kifejezést, hogy a postaügy éppen úgy állandóan be van kebelezve a kamara ügykörébe s ép oly állandóan szerepel számadásaiban, mint például a harminczadügy. A postamestereket a kamara tehát egyszerűen a többi köztisztviselők rovatába foglalta be. Ez bizonyára nem véletlenből vagy tévedésből történt, hanem azért, mert a kamara a postát állami ügynek, tisztviselőit államhivatalnokoknak tekintette. Nálunk tehát a magyar postaügy nem a külföldinek mintája és analogiája szerint fejlődött. Nem olyan intézmény volt, melyet a király nagy kiváltságokkal és pénzbeli segélylyel látott el, mely azonban lényegileg magánvállalat volt, mint például ma egy kamatbiztosítást élvező vasut. A magyar posta kezdettől fogva állami jelleggel bírt s téves a nézet, melynek Hüberth kifejezést ad, mintha a postaügy feletti rendelkezést a királyi kamara (ez nem igen viselte az udvari nevet, mert az udvari kamara császári intézmény volt s Bécsben székelt az udvar mellett) csak a XVII. század második felében ragadta magához. Maga az újjászervezett királyi kamara csak pár évtizeddel volt idősebb intézmény, mint a posta. Ő is csak lassan szilárdult meg, de kezdettől fogva nyilatkozott benne a

¹⁾ N. Múzeum F. L. 920 : VIII.

²⁾ Ugyanott 920 : IX.

törekvés, hogy hatáskörét minél inkább kiterjessze. A postával szemben sem egyszerre sikerült az, de mégis már kezdetől fogva függésbe igyekezett azt hozni magától s mindinkább nagyobb sikerrel. Ugy látszik a XVI. század végén a posta államosítása nálunk már befejezett tény volt. Ez okozta, hogy a király által a Paar-családnak adott 1624-ki privilegium Magyarországra nézve hatástalan volt, legalább semmi nyoma sincs hatásának, a kamara számadásai pedig a postaügy állami jellegéről tanuskodnak.

Hogy az államtól járó rendes évi fizetésen kívül a postamestereknek más jövedelmök vagy a postaintézménynek saját bevétele lett volna, az bizonyos ugyan, de bizonyos az is, hogy e bevétel sokáig igen szerény s számot nem tevő lehetett. Hogyan használta akkor a nagy közönség a postát, arra nézve Hüberth műve sem nyújt felvilágosítást s én is igen kevés adatot találtam, de kétségkívül külföldi analogiára itt sem szabad hivatkozni. Az az okoskodás sem helyes, hogy mivel a XVI. és XVII. században az emberek igen-igen sűrűen leveleztek, a posta portójövedelmei is jelentékenyek lehettek. Igaz, hogy szertelenül élénk volt amaz időben a levelezés, de az is bizonyos, hogy nem a posta közvetítésével történt. Azok a »sok cito«-s levelek, melyek amaz időkből tömegesen ránk maradtak, rendesen nem a posta útján kerültek a czimzettek kezébe; azokat még a régi patriarchalis módon szolgák, jobbagyok, a falusi birák vagy utasok közvetítésével továbbították. De kétségtelen, hogy a levélforgalom egy csekély hányada mégis a posta kezébe jutott. Csak-hogy ez nem sok jövedelmet hozhatott, ámbár a porto roppant nagy volt, a mint azon egyetlen adat, melyet három évi kutatásaim közben egyáltalán találnom sikerült, mutatja. Egy számlában,¹⁾ melyben Thurzó Ferencz gyermekeinek gyámja részletezi 1576—78-ki kiadásait, előfordul a következő két tétel: a privigyei postán 1576. ápril 30-án feladatott és Bécsbe szóló levélért 2 frt 50, aug. 6-án ugyanott és ugyanoda más levélért 2 frt 40 dn. A költség tehát az akkori bérekhez viszonyítva tetemes volt s így ez is visszatarthatta a közönséget az új intézmény nagyobb arányu igénybe vételétől. Igen gyakran megtörtént,

¹⁾ Országos Lev. Lymbus III. 5 csomag.

hogy ha valamely ur vagy város hosszabb utra elküldte egyik alantás tisztjét, mint ezt egyébiránt Hüberth is jelzi, akkor sem adott neki egy forint költséget. Jellemzően világítja meg az akkori viszonyokat egy másik adat, melyet a postai személyszállításra nézve találtam. 1567-ben a kamara egyik hivatalnokát postán küldötte Bécsbe. Az illető, mint számlája ¹⁾ igazolja, ételre, italra és különböző borraivalóra összesen véve sem költött egy fél forintot, míg a Pozsonyból Bécsbe Petronell és Fisamend állomásokon át fizetett postai fuvarbér 3 tallért tett oda és ugyanannyit vissza. Egy postai utazás tehát gyors volt ugyan, de egyszersmind fölötte költséges s ez teszi bizonyossá, hogy a magánközönség, mely sem leveleivel, sem utazásában valami nagyon nem sietett, ez intézményt évtizedeken át kevésbé vette igénybe s így annak saját bevétele is csekélyre ment. Mindenesetre azonban az állam e jövedelmet sohasem önmaga számára foglalta le, hanem az illető tisztviselőknak engedte át, mert ilyes bevételnek sehol a legcsekélyebb nyoma sincs az állam különböző pénzügyi kimutatásaiban.

Mivé fejlődött ez intézmény a XVI. század végén, melyek voltak szükségletei, állomásai, tisztviselői, minő nehézségekkel kényszerült küzdeni, azt igen élénken világítja meg egy kimutató ²⁾ az 1599. év postaszükségleteiről. Azon időben királyi főpostamesteri ranggal Pompejus de Paar állt az egyetemes magyar postaügy élén. A kamara ő általa ellenőrizte a gépezet működését, közvetlenül vele érintkezett, neki fizette — de nagyon rendetlenül — az egyezményileg megállapított évi járulékot, ő viszont a pénzt az alája rendelt hivatalok közt a lovak száma szerint osztotta szét. Az említett évben a járulék a régibb hátralékkal összesen 10,053 frt 25 drt tett. De a kamara csupán 3989 frt 9 drt fizetett neki úgy, hogy a hátralékos összeg 6064 frt 16 drt tett. Minthogy Paar rendetlenül kapta a pénzt, természetesen ő is rendetlenül fizette a többi közegeket s például némely postamesternek még 1596-ra is volt követelni valója. A postavonal következő volt:

Fischamend; postamester Wollzogen Kristóf; évi illetménye három lóra 230 frt 40 dr.

¹⁾ N. M. Posták csomagja.

²⁾ N. Múzeum Hadügy VI csomag.

Győr; postamester Josephus de Taxis; évi illetménye három lóra 230 frt 40 dr.

Komárom és *Bátorkeszi* állomások egyesítve voltak Ungspeck György postamester kezén, ki 6 lóra 460 frt 80 drt kapott.

Galgócz és *Tapolcsány* állomások szintén egyesítve voltak Langsdorfer Henrik kezén, ki 4 lóra 307 frt 20 drt kapott.

Privigye és *Veszternicz* állomásokat Leo György vezette s 4 lóra 307 frt 20 drt kapott.

Rudna, *Zsámbokrét*, *Nocsoba* és *Bertot* kis állomások lehetek, mert a négynek együttvéve csak egy postamestere: Gaffor Markus Antonius volt, ki 6 lóra 460 frt 80 drt kapott.

Rózsahegy és *Szentmiklós* állomásokat Laurentius János *Landperg* és *Gaiba* állomásokat Gruber Jeromos, *Küssendorf* és *Lúcse* állomásokat Hoffer Mihály postamester kezelte. Mindegyik négy-négy lovat tartott s ezért évi 307 frt 20 drt kapott.

Siroka állomásnak Schwabowszky Márton volt postamestere s két lóra évi 112 frt 80 drt kapott.

Kassán Wollzogen András volt a postamester s három lovat tartott évi 230 frt 40 dr fizetésért.

Végül *Pozsony*, *Cseklész*, *Schattain*, *Farkashid*, *Ripna*, *Eperjes* és *Somos* állomásokat maga Paar látta el 15 lóval, melyhez országgyűlés vagy táborozás esetére még két rendkívüli lovat volt köteles tartani s azért összesen 3239 frt 28 drt kapott.

E részletek a magyar postaügy története szempontjából mindenesetre jellemzők s több figyelemre méltó körülményt világítanak meg. A magyar hálózat középpontja Pozsony volt; onnan indult a vonal egyrészt Bécsnek, másrészt Komáromnak s a Vág völgyén át Kassának és Eperjesnek, melyek az ország e vidékén a postavonal északi és déli végpontját képezték. Ellenben a dunántúli megyékben nem volt többé postaállomás, vagy ha volt, osztrák igazgatás alatt állt, mint viszont a fischamendi még a pozsonyi főnökség alá tartozott, s a moson-eöttlővényi állomás, melylyel régebben találkoztunk, csak a későbbi évek magyar számadásaiban tűnik fel ujólag. Az intézmény tisztí karáról a fentebbi részletek szintén érdekes tájékozást adnak, amennyiben határozottan megmondják, hogy a személyzet azon időben még egyáltalán nem volt magyar; nemzetiségre semmiestre sem volt az, de még honosságra sem, mert a Wollzogenek,

Taxisok mindenesetre idegenek voltak s a postánál csak épen úgy szolgáltak, mint például a külföldi tiszték a hazánkban állomásozó császári hadseregénél. A magyar kismanesség a XVI. század végén, noha tömegesen szolgált a polgári adminisztráció minden ágában, a postától még teljesen távol tartotta magát. A tisztikar külföldi import útján egészsített ki, de nem azért, mint ha maga az intézmény is idegen, a magyar államszervezzettel szerves kapcsolatban nem álló lett volna, hanem azért, mert a postakezelés speciális szakismereteket igényelt, másrészt a főnök külföldi levén, hihetőleg tervszerűen oda hatott, hogy a tisztikarban szintén az idegen elemet tartsa tulsúlyban.

A következő század első éveiben a postaügy valami lényegesebb átalakulást nem szenvedett. Siroka állomást megszüntettek, Szent-Miklóst, melynek addig Rózsahegygyel közös postamestere volt, 1603-ban önállósították s mint új állomás, Korithna szerepel a kimutatásban. A hálózat összes szükséglete az 1601—5. években ¹⁾ 14,864 frt volt, melyből a háborus viszonyok folytán a kamara csak 9883 frt 54 drt tudott kifizetni, 4980 frt 46 drrel pedig adós maradt.

Az a hatalmas mozgalom, mely ez időben Bocskay István vezetése alatt hazánkon átviharzott, mint mindenre, úgy legalább közvetve a postaügyre is mély hatást gyakorolt. Lényegesen meglazította a királyi Magyarország északnyugati és északkeleti részei között a kapcsolatot. Ez utóbbiak közigazgatási tekintetben külön váltak és majdnem egészen önálló legfőbb központi közeget kaptak a Kassán vagy Eperjesen székelő szepesi kamarában, mely régen azelőtt, még Miksa király idején szerveztetett ugyan, de csak a Bocskay-mozgalmak alatt és következtében vergődött igazi jelentőségre. Ekkor lett a tizenhárom — néha több — északkeleti megyére nézve épen oly önálló legfőbb hatóság, mint a pozsonyi kamara, a dunáninnyi és tuli megyékre. A királyi Magyarország ennek folytán közigazgatási tekintetben két részre osztatott s hogy a posta mennyire az állami intézmények közé tartozott, azt a legjobban bizonyítja azon tény, hogy ő is épen úgy kettészakadt, mint az adó- vagy harminczadügy s egyik része a pozsonyi, a másik a szepesi kamara főha-

¹⁾ A kimutatás N. Múzeum Hadügy IV. csomag.

tósága alá került. Az az egységes szervezés, mely a hűbéri viszony alapján álló külföldi postánál, mint magánintézménynél mutatkozik, nálunk teljesen hiányzik, noha a Pozsonyban székelő országos főpostamester hatásköre a szepesi kamara felügyelete alatti hivatalokra a belső kezelést illetőleg tovább is fennmaradt.

A szepesi kamara területének postahálózata 1610-ben már nemcsak külön volt szervezve, hanem igen lényegesen ki is bővítettetett s Szatmárig terjedt. Állomások voltak: Kassa, Szinna, Vilmán; Tállya, Tokaj, Keresztur; Kálló; Bátor; Vada, Majtény, Szatmár; Eperjes, Somos; Bártfa vagyis tizennégy állomás hét postamester alatt. A kincstár a nagy állomásokon három, a kis állomásokon két ló tartását fizette s a szepesi kamara e czímen 1610-ben 2087 frt 40, 1611-ben 2320 frt és 1612-ben 2246 frt 84 drt költött. ¹⁾ E szervezet megmaradt, míg Kassa a hét vármegyével Bethlen Gábor fejedelemnek át nem engedtetett. Hogy a postaintézménnyel akkor mi történt, azt nem tudom. De azon egyetlen számadásban, mely ez időből fennmaradt, az 1624-kiben, ²⁾ a postáról csak annyi említettik, hogy a kassai postamesternek 172 frt 80 drt fizettek.

Igen nevezetes a magyar postaügyre nézve az 1633-ki év. Akkor a hét megye már visszakerült a király kezére, ki elrendelte, hogy a postamesterek illetményei leszállíttassanak s velök új alku köttessék. Mindkét kamara megfelelt a királyi rendeletnek s az új kimutatás királyi szentesítéssel a mondott év április 11-én érvénybe lépett. Ebben a szepesi kamara területén az illetmények ³⁾ következőleg állapíttattak meg: A kassai postamester helyben öt lovat tart s mindegyikért havi hat forintot huz; négy fiókállomásán tart 8 lovat s mindegyikért öt forintot kap s összes illetménye negyedévenként 210 frt. A lőcsei postamester két lovat tart, havonként mindegyikért 6 frtot kap s két fiókállomáson 4 lovat à havi 4 frt. Negyedévi illetménye 96 frt. Ugyanannyit kap hasonló kötelezettség fejében az eperjesi postamester. A tokaji két lovat tart à 6 frt s negyedenként 36 frtot kap. Ugyanannyit

¹⁾ Az évi számadások N. Múz. F. Lat. 914: I. II. III.

²⁾ N. Múzeum.

³⁾ A havi kimutatás Országos Levéltár. A kamarához int. lev. 1630—39. B. csomag.

kap Szatmár, míg Keresztur, Kálló, Báthor, Vada két-két lovat a 5 frt kapnak s így mindegyiköknek három óra 30 frt jár. Az összes szükséglet tehát évnegyedenként 594, évenként 2376 frtra ment, mely a régibb limitatiohoz képest, midőn ugyane célra 3076 frt kellett, évi 696 frt megtakarítást képviselt a szepesi kamarára.

A pozsonyi kamara területén levő postahálózattal a szepesi kamara területén levő az országos főpostamester (supremus Magister Postarum per Hungariam) személyével állt kapcsolatban. Mikor szerveztetett ez állás s választatott el a pozsonyi postamesterségtől, mely egyébiránt mindig a legnagyobb és legélénkebb állomás maradt, mert Pozsonyban összpontosult az egész politikai élet, azt nem tudom. De bizonyos, hogy néha a két állás el volt egymástól különítve. Így 1643-ban Ekker Lukács volt a főpostaigazgató s fizetését szintén a pozsonyi kamarától huzta. Az említett évben 139 frtot kapott, mi azonban nem egész évi illetményét tette. Ugyanakkor a pozsonyi postamester Serpente Ferdinánd volt s 758 frt 40 drt kapott. A pozsonyi postahálózatba tartoztak: Cseklész, Saárffő, Lencsér, Soporni, Tardoskedd, Galgócz, Ripnya, Tapolcsány, Bajmócz, Rudna, Rózsahegy, Szent-Miklós, Hainburg, Jarndorf, Moson, Öttövény és Győr. 1643-ban ¹⁾ a pozsonyi kamara postai célokra összesen 5614 frt 55 drt fizetett. 1548-ban Angriano Tamás volt az országos postamester, de Serpente Nándor halála folytán a pozsonyi postamesterséget is ő vitte s ez évben összesen 1482 frt 20 drt kapott.²⁾ A fizetést illetőleg a két kamaránál egyre nagyobb rendetlenség mutatkozik. Így például 1650-ben a fentebbi járulékból a szepesi kamara csak 999 frt, 1651-ben a pozsonyi csak 3436 frt 80 drt, 1653-ban a szepesi csak 1194 frtot, 1660-ban a pozsonyi csak 1542 frtot fizetett ki. 1662-ben a szepesi kamara kissé jobban megembelelte magát s ez évben még is 2453 forint 60 drt, sőt 1663-ban 3058 frt 80 drt ³⁾ fizetett. E rendetlen fizetést azonban nem a kamarák rendetlensége, hanem egyszerűen a kincstár szegénysége okozta s midőn később a német kormányzat, a gubernium installáltatott Magyarországon, ez sem tudott pontosságot hozni

¹⁾ N. M. F. Lat. 962.

²⁾ N. Múzeum egy kimutatása.

³⁾ Különböző számadáskönyvekből.

a fizetések teljesítésébe s például 1675-ben a pozsonyi postakerület részére csak 1372 frt 80 dr utalványoztatott ki. Egyébiránt meglehet, hogy ez időben a szükséglet sem volt nagyobb, mert a belháboru szétszakította a postahálózatot s egy számadás,¹⁾ melyet a kamara 1679. nov. 6-án készítettett, csak a következő állomásokról tesz említést: A főpostamester Pozsony évi 528, a cseklézi postamester (3 lóval) 150 frt 60 dr, a sassini ugyanannyival, a gerencséri (5 ló) 249 frt 60 dr, a német-jarndorfi, mosoni, eöttövényi (2—2) ló egyenként 96 frt, s így az összes évi szükséglet 1,372 frt 80 dr, vagyis épen annyi, mint a mennyi 1675-ben tényleg kifizettetett. Hogy a pozsonyi kamara területének többi állomásaival mi történt, arról az eddig átkutatott iratok nem adnak tájékozást. Csak az bizonyos, hogy 1679-ben az említettekén kívül kétségekívül volt még Győrben is postamester 144 frt fizetéssel.

Kutatásaim a Buda visszafoglalását megelőző évekkel véget érnek. A mily gazdagok az itt közölt adatok, de még inkább a források, melyekre utaltam, a magyar postaügy külső történetének és költség-szükségleteinek megvilágítása szempontjából, oly hiányosak a magyar postaintézmény belső szervezetét, működését, szabályzatait, saját jövedelmeit, a portotételeket stb. illetőleg. E tekintetben igen kevéssel egészíthetem ki Hüberth művét, mely szintén kiemeli, hogy ez időből minderről keveset tudunk. Itt egyelőre csak külföldi analógiák után indulhatunk s nagyon valószínű, hogy a külföldi, főleg ausztriai postarendtartások hazánkban is elfogadtattak, mert nem találtam nyomát, hogy a kamara ilyenekről is gondoskodott volna. De a magyar hatóságok a postaintézmény ily irányu befolyásolásáról sem mondtak le egészen. Midőn 1649 szeptember második felében az országos főpostamester szemleutjában Bajmóczra érkezett, az épen ott időző nádor, gróf Pálffy Pál maga elé rendelte s útja eredményét, valamint a posták rendét és állapotát tudakolta tőle. A főpostamester azt felelte. »hogy a mely helyen fogatkozások voltak volna is, azokat postamesterek által remédiáltatta s magunk is tapasztalhatóképen vesszük eszünkbe — írja a nádor szept. 21-én a pozsonyi kamarának — hogy csak máris két-há-

¹⁾ Országos Lev. A kam. int. lev. 1670—79. K. csomag.

rom nappal előbb járnak a levelek, hogysem annak előtte.« Azt is elmondotta a főpostamester a nádornak, hogy a postamesterek a fiókhivatalokat megrövidítik, mert a hivatalos havi 4—5 frt helyett egy lóra csak 3 frtot adnak nekik s a mi kurirpénzök jön, annak a felét. A nádori beavatkozásnak a postaügybe később is találtam nyomát. Mikor gróf Wesselényi Ferencz nádor 1663-ban több convocatus urakkal Sopronban időzött, leveleiket Pozsonyból oda akarták hozatni. A nádor tehát Gatán filialis postát állíttatott s szept. 3-án felkérte ¹⁾ a kamarát, utasítsa a pozsonyi postamestert, hogy a leveleket oda indítsa. Végül még az is figyelmet érdemel, hogy a XVII. század folyamán a postaszemélyzet nagy mérvben elmagyarosodott s a legtöbb hivatalnok az alsóbb nemesség sorából került ki. A közönség a század folyamán szintén sokkal nagyobb mértékben vette igénybe a postát levél- és csomagszállításra, de főleg utazásra úgy, hogy ez időben a posta saját bevételei is lényegesen szaporodtak.

Meg kell állapodnom a magyar postaintézmény ezen első gyermekkoránál. A ki további fejlődése iránt érdeklődik, azt Hüberth művére magára utalom, mely minél inkább közeledik korunkhoz, annál gazdagabbá, bővebbé, több oldaluvá válik s külső történetében, valamint belső működésének és nemzetközi mozzanatainak minden részében érdekesen világítja meg azt a hatalmas szervezetet, mely már 1885-ben 1662 tisztviselőt és 2100 altisztet és szolgát foglalkoztatott s óriási forgalma útján másfél milliónál többet jövedelmezett az államkinestárnak.

¹⁾ Levele Orsz. Lev.

A váltó-árfolyamokról.

Irta :

dr. gróf Wickenburg Márk.

Az itt közölt kis tanulmány egy oly tárgynak rövid feldolgozását kísérti meg, mely a szakközönségnek utjától némileg távol esik és rendesen kikerüli figyelmét, pedig sok érdekes és tanulságos momentummal bír. A »paritas és »arbitrage« szó hallatára az elmélet embere rendesen elfordul, azon hiedelemben, hogy itt nincs mit keresnie, hogy itt oly tér előtt áll, melyen az üzletember mozog, hogy vagyont szaporítsa, de a tudós nem látja fáradságát, melylyel ezen bizonyára száraz anyagot átdolgozza, oly eredmények által jutalmazva, melyek neki, ki a gazdasági életet magasabb szempontból figyeli meg, ezen törekvésében valami támpontot nyujtanának. Pedig, a mint látni fogjuk, a váltó-árfolyamok alakulata korántsem esetleges constellatiók vagy épen holmi tőzsde-manőverek eredménye, hanem a képzelhető legszorosabb összefüggésben van a nemzetek egész gazdasági életével, sőt ennek némely nagyon életbevágó momentumának tüzetes és megbízható kifejezője. A váltó-árfolyamok, nevezetesen hogy csak a két legfontosabb viszonyt említsük, világosságot vetnek az állam kereskedelmi mérlegeire, mely fogalom fontosságát, a nemzetgazdaság elméletéből kiküszöbölni nem lehet és a pénzpiacznak mindenkori alakulására a pénzbőség és szükség phasisait tüzetesen követve és jelezve. De térjünk át tárgyunkra.

Midőn a berlini kereskedő az angol iparosnál vagy kereskedőnél árukat rendel, bizonyos összegű font sterlingekkel lesz adósa angol üzletbarátjának.

Ezen tartozását a berlini kereskedő következő utakon egyenlítheti ki :

1. Megvásárolhatja egy más berlini kereskedőnek londoni követelését akár oly alakban, hogy az eladó a vevőnek könyvbeli követelését Londonban egyszerüen rendelkezésére bocsátja, akár váltó és cheque alakjában, melyet vevőnek tényleg átad.

2. Intézkéztet magára londoni hitelezője által, midőn a

londoni kereskedő intézvényét az angol pénzpiaczon eladja, a berlini pedig ezen intézvényt, mely az eladási árnak megfelelő márkaösszegre van kiállítva, Berlinben bemutatáskor kifizeti.

3. Aranyat küldhet Angliába.

Az elv, mely szerint berlini kereskedőnk ezen utak egyikét választandja bizonyára az lesz, a melyet követve, legolcsóbban képes tartozását megváltani, azaz, a melyen a legkisebb márkaösszeggel fogja font sterling tartozását kiegyenlíteni.

Ezen megfelelőbb ut kikutatására szolgáló számadási miveleteket váltó-arbitragenek nevezzük.

Vizsgáljuk már most a kiegyenlítés ezen módjai között mindenekelőtt a két elsőt, mint a nemzetközi fizetések leggyakoribb módját.

Minthogy a londoni árfolyam-jegyzék az idegen értékben fejezi ki az árfolyamot, a berlini jegyzék pedig saját értékében, azaz London így jegyez:

$$1 \text{ £} = 20 \dots \text{M. (3 havi)}$$

Berlin pedig:

$$1 \text{ £} = 20 \dots \text{M. (3 havi)}$$

egy pillantás a két árfolyamra elegendő lesz, hogy a berlini kereskedő a két ut közt válasszon, ott fogja a livreket venni, ahol azok olcsóbbak.

Az arbitrage a többi piaczkok között valamivel kevésbbé egyszerű, minthogy a londoni piaczk kivételével, az európai pénzpiaczkok saját valutájukban fejezik ki az árfolyamot és így egy kis számadási mivelet szükséges, hogy a váltó-kémlelő egy valutában kifejezve lássa maga előtt a két árfolyamot, vagyis megkapja az árfolyam-parit. Például:

Berlini jegyzés:

$$\text{Frs } 100 \text{ (8 napi) M. } 80.60$$

párisi jegyzés:

$$\text{M. } 100 \text{ (rövid l.) Frs } 122\frac{9}{16}$$

$$\times \text{ M. } 100 \text{ Frs.}$$

$$122\frac{9}{16} \text{ Frs } 100 \text{ M.}$$

eredmény: Párisban $\text{Frs } 100 = 80.16 \text{ M.}$ A berlini kereskedő tehát Párisban 80 márka 16 fillérrel fog 100 frankot törleszteni, míg Berlinben vásárolva a rimesseket, ezen operáció

80 m. 65 fillért igényelne, tehát intézvényeztetni fog czéggjére párisi üzletbarátja által.

Az arbitrageur által figyelembe veendő azon körülmény, hogy az árfolyamjegyzések különböző piaczkon különböző esedékességű váltókra érvényesek, azért a kémletnél az összehasonlítandó értékek egyforma esedékességűekké teendők, a hosszabb lejáratu váltó-árfolyamhoz annyi nap kamatját adva hozzá, a hány nappal különbözik esedékessége a rövidebb papirtól. Lehetséges még, hogy a kereskedő tartozásának kiegyenlítésére vagy követelésének behajtására egy harmadik, sőt még egy negyedik piaczk közvetítéséhez folyamodik; a nagy időveszteség risiko és költség ezen transactiókat nyereségi szempontból mind ritkábbá teszik, az élénk forgalom, az intensív üzérkedés, a táviró, mely az értesülést a legkisebb változásokról azonnal lehetőségessé teszi, oly csekélységre szorítja rendesen a parik közti különbségeket, hogy ezen bonyolódott alakja a fizetéseknek inkább csak ott fordul elő a gyakorlatban, ahol szükséges, azaz, hol két piaczk csekély direct összeköttetése egy közvetítő piaczk segélyét nélkülözhetetlenné vagy legalább kívánatossá teszi, így hazánk és Oroszország közt a fizetések rendesen Németországon át történnek, mely ország úgy az orosz birodalommal, mint monarchiáinkkal folytonos és élénk üzleti összeköttetésben áll.

A váltóárfolyam arbitrage alapján történő üzletek természetesen mint önálló speculativ üzletek is előfordulnak és bármily véleményvel legyünk az üzérkedés bármely neme iránt, melynek nem reális áruüzlet az alapja, nem tagadhatjuk, hogy jó hatása van, az árfolyamok egyöntetűbbé tétele által kiküszöbölven az áruforgalomnál érvényesülő számvetés egy ingatag elemét.

Eddigi vizsgálódásunk tárgya ugyanazon valuta árának összehasonlítása egy időben különböző piaczkon.

Tekintsük már most a valuta viszonyát azon másik valutához, melyben árát kifejeztük közelebbről ugyanegy piaczkon különböző időkben. Ha csak néhány nap árfolyamjegyzékét lapozzuk végig, folytonos ingadozásokat látunk a két valuta viszonyában, ingadozásokat, melyekkel a rationalis kereskedőnek nagyon is kell számítani, ezen ingadozások ha nagyok, mint ezek különböző valutarendszernek hódoló államok közt szoktak elő-

fordulni, az egész kereskedelemre a legdöntőbb befolyást gyakorolhatják.

Ugyanazon valutának árában két különböző piacon a természetes viszony az egyenlőség, míg ha a két különböző valutát tekintjük, egyenlő érczvaluta-rendszerrel bíró országoknál a természetes arány a két államnak a pénzverésre vonatkozó törvényében található kifejezve; fix számokban megnyerjük ezen arányokat, ha a valuta-törvények által az egyes pénzdarabokban megkivánt érczmennyiséget és finomságot összehasonlítjuk.

Igy ha a fontosabb aranyvalutával bíró országokat tekintjük, Angliát, Németországot és a latin pénzszerződéshez tartozó államokat, mely utóbbiakban az ezüstverés felfüggesztése óta tényleg aranyvaluta létezik, az ezüst pedig csak váltópénz, fizetési eszköz, de nem értékmérő szerepet játszik, következő arányszámokat találjuk:

$$1 \text{ £} = 20.43 \text{ bir. márka}$$

$$1 \text{ £} = 25.225 \text{ frank (aranyban).}$$

Tényleg azonban azt látjuk, hogy a váltó-árfolyamok ezen arányoknak a legritkább esetekben felelnek meg tökéletesen, hanem ezen arányszámok közül oscillálnak.

Már most, ha a berlini váltó-árfolyam ezen arány $1 \text{ £} = 20.43$ alatt áll Londonban és valószínűleg ennek majdnem megfelelőleg Berlinben is, mert ugyanazon valutájú váltók árfolyamának két piacz közt rendesen csekély a differentiája, ezen különbségek pedig pillanatnyi alakulatok eredményei és áruforgalom nélkül egyszerű arbitrage-üzlet által kiegyenlíthetők s rendesen rövid idő alatt majdnem teljesen ki is egyenlítettnek, ezen esetben tehát a berlini kereskedő, akár rimesse akár intézvény által egyenliti ki tartozását, drágábban kényszerülven megvenni a font sterlingeket mint a mennyit ezek aranyértéküknél fogva megérnek, veszteséget lesz kénytelen viselni, ellenkező esetben pedig, midőn az árfolyam fenti arányszámot meghaladja, nyereségre fog szert tenni, belértékénél olcsóbban vásárolván meg a livre-váltót.

Ezen értelemben nevezhetjük a magas árfolyamot kedvezőnek és az alacsonyat kedvezőtlennek, egészen eltekintve mindennemű okoskodástól, mely a kereskedelmi mérleg tanára vonatkozik.

Ha már most azt kérdezzük, hogy hát mi az, a mi ezen különbségeket előidézi, hiszen a váltó, hogy ha »jó« semmi egyéb, mint ígéret későbbi arany fizetés eszközzésére, az arany pedig csak arany, akár a respublica jelvényei, akár Victória királyné arczképe, akár a német sas hirdeti, hogy minő pénzverdéből került ki az illető huszfrankos, souverain vagy huszmárkás, azt látjuk, hogy ép annak a tulajdonságának, mely szerint az internacionális fizetési eszköz szerepéből majdnem teljesen kiszorította az aranyat, annak csak értékmérő tulajdonságát hagyván meg, ép ennek köszöni a váltó árfolyamának ingadozásait két pont között, melyek egyikén, ha árfolyam tulemelkedik vagy a másikon alászáll, az arany ismét felveszi a szerepét mint fizetési eszköz.

Ez a két pont az ugynevezett Gold-point.

Lehetséges ugyanis, hogy az idegen váltóárfolyam oly magasra emelkedik, hogy az arany küldésével járó nagy költségek és kellemetlenségek, mint csomagolás, fuvar, biztosítás etc. csekélyebbek mint azon agio, melyet az adós piac az idegen váltó beszerzésénél fizetni kénytelen és a tartozását kiegyenlítő kereskedő eszerint célszerűbbnek látja váltó helyett aranyat küldeni; ez az árfolyam felső határa — a gold-point exportra nézve. Másrészt hasonló viszony az idegen piacon azt fogja eredményezni, hogy ez fizeti tartozását aranyban és ez lesz a követelő piacra nézve az import gold-pointja.

Igy az arany-export Berlinből Angliába következő conto-finto szerint eszközölhető:

Egy font sterlingnek megfelelő arany.....	M. 20.430
Verdedij Londonban, minthogy a 20 márkás Angliában nem valuta, a kir. pénzverdében vagy az angol banknál be kell váltani; a veszteség.....	» —.078
Fuvar és biztosítás 0.135% , csomagolás, kamat-veszteség stb. $\frac{1}{4}\%$ együtt.....	» —.042
Együttesen.....	M. 20.55

Ha tehát a londoni árfolyam 20.55-ön túl emelkedik, Berlin tartozásait Londonban aranyban fizeti.

Az inportra nézve a költségek meglehetősen egyenlők, ha tehát a londoni árfolyam Berlinben 20.31 alá esik, London tartozásait Berlinben aranyban fogja fizetni. Páris és London közt

az arany küldésével járó költségek $4\frac{0}{100}$ -ra tehetők, ennek megfelelőleg Párisra nézve a londoni árfolyam gold-pointja:

25.325 az exportot,

25.125 az importot illetőleg.

A váltó-árfolyam határai meg lévén állapítva, tekintsük árképződését közelebbről.

A váltó sem tesz kivételt az árképződés nagy törvénye alól, mely szerint az árak mindenk előtt a kereset és kínálat viszonyától függenek.

Tovább kérdezvén, hogy mitől függ a kereset és kínálat, azt látjuk, hogy ez a fizetési mérlegtől függ.

Amint fentebb láttuk, a fizetések a nemzetközi forgalomban váltók alakjában történnek és pedig vagy intézvényezés vagy küldvényezés — (Tratte-Rimesse); a nemzetközi fizetések e szerint folytonos keresletet idéznek elő váltók után a tartozások kiegyenlítésére és másfelől folytonos kínálatát a külföldi piacokra szóló intézvényeknek, melyeknek célja az intézvényező követelésének beszedése.

Midőn valamely ország nagy követeléssel bír egy másikkal szemben, anélkül, hogy ennek megfelelő tartozással bírna, nagymennyisége az intézvényeknek és könyvbeli követeléseknek kínálatik. A könyvbeli követelések, ha eladatnak, szintén intézvény alakjában ruháztatnak rendesen át, csak nagy összegeknél, elsőrendű hitelű házaknál jelentkeznek ugynevezett kifizetés alakjában, midőn a követelő anélkül, hogy váltó, cheque vagy csak utalvány-blankettához folyamodnék, egyszerűen levélben szólítja fel a tartozót, hogy a tartozott összeget egy harmadik kezeihez fizesse ki, vagy tartsa rendelkezésére; másrészt az intézvényt rendesen megelőzi a könyvbeli hitel úgy, hogy az intézvény mintegy lerakodása, átruházási formájaként jelentkezik a könyvhitelnek és így természete, ennek folytán ára sem lesz lényegesen más a váltó-árfolyamnál.

Azon esetben tehát, midőn az idegen váltók nagy mennyisége kínálatnak anélkül, hogy tartozások fedezésére ennek megfelelő kereslet volna ezen értékek után, a váltó-tulajdonos csak bizonyos veszteséggel fog intézvényein túl adhatni, az idegen váltónak disagiója lesz. Megfordítva, ha valamely ország nagy tartozással bír egy másikkal szemben, anélkül, hogy azt megfe-

lelő követelés ellensúlyozná, élénk kereslet lesz ezen idegen piacz váltói után anélkül, hogy az ez idegen piaczczal szemben követelő egyének (nevezzük röviden exporteur-öknek) ezen keresletnek megfelelni volnának képesek, az idegen váltó agióval birand.

De még ha követelés és tartozás meglehetősen egyensúlyban volnának, ezen körülménynek sem szükséges következménye az idegen váltó pariája, mert követelés és tartozás esedékességének különbsége megzavarhatja az egyensúlyt.

Végre a valuta-rendszer különbsége, különösen az alapul szolgáló ércz különbsége vagy a fedezet hiányos volta, hogy mily mértékben képes befolyásolni a váltó-árfolyamot, annak megismerésére elég egy pillantás papirvalutás hazánk váltóárfolyamára, vagy Oroszországra, hol az arany, ezüst és papir-rubel mindegyik más árfolyamával complical és lankaszt minden kereskedelmi összeköttetést.

Igy jövünk Göschen definitiójára: Az árfolyam mindennek előtt következménye a két állam adósságai különbségének, álljon ezen különbség az összeg nagyságában, a fizetési határidőkben avagy a két ország pénznemeinek különbségében.

Ámde nagyon csalódnánk, ha azt hinnők, hogy a tartozás és követelés különbségét tisztán csak az áru export és import közti különbség teszi, mert az itt szereplő tartozási vagy követelési egyenleg, egyenlege az összes kiadásoknak és bevételeknek; így mint kiadás fog szerepelni az áru-import egyenértéke, a behozott külföldi értékpapírok ára, veszteségek és külföldi nyereségek kiegyenlítése, mindennemű jutalékok és transport-díjak, külföldön tartózkodók ugyanott elköltött, de belföldről huzott jövedelmei, külföldre fizetett szelvények stb.

Feltűnő szerepet játszanak a külföldön elhelyezett nyilvános kölcsönök kötvényei.

A külföldön elhelyezett kölcsön, mint nagyon távoli időben, az állami járadékkölcsön mai természete szerint éppen végtelen távolban esedékes tartozás jelentkezik; az elhelyezés idejében tehát a kölcsönadó piaczon rendesen nagy hajsza lesz a kölcsönvevő piacz váltói után, a kötvények ellenértékének kiegyenlítése céljából, mely körülmény a kölcsönvevő piacz váltó-árfolyamát szertelen felveri és így, közfelfogás szerint, a kölcsönadó ország árumérlegét a legsötétebb világításba helyezi

míg tényleg az egész jelenség csak a kölcsönadó ország tökébségét és fizetőképességét bizonyítja.

A kötvények szelvényei ellenben a kölcsönadó ország fizetési mérlegét javítani lesznek hivatva, minthogy a kölcsönvevő és így szelvényfizető ország szelvényeit a külföldi beváltó-helynek ezen piacz váltóiban fogja megtéríteni.

Hogy a jutalékok mily fontos helyet foglalnak el a fizetési mérlegben, ezt Anglia példája mutatja, mely óriási összeköttetései folytán a kereskedő-világ minden zugával par excellence szerepel közvetítő piacként és ezen szerepének mint a világ »clearing housja« évenként hallatlan összegeket köszön.

A tartozás és követelés különböző esedékessége által teremtett hiatuson keresztül segít rendesen egy intézmény, melyet a blanco váltók üzletének nevezünk. »A« állam, mely agricol terményei által vásárolja »B« állam iparczikkait, ezen előállítatásukat illetőleg évszakhoz nem kötött iparczikkakat folytonosan szállíttatja magának, földtermékeit azonban csak őszkor küldheti B államba.

Az iparczikkak folytonos keresletet involválnak B-re szóló váltók után, míg A exporteurjei csak őszkor tudnának ezen keresletnek megfelelni.

Ez felhajtáná B árfolyamát a gold-pointig, azon túl pedig arany-exportra vezetne, mely aranyat a gabona szállítás idejében B kénytelen volna visszaküldeni.

Ezen nehézségen segítenek »A« bankárjai, midőn blanco-váltókat bocsátanak az importeurk rendelkezésére, melyeket a B-beli intézvényezett, ha nincs oka A-beli üzletbarátja fizetőképességében kételkedni, szívesen elfogad. Ezen transactiók által hidaltatnak át az időpontbeli különbségek.

Természetesen vannak rendkívüli körülmények, melyek az előzőkben kifejtett theoriát eredményeiben megzavarják, crisisek, melyek mint a gazdasági élet egyéb jelenségeiben, úgy az árfolyamokban is a rendestől elütő tüneményeket létesítenek. Ily természetű nagyon érdekes esetet helyez Göschen az amerikai háborut közvetlen megelőző időben történetekben kellő világitásba.

Amerika árumérlege rendkívül kedvező volt; azon pillanatban, midőn a háborutól való félelem a bevitelt korlátozta,

jelentékeny kivitel volt czukorban és gabonában; a rendes viszonyok közt a külföldi váltó-árfolyamoknak az ércpárira kellett volna esni, tényleg azonban mélyen ezen pári alá estek. Ennek oka az volt, hogy az exporteurök külföldi váltóiktól minden áron szabadulni vágyván, aránytalan áldozatokra voltak készek, hogy minél előbb belföldi készpénzhez jussanak, nem várva meg azon időt, melynek szükségképen el kellett volna telnie, hogy intézvényeiket Európába küldve, az ércpénzt behajtassák és maguknak Amerikába küldessék.

Lényeges befolyással vannak továbbá a váltó-árfolyamra az illető ország hitelviszonyai, a váltótörvénynek szigorúsága és az eljárás gyorsasága és megbízhatósága, az országban általában tapasztalt és az intézvényezettnek különös fizetőképessége.

Az idegen országra szóló váltó-vásárlójának ugyan biztosságot nyújt a kiállító fizetőképessége, a váltón szereplők közt a belföldieket ismervén legjobban, főképen ezek »jósága« szerint fog is igazodni, de nélkülözi vagy legalább csökkentve látja azon biztosságot, melyet az intézvényezett fizetőképessége nyújt és fél azon huzavonától, melyet azon ország, melyre a váltó szól, tökéletlen váltótörvénye megenged, míg másrészt a váltótulajdonos az ily kétes viszonyok közt behajtható váltótól hajlandó lesz olcsó áron is szabadulni.

Az eddigieknél talán kevésbbé szembeötlő, de nagyon lényeges és nagyérdekű momentum a váltó-árfolyamokat illetőleg a kamatláb.

Egy országban bizonyos időben divatozó kamatláb mintegy hivatalos kifejezője az illető birodalmi bank kamatlába, miből azonban nem következik, hogy tényleg a leszámítolási üzleteknél általában alkalmazott kamatláb teljesen megegyezik ezen hivatalos kamatlábbal, mely inkább a reális kereskedők és »jó« váltóknál alkalmazott leszámítolási kamatlábnak maximumaként jelentkezik.

Hogy mik befolyásolják a birodalmi bankok hivatalos kamatlábát, annak megismerésére talán nem lesz érdektelen egy pillantást vetni azon bankrá, melynek kamatlába a legmobilsabb és mely különben is azon rendkívül előkelő állásnál fogva, melyet a kereskedő világban elfoglal, mindenek előtt felhívja figyelmünket. Értjük az angol bankot.

Tényleg az angol bank mindenkori állapota a pénzviszonyokra oly fontos, hogy hetenként megjelenő bulletinjeit az egész világ érdekléssel várja és figyelemmel tanulmányozza.

Az angol »bank« alatt azon üzletet érti, melyre folyó tőkéit folyó számla vagy még inkább cheque-számla nyittatása mellett kamatozás céljából bizza és melyre utalványozva teljesíti fizetéseit. A bankok, hogy egyrészt kamatot fizethessenek, másrészt mégis nyereséggel dolgozhassanak, a reájuk bízott tőkéket leszámítolásra, értékpapírok vásárlására vagy egyéb jövedelmező üzletekbe fektetik; hogy azonban a letéteményezők igényeinek megfelelhessenek, kénytelenek ezen tőkék egy részét oly helyen tartani, hol mindenkor könnyen folyósíthatók, tehát a tőkék egy részét egyéb bankokra bizzák, minél csekélyebb összeget tartva meg pénztárukban. Így az angol bankok, mint egymás letéteményesei, egy egész lánczolatot képeznek, melynek végső szeme az angol bank, úgy, hogy joggal mondhatjuk, miszerint az angol bank Anglia bankja.

Látjuk, hogy az angol banknak, még rendes körülmények között is jobban kell tartalékaról gondoskodni oly birodalmi bankoknál, melyek hazájában a cheque-üzlet kevésbé van elterjedve, mint Angliában, hogy az irányában támasztható követeléseknek eleget tehessen. Minthogy pedig 1844 óta az angol bank jegykiadásában ép oly szigorúan van ércz-tartalékához kötve, mint akármely más continentális bank, érthető, hogy az angol bank arany tartalékát mily óriási figyelemmel köteles kísérni és őrizni, hogy nem csak rendes körülmények közt, de hirtelen beálló válságok esetében is helyt álljon azon kettős köteletségének, melyek egyike, a közvetlenebb és pozitívabb az, hogy saját kötelezettségeinek megfelelően, másika talán inkább morális köteletség, hogy a szolid életképes elemeket megmentse a tönktől, ellátva őket pénzzel.

Az angol bank tudvalevőleg két osztályra oszlik: a jegykibocsátó osztályra és a bankosztályra. A jegykibocsátó osztály a jegyeket, melyeknek $15\frac{1}{2}$ milliója lehet egyéb biztosítékokkal mint érczczel fedezve, ezen túl pedig minden £ arannyal fedeztetik, átadja a bankosztálynak.

A bankosztály kimutatásában különösen érdekli az üzletembert a ki nem adott bankjegyek összege, az arany fedezet és

a privátbetétek összege. Az állami betétek, mint kevésbbé mobilisek és felmondásuknak ideje előre tudható lévén, kevésbbé érdekesek.

Ezen adatokat magunk előtt látva, mindenekelőtt a privátbetétek szaporodása vagy csökkenéséből biztosan következtethetünk pénzbőségre vagy szűkségre, másodszor pedig az aranytartalék nagyságából, illetőleg annak arányából (mind a két osztályban együtt véve) a bank kötelezettségeihez arra, vajjon a bank kormányja a kamatlábat emelni avagy talán inkább csökkenteni fogja-e. Mert a tartalék erősítésére egyedüli és biztos szer a kamatláb emelése, mi nemcsak a leszámítolások megakasztását involválván, a készpénz elvonulását ezen az úton tartóztatja fel, de mint látni fogjuk, még külföldről is becsalja az aranyat. Hogy mekkora legyen a bank tartaléka, azt fix számokban kifejezni nem lehet, általában a bankosztály tartalékát illetőleg minimumnak a 10 millio £ mondatik.

Visszatérve a kamatláb befolyására, a váltó-árfolyamra következőt észlelhetjük:

Ha valamely országban a kamatláb felülmulja a más országokban rendesen elérhető kamatoztatást, úgy ezen országokban a folyó tőkék, a magasabb kamatlábbal bíró országban való elhelyeztetés céljából, oda szülő váltókat fognak keresni, mivel ezen ország váltó-árfolyama emelkedni fog. A rövid lejáratu váltók ezen esetben hazájukba küldetnek, hol ellenértékük befolyván, kamatoztatásra marad. A hosszabb lejáratu váltókat illetőleg az ezekért fizetett ár egyenlő a vista-árfolyammal, levonva az esedékesség napjáig járó kamatokat. Az európai pénzpiaczkon általában el van fogadva azon kötelező jogszokás, hogy a nem látra szülő váltók hazájuk hivatalos kamatlába szerint számítottatnak le.

Azon esetben tehát, midőn ezen hivatalos kamatláb az operáló piacon elérhető kamatoztatást meghaladja, ezen hosszú lejáratu váltók tőkebefektetésül fognak kerestetni, mi az árfolyamot emelni fogja annál inkább, mivel a váltótulajdonos az egy piacon alkalmazott kamatláb kiegyenlítődési tendenciája folytán a fizetett magasabb escompte-ot az árfolyamban fogja magának megtéríttetni, úgy, hogy a hosszú lejáratu váltók aránylag magasabb árfolyamot fognak elérni, mint a vista-váltók.

Azon esetben is, midőn az idegen piacz kamatlába egyenlő

vagy alacsonyabb arbitrageáló piaczunkénál, gyakran tapasztaljuk, hogy a késő lejáratu váltó aránylag drágább, mint a látra szóló váltó. Ezen érdekes jelenség magyarázatául szolgáljon a következő :

Mint említettük, a hivatalos kamatláb gyakran, sőt rendszeren különbözik az illető piaczon általában divatozó kamatlábtól.

A birodalmi bankok ércz-örző szerepéből mintegy önként következik, hogy ezen esetben a bankrata magasabb, mint az úgynevezett magándiscont. Mint említettük, az európai piaczokon általánosan elfogadott usance szerint az idegen váltó az illető bankrata szerint számítottatik le. Ámde a bankár, ki a magasabb hivatalos kamatláb mellett számítol le, ezen váltót elküldheti külföldi üzletbarátjának és az annak üzletében alkalmazott alacsonyabb magánkamatláb szerint számítottatja le és a kamat-differenciát mint tiszta nyereséget beseperheti. Ennek folytán ő hajlandó a hosszú lejáratu váltóért ezen nyereségnek megfelelőleg bizonyos praemiumot fizetni, mely ezen váltó árfolyamában nyeri kifejezését.

Innét azon sajátságos tünemény, hogy azon országokban, melyekben a bankrata és magán leszámítolási kamatláb közt különbség van, a hosszú lejáratu váltó vistára állítva drágább a rövid lejáratu váltónál.

Két piacz kamatlábjának különbsége még egy nagyon érdekes tüneményt magyaráz. A külföldi váltó vagy követelés tulajdonosa ezen váltóját vagy követelését egy bizonyos időre valakinek rendelkezésére bocsáthatja, kikötvén, hogy bizonyos idő multán egyenlő külföldi valutára szóló összeget ugyanazon vagy hasonló alakban ugyanazon vagy magasabb vagy alacsonyabb árfolyamon visszakapjon. A későbbi szállításra kikötött magasabb árfolyam-különbséget a börze-jargon reportnak, az alacsonyabb árfolyam-különbséget deportnak, az egyenlő árfolyamon való visszaszállítást simának nevezi.

A valutakölcsönző a külföldi valuta szállításánál az árfolyamnak megfelelőleg belföldi készpénzt kap, melyet a fentebbiek szerint vagy teljesen vagy részben vagy megtoldva visszaszolgáltat.

Ezen reportviszonyokra egyéb, a speculatio épen túlsúly-

ban lévő irányából folyó, nem ide tartozó körülményein kívül döntő momentum a két ország kamatlábjának differentiája.

A valuta kölcsönző az idegen piác hivatalos kamatlába ellenében jövén pénzhez, ha hosszú lejáratu váltót kölcsönöz, vagy az idegen piacon élvezhető kamattól esvén el, ha látra szóló váltót vagy éppen könyvbeli követelést vagy bankjegyet kölcsönöz, azon esetben, ha a cserében nyert belföldi értéket idehaza magasabb kamatláb mellett képes alkalmazni, kész lesz report alakjában ezen belföldi érték használatáért, illetőleg a keveset jövedelmező külföldi értéktől bizonyos időre való szabadulásaért a kamatkülönbözetnek megfelelőleg bizonyos praemiumot fizetni; ellenkező esetben, ha külföldi valutája többet kamatoz, mint a cserében nyert belföldi érték, csak a kamatkülönbözetnek deport alakjában jelentkező megtérítése mellett lesz hajlandó külföldi értékét odakölcsönözni.

Igy azon körülményből, hogy valamely valuta úgynevezett prolongatiójánál report fizettetik arra következtethetni, hogy ezen valuta hazájában a kamatláb alacsonyabb, mint belföldön, ellenben, ha deport térítették meg, ez a külföldi kamatláb magasabb voltának jele.

A kamatláb ezen befolyása a váltó-árfolyamra sokkal közvetlenebb, mint a fizetési mérlegé és előre szokott már nyilvánulni, midőn a pénzpiacsról jövő hírek, de különösen a bank kimutatása, a pénzszükséget sejtetetik.

A váltóüzlettel foglalkozó kereskedő speculatiójának irányát rendszeren erre alapítja, többnyire csak is erre alapíthatja.

Jól tudjuk, mily megbízhatatlanok a statisztikai kimutatások az árumozgalomra nézve, minő nagy része a fizetési balanceot befolyásoló körülményeknek marad egészen ismeretlen; de feltéve az áruforgalmi statistika megbízhatóságát, a transito kereskedelem folytán még mindig bizonytalan, hogy mely ország lesz itt a végleg fizető vagy követelő, az arbitrage következtében, melyik piacon át történik a fizetés, azonkívül a fizetés nem lévén rögtön, az esedékesség időpontja pedig, mint láttuk, lényeges befolyásu — az egész árumérlegből keveset következtethetni előre, az anyag igen durva oly finom jelenségekhez képest mint az árfolyam-különbségek, és így arra a következtetésre jövünk, hogy a váltó-árfolyamról lehet ugyan következtetni a fizetési

bilancra, sőt ennek, mint Göschén mondja, épenséggel barometruma, de az árumérlegről, hisz a fizetési mérlegnek ez rendesen egyedül ismert része, a váltó-árfolyamra annak jövődöbeli alakulatait illetőleg következtetni csak nagy elővigyázattal és bizonytalan eredménnyel lehet.

Más az a kamatlábnál. Midőn Londonból pénzszüke jelentetik, minek legbiztosabb jele az angol bank kimutatásában a privat letétek csökkenése, azonkívül az angol bank ércztartaléka jelentékenyen megfogyott, biztosak lehetünk benne, hogy Londonban magándiscont és bankráta együtt fel fognak menni. Ha pedig Párisban vagy Németországban (mert itt az üzleti élet nincs úgy a fővárosba koncentrálva, mint London és Párisban) nincsenek ily viszonyok és a kamatláb emelkedésétől nem kell tartani, meglehetősen biztonsággal következtethetünk arra, hogy London viszonyítva Berlin vagy Párishoz, emelkedni fog.

De ép a pénz azon tulajdonságának, hogy meglehetősen egyenlő culturalis és valuta viszonyok közt egyenlő kamatozást ér el, köszönik a váltó-árfolyamok egy nevezetes correctivumokat.

Hol szük pénzviszonyok uralkodnak és ennek folytán magas a kamat, oda *egyszerre beözönlük* külföldről a pénz, váltó, vagy ha az árfolyam a gold-pointen túl emelkedik, ércz alakjában, míg a pénz szüke szünnév, a kamat rendes, a külföldhöz hasonló magasságára csökken, a felesleges tőkék külföldre vándorolnak, mely processus a váltó-árfolyamot ismét lenyomja.

Eddigi fejtegetéseinknek feltétele az egyenlő érczvaluta-rendszer, úgy a mint azt mai nap az aranyvalutás államokban látjuk.

Theoriánk nem áll azon országokra nézve, melyek különböző valuta-rendszerrel bírnak, így az arany- és ezüst-valutával bíró országok közt és még kevésbbé érczvalutás és papirvalutában sinlödő országokra nézve. Aranyvalutás országban az ezüst nem lévén pénz, hanem csak áru, az ezüstvalutás ország árfolyamát nem határolhatja meg azon pont, melyen túl az érczpénz venné fel a fizetés szerepét, mint az idegen állam valutájával teljesen egyrangú fizetési eszköz.

Határt a váltó-árfolyamra nézve mégis találunk és ez az ezüstnek ára. Az ezüstvalutás ország árfolyama nem csökkenhet

jobban, mint azon pontig, melyen túl előnyösebb volna ezüstöt exportálni az adósság fizetésének céljából.

Az aranyvalutás ország árfolyama pedig nem emelkedhetik túl az arany áránál, amint általában ezüst vagy papirvalutás országokban az aranyváltó árfolyama meglehetősen identicus az arany árával, mely itt ismét nem valuta, hanem áru, főképen külföldi adósság fizetésére.

Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy az ezüst-import, az utána való kereslet monometallisticus irányzatú világunkban vajmi csekély lévén, alig fokozható nagyobb összegekig anélkül, hogy az ezüst árát magát alterálja, másrészt egy pillantást vetünk az ezüst áralakulatára, mely 1871-től 1886 júniusig átlagos árát illetőleg pr. oz. $60\frac{1}{2}$ d.-től $44\frac{13}{16}$ d.-ig esett, azaz árát viszonzyszámban kifejezve, 1871-ben az aranyhoz úgy viszonylott, mint 15.58 : 1-hez, 1886-ban pedig mint 21.05 : 1-hez, belátjuk, hogy minő ingatag alapon áll a különböző valuta-rendszerű államok közt az árfolyam relatiója.

Papirvalutás országban az idegen váltó-árfolyam azon regulatorral sem bir, mint ezüstvalutás országban; itt az aranyváltó árfolyam teljesen egyenlő az arany árával, mint áruval, szemben az országban érte kapható egyéb árukkal.

Hazánk valutája lényegére nézve az ezüstre lévén alapítva végig szenvedte az ezüst árcsökkenésének egész szomorú történetét; mióta az ezüst szabad veretését beszüntettük, árfolyamunk az ezüsttel szemben lényegesen javult, vagyis inkább nem követte további depreiatióját, a mennyiben az ezüst mai ára mellett ($46\frac{5}{8}$) 100 ezüst forintnak megfelelő ezüstöt 94 firt 14 kron vásárolhatunk Londonban; bizonyára örvendetes jele consolidálódó hitelviszonyainknak.

A keletindiai buza versenye.

Irta

Dr. Bernát István.

A nyugalomnak, a gondtalan fatalismusnak évei, hiába, nem térnek vissza többé. Legfontosabb gazdasági águnknak: a buza-termelésnek jövő sorsáért való aggodás nem enged nyugodni s kényszerít, hogy távol, előbb figyelemre alig méltatott népek fejlődésével foglalkozzunk. Nemzetünknek annyira féltett jövője ezek emelkedésével vagy hanyatlásával szoros kapcsolatban áll.

Volt idő, midőn az Egyesült Államok kötötték le figyelmünket s az intensitas, melylyel az ide vágó kérdéseket a közvélemény tárgyalta, örvendetes bizonyíték a nemzet komoly törekvései mellett. Ha azonban minden jel nem csal, a jövő Kelet-Indiáé és talán Auszaliáé lesz. Az a kérdés, mily arányokat öltött India buzakivitele már eddig, mik a gyors emelkedés tényezői s mily irányu lesz a fejlődés a jövőben is? Erre óhajtunk felelni Wolf műve nyomán.¹⁾

Continentalis írók sokat panaszkodnak azon apadó befolyáson, melyet Anglia Európa viszonyainak alakulására manapság gyakorol s ebből könnyen következtetik hanyatlását. Pedig tévednek. Ha talán, főleg a democratia terjedő hatalma folytán, alább szállott is a fogékonyság a harczy dicsőség iránt, a béke művében Albion soha sem volt nagyobb mint ma, s fejlődő democratiája a nagy birodalom szétszórt részeiben csaknem évről-évre új sikereket ér el. — Mindinkább tisztulnak azon ideálok, melyeket az általa alapított vagy meghódolt birodalmak népei elé tűz s gazdag segédforrásai, iskolázottsága s politikai tapintata mellett képes is őket ez ideálokhoz fokozatosan közelebb juttatni. Az angol faj korántsem vesztett erélyéből, tettvágyából, hanem megváltozott a tér, hol ezt kifejté s változtak épen a democra-

¹⁾ J. Wolf. Tatsachen und Aussichten der Ostindischen Konkurrenz im Weizenhandel. Tübingen. 1886.

ticus elemek hatalmának emelkedése folytán a czélok is, melyeket megvalósítani törekszik.

E helyen csak azon eredményekkel óhajtunk foglalkozni, melyeket az East India Company örökébe lépett angol nemzetnek a természeti kincsekben és egy lehanyatló civilisatio emlékeiben gazdag keletindiai félszigeten megteremteni sikerült.

Azon mű szerzője, melyet e vállalkozásunkban fonalul kívánunk használni, nem idegen közönségünk azon kis része előtt, mely a közgazdasági kérdéseket komolyabb figyelem tárgyává szokta tenni.

A szeszadóról irt művét országos gazdasági egyletünk jutalomra érdemesíté, s a szerző 1885-ben Budapesten tartott gazdasagcongressus tanácskozásaiban részt vett személyesen is. Érdeklődése viszonyaink iránt okadatolttá tenné, hogy érdeklődjünk törekvései iránt még akkor is, ha az érdeklődést művének tárgya és iránya már eleve nem biztosítaná is számára.

E sorok írója azon, talán nem nehezen menthető tévedést táplálta, hogy nincs jelentékenyebb tárgy, mire a német írók figyelme ki ne terjedne, s némileg meglepő, hogy Wolf műve, daczára a kérdés actualis fontosságának s a németek colonialis törekvéseinek, első e téren. Mind ez nem von le érdeméből bizonyára mitsém.

A keletindiai buzának növekvő behozatala csakis egyik, bár mindenesetre kiválóan fontos jelenségét képezi azon fejlődésnek, melyet a nagy birodalom az ildomosabbá, humanismusabbá vált angol kormányzat utolsó évtizedeiben vett. A véres lázadás vezetői ellen alkalmazott kegyetlen rendszabályok megteremték a békét, de azon szenvedélyek, a vadságnak irtózatoss és alig menthető kitörései, melyekkel a benszülöttek a gyülölt jövevények ellen törtek, megtaníták az angolokat, hogy az út, melyen addig haladtak, sem helyes sem okos nem volt. Az ideal, melyet az új kormányzók maguk elé tűztek, szebb, fennköltebb annál, mit a régi önzés parancsolt, de egyszersmind tetemesen nehezebb is. Emelni kell az ind népet s a haladással tiszteltté tenni előttük azon nemzetet, melytől azt vették – ezen czél domborult ki azok előtt, kiket a »parliamentek anyjának« bölcsessége a harmadfélszázmilliónyi nép uraivá emelt. Nevelni kelle a lakosságot, biztonságba helyezni az életet és vagyont, megmenteni a ragályok-

tól a velük szemben tehetetlen népet, kifejteni a föld mérhetlen gazdagságát. Ez röviden az angol kormányzat elé tűzött cél.

A nagy föladat befejezve maig sincs, de a világ figyelme mindinkább le fog köttetni a fejlődésnek már is óriás dimenziói által.

Husz év előtt O u d e tartományt annyira tönkre tévé a rossz kormányzat, hogy lakói más államokba menekültek; ma O u d e külkereskedése 3 millió fontra rúg, P u n j a b é 20 millióra, a régi angol B i r m a é kilenczet tesz ki.

Wolf műve természet szerint nem terjedhet ki mindazon mozzanatokra, melyek az indkormányzat sikeres munkásságának jelenségei. Azonban maga az, mit a buza növekvő termelése és kivitelére nézve fölhoz, elégséges arra, hogy fogalmunk legyen az egésről.

Nagyobb jelentőségre a buza kivitel csak 1873 után volt képes emelkedni. A kivitel

1869/70-ben volt 78·208 Cwts¹⁾ 32·924 £ értékkel.

1872/73-ban » 394·010 « 167·690 « «

1873/74-ben » 1·755·954 « 827·606 « «

Ez évtől fogva az emelkedés 1878-ig állandó, itt azonban a rossz aratások miatt a kivitel 1880-ig lepad, hogy ez évtől fogva fokozatosan emelkedve 1885/6-ig 21.061,000 Cwtsre emelkedjék.

A buza tetemes része Britanniába kerül s Kelet-Indiát a bevitel tekintetében csak az Egyesült Államok előzik meg. Sok jut azonkívül a francia piacra, Olaszországba, sőt Belgium, Holland és Németország is a rendes vevők közé tartozik.

Három kikötő van, melyen át a buza-export fokozatosan növekvő áradata tengerre jut. Az első B o m b a y, a nyugati partnak e gyorsan emelkedő városa, a második C a l c u t t a, végül K u r a c h e e közel Balutschistan határához, s mindhárom hely közül legközelebb Európához.

Szerzőnk szerint azon okok, melyeknek összejátszása az 1873. évet forduló ponttá tette a buzakivitel történetében a következők:

A buzára vetett kiviteli vám ez évben megszűnt. Az ezüst

¹⁾ Cwt (Hundredweight) 50·8 kg.

értékének csökkenése, mi egyébként már régibb keletű, fokozatosan tovább haladt. Azon nagy vasuti vonalak, melyek Bombayt és Calcuttát a buzatermő vidékekkel összekötik, 1873 körül nyertek befejezést s ekkor léptek életbe azon nagymérvű viteldij-leszállítások is, melyek kapcsolatosan a többi körülményekkel, a kivitelre dolgozást nyereségessé tévők. A későbbi években, ugy a vasutak, országutak és csatornák kiépítése, valamint a viteldijak leszállítása is mind nagyobb mérveket öltött, fokozva a kivitelre kerülő buza mennyiségét és a kereskedő-osztály nyereségét.

Ehez járul még azon körülmény, hogy az indiai buza legyőzve a kezdet nehézségeit, ma már mint olyan ismeretes, mely száraz és egészséges voltánál — soundress — fogva nagyon alkalmas arra, hogy angol fajtákkal keverve, kitűnő lisztet adjon. Liszttartalma rendkívül gazdag.

Sokkal nagyobb mérvben fejlődnék azonban a mezőgazdaság s vele a buza kivitele, ha az angolok kitartó élelmességének sikerült volna a haladásnak azon mélyebben fekvő akadályait is elhárítani, melytől a csodás multban gazdag birodalom sem ment. De az általuk alapított mintagazdaságok nem voltak még képesek az ind parasztot reá venni, hogy többre becsülje a trágyát s hogy apái megszokott, de kezdetleges szerszámaikat modern eszközökkel cserélje be. A szorgalmasan dolgozó gazdasági egyletek még nem voltak képesek a takarékoságnak annyira nélkülözött erényét a föld népébe beléoltani. A dús mezők vetéseinek nem az eladósult birtokos, hanem a számító uzsorás veszi hasznát. Az eddigelé alkalmazott radicalis intézkedések sem látszanak elég-ségesnek arra, hogy ez élösdieket kiirtsák. A figyelem azonban föl van költve, az irány meg van adva, a jövő feleljen azon kérdésre, hogy sikerül-e az angolok bölcsességének diadalt ülni a nehézségeken.

A buzatermelés tekintetében P u n j a b és a Ganges mellett elterülő É s z a k n y u g a t i tartományok birnak főfontossággal. Itt a hozadék acerenként 9—22 bushel, s e nagy különbség úgy a föld valamint a művelési mód különbségének tudható be. P u n j a b buzáját Kunacheeba küldi, Bombay kikötőjét főleg a C e n t r a l P r o v i n c e s látják el, míg Calcutta O u d h, P a t n a és R o h i l k h a n d terméseit vonzza magához.

Wolf némileg scepticus a termelési költségek kiszámításánál. Előtte azok példája lebeg, kik az amerikai termelés költségeit képesek voltak oly apróra kiszámítani s kiknek jövődölései, ha teljesültek volna, ma Európa nem is termelne többé búzát. Kényszerítve látja azonban magát, mégis tájékozni az olvasót, hogy India földje egy bushel búzát 1 shilling 6 d.-ért képes termelni ¹⁾ s a szállítási és egyéb költségek betudásával egy *quarter* ára Londonban 26 sh. 8 d.-re rúg.

Azon nagy gazdasági és humanitarius czélokon kívül, mely az angolokat India buzatermelésének fokozásánál vezette, tagadhatlanul erősen közrehatott azon vágy is, hogy magukat az Egyesült Államoktól függetlenné tegyék. Így fogják ezt föl legalább túl az atlanti oczeánon, s nyugat farmerei nem mentek minden keserűségtől, midőn lapjaik registrálják azon nagy és sikeres munkásság részleteit, melyet Britannia kifejt, hogy magát saját birodalmából élelmezze. E mellett növeli aggodalmaikat azon tény, hogy Amerika versenyének főtényezője: az olcsó föld kezd kifogyni, a szállítási díjak többé alig reducálhatók, s ha nagyban lehetne is olcsóbban termelni, ez irány alkalmas lehetne arra, hogy politikai és társadalmi tekintetben zavarokat okozzon. Kelet-India már ma is olcsóbban képes a londoni piacot ellátni, mint New-York s Mr Dodge, a washingtoni gazdasági hivatal főstatistikusa, e sorok írója előtt maga is úgy nyilatkozott, hogy míg a kelet-indiai buzatermelés költségei, főleg a földműves osztály csekély igényei mellett, még leszállíthatók, e tekintetben Amerikában kevés a kilátás. Mert csaknem bizonyos hogy India buzatermelését fokozni fogja s a termelési költségek is leszállíthatók lesznek.

Több mint 67 millió acre-re teszik a még eke alá fogható területet s ennek tetemes része épen a buzatermő északi tartományokban terül el. Jobb trágyázás és szántás mellett azon 13 bushel, mely ma átlag egy aceren terem, 30—70⁰/₁₀-kal lenne emelhető. A még szükséges vasuti vonalak kiépítése s a szállítási díjak további fokozatos leszállítása újra nagyobb mennyiségű búzának kivitelét fogja lehetővé tenni, s ha ehhez hozzátesszük az ezüst

¹⁾ Egy bushel 36.3 liter; 1 sh. 6 d. a mai agio szerint körülbelül egy forint.

értékének várható alábbszállását, körülbelől felsoroltuk azon tényezőket, melyek összehatása valószínűvé teszi, hogy Anglia nemsokára Kelet-Indiából fogja magát ellátni s hogy e félsziget buzája a földközi tenger mentén levő országoknak is élénk versenytársa leend.

Wolf műve nagy igények nélkül, de sok szorgalommal, helyes kritikával és el nem tagadható gyakorlati érzékkel van írva, s daczára annak, hogy német mű, mégis teljesen élvezhető. Következtetéseivel egészben véve egyetértünk.

Nem hallgathatjuk azonban el azon meggyőződésünket, hogy azon eljárás, mely szerint a termelés és kivitel emelkedését kizáróan csak a gazdasági factorok figyelembevételével akarják eldönteni: nem minden tekintetben kifogástalan. A társadalmi és politikai viszonyok módosulása, mely talán épen a mezőgazdaság emelkedő jövedelmezőségének eredménye, sokban megváltoztathatja azt, mit a gazdasági tényezők szerint helyesnek állítottunk föl. Épen azért csupán gazdasági és műszaki tényezőket véve figyelembe, a jövőt teljes biztonsággal megmondani soha sem leszünk képesek.

A földbirtok tulajdona.

Irta :

dr. Pólya Jakab.

I.

A tulajdon fogalma.

A tulajdon eredete összeesik a társadalmak alakulásával, kezdő korával. Ez intézményt még a legkezdetlegesebb társadalmaknál is megtalálhatjuk. Csak azon korban ismeretlen, midőn az emberek még »mint a vadállatok az erdőben csatangolnak«, egymással nem érintkeznek, egyszóval, elszigetelt életet élnek.¹⁾

Maga a történet igazolja, hogy a tulajdon létezése elodázhatlan társadalmi szükség. A tulajdon eltörlése visszaidézné a teljes vadság korát, az embereknek társadalmon kívül való állapotát. Ebből kiindulva, a tulajdon mint elvi intézmény megtámadhatlan, de meg sem támadtatik. Midőn az korunkban vitássá tétetett és tétetik, nem magát az intézményt támadják meg, hanem azon alakot, melyben az érvényre jutott. A magántulajdont mondják igazságtalannak, de csak annyiban, a mennyiben annak tárgya földbirtok vagy termelő tőke. A használati tőkét, az élvezeti vagyont, a fogyasztás tárgyait az újabb socialismus tovább is meg akarja hagyni magántulajdonban.

A tulajdon nem valami állandó, változatlan, minden korban és minden nemzetnél azonos intézmény. Ellenkezőleg változásoknak, módosulásoknak ép úgy ki van téve, mint minden más emberi intézmény. Változik és módosul a társadalom gazdasági, művelődési viszonyai alakulásának és fejlődésének megfelelőleg.²⁾

Módosul és változik a személyt illetőleg. A rabszolga semminemű tulajdont sem birhatott, a mit szerzett, urának szerezte. A zsidók el valának zárva az ingatlan vagyon szerzésétől, sőt

¹⁾ Samter : Das Eigenthum in seine socialen Bedeutung. 1879. 78. l.

²⁾ Földes Béla : A tulajdonjogról. Nemzetg. Szemle. 1882. II. f.

nemesi javaknak még birásától is. A nemesi birtokot csak nemes ember szerezhette meg.

Módosul a tárgyra vonatkozólag. Csak a rabszolgaságra és a jobbágyságra utalunk. A rabszolgát az úr szabadon vehette, adhatta, hagyományozhatta, büntethette, megsemmisíthette, szóval azzal egészen úgy bánhatott, mint valamely dologgal. Már a jobbágy felett az úrnak nem vala ily tágkörű hatalma. A jobbágy inkább a földbirtok tartozéka vala. Az úr elidegenítési hatalmát a jobbágy felett a földbirtokkal együtt gyakorolhatta vagyis a jobbágyot a földbirtokkal együtt adhatta el, vehette meg vagy örökíthette át.

A tulajdonban foglalt hatalmi kör sem azonos mindég és mindenütt. Rámutatunk arra, hogy míg ma a tulajdonos földbirtokát nemcsak szabadon használhatja, hanem részben vagy egészben el is idegenítheti, adósságokkal terhelheti, addig régebben annak még használatában is korlátoztatott. A vetés-forgási kényszerben találhatjuk meg a szabad használatnak szabott legnagyobb, de legsúlyosabb korlátot is. Hivatkozunk még az uzsora, a kamatot korlátozó törvényekre, melyek szintén korlátokat szabnak a tulajdon teljesen szabad és független nyilvánulásának.

Különben az a szabad, az a korlátlan jog, melyet napjainkban némelyek a magántulajdonnak követelnek s a melyet sokan valamely természeti, velünk született, még törvényhozásilag sem módosítható jognak tüntetnek fel, a maga egész merevségében ma sem jutott érvényre és abban a hirdetett korlátlanságban soha sem létezett. De nem is létezhetett. Kizárta azt mások hasonjoga, melyet meg nem sérthetett. Magában a római jogban, melyből pedig meritik a tulajdon korlátlanságának tanát, számosak azon intézkedések, melyek a tulajdonost ép a hasonjog alapján a szabad rendelkezésben és használatban korlátolják vagy valaminek türéseire kényszerítik. Tilos például a szomszéd kárával az esővíz természetes lefolyását akadályozni s ha a víz lefolyása a tulajdonos akarata nélkül változik, a szomszédnak megengedni köteles, hogy a régi vízlefolyást helyreállíthassa.

Már nemcsak a hasonjog folyománya azon római jogelv, miszerint a parthirtokos nem gátolhatja a folyamon való szabad

közlekedést. Ebben már a közérdek kívánalmai jutnak kifejezésre.¹⁾

Kétséget sem szenved, hogy a korlátatlannak képzelt és vitatott tulajdon megsértésének tekintendők azon évrendszabályok, azon zárlatok és tilalmak, melyek az 1874: XX. t.-czben a marhavész terjedésének megakadályozására vannak megállapítva. Ilyennek tartandók azon óvrendszabályok is, melyek a filoxéra kiirtására és tovaterjedésének megakadályozására fogantatosítottak, mert ezek is mélyen érintik a tulajdonos szabad rendelkezési jogát. Említsük még az erdőtörvény (1879: XXXI.) 2—8. §-ait, melyek az ott körülírt erdőkben és erdős területeken tiltják és korlátozzák az irtást, a tarvágot, a legeltetést, az alomgyűjtést, a tuskó- és gyökérirtást. Pedig senki sem akad, ki a tulajdon e megszorításait megtámadja. S miért nem? Mert azokat a közérdek, határozottabban szólva, a termelés érdekei követelték. A termelés érdekei pedig kétségtelenül több és nagyobb figyelembevételt érdemelnek az egyes egyének vélt és képzelt jogainál.

Egyébiránt a korlátatlannak és megmásíthatatlannak vitatott tulajdon legnagyobb megsértése foglaltatik az 1848: IX. és XV. t.-cikkekben. Az első törvény eltörlé vala a földesúr tulajdonát a jobbágyság birta földekre és tulajdonná változtatta át a jobbágyságnak addigi haszonélvezeti jogát. Igaz ugyan, hogy a földesurak kárpótlást kaptak, de annak a kárpótlásnak törlesztéséhez, kamatoztatásához magok is kötelesek hozzájárulni. A földtehermentesítési adót ép úgy fizetik, mint a volt jobbágyság vagy a városi polgárok, kik nem is voltak földesúri hatalom alatt. A második törvénnyel eltöröltetett az ösiség; az elvileg a család tulajdonát képező földbirtok átalakított magántulajdonná.

Juthat-e azért valakinek eszébe, ezekben a törvényekben sérelmet látni?! Avagy képzelhető-e jogsérelem ama 1881-ki, az ir haszonbérleti viszonyokat szabályozó angol törvényben, mely tetemesen korlátozza a földesurak jogát a haszonbérbeadás: a haszonbér idejének és összegének megállapításában s nem en-

¹⁾ Windscheid: Lehrbuch des Pandektenrechtes. 1870. III. k. 472. és 474. l. — Wangerow: Lehrb. d. Pandekten. 1863. 548. l.

gedi meg, hogy az illető jog a maga teljes korlátatlanságában jusson érvényre?!

Mindezeket a tulajdonjogon ejtett sérelmeknek fogjuk tartani, ha a magánérdeket a közérdek fölébe helyezzük. Ha a tulajdont a magánérdek szempontjából fogjuk el, akkor felfogásunkban odajutunk, hogy azt korlátatlannak, sérthetlennak és változhatatlannak tekintsük. Ha azonban nem az egyéniség szűkkörű felfogásából indulunk ki, hanem felemelkedünk ama magasabb álláspontra, miszerint is az egyén csak része az egésznek, vagy mondjuk a társadalomnak, s e szerint az intézményekben a társadalom érdekei és szükségletei a döntők, mindezekben nem látunk semminemű jogsérelmet s pedig annál kevésbé, mert végre is igaz, hogy a társadalmon kívül mindenkinek »csak annyi tulajdona és tulajdonjoga van, a mennyit fegyverével képes megvédeni.« ¹⁾

Az előadottakkal csak jelezni akarjuk, hogy a tulajdon nem valamely korlátlan hatalom és jog. Magának az államnak sem engedhetjük meg a korlátlan hatalmat és jogot, annál kevésbé az egyéneknek. Mert habár napjainkban ez a hatalom csak dolgokra vonatkozhatik is és személyekre ki nem terjedhet, mindazonáltal eredményeiben mégis kihat magokra az emberekre és az ezek alkotta társadalomra is. Különösen áll ez a földbirtokról, melyet sem kitágítani, sem szaporítani nem lehet, de a mely az embereknek életük és nemük fentartására és szaporítására nélkülözhetlen.

Különben a korlátatlanság nem is tartozik a tulajdon lényegéhez. Tekintettel arra, hogy a tulajdon csakis az államban vagy szerves társadalomban lehetséges, továbbá tekintettel arra is, hogy végelemzésben az állam az, mely annak feltételeit és körét megállapítja, azt kell mondanunk, hogy a tulajdon lényege: *a birt és engedett hatalom kizárólagosságán* sarkal és hogy ebben van annak fogalma is megadva. Tárgyunkra való tekintettel. azt kell mondanunk, hogy a tulajdon a földbirtokra gyakorolt legfőbb kizárólagos hatalom. ²⁾

¹⁾ Wiss : Das Landgesetz für Irland. 1883. 53. l.

²⁾ Kautz : Nemzetgazdaságtan. 1880. I. k. 122. és 128. l. Samter id. m. 36. l. Wiss id. m. 53. l. Wagner : Volkswirtschaftslehre. 1879. I. 576. s k. 582. lap.

II.

A tulajdon fejlődésének története.

A földbirtok tulajdona történelmileg mint közös és mint egyéni vagy magántulajdon jelentkezik. Korra nézve a közös tulajdon megelőzi a magántulajdont. Napjainkban, mondhatnók, általában a magántulajdon emelkedett érvényre. Még a közös tulajdon is, mint az állami, a községi. a magántulajdon jellegét ölté magára. A tulajdon mely alakja hasznosabb és czélszerűbb az emberiségnek? Szemben azon támadásokkal, melyeket a magántulajdon ellenintéznek, ez korunknak egyik kiváló és ki-magasló kérdése, melynek elfogulatlan vizsgálata és eldöntése, meggyőződésünk szerint, közrehat a társadalom békéjének elő-mozdítására is.

Ha a földbirtok tulajdonát történeti fejlődésében vizsgál-juk, úgy látjuk, hogy a földbirtok közös tulajdonban és közös haszonélvezetben, majd közös tulajdonban és magán haszonélve-zetben és végre magántulajdonban és magánhaszonélvezetben va-la. E fejlődésmenet részletezése képezi következő fejtegeté-seinknek tárgyát, kiegészítve azt a minden egyes szakot jellemző társadalmi és gazdasági állapotokkal. Midőn így járunk el, a mult nemcsak egy érdekes rajzban vonul el lelki szemeink előtt, hanem meg is tanít bennünket arra, hogy a felvetett kérdéssel szemben micsoda álláspontot foglaljunk el. A jelent és a jövőndőt a mul-takból ismerjük meg a legbiztosabban.

Az emberek bölcső korát a teljes vadság jellegzi. A vad-ságból való kibontakozásra az első lépcső vala, midőn az emberek csoporttá alakultak. E csoportképzés már korán eshetett meg különösen a szabad síkságon, melyen az emberek életfentartási szükségleteiket a sokkal erősebb és hatalmasabb vadakkal, vala-mint a hasonfajokkal folytatott folytonos véres harczok közt szerezhették meg és biztosíthatták magoknak. Az első emberek a természet adományainak elsajátítása, a föld vadon termő gyü-mölcseinek összegyűjtése és a náluk gyengébb állatok elfogása és megölése által szerezték meg élelmöket. De a más csoporthoz tartozó embereket sem kimélték. Midőn valamely csoport embe-rei kiindultak élelem keresésére s ez útjokban más csoporthoz tartozókkal találkoztak, azokkal össze is ütköztek. A harczban

elfogottakat és megöltek ép úgy megették, mint azon állatokat, melyeket elfogniok sikerült.

Már haladás állott be, midőn a csoport szert tett néminemű bár durva és kezdetleges fegyverzetre, melylyel magát a vadállatok és más embercsoportok támadásai ellen védelmezhetette. Ezen fegyver azonban az illető csoportot a vadászat gyakorlására is képessé tette, a vadat nem vala kénytelen előbb elfogni, hanem azt már fegyverével is megölhette. De a haladás még magasabb fokára emelkedett azon embercsoport, mely akár a szükség által kényszerítve, akár a bőség által ösztönözve, megszelídítette a nála gyengébb állatokat. Ezen állatszelistítés vagy állattenyésztés által magát az élelmezésre nézve még inkább függetlenítette a véletlen esélyeitől.

A fegyver, az állattenyésztés lehetővé tették a csoportoknak, hogy élelmöket kisebb területen szerezzék meg. Ennek folytán ritkábban is kellett idegen csoportokkal találkozniok. De mert élelmöket könnyebben is szerezhették meg, az emberek nem is ették meg egymást. A győztes csoport immár csak rabszolgákká tette az elfogottakat.

E nagy változás és átalakulás indokát a csoportképződésben is kell keresnünk. A csoport kebelében bizonyos rendnek okvetlenül kellett léteznie. A rend fentartása némi intézményeket, bizonyos foku engedelmességet és alárendeltséget igényelt. Ez a tény nem maradhatott befolyás nélkül az erkölcsök megszelidülésére. Midőn a csoport magát az állatszelistítésnek szentelte s ennek folytán nem is szorult embertársainak felfalására, az erkölcsök még jobban megszelidültek. Az erkölcsök megszelidülése, az állatszelistítéssel járt könnyebb élelemszerzés maga után vont a nagyobb népszaporodást. A megsaporodott csoportot a szükség a föld megmunkálására, a növényi eledelnek nemcsak gyűjtés, hanem termelés által való megszerzésére kényszerítette.

A föld első megmunkálása még nem feltételezi szükségkép az állandó szállásokat. A vándor törzs, mely a vadászatról és az állattenyésztésről át kezd térni a föld megmunkálására, nem épít mindjárt állandó lakhelyeket. Megszállja a kiszemelt területet, felüti azon sátrait és ismét felszedi azokat, a mint barmainak nem talál elegendő legelőt, vagy a mint a föld elvesztette

termő erejét s nem adja meg a töle megkivánt gabonát. A földművelés a lehető legkezdetlegesebb. A föld a megmunkálásra, tulajdonkép a gabona elvetésére az erdő, a mező leégetése által tétetik alkalmassá. Az ily kezdetleges égetési gazdálkodás mintáiul szolgálhatnak Braziliában és Oroszországban tett tapasztalatok. Az ily égetési gazdálkodás maradványának tekinthető a nálunk némely helyütt még most gyakorlott tarlófelgyújtás.¹⁾

Ez égetési gazdálkodás, mint azt az idézetben felhozott példák mutatják, csakhamar kimeríti a föld termő erejét. Csak is ott gyakorolható az ily gazdálkodás, hol még nagy bőségben található műveletlen föld. E gazdálkodás további feltétele a nagyon is csekély népesség.

Az ily nagy s tulajdonkép nem is művelt területeket megszállt törzsek közt dívik a közös birtoklás, a nyers terményeknek közös elhasználása még azért is, mert az életmód, a szükségletek sem mutatnak valamely változatosságot.

A vándor törzsnél vagy népnél csak is közös birtoklásról és haszonélvezetről szólhatunk. A törzs a területet csak ideiglenesen szállja meg és foglalja el, mert kétes, hogy az vissza fog-e térni az egyszer elhagyott területre és nem engedi-e azt át más utánna jövő vándor törzsnek.

¹⁾ Brazília belsejében az u. n. rossákban felgyujtanak egy darab erdőt. Az ekként nyert talaj vagy irtvány 1 vagy 2, néha 3 évig használatik gabnavetésre és azután 10—15 évig pihen. — Sziberia délnyugati részében az éjjeli nagy fagyok miatt a csak alig felhasogatott földet május közepe felé felületesen és szórványosan bevetik tönkölylyel. Ősszel a mezőn felégetik a sátrakra fel nem használt, az állatok által fel nem emésztett szalmát. A cséplés kint a mezőn történik, az ekkor elhullt mag képezi az új veteményezést, melyet tavasszal megboronálnak. Az ilyformán egyizben tett szántás-vetés elég 5—8 esztendőre. Ha a talaj kimerült, más területek vétetnek művelés alá. Ilyenkor a lakosok is felszedik sátraikat és felütik azokat az újonnan kiválasztott területen. — A felhozott példákban az égetési gazdálkodást vándor-népség gyakorolja. Az égetési gazdálkodást és annak eredményeit állandó szállások mellett még napjainkban is észlelhetjük a parasztok közt Oroszország Pleskow, Twer, Jaroslaw, Kostroma és Watka tartományai éjszaki részeiben; továbbá Nowgorod és Wologda tartományaiban. Az e tartományokban levő nagy erdőségeket dessätinenként (=1.09 hektár) haszonbérbe adják a parasztoknak, kik ezekben a kezdetleges égetési gazdálkodást üzik. Midőn az erdő már levelezik, a parasztok levágják a fát és ott hagyják ősziig; ekkor levágják a galyakat

Haladást jelez a művelődésben és a gazdaságban, midőn a vándor törzs a viszonyok kényszere alatt abba hagyja a vándorlást s magának állandó telepet választ, melyet állandóan meg is száll. A vándor-élettről lemondott törzs már népesebb. A törzsből kiválnak egyes nemzetségek, melyek a megszállott területen a magok és állataik használatára külön részeket hasítanak ki. E nemzetségek már állandó telepeket, szállásokat, községeket alkotnak.

Az állandó telepek vagy szállások jelzik egyszersmind a tulajdon kezdő korát. A tulajdon alakulásáról és fejlődéséről csak is azon időponttól fogva lehet szó, midőn valamely nép a területet azon szándékkal foglalta el és szállta meg, hogy azt állandóan meg is fogja tartani és más idegen nép ellen meg is fogja védelmezni.

A megszállt területet a nemzetség közös tulajdonban és közös hasznélvezetben bírja. Az állandó telepalkotás első idejében az előbbi állapothoz képest csak annyiban történt változás, a mennyiben a birtoklás tulajdonná lett. Egyebekben megmaradtak a régi viszonyok. A szállás vagy a község tagjai közösen munkálják a földet, közösen gazdálkodnak, de közösen fogyasztják és használják is el a terményeket, sőt együtt egy közös

és ágakat, és haza viszik a tüzelésre alkalmas részeket, a törmeléket és a leveleket pedig halomra gyűjtik és úgy hagyják tavaszig. Midőn kiszáradtak, azokat felgyújtják. Ha az égés egyformán történt, a földet minden további megmunkálás nélkül bevetik, ha néhány hely égetlen maradt, ezeket felszántják. Északon árpát, a jobban délnek eső tájakon rozsot és a délvidéken pedig tavaszi búzát vetnek el. A köves talajon két éven át lehet aratni, agyagos talajon a délnyugoti részekén négy—nyolcz éven át. A szegényebb parasztok megelégszenek három aratással. *Az első évben rozsot vagy árpát, a második és harmadik évben zabot vetnek, ez esetben a talaj tíz évre kimerült s nem terem azon sem fű, sem erdő; csak ennek elteltével sarjadzik ismét némi nyomorúságos erdő. A jobb módú parasztok egyszer ugart hagynak és öt éven át szántanak; ekkor a föld csak 25 év múlva lesz ismét hasznavehető. A gazdag parasztok a földet a harmadik és hatodik évben pihentetik és 8 évig szántják; ez esetben a talaj 40 évre kimerül.* (L. Schmoller: Staats- u. socialwissenschaftliche Forschungen. III. k. I. f. Thun Alphons: Landwirtschaft u. Gewerbe in Mittel-Russland seit Aufhebung der Leibeigenschaft. 36. l.). V. ö. Wagner id. m. 694. l. Roscher: Nationalökonomik des Ackerbaues. 24. §. Roscher: Ansichten. III. kiad. I. k. 214. s k. l. Rau: Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. VI. kad. I. k. 487. s k. l. Samter id. m. 88. s k. l.

sátorban vagy közös épületben laknak. Ily helyeken, ezekben az állapotokban nincs még se vagyon, se életbiztonság. A tagok nem biztosak a felől, hogy személyöket vagy vagyonukat nem fogja-e megtámadni valamely vándor törzs, vagy nem rohanják-e meg a vadállatok. A védelem szüksége kényszeríti őket, hogy együtt, mintegy halltávolságra egymástól lakjanak.

Ily kezdetleges állapotot jelez, midőn a karaibokról olvasuk, hogy szigetük felfedezése idejében teljes birtok- és vagyonközösségben éltek. Nemcsak a földbirtok volt közös, hanem közösek voltak a termények is. Együtt dolgoztak és közösen étkeztek. ¹⁾

A további folyamat abban nyilatkozik, hogy megszűnik a fogyasztás közössége. Az első lépcső ebben, midőn még közösen művelik ugyan a földet, de a terményeket a részesek közt megosztják külön használatra, külön fogyasztásra. E viszonyokat találjuk Oroszországban az erdőségben lakó roszkolnikok közt. ²⁾ — Afrikában az arany partokon és Kongóban a községek tagjai közösen művelik a szántókat. A termést az egyes családok közt tagjaik száma arányában osztják meg. ³⁾

Némi módosítással ugyanezeket az állapotokat ecsetelik azon tudósítások, melyeket Mexiko ős lakóiról: a pueblo indiánokról olvashatunk. Ezek közt teljes birtokközösség uralkodik, de a művelés alá fogott földet a tagok nem közösen, hanem külön-külön munkálják. Az e népfajnál uralkodó birtokviszonyok jellemzésére megemlítjük, hogy a földbirtokot a törzs tulajdonának tekintik.

A törzs tulajdonában és közös használatában vannak a legelő és a vadászterületek. — A művelés alá vett terület már a nemzetség tulajdonát képezi. A nemzetség tagjai közösen laknak egy nagy négyszög alakú, többemeletes épületben, melyben minden egyes családnak megvan a maga külön helyisége, a maga külön háztartása. E nagy kaszárnya (kalpulli) körül van a kert, melyben minden egyes család külön háztartásának ellátására részt kap, melyet az önállóan művel. — A főnök mellé rendelt

¹⁾ Laveleye. De la propriété et de ses formes primitives. II. kiadás. 1877. 101. l.

²⁾ Laveleye: id. m. 13. l.

³⁾ Samter id. m. 97. l.

hivatalnokok együtt laknak egy nagy kaszárnyában. Ezek tartására külön földbirtok van kihasítva, melyet a törzshöz tartozó családok munkálnak, kik kötelesek a terményt a törzsházba beszolgáltatni.¹⁾

Később megszűnik a földbirtok közös megmunkálása. A haladás e fokán a birtokviszonyok már változatos alakot öltenek. Már nem kizárólag a köztulajdon érvényes; de azért a haszonélvezet közössége sem szűnik meg teljesen. A mezőgazdasági célra szolgáló birtokok a község közös tulajdonát képezik; ellenben a belsőségen, a tulajdonképi szállásul, lakhelyül szolgáló birtokon kifejlődik az egyéni tulajdon, mely azonban még korántsem felel meg mai fogalmainknak, mert még számosak azon korlátok, melyek az egyént a szabad rendelkezésben gátolják. Egyéni tulajdonba kerülnek egyes, a külsőséghez tartozó, egyébként még mindig közhasználatra rendelt birtokrészek is. A külsőség egy része a község tagjai külön egyéni használatában van; másik részén azonban még mindig közös a haszonélvezet, a használati jog.

E birtokszervezet, ha eltekintünk a szláv népektől, különösen Nagy-Oroszországtól, ma már Európában nagyban és egészben sehol sem létezik. De e birtokszervezet vagyis az u. n. községi rendszer létezett Európa minden népeinél, megvolt bizonyynyal nálunk is. Helytelen azon felfogás, mely e birtokszervezetet valami germán avagy szláv sajátságnak akarná feltüntetni. Mi sem a germán, sem a szláv népfajhoz nem tartozunk s számosak nálunk az oly birtokviszonyok, melyek az egykori birtokközösségre, községi rendszerre vallanak. Másrészt e rendszer nyomaira a világ minden részein lakó népeknél akadunk. Mindez azt bizonyítja, hogy e szervezet a népek gazdasági és társadalmi életében bizonyos fejlődési fokozat, melyen az egyik nép hosszabban, másika rövidebben állapodott meg. Az ilyen alakulásra több ok folyt be. Egyik legnagyobb ok volt a személy és vagyonbiztonság hiánya. Ez az ok működött nálunk leginkább. Sok részben ennek róhatjuk fel, ha gazdálkodásunk sok tekintetben még ma is a községi rendszer nyüge alatt szenved, ha napjainkban még mindig és túlnyomólag, legalább a paraszt-

¹⁾ Dr. Rudolf Meyer: Heimstätten und andere Wirthschaftsgesetze. 1883. 178. s k. l.

birtokban, a községi gazdálkodás járja. Azok az óriás nagy községek és városoknak csufolt falvak, melyek Alföldünket éléktelenítik, és a melyek hazánk e Kánaánját sok tekintetben néptelen pusztasággá teszik, köztudomás szerint keletkezésüket és létüket a török uralomnak, a török portyázóknak köszönhetik. Ezek kényszerítették a népet a tömörülésre.

III.

A községi szervezet.

A községi rendszer, melynek eltűnéséről némelyek sajnálkozással emlékeznek meg, melyet mások még mint a jövő birtokszervezetét szeretnek feltűntetni, megköveteli, hogy azzal behatóbban és részletesebben foglalkozzunk. Szükséges ez azért is, hogy megítélhessük, vajjon annak eltűnése érdemel-e bánatot vagy visszaidézése, újabban való életbeléptetése boldogabbá, elégedettebbé fogná-e tenni az emberiséget, elenyésztetné-e azt a nyomort és inséget, melyet némelyek oly nagy garraal emlegetnek, és létesítené a viszonyok egyenlőségét, melyről némelyek ábrándoznak.

Mindenek előtt lássuk azon alapelveket, melyek a községi birtokszervezetben érvényre jutottak. Hogy ezt tehessük, meg kell különböztetnünk a belsőséget a külsőségtől. A külsőségben el kell különítenünk a már művelés alá vett területeket: a szántót, a rétet, attól a területtől, mely még nem került eke, gazdasági művelés alá, mint a legelő, az erdő, a nádas stb.

A *belsőség* vagy más szóval a szállás vagy lakhely volt az első, mely magánhasználatba és majdan magántulajdonba került. A lakhely s az ezt rendesen kiegészítő kert igényelték legelőbb is a belterjes művelést, a nagyobb munkaerőt. A lakhely berendezésében, a kert művelésében talált legelőbb is kifejezést az egyéniség önálló képességeivel és hajlamaival. Különben maga a ház sem volt oly szilárdan építve, mint ma. Faalkotmány vala az, melyet tova lehetett szállítani vagy a melynek legalább főbb alkatrészeit lehetett tovavinni és az ujonnan emelt épületnél felhasználni. Az épület tehát mintegy magán hordta az ingó színezetét. A magántulajdon az ingókra pedig már igen korán kifejlődött.¹⁾ Ez a tény is befolyást gyakorolt arra, hogy a bel-

¹⁾ Az ingó tulajdon érdekes fejlődését, vonatkozással a grönlandiaknál fennálló szabványokra l. Samter id. m. 81. l.

sőség: a ház, az udvar és kert magántulajdonba menjenek át. Ebben a tulajdonban még nem akadunk azon hatalomkörre, melyet a tulajdon ma ad s a melyet mi hajlandók vagyunk annak lényeges alkatrészének tekinteni. A belsőséget csakis a község emberének volt szabad eladni, idegennek csak a község jóváhagyásával. Másutt a község tagjainak csak elővásárlási joguk vala. E berendezés a községek közjogi szervezetének folyománya, mely még azon alapul, hogy a községek, vagy mint mi mondjuk, a szállások tagjai ugyanannak a nemzetségnek ivadékai. A községbe való felvétel egyértelmű vala a rokonságba való befogadással.

A *szántóföldeket* már nem művelik közösen. Az osztály nem a terményekben történik, hanem magát a szántóföldet osztják meg. Mindenik jogosult önálló művelésre és használatra kap szántóföldet és rétet, melyek azonban szorosan véve csak a régi terményrészt pótolják. Az osztályos társaknak a részül kapott földeken nincsen a mai értelemben vett haszonélvezeti joguk. Eltekintve attól, hogy az osztályrészek gyakran változnak s mellőzve azt is, hogy az osztályos társ csak a munka eredményét tarthatja meg magának, mert a tarlót közös legelőnek használják, az osztályos társakat a szabad használatban a vetés-forgási kényszer gátolja. Az osztályos társak ugyanazt a veteményt tartoztak elvetni és a különféle gazdasági munkákat egy és ugyanabban az időben végezni.

A *legelő* és *erdő* használata teljesen közös. Legeltetésre még közösen használják az ugart és a tarlót. Együtt jár legelőre a község ménese, gulyája, nyája. Nincs is meghatározva a legelőre kihajtható állatok száma. Minden tag annyi lovat, szarvasmarhát és juhot hajt ki a legelőre, illetve annyi sertést küld ki makkoltatni az erdőbe, a mennyie van. Az erdőből pedig annyi fát visz haza minden tag, a mennyi neki tetszik.

Mi abban a nézetben vagyunk, hogy a községi intézményt akkor ismertetjük meg a legjobban, hogy arról a legmegfelelőbb s legbiztosabb fogalmat akkor adunk, valamint annak helyes megítélésére biztos alapot akkor szolgáltatunk, ha azt működésében mutatjuk be és így alkalmat nyújtunk arra, hogy olvasóink magok is lássák az általa gyakorolt társadalmi és gazdasági hatást.

Afrikában számos néposztály közt áll fenn a birtokközösség vagy a községi rendszer. Fleuriot aladmiral a Gorée partjain lakó joloffok közt az évente való osztályt tapasztalta. Az osztályt a főnök, az öregek, a tanácstagok közbenjárása mellett foganatosítja. Az osztályban az egyes családok szükséglete szolgál irányadóul.¹⁾

Peruban a földet három részre osztották. Az egyik részt az istentisztelet céljaira szentelték, a második rész a fejedelem és a kormány céljaira szolgált, a harmadik részt osztották fel a földmivelők közt.²⁾ Az ifjúnak, a mint megnősült, házat építettek és kihasítottak egy darab földet. További osztályrészt kapott, mikor gyermeke született. Ha az újszülött fiú volt, kettős osztályrészt adtak neki. Az osztályt a családtagok számára való tekintettel évente foganatosították. A nemesek, a főbbek birtokai is osztály alá estek. Az osztályrészek nagyságát illetőleg az elfoglalt állás volt mérvadó. A nagyobb és az állandóságra számított munkákat a község tagjai közösen végezték. Ily módon ásattak ama öntöző csatornák, melyek bámulatra ragadták a spanyol hódítókat. Ekként készítették el ama, a hegyoldalakon lépcsőzetesen rakott teraszokat, melyek lehetővé tették e szakadozott sziklás hegyeken a bő terméseket. A restséget és a tunyaságot bűnnek tekintették s megbüntették. A munkaképtelenek segélyben részesültek; de a munkaképes köteles volt szükségleteit megkeresni.³⁾ Osztályegyenlőségről tehát még Peruban — e ma napság is néptelen országban — sincs szó, kiemelkedik a nemesség és ebben a kisebb és magasabb rangfokozat.

Már érdekesebbek, mert részletesebbek s ennek folytán több betekintést is engednek, azon tudósítások, melyek Jáva szigetéről: e holland gyarmatról szólnak.⁴⁾

A korábban uralkodó hitelvek szerint a földbirtok tulajdona a fejedelmet illeti meg. Ez a hűbériség elve is, mely mé-

¹⁾ Laveleye id. m. 100. l.

²⁾ A perui benszülöttek tudtunkkal nem germanok. E népnél is megtaláljuk a birtok hármass felosztását, melyet Stein különös german sajátságának akar feltüntetni híressé vált munkájában: Die drei Fragen des Grundbesitzes. (L. különösen 21. l.).

³⁾ Laveleye id. m. 101. l.

⁴⁾ Laveleye id. m. IV. fej.

lyen ható befolyást gyakorolt a birtokviszonyok alakulására. A korábban lerakott elv az adószedési jogban, a közmunkában, az erdő s területben, a műveletlen földekben jut érvényre. Az erdő, valamint a még műveletlen föld az állam tulajdona.

Jáva nem minden részében áll fenn a községi rendszer. Bantam, Krawang és Preanger tartományokban csak az erdők és műveletlen területek képeznek községi tulajdont; a művelt földek már magántulajdonban vannak. Ezek eladhatók, megterhelhetők, hagyományozhatók és átöröközhetők. Sok tartományban a birtokközösség mellett helyt fog a magántulajdon. Az irtványok, a gazdasági művelésre alkalmassá tett földek az irtók magántulajdonába mentek át. Némely tartományban eltérnek ez elvtől. Csak a birtoklást engedik meg és pedig határozott évekre vagy határozatlan időtartamra, t. i. mindaddig, míg azt vagy az első művelő maga vagy örökösei munkálják. Megszűnik tehát a birtokjog, mihielyt a birtokos az irtványt elhagyja, örökös nélkül elhal, vagy az adót pontosan nem fizeti. Mindezekben az esetekben a birtok visszakerül a község kezére. Állítják, hogy ez intézkedések folytán minden irtvány 50 év lefolyása alatt ismét visszakerül a közösbe.

A ház, a telek, a kert mindenütt magántulajdonban vannak. Birtokközösség csak a külsőségre áll fenn. A legelőt közösen használják. Osztály alá a rizsföldek esnek. Az osztály némely vidéken évente, más vidékeken azonban minden másod vagy harmad évben ejtetik meg. Az osztály ugyan családonként történik, de nem egyforma elvek szerint. Némely községben az osztályból ki vannak zárva a munkások, kiknek nincs ígás-állatuk. Nagy pedig azon munkások száma, kik így az osztálytól elesnek. Történik pedig ez annak ellenére, hogy a hollandok szívesen látnák, ha minden családra jutna rész és osztály, mert így szaporíthatnák a közútakra, a cukor- és kávéültetvényekre, igénybe vett közmunkát. Minden birtokos a hét egy napját közmunkán tartozik eltölteni.

Az osztályt a kormányfőnök (residens) felügyelete alatt a község előjárósága foganatosítja. Nagyobb osztályt vagy jobb minőségű földet kapnak a községek előjárói, öregei, a jegyzők, a papok, a segédek, a vízöntözési művek felügyelői.

Ha keressük azon okokat, melyek a javaikat arra bírják,

hogy a közösség megszüntetésére irányzott törekvések daczára a közösséget mégis fentartják, eltekinthetünk a megszokástól, mely magában véve hatalmas rúgó, s mellőzhetjük azt is, hogy a közmunka és az adó szolgáltatásáért a községek tagjai egyetemesen szavatolnak, a tulajdonképi és főokot abban fogjuk megtalálni, hogy fő termelési és fogyasztási cikkük a rizs. A rizstermelés sok munkaerőt, tetemes beruházást igényel. Ezen termelési ág nem nélkülözheti a vízöntözési műveket s általában csak ott lehetséges, a hol ezek megvannak. E vízművek létesítése és fentartása főleg tetemes munkaerőt igényel, mely vagy a tőke, vagy a munkaerők egyesülése és szövetkezése által biztosítható. Ez magyarázza meg egyszersmind azt is, hogy az emberek miért hagyják el csak csoportosan a községet, midőn kiindulnak új terület művelés alá vételére és miért alkot e csoport újabb községet. A jávaiak községi rendszere, midőn és a meddig az az öntözési művek létesítésére és fentartására ezen legszükségesebb tőke megszerzésére és biztosítására irányul, megfelel a mai hitel-szövetkezetnek, melynek főczélja megszerezni a tagoknak a gazdaságban szükséges tőkét. Ez pedig nem eshetik semminemű kifogás alá.

Említik azt, hogy a jávaiak a birtokközösség és a közmunka daczára is jól művelik földjeiket. A rizsföldekbe másodlik termésnek dohányt ültetnek; többnyire azonban bevetik azokat tengerivel. A két termés nyers értéke egy igán (71 ár) rendesen 357—420 frank. A jávaiak tehát a mellett szolgáltatnak példát, hogy a birtokközösség és közmunka nem akadályozzák a jó gazdálkodást.

A birtokközösség azonban nem is létesíti a viszonyok egyenlőséget, sőt előmozdítja vagy legalább meg nem akadályozza az elszegényedést és a birtokok túlhajtott parcellizozását. A főnökök nagyobb osztályrészben részesülnek. A munkások, kiknek nincs tőkéje vagyis kiknek nincsenek állataik, ki is vannak zárva az osztályból. Némely vidékeken az osztályrész igen csekély, egy harmad vagy egy negyed igát (18—24 árt) tesz. A földművesek panaszojják, hogy ma már csak felét vagy negyedét kapják az apjuk által birt savahknak (rizsföldeknek). Oly hangok sem hiányoznak, melyek a kormánytól követelik a féligánál (35.5 ár) kisebb osztályok eltiltását.

Mindez történik akkor, midőn Raffles szerint a művelhető terület csak $\frac{1}{8}$ -ada van megszállva; mások szerint $\frac{1}{5}$ -öde, illetőleg $\frac{1}{6}$ -oda. A népterjeszkedés tehát nincs kizárva. Az osztályrészek kisebbedésére nagy mérvben hat a feltűnő népszaporodás. A népesség volt 1780-ban 2.029,500, 1808-ban 3.730,000, 1826-ban 5.400,000, 1863-ban 13.649,680, 1872-ben 17.298,200. E nagy, aránytalan népszaporodásra való tekintettel mondja Bergsma, hogy a községi rendszer rövid idő múlva azt fogja eredményezni, hogy mind a jávaiak proletárokká lesznek.

Minket azonban a jávai viszonyoknál sokkal jobban érdekel és reánk és viszonyainkra bizonyynyal sokkal tanulságosabb is az orosz »mir«, melynek társadalmi előnyei felsorolásában és dicséretében kifogyhatlanok az orosz panszlávok és soczialisták. Volt idő, midőn a »mir« orosz nemzeti sajtáságnak tekintetett. Az oroszok büszkén rámutattak a mirre, mint arra az alakra, mely hivatta van meghódítani Európát s teljesen átalakítani annak társadalmait. »Az orosz ifjuság«, jegyzi meg Faucher, ¹⁾ »felfedezte az igen régi orosz mirt és az igen új franczia soczialismust, és így akadtak olyasmire, mivel büszkélkedhettek.« Megérdemli-e a mir azt a sok dicséretet, mivel elhalmozzák? azt a nagy büszkeséget, melyet az öncsalódás szült? s azon alak-e, melyé a jövő? Azt t. olvasóink már is tudják, hogy ez a mir sem nem orosz nemzeti sajtáság, sem nem új alak, hanem nagyon is régi és olyas valami, melyen a műveltebb európai társadalmak már is keresztül estek. Érdemes és helyes-e ezt az alakot visszaóhajtani? Ha belemegyünk a részletekbe, megkapjuk reá a választ.

IV.

Az orosz mir.

A »mir«: a községi rendszer, csak a parasztbirtokra szól. A parasztbirtok, vagyis azon birtok, mely nincs a korona vagy a nemesek tulajdonában, teszi a község: a »mir« közös tulajdonát. Ez a viszony csak Nagy-Oroszországban áll fenn, de ennek sem minden részein. Itt is találhatunk paraszt-tanyai birtokot. ²⁾

¹⁾ The russian agrarian legislation of 1861. Cobden club: Systems of land tenure. 336. l.

²⁾ Schmeidler: Das russische Reich unter Alexander II. 1878. 246. l. Faucher id. h. 328. s k. l.

A ház, a telek és a kert átöröközhető magántulajdonban vannak. Az elidegenítés a mir tagjai közt szabadon történhetik; idegennek azonban csak a mir beleegyezésével.

A külsőség a »mir« tulajdonát képezi. A szántónak és kaszálónak használt rész a mir tagjai közt haszonélvezetre megosztatik. Az osztály foganatosításának határideje iránt nem egyformák a szokások. Régebben a szántóföldeken az osztály minden évben, legfőleg minden harmadévben ejtetett meg. Vannak vidékek, melyekben az osztály ma is ily időközökben történik. A legtöbb helyütt azonban az osztály megejtése közt hosszabb időközök folynak le. Közép-Oroszországban az osztály a jobb vidékeken már csak minden 20-ik évben történik. Egyes községek az osztálylyal teljesen felhagytak. A közepes osztály-idő itt 15 évre tehető.

Az osztály foganatosításánál, a szokásos három nyomásos gazdaságnak megfelelőleg, a községhez tartozó szántóföldek felosztatnak három dülőre s minden dülő pedig, tekintettel a talaj termékenységére, a községtől való távolságra, a magassági fekvésre, a nap hajlására, az alakra, több táblára (Gewann). Minden dülőben a táblák száma 3—20 közt váltakozik; az átlagszám 11. A táblák megosztatnak egyes gazda-csoportok közt. A csoportok tagjai azután maguk közt foganatosítják az egyéni felosztást. Az egyéni felosztásban minden egyes gazda kap egy 200—800 méter hosszú csíkot vagy szeletet. A csíkok szélessége 3—45 arsin, vagyis 2.11—33 méter; a közepes szélesség 11 arsin vagyis mintegy 8 méter. Ezek szélessége faluról falura, tábláról táblára változik; a legtöbb helyütt azonban ezek oly keskenyek, hogy magok a parasztok mondják, hogy azokat nem lehet becsületesen megmunkálni és óhatatlan, hogy a vetőmagból bele ne kerüljön a szomszéd földjébe.¹⁾

A kaszáló évente kerül osztály alá. A táblából kimaradó szögek nem osztatnak meg a gazdák közt, hanem azok termését eladják. A vételárt a gazdák rendesen közösen eliszszák. A közös ivásban a gazdák azon alapelvek szerint vesznek részt, melyek szerint a földosztály történik. A községnek több egyéb közös jövedelmei is efféle, így a korcsmabért közös ivásokra fordítják.²⁾

¹⁾ Thun id. h. 111. s k. l. — V. ö. az Oroszországról mondottakat Laveley id. m. II. és III. feje.

²⁾ Thun id. m. 116. s k. l.

Az osztálynak alapul szolgál a revisionalis lélek. A család annyi osztályrészt kap, a mennyi revisionalis lélekből áll, vagyis a mennyi adókötelezett tagja van. Elvileg és elméletileg ez az osztály kulcsa s alapul azon, hogy az, a ki adót fizet, egyszersmind földet is birjon. De ez a kulcs a gyakorlatban sok nehézséggel jár. A revisiók vagy népszámlálások csak hosszabb időközökben fogantatosíttatnak és a közbeeső időben születések és halálozások által történt változások nem vétetnek figyelembe. A mirben az önművelés járja. Ez pedig feltételezi, hogy a családban legyen meg a föld megmunkálására a szükséges munkaerő. A revisio e tekintetben nem nyújt biztosítékot, mert csakis a férfitagokat s pedig a korra való tekintet nélkül számlálja. Megeshetik tehát, hogy a család csupa kiskorúakból, munkaképtelen egyénekből áll, kiknek a revisió szerint kapott osztályrész nemhogy hasznót hozna, hanem ellenkezőleg csak terhet képez. Némely családnak nincs meg a föld megmunkálására szükséges állata; az ily családnak is az osztályrész csak teher. Az ilyen, a kellő emberi és állati munkaerővel nem rendelkező és ennek folytán a földet meg sem munkálható családok az adót sem képesek fizetni. Ezek fizetési tehetetlensége az adókra fennálló egyetemleges kötelezettségnél fogva visszahat a fizetésekre is, ezek is bajba kerülnek. Mindezek okozzák azt, hogy a gyakorlatban voltakép a vagyonosabb parasztok birják a földet és hogy az osztály a gyakorlatban a munkaképesség és a birt vagyon arányában történik. Bizonyos tehát, hogy a mirben sincs meg a viszonyok egyenlősége, mely a közösségnek egyik fényoldala tartoznék lenni s maga a földbirtokra való igény tulajdonkép csak elmélet, melynek a »mir« a rosszabb talaju földeken igen szívesen tesz eleget, sőt ennek igénybevételére kényszerít is gyakorlat, legalább az adót a távollevőktől is behajtja.¹⁾

A legelők, az erdők nem esnek osztály alá; ezek közösen használtatnak. Az erdőkről ma már inkább csak azt mondhatjuk, hogy ezek közös használatban voltak. Az erdők az 1861-dik törvényhozás folytán tulnyomó részben a volt földesurak kizárólagos tulajdonába mentek át. A parasztok nagyon is felpanaszolják az erdőbirtok hiányát. Mig az erdőben haszonélvezeti

¹⁾ Thun id. h. Mackenzie Wallace. Russia. Ford. Szentkirályi Mór. I. k. 173. s k. l. Leroy-Beaulieu Le collectivisme. 1884. 94. l.

joguk volt, könnyen fedezhették a tüzelésben és építkezésben való szükségleteiket. Ma a fát drága pénzen kénytelenek beszerezni és a fa ára folytonosan emelkedik.¹⁾

A község fölös népessége kivándorol, megszáll még miveletlen területet és megalapítja a fiókközséget. Oroszországban nem család, hanem a község állapítja meg a társadalmi egységet. Az emberek magokat nem a családhoz, hanem a községhez tartozónak tekintik, ettől várják a támogatást, a segélyt. Természetes, hogy a nagy orosz birodalomban, hol még roppant nagy területek műveletlenek, s így még van elegendő tér a megszállásra, új községek alapítására.

A szántóföldeken a hármás gazdasági rendszer járja. A szántóföldek egy részét bevetik őszivel, a másikat tavaszival, a harmadik ugarnak marad. E mellett van még az örökös legelő. A föld termő ereje nem használtatik ki eléggé. De a községi tagok nem is gondoskodnak a föld termő erejének fentartásáról. A fekete földön a trágyázás általában nem szokásos. A homokos talajokon csak a községhez legközelebb eső földrészeket csak amugy felületesen trágyázzák meg minden harmadik évben. A hiányos trágyázás okát részben az állatlétszám csekélységében is kell keresnünk. A parasztság kezén kevés a rét. Ezen a hiányon haszonbérbe vevés által igyekeznek segíteni. A fa drágasága még okozza a szalma feltüzelését.

Mint láttuk, az osztályrészek nem egy tagban hasíttatnak ki. Az osztályhoz tartozó részek széttagolva, más osztályostársak birtokai közt fekszenek. Az egyes keskeny parcellák közt nincsenek utak, átjárók, a földdarabokat csak barázdák választják el. A távol szemlélő előtt e részecskék egy nagy táblának látszanak. E csalódás könnyű már azért is, mert az osztályosok az egyes táblákon ugyanazon terményt kötelesek veteményezni és a gazdasági munkákat egy és ugyanazon időben végezni. A tagok tehát a vetés-forgási kényszer alatt állanak s tartoznak hódolni a közgyűlésnek a vetemény minősége és a munkateljesítés ideje iránt hozott határozatainak.

¹⁾ Thun id. h. 83. s k. l. Mackenzie Wallace id. m. I. k. 162. s k. l.

É r t e s í t ő .

Az angol tarifa törvényjavaslat. Az angol alsóház asztalára márczius hó első napjaiban tette le a board of Trade elnöke, lord Stanley of Preston a vasútak és hajózási vállalatok díjtételeiről szóló törvényjavaslatot. Az új javaslat alapján azonos azzal, melyet tavaly Mundella nyújtott be és az angol kereskedő világban igen kedvező fogadtatásra talált. Benyújtása napján tartotta a londoni kereskedelmi kamara ötödik évi közgyűlését és az elnök, Herbert J. Trisson méltánylóan emlékezett meg a javaslatról, kiemelve különösen azt az intézkedését, hogy az érdekelt testületnek beleszólási jog biztosítatik a díjtételek megállapításába.

A javaslat főcélja, hogy az 1873-iki vasúti szabályzati törvény által felállított vasúti- és csatorna-bizottságot állandósítsa s reformálja, joghatóságát s ügykörét kitérítse és a vasúti s hajózási szállítási díjszabást szabályozza. A törvényjavaslat csakis az áruszállításra vonatkozik, s nem érinti sem a személyszállítást, sem a közhatóságok szállítmányait. Négy részre oszlik. Az első vonatkozik a bizottság alakítására, eljárására és hatáskörére, a második a díjszabásokat illető határozmányokat szabályozza, a harmadik a csatornákról szól és a negyedik átmeneti és vegyes intézkedéseket tartalmaz.

A javaslat a jelenleg fennálló vasúti bizottság eltörlését s új Angliában, esetleg, ha az ügymenet megkívánja, Irlandhan és Skóciában székelő bizottság megalakítását tervezi. Áll pedig három kinevezett állandó és három más tagból, kik hivatalból tagjai. A három kinevezett tag egyike, a főnök, tapasztalt jogtudó kell hogy legyen s a lord-cancellár javaslatára, a másik két tag pedig a kereskedelmi hivatal elnökének javaslatára neveztetik ki s az egyiknek vasúti ügyekben járatosnak kell lennie. A három másik tag közül, a kik hivatalból vesznek részt a bizottságban, egyik Angliára, másik Írországra, harmadik Skóciára való vonatkozással neveztetik ki s mindenik az illető országrész felső bíróságának bírója kell, hogy legyen. Ha fontos ügy forog kérdésben, az illető hivatalból résztvevő tag, a kinek ország részére az ügy vonatkozik, meghallgatandó.

A bizottsághoz ügy egyesek, mint testületek és társaságok fordulhatnak panaszaikkal. Azonkívül a városi s csatornázási társulatok is oly panaszokkal, melyek magán- és közérdekeket érintenek. Hatalmában áll a bizottságnak, hogy valamely áruszállítások alkalmazásával beszedett hid- vagy útvám beszedésének jogosultságát vagy jogtalanságát megállapítsa, továbbá, hogy előtte helyesnek látszó díj-
szabási engedményeket állapítson meg, hacsak azok nem ellenkeznek az illető vasút-társaság általános szabályzataival. A bizottság megállapíthatja a kártérítések összegét s helyénlevőségét. Két vagy több társaság közt felmerülő vitás kérdésekben, vasúti és hajózási társaságok által hozzá felebbezett ügyekben a bizottság ítélt, úgyszintén ítélettel állapítja meg a kormány által elrendelt munkák végrehajtásának költségeit s határoz a postaigazgatóság és valamely közlekedési vállalat közt a posta-szállítmányok szállítása körül felmerült peres kérdésekben. A bizottság határozata ellen a ténykérdést illetőleg felebbezésnek helye nincs. Egyéb kérdésekben a felebbezés közvetlenül azon országrésznek másodfoku bíróságához (Court of Appeal) megy, melyben az illető ügyet a bizottság elsőfokúlag elintézte. A harmadfokú felebbezési forum a lordok háza.

A javaslat második része a társaságok szállítási díjainak revízióját és a tételek maximumát állapítja meg. A tervezett intézkedések a következők:

Minden vasúti társaság köteles a javaslatban benyújtott törvény szentesítése napjától számított tizenkét hó alatt a board of Trade elnökéhez tervezett tarifái maximális díjtételeinek újból szerkesztett jegyzékét betérjeszteni. A betérjesztett jegyzék közzétételén, a kereskedelmi hivatal az esetleges kifogást tevők panaszait figyelembe véve, megvizsgálja a díjszabásokat s a maximális tételeket, s ha lehet, betérjeszti a parlamentnek úgy, a mint a kifogást tevők s a vasútak közt folytatott tárgyalások következtében megállapítottak. Ez előterjesztés a parlament által jóváhagyatván, törvény alakjában becikkelyeztetik. Ha a kereskedelmi hivatal egyezséget létrehozni nem képes, saját belátása szerint megállapítja a díjszabást s azt terjeszti a parlament elé. A vasúttársaságnak joga van kérni a kereskedelmi hivataltól, hogy addig is, míg a parlament jóváhagyása megnyerhető, ideiglenesen léptesse életbe akár a vasút, akár a hivatal megállapította díjszabást; ha a vasúttársaság e lépést meg nem tenné, a kereskedelmi hivatal saját kezdeményezéséből is

életbeléptetheti az új tarifákat. Mindkét esetben az ideiglenes rendelet a parlament elé terjesztendő. A parlament azt külön bizottság elé utasítja tárgyalás végett. A külön bizottság előtt megjelenhet úgy a vasúti társaság tisztviselője, mint akármelyik kifogást tevő is. A parlament által jóváhagyott díjszabás a társaság jelenlegi szállítási szabályzata helyébe lép.

A javaslat ezután a kedvezményes díjtételekkel és visszatérítésekkel foglalkozik. Kimondja, hogy a különböző szállítóknak és egyes vidékeknek nyújtott, egyenlőtlen, kedvezményes szállítási tarifák, valamint brit és idegen árúk közt teendő különbségek nincsenek megengedve. De oly esetekben, melyek a jogegyenlőtlenséget jelenleg indokoltnak mutathatják, az ez ügyekkel foglalkozó hatóság, megvitathatja és tárgyalás után kimondhatja, vajjon szükségese-e bizonyos szállításokra nézve a díjszabási előnyök s a kedvezményes tarifák.

Azok, a kik azt hiszik, hogy a nekik számított díjak meg nem egyeznek a társaság díjtételeivel, vagy hogy igazságtalanul sújtják őket, panaszaikkal a board of Trade-hez fordulhatnak. A hivatal megvizsgálja a keresetet s megkíséri a panaszos és a vasúti társaság közt barátságos megegyezést hozni létre, a nélkül, hogy törvényes ítéletet vagy határozatot hozna. A tárgyalások eredménye a parlament elé terjesztendő.

A javaslat bőven intézkedik a vasútak statisztikai közleményeiről is.

A papiros-adó Franciaországban. A háboru után behozott különféle adónemek között, melyek az állam jövedelmeinek emelését célozták, szerepelt a papiros-adó is. Ezen adónem az 1871. szeptember 4-én kelt törvény 7. cikke által hozatott be és életben volt 1886. december 1-ig, a midőn eltöröltetett. A papiradó megszüntetése alkalmából a »Bulletin de statistique et de législation comparée« februáriusi füzeté érdekes visszatekintést vet ezen adónem keletkezésére és az általa elért jövedelemre

A papiradónak eredetileg három osztálya volt: az elsőbe a legfinomabb papirosok soroztattak és ezek után az adó 100 kgként 15 frankban állapítottatott meg; a 2. osztályba tartozott az író és közönséges papiros, a nyomdapapiros 10 frank adóval 100 kgként; a 3. osztályba a legközönségesebb papiros, csomagolópapiros stb. 5 frank adóval 100 kgként. Ezen tételeken kívül az újságok és időszakos nyomtatványok

előállítására szükséges papirosra 100 kgként 20 frank adó állapítottatott meg, a mely adó az 1871. július 6-án eltörölt hirlap-bélyeget helyettesítette. Az adótételek többszöri változtatás után 1873. deczember 30-án állapítottak meg utoljára, a következőleg: Az 1-ső osztályba sorozott papiros utáni adó 100 kgként 15 frk 60 cent.; a 2. osztályé 11 frk. 40 c., a 3. osztályé 10.40 frank, a 4. osztályé 5.20 frank; az újságok és időszaki nyomtatványok előállítására szükséges papiros után külön adó 20.80 frank 100 kgként. Az újságpapirosra vetett ezen külön adó az 1881. július 29-én kelt törvénnyel eltöröltetett. Az egész papiros-adó eltörlésére irányuló törekvés 1879. óta élénken nyilvánult és a költségvetési bizottság már az 1880-ki budget tárgyalásánál indítványozta annak eltörlését, de a kamara az indítványt elvetette, miután e bevételre a költségvetés egyensulya érdekében szükség volt. 1881-ben a kormány maga indítványozta a papiradó eltörlését, de ez mellőztetett, mivel a kamara az ingyenes népoktatás érdekében a községeknek adandó segélyt 15 millióról 31-re emelte és ezen 16 millió a papiros-adóval fődőztetett. A kamara a papiros-adó megszüntetését 1885. július 17-én mondotta hi, a mihez a senatus hozzájárult és az adó eltörlése az 1885. augusztus 8-án kelt költségvetési törvény 2. cikkében kimondatott.

A papirosadó gyártmányadó volt, a minek beszédese czéljából a gyárak állandó pénzügyi ellenőrzés alatt tartattak, az adó a gyárból való kivitelnél fizettetett, vagy pedig átalányoztatott a gyáros és a pénzügyi hatóság között kötött egyezséggel. Az adó a kivitelre került, megsemmisült vagy megromlott papiros után visszatérítettett, hasonlóképen a Journal officiel nyomtatásához szükséges papiros után.

Az adó jövedelmét a következő kis összeállítás tünteti föl:

Év	nyers bevétel	a papirosadó tisztá bevétele	az újságpapirosra vetett külön adó	a papirosadó összes tisztá bevétele
1873	9.072,378	8.565,887	2.216,229	10.782,116
1880	13.801,105	12.502,625	3.917,430	16.420,055
1881	13.202,431	12.000,264	2.848,028	14.848,292
1882	15.573,906	14.368,831	—	14.368,831
1883	16.400,426	15.004,147	—	15.004,147
1884	16.117,085	14.675,795	—	14.675,795
1885	15.260,984	14.150,966	—	14.150,966

A papiradó érvénye alatt Franciaország papirkivitele inkább csökkent mint emelkedett, behozatala az 1873. évi 31,180 q.-ról 121,686 q.-ra emelkedett. A papirgyárosok száma az 1873. évben 642-ről az 1885. évben 527-re csökkent.

A német birodalom költségvetése. A német birodalom költségvetése a folyó hó végén lejáró 1886/87-ki pénzügyi évre a rendes kiadásokat 623.679,167 m., az átmeneti kiadásokat 82.203,177 m., együtt 705.882,344 márkában állapította meg és ugyanennyi összegben a bevételeket. A rendes kiadások a következő 14 cím szerint oszlanak meg: 1. Szövetségi tanács. 2. Birodalmi gyűlés 409,670 m. 3. Birodalmi kancellár és a kancellária 141,360 m. 4. Külügyi hivatal 7.377,535 m. 5. Belügyi hivatal 7.753,025 m. 6. A birodalmi hadsereg igazgatása 345.231,704 m. 7. A tengerészeti igazgatás 37.398,928 m. 8. Birodalmi igazságügyi igazgatás 1.891,178 m. 9. Birodalmi pénzügyi hivatal 155.534,666 m. 10. Birodalmi vasuti hivatal 297,165 m. 11. Birodalmi adósság 18.302,500 m. 12. Számszék 529,773 m. 13. Általános nyugdíjalapok 21.805,075 m. 14. Birodalmi rokkant-alapok 26.961,588 m. A bevételek 11 cím szerint a következők: 1. Vámok és fogyasztási adók 391.601,670 m. 2. Birodalmi bélyegilletékek 30.387,000 m. 3. Posta- és táviró-igazgatás 28.572,606 m. 4. Birodalmi nyomda 1.065,690 m. 5. Vasuti igazgatás 17.847,400 m. 6. Bankügy 2.447,500 m. 7. Különböző közigazgatási bevételek 7.748,879 m. 8. A birodalmi rokkant-alapokból 26.961,588 m. 9. Kamatok birodalmi tőkékből 1.580,000 m. 10. Rendkívüli járulékok 53.659,317 m. 11. Matrikuláris járulékok 144.010,694 m.

A bevételek főtételei a következők: *I.* Vámok és fogyasztási adó *A)* A vámterületből: 1. Vámok 245.720,000 m. 2. Dohányadó 7.656,000 m. 3. Répaczukoradó 37.286,480 m. 4. Sóadó 38.306,000 m. 5. Szeszadó 37.224,450 m. 6. Söradó 17.213,570 m. 7. A vámhatárokon kívül fekvő területekből átalányok a vámok és fogyasztási adók fejében 8.175,170 m. *II.* Birodalmi bélyegilletékek: 1. Kártyabélyegadó 1.026,500 m. 2. Váltóbélyegadó 6.760,000 m. 3. Bélyegilleték értékpapírok vételi ügyletek (tőzsdeadó) és sorsjegyek után 22.375,000 m. 4. Statisztikai illeték 577,000 m. 5. Posta- és táviró-igazgatás fölöslege 28.572,606 m., u. m. bevétel 180.300,820 m., állandó kiadások: a központi igazgatás 1.979,060 m. 6. üzleti kiadások 149.749,184 m., marad fölöslegül 28.572,606 m. *III.* A birodalmi nyomda fölöslege 1.065,690 m. *IV.* Vasuti igazgatás fölöslege 17.847,400 m. *V.* Bankügy: *a)* a birodalom része a birodalmi bank tiszta jövedelmében 2.420,000 m.; *b)* a födözetlen bankjegyek utáni adó 27,500 m., összesen 2.447.500 m. *VI.* Különböző közigazgatási bevételek 7.748,879 m. *VII.* A birodalmi rokkant-alapból 26.961,588 m. *VIII.* Kamatok biro-

dalmi tőkékből: 1. A birodalmi várépítés-alapból 900,000 m. 2. Birodalmi gyűlés épület-alapjából 680,000 m., együtt 1.580,000 márka. IX. Rendkívüli járulékok és matrikuláris járulékok mint fent ki-tüntetve.

A kiadási számok egyes tételei közül a következőket említem meg: A birodalmi gyűlés tagjai tudvalevőleg nem kapnak napi díjat, ezen a czímen tehát semmi sincs fölvéve, az elnök sem kap fizetést, csak szolgálati lakást, a minek beszerzése és a butorzat föntartása, fűtése, világítása, tisztogatása 20,000 márkába kerül; a birodalmi gyűlés könyvtárának évi dotatiója 30,000 márka. A birodalmi kancellár fizetése 18,000 m., representáció-költséggel együtt 54,000 m., ezen-kivül szolgálati lakást is kap. A külügyi hivatal államtitkárának fizetése 14,000 m., representationális költséggel és szolgálati lakással 50,000 márka, a többi államtitkárok (miniszterek) fizetése 36,000 m. és szolgálati lakás; az alállamtitkárok és miniszteri igazgatóké 20,000 m., egyes hivatalokban a miniszteri igazgatóké 15,000 m. A londoni és szt.-pétervári nagykövet 150,000 márkát, a bécsi, párisi és konstantinápolyi 120,000 m., a római 100,000 márkát kapnak és szolgálati lakást, a követek rendszerint 36,000 márkát, a pekingi és yeddoi 60,000 m., a madridi és washingtoni 63,000 márkát és lakást; a főconsulok 24—48,000 márkát, a budapesti főconsul 27,000 márkát és 3300 márkát irodai helyiségre.

A birodalmi belügyi hivatal költségvetésében föl van véve 48,000 m. a nürnbergi german-muzeum segélyezésére és 46,500 m. a monumenta Germaniae historica kiadásának segélyezésére, a külügyi hivatal költségvetésében, a nápolyi zoológiai állomás segélyezésére 30,000, a római és atheni archeológiai intézet segélyezésére 98,935 m.

Angol postatakarékpénztári reformtörekvések. *Raikes* angol főpostamesterhez George C. Bartley alsóházi tag 113 képviselő alá-írásával ellátott memorandumot nyújtott be, melyben az 1880-iki postatakarékpénztári törvény által az állampapíroknak a betevők számlájára való vásárlását illetőleg 10 font sterlingben megállapított legkisebb összeget $2\frac{1}{2}$ font sterlingre leszállítani kéri. A memorandum angolos rövidséggel fejti ki az intézkedés hasznát. 1880. óta $2\frac{1}{2}$ millió font sterling névértékű consolt vett mintegy 30000 postatakarékpénztári betevő. Ha a 10 font sterling minimum leszállíttatnék, ez összeg még nagyobbá válna, mert most az aránylag nagy minimum

mellett kevesen jutnak abba a helyzetbe, hogy állampapírt vegyenek és a kevesebbet gyűjtőnek meg kell elégednie a kisebb takarékpénztári kamattal, míg a nagyobb betevő ugyanoly biztonság mellett nagyobb százalékot élvez.

Bartley képviselő, a memorandum szerzője, ki már ez év február 17-én interpellatiót intézett ez irányban a főpostamesterhez, általán ismeretes mint szakember a takarékpénztári szakban, azonkívül a munkás kérdéssel is foglalkozott és tudja, mit jelent az, ha a munkás embernek a tőkegyűjtés lehetőségét megkönnyítik.

Jelenleg az angol törvény szerint minden hét évet meghaladott egyén egy shillingtől 30 font sterlingig betétet adhat a postatakarékpénztárnak. De a postatakarékpénztár nem ad annyi kamatot, mint a járadék kamata, úgy hogy e nagyobb kamat csak 10 font sterling betét mellett élvezhető. Ha a járadékvásárlás már $2\frac{1}{2}$ font sterlingért lehetővé tétetik, ezzel csak a takarékosági kedv nő. De nő mellette az állam iránti érdeklődés is. Az apró ember hitelezője lévén az államnak, több érdekekkel viseltetik annak jóléte iránt.

Egyébiránt az angol postatakarékpénztár, eltekintve a járadékvásárlástól, folyton emelkedőben van. 1885. december 31-én 47.697,838 font sterling volt a betétek összege, mely 3,535.650 betevőre oszlik meg. 1885. folyamán a betevők száma közel 200000-rel szaporodott. A betevők aránya a lakossághoz: Angliában, 1:8, Skótsországbán, 1:31 és Írországbán 1:36. Sehol a postatakarékpénztár oly gyorsan meg nem erősödött, mint Angliában.

Az új reform ismét csak az intézmény megerősítésére fog szolgálni tekintettel arra, hogy a memorandumot aláírt 113 képviselő pártkülönbség nélkül első szóra magáévá tette az eszmét, valószínű, hogy a minimum le fog szállíttatni.

Az oroszországi vasutakról érdekes tanulmányt közöl a »Journal des Économistes« 1887. februáriusi száma, a melynek végén táblázatos kiutatás foglaltatik az orosz vasutak állapotáról. Oroszországban vannak tisztán magán vasutak, magán vasutak állami kezelés alatt, és állami vasutak állami kezelés alatt. Az orosz vasuti hálózat hossza 25,104 km., az összes tiszta jövedelem volt 234.947,900 frank, kilométerenként 9359 frank. Az egyes vasutak között azonban rendkívüli eltéréseket találunk a tiszta jövedelem tekintetében. A magán kezelésben levő magán vasutak és az állam által kezelt magán vasutak között

7056 kilometer vonalnak 152.893,919 frank tiszta bevétele volt, a magán kezelésben levő vonalnak kmként átlag 24,578 frank, az állami kezelés alatt állóknak 19,815 frank. A többi 17,000 vonal között van 7343 km. »rosz vasut«, a melyek kilometerenként 8612 frank tiszta bevételt adtak és 10.669 km. »monstres économiques«, a melyek kezelése tiszta bevételt nem adott, sőt üzleti deficittel járt. Ezen 10,669 km. vonal üzleti deficitje kilometerenként 1800 frank, vagyis összesen 114.4 millió frank.

A leszámítoló-üzletág kamatlába Európában. A »Moniteur des intérêts matériels« nyomán a következő összeállítást közöljük a különböző európai bankok által szedett kamatlábról a leszámítoló üzletben 1883 óta

É V	Amster- dam	Berlin	Brüssel	Genua	London	Paris	Bécs
	%	%	%	%	%	%	%
1883.	4.14	4.04	3.46	—	3.54	3.06	4.16
1884.	3.19	4.00	3.25	—	2.53	3.00	4.13
1885.	2.71	4.14	3.23	5.13	2.91	3.00	4.04
1886.	2.50	3.29	2.75	4.70	3.04	3.00	4.00

A nevezett belga ujság az utolsó évben szedett átlagos havi kamatlábat a következőkéig tünteti föl:

A leszámítoló-kamatláb hullámozása 1886-ban.

Hónap	Amster- dam	Berlin	Brüssel	Genua	London	Paris	Bécs
	%	%	%	%	%	%	%
Január	2 ¹ / ₂	4, 3 ¹ / ₂	3 ¹ / ₂ , 3	5	4, 3	3	4
Február	2 ¹ / ₂	3 ¹ / ₂ , 3	3	5	3, 2	3	4
Márczius	2 ¹ / ₂	3	3, 2 ¹ / ₂	5, 4 ¹ / ₂	2	3	4
Április	2 ¹ / ₂	3	2 ¹ / ₂ , 3	4 ¹ / ₂	2	3	4
Május	2 ¹ / ₂	3	3, 4, 3	4 ¹ / ₂	2, 3	3	4
Junius	2 ¹ / ₂	3	3, 2 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂	3, 2 ¹ / ₂	3	4
Julius	2 ¹ / ₂	3	2 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	3	4
Augusztus	2 ¹ / ₂	3	2 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂ , 3 ¹ / ₂	3	4
Szeptember	2 ¹ / ₂	3	2 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂	3 ¹ / ₂	3	4
Október	2 ¹ / ₂	3, 3 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂ , 5	3 ¹ / ₂ , 4	3	4
November	2 ¹ / ₂	3 ¹ / ₂ , 4	2 ¹ / ₂	5	4	3	4
Deczember	2 ¹ / ₂	4, 5	2 ¹ / ₂	5, 5 ¹ / ₂	4, 5	3	4

Közgazdasági folyóiratok szemléje.

Annalen der deutschen Reichs für Gesetzgebung Verwaltung und Statistik, herausg. von G. Hirth u. M. Seidl. 2—3 füzete :

Zeller : Das Grossherzoglich-hessische Gesetz von 15. Mai 1885 über die Wahlen zur Vertretung und Verwaltung der Gemeinden, Kreise und Provinzen.

Arbeiter-Kammern : Gesetzenwürfe über die Einführung von Arbeiter-Kammern in Österreich, beantragt von Plener, Exner u. Wrabetz.

Das Militärseptennat.

Das Gesetz betr. die Rechtsverhältnisse der deutschen Schutzgebiete von 17. April 1886. nebst den bisherigen ergänzenden Verordnungen.

Miszellen.

Bulletin du ministère des travaux publics. Statistique et législation comparée. Kiadja a francia közlekedésügyi miniszterium. 1887. januáriusi füzet :

I. France :

Répertoire des lois pour le mois de janvier 1887. — Tonnage des voies navigables en 1884. — Mouvement de la navigation intérieure. — Mouvement de la navigation maritime. — Longueurs des lignes de chemins de fer ouvertes à l'exploitations (janvier 1887). — Tarifs homologués pendant le mois de janvier 1887. — Renseignements divers.

II. Étranger :

Italie : Règlement du janvier 1886 pour la construction des lignes concédées aux compagnies de chemins de fer de la Méditerranée, de l'Adriatique et de la Sicile.

Belgique : Situation minérale. Année 1886. — Les charbonnages belges en 1885 et 1884.

Grande-Bretagne et Irlande : Accidents survenus dans l'exploitation des chemins de fer en 1885. — Renseignements divers : Note sur l'organisation militaire des chemins de fer allemandes. — La marine marchande italienne en 1885.

Bulletin de Statistique et de Législation comparée. Kiadja a francia pénzügyminiszterium, 1887. januárius és februáriusi füzetéből :

I. *France, colonies, pays sous le protectorat de la France* :

Loi relative à l'aliénation d'une partie des joyaux dits de la Couronne.

— Décret concernant l'organisation du Ministère des finances. — Le projet de budget rectifié pour 1887. — Recettes et dépenses comparées des exercices 1873—1884. — Le commerce extérieur de la France en 1886. — Monnaies françaises et coloniales fabriquées en 1886. — Le mouvement des impôts. — Achats et ventes de rentes effectués pour le compte des départements. — Le recensement de 1886. — Moyennes mensuelles de l'encaisse métallique de la Banque de France (1884—1886). — L'octroi de Paris. — Recettes brutes des théâtres et spectacle de Paris. — Le Mont-de-piété de Paris. — Décret portant règlement d'administration publique sur le fonctionnement de la Caisse des retraites pour la vieillesse. — Les successions et les donations. — Les contributions directes et les taxes assimilées. — Le commerce extérieur. — L'impôt sur le papier. — La situation financière des communes et des départements en 1886. — Opérations effectuées à la Caisse des retraites pour la vieillesse par la Direction générale des Manufactures de l'Etat. — Les droits d'exportation en Tunisie.

II. *Pays étrangers.*

Belgique : Le taux de l'escompte en Europe. — Les émissions publiques en Europe. — Le budget de 1887. — Le budget des voies et moyens pour 1887. — Le régime des spiritueux. — Le produit des impôts.

Angleterre : Le commerce extérieur du Royaume-Uni. — Situations hebdomadaires de la Banque d'Angleterre en 1886.

Allemagne : Le message royal et le budget prussien pour 1887., 1888. — La production des métaux précieux. — Le budget de la Prusse pour 1887—1888. — Le commerce extérieur en 1886.

Italie : L'exposé de la situation financière. — La production des vins en 1886. — La revision du tarif douanier. — Le budget de 1886—87. — Projet de budget pour l'exercice 1887—88. — Le crédit agricole. — Le commerce extérieur.

Suisse : Le nouveau régime des spiritueux.

États-Unis : Le message présidentiel. — Le rapport du Secrétaire du Trésor. — Le frai des monnaies.

Russie : La situation financière.

Pays-Bas : Le budget de l'exercice 1887.

Hawai : La situation financière.

République argentine : Les revenus publics, la dette et le commerce extérieur.

Autriche-Hongrie : Le commerce extérieur de 1878 à 1885. — La vente du tabac en Autriche. — Les finances de la ville de Vienne.

Journal des Économistes. Revue de la science économique et de la statistique. 1887. februáriusi füzeté :

Paul Muller : Les finances de l'empire d'Allemagne.

René Stourm : Les douzièmes provisoires.

Rouxel : Revue critique des publications économiques en langue française.

Slavophile : Les finances russes : Chemins de fer

Ad. F. de *Fontpertuis* : Le mouvement économique dans l'Amerique du Sud. Bulletin.

Diner offert à M. Léon Say à l'occasion de sa réception à l'Académie française.

Société d'économie politique.

Société de Statistique de Paris.

Comptes rendus.

Chronique économique.

Bibliographie économique.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reich. Herausg. von Gustav *Schmoller*. Elsö füzet.

I. Grössere Aufsätze.

G. Schmoller : Studien über die wirtschaftliche Politik Friedrichs des Grossen und Preussens überhaupt von 1680—1784.

A. Buchenberger : Die praktischen Ergebnisse der Badischen landwirtschaftlichen Erhebungen.

F. Freih. v. *Reitzenstein* : Über finanzielle Konkurrenz von Gemeinden-Kommunalverbänden und Staat.

K. Th. *Eheberg* : Der italienische Weizenbau und die Agrarzölle.

W. *Breitenbach* : Die deutsche Auswanderung und die Frage der deutschen Kolonisation in Südbrasilien.

H. *Mehner* : Der Haushalt und die Lebenshaltung einer leipziger Arbeiter-Familie.

H. *Martens* : Die bestehenden Zollverhältnisse und der geplante Zollverein der Skandinavischen Länder.

E. *Münsterberg* : In wie weit besteht das Bedürfniss nach Einheit der deutschen Armengesetzgebung.

II. Kleinere Mittheilungen

III. Literatur.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik herausgegeben von dr. Johannes *Conrad*. Második füzet.

I. Abhandlungen.

Erwin Nasse : Ein Blick auf die commerzielle und industrielle Lage Englands.

II. Nationalökonomische Gesetzgebung :

Reitzenstein : Die neuere wirtschaftliche Gesetzgebung Frankreichs.

III. Miscellen.

Übersicht über die neuesten Publicationen Deutschlands und des Auslandes.

Die periodische Presse des Auslandes.

Die periodische Presse des Inlandes.

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

XI. ÉVFOLYAM.

1887.

ÁPRILIS 15.

IV. FÜZET.

Zólyommegye közgazdasági viszonyai.

Felolvasta a M. T. A. nemzetgazdasági és statisztikai bizottságában
márczius 22-én :

Grünwald Béla.

Zólyommegye kiterjedése 50 □ mértföld s e területen 103,285 lakos él s dolgozik a gazdaság különféle ágaiban, melyeknek sokfélesége s a fejlődés fokainak különböző volta érdekes képet tár a szemlélő elé.

A megye mint táj is vonzó. Tölgygyel, bükkal s nagyobb-részt fenyővel borított hegyek, égbe nyúló sziklák, kopár havasok emelkednek a magasba s emelik magokkal az ember lelkét; míg a hegyek tövében fakadó források vize apró patakokká gyűlve, a szűk völgyszorosokban sziklákba ütődve, tajtékozva s zúgva rohannak lefelé, hol azután egy nagyobb, higgadtabb folyású patakkal vagy folyóval egyesülve, szélesebb, kies völgyekbe érnek s falvak és városok határaiban az emberi élet prózai céljainak eszközévé válnak.

De a ki a költői hangulat mellett helyet enged a gyakorlatias, a hasznosságra tekintő felfogásnak is, az sajnálkozással látja, mily kevésbé használták fel az emberek e természeti erőt az ipar céljaira, s mennyi érték veszett már el haszontalanul az emberek vállalkozó szellemének hiánya s a kedvezőtlen viszonyok hatása következtében.

Széles völgy s nagyobb folyóvíz azonban kevés van. A megye északi csúcsán a Garam folyó lép a megye területére s déli irányban hömpölyög rajta keresztül, míg végre Zólyom városát érintve, keletnek fordul s Barsmegyében folytatja útját a Duna felé. Egy másik völgyben a Szalatna vize folydogál nyugatról keletnek, buja rétek között s Zólyom városa mellett ömlik a Garamba. A harmadik völgyben a Nyeresznyicza patak dél felől foly a Garamba. A negyedik völgyben a Bisztricza patak

foly, mely Liptómege határához közel eső hegységből ered s Besztercebánya mellett vesz a Garamba.

E völgyekben, melyeknek egyike sem szélesebb két kilométernél, foly az eleven gazdasági élet. Itt vannak a legtermékenyebb szántóföldek, rétek; s a patakok s folyók mentében telepedett le az ipar és kereskedés s hozott létre gyárakat és virágzó városi életet.

A félreeső helyeken, völgykatlanokba szorúlt, vagy öserdők közepében irtványokból alakult faluk, ha vagyonosak is, a gazdaság alsó foglalkozásaira vannak utalva. Marha- és juhtenyésztés, pásztori élet, kezdetleges mezőgazdaság jellemzi őket. A belterjesebb, okszerűbb mezőgazdaság, számítás és élelmesség az elevenebb forgalmú, a műveltség magasabb fokára jutott s a városokkal gyakrabban érintkező lakossággal bíró völgyekben fejlődött ki.

Itt vannak a fő közlekedési eszközök is, melyek a forgalmat közvetítik. A Garam folyó, ha nem hajózható is, a megye északi szélétől kezdve tutajozható s a kivitt faárúk nagy részét talpakon szállítják. A fő kőútvonalak, melyek részint állami, részint megyei kezelés alatt vannak s néhány részletet kivéve, kitünők, szintén a völgyek irányát követik s e fő vonalak fenntartására fordítják a legnagyobb gondot. Végre e fő völgyeken épültek a vasútak is, nevezetesen a magyar államvasút északi vonala Nógrádmegye határától Barsmegye határáig szeli át a megyét s a Zólyomtól a brezovai kincstári vasgyárig épült vasút a Garam völgy lakosságát részesíti a vasúti közlekedés előnyeiben. — Mind e közlekedési eszközökön nagyon eleven a forgalom. Mikor a vízállás megengedi, leginkább ősszel és tavasszal, fával megrakott tutajok szakadatlanul sietnek a Garamon lefelé; a kőútakon folyton fával, vassal s egyéb árúkkal megrakott fuvaros szekerekkel találkozunk az utazó; a vasúton pedig naponként 6 vonat robogja végig a megyét különböző irányban, megrakva emberrel és áruval.

Zólyommegye lakossága, a mennyiben *állattenyésztéssel* foglalkozik, e téren nem mutathat fel semmi kiválót se mennyiség, se minőség tekintetében.

A *szarvasmarha* tenyésztés mint a mezőgazdaság mellékága fordul elő. A fajta a legközönségesebb. A vonómarha apró,

gyenge, mert korán fogják; a tehenek a tejelés szempontjából silányak s a tenyésztésnél nincsenek tekintettel a faj nemesítésére. Csak a nagyobb birtokosok s városok magasabb értelmiségű lakossága fogja fel a faj nemesítéséből eredő gazdasági hasznót, a mire a tót paraszt a legritkább esetben képes.

A *lótenyésztés* állapota ép oly kevésbé elégíthet ki. Van ugyan a megyében u. n. »fedező állomás«, a hol bábolnai és mezőhegyesi ménnek állnak a közönség rendelkezésére s van alkalom a lóne-nemesítésre. De az erre való törekvés csak az értelmiség körében tapasztalható. A paraszt nem tudja megbecsülni a jobb lovat s a saját nevelésével sem képes okszerűen bánni. Nem tudja bevárni az állat teljes kifejlődését, idő előtt fogja s nincs benne kímélet az állat iránt. Rosszúl táplálja, aránytalanul nagy terhet rak szer-kerére, hogy néhány krajezárral többet keressen; nem szereti lovát s kegyetlenül kínozza. Ez okozza, hogy a paraszt lova hit-vány, kidomborodó hasával, nagy fejével idomtalan, elhanyagolt, kimerült és lomha s a megszokott ostorcsapások iránt érzéketlen. Ily bánásmód a legnemesebb származású állatot is csakhamar tönkretenné.

Az állattenyésztés körében legjelentékenyebb a *juh*tenyésztés. A tenyésztett fajta általában a közönséges hegyi juh, mely kiállja az itteni zord éghajlatot. Az úrbéri birtokrendezés előtt a paraszt is nagyobb számmal tarthatott juhot, mert nagyobb legelőterület állott rendelkezésére. Azóta a paraszt juha a köz-ségi legelőre van szorítva s így oly helyeken, hol a község lege-lőt nem kapott bérbe, le kellett szállítani a juhállományt is. A megye északi részében, a kitünő havasi legelőkön, most is nagy juhnyájak legelnek, melyeknek zsiros tejéből készül egyike a legkitünőbb sajtoknak, melynek legjavát a környékeliek kap-kodják szét s csak a közepszerű minőség kerül a kereskedésbe liptói túró név alatt, mely azonban külföldre nem jut Ausz-trián túl.

De a megye déli részén, a roppant terjedelmű, ezelőtt hg. Eszterházy — most nemeskéri Kiss Miklós-féle véglesi uradalom területén jelentékenyen megfogyott a juhok száma. Itt ugyanis az úrbéresek s a még nagyobb számú irtványosok, a kik elszórva egyes házakban vagy legfeljebb kisebb házcsoportokban laknak az erdőségben, majdnem szabadon legeltették juhaikat nagy ter-

jedelmű területeken. Minthogy azt látták, hogy a juhtenyésztés több hasznot hajt s könnyebb foglalkozás, mint a fáradságos földművelés, egészen az előbbire adták magokat s elhanyagolták a földművelést. De mióta az úrbéri birtokviszonyokat rendezték s az irtványosok szabad legeltetését is megszorították, már az okszerű erdőgazdaság miatt is, azóta ezeknek az embereknek juhtenyésztése is szűkebb körre szorúlt, s minthogy most már lehetetlen 200—300 juhot tartani s ebből megélni, vagy elvándorolnak, vagy visszatérnek az előbb elhanyagolt mezőgazdaságra.

Ez az irtványos lakosság egyik különlegessége Zólyom-megyének, melyet nem hagyhatok említetlen, mert sajátságai egyenesen gazdasági viszonyokra vezethetők vissza s mert keletkezése jellemzi a múlt századok gazdasági gondatlanságát.

A véglesi uradalom területén az irtványos lakosság száma 15 ezerre tehető s e nagy számot csakis az uradalom nagy terjedelme, körülbelül 12 □ mértföld, magyarázza meg, mert kisebb birtokon ez a jelenség lehetetlen volt. A múlt századokban, mikor az uradalom területét legnagyobb részben őserdők borították, a jobbágy-lakosság szaporodása következtében, a kinek nem jutott telek a községben, az uradalom tisztjeinek engedelmével vagy a nélkül, kiment az erdőbe, ott földet irtott magának, fából készült s szalmával fedett házat s csűrűt épített s ott igyekezett megélni. Tüzelő fát bőven adott a környező erdő, melynek akkor nem is volt értéke. Az irtványosok száma folytonosan szaporodott s abban az arányban fogyott az erdő. De az uradalom tisztjei nem gondoltak vele. Idővel számtalan ezer hold erdőt irtottak ki, részint hogy szántóföldre, rétre s legelőre tegyenek szert, részint mert sok tűzifát fogyasztottak. Így alakultak azok a kopár hegységek, melyek a vasútról is láthatók, melyek alkalmatlanokká váltak az erdőművelésre s melyeket nem lehetett használni a mezőgazdaság céljaira sem. Néhol ezekből az irtványokból egész községek alakultak, de a lakosság nagyobb része elszigetelve, az év legnagyobb részében emberekkel nem érintkezve, egyes házakban lakik, melyek félórányi távolságban vannak egymástól s több órányi távolságra az anyaközségtől. E félvad emberek a civilizáció összes élvezeteiből csak az alkoholt ismerik, mely e szálás, ép férfairól s asszonyairól híres lakos-

ságot testileg megrontja. A legközelebb található korcsma bér-
lője szolgáltatja neki az italt, a ki egyúttal bankárja, gyapjának
s egyéb terményeinek vevője. Templomba csak sátoros ünnepe-
ken jár le a községbe s gyermekei nem részesülhettek az elemi
oktatásban sem, a nagy távolság s télen a nagy hó miatt. Az
igazságszolgáltatás s közigazgatás sem férhet hozzá. Az irtvá-
nyos rendesen egy kimagasló dombra építette házát, honnan
messze ellát a vidéken s már messziről megpillanthatja a csend-
őrt vagy a végrehajtót. Míg csak hozzáérnek, van ideje elrejteni
holmiját, elhajtani marháját a legközelebbi erdőbe, eltávozni
hazulról vagy elrejteni a hadköteles legényt. Azért rendesen
éjnek idején szokták őket meglepni a közbiztosság közegei. Így
megmaradtak vadságukban ma is, s habár azóta 11 iskolát állí-
tottak az irtványosok által lakott területen s a fiatalság nagy
része a katonai szolgálatban tölt néhány évet, még sem érezhető
rajtok a polgáriasodás hatása. Hajukat varkocsba fonják, mely
czipra szíjban végződik s ezt tartják a férfi fő díszének s szeren-
csétlenek, ha az ujonczozásnál megfosztja őket tőle a katonaság
kérlelhetetlen ollója. Majdnem kivétel nélkül tolvaj valamennyi,
részint szükségből, részint mert kedvök telik benne, mint valami
kellemes szórakozásban. Valamennyi verekedő s több esetben
mulatságból késelik vagy verik agyon egymást mint ellenséges
indulatból. A ki valamely — a mi fogalmaink szerint — bűntény
miatt nem volt elítélve s bizonyos ideig nem ült a megye házá-
ban, annak nincs is nagy becsülete. Az a legény, a ki ezen keresz-
tül nem esett, gúny tárgya s nem is igen kap szeretőt az irtvá-
nyos hölgyek között. E lakosság kulturai állapota, mely a ked-
vezőtlen gazdasági viszonyok eredménye, valóságos kalamitás a
közigazgatásra s igazságszolgáltatásra nézve, mely nem is fog
megszűnni, míg így elszigetelve, az emberek rendezettebb közös-
ségétől távol fognak élni erdők között fekvő irtványaikon.

A mi a *mezőgazdaságot* illeti, e téren tekintélyes gazdák
határozott haladást tapasztalnak a parasztság körében is. Gaz-
dálkodásuk belterjesebb, a földet trágyázzák, mélyebben szánt-
ják, gondosabban művelik, takarmányfüvet termelnek, sőt néhol
kisebb gazdasági gépeket is szereznek. Ezt az örvendetes jelen-
séget annak tulajdonítják, hogy a parasztok közt is terjed a
belátás s a gazdasági érdekek felismerése; továbbá, hogy a szük-

ség is kényszeríti rá, mert nagy részének életviszonyai is megváltoztak. A vasutak kiépítése előtt a megye parasztságának nagyobb része fuvarozással foglalkozott s Budapest és Bécs s a felvidék közt közvetítették a közlekedést. Mikor ez megszűnt, kénytelenek voltak az elhanyagolt mezőgazdasággal foglalkozni, mert ez lett majdnem kizárólag jövedelmi forrásuk.

Különben a mezőgazdaság belterjessége annál nagyobb, mennyél közelebb esik valamely vidék egy fogyasztó városhoz, melynek piacznál könnyen és biztosan értékesítheti terményeit. A városhoz közel eső falvakban fejlődik ki a kertgazdaság is, ezek látják el a városokat tejjel, vajjal, baromfival. A város hatása egyébként is nyilvánul a közelebb fekvő falvak lakosságára. Nemcsak élelmesebbek, hanem finomabbak, tisztábbak is lakásban és ruházatban a távol eső falvak lakóinál s még arcuk, mozdulataik is elvesztik a nyersség bélyegét, mely utóbbi jelenséget sokan egészen más mint gazdasági okokkal igyekeznek megmagyarázni.

De azért a gazdák helyzete az utolsó években határozottan rosszabbra fordult. Ennek oka nem annyira a termények árának hanyatlásában, mint inkább a két utolsó év rossz termésben található fel. Súlyosította a gazdák helyzetét a felette gyenge takarmánytermés is, melynek következménye a marhaállomány leszállítása s a gazdaközönség nem jelentéktelen jövedelmi forrásának apadása volt.

A földműves bérek most egyigás napszámért 2—2 frt 50 kr egy férfi napszám 40—50 kr. s egy női napszám 24—28 kr.

Az általános irányzat alól, mely a belterjes gazdálkodás felé vezet, a parasztság körében is, kivétel sz. k. Breznóbánya városa, mely város létére az elmaradás és kezdetlegesség meglepő jelenségeit tárja elénk. E város nagy területén, eredetileg 9 □ mf. volt, egy kis 3500 lakosu község fejlődött csak, igazi városi jelleg nélkül. Vannak iparosai, de ezek első sorban földművelők s az ipar nagyobbrészt csak mellékfoglalkozás rájuk nézve. Szántóföld sok van ugyan, de azért e nagy területen, mely a város rendelkezésére állott, még több a kövér legelő s azért a marha- és juhtenyésztés jelentősége nagyobb maradt ma is, mint a földművelésé s minden amannak van alárendelve. Azért a város értelmesebb polgársága mai napig sem volt képes a tagosítást kivinni, hogy a gaz-

dának a város nagy határában szétszórt parcelláit egyesítse és belterjesebb megműveléseket lehetőségessé tegye, ha földje egy tagban van egyesítve. *A teljes egyéni tulajdon a földbirtokra nézve csak jogilag van meg, de nem gazdasági tekintetben.* A marha és juhlegelés kedvéért nem engedik meg a földbirtok elkerítését s a tulajdonos érdeke szerinti gazdálkodást sem s ha földjéről termését egy bizonyos napig el nem takarította, eltiporják s megsemmisítik a lakosság gulyái és nyájai. Ily viszonyok között belterjes gazdálkodásról szó sem lehet. Itt az állattenyésztés az uralkodó tekintet, melynek a földművelés érdekei alá vannak rendelve s különösen érdekelve vannak a kérdésnél a szegényebb polgárok, kik aránytalanul sok marhát tartanak csekély földbirtokukhoz képest s azért azonnal zavargások ütnek ki e kérdés megpendítésénél, mely egyik fő jövedelmi forrásukat veszélyezteti s azért a vagyonosabb s értelmesebb rész már a tagosítást s a legelési jog megszorítását nem is meri szóba hozni.

Az erdőgazdaság Zólyommegyében igen jelentékeny, mert erdőterülete 255,858 k. hold, tehát a megye területének 56°/_o-át teszi. Ebből a kincstár tulajdona 148,441 hold, mely a törvénynek megfelelő okszerű kezelés alatt áll. Magán erdőbirtok van 32, melyek között legnagyobb a véglesi uradalomé, mely 36,142 hold, melynek tulajdonosa nemeskéri Kiss Miklós nagy gondot fordít a letarolt erdőrészek befásítására. A többi kisebb erdőbirtokokról ez nem mondható négy-ötnek kivételével, mely vagyonosabb családok tulajdona. A magán erdők nagyobb része ki van pusztítva s ennek oka egyes családok gazdasági hanyatlásában rejlik, melyek ez utolsó jövedelmi forrásból merítik fentartásuk eszközeit, fájdalom, oly módon, hogy maga a tőke is megsemmisül. Mert az erdőtörvény a magánbirtokosokat nem gátolja az erdők pusztításában s az erdő megújítására oly hosszú időt szab, hogy az időközben tönkrement birtokos nem is képes a törvényben megszabott s nagy költséggel járó kötelezettségét teljesíteni, még ha a talaj időközben nem veszítette volna el képességét arra, hogy egy új erdő nőjön ki belőle. A községi és testületi erdők állapota kielégítő, mert szigorubb ellenőrzés alá helyezte a törvény, s az erdő pusztítása csak ott tapasztalható, ahol az urbéreseknak legelő fejében erdőterületet osztottak ki:

A bányászatnak, mely már a XIII. század végén nagy len-

dületet vett Zólyommegyében s századokon keresztül virágzott s királyaink jóvedelmeinek s a Thurzók és Fuggerek gazdagságának egyik jelentékeny forrása volt, ma már csak szomorú maradványai vannak meg. Van még néhány művelés alatt álló bánya Urvölgyön, Homokhegyen, Óhegyen, Libetbányán és Kozelnikon, melyekben ezüstöt, rezeset, vasat és kobaltot termelnek. De a bányászat évek óta veszteséggel járt s azért Besztercebánya, Libetbánya s a kincstár is mindenütt csökkentik a munkások számát s kevesebb pénzt fektetnek be a bányaművelésbe, ami csak átmenet a bányaművelés teljes megszüntetésére, mely csak a szegény bányász lakosságra való tekintettel történik elismerésre méltó kimélettel. A bányaművelés elhanyagolása a bányavidéken régi időkben letelepedett német eredetű lakosságra is súlyosan nehezedik, mert itt keresetet nem találván, kénytelenek elvándorolni. Legnagyobb része Selmeczbányára, Salgótarjánba, Zólyom-Brezóra s különösen az osztrák-magyar államvasut bánya és vasmű telepeire költöznek, sok esetben családjuk nélkül s ott keresnek foglalkozást. Külföldre vagy éppen Amerikába való kivándorlás esetei eddig nem fordultak elő.

Ha már most az *ipart* vesszük szemügyre, elég érdekes jelenséget találunk. Valaha Zólyommegyében virágzó ipar volt. Kis ipart nemcsak a városban, de még a falukban is találunk s eredetileg jobbágy faluk iparos községekké alakultak át. Nagy ipar pedig már a XVII. század óta található a megye területén.

A *kis ipar* hanyatlása a felvidéken már a múlt században kezdődik s következménye a gazdasági háborúnak, melyet Ausztria ellenünk folytatott. A fejlettebb osztrák gyáriparral a mi iparunk nem versenyezhetett s így következett a sok virágzó iparág hervadása s lassu elhalása. A mi még megmaradt, az is a hanyatlás képét mutatja, mert nem képes versenyezni a fejlettebb ipar termékeivel, de meg azért is, mert maga az iparos osztály is süllyed minden tekintetben. A kis iparos még mindig a czehek hagyományainak hatása alatt él, mikor még a fennálló rendszer óvta őt mások versenyétől. A mester azt hiszi, hogy tartozik magának s állásának azzal, hogy jól éljen, mint a régiiek, bizonyos napokon nem lehet el malacz, liba s egyéb sülték nélkül s az utolsó pénzét adja ki, hogy e drága élvezetet megszerezhesse. Mesterségét a régi mód szerint folytatja, nem tanul, nem halad s

ha nincs keresete, zugolódik s panaszkodik a rossz időkre. A kézművesek nagy tömege nem szorgalmas, iparkodó, hanem minden alkalmat megragadnak, hogy ne kelljen dolgozniok. A szombatot már fél vasárnapnak tekintik, a vasárnap egészen az élvezetnek van szentelve, a hétfőt tétlenül töltik, ép úgy a heti vásárok napjait, ezenkívül minden temetés ürügy abba hagyni a munkát, és sietnek elinni azt a két forintot, melyet a »czéh« a temetésen való megjelenésért s disze emeléseért szokott kapni. Ha azután egyik-másik kiválik közülök jó munkával, szorgalommal s a közönség ezt keresi s ez vagyonra tesz szert, akkor irigységgel tekintenek reá s vagyonát vagy meg nem engedett szerzés módra vagy kincstalálásra vezetik vissza. A régi czéhek reminiscenciája az a kasztszerű elkülönzés, melyben az egyes iparágak képviselői élnek. Egész rangfokozat van közöttük s a fellebbálló kézművesek gögös megvetést mutatnak az alsóbbak iránt. A suszter a viláért sem érintkezik a csizmadiával, a kit szive mélyéből megvet s ki iránt öröklött ellenszenvet és megvetést táplál lelkében. Egyszer egy versenytárgyalás alkalmával suszterek és csizmadiák együtt pályáztak s egy helyiségben gyültek össze. A suszterek a csizmadiákat látva, visszavonták ajánlataikat s azt nyilatkoztatták ki, hogy ők csizmadiákkal együtt nem pályáznak, mert ez nem fér meg a suszterek méltóságával s tüntetve a legnagyobb megvetéssel arcukon hagyták el a helyiséget.

A zólyommegyei kézművesek között fentartották magukat oly mesterségek maradványai, melyek régen nagy virágzásban voltak. A radváni posztósok ma is dolgoznak, új gépeket szereznek s kitűnő vastag és vékony posztót készítenek, mely azonban drágább lévén az osztrák rosszabb minőségű posztónál, melyet a tájékozatlan közönség inkább vásárol, nem képesek sikerrel versenyezni. Ily posztós még 24—30 van a megyében s összesen 80 ezer méter posztót készítenek.

Fennmaradtak továbbá a fésűsök is, számszerint tizen, a kik 200 év óta nem haladtak mesterségökben egy lépést sem, de szerencséjük, hogy a paraszt s a házaló veszi áruikat. Termelésöket 25,000 tuczatra teszik, de kétségtelen, hogy ez az iparág nemsokára el fog enyészni.

Érdekesek a zólyommegyei késesek is, kiknek számát 43-ra teszik. Ezek is a régi mód szerint dolgoznak, de van még közön-

ségök, habár áruik nem a legjobbak is. Termelésök: 15000 darab konyha- és mészáros-kés, 12000 tuczat gyapjunyíró olló, 3600 tuczat bicska és 500 tuczat zsebkés. E készítmények egy részét a vásárokon adják el, egy másik részét a házalók viszik szét, jó részüket azután nagy ládádba rakva Bécsbe megy, hol a kereskedő szépen becsomagolva, mint osztrák árut drágább áron adja el a magyar fogyasztónak a zólyomi késeket és ollókat. Ezeken kívül fenmaradtak még a lakatkészítők, csengetyűgyárosok és fémöntők. Ezek az iparágak a nagy fémgyárak közelében fejlődtek s nagy kár lesz, ha csak a kisiparosok ki fognak veszni. Ma még találnánk munkásokat a megfelelő gyárak létesítésére ha elpusztulnak egy akadálylyal többre fog ütközni a gyáripar fejlesztése.

Említést érdemel még az asztalos ipar is, mely nemcsak a városokban, hanem kisebb községekben is virágzik, például Radvánban és Lipcsén. Ez utóbbi helyen lakó asztalosok Budapestre dolgoznak. A kézműves itt olcsóbban él s azért olcsóbban dolgozhat. Hogy az iparosok viszonyairól mily keveset tudnak gyakran a helyben lakók is, bizonyítja egy példa. Egy ismerősöm Lipcsén lakott évtizedek óta és sejtelve sem volt, hogy itt kitűnő asztalosok vannak, a kik a fővárosi raktárak számára dolgoznak. Egyszer egy finom butordarab, melyet Pesten vett, eltört. Egy asztalost hivatott s kérdezte tőle: képes lesz-e kijavítani? Az asztalos megnézte a butordarabot s mosolyogva mondta, »hogyne, hisz ezt én csináltam!« Az ismerősöm bámulva tekintett reá, de az asztalos csakugyan bebizonyította butordarabrá tett jegyével s levelekkel, hogy az asztalos-munkát ő szállította annak a raktárnak, melyből a butordarab kikerült.

E helyen meg kell említenem a házi ipart is, mely a megyében nem jelentéktelen. Kiváló a csipkekészítés Óhegyen, Urvölgyön s vidékén, a szegény bányásznép között, melynek fejlesztésére a kormány egy tanítónő alkalmazása s iparműhely felállítása által akar hatni. A csipke szép és olcsó s nagy mennyiségben kel el részint házalók, részint rendes kereskedők közvetítésével. A városoktól távolabb eső vidékeken még ős eredeti himzések maradtak fen, melyek a ruházat díszítésére szolgálnak, de kereskedésbe nem jutnak.

A nagy ipar azonban örvendeztetőbb képet mutat. Ez Zólyommegyében határozottan fejlődik. Olcsó munkaerő, kime-

ríthetetlen vízi erő, könnyű közlekedés, az ipar fejlődésének feltételei mind meg vannak itt s csak az a feltűnő, hogy már eddig nem alakult több gyár a megye területén.

A megye nevezetesebb gyárai:

1. A hermaneczi papirgyár, mely híres az országban s a legmagasabb igények kielégítésére képes. Már 1829 óta áll fenn, de csak a két utolsó évtizedben fejlődött azzá a jelentékeny s terjedelmes iparteleppé, a minőnek ma látjuk. Ennek melléktelepei még a jakabfalvi csomagoló papir- s az olmányfalvi fakőszőrülő s fakarton gyár. E gyár a csomagoló papirtól a legfinomabb okmány és levélpapirosig mindent készít és pedig évenként 1,500,000 kilo súlyut, melynek legnagyobb részét a belföld fogyasztja el, körülbelül 300,000 kilo Szerbiába, és egyéb keleti tartományokba megy ki.

A gyár virágzó és jövedelmező s tulajdonosa Stadler Tófür ur körültekintő vezetése alatt évről évre terjeszkedik. A gyárban a napi bérek a munka neme szerint különbözők, 20 krajczártól 2 forintig emelkednek. A gyár hivatalnokai és munkásai nyugdíjalapot alkottak, melyet magok kezelnek. A betegek számára külön berendezett helyiség van, a gyermekek számára pedig a gyárban iskola és gyermekkert, mind oly berendezések, melyek a tulajdonos nemes szívének s áldozatkészségének köszönhetők.

2. A beszterczebányai Harnisch-féle hajlitott fa-butorgyár, mely 1874-ben keletkezett. A gyár mint iparvállalat virágzó, habár tulajdonosai tönkrementek is. Piacza a belföld, 15—20,000 db. leginkább azonban a külföld, Syanyolország, Amerika és Ausztrália, hova 130—140,000 darabot szállít.

E gyárban a napi bérek 70 krajczár és 1 frt 30 kr. közt váltakoznak a munka neme szerint. De e gyár nemcsak a gyárban alkalmazott munkásoknak ad keresetet, hanem az egész környék lakosságának is, a midőn 1885-ben leégett, felépítése idejéig, súlyosan érezte a szegényebb nép a gyári munka szünetelését.

3. Egy másik hajlitottfa-butorgyár, a Swoboda János uré, áll fenn Zólyomban 1876 óta, mely szintén nyereséggel dolgozik s gyarapodik. Készít évenként körülbelül 22 ezer db teljesen kész s 20,000 db nyers széket s 2000 □ méter padolatot. Piacza Bécs, Csehország és Oroszország. A napi bér e gyárban 30—1 frt 60 kr. s a

munkásokra nézve csupán annyiról van gondoskodva, hogy betegség esetében ingyen ápolásban s gyógyszerekkel való ellátásban részesülnek.

4. A nagy posztóipar keletkezését nagyon megkönnyíti az új olcsó hajtó erő, az olcsó és gyakorlott munkás kéz, melyet a kis posztóipar szolgáltat s e kedvező viszonyok között jött létre 1884-ben a beszterczebányai posztó-gyár, melynek tőkéjét részvényesek adták össze s tapasztalt szakvezetés alatt áll. A kormány 4000 frttal járult a vállalathoz és pedig oly feltétel mellett, hogy ha a posztógyártást 6 évig fentartják, ez esetben a 4000 frtot visszafizetni nem tartoznak. A legújabb igényeknek megfelelő gyár készít szürposztót, pokróczot, takarókat és sima fél finom egyszínű posztót. Eddigi termelése 30,000 méter, termelőképessége 70,000 méter. Piacza az ország felső vidéke s az alsó Duna vidéke. A napi bérek 30 krtól 2 forintig.

5. 1878-ban részvényesek alapították a beszterczebányai henger és mű-malmot, mely 1885-ben újonnan szereltetett fel s nagyobbított s most vízi és gőzerőre van berendezve. A malom örlőképessége 50—90,000 métermázsa búza, melynek egy nyolczad része megyebeli. Piacza Morvaország, Szilézia, Csehország, porosz-Szilézia, Poroszország, Galiczia Anglia körülbelül 60°/_o-kal, a többi felső Magyarországon kél el. Napi bér 60—1 frt 30 kr. A munkásoknak egy betegalapot alkottak, melyből betegség esetén orvosságot és segélyt kapnak.

6. Zólyomban egy pipagyár áll fenn, mely Takács Vendel tulajdona, melyben ugynevezett selmeczi pipákat készítenek. E gyár 1830 óta áll fenn s termel évenként körülbelül 100,000 db pipaszárat és 400,000 db pipát. Piacza Ausztria-Magyarország, Németország, Olasz- és Oláhország.

7. Ez évtized kezdetén alakult egy majolikagyár Farkasfalván s egy másik 3 évvel ezelőtt Hajnikon. Az előbbi kitűnő agyagrétegek közelében épült, melyeket ahhoz értők nagy ritkaságnak tartanak. Mind a kettő el volt árasztva megrendelésekkel, melyeknek alig győztek eleget tenni. De a farkas-falvi gyár már megszűnt, csupán azért, mert a tulajdonosok nem rendelkeztek megfelelő pénztőkével, a másik az egyik tulajdonos halála következtében most jutott válságba, mely valószínűleg a gyár megszűnését fogja maga után vonni. A farkas-falvi gyár alapítá-

sánál egy érdekes szociális epizód folyt le. Itt ugyanis a kitűnő agyag alapja volt néhány fazekas család keresetének, a kik kezdetleges módon parasztedényeket készítettek s naponként átlag 40 krt kerestek. A gyár felállításakor felhívták őket, hogy mint munkások lépjenek be és sokkal nagyobb bért ígértek nekik. A fazekasok indignációval utasították vissza ezt az ajánlatot s önérzetesen hivatkoztak arra, hogy ők fazekas mesterek s nem fognak napszámosoknak beállni. De a gyár szintén készített közönséges agyagedényeket s olcsóbban adta mint ők. Minek következménye az lett, hogy a fazekasok elestek keresetüktől s kénytelenek voltak önállóságukat földadni s a gyárba munkásokul beállni. A gyár megszűnése visszaadta önállóságukat de egyzersmind nyomorúságukat is.

8. Zólyommegyének üveggyárjai is vannak és pedig Hrinjován, Sziklán és Péteriben.

Még a XVIII. században keletkezett egy üveggyár Miklósfalván, mely miután az erdőt köröskörül kipusztították, 1826-ban Hrinjovára költözött. Itt fa és kvarcz együtt volt található s azért kedvező viszonyok állottak fenn az üveggyártásra nézve. A munkások Cseh- és Morvaországból jöttek s a Miklósfalván maradtak tót parasztokká váltak. A mostani munkások a hrinyovai gyárban a bevándorolt csehek és morvák utódai vagy újonnan behozott csehek és morvák, egy része a tót parasztból alakult munkás, ki az üveggyárban alkalmazva, megtanulta a mesterséget.

A hrinyovai gyárban készítenek táblaüveget, ezenkívül öblös üveget közönségeset ép úgy, mint finomabbat s a technika ugyanaz, mint Csehországban s ugyanaz a minőség is, csak a legfinomabb fényüzési üveget nem készítik. Az évi termelés 10,000 métermázsa 150,000 frt értékben. A gyár piacza a belső, Szerbia, hova körülbelül 30,000 frt áru üveget visznek ki; a kivitel Bolgárországba s Romániába a kedvezőtlen politikai viszonyok miatt majdnem teljesen megszűnt, úgy szintén a magas agio miatt déli Oroszországba, Odesszába, Kievbe sat. is.

A munkások napi bére magasabb mint Morva- Cseh- és Németországban. A munkás kap szabad lakást, földet, rétet s az üvegcsináló havonként 80—100 frtot keres, mely összegből azonban segédet és szerszámot is kell tartania. A napszám 30—60

kr. A kétlovas fuvaros 2—2 frt 50 kr. közt keres naponként. A munkástelep 350 főnyi lakosságból áll.

A sziklai üveggyár 1744-ben keletkezett s 1868-ban alakították át. Ez kizárólag táblaüveget készít körülbelül 4000 métermázsát, 40—50 frt értékben. A munkások száma 30—35.

Péteriben 1884-ben keletkezett egy új üveggyár, kemenczéje az u. n. regeneratív rendszer szerint készült s kizárólag táblaüveget készít 20—25,000 frtnyi értékben.

Minde gyárakban nincs gondoskodva a munkásokról betegség, megsérülés eseteiben.

9. Zólyommegyében a vasipar már a régi időkben maghonosult. A rónicz-brezói kincstári vastelep Magyarország első vasgyárai egyike s a termelt vasfajták különféleségét tekintve, első helyen áll.

A róniczi vasműveket a kincstár 1580-ban vette át egy magán gyárostól s a gyár a kincstár birtokában gyarapodott, a régi u. n. paraszt pesteket a tömeges nyers vasgyártásra berendezett modern nagyolvasztók szorították ki s ilyenek nemcsak Róniczon, hanem Libetbányán, Mihálytelkén, Háromvizen és Pónikon is keletkeztek.

A nagymennyiségű nyers vas termelés következése volt, hogy finomítására s feldolgozására a nagy olvasztók körül a Garam mentén s számos mellékvölgyeiben, melyeknek természetes vizerejét felhasználták, kisebb nagyobb vashámorok keletkeztek. Így jött létre a bikási vashámor, mely leginkább a Koháry-család nyersvasát dolgozta fel, azután a sebeséri, fejdkövi, jeszenyei, vendégfalvi s beszterczebányai vashámorok.

A besztercze- és körmöczvidéki s később selmeczvidéki fémbányászat haladásával s az említett olvasztó telepek és hámorok keletkezésével az ezeknél szükséges gépek készítésére Róniczon gép- és szerkovácsműhely keletkezett. Végre e század első felében a harminczas évek körül az európai vasutak építése következtében az egyesített fejr és fekete Garam vizét felhasználva, Zólyom-Brezón vashengermű keletkezett s ez volt ugy szólna az első, mely az osztrák-magyar vasutaknak vaspályasíneket szállított.

Végre ezelőtt 16 évvel keletkezett a zólyomi »Unio« lemezgyár.

A közlekedési eszközök fejlődésével s a technika s a kereskedelem terén keletkezett lendület, nevezetesen az őserdőkől nyert fának más módon lehetővé vált értékesítése következtében a Zólyomvármegye területén levő vasgyáraknak is át kellett alakulniok s ennek következése volt, hogy a körülbelül 100—150 év előtt keletkezett mihályfalvi, póniki s háromvizi nagy olvasztótelepek, ugyszintén a sebesi, jeszenyei, vendégfalvi s besztercebányai vashámorok megszűntek s ezek helyett a kincstár a rónicz-brezói és libetbányai, a magániparosok pedig a bikási és zólyomi gyárakat rendezték be a megváltozott viszonyoknak megfelelően.

Ezek a tapasztalt szükségletet tartva szem előtt, oly áruk gyártására vannak berendezve, melyeket eddig a külföldről kellett az országba hozni s az új iparcikkek gyártásában oly haladást mutathattak fel, hogy a bécsi piacon is megtartották keletöket az osztrák s németországi verseny ellenére is.

A vasipar telepek jelenleg a bikási, brezói és zólyomi hengerműekkel körülbelül 250,000 métermázsza kereskedelmi és gépvasat s lemezeket gyártanak; ezenkívül a roniczi és libetbányai öntöművek körülbelül 20,000 mm. öntött vasárut; ezek között 8000 mm. öntöttvas zománczozott edényt termelnek s végre a róniczi kovács-, gép-, szeg- és reszelőműhelyek körülbelül 12,000 mm. árut állítanak elő.

A rónicz-brezói vasművek terményeiből a bécsi piacra 30—35,000 mm. hengerelt kereskedelmi és gépvas, 6—8000 mm. hengerelt cső és körülbelül 5000 mm. öntött zománczozott edény megy. E gyáraknak többi terményei, valamint a bikási és zólyomi hengerművek kereskedelmi vasgyártmányai a honi piacon kelnek el s csekély részben Boszniába és Hercegovinába mennek ki. A Bécsbe szállított árukért körülbelül 500,000 frt foly az országba s az összes zólyommegyei vastermelvények értéke pedig 3 millióra tehető.

A vasiparnál közvetetlen körülbelül 2500 munkás van alkalmazva, kiknek évi keresete 650—700,000 frtot tesz. A tengeren való fuvarozásért átlag 100,000 frtot fizetnek.

A kincstári gyárak gondoskodnak az elagott és keresetképtelen munkásokról s özvegyeikről és árváikról, a mennyiben a társláda, mely jelenleg 561 ezer frtnyi tőkével rendelkezik s

évenként a kincstár hozzájárulásával 90,000 frtnyi összeggel segíti a munkásokat. Azonkívül gondoskodik a társláda a munkásoknak és hozzájoktartozóknak ingyenes orvosi ápolásáról s gyógyszerokról s ahol a kincstár a kegyur, ingyenes népoktatásról is gondoskodik. Vannak még ezenkívül kincstári kohók, nevezetesen az óhegyi rézkohó, honnan a réz további feldolgozás végett a tajovai kohóba megy. Ide küldik a selmeczbányai kohónak réztalmu termékeit is, melyekből az ezüstöt itt választják el. Évi termelése 200 kilo ezüst s 900 métermázsa réz. Az ezüstöt a pénzverőbe viszik, a rezet pedig feldolgozás végett a beszterczbányai rézhámorba.

A bécsi »Union« vas és lemezgyár Zólyomban gőz és vízerőre van berendezve. Termel a legkülönbözőbb czélokra szolgáló lemezeket összesen 27,000 mm. súlyuakat; teljes üzem mellett 80,000 mm. termelhet. Piacza Ausztria-Magyarország.

10. Jelentékeny telepek még a *Herritz-féle sörfőző* Beszterczbányán, mely nemcsak Zólyommegyét, hanem a szomszéd megyéket is ellátja sörrel; ugyszintén 7 *gőzfűrés*; legnagyobbak a *beszterczbányai Popper-féle* s a *hrinyovai Kiss Miklós-féle*, melyek a faanyagot feldolgozva hozzák forgalomba.

11. Végre, érdekesek még a lőpor-malmok, melyek Beszterczbánya s Radvány határában félreeső völgyekben vannak elhelyezve s a mult század eleje óta szállítják a lőport a katonai kincstárnak. Tulajdonosaik meglehetős jólétre tettek szert s minden későbbi nemzedék mai napig folytatja e veszélyes mesterséget. Ma még 15 lőpormalom dolgozik, de csak közönséges nagyszemű lőport s minthogy a katonai kincstár évről-évre csekélyebb mennyiséget rendel meg, ez az iparág is hanyatlóban, sőt kihalóban van.

Zólyommegye kereskedése a vasutak kiépítése által jelentékenyen csökkent s különösen Beszterczbánya hajdan virágzó kereskedése érezte meg a változott forgalmi viszonyok hatását. E város felső Magyarország nagy részének emporiuma volt. Ma már alig van nyoma kereskedése fénykorának s inkább csak emléke maradt fen. A nagy kereskedés megszűnt, a vidéki kereskedők is emancipáltak magokat a beszterczbányai piactól s még a házaló kereskedők sem itt veszik többé áruikat. E város híres hetivásárai is sokat veszítettek jelentőségökből s évről-évre

hanyatlanak. Zólyomnak vannak nagy marhavásárai, melyek jelentőségben növekednek, közel lévén a megye főmarhatenyésztő vidéke. Kirakodó vásárok közt első a régi időkben is híres radváni vásár, melyre mindig sok ezer ember gyűl össze s pesti kereskedők nagy számmal látogatják. A kirakodó vásárok jelentősége azonban a dolog természeténél fogva évről-évre csökken, a radváni vásár virágzását is inkább a régi megszokás, mint reális szükséglet tartja fenn.

Sajátszerű jelenség Zólyom megyében a házaló kereskedelem kifejlődése, melynek eredete a XVIII. század elejére vezethető vissza. A megye felső részében, a hol a föld sovány s nehéz volt a gazdaságból megélni, nem tudni mi módon, a föld népe a kereskedelemre adta magát. A török kiűzése után az ország nagy és termékenyebb részében nem volt ipar és kereskedelem s a paraszt emberek annyira vállalkozók voltak, hogy árukat vásároltak, melyek az alföldön, a bánságban s a határőrvidéken hiányoztak, szekerekre rakták s kereskedve bejárták velök a nevezett vidékeket. Eleinte csak egyesek próbálgatták a kereset ez új nemét, de minthogy nyereséges foglalkozás volt, többeket is utánzásra csábított s végre már a múlt század végén Schwartzner szerint 1804-ben 19, ma pedig 17 község lakossága foglalkozik házaló kereskedelemmel.

Igen természetes, hogy e házalók, kik az év nagy részét más vidéken töltik, nem művelhetik földjeiket belterjesen, s a gazdaságot a visszamaradt öregek és nők viszik. S minthogy e lakosság tulnyomó többsége megszűnt kizárólag földművelő lenni, az egyesek nagy átalakuláson mentek keresztül. A földhöz kötött parasztból világot látott, élelmes kereskedő lett. Ruházatuk is különbözik a parasztokétól s fehér vagy kék posztóban járnak, nyárban rövid magyar gatyát viselnek s magyar módra a pörge kalapot darutollal vagy árvalányhajjal diszítve, hetykén vágják a szemökbe, magyarul valamennyi tud s a legények a kocsmában jó kedvökben magyar népdalokat énekelnek, melyeket az alföldön tanultak meg. Megtanulnak még németül, horvátul, oláhul beszélni, alkalmazkodva a vidék nyelvéhez, melyben kereskedésüket üzik. Mint kereskedők szolidak s a nép szereti őket, mert meg nem csalják. Azért viseltetnek irántuk ellenséges indulattal a letelepedett kereskedők s a kormányt s törvényhozást arra

akarják birni, hogy a házalást, különösen a felvidéki házalók heti vásárokon való megjelenését tiltsa el. S a kormány valóban nagy csapást mért e szegény emberekre, a kik megtalálták a megélhetés módját, s a magyar kormány meg akarta őket abban akadályozni, hogy megélhessenek. Az ipartörvény szerencsétlen 50 §. ugyanis világosan kimondja, hogy az ipartörvény nem érinti a házalók viszonyait. Ezen az uton tehát nem lehetett hozzájuk férni. A kereskedelmi miniszterium tehát az évszázadok óta békésen házalókra ráfogta, hogy ezek nem házalók, hogy az 50. §. alapján eltilthassa őket a heti vásárokon való kirakodástól, állítólag oly czélból, hogy a helyi iparosokat és kereskedőket megvédje a házalók versenye ellen. A helyi hatóságok azonnal megtámadták őket, áruikat lefoglalták, őket magukat büntették s mindenképen akadályozták áruik értékesítésében. Hogy a kormánynak ez az intézkedése mennyi kárt okozott a szegény embereknek, még csak megközelítőleg sem lehet megmondani, de kétségtelen, hogy ezáltal a bukás s koldusbotra jutás volt sorsuk, ha a kormány intézkedése tovább is fennáll.

A házalás Zólyommegyében akként fejlődött, hogy a házaló kereskedő jókora szekérrel ment az alföldre s kénytelen volt segédet is vinni magával. Mikor 1851-ben a Bach-kormány házaló pátense megjelent, nagy zavart okozott, mert a házalás forgalmának meghatározása szűkebb volt az ottani viszonyokhoz képest s csak azt tekintette házalónak, a ki háton hordva áruját házról-házra járt. A Bach-kormány hatóságai azonnal figyelmeztették a bécsi kormányt a mi elűtő viszonyainkra, s hogy a pátens ezekre nem alkalmazható, a nép nagy megkárosítása s nagy számu család tönkretétele nélkül, s a bécsi kormány azonnal sietett figyelembe venni a különleges viszonyokat s a zólyomi házalókra nézve az eddigi gyakorlatot fentartotta. Ugyanezt tette a magyar kormány is s a házalás módja annyira joga volt a zólyomi házalóknak, hogy nemcsak senki kétségbe nem vonta azt, hogy házalók, de még az 1875 : XXXIX. tczikk külön intézkedik a házalókról, a kik szekérrel és segédekkel járnak házalni s e keresettől meg is adóztatja őket.

A kereskedelmi miniszterium egy bürokratikus tévedése, mert az illető referens nem volt tájékozva a kérdésben, a miniszter természetesen még kevésbé okozta, hogy ezek az emberek

annyi kárt szenvedtek. A mit a Bach-kormány elismert s megengedett, azt a jelenlegi kereskedelmi miniszter megtagadta tőlük s visszament a házaló pátensre, melyet a Bach-kormány maga hatályon kívül helyezett a magyar viszonyokra való méltányos tekintettel. A miniszterium, mikor kiderült, hogy tájékozatlan volt, hogy még csak nem is nézte meg az e kérdésre vonatkozó jogforrásokat, nem akarta bevallani tévedését, mert a bürokrácia azt hiszi, hogy ezt beismerni s okosabbat cselekedni szégyen, inkább arra határozta el magát, hogy a törvénysértés hibájába essék, s fentartva nézetét, megengedte a házalást, de nem mint a házalókat megillető jogot, hanem mint kegyet, melyben a törvény megsértésével részesíti őket, holott tényleg az volt a helyes fel fogás, hogy nem kell a törvényt megsérteni, mert hisz az világos értelme szerint a házalókra nem is volt alkalmazható. De a látszat a be nem avatottak előtt meg volt mentve s sok háborgatás és károsodás után most már megint akadálytalanul házalhatnak a zólyomi házalók. Reméljük, hogy a magyar kormány nem fogja többé folytatni azt, a mi gazdasági fejletlenségünk mellett megfoghatatlan gazdasági politikát, hogy az állam polgárait megakadályozza a jogos s törvénybe nem ütköző kenyérkeresetben. Sajátságos, hogy habár a házalás a fejlettebb gazdasági viszonyok hatása alatt nem lehet többé annyira jövedelmező, mint a régibb időkben, a házalók száma nem apad, hanem szaporodik, a mi azt bizonyítja, hogy az emberek nem lehetnek el e keresetforrás nélkül, s hogy ez a foglalkozás mégis némi nyereséget nyújt.

Zólyom megyében 6 *hitelintézet* van és pedig:

1. A besztercebányai takarékpénztár 120,000 frt alaptőkével s 13 millió forgalommal;
2. A besztercebányai hitelegylet 75,000 frt alaptőkével s 10.800,000 frt forgalommal;
3. A zólyomi takarékpénztár 40,000 frt alaptőkével s 3.740,000 frt forgalommal;
4. A breznóbányai takarékpénztár 45,500 frt alaptőkével s 3.120,000 frt forgalommal;
5. A breznóbányai kölcsönös segélyező szövetkezet 22,825 frt alaptőkével s 105,571 frt forgalommal;
6. A zólyom felső vidéki segélyegylet Péteriben 9780 frt alaptőkével s 28.364 frt forgalommal.

A kamat a betétektől 4—5°/_o, az intézetek pedig 6—7°/_o-kot szednek az adósoktól.

Az uzsora itt is ismeretes jelenség s különösen a parasztság körében szedi áldozatait. Vannak emberek, a kik a paraszt váltók girójából jelentékeny jövedelmet húznak. Ez által a parasztra nézve a hitel megdrágul s tönkre megy az aránytalan kamatterher következtében. Az uzsora-törvény s a korcsmai hitelt korlátozó törvény intézkedéseit könnyű kijátszani. Ismeretesek keresztyén uzsorások is, de legnagyobb mérvben üzik ezt a mesterséget a zsidó regále-bérlők, a kik lelkiismeretlenül használják fel a paraszt tapasztalatlanságát s tönkre teszik.

Ha már most végigmenve a megye összes gazdasági viszonyain és tényezőin, azt kérdezzük, hogy az általános jólét emelkedett-e, határozott nemmel kell felelnünk. A paraszt belterjesebben kezd gazdálkodni, de legnagyobb része el van adósodva, marha- s juhállománya csökken s a kedvezőtlen gazdasági viszonyok nem alkalmasak arra, hogy javulást idézzenek elő. A kis ipar körében hanyatlást s pauperismust látunk, lendület és gyarapodás helyett. A kereskedés terén egyik bukás a másikat éri s az előtt virágzó üzletek, elvesztve a kedvező viszonyok alapját, összeomlanak. A nagy ipar a gazdasági élet egyetlen ága, mely fejlődést s erősödést mutat fel.

A ki különben adókezeléssel foglalkozik, mélyen belepillanthat a gazdasági élet elrejtett zugaiba is s megérzi a vagyonosodást vagy szegényedést az adófizetésnél tapasztalt jelenségekből.

Zólyommegyében az adóhátralék 1886-ban az előirt adó 17°/_o-kát tette, a mi az előbbi évekhez képest rosszabbodást mutat. Az adófizetés csak ritka, egyes esetekben történik önként az előirt negyedévi részletekben. A legtöbb esetben az adófizetők ellen kényszerítő eszközöket kell alkalmazni, különösen a végrehajtás második fokát, a zálogolást, az összes adófizetőknek 80°/_o-ka ellen kell foganatosítani. Az utolsó fok, az árverés, azonban csak egyes ritka esetekben válik szükségessé.

Azok száma, kik adójukat csak kényszerítő eszközök nyomása alatt fizetik, nem hogy fogyna, hanem szaporodik. A mi világosan azt bizonyítja, hogy a mezőgazdaság s az ipar kedvezőtlen viszonyai miatt az adó fizetése mindinkább terhesebbé

válik. Akármit beszéljenek a parlamentben ügyes szónokok vagy miniszterek, az ország gazdasági virágzásáról, az állam adófelügyelője tapasztalja, hogy a vagyoniosság csökken, vagy a hol érintetlen marad vagy épen növekszik, ez nem történik arányban a közterhek növekedésével s ma már világos, hogy az adóteher egészben megszűnt a közvagyoniossággal helyes arányban lenni.

Zólyommegye lakosságának jelentékeny része gyári munkásokból áll, de a szocializmus eszméinek hatása s az ebből eredő törekvések és mozgalmak itt ismeretlenek. E jelenség nem azt bizonyítja, hogy a munkásnak nem volna oka a panasza, hanem azt, hogy távol él az európai munkásmozgalom központjaitól s sokkal műveletlenebb, semhogy öntudatra ébredve, általános eszmék nevében követelne magának nagyobb részt a válalat nyereségéből, nagyobb befolyást a társadalomban és államban s lemondással nyugszik bele sorsába, melynek megváltoztatását nem tartja lehetségesnek. A tőkéhez, vagyonhoz való jutás, minden egyesnek homályos vágya, de mint az ember önálló létének alapja, az emberi rendeltetés elérésének feltétele nem lebeg szeme előtt. Csekély szükségleteit néha kielégíti, néha nem, de ha nyomorogva is, megél valahogy s a válságos pillanatokban mindig megteszi hatását a hitelbe vett pálinkával szerzett mámor, mely rövid időre elfelejteti vele az élet bajait.

A társadalom tehát nyugodt volna, ha az erdő-kincstár közegei nem teremtenének egy szociális kérdést, mely már a hatóságok figyelmét is magára vonta s nem hallgathatom el az ügyet, melyre nézve a hivatalos iratokból merítettem tudomást.

A megye északi részében, Breznóbánya városa körül, a XVII., XVIII. században Németországból munkásokat telepítettek, a kik most már teljesen eltótosodtak. Mikor a fentemlitett vasművek keletkeztek, nemcsak gyári munkásokat, hanem favágókat, szénégetőket is Németországból hoztak be s ezeknek bizonyos előnyöket, állandó keresetet biztosítottak. A vasműveket akkor inkább a fa értékesítése szempontjából állították fel, mert a fát akkor nem lehetett messzire szállítani. S minthogy a vasművek számára bizonyos fa- és szénmennyiség nélkülözhetetlen volt, biztosítani akarták magoknak az erre szükséges munkaerőt, s egy neme a hűbéri viszonyoknak keletkezett a kincstár s e munkások között. A munkás kötelessége volt munkaerejét kizárólag

a kincstárnak szentelni. Ez pedig ezért kötelezte magát, hogy a munkást a favágásért s szénégetésért munkája arányában fizeti (most 24 kr. egy méter kemény fa s 22 kr. egy méter puha fa vágásáért) ezenkívül a szakmányos kap egy és fél kilás földet, egy kaszás rétet; továbbá szabad legelőt 2 db szarvasmarhára; ha 10 évig állott munkában, 3 db szarvasmarhára és 3 db juhra; ha 20 éven felül állott szolgálatban, 4 db szarvasmarhára s 5 db juhra; s végre fajzási jogban részesül, kap tüzelő- s az építéshez szükséges fát ingyen, úgy szintén ingyenes orvosi s gyógykezelésben részesül. A fajzási s legeltetési jogot s a földilletmény bizonyos részét a munkás keresetképtelensége esetén is megtartja élethossziglan.

Ily telep összesen 21 van 6729 lakossal, a kik összesen 751 házban laknak. Ezek a munkások régiebb időkben, mikor még szükségesebbek voltak s jobban fizették őket, némi vagyona is tettek szert, réteket és földeket vettek a körülfekvő községek határaiban. Nagyobb része vagyontalan maradt s most is nyomorban tengetik életüket.

Ujabb időben azonban felette mostohán, sőt kegyetlenül bánnak velök az erdőkincstár közegei, s ez eljárás kétségbeejtővé teszi helyzetüket. Bérök nem felel meg az idők viszonyainak s azt is lejjebb szorítják; legeltetési jogukat korlátozzák vagy rossz legelő kijelölése által teszik képzeletivé; tüzi fát sem kapnak elegendő mennyiségben s ezt és épületi fát is csak úgy kapnak, ha nyilatkozatot állítanak ki, mely szerint a magok és utódaik nevében lemondanak a felépítmény tulajdonjogáról és elismerk, hogy nemcsak a telek, hanem a rajta levő minden épület a kincstár tulajdona, melynek jogában áll az épületre fordított munka értékének megtérítése mellett, visszavenni. E munkások teljesen ki vannak szolgáltatva az erdőkincstár alsó közegei elnyomásának s önkényének s bármely ürügy alatt megfoszthatják az őt illető illetmények élvezetétől s ezek az emberek annyira jutottak, hogy rabszolgákhoz hasonlítanak inkább, mint szabad államban élő polgárokhoz.

De az erdőkincstár a nyomornak ezzel a mértékével sem elégedett meg s megfoghatatlan, mikép telhetik valakinek kedve a nyomor fokozásában.

A Bach-kormány idejében a telepítvényesek egy részének házait a telekkönyvi intézmény életbeléptetésekor a telekkönyvbe

mint az illető telepítvényes tulajdonát jegyezték be. A Bach-kormány közegeinek eszébe sem jutott ez ellen kifogást tenni. Ez az eljárás helyes volt a józan közgazdasági és szociális politika szempontjából is. A kincstárnak ugyan kevés haszna lehetett ebből a fából épült házból. De a munkás így elérte azt, a mire a humánus gyártulajdonosok törekszenek; tulajdonos lett, volt valamije a világon s az ily munkás biztosabb munkaerő is volt a kincstárra nézve, mert a tulajdon oda kötötte őt ahhoz a helyhez, a hol a kincstárnak reá szüksége volt.

Most azonban az erdőkincstár közegei azt az eljárást követik, hogy a munkás telekkönyvi tulajdonává lett épületekre is követelnek oly nyilatkozatokat, melyekben a munkás tulajdonjogáról lemond, s e nyilatkozatokat a munkás költségén telekkönyvileg bekebleztetik s ha ezt tenni nem akarja, úgy erőszakolják reá, hogy nemcsak a fajzási jogánál fogva őt megillető fát ki nem szolgáltatják, de még készpénzért sem adnak neki. Ennek következménye, hogy minden telepen romba dült házakat láthatni s hogy p. Baczúh telepen egy kis parasztházban 36 egyén lakik. Ez eljárás czélja nem a kincstár érdekeinek megóvása, nem is az erdők jövedelmének fokozása, mert hisz a kincstár jövedelme erdeiből feltűnően csekély, hanem az, hogy a telepítvényest házából bármikor kiűzhessék, tehát a következmény egy kétségbeesett proletariátus teremtése. Ez nem állhat a magyar állam érdekében. A kincstárnak e nagy számu lakosság vagyosodását kellene előmozdítani s nem megsemmisíteni még a meglevőt is. Reméljük, hogy a kormány meg fogja akadályozni alárendelt közegeinek e kártékony gazdasági és szociális politikáját, mely a kincstár félreértett szükkeblü érdekei kedvéért feláldozza a magasabb gazdasági s állami szempontokat. Mert, hogy lehetne az, hogy az államnak, mint erdő birtokosnak oly romboló szociális politikája lehessen, mely az államnak, mint az emberi fejlődés előmozdítására hivatott szervezetnek lényegébe, legnemesebb feladatába ütközik?

A *halandóság* rendes viszonyok között, mikor járvány nincsen, az összes lakosság $30\frac{1}{10}$ -a. Járványok idejében a lakosság halandósága $40\frac{1}{10}$ -ra emelkedik. Aránylag nagy a halandóság a gyermekek között, 8 éves korukig, azután jelentékenyen apad. A halandóság legfőbb oka az ápolás hanyag volta.

Az egészségügyi viszonyok általában kedvezők. A különös okok, melyek a nép között kártékonyan hatnak az egészségre: a rossz lakásviszonyok; a házak zsúfoltak, tisztátalanok, nedvesek, szellőzetlenek s igen gyakran lakásul szolgálnak a házi állatoknak is; továbbá a rossz táplálkozás, a főtáplálék a burgonya; s a szeszes italok mértékletlen élvezete, mely a gyermekek egészségére is kártékonyan hat s fejlődésüket megakasztja.

A megye ethnografiai viszonyai nagyon érdekesek a multban s a jelenben.

Zólyommegyét ma a tót vármegyék közé sorozzák s méltán, mert a köznép kizárólag a tót nyelvet használja s nincs területén egy magyar vagy német község. De a multban másként volt. A középkorban, IV. Béla uralkodása után, Zólyommegye lakossága, kevés szláv kivételével, német volt.

A szláv lakosság az egész felvidéken igen gyér volt, de különösen az volt Zólyommegyében. Bizonyítja ezt már maga az a jelenség is, hogy nemcsak bányászokat, iparosokat telepítettek ide királyaink, hanem földművelőket is. Ha magyarokat telepítettek volna a megye területére, azt lehetne hinni, — ámbár ez anachronizmus volna — hogy a magyar faj uralmának biztosítására s a létező szláv lakosság elnyomására s fékentartására törekedtek. De hisz egy idegen népfajból eredő lakosságot telepítettek ide s így nagyon természetes, hogy lakatlan vidékeket akartak benépesíteni, mert csak oda szokás telepíteni, a hol emberek nincsenek.

Ha végig tekintünk a német telepeken, azt látjuk, hogy nem a megye szélén vagy félreeső vidéken, hanem a megye közepében, a legtermékenyebb részen, a folyók és patakok mentében keletkeznek, a mi azt bizonyítja, hogy a szláv lakosság nem foglalta el a terület legkönnyebben művelhető s forgalomra legalkalmasabb részét sem. S a legtöbb szláv község csakugyan későbbi eredetű s a legrégebb templomokat a német telepek lakosai építették.

A megye déli csúcsán kezdve a legelső német telep Korpona városa volt. Innen északnak haladva Zólyom városa felé a Nyeresznyicza völgyében találjuk sorba Bábaszékét, Német-Pelsőczöt, Dobronát, mind szabad falusi községek, melyek 1264-ben IV. Bélától kapták kiváltságaikat, s melyeknek lakossága még a

múlt század elején német volt. Azután következik Mihályfalva, s végre Zólyom városa, melyről tudva van, hogy németek lakták. A Garam völgyén felfelé menve, Besztercebányát találjuk tiszta német lakosságával, mely még a múlt században nem fogadott be szlávot a városba. Besztercebányától Liptó megye határáig a Bisztricza mentén a falvak egész sorát találjuk, melyeknek tiszta német lakossága volt. Innen északnak fordúlva Libethbányát, ezt a jeles német telepet, azután Jeszenye német községet találjuk s végre Breznyóbányát az öt környező német telepekkel.

A Szalatnya völgyét őserdő borította s az ott keletkezett falvak későbbi szláv telepek s e vidéken a legrégibb templomok a XVI. sz. második feléből valók. E vidéken valászott Mátyás király bölcényekre. Csak a Zólyom városhoz közebb eső szláv falvakban találunk régibb templomokat, a XV. századból.

A német telepek lakosságának családi nevei mai napig is németek s német a dülők neve is, természetesen a szláv kiejtés által eltorzítva.

A szláv lakosság szaporodásával lassankint eltótosodnak a német falvak, mert az őket környező elemnek nem tudtak ellenállni. Később eltótosodnak a városok is, melyeket különben tovább védett meg a magasabb kultúra s a kiváltságos állás, mely őket a paraszttól megkülönböztette. Midőn a városi német polgárság s Németország között megszakad a kulturai összeköttetés s a polgárság hanyatlik vagyonban és kulturában, akkor itt is terjed a szláv nyelv használata, melyet a cselédekkel, a városi piacra jövő parasztsággal való érintkezésben már elsajátított s csupán a magasabb műveltségű polgárság családjaiban marad meg a német társalgási nyelvül. Sajátságos és megmagyarázhatatlan jelenség a nagyszámu német elemnek a tótba olvadása. A szomszéd megyében fentartották magukat a német telepek, hol kisebb számmal voltak, mint Turóczban, Barsban is, csak Zólyomban enyésztek el teljesen.

A magyar nyelv használata egészen kivesz, még a nemeség köréből is s e század elején nincs nemesi család, melynek házi nyelve a magyar volna. A közélet nyelve a latin, a társalgás nyelve a német és tót; magyar nyelvű oktatás pedig a régibb időkben az egész országban nem volt.

Ma egy új átalakulást látunk folyamatban. A nép nagy

tömegét nem fogjuk átalakítani, az nem fogja már elveszíteni szláv jellegét. De a városokban, a forgalom és kultura központjaiban, a magyar nyelv erősen terjed s a fiatalabb nemzedék házi nyelve a magyar lesz, legalább a műveltebb körökben. Ezt az eredményt annak köszönhetjük, hogy a közélet, a hivatalok, az iskola, az irodalom nyelve a magyar s idővel azzá fog válni a kereskedelem és ipar nyelve is s s következő nemzedék talán megéri, hogy Magyarországnak igazi magyar nyelvű polgársága lesz.

Csak kevés tért szentelhetek e rendkívül fontos kérdésnek, mely azonban feladatom körén kívül esik; ugyyszintén a közigazgatás s a kulturai eszközök állapotának is, melyekre nézve csak általános jellemzést, de részletes ismertetést e felolvasás keretében nem adhatok s ez egy külön ismertetés érdekes tárgya lehetne.

A kulturai központoknak tervszerű megmagyarosítása az iskola segítségével, egyike legfontosabb feladatainknak. A köznép megmagyarosítása, ahol a magyarsággal nem érintkezik, ahol a többség nagy tömegekben él együtt, lehetetlen s azért kár is erre törekedni. Erre nézve feladatunk csak az lehet, hogy politikai érzületét ne engedjük megmértelyezni s ne hajtsuk a nácionalisták karjaiba.

E cél elérésére egyedüli eszközök az elemi iskolák felett gyakorolt szigorú felügyelet, hogy az oktatás szelleme összhangban legyen a magyar állam érdekeivel s iskola ne lehessen eszköz a nácionalisták kezében az ifjúságnak a hazától való elidegenítésére; erkölcsileg tiszta, igazságos, a nép érdekeivel foglalkozó közigazgatás; olcsó és gyors igazságszolgáltatás, a gazdasági fejlődés előmozdítása s a nép szükségtelen megterhelésének, különösen a községi pótlékok útján elkerülése.

Zólyommegye parasztsága, habár itt is érezhetők a kormányzat tökéletlenségeinek következményei, mint az egész országban, még érinthetetlen politikai tekintetben s a nemzeti izgatások nem gyakoroltak kártékony befolyást a nép hangulatára. Pedig itt is vannak papok, tanítók s egyéb tényezők, melyek e célra törekszenek évtizedek óta. Ha a nép mégis hazafias érzületű maradt, azt a megyei tisztikarnak, mely a néppel érintkezve lelkiismeretességével s atyai gondoskodásával, igazságosságával

s tisztaságával, s az igazságszolgáltatás közegeinek lehet köszönni, a kik hozzáférhetetlenségökkal s erkölcsi tekintélyökkal bizalmat és tiszteletet tudtak kelteni magok iránt a népben s tekintélyt szereztek a magyar államnak. A fennálló közigazgatás s igazságszolgáltatás rendszerének bajait a hatóságok kiváló személyes tulajdonaikkal enyhítik s teszik elviselhetővé.

Az iskolaügy rendkívül fejlődésnek indult 1869 óta. A hol az iskolát csak hiréből ismerték, vagy a hol egy alacsony, nedves, bűzös kamarát neveznek iskolának, hol egy kiszolgált káplárt vagy egy mesterségéből megélni nem tudó szabó legényt czimeztek tanítónak, most diszes, világos s egészséges épületekben képzett tanítók végzik az elemi oktatást, a kor igényeinek megfelelő tanszerekkel s tanrendszer szerint. Néhol az állam maga állított iskolákat, másutt az állam és község együtt, másutt ismét egy-egy hitközség, melyet magával ragadott a többi tényezők példája.

De habár el kell ismernünk, hogy az elemi oktatás rendszere tökéletesebb, a tanítók képzetebbek, az iskolai épületek szebbek, tehát az oktatás külső formai része haladást mutat, nem szabad ezzel az eredménnyel megelégednünk, hanem figyelemmel kell lennünk az oktatás szellemére is. E szellem pedig a megye sok iskolájában nincs harmoniában a magyar állam érdekeivel s fennállásával s egyenesen a panszlavizmus szogálatában áll.

Iskolákat állítani, gondoskodni, hogy az épület a törvény rendelkezéseinek megfelelő; hogy a tanító képesített legyen s. nagyon dicséretes törekvés de még nem elég céljaink elérésére. A kormányzat egyik főfeladata megakadályozni azt, hogy az oktatás szelleme a magyar állam fennállása ellen irányuljon s ellenséget neveljen a hazának. E feladattal szemben a magyar állam teljesen tehetetlen. A törvényben szabályozott felügyeleti jog ugyanis tehetetlenségre kárhóztatja a kormányt s nem adja meg neki ez eszközöket, hogy e téren az állam érdekeit megóvja. Az államban még nem valósult meg az az elv, melyet már több mint száz év előtt proklamált már Mária Terézia s II. József kormánya, hogy a közoktatás állami feladat, melyre a felekezet nem proprio jure, hanem csak mintegy »átruházott hatáskörben« foly be. Nálunk ma oly zavaros állapot áll fenn, mely e nagy és

helyes elvvel sok tekintetben ellentétben áll s a gyakorlatban kizárja az állam befolyását az őt megillető jogkörből s gúny tárgyává teszi a legkisebb tanító szemében is.

Az államnak a felekezeti által alkalmazott tanítóra nézve nincs meg a megerősítés joga, nincs felette fegyelmi joga s nem távolíthatja fegyelmi úton el az iskolából, ha oktatása ellentétben áll az állam érdekével. A magyar kormány, ha ez irányban el akar érni valamit, kénytelen a felekezeti főhatóságokhoz fordulnia tanító büntetése végett, tehát — s ez a képtelenség a fennálló rendszerben — azokhoz, a kik a hazaellenes oktatást a tanítónak kötelességévé tették s a kik a buzgalmat ez irányban élesztik s jutalmazni szokták. Ha ezt külföldön államférfiak s köztisztviselők, sőt papok és tanférfiak előtt említettem, sohasem akarták elhinni, hogy lehet állam és kormány, mely ezt megtűri, még ha nem is ismerték hazánk nemzetiségi viszonyait; ezeket ismerve, azt hitték volna, hogy a fennálló rendszert azok alkothatták meg, a kik szét akarják bontani Magyarországot, annyira érdekeinkbe ütköző a kormány felügyeleti jogának e példátlan korlátozása.

A magasabb társadalmi osztályok szelleme, néhány egyén kivételével, hazafias s a magyarosodásra való törekvés önkéntes és hagyományos. A tót elemnek nincs történelme, Zólyom megyében a lakosság nagyobb része, ha multjába visszatekint, német eredetének kétségtelen s ma is fenmaradt emlékeit találja meg, nincs központja, nincs egysége, tájszólásai annyira különbözők, hogy egyes vidékek lakosai alig értik meg egymást, s földrajzi helyzete sem kedvez a nemzetiségi tudat fejlődésének s megerősödésének.

A középiskola magyar, ép úgy magyar a kormány által félállított felsőbb leányiskola, melynek hivatása a jövő női nemzedék magyar nevelése s így nincs felsőbb tanintézet, melyben az oktatás nyelve a tót volna. S ez nem igazságtalanság, nem elnyomás, mint sokan állítják s tán hiszik is a tájékozatlan magyarok között, hanem szükségesség, mely elől még akkor sem térhetnénk ki, ha magunk másként akarnánk cselekedni.

Ha komolyan akarunk kulturát a felvidéken, az csak magyar lehet, annál az egyszerű oknál fogva, mert a tót elemben nincsenek meg a tót kulturai fejlődés eszközei. Egy tót középiskola, mely hivatásának megfelelhethetne, teljesen lehetetlen, mert nincsen

tót irodalom, nincsenek tót írók és tanárok, nincsenek s nem voltak tót tankönyvek sem a fennállott tót tannyelvű középiskolákban s csehnyelvű tankönyveket használtak. S minthogy mi, a kik nem tudunk tótul, nem lehetünk hivatva tót irodalmat csinálni, mely nélkül a tót középiskolának értelme sincsen, nem tehetünk egyebet, minthogy a magyar irodalomra alapított középiskolával mozdítjuk elő a tót elem kultúrai fejlődését, melyre különben ő maga is törekszik.

Nem lehet feladatomban bővebben tárgyalni a nemzetiségi kérdést s megoldásának eszközeit egy felolvasás szűk keretében, mely már úgylát terjedelmesebb lett, mint szabad lett volna. Csak annyit jegyzek meg, hogy a nemzetiségi kérdést nem nemzetiségi törvények alkotásával, hanem a kormányzat eszközeivel lehet csak megoldani. A siker, melyet a nemzetiségi izgatók eddig elértek, nem az ő erejük, hanem a mi az gyengeségünk és gondatlanságunk eredménye. Ma csak két szélsőséget ismerünk: a teljes tétlenséget s az erőszakot. Majd ha belátjuk, hogy egy, a nép érdekeivel foglalkozó igazságos, tiszta, komoly kormányzat oly erkölcsi hatalom, mely nélkül állam nem teljesítheti hivatását s nem képes bizalmat, tiszteletet gerjeszteni polgáraiban, hogy csak ezzel lehet egy államot megszilárdítani, csak akkor szólhatunk tervszerű nemzeti politikáról, e nélkül üres szólam s a ki ez eszköz nélkül azt állítja, hogy nemzeti politikát csinál, csak azt bizonyítja, hogy még sejtelve sincs azokról az eszközökről, melyek egy komoly nemzeti politika feltételei.

Az ipartörvény hatása.

Felolvasta a M. T. A. nemzetgazdasági és statisztikai bizottságában márczius hó 29-én

dr. Matlekovics Sándor.

Az új ipartörvény 1884. október 1-én lépett életbe s így harmadfél év óta érvényes. Ha meggondoljuk, mily nehézségekbe ütközik nálunk gyökeres reformokat keresztül vinni; ha meggondoljuk, mily sűrű levelezés szükséges a törvényhatóságokkal, ha a központi kormány egy organikus törvény szigorú keresztülvitelét kívánja; ha meggondoljuk, mennyi életbevágó új intézkedést tartalmaz az új ipartörvény, a mely nemesak a hatóságok feszült munkaerejét veszi igénybe, hanem az iparosok gyárosok és kereskedők folytonos közreműködését követeli, — s ha mindezekhez hozzáteszszük még azon merész reményeket, melyeket az iparos közvélemény egy része talán nem annyira az új ipartörvénytől, mint inkább a régi törvény reformjától várt, és a melyeket ez okból reménydus állapotának természetes nehézkességében az új ipartörvénybe belékvánt magyarázni: — akkor mindenki előtt világos lesz, hogy ma még a törvény hatásáról sokat mondani alig lehet.

És ha mégis értekezésem tárgyául ezt a témát választottam, teszem ezt azon okból, mert állásomban alkalom kínálkozik arra, hogy alkalmas álláspontból szemlélhessem azt a mozgalmat, melyet a törvény keresztülvitele az élet víztükrén előidéz; láthattam, mint kavargott fel itt is, ott is kezdetben a hullám; mikép csöndesedett le ismét a víztükre, és mily áramlatok támadtak az iparosság terén. Nem megállapodott hatásokról szólhatok, mert sok helyütt és sok dologban még össze nem forrtak a törvény intézkedései az élettel; — mert sok intézkedés még csak a

kísérlet próbáján sem ment keresztül, még a kísérletek eredményéről sem lehet szó; — mert sok intézkedéstől még az intézők mást várnak, mint a mit az érdekeltek kívánnak, s ezen küzdelem még nem fejeződött be.

Szólani fogok ezért inkább csak azon benyomásokról, melyeket álláspontomon magamnak az egész képről szerezhettem, a mely előtttem az ipartörvény hatásáról lebeg, és a melyet a rendelkezésre álló adatokból a tisztelt hallgatók elé tárni ezuttal szerencsés vagyok.

Természetesen nem szándékom az ipartörvény minden intézkedéséről tüzetesen szólni, inkább csak azokra kívánok kiterjeszkedni, a melyek a közgazdaság s főkép az ipar fejlődése tekintetében jelentőséggel bírnak, az inkább rendőri, habár sok tekintetben igen fontos s az ipartörvény sarkalatos részeit képező intézkedésekre, mint például az engedélyekhez kötött iparokra, az árverések korlátozása, a munkakönyvek kezelésére, az iparos elemek rendszeres lajstromozására s effélékre nem kívánok ezuttal kiterjeszkedni.

Ipartörvényünkben a közgazdasági fejlődés szempontjából nagyjelentőségű sarkalatos intézkedései: az iparhatósági szervezet s vele kapcsolatban a testületek ügye, a képesítéshez kötött iparok meghonosítása és az iparoktatás rendezése.

Mielőtt azonban az ipartörvénynek a mondott irányokban való hatásáról szólok, okvetlenül szükséges néhány szóval az ipartörvény keletkezését jelezni. Köztudomásu, hogy az 1872: VIII. törvénycikkben foglalt ipartörvény, a mely egészen liberális alapon állt és majdnem szószerint a német birodalmi ipartörvényt honosította meg, nálunk végrehajtva alig volt. Ezen törvény alapgondolata: az egyéni szabadság és a teljes szabad cselekvés karöltve a szabad társulással, nem tudott érvényre jutni. Senki sem törődött a törvény határozatainak összhangzatos és öntudatos életbeléptetésével — az egyes egyén kifejthette ugyan minden erejét, de az iparosok nagyban és egészben elszigetelt állapotban maradtak, mert iparosaink nagy része az e törvényben a szabad társulás útján kínálkozó előnyökkel nem ismerkedhetett meg. Így történt, hogy az ezen ipartörvény korszakában beállt közgazdasági lendület, a forgalmi eszközök óriási fejlődése, velük karöltve a gyáripár rohamos terjeszkedése, a

kereskedés erős szervezkedése a mesterembert nálunk is kiszorította megszokott helyzetéből. A mesterember minden oldalon újabb és újabb versenyzőt látott; mestersége terményeit ismeretlen egyének eddig nem látott hallatlan olcsó czikkei mindenütt leszorítják; mindenütt az idegen cikk kelendő, az övére senki sem figyel. Az emberi természet önző része fölébred benne, az új állapotban nem haladást lát — nem a saját hátramaradását okolja — hanem a rossz állami intézkedéseket és az importált liberalismust káromolja, és mert előbb jól érezte volt magát, visszakivánja a czéhrendszert. Nem kellett sok erőfeszítés hozzá, és csakhamar jelszó gyanánt hangzott az országban: az ipartörvényt revideálni kell, az ipar organizmusát meg kell teremteni. Hozzájárult, hogy majdnem egyidőben Németországban is az államsocialismus kezd erősebben fejledezni, hogy itt is küzdenek a mesterek valami hivatalos egyesülésféle alakért, és hogy ott végre az u. n. Innung név alatt létesítnek kísérletkép a mesteremberek számára testületeket. Austriában a dolgok még merészebben fejlődnek, itt még a képesítést is sikerül törvényben kimondani. És most nincs hatalom, mely Magyarországon az iparosok közvéleményét vissza tarthatná hangos követelésektől.

Ezen viszonyok közt terjesztette be a kormány 1884. év elején a hosszabb idő és több szakértekezlet meghallgatása után készült ipartörvényjavaslatot, még pedig az országgyűlés utolsó ülészakának utolsó hónapjaiban, tehát akkor, a midőn legtöbb képviselő választókerülete »közvéleményének« súlya alatt állott és akarva nem akarva, saját magát is beleáltatta az ipartörvény revisiójának a mesteremberek részéről követelt irányban szükséges voltába. Hogy ily körülmények közt az ipartörvény nem öltött nagyobb időszerűtlenségeket — és még addig sem alakult át, mint azt a szomszéd Ausztriában tették — azt sok tekintetben a képviselőháznak a törvényjavaslat előleges tárgyalásával megbízott közgazdasági bizottságának lehet köszönni, melynek tagjai — még pedig pártkülönbség nélkül — közgazdaságilag mégis a liberalismus követelményei elől el nem zárkoztak és öntudatosan megadták a fejlődésnek lehetőségét akkor, a midőn a mesteremberek által követelt elzárkózás szellemét meghonosítani szándékoztak.

Az új ipartörvény egyik nevezetes újítása az iparszervezet. Az iparhatóság az iparrend fentartása végett ugyanis annyi teendővel van fölruházva, és működése oly lényegesen megkívánja a közvetlen jelenlétet, hogy az ipartörvényeknek azon intézkedése, mely egyszerűen az elsőfokú hatóságot — tehát a szolgabíró vagy a városi tanácsot bízta meg ezen teendőkkel, papíron ugyan megvolt, de a gyakorlatban sehol sem lehetett tőle sokat várni. Hogy az iparhatóság, mely egyébiránt nemcsak egyedül mint iparhatóság, hanem majdnem minden közigazgatási ügyben is elsőfokú, tehát végrehajtó hatóság, az iparosok bejelentését elfogadja, telepengedélyezési eljárásokat tartson, a munkásokat bejegyezze, a gyárakat megvizsgálja, utána járjon, hogy a tanoncok mesterüknél mikép gondoztatnak, a tanoncok az iskolába járnak, mindezekon kívül az iparügyek körül felmerülő vitás kérdésekben az ipartörvény értelmében bíraskodják stb. stb.; ezt követelni a hatóságtól csak akkor lehet, ha az kellő munkakerővel van ellátva. Miután pedig az elsőfokú iparhatóság egyuttal a közigazgatás számos többi ágaira nézve is elsőfokú hatóság lévén, a törvény által kívánt teendőket a rendes hivatalos közegekkel ellátni nem képes, új hivatalok teremtése pedig nemcsak a költség szempontjából, hanem a dolog érdekében sem kívánatos; az új ipartörvény az érdekelt iparosok közreműködését veszi igénybe és az autonomia rendszerét a közigazgatási organismusba beékeli. Ugyanis az elsőfokú iparhatóság mellé a kerület iparosai és kereskedői 20 egyént választanak; ezek, mint iparhatósági megbízottak az elsőfokú iparhatóság következő fuctióit végelik, illetőleg az ipartörvény végrehajtását a következő pontokra nézve effectuálják:

ellenőrzik az iparhatóságnál vezetett lajstromokat, vagyis felügyelnek arra, hogy az iparosság kebelében a törvény által meghatározott bejelentések kellő rendben történnek-e;

meglátogatják a tanoncziskolákat, s meggyőződnek arról, vajjon az iparosok a törvény értelmében küldik-e tanonczaikat rendesen az iskolába s ott megtörténik-e mindaz, a mit a törvény rendel;

megvizsgálják a műhelyeket, s ez alkalommal különösen arra ügyelnek, hogy a mester a tanonczával szemben megfelel-e azoknak a köteleességeknek, a melyekre őt a törvény kötelezi,

és a tanonczoknak a mesterségben való haladását figyelemmel kíséri;

végre megszemlélik a gyárakat s e részben mint gyári felügyelők működnek.

A másodfokú iparhatóság mellett az érdekelt iparosok és kereskedőkből alakított ipartanács működik, a melynek feladata véleményt adni mindazon ügyekben, melyekre nézve a másodfokú iparhatóság hozzájuk fordul.

A mint a törvény az iparosok közreműködését contemplálta, a másodfokú hatóságnál az érdekeltek (az ipartanács) tisztán tanácsadó szerepet játszanak, és természetesen, miután a másodfokú hatóság nem oly közvetlenül nyúl belé az élet működésébe, ritkább alkalmakkor vannak hivatva közreműködésre; holott ellenkezőleg az iparhatósági megbizottak nevezetes szerepre hivatvák és ha a törvény által contemplált ideálnak csak részben is megfelelnek, az ipar fejlesztésére nevezetes tényezőül szolgálnának. Mert tényleg az ő örökös működésüktől függ nagyrészt az iparos elem felneveltetése, és az iparos segédszemélyzet sorsának helyes mederbe terelése. Bizonyos tekintetben azt lehet mondani, az ország iparának jövője és a socialis kérdés fejlődése az érdekelt iparosok lelkiismeretességében fekszik. Ha ők kellő figyelmet fordítanak arra, hogy az inas a műhelyben már oktatása első napjaiban mestersége megtanulására szoríttassék; ha ügyelnek arra, hogy a mester tanonczával szemben teljesítse a törvény által kijelölt humanisticus kötelességeket; ha megkövetelik, hogy a tanoncz az iskolába is kellő szorgalommal járjon; ha meghallgatják a tanító kívánságait, melyeket az vagy a tanonczczal szemben, vagy, és gyakrabban a hatalmán kívül álló, mesterekkel szemben támaszt; ha tapasztalataik alapján szükség esetében tényleg igénybe veszik a hatóság segítő és fenytő hatalmát a törvény rendelkezéseinek érvényre juttatása végett, — akkor az iparos nemzedék fejlődése és helyes oktatása iránt oly biztosítékok kínálkoznának, a melyek a jövőre nézve teljes megnyugtatót nyújtának. És ha számítani lehetne arra, hogy a gyárak ellenőrzése tekintetében is éber figyelemmel lesznek, hogy itt is a törvény rendelkezéseinek érvényt tudnak szerezni, akkor a munkások kérdésével oly szoros kapcsolatban levő socialisticus mozgalmak alig fognak nálunk erős talajra találni.

Ezen fontos és nagyjelentőségű szerepüknél fogva a kormány nagy figyelmet is fordít az iparhatósági megbizottak intézményére. Lehetőleg gondoskodott arról, hogy működésük ne legyen nagyon terhes és mégis a törvénynek megfelelő; külön utasítást adott ki számukra, formulárékba vonta össze működésük eredményét, és hogy az érdek felköltessék hivatásukban való nemes versenyzésre, elrendelte, hogy évnegyedenként ülést tartva, ott mindenki előadja tapasztalatait; az ily ülésekről fölvett jegyzőkönyvek azután a törvényhatóság útján a ministeriumhoz terjesztetnek, és így a törvényhatóságnak is, a ministeriumnak is alkalma nyílik a törvény végrehajtásáról kellő tájékozást szerezni.

A törvény ezen intézkedéseinek hatásairól természetesen most még végleges véleményt mondani lehetetlen. Maga az intézmény csak az 1885-ki év derekán volt mindenütt keresztülvihető, s így alig másfél év óta functionál. A műhelyek meglátogatása határozottan kedvező eredményt enged következtetni; a megbizottak tapintattal járnak el; a tapasztalt rendetlenségekre kezdetben jó tanácscsal figyelmeztetik az illető iparost, és rendszerint a következő látogatás alkalmával azt a jelentést tehetik, hogy az illető rendellenességek az illető műhelyben mellőztettek, úgy hogy a hatóság szigorúbb föllépése egyáltalán szükségtelenné válik. Hasonlót mondhatni a tanoncziskolák ellenőrzésénél is; ellenőrzésük természetesen nem terjed ki a tananyag oktatási részére, mert erre az illető tankerületi felügyelő és ministeri kiküldött ügyel, de igenis kiterjed a külső rend és fegyelemre, s e részben sok helyütt jó szolgálatot tesznek a tanszemélyzetnek. Talán a gyárak felügyelete nem fog megfelelni azon eszményképnek, mely e részben támasztandó. Igaz, hogy a gyári felügyeletnek egy nagyjelentőségű ága, a gyári berendezésnek egészségügyi hatása a munkásokra, tulajdonképen nem is reájuk nehezedik, hanem a közegészségügyi törvény értelmében a hatósági orvos teendője, de még mindig igen sok irányban kell ügyelnie a megbizottnak, ha a gyárt a törvény értelmében kellően ellenőrizni akarja. A nehézség e tekintetben az, hogy sokhelyütt, főkép a vidéken, a hol kevés a gyár, az illető megbizott, bármily tisztességes és jóra való iparos vagy kereskedő legyen is, talán nem is áll a képzettség azon fokán,

hogy a törvény intentiója szellemében megvizsgálhassa, illetőleg csak nézhesse is a gyárat. Igaz, bizonyos általános műveltséget föltételező dolgokra minden iparos képes lesz. Így, ha a ministerium által a gyári felügyeletnél fölvetett kérdéseket tekintjük, az iparhatósági megbízott könnyen fog megfelelni a következő pontokra:

- a) Vezet-e a gyáros rendes munkásjegyzéket, melyen
 - a) a munkás neve, születési éve s helye,
 - b) foglalkozása,
 - c) bére beiktatva van?
- b) A munkarend láttamozva van-e az iparhatóság által és ki van-e függesztve a műhelyekben?
- c) Alkalmaztatnak-e 12 évet még el nem ért gyermekek és megadta-e erre az engedélyt az iparhatóság; járnak-e ezek rendszeren az iskolába vagy külön iskolával bír-e a gyár?
- d) Nem ad-e a gyáros szeszes italokat vagy árukat munkásainak hitelbe?
- e) Bérlevonások történnek-e és milyen czímen? Nem történnek-e bérlevonások más czélra, mint a munkás sorsának javítására?
- f) Gondoskodva van-e s miként a munkásokról megbetegedés és szerencsétlenség esetein?
- g) Ellátja-e a gyáros munkásait lakással és egészségesek s lakhatók-e azok?

de már azon kérdésre, hogy létesítette-e és fentartja-e a gyáros mindazon intézkedéseket, melyek a munkások életének és egészségének lehető biztosítására szolgálnak? e kérdésre már az egyszerű iparos, az, a ki csak általános műveltséggel bír, de még a technikai képzettségű is, alig tud felelni. Itt már a gyárfelügyelői intézmény tüzetes ismerete, a külföldnek e részben rendelkezésre álló tapasztalatai, a gyárak természetének gondos tanulmánya, szóval speciális műveltség és képzettség szükséges. *)

*) Ausztriában a gyári felügyelet ügye külön törvény által van szabályozva (az 1883. június 17. Reichsgesetzblatt 117. sz.), — ezen törvény alapján jelenleg a gyári felügyelési költség évi 80.500 frt. A központi gyári felügyelő

A gyárfelügyelet kérdése mindenütt — de kivált nálunk — igen fontos kérdés. A míg egyrészt lehetetlen tűrni, hogy a munkás sorsa talán lelkiismeretlen munkaadó és munkavezető által mindinkább rosszabbá váljék és végre is azon ismeretes desperatióba sülyesztessék, melynek rémjeivel az angol gyár-ipar a negyvenes években elijesztette a művelt világot, és a mely azután a társadalmi rendet felbomlással fenyegető socialisticus tendenciákat neveli; másrészt nagy figyelemmel kell lenni éppen az iparfejlesztés érdekében, minden túlságos beavatkozástól, minden mesterséges erőszakoskodástól, nehogy a tőke, a melyet amúgy is csak nehezen birunk iparvállalatok felé terelni, elijesztessék hatósági intézkedéseink által a gyári vállalatoktól.

Ezzel természetesen koránsem mondjuk azt, hogy a gyárak tetszés szerint rendelkezzenek a munkások fölött, avagy hogy a munkások sorsa érdekében ne tegyenek meg mindent, a mit a törvény és a munkások jóléte megkíván; hanem hogy ott, a hol a munkás aránylag még igen jó sorsban részesül, s a hol azt lehet mondani, inkább a gyárak szolgái a munkásoknak, hogy itt a gyárakkal szemben bizonyos óvatossággal kell a törvény alkalmazásánál eljárni.

Ugy hisszük, hogy az iparhatósági megbizottaknak működése, még ha most teljesen meg sem felel a célnak, tovább fejlesztendő; és a felügyeletükben hiányzó szakértelem külön, esetről-esetre kiküldendő közegek megjelenése által pótolandó. Ezen az úton talán jobban érünk célzt, mint a nyugoti államokban alkalmazott gyári felügyelők rendszerével; mert, valljuk meg, a gyári felügyelők, úgy, a mint azok akár Nagybritanniában, akár Németországban működnek, és a miként azokat Ausztriában intendálják, nálunk még nem lehetségesek és nem szükségesek. Nem lehetségesek, mert oly képzettségű és oly tulajdonságokkal bíró technicus elemeket, mint a milyeneknek a felügyelőknek való férfiaknak kellene lenniök, nálunk az állam meg nem tudna fizetni, illetőleg még egyéb téren sokkal előnyösebb kere-

fizetése 8000 frt, egy-egy kerületi felügyelő fizetése 3000 frt és 2000 frt utazási költség, tehát 5000 frt — van pedig most 15 kerületi felügyelő.

A szász királyságban hét gyárfelügyelési kerületben jelenleg hét gyárfelügyelő 13 segéddel működik; egész Németországban 48 gyárfelügyeleti kerület létezik.

seti módot találnak, semhogy ezen, különben igen terhes és sok esetben odiosus, hivatásra vállalkozni kedvük volna; ha pedig sem eléggé képzett, sem eléggé erélyes és tapasztalt egyének egyedül azért, hogy legyenek nálunk is gyári felügyelők, alkalmaztatnak, ezek iparfejlődésünk és gyáraink állapotára nézve sokkal nagyobb kárral és hátránynyal lehetnének, mint a mennyi előnyt egyáltalában a gyárak felügyeletétől várni lehet. De nem is szükséges a gyári felügyelők külön állásáról gondoskodni; az iparhatósági megbizottak lassankint be fognak okulni föladataukba; s ha egyszer az ország gyárjai kellően számba vétettek, ha azután a központból kellő administratív és technikai ismeretekkel bíró egyének, talán az iparügyekkel foglalkozó referensek egyik vagy másik műegyetemi tanárral, gyári igazgatóval, középipartanodai szakterővel vagy magukkal a most is alkalmazott, habár más rendeltetésben működő, iparfelügyelőkkel az ország gyáros vidékeit beutazzák és az illető iparhatósági megbizottakkal együttesen meglátogatják a gyárakat, ily alkalmakkor azután nemcsak a törvény által követelt minden igényekre nézve szerezhetnek kimerítő tapasztalatokat és tehetnek azután a kormánynak kellő jelentéseket, hanem az iparhatósági megbizottakat is kellően oktathatják, és az ellenőrzés ekkép jövőre nézve kellő mederbe tereltetik. Lesznek ugyan ezen vizsgálatok után még mindig gyárak, a melyek külön technikai felügyeletet igényelnek; de ép az ily rendkívüli vizsgálatok alkalmából fog azon gyárak egy része kiválasztatni, a melyek évről évre, vagy még talán gyakrabbi vizsgálatot kívánnak, a rendszeres iparhatósági vizsgálaton felül, és másrészt ki fog tűnni az is, hogy mennyiben és hol lehet megbizni az iparhatósági megbizottak tevékenységében.

A hatósági szervezetet bizonyos tekintetben kiegészítik az új ipartörvény szerint alakult ipartestületek. Az ipartestületek intézményét a kormány az iparosok követelményének nyomása alatt ugyan, de egészen öntudatosan vette fel a javaslatba. A midőn az iparosok évek során át követelték a kényszer vagy kötelező társulatokat, a midőn állították, hogy a régi ipartörvény szerint megengedett, de szabad akaratra hagyott társula-

tok az iparosok érdekeit ki nem elégítik; a midőn kimutatták, hogy az érdekelt iparosok közönye megöli a társulatok működését; a midőn társulati tevékenységet csak akkor mertek kilátásba hozni, ha az iparosokat kényszerítik a társulatokba; a midőn végre rámutattak Németország újabb törvényére, mely ugyan nem kényszerszertársulatokat, hanem bizonyos morális pressióval mégis a társulásra hajtó »Innung«-jait honosítja meg, és a midőn Ausztriában a társulatokba való belépést kényszerüleg a törvény kimondja, akkor igen nehéz volt a czéhrendszer szellemét visszakövetelő iparost figyelmeztetni, hogy hiába várja boldogulását az efféle intézményektől. De minthogy a társulásnak és az egyesült erők összműködésének határozottan nagyok az előnyei, a törvényhozás a törekvésnek nem szegült ellene és keresett alkalmas módozatot, a mely talán a czélnek leginkább megfelel.

A midőn az ipartestületeket hozta javaslatba a kormány, jellemzőleg a következőket mondta: a kormány az iparosok kivánságával szemben elment azon határig, a meddig a rend és fegyelem tekintetében egyáltalában elmenni lehetett. Oly jogokat engedett át a testületeknek, a milyenek eddig egyetlen egy újabb törvényhozás által sem lettek átadva az iparosoknak; oly hatalmat adott a testületeknek, a melylyel, ha józanul élnek, elérhetik mindazt, a mit szorgalmas iparosok kitartással és öntevékenységgel elérhetnek. Még fog-e felelni a kényszer a jövő kívánalmainak? sikeresen fog-e működni a testület? helyesen fog-e fejlődni a testületi élet? Mindezek oly kérdések, a melyekre maguk az iparosok lesznek hivatva gyakorlati eredménnyel feleletet adni.

Az ipartestület, törvényünk értelmében, a képesítéshez kötött iparosok (tehát a mesteremberek) kényszerszertársulata, minden mesterembernek ott, a hol ily testület létezik, be kell lépnie a testületbe, és a testületi kötelezettségeket kell viselnie. A testület, melynek czélja a törvény szerint: az iparosok közt a rendet és egyetértést fentartani, az iparhatóságnak az iparosok közt fentartandó rendre irányuló működését támogatni, az iparosok érdekeit előmozdítani s őket haladásra serkenteni, tulajdonképen két irányban volna hivatva működni; ugyanis egyrészt, mint társulat, a kebelébe tartozó iparosok az ipar terén kifejtendő

tevékenységét előmozdítani, tehát közös tanácskozások útján, a közgazdasági viszonyokról tisztább képet nyújtani; szaklapok és szakkönyvek tartása által az újabb iparos fejlődést tagjaival folytonosan közölni; anyagok beszerzése által a kisebb iparosoknak a nagyban vásárlás előnyeit biztosítani; eladási helyiségekről gondoskodni; a takarékosagra szövetkezetek létesítésével hatni, a munkások számára segélypénztárakat létesíteni és így tovább az önsegélyezés terén az erők egyesülését kiaknázni. De második — és nem kevésbé fontos — tényleg csakis a magyar ipartörvény által követelt hivatása az, hogy a hozzája tartozó iparosok tekintetében az elsőfokú iparhatóság functióit gyakorolja, kivéve egyedül a kihágások felett való biráskodást, a melyre nézve csak javaslattevő szereppel bír.

A törvény testületek alakítását ott engedi meg, hol legalább 100 képesítés kimutatásához kötött iparágat üző mester van és az iparosok két harmada az alakulást kívánja. A kormány mindenkép megkönnyítette az alakulás lehetőségét, mintaalap-szabályokat készített, tájékoztatta az elsőfokú hatóságokat, miképp járjanak el az alakításnál, hogy számítsák lehető legkönnyebben a törvény által megkívánt kétharmadot, miképp ösztönözzék az iparosokat testület alakítására. A hatóságok sok helyütt igen rokonszenvesen is törekedtek a testületek létesülésére és ha e részben az elsőfokú hatóságoknál talán az az érv is működött hathatósan, hogy az ipartestület tulajdonkép a hatóságot számos fárasztó teendőitől megszabadítja s így működését e téren megkönnyíti, mégis az a magasabb szempont, mely az autonomia kifejllesztését ezekben az ügyekben így lehetővé tette, nagyban támogatta a törvény intentióit.

Létesítésük ellen azonban éppen az előbbi ipartörvény alatt keletkezett erős és nagyszámu tagokkal bíró ipartársulatok viseltettek nagy ellenszenvvel; kivált a csizmadia- és czipész-társulatok és tagjaik voltak majdnem mindenütt a testületek alakulása ellen; mert az ipartörvény minden község számára (a főváros kivételével) csak egy általános, azaz mindenféle mesterségű iparosok számára közös-testület alakulását engedvén meg, az erős társulatban működők természetesen félve tekintettek oly testületre, a melybe most már nem egyedül ők magok hanem mások is beléphetnek, és melynél ennél fogva ezentúl nem

pusztán ők egyedül, hanem mások is szerepelhetnek talán döntő irányban. Ehhez járul még, hogy az ily erős társulatok előbbi működésük után meglehetősen vagyoni erővel is rendelkeztek, s így hacsak a testület mellett még mint külön társulat fönn nem akartak volna maradni, a mi pedig már a kettős — a testületi és a társulati — kötelezettségek, de sőt a kettős iránynak és tevékenységnek sok esetben lehető collidálása folytán sem volna igen tanácsos, a törvény értelmében a feloszló társulatok összes vagyona a testületre szállt át; ezt pedig a társulatok tényleg úgy tekintették, mint nehezen összegyűjtött vagyonuknak eredeti céljától való elvonását és más célra való confiscálását. Maga a törvény az efféle külön irányokat mintegy előre látta s ez okból kimondta, hogy ha oly szakipartársulat olvad a testületbe, melynek külön célokra rendelt vagyona van, ez a testület által az illető külön iparágat üzök céljaira külön kezelendő; de ez nem látszott elégnek és csak miután a ministerium utalt arra, hogy a testületekben külön iparágak számára lehet külön szakosztályokat alakítani, s így a beolvadó ipartársulat saját ügyeit e vagyon tekintetben is bizonyos pontig önállóan kezelheti; csak akkor sikerült több helyütt a testülettel szemben már-már országossá válni látszó ellenszenvet leküzdeni, és haladt az alakulás ügye valamivel könnyebben.

Az ipartestületek, dacára annak, hogy keletkezésük elé sok akadály gördült, elég szép számban alakultak. Ma összesen van az országban 148 ipartestület, köztük 19 Budapesten. Az ipartestületek kebelében működik 72 békéltető bizottság, köztük 9 Budapesten, és 9 segélyzőpénztár, köztük 2 Budapesten. Az ipartestületek közül létesült 1885. évben 75, köztük 9 Budapesten; 1886. évben 66, köztük 9 Budapesten és 1887. évben 6. Vannak megyék, a hol az intézmény átalában nem tud meghonosodni, így nem létesült ipartestület: Árva, Bereg, Besztercze-Naszód, Brassó, Fogaras, Hajdú, Háromszék, Hont, Kolozs, Liptó, Marmaros, Maros-Torda, Moson, Nagyküküllő, Sáros, Sopron, Szeben, Szilágy, Szolnok-Doboka, Tolna, Torda-Aranyos, Udvarhely, Ugocsa megyékben, tehát 23 megyében, és ha talán nem feltűnő, hogy pl. Árva vagy Torda-Aranyos vagy más ily iparszegény vármegyékben egyáltalában nincs ipartestület, mégis nagyon szembeszökő, hogy például a kereskedelmi és iparkama-

rák székhelyét képező Kolozsvár, Debreczen, Brassó, Sopron és Pozsony városokban, avagy az ipari tekintetben eléggé jelentős Ujvidék, Zombor, Rozsnyó, Eger, Gyöngyös, Selmecz, Komárom, Nagy-Szombat, Szatmár-Németi, Beszterczebánya és hasonló városokban ipartestület nem tudott alakulni. *)

A testületek működéséről egyelőre még kevés a tapasztalat. Annyi tény, hogy eddig sem a hatóságokkal szemben, sem az illető iparosokkal szemben a testületi intézmény komoly nehézségekre okot nem szolgáltatott. Idő mindazáltal nem volt még elég arra, hogy mindazon irányban fejlődjenek, amelyben épen hazai iparosságunk a testületi életre igényt támaszthat. Az eddig kifejtett tevékenységük reményt nyújt arra, hogy az intézmény életre képes, és meg fog felelni azoknak a céloknak, melyeket a mostani kor szellemében testületi működésétől várni lehet

Legnehezebben tud az élet kívánalmaival összhangzásba jutni az új ipartörvénynek azon intézkedése, amely bizonyos mesterségek üzését képesítés kimutatásához köti. A törvény ezen intézkedése az úgynevezett közvélemény nyomása alatt a törvényjavaslat megbirálására hivatott közgazdasági bizottság határozata folytán vétetett föl. Nem lehet tagadni, hogy már magában a közgazdasági bizottságban a képesítés oly szűk körre lett leszorítva és átalában a szabadabb mozgásra annyi módoszat megállapítva, hogy helyes értelmezés, és a törvénynek a gyakorlati élet követelményeinek szemmeltartása mellett való körösz-tülvitele veszélyeket nem szül. De ezen elvnek magának a törvénybe fölvétele legtöbb iparosnál és sok hatóságnál is a czéhszellem üldözési mániáját keltette föl, a különbség mester és kontrá közt ismét feléledt és sok helyütt egész erélylyel küzd e két alak egymással. Ezen elvnél mutatkozott leginkább annak lehetlensége, hogy más korszakok közgazdasági viszonyainak megfelelő intézmények korunkba egyszerűen ismét fölvétessenek. Egy korban, amelynek jelszava a szabad mozgás, még pedig nem

*) L.: Az értekezés kiegészítő részét képező kimutatásokat a 292. lapon.

azért, mert talán egyes szobatudósok, vagy a tárgygyal tisztán elméletileg foglalkozók azt jelszóvá decretálták, — hanem mert a világ haladása, a rendelkezésre álló forgalmi eszközök a szabad mozgást kierőszakolják — ilyen korban a munkát képesítéséhez szorítani, a tevékenységet előre megállapított alakoktól függővé tenni, közel áll a lehetetlenséghez. Avagy képzelheti-e valaki akkor, midőn a gőzerő, a vasutak, a távirda, a telefon, az electricus világítás, a gázmotorok, az erőátvitel világrendítő találmanyai a vidékek, az országok, a világrészek közt a korlátokat ledöntötték; — az egész emberiséget egy családdá, legalább gazdasági tekintetben átalakították — hogy ekkor lehet avagy helyes valakit működésében akadályozni, azért, mert három évig nem volt műhelyben, vagy mesterségét úgy nem tanulta meg, amiként azt a törvény előírja?

És ugyan hová vezetne az az üldözési mánia, melyet a törvény életbelépte után az ország majdnem minden vidékén egyesek kifejtteni akartak, amidőn a képesítés kimutatását s a törvénynek a képesítéssel kapcsolatos határozatait mesterséges erőltetéssel követelték alkalmaztatni?! Mint ha csak a régi czéhek története tárulna föl! Itt arról panaszkodik egy mázoló-mester, hogy egy bádogos, aki a templom tornyát pléhezte, a torony pléh-tetejét, daczára annak, hogy ahhoz nincs képesítése, meg merte mázolni; — ott a kőmivest támadják meg, mert egy ház javításánál a tető cserepezésére vállalkozott; — itt, és pedig a fővárosban panaszra fakadnak a czukrárszok, hogy egy csemegeárús tortákat mer czukrárszati képesítés nélkül készíteni és velük talán még jó üzletet is csinálni; — ott a vendéglőst támadják meg, mert disznót ölvé, kolbászt készít, s el is adja, pedig fogalma sincs a hentes mesterségéről; — gazdag helységek híres szücei kancsal szemmel nézik, hogy szegény juhászok szabad óráikban, ahelyett, hogy a subán hasalnának avagy fütyürészve néznének nyájaikra, bundavarrással foglalkoznak és subákat készítenek juhbőrből, amidőn a szerencsétleneknek nincs is semmiféle képesítésök az efféle munkákhoz.... Ezek nem mesék, ezek napjainkban történt dolgok; még pedig többnyire a harmadfokú hatóság, a miniszterium döntő határozata végett fölterjesztett dolgok. Mennyi történik még anélkül, hogy a miniszterium egyáltalában tudomást szerezhetne az esetekről, s a hol az alsóbb

hatóságok, kitudja mikép járnak s döntik el az ügyet, anélkül, hogy az illető felek a felsőbb hatóság közreműködését igénybe vennék!

De bármily nehézségekre adjanak is alkalmat a törvénynek a képesítésre vonatkozó intézkedései, lehetetlen volt oly irányban engedni fejlődni, amely korunk követelményével ellentétes. A versenyt mesterségesen akadályozni; a munkást büntetni azért, mert dolgozni akar; elvenni valakitől a keresetet, mert szomszédjának talán utjában áll, — ezt türni, legalább Magyarországon nem lehet. Azt hiszem, senki sem fogja rosszalani, hogy ép e pontra nézve a kormány a törvény minden szavát fölhasználta arra, hogy a munkamegfosztást meg ne engedje. Igaz, talán biztosabban vezetett volna célra az, ha a törvény a czéhes iparosok szellemében hajtatik végre; mert semmi sem igazolja jobban valamely intézkedés helytelen voltát, mint túlszigorú értelmezéssel való következetes és erélyes végrehajtása; — de azt hiszem, sokkal helyesebb és a törvényhozás tekintélyének fentartása szempontjából mindenesetre igazoltabb az olyan eljárás, amely a törvény szavaival mitigálni igyekszik oly dolgokat, melyeket maga a törvényhozás amugy sem akart. Ily eljárás mellett lassankint úgysis be fogják látni az illető iparosok törekvésüknek keresztülvihetetlenségét, és megbarátkoznak a helyzettel; bajaik kútfejét nem keresve többé ott, ahol forrásuk nincsen, hanem kettőzött erővel figyelmüket oda fogják irányozni, ahol a közgazdasági élet jelen alakulásánál tényleg sorsuk javulását fogják találhatni. Azon meggyőződésre kell jutniok, hogy minden újabb haladás az illető mesterségbe vagy felveendő, vagy a haladni nem akaró tönkre megy. Avagy a szerszámgépek terjedésével milyen előirt qualificatio biztosítja a mesterembert arról, hogy, ha ő nem alkalmaz ily gépeket, továbbra is kiállhat a versenyre? avagy, ha valamely iparágat a nagyipar foglal el, mikép akar ott a mesterember még küzdeni? amidőn a börgyártást a nagyipar foglalta le, vége volt akkor ezernyi meg ezernyi varga jólétének, hiába lett volna föntartásuk végett bármiféle mesterséges intézkedés, s így akad több kevesebb megszorítás minden mesterségnél, mert mindenütt a nagyipar vagy legalább a gépek alkalmazása nagyobb és nagyobb tért hódít. Ez ellen csak a műveltség, a tanulmány és az élelmesség segít.

Azért maga a törvény is határozottan nagy súlyt fektetett az iparosok oktatására, amidőn a tanoncziskolák fentartását elrendelte, mondván, hogy oly községben, ahol legalább 50 tanoncz van és e tanonczok számára külön iskola nincs, köteles a község a tanonczok tanításáról külön tanfolyam berendezése által gondoskodni. A törvény ezen intézkedését a közoktatásügyi miniszterrel együttesen a kereskedelmi miniszter lehető szigorúan kívánta végrehajtani, és már a törvény életbelépte után következő 1885⁵/₆-iki tanévben elég sikert mutathat föl.

Míg azelőtt a fővárosban 5, vidéki városokban pedig nem igen sok ily iskola állott fenn, ma már az ország minden részében el van terjedve a tanonczok szakszerű tanítása.

Sok van még e részben tenni való, de a kezdet nehézségein túl estünk s a további fejlesztésnek sem szabad elmaradni.

Több helyen a tanoncz-iskolák még nincsenek önállóan szervezve, hanem a polgári- s néhol a real-iskolai tanítók foglalkoznak a délutáni vagy esti órákban a tanonczok szakbeli oktatásával.

A törvényhatósági joggal felruházott városokban ez iskolák már kivétel nélkül fenállanak, s itt a tovább fejlesztésnek nincsenek akadályai, mert e városok képesek a tanoncziskolák fentartási költségeinek azon részét fedezni, a mely az ipardíjakban és pénzbüntetésekben fedezetet nem talál.

Nehezebb e kérdés megoldása a megyékhez tartozó kisebb városokban és községekben, hol az ipardíjakból és pénzbüntetésekéből eredő bevételek csekélyek, s a tanoncz-iskolák fentartására a törvény által engedélyezett 2⁰/₀-nyi pótdadó sem elégséges a cél elérésére.

Itt lesz talán szükség az állam segélyezésére. *)

*) Iparfejlesztési célokra a magyar költségvetésben összesen 280,557 frt összeg szerepel és pedig

a) közoktatásügyi minisztérium költségvetésében :

iparműhelylyel kapcsolatos felső nép-	
és polgári iskolák fentartására	12,000 frt
iparművészeti muzeum	22,000 »
technologiai iparmúzeum	20,500 »
iparművészeti tervekre	1,000 »
budapesti ipar-középiskola	62,057 »
iparos tanulók iskolái	38,000 »
Összesen	155,557 frt.

Az 1885⁶-iki tanévben volt összesen 221 tanoncz-iskola, melyekben 34,653 tanoncz nyert oktatást és 1125 tanító tanított. Az iskolák föntartása került 265,118 frtba. Ezen költséggel szemben felemlítjük, hogy ipardijakból és pénzbüntetésekéből 1885. évben befolyt az illető törvényhatóságoknál 109,344 frt. — Az említett iskolák közül 185 iskola 21,753 tanonczal és 190 tanítóval 169,438 frt költséggel esik a megyei törvényhatóságokra, — 36 iskola 12.900 tanulóval 335 tanítóval, és 95,680 frt költséggel városi törvényhatóságokra. Árva- és Krassó-Szörénymegyék kivételével most már minden megyében van tanoncziskola.

Budapesten az új törvény jótékony hatása kitünik a legújabb év eredményéből. Mig ugyanis az 1885⁶-iki tanévben 7 tanoncz-iskola 2200 tanulóval 31 tanítóval tartatott fönn; — addig az 1886⁷-iki tanévben 12 iskolában 42 osztálylyal és 93 párhuzamos osztálylyal 125 tanító 5173 tanonczot oktat.

Az iparoktatás terén természetesen a jelenlegi tanoncz-iskolák még csak az ismétlő iskolák természetével birnak, illetőleg a tanonczok elemi ismereteit hivatvák pótolni és kiegészíteni; — de ez iskolák tantervei és tananyagja már is akkép állapított meg, ha az elemi ismereteik ép oly irányban fejlesztesenek, amiként ezt az iparosok életpályája leginkább megköveteli. Így például fősuly van fektetve a rajztanításra, amely a mértannal együtt hetenkint 3 órát vesz igénybe; az olvasás és fogalmazásnál a tananyag első sorban iparost érdeklő dolgokra terjed; így elbeszélések, melyekben iparüző személyek szerepelnek, melyekben föltüntetnek az iparüzők közt kíváncsatos tulajdonságok, a munkaszeretet, pontosság, becsületesség, mértékletesség, takarékoság, stb. — A fővárosi ipariskolák már nagyobb terjedelmű tantervvel láttattak el, — de mindenütt még csak az

b) a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi-ministerium költségvetésében :

ipari czélokra	105,000 frt
a kassai gépészeti iskolára	20,000 »

Összesen . . . 125,000 frt.

Ezzel szemben az osztrák közoktatásügyi ministerium költségvetésében pusztán ipar-iskolák számára 1.465,000 frt jelenkezik, — azonfelül pedig subventiók és más uton való ösztönzésekre még 79,800 frt van fölvéve.

elemi ismeretekre van fektetve a fösúly; a tulajdonképi szakoktatás egyelőre még nem volt rendszeresíthető.

Egyébiránt e téren is leginkább a kormány kezdeményezése és segélyezése mellett újabb időben sok történt. Így a *közép ipartanoda* Budapesten, mely az 188⁵/₆. évben fennállása hetedik évét fejezte be, és melynek czélja építő-mestereket, pallérokat, továbbá a gépekkel dolgozó iparágakhoz főmunkásokat, művezetőket képezni, hat szakcsoportban az építészet, gépészet, vegyészet, fém- és faipar elméletileg és gyakorlatilag tanítatik; a tanfolyam 3 évre terjed. Ezen intézetben a tanfolyamokon kívül külön specialis tanfolyamok rendeztetnek, amelyek az ország szükségleteihez képest gyakorlati és elméleti utmutatásokat szolgáltatnak az illető iparosoknak. Így az *építő iparosok számára téli* tanfolyamok, még pedig 3 évi tanfolyammal. Ez a tanfolyam 188³/₄. évben kezdődött meg s az utolsó harmadik évben már 55 hallgatóval birt. A *gőzgépek és gőzkazán fűtők tanfolyama*, melyet 1882 óta a földmívelési miniszterium rendez, azon szempontból indulva ki, hogy a gépek terjedése mind a mezőgazdaságban, mind az iparban csak akkor lesz lehetséges és biztos, ha a gépekkel kezelni tudók kellő száma áll rendelkezésre. Mily nagy szükség volt nálunk e tanfolyamra mutatja az eddig elért eredmény: ugyanis, a tanfolyamon

	Jelenkezett	Fölvétetett	Sikerrel végzett
188 ¹ / ₂ évben	200	157	130
1882 »	300	240	180
1883 »	594	581	416
1884 »	596	550	409
1885 »	558	451	391
Összesen	2248	1979	1516

Ugyanezen intézetben rendezte a kereskedelmi miniszterium a *malom tanfolyamot*, amelynek czélja lett volna elméletileg és gyakorlatilag főmunkásokat képezni a malmok számára. A tanfolyam azonban nem talált kellő méltatásra, ugyanis az első tanévben 188²/₃-ban 16 látogatója, a második évben pedig csak 7 látogatója volt, úgy, hogy tényleg részvét hiányában meg kellett azt szüntetni.

A középipartanodával rokon intézet a *kassai gépészeti tanoda*, amelyet 1872-ben Szakkay József mint magánintézet ala-

pított s később 1874-ben a kormány átvett és 1885 óta a kereskedelmi minisztérium vezetése alatt áll. Az intézet 3 éves tanfolyamokban azt tűzi ki céljául, hogy a gépészet és gyáripar tekintetében elméleti és gyakorlati oktatást nyújtson. Rendszerint 60 növendék talál egy-egy évben alkalmazást.

A kereskedelmi és a közoktatásügyi minisztériumok részint közösen, részint külön-külön az iparoktatás terén még külön tanműhelyek fentartása és tanfolyamok rendezése által is igyekeznek hatni. Így a lópatkolás kellő oktatása céljából *patkoló kovács*-tanfolyamok rendezettek az ország különböző vidékein, létesült a *szővészeti* ipar fejlesztése céljából a kereskedelmi minisztérium támogatásával a *késmárki műszövő* iskola 1880-ban, az *eperjesi szővészeti* tanműhely 1883-ban; a *nagy-kikindai szővészeti* tanműhely 1883-ban, a *szepti-szentgyörgyi* kézi és mechanikai szővészeti tanműhely 1879-ben; — rendezettek továbbá a különböző vidékeken ideiglenes *szővészeti tanfolyamok* oly célból, hogy a vidék lakói a jobb szerkezetű szövőszékekkel megismerkedjenek és jövőben mesterségüket az újabb szerkezetű székekkel folytathassák. Ily tanfolyamok voltak Csikszeredán (1882), Déésen, Gyalún, Tordán, Ádámoson, Dicső-Szentmártonban, Maros-Vásárhelyen, Nagy-Szebenben, Segesvárt, Székely-Keresztúron, Pelsőczön, Dobsinán, Rőczén, Huszton, Técsőn, Viskén, Dragomérfalván, Bogdánon, és Alsó-Apsán; — végül *Kassán* tartatik fön egy *kötszővészeti* tanműhely, amely a számos harisnyakötő iparosok számára művezetőket és főmunkásokat akar képezni. — Az *asztalos-ipar* fejlesztése érdekében működik a *homonnai* műfaragó-iskola 1877 óta, melynek 1883 óta átalakított tanterve szerint célja a műfaragás és az esztergályosság terén alkalmas iparosokat képezni, — a *rimaszombati* műfaragó iskola 1877 óta, célja iparosokat képezni, kik a jó izlésnek megfelelő butor-díszleteket és butorrészeket képesek előállítani; — a *zay-ugróczy* műfaragó tanműhely, amelyet a közoktatásügyi miniszter a zay-ugróczy állami népiskolával hozott kapcsolatba s mint állami intézetet tart fön, — a *munkácsi faipar* tanműhely 1882 óta, végül a *bánffy-hunyadi* gyermekjátékkészítő műhely 1879 óta, amely utóbbi azonban tekintettel arra, hogy egyáltalában nem volt kilátás arra, mikép ez a műhely az illető vidéken a gyermekjáték ipart népiparággá fejleszthesse, 1887. évben feloszlattatott.

— Az *agyaipar* terén *Ungvár, Modor és Ujbányán* létesített tanműhely. — A *kosárfonás és csipkeverés* is fejlesztetik; — végül a közoktatásügyi miniszter egyes népiskolák mellé tanműhelyeket állított föl és hogy e tanműhelyekhez alkalmas tanerők felett rendelkezessen, a tanítóképző intézetekben az iparoktatást, még pedig a gyakorlati kézügyesség megszerzése céljából is meghonosította. ¹⁾

Fel kell említeni még a *technologiai muzeumot*, mely a felnőtt iparosok ismereteinek szélesbítésére és az ipar terén való haladásnak folytonos szemmeltartására van hivatva. ²⁾

Ha az ipartörvénynek az iparoktatás ügyére vonatkozó határozatai jövőre is oly erélylyel fejlesztetnek; ha közoktatási rendszerünk mind-nagyobb kifejlődése folytán lehetségessé fog válni, hogy az ismétlő iskolák természetével bíró tanoncz-iskolák nagyobb súlyt fektethetnek az iparosokra nézve szükséges specziális ismeretekre, kivált a rajzra; — ha végül maguk az iparosok részint testületeik és társulataik által, részint nagyobb városokban a községi képviselőre irányuló befolyásuk által oda fognak hatni, hogy nagyobb jelentőségű iparágak számára külön tanfolyamok rendeztessenek és az állam eddigi tevékenységével karöltve a szakoktatás terjesztésére közreműködni fognak: — akkor törvényünk oktatásügyi intézkedései az életre nagyban fejlesztő hatásukban fognak mutatkozni.

Végig tekintve így az új ipartörvény eddig mutatkozott hatásán, talán némi megnyugvással lehet a jövőbe pillantani. Tagadhatlan, hogy a törvény az iparoktatás ügyére határozottan előnyösnek mutatkozott; mert megadta a kormánynak és a hatóságoknak azt az erőt és hatalmat, amelylyel az iparos tanoncokat kényszerítheti az iskolába, a mestereket kötelezheti arra, hogy tanonczaikat iskolába küldjék és a községeket szoríthatja alkalmas iskolák fölállítására. A törvény ez irányu intézkedései már is igen szép eredményre vezettek. — Tagadhatlan továbbá az is, hogy a hatósági szervezetben meghonosított módosítások,

¹⁾ Az értekezés kiegészítő részét képező kimutatást lásd a 303—307. lapon.

²⁾ L. a tanműhelyek és tanfolyamokról szóló kimutatást a 308. és 309. lapon.

különösen az érdekelt feleknek a törvény végrehajtása körül adott jogok, illetőleg a reájuk bízott kötelességek jótékony jelenségekben nyilvánulnak, amennyiben biztosítékot szolgáltatnak arra nézve, hogy a törvény intézkedései nem maradnak pusztán papiroson, hanem a hatóság által tényleg végre is hajtatnak; az első fokú iparhatóság és a melléje rendelt iparhatósági megbízottak egymást kölcsönösen támogatván és ellenőrizvén, az iparügy érdekében, a rend tekintetében, bizonyos nemes verseny fejlődik ki, a mely a törvény intentióit, kivált humanisticus intentióit érvényre juttatni fogja. Tagadhatlan, hogy sok helyütt még az ipartestületek intézménye is sikerre vezetett, és hogy a törvény által contemplált autonomia jótékony hatása tényleg valósítható, de hogy e részben még sok a teendő és talán még több a felejténi való. Iparosainknak nagy része a testületekben nem látott mást, mint a régi czéhek újra fölébredését, visszaemlékeztek azokra az időkre, a midőn az inas a ház családjába mint családtag fölvetett, a midőn a felszabadítás ténye után a fiatal legény még néhány évig a műhelyben majdnem ingyen szolgált, aztán bekövetkezett a vándorlás szép korszaka, minden városban a czéh örömet fogadta szállójában a jövevényt, gondoskodott elhelyezéséről és továbbutazásáról, és aztán hazatérve, a szegény vándorlegény mesterművet készített, és a czéh egész ünnepélyességgel fölavatta őt mint jártas mestert. Ezek a régi jó idők — mint általában a régi jó idők — elmultak, ezeket visszaidézni lehetetlen. Ezeket az iparosoknak el kell felejteniök. — De ezzel szemben igenis élénk tevékenységet kell kifejteniök és a testület által nekik adott kiváltságos helyzetet kellően kihasználniok, hogy az oktatásügyet előmozdítsák, a társulati szellem számos előnyei által a verseny hatalmas korszakában különben egészen önmagára hagyatott mesterember helyzetét biztosítsák, őt a kor haladásával megismertessék s neki a megélhetés számos eszközeit egyesült erővel nyujthassák. Csak ha ebben az irányban fog fejleszteni a tevékenység, még pedig mind a közvetlenül érdekelt iparosok, mind az iparosok érdekében működésre hivatott hatósági közegek körében; és ha a kormány és a törvényhozás is nem annyira a múlt idők mindinkább elhalványuló törzsalakjaira fog visszatekinteni, hanem a jelen kor erőteljes fejlődésének megfelelő eszményképek felé fog törekedni — csak akkor lesz az

1884-ben meghozott ipartörvény mind hatásában, mind továbbfejlesztésében az ország állapotaira kedvező. A mondott törvényben megvannak alapjai az egészséges fejlődésnek, habár tagadhatlanul vannak egyes csirák, melyek ha túlfejlesztetnek, ártalmas hatásuak lehetnek. Úgy, amint a dolgok eddig fejlődtek, a törvény jó oldalai nagyobb erővel hajtanak, mint a veszélyes csirák. És, bizva nemzetünk egészséges szervezetében, több mint valószínű az eddigi tapasztalatok után, hogy az ipartörvény hatásai jó eredményűek lesznek.

Kimutatás a magyarországi ipartestületekről.

Ipartestület alakult

1885. évben.

Abony,	Mezőtúr, b. b.
Arad, b. b. *	35 Miskolcz, b. b.
Baja, b. b.	Monor,
Balassa-Gyarmat, b. b. — s. p.**	Nagy-Atád, b. b.
5 Békés, b. b.	N.-Becskekerek, b. b.
Battonya, b. b.	N.-Kanizsa,
Békés-Csaba, b. b.	40 N.-Szt.-Miklós,
B.-Komlós,	Nagyvárad, b. b.
Csurgó, b. b. — s. p.	Nyitra, b. b.
10 Dobsina,	Orosháza, b. b.
Dunavecse,	Ó-Becse,
Erzsébetváros,	45 Pankota,
Félegyháza, b. b.	Perjámos, b. b.
Franzfeld,	Petrovoszelló,
15 Gálszécs,	Pécs, b. b.
Győr,	Radván-Királyfalva,
Győrsziget, b. b.	50 Steyerlak-Anina.
Jánosháza,	Szarvas,
Jászberény, b. b.	Szeged, b. b.
20 Kaposvár, b. b.	Szent-Tamás,
Kassa, b. b.	Szolnok, b. b.
Kecskemét, b. b. — s. p.	55 Szombathely, b. b.
Kenderes, b. b.	Temesvár, b. b.
Keszthely, b. b.	Tisza-Abád, b. b.
25 Kisújszállás,	Tisza-Földvár, b. b.
Kőszeg, b. b.	Török-Szt.-Miklós,
Kudvick, b. b.	60 Trencsén, b. b.
Kun-Szt.-Miklós, b. b.	Túrkeve, b. b. — s. p.
Losoncz, b. b. — s. p.	Uj-Arad, b. b.
30 Makó, b. b. — s. p.	Uj-Pest, b. b.
Marczali, b. b.	Versecz, b. b.
Mezőberény, b. b.	65 Zólyom-Lipce, b. b.
Bihar-Díószeg, b. b.	Zsombolya, b. b. — s. p.

* b. b. = békeltetési bizottság.

** s. p. = segélypénztár.

1886. évben.

Ada,	30 Német-Palánka,
Albertfalva, b. b.	Nyiregyháza,
Bicske, b. b.	Móriczföld, b. b.
Borosjenő,	Oraviczabánya,
5 Czegléd,	Ó-Becse,
Csákova, b. b.	35 Ó-Palánka,
Cservenka,	Pápa, b. b.
Detta, b. b.	Pásztó, b. b.
Esztergom, b. b.	Pelsőcz,
10 Gyergyó-Szt.-Miklós,	Petrovác,
Gyulafehérvár,	40 Putnok,
Halas, b. b.	Sárospatak,
Hidegkút,	Szabadka,
Hódság,	Szarvas,
15 Karánsebes, b. b.	Székesfehérvár,
Késmárk, b. b.	45 Szentes,
Kis-Czell,	Tab, b. b.
Kula,	Tata-Tóváros, b. b.
Kúnhegyes,	Tenke,
20 Léva,	Tót-Komlós,
Lugos,	50 Tőke-Terebes,
Magyar- és Ó-Pécska,	Turócz-Szt.-Márton,
Margitta,	Uj-Palánka,
Mező-Csáth, b. b.	Uj-Szt.-Anna,
25 Mező-Kövesd, b. b.	Ungvár,
Nagy-Kálló,	55 Veszprém,
Nagy-Károly,	Vinga,
Nagy-Kikinda,	Zala-Egerszeg, b. b.
Német-Boly,	

1887. évben.

Szered,	Ó-Kanizsa,
Vác,	5 Rimaszombat,
Zenta,	Déva, b. b.

Budapest főváros területén a következő szakipartestületek.

Borbélyok és fodrászok, b. b.

Csizmadiák, b. b. — s. p.

Férfi- és női ruhakészítő-iparosok, b. b. — s. p.

Könyvkötők, keztyűsök, timárok, sérvkötők, nyergesek, szijgyártók és
bőröndösök — b. b. ;

Lakatos, puskamives és kések — b. b.

Órások — b. b.

Sütők, cukrászok és mézeskalácsosok, b. b.

Asztalalósok ;

Czipészek ;

Hentesek, b. b. — s. p. ;

Kovácsok.

Arany- és ezüstművesek, aranyverők, ékszerészek és óratokkészítők.

Kádár, esztergályos, kosárkészítő, kaptafakészítő és kefekötő.

Kéményseprő, pala- és cserépfedő, kútsínáló és kályhás.

Építőmesterek, kőmives, kőfaragó és ácsmesterek, b. b.

Szobafestő, mázoló, aranyozó és fényező.

Mészárosok, b. b.

Bádogos, rézőntő, réz- és bronzműves, fénynyomó, lemezelő és harangöntők.

Kárpitos, gombkötő és paszományosok.

Összesen : 148 ipartestület,

73 békéltető bizottság,

10 segélypénztár.

Vármegyék szerint rendezve, az ipartestületek a következő összeállításból vehetők ki :

Megye	Helység	Ipartestület	Békéltető bizottság	Mely évben keletkezett a	
				testület	békéltető bizottság
Abauj-Torna	Kassa	t.	b. b.	1885	1886
Alsó-Fehér	Gyula-Fehérvár	t.	b. b.	1886	1887
Arad	Arad	t.	b. b.	1885	1885
	Borosjenő	t.	—	1885	
	Magy.-és Ó-Pécska	t.	—	1886	
	Pankota	t.	—	1885	1886
	Uj-Arad	t.	b. b.	1885	
	Uj-Szt.-Anna	t.	—	1886	
Árva	—	—	—	—	—
Bács-Bodrog	Ada	t.	—	1886	
	Baja	t.	b. b.	1885	1885
	Cservenka	t.	—	1886	
	Hódságh	t.	—	1886	
	Kula	t.	—	1886	
	Német-Palánka	t.	—	1886	
	Ó-Becse	t.	—	1886	
	Ó-Kanizsa	t.	—	1887	
	Ó-Palánka	t.	—	1886	
	Petrovác	t.	—	1886	
	Petrovoszelló	t.	—	1885	
	Szabadka	t.	—	1886	
	Szt.-Tamás	t.	—	1885	
	Tisza-Földvár	t.	b. b.	1885	1885
	Uj-Palánka	t.	—	1886	
	Zenta	t.	—	1887	
Baranya	Pécs	t.	b. b.	1885	
	Német-Boly	t.	—	1886	
Bars	Léva	—	—	1886	—

Megye	Helység	Ipartestület	Békeltető bizottság	Mely évben kelet- kezett a	
				testület	békeltető bizottság
Békés	Békés	t.	b. b.	1885	1885
	Békés-Csaba	t.	b. b.	1885	1885
	Mezőberény	t.	b. b.	1885	1885
	Orosháza	t.	b. b.	1885	1886
	Szarvas	t.	—	1885	
	Tót-Komlós	t.	—	1886	
Bereg	—	—	—	—	—
Beszt.-Naszód	—	—	—	—	—
Bihar	Bihar-Díószeg	t.	b. b.	1885	1887
	Nagy-Várad	t.	b. b.	1885	1885
	Margitta	t.	—	1886	
	Tenke	t.	—	1886	1887
Borsod	Miskolcz	t.	b. b.	1885	1885
	Mező-Csáth	t.	b. b.	1886	1886
	Mező-Kövesd	t.	b. b.	1886	1887
Brassó	—	—	—	—	—
Csanád	Battonya	t.	b. b.	1885	1885
	Dunavecse	t.	b. b.	1885	1886
	Makó	t.	b. b.	1885	1885
Csik	Gyertyó-Szt.-Mikl.	t.	—	1886	—
Csongrád	Szeged	t.	b. b.	1885	1886
	Szentes	t.	—	1886	
Esztergom	Esztergom	t.	b. b.	1886	1886
Fejér	Bicske	t.	b. b.	1886	1887
	Székesfehérvár	t.	—	1886	

Megye	Helység	Ipartestület	Békéltető bizottság	Mely évben kelet- kezett a	
				testület	békéltető bizottság
Fogaras	—	—	—	—	—
Gömör-Kis- Hont	Dobsina	t.	—	1885	
	Pelsőcz	t.	—	1886	
	Putnok	t.	—	1886	
	Rimaszombat	t.	—	1887	
Győr	Győr Győrsziget	t.	—	1885	
		t.	b. b.	1885	1886
Hajdu	—	—	—	—	—
Háromszék	—	—	—	—	—
Heves	Pásztó	t.	b. b.	1886	1887
Hont	—	—	—	—	—
Hunyad	Déva	t.	b. b.	1887	1886
Jász N.-Kún- Szolnok	Jászberény	t.	b. b.	1885	1886
	Kenderes	t.	b. b.	1885	1886
	Kisujszállás	t.	—	1885	
	Kúnhegyes	t.	—	1886	
	Mezőtúr	t.	b. b.	1885	1886
	Szolnok	t.	b. b.	1885	1885
	Tisza-Abád	t.	b. b.	1885	1886
	Török-Szt.-Miklós	t.	—	1885	
	Túrkeve	t.	b. b.	1885	1886
	N.-K.-Madaras	t.	—	1887	
Kis-Küküllő	Erzsébetváros	t.	—	1885	
Kolozs	—	—	—	—	—

Megye	Helység	Ipartestület	Békeltető bizottság	Mely évben kelet- kezett a	
				testület	békeltető bizottság
Komárom	Tata-Tóváros	t.	b. b.	1887	1886
Krassó-Szörény	Karánsebes	t.	b. b.	1886	1886
	Lugos	t.	—	1886	
	Oraviczabánya	t.	—	1886	
	Steyerlak-Anina	t.	—	1885	
Liptó	—	—	—	—	—
Marmaros	—	—	—	—	—
Maros-Torda	—	—	—	—	—
Moson	—	—	—	—	—
Nagy-Küküllő	—	—	—	—	—
Nógrád	Balassa-Gyarmat	t.	b. b.	1885	1885
	Losoncz	t.	b. b.	1885	1886
Nyitra	Nyitra	t.	b. b.	1885	1886
Pest-Pilis-Solt- K.-Kun	Abony	t.	—	1885	1886
	Albertfalva	t.	b. b.	1886	
	Czegléd	t.	—	1886	
	Félegyháza	t.	b. b.	1885	
	Kecskemét	t.	b. b.	1885	
	Kún-Szt.-Miklós	t.	b. b.	1885	
	Halas	t.	b. b.	1886	
	Monor	t.	—	1885	
	Ujpest	t.	b. b.	1885	
	Vác	t.	—	1887	
Pozsony	Szered	t.	—	1887	—
Sáros	—	—	—	—	—

Megye	Helység	Ipartestület	Békéltető bizottság	Mely évben kelet- kezett a	
				testület	békéltető bizottság
Somogy	Csurgó	t.	b. b.	1885	1886
	Kaposvár	t.	b. b.	1885	1885
	Marczali	t.	b. b.	1885	1885
	Nagy-Atád	t.	b. b.	1885	1885
	Tab	t.	b. b.	1886	1887
Sopron	—	—	—	—	—
Szabolcs	Nagy-Kálló Nyiregyháza	t.	—	1886	
		t.	—	1886	
Szatmár	Nagy-Károly	t.	—	1886	
Szeben	—	—	—	—	—
Szepes	Késmárk	t.	b. b.	1886	1886
Szilágy	—	—	—	—	—
Szolnok- Doboka	—	—	—	—	—
Temes	Csákova	t.	b. b.	1886	1886
	Detta	t.	b. b.	1886	1886
	Kudricz	t.	b. b.	1885	1886
	Móriczföld	t.	b. b.	1886	1886
	Temesvár	t.	b. b.	1885	1886
	Versecz	t.	b. b.	1885	1886
	Vinga	t.	—	1886	—
	Fehértemplom	t.	—	1887	—
Tolna	—	—	—	—	—
Torda-Aranyos	—	—	—	—	—

Megye	Helység	Ipartestület	Békéltető bizottság	Mely évben kelet- kezett a	
				testület	békéltető bizottság
Torontál	B. Komlós	t.	—	1885	
	Franzfeld	t.	—	1885	
	N.-Beckerek	t.	b. b.	1885	1886
	N.-Kikinda	t.	—	1886	
	N.-Szt.-Miklós	t.	—	1885	
	Perjámos	t.	b. b.	1885	1885
	Zsombolya	t.	b. b.	1886	1886
	Pancsova	t.	—	1887	—
Trencsén	Trencsén	t.	b. b.	1885	1886
Turóc	Turóc-St.-Márton	t.	b. b.	1886	1887
Udvarhely	—	—	—	—	—
Ugocsa	—	—	—	—	—
Ung	Ungvár	t.	—	1886	
Vas	Hidegkut	t.	—	1886	
	Jánosháza	t.	—	1885	
	Kis-Czell	t.	—	1886	
	Kőszeg	t.	b. b.	1885	1886
	Szombathely	t.	b. b.	1885	1885
Veszprém	Pápa	t.	b. b.	1886	1886
	Veszprém	t.	—	1886	
Zala	Keszthely	t.	b. b.	1885	1885
	Nagy-Kanizsa	t.	—	1885	
	Zala-Egerszeg	t.	b. b.	1886	1886
Zemplén	Gálszécs	t.	—	1885	
	Sárospatak	t.	—	1886	
	Tőke-Terebes	t.	—	1886	
Zólyom	Radván-Királyf.	t.	—	1885	
	Zólyom-Lipce	t.	b. b.	1885	1886

Budapest	Ipartestület	Ipartestület	Békeltető bizottság	Mely évben kelet- kezett a	
				testület	békeltető bizottság
Budapest	Aranyművesek	t.	—	1886	—
	Ezüstművesek	t.	—	1886	—
	Aranyverők	t.	—	1886	—
	Ékszerészek	t.	—	1886	—
	Óratokkészítők	t.	—	1886	—
	Asztalosok	t.	—	1885	—
	Bádogos	t.	—	1886	—
	Rézöntő	t.	—	1886	—
	Réz- és bronz- műves	t.	—	1886	—
	Fémnyomó	t.	—	1886	—
	Lemezelő	t.	—	1886	—
	Harangöntők	t.	—	1886	—
	Borbélyok	t.	b. b.	1885	1886
	Fodrászok	t.	b. b.	1885	1886
	Parókakészítők	t.	b. b.	1885	1886
	Czipészek	t.	—	1885	—
	Csizmadiák	t.	b. b.	1885	1886
	Építőmesterek	t.	b. b.	1886	1887
	Kőmíves	t.	b. b.	1886	1887
	Kőfaragó	t.	b. b.	1886	1887
	Ácsmesterek	t.	b. b.	1886	1887
	Férfiruhakészítők	t.	—	1885	—
	Nőiruhakészítők	t.	—	1885	—
	Hentesek	t.	b. b.	1885	1886
	Kádárok	t.	—	1886	—
	Esztergályos	t.	—	1886	—
	Kosárkészítő	t.	—	1886	—
	Kaptafakészítő	t.	—	1886	—
	Kefekötő	t.	—	1886	—

Budapest	Ipartestület	Ipartestület	Békéltető bizottság	Mely évben kelet- kezett a	
				testület	békéltető bizottság
Budapest	Kárpitos	t.	—	1886	—
	Gombkötő	t.	—	1886	—
	Paszományosok	t.	—	1886	—
	Kéményseprő	t.	b. b.	1886	1887
	Palafedő	t.	b. b.	1886	1887
	Cserépfedő	t.	b. b.	1886	1887
	Kutcsináló	t.	b. b.	1886	1887
	Kályhások	t.	b. b.	1886	1887
	Kovácsok	t.	—	1886	—
	Könyvkötők	t.	b. b.	1885	1886
	Keztyűsök	t.	b. b.	1885	1886
	Timárok	t.	b. b.	1885	1886
	Sérvkötők	t.	b. b.	1885	1886
	Nyergesek	t.	b. b.	1885	1886
	Szifgyártók	t.	b. b.	1885	1886
	Böröndösök	t.	b. b.	1885	1886
	Lakatosok	t.	b. b.	1885	1886
	Puskamivesek	t.	b. b.	1885	1886
	Késesek	t.	b. b.	1885	1886
	Mészárosok	t.	b. b.	1886	1887
	Órásk	t.	b. b.	1885	1886
	Sütők	t.	b. b.	1885	1886
	Czukrászok	t.	b. b.	1885	1886
	Mézeskalácsosok	t.	b. b.	1885	1886
	Szobafestő	t.	—	1886	—
	Mázoló	t.	—	1886	—
	Aranyozó	t.	—	1886	—
	Fényező	t.	—	1886	—

Az 1886. év végén fennállott tanoncziskolák kimutatása.

Város neve	Isko- lák	Tanulók	Taní- tók	Évi fentar- tási költség		1885-ben befolyt ipardij és pénzbüntetés	
	s z á m a			forint	kr	forint	kr
Arad	2	769	19	5,910	—	2,033	75
Baja	1	538	11	1,750	—	666	—
Budapest	7	2,200	31	15,600	—	37,179	47
Debreczen	2	679	21	5,500	—	ismeretlen	
Győr	1	340	12	3,250	—	1,280	—
H.-M.-Vásárhely . .	1	271	6	2,250	—	ismeretlen	
Kassa	1	586	8	1,200	—	1,072	—
Kecskemét	1	293	7	3,100	—	ismeretlen	
Kolozsvár	1	537	20	5,000	—	1,705	—
Komárom	2	422	13	2,600	—	401	—
M.-Vásárhely	1	273	8	1,600	—	522	—
Nagyvárad	1	423	12	2,900	—	2,000	—
Pancsova	1	190	7	1,250	—	1,234	24
Pécs	1	661	16	4,030	—	1,225	—
Pozsony	2	1,037	16	6,800	—	2,275	—
Selmecz és Bélab. .	1	125	4	820	—	316	—
Sopron	1	450	11	2,600	—	525	—
Szabadka	1	218	10	3,800	—	670	—
Sz.-Németi	1	419	9	2,300	—	861	50
Szeged	1	603	26	6,600	—	1,307	—
Sz.-Fejérvár	1	386	12	3,400	—	1,005	—
Temesvár	1	418	23	6,000	—	2,413	50
Ujvidék	1	268	14	2,970	—	ismeretlen	
Versecz	1	270	6	1,300	—	811	—
Zombor	1	{ 60 294 }	{ 9	2,200	—	683	—
Fiume	1	165	4	950	—	ismeretlen	
Összesen . . .	36	12,900	335	95,680	—	60,544	16

Megye neve	Község neve	Iskolák	Tanulók	Tanítók	Évi fenn- tartási költség	1885-ben befolyt ipardíjak és pénz- büntetések	
		s z á m a				forint	kr
Arad.....	Szt.-Anna, Pécska, Pankota, Kis-Jenő	4	196	10	1,370 —	1,178	—
Ab.-Torna..	Sepsi-Meczenzéf . .	2	143	7	820 —	721	—
Alsó-Fejér .	Gyula-Fehérvár, N.- Ényed	2	162	15	1,895 —	ismeretl.	
Baranya ...	Mágocs, Mohács, Siklós, Németboly	4	398	14	3,550 —	ismeretl.	
Bars	Körmöcz, Léva, Uj- bánya	3	164	9	1,700 —	204	—
Bács-Bodrog	Apatin, Ada, Zenta, Cservenka, Német- Palánka	5	596	26	5,200 —	ismeretl.	
Bereg.....	Beregszász, Mun- kács, Frigyesfalva	3	437	18	2,600 —	ismeretl.	
Békés.....	Békés, Csaba. Gyula, Berény, Oros- háza, Szarvas . . .	6	913	21	6,650 —	5,822	—
B.-Naszód..	Besztercze	1	118	7	2,600 —	248	—
Bihar	N.-Szalonta, Mar- gitta, Ber.-Ujfalu .	3	266	7	2,467 —	ismeretl.	
Borsod.....	Miskolcz	1	483	12	2,800 —	1,842	—
Brassó	Brassó állami s vá- rosi, Hétfalu . . .	3	489	22	7,950 —	1,850	—
Csanád	Makó, Battonya, Nagylak	3	230	11	2,000 —	2,287	—
Csik	Gyergy.-Szt-Mihály	1	50	5	900 —	216	—
Csongrád ..	Csongrád, Szentes .	2	255	10	1,560 —	1,292	—
Esztergom .	Esztergom	1	187	5	1,010 —	286	—
Fejér	Bicske, Moór	2	161	6	600 —	718	—
Fogarás....	Fogarás	1	66	4	900 —	198	—
Gömör és Kishont...	Jolsva, Rima-Szom- bat, Putnok, Rőcze, Rozsnyó, Tiszolcz, Dobsina	1	768	32	8,780 —	ismeretl.	
Győr.....	Győrsziget	1	65	2	650 —	380	—
Hajdu.....	H.-Böszörmény. . .	1	95	3	560 —	1,688	—

Megye neve	Község neve	Iskolák	Tanulók	Tanítók	Évi fenn- tartási költség		1885-ben befolyt ipardíjak és pénz- büntetések	
		s z á m a			forint	kr	forint	kr
Háromszék.	K.-Vásárhely, Sepsi- Szt-György	2	397	11	2,210	—	448	20
Heves.	Eger, Gyöngyös . .	2	525	14	3,215	—	2,306	—
Hont.	Ipolyság	1	60	2	550	—	229	12
Hunyad. . . .	Déva, Szászváros . .	2	429	11	2,880	—	ismeretl.	
Jász-N.-Kun- Szolnok . . .	Déva-Ványa, Jász- berény, Mező-Túr, Szolnok, Török-Szt- Miklós, Arokszállás	6	778	21	6,050	—	ismeretl.	
Kis-és Nagy- Küküllő . . .	Kőhalom, Medgyes, Segesvár, Szent- Ágota	4	463	30	6,900	—	231	—
Liptó	Liptó-Szt-Miklós . .	1	185	4	520	—	179	—
Maros-Torda	Szász-Régen	1	172	7	1,540	—	ismeretl.	
Mármaros . .	M.-Sziget	1	75	4	1,280	—	830	—
Moson	Magy.-Óvár, Moson	2	220	7	1,700	—	741	—
Nógrád	Losoncz, Balassa- Gyarmat	2	410	12	2,250	—	1,690	—
Nyitra	Érsekujvár, Gal- gócz, Privigye, N.-Tapolcsán, Sze- nicz, Nagy-Próna, Nyitra, Vágújhely, Verbó	9	790	30	6,200	—	1,920	—
Pest-P.-Solt- Kis-Kun . .	Kis-K.-Félegyháza, Abony, Czegléd, N.-Kőrös, Új-Pest, Kalocsa, K.-Kőrös, Vác	4	665	19	5,055	—	5,263 50	
		4	337	23	4,400	—		
Pozsony . . .	Bazin, Duna-Szer- dahely, Malaczka, Somorja, N.-Szom- bat, Modor	6	529	20	3,200	—	ismeretl.	
Sáros	Bártfa, Eperjes, Kis- Szeben	3	449	14	2,400	—	748	—
Sömogy. . . .	Kaposvár, Marczali, Szigetvár	3	257	8	1,230	—	1,409	50

Megye neve	Község neve	Iskolák	Tanulók	Tanítók	Évi fenn- tartási költség		1885-ben befolyt ipardíjak és pénz- büntetések	
		s z á m a			forint	kr	forint	kr
Sopron....	Kapuvár, Kis-Mar- ton	2	156	7	2,100	—	1,001	—
Szabolcs ...	Nagy-Kálló, Kis- Várda, Nyiregy- háza, Nyirbakta, Nyirbátor	5	699	20	2,500	—	ismeretl.	
Szatmár....	Nagy-Károly, Nagy- Bánya	2	250	7	1,300	—	ismeretl.	
Szeben	Nagy-Szeben, Szász- Sebes	2	442	23	5,584	—	1,161	—
Szepes	Igló, Kézsmárk, Lő- cse, Szepes-Béla, Gölniczbánya, Sze- pes-Váralja	6	656	33	4,367	—	849	51
Szilágy	Szilágy-Somlyó, Zi- lah	2	126	5	1,370	—	338	—
Sz.-Doboka .	Deés, Szamos-Ujvár	2	250	9	2,100	—	532	—
Temes	Detta, Fejértem- plom, Csákovár, Lippa, Uj-Arad ..	5	394	13	3,000	—	1 501	—
T.-Aranyos.	Torda	1	89	6	1,480	—	468	—
Tolna.....	Bonyhád, Dombo- vár, Duna-Földvár, Paks, Szegszárd, Tolna	6	635	25	5,350	—	ismeretl.	
Torontál ...	Szerb-Módos, Perjá- mos, Zombolya, N.-Kikinda, Nagy- Becskerek, N.-Szt- Miklós	6	823	29	6,250	—	ismeretl.	
Trencsén...	Bán, Puchó, Rajecz, Nagybittse, Tren- csén	5	283	16	2,100	—	485	—
Turócz.....	Turócz-Szent-Már- ton	1	72	2	280	—	508	—
Udvarhely .	Székely-Udvarhely, Székely-Keresztur	2	167	7	1,480	—	349	—
Ung	Ungvár	1	260	3	1,020	—	ismeretl.	
Ugocea	Tisza-Ujlak	1	55	2	520	—	ismeretl.	

Megye neve	Község neve	Iskolák	Tanulók	Tanítók	Évi fenn- tartási költség		1885-ben befolyt ipardíjak és pénz- büntetések	
		s z á m a			forint	kr	forint	kr
Vas.....	Kőrmend, Kőszeg, Pinkafő, Szombat- hely, Sárvár, Mura- Szombat, János- háza, Kis-Czell . .	8	1,148	31	6,800	—	5,025	50
Veszprém ..	Pápa, Veszprém . .	2	479	13	3,300	—	1,343	—
Zala	Csáktornya, Kesz- hely, N.-Kanizsa, Zala-Egerszeg, Sü- meg, Tapolcza . .	6	788	27	4,400	—	ismeretl.	
Zemplén ...	Gálszécs, Nagy-Mi- hály, S.-A.-Újhely, Sárospatak, Tokaj, Varannó, Homonna	7	540	13	2,800	—	ismeretl.	
Zólyom	Zólyom, Besztercze- bánya, Zóly.-Lip- cse, Breznóbánya .	4	458	16	3,200	—	312	—
Megyék összesen . .		185	21,753	749	169,438	—	48,800	53
Városok összesen . .		36	21,753	335	95,680	—	60,544	46
Főösszeg		221	34,653	1,125	265,118	—	109,304	99

A földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. ministerium támogatása mellett fennálló
ipari szakiskolák és tanműhelyek.

a) Szakiskolák.

	Kelet- kezési ideje	Tanfolyam tartama	Növendékek száma							Kiképzettek száma	Államse g é l y					Társadalmi segély évenként
			1880-1	1881-2	1882-3	1883-4	1884-5	1885-6	1886-7		1883	1884	1885	1886	1887	
Késmárki műszövő . .	1880 mint tanműhely	2 év	12	11	13	13	11	24	18	18	1,800	1,800	2,000	2,400	2,400	{ város 400 frt kamara(kassai) 400 » }
Kassai kötszövő . .	1877 mint szakiskola	3 év	—	10	14	11	12	11	10	31	2,650	2,650	2,300	2,300	1,500	{ város 500 » kamara 800 » }
Homonnai műfaragó .	1877 mint szakiskola	3 év	—	—	—	13	13	16	18	12	500	1,262	1,650	1,650	2,200	{ város 500 » kamara 300 » }
Rima -szombati mű- faragó	1877 mint szakiskola	3 év	—	—	—	12	17	17	8	16	650	630	710	710	—	{ város 500 » kamara(misk.) 200 » házi iparegyl. 200 » }
Ungvári agyag-ipari .	1884	3 év	—	—	—	—	24	30	25	8	—	3,000	2,520	2,520	2,700	{ város 500 » megye (1 évre) 500 » kamara 100 » }

b) T a n m ű h e l y e k.

N.-Kikindai szövő . . .	1883	6 hó	—	—	—	25	20	14	—	35	600	400	300	—	—	{ város 500 frt temesvári kam. 200 » megye 1015 »
N.-Becsereki szövő . .	1883	6 hó	—	—	—	18	30	23	30	46	—	600	600	600	600	{ város 300 frt megye 300 » házi iparegyl. 600 »
Eperjesi szövő	1883	6 hó	—	—	—	30	10	12	8	42	1600	1100	500	300	300	{ megye 400 frt kassai kam. . 100 »
Csikszeredai szövő . . .	1882	6 hó	—	—	—	25	20	24	20	64	500	600	—	600	600	megye . . 400—600 frt
Székelykereszturi szövő	1884	6 hó	—	—	—	—	—	—	24	35	400	736	648	—	200	{ házi iparegyl. 600 frt egyéb 100 »
Sepsiszentgyörgyi szövő	1879	2 hó	26	28	30	31	30	25	22	97	3000	4602	2800	2800	1400	{ NB. az állami segélyt a székelyszövőgyár is elvezi.
Úrvölgyi és hodrusbányai csipkeverési.	1883	3 hó	—	—	—	27	30	18	17	47	1100	670	900	600	600	—
Soóvári csipkeverő . .	1884	3 hó	—	—	—	—	—	44	20	44	—	600	600	600	—	{ megye 400 frt kassai kam. . 100 »
Zilvói esztergályozó .	1884	6 hó	—	—	—	—	—	12	16	16	—	700	700	700	—	{ megye 600 frt kassai kam. . 100 »
Kolozsvári fa- és vasipari	1884	3 év	—	—	—	—	—	32	36	33	—	3234	1726	1534	—	{ város 1000 frt kolozs. kam. 400 »
Modori agyagipari . . .	1884	2 év	—	—	—	—	—	5	9	7	—	3200	2000	2000	1500	{ város . . 600—1000 frt pozs. kam. . . 100 »

Az angol gyarmatok értekezlete.

Irta :

dr. Fekete Ignác.

»Az Amerikában és a keleti Indiákon létesített európai gyarmatok képződésének oka nem volt oly egyszerű s oly szembeszökő érdek, mint az, mely az ókori görög és római gyarmatok létesítését idézte elő.« E mély értelmű nyilatkozat, melylyel Smith Ádám nagy munkájának a gyarmatosításról szóló fejezetét megkezdí, jut eszünkbe midőn ma az angol gyarmatok nagygyűlésének imposans mozzanatairól veszünk hírt. Valóban sem a népesség exuberantiája, sem mélyreható közgazdasági krízisek, sem politikai üldözések, sem az ó-világ iparának hanyatlása nem voltak okai az első modern colonialis alakulatoknak. És csak bámulatot kelthet az a fejlődés, melyet a tizenötödik század — bizvást könnyelműeknek mondható — kalandorai által dicsvágyból létesített gyarmatok korunkban elértek. Minden komolyabb cél nélkül, mindennel inkább, mint a gyarmatosítás eszméjével eltelten indultak útra e tengerészek: katonákul, kik győzedelemre törek-szenek. Az eredmény, a mire jutottak, tényleg diadal, de nem a fegyver, hanem a gazdasági fejlődés diadala. Saját kortársaik maguk célétalanoknak mondták törekvéseiket. A kor egyik történetírója: Petrus Martyrius »Oceanida«-jában téveteg kedélylyel kérdezi, vajjon mi szüksége van az ó-világnak oly tartományokra, melyeknek terményei nem jobbak s nem rosszabbak Európa délvidékeinek terményeinél? Úgy, hogy indokolt időnk közgazdáinak s történetbúvárainak az a nézete, hogy az első gyarmatok alapítói nem új hazát mentek keresni, hanem vagyont, melylyel megrakva, mint dús emberek térhessenek meg régi honukba. A gyarmatoknak ez a célja jellemzi az első gyarmattulajdonosok, a spanyolok, egész colonialis politikáját. A kereskedelmi érdek, ha néha-néha előtérbe is lépett, csak másodlagos szerepet vitt. A spanyol királyok, felvévén az »India császára« hangzatos címét, csak Castilia ős koronájának egy újabb fényesebb

gyémántjaként tekintették az összes gyarmatbirtokot, nem pedig népeik s az anyaország lakosainak jólétét előmozdító eszköznek. A kereskedelem Child által »erősnek és erőszakosnak mondott természetes folyamata« meg is boszúlta e felfogást. Spanyolországnak majdnem összes gyarmatai lassanként elváltak az anyaországtól s a kereskedelem természeti törvényeit már empyrice is olyannyira ismerő angolok voltak azok, kik a spanyol nemzet kárán okulva, húztak legtöbb hasznót a spanyol gyarmatok elvesztéséből.

Anglia vált hirtelen p̄ar excellence gyarmatokat létesítő és gyarmatosító állammá. Első gyarmatai létesítésénél is már nem üres kalandvágy, hanem közgazdasági érdek vezette. Nem az arany üres szomja, nem a diadalmas katona büszke önérzete adott okot a gyarmatok létesítésére. Egyszerű, de kényszerítő közgazdasági nyomás készítette az első angol gyarmatalapítókat. Az Erzsébet királynő idejében a XV. század végét és a XVI.-nak elejét betöltő végtelen háborúkat követő béke nem volt áldást hozó Angliára nézve. William Jacob*) borzasztó képet nyújt a kor közgazdasági állapotairól. A többi kortársak iratai is telvék panaszszal ama károk felől, melyeket a megművelt földeknek parlagon hagyása okozott. Mindenütt rétek keletkeztek s a köznép általán a bárányokat okozta Anglia hanyatlásáért.**) A nép, mely az eddigi hármass váltógazdasági rendszerről a rétgazdaságra való áttérést csak a juhtenyésztés egészségtelen túltengésében látta, valószínűs gyűlölettel viseltetett e jámbor állatok ellen. A bárányok üzték az angolokat a coloniákra. Ez általános mélyen érzett, a nemzettest husába vágó gazdasági válság volt a gyarmatosítás indító oka. Természetes tehát, hogy egész más képet is nyújtanak az angol gyarmatok, mint a spanyolok. Komoly akarat, erős gazdasági érzék, a közgazdaság helyes ismerete jellemzik az első kivándorló gyarmatalapítókat. Nem utopicus velleitások,

*) An historical inquiry into the production and consumption of the precious metals by William Jacob. (Az értékes fémek termelése és fogyasztásának története.)

**) Egy Erzsébet korában 1581-ben megjelent könyv »A Briefe Conceipte touching the Common Weale of this Realme of England« kétségbesetten e felkiáltással végzi a közállapotok leírását: »Now altogether sheepe, sheepe, sheepe!«

nem Eldoradó keresése vezette őket. Lord Bacon, Anglia kancellárja *) már akkor fölállította a még ma is érvényes és használható elveket, melyek a gyarmatokra és a gyarmatosításra vonatkoznak s azóta nincs Angliában, ki el ne ismerné az angol gyarmatok fontosságát és ha már egyébért nem, csak azért is szeretettel csügg ez országokon, mert benne látja azt az eszközt, melylyel megmenekül a Sir Walter Raleigh által már akkor is annyira rettegett túlnépesedés minden félelmétől.

Hogy az angol coloniák ily jelentőségre vergődtek, annak legelső oka az, hogy legjelesebb embereik voltak első gyarmatosítók. Sir Walter Raleigh, Sir Humphrey Gilbert, William Penn viszik az első időkben a főszerepeket a gyarmatok alapításánál és Smith, a nagy igazságok e nagy szókimondója, csak újabb nagy igazságot mond, midőn így szól Amerikáról: »Mit tett Amerika gyarmatainak jelenlegi nagysága érdekében azok alapításakor Európa? Egyetlen egy dolgot, s ez a legtöbb hasznára vált: »Magna virum mater.« Nevelte, alkotta a férfiakat, kik nagy dolgok véghezvitelére képesek, s kik meg bírnak alkotni egy nagy birodalmat. . . . Európa politikájának köszönhetik a gyarmatok tetters és vállalkozó alapítók nevelését és a tág látkört, melylyel ezek kormányoztak.« Anglia felismeri a vezető férfiak jeles voltának e nagy jelentőségét és még ma is legkitünőbb politikusai állnak a gyarmatok élén s vezetik a gyarmatügyi kormányzatot Londonban. Ez az egyik oka, hogy a gyarmatok oly szoros összefüggésben maradtak egész a legújabb időkig az anyaországgal; a másik az, hogy Anglia nem tekintette gyarmatait sohasem olyanoknak, a melyeknek létezelja tisztán az anyaország által való kiaknázás. Nem az exploálás politikáját gyakorolta gyarmataival szemben, hanem kevés kivétellel majdnem mindig hozzá hasonló társnak tekintette, mely hatalmának öregbítésére, kereskedelmének terjesztésére szolgál, minden egyes gyarmatát. A tömeges kivándorlásnak eredménye ez a felfogás. Annak, hogy a legtöbb angol gyarmat, brit alattvalók emigratiója által keletkezett.

Nem csodálható ily körülmények közt, ha a többi gyarmatállamok méltó irigyléssel tekintenek a hatalmas Nagybritannia hatalmas gyarmataira, annál kevésbbé, mert azt, hogy Anglia

*) Essay on Plantation.

jelenlegi királynéja szintén felvette a spanyol királyok által elejtett czimet és India császári czimét csatolta az angol koronához, egy angol sem tekinti üres hivalgásnak, hanem csak eszköznek a gyarmatok együvé tartozósági érzetenek emelésére s külsőségben való kifejezésre juttatására.

A gyarmatokban rejlő nagy hatalmat minden államférfi ismeri. Bismarck gyarmatosító törekvései csak a német egység erősbitésére, az új protestáns német birodalom eszméjének szilárdítására, a német császárság hatalmának emelésére czéloznak. A Németország előtt még mai alakjában is félelmetes Franciaország ellen irányúl a gyarmatosítás új német politikája. És Franciaország nagy államférfiai szintén érzik a gyarmatosítási eszme hijját a francia nemzetben. Nagy a törekvés ott is, hogy ez eszme, mely eddig csak melleleg foglalt helyet a francia közérzületben, hozzá méltóbb rangot nyerjen a politikában. Leroy-Beaulieu *) merészen kimondja, hogy a jövőre nézve Franciaországnak első nagy vállalkozása a gyarmati politika fejlesztése kell, hogy legyen. Kiszámítja, hogy a huszadik század elején Oroszország 120 millió prolific lakost fog számlálni, 60 millió német, támaszkodva 30 millió osztrákra uralkodik majd a középső Európán és 120 millió angol-szász foglalja el a világ legszebb vidékeit; hozzá veszi még a nagy szerepre hivatott chinaikat is és kérdi, mi lesz akkor Franciaországnak a multban játszott nagy történeti szerepéből ez óriások mellett. Ha nem terjeszkedik gyarmatok útján, nem marad a régi ragyogásból egyéb, mint annak emléke, mely napról-napra jobban halványodik.

Az Európa nagy nemzeteinél ilykép mindjobban terjedő gyarmatosítási törekvések egyik hatásának mondható, hogy a brit kormány ismét ráfordítja figyelmét a gyarmatokra s új kapcsolatot kíván létesíteni a coloniák közt. E kapcsolat létesítésénél a főczél ezuttal nem annyira a közgazdasági, mint inkább a védelmi érdek. A mit már Smith Ádám hiánykép felemlit, hogy az angol gyarmatok nem járulnak semmivel az anyaország védelméhez, a szükség most érezhetővé teszi. Az utolsó negyedszázad gyors haladásai megváltoztatták teljesen a hadi rendet s kényszerítik a hatalmas birodalmat is, hogy módosítsa védelmi

*) De la colonisation chez les peuples modernes.

rendszerét. Az összes angol birtokok népessége meg van győződve e változtatás szükségességéről s minthogy az csak közös megegyezéssel vihető keresztül, e közös védelmi szükség érzete lesz első alapja az indiai császárság nevét viselő birodalom politikai átalakulásának ésgazdasági viszonyai megváltoztatásának.

A Salisbury-kormány 1887. ápril 5-ére hívta egybe az összes brit gyarmatok nagy értekezletét. Mi sem mutatja jobban, mily nagy a koloniákban az össze- és az anyaországhoz való tartozóság érzése, mint az, hogy mindenütt nagy örömmel üdvözölték az értekezlet eszméjét s nincs Angliának gyarmata, mely képviselve ne volna a még mindig folyamatban levő üléseken. A tárgyalt ügyek bizalmas voltára való tekintettel az összejövetek nem nyilvánosak s eddig csak a nagy pompával végbement megnyitó ülés lefolyásáról hoztak hirt az angol lapok. Ez ülés méltóságos lefolyása azt az érzetet kelti bennünk, hogy a gyarmatok értekezletének nagy hatása lesz a gyarmati politika egész jövő fordulatra. Nagy fejlemények szülőanyja lesz az ; s a későbbi gyűlések, melyek most már kikerülhetetleneknek látszanak, mint egy hatalmas fejlemény első étappe-jára fognak majd visszatekinteni ez értekezletre.

Az összehívás alkalmával lehet, hogy az volt a cél, hogy birodalmi confoederatio létesíttessék a gyarmatok között, de a gyarmatok jó része megtagadta ehhez való hozzájárulását s a kormány utólag kijelentette, hogy csakis közös, vitalis érdekek megbeszélése, nem pedig birodalmi alkotmány kidolgozása lesz az értekezlet tárgya, a nélkül azonban, hogy kifejezetten elejtette volna e tervet. Csakhogy létesítésére, a német birodalom alakulásánál követett sorrendet megfordítva, előbb közös katonai rendszert, aztán közös vámegyesületet akar létesíteni. A vámegyesület mindenesetre inkább célhoz vezető volna. Jóllehet a politikához a közös védrendszer közelebb állónak látszik, mégis a gazdasági érdek az, mely politice közelebb hozza egymáshoz a nemzeteket. Anglia jelenlegi, mintegy negyven év előtt inaugurált pénzügyi rendszere mellett azonban a vámunio létesítésére lehetetlen, és ez az, nem pedig a gyarmatoknak tengerek által való elválasztottsága, a mi tényleg a vámegyesület eszméjét háttérbe szorítja. De még a katonai egyöntetűség, a hadászati cél hangoztatásánál is indító okul a kormány a kereskedelmi érde-

ket hozta fel. Nagybritannia gyarmatai az utolsó ötven év alatt megmérhetetlen haladásokat tettek. Népeségök tizenkétszer akkora ma, mint ötven év előtt, kereskedelmök pedig még nagyobb mérveket öltött. Az amerikai gyarmatok behozatala 1837-től 1885-ig $5\frac{1}{2}$ millió font sterlingről $25\frac{1}{2}$ millióra, kivitele 5 millióról $21\frac{1}{2}$ millióra emelkedett; az austral-ázsiai kolóniákba a behozatal 1837-ben $1\frac{1}{2}$ millió font sterling értékű volt, 1885-ben pedig $63\frac{1}{2}$ millió, míg a kivitel ugyanez időszakban $1\frac{1}{2}$ milliót, illetőleg 52 milliót tett; az afrikai gyarmatokban szintén nagy a fellendülés, a mennyiben 1837-től 1885-ig a behozatal 2 millió font sterlingről 10 millióra, a kivitel pedig $1\frac{1}{2}$ millióról 12 millióra nagyobbodott. Az anyaországnak a gyarmatokkal folytatott kereskedelmében is beláthatatlan nagy a gyarapodás. Tizenegyszer akkora volt 1885-ben a behozatal és kivitel, mint 1837-ben, s a hajózási forgalom az 1837-ki 3·7 millió tonnáról 1885-ben 56·6 millió tonnára emelkedett. E nagy fejlődés más védelmi intézkedéseket igényel, mint az ötven év előttié s nemcsak Anglia, mint anyaország, nemcsak a kolóniák politikai biztonsága, hanem kereskedelmök, forgalmok és egész közgazdasági helyzetök látja majd hasznát a gyarmati értekezleten életbe léptetendő új védelmi rendszernek.

Mindazonáltal mégis politikai tekintetben legfontosabb a változás. Új közös pénzügyet teremt s az angol korona souverainitásának a gyarmatok által való új elismerését követeli meg. A kapocs tehát, mely ilykép létesül, nemcsak az egyes gyarmatokat hozza egymással barátságosabb érintkezésbe, hanem szorosabb viszonyt létesít köztök s az anyaország kormányzata között is. Közgazdaságilag, eltekintve a közvetett haszonról, melyet a birodalmi kapocsnak e protoplasmája nyújtani fog, fontosak lesznek az értekezlet határozmányai a nemzetközi tengeralatti távirdai összeköttetések, ez új postai rendszer s az egyes gyarmatokban hozott ítéletek reciproc végrehajtása tekintetében. A közel ezer millió font sterlingre becsült kereskedelmi érdek, mely Nagybritannia terjedt gyarmataiban az értekezlet egyik szónokának számítása szerint rejlik, nemcsak védelmet fog találni az új védrendszerben, de gyarapodást a létesítendő és közgazdaságilag megmérhetetlen fontossága intézményekben.

Messze terjedne és meghaladná ez ismertetés célját, ha az

értekezlet tárgyalásainak részletes bonczolgatásába bocsátkoznánk.

Csak nagy vonásokban akartunk rámutatni a világkereskedésre nézve oly igen fontos átalakulásra, mely a hatalmas birodalom e politikai és gazdasági megerősödése következtében Anglia gyarmati politikájában végbemegy. Nem észrevétlen, nem csöndes e változás kezdete. Egy hatalmas, a világ uralmát bíró ország teljes pompájának kifejtésével inaugurálták az első lépést, mely az átalakulást megkezdi. Nagy ut áll még Nagy-britannia előtt, míg az indiai császári czim ürességét erős közös birodalmi szervezet fogja megtölteni. De helyes gyarmati politikával bizonyára eléri e czélt, melyet maga elé tűzött és melyre az első impulsust versenytársainak újabb törekvései és mozgalmak adták meg. A gyarmatalkotás minden nemzetnél ma már az expansiv erő kifolyása. Nagy területet vet alá a coloniákat képező nemzet nyelvének, szokásainak, eszméinek és törvényeinek, és veti meg jövőbeli suprematiájának és nagyságának alapjait. Nagy-britannia ez alapokat rég megvetette. Midőn most a gyarmati értekezletet létrehozta, csak tovább épít a meglevőn.

É r t e s í t ő.

A római statisztikai congressus. A nemzetközi statisztikai congressus Rómában ápril hó 12-én a pénzügyi ministerium palotájában tartotta első ülését sir Rawson elnöklete alatt. Levasseur és Neumann-Spallart voltak az elnökök, Bodio a főtitkár és Martin a kincstárnok. Részt vesznek a congressuson Léon Say, Foville, Vacher, Leone Levi, Craigne, Monat, Engel, Inama-Sternegg, Trometsky, Ibanez és hazánkból Körösi József és Jekelfalussy József.

Az elnök mellett a megnyitó ülésen helyet foglaltak Magliani pénzügyi és Grimaldi kereskedelem-, ipar- és földművelésügyi miniszterek és Torlonia herczeg Róma polgármestere.

Grimaldi üdvözölte a megjelenteket és kifejtette, mily helyet foglal el a statistika a társadalmi tudományokban és a gyakorlati politikában.

»A társadalmi tudomány legfejlettebb ágai« — úgymond — »azok, a melyek leginkább alapúnak a megfigyelt és osztályozott tényeken. A politika — értve benne a társadalmak benső administrációját, — becses segédforrást talál a statistikában, mely gyakran vezetőjévé válik. Sokat köszönhet neki; és még többet fog köszönhetni, ha a statisztikusok kiterjesztik kutatásaik terét és kifejlesztik kutatásuk módszereit. Olaszország rég felfogta a statistika fontos szerepét és azt a kettős érdeket, melylyel munkálatai a tudományra és a közigazgatásra nézve birnak. Önök tanúi voltak amaz erőködéseknek, melyeket a királyság megalapítása óta tett, hogy az e nemű kutatás utjait egyengesse és gyarapítsa, hogy a statisztikai anyagot felhasználja, összekapcsolja és hogy, hála erős központi szervezetének, mily nagy eredményeket ért el ezen a téren«.

A miniszter ezután sorra vette a napirend egyes tárgyait s rámutatott azoknak fontosságára, melylyel a társadalmi rendre nézve birnak. Az árak statistikájára nézve megjegyezte, hogy az árúczikkek árának különbözősége és változósága ellenére is, az élet fentartására

szükséges élelmi szerek legnagyobb része ma olcsóbb, mint ötven évvel előbb és hogy másrészt a munkabér egész Európában jelentékenyen emelkedett.

»Ime«, — folytatá beszédjét, — »két ellenkező értelmű mozgalom, mely ugyanegy célra vezet: a munkás jobb társadalmi és gazdasági helyzetére. Üdvözlünk kell ez eredményt: mely egyben okulás és érv, mert segítségünkre van abban, hogy eltávolítsuk azoknak az aggodásait, a kik csak egyfelé tekintenek s nem fogják fel valamely üdvös és végleges forradalom egyetemességét«.

A minister beszédje után a nemzetközi statistikai congressus elnöke: sir Rawson visszapillantott az 1853-tól 1878-ig tartott statistikai congressusok történetére. A congressusok a statistikai munkálkodásnak nagy hasznára voltak; e congressusokat megszakította a politikai viszonyok aggasztó volta. Helyöket elfoglalta a nemzetközi statistikai intézet, mely jóllehet szorosan összefügg a kormányokkal, mert legnagyobb-részt a statistikai hivatalok vezetőiből áll és egységessé tenni igyekszik a hivatalos statistikai közléseket, mégis független magántársaságot képez és kétséges: képes lesz-e ugyanoly szolgálatokat tenni, mint a megelőző statistikai congressusok.

A gyümölcs- és zöldség-termelésről Angliában és a termékek gazdaságos értékesítéséről becses kis könyvecskét irt Rawson Sámuel Small Heathben Birmingham mellett a következő czim alatt: »The Producer and Consumer: Practical Hints by a Practical Man.« (A termelő és a fogyasztó, egy practicus férfi practicus útmutatásai.)

Könyvében kifejti, hogy Anglia gyümölcsbehozatala külföldről évenként $2\frac{1}{2}$ millió font sterlingre rúg, míg a zöldségbehozatal közel $3\frac{1}{2}$ millió font sterling, úgy, hogy az e czímen külföldre kerülő pénz eléri a 6 millió font sterlinget. Ezért az összegért mintegy 12 millió font husos gyümölcs kerül a királyságba Németországból, Amerikából és Franciaországból.

Rawson ezen az állapoton javítani akar, de sem nem azáltal, hogy a mostani szántóföldeket átalakítsa gyümölcskertekké, sem pedig azáltal, hogy a mostani apróbb gazdaságokból zöldséges kertet alkosson, hanem a gyümölcstermelés módját szeretné jobba tenni úgy a szántóföldeken, mint a réteken.

Rawson megfigyelte, hogy a külföldi termelő mindig tudja, mikor kell abbahagynia az Angliába való gyümölcsküldést. Ez rendesen

olyankor történik, ha nincs ára termékének. Ily esetben a külföldi termelő óvatosan otthon tartja terményeit; húsos gyümölcseit eladja az ízkészítőknek és zöldségeit a conservgyárosnak, vagy pedig besavanyítja, elrakja maga addig, a míg újból nem lesz jó ára. Ugyanezt kellene tennie jó termés idején az angol termelőnek is.

Tapasztalásból meritett adatokat hoz fel Rawson a gyümölcs áráról. Az évad különbözőségei szerint az almaárak a következők: augustustól októberig fontonként, 1 font egy penny és az év végén a legjobb alma mázsánként 8—16 shilling.

Könyve végén a szerző javaslattal lép fel. A birtokosoknak, bérlőknek, zöldségtermelőknek s az érdekelteknek szövetkezetet kellene alakítania s a nagyobb városokban fiókokat felállítani termékeik elárúsítására. A szövetkezet a szokásos ügynöki díjat, 5—7 $\frac{1}{2}$ száztólit, szedné be a tagoktól, melylyel költségei bőven fedezve volnának. Az általa ajánlott szövetkezet szervezete egyébiránt teljesen megfelel a budapesti központi tejszövetkezet szervezetének.

Közgazdasági folyóiratok szemléje.

Finanzarchiv. Zeitschrift für das gesammte Finanzwesen. Herausgegeben von Dr. Georg Schanz. IV. Jahrg. I. Band. Stuttgart. Cotta. 1887. évi első kötet.

I. Abhandlungen:

Ludwig Kirsch: Das kameralistische Studium im Grossherzogthum Baden, zugleich unter Angabe der bezüglich der Ausbildung für den Finanzdienst in Preussen, Bayern, Sachsen, Württemberg, Hessen u. in Elsass-Lothringen bestehenden Vorschriften.

A. Eminghaus: Die Belegung der auswärtigen Versicherungsanstalten auf Gegenseitigkeit mit directen Steuern im Grossherzogthum Baden.

Fr. J. Neumann: Die Wehrsteuer. Beiträge für Erkenntniss und Beurtheilung dieser Steuer.

II. Finanzstatistik:

Richard Kaufmann: Frankreichs Finanzlage Ende Dezember 1886.

Georg Schanz: Der preussische Staatshaushalt in den letzten zehn Jahren und die Mittel zu seiner Sanirung.

III. Finanzgesetzgebung:

Julius Wolf: Die Branntweinstener in den europäischen Ländern und in den Vereinigten Staaten von Nordamerika von 1884—1886, und bei Rücksicht auf die Bestrebungen in ihrer Neugestaltung in Deutschland.

Schweizerisches Bundesgesetz, betr. gebrannte Wasser, vom 23. Dezember 1886.

L. Herrfurth: Die Ausführung der lex Huene in Preussen.

W. Vocke: Das italienische Rechnungshofsgesetz.

IV. Finanzliteratur:

Journal de la Société de Statistique de Paris. 1887. évi márczius füzete: Procès-verbal de la séance du 16 février 1887.

E. Levasseur: Les tables de survie.

Fournier de Flaix: Le problème monétaire.

Revue Generale d'Administration. Kiadja a francia belügyminiszterium. 1887. február-márcziusi füzeteiből:

E. Bouard: Condition de l'individu né en France de parents étrangers, d'après le code civil et d'après la proposition de loi sur la nationalité.

Daniel: De la protection des jeunes filles mineurs.

Paul Feillet: De l'assistance publique à Paris.

Jurisprudence. — Documents officiels — Chronique. — Bibliographie administrative.

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

XI. ÉVFOLYAM.

1887.

MÁJUS 15.

V. FÜZET.

Magyarország élelmezése.

Irta :

dr. Keleti Károly.

Felolvasta a M. T. Akadémia nagygyűlésén 1887. május 15-én.

Az édenkert üde gyümölcsei nem táplálják többé az emberi társadalmat, mint táplálták, a bibliai ősmese szerint, az első emberpárt. De a tengerentúli bushman-t, vagy valamely indián törzst se tartja el többé a vadon bogyója, vagy elejtett vadja. Ott is gonddal, munkával, fáradsággal jár az élelem beszerzése, míg elköltése élvezetet is alig szerez, inkább csak szükségletet pótol. Mennyivel inkább áll ez polgárosult államokban, hol a természet ingyen semmit sem nyújt s hol százezrek és milliók csak azért görnyednek napestig lélekölő munkában, hogy a követelő gyomor igényeit csillapítsák s az ételből új erőt merítve, újra neki álljanak a keresetnek, vagyis az élelem beszerzésének.

Igaz, nem minden munka és kereset fordul csak az élelem beszerzésére. A társadalom »felsőbb tizezrei«, kiket itt bátran száezrekekkel szorozhatunk, egyéb élvezetet is szereznek munkájok és a mult századok felhalmozta munkából alakult tőkéjük után. Ha az élet egyebet se tudna nyújtani, mint örökös munkát és fáradozást, csak hogy élhessünk; ha a szegényebb osztályokat nem táplálhatná és méltán a remény, hogy iparkodásuk idővel némi kényelemben és jóllétben fogja részleltetni, — bizonyára alig volna érdemes élni.

De be van bizonyítva, pedig a jelenkor egyik elsőrendű statisztikusa, *Dr. Engel*, bizonyította be alapos tudományos kutatásaival, hogy minél csekélyebb valamely háztartás és, összességökben, valamely társadalmi rend és osztály évi jövedelme, annál nagyobb quotáját fogyasztja a pusztá életfentartás költsége, vagyis az élelmezés. A csekély jövedelmű néposztály levén pedig bármely ország lakosságának nagy többsége, innen is kö-

vetkezik, mily fontos tényező valamely népnél az élelmezés s mily érdekes nagyságának megtudását csak meg is kísérteni.

Nagy moloch az a gyomor már csak az egyes családok életében, mennyivel nagyobb egy nemzet, mekkora az összes emberiségnél. Óriási mennyiségei a különféle élelmi szereknek szerepelnek itt, óriási összegek fejezik ki pénzben értékeket!

Az egész emberiség fogyasztásának kérdésével itt nem foglalkozom. Pedig csodálatos, hogy a tudományos kutatások, melyek ez irányban tétettek — és tétettek ám számos tudós által — sokkal inkább az egész világgömbre, legalább is egész földrészekre terjedtek, semmint az egyes államok és nemzetek élelmezési fogyasztásának megállapítására. Azon primitív formula szerint, melynek alapján a fogyasztást eddig megállapítani iparkodtak, ez másképp alig is lehetett. E formula így hangzott: $\text{termelés} + \text{behozatal} - \text{kivitel} = \text{fogyasztás}$. Ezt pedig az egyes országokra nézve pontosan megállapítani nem tudván, mindinkább a kereskedelem-forgalmi adatok összevetésére szorultak a kutatók s ezzel egyre terjedt kutatási körük is és esett túl az egyes ország határain.

Ezt az irányt találjuk *Maurice Block* »Statistique de la France comparée avec les divers pays de l'Europe« című nagybecsű munkájának a fogyasztásról szóló fejezetében, melynek számait a legtöbb későbbi író idézi; ugyan ezzel találkozunk az angol *Stephen Bourne* »Food Products an their International Distribution« című gazdag és fenkölt művében; nem tud ettől szabadulni az amerikai *Edward Young* »Labor in Europe and America« című, roppant tartalmu köteteteiben; az osztrák *Neumann-Spallart* méltán nagyhirű »Uebersichten der Weltwirtschaft« című munkájában pedig szinte kénytelen volt ez alapra állani; csak az egy *Simler* iparkodik a »Versuch einer Ernährungsbilanz der Schweiz« című művében újabb, természet-tudományi alapra állani s bár ő az élelmi czikkeket tápláló beltartalmuk szerint számítgatja, a formula alól: $\text{termelés} + \text{behozatal} - \text{kivitel} = \text{fogyasztás}$ ő sem vonhatja ki magát egészen.

De nem feladatom itt az egész e tárggyal foglalkozó tudományos irodalmat ismertetni, melynek javát különben is fölemlítettem. Ismertetni akarom, bár szintén csak nagy vonásokban, az eljárást, melyet követtem, hogy *Magyarország élelmezési*

fogyasztását megállapíthassam s hogy ennek némely érdekesebb adatát bemutathassam. Minden tudományos részletről azon munkában fogok beszámolni, melynek szövege táblázatokkal, térképi rajzokkal és grafikai ábrákkal magyarázva, a bel- és külföld bírálata alá lesz nemsokára bocsátva.

Ismerve Magyarország termelését az élelmezés alapját képező mezőgazdasági terményekben; birva számokban az ország haszonállatainak állományát; az ország egyre fejlődő áruforgalmi statisztikájának segélyével pedig ugyan e czikkek behozatalát és kivitelét is megtudván állapítani, némi összevetés után okvetetlenül legalább is oly eredményekhez el lehet vala jutnunk, minőt külföldön is eleddig csak néhány kiváló statisztikus birt kideríteni.

De ha ezt meg is teszem, mit érünk vele? Eljutunk bizonyos átlagszámokhoz, melyek tényleg seholsem állanak, mert legfeljebb is az ország összes népességének egyforma átlagos élelmezési mennyiségét tüntetik vala fel. Pedig tudvalevő — hogy csak néhány példát említsek — hogy a föld népe Magyarország bizonyos vidékein buzakenyérrel él, másutt rozsot fogyaszt; az ország nagy részében kukoricza-málé képezi élelmezésének főanyagát; ismét másutt árpa- és zabkenyéren tengődik. Gazdagabb vidékeken erős a husfogyasztás, másutt a szalonna játszik főszerepet; egyes vidékeken a birkahus, legtöbb helyt az év bizonyos szakán át a sertéshus szolgáltat erős táplálkozási járulékot, mit ismét más vidéken a tejtermékek (vaj, sajt, túró) tömegesebb fogyasztása, sok megyében a burgonya pótol.

Ezen, pedig erősen latba eső különbségeket semmiféle országos összevetés meg nem adja. Hogy czélt érjünk, alapjában, a hely színén kell tanulmányozni a nép élelmezését és, bár átlagszámokat soha ki nem kerülhetünk, ha egész országra terjedő, noha különleges statisztikáról van szó, mégis nagy különbség, hogy mely alapon számíttatnak ez átlagok.

A természettudományok haladásával, számos tudományos kutatás foglalkozott a *diätetikával* és az ember okszerű élelmezésével. Szorgos vegytani kísérletek nemcsak az egyes élelmi szerekre nézve állapították meg elég megbízhatóan, mennyi víz, fehérnye- vagy proteín-anyagok, zsir, szénhidrátok, sók stb. fog-

laltatnak bennök; de azt is, mennyi szükséges mindez anyagokból, tehát az összes élelmezésből, hogy a fejletlen gyermeki test növekvése, a felnőtt ember munkaképessége fentartassék.

Meg voltam győződve, hogy az eddigi eljárásokkal ellenkezően haladva s az *egyénen* kezdve az élelmezés tanulmányozását, a mai vagytan és physiologia segítségével, sikerülni fog megállapítani, mennyit fogyaszt az egyes, s így az egyesek összessége a különféle tápanyagokból; csak azt tudjam, *mivel táplálkoznak?*

Szükségem volt tehát, hogy az ország egyes vidékeiről, még pedig minél szűkebben határolt s minél több vidékéről nyerjek értesítést arról, hogy a népesség hogyan és mikép élelmeződik?

Ily részletes fölvételt országszerte eszközölni oly költséggel jár vala, hogy arra gondolnom sem lehetett. Számbeli adatokat gyűjteni már a priori is megbizhatatlanná bélyegzi vala a kísérletet. De akkor folyt a kataszter-rectificatio és az ország 63 megyéje 12 kataszteri kerületen belől 248 kataszteri járásra volt felosztva, melyek ismét 733 aljárássra oszoltak, s mindegyikében egy tanultabb egyén mint becslő biztos, a nép összes gazdasági és anyagi viszonyait volt kénytelen a legbehatóbban megismerni. Előttem úgy rémlett, hogy a ki egy, csak néhány községből álló kataszteri járásnak ismeri nemcsak mivelési ágait, vetésforgását, de még a házi állatok takarmányozását is kénytelen tanulmányozni, hogy a mivelési költségeket kiszámithassa; az némi utánjárással azt is kideritheti, hogy járásán belől hogyan és mivel táplálkozik a nép, hogyan és mikép él az év különféle szakjaiban?

Magyarország akkori pénzügyminisztere, gr. *Szapáry Gyula*, kérésemre beleegyezett, hogy a kijelölt kataszteri közegek egy e célból hozzájuk intézett kérdőívre megadják a kívánt válaszokat. A kérdések legfőbbike az volt: mivel táplálkozik a népesség? Be kellett mondani: miféle kenyeret eszik, a kenyér mellett mi a főtáplálkozása naponta s egész éven át; eszik-e naponként főtt ételt meg hust, vagy hányszor hetenkint egyiket vagy másikat; általában jól táplálkozik-e a népesség vagy hiányosan; mikép él a külső munka idején nyáron, mikép télen, mikép vásár- és ünnepnapokon? Végül néhány oly család egész életrendje volt felsorolandó, melynek módja szerint a népesség többsége él, és pedig (a mennyiségre való tekintet nélkül) mit eszik reggelire,

dél- vagy estebédre, többször vagy csak kétszer étkezik-e napjában és mit?

Mint a bemutatott kérdőívből látszik, sehol számokat nem követeltünk, mert megbízhatlanságukról eleve meg voltam győződve.

Hogy tehát ez általánosaknak látszó kérdésekből mégis miként jutottunk tényleges, és a mi fő, megbízható számokhoz; s hogy e megbízhatóság a posteriori miként volt bebizonyítható, erre szükséges, hogy az egész eljárási módot, mondhatnám, az eljárás *tudományos alapját* röviden megismertessem.

Már említém, hogy a mai vegytan és physiologia segedel-mével, nevezetesen a diätikára való alkalmazásukban véltem megtalálni az eszközt, mely munkálkodásomban célhoz fog vezetni. Az e szakba vágó irodalom tanulmányozásával *Párniczky Ede* statisztikai hivatalbeli számtanácsos bizatott meg, ki eme feladatának dicséretes buzgalommal meg is felelt. Nagyban elő-mozdította tevékenységét a *magyar természettudományi társulat* üdvös működése, mely nemcsak *Humboldt*, *Kirchhoff*, *Liebig*, *Virchow* s több nagynevű tudós népszerű munkáiból adott ki szemelvényeket a »Természettudományi Értekezések«-ben; hanem egészen idevágó munkákat is fordíttatott le magyar nyelvre, mint például: »A tápszerek« *Smith Edward*-tól, a »Népszerű egészségtan« *dr. Erisman Frigyes*-től, az »Elemi élettan« *Huxley F. H.*-től stb. Természetes, hogy a külföld nagyobb nemzetei iro-dalmát is át kellett tanulmányoznom, miről már kezdetben szemelvényeket adtam. Mindent összefoglalva pedig állithatni, hogy elég anyag állt rendelkezésre, mely eljárásom irányát megszabni, helyességét igazolni képes volt.

Hogy nem rossz úton jártam s kutatásaimban a helyes irányt eltaláltam, abban leginkább megnyugtattak a statisztika már em-lített nagymesterének, *Engel* részben rokontárgyú kutatásai. Ő a »Messung des Volkswohlstandes« czimű, a múlt évben Bécsben tartott nagyérdekű előadásában kitér az angol *Eaton* s a francia *Leplait* meg a belga *Ducpétieaux* kutatásaira s bár inkább a va-gyoni s jólléti fokozatokat teszi tanulmánya tárgyává, főfelada-tul mégis a fogyasztás meghatározását tűzte ki magának; ebben pedig, mint tudjuk, az *élelmezés* foglalja el, főkép a szegényebb osztályoknál, tehát a tulnagy többségnél az első helyet. Ő is az

egyes élelmezési tételeket (Kostsätze) említi s noha ezekre vonatkozólag nem az általam idézett auctoritásokra, hanem *Voit* müncheni tanár kutatásaira és kísérleteire vonatkozik, az enyéimhez hasonló eredményekre jut. Sőt a mennyiben *Meinert* két kötetes műve: »Armee und Volksernährung« úgy jelent meg, mint »Ein Versuch Professor C. von *Voit's* Ernährungstheorie für die Praxis zu verwerthen« még az elméleti forrásokra nézve is megegyezünk. Szerinte is a szükséges napi élelemben 118 gr. fehérnyének, 50 gr. zsirnak, 500 gr. szénhydrathnak s mintegy 30 gr. sónak kell lenni. Ő is számos ételmérési táblázatokat használ, ő is kutat a szabad ember s gyermek, az intézetekben meg fegyházakban levő egyének, valamint a katonai kötelék nyújtotta élelmezési körökben állók étkezése után, s bár további tanulmányainak iránya — mint említém — más felé gravitál, a rokon kutatást nála s nálam nagy meglepésemre el lehetett fogadnom s büszke vagyok rá, hogy e nagy tudományú férfival e téren találkozhattam.

A tudomány tehát bőven elődolgozott, hogy a nép élelmezésén kutatva, biztos úton haladhassunk.

Akár *Liebig* tekintélyét fogadjuk el, ki átlagsúlyú ember napi táplálkozására 130 gramm *fehérnye* tartalmat vél szükségesnek; akár *Königre* támaszkodjunk, ki vizen kívül fehérnyét (118—150 gramm közt váltakozva) meg zsirt és szénhydratot is említ a táplálékban; de számos tényleges példát idéz katonaságról, fegyházakból, népkonyhákból stb. akár *Smith* felosztását fogadjuk el nitrogén tartalmú és nitrogén nélküli tápszerekről; vagy éppen *Fleck* elméletére esküdjünk a hústápszerek és zsirtápszerek különbözőségét illetőleg: mindenütt azt tapasztaljuk, hogy a zsir és szénhydratok a legtöbb tápszerben megvannak, igaz, hogy minél eltérőbb vegyülekben; de, hogy utóvégre is a *fehérnye* tartalom és mennyisége az, mely az élelmezés dolgában döntő.

Ha a különféle tudományos rendszerek mindegyikének igénye szerint kutatjuk vala a népesség élelmezésének tartalmát, valószínűleg soha se érünk célzt. De az *élelmezés minőségét ismerve, mennyiségét is meghatározhatjuk*, oly adatokat számítva egy-egy ember, nő, gyermek naponkinti élelmezése fejében a bemondott különböző élelmi cikkekből, hogy a tudományosan megállapi-

tott 118—150 gramm fehérnye befoglaltassék. Utólag azután megkísérthetjük mintegy próbaképen, hogy a szükséges zsiranyag és szénhydratok is kikerülnek-e a fogyasztott mennyiségből kellő arányban?

Vajjon kiolvashatók-e ezen szükséges tudnivalók az eredeti bejelentésekből, ám izlelőül belőlők néhány példa:

A *jászberényi* becslő járásból például e kérdésre: jól táplálkozik-e a népesség, ez a válasz: »A népesség jómódú és elég kereset forrással bíró, de jól élni is szerető levén, általában jól és változatosan is táplálkozik.« azután a külső munkaidejére nézve: »A tanyás gazdálkodás levén szokásos, nyáron át is rendszeren főtt étellel élnek. A férfiak reggelije pálinka, szalonna és kenyér, a nők- és gyermekeké friss tej, gyümölcs idején mindnyájuké dinnye. Ebédre rendszerint kétféle készül és bor is fogyasztatik; így él a cseléd és napszámos is, mert rendszerint kosztra szokott fogadva lenni. Este felé uzsonna, tavaszon kenyér, szalonna, aratás idején juhtúró később dinnyéből álló. Estve vacsora, zöld főzelék és hetenkint kétszer vízben főtt tészta (túrós csusza).« Végül a téli étkezésre nézve: »Daczára, hogy nyáron négyszer, télen pedig csak kétszer étkeznek, mégis a munkához képest télen aránylag jobb az étkezés, mert általában több húst és szalonnafélét fogyasztanak, mi részben abban is leli magyarázatát, hogy az eljegyzések, lakodalmak, fonókák, disznótorok ez időben szoktak tartatni, és hogy a magyar vendégszeretet igyekszik a vendégek táplálásáról lehetőleg dúsan gondoskodni.«

E jelentés ellentétje például a *nagy-röczei* járásból került: »A csoport lakossága Gömör megyének legszegényebb részét teszi, itt a nyomor majdnem folytonos. Nyáron át, főleg a külső munka idején reggelire zabkenyér mellett főtt ételt eszik, mely berántott kásából áll, délre már nem mindig, de ha van burgonyát sóval, vagy valami zöldség nemüt úgy mint eczetes salátát vagy borsót, ennek hiányában kenyeret pálinkával, estebédre rendszeren ismét valamely főzelékben mindenkor csak leves gyanánt részesül. Hus igen ritkán fordul meg asztalán, semmi esetre, míg a férfiak az alföldi aratásból haza nem térnek, kaszáláskor s aratáskor fogyasztatik el a fentartott sertéshus, mely a fiust által csaknem aszalt. Télen át majdnem kizárólag csak burgonyán él a nép, melyet sütve sóval élvez; e mellett káposztát

sertéshússal vásár- és ünnepnapokon. Azonkívül felváltva főznek s több vagy kevesebb zsiradékkal fűszerezve esznek köleskását, kukoricza-kását, csekélyebb részben borsót és paszulyt, mindenkor levesképen tálalva. A tojás a városokban eladatik.« Érdekes a jelentéstevő az a megjegyzése, hogy »a lakosság majdnem kizárólag evangélikus, de a nyomor oly nagy, hogy az év három negyedét böjtöléssel tölti.«

Egyáltalában sok érdekes megjegyzéseket tesznek a jelentéstevők a nép társadalmi viszonyairól főleg szegényebb vidékeken. Például a *dévai* becslőjársból jelentik: »A népesség oláh-ajkú görög-egyesült, és nem-egyesült vallásu, s az év fele részét át böjtöli s ételét tökmagolajjal készíti, tekintettel pedig, hogy a nők a főzéshez mitsem értenek s egyetlen izléses ételt még a meglevő nyers élelmi anyag mellett sem képesek elkészíteni, a böjti időszakok alatt még rosszabbul élnek. . . Husételt különösen marhahússal készített ételeket csakis a sátoros ünnep- és böjthagyási napokon esznek . . . általában számítás nélkül él a nép, gabonatermése nagyobb részét a piacra szállítja, s a nyert pénzből töröl valamit a közterhekből, nagyobb részét rossz masinapálinka ivással emészti fel.«

Némelyik jelentéstevő még a társadalom különféle osztályait is megkülönbözteti életrendjében. Így a szatmárnegyei *felső-vissói* becslő-biztos írja: »A minden ágú kereskedéssel foglalkozó zsidók a népességnek egy hatodát teszik. Ezek, könnyű életmódjuknál fogva, jól táplálkoznak. Rendesen húst esznek, kenyerek általában rozs és buza, azonkívül a liba, pulyka s egyéb majorság mindenkor általuk véve, emésztetik. Az ott lakó, de magyarul beszélő németek műveltebbek és takarékosabbak, miért is keresetjük mellett jobban táplálkoznak.«

Az így országszerte — mondhatni — lelkiismeresen betöltött kérdőíveken foglalt anyag több irányban választatott külön ebben pedig már *Lajos Gyula* min. titkár szerzett magának több »névtelen hőssel« egyetemben kiváló érdemeket az anyagnak úgy elrendezésében, mint összeállításában. Először is az évszak különbsége szerint számíttatott a táplálkozás 8 nyári hónapra 200 nappal, 4 téli hónapra 100 nappal és 65 vásár- és ünnepnapra. Azontúl pedig külön vétetett számba a férfi — külön a női népesség és a 12 éven aluli gyermekek. Az egy évet be nem

töltött gyermekek, mint nagyrészt anyatejen táplálkozók, teljesen kimaradtak a számításból.

A közélélmelésben szerepet játszó tápszerek közül 50-féle vétetett fel alapul, s a minden egyes tápszer 100 grammjában foglalt *fehérnyetartalom* számíttatott ki. E tápszerek az *állatvilágból*: marha-, sertés-, birka- és borjúhús, baromfi, hal, vad, kolbászfélék, szalonna, zsir, vaj, tej, turó és sajt meg tojás; a *növényvilágból*: buza-, kétszeres-, rozs-, árpa- és zab- meg kukorica lisztből készült kenyér és tésztaneműek, kásafélék, burgonya, hüvelyesek, zöldség s főzelék és savanyított eledelek. Mint *élvezeti cikkek* számba vétettek azontúl só és egyéb fűszerek, a gyarmatárúk, kávé, tea stb. és *szesz italokul*: bor, sör és pálinka. A munkám bevezetéseül szolgáló szövegben minden egyes tápszernél idézve vannak az illető szakírók, kiknek adatai alapján számíttatott a fehérnyetartalom.

Az egyes tápszerekben rejlő fehérnyetartalom folytonos szem előtt tartásával azután, de az egyes élelmelési jelentésekben említett egyéb szempontoknak is figyelembe vétele mellett határozottak meg az *egyszeri főzésnél szereplő tápszerek* mennyiségei grammokban. Ez azután közvetlen utánjárást igényelt az egyes társadalmi osztályoknak, úgy szólván, konyháiban s még a nők főzési szakértelme is igénybe vétetett. Azontól gyűjtettek az adatok a katonaság és honvédség élelmeléséről, a fegy- és árvaházak, növeldek és ápoló-intézetek, hajózási társulatok és gyári vállalatok legénységének és munkás-osztályának élelmeléséről, s így állapítottak meg az egyes *étadagok* a szerint, a mint valamely vidéken az illető néposztály naponként vagy hetenként csak egyszer vagy kétszer eszik húst, buza- vagy rozskenyeret, tésztát vagy főzeléket stb. stb.

S ezzel eljutottam a tényleges eredmény ismertetéséhez.

Itt csak annyit említek meg, hogy kutatásaim nem az egész magyar birodalom 16.5 milliónyi lakosságára, hanem csupán a magyar anyaországra, s így 279.749.68 □ kilometernyi területen lakó s az egy éven alóli gyermekek elhagyásával 13.264 milliónyi népesség élelmelésére terjednek. A végeredmény az, hogy e lakosság csupán a fehérnyét tartalmazó s életfentartó, hogy úgy mondjam, *nyers élelmelési* cikkekből évenként 76.26 millió méter-mázsát fogyaszt, melyből fejenként és éven át

egy férfire	726.92 kilogr.
» nőre	546.90 »
» gyermekre	414.53 »
az átlagemberre pedig	574.90 kilogr. esik.

Ez évi fogyasztásnak minden egyes élelmi czikknél külön kiszámított *fehérnyetartalma* tesz:

férfiaknál	46.803.18 grammot
nőknél	33.983.87 »
gyermekeknél	23.364.35 »

Miután pedig a feljebb idézett szaktekintélyek állítása szerint a naponkénti élelmezéshez szükséges *fehérnye*:

férfinál	118—130 gr., a mi éven át = 47.500 gr.
nőnél	100—105 » » » » » = 38.300 »
gyermeknél	60—70 » » » » » = 25.000 »
átlag	93—102 gr. a mi éven át = 37.190 gr.

úgy látni való, hogy számításunk megközelíti a szakférfiak által megállapított physiologiai alapot s a népesség mind három kategóriájánál azon innen marad, túl rajta sehol sem megy.

Hogy ez *átlagtáplálkozás* vidék szerint változik, az természetes s e részletek művemben a megyéken belül járásonkint is ki vannak mutatva, de némi példákban itt is még rátérek.

Bármily bizalmam volt egyébiránt az eljárásom kiindulási pontjául elfogadott természettudományi alapon, mégis összevetéseket kellett tennem arra nézve, vajjon a fogyasztottakul kitüntetett mennyiségek állnak-e összhangban a tényleges állapotokkal?

Ezért átszámítottam az összes fogyasztott húsmennyiségeket bizonyos átlagsúly mellett állat-darabszámra s összevetettem az áruforgalom által kitüntetett behozatal- és kivitel számbavétele mellett létező állatállományunkkal. Az eredmény azt mutatta, hogy a létező *szarvasmarha* állománynak átlag 16.5%-át fogyasztjuk hús alakjában, s hogy a »stock« sehol sincs megtámadva, bár *borjukban* némely vidék többet fogyaszt, mint termel, mi főleg oly területeken tűnik fel, melyeken nagyobb városok fekszenek. A *sertéshús*, *zsir* és *szalonna* eddigi fogyasztása mellett, körülbelöl 2.5%-nyi évi szaporulat marad sertésállományunkban; de a juhtenyésztés az ország sok vidékén ki nem fizetvén magát a tengerentúli országok nagy európai importja folytán,

juhállományunkat évenként csökkentjük *birkahus* fogyasztás alakjában is, mely az állománynak körülbelül 40⁰/₀-ára terjed.

Hasonló eljárást követtem a *kenyér-* és *tészta* neműek alapjául szolgáló gabonaneműekre nézve. Itt kitünt, hogy az emberi élelmezésre fordított mennyiségeken felül:

buzában	10.58	millió q.
rozsbán	1.40	» »
árpa-zabban	10.86	» »
kukoriczában	14.95	» »

marad állattenyésztési és ipari czélokra meg exportra.

Ugyanez eljárás ismétlődött a *burgonyára*, *gyümölcsre*, *hüvelyesek-* és *főzelékfélékre* nézve.

Természetes, hogy az *élelmezés költségének* kérdése is érdekelt, s így ezt is iparkodtam kipuhatolni, mert csak ennek ismeretével nyugodhattam meg adataim helyességében.

Itt azon eredményre jutottam, hogy az évenkénti költség a nyers élelmezésnél — t. i. élvezeti cikkek: kávé, tea, fűszer stb., meg szeszes italok nélkül — összesen 932.26 millió frtba, fejenkint pedig férfiaknál 90.64, nőknél 68.05, gyermeknél 46.90, az átlag-embernél pedig 70.34 forintba kerül évenként. Hogy sok-e ez, vagy kevés, előre meghatározni bajos. Összevetettem tehát e költséget a minimális keresettel, vagyis a vidéki napszámberrel s ezt is az év legzordabb szakából, — január-február havából — választottam, a mikor az legolcsóbb s azon eredményre jutottam, hogy:

	az élelmezési napi költség	a minimális napszám
férfiaknál	24.0 kr.	54.9 kr.
nőknél	18.0 »	36.8 »
gyermekeknél . .	12.8 »	25.0 »

Világos tehát, hogy még a legszegényebb keresetnél is — természetesen a köznépet, mint bármely állam legszámosabb néposztályát tekintve — az illető még mindig megkeresheti élelmét, s tulságos terhet az egyszerű élelmezés az illetőnek nem okoz.

Kiszámítván az előadottak fonalán az egyes élelmi cikkekben foglalt fehérnyetartalom költségét is, azt körülbelül 20 kr. értékűnek találtam 100 grammonkint. Ennek segélyével pedig ismét ki lehetett számítani, mely ételnemek előnyösebbek a fogyasztó osztályokra nézve. Itt azután kiderült, — hogy ismét

csak néhány végletet említsek — hogy a gyümölcsben foglalt 100 gramm fehérnye 1 frtba kerül, míg a turó és sajt 100 grammja csak 10 krba, a hüvelyesekében foglalt pedig épen csak 4 krba, amabban csak 0.5 gr. fehérnye foglaltatván 100 grammnyi mennyiségben, míg ezekben 33.14, illetőleg 23 gr. foglaltatik 100-ban.

Vizsgálgattam azután a különbséget a népesség nyári és téli meg ünnepi ételmezése között, és — hogy több részletet ne említsek — azt találtam, hogy az átlag embernek egy nyári hét étkezése 1.26 frtba, egy téli hété 1.29 frtba, egy ünnepi pedig — bár ezt nem egy huzamban tartó ünneplésnek vehetjük — 1.47 frtba kerül.

Bár átlagszámoktól nagy statisztikai kép feltüntetésénél nem menekülhetünk. az eddig bemutatott ételmezést még sem tekinthettem az egész országra terjedőnek. Különbséget kellett tennem a *városi lakosságra* nézve, mely nagyobb tömegében mégis csak máskép táplálkozik, mint a vidéki.

Mindnyájan tudjuk, mily nehéz megállapítani: mi az a városi lakosság? Magyarországon tisztában vagyunk azzal, hogy nem valami nagy lakossági számot vehetünk alapul, mert sok az 5—10,000-nyi meg azon felüli lakosságú község, főleg az alföldön, mely absolute nem bir városi jelleggel; míg viszont a felföldön és Erdélyben számos kisebb népességű község van tisztán városi jelleggel. Ezért inkább bizonyos közigazgatási jellemzőt fogadtam el, mely a »rendezett tanácsu városig« terjed végpontul. Ezen kategoriába azután beleesik minden nagyobb és kisebb város, és az alföldi városokban élő számos, tisztán mezőgazdaságot üző köznépe némileg ellensúlyozza a vidékeken élő számos vagyonos és intelligens néposztály, mely ismét tisztán városi módra él.

Igy 143 községben élő 2.084,000-nyi lakosságot nyerünk, mely az összes tárgyalás alatt levő népnek 15.7^o -át képezi. E városi lakosság pedig a különféle ételmi cikkeknek csak súlyában is 16.2^o -kal, fejenként 17.4 kilogrammal s ennek fehérnyetartalmában 5000 grammal fogyaszt többet fejenként egy éven át. A városi lakosság ugyanis a nemesebb ételmi cikkekből eszik sokkal többet. Csak maga husneműekben is közel 30 kilogrammal többet a fejenkénti átlagnál. Ugyanezt tapasztaljuk a kenyérműveknél, hol is buza- és rozskenyérből nagyobb átlag

jut a városiak fejénkénti átlagául, míg a silányabb árpa-, zab- és kukoriczakenyér többletfogyasztása a vidékre esik. Ez emeli természetesen az élelmezés költségeit is. Míg ugyanis az átlagos népesség egy fejére, mint feljebb láttuk, 70.34 frt esik évi élelmezési költségül, a városi lakosság egy fejére ugyanily költségül 94.07 frt jut.

Mindeddig csakis a nélkülözhetetlen élelmi czikkekről szóltam. Pedig számba kellett vennem az úgynevezhető *élvezeti czikkeket* is: só és fűszer, kávé, tea, gyarmatárak stb., azontul pedig a *szeszes italokat*.

Ezen, részben az országban termelt (mint só, czukor), részben importált élvezeti czikkek összes mennyisége 1.88 millió q. fogyasztás 36.26 millió frt értékben:

bor	. .	3.78	millió hektoliter fogyasztás	37.78	frt értékben		
pálinka	.	3.92	»	»	137.20	»	»
sör	. .	0.45	»	»	7.87	»	»

úgy, hogy e néhány összegnek a már ismertetett 932.26 milliónyi költséghez való csatolásával az ország összes élelmezése 1151.37 millió frtba kerül egy éven át.

Érdekes lesz az ország élelmezését egyes főbb tápszerek és vidékek szerint közelebbről megtekinteni, mert csak így szerezhetünk magunknak némi képet az egésztől.

Országos átlagban a fejénkénti *husfogyasztás* egy éven át (beleszámítva a kolbászféléket is) 34.47 kilogrammot tesz. Ez átlag körül azonban a végletek 8.25 és 71.55 kilogr. között inognak. Tagadhatatlan, hogy a magyarok lakta vidék tünteti fel a legerősebb husfogyasztást. Mégis csak 16 megyéje van az országnak, melynek lakossága fejénként 40 kilon felül fogyaszt. A Tiszától keletre s a Marostól délre csekély a husfogyasztás, mely az éjszaki kárpáti megyékben (Árva, Liptó stb.) éri el minimumát.

Majdnem egyenközüen a hussal s majd ugyanazon területen mutatkozik erősnek meg csekélynek a *szalonna* és *zsir fogyasztása*, melyből országos átlagként egy-egy fejre 21.90 kilogr. esik. Az éjszaki határmegyék itt is a legszegényebben állanak. Árva, Liptó, Turócz, Mármaros alig 7—10 kilogrammot fogyasztván, míg Pest, Csongrád, Fehér, Jász-N.-Kun stb. 40 kilogrammon felül is elköltenek. Ugyane kategóriába esnek a Dunán túl gaz-

dagabb megyéi. A ruthének és oláhok lakta vidékek sokkal csekélyebb zsir- és szalonna fogyasztást tüntetnek fel.

Érdekes észleleteket lehetett tenni a *halfogyasztásra* nézve, mely a vízmelléki területeken sokkal nagyobb, mint az a nélkül szűkölködőkben. Legerősebben bizonyítja ezt a Duna és Tisza vonala, meg a Balaton és Fertő melléke. Mig ugyanis a felső megyékben — hol patakjaikban csupán a tömeges fogyasztást nem engedő nemes pisztráng honol — halfogyasztásról alig van szó, a dunai megyék folyómelléki járásaiban ez mégis 3—6 kgr. fejenként, Baranyának duna-drávai csücskében ez 8 kilogrammot is meghalad.

Ha az ország élelmezésének kutatására fordított sok évi munka egyebet se derít vala ki, mint hogy nagyjából mutassa: az ország mely vidékein miféle *kenyér* a főtáplálék, már ezzel is nagy eredményhez jutunk. Ennek pedig munkálatunk kielégítően megfelelt. Kiderül ugyanis számainkból, hogy hibás képzet volt azt hinni, mintha népünk tulnyomóan vagy csak kiválóan is *buzakenyert* ennék. Magyarország összes buzakenyér fogyasztása 5.82 millió métermázs. Ezzel szemben a rozs- és kétszeres kenyér fogyasztása 6.5, az árpa- és zabkenyéré 2.3, a kukoriczakenyéré 4.3 métermázs. Nagyjából azt állithatni, hogy az összes fogyasztásból egy gyöngé harmad (31.2%) a buzakenyérre, rendes harmad (34.1%) a rozs- és kétszeresre, és egy erős harmad (35.7%) árpa-, zab- és kukoriczakenyérre esik.

A mi pedig a buza helyi elosztását illeti, a Duna vonalát — a mint az nyugatról az ország határába lépven keletnek irányul — a Vácznál tett déli fordulat előtt meg kell hosszabbitanunk az ország keleti határáig, s csak a mi e képzelt vonal alá délnek esik, az mondható nagyobb mérvben buzakenyér fogyasztó vidéknek; de még ez se valami szélesen, hanem csak aránylag keskeny szalagban vonul a Tisza mentén a Duna délfelőli határáig.

A fejenként egy év alatt fogyasztott buzakenyérmennyiség 43.91 kilogrammot tesz átlagban. Csak 4 megye van, melyben a buzakenyér fejenkénti fogyasztása 70 és 100 kilogramm között változik: Csanád, Csongrád, Jász-N.-Kun-Szolnok és Békés megye; köztük az egy Csanád, mely úgy szólván tisztán buzakenyert eszik. Viszont vannak megyék, melyek épen nem rosszul táp-

lálkoznak, de rozs- és kétszeres kenyeret evén, buzakenyeret alig fogyasztanak. Ilyenek: Mosony, Esztergom, holott a szegényebb Mármaros, Trencsén, Sáros megyékben például alig 2—3 kilogr. buzakenyér esik fejenként.

A mely megyéi az országnak csekély buza- és rozskenyér fogyasztást mutatnak, azokban pótolja az élelmi czikkeket egyrészt az *árpa- és zab-*, másrészt a *kukoriczakenyér*.

A Kis-Kárpátoktól kezdve éjszakkeleti irányban a Nagy-Tátraig terjed a hitvány árpa- és zabkenyér fogyasztása legerősebben. Árvamegye népessége 142.06 kilogrammot fogyaszt fejenként egy éven át, Trencsén 108.71 kilót. De még Sáros és Szepes is megközelítik a 80 kilogrammot, Turócz és Nyitra 60-on felül állanak.

A legellentétesebb kiegészítőjét az eddig bemutatott kenyérfogyasztási területeknek képezi a *kukoriczakenyér* fogyasztási vidéke. Éjszakon le a tényleges Dunahatárig Vác mellett s innen fel a Tisza jobb partján, úgyszólván, nyoma sincs a kukoriczakenyérnek. De a Tiszától keletre, délfelé az ország határáig mind sűrűbben lép fel. Alul Temesmegye képezi a határt, élelmezésének fele kenyere buzából, fele kukoriczából készülvén; de már a szomszéd Krassó-Szörény 117.67 kilogr. kukoriczakenyeret fogyaszt fejenként éven át, Szolnok-Doboka is 114.19-et, Hunyad, Mármaros, Ugocsa is 100-on felül.

A *burgonyafogyasztás* egyáltalában óriási, a minimum 63.18, a maximum 217.62 kilogr. közt változik évenként egy-egy fejre számítva. E tömeges fogyasztást csekély tápereje is magyarázza (2 gr. fehérnye 100 gramm súlyban), minélfogva a szegény néposztálynak sokat kell belőle enni, hogy az erőpótló tápanyagot valamennyire megszerezze. Így látjuk azután első helyen sorakozni Árva, Turócz, Trencsén, Liptóme gyék lakosságát mind 200 kilogrammot meghaladó évi fogyasztással. A nagy magyar síkság s a Tisza-mente legkevesebb burgonyát fogyaszt.

Sokkal nagyobb szerepet játszik népünk életében, semmint eleve hittük volna, a mindenféle *zöldség* (a francia legumes), *a hüvelyesek*, *a savanyított eledelek* (káposzta stb.) és a *kása-félék* fogyasztása. Ha egyenkint felsoroljuk, azt találjuk, hogy:

	<i>az összes fogyasztás</i>	<i>a fejekénti átlag</i>
Kása-félékben . . .	1.396,293 q.	10.52 kil.
Borsó, lencse, bab . .	2.309,179 »	17.40 »
Zöldség	4.904,099 »	36.97 »
Savanyított eledelek	7.759,849 »	58.50 »
Összesen . . .	16.369,420 gr.	123.39 kil.

Tekintve, hogy a kenyér- és tészta-félékhez szükséges összes lisztfogyasztás egészben csak 26.7 millió métermázsát, fejeként pedig mintegy 200 kilogrammot tesz, az im elősorolt cikkek fontos élelmezési táplálékát mindenestre méltányolnunk kell, mert 16 millió métermázsára rúgnak 132.78 millió forint értékben.

Azt ugyan meglehet magyarázni, hogy mért rúg a mindenféle zöldség (levesbeli és főzelék) meg a savanyított eledelek (leginkább káposzta) fogyasztott mennyisége oly nagy összegre; mert csekély mindnyájuk fehérnye tartalma, amaz 3.5, emez 2.63 grammot mutatván 100 grammban.

Nem úgy a hüvelyesek és kásafélék, melyek 23 és 9 gramm fehérnyét tartalmaznak 100 gr.-ban s így főleg a borsó, lencse, bab kitűnő élelmezési cikknek bizonyul; de gazdasszonyainkat talán mégis érdekelheti, ha megtudják, hogy Magyarország csak savanyított káposztában évenként 62 millió forint árut eszik meg.

A szerint, a mint eddig a nép élelmezését vidékenként tanulmányoztuk, szintén önként merül fel a kérdés: nem létezik-e némi összefüggés az élelmezés mikéntsége s az ország nemzetiségei között?

Az 1880-ki népszámlálás alapján elég megbízhatóan ismerjük az ország lakosságát nemzetiségek szerint. Megvizsgálhatjuk tehát a szerint, a mint egyik-másik megyében egy vagy más nemzetiség *absolut többséggel* bir, miként alakulnak ott az élelmezési viszonyok. Ezt táblázatokban kísértettem meg összeállítani, kiszemelve összehasonlítás kedvéért hét élelmezési főcikket, melyekben a különbségnek leginkább ki kell tűnni. E célból a buza-, kétszeres- és rozskenyeret egy rovatba vontam össze, de külön adom az árpa- és zab-, valamint külön a kukoricakenyeret. A burgonyát, mint némely vidék kiváló élelmezési, de általán nagy étkezési cikket, szintén föl kellett a kombinációba venni, és — mint jobb minőségű ételmet — a hus-, szalonna- és

zsírfogyasztást, ennek netaláni ellensúlyozójaként a turó- és sajt fogyasztást is latba vetettem, azontul pedig a szeszes italokra is kellett tekintettel lennem.

Az ország 63 megyéje közül 26-ban bir a *magyar* abszolút többséggel, 11 megyében az *oláh*, 9-ben a *tót* nemzetiség. *Német* abszolút többségű megye egyetlen egy van az országban. Ez Moson-megye, melyet azonban, épen mert az ország német nemzetiségű lakosságára nézve jellemző ott is, hol az elszórtan bár, de községi csoportokban lakja az országot, itt szintén számba vettem. Az ország többi 46 megyéje olyan, melyben egy nemzetiség se bir abszolút többséggel, a hol többnyire három—négy nemzetiség lakik, néhol majdnem egyforma arányban, a hol tehát tipikus különbözet ki se mutatható. De nem is szükséges, mert e megyék összeesnek az általános élelmezéssel, a jellegzőt a már közölt adatokban találhatjuk.

Ha most az ekként csoportosított megyék által fogyasztott összes *kenyérmennyiséget* tekintjük, azt találjuk, hogy sulyra nézve legkevesebbet, vagyis 133.12 klgrammot fejenkint fogyasztanak a német-, utána 141.74-et a magyar-, 145.11-et az oláh- és legtöbbet, vagyis 146.00 kilogrammot a tót-többségű megyék. Ez pedig a kenyér minőségéből magyarázható, mert abszolút legjobb, vagyis buza- és rozskenyeret eszik a magyar és német, csak kisebb felében ilyet, de majd ugyanannyit kukoriczalisztból az oláh, szintén kisebb felében a rozs-, nagyobb felében árpa- és zabkenyeret a tót.

Ugyan e jelenség ismétlődik az élelmezés másik és — mondhatni — értékesebb tényezőjénél: a *husnál*, *zsir- és szalonnánál*. Ha e három rovatot ismét összevetjük, kiderül, hogy esik belőlük fejenkint

a német többségű megyében	70.76 kilogr.
a magyar » megyékben	69.51 »
az oláh » »	51.40 »
a tót » »	37.14 »

A *tej*-, *turó*- és *sajt*-fogyasztás pedig alighogy ellensúlyozza a csekélyebb hus- és zsírfogyasztást, mert a magyar, tót és oláh többségű megyékben alig változik 40 és 43 kilogr. között fejenkint és csak az egy német megyében száll alá 28.6-ra. Ebből pedig általános jellemzésül az következik, hogy legjobban és

majd egyformán táplálkozik a magyar és német, nemcsak a legbecsesebb kenyeret fogyasztván buza- és rozslisztből, hanem hus- és zsirban is többet költvén el fejenkint. Utána talán jobb kenyeret is, nevezetesen kukoriczalisztből fogyaszt az oláh, hus- és zsirból is valamivel nagyobb adag esvén fejenkint, míg legroszszabb kenyeret: árpa- és zablisztből eszik a tót, a mivel a legcsekélyebb hus- és zsirfogyasztás is együtt jár. Mennyiségileg, de nem minőségileg pótolja ezt a *burgonya*, melynek fogyasztásával legelől jár a tót 176.71 kilogrammal fejenkint, utánna a német 121.29-el, azután a magyar 103.56-tal, leghátul sorakozik pedig az oláh 99.44 kilogrammal fejenkint.

Végül még a szeszes italok fogyasztását vonván össze, kitűnik, hogy a *fejenkinti átlagfogyasztás*

		borban	pálinkában	összesen
egy német absolut többségű megyében		40.97 lit.	14.53 lit.	55.50 lit.
26 magyar	»	31.57 »	21.44 »	53.01 »
11 oláh	»	13.98 »	26.48 »	40.46 »
9 tót	»	6.40 »	28.12 »	34.52 »

E számokból pedig az következne, hogy a magyar és német nemcsak a szeszes italokban általában fogyaszt többet az országos átlagnál, de sokkal több bort mint pálinkát iszik, mely egészséges viszony leginkább a német nemzetiségnél tűnik fel legerősebben; az oláh és tót többségű megyékben ellenkezőleg a pálinka praevaleal, bár lakóik mennyiségileg kevesebb — igaz, hogy tartalmánál fogva erősebb és egészségtelenebb — szeszes italt fogyasztanak.

Érdekes a szeszes italok fogyasztását *területi változatosságában* is megfigyelni.

Először is a *bort* tekintve, annak *évi fogyasztását* térképen iparkodtam vázolni. Bár a bortermő vidék magasabb borfogyasztása e térképen is kitűnik, teljesen a két tényező még sem vág össze. Vannak ugyanis helyi befolyások és szokások, melyek még jó bortermő vidéken is csekélyebb fogyasztást eredményeznek és megfordítva. Nagyjából azonban állíthatni, hogy az ország szíve s a Tisza mente fel Abauj-Tornán felül a hegyaljáig erős borfogyasztók ép úgy, mint a dunántuli megyék nagy része. Ellenben az Érmellék, például, és Erdély kitűnő bortermésök mellett is csekélyebb fogyasztók.

Erős magyarázatot szolgáltatja ez észlelésnek egy másik térkép, az imént említettnek mintegy pendantja, mely a fejenkinti *pálinkafogyasztást* tünteti fel hasonló alakban. Ebből látni, hogy bortermő vidéken is az erősebb pálinkaivás szorítja háttérbe a borét, míg a bort nem termő vidékeket általában, mint az egész felföldet, a magyar-erdélyi határhegységet s az Erdélyt kerülő Kárpátok széleit erős pálinka fogyasztás jellemzi.

Mondhatni, hogy a két térkép csakugyan csodálatosan egészíti ki egymást. A mely megyék a bor térképén világos színekkel mint csekély borivók jelenkeznek, azokra annál sötétebben borul a pálinkaivás jelzése, míg viszont a sűrűbb borfogyasztó megyék a pálinka térképén egészen világosak maradtak.

Még érdekesebb egy grafikai képlet, mely a bor- és pálinkafogyasztást megyénként kombinálva tünteti fel. Alapját a pálinkafogyasztás képezvén, ez balról jobbra lépcsőzetesen apad, míg a borfogyasztás piros oszlopai nem oly szabályos rendben ugyan, de mégis fokozatosan emelkednek. A változatokra nézve könnyen megtaláljuk a magyarázatot a helyi viszonyokban. Így például Pest-Pilis-Solt-K.-Kun megye a főváros erős borfogyasztásával emelkedik oly magasra, míg a többi kimagasló megyéknek leginkább erős bortermelésök jut kifejezésre. E tekintetben Jász-Nagy-Kun-Szolnok se tesz kivételt, mert ha nem is hegyaljai, de szerte tenyésztett kerti borai nagy fogyasztásnak örvendenek.

Általános jellemzésül mondható, hogy a szegényebb megyék erős pálinkafogyasztást tüntetnek fel, míg a gazdagabb megyék inkább bor által elégitik ki szeszes italokbeli szükségletüket.

Eddigi vizsgálataink között konstatáltam, hogy népünk számos vidékén az országnak nem táplálkozik kellően, és ezt a fogyasztott élelem *fehérnyetartalma* szerinti arányban grafikailag is előtűntettem.

Hogy a hiányos táplálkozás, mely többnyire karöltve halad a fokozott pálinkaivással, befolyással van a népesség testi szervezetére, azt kétségbe senki se vonja. De a befolyásnak valahol nyilvánulni kell. S nyilvánul is *a hadsereg és honvédség évi ujonczozási* statisztikájában. Természetesnek fog tehát feltűnni a kívánság, hogy megvizsgáljuk: van-e a táplálkozás mennyiségének és minőségének némi okozati kapcsolata az ujonczozás

alkalmával mind nagyobbodó mérvben feltűnedező szolgálatképtelenekkel?

A »Militär-statistisches Jahrbuch« e tekintetben bő és nagyon tanulságos adatokat szolgáltat. E nagybecsű műben hadkiegészítési — nagyrészt a megyékkel meg szolgabírói járásokkal összeeső — kerületek szerint van felsorolva, hogy az ujonczozás alá kerülő három első korosztályban 1000—1000 orvosilag megvizsgált katonakötelezett közül hány soroztatott be; hány nem ütötte meg a minimális 1.554 méter testmagasságot; hány helyeztetett vissza gyöngé testalkat s hány testi hiba miatt?

A minimális testmagasság hiányát ezuttal nem kutatjuk. Igaz, hogy ezen másfél méter magasságnak a hiánya is, ha tömegesen lép föl, némi elsatnyulásnak lehet következménye; de rejlik oka a népfaiban is, mert az apró, zömök test nem nélkülözi okvetlenül az erőteljességet, az egészséget is, és apró ember is lehet jól táplálkozott, ha katonai szempontból alkalmatlan is. Hogyha a haza védelmére kerül a sor s az ország összes védelmi erejét kénytelen lesz megfeszíteni, intéző katonai közegeink nem lesznek ezen tekintetben oly válogatók s az új *nép-fölkelési törvény* különben is gondoskodott alkalmazásukról.

Más szempont alá esnek a gyöngé testalkat miatt, sőt a *testi hibák miatt* is visszahelyezett ujonczok. Ez utóbbiakra nézve ugyan azt lehetne gondolni, hogy a testi hibák csak esetlegesek. De tömeges fellépésük és minőségük az ellenkezőről győz meg. Ha ugyanis elgondoljuk, hogy 1000 megvizsgált közül értágulás és golyva miatt 70, az izületek bajai miatt, mint X- és löcslábuak meg lúdtalpúak 76, a mellkas, medence vagy gerincz abnormalis képzése folytán 51, görvély s egyéb vérbajok miatt 19; tehát csak e néhány a testnek nem kellő erőteljességgel való fejlődésével igen is kapcsolatban álló bajban 1000 közül 200-nál több ujoncz nyilváníttatik évenként alkalmatlannak, alig nyomható el a föltevés, hogy ily tömeges testi bajok a megfelelő táplálkozás és okszerű életrend hiányában is kereshetők.

Magyarország népességének élelmezéséről először nyerünk kimerítőbb adatokat. De, hogy hibát ne kövessék el, csakis a *gyöngé testalkat* miatt visszahelyezett ujonczokat vettem számba

vidékenként s itt legott azt tapasztaljuk, hogy számuk 1000 közül 255 és 591 között váltakozik.

Legkevesebb gyöngé testalkatuakat mutatnak fel Beregh, Zemplén, Győr, Veszprém, Mosony megyék; legtöbbet Arad, Kraszna-Szörény, Máramaros stb. A közepes táplálkozású megyék nem tüntetnek fel valami erősebb kapcsolatot a két tünetny között; de annál erősebbek a végletek. Csongrád, Csanád, Heves, Pest a legtöbb *fehérnyét* fogyasztják élelmökben, a gyöngé testalkatuak náluk legcsekélyebb számban vannak. Máramaros, Kraszna-Szörény, Arad a rosszabbul táplálkozó megyék között majdnem első sorban állanak, a gyöngé testalkatuak náluk a legszámosabbak. Hogy az eltéréseknél helyi viszonyok is játszanak nagy szerepet, kétségbe alig vonható. Így a meglehetősen jól táplálkozó Dunán-túli megyék közül Sopron, Vas, Somogy elég nagy kontingensét szolgáltatják a gyöngé testalkatuaknak, míg táplálkozásukban a fehérnye 34 és 36 ezer gramm között változik, de közöttük ismét az alig 31 ezer grammot fogyasztó Zala nagyobb számu gyöngé testalkatut is állít elő. A legfeltűnőbb jelenség, hogy a legsilányabbul, nagyrészt burgonyán és zabkenyéren tengődő Árva, Liptó, Trencsén aránylag sokkal kevesebb gyöngé testalkatúakat mutat fel a sorozáson.

Ime néhány levont következtetése az alkalmazott élelmzési statisztikának, melynek első eredményeit van szerencsém bemutatni a tisztelt Akadémiának.

De ezzel korán se szakad vége a tanulmány hasznosításának. Összevethetjük az élelmzést a közegészségügyi állapotokkal, a halálózással és a népesség hiányos szaporodásával. Összevethetjük az adózási viszonyokkal, bár az annyit és gyakran méltán felpanaszolt adóteher szinte eltörpül azon folyton viselendő költekezési teher mellett, melyet önfentartásunkra, a munkafo-gyasztotta erők pótlására, a gyermek növekedésének biztosítására kell fordítanunk.

Az élelem előteremtésével kapcsolatba hozható földadó a földtehermentesítési járulékkal együtt kerekszámban évi 35 millió frtra, az itt számbavehető fogyasztási adók 22 s így az élelmzéssel kapcsolatos összes adóteher 57 millió frtra tehető. Ez pedig Magyarország korábban említett 1.151 milliónyi évenkénti élelmzési költségének nem egészen 5⁰/₁₀-ka.

Ámde ne folytassuk s ne előlegezzük a részleteket, melyek közelben megjelenendő hivatalos munkámnak vannak fentartva.

Itt csak szemelvényeket kívántam nyújtani, melyek érdekességét talán azért sem tagadják meg tisztelt hallgatóim, mert édes mindnyájunk naponkint vagyunk kénytelenek velök foglalkozni. De míg az élelem költségének beszerzése a családapától munkát és fáradságot kíván, míg az élelmiczikkek naponkinti elkészíttetése a ház asszonyának okoz csak töprengő gondokat — egész ország ebbeli viszonyairól csak a statisztika adhat képet és büszke vagyok, hogy egész országra s minden élelmezési czikkre nézve éppen Magyarország statisztikájának sikerült ezt legelőbb megtenni, legalább kísérletképen.

A statisztika statisztikája.

Adalék a demografia fejlődésének történetéhez.

Írta

Kőrösi József.

A statisztikai hivatalok neve alatt ismeretes társadalmi obszervatóriumoknak nagy terjedelmű munkaterén, a népszámlálások műveletei, úgy az azokban felhalmozott munkatömeg és kiadványaik terjedelme, mint tartalmi jelentőségük következtében igen kiváló — bátran mondhatnók a legkiválóbb — helyet foglalják el. Ha a statisztikát úgy vélték jellemezhetni, hogy az az emberiség könyvvitele, úgy a népszámlálás ezen könyvviteli műveletnek leltározását képviseli, még pedig leltározását az államok legbecsesebb javának, a népességnek. A nagy közönség ezen állítást könnyen nagyításnak vehetné; sokan bizonyára indokolatlan önmagasztalásnak tekintik: ha a statisztikusok oly nagy feneket kerítenek annak, hogy valamely város vagy ország népességét összeolvassák. Egy efféle műveletet igen szükségesnek, az emberek összeolvasásának pontos keresztülvitelét elismerendő bürokratikus munkának tekintik, de talán nem találják indokoltnak, ha ilyen művelet kedvéért a statisztikusok tanácskozássokra gyülekeznek és ha annak szerencsés befejezésével oly nagyra vannak. De mint sok más tekintetben, úgy ezen kérdésnél, is a közönség inkább a külsőség után indul: népszámlálásról lévén szó, ezen kifejezésből alkotják meg maguknak a róla való fogalmat. Bezzeg bámulnának, ha ezen népszámlálási munkák tartalmába alaposabban bemélyednének, vagy talán már akkor is, ha alkalmuk volna csak annyit tapasztalni, hogy pld. a kis Németalföldnek népszámlálása tiz kötetet tölt meg, vagy hogy az észak-amerikai Egyesült-Államok népszámlálása egész kis könyvtárt képez.

Igaz ugyan, vannak népszámlálások, melyek a népszámnál egyebet nem tartalmaznak, vagy ezen egy adaton kívül legfeljebb még annyit, hány férfi és hány nő létezik az illető városban vagy országban. Ámde a modern népszámlálások, a mint azok a művelt államokban keresztülvitetnek, már rég megszűntek a népszám erejének pusztá összeolvasását tartalmazni: e helyett valóságos leírásaivá váltak az egyes nemzeteknek. Egy ilyen népleírás — demografia — foglalkozik a népesség nembeli és korbeli viszonyaival, családi állapotával, nemzetiségével, vallásával, művelődési fokával; kutatja, mely foglalkozásokból tartja fen magát valamely nemzet és mily módon üzi kereseti ágait; érdeklődik a lakosság illetékességi és államisági viszonyai, holléte, származása, az iskoláztatás elterjedése, az iskolakényszer alkalmazása, a vak-ság, a siketnémaság, az elmebetegségek elterjedése és az egyének sok egyéb társadalmi állapotai iránt. Mint érdekes különlegességet fölemlíthetjük, hogy például Finnországban a törvénytelen anyák számát is kutatják, hogy Amerikában minden egyes embernek jövedelmét is összeírják, hogy Irországban az ezen országra nézve annyira fontos agrár-kérdések iránt is ez alkalommal keresnek felvilágosítást stb. Az egyénre vonatkozó ezen felvételeken kívül foglalkozik a modern népszámlálás a családok és háztartások összeírásával és a lakviszonyokkal is, egyes nagy városokban különös figyelmet fordítván a túlnépes lakásokra és a pinczelakásokra; foglalkozik a lakások nagyságával és fekvésével, a házak leírásával egészségi és építészeti tekintetben; egy szóval, látjuk, hogy a népszámlálás tulszerény elnevezése alatt valóságos népleírás értendő. Minden tizedik évben a föld kerekiségén létező művelt államokban egy 6—700,000, talán egy milliót számláló ügynökökből álló nagy hadsereg mozgósíttatik; e hadseregnek egyes csapatjai behatolnak a gazdagok palotáiba és a szegények kunyhóiba, a kórházakba, a fogházakba és a színházakba; megállítják a vándort utjában és a gyorsvontatot a sineken; fölkeresik a beduinokat Szahara-beli sátraikban és az amerikai indiánusokat wigwamjaikban; egy egységes, láthatatlan parancs szónak engedve, egységes terv szerint és körülbelül egy és ugyanazon időben fölveszik az összes emberiség nagy leltárát, készítik leírását minden egyes embernek, minden családnak, minden lakásnak, minden háznak, minden községnek.

A modern népszámlálás e szerint lényegesen különbözik azon kezdetleges népszámlálástól, melynek első nyomaival már Mózes öt könyvében (Numerus) találkozunk és mely még jelenleg is dívik a kevésbbé művelt nemzeteknél.

Értekezésem célja, hogy azon olvasóknak, kik e fontos forrás-munkákkal ritkábban foglalkoznak, ezek tartalmát némileg jellemezzem. De valahányszor oly jelenség jellemzésére kívánunk átmenni, mely fizikailag már át nem tekinthető, okvetlenül rá térünk a statisztika útjára. Nem csak az államoknak, de valamely nagyobb gyárnak vagy nagy terjedelmű üzletnek igazgatása is alig lehetséges valóságos statisztikai észlelés és következtetés nélkül; csakhogya legtöbb ember nem is tudja, hogy azon érvelések, melyek őt elhatározásaiban vezetik, tulajdonképen statisztikaiak. A népleirási irodalom magában, szintén egy ilyen fizikailag át nem tekinthető tömeget képez. Elöttem fekszik egy kis könyvtár, mely mintegy száz, nagyobbára vaskos folio kötetből áll, mely egy buzgó munkatársam összeállítása szerint több mint 50000 sűrűn nyomott, nagyobbára apró számokkal tele szedett, lapot tartalmaz! Ezen tömeg oly nagy, hogy abban statisztikai tájékozódás nélkül el nem igazodhatunk. Így keletkezett tehát ezen igénytelen kísérlet a statisztika statisztikájáról. Igen örülnék, ha az olvasó az ezen tárgyról koczkáztató rövid elmefuttatás elolvasása után tényleg határozottabb véleménynyel birna ezen műveletek terjedelméről, jelentőségéről és különösen arról, mily rangsort foglalnak el ezen tekintetben a különféle országok, — mi mellett azután nagyon is jogosult azon hazafias kíváncsiság, megtudni, valjon Magyarország a művelt nemzetek ezen szellemi versenyében hányadik helyen áll.

A midőn azon kérdés iránt akarnánk magunknak véleményt alkotni, mily fontosság tulajdonítható a különféle államok népszámlálási munkálatainak, eddigelé teljes hijában vagyunk az erre szolgáló helyes mértéknek. A felületes szemlélőre természetesen mindig hatással fog lenni a népszámlálási munkák külső megjelenése és mentül terjedelmesebb valamely ország népszámlálása, annál tartalomdúsabbnak is fogja azt tekinteni. A munkák behatóbb vizsgálata azonban csakhamar azon meggyőződésre vezet, hogy a népszámlálási munkák terjedelme szer-

felett apasztható és terjeszthető a szerint, a mint az illető adatokat kisebb vagy nagyobb országrészek szerint részletezik. A különféle feldolgozási rendszerek két szélső pontján áll egyrészt az egész országra vonatkozó, csupán összegből álló kimutatás, másrészt a községenkénti kimutatás. Ha megfontoljuk, hogy az egyes községek állapotának helyes ismerete mily nagy fontossággal bír a közigazgatásra, úgy csak örömmel üdvözölhetjük azon tényt, hogy a művelt országok nagy része, ezek közt hazánk is, legalább a legfontosabb népszámlálási eredményeket községenként is közli. Ámde a legkisebb község ép úgy megkívánja adatai számára az illető egy sornyi helyet, mint akár az egész ország főösszege, és így látni való, hogy az adatoknak községek szerinti közlése által az anyag — a községek száma szerint — 10—20,000-szeresére felduzzadhat. Az angol népszámlálásban egy vastag, 685 folio lapra terjedő kötet nem tartalmaz egyebet, mint a lakott, lakatlan és épülő félben levő házaknak, valamint a férfiaknak és nőknek létszámát, mely adat azonban nem csak minden egyes községről, hanem az Angliában létező számos különböző közigazgatási kerületről is egyenként van kimutatva. Pedig világos, hogy midőn az angol népszámlálás tartalmát valamely oly ország népszámlálásával akarjuk összevetni, mely eredményeit csak egy országos összegben tette közzé, tökéletes tévutra vezetnénk, ha az anyag terjedelme, ill. az adatok száma után itélnénk.

Ezen megjegyzés arra vezet, hogy a népszámlálási munkák tartalmának megbecslésénél a földrajzi és politikai alosztályozás által keletkezett anyag-szaporítás tökéletesen számon kívül hagyandó, hogy tehát minden adatot csak egyszer, azaz csak annyiban vegyünk számba, amennyiben az az egész országról ki van mutatva. Így jutnánk azon fogalomra, melyet demografiai elemnek lehetne nevezni és mely talán használható mértéket szolgáltatna a különféle államok népszámlálása becseinak megítélésére. Hogy ezen egységes mérték ellen is miféle kifogások volnának tehetők, arra később fogok visszatérni. Folytatván egyelőre a fentebbi magában véve talán nem egészen helytelen felfogást, próbáljuk annak alapján a civilizált emberiségről megjelent népleirási munkákat jellemezni. Mielőtt azonban az illető táblák tartalmának jellemzésére átmennénk, mégis előbb néhány pont iránt kell tisztába jönnünk. Valamint minden statisztikánál egyik fő ne-

hézséget képez a kétszeres és többszörös számlálások kikerülése, úgy a bennünket ezuttal foglalkoztató statisztikák statisztikájában — ezen, mondhatnók, második hatványu statisztikában, — szintén óvakodnunk kell ezen hibától és ezért világos, hogy a népszámlálási munkákban tiszta összeadás által előálló adatokat nem szabad újból számításba vennünk. Így pl. ha a korstatisztika száz korév szerint van kimutatva, ezt 100 adatnak igenis beszámíthatjuk: ellenben számon kívül kell hagynunk mindazon évötödös és évtizedes csoportosításokat, melyek a korelemek egyszerü összesítése által jönnek létre. Továbbá azt tapasztalhatjuk a népszámlálási munkák tanulmányozásánál, hogy ezeknek egyes részei nem az egész népességgel, hanem annak csak egy töredékével foglalkoznak; ez áll pl. a vakok, a siketnémák statisztikájáról, a betegek statisztikájáról, (mely melleleg mondvá, Irországon kívül csakis hazánkban vétetik föl), az Irországban azon kívül igen beható feldolgozott tanulók statisztikájáról, melylyel ez országnak terjedelmes népszámlálási munkája íveken át foglalkozik, a különféle intézetekben összeirt tanulóknak kor, felekezet és egyéb tekintetben való részletezésével stb. Az ilyen adatokat, melyek csak a népesség bizonyos töredékével foglalkoznak, szintén számon kívül hagyhatjuk.

Végül még egy megjegyzést.

A tengernyi táblás anyagnak átnézése alkalmával az ember akaratlanul is azon veszi magát észre, hogy azokat különböző természetük szerint csoportosítja. Azt hiszem, hogy ha valaki majd egyszer foglalkozik a tábla-szerkesztések, nem egészen érdeknélküli és logikai szempontból is vonzó, elméletével, a kész táblák tekintetében legalább is három csoportot volna kénytelen felállítani: 1. östáblákat, melyek az eredeti anyagot tartalmazzák; 2. viszonylagos számok tábláit, melyek az ős számok adatait bizonyos alapszámok rész-értékeiben mutatják ki. (A népszámlálási munkákban ily alapszám rendszeren csak kettő van, u. m. az állam területe és a (község-, megye- vagy országbeli) lakosság főösszege. Ez utóbbinál az arányszámok rendszeren 10,000—100,000 lakóra számíttatnak); 3. combinativ táblák. A számsorok magukban ugyanis csakis tényeket tartalmaznak: az okszerűséget még ki kell olvasni belőlük. Ezen okszerűség kitalálására azonban, a mi úgy a statisztikában mint minden más tudományban a kutatás leg-

Áttekintő táblázata azon melyek az európai államok és az észak-amerikai

Megfigyelendő körülmények	Finnország	Svédország	Norvégia	Dánia	Németország	Poroszország	Bajorország	Szászország	Württemberg	Baden
	XII./31 1865	XII./31 1870	XII./31 1875	II./1 1880	XII./1 1875	XII./1 1880	XII./1 1875	XII./1 1875	XII./1 1875	XII./1 1875
A. Lényeges adatok, melyeket a pété-										
a) Kereszt- és családnév	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
b) Nem	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
c) Kor ²	1	É	É	1	É	N	N	N	N	N
d) Viszony a családfőhöz.	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1
e) Családi állapot	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
f) Foglalkozás ⁵	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
g) Vallás	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
h) Nemzetiség (nyelv).	1	1	1	—	—	—	—	anya nyelv	—	—
i) Írás és olvasás ismerete	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
j) Illetőség	—	1	—	—	1	1	1	1	1	1
Szülőhely (ill. ország).	—	1	1	1	—	1	1	1	1	1
k) A tartózkodás módja (tartama)	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1
u. a. a távollétről	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1
Rendes tartózkodási hely	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
l) Vakság	—	1	1	1	—	—	—	1	—	—
Siketnémaság	—	1	1	1	—	—	—	1	—	—
Hülyeség	—	1	1	1	—	—	—	1	—	—
Elmebetegség	—	1	1	1	—	—	—	1	—	—
B. Adatok, melyeket a										
Mellékfoglalkozás	—	—	—	—	1	—	1	1	1	1
Súlyos betegségek	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Elemi iskolák tanulói	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
A házastársak rokonsága	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Lelenczek	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
C. Egyéb föl-										
A távollévők tart. helye	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1
Az ideiglenesen jelenlevők ren-	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1
des lakhelye	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hajadon anyák	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Siketek	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
A házasság éve	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Némák	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bénák és nyomorékok	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Görvélyesek	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
A hadi kötelezettség betöltése	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
A távollét oka	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1

¹ Az a) b) c) stb. betűk a pétérvári határozatok ugyanazon jelzéseinek felelnek meg.
² N = születésnap, É = születési év, 1 = kor. — ³ Az első hónapra nézve: a születési nap. —
⁴ Nem a háztartási főnökhöz való viszonyt, hanem a rokonságot kérdezik. — ⁵ 1 = foglalkozás és munkaviszony (mester, munkás sat.) — ⁶ Nem a fajt, hanem a beszélt nyelveket kérdezik. —

demografiai adatoknak,
Egyesült Államok népszámlálásaiban fölvetetnek.

XII./ ₁ 1875	Hessen
XII./ ₁ 1875	Oldenburg
XII./ ₁ 1875	Mecklenb.
IV./ ₂ 1871	Anglia és Skócia
IV./ ₂ 1871	Irország
XII./ ₁ 1869	Németalföld
XII./ ₃₁ 1866	Belgium
1866. ápril május	Franciaország
1876. decz.	
XII./ ₃₁ 1877	Spanyolország
XII./ ₃₁ 1871	Olaszország
XII./ ₁ 1870	Svájc
XII./ ₃₁ 1869	Ausztria
XII./ ₁₁ 1880	
XII./ ₃₁ 1869	Magyarorsz.
XII./ ₃₁ 1880	
1874. decz.	Szerbia
VI./ ₁ 1870	Amerikai Egyesült államok

vári nemzetközi statisztikai kongresszus kötelezőknek nyilvánított.¹

1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	a)
N	N	N	1	1	N	N	É	É	1	1	N	É	É	⁸ 1	N	1	1	1	1	1	b)
1	1	1	1	1	1	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	c)
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	d)
I	I	I	1	1	1	I	I	I	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	e)
1	1	1	—	1	1	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	f)
—	—	—	—	1	—	⁶ 1	—	—	1	—	1	—	⁹ 1	—	¹⁰ 1	¹² —	—	—	—	—	g)
—	—	—	—	1	—	1	1	—	—	1	—	—	1	—	1	1	1	1	1	1	h)
1	1	1	—	—	—	—	1	1	1	—	1	1	⁷ 1	1	1	—	—	—	—	—	i)
1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	j)
1	1	1	—	1	1	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—	k)
—	—	—	—	1	—	1	1	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	1	—	1	1	1	—	1	1	{ 1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—	l)
—	1	—	1	1	1	—	1	1	{ 1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—	—
—	—	—	1	1	—	—	1	1	{ 1	—	—	—	1	1	1	1	—	—	—	—	—
—	—	—	1	1	—	—	1	1	{ 1	1	—	—	1	1	1	1	—	—	—	—	—

nemzetközi kongresszus figyelembe vételre ajánlott.

[illegible]

vett kérdések.

1	1	1	—	1	1	1	—	—	1	—	—	1	1	1	1	1	—
1	1	1	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—

⁷Jelzendő vala, valjon az illető a községhez tartozott-e vagy nem, és az idegenekre nézve, a jegyzetek rovataiban, az országot. — ⁸ Mennyire lehetséges, megjelölendő a na.p. — ⁹ Társalgási nyelv. — ¹⁰ Anyanyelv, ezen kívül az ország nyelveinek ismerete. — ¹¹ Csupán Skóciában. — ¹² 1865-ben a nemzetiség is felvétellett.

magasztosabb célját képezi, a táblákat meg kell szólanulítani; ez pedig csak úgy lehetséges, ha valamely statisztikai ténynek azon változásait vizsgáljuk, melyeknek ez, az arra befolyással bíró körülmények változásával ki van téve. Valamint a vegytanban, úgy a statisztikában is a meglevő elemeket, mint ezt Liebig jegyzé meg Engel statisztikai munkájáról, kölcsönös reagálásnak kell kitenni, azaz itt is alkalmaznunk kell Baconnak azon szelleműs észrevételét, hogy a természetet a kísérő körülmények változtatása által kell az igazság bevallására mintegy kényszeríteni. Emez egymásra hatása a különféle statisztikai elemeknek azonban ismét táblás alakban történik. Ezen táblákat értem a kombinatív táblák kifejezése alatt. A tábláknak ezen faja, melyeknek válfajokra való felosztása jelen eszmeifuttatásom szűk körén túlmenne, egyes népszámlálási munkákban, különösen azokban, melyek a száraz eredmények mellett azok magyarázatát is nyújtják, elég gyakoriak. Világos, hogy a mi célunkra a tábláknak ezen három rendbeli csoportjából csak az elsőt, t. i. az öt táblákat vehetjük figyelembe.

Mindenekelőtt, hogy az olvasót a népszámlálások alkalmazásával számbavehető körülmények iránt tájékoztassam, a 348 és 349. lapokon levő táblázatban áttekinthető összeállítását nyújtom mindazon szempontoknak, melyek Európának összes államaiban és az észak-amerikai Egyesült-Államokban felvételtek. Ezen szempontok három osztályba vannak csoportosítva: a főszűly az első csoporton fekszik, mely azon kérdéseket tartalmazza, melyek felvétele a statisztikai kongresszusok legutolsó határozatai értelmében minden országra kötelező; a másodikba tartoznak azok, melyek felvétele a kongresszusok által ajánltatott; a harmadikba azok, melyeket egyes államokban ezen kívül még felvettek.

Midőn mármost a művelt államok népleirási munkáit ez irányban vizsgáljuk, csakis az e táblán foglalt, azaz csakis azon adatokra fogunk szorítkozni, melyek az emberekre vonatkoznak, míg ezek közül is egyelőre számon kívül hagyván a foglalkozásokra vonatkozó részeket. Egy efféle vizsgálata a művelt államok állapotáról létező népleirási munkáknak azon eredményre vezet, hogy ez országok a tökély nagyon különböző fokait mutatják fel. Kúba szigeten például a népszámlálás mindössze csak 4 demografiai elemre szorítkozik, u. m.

a belföldiek és külföldiek megállapítására, mindegyik osztály nem szerint. Portugalia népleírása 94, Görögorszáé 116 ily demografiai elemet mutat fel. Alább közlöm a rendelkezésemre állott és meglehetősen teljesnek mondható népszámlálási világirodalomnak ez iránybani statisztikai jellemzését. Kitűnik abból, a mi bennünket magyarokat első sorban érdekelhet, hogy hazánk népszámlálási leírása gazdagság tekintetében eléggé kedvező képet mutat: hazánk azon csoportjához tartozik az országoknak, melyeknek népleírása ezernél több demografiai elemet tartalmaz, a mi különösen a nemzetiségi statisztikának nagy előszeretettel történt feldolgozásának tulajdonítandó. Meglepetéssel fogjuk tapasztalni azt is, hogy két állam, mely a statisztika terén máskülönben legelső rangot foglal el, mely úgy kormánya, mint tudósainak működése által a statisztikát századok óta nagy mérvben vitte előre, a népszámlálási tökély tekintetében meglepően kedvezőtlen helyet foglal el; értjük itt ugyanis Nagybritanniát és Franciaországot, mely országok évtizedek óta nem tartottak lépést azon haladással, mely a népszámlálási technika tekintetében Közép-Európában már néhány évtized óta észlelhető, és mely különösen azon nagy reformokra vezethető vissza, melyekkel *Quetelet* Belgiumban a 40-es években fellépett. A német statisztika a tökélynek sokkal magasabb fokán áll. Számlálási technikájának megítélésénél nem szabad szoritkoznunk a német császárság statisztikájának elemzésére. A német császári statisztikai hivatal sok tekintetben önálló forrásmunkákat nyújt: a népszámlálás tekintetében azonban, a fennálló törvények értelmében, csupán arra szoritkozhatik, hogy azon statisztikai járulékokat, melyeket az egyes önálló országok a birodalmi statisztika számára szolgáltatni kötelesek, egy összképbe összefoglalja. Ezen, a birodalmi statisztika céljaira nyújtandó járulék, közös magvát képezi az egyes német államok statisztikájának, de minden egyes nagyobb állam saját országának leírásában jóval túlterjeszkedik ezen minimális munkateljesítésen. A német népszámlálási technikatökélye tehát az egyes államokban bírálandó meg. Egészben véve kutatásunk azon eredményre vezet, hogy az összes népszámlálási irodalomban leggazdagabbnak tekinthető a svájci, melyet *Kummer* igazgatónak köszönünk, második sorban pedig egy német államé, Bajororszáé, melyet *von Müller* szerkesztett;

harmadik sorban következik a Grimshaw által szerkesztett irországi munka, negyedikben a Kiaer által szerkesztett norvég munka.

Íme a szabatos számadatok:

Demografiai elemek száma

a következő államok népszámlálási munkálataiban:

(a foglalkozási statisztika kivételével).

1. Svajcz	7533	19. Baden	1070
2. Bajorország	4479	20. Dánia	911
3. Írland	3536	21. Elsass és Lotharingia .	729
4. Norvégia	3117	22. Éjszakam. Egy. Államok	690
5. Keletindia	2120	23. Poroszország	683
6. Finland	1624	24. Livland	621
7. Magyarország	1618	25. Skócia	614
8. Esthland	1526	26. Hessen	590
9. Svédország	1505	27. Német birodalom . . .	478
10. Oldenburg	1462	28. Franciaország és Algier	355
11. Szász-Weimar	1461	29. Spanyolország	321
12. Olaszország	1395	30. Anglia	249
13. Ausztria	1391	31. Argentina	127
14. Németalföld	1340	32. Görögország	116
15. Belgium	1280	33. Portugal	94
16. Mecklenburg-Schwerin .	1156	34. Cuba	15
17. Szász királyság	1150	35. Fillippinek	6
18. Württemberg	1132		

Szándékom volt a foglalkozási statisztikát ugyanezen mód szerint elemezni; ez néhány országnál azonban annyi nehézségbe ütközött, hogy előbb hosszú értekezést kellene előkészíteni, melyben a népszámlálásoknak ezen egészen sajátos fejezetének feldolgozási elvei megvitatnának. Annyit azonban mégis föl kell említenem, hogy azon esetre, ha a népszámlálási munkák megítélésénél még számba kívánjuk venni — a mint ez illenék — azon gondot is, melyet a foglalkozásoknak kiváló fontosságú fejezetére fordítottak, úgy ezáltal az egyes országok érdemsorozata tetemesen megváltozik. Igaz, hogy Kubán és a Fillipineken semiféle foglalkozási statisztikát nem készítettek, hogy Spanyolország is csak 45 demografiai elemmel, de még Magyarország is csak 97 elemmel, Franciaország is csak 270-el szerepel, Ausztria sem többel, mint 338-al. Íme azonban Írország, melynek foglalkozási statisztikája *tizenegyzernél több* egységet tartalmaz!

És ime a mindnyáján túl tevő német birodalomnak foglalkozási statisztikája. Vezéreltetve azon szándéktól, hogy e nagy művelet által az ország kereseti forrásaiba, a munkások, az aggok és keresetre képtelenek állapotába, a kisipar, a gyári ipar belviszonyaiba, a részvénytársaságok jelentőségébe, de mindezen felül még a földmivelők helyzetébe is bepillantást nyerjenek, és támogatva e nagyszabásu vállalatban Bismarck kanczellárnak sokoldalú gazdasági tervei által: a császári statisztikai hivatal oly foglalkozási statisztikával gazdagítja az irodalmat, mely e téren a német alaposságnak maradandó emléke leend. Németország foglalkozási statisztikája nem kevesebb, mint 10 vaskos kötetet képez, a benne tartalmazott elemek mennyisége pedig számításom szerint 32124-et tenne! *) Hozzáadván ehhez a népességi statisztikában közölt adatokat, még a legkisebb német állam népszámlálása is mintegy 33000, a legbővebben feldolgozott bajorországi népszámlálás pedig közel 37000 demografiai egységet képvisel.

Ime a foglalkozási statisztika tekintetében legelső helyen álló népszámlálások statisztikai értékebecslése:

Teszen az egységadatok száma:

	A foglalk. statisztikában.	Hozzáadva a demografiai részt.
A német birodalomban . .	32124	32714—36603
Irlandban	11044	14580
Éjszak-Amerikai Egy. Áll.	3445	4135
Svájcban	3212	10745
Esthlandban.	2928	4454
Finlandban	1972	3596
Svédországban	1250 **)	2755.

Ezek után tehát mondhatjuk, hogy manap a szűkebb értelemben vett demografiai népleírás tekintetében Írország statisztikája áll első helyen, míg az inkább nemzetgazdasági jelentőségű foglalkozási statisztika tekintetében Németországé az elsőség. Ami a magyarországi népleírást illeti, az a foglalkozási

*) Nem is számítva e mellett az agrárstatisztikát, valamint az agastyánokkal és az özvegyekkel foglalkozó szakaszt, melyek, minden gazdaságuk mellett, mégis csak részlet-kidolgozásoknak tekintendők.

**) Norvégia foglalkozási statisztikájának gazdag, de bonyolódottnak látszó feldolgozási rendszere tanulmányozásával, nyelvismeretem hiányossága következtében, kénytelen voltam felhagyni.

statisztika terén még csak kezdő állapotban van — mint ez különben, tekintettel állami és közigazgatási ujjaszületésünk rövid idejére, nem is lehet meglepő; annál kedvesebb elégtételül szolgálhat azonban, hogy a szűkebb értelemben vett demografiai népleírás terén, rövid idő alatt annyira haladtunk, hogy 35 állam közt már hetedik sorban következünk.

Az országos statisztika mellett az utóbbi időben utat tör magának a nagyvárosi statisztika is. Nemcsak hogy az országos statisztikában a nagy városok állapotait különváltan kezdik kimutatni, hanem keletkeznek folyton városi statisztikai hivatalok is. Mint sok más tudományos kérdésben, úgy itt is a lökés Franciaországból eredt, hol már e század elején alapítottak városi statisztikai hivatalt, annak első igazgatójának nem kisebb embert mint *Fourier*-t, a híres fizikust, nevezvén ki. Azóta a városi statisztikai hivatalok száma, különösen Németországban és Olaszországban, terjedt. Ausztriában hat létezik. Hazánkban 1869-ben teremtték a fővárosi statisztikai hivatalt; azonkívül létezik egy Pozsonyban is; Kolozsvártt és Szegeden pedig szintén szóba jött ily hivatal felállítása.

A városi statisztikai hivatalok munkálatai rendszerint részletesebbek, mint az országos munkálatok. Kell is, hogy ez így legyen: az életviszonyok a nagy városokban sokkal bonyolultabbak, a felmerülő közigazgatási problémák sokkal számosabbak mint a vidéken és ennek természetes következménye, hogy a nagyvárosok statisztikájának sokkal bonyolultabbnak kell lennie. Hozzájárul még azon körülmény is, hogy a nagyvárosi statisztika létjogának épen főczime a belterjesebb működés. Számos oly társadalmi kérdés, mely az egész ország nagy terjedelmében megfigyelhető és tanulmányozható nem volna, a nagy városok szűkebb területén belül igenis hozzáférhetővé válik. Az ezen sorok írója által szerkesztett utolsó budapesti népszámlálás pl. 10,000 demografiai, sőt ha hozzávesszük a foglalkozási statisztikát, 15,000 demografiai elemet tartalmaz. *)

*) Ha e munka előszavában arról van szó, hogy az 85,000 új tény tartalmaz a főváros viszonyairól, úgy ezen eltérés magyarázatára arra kell utalnunk, hogy tekintettel — az egyes kerületeknek különböző jellegére és önálló közigazgatási életére — szükséges és érdemes volt az adatoknak nagy részét minden kerületről külön-külön kimutatni; a fentebbi számításnál

Az országos népszámlálási munkáknak két ízben való tanulmányozása oly fárasztó munka vala, hogy arra csakis azon érthető inger csábithatott, melyet valamely új módszer ismeretlen eredményeinek fölismerése szokott az emberre gyakorolni. Arra azonban, hogy még a városi népszámlálásokat is hasonló irányban átnézzem, sem kitartásom, sem időm már nem volt. Az igazság és a kollegiálitás ellen vétenék azonban, ha e helyen ki nem emelném első sorban *Berlin* városának *Böckh* által szerkesztett népszámlálási munkáját, mely a budapestinél kétségkívül gazdagabb, és mellette a bennünket mindig különösen érdeklő *Bécs* városának *Szedlacsek* által szerkesztett népszámlálását. Még csak néhány éve, hogy Bécs város tanácsa, midőn statisztikai hivatalának ujjaalakításával foglalkozott, a budapesti hivatalt választá mintaképülés *Josephy* tanácsnokot e célra küldte ki fővárosunkba. Ma már oly népszámlálási munkával áll elő e hivatal, mely ugy annak, mint Bécs városának — mely a pusztta feldolgozásra teljes 16000 forintot áldozott! — valóban nagy becsületére válik.

A népszámlálási statisztikáknak efféle statisztikája talán nem volt egészen érdektelen és minden más egységes mérték hijában talán jellemző is. Mindazonáltal nem lehet tagadni, hogy az alap a melyre álltunk, nem minden tekintetben megfelelő. Ha ugyanis közelebbről nézzük, miféle munkálatoknak tulajdonítandó a demografiai elemek számának szaporodása, azt tapasztaljuk, hogy vannak bizonyos fejezetek, melyek természetüknél fogva igen sűrű alosztályozásokra vezetnek, melyek tehát, különösen midőn más tényezőkkel kombinaczióba hozatnak, nagy ugrásokban, hirtelen módon növelik az elemek számát. Ilyen

azonban, mint említettük, a közigazgatási alosztályozás által keletkezett adatszaporítás számba nem vétetett és így mindazon adatok, melyek a tiz kerület mindegyikéről ki vannak tüntetve, a fentebbi statistikában csak egyszer vétetnek számba. Hozzájárul továbbá, hogy az egész foglalkozási statisztikának terjedelmes, egy egész kötetet tartalmazó táblázatait a fentebbi becslésnél szintén számon kívül hagytuk; szintugy mindazon adatokat, melyek nem a népességre, hanem a házakra, vagy utcákra vagy lakásokra vonatkoznak, (így pl. az 1. kötet 27-dik táblája egymaga mintegy 3000, a lakásokra vonatkozó adatot tartalmaz, melyekből azonban csak két adat vonatkozik a népességre és így ezen tábla csak két adattal gazdagítja a fentebbi felsorolást.)

fejezet gyanánt mindenek előtt a foglalkozási statisztika jelzendő. A foglalkozások száma százakra rug, sőt a feldolgozónak nagyobb részletezési hajlama mellett mintegy végtelenbe szaporítható. Így pl. Franciaországban csakis nagy csoportok szerint dolgozták fel a foglalkozásokat és így a foglalkozási egységek száma csak 27-et tesz. Olaszországban 56 foglalkozással találkozunk, Magyarországon 48 férfi- és 49 nő-foglalkozással, tehát összesen 97-el; ezzel szemben az észak-amerikai Egyesült-Államok 265 tétel szerint haladnak, Írország 621 szerint; Budapest főváros statisztikája 241 férfi- és 135 női, összesen tehát 376 foglalkozást tüzetesen tárgyal kor, nemzetiség, műveltség stb. szerint, de ha számba vesszük azon foglalkozásokat is, melyekből — a legtöbb ország, így pl. Észak-Amerika módjára — csakis néhány főbb adat közöltetik,*) az ezret is túlhaladjuk. A foglalkozásokra különben a jel en vázlat csak melleleg terjedt ki. Kiemelhető azonban a népszámlálásnak egy másik, bár kevésbé de mégis magában elég szapora fejezete, t. i. a kor. Ha a kort egyes korévek szerint osztályozzuk, ez már is 100 egységet ad; hozzá járulván a kor statisztikájának nemek szerinti részletezése, mint ez illik és általában divik, ez már 200 elemet állít elénk; ha már most ezen 200 elemmel akármily más tulajdonságot kombinálunk, pl. a családi állapot négy osztályát (nőtlen, nős, özvegy, elvált), ez máris 800-ra szaporítja az adatok halmazát. Tényleg pedig éppen ezen kombinációk okozzák a demografiai elemek felszaporodását; így pl. Bajorország leírása jórészt éppen azért gyűlt oly nagy tömegre, mert e 800 elemet még kül- és belföldi szerint, valamint ezen elemek mindegyikét még polgári és katonai lakosság szerint is feldarabolta; a Svajczi pedig azért, mivel a házaspárok korviszonyait is feldolgozta: ha ugyanis a házasságban élő férfiak kora egyes korévekre bontatik fel és minden korév ismét kombináltatik a hitves-társaknak ugyancsak egyes korévek szerinti statisztikájával, ezen egy művelet által — mely igaz, igen nagy

*) Sok országban egy-egy foglalkozásról csak annyi mondatik, hány személy élt belőle; itt tehát annyi az elem, ahány a kimutatott foglalkozás. Ha mármost valamely országban sokfelé részletezik a foglalkozásokat, minden egyes ágat pedig kombinálják, mondjuk 10 korosztállyal, 3 családi állapottal, mindezt pedig nemek szerint mutatják ki, látni való, hogy ezáltal a demografiai elemek száma ezrivel szaporodik.

fáradtságot képvisel, a mennyiben a lakosságnak tetemes részét kellett ez irányban feldolgozni — könnyű szerivel 1—2000 elemmel szaporítható a népszámlálási anyag. Ily körülmények közt az előbbieken megkísérlett statisztikai összeállítás, bár attól egy bizonyos irányban tájékoztató hasznát elvitatni nem lehet, még sem mondható minden tekintetben jellemzőnek, és éppen ez a körülmény indított arra, hogy még egy második mértéket is keressek és annak segélyével az összes népszámlálási munkát másodizben átnézzem.

Ezen mértéket, melynek alapjául tehát okvetlenül nagyobb egységet kell választanunk, abban véltem találhatni, ha egyrészt szemügyre vesszük, miféle szempontok lettek valamely népszámlálás alkalmával figyelembe véve, és ha második sorban azt kutatjuk, hogy ezen szempontok milyen sajátos kombinációkba kerültek más szempontokkal, (a nélkül, hogy e mellett a kombinációk által keletkező osztályzatokat számba vennők.) Így pl. ha a kor valamely országban fölvetetett, ezt *egy* nagy egység gyanánt számítanók be, (tekintet nélkül arra, valjon a feldolgozásnál évtizedek, évtödök vagy egyes korévek szerint haladtak-e;) ha a házaselek korviszonyait feldolgozták, ez ismét *egy* nagy egység gyanánt számítana, és így tovább.

Mielőtt az ezen második módozat segélyével nyert eredményeket ismertetnők, kell, hogy itt némi figyelmet fordítsunk az eljárás módszerének megállapítására. Különbség teendő ugyanis abban, valjon két szempont egymás mellett, vagy egymással kombinative van-e feldolgozva. Így pl. különbséget tesz, ha egyrészt azt tudom: hány házas és hány nem házas ember, másrészt meg hány férfi és hány nő valamint azt is, hány 20, hány 30, 40 stb. éves van az országban, — vagy pedig, ha azt tudom, hogy a férfiak között hány volt a nő, hány a nőtlen, és a nők között hány a férjes, hány a hajadon és ha ezen négy osztály *mindegyikéről* azt is tudom, hány volt a 20, 30, 40 stb. éves.

Ezen különbségnek az általunk megkísérlelendő statisztikában is kell kifejezésre jutnia, és azt hisszük, hogy helyes uton jártunk, midőn ily kombinatív feldolgozások értékét azon szabályok szerint állapítjuk meg, melyeket a matematikai kombináció tana e tekintetben nyújt. Midőn pl. valamely országban háromjelenség külön-külön képezi a feldolgozás tárgyát (mint a fent említett első példában), ez természetesen csak három egység

gyanánt számítható; de ha ezen szempontok kombinációja párosan történt volna, úgy ez három elem (a b c) páros kombinációjának felelne meg, t. i. $\frac{3 \cdot 2}{1 \cdot 2} = 3$ (t. i. a b, a c, b c); a fenti példában tehát találatnánk: 1) a kor, 2) a nem és 3) a családi állapot eleme; ezen kívül még: 4) a kor nem szerinti, 5) a családi állapot nem szerinti, és 6) a családi állapot korszerinti feldolgozása; így tehát ilyen esetben a három egyszerű egységen kívül még három kombinatív egységről lesz szó. *) Ha pedig ezenfelül a három elem még hár-

*) Arra az esetre tehát, ha csak két egységet akarunk egymással kombinálni, pl. a családi állapotot a nemmel, a következő eredményeket kapjuk:

	Családi állapot (a)	Nem (b)	
Családi állapot (a)	1	2	
Nem (b)	(2)	3	= 3 kombináció (a, b, ab).

Ha ellenben a fenti két egységhez még egy harmadik, előbb még fel nem dolgozott egységet, pl. a kort vesszük, úgy arra az esetre, ha ez a három szempont önállóan dolgoztatik fel, ez három egységnek tekintendő; de ha a három szempont egymással kombináltatik, úgy ezáltal három újabb kettős kombinációt és egy hármas kombinációt kapunk, a mint ezt a következő táblázat mutatja:

	Családi állapot (a)	Nem (b)	Kor (c)	
Családi állapot (a)	(1)	(2)	4	} összesen tehát három újabb kombináció és 7) egy hármas kombi- náció (azaz: ac, bc, c, és abc.)
Nem (b)	(2)	(3)	5	
Kor (c)	(4)	(5)	6	

Ha ellenben a tábla szerkesztésénél nem két már feldolgozott egységhez (a, b) egy harmadik még ismeretlen egységet (c) veszünk, hanem három egészen új, eddig fel nem dolgozott szempontot (d e f) pl. a műveltségi fokot, foglalkozást és születési helyet kombináljuk egymással, úgy ez által, miként a két fentebbi kombinációban együttvéve, 3 egyes, három páros és egy hármas, összesen tehát 7 kombinációt kapunk, t. i.

	Műveltségi fok (d)	Foglalkozás (e)	Születési hely (f)	
Műv. fok (d)	1	2	3	} összesen három egyes, három páros és egy hármas kombináció, (azaz: d, e, f, de, df, ef és d e f.)
Foglalk. (e)	(2)	4	5	
Szül. hely (f)	(3)	(5)	6	

Az eljárás tehát röviden az: a hány kombináció (ill. önálló elem), annyi »kombinatív egység.« Ha az elemek előbbi táblákban már feldolgoztattak, az ez alkalommal már beszámított kombinatív egységek leszámítandók. Az így nyert összeg még 1-el szaporítandó, mivel t. i. magát a nyers népszámot (minden egyéb részletezés nélkül) tartalmazó népszámlálási munkákat legalább is egy egységgel kell jelezni.

masával is van kombinálva (a b c) t. i. ha mindkét nemnek minden korosztályáról (a b) még a családi állapot is van kimutatva, ez egy hetedik kombinatív egységet szolgáltatna.

Ha mármost az utolsó népszámlálások irodalmának alkotó rendszereit ezen szempontból vizsgáljuk át, úgy az esetre, ha a foglalkozási statisztikát is vesszük tekintetbe, első helyen állónak találjuk a német statisztikát; itt ugyanis a foglalkozási statisztika huszonegy nagy kombináció szerint halad, mi által pl. Bajorország népszámlálása, melynek demografiai része 25 egységet mutat fel, egészen 46 fokig emelkedik. Második sorban következik az irországi statisztika 17 foglalkozási és 28 demografiai, összesen tehát 45 egységgel. A harmadik hely talán a Svajcztot illethetné 11 foglalkozási és 28 demografiai, tehát együtt 39 egységgel.

Azonban, mint említém, nem volt módomban a foglalkozási statisztika feldolgozási rendszereit végig tanulmányozni, és így inkább csak a demografiai részre szoritkoztam. Midőn tehát még csak futólag akarom érinteni, hogy Budapest főváros utolsó népszámlálási munkájában a foglalkozási statisztika 28 kombinatív egység szerint van feldolgozva és hogy így a demografiai résznek 90-re rugó egységével együtt, fővárosunk népszámlálásának ezen két része (a ház, lakás és lakviszony statisztikája mellőzésével) *nem kevesebb, mint 118 kombinációra van alapítva*, áttérek azon tervek jellemzésére, melyeken a különféle országok népszámlálásának demografiai része alapszik.

Ezen alkalommal azon, reánk magyarokra felette kellemes eredményre jutunk, hogy a *Keleti* által szerkesztett 1881-diki magyar népszámlálás az, mely demografiai tekintetben a leggazdagabb. Azáltal ugyanis, hogy különösen a nemzetiségek és a beszélt nyelvek statisztikája a legkülönfélébb kombinációknak vettetett alá, ezen munka alapkombinációinak száma 30-ra rúg, míg a hozzá legközelebb álló skótországi számlálás már csak 29, az írlandi és az éjszak-amerikai már csak 28-at számlálnak.

Ime a világ népszámlálásainak rangsorozata az alapkombinációk száma szerint:

Első csoport: legalább 25 egység.

- 30: Magyarország,
- 29: Skócia,
- 28: Írország, Északamerika egyesült államai,
- 27: Svajcz,
- 26: Esthland,
- 25: Bajorország.

Második csoport: 24—20 egység.

- 23: Finland. Livland,
- 22: Keletindia,
- 21: Olaszország,
- 20: Svédország, Oldenburg.

Harmadik csoport: 19—15 egység.

- 18: Württemberg, Szászország,
- 17: Poroszország, Ausztria, Hessen, Mecklenburg-Schwerin, Szász-Weimar, Argentínai köztársaság,
- 16: Elsass és Lotharingia, Baden,
- 15: Franciaország és Algier, Németalföld, Esthand.

Negyedik csoport: 14—10 egység.

- 14: Német birodalom, Spanyolország,
- 12: Anglia,
- 11: Portugal.

Ötödik csoport: 10-nél is kevesebb egység.

- 7: Görögország, Cuba, Filippinek.

Ily módon tehát sikerült volna két mértéket találni ama nagy műveletek megbecslésére, melyek a statisztikai tudománynak legbecsesebb, mindenestre legfáradságosabb és legköltségesebb termékeit képviselik. *) Egy első, mintegy psychophyzikai kísérlet ez, az értelmi munkát és szellemi fáradságot számbeli értékekre redukálni és így ezen értelmi termékeknek nemcsak szabatosabb méltatására, de egymás közt való összehasonlítására is eljutni.

Kétségtelen, hogy hozzávető ítélet a nélkül is volt lehetséges és bizonyos, hogy országot országgal, várost várossal amugy is szoktak párhuzamba állítani: ámde kétlem, hogy az így nyert íté-

*) A költség tekintetében legyen elegendő arra utalni, hogy az egy. amerikai Egyesült Államok népszámlálása 3.860,068 dollár és 67 cent.-be, tehát 7.720,000 arany forintba került!

let oly szabatos, hogy az összehasonlítás oly általános lehetett volna mint a fent említett mérő-módszer alapja. Hogy demografiai tekintetben talán az irországi statisztika a leggazdagabb hogy a foglalkozási statisztika terén a német birodalomé az elsőbbség, hogy hazánk statisztikája ez utóbbi tekintetben még nagyon kezdetleges, míg néprajzi tekintetben felette gazdag: azt már azelőtt is így képzeltem. De ez ítélet mégis csak egyéni vala, objectiv bizonyítékra nem hivatkozhatott. A most alkalmazott módszerek az egyéni hajlam befolyásától egészen ment, objectiv mérőeszközt nyújtanak. És ha még a szélsőségeket ily statisztikai mérőeszköz nélkül is megbecsülhetnők, ugyan ki volna képes finomabb különbségeket nélküle megállapítani? ki volna pld. annak megmondhatója, vajon a számbavehető 35 ország közül melyik áll 15-, 16-, 17-dik stb. helyen?

Különben talán fölösleges is a mérő módszerek nagy előnyeit még külön bizonyítani, oly korban, mely annak segélyével nemcsak a természettudományokban ért el oly világraszóló eredményeket, hanem mely azt a statisztikában még a társadalmi életre és annak alkotó ereire, de a psychophysikában még az értelem és az öntudat rejtélyes mozzanataira is alkalmazza. Talán inkább volna helyén ily mérési eljárások tulbecslése ellen szólni, különösen ott, hol - mint a jelen esetben is — a szellemi élet imponderabilitásának a mérlegelésnek alávetendők. De az olvasó e ehé zségeket kétségkívül már maga is veté latba a javasolt mérési módok ellen. Az alkalmazott két módszer, bár egészben véve eléggé összhangzó, de egyes részletekben mégis eltérő eredményei, már isfölvívják figyelmüket arra, hogy ily szellemi jelenségeknél nem minden mérhető. A második sorban alkalmazott módszer inkább az általános koncepció bátorságát, az első inkább a koncepció részletezésére fordított gondot jellemzi. De ki méri az alapadatok helyességét, a feldolgozás megbízhatóságát, ki az irányzókül elfogadott alapkombinációk minőségét, belbecsét? Az egyik mű tartalmazhat számos, de fölösleges szempontot, a másik keveset, de eredetit és fontosat: a statisztikai módszer pedig — csak quantitásokat állapítván meg, nem kvalitásokat — mindig amannak ítélne oda a koszorút.

Mindezek szem előtt tartása daczára, azonban mégis valószínű, hogy a javasolt módszert, mely e tárgyat habár nem is

minden, de mégis egynehány oldalról megvilágítja, mégis haladásnak lehetne tekinteni azon mostani állapottal szemben, hol minden teljes homályba van burkolva, és mindenki csakis egyéni benyomásai szerint tapogatódzhatik. Valjon csakugyan helyesnek fogják-e tekinteni a javasolt mérési módszert, annak legvilágosabb jelét találandjuk azon körülményben, valjon jövőre elfogadják-e azt a statisztikusok vagy nem? Én remélem, hogy igen; de ez esetre kívánnám, hogy ezentul maguk a statisztikai hivatalok fognának majd fáradságuk tudományos súlyáról ez alapon beszámolni. Éppen ezen reményben követém el azon mulasztást, hogy a nagyvárosok népszámlálásaival, valamint a foglalkozási statisztikával már nem foglalkoztam. Mint említém, 50,000 lap táblás szedés áttanulmányozásáról volt szó! Ha valahol, úgy itt helyén volna tehát a munkamegosztás elve. Csakhogy aztán a statisztikáknak ilyféle statisztikai mérlegelése azon irányba ne sodorja a statisztikai feldolgozásokat, hogy már eleve is folyton a reájuk váró statisztikai megbírálás felé pislogjanak, és hogy a számlálási munkákat, a végmérleg javítása kedvéért, inkább quantitative mint qualitative latba eső kombinációkkal és táblázatokkal ne szaporítsák!

Az országgyűlési választók statisztikája.

A politikai élet statisztikájának művelését újabb időben mindinkább fölkarolja a hivatalos statisztika, a mely ez által még korántsem elegendik a politikai élet harczaiba. A politikai élet statisztikájának egy legérdekesebb része az országgyűlési választások statisztikája.

Az országgyűlési választások statisztikája kettős alapból indulhat ki. Az egyik az országgyűlési választók, a másik az országgyűlési választások statisztikája, az előbbinek kiinduló pontja a választási törvény által körülírt választói jog, a másodiknak a választói jog gyakorlása. A választó-jogosultak statisztikájának föl kell tüntetnie a választó-jogosultak számát választókerületek szerint és ki kell mutatnia a választó-jogosultak számát azon jogalaphoz képest, a melyek szerint a választási törvény a választó-jogot megadja, t. i. a választók számát a régi jog, földbirtok, házbirtok, föld- és házbirtok, jövedelem, értelmiség, füstök után község képviselőlet alapján. A választók számának a népességgel való összehasonlítására is ki kell e statisztikának terjednie; ezen összehasonlítás alapjául azonban nem fogadhatni el azon viszonyítási alapot, a melyhez a választók számát mérni szokták, hogy 100 lakosra hány választó esik.

A választási törvények az országgyűlési választók sorából tudtunkkal mindenütt kizárják a nőket. A férfi-lakosságból bizonyos koron alól levők szintén ki vannak zárva a választók sorából; e kor a különböző választási törvényekben különböző, a mi a nemzetközi összehasonlításoknál figyelembe veendő, mert különben könnyen téves következtetésekre juthatni. A választók számát helyesen csak a lakosság azon részeinek számához viszonyíthatni, mely neménél és koránál fogva a választó-jogosultsággal birhatna, nálunk tehát a husz éven felüli férflakosság számához.

A választások, illetőleg a választási jog gyakorlásának statisztikája az országgyűlési választásokat veszi kiindulási alap-

jául. Megállapítja, hogy hány választó élt választási jogával, kerületenként és összesen, hanyadrésze a választóknak a különböző kategóriákból, mennyi szavazat adatott a különböző pártokhoz tartozó jelöltekre; a megválasztott képviselőkre esett összes szavazatok és a kisebbségben maradt képviselőjelöltekre adott összes szavazatok hányad részét képezik a választók összes számának; hány szavazatot nyertek az egyes pártok jelöltjei összesen stb.

Hazánkban a hivatalos statisztika mindeddig még nem vonta működési körébe az országgyűlési választók, illetőleg választások statisztikáját, úgy tudjuk azonban, hogy erre nézve a kezdeményezés már megtörtént és valóban kívánatosnak kell tekintenünk, hogy az összes illetékes tényezők közreműködésével nálunk is művelés alá vétessék a politikai élet statisztikájának ezen rendkívül érdekes ága. Nálunk nem létezik sem a választók, sem a választások statisztikája; mindössze egy hivatalos összeállítás készül évenként a választók számáról kerületenként és kategóriák szerint, melyet azonban korántsem tekinthetni a választók statisztikájául.

Az így készült összeállítás alapján közöljük az alábbiakban kerületenként a választók összes számát, a különböző kategóriák szerint. Ezen számok kiegészítéséül a következő főbb összehasonlító adatokra utalhatunk.

Az 1887-re érvényes választó-jegyzékekre nézve az alábbi részletezésben foglalt adatok szerint a választók száma 847,216, az ezt megelőző évben a választók száma a következő volt: 1886-ban 830,313, 1884-ben 841,609, 1883-ban 818,609, 1882-ben 814,116.

A választók száma azon években, a melyekben országgyűlési választások voltak, mindig nagyobb volt, mint a melyekre nem estek általános választások, de a választók összes száma is szaporodást mutat.

A választók megoszlása megyék, törvényhatósági joggal bíró városok és önálló képviselő joggal felruházott városok szerint sem érdektelen, mert e megosztás is nyújt némi alapot annak megítélésére, hogy a részben külön érdekköröknek megfelelő megyei vagyis vidéki és városi lakosság képviselete mennyiben nevezhető arányosnak.

A 413 magyarországi választó-kerület közül 332 megyei kerület, 41 esik a törvényhatósági joggal bíró városokra és 40 az önálló képviselő joggal bíró városokra. Országos átlagban egy-egy választókerületre 2051 választó esik, és pedig a megyei kerületekre átlag 2220 választó, a törvényhatósági joggal bíró városok kerületeire átlag 1741 választó, az önálló választói joggal felruházott városok kerületeire pedig átlag 968 választó. A választók összes száma ugyanis: a megyei kerületekben 737,046, a törvényhatósággal bíró városokban 71419, az önálló képviselő joggal bíró városokban 38,751. Budapest fővárosban, mely 9 képviselőt választ, a választók összes száma 24,948, egy-egy kerületre tehát átlag 2772 választó esik, a mi jelentékenyen fölmúlja az országos átlagot. A főváros körén belül nagy aránytalanságra mutat az, hogy a III. kerületben 1088, és a VIII kerületben 4114 választó van.

Megyék és városok szerint az 1884. évi választók számával összehasonlítva az 1887-ki választók számát, a következő az eredmény:

Volt a választók száma:

	1884	1887	+
a megyei kerületekben	736,514	737,046	+ 532
a városi »	105,095	110,170	+5675
	841,609	847,216	+5607

A városi kerületekben tehát nagyobb mértékben szaporodott a választók száma mint a megyeiekben. A legnagyobb kerületek közé tartoznak: Szászka 6464, Fehértemplom 6259, Pancsova 5941, Homonna 4943, Uzdin 4513, Budapest VIII. kerület 4114, Gödöllő 4111, Karczag 4017 választóval, a legkisebbek közé Abrudbánya 170, Bereczk 205, Erzsébetváros 208, Szamosujvár 333, Szék 292, Vizakna 347, Székelyudvarhely 379, Marosvásárhely I. ker. 415, II. ker. 367 választóval.

A választóknak kategóriák szerint való megoszlását 1884. és 1887-ben a következő számok mutatják: Volt:

a választó jogosultság alapja	1884	1887	a választók száma + 1887-ben
régi jog	79,906	69,254	—10652
földbirtok	556,384	562,201	+5817
házbirtok	22,379	24,068	+1669
föld- és házbirtok az 5. §. szerint	5,564	5,014	+502
jövedelem	114,767	121,361	+6594
értelmiség	59,111	61,714	+2663
füstök utáni községi képviselő	3,498	3,604	+106
Összesen	841,609	847,216	+ 5607.

A következő táblázatban közöljük az összes választókerületek választóinak számát, a választói jogosultság alapjai szerint:

A választó kerület neve	Régi jog	A választójogosultság alapja						A választók száma
		föld	ház	az 5. §-foglalt föld, ház és birtok együtt véve	jövedelem	értelmiség	fűstök utáni köz-ségi képviselet	kerületenkint
		birtok						
Garbócz Bogdány	16	1579	—	—	172	87	—	1854
Göncz	45	1208	1	—	317	108	—	1679
Nagy-Ida	1	1342	2	—	95	89	—	1529
Szepsi	42	1169	—	—	175	130	—	1516
Szikszo	165	1150	2	—	203	97	—	1617
Görgő	48	326	—	—	35	42	—	451
Szin	90	582	—	—	29	46	—	747
Abauj-Torna Összesen .	407	7356	5	—	1026	599	—	9393
Alvincz	181	100	—	247	43	121	95	787
Magy.-Igen	196	88	3	63	48	126	57	581
Maros-Ujvár	156	3	—	132	57	136	78	562
Nagy-Enyed	243	30	27	139	124	172	58	793
Alsó-Fehér Összesen .	776	221	30	581	272	555	288	2723
Borosjenő	8	1691	3	—	138	96	—	1936
Joszáshely	1	2440	1	—	126	88	—	2656
Kisjenő	1	2141	4	—	135	121	—	2402
Pécska	4	1792	1	—	217	102	—	2116
Radna	2	1553	1	—	167	95	—	1818
Uj-Szt-Anna	4	2223	—	—	235	106	—	2568
Világos (Pankota)	3	1637	—	—	300	101	—	2041
Arad Összesen .	23	13477	10	—	1318	709	—	15537
Alsó Kubin	192	2885	5	—	187	167	—	3436
Bobró	51	5008	—	—	83	134	—	5276
Árva Összesen .	243	7893	5	—	270	301	—	8712
Almás-Bács	76	2180	—	—	201	120	—	2577
Apatin	4	1600	7	—	354	122	—	2087
Hódság	4	1980	29	—	320	129	—	2462
Kernyaja	465	1939	1	—	347	114	—	2866
Kulpin	6	2178	1	—	446	143	—	2774
Ó-Becse	70	2456	7	—	402	171	—	3106
Ó-Kanizsa	20	1937	4	—	338	145	—	2444
Rigycza	9	2721	—	—	197	128	—	3055
Titel	2	1578	3	—	451	192	—	2226
Tovarisova	6	2471	29	—	474	124	—	3164
Uj-Verbász	7	2562	11	—	377	215	—	3172
Bács-Bodrog Összesen .	669	23602	92	—	3907	1603	—	29873

A választó kerület neve	Régi jog	A választójogosultság alapja						A választók száma
		föld	ház	az 5. §. foglalt föld, ház és birtok együtt véve	jövedelem	értelmiség	fűstök utáni köz-ségi képviselő	kerületenkint
		birtok						
Dárda (Baranyavári)	2	3105	—	—	149	200	—	3456
Mohács	5	3126	16	—	399	198	—	3744
Pécsvárad	2	2507	—	—	155	111	—	2775
Sásd (Hegyháti járás)	10	3317	4	—	214	147	—	3692
Siklós	1	2934	7	—	227	186	—	3355
Szalanta (Pécsi járás)	—	3394	1	—	121	95	—	3611
Szent-Lőrincz	129	3410	11	—	106	130	—	3786
Baranya Összesen	149	21793	39	—	1371	1067	—	24419
Aranyos-Marót	25	1782	7	—	308	185	—	2307
Léva	181	2807	49	—	452	223	—	3712
Ujbánya	11	1714	17	—	110	146	—	1998
Bars Összesen	217	6303	73	—	870	554	—	8017
Gyoma	2	2876	2	—	299	208	—	3387
Orosháza	8	2184	11	—	413	183	—	2799
Békés Összesen	10	5060	13	—	712	391	—	6186
Felvidék	27	2670	—	—	27	122	—	2846
Kászony	31	1965	2	—	72	104	—	2174
Munkács	—	1079	40	—	219	141	—	1479
Tiszahát	164	1889	80	—	215	201	—	2540
Bereg Összesen	222	7603	122	—	533	568	—	9048
Besztercze	18	33	93	439	413	201	86	1283
Naszód	65	20	—	86	299	220	89	779
Besztercze-Naszód Összesen	83	53	93	525	712	421	175	2062
Báránd	126	885	—	—	83	111	—	1208
Belényes	6	1640	3	—	72	151	—	1872
Bihar	46	1552	—	—	102	154	—	1854
Magyar-Cseke	8	2019	—	—	91	133	—	2251
Élesd	3	2794	7	—	164	184	—	3152
Hosszúpályi	4	1424	—	—	76	80	—	1584
Margitta	22	2454	1	—	144	162	—	2783
Nagy-Szalonta	228	1215	1	—	172	142	—	1758
Székelyhid	8	1466	1	—	128	163	—	1766
Tenke	23	1825	—	—	74	134	—	2056
Ugra	56	1509	—	—	68	108	—	1741
Berettyó-Ujfalu	15	1327	2	—	143	180	—	1667
Bihar Összesen	548	20110	15	—	1317	1702	—	23692

A választó kerület neve	Régi jog	A választójogosultság alapja						A választók száma
		föld	ház	az 5. §- fogalt föld, ház és birtok együtt véve	jöve- delem	értelmiség	fűstök utáni köz- ségi képviselet	kerüle- tenként
		birtok						
Mező-Csáta	256	1230	—	—	162	136	—	1782
Dédes	108	1751	6	—	288	160	—	2307
Edelény	258	2351	—	—	189	157	—	1954
Mezőkeresztes	105	1308	—	—	109	83	—	1605
Mezőkövesd	91	1385	—	—	91	81	—	1648
Szirma-Besenyő	223	1452	2	—	247	185	—	2109
Borsod Összesen .	1041	8477	8	—	1077	802	—	11405
I. Hermány	—	176	2	81	232	115	20	620
II. Vidombach	—	215	2	98	166	149	26	656
Brassó Összesen .	—	391	4	179	398	264	46	1282
Batonya	18	1152	—	—	206	140	—	1516
Nagylak	18	1515	—	—	197	93	—	1823
Csanád Összesen .	36	2667	—	—	403	233	—	3339
Csik-Karczfalva	2846	—	—	21	46	81	60	3054
Csik-Szt.-Márton	2111	5	—	7	4	55	45	2227
Csik-Szereda	2042	2	—	10	40	124	27	2245
Gyergyó-Szt.-Miklós	2258	7	1	226	304	96	75	2987
Csik Összesen .	9257	14	1	264	394	356	207	10493
Szegvár	19	971	—	—	116	97	—	1203
Tápé	6	884	1	—	196	75	—	1162
Csongrád Összesen .	25	1855	1	—	312	172	—	2365
Dorogh.	9	1587	1	—	243	117	—	1957
Köbölkút	4	2256	—	—	170	128	—	2558
Esztergom Összesen .	13	3843	1	—	413	245	—	4515
Bodajk	147	2110	8	1	425	246	—	2936
Csákvár	195	1428	—	—	169	117	—	1909
Rác Almás	83	1430	45	—	385	211	—	2154
Sárkeresztúr	529	1413	—	—	237	214	—	2393
Vál	84	1978	2	—	296	191	—	2551
Fejér Összesen .	1038	8359	55	1	1512	979	—	11943
Felső vagy Fogaras	1144	31	—	119	259	194	76	1823
Alsó vagy Alsó-Árpás.	1135	7	—	7	47	106	83	1385
Fogaras Összesen .	2279	38	—	126	306	300	159	3208
Jolsva	40	1300	22	—	163	152	—	1677
Kövi	96	1084	—	—	122	92	—	1394
Putnok	320	1078	4	—	180	139	—	1721
Rimaszék	274	1749	1	—	102	123	—	2249
Rimaszombat	22	1328	45	—	358	145	—	1898
Rosnyó	19	1158	44	—	224	178	—	1623
Gömör és Kishont Összesen .	771	7697	116	—	1149	829	—	10562

A választó kerület neve	Régi jog	A választójogosultság alapja							A választók száma
		föld	ház	az 5. §-ban foglalt föld, ház és birtok együtt véve	jövedelem	értelmiség	fűstök utáni köz-ségi képviselő	kerületenkint	
		birtok							
Győrsziget	663	950	100	—	255	102	—	2070	
Peér	98	598	17	—	1074	99	—	1877	
Teth	276	1044	1	—	265	101	—	1687	
Győr Összesen	1037	2583	118	—	1594	302	—	5634	
Nádudvar	658	1354	3	—	177	131	—	2323	
Nánás	181	1786	1	—	159	92	—	2219	
Szoboszló	96	1552	3	—	183	94	—	1928	
Hajdú Összesen	935	4692	7	—	519	317	—	6470	
Ilyefalva	1418	52	1	54	83	136	73	1817	
Kézdi-Vásárhely	2398	13	—	67	525	101	54	2658	
Kovácsna	1330	2	—	27	69	64	23	1515	
Nagy-Ajta	1013	4	1	26	72	57	26	1199	
Háromszék Összesen	6159	71	2	174	249	358	176	7189	
Nagy-Füged	113	1170	3	—	103	110	—	1499	
Gyöngyös-Pata	136	1616	17	—	221	169	—	2159	
Kápolna	249	1745	2	—	83	125	—	2204	
Pétervásár	404	1578	—	—	40	101	—	2123	
Poroszló	329	1174	—	—	144	89	—	1736	
Heves Összesen	1231	7283	22	—	591	594	—	9721	
Ipolyság	8	1688	—	—	276	116	—	2088	
Némethi (Korpona)	133	2563	87	—	212	169	—	3164	
Szalka	14	1689	1	—	183	152	—	2039	
Hont Összesen	155	5940	88	—	671	437	—	7291	
Déva	438	247	34	41	261	145	111	1277	
Dobra	177	15	—	42	51	102	119	506	
Hátszeg	945	32	18	67	126	129	102	1419	
Kőrösbánya	5	2234	2	—	62	104	—	2407	
Szászváros	16	305	34	17	190	211	91	864	
Vajda-Hunyad	537	129	1	42	117	154	104	1084	
Hunyad Összesen	2118	2962	89	209	807	845	527	7557	
Jákóhalma	27	2958	2	—	196	122	—	3305	
Karczag	1	3462	5	—	351	198	—	4017	
Kun-Szt.-Márton	104	1431	7	—	171	103	—	1816	
Mező-Túr	22	2624	10	—	345	174	—	3175	
Szolnok	41	2477	98	—	539	303	—	3458	
Török-Szt.-Miklós	158	1266	2	—	258	160	—	1844	
I.-N.-K.-Szolnok Összesen	353	14218	124	—	1860	1060	—	17615	
Balavásár (fel. vál. kerület)	144	5	—	201	73	173	99	695	
Dicső-Sz.-Márton (alsó vál. ker.)	167	9	—	591	67	237	103	1174	
Kisküküllő Összesen	311	14	—	792	140	410	202	1869	

A választó kerület neve	Régi jog	A választójogosultság alapja						A választók száma	
		föld	ház	az 5. sz. foglalt föld, ház és birtok együttes vége	jövedelem	értelmiség	fűstök utáni köz-ségi képviselet	kerületenkint	
Bánffy-Hunyad	131	31	2	61	162	170	126	83	
Gyalu	312	72	1	24	73	134	84	700	
Kolozs	341	351	—	24	71	146	88	1021	
Teke	242	129	—	30	35	115	78	629	
Kolozs Összesen .	1026	583	3	139	341	565	376	3033	
Nagy-Igmánd	306	2019	75	—	238	202	—	2840	
Nemes-Ócsa	973	1148	1	—	150	103	—	2375	
Tata	33	1701	109	—	394	153	—	2390	
Udvard	195	2046	1	—	194	137	—	2573	
Komárom Összesen .	1507	6914	186	—	976	595	—	10178	
Bogsán	4	2173	158	—	266	119	—	2720	
Facsét	6	1099	1	—	228	127	—	1461	
Lugos	9	1578	254	—	379	307	—	2527	
Nagy-Zorlencz	8	1920	279	—	156	149	—	2512	
Oravicza	—	2412	140	—	366	137	—	3055	
Szászka	—	1158	40	—	165	91	—	1454	
Karánsebes	—	4859	417	—	894	294	—	6464	
Krassó-Szörény Összesen .	27	15199	1289	—	2454	1224	—	20193	
Liptó-Szt-Miklós	181	1858	17	—	384	172	—	2612	
Rózsahegy	198	1979	—	—	191	123	—	2491	
Liptó Összesen .	379	3837	17	—	575	295	—	5103	
Huszt	42	3104	51	—	224	170	—	3591	
Ökörmező	1	3391	—	—	28	86	—	3506	
Sugatag	199	2669	1	—	172	109	—	3150	
Sziget	350	2293	81	—	848	343	—	3915	
Técső	91	2640	2	—	159	105	—	2997	
Vissó	2	2340	—	—	40	71	—	2453	
Marmaros Összesen .	685	16437	135	—	1471	884	—	19612	
Ákosfalva	1387	27	—	83	17	87	51	1652	
Gernyeszeg	770	54	—	7	27	104	57	1014	
Marosvásárhely	1006	87	—	10	23	121	61	1308	
Nyárádszereda	2343	2	—	6	20	87	39	2497	
Szászrégen	171	179	96	6	223	142	67	884	
Maros-Torda Összesen .	5677	349	96	112	310	541	275	7360	
Magyar-Óvár	58	1977	59	—	535	191	—	2820	
Zurány	3	1839	12	—	441	157	—	2452	
Moson Összesen .	61	3816	71	—	976	348	—	5272	

A választó kerület neve	Régi jog	A választójogosultság alapja						A választók száma
		föld	ház	az ö. s. foglalt föld, ház és birtok együtt véve	jövedelem	értelmiség	fűstök utáni köz-ségi képviselő	kerületenkint
Kőhalom	69	20	—	193	164	170	66	682
Medgyes	30	105	43	192	317	230	45	962
Segesvár	57	73	95	117	245	160	44	791
Szent-Ágota	32	188	19	68	214	218	85	824
Nagyküküllő Összesen .	188	386	157	570	940	778	240	3259
Balassa-Gyarmat	71	1602	84	—	482	138	—	2377
Fülek	117	2078	15	—	463	150	—	2823
Losoncz	25	1981	86	—	578	174	—	2844
Nógrád	26	1856	4	—	167	70	—	2123
Szécsény	143	1081	2	—	159	94	—	1479
Szirák	149	1570	—	—	124	91	—	1934
Nógrád Összesen .	531	10168	191	—	1973	717	—	13580
Érsekújvár	156	1496	123	—	426	208	—	2409
Galgóc	41	1777	25	—	314	166	—	2323
Nagytapolcsány	22	1795	30	—	391	157	—	2395
Nyitra	31	1742	172	—	489	246	—	2680
Privigye	9	1644	1	—	131	74	—	1859
Szakolcza	122	1873	15	—	201	89	—	2300
Szenicz	39	1733	31	—	288	163	—	2254
Vág-Ujhely	25	736	19	—	252	94	—	1126
Vág-Vécse	435	1901	—	—	237	156	—	2729
Verbó	9	1486	11	—	196	83	—	1785
Zsámbokréti	11	1118	13	—	120	78	—	1340
Nyitra Összesen .	900	17301	440	—	3045	1514	—	23200
Abony	69	1995	4	—	285	153	—	2506
Alsó-Dabas	209	2012	15	—	321	170	—	2727
Duna-Keczel	17	2320	—	—	179	121	—	2637
Dunapataj	12	2829	50	—	716	234	—	3841
Dunavecse	35	1937	2	—	247	154	—	2375
Fülöpszállás	5	3317	112	—	379	148	—	3961
Gödöllő	12	2620	415	—	720	344	—	4111
Monor	69	2527	29	—	244	238	—	3107
Ráczkeve	27	2730	56	—	671	519	—	3703
Szentendre	2	2255	26	—	274	210	—	2767
Vác	23	1386	211	—	653	251	—	2524
Pest-P.-S.-Kisk. Összesen .	480	25928	920	—	4689	2242	—	34259

A választó kerület neve	Régi jog	A választójogosultság alapja						A választók száma
		föld	ház	az 5. §. foglalt föld, ház és birtok együtt véve	jövedelem	értelmiség	fűstök utáni községi képviselet	kerületenkint
		birtok						
Bazin	28	1462	94	—	238	153	—	2005
Dunaszerdahely	558	1123	13	—	347	125	—	2166
Galanta	248	2221	17	—	445	157	—	3088
Nagyszombat	18	1315	176	—	194	230	—	2033
Somorja	354	873	14	—	196	117	—	1554
Stomfa (Malaczka)	6	1882	10	—	236	146	—	2286
Szempecz	133	2003	29	—	210	121	—	2496
Szent-János	5	1613	3	—	190	82	—	1894
Pozsony Összesen .	1350	12492	362	—	2166	1162	—	17522
Bártfa	27	1630	41	—	97	142	—	1937
Eperjes	1	1405	83	—	421	356	—	2266
Girald	6	1298	—	—	66	97	—	1467
Kéthárs	49	1593	—	—	118	76	—	1836
Kis-Szeben	56	1644	8	—	253	146	—	2107
Zboró	2	2400	4	—	89	91	—	2586
Sáros Összesen .	141	9970	136	—	1044	908	—	12199
Csurgó	151	2495	6	—	263	148	—	3063
Kaposvár	15	2589	169	—	470	264	—	3513
Lengyeltóti	37	2110	1	—	249	164	—	2561
Marczal	327	1786	1	—	186	147	—	2447
Nagy-Atád	20	2772	8	—	331	198	—	3329
Szigetvár	7	2153	4	—	278	123	—	2565
Szill	25	2345	1	—	139	149	—	2659
Tab	10	2219	2	—	178	168	—	2577
Somogy Összesen .	592	18469	192	—	2100	1361	—	22714
Csorna	385	1684	—	—	371	144	—	2584
Eszterháza	19	1988	8	—	300	129	—	2444
Kismarton	3	1474	130	—	354	152	—	2113
Lövő	348	2201	7	—	385	193	—	3134
Nagy-Barom	2	2281	—	—	263	137	—	2683
Nagy-Marton	3	2208	3	—	414	132	—	2760
Sopron Összesen .	760	11836	148	—	2087	887	—	15718
Kisvárd	205	1328	12	—	237	197	—	1979
Nagy-Kálló	236	810	—	—	216	167	—	1429
Nyir-Bátor	101	1076	16	—	172	152	—	1517
Nyir-Bogdány	264	757	—	—	165	131	—	1317
Tisza-Lök	224	1716	1	—	231	229	—	2401
Szabolcs Összesen .	1030	5687	29	—	1021	876	—	8634

A választó kerület neve	Régi jog	A választójogosultság alapja						A választók száma
		föld	ház	az 5. s. foglalt föld, ház és birtok együtt véve	jövedelem	értelmiség	füstök utáni községi képviselő	kerületenkint
		birtok						
Aranyos-Medgyes	140	2517	1	—	95	135	—	2888
Csenger	345	1613	—	—	102	142	—	2192
Fehér-Gyarmat	722	1992	7	—	111	152	—	2984
Krassó	48	2612	—	—	97	187	—	2944
Máté-Szalka	160	1504	—	—	131	151	—	1946
Nagy-Bánya	17	852	75	—	158	266	—	1368
Nagy-Károly	313	1536	174	—	633	175	—	2831
Nagy-Somkút	343	2152	2	—	85	148	—	2703
Szatmár Összesen .	2078	14751	259	—	1412	1356	—	19856
Keresztény-Sziget	—	193	3	137	154	150	50	687
Nagy-Disznód	—	119	3	45	406	117	38	728
Szász-Sebes	26	432	84	23	171	144	40	920
Ujgyház	—	122	—	44	24	114	40	344
Szeben Összesen .	26	866	90	249	755	525	168	2679
Gölniczbánya	70	466	31	—	159	127	—	853
Igló	6	1003	45	—	218	176	—	1448
Késmárk	159	1693	45	—	234	144	—	2275
Lőcse	22	1382	116	—	317	179	—	2016
Lubló	127	1784	30	—	97	127	—	2165
Szepes-Szombat	209	1560	6	—	145	144	—	2124
Szepes Összesen .	653	7888	273	—	1170	897	—	10881
Diósd	826	2444	10	—	114	163	13	3570
Szilágy-Cseh	30	2335	11	—	129	133	—	2637
Szilágy-Somló	164	2406	44	—	251	133	1	2999
Tasnád	97	1837	1	—	179	160	—	2275
Zilah	157	1919	8	—	424	184	17	2709
Szilágy Összesen .	1275	10940	74	—	1097	773	31	14190
Bethlen	396	2	—	165	94	218	133	1008
Deés	464	72	27	29	313	157	70	1132
Magyar-Lápos	1331	436	—	29	91	143	46	2076
Nagy-Iklód	682	23	1	129	54	152	95	1136
Nagy-Ilonda	357	401	—	106	41	103	50	1058
Szolnok-Doboka Összesen .	3230	934	28	458	593	773	394	6410

A választó kerület neve	Régi jog	A választójogosultság alapja						A választók száma
		föld	ház	az 5. § foglalt föld, ház és birtok együttes vége	jövedelem	értelmiség	fűstök utáni köz-ségi képviselő	kerületenkint
		birtok						
Csákova	6	1389	8	—	282	123	—	1802
Fehértemplom	1	4972	115	—	623	548	—	6259
Hidegkút	2	1278	22	—	273	131	—	1706
Kisbecskerek	7	1442	2	—	92	102	—	1645
Moravicza	8	1278	—	—	96	118	—	1498
Orczifalva	5	1858	145	—	188	119	—	2315
Rékás	5	1330	3	—	99	144	—	1581
Rittberg	8	889	12	—	85	96	—	1090
Új-Arad	3	1466	13	—	160	109	—	1751
Temes Összesen .	45	15900	320	—	1898	1490	—	19653
Bonyhád	6	2330	29	—	300	175	—	2840
Kölesd	28	1967	3	—	164	138	—	2300
Paks	229	1473	38	—	471	133	—	2344
Pinczehely	66	2547	20	—	347	187	—	3167
Szakacs	5	2077	19	—	165	106	—	2372
Szegszárd	16	2015	113	—	528	189	—	2861
Tolna Összesen .	350	12409	222	—	1975	928	—	15882
Felvincz	1062	61	—	57	25	82	45	1332
Maros-Ludas	296	3	—	367	111	134	68	979
Torda	379	93	63	36	170	138	77	956
Toroczkó	208	3	—	38	25	71	39	384
Torda-Aranyos Összesen .	1945	160	63	498	331	425	229	3651
Bánát-Komlós	3	2075	6	—	225	104	—	2413
Lovrin	8	2726	2	—	345	145	—	3221
Nagy-Szt.-Miklós	21	1844	—	—	364	176	—	2405
Pancsova	—	4541	85	—	890	425	—	5941
Pordány	4	1784	3	—	152	171	—	2114
Béga-Szt.-György	8	1929	2	—	229	104	—	2272
Török-Becse	10	1473	17	—	505	112	—	2117
Török-Kanizsa	8	1815	—	—	316	158	—	2297
Uzdin	24	3791	—	—	500	198	—	4518
Zichyfalva	63	1135	—	—	121	114	—	1433
Zsombolya	132	1001	25	—	628	205	—	1991
Torontál Összesen .	281	24114	140	—	4275	1907	—	30717

A választó kerület neve	Régi jog	A választójogosultság alapja							A választók száma
		föld	ház	az 5. §. foglalt föld, ház és birtok együtt véve	jöve- delem	értelmiség	füstök utáni köz- ségi képviselő	kerüle- tenként	
		birtok							
Baán-Teplicz	18	1908	5	—	264	145	—	2340	
Bittse	2	1000	7	—	122	78	—	1209	
Czacza	—	1557	6	—	59	49	—	1671	
Pucho-Ilava	78	965	8	—	160	104	—	1315	
Kisucza-Ujhely, Varni	—	1313	—	—	63	66	—	1442	
Trencsén	4	1508	63	—	271	130	—	1976	
Vág-Besztercze belussi	—	1380	1	—	75	69	—	1525	
Zolna rajeczi	157	983	1	—	301	98	—	1540	
Trencsén Összesen	259	10614	91	—	1315	739	—	13018	
Stubnya	99	2058	1	—	264	112	—	2534	
Szucsán	540	751	2	—	282	102	—	1677	
Turóc Összesen	639	2809	3	—	546	214	—	4211	
Okland (Homoród)	1784	28	—	40	10	151	48	2061	
Székely-Keresztúr	2144	18	2	34	49	152	39	2438	
Udvarhely	2737	9	—	1	5	117	15	2884	
Udvarhely Összesen	6665	55	2	75	64	420	102	7383	
Halmi (tiszántúli)	5	1326	—	—	35	159	—	1525	
Nagyszőlősi (tiszáninneni)	65	1122	12	—	162	121	—	1482	
Ugocsa Összesen	70	2448	12	—	197	280	—	3007	
Nagy-Berezna	13	1687	1	—	74	104	—	1879	
Nagy-Kapos	118	1351	—	—	80	81	—	1630	
Szobráncz	30	1991	1	—	110	133	—	2265	
Ungvár	26	1757	218	—	381	177	—	2559	
Ung Összesen	187	6786	220	—	645	495	—	8333	
Felső-Eőr	190	2449	11	—	551	134	—	3335	
Kis-Czell	315	1865	8	—	263	159	—	2610	
Körmend	4	3554	35	—	215	148	—	3956	
Kőszeg	29	1953	135	—	350	121	—	2588	
Muraszombat	5	3130	4	—	154	109	—	3402	
Németujvár	—	2475	—	—	124	132	—	2731	
Rum (Vasvár)	51	2364	—	—	196	145	—	2756	
Sárvár	116	2107	15	—	225	143	—	2606	
Szent-Gothárd	—	1889	2	—	130	107	—	2128	
Szombathely	37	1947	215	—	599	249	—	3047	
Vas Összesen	747	23733	425	—	2807	1447	—	29159	

A választó kerület neve	Régi jog	A választójogosultság alapja						A választók száma	
		föld	ház	az 5. §. foglalt föld, ház és birtok egyített vége	jövedelem	értelmiség	fűstök utáni köz-ségi képviselet	kerületenkint	
		birtok							
Enying	22	1803	17	—	250	140	—	2232	
Nagy-Vázsony	408	1209	—	—	151	92	—	1860	
Somlyó-Vásárhely	593	2045	1	—	235	159	—	3033	
Ugod	507	1870	—	—	216	145	—	2738	
Veszprém	52	685	295	—	393	205	—	1630	
Zircz	8	1696	1	—	231	133	—	2069	
Veszprém	Összesen .	1590	9308	314	—	1476	874	—	13562
Bakta	327	3145	—	—	146	99	—	3717	
Csáktornya	2	1757	45	—	168	139	—	2111	
Keszthely	36	2161	77	—	333	209	—	2816	
Alsó-Lendva	1	2362	—	—	167	134	—	2664	
Letenye	26	1676	—	—	100	104	—	1906	
Nagy-Kanizsa	22	2189	216	—	846	249	—	3522	
Szentgróth	134	1778	7	—	341	140	—	2400	
Tapolca	2	2072	9	—	231	205	—	2519	
Zalaegerszeg	21	2799	42	—	418	181	—	3461	
Zala	Összesen .	511	19939	396	—	2750	1460	—	25116
Homonna	15	4205	9	—	456	258	—	4943	
Királyhelmech	133	2219	—	—	278	149	—	2779	
Mád	99	590	14	—	371	135	—	1209	
Medgyaszó	58	1018	—	—	73	61	—	1210	
Nagymihály	52	2522	1	—	262	177	—	3014	
Ó-Liska	10	999	2	—	192	155	—	1358	
Sátoralja-Ujhely	131	983	3	—	579	135	—	1831	
Terebes	139	2198	5	—	220	163	—	2725	
Zemplén	Összesen .	637	14734	34	—	2431	1233	—	19069
Breznóbánya	30	1084	4	—	202	144	—	1464	
Korpona (Zólyom)	3	1885	10	—	253	153	—	2304	
Szliács	12	2223	4	—	195	100	—	2534	
Zólyom	Összesen .	45	5192	18	—	650	397	—	6302

A választó kerület neve	Régi jog	A választójogosultság alapja						A választók száma
		föld	ház	az 5 § foglalt föld, ház és birtok együtt véve	jövedelem	értelmiség	füstök utáni községi képviselet	
		birtok						kerületenkint
Törvényhatósági joggal bíró városok.								
Arad	2	239	284	—	1434	299	—	2258
Baja	4	75	184	—	507	125	—	895
I. választó kerület	—	4	654	—	1082	412	—	2152
II. » »	—	33	518	—	971	555	—	2077
III. » »	10	84	579	—	360	55	—	1088
IV. » »	3	11	301	—	1782	880	—	2977
V. » »	—	19	240	—	2203	473	—	2935
VI. » »	1	7	507	—	2442	459	—	3506
VII. » »	1	35	631	—	2389	418	—	3474
VIII. » »	2	1	923	—	2517	671	—	4114
IX. » »	1	—	605	—	1705	314	—	2625
Budapest Összesen .	18	194	5048	—	15451	4237	—	24948
I. kerület	1	228	213	—	226	92	—	760
II. »	—	274	172	—	461	151	—	1067
III. »	4	249	236	—	472	106	—	1058
Debreczen Összesen .	5	751	621	—	1159	349	—	2885
Győr	32	109	342	—	867	276	—	1626
Hód-Mezővásárhely	3	2926	88	—	162	235	—	3414
Kassa	4	10	265	—	704	290	—	1273
I. alsó	—	592	95	—	256	78	—	1021
II. felső	1	814	151	—	343	137	—	1436
Kecskemét Összesen .	1	1406	236	—	599	215	—	2457
I. vagy felső kerület	3	23	482	—	489	88	—	1085
II. vagy alsó kerület	3	91	385	—	499	146	—	1124
Kolozsvár Összesen .	6	114	867	—	988	234	—	2209
Komárom	188	28	280	—	417	109	—	1022

A választó kerület neve	Régi jog	A választójogosultság alapja						A választók száma
		föld	ház	az 5. sz. foglalt föld, ház és birtok együtt véve	jövedelem	értelmiség	füstök utáni köz-ségi képviselet	
		birtok						kerületenkint
I. vagy felső kerület	9	9	34	26	303	34	—	415
II. vagy alsó kerület	20	1	163	8	162	13	—	367
Marosvásárhely	29	10	197	34	465	47	—	782
Nagy-Várad	6	39	643	—	777	232	—	1697
Pécs	6	273	475	—	983	56	—	1793
I. választó kerület	—	92	152	—	914	179	—	1837
II. választó kerület	3	91	145	—	582	150	—	971
Pozsony	3	183	297	—	1496	329	—	2308
Selmecz-Bélabánya	12	46	304	—	145	159	—	666
Sopron	10	364	329	—	794	34	—	1531
I. kerület	14	1311	83	—	852	82	—	2342
II. kerület	7	1648	78	—	829	84	—	2646
Szabadka Összesen	21	2959	161	—	1681	166	—	4988
Szatmárnémeti	—	238	219	—	358	59	—	974
I. kerület	2	13	113	—	558	510	—	1196
II. kerület	—	1688	204	—	562	370	—	2824
Szeged Összesen	2	1701	317	—	1120	880	—	4020
Székesfejervár	2	689	228	—	424	375	—	1718
Temesvár	10	2	666	—	1281	254	—	2213
Ujvidék	2	281	251	—	475	237	—	1246
Versecz	—	1342	155	—	430	158	—	2085
Zombor	37	837	112	—	626	93	—	1705
Fiume	—	—	—	—	676	30	—	706

A választó kerület neve	Régi jog	A választójogosultság alapja						A választók száma
		föld	ház	az 5. §. foglalt föld, ház és birtok együtt véve	jövedelem	értelmiség	fűstök utáni községi képviselőlet	kerületenkint
		birtok						
Önálló képviselő joggal felruházott városok.								
Abrudbánya	2	18	17	—	80	47	6	170
Békés	3	884	1	—	161	76	—	1125
Békés-Csaba	—	1238	16	—	181	83	—	1518
Bereczk	151	10	3	5	26	10	—	205
Besztercebánya	55	53	143	—	361	139	—	751
H.-Böszörmény	—	1270	9	—	28	75	—	1382
I. kerület	15	115	76	2	750	118	—	1076
II. kerület	29	8	48	1	625	92	—	803
Brassó Összesen	44	123	124	3	1375	210	—	1879
Csongrád	4	299	6	—	94	49	—	442
Czegléd	—	1415	116	—	186	139	—	1856
Eger	29	246	35	—	538	176	—	1074
Erzsébetváros	88	11	15	9	54	31	—	208
Esztergom	6	412	100	—	456	126	—	1100
Félegyháza	—	1382	15	—	201	136	—	1734
Gyöngyös	73	193	189	—	381	76	—	912
Gyula	2	742	102	—	369	91	—	1306
Gyulafehérvár	—	100	95	—	185	70	—	450

A választó kerület neve	Régi jog	A választójogosultság alapja						A választók száma
		föld	ház	az 5 §. foglalt föld, ház és birtok együtt véve	jövedelem	értelmiség	fűstök utáni köz-ségi képviselet	kerületenkint
		birtok						
Halas	—	778	16	—	73	83	—	950
Jászberény	2	1234	—	—	822	94	—	1652
Kézdi-Vásárhely	350	—	—	—	135	50	—	535
Körmöczbánya	9	453	141	—	125	87	—	815
Makó	6	1466	55	—	324	106	—	1957
I. déli	26	37	134	—	564	117	—	878
II. északi	18	66	68	—	481	114	—	747
Miskolcz	44	103	202	—	1045	231	—	1625
Nagy-Becskerek	—	483	162	—	569	105	—	1319
Nagy-Kikinda	—	593	5	—	271	205	—	1074
Nagy-Körös	—	1281	22	—	166	103	—	1572
Nyíregyháza	1	740	143	—	339	108	—	1331
Oláhfalu	409	1	3	3	7	8	—	431
Pápa	49	103	164	—	388	116	—	820
Sepsi-Szt.-György	146	80	43	4	121	60	—	454
Szamosujvár	146	—	54	—	92	46	—	333
Szarvas	7	1243	10	—	171	90	—	1521
I. választó kerület	—	5	218	—	384	152	—	759
II. választó kerület.	2	8	379	—	234	53	—	676
Nagy-Szeben	2	13	597	—	618	205	—	1435

A választó kerület neve	Régi jog	A választójogosultság alapja						A választók száma
		föld	ház	az 5. §- foglalt föld, ház és birtok együtti véve	jöve- delem	értelmiség	fűstök utáni köz- ségi képviselet	kerüle- tenként
Szék	253	14	—	5	7	11	2	292
Székely-Udvarhely	70	—	28	—	137	144	—	379
Szentes	1	1430	329	—	162	171	—	2093
Vizakna	136	166	8	—	16	20	1	347
Zenta	35	1281	42	—	280	56	—	1694

P o z s o n y.

Felolvasta a M. T. A. nemzetgazdasági és statisztikai bizottságában 1887.
évi ápril hó 5-én

dr. Pisztóry Mór.

I.

Pozsonyváros közgazdasági állapota.

Előadásomat azon őszinte vallomással vagyok kénytelen megkezdeni, hogy a magyar tudományos Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottsága részéről hozzám intézett, nagybecsü fölhívásnak csak részben fogok megfelelni, mert nem Pozsonymegye közgazdasági és közművelődési viszonyairól általában fogok szólni, hanem egyedül Pozsony városának a kívánt szempontoknak megfelelő ismertetésére szoritkoznom.

Ugy hiszem, hogy hazánk ős koronázó városa megérdemli, hogy egymaga minden megyei assistencia nélkül legyen bemutatva ezen díszes és előkelő bizottságnak, mert hiszen erre a kiüntetésre már fényes történeti multjánál fogva is igényt tarthat.

A quadok, metanastajászok és szláv népek ezen ősi székhelyén, hova sem a győzelmes római seregek, sem a római kultúra el nem jutottak, a kulturfejlődés csak akkor kezd meggyökerezni, mikor a vár környékén bölcs fejedelmünk, Sz. István király szász és frank iparosokat telepített meg.

Ezen időtől fogva egész napjainkig Pozsonynak jó- és balsorsa elválaszthatlanul összefügg az ország sorsával. Az Árpád-kori királyok közül III. István, Imre és IV. Béla gyakran megfordultak Pozsonyban; a későbbi fejedelmek egy részének pedig már kedvencz tartózkodási helye volt Pozsony. Itt tanácskozik

N. Lajos Károly császárral, Rudolf és Albert osztrák hercegekkel. Itt fogadja Zsigmond király osztrák Vilmos diszes küldöttségét. Itt tartja Zsigmond király pazarló neje királyi udvarát, innét viszi el Albert herceg aráját, Zsigmond király leányát, és itt tartja későbbben ő maga is fényes udvarát.

Itt vette át László király Hunyaditól az ország kormányát és itt ruházza föl a király Hunyadi Lászlót a pozsonyi gróf diszes czimével. Mátyás király és Beatrix gyakran és szívesen időznek Pozsonyban. A pozsonyi polgárok még ma is szeretnek vele dicsekedni, hogy Mátyás király szerette őket. Pozsony falai között ültek tanácsot Miksa német császár és Zsigmond lengyel király Ulászlóval. Itt jött létre a független és önálló Magyarország utolsó királyának házassága osztrák Máriával, a ki a gyászos emlékű mohácsi vész után ide hívta össze az ország rendeit. Itt vetették meg alapját a törökök által földult magyar haza jövő sorsának, megválasztván királylyá a szerencsétlen II. Lajos nővérének férjét: Ferdinandot. Ezen eseménytől fogva örzi Pozsony fényes és dicső napjainak leggazdagabb emlékét. E naptól fogva 11 király és 6 királyné koronázási szertartásának tanuja, a török hódoltság ideje alatt az ország fővárosa és II. József koráig a legtöbb fő kormányhatóság székhelye volt Pozsony. Mária Terézia nemcsak a magyar nemzetnek örökké nevezetes hódolatát fogadta itt, hanem egyuttal itt alapította a magyar testőrséget és a szent István-rendet, melynek fényes ünnepélye a még ma is főnnálló primási nyári palotában tartatott meg.

Igaz másrészt, hogy az ország viszontagságteljes sorsából is kijut a maga része. A pusztítás művét Henrik német császár hadai kezdik meg, utána a tatárok, azután Frigyes herceg hadai következnek, a kikről meg van írva, hogy jobban pusztítottak, mint az ázsiai csordahad. Csehek és morvák gyakran kannibali kegyetlenséggel dülnek a Kis-Kárpátok ormain. Bocskay, Bethlen és Tököly hadai keményen ostromolják Pozsonyt, de a győztes ellenségképen bevonuló Bethlen kevesebb bajt okoz a városnak, mint a királyi hadvezér Básta zsaroló hadai. Pozsony város egész multján, akár áldotta, akár verte a város polgárait a sors keze, mint egy jellemző vonás húzódik végig azon törhetetlen hűség, melylyel a törvényes magyar királyhoz mindenkor ragasz-

kodtak és melyről IV. Béla, Zsigmond király, Albert özvegye, IV. László és Mátyás király fényes tanuságot tesznek.

Ugy hiszem tehát, hogy a város, melynek ily fényes története van a multban, megérdemli, hogy önálló helyet foglaljon el a tudományos felolvasások azon sorozatában, melynek az ország közgazdasági ismertetését czélozzák.

Pozsonyváros lakossága időnkint jelentékeny csökkenést mutatott ugyan, így 1780. a lakosság száma 29,138 volt, ellenben 1791-ben csak 25,397, azután 1802-ben 29,625 és 1810-ben ismét csak 20,540, de ezen számokba nincs befoglalva a Várhegy és a várálja, mely külön községet képezett és így az adatok nagyon hiányosak, ha tehát csak azon éveket vesszük, melyekről ezen két külön község adatait is ismerjük és ezekkel együtt vesszük Pozsony lakosságának számát, akkor II. József népszámlálása óta következő volt a lakosság száma :

1785-ben	31,710
1821 »	32,026
1846-ban	37,255
1850-ben	42,238
1857 »	43,863
1870 »	46,540
1880-ban	48,006

illetőleg a katonasággal együtt 50,786.

Ezen 50,786 embernek anyagi és szellemi viszonyairól kellene tehát szólanom és így a helyett, hogy Pozsonymegye összes 314,173 lakójára terjeszkedném ki, ezen létszámnak csak 15⁰/₀-káról beszélek. A lakosság számát tekintve aránylag igen kevés tehát az, a mit ez alkalommal nyujtok, de ha csak némileg kiterjeszkedni kívánok a részletekre, ha lelkiismeretesen akarok megfelelni a kitüzött föladatnak, akkor Pozsonyváros jelentékenyebb ipartelepeinek rövid leírása egymaga betölti azon időt, mely rendelkezésemre áll, ha tehát a gazdaság egyéb ágait és az általános közgazdasági állapot jellemzését egészen mellőzni nem akarom, akkor a jelentékenyebb iparvállalatok közül is csak néhányat fogok valamivel részletesebben megismertethetni.

A kép, melyet Pozsonyvárosa közgazdasági viszonyairól nyujtani óhajtok, hiányos és tökéletlen volna, ha a *mezőgazdaságtól* egészen eltekintenék, mert ha nem is találunk, a fővárost ki-

véve, egy könnyen olyan várost az országban, melyben a szorosabb értelemben vett városi elem, mint azt alább látni fogjuk, annyira tulnyomó volna, mint Pozsonyban, mégis jelentékeny azon jövedelemforrás, melyet a város lakossága a város területéhez tartozó *földek műveléséből* huz és nem egy család fejének ez képezi egyedüli jövedelemforrását.

Pozsony városának közel 13,000 kat. holdnyi területe rendeltetése szerint megkülönböztetve a város és magánbirtokosok között, ekként oszlik meg:

	városi birtok 1600□ öles kat. holdakban	magánbirtok	%	
			összesen	
Belső telek (ház, utcza sat.)				
és utak	365	276	641	4.95
Kert	16	1393	1409	10.80
Szőlő	5	1356	1361	10.51
Szántóföld	210	2873	3083	23.81
Rét	66	560	626	4.84
Legelő	527	60	587	4.54
Erdő	3845	470	4315	33.33
Partok és kőbányák . . .	12	78	90	0.70
Árterek	719	18	737	5.70
Vasutak.	—	82	82	0.64
Árkok	5	14	19	0.15
összesen	5770	7180	12950	100%

A város területének 44.6%-a tehát a város birtokát képezi, 55.4% pedig magánosok kezében van. A magánosok tulajdonát képező föld legnagyobb része kert, szőlő és szántóföld, a város birtokát ellenben főleg legelő és erdő képezi. A város *erdői* nemcsak a Kis-Kárpátok diszét, hanem egyuttal a városnak egyik említésre méltó jövedelem-forrását képezik.

Pozsonyvárosa azon 3845 hold erdő területen kívül, mely a város határán belül fekszik még a határával szomszédos prácsai és lamacsi határban is bir 1785 kat. holdnyi erdőterületet, tehát összesen 5630 kat. holdat, melynek leltári értékét a főszámvévőség 563.682 frtra teszi.

A város erdőállományáról e helyütt csak annyit jegyzek meg, hogy annak legnagyobb része lomberdő és pedig tulnyomólag bükkfa; — előfordul még, de inkább csak a sétára szánt helyeken, az erdei fenyő, továbbá szórványosan tölgy-, nyár-, eger-, füz-, ákác- és szederfa.

Az erdőtörvény értelmében készítendő üzemtervek csak most készülnek. A város faállományát kitünőnek mondják, de erdei az okszerűlten rablógazdaság miatt, mely azokban a legutóbbi időkig üzetett, sokat szenvedtek, csakis ily gazdálkodás mellett lehetett 10—15 év előtt 50,000 frtnyi évi bevételt elérni, holott azok jövedelme jelenleg okszerű gazdálkodás mellett nem rug többre 20,000 frtnál.

A mi a Pozsony határában fekvő *szántóföldeket* illeti, azoknak több mint 93% magánbirtok és tulnyomólag rossz minőségű kavicsos vagy homokos föld, mindennek daczára azokon elég belterjes gazdaság üzetik, a hogy ez ily nagy városban természetes is. A pozsonyi szántóföldeken tulnyomólag árpát és rozst termesztenek. Az évi rozstermés 7—7500 métermázsát tesz. Termesztetik még őszi buza, zab, tengeri és burgonya nagyobb mennyiségben, a repczetermeléssel ellenben a város területén mindinkább fölhagynak. 1870-ben 125 hold volt bevetve repczével, 1883-ban 46 hold, ellenben 1885-ben az egész területen repczevetés nem fordult elő, mint azt a következő tabella mutatja:

1885-ben bevetve volt katasztralis holdakban:

		A termés minősége	1 hold átlagos termése
Őszi buza	586	közép	4.25 méterm.
Őszi rozs	666	rossz	2.10 »
Árpa	1024	jó	7.60 »
Zab	282	jó	6.70 »
Tengeri	146	közép	6.00 »
Burgonya	527	jó	40.00 »
Répa	403	jó	45.00 »

Pozsonyvárosának összes termése gabonaneműekben e szerint alig tehető többre, mint 13600 métermázsára és így az a lakosság évi szükségletéhez képest igen jelentéktelennek mondható; a Pozsonyváros területén levő öt gazdasági gőzgép tehát bizonyára nem kizárólag a pozsonyvárosi mezőgazdaság támogatására szolgál. De nemcsak a gabonatermelés, hanem az *állattenyésztés* is sokkal azon mértéken alól marad, melyet a lakosság évi szükségletének fedezése igényelne.

A hasznos házi állatok létszáma volt:

	1857-ben	1869	1880-ban
Ló	728	833	791 *)
Szarvasmarha	987	1350	1181
Juh és kecske	102	330	473
Sertés	751	908	1256 *)

*) 1884-ben.

A szarvasmarha legnagyobb része (973 db) *tehén*. Leginkább svájci fajok (808) tartatnak és a tenyésztés túlnyomólag az istállózási rendszer szerint történik. A pozsonyi tehenészet a város tejszükségletét nem képes fedezni és egyáltalán mint önálló keresetforrás, nagyobb jelentőségre, mint például a fővárosban, nem emelkedett.

Pozsonyváros tejszükségletének nagy részét a közelében levő helységekből naponta behozott tejjel fedezi. Ligetfalu, Oroszvár, Récse, Köpcsén, Főrév, Vereknye, Szunyogdi, Püspöki és egy-két alsó-ausztriai falu (Berg) látják el a pozsonyi lakosság nagy részét tejjel. De távolabb fekvő uradalmakból is nagy mennyiségben érkezik a tej vasuton szállítva Pozsonyba. 15-en ezek közül 500 db tehénnel *tejszövetkezetet* alakítottak, mely egészen fővárosi mintára van berendezve. A tej lehűtését, főlözését, turó és vajjá készítését egy 4 lóerejű gőzgép végzi. A házakhoz a tejet a pesti kocsikhoz hasonló magyar feliratú kocsik szállítják, ezenkívül a tej és egyéb tejárak eladása 24 fiókintézetben eszközöltetik. Az üzlet 1886. november 1-én nyílt meg. A teljesen berendezett sajtkészítést eddig nem vették igénybe, mert a tej mindenkor elkelt. Az elért jövedelem az elárusító szövetkezeti tagok részére egy liter után $6\frac{3}{4}$ kr. volt és naponta 2000 liter tejet adnak el. Minthogy Pozsonyba 2 millió liter tejet hoznak be évente, tehát ezen szövetkezetre az összes bevitelnek több mint $\frac{1}{3}$ része esik.

Pozsonynak egyetlen, már régóta jelentőséggel bíró állattenyésztési ága a *sértésenyésztés*, mely újabban, mint a főtt közlött adatok mutatják, nem csekély lendületnek indul, mert a sertések száma 1870 óta mintegy 350 darabbal, tehát közel 40%-kal növekedett. A sertéshizlalást különben nagyban csak két sertés-kereskedő üzi, Ludwig és Wellner, kik Kőbányán, a fővárosban tartják főtelepüket és Pozsonyban csak a helyi szükségletre főleg Szlavóniából behozott sertéseket tartanak. Ludwig Gottfrid sertés-kereskedése 1840 óta áll fenn és az Alföld több városában bir sertéstelepekkel.

Pozsonyba 1886-ban 13,266 darab sertés és 15,355 kiló sertéshus hozatott be, holott 1876-ban még 17,872 darabot és 7000 kilo sertéshust hoztak be. A sertésenyésztésnek fölvirágzása Pozsonyban főleg a hentesüzlet nagy fejlődésének köszönhető.

A hentesek száma 31, kik közül többen jelentékeny mennyiségű sonkát és kolbászt szállítanak osztrák városokba, főleg Bécsbe és bizony már sokszor megtörtént, hogy a pozsonyi polgár Bécsből hozott magának Pozsonyban készült jó fajta »frankfurti«-t.

Két czég a kolbászkészítést gyárilag üzi és pedig *Schweighofer* Ágost a kolbászgyártást gépekkel, melyeket egy 4 lóerejű gőzgép hajt és *Manderla* egy gázmotorral és nagyszámu husvágó és töltő segédgépekkel üzi. Schweighofer évenként 1000 darab sertést és 400 bikát öl le és Manderla, a kitől kimutatást nem kaptam, ennél is többet.

Pozsony huskivitele főleg a hentesek készítményeiből, ellenben a bevitel, mely a kivitel fölülmulja, marhahus, főleg tehénhus és nyers sertéshusból áll, mely utóbbi azután Pozsonyban lesz a fogyasztás számára elkészítve. Ugyanis sertés- és egyéb husból

	<i>behozott :</i>	<i>kivitetett :</i>
1876-ban	203282 kgr.	47275 kgr.
1884-ben	83445 »	77998 »
1885-ben	116724 »	68833 »
1886-ban	232081 »	71019 »

Pozsony állatkereskedése, a marhavásár nélkül, mely a vámvonalon kívül áll és melynek szállítmányai csak az esetre jönnek számításba, ha a pozsonyi vámon behajtottak, --- szintén szenvedőleg áll és pedig:

	<i>behozott :</i>		<i>kivitetett :</i>	
	<i>1876-ban</i>	<i>1886-ban</i>	<i>1876-ban</i>	<i>1886-ban</i>
ökör . .	7031 darab,	16202 darab.	2317 darab,	11394 darab.
tehén . .	1459 »	1812 »	264 »	463 »
borju . .	10953 »	10816 »	692 »	571 »
ló . . .	2159 »	4469 »	1743 »	3391 »
bival . .	142 »	329 »	3 »	50 »
sertés . .	17872 »	13266 »	10093 »	6148 »
malacz .	3305 »	4486 »	691 »	1081 »
birka . .	20568 »	32932 »	18662 »	29293 »
bárány .	3915 »	2987 »	1450 »	439 »

Ezen adatok eléggé mutatják, hogy Pozsonyvárosa, a mi különben városnál nagyon természetes, a hasznos házi- és husállatok minden fajából jelentékeny bevitelre szorul.

Pozsonynak *évi fogyasztását* a fennebb felsorolt állatokból a következő táblázat mutatja:

	Szarvasmarha	Aprómarha *)	Sertés **)
1881-ben . . .	5698 db	14674 db	14821 db
1882 » . . .	6462 »	15254 »	15354 »
1883 » . . .	6501 »	15541 »	17063 »
1884 » . . .	6595 »	15639 »	15368 »

E szerint Pozsony 1884-ben összesen 37,602 db állatot fogyasztott és ezen szükségletének fedezésére ugyancsak 1884-ben a kivitel levonása után a nevezett állatfajokból 29,279 darabot hozott be.

A mezőgazdaságnak egyetlen, eddig felsorolt ága sem bir tehát mint önálló keresetforrás, nagyobb jelentőséggel, mert még a sertésenyésztésnél is, nem annyira azok tenyésztése, mint inkább a hentesipar, melynek céljaira a sertések jelentékeny része már hizott állapotban hozatik Pozsonyba, — képezi egy jelentékenyebb jövedelmi ág forrását.

Az őstermelési foglalkozások közül e jelentékeny jövedelmi forrás kizárólag a *szőlőművelés és kertészet* képez.

E két művelési ág együtt 2770 kat. holdat foglal el, melynek közel fele szőlő. Az utolsó 30 év átlaga szerint az évi termés 57,600 akóra tehető, melynek legnagyobb része fehér bor. 1885-ben 1355 holdnyi területen 2919 hektoliter vörös és 17,517 hkl. fehér bor termett, tehát átlag egy holdon 16 hktliter. Ujabban a szőlőeladás és kivitel is nagyobb jelentőségre vergődött, 1885-ben 2100 métermázsa szőlő adatott el 21,000 frt értékben.

Egy hold szőlőföld megmunkálása átlag 200 frtba kerül, (vagyis egy napszámé, tagwerk=75 öl 9 frt 30 krba) és így az 1885. évben, melynek termése az átlagon alól maradt, egy hektoliter bor előállítási költsége 12 frt 50 kr, a must átlagos ára szintén annyi, az új boré 14—15 frt volt.

A pozsonyi szőlőbirtokosok összes száma 870 és ezek közül 720 családnak képezi a szőlőművelés egyedüli keresetforrását, tehát legalább is 3000 embernek létfontosságát. Ezenfelül a szőlőmunka idején 3300—3400 tót paraszt özönlik a szomszéd falukból Pozsonyba és több napon át jól jövedelmező napszámra tesz szert.

Ez az osztály tehát méltán megérdemli a kormány figyel-

*) Borju, juh és bárány.

**) Ártány és sertés.

mét és pártfogását. A pozsonyi szőlőművesek különben is kifogástalan hazafiak, kik mindenkor az intelligencia és magyar szellem képviselőinek oldalán állanak. Nehéz viszonyokkal kénytelenek ugyan küzdeni, de megélhetésüket a külvárosokban régóta fennálló sajátyszerű bormérési rendszer némileg mégis biztosítja és kár volna annak megszüntetése által őket elpusztulni engedni.

Azon külvárosokban ugyanis, hol a szőlőművesek laknak és saját házzal bírnak, rendes korcsmák nincsenek, hanem minden utczában kéthetenként föl váltva évenként többször vagy kevesebbszer, a szerint, a mint többen vagy kevesebben vannak az illető utczában, egy másikra jön a sor ülővendégek számára bort mérni, ez ilyenkor kitüzi a czégért, a másik pedig bevonja azt. Ezért van az Ujváros- és Ferdinándvárosban oly sok kurta-korcsma zug helyiségek vagy kapuk aljában, de ezekben többnyire hamisítatlan és elég jó minőségű bort mérnek. A Laczikonyha pedig a kapu előtt az utcán van.

Ennek köszönhető egyuttal, hogy Pozsonyban a pálinkaivás csak csekély mértékben van elterjedve, holott a megye felvidékén a lakosság legnagyobb mértékét képezi.

Különös dicséretére legyen mondva ezen osztálynak, hogy az okszerű szőlőművelés és borkezelés őszinte barátja. A czél-szerű reformok elől nemcsak el nem zárkoznak ezen foglalkozás üzői, hanem még kétegyletök is van, melyek virágzó állapota ezen emberek életrevalósága mellett tanuskodik.

A pozsonyi szőlőművesek egylete 1861-ben alakult és jelenleg 207 rendes tagja van. Elnökük egy, a szőlőművelés emelését egész odaadással felkaroló fiatal ügyvéd *Fülöp Jónás*. Az egylet alelnökei, egész tisztikara és választmánya kizárólag a szőlőművesek osztályából kerülnek ki. Az egylet tagjai által a budapesti országos kiállításon is részt vett és 200 fajból álló mintaszerűen rendezett szőlőiért a kiállítási nagy éremmel lett kitüntetve. A szőlőművesek az időjárási viszonyokat és a szüret eredményeit már 1702. óta rendszeren följegyeztetik, és ennek gondját most szintén az egylet vállalta magára. Az egylet közel 4 kat. holdnyi kísérleti teleppel bír, melyen különféle szőlőfajokkal tesz kísérleteket és eddig a legjobb eredményt az olasz rizlinggel érte el, melyből egy 75 öles napszámon az átlagos évi termést kétszeresen

meghaladó mennyiség termett. Az egyesület, melynek évi bevételei 2587 frtra rugnak, 1885-ben boreladásból 1376 frtot vett be.

Ezen egyesület kezdeményezése folytán jött létre 1884-ben a pozsonyi vinczellér-képző iskola, melynek számára többnyire Pozsonyban gyűjtött pénzekből, a pozsonyi hegyekben öt holdnyi szőlőföldet, 2 czélszerű épülettel és berendezéssel mintegy 20,000 frt értékben vásároltak és a dologi kiadások fedezésének nagyrésztét pozsonyi közintézetek és gazdagabb polgárok vállalták magukra. A tanerők fizetését a miniszterium vállalta el, de az intézet egyéb évi kiadásainak fedezéséről a pozsonyi szőlőművelő egyesület köteles gondoskodni. Az intézet felett az ellenörködést egy a főispán elnöklete alatt 12 tagból álló bizottság gyakorolja. Az iskola leltári vagyona 24,863 frt. Az évi kiadások az állam által kinevezett tanerők (egy igazgató és egy segéd-tanár) fizetése nélkül 1886-ban 6619 frttal voltak előirányozva, a bevételek ellenben 5212 frttal, tehát 1406 frt fedezetlen hiány maradt, melynek fedezését az egyesület az államtól reméli. Az intézet 14 bennlakó növendékre van berendezve.

Végre ugyancsak a szőlőművesek, és pedig tulnyomólag a szőlőművesek egyesületének tagjai, a pozsonyi borok nagyobb értékesíthetése czéljából egy pinczeegyesületet alakítottak, mely 1885-ben 529 hektol. bort adott el 16,231 frt értékben és 1869 forint tiszta nyeresémet ért el, miből 10,000 frtnyi részvénytőke után 12⁰/₁₀ osztalékot fizetett ki és a maradékot a tartalékalaphoz csatolva, tartalékalapját 3155 frtra növelte. Az egyesület vagyona ezenfelül közel 600 hktlnyi borkészletből áll.

A pozsonyi szőlők csaknem egészen kisbirtokosok kezében lévén, sok éven át föntartott ó-borok nem igen fordulnak elő.

A pozsonyi borok értékesítésére nagy befolyással vannak azon nagy borkereskedő üzletek, melyek a pezsgógyártók nélkül számra mintegy öten, a városi fogyasztási vámvonalon kívül bírnak nagy telepekkel. Ezek az egész világon bírnak kiviteli piacokkal és csak magában New-Yorkba 2000 hekteliternél többet szállítanak egy év alatt. Ezen szállítmányoknak 33⁰/₁₀-ka az egész világon ismeretes Palugyay J. és fiai czégre esik. A cég borkivitelének nagyságára nézve adatokat ugyan nem szerezhettem, de a vállalat nagy terjedelme mellett eléggé bizonyít az a körülmény, hogy a pinczekezelés, raktározás és szállítással 65

ember van állandóan elfoglalta. Ezen nagyhirű czéget annak a mult évben elhalt főnöke: Palugyay Jakab 1846-ban, mint egészen szegény ember alapította. A pozsonyi borkereskedők főbb piacai: Olaszország, Franciaország, Románia, Török-, Svéd- és Norvégország, Éjsza-Amerika, Egyptom, Mexico és Dél-Amerika. Pozsony évi borkivitele, minek nagyrésze a Palugyay czégre esik, 9—10 ezer hektoliter között változik. Nagy befolyással van még a borok értékesítésére a pezsgőgyártás, melyről a nagyobb ipari vállalatok sorában teszünk említést.

A mezőgazdasági ipar másik jelentékeny ága a *gyümölcs- és konyhakertészet*. A kertészet Pozsonyban általában nagyban és igen okszerűen üzetik. A kertek egy része városi kert, mely inkább csak díszre és üdülésre szolgál, de egész nagy területeken a gyümölcs és zöldség-termesztés a kereskedés számára történik. A gyümölcstenyésztésre szánt terület mintegy 400 holdra, a konyhakertészeté pedig 100 holdra tehető. Paradicsom, hagyma, saláta, zeller és más zöldségfélék nagy mennyiségben vitetnek Bécs városába, sőt volt idő, mikor egy jeles kertész Párisba is nagy mennyiséget szállított. Sajnos, hogy ezen termékek kiviteléről az illetőkhez személyesen intézett kérelem dacára sem lehetett adatokat szerezni. A virágkertészetre nézve legnagyobb telep *Reichsthaler János*nak 1860-ban alapított mű- és virágkertészete és faiskolája. Kertészetét 10 holdnyi nagyságu területen üzi. Pálmái, gyümölcsfái, coniferái és egyéb díszfái már igen sok elismerésben részesültek. Kiállítások alkalmával 3 díszoklevelet és négy ízben kiállítási érmet kapott. Említést érdemel még Bruckner Mihálynak 10,000 rózsatöbbl álló rózsakertészete, mely valóságos rózsakerdő látványát nyújtja a rózsavirágzás idején.

Azon termőterület tehát, mely Pozsonyváros területén művelhető, minden tekintetben okszerűen lesz ugyan fölhasználva, de egy városi lakosság jövedelemforrásainak mindenesetre csak kisebb részét teheti az, amit a föld megmunkálásának és termővé tételének köszön.

Ha egy városban a termőterület csökken, az épen nem tulajdonítható azon város közigazgatási hanyatlásának, hanem inkább nagyobb ipartelepek és áruraktárak keletkezésének. Ott, ahol ma a pozsonyi közraktár, marhavásár, vagy dynamitgyár telepe terül el, még néhány év előtt 100 holdnyi kert, rét, szőlő

és szántóföld volt. Az ötvenes évek ideiglenes katasztere szerint a szántóföldek területe 3968 hold, a rét és legelőké 1939 holdat tön, tehát a kettő együtt 1600 holddal volt több, mint a fön kimutatott újabb adatok szerint, melyeknél pedig a legutóbbi években történt újabb apadás még nincs föltüntetve.

Azon csökkenés tehát, mely a földadónál az alább közlött adatok szerint 1884. óta beállott, épen nem tekinthető közgazdasági hátránynak, hanem inkább az ipari fejlődés örvendetes jelének.

Az adóelőírások szerint ugyanis Pozsony földadója az utolsó 10 év alatt következő összegeket mutat:

1877-ben	24,228 frt.	1882-ben	24,233 frt.
1878-ban	24,265 frt.	1883-ban	24,228 frt.
1879-ben	24,265 frt.	1884-ben	20,375 frt.
1880-ban	24,264 frt.	1885-ben	20,375 frt.
1881-ben	24,238 frt.	1886-ban	20,232 frt.

A földadó tehát az utolsó 10 év alatt 4000 frttal csökkent ugyan, de egy város anyagi jóléte, mint már fönnebb említém, nem a földművelés, hanem *az ipar és kereskedelem fejlődésétől* függ és e tekintetben Pozsony városa, mint a következőkből kitűnik, az országban csakugyan oly diszes helyet foglal el, hogy az ország fővárosán kívül aligha akad versenytársa. Ha hazánkban még csak 10 oly városa volna, mint Pozsony, akkor népünk adóképesége a nyugoteurópai államok niveaujára emelkednék és a deficit miatt nem igen kellene aggódnunk.

III. osztályu keresetadó czimén Pozsonyban 1885-ben 94,339 frt, IV. osztályu keresetadó czimén pedig 9802 frt levén előírva, ezen összeg az összes pozsonyi adóelőírásnak (408,074 frtnak) 25⁰/₀-kát tette, holott ugyanez évben Budapestena III. és IV. osztályu keresetadó együtt 1,928,297 frt volt, ami a fővárosra kivetett összes adónak (10,565,985 frtnak) csak 18⁰/₀-kát teszi, ehhez járul még azon körülmény, hogy a IV. osztályu keresetadó, mint a hivatalnokok adója, bizonyára nagyobb aránynyal szerepel a fenti összegben, mint a pozsonyi IV. osztályu adó és így az iparosok, gyárosok, kereskedők, ügyvédek, orvosok, mérnökök és egyéb haszonhajtó foglalkozást üző egyéneknek adója a város összes adószolgáltatásához viszonyítva, *legalább 10⁰/₀-kal magasabb, mint a fővárosban*. Ha csupán az iparosok és kereskedők adóját vesz-

szük, az együtt 70,000 forintot tesz és pedig az iparosok adója 41,800 frt, a kereskedőké 28,200 frt.

Az önálló iparosok közül :

3 frtnál kevesebb adót fizetett	10
3—10 forint adót fizetett	231
6—10 » » »	521
11—29 » » »	413
21—50 » » »	322
51—100 » » »	123
100 frton felül	48

Az iparosoknak nagyobb fele tehát 10 —100 frt adót fizet, ellenben a tulajdonképeni nagyiparosok közé, kik 100 frtnál is több adót fizetnek, csak 48 számítható. Elég tekintélyes szám ha azok sorában oly nagyszabásu vállalatok szerepelnek, mint a minőkkel alább meg fogunk ismerkedni.

Az 1880. évi népszámlálás szerint volt :

önálló iparos	1628,
segéd	3006,
tanonecz	1032,
gyárimunkás	372 férfi és 1858 nő, összesen 2230.

Ellenben az iparhatóság 1886. évi adatai szerint volt :

önálló iparos	1568,
segéd és gyári munkás	5102,
tanonecz	1195.

Midőn az ipar állapotának ezen általános jellemzése után annak részletesebb ismertetésére kívánok áttérni, első sorban a bizottság azon utasítása lebeg előttem, hogy a gyáripár ismertetése legyen a főczél, tekintettel a jelentékenyebb gyártelepek egyenkénti bemutatására. Az iparhatóság adatai szerint a pozsonyi gyárak száma 28, de az államépítészeti hivatal jegyzékében 32 olyan iparvállalat fordul elő, mely gőzerővel dolgozik, ezenfelül van még több vállalat, mely összesen 17 gázmotorral bír.

A nagyobb iparvállalatok közül többnek 2—3 gőzgépe lévén, a gázmotorokkal együtt 55 azon gőzgépek száma, melyek kizárólag az ipar szolgálatában állanak és a melyeknek egyhangu mozgása egész seregét a furóknak, gyaluknak, hengereknek, zuzóknak, kések és fűrészeknek, ráspolyoknak, esztergáknak és mindenféle más segédgépeknek hozza mozgásba. A 40 lóerővel

biró gázmotorokkal együtt az iparnál alkalmazott gépek összes lóereje 654, melyek sok ezer munkás munkaerejét pótolják.

A jelentékenyebb ipartelepek száma Pozsonyban mindenestre meghaladja a 40-et és így egész sorát mutathatom be azon iparoknak, melyek részint üzletök nagyobb terjedelme, részint készítményeik sajátyszerűsége, részint azon kelendőség szempontjából, melylyel termékeik a külföldi piaczkon birnak, különös figyelmet érdemelnek.

Mindezen ipartelepeket részint személyesen látogattam meg, részint pedig gyári berendezésük, termelési képességük, nevezetesebb külföldi és Pozsony határán kívül eső hazai piaczaik, kivitelük nagysága, munkásaik száma és az általuk előállított főbb termékeik megnevezése iránt írásban kérdést intéztem és két vállalat kivételével, a kért fölvilágosításokat valamennyitől megkaptam. *Midőn mindezek alapján azon szerencsés helyzetben vagyok, hogy 40 nagy vállalat berendezéséről, termelési és kiviteli képességéről és munkásai számáról közölhetek adatokat.* Mellőzve az egyes iparágaknak szokásban levő, de ez esetben a célnak meg nem felelő részletesebb osztályozását, könnyebb áttekintés végett 3 csoportba osztottam be azokat, aszerint, amint azok inkább az állat-, növény- vagy ásványvilág termékeit dolgozzák föl.

Az állatvilág termékeinek földolgozása köréből első sorban a különféle *állati hulladékokat vagy anyagokat* földolgozó és értékesítő vállalatok említendők, ilyenek:

Reitmeyer János enyvfőzése, mely 3 nagy üsttel, a hozzá tartozó présekkel, kádakkal, tűzhelyekkel, szárítóházzal és fehér enyv előállítására két kis üsttel van ellátva. Ezen gyár évenként 400 métermázsa enyvet állít elő 13—14,000 frt értékben. Ezen gyár nemcsak a juh- és ökörlábakat, hanem mindenféle bőr- és bélhulladékokat használ föl enyvfőzésre és ennek folytán ilyenmő hulladékok összegyűjtése nemcsak Pozsonyban, de a környéken is sok szegény embernek nyújt keresetet. Ugyanitt a csontok és körmök részint csontliszt számára, részint gombkötők és esztergályosok szükségleteinek megfelelőleg kikészíttetnek és eladatnak. Ezen vállalat termékei főleg Bécs és Brűnn városába, továbbá Olaszországba vitetnek.

Steiner, azelőtt Pollák, spodium és vegyészeti termékek gyára egy külön csontörölő malommal bir. A gyár maga egy 30 lóerejű gőz-

géppel dolgozik, mely 12 küllővel ellátott zuzógépet és sok más, összesen 20, segédgépet hoz mozgásba. Egy csontpároló gőzkazánon kívül 10 nyílt kazánnal és 5 szétválasztógéppel bír. A gyár évenként 50,000 métermázsa spodiumot, 50 koci csontlisztet, 6 koci csontzsirt és egyéb vegyészeti termékeket állíthat elő. A spodium többnyire a cseh és morva czukorgyárakba szállíttatik, a csontliszt, mint trágya Németországba és Ausztriába, a csontzsir pedig a bécsi és pesti szappangyárakba.

Nass Dávid lőszőr-tisztítógyára, mely több mint 50 év óta áll fenn néhány év előtt kivüle még csak egy ily vállalat létezett Budapesten. Ezen vállalat egy részről magyar és orosz lőszőrt dolgoz fel, másrészről sertésszőrök, kefekötő-sörte-hulladék és mindenféle más összegyűjtött szőrhulladék lesz a gőzgépből kijövő gőzzel kifőzve, tisztítógéppel kitisztítva, azután tekercsekbe összesodorva. Évenként mintegy 2000 métermázsa nyers anyag és szőrhulladék lesz ily módon értékesítve és többnyire Bécsben eladva. A tisztító és más segédgépeket egy 4 lóerejű gőzgép hajtja. Munkások száma 10—15.

A *pozsonyi posztógyár* a magyar honvédség fölállításának köszöni keletkezését. Harapat és Skene állították azt föl 1869-ben, mikor meggyőződtek róla, hogy a magyar honvédelmi miniszterium semmi körülmények között sem hajlandó a posztó-szállítást hazánk határain kívül létező gyártelepre bízni. A gyár jelenleg Regenhardt és társai tulajdonát képezi. A gyárban 50 lóerejű gőzgép működik. A segédgépek száma légio, a gyapjukelme szövőgépek száma 40, a pamutszövőké 60. A gyár készítményei kizárólag a katonai kincstár szükségletének fedezésére szolgálnak. Katonaposztó és katonai fehérmű számára szükséges pamutszövet (calico) állíttatik elő. A gyárban foglalkozó munkások száma meghaladja a 170-et, ezeknek $\frac{1}{3}$ része nő. Ezenkívül a katonai fehérművek varratását is ez a gyár látja el és e célból a gyáron kívül házilag 200—250 varrónőt foglalkoztat egész éven át. A gyár évi termőképesége 350,000 meter. (136 ctm. szélességű) katonai (honvéd és közöshadseregbeli) posztó és 800,000 meter (82 ctm. szélességű) pamutszövet, összesen 1.700,000 forint értékben.

A posztógyártással kapcsolatban a *ruhagyártást* említjük föl, mely Pozsonyban két nagy vállalat által a szó teljes értelmében gyárilag üzetett. Az egyig czég tulajdonosa *Tedesco Lipót és társa*, a másiké *Lövy Jónás és társa*. Mind a két vállalat tisztán kivitelre dolgozott, és évenként 1 millió frt értékű ruhát állítottak elő. Tedesco ruhái

főleg Egyiptom, Görög-, Törökország és részben Elő-Indiába vitettek; *Lövy* fő kiviteli piacza Románia. A gyárak úgy voltak szervezve, hogy tágas és nagy üzleti helyiségekben a ruhák tömegesen kiszabattak és hozzávalókkal együtt szabóknak adattak ki, kik azt otthon elkészítették, különösen megbízható egyének nagyobb mennyiséget kaptak egyszerre és azokat azután ők részint magok készítették el, részint pedig másoknak kiadták. Ezeket szakaszmestereknek nevezték. Tedesco üzletének három év előtt még 100 ilyen szakaszmestere volt, ezek közvetítésével a ruha egyes részének megvarrása is a munkafelosztás elve szerint volt szervezve és ez a két vállalat együtt legalább 600 családnak nyújtott a gyáron kívül keresetet. Egy férfi nejével együtt, ha ügyesek és szorgalmasak, átlag hetenkint 12—15 frtot kereshettek meg. Tedesco vállalatát egészen Bécsbe telepítette át, vele együtt a szabóműhelybe alkalmazott munkások, kiknek 100 frtnál nagyobb havi fizetésök volt, szintén itt hagyták Pozsonyt és sok szegény házi szabó kereset nélkül maradt. *Lövy* 1884 óta szintén csak egy fióküzletet tart itt, mely még most is 150 családnak nyújt keresetet, ő maga Bécsbe tette át lakását és ott egy nagyszerű szabógéppel berendezett gyárat állított föl. A veszteség, mely ezen két vállalat áttelepülése által a várost érte, szomorú következménye azon antiszemita-mozgalmaknak, melyeknek Pozsony négy év előtt színhelye volt és melyek e két minden tekintetben humánus vállalkozónak sok kellemetlenséget okoztak.

E két vállalat ép úgy, mint a posztógyár, persze nemcsak gyapju, hanem pamutszövetek földolgozásával is foglalkozik és így csak részben illik be a fölállított csoportba.

Ugy technikai, mint nemzetgazdasági szempontból a legnevezetesebb két vállalat ezen csoportban *Schleiffer Henrik* kalapgyára és *Grüneberg Károly* kefégyára. Mindenik gyár alapítója régi pozsonyi család gyermeke és Pozsony iparosainak vállalkozó szelleme és kiváló ipari szakértelme mellett tesz tanulságot.

Schleiffer Henrik kalaposüzlete már 1840 óta áll fönn és mint szerény kalaposműhely szerepelt. Mostani tulajdonosa már 1857-ben Németországban és Franciaországban szerzett tapasztalatok alapján tekintélyesen megnagyobbította az apjától öröklött üzletet, 1880-ban saját házában egy a technika haladásának megfelelő gyárat rendezett be, de tulajdonképeni, a legújabb találmányu gépekkel ellátott nagyszerű kalapgyárát csak a múlt évben nyitotta meg, mikor egy tönkre-

ment vasbutor-gyár helyiségeit megvásárolta. Itt ezekben a nagy és tágas gyári épületekben állítá föl azon gyárát, *mely az egész monarchiában egyetlen a maga nemében*. A nyulbőr megnyirásától a legfinomabb formában kiállított kész kalapig minden munka, hatalmas és *egészen új szerkezetű* gépekkel végeztetik. 25 lóerejű gőzgép hozza mozgásba a számos segédgépet, melyek a nyulbőrt nyirják, a lenyirt szőrt összekeverik, kitisztítják, a harang szilolóra fújják, melyek továbbá az ilymódon készült szőrnemezt centrifugal mozgással víztartalmától megfosztják, többszöri sodrás és gyurás után, sodró, gyuró és tömörítő gépeken áthajtják, dörzsölőgépeken megtisztítják és simítják, míg végre azután mindenféle ügyes kézi eszközök segítségével a kívánt formát kapják és innét egy külön varróterembe kerülnek, hol azokat a megfelelő kiállítással ellátják.

Ezen gyár működésének legérdekesebb részét a tisztítatlan nyulszőrből alig néhány percz alatt teljesen kitisztított nyulszőrből előálló kész nemezsüveg hálózat képezi, a *sziloló gép segítségével*.

Ezen a szilológépen 30—40 kgr. szőrből könnyű szerrel naponként 500—600 nemez süveg készíthető egyetlen egy ember segítségével, a kinek nincs más dolga, mint a sziloló fölött álló drót süveg-mintáról a kész nemezsüveget levenni és a drótsüveget visszahelyezni. Ez a kalapgyártásnak azon újabb reformja, mely alig 10 év óta ismeretes és mely Schleiffer vállalatán kívül hazánkban eddig sehol meghonosítva nincs. Ezen derék vállalkozó tehát joggal kérhette óriási áldozatokkal berendezett, egészen új vállalata számára az 1881: 44. t. cz. által kilátásba helyezett adómentességet már azért is, mert a nemezsüvegeknek ily gépek nélküli előállítása nagyon költséges lévén, azokat, még azon kalaposok is, kik a készítés egyéb nemeiben gyárilag vannak berendezve, *a külföldről hozatják!* Kalapokat mi még mindig 5 millió forintot meghaladó értékben vásárolunk Ausztriától és a külföldtől és ennek nagy része fél gyártmány (nemez), — ha tehát ezzel szemben egy vállalat létesült, mely ma már nem csak a pesti piac legnagyobb részét Béctől elhódította, hanem még Németország, Svédország-, Oroszország-, Hollandia- és Norvégiába is tetemes kivittel bir, akkor ez az állam részéről kilátásba helyezett kedvezményt bizonyára a legnagyobb mértékben megérdemli. Épen jelen voltam a gyárban, mikor egy nagyobb szállítmány ment Norvégiába diszes kalapbélésekkel, melyekre az ottani kereskedőnek mint kalaposnak czége volt rányomtatva; a szentpétervári szállítmány pedig londoni

kalapnak volt keresztelve. A gyár kivitelképességét főleg Németország felé néhány évi adómentesség szerfelett fokozná.

Schleiffer gyára 60—80 munkásnak nyújt állandó keresetet és egy évben 150,000—180,000 kalapot készíthet, sőt a gyár termelő képességének teljes igénybevétele mellett még egyszer annyit.

De még ezen vállalatnál is jelentékenyebb *Grüneberg Károly kefégyára*. Az Ujvárosban, az országuton egy emeletes hosszú épület vonja magára figyelmünket. Nagy boltíves ablakai, szépen meszelt fala nem is sejtetné, hogy óriási gyárhelyiség előtt állunk, ha annak fölirata és a megette égnek meredő két nagy kémény el nem árulná azt, hogy itt Grüneberg szabadalmazott serteáru gyára van. Ezen diszes épület megett a főépülethez derékszögben futó 16 kisebb-nagyobb épület áll, és az ezek között elterülő tágas udvarokat ismét egy, a főépülettel párhuzamosan haladó, nagy épület rekeszti be. Az egész telep 2700 □ölnyi terület foglal el.

A falak és az udvarok oly szépek, világosak és tiszták, hogy csak a füstölgő kémények, a gépek zakatolása és az udvarokon levő sürgés-forgás árulja el, hogy az egész monarchia egyik legnagyobb-szerű gyártelepének területén állunk. A jelenlegi gyártulajdonosok apja 1835-ben egész szerényen kezdette meg ezen a helyen kefekötő-műhelyét, melyet hasonnevű fia 1866-ban vett át és 1870-ben testvérével, Józseffel szövetkezve, tetemesen megnagyobbított. Ekkor a gyárban 60 munkás foglalkozott és a gyártmányok kivitele, azon tanulmányi ut után, melyet Károly egész Európában és Éjszak-Amerikában tőn, főleg Románia felé indult meg, honnét mindig nagyobb megrendelések érkeztek. A tengerentuli kivitelre akkor kezdték figyelmüket irányozni, mikor bécsi cégek, melyeknél ők luxuskefeárukat szoktak vásárolni, e célra náluk nagyobb megrendeléseket tettek. Legkeresettebb cikket a lókefék képeztek és a gyár munkásainak száma 150—160-ra szaporodott föl. A gyár készítményei az 1873. évi bécsi és 1878. évi párisi kiállításon a legnagyobb kitüntetésben részesültek. A gyár tulajdonosai pedig egymásután a francia becsületrend lovag-keresztjével (1878), a koronás aranyéremkeresztrel (1879) és az országos kiállítás alkalmából a Ferencz-József-rend lovag-keresztjével lettek földiszítve. A gyár öt gyári udvarra oszlik. Az első udvarban van a két gépház, melyek mindenkében egy 16 lóerejű gőzgép van elhelyezve, részint a fát elkészítő, részint a kefe alkatrészeket készítő segédgépek hajtására. A második udvarban van a kefekészítő

gépműhely, a gyárnak bizonyára legérdekesebb része, melyet nem is szoktak akárkinek megmutatni, mert az itt működésben levő automatikus kefekészítőgépek a gyáros ötlete szerint készültek és ilyenek eddig sehol másutt nem működnek. Nyolcz ily automatikus kefekészítő végzi itt nyolcz leány vezetése mellett a csodálatos munkát, melynek elvégzéséhez ezen gépek segítsége nélkül naponta 240 munkás keze munkájára volna szükség. A munka, melyet ez a nyolcz gép végez, bámulatba ejti a nézőt. — Egy nagyobb varrógép terjedelmével bíró gép egyik lapjára egy kefének a falapját fektetik és míg a gép azokon a kefeszőr számára szükséges lyukakat a legnagyobb pontossággal kiüti, azalatt a gép másik felén egy már előbb kiluggatott ily falapból egy egészen kész kefe kerül elő. Mindenik ilyen gépnél, mely 30 kefekötő munkáját végzi, egy leány áll, kinek nincs más dolga, mint a gép egyik patkájára egy kefe fáját helyezni el, a gép egy másik részébe pedig annyi serteszőrt vagy más anyagot rakni, a mennyi egy keféhez szükséges. A gép munkájának elmondására sem elég annyi idő, a mennyi alatt egy kefe itt elkészül. Ezen gépek segítségével készülnek azon kefék, melyek az angol kefegyárak gyártmányait saját gyarmataikból, Kelet-India és Ausztráliából csaknem egészen kiszorították. Persze a gyártmányok előbb Angolországba mennek és innét indulnak azután az angol gyarmatokba, hol bámulatos olcsóságuk miatt nagy keletnek örvendenek. Sem az osztrák-magyar monarchia, sem Németország, sem Anglia számára ilyen keféket nem készítenek. Az Európában forgalomba hozott összes kefékbe a sörte ma is női kezek munkájával köttetik bele a kefelapba; az angol piac számára készült hajkefék többnyire olajfából készülnek és igen diszesen állíttatnak ki, az angolok még a csizmatisztító és kocsikerékmosó keféket is politírozva kívánják és kapják.

A 3. udvarban van a csiszolóház, melyben 90 nő foglalkozik a kefelapok kicsiszolása és fénymázolásával.

A 4. gyárudvar épületében vannak azon nagyszámu gépek, melyek bámulatos gyorsasággal készítik el a kefefa alkatrészeit. Reggel még a farakodóban fekszenek a legjobb minőségű hatalmas szálfák és délre már garmada számra viszik a kész faalkatrészeket a gyár főépületében levő és *az egész első emeletet magában foglaló óriási nagy terembe, hol 200 nő köti be azokba finom dróttal a sörtét.* Ezenkívül még mintegy 300 nő a házon kívül végez hasonló munkát, a pozsonyi törvényszéki börtön rabjai pedig szintén ezen gyár számára dolgoznak.

A gyáron kívül is tehát mintegy 400 embernek nyújt ezen nagy-szerű vállalat házi keresetet, magában a gyárban pedig naponként 400 *állandó munkás dolgozik*. A gyári munkásokat, kik veszélyesebb gép mellett dolgoznak, maga a gyár baleset és halál esetére biztosítja. Betegség esetére a munkás az első 6 héten át teljes bérét kapja, ezenkívül ingyen ellátásban és orvosi kezelésben részesül és gyógyszereket kap, további hat hétre teljes ellátást és bérének felét élvezi. Ha sebesülés vagy baleset fordul elő, a gyár az összes költségeket viseli. A gyári munkások jó szellemének és egyuttal elég kedvező helyzetöknek jellemzésére legyen szabad fölemlítenem azon körülményt, hogy a gyár munkásai az épen most épülő diszes virág völgyi katolikus templom számára egy diszes színes gót ablak költségeit ajánlták föl és 600 frtot át is adtak e célra az építő bizottságnak. Bizonyára nem a gyáros terrorizmusa birta őket erre a nemes tényre, mert a gyár ura protestáns, a ki előttem munkásainak ügyességéről és lelkiismeretességéről nagyon elismerőleg nyilatkozott.

Ezen gyári vállalatnál 80 segédgép működik, melyek segítségével a gyár *naponként 1700—2000* darab kefét képes előállítani. A gyártulajdonos nagy szakértelméről és körütekintéséről fényes bizonytságot tesz azon körülmény, hogy az angol piacot a szó teljes értelmében meg tudta hódítani. Mig azelőtt főpiacza Alsó-Ausztria (főleg Bécs), Galiczia és a román királyság volt, addig a román piacoknak részbeni elvesztése után az angol piac igényeit tették a gyártulajdonosok tanulmányuk tárgyává és ma Angolországban, mely gyarmataival együtt évenként 30 millió frtot költ kefékre, az ő keféik a legkedveltebbek közé tartoznak. A gyár egyik legnagyobb épületének egész földszinti része egy óriási nagy csomagoló és szállító raktár, melyben a kefék *12 tuczonként* külön-külön csomagokba rakatnak és a kívánt czég jegyével láttatnak el. Midőn ezen helyiséget megtekintettem, kizárólag Anglia számára történt a csomagolás és a gyár tulajdonosa lekötő készséggel rendelkezésemre bocsájta az utolsó 3—4 hét alatt eszközölt szállításokról vezetett könyvet, melynek tanúsága szerint rövid idő óta *6080 tuczat kefe lett Anglia következő városaiba elküldve*: Birmingham, Waarington, Liverpool, Blakhorn, Glasgow, Dublin, Bradford, Bristol, Hull, Cambridge, Newcastle, Hartlepool és Melborne (Ausztráliában). — Épen szombat délután volt, mikor a gyárat megtekintettem, 1700 frt volt készen a heti munkabérek kifizetésére. Ha számításba vesszük, hogy a gyáron kívül épen annyian dol-

goznak, mint a gyárban, akkor bizonyára *jóval 100,000 forinton felül megy azon összeg, melyet ezen gyár tulajdonosai egy év alatt munkabér fejében fizetnek.* Azt hiszem tehát, hogy nem éltem tulságos mértékben vissza nagybecsü türelmökkel, mikor Pozsony ezen legnagyobb-szerűbb gyári vállalatának leírására a szokottnál több időt fordítottam.

Legyen szabad már most a tulnyomólag *növényi alkatrészeket feldolgozó gyári vállalatokra áttérni.*

E nemben első helyen az építő iparnak *faalkatrészeket feldolgozó* ágai említendők. A pozsonyi 5 épületfa-kereskedő és ács közül 3 bir gőzfűrészszettel és a negyediknek gőzgépe most készül egy alább említendő pozsonyi gyárban. A legnagyobb-szerűbb vállalat *Sprinzel Móré*, a ki 1869. vette át atyjától ezen üzletet és azóta tetemesen kibővítette azt. Az óriási ácsszinen egy 25 lóerejű gőzgép van működésben, mely két nagy nyalábkeret fűrészszet hoz mozgásba, melyek mindegyike 14 fűrészszel bir. Ezenkívül egy gyaluló, 3 körfűrész, 2 amerikai fogazatvágó és egy parquet-géppel van ellátva. E gyár egyik specialis gyártmányát a töltényrekeszek képezik, melyekkel a pozsonyi tölténygyárat és az összes honvédséget látja el. Ilyeneket a gyár Görögország számára is készített. Sprinzel egyike a legnagyobb vállalkozóknak hazánkban. *Az ő vállalatának óriási munkaképessége tette lehetővé, hogy Pozsony két hét alatt egy hatalmas nemzetközi marhavásárt tudott a puszta földből elővarázsolni.* Ezen vállalatban készültek a dynamitgyár, az új színház, a töltvénygyár és a Ludwig-féle óriási gőzmalom összes ácsmunkálatai. A cég tulajdonosa egyuttal jeles technikus és építőmester, mint ilyen, ő construálta a Ludwig-féle gőzmalmot és a tölténygyárat. A nagyterjedelmű ácssterület villamos világításra van berendezve és e célra egy 2 lóerejű gőzgép által hajtott és Franciaországban készült dynamo-elektrikus gép szolgál.

Nagyberendezésű gőzfűrészszettel birnak még *Haybüch és Durvay.* Mindenik egy 30 lóerejű gőzgéppel dolgozik, mely két-két nyalábkeret fűrészszet összesen 70 fűrészszel, két gyalulót, 4 körfűrészszet és 2 amerikai fogazatvágót hoz mozgásba. A két vállalat berendezése egészen egyenlő és a vidékről, sőt Alsó-Ausztriából is gyakran nagy megrendeléseket kapnak. E három vállalat együtt mintegy 200 ácsot foglalkoztat. A fát részint Alsó- és Felső-Ausztriából, részint a környékről hozzadják. Legközelebb Hubert vállalata is gőzerőre lesz berendezve.

Az építő-iparhoz sorolandó még *Stauss és Melde* egészen új szabadalmazott nádgyékény és nádszövetek gyára. Ezen nádszövetek elő-

nye, hogy az épület padolata velök igen gyorsan benádozható és 40—50⁰/₀-kal kevesebbe kerül, mint a nádszálaknak szokásos felszegezése. Idejárul még azon körülmény, hogy ezen nádgyékények sokkal egyenletesebbek és tartósabbak, a padolatra pedig igen gyorsan és jól illeszthetők.

Stauss és Melde gyára naponként 3000 □méter ily nádszövetet képes előállítani. Ezen vállalatnál közel rokonságban áll *Menzel K. C.* házfedő-papír, facement és elszigetelő-lemez gyára. Ezen gyár, a Csehországban, Weiswasserben 1696 óta fennálló és 350 munkással dolgozó nagyszerű vállalatnak pozsonyi fióktelepe. A pozsonyi gyár 1885-ben állíttatott föl és 4 lóerejű gőzgéppel dolgozik. Segédgépei közül legjelentékenyebb a festékörlő malom, mely naponként 8 métermázsa anyagot képes megörölni. A vállalat *naponként* 3000 □méter házfedő-papírlemezt, 300 □mt. elszigetelő és 60 métermázsa facementet képes előállítani. A papiranyagot saját csehországi papirgyárából hozatja. A munkások száma jelenleg 10, piacza Budapest, Bécs és Brünn, hova 13,000 □méternyi, összesen 4000 métermázsa súlyu és 23,000 forint értékű házfedőpapír és 800 métermázsa 4000 forint értékű facement vitetik.

A fát feldolgozó nagyobb vállalatok közül különösen két nagy és figyelemre méltó vállalatot említünk még föl, az egyik *Plauk*nak gőzerőre berendezett kádárüzlete, a másik, *Marschal Antal*nak nagyszerű, kocsigyára. Plauk kádárüzlete 1842 óta áll fenn, egy 6 lóerejű gőzgép fűrészelő, gyaluló és egyéb segédgépeket hajt. Átlagosan 15—20 munkást foglalkoztat és gyakran kap Budapestről, Frankfurtból és Tirolból megrendeléseket. Pozsony környékére is sok kádármunkát szállít. Készítményei a budapesti és bécsi kiállításon kitüntetésben részesültek.

Marschal Antal kocsigyára az ország legnagyobb ilyenmű vállalatai közé tartozik. Jelenlegi nagyszerűen berendezett gyárát, 1882-ben alapította. 8 lóerejű gőzgépe a szíjjártó-, bognár- és lakatosműhely számos segédgépeit hajtja. Van külön gépfűrészháza, 5 kovács- és 1 lakatosüzte; külön fénymázoló- és kárpitosműhelye. A nyers fatörzsek kikészítésétől a kész hintóig minden a gyár tágas telepén készül és a nagy kocsiszinben rendszeren 35—40 különféle szerkezetű kocsi áll készen. Szép és kitűnő minőségű termékeinek főbb piaczai: Felső-Magyarország, az erdélyi megyék, Szerbia, Bajorország és Csehország. Pilsenben állandó kocsiraktárt tart és főleg Marienbad-, Franzensbad- és Karlsbadba kelt

el sok kocsija. A gyárban 60—70 munkás talál állandó foglalkozást és a vállalkozó évenként 18,000 forintot fizet munkabér fejében. Föl kell még említenem ezen derék vállalkozóról, a ki egészen iparának él, bár privat vagyonából is szépen meg tudna élni, hogy munkásainak igazi barátja és pártfogója. Munkásai számára külön magyar tanfolyamot tart, melyen munkásaival együtt ő maga is tanul és velük együtt készíti a föladatakat. A hetenként kétszeri tanítás ideje beszámíttatik a munkaidőbe, tehát munkásai még fizetést is kapnak, a miért magyarul tanulnak.

Helle Károly kötélgyára szintén Pozsony egyik nevezetes iparát képezi. Ezen vállalat 1826 óta áll fenn és jelenlegi tulajdonosa 1860-ban vette azt át atyjától. Helle gyára állítólag a monarchia leghosszabb kötélverő pályája, hol saját találmányu és elmés szerkezetű gépei vannak alkalmazásban. Ezek közül legnevezetesebb a gyárosnak szánkókészülékkel ellátott végtelen kötékhajtógépe, mely a drótkötél használatát teszi nélkülözhetővé és mely szabadalmazva is volt, de szabadalma lejárván, ma már bárki által használható. Helle legnevezetesebb készítménye a bácskai kenderből vagy pamutfonatból drótbetéttel készült hajtósíj, mely az ő rendszere és szabadalma szerint készítve, sokkal czélszerűbb a drága børszíjknál, továbbá az 500 méternél is hosszabbra készíthető elevatorszalagok, melyek Svájcban és Badenben csaknem minden elevatorban használatban vannak. Ezen készítmények, továbbá a szabadalmazott övek, a mechanikai uton sodort hajókötelek, a kenderfonalból készült vízvedrek még tengerentuli országokba is kivetnek. Termékeinek főpiacza: Magyarország, Ausztria, Németország, Svájc és Uruguay Dél-Amerikában. A párisi kiállításon nagy érmet, a bécsi kiállításon pedig haladási érmet nyert.

Ha már most *a fogyasztási cikkek*, névleg italok, tápszerek és élvezeti cikkek gyártására térünk át, akkor első helyen Pozsony egyik régi jóhírű iparával, a *pezsgőbor gyártással* találkozunk. A magyarországi pezsgőbor gyártásnak eredeti hazája Pozsony, itt alapítá 1825-ben *Hubert J. E.* azon céget, mely alatt az utódai kezén levő zsgőgyárpe még ma is virágzik és a Pozsonyban fönnálló öt cég összes évi termelésének felét egymaga állítja elő. A gyártás egészen franczia módon történik és a jobb minőségű pozsonyi borok e célra igen alkalmasak. Az öt cég mintegy 100.000 palaczk pezsgőt készít évenként, a melynek 90°/_o-át külföldön fogyasztják. A pozsonyi pezsgőborok főleg a *Dunafejedelemségekbe* mennek, sőt Hubert készítményei »Gentry club«

és »Triple sec« név alatt ujabban *Angliában, Egyiptomban és Dél-Amerikában* is mindig nagyobb kelendőségnek örvendenek. Ezen czég Budapestre is nagy mennyiséget szállít. Az öt pozsonyi gyár munkásainak száma meghaladja a 60-at. Ezen életrevaló iparágnak jogos panasza abból áll, hogy míg az új fogyasztási adótörvény a liqueur-gyárosoknak a gyártáshoz szükségelt czukornál adómentességet adott, addig a pezsgőgyártásra, mely oly fontos kiviteli cikket állít elő, semmi tekintettel sem voltak.

A *rosoglio-, liqueur-, rum- és eczetgyártást* Pozsonyban jelenleg 14 czég üzi, ezek közül csak *Szłubek özvegye* dolgozik gőzérővel és mintaszerű berendezéssel bíró vállalata jelenleg az egyetlen szeszgyár Pozsonyban, mely terményadót fizet (évi 4—5000 frtot). 1806 óta áll fönn. A jelenlegi czég 1838 óta bírja a vállalatot, mely egy gőzkazánnal és egy gázmotorral dolgozik. Bir cognacfőző készülékkel és más segédeszközökkel, u. m. czukorfőző- és desztiláló-kazánokkal, présekkel és keverőgépekkel, 12 személy állandóan van alkalmazva, télen és őszi ezenfelül rendszeren még 8—12 munkás dolgozik. Nagy mennyiségben állít elő égett bort, rosagliót, a legfinomabb liqueuröket, sprit és magyar cognacot, sós borszeszt és esszenciákat. Liqueurjei egész Magyarországon nagy kelendőségnek örvendenek, Cseh-, Lengyel- és Németországban már régóta vannak állandó vevői. A filoxera pusztításai óta pedig nagyobb megrendeléseket kap Bordeauxból.

Sörgyártással Pozsonyban két nagy vállalat foglalkozik, az egyik *Stein és Iritzeré*, a másik *Deutsch Hermané*. Stein és Iritzer 1872-ben malátagyárat, 1876-ban pedig sörfőzőgyárat alapított. Két gőzgéppel (20 lóerővel) dolgozik, melyek több segédgépet, névleg egy árpa- és egy malátatisztító gépet hajtanak. A gyárban alkalmazott munkások száma 40, a gyár termelő képessége 150,000 métermázsa maláta és 20,000 hektoliter sör. A maláta nagyobb része, 90,000 q. Svájc- és Dél-Németországba vitetik, a többit a gyár maga használja föl. A sör Pozsonyban és környékén fogyasztatik. A trieszti, székesfehérvári, budapesti és párisi kiállításon kitüntetésben részesült.

Deutsch gyára 1854-ben alapított és 1880-ban Pozsonyváros sörgyárat is megvette. 2 gőzgéppel, összesen 16 lóerőre van felszerelve. A munkások száma 30, évi termelése 12—13,000 hektoliter sör, mely főleg helyben, azután Pozsony és Nyitra megyében fogyasztatik. Mind a két vállalatnak, Deutsch nyilatkozata szerint, az a hátránya, hogy ők a magyar korona területén az egyetlenek, kik egy zárt város

fogyasztási vonalán belül állították fel gyárukat és ennek folytán véghetetlenül nehézkes és bonyolódott felügyeleti eljárásnak vannak a pénzügyi hatóság részéről alávetve.

Kizárólag *malátagyártásra Weinberger* mintaszerű gyára van berendezve. Helyiségei igen alkalmasok és tágak. A segédgépeket 8 lóerejű gőzgép hajtja. A gyártásnál 17 munkás van elfoglalva, többnyire napszámos, 20 ezer métermázsa árpat dolgoz fel egy évben, amiből 15,000 méterm. maláta nyeretik és Dél-Németország, Sveicz, Olaszország és Franciaországba vitetik. A gyár 1870. óta áll fenn, tulajdonosa ezelőtt Morvarországban birt hasonló gyárral és arról panaszkodik, hogy a felvidéki és pozsonyi árpa nagyon sovány, ami a gyártásnak nagy hátrányára van. A cég készítményei a bécsi, párisi, trieszti és budapesti kiállításon kitüntetésben részesültek.

Az élvezeti és fogyasztási cikkek gyártása terén még különös említést érdemel a m. k. kincstár itteni nagy *dohánygyára*. Ezen gyárban, mely 1853-ban épült, egy gázmotor dohányvágó gépeket, egy körfűrész és egy köszörükövet hoz mozgásba. A gyár munkásainak száma 820—830, kiknek legnagyobb része, — közel 800 — nő. A nőmunkások átlagos munkabére nem több 50 kr-nál. A gyár évenként mintegy 44—45 millió darab szivart és 10 millió csomag pipadohányt állít elő, mely célra 7—8000 métermázsa dohánylevél használtatik fel évente.

A legfontosabb fogyasztási cikkek egyikének, a *rozslisztnek* előállítására 1881. óta egy nagyszerű gőzmalom létezik, melyet *Ludwig Gottfried*, kiről mint sertéstenyésztőről már fönnebb szoltunk, állított föl. Ezen gőzmalom üzemét *Pozsony leghatalmasabb gőzgépe*, egy Budapesten készült 200 lóerejű *sűrítő gőzgép látja el*. Ezen gép 10 malomkövet, 20 Ganz-féle hengerszéket, 10 trieurt, 5 daratisztító és sok más segédgépet hajt. Az óriási gyárepület villamos világításra van berendezve 85 izzólámpával. *A gyár kizárólag rozslisztet állít elő és e nemből az első és egyetlen a hazában.* A Vágvölgy rozstermésének nagy része itt lesz megörölve. 24 óra alatt 400 métermázsa rozst képes megörölni. A rozsliszt és annak melléktermékei főleg Alsó-Ausztriában és Csehországban bírnak nagy kelendőséggel. A gyár évenként 7—800,000 frt értékű gyártmányt visz ki. A gyárnál alkalmazott munkások száma 50.

Tápszerekről s fogyasztási cikkekről lévén szó, nem mellőzhetem Pozsony egyik speczialitását, mely tulajdonképen a kisipar keretébe

itt tartozik ugyan, de nagy kivitelképessége érdemessé teszi arra, hogy Pozsony kiváló üzletei sorába vétessék fel. Ez a pozsonyi pékipar két híres termékének, *a pozsonyi kétszersültnek és a pozsonyi mákos és diós patkóknak készítése*. A legrégebbi cég *Scheurmanné*, mely 1836. óta áll fenn és főleg a pozsonyi piacot látja el jó hirnek örvendő kalácsaival, évi kivitelét ő maga nem sokkal többre becsüli 1000 frtnál. Ennél mindenestre jelentékenyebb kiviteli cikket képeznek *Kesselbauer György* kétszersültjei, melyek az egész monarchiában oly jó hirnek örveudenek, hogy mindenki »pozsonyi kétszersült« elnevezés alatt kínálja mindenféle selejtes sültjeit. A pozsonyi kétszersült nagy hirnevét csaknem kizárólag Kesselbauer György 1843-ban alapított üzletének köszöni. Hazánkban és Ausztriában minden jelentékenyebb városban árultatnak süteményei annyira, hogy *heti szállítmányai* évekig 24 bécsi mázsára rugtak. Nagy kiviteli üzletének hanyatlását az 1873. évi nagy börzeválságtól számítja, amikor künn levő követeléseinek majdnem felét elvesztette. Ezen időtől fogva a megrendelők száma is apadni kezdett, de *Franciaország és Ausztriában* folyton növekvő kereslet pótolta Ausztriában szenvedett veszteséget. Csakhamar azonban mind a két helyen oly magas vámot vetettek szállítmányaira, hogy a kivittel ebbe az irányba egészen föl kellett hagynia. Majd a Duna-fejedelemségekben talált új piacokat, de azon szomorú tapasztalatot kénytelen tenni, hogy mihelyt termékei valamely idegen országban nagyobb kelendőségre tesznek szert, azonnal magasabb behozatali vámokat alkalmaznak azok ellen és a nagy fáradtsággal szerzett újabb piacot csakhamar ismét föladni kénytelen. Üzletét nagyon károsítja a cukorfogyasztási adó, mely neki az Ausztriába és külföldre küldött készítményeivel fölhasznált cukormennyisége arányában vissza nem térítettik és így az osztrák pékek olcsóbban állíthatják elő áruikat mint ő. Ezen cég kétszersültjei a bécsi, trieszti, lipcsei, gráci és budapesti kiállításon egyképen ki lettek tüntetve, ami azok jeles minősége mellett bizonyít. 1880-ban egy újabb ily sütővállalat nyílt meg *Wendleré*, mely ma már Ausztriában, Németországban, Franciaországban, Svájcban és Ruméniában bir piacokkal. Pestre mindennap küld egy nagyobb szállítmány friss dióspatkót. Évi kivitele 20,000 darab kalács és mintegy 2000 métermázsa kétszersült. A budapesti kiállításon kitüntetésben részesült.

A jelen csoportban összefoglalt jelentékenyebb iparvállalatok sorában még *Blitz Albert*, ezelőtt Geyduschek, cukorkák és csokoládé

gyára érdemel említést. Egy hosszú emeletes épület, kizárólag ezen gyár helyiségeiül szolgál. A pinczében nagy hordókban a narancshéjak és cedri-gyümölcs évekig cukorlében fekszenek és görce módra puhítatnak. Földszint van az iroda és a raktárak, az egész első emelet pedig a cukorka-készítő műhely, felszerelve a legkülönbözőbb segédeszközök, formák és mintákkal; olvasztó, szárító és pároló helyiségek és készülékekkel, három hatalmas coaks-tűzhelylyel. Legjelentékenyebb termékei a fönnt említett görce módon készített cukrozott narancshéjak és citronát, mindenféle cukorkák a legkülönbözőbb formákban. A vállalat 1866. óta áll fönnt és *egy nap 10 métermázsza cukrot* képes a legkülönbözőbb cukorkákká átalakítani. A munkások száma a termelési idény szerint 20 és 40 között változik. Főbb kiviteli piacjai: az egész magyar korona területe, Ausztria és Szerbia. Az erdélyi megyékben, Horvátország és Szlavóniában sok vevőjük van, de újabban mindig nehezebbé lesz a piacok megtartása a krakkói verseny miatt. Ezen gyárak ugyanis, hogy termékeiket olcsóbban adhassák, jelentékeny mennyiségű földpát és más ásványos földekkel keverik a cukoranyagot, ami által az nehezebbé és kevésbé élvezhetővé, sőt részben az egészségre is ártalmas hatásúvá lesz ugyan, de mert sokkal olcsóbb, mindig talál kész vevőkre. Külföldi piacot csak ott hódíthat ezen életrevaló vállalat, hol a cukorgyártás még meghonosítva nincs, mert a külföldi országok canditgyárjai az adórestituczió folytán még az osztrák és magyar gyárakban termelt cukorhoz is *olcsóbban jutnak*, mint a belföldi gyáros. Minthogy ezen cukorkagyárak is földolgozott cukrot visznek ki, nagyon méltányos azon kívánság, hogy a külföldre küldött áruikért ők is részesüljenek legalább részben az adórestituczió kedvezményében, mint ahogy nekik a fogyasztási adó tényleg vissza is térítettik.

Hátra van még a nagyobb iparosok harmadik, az *ásványanyagokat földolgozó csoportja*.

Ide tartozik *Kiessling testvérek festékgyára*, mely egy igen értelmes és vállalkozási szellemű pozsonyi polgár által oly időben alapított, mikor hazánkban még valóságos esemény volt egy nagyobb iparvállalat létesülése. A jelenlegi tulajdonos apja 1824-ben alapította azt és ő volt egyuttal az első, aki Magyarországon ugyanazon tágas épületben, hol a vállalat ma is áll, nádcukor-gyártással foglalkozott. Később a répacukor készítésére is kiterjeszté figyelmét, de mert belátta, hogy ezen ipart csak nagyban lehet folytatni, e célra azon nagy épületet emelte, mely ma az állam tulajdona és melyben a nőtanító-

képezde van elhelyezve. A czukorgyártást Kiessling ezen épületben azonban meg sem kezdette, mert a folyton változó conjuncturák vissza-ijesztették. Minthogy pedig a régi épület, melyben a festékgyár van, igen tág helyiségekkel bírt a festékgyártáshoz, azoknak egy részét buzakeményítő gyártásra rendezte be és úgy ezt mint a festékgyárat a modern technika haladásának megfelelő segéd-gépekkel szerelte föl, melyeket együtt egy 15 lóerejű gőzgép hajt. Keményítőgyárát jelenleg átalakítja és így tulajdonképen csak a festékgyárról lehet ez idősz szerint szó, mely egész Magyarország és Ausztria számára szállít festőanyagokat, Németországban is jelentékeny piacza volt, melyet azonban az ujabban behozott magas vámok miatt *teljesen elvesztett*. Említésre méltó, hogy ezen festékgyár az országos magyar iparegyesület kiállításán két egymásután következő esztendőben 1843. és 1844-ben aranyéremmel és diszoklevéllel lett kitüntetve. A cég jelenlegi tulajdonosa mind a kettőt becses ereklje gyanánt örzi, utóbbin gróf Batthyányi és Kossut Lajos aláírása látható. Gyártmányai ma ép oly jó hirnek örvendenek, mint a jelen század első felében, de a verseny, a sok hamisított és silány, de olcsó festékekkel, mindig nehezebbé lesz.

Második helyen Pozsonynak világhírű gyártelepét: a *dynamitgyárat* említjük meg. Ezen gyár tulajdonosa azon dynamit-részvénytársaság, melynek feje maga a Dynamit föltalálója, a svédországi Nobel Alfred. Azon 14 gyár közül, melyet ezen részvénytársulat Európa különböző államaiban bír, — a pozsonyi a legnagyobb! Ezen gyárban vannak föllállítva mindazon mellékgyárak, melyek részint a dynamitkészítés hulladékainak értékesítésére, részint a dynamitgyártás mellett, mint mellékipar: haszonnal üzhető gyári termékek előállítására szolgálnak. A gyár pozsonyi igazgatója: Siersch Alfréd, Nobel egykori vegyésze, maga is jelentékeny találmányokkal tökéletesítette a gyártást, a segédanyagok értékesítése részben az ő találmánya. A gyár Pozsony városától 5 kilométernyire, de még városi területen fekszik és 70 katasztrális holdat foglal el. A gyártelep sinhálózat által van összekötve a gőzhajóállomással és az osztrák-magyar államvasuttal. A gyár összesen 69 kisebb-nagyobb épületet, névleg raktárakat, munkás- és tisztalakot, gépházakat, 12 tölténykészítő házat stb. foglal magában. Főbb épületei: a tulajdonképeni dynamitgyár, a hulladékokat földolgozó denitrálógyár, a collodium és löporgyár, a légenysav-, a kénsav- és az amimon-nitratgyárak, a rekeszasztalos műhely és a gépműhely. Ezen gyárban napon-

kint 30 métermázsa dynamit állittatik elő, de a gyár jelenlegi berendezésével még egyszer annyit állíthat elő. A kénsavgyárban évenként $1\frac{1}{2}$ millió klgr. kénsav, a légénysavgyárban 400,000 mmázsa légénysav, végre az ammon-nitrat gyárban 100,000 klgr. termék állittatik elő. A pozsonyi gyár tervezetének készítője a magyarországi születésű Tranzl Izidor, volt műszaki kapitány és jelenleg Nobel üzlettársa, aki a torpedó használata terén jelentékeny fölfedezéseket tett és a pozsonyi gyár nagyszerű elővigyázati rendszabályainak szervezője és megvalósítójaként tekintendő. A gépek hajtását 3, összesen 60 lóerővel bíró gőzgép eszközli. A munkások száma 120—140 és egy teljesen szervezett, begyakorolt és minden oltókészülékkel ellátott, 24 emberről álló tűzoltó csapat veszély esetére mindig készen áll. A munkások anyagi helyzete igen kedvező, a beteg és segélyző pénztár gyarapításához *a gyári vállalat mindenkor annyival járul, a mennyi a munkások évi befizetése*. A beteg és segélyző pénztár évi mérlege 1886. decz. 31-én 11,320 forint pénztári maradvánnyal zárattott le. A gyár csaknem kizárólag *hazai nyers anyagot dolgoz föl*, de fejlődésének egyik nagy akadályát abban látja, hogy a dynamitszállítás formaszerűségei nagyon bonyolódottak, hosszadalmasak és *egészen céltalanok, mert minden reáliskolai tanuló állíthat elő annyi dynamitot, a mennyi egy merénylet kivételére éppen elegendő*, ilyen célokra tehát a dynamitot amugy sem a dynamitgyárban veszik. A gyárak dynamitját csak nagyszabásu technikai művekhez és főleg a bányászathoz veszik. Az Arlberg-alagut kizárólag Pozsonyban készült dynamittal lett repesztve.

A pozsonyi tölténygyár, mely egy bécsi cég (Roth G.) tulajdona és a honvédség számára az összes töltényeket készíti, nagyon érdekes berendezéssel bír. A töltény összes alkatrészei itt készülnek. Egy 8 lóerejű gőzgép a segédgépek egész seregét hozza mozgásba, melyek többnyire magának a gyártulajdonosnak találmányait képezik. A gyár sokkal többet képes készíteni, mint a mennyire a honvédségnek szüksége van, azért már többször kapott megrendeléseket a svéd és a görög hadsereg részére és van idő, mikor a gyár 500 nőnek ad keresetet. A rendes munkások minimális száma 100, de időnként 300-ra emelkedik számuk.

A porcellánföld földolgozására és a *porcellánfestészetre* két jeles vállalkozó van városunkban. Az egyik *Lippert Gyula*, a másik *Fleischner*, az országos kiállításon mind a ketten elismerésben részesül-

tek. Mind a kettő jól berendezett porcellánfestészet és égetéssel bir. *Lippert* gyártelepe 1820. óta áll fön, jelenlegi tulajdonosa 1878-ban vette azt át és finom porcellánrajzai, gazdag aranyvésései, sikerült zománczolósa és majolika utánzataiért az 1885. évi országos kiállításon a nagy éremmel lett kitüntetve. Ezen czég a hazánkban annyira elhanyagolt lámpagyártást is nagy sikerrel üzi és e téren szabadalmazott intenziv petroleum lámpái által a lámpaszerkezetek terén jelentékeny haladást mutathat föl. A légszeszgyártást Pozsonyban a bécsi légszeszrészvénytársaság üzi. Pozsonynak 1856. óta van légszeszvilágítása. A gyár évenként 1 millió köbméternél több légszeszt képes előállítani és e célra 30—33,000 mm. osztraui és porosz kőszennet fogyaszt. A gyár 2 gőzgéppel van ellátva, melyek mindenike két lóerővel bir. A berendezés legjelentékenyebb részei: 7 légszeszkályha és 3 légszesztartó. A vállalatnál alkalmazott munkások száma 50. Pozsonyváros légszeszcso-hálózata 32,235 méter. A lángok száma pedig 11,280, ebből utcái lámpa 489. A légszeszfogyasztás, mely egyuttal az ipar haladásaként vehető, a társulat egész 30 évi főmállása alatt csak kétszer emelkedett 1 millió köbméter évi fogyasztásnál magasabbra, mely esetben a fogyasztók árleengedést élveznek. A légszeszfogyasztásból egyuttal az ipari és általános üzleti haladásra is némi következtetést lehetvén vonni, közöljük az utolsó 10 év adatait, melyekből kitünik, hogy az 1878—1880. tartó visszaesés után ismét örvendetes növekedés állott be, mely az egész évtizeden át 9.38⁰/₁₀-nyi növekedésnek felel meg.

Az évi légszeszfogyasztás volt köbméterekben:

1870—75-ig átlag	802,466,	1880-ban	935,432.
1876.	942,361,	1881-ben	947,408.
1877.	929,790,	1882-ben	951,364.
1878.	1.005,158,	1883-ban	983,710.
1879.	950,971,	1884-ben	988,464.
		1885-ben	1.002,174.

A fémiparárak terén gyári jellegű vagy nagyobb kiviteli piaczokkal bíró iparok:

ifj. *Kragl Károly* elektrotechnika-készülék gyára. Műhelye, melyet apja 1837-ben állított föl, eredetileg a szövőipar gépeszközeinek készítésére volt berendezve. 1860-ban szabadalmazott gyapotfeldolgozó gépe két külföldi dynamitgyárban van használatban. Elektrotechnikai készülékek előállításával 1874. óta foglalkozik és nemcsak Pozsony

összes házi és táviró készülékeit rendezte be, hanem a legtöbb hazai nagyobb városban is többnyire tőle származnak a távirdai fölszerelések (így Ujvidék, Varasd, Komárom, Nagy-Szombat stb.) Vállalata egy kovács és egy mechanikai műhelyből és egy jól fölszerelt laboratoriumból áll, hol 7—8 táviró gépész nyer állandó keresetet. Ugyancsak Kragl látta el Pozsony városát *telefonhálózattal* és azt szabadalmazott, mágnes nélkül működő telefonkészülékével, mely a bécsi 1883. évi villamos kiállításon elismerő okmányokkal lőn kitüntetve, — szerelte föl. Telefonhálózata 1884. június 15-én 16 állomással nyitvatott meg és jelenleg már 73 állomással bír. *Czége igen gyakran kapott már megrendeléseket Csehországból, Németországból, Svédországból és Dániából.* Villamos készülékeiért éremmel lett kitüntetve Liessnig (Németországban), Iglóban, Székesfehérvárott és a pozsonyi országos tűzoltógyűlés alkalmával.

Márton Lajosnak 1851 óta önálló lakatos műhelye egyike Pozsony legnagyobb és legjobb hirnek örvendő ipartelepeinek. Egy 6 lóerejű gőzgép és hat nagy lakatos tűzhely van itt működésben. A gőzgép számos segédgépet, vasmetszőket, furókat, hajlítokat, vasgyalukat és vasesztergákat hoz működésbe. A gyár kiváló munkaképességét legjobban azon nevezetesebb műlakatos munkák hirdetik, melyek ezen vállalatból kerültek ki. Ilyenek: *a budapesti egyetemi könyvtár vasállványai*, József főherczeg alicsuthi üvegházának vasszerkezete, gróf Batthyányi ikervári, gr. Esterházy cseklészi, gróf Pálffy János királyfai üvegháza, a pozsonyi főtemplom gótstylű vasrácsa, Aremberg herczeg nagy lámpatartója stb., a kovácsolt vasmunka mindmegannyi remekei. Jelenleg Károlyi Alajos gróf stomfai kastélyához egy nagy torony vasszerkezete és óriási rácsos vaskapuk kovácsolt vasdiszítványokkal, Fesztetich Taszilló nagyszerű keszthelyi palotájához pedig 20 óriási ily kapu barokstylben kovácsolt vasból készült diszítványokkal van munkában. Ugyanitt készült a pozsonyi új színház kettős lemezű vasfüggönye, saját fiának terve szerint. Az összes eddigi vasfüggönyök csak egyszerű lemezűek lévén, ez az egyetlen kettős lemezű, az egyszerűnél sokkal nagyobb ellentállási képességgel bíró függöny az egész monarchiában. A gyárban jelenleg 38 ember, többnyire egyes műlakatos dolgozik.

A vasipar terén még említést érdemel *Feitzelmeyer*, kinek saját szerkezetű szőlőszajtolói Pozsonyban nagy kelendőségnek örvendenek és *Werndorfer* 1877. alapított gépgyára.

Werndorfer gyára egy 6 lóerejű gőzgéppel, egy 10 méter és egy 4 méter hosszú vasesztergával és sok más segédgéppel van felszerelve. Ezen kiváló figyelmet érdemlő gépgyárban, legújabbán sajnos pangás állott be, mely szintén egyik szomorú következménye azon nyomasztó vámoknak, melyekkel az államok egymást kölcsönösen sujtják, mert ezen egészen fiatal vállalat mindjárt kezdetben Olaszországba, Oroszországba, Németországba, sőt még Angliába, a gépgyártás hazájába is szállított gépeket és gépalkatrészeket. A Grüneberg-féle gyár kisebb gőzgépe és fafüreszelő gépei itt készültek. Készített két gőzgépet, két alsóausztriai, egy cseh, egy görcezi, egy stájer, egy krajnai és egy franciaországi gyár számára (Mandeur). — Bischof Németországban és más államokban szabadalmazott papírhenger készülékeit nála csináltatja. Ily hengereket, melyet a németországi Bischof találmányának czélszerűsége folytán minden nagyobb papírgyárban meghonosítottak, a steiermühli, troytzki (Moszkva mellett), histenstein (Alsó-Ausztria), alvinczi (Erdély), gramat-neisideli, hilmi (A.-Ausztria), mandeuri (Franciaország), elbemühli (Csehország), josefsthali (Krajna), polkovai (Görce), voitsbergi és a *szentpétervári orosz állami papírgyár* számára készített. Végre lisztisztító gépei Angliában, Olaszországban és Németországban vannak elterjedve. A gyár teljes üzem mellett 20 munkást foglalkoztat, de ez időszerint csak gépjavításokkal foglalkozik.

Segesváry 1872-ben alapított hasonló üzlete egy 3 lóerejű gőzgéppel és egy segédgéppel dolgozik. A diósgyőri és több hazai nagyobb cukorgyár összes gyári berendezése az ő gyárában készült. Külföldről is kapott már gyakran megrendeléseket, dynamit patrongépeket már többször szállított Franciaország (főleg Páris), Olaszország és Amerikába (névleg San-Franciscoba). A munkások száma 15—20 között változik.

Egészen új, de szép jövőre érdemes vállalat *Frinstacky és Nagel vasbutor gyára*, mely egy 2 lóerejű gázmotorral dolgozik és izletes, szilárd és olcsó készítményei által gyorsan hódítja hazánk minden vidékén a piacokat. Az ország minden vidékéről kapnak megrendeléseket, sőt már Bécsbe és Zárába is nagyobb mennyiséget küldöttek. A tevékeny fiatal üzletemberek, főleg a román és bolgár piacokra irányozzák figyelmüket és azt hiszik, hogy itt nagy üzleteket lehetne csinálni, ha magas vámok és zilált politikai viszonyok nem állanak útját és ha értelmes és megbízható ügynököket lehetne kapni. Jelenleg

8 lakatossal és 3 fénymázolóval dolgoznak. Ugyanezen czég egyik tagja *Frinstacky* egy nagy *vattagyárat* is bir, melyben évenként 30,000 tuczat vattacsomag állittatik elő és az ország minden vidékére szállittatik.

A legjelentékenyebb vállalat ezen csoportban *Kühmayer paszománt gyára*.

Kühmayer Ferencz pozsonyi iparos 1868-ban egy oly gyári vállalatot alapított, mely hivatva van a katonai egyenruha paszomántjai készítésénél meghonosított reformjai által az egész világpiacot készítményei számára megszerezni. *Kühmayer Ferencz* és társa gyári vállalata nemcsak az arany és ezüstnek beolvasztásától kezdve a legszebb kész paszomántig maga állit elő mindent, hanem még azon gépek és eszközök is, a melyekkel iparát üzi, saját szelleműs találmányát képezik. A paszomántkészítés akként történik, hogy a pinczében, hol egy 10 lóerejű gőzgép és egy sodronyhúzó gép van elhelyezve, az olvasztó kemenczében a nemes fém fölolvasztatik, azután lehűtetik, rúddá kovácsoltatik és egy nem nemes fém-rudacska üttetik bele, ezzel együtt azután a sodronygép fogójába helyeztetik és mintegy 3 milliméter átmérőjű ezüstdróttá huzatik. Ezen műtétnek csak az ezüst lesz alávetve, az arany soha. Az ezüst drót azután a tágas és világos gyári helyiségben különböző szilárd fém és gyémántlukakon huzatik köröskörül 50 orsó működése által. Az ily módon hajszálnál is finomabbra nyújtott ezüstoffonál 5 sodronylapító gép által laposra nyomatik és ezáltal a *Kühmayer* rendszere szinti aranyozásra alkalmassá tételük. A lapított huzal azután ugyancsak géporsók által egy gálvános fürdőn keresztül huzatik és abból *az egyik felén* megaranyozva jön ki.

Az így elkészített szálakból azután 6 fonógép, melyek mindenike 50 orsóval bir, elkészíti a finom selyemszalakra csavart fonalat, melyből a paszomántszövetek készülnek. A paszomántszövés egy külön teremben négy, 16—32 járatu, gépszövőszékkel és 4 kézi szövőszékkel eszközöltetik. A gőzgép, mely a kézi szövőszékek kivételével valamennyi többi készüléket hajtja, egyuttal az aranyozáshoz szükséges villamáramot állítja elő és 20 gyémántfurót tart folytonos működésben.

Kühmayer ezen gyártási rendszere a találmányok egész sorát foglalja magában:

1. a vállalat titka azon fémvegyülék, mely az ezüstrudba öntetik, mielőtt az dróttá huzatik és mely az ezüstszálat sokkal szilárdabbá és tartósabbá teszi;

2. az ezüsfonál lapítása és ennek folytán csak a fonál külső felének aranyozása szintén Kühmayer találmánya, mely által 50⁰/₀ arany takaríttatik meg anélkül, hogy ez a készítmény minőségére hátrányos befolyással lenne ;

3. gyémántfurás, melyet a fonálhúzáshoz szükséges gyémántkövek kifurása céljából, saját maga által szerkesztett gyémántfurókkal eszközöl, egyetlen a maga nemében ;

4. ennél is jelentékenyebb találmány az ezüst- és aranyfonalak *impregnálása*. Ezen impregnálás a gyáros titkát képezi és hatása meglepő. Az arany- és ezüstpaszomántok ugyanis az időjárás, különféle gőzök és főleg a laboratóriumokban előforduló párák hatása alatt csakhamar oxydálódnak és ezáltal teljesen elvesztik fényöket. Ezen behatások ellen Kühmayer paszományai az impregnálás által teljesen védve vannak.

Kühmayer készítményei a budapesti országos kiállításon nagy diszoklevelet nyertek kiviteli és versenyképesség, egy új iparág bevezetése, valamint haladás és kitűnő munkáért. A gyári vállalatnál 50 munkás van alkalmazva, egy éven át 700 kilogramm ezüst nyújtatik itt hajszálnál is finomabb szálakká és naponként 30—40 darab 5 fritos arany használtatik föl azok nagyobb részének megaranyozására. A m. kir. honvédelmi, pénzügyi és közlekedésügyi miniszterek elrendelték, hogy a náluk e czikkeken fölmerülő szükséglet kizárólag ezen gyárnál fedezendő. Valóban jellemző, hogy míg a kormányzás legfőbb vezetői az ipar iránt a legnagyobb elismeréssel vannak, addig a pénzverdei igazgatóság a legalaptalanabb beavatkozások és elkobzások által nehezíti a gyárosok helyzetét és oly jogokat arrogál magának az ellenőrzés czimén, melyeket már egy függőben levő birói ítélet is elutasított. Igazán megfoghatatlan, hogy miképen állhatja útját egy államhivatalnok indokolatlan beavatkozás által egy nagy jövőjű iparág fejlődésének akkor, mikor főnöke a pénzügyminiszter többi minisztertársaival együtt vetekedik ezen derék iparos támogatásában. A gyárosok főleg az iránt panaszkodnak, hogy a pénzverési hivatal igazgatója, téves felfogásához való merev ragaszkodása által, folyton növekedő kiviteli képességüket teszi tönkre. Magyarországon kívül Bécs, Prága, Brünn, Grác és valamennyi nagyobb osztrák város katona szabói nálok rendelik meg a szükséges zsinórt és paszomántokat. A szerb és orosz hadsereg szükségletét szintén legnagyobb részt az ő árúik fedezik, végre Egyiptomba, Törökországba és Kis-Ázsiába nagy mennyiségben szállít-

ják a külön e célra készült és az ottani skófum-hímzéshez használt tengerzöld színű aranyfonalakat.

Ezzel szemlémet azon iparágak fölött, melyek vagy üzemök terjedelmét, vagy kivitelök nagyságát illetőleg a nagyipar csoportjába sorozhatók, — befejeztem volna, ha nem kellene még az ipar általános állapotának jellemzése szempontjából azon nagyobb gyári vállalatokat is fölemlíteni, melyek az *újabb időben megszűntek*.

Szünetel jelenleg egy nagyobb berendezésű gépgyár, mely 50 munkást foglalkoztatott és melynek üzeme a tulajdonos (Weiss Tivadar) halála folytán szűnt meg, az örökösök azt eladásra kínálják; szünetel továbbá egy pozsonyi burgonya-keményítő gyár és dr. Könyöki Alajos földviasz gyára. Végleg megszűnt Roth pozsonyi szeszgyára, Stitz vasbutor gyára, Tersetyenszky szalaggyára és Mihályi T. E. nagy papirgyára. De ezen vállalatok egyike sem került csődbe; csőd esete a nagy iparosok körében az utóbbi évek alatt egyáltalán nem fordult elő. A szalaggyár tulajdonosa teljesen tönkre ment, mert 10 kézi szövőszékkel folytatott vállalata a gépszövással egyáltalán nem volt képes többé versenyezni, — ellenben Mihályi papirgyára, mely egy 50 lőerejű gőzgéppel és 40 segédgéppel bírt, az alkalmas faanyag beszerzésének nehézségei, vizerő hiánya és a román piacok elzárása miatt adta föl üzletét. Ezen gyár a külföldre, főleg Romániába évenként 500—600 métermázsa szürke itatós és simítatlan csomagoló papirost szállított.

* * *

Egészben véve a nagy ipar állapotát nem mondhatjuk kedvezőtlen, vagy épen kétségbeejtőnek, sőt ellenkezőleg örvendetes jelenségnek kell tekintenünk azt, ha a gyárak oly jelentékeny számát tekintve, a szünetelés csak oly kivételesen fordul elő, mint Pozsonyban. Munkakedv, vállalkozási szellem, szakértelem és egész odaadás a vállalat iránt, jellemzi a pozsonyi nagyiparosokat. A legnagyobb vállalkozókat is többnyire otthon és serény munka mellett találtam. A legtöbb gyár tulajdonosa arról panaszkodik, hogy gyárának teljes munka- és termelési képességét kelendőség hiánya miatt nem veheti igénybe. Általánosságban azt mondhatni, hogy a pozsonyi gyárak berendezésük mértékéhez és arányához képest csak fél erővel dolgoznak, de arról, hogy egyszer megszerzett piaczaikat itt a haza határán belől elvesztették volna, nem igen hallottam panaszt, ellenben annál általánosabb

és jogosabb a panasz a miatt, hogy legjobb és legbiztosabb külföldi piaczaikat egymásután elvesztik.

A pozsonyi nagyipar termékei nemcsak egész Magyarországon, Bécsben és a legtöbb ausztriai tartományban vannak elterjedve, hanem, mint az egyes iparágakra vonatkozó részletes adatok bizonyítják, eljutnak azok mind az öt világrészbe, névleg Kis-Ázsiába, Kelet- és Előindiába, Egyiptomba, az amerikai unió államaiba, főleg New-York és San-Franciscoba, Dél-Amerikában, névleg Paraguayiba és Ausztráliába, névleg Malburneba. Európának alig van állama, melyben egyik vagy másik ipari terméknek ne volna többé-kevésbé jelentékeny piacza. Pozsonyi iparosok gyakran kapnak, mint láttuk, megrendeléseket, sőt némely czikkből állandó piacczal bírnak Francia-, Német-, Olasz-, Török-, Orosz-, Svéd- és Norvégországban, Dániában, Romániában, Szerbiában, sőt magában a nagyipar ősi hazájában, Angolországban is. De főleg az európai államokban fenyegeti a pozsonyi iparosokat a veszély, hogy nagy fáradsággal szerzett és évtizedeken át megtartott piaczaikat egy szép reggelre elveszi tőlük a magas védvám, melyet a nemzetek egymás ellenében mindig nagyobb mértékben alkalmaznak és mely ma már valóságos irtóháború jellegét ölti magára, minden ellen, ami nem — »*belföldi*«. Még csak az van hátra, hogy Anglia is a vámretorzió terére lépjen és Pozsony legvirágzóbb ipara tönkre van téve! Azon nagyobb iparosok, kik még az 50—60-as évekből bírják vállalataikat, egyhangulag panaszkodnak a német piacok elveszte fölött és azt épen nem a német ipar előbbrehaladottabb voltának vagy olcsóbb termelésének, — hanem *kizárólag a magas vámoknak tulajdonítják!* Szóval a pozsonyi életrevaló és sokoldalu ipari tevékenység viszontagságai azzal a nappal kezdődnek, a melyen mi is ráléptünk ama veszedelmes lejtőre, melynek védvám a neve. Még pedig védvám nem is a magyar, hanem az osztrák ipar termékei javára! Valóban jellemző, hogy mentől jobban emelik a népek és nemzetek egymással szemben a vámokat, annál általánosabb lesz az üzleti pangás. Németország, Franciaország és az osztrák ipar a szabad kereskedelem korszakában élték aranykorukat és ezt a korszakot a folytonos vámemelések nem lesznek képesek visszarázsolni, hanem épen ellenkezőleg mindig távolabb vetnek tőle! Mindig meg voltam győződve arról, hogy a nemzetközi forgalom mai

állapota mellett a védvámok csak arra jók, hogy egyes amugy is létképes iparágakat jogtalan és igazságtalan nyereményben részesítsenek a nagy fogyasztó közönség rovására, de nem arra, hogy az ipart fejlesszék. Nagy meglepésemre szolgált, hogy a nagyobb ipari vállalatok tulajdonosai közül, — számra nézve mintegy negyvenen, — kikkel részint személyesen, részint levél útján érintkeztem, *egyetlen egy sem beszélt külön vámterületről* és magas védvámról, hanem épen ellenkezőleg arról panaszkodott, hogy valahányszor valahol a külföldön nagy fáradságok és áldozatok árán jó piacokat találnak, azonnal magas vámokkal üzik ki őket onnét. Pozsonynak számos iparága bizonyítja, hogy az életre való ipar még az ellenséges talajon is, sokszor még magas vámok daczára is, tud tért foglalni, azért ha a nemzetek és népek a szabad kereskedelem rendszerének hódolnának, akkor minden nemzetnek lehetne virágzó gyáripara, mert mindent ott termelnének, a hol legolcsóbban lehetne azt termelni és így hazánkban is könnyebb szerrel elérhetnők az iparos állam színvonalát, mert olcsó és kitűnő minőségű nyersterményeinket itthon lehetne földolgozni és mint kész árút kivinni, nem pedig nyers anyag alakjában exportálni és a kész árút drága pénzen visszavásárolni. A közönséget végre sem lehet arra kényszeríteni, hogy mit és hol vegyen, sem előítéletét nem lehet egy könnyen legyőzni. Vannak Pozsonyban iparágak, melyeknek készitményei az iparilag előrehaladt államokban is nagy kelendőségnek örvendenek és *magában Pozsonyban gyakran épen azon árukból rosszabb és drágább bécsi portékákkal van elárasztva a piac!* A pozsonyi ember nem ritkán Bécsben drágábban veszi meg azt, ami Pozsonyban készült és még meg is van győződve róla, hogy az jobb, mint a pozsonyi termék.

A nagyiparnak nem állami gyámkodásra, nem védvámokra, hanem jó kereskedelmi politikára, szabad nemzetközi forgalomra és szabad mozgásra idehaza van szüksége. Tudatlan bürokratizmus, az ipar fontossága iránti érzék és a gazdasági szakértelem teljes hiánya, céltalan zaklatások és illetéktelen beavatkozások fontoskodni akaró államközegek részéről, a kivitelnek mindenféle formaságok által való megnehezítése sokkal többet ártanak egy virágzó iparnak, mint a mennyit a védvám használhat. Ez irány-

ban pedig hallottam panaszt eleget, még pedig olyan iparosoktól, akiknek nagy érdemeit a kormány is elismerte.

Még csak azt akartam fölemlíteni, hogy a nagyobb iparosok többnyire nagy figyelemmel kísérik az aldunai államok gazdasági állapotát. Általános azon nézetük, hogy a román királyság és főleg Bolgárország, igen jó piacok volnának, ha rendezett állapotok és kedvező kereskedelmi szerződések léteznének. Szerbiát rossz piacnak tartják. Romániában azonban igen nehéz megbízható ügynökökre szert tenni, ilyenek nélkül pedig bajos boldogálni. Az ottani állapotok jellemzésére egy iparos fölemlítette, hogy sokat lett volna ugyan képes Romániába eladni, de csaknem minden egyes üzletnél a kereskedelmi konzul közbenjárását kellett igénybe vennie, hogy pénzéhez jusson.

Van tehát a nagyipar terén is baj elég, de az nagyban és egészben mégis halad és a keleti viszonyok rendezettebb volta és consolidáltabb gazdasági állapotok létrejötte esetén, szép jövőt ígérő piacokra remél szert tehetni.

* * *

Kevésbbé örvendeteset jelenthetek azonban a *kisiparról*. Egészben véve ugyan azt kell mondani, hogy ügyesség és szakértelem nem hiányzik a kisiparosoknál sem, a jó és szolid munka túlnyomó és némely iparág nagy technikai haladást mutat fel. Bécs közelsége sok tekintetben inkább hasznára, mint kárára van a kisiparosnak, ezek Béctől sokat tanulnak, sokat sajátítanak el és van rá eset nem egy, hogy Bécs számára dolgoznak. Egészben véve mégis azt kell mondanunk, hogy Bécs közelsége a pozsonyi kisiparnak nem csekély hátrányára van és anyagi helyzetét nehezzé teszi. A pozsonyi iparnak életrevalósága, sokoldalúsága és buzgalma mellett bizonyít az is, hogy a budapesti országos kiállításon nem kevesebb mint 120 kiállító által volt képviselve, kik közül 5 diszoklevelet és 54 nagy kiállítási érmet nyert, 11-en pedig juritagokká lettek megválasztva, kik közül 3 a Ferencz József-rend lovagkeresztjével, 3 pedig az arany érdemkeresztrel lett földiszítve.

A pozsonyi kis iparosokat általán a gazdasági viszonyokkal való elégedetlenség jellemzi, panaszkodnak a nagy adó, rossz üzletek és a selejtes olcsó áruk által okozott verseny miatt. Azt

hiszem, hogy ezen panaszukkal az országban nem állanak egyedül. Az adót illetőleg nem annyira az egyenes adó nagysága nyom, mint inkább az a véghetetlen sok mindenféle díj, illeték, fogyasztási adó és accisa, melylyel minden lépés és minden nyers anyag beszerzése jár; továbbá a magas vámok a legtöbb cikk után, melyet a kisiparos mint félgyártmányokat használ s több efféle. De bármily jogosak legyenek is ezen panaszok, a kisiparosok nagy része nem kimélhető meg attól a szemrehányástól, hogy szükkeblű és gyakran saját jól fölfogott érdeke ellen is bizalmatlan és kicsinyes érdekeknek föláldozza saját jövőjét is. E részben néhány szomorú tapasztalatra akarok hivatkozni. A mozgalom az 1872. évi szabadipar rendszere ellen Pozsonyból indult ki, főleg az ipar szabadgyakorlatának korlátozását és a kötelező ipartársulat behozatalát sürgették. Ez utóbbira különösen nagy súlyt fektettek. Mikor azután megvolt a törvény és mód volt nyújtva a kötelező ipartestület megalakítására, akkor ugyanazok, akik mellette kardoskodtak, ilyen társulat alakítása ellen szóllal-ak föl és Pozsony csakugyan nem is alapított ily testületet, dacára annak, hogy az országban ma már, nem kevesebb, mint 148 ily ipartestület működik. -

Még szomorúbb azon tapasztalat, melyet a tanoncziskola felállítását illetőleg a kisiparosoknál észlelni lehetett. Jó, értelmes és megbízható munkás hiánya miatt átalános a panasz, de azért a tanoncziskoláknak legnagyobb ellenségei az iparosok körében voltak találhatók. Ahelyett, hogy a többi adózó polgárok panaszkodtak volna, hogy a tanoncziskola költségeihez az adó arányában ők is kénytelenek járulni, az iparosok egy nagyrésze nézte rossz szemmel a polgármester erélyes sürgetéseit egy tanoncziskola fölállítását illetőleg és Pozsony csakugyan azon kötelességének, hogy tanoncziskolát állítson, csak most, január 1-én, tehát harmadfélévvel a törvény szentesítése után tett eleget, mikor az országban már 221 ily iskola létezett.

Pozsonyban 23 ipartársulat létezik és azok pénztárának állapota érdekes és tanulságos fölvilágosítást adhatna az egyes iparágak kedvező, vagy kedvezőtlenebb állapotáról, de sem eze-
ket, sem más adatokat, melyek a kisipar anyagi helyzetét megvilágítanak, nem szerezhettem és így csak egészen általánosságban azon fön közlött adatokra utalhatok, a melyek szerint az

iparosoknak fele 10 forintnál kevesebb adót fizet, tehát még választási joggal sem bír.

A kisiparnak ép úgy, mint a kisebb kereskedőknek, anyagi jóléte főleg a *helybeli fogyasztás* mértékétől függ. A kisiparos tehát sokkal inkább megszokja az államtól várni mindent, mint a nagyiparos, vagy nagykereskedő, mert csakugyan az állam van főleg azon helyzetben, hogy a városokban a fogyasztók számát növelje. Egy-egy új hivatal fölállítása számos iparosnak üzletfeleit szaporítja. Az állam által Pozsonyban iskolákra, hivatalokra, honvédségre és közös hadseregre kiadott összegek az 1. sz. tabella adatai szerint *meghaladják a két és fél millió, a nyugdíjasokkal együtt pedig a 3 millió forintot évenként és így az ipar és kereskedelemnek jelentékeny jövedelemforrások szolgáltatnak.* Mindennek daczára jogos a nagyobb vidéki városok panasza, hogy igen sok intézmény szervezete nálunk olyan, hogy megvonja a nagyobb vidéki városoktól azt, ami azokat az egész művelt világon megilleti és ami főleg a kisiparnak és helyi fogyasztásnak átalán nagy lendületet adhatna. Ilyen egy másodfoku főtörvényszék és egy életképes főiskola. Egy nagyobb vidéki városnak ezek igen jelentékeny elemei és ezektől azokat Európa más államai nem fosztják meg. A kulturállamok sorában Magyarország az egyetlen, mely ha Erdélyt nem számítjuk, mind a kettőt egyetlen egy helyen összepontosítja és ezáltal a nagyobb vidéki városoktól sok életerőt von el. Oly városok, mint Kassa, Szeged vagy Pozsony, ezen két fontos fogyasztó elemet semmi más államban nem volnának kénytelenek nélkülözni, nálunk mind a kettő hiányzik, mert egy oly főiskola, mely egy szakpályához szükséges elméleti qualificatióról bizonyítványt nem adhat, egészen abban a helyzetben van, mint egy gymnasium, melytől megvonatik a nyilvánosság joga.

Pozsony különben minden eszközt megragad arra, hogy forgalmát emelje, a fogyasztók számát növelje és minél nagyobb vidéket vonhasson be fogyasztási körébe. E részben nem hiányzik a polgároknál a tetterő és erély minden kedvező alkalom fölhasználására. Így például Pozsony polgárai nagy erélylyel karolták föl a pozsony-szombathelyi és a pozsony-soproni vasut eszméjét. Sok reményt kötnek ennek megvalósításához és joggal, mert Pozsony gabonakereskedése és nagy terménykereskedése

egészen pusztulásnak indult, mióta Mosony-, Győr- és Vas megye Béccsel lettek vasut által összekötve, ezen gazdag vidékek visszahódítása pedig *csak egy állandó hid építése és vasuti összeköttetés létesítése árán érhető el*. Ezen összeköttetés különben nemcsak Pozsony, hanem Mosony és Vas megye fölvirágzására is nagy befolyással lenne, mert közelebb hozná őket a Dunához. Remélem, hogy a kormány egy ily vállalatnak, mely három megye fölvirágzását vonná maga után, — utjába akadályokat gördíteni nem fog.

* * *

Ha az eddig előadottak után még Pozsony *kereskedelméről és áruforgalmáról* akarunk magunknak általános képet alkotni, hogy abból az anyagi jólét fejlődésére vonhassunk következtetést, akkor e célra az adatoknak egész sora áll rendelkezésünkre, melyek részint egymást kiegészítik, részint az egyik alapon összeállított adatok a másik alapon összeállítottakban benfoglaltatnak és így részben ismétlődnek. Együttvéve mindenesetre tanulságos képet nyújtanak az ipari tevékenység fejlődéséről és elevenségéről.

Megszereztem magamnak 10 egymásután következő évről mindazon adatokat, melyek Pozsony áruforgalmára vonatkoznak és azok alapján öt külön tabellában összeállítottam az 1877—1886-ig terjedő időre:

1. A vasutak és gőzhajóval Pozsonyba érkezett és ismét tovább szállított *árúk mennyiségét* (2. sz. tabella).

2. A városi vámsorompókon behozott és kivitt mindazon *árúk mennyiségét*, melyekről itt jegyzék vezetettik, (3. számú tabella).

3. A pozsonyi piacon eladott gabnamennyiséget (4. számú tabella).

4. A pozsonyi piacra 10 éven át hozott főbb élelmiczikkek mennyiségét (5. sz. tabella), végre

5. A pozsonyi vámhivatalnak tíz évi adatait azon árukról, melyek a külföldről ide behozattak és vámolás alá kerültek vagy isnét külföldre küldettek (6. sz. tabella).

Ha mindezen általam összeállított adatokból Pozsony város kereskedelmének állapotára akarunk következtetést vonni, akkor egészben véve azt tapasztaljuk, hogy Pozsony gabnapiacza mind-

inkább vesztí jelentőségét, mert a hetivásárokon eladott gabna-mennyiség 1877-től 1886-ig terjedő időben 230,000 métermázsáról 145,000 métermázsára szállott alá. Ellenben a vasutak és gőzhajókon az áruk *behozatala* 747,000 métermázsáról 1.375,649 métermázsára, *kivitele* pedig 496,000 métermázról 893,253 métermázsára emelkedett. A piacra hozott áruk mennyisége is inkább növekedett mint csökkent.

Egészben véve annyit határozottan állíthatunk, hogy Pozsony fogyasztási képessége nem csökkent, hanem az 1877. év óta növekedett, de a növekedés nem volt jelentékeny, egyes években nagy ingadozást mutat és így nem bír az állandóság jelle-gével. Az 1886. év, ha a vasuti és gőzhajózási forgalmat vesszük, az egész 10 év alatt a legnagyobb árukivitel és legnagyobb bevi-telt mutatja, ellenben azon cikkek egy részénél, melyek a vám-sorompókon jegyeztetnek, a behozatal vagy kivitel éppen a leg-utóbbi két évben csökkent. Legnagyobb a csökkenés a gabna-nemüeknél és Pozsonyt már komolyan fenyegette a veszély, hogy gabonapiaczát egészen elvesztí, ha egyes vállalkozószellemű nagykereskedők 1884. szeptember havában 80,000 frt alaptőkével egy 93,000 frt értékű, igen czélszerű közraktárt nem állítanak fel, mely hivatva van arra, hogy Pozsonyt, melynek hajdani nagyfontosságát, mint gabnapiacz a pozsonyi mérő általánosán elterjedt használata legjobban bizonyítja, újra a kis magyar róna aratásának magtárává tegye. Az intézmény czélszerűsége mellett annak folyton növekvő használata tesz tanuságot.

Mindjárt az áruraktár megnyitása után átlag 577 méter-mázsát tett a naponkinti ki és berakodások összege:

1884. decz. 31-én 14,994 mm. 146,800 frt biztosítási értékben

1885. » » 27,300 » 263,450 » » »

1886. » » 33,000 » 303,000 » » »

volt beraktározva.

Egész éven át:

1885-ben 110,994 mm. 1,002,015 frt értékben

1886-ban 116,153 » 1.046,000 » »

Ezen közraktár, mely minden állam és törvényhatósági tá-mogatás nélkül jött létre és évenként egy milló q. gabnát rak-tároz, fényes bizonyítéka annak, hogy Pozsonyban még egész

épségben meg van a vállalkozási szellem és az életre való vállalat létesítéséhez meg is kapható a szükséges tőke.

De ennek még sokkal fényesebb bizonyítékát birjuk azon minden tekintetben nagyszabásu vállalatban, melynek *pozsonyi marhavásár* a neve és mely iránt az egész országban oly általános volt az érdeklődés, hogy részemről ezen vállalat országos jelentőségének az által kívántam munkámmal és fáradságommal adózni, hogy a pozsonyi marhavásár megnyitásának napjától az 1886. év utolsó napjáig egy nagy statisztikai térképen óhajtottam föltüntetni azon küzdelmet, melyet ezen nemzetközi vásár megszerzéséért és föntartásáért a hatalmas Bécsesél volt kénytelen a vásári konzorcium megvívni és melynek léteért a magyar kormány tekintélyének és igaz jogának egész súlyával volt kénytelen az osztrák kormány nyal szembeszállani. Mindössze öt pozsonyi polgár erélye, vállalkozási képessége, bátorsága és tökéreje hozta létre azt a hatalmas nemzetközi vásárt, melynek fejlődését és fölhajtásainak számát 1884. ápril 21-től 1886. december 31-ikig a felolvasásom alkalmával bemutatott két nagy grafikai térkép helyett, mely minden egyes felhajtást külön tüntetett föl Budapest-, Bécs- és Pozsonyra nézve, a 7. sz. tabella mutatja. Az egyik térképen a hetenkint fölhajtott szarvasmarhák, a másikon a juhok száma van föltüntetve. Az egész évi átlagot mutató adatok fényesen bizonyítják, hogy mindazon számtalan kicsinyes ármányok és kifogyhatlan fogások daczára, melyeket a bécsi intéző körök még ma is folyton a pozsonyi vásár megrontására minden alkalommal fölhasználnak, az rendületlenül fönnáll és diadalmasan vívja meg a harczot hatalmas ellenfelével. Még a román vámtárgyalásokat is kedvező alkalomnak tekintik Bécsben Pozsony megrontására. Azon kívánság, hogy a román marhát csak a fogyasztás helyére szabadjon szállítani, a pozsonyi vásár ellen van irányozva és azt jelentené, hogy román marhát csak Bécsbe szabad szállítani, máshová nem.

Csak a juhvásár mutat sajnos hanyatlást, mely a jelen év kezdetével még inkább mutatkozik, de ennek oka nem Bécs versenye, hanem azon magas vámok, melyeket Francziaország ujabb időben a juhokra vetett.

A pozsonyi marhavásár első sorban nemzetközi intézmény ugyan, de azért Pozsony közigazdászati jólétének egy igen jelen-

tékeny tényezője. Már maga annak fölszerelése is a pozsonyi iparnak egyik legszebb diadala. Három héttel a pozsonyi marhavásár megnyitása előtt még nem volt megalakulva a konzorcium, mely a vásárt biztosítsa. A marhahizlálók annak költségeihez nem járultak egy fillérrel sem, öt derék pozsonyi polgár vette kezébe az egész ügyet, előteremtette a telek vásárlásához, és az első fölszereléshez szükséges jelentékeny összeget (100,000 frt), két héttel a megnyitás előtt 500, az utolsó napokban 800 ács hozzálátott a munkához és a megnyitás napján 1200 darab marha számára fedett istálló állt készen. A sorompók és korlátok pedig, mint mindmegannyi utcák huzódtak végig egy kezdetben 9, most 22 holdat magában foglaló tágas térségen. Ma ezen sorompók fölött óriási *vastartókon* hatalmas tetők emelkednek és már a távolból hirdetik, hogy itt a világforgalom egy hatalmas piacza van, minők csak nagy világvárosok közelében találhatók. Az egész vásár jelenleg 2200 hizott marha számára bir földött, 1800 db. számára nyitott álló helyeket és ezenkívül van 8 istálló 2000 marha számára. Minden hétfőn reggel élénk sürgés-forgás, mozgás és élet van ezen a nagy térségen, estefelé már üres, csendes és néma itt minden, mert 30 waggont egyszerre lehet a vásárig menő síneken megrakni. A sok marha, mely délelőtt bőségével tölti be Pozsony csendes légkörét, másnap hajnal előtt már Bécsben van. A pozsonyi marhavásár számos keresetforrást nyújtott a vásártér környékén és nem egy iparág veszi hasznát benn a városban is. Hétfőn és csütörtökön a vendéglők és kávéházak szokatlanul megnépesülnek csupa idegenekkel, a kik venni vagy eladni jönnek ide. *A marhavásár maga 6 hivatalnoknak és 45 kezelőnek ad állandó keresetet.* Pozsonyváros egy állandó vásári biztost tart itt, a vásár ideje alatt pedig még egy kapitány és 8 kisebb hivatalnok van jelen, az ezzel járó jelentékeny költségek daczára a városi pénztárnak a nagyon mérsékelt helypénzekből 7000 frt tiszta jövedelme van.

Azon erély és ügyesség, melylyel néhány nagyobb kereskedő Pozsony számára ezt a jelentékeny intézményt megteremtette és azon óvatos körütekintés, melylyel azt föntartja, fényes bizonyosságot tesznek arról, hogy Pozsony polgáraiban megvan az akarat és a képesség városukat a virágzás magas fokára emelni, még pedig *nem* állami segélylyel, hanem saját erejükkel,

a kormánytól nem várnak és nem kérnek mást, csak azt, hogy elhárítsa azon akadályokat, melyek útjába gördülnek és ne akadályozza tetteijöket terveik kivitelében. Hagyja nyitva a kormány Pozsony számára a szabad cselekvés útját és a város saját erejéből fog egy hatalmas anyagi jólét központjává válni! — A bécsi mészáros czéh mestere a pozsonyi marhavásár megnyitása napján azt válaszolta a polgármesternek, hogy »egy kormány elől, mely a szabad kereskedelem és forgalom útjáról mindinkább letér, menekültek ide a szép magyar hazába, mely szerencsés oly kormányt birni, a mely a szabadság zászlaját fönнен lobogtatja.« Így legyen a jövőben is és akkor Pozsony jövője miatt nem kell aggódnunk.

Ha a kormány nem fogja útját állani, úgy a szombathelyi vasut nemsokára kiépül és Pozsony gazdag vármegyét von be fogyasztási körébe.

Pozsony különben nincs hijával azon *pénzforrásoknak* sem, melyek a reális vállalkozási szellem támogatására szükségesek.

A pozsonyi I-ső takarékpénztár egymaga, mint az alább közlött adatok mutatják, 13—14 millió frt betét fölött rendelkezik.

A pozsonyi kereskedő osztályról tehát, mint az itt előadott tevékenység jellemzéséből is látható, általában sokkal kedvezőbb ítéletet mondhatunk, mint a pozsonyi kisiparról.

A kereskedők összes száma 650, ezeknek több mint 70°/₁₀-ka 10 frton felül, több mint egy ötödrésze 50 frton felül fizet adót. Egészen véve tehát a kereskedő-osztály helyzete kedvezőbbnek mondható, mint az iparosé. Egyéb tekintetben is sokkal dicséretesebben nyilatkozhatunk róla, mint a kisiparról. Jobban tudja fölhasználni a hitelt és tud alkalmazkodni a viszonyokhoz, mit eléggé bizonyít azon körülmény, *hogy 1884 óta Pozsonyban csőd esete egyáltalán nem fordult elő*. Pozsony nagyobb kereskedői különben nemcsak üzleti tevékenységük és szakértelmük miatt érdemelnek elismerést, hanem egyéb téren is ők és a nagyiparosok a kezdeményezők. A marhavásár és közraktár létrejötte kizárólag nekik tulajdonítható és sok hasznos intézkedés és reform a közélet terén nekik köszöni lételetét. Kereskedői körökből indult ki és azok áldozatkészségének köszönhető a *kereskedelmi Akadémia* létrejötte, mely aránylag igen csekély (3000 frt) állami segély

mellett nagy áldozatokkal tartatik fönn és daczára annak, hogy a fizetendő tandíj az összes ilyenmü intézetek közül a budapesti után legmagasabb, mégis igen nagy látogatásnak örvend, úgy hogy parallel-osztályokkal kezdette meg és folytatja ma is működését.

Ha mindezek után még a Pozsonyban rendelkezésre álló *hiteleszközöket* említem föl, akkor úgy hiszem, elég hű és részletes képét adtam a közgazdasági jólét állapotának.

Azon 7 pénzintézet, melynek a hitel támogatására vonatkozó működése 1867-ről 1885-re a 8. sz. tabellán van föltüntetve, 1885-ben összesen

leszámított.....	13.249,000	frt értékű váltót,
kézi zálogra adott....	4.532,000	frt,
jelzálogra	6.834,500	»

tehát egy évben 24.615,500

frt,
1886-ban pedig több, mint 25 millió

frt értékű hitelt nyújtott a pozsonyi piacznak.

Mindezek után Pozsony népességének általános jólétéről, annak mily irányban és mily okoknál fogva beálló haladásáról, vagy hanyatlásáról kellene felvilágosítást adnom. A mennyiben az eddig mondottakból általános következtetést vonhatni, azt lehet mondani, hogy Pozsony legjelentékenyebb termelő osztályai közül, a szőlőművesek osztályának, ha elemi csapások nem sujtják, létalapja még nem rendült meg és bár kemény harczot vív ezen osztály léteért, magát föntartani mégis képes. A nagyipart a közgazdasági reakció, a minden oldalról utját álló védvámok a legkomolyabb veszélylyel fenyegetik, *nekik, mint mindennek a mi jó és életre való, szabadságra*, a nemzetközi kereskedelem és világforgalom szabadságára van szükségük; a kisipar ellenben legsúlyosabban érzi nemzeti politikánknak egyik legferdebb kinövését, azon merev cenzuralizációt, mely legeklatásabban a fötörvényszékek és a tudományos egyetemi életnek egyetlen egy központba való összeszorításában nyilvánul és mely politika egyrésről mint valami erős vasgyűrű, egy természetellenes szűk körre *szorítja össze* ezen intézményeket és azok ép fejlődését ily módon lehetetlenné téve, agyonnyomja azokat; másrésről elvonja ezáltal a nagyobb vidéki városoktól azon éltető elemet, mely magas intelligenciája és nagyobb fogyaszt-

tási képessége által azokat magasabb színvonalra volna hivatva emelni. Ezen osztály legsúlyosabban érzi nemzeti politikánk azon egészségtelen irányának következményeit, mely mindjárt állami életünk ujjaalakulása alkalmával inauguráltatott és melyet nagyon tanulságos módon világít meg azon számokban kifejezett tény, hogy Budapest az ország lakosságának csak 2·7⁰/₀-kát teszi ugyan, annak adószolgáltatása mégis az ország összes adójának 13⁰/₀-ka, ellenben Pozsonyváros az ország lakosságának 0·3⁰/₀-kát, az ország adójának pedig 0·6⁰/₀-kát szolgáltatja, *vagyis Budapest lakossága csak 8-szor akkora, mint Pozsonyé, adója ellenben 20-szor akkora*. Ezen aránytalanságban véljük a kisipar helyzetének mostohább voltát föllelhetni és annak megszüntetése által helyzetét javíthatni.

Ezzel szemben a kereskedők egészben véve saját jó tulajdonaiknak és az elég bő hitelforrásoknak köszönik megélhetősöket. Egy szabadabb kereskedelmi politika első sorban nekik válnék hasznukra, a kisiparosok pedig csakhamar meggyőződénének róla, hogy a gazdasági szabadság többet használ nekik, mint czéhbeli eszméknek mindenféle formákban való fölelevenítése.

Ha már most Pozsonyváros lakosságának 10 esztendőre összeállított és a 9. sz. tabellában kimutatott adószolgáltatását, nem különben a 10. sz. táblán 20 évre összeállított városi kiadásokat és bevételeket, továbbá a város cselekvő és szenvedő állapotát föltüntető adatokat tekintjük, akkor ezek alapján egészben véve azt kell mondanunk, hogy Pozsony a virágzás és fejlődés számos egészséges gyökerét rejti ugyan magában, de fejlődése oly sokféle nehézség és akadályba ütközik, hogy ez idő szerint a *stagnatio* állapotában találjuk, a melyből, ha a jövő kedvezni fog, — virágzás, — ha nem, akkor hanyatlás lesz Pozsonyváros anyagi lételének jövő sorsa.

Ha a 9. sz. tabellában közlött adószolgáltatás alapján még Pozsonyváros összes lakossága évi jövedelmének megállapítására vállalkoztam egy gyarló kísérletet tenni, úgy szolgáljon mentségemre, hogy az e célra szolgáló adatok hiányossága daczára oly kitűnő szakemberek, mint Engel, Leone Levi, Giffen, Wolowski, Foville, Soetbeer, Fillunger, Neumann-Spallart és mások sem állhatták meg, hogy egész nagy birodalmak népeinek évi jövedelmét ne kísért-

sék meg számokban kifejezni, harczára annak, hogy ily célra még sokkal hiányosabb adatok állottak rendelkezésre, mint azok, melyeket számomra a pozsonyoárosi adóhivatal igazgatója 10 évre kiváló gonddal és pontossággal állított össze. Nem mulaszthatom el e helyütt *Andrássy Aurél* tanácsnok és adóigazgatónak, továbbá *Heybl Imre* főszámvevőnek a nagy gonddal összeállított és rendelkezésemre bocsátott adatokért szives köszönetet mondani.

Az egyes adónemeknél az adókulcsot véve alapul, Pozsonyváros összes adózó polgárainak megadóztatás alá eső évi jövedelmét 5 millió forintra, tehát fejenként mintegy 104 frtra, családonként 520 forintra tehetjük. Ha meggondoljuk, hogy épen a városokban nagy azok száma, a kik mint tanulók, napszámosok, vagy közsegélyből élők szaporítják a lakosság számát, hogy továbbá hasonló számművelet alapján Soetbeer számítása szerint Poroszországban is csak 160 frt esik átlag egy lakóra, végre hogy az ily uton nyert jövedelem sokkal kisebb szokott lenni a valónál, akkor egészben véve nem épen kedvezőtlen az átlag egy lakóra eső jövedelmi arány.

Ezzel a város közgazdasági állapotára vonatkozó tapasztalatokat és adatokat a lehető legnagyobb részletességgel tárgyalva, feladatom második részére: a közművelődési és közegészségügyi állapot rövid jellemzésére fogok áttérni.

Táblás kimutatások a szövegben előforduló főbb adatokhoz.

I. SZ. TÁBLA.

Az állam által Pozsonyban kiadott összegek kimutatása.

1. Pénzügyi igazgatás. Igazgatóság és egyéb pénzügyi közegek	104,000	frt.	
2. Kataster	133,000	»	
3. Dohánygyár	173,000	»	
4. Biróságok	205,000	»	
5. Pozsonymegye közigazgatási költsége (központi) . . .	76,000	»	
6. Országos kórház	120.000	»	
7. Honvédség és csendőrség	350.000	»	
8. Vallás és oktatásiügyi tárca	108,550	»	
9. Erdőfelügyelőség	9,400	»	
10. Államépítészeti hivatal	9,500	»	
11. Távirde	16,000	»	
12. Posta	65,000	»	
13. Közös hadsereg (nyugdíjak nélkül)	1.151,400	»	
	<u>Összesen</u>	5.530,850	frt.
14. Ehez járul az állam által 769 egyén részére fizetett egy évi nyugdíjak összege (minek 48.6 ⁰ / ₁₀ katonai)		715,800	frt.
	<u>Tehát összesen</u>	3.246,650	frt.

II. SZ. TÁBLA.

Pozsonyváros áru- és személy-forgalma vasuton és gőzhajón 1877 — 1886-ig.

Érkezett:			Elszállított:	
Év	Áru méter- mázsákban	Személy	Áru méter- mázsákban	Személy
1877	922,060		590,840	
1878	747,404	199,150	496,014	190,886
1879	848,584	184,978	522,180	180,254
1880	1.065,034	150,797	538,590	142,734
1881	1.135,698	151,093	474,337	156,184
1882	1.017,371	177,632	518,536	172,576
1883	1.109,221	185,133	538,240	181,850
1884	1.320,735	214,503	823,329	202,765
1885	1.175,626	204,776	706,183	201,314
1886	1.375,649	209,686	893,253	207,453
10 évi átlag	1.071,738		610,150	

Az összes áruforgalomnak 18⁰/₁₀-a gőzhajón szállított.

A városi fogyasztási vámvonalon behozott és kivitt cikkek mennyisége. 1877 — 1886-ig.

A) Behozatok:

	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886
Liszt.....	654,217	592,523	357,937	318,564	238,312	199,335	145,585	1,169,111	56,334	43,074
Hus.....	146,609	115,177	164,781	143,135	120,640	128,413	118,201	83,445	116,724	232,081
Tej.....	1,702,336	1,575,471	1,757,230	1,526,981	1,857,471	1,931,926	1,834,953	1,921,750	2,047,178	1,894,703
Ökór, bivaly...	8,099	7,247	8,643	5,628	5,814	7,170	7,076	14,853	13,607	16,531
Tehén.....	1,806	1,797	2,143	1,822	1,447	2,354	2,458	2,130	2,218	1,812
Borjú.....	10,249	9,522	9,834	9,707	8,452	8,828	9,202	8,628	9,375	10,816
Bárány.....	5,429	6,834	5,837	3,813	3,210	3,884	2,699	3,040	3,044	2,987
Birka.....	22,228	11,386	29,438	18,033	9,619	24,453	23,352	30,169	27,082	32,932
Sertés.....	12,141	8,753	16,324	11,072	10,007	11,255	10,523	11,791	12,675	13,266
Malacz.....	5,401	8,590	6,489	7,125	4,594	5,257	5,141	5,753	4,950	4,486
Bor.....	6,142	16,769	13,074	10,596	19,652	17,260	14,235	16,776	13,497	13,873
Sör.....	3,175	2,776	2,167	2,807	2,150	2,222	4,497	3,726	2,584	2,499
Szesz.....	292	206	574	431	244	216	112	89	66	194

B) Kivittetek:

	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886
Liszt.....	1,684,310	1,567,117	2,034,129	2,593,820	2,475,774	2,653,633	2,892,352	3,316,086	3,264,415	2,919,921
Hus.....	53,566	50,446	58,546	59,331	51,523	70,073	67,232	77,998	68,833	71,019
Tej.....	40,452	34,660	23,855	22,096	26,293	31,684	28,972	32,048	21,241	19,719
Ökór, bivaly...	3,353	2,557	3,469	1,284	1,956	2,929	2,657	10,187	8,723	11,444
Tehén.....	379	475	1,478	548	330	1,144	1,127	706	826	473
Borjú.....	582	533	795	625	383	673	630	507	465	571
Bárány.....	2,888	7,492	1,551	1,752	1,335	1,835	1,161	1,364	1,135	439
Birka.....	25,373	4,135	8,420	15,134	1,317	15,476	15,960	25,905	22,869	29,293
Sertés.....	8,262	6,331	11,094	6,360	4,855	6,024	5,507	6,309	6,135	6,148
Malac.....	1,686	1,993	1,587	2,134	1,640	2,111	1,740	2,107	1,423	1,081
Bor.....	9,145	19,199	22,273	20,044	18,549	15,995	17,116	16,716	12,229	8,993
Sör.....	2,061	4,065	3,994	3,127	3,615	4,115	8,118	9,207	7,592	7,999
Szesz.....	2,654	4,159	4,976	2,756	2,706	3,240	2,942	2,688	2,640	2,494

IV. SZ. TÁBLA.

A pozsonyi heti vásárokon eladott gabnamennyiség 1877—1886-ig.

Métermázsákban.

1877-ben	230,662	1882-ben	187,709
1878-ban	175,845	1883-ban	123,321
1879-ben	152,582	1884-ben	150,144
1880-ban	139,851	1885-ben	149,957
1881-ben	159,683	1886-ban	104,791

V. SZ. TÁBLA.

A pozsonyi hetivásárokra hozott főbb cikkek mennyisége és ára.

Áru neve	1877			1877-1886 évi átl.		1886	
	Egység	Mennyiség	oé. frt	Mennyiség	oé. frt	Mennyiség	oé. frt
Borju	darab	7,926	12. ⁵³	7,566	18. ⁵⁴	8,576	19.
Bárány . . .	»	2,152	3. ²⁵	1,656	3. ⁵¹	1,897	3. ⁵⁷
Birka	»	3,230	9. ²⁷	2,941	9. ²⁰	3,656	6. ⁵⁰
Sertés	kilo	8,165	0. ⁵⁹	9,993	0. ⁵⁵	16,660	0. ⁵²
Malac	darab	1,222	2. ⁵⁰	2,022	2. ⁵⁶	1,480	2. ⁵²
Nyul	»	7,243	1. ²⁴	5,488	1. ²⁰	5,110	1. ²⁰
Tojás	»	2.963,674	44 db. 1. ⁰⁰	2.184,975	41 db. 1.	2.423,208	41 db. 1. ⁰⁰
Tyuk	»	18,086	0. ⁵⁰	23,863	0. ⁷⁴	27,032	0. ⁷⁸
Kappan . . .	»	2,279	1. ¹⁷	3,414	1. ²¹	1,878	1. ⁷⁵
Pulyka . . .	»	2,002	2. ²⁵	5,602	2. ⁵²	1,848	2. ³⁹
Lud	»	42,354	1. ⁵⁵	48,937	1. ⁶⁵	57,857	2. ⁰⁰
Réce	»	37,653	1. ⁴⁰	34,273	1. ⁰²	26,670	1. ⁰⁰
Csibe	»	130,142	0. ²⁵	156,832	0. ⁸²	165,773	0. ³⁶
Ponty	kilo	10,243	1. ¹⁰	29,326	0. ⁹²	48,500	0. ⁹⁰
Csuka	»	4,280	1.	8,461	0. ⁷⁷	5,600	0. ⁸⁰

VI. SZ. TÁBLA.

Pozsonyváros forgalma a külfölddel.

A pozsonyi m. k. fővámhivatal adatai szerint.

	Külföldről Pozsonyba érkezett	Pozsonyból külföldre elküldött
	árúk mennyisége métermázsákban.	
1861—4. évi átlag	11,680	1,618
1877-ben	9,366	696
1878-ban	14,923	6,947
1879-ben	6,582	11,227
1880-ban	8,169	11,993
1881-ben	16,522	8,676
1882-ben	11,910	9,513
1883-ban	13,587	8,539
1884-ben	18,108	7,998
1885-ben	24,821	7,367
1886-ban	6,065	6,039

A Pozsonyba *érkezett árukból kiemelendő*: kávé (2023 mm.), apró és mazsola szőlő 384, ásványolaj 374, sörite és söritehulladék 166, rizs 161, citrom és narancs 156, gépek 151, ásványviz 106, sajt 100, könyv és nyomtatványok 96 métermázsá sat. Ezen áruk egy része innét ismét a környékre kerül.

A *kivitt áruk közül kiemelendő*: bor 3273, árpa 1232, vasgálicz 754, rongyok 603, csomagoló papir 570, fedőpapir és kátrányos papirlemezek 384, fabutor és butor alkatrészek 224, pezsgő borok 188, eledelek 139, kátrány 94, kefék 75 métermázsá. A rongyok kivitele a vám folytán 59 mmázsára szállott alá, a papirkivitel pedig, Mihályi papirgyárának megszűnése folytán, egészen megszűnt.

VII. SZ. TÁBLA.

A pozsonyi, bécsi és budapesti marhavásár heti fölajtásai.

F ö l h a j t a t o t t :

A vásár minősége és helye	Egy év alatt összesen	Átlag egy heti fölajtás	A legnagyobb fölajtás		A legkisebb fölajtás	
			napja	összege	napja	összege
I. Szarvasmarha						
1. Pozsonyba.						
1884. apr. 21-től						
dec. 31.	60,423	1,725	jun. 9.	3,323	dec. 29.	909
1885	74,595	1,434	marc. 23.	1,829	dec. 7.	1,010
1886	77,025	1,487	máj. 10.	1,923	dec. 6.	997
2. Bécsbe.						
1884. apr. 21. dec.						
31-ig.	75,098	2,182	szept. 9.	3,161	jun. 3.	945
1885	114,783	2,207	máj. 18.	3,269	marc. 30.	1,213
1886	122,420	2,354	máj. 17.	3,314	apr. 27.	1,326
3. Budapestre.						
1884. apr. 21. dec.						
31-ig.	79,452	2,207	aug. 17.	5,371	nov. 9.	1,384
1885	99,820	1,919	» 27.	3,469	apr. 9.	900
1886	132,008	2,538	okt. 14.	3,897	marc. 24.	1,708
II. J u h.						
1. Pozsonyba.						
1884. apr. 24. dec.						
31-ig.	137,879	3,829	aug. 14.	8,600	máj. 15.	969
1885	217,757	4,187	okt. 8.	9,827	jul. 16.	872
1886	169,362	3,256	szept. 16.	10,095	máj. 20.	883
2. Bécsbe.						
1884. apr. 24. dec.						
31-ig.	—	—	—	—	—	—
1885	168,525	3,240	aug. 27.	110,007	dec. 10.	144
1886	172,565	3,318	aug. 23.	8,965	máj. 27.	632
3. Budapestre						
1884. apr. — dec.						
31-ig.	67,308	1,872	szept. 26.	5,452	jun. 1.	6
1885	118,500	2,275	» 27.	7,871	máj. 26.	44
1886	115,471	2,220	» 28.	6,500	dec. 9.	43

A VII. SZ. TÁBLÁHOZ.

A pozsonyi marhavásárra hajtott állatok származása :

	1886-ban		1885-ben	
	szarvasmarha	juh	szarvasmarha	juh
Dunáninneni megyékből	26,914	112,019	24,295	116,180
Dunántuli »	4,363	24,516	2,096	27,056
Tiszaninneni »	3,810	18,916	2,563	17,760
Tiszántuli »	26,364	41,733	28,887	31,734
Erdélyi »	8,995	5,161	10,182	9,990
Alsó-Ausztriából	664	3,632	844	6,470
Cseh- és Morvaországból	445	—	687	639
Gácsországból	162	70	1,260	272
Horváthmegyéből	1,573	1,263	1,289	1,185
Szerbiai	959	—	325	—
Korintusi	32	—	109	—

Árak egész évi átlagban :

	1886	1885
Hizott ökör métermázsája	56 frt.	60 frt.
Tehén-levágásrazsája	47 »	50 »
Bivaly levágásrazsája	41 »	50 »
Hizott bika darabja	148 »	150 »
Tenyészbikaszája	121 »	140 »
Borju darabja	18 » —	20 »
Fejős tehén párja	210 »	300 »
Tenyészökör párja	267 »	360 »
Birka párja	17 »	18 »
Bárány párja	5 »	—

VIII. TÁBLA.

A pénzügyi intézet címe	keletkezési éve	Váltószámitolás		Lombardüzlet		Jelzáloghitel		Takarékbetét	
		1867	1885	1867	1885	1867	1885	1867	1885
1. Pozsonyi I. takarékpénztár.....	1842	1.511,000	5.580,000	3.035,000	1.500,000	1.159,000	6.676,000	5.350,000	13,000,000 ¹⁾
3. Pozsonyi iparbank ..	1867	83,000	1.063,000	65,000	434,000	—	—	625,000	—
3. Pozsonyi bankfiók...	1879	—	4.066,000	—	2.690,000	—	—	—	—
4. II. kerületi takarékpénztár.....	1869	—	2.013,000	—	142,000	—	333,000	—	903,000 ²⁾
5. Önszegélyező egyesület...	1872	—	84,000	—	—	—	46,500	—	19,000
6. Forgalmi bank	1881	—	443,000	—	227,000	—	—	—	—
Tehát összesen		1.594,000	13.249,000	3.100,000	4.532,000	1.159,000	6.834,500	5.419,000	14.971,000
vagyis +		—	+ 11.655,000	—	+ 1.432,000	—	+ 5.675,500	+ 9.552,000

¹⁾ A pozsonyi I. takarékpénztár betétei 1886-ban már 14,000,210-re emelkedtek. A betevők száma 1885-ben 15,294-et tőn, s így egy betevőre átlag 850 ft esett. A betevők 6 1/2%-kának betéte 500 ft-nál kevesebb.

²⁾ 1886-ban 695,842 ft.

IX. SZÁMU TÁBLA.

A d ó e l ö i r á s 1 8 7 6 — 1 8 8 6 - i g															B e f i z e t é s									
éves adó	földadó		házaszó		I. és II. osztályu ker. adó		III. oszt. kereset- adó		IV. oszt. ker. adó		tőke kamat- adó		ált. jöve- delmi pótdadó		nyilv. számad. kötele- zett in- tézetek adója		összesen		városi pótdadó		állami adóra		községi pótlékra	
	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr
1876	24,228	15 229,264	24		48,338	75	89,063	91	9,937	88	23,011	60	57,751	74	9,844	99	491,439	26	209,394	49	402,814	68	175,733	60
1877	24,238	73 230,895	88		46,606	25	88,529	44	10,394	—	25,654	90	57,792	22	8,719	53	492,830	95	207,738	15	419,074	21	201,841	07
1878	24,265	38 232,474	03		44,775	25	88,995	29	10,943	—	25,675	08	59,023	57	9,448	70	495,600	30	210,396	76	439,656	05	203,217	43
1879	24,265	38 228,477	44		45,829	—	89,616	90	11,336	—	22,797	76	60,486	36	12,117	01	494,925	85	210,108	81	436,308	48	199,171	16
1880	24,264	21 226,068	96		45,293	50	97,676	36	8,732	—	25,652	60	58,945	21	12,715	70	499,349	54	220,506	16	421,534	93	195,861	51
1881	24,238	85 227,084	64		45,353	50	87,473	17	8,539	—	26,781	12	59,736	41	12,630	14	491,836	84	215,334	78	403,013	89	197,004	47
1882	24,233	78 228,112	64		44,967	—	88,082	61	9,412	—	24,899	38	59,905	9	13,058	70	492,671	21	217,047	16	398,504	87	201,811	07
1883	28,228	71 229,552	—		38,125	—	87,270	17	9,894	50	23,521	98	60,247	18	12,363	43	485,202	97	247,069	89	395,897	28	233,318	88
1884	20,375	10 223,083	75		39,043	—	86,749	46	10,123	—	22,347	07	98,909	30	12,034	10	513,051	78	250,709	91	412,978	25	235,536	82
1885	20,375	— 222,515	28		39,042	50	94,339	34	9,802	—	18,692	23	99,563	52	12,306	73	516,636	60	253,933	51	408,074	37	238,243	27
1886	20,232	54 222,615	30		38,697	50	86,768	71	10,145	—	14,968	73	94,034	95	12,988	39	500,451	12	247,931	86	400,589	47	237,582	95

¹⁾ A napszámosok adójának megszűnése folytán. ²⁾ A házbérkrajczároknak 5—7%-ra emelése.

X. SZ. TÁBLA

Pozsony sz. k. város háztartása.

A) A város tényleges kiadásai, bevételei és adóssága 1867–1887.

	Összes bevétel ¹⁾		Összes kiadás ²⁾		Adósság az év végén	
	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.
1867	667,803	80	667,336	39	803,277	19
1868	1.104,916	34	2.099,028	67 ¹ / ₂	967,558	60
1869	728,368	33	690,014	97 ¹ / ₂	941,338	60
1870	788,631	71	776,976	61 ¹ / ₂	997,579	75 ¹ / ₂
1871	708,132	22	671,276	85	976,004	75 ¹ / ₂
1872	764,350	83 ¹ / ₂	748,788	73 ¹ / ₂	1.010,672	72
1873	817,285	47 ¹ / ₂	792,628	52 ¹ / ₂	1.070,739	70
1874	823,437	32	790,668	15	1.214,259	70
1875	696,868	86 ¹ / ₂	687,732	41 ¹ / ₂	1.198,835	47
1876	701,394	41 ¹ / ₂	698,043	59	1.191,660	94 ¹ / ₂
1877	679,225	58	678,949	27 ¹ / ₂	1.182,260	94 ¹ / ₂
1878	711,478	58	707,824	10 ¹ / ₂	1.163,880	94 ¹ / ₂
1879	615,062	65	614,575	39 ¹ / ₂	1.163,700	94 ¹ / ₂
1880	659,034	47	657,463	48	1.142,500	94 ¹ / ₂
1881	744,481	47	735,253	30 ¹ / ₂	1.141,642	94 ¹ / ₂
1882	723,699	88 ¹ / ₂	719,162	98	1.142,928	44 ¹ / ₂
1883	784,754	48 ¹ / ₂	774,252	57 ¹ / ₂	1.129,641	17 ¹ / ₂
1884	699,907	27 ¹ / ₂	699,115	10	1.102,048	95 ¹ / ₂
1885	855,924	54 ¹ / ₂	851,119	60	1.261,920	75
1887	1.509,778	87 ¹ / ₂ ³⁾	1.472,641	05 ¹ / ₂ ³⁾	1.405,716	80

¹⁾ Brutto kiadás, az illető években fölvett kölcsönökkel együtt

²⁾ Adósságok convertálása.

³⁾ Színház építési költségekkel együtt (330,000 frt).

B) A városi adósság növekedése és fölhasználása 1585-óta.

	I.		II.		III.		VI.	
	1585—1848		1849—1867		1868—1886		Összesen	
	oé. frt	kr.	oé. frt	kr.	oé. frt	kr.	oé. frt	kr.
A városnál tőkésítve.	840	—	37,273	22	8,200	—	46,313	22
Bőruházásokra	49,160	54. ₃	8,640	36	776,149	30	833,950	20. ₃
A francia háboru korában	255,328	72. ₁	—	—	—	—	255,328	72. ₁
Országgyűlés és koronozás	98,741	84. ₄	59,866	—	—	—	159,607	84. ₄
Vizár és elemi károk .	23,620	30	28,199	76. ₁	54,656	62	106,476	68. ₅
Cholera	28,430	29. ₁	—	—	—	—	28,430	29. ₅
Partvédekre.	26,920	52. ₄	8,115	—	—	—	35,035	99. ₄
1848-évi márciusi kiadások	—	—	10,500	—	—	—	10,500	—
Hidfentartás	—	—	29,942	95	—	—	29,942	95
Honvédelemre.	—	—	71,420	23	—	—	71,420	23
Katonai elszállásolás.	10,827	13. ₆	63,555	53	—	—	74,382	66. ₆
Különbozócélokra . .	16,990	77	38,403	57	29,297	46	84,691	80
Összesen	522,360	13	345,417	09	868,303	38	1,736,080	60
Ebből törlesztetett 1585-óta . .							330,363	80
Marad az 1886. év végén							1,405,716	80

C) Ezzel szemben cselekvő állapot:

Földbirtok	369,159 frt 27 kr.
Erdők	563,682 » 83 »
Épületek	1,006,839 » — »
Butorok és felszerelés	159,336 » 29 »
Anyagok és természetmények..	26,147 » 52 »
Cselekvő tőkék	92,072 » 65 »
Cselekvő hátralékok	150,162 » 50 »
Hásonvételi jogok ¹	2,604,114 » 30 »
Pénzkészlet	37,137 » 82 »

5.008,652 frt 18 kr.

¹ E címen azonban az állami fogyasztási adó utáni pótlék is tőkésítve van!

A földbirtok tulajdona.

Irta :

dr. Pólya Jakab.

(Folytatás.) *

A moszkvai tartományban nincs meg a vetés-forgási kényszer. Ennek hiánya azonban még nagyobb hátrányokkal jár. Kikerülhetlen, hogy a keskeny sorok szélein ne kerüljön vetőmag a szomszéd földjébe. Ez veteménykeveredettséget eredményez és maga után vonja, hogy a gazda soha sem arathat tiszta gabonát, mindig idegen magvak vannak abba bekeveredve. Másik hátránya a keveredettségnek az, hogy a barázdákon mindenféle gaz és gyom nő, mely a szántott részt is elgazosítja, elgyomosítja. Az elgazosodás és elgyomosodás veszélye annál nagyobb, ha egyes részek műveletlen maradnak. Ennek elhárítására rendelik a községi szabályok, hogy a gazda legalább megszántani köteles földjét. Gyakran történik pedig, hogy a gazda tehetetlensége folytán egyes részek felszántatlanul maradnak.

Mindezek eredményezik Oroszországban a mezőgazdaság hanyatlását. Nem érezhető e hanyatlás annyira a fekete földeken, melyeknek a termő erő fentartására nincs annyira szükségük trágyára, mint a homokos talajokon. Európában a leggyengébb terméseket Közép-Oroszország adja. A termést 3—4 magra becsülik. Ily gyenge termés elegendő, míg bőven van föld, míg a termelés a saját élelmezési szükségletekre szorítkozik, az egyéb szükségleteket meg fedezik a házi készítmények. De ha szűkül a föld, emelkednek a szükségletek? Közép-Oroszországban a parasztok egyre hangoztatják: kevés a föld, sok az adó. S itt a parasztok nagyon is gyengén táplálkoznak. Az őszi aratási, vagyis a templom-ünnepek alatt bőven járja az eledel, de azután folytonosan szűkül.

* L. A. Nemzetgazdasági Szemle 1887. évf. III. füzet, 211 lap.

A mir dicséretére a panszlávok és szocialisták felhozzák, hogy abban nincs szegénység. Kizárja azon nagy csapásokat, melyek Nyugot-Európában proletariátus név alatt ismertek. A földben, mely nem emberi mű, mely a természet adománya s ennek folytán mindenki javára és hasznára van rendelve, mindenki részt és osztályt is kap. Mig nyugaton a kisbirtokosnál a család megszorodása új taggal, a további elszegényedés jele; addig a mirben az újszülött, ha az férfi, áldást jelent, a családnak új birtokot hoz. A népesség túlzott elszaporodása nem okozhat aggodalmat. A községben mindig akadnak magtalan családok, kiknek osztályrészeit igénybeveheti a szaporodó népesség. Különben a fölös népesség egy része városokba mehet, másrészt még Oroszországnak van elegendő és bő területe, melyet a fölös népesség megszállhat.¹⁾

Egyelőre Oroszországban nincsen az a nagy népszaporodás, melyet Jávában tanultunk megismerni, és a melyet a könnyű és biztos megélés okvetlenül létesít. Sok társadalmi ok hat a népesség lassú szaporodására. Rendkívül nagy a gyermek-halandóság. Ezer gyermek közt csak 593 éri el az 5-dik évet. Rendkívül feslettek az erkölcsök. A nagyobb osztályrészt kedvéért és különösen azért, hogy a családfő munkást kapjon, a fiu-gyermekeket még éretlen korban kiházasítják. Nem ritka eset, hogy egy 8—10 éves fiút összeházasítanak egy 25 éves leánynyal. Előmozdítják a feslettséget a falusi mulatságok is, melyek undorító ivás és dorbézolás közt folynak le. Ha csekély a törvénytelen szülöttek száma, annál nagyobb mérvben dívik a magzat-elhajtás. Egyébként a házasságkötések s különösen a vérfertőztetés körül mutatkozott visszaélések és becsstelenségek újabb időben szünő félben vannak. Az ifjabb nemzedék már nem igen tűri az apák visszaéléseit. Kapcsolatban ezzel, a házközösségek, melyek támaszul szolgáltak a községi rendszernek is, feloszló félben vannak.

Ha a népesség a feltételezett osztály folytán túlzottan elszaporodnék, ha egyszer elfogytak a megszállható területek, mi akadályozná akkor a nép elszegényedését? Különben a viszonyok egyenlősége oly kevéssé van meg az orosz mirben, mint

¹⁾ Taucher id. h. 333. s k. l. Mackenzie Wallace id. m. I. k. 153. s k. l.

a mi falvainkban. Az orosz mirben találunk vagyonos és jómódu parasztokat, mint ismét szegényeket, kik magokat csak idegen segélylyel képesek fentartani. A koldusok és nyomorultak egyáltalán nem hiányoznak. Ezek a szegények a községre nem csak azért terhesek, mivel rosszul mívelik, vagy általában nem mívelik földjüket, hanem azért is, mert az elszegényedett családokért a vagyonosabbak kötelesek az adót megfizetni. A község szegényei gyakran okozzák, hogy lassanként az egész község elszegényedik. A község nem ment a szegénységgel járó uzsorától sem. Egyik tag a másikkal uzsoráskodik.

Ha Európa nyugatán kísért a kommunizmus és szocialdemokratizmus, Oroszországban burjánzik a nihilizmus. Az orosz mir ép úgy vágyik a magántulajdonban levő földbirtokra, mint nálunk a proletariatus, eseng a nagybirtok megosztásán, vagy, mint más országokban, törekszik a birtokközösségre. Különböző is a valódi proletariatus még csak igazán az iparos vidékeken, a városokban diszlik. Ennek a proletariatusnak Oroszország sincs hiányában.

Keressük, de nem találjuk az orosz mirben azt a sok dicserni valót. Nem találunk abban semmit, mi az orosz mirt valamely követendő és újra meghonosítandó alaknak ajánlaná. A mir gondoskodik a szegényekről. Ezt a mi falvaink sem hanyagolják el, habár nem is juttat a tehetetlennek földbirtokot, melynek az úgy sem veheti hasznát, mert nem képes azt megmunkálni. A mir nem ismeri a földbirtok-árveréseket. Az adóért, az uzsora-adósságokért azonban elveszik a szegény embertől az állatokat, melyek nélkül pedig a földbirtok üres malaszt.

A mir a folytonos osztály által csökkenti a terméseket. Igazat adhatunk ugyan Laveleyenak, hogy a mezőgazdasági hanyatlás nemcsak az osztályoknak, hanem az értelem hiányának is róható fel. Megengedjük azt is, hogy a birtokközösség magában véve nem zárja ki a földjavításokat, a géphasználatot, sőt elejét vehetné a földarabolásoknak, a túlságos utaknak, átjáróknak és eszközölhetné a földbirtok teljes kihasználását. Mindez lehetséges volna akkor, ha az emberek nem a földbirtokon magán, hanem annak terményein osztozkodnának. Lehetséges volna akkor, ha az emberek munkaereje, képzettsége, szükséglete teljesen azonos volna. Ez az azonosság azonban nincs

meg. Lehetséges volna akkor is, ha az emberekben teljesen kihalt volna az, mit önzésnek nevezünk. De a mig ez él az emberek szívében, addig nem várhatjuk a birtokközösségtől a belterjesebb, a jobb munkát és a nagyobb tőkék beruházását. Azt az erőt, azt a végtelen szorgalmat, kitartást, önmegtagadást, mit az egyén kifejt önmagáért és azokért, kiknek életet adott és a kikről már ennek folytán tartozik és igyekszik is gondoskodni, mindezt hiába várjuk, hogy megteszi másokért, idegenekért. Azt a gondos nevelést, azt a hű ápolást, melyben a tulajdonos részesíti a birtokot, melyet a sajátjának tud, melyről legalább hiszi, hogy az át fog szállni késő utódjaira, azt ne várjuk attól az embertől, ki azon biztos tudatban él, hogy a megjavított, a jól kezelt birtok holnap másnak kezére kerül. Minél rövidebb időközökre terjed az osztály, annál hanyagabb a kezelés, annál rosszabb a művelés. A mir tagjai is érzik azt, mindenféle csínhez, rábeszélésekhez kell fordulni, hogy az új osztály megejthessék. A mir tagjai igyekeznek is ez osztályt kihalsztani s a gondosabbak és módosabbak türelmetlenül és nehéz szívvel, bosszankodva látják, midőn osztályrészüln valami elhanyagolt, lesóványodott földet kapnak.

Ha minden hibái daczára mégis soká tudta magát fentartani a mir, illetve a birtokközösség, ne feledjük azt, hogy a parasztok a földesúrnak úgy, mint a koronának egyetemlegesen szavatoltak a pénz, termény és személyes szolgáltatásokért. Az 1861. február 19-diki törvény is a községet teszi felelőssé az állami, tartományi és hatósági adókért. A közösség megszüntetését a törvény csak az esetre engedi meg, ha ehez a családfők kétharmada hozzájárul. Ez is akadályozza a közösség felbontását. Ujabban azonban mindinkább kétséssé van téve a birtokközösség fenmaradása. Minkinkább felismerik a folytonos osztály hiányait. Az osztályidőközök mind távolabb időre tétetnek. Már vannak községek, melyek általában nem eszközölnek osztályt. A közösség megszüntetését mindinkább előmozdítja a bomladozó félben levő házközösség és a teherváltság.

Ha Laveley a mir előnyére a német telepésekre hivatkozik, mondván: »Még csodálatosabb, hogy az Oroszországban levő német gyarmatok önként behozták az időszakonként való földosztályt«; akkor csak az önkéntesség iránt van tévedésben. A

birtokközösség és a földosztály részint a telepítési törvényben, részint az uralkodó viszonyokban találja magyarázatát. A telepítési törvény értelmében minden telepítvényes örökös használatra 60—65 deszjatin termőképes földet kapott. A haszonvétel elidegenítése, terhelése, hagyományozása csak is községi tagok javára történhetik. A korona tulajdonjoga határozottan fentartott. A megtelepedés alkalmával a telepesek a földbirtokot megosztották magok közt. A területnek körülbelül egy harmadát kihasították legelőnek, a többi részt szétosztották házhelyeknek, kerteknek, szőlőnek, szántónak és erdőnek. A szántókat felosztották dülőkre és a telepesek minden dülőben kaptak részt és osztályt. Ebben nem az orosz mirt utánozták, hanem csak a hazai községi rendszert követték. Az időnként való osztály oka abban rejlik, hogy habár a talaj nem tűri is a bő trágyát, a községeknek még sincs elegendő trágyájuk, mert fa hiányában feltüzelik a trágyának használandó állati hulladékokat. Kénytelenek tehát a szántóföldet időközönként pihentetni és a legelőt használni szántónak. Minden ily átalakulás alkalmával, mint ez a dolog természetéből folyik, újabb osztályt foganatosítanak.¹⁾

IV.

Az egyéni tulajdon fejlődése.

A birtokközösség társadalmi és gazdasági alapfeltétele, a történelem tanúsága szerint, a ritka népesség. Egy további alapfeltétele az értelemben és műveltségben való egyenlőség bizonyos fokig. A közösségben az ember egyénisége eltörpül. Nem juthat érvényre nagyobb munkaereje, magasabb képzettsége, vállalkozási szelleme és merészsége. Mihelyt az egyéniség kiemelkedik, érvényre jut, már is megcsorbul a birtokközösség a szó teljes értelmében s ezzel együtt mindinkább eltűnik a viszonyok egyenlősége.

A népszám szaporodása szükségkép maga után vonja a szükségletek emelkedését gazdasági terményekben, melyeket a kezdetleges gazdálkodás képtelen kielégíteni. A népszám minden szaporodása eredményezi, hogy a föld megmunkálására, hozadékának emelése és fokozása céljából, mind több és több munka-

¹⁾ Meyer Rudolf id. m. 112. s k. l.

erő és tőke alkalmaztassék. Minden haladás a gazdasági művelésben pedig egy-egy láncszemet tör ki a közösségből, míg végre széttöri az egész lánczot, nem hagy fenn abból semmit, csak legfőbb régi emlékeket.

Miként tanulmányunk eddigi folyamata is mutatta, az emberiség mindinkább kibontakozott a közösségből. Már a községi rendszer sem képez teljes vagyon- és birtokközösséget. Már a községi rendszerben a ház, a telek, a kert magántulajdonban vannak. Ezek kívánták meg első sorban a belterjesebb művelést, a nagyobb munkát és tőkét. Ennek biztosítása szükségkép megkövetelte az egyéni tulajdont, mely leghathatósabb fejlesztője az egyéniségnek.

Még a községi rendszeren belől, annak teljes uralma alatt nemcsak a belsőség, hanem annak a külsőségnek is egyes részei, a műveletlen területek egyes darabjai magántulajdonba kerülnek. Jáva ismertetésében láttuk, hogy némely községben az irtás művét végző megszerzi az irtott terület tulajdonát, más községben az irtónak biztosítatik hosszabb-rövidebb időre az egyéni haszonélvezeti jog. Ugyanez áll a sveizi almendekre. Az irtónak itt is biztosított a tulajdon, az átörökíthető vagy megszabott határidőre szóló haszonélvezeti jog. Különösen az átörökíthető haszonélvezeti jog vált később teljes tulajdonná.¹⁾ Az irtás művének köszönik keletkezésüket Németországban a »mark«-on belől az önálló tanyák (Einzelhöfe), melyek ki voltak véve a közösségből. A külsőségben végzett kultur-munka adta meg a tulajdonjogot és ebben rejlik első nyoma a külsőségen érvényre jutott magántulajdonnak.

Az egyéni tulajdon általános kifejlődésére és érvényrejtésére a kultur-munka adta meg a lökést. A külsőségben a szántók voltak azok, melyek első sorban igényelték a nagyobb és belterjesebb munkát. Az osztály, mely eleinte évente foganatosított, mind hosszabb és hosszabb időközökre halasztatott. Végre az osztály elmaradt s mindenki megtartotta a kezén levő birtokot. A birtokos az osztály abbahagyásával egyidejűleg még nem nyerte meg azt a szabad és korlátlan rendelkezési jogot, melylyel ma bír. Korlátolva volt az elidegenítés, a terhe-

¹⁾ Miaskovski. Die schweizerische Albmeud. Schmoller id. gyűjt. II. 23. s k. l. 128. s k. l.

lés, még a használati joga is. Midőn az osztály elmaradt, még azért nem szűnt meg a birtokkeveredettség; szükségkép fennmaradt a vetés-forgási kényszer, a szomszéd elővásárlási joga. A földbirtok széttagoltságánál, keveredettségénél fogva egyáltalán nem volt közönyös a szomszéd, mert ennek hanyagsága, gondatlansága megrontotta a mellette levő birtokokat is.

A vagyonközösség első idejében teljesen szabad volt a legelő, az erdő használata. Minden gazda annyi állatot hajthatott a legelőre, az erdőbe, a mennyit csak kitelelhetett. A gazdák az erdőből annyi fát vihettek, a mennyi nekik tetszett. Az erdő pusztítása, irtása akkoron társadalmi feladatot képezett, tágítani kellett az emberek megélhetési területét. De a mi hasznos és szükséges bizonyos időben, még nem üdvös és czélszerű minden időben.¹⁾

Midőn a népszám szaporodása az embereket a legelőterület szűkítésére, szántóföldekké való átalakítására kényszerítette, másrészt a legelő is veszített ős erejéből, korlátozni kellett a szabad használatot, mert az nem vala többé képes a megszapordott állatokat elegendő és bő takarmánnyal ellátni. Meghatározták tehát a legelőre hajtható barmok számát. A mindinkább ritkuló erdők, ha nem létesítettek is közvetlen faszükséget, az embereket mégis figyelmeztették a bekövetkezendő fahiányra. Megszüntették az erdő szabad használatát, meghatározták az erdőben vágható és onnan kihordható famennyiséget.

Midőn a népszaporodás, a nagyobb szükséglet megkövetelte a termések fokozását s ennek folytán a szántók belterjesebb, gondosabb művelését és kezelését, beállott annak a szükségése is, hogy a szántók jobban és bővebben trágyáztassanak. A bővebb trágyázás kapcsolatban az állati terményekben beállt nagyobb szükséglettel szükségessé tették az állatok jobb és gondosabb ellátását, azoknak a ház körül, az istállóban való tartását. A közös legelő immár nemcsak fölöslegessé, hanem károossá vált. Nem adta meg a szaporodott állatnak a kellő takarmányt. A gazda kénytelen volt a szükséges takarmányt szántóföldjein mesterségesen termesztetni, a réteket szaporítani, javítani. Az állati trágya, mely nélkülözhetlen vala a belterjes művelésben, kint a

¹⁾ Az ecsetelendő folyamat sok részletének történeti példáit l. Miaszkovski id. m., különösen Art u. Grösse der Almeudnützung című fejezetet.

legelőn haszontalanul elkallódott. Mindezek szükségkép eredményezték a legelő felosztását, melynek immár nem vala semmi célja, mely azonban megmunkálva szaporítja a gazdasági terményeket.

A legelők felosztása, az állatok istállóztatása teljesen átváltoztatja az egész gazdaságot. A három nyomásos gazdaságot kapcsolatban az örökös legelős gazdasággal felváltja a váltógazdaság. A föld rossz, csak perczeire számított kihasználása helyett bekövetkezik annak teljesebb kihasználása a vesztett erő folytonos pótlásával.

Az erdő is mind fontosabb tényezővé válik, mind jobban felismerik annak gazdasági horderejét. Az emberek annak tudatára jutnak, hogy az erdő nemcsak azért fontos, mert tüzelő és építő anyagot, munkaeszközöket és használati tárgyakat szolgáltat, hanem azért is, mert folyvást gyakorol az éghajlati viszonyokra, akadályozza és mérsékli az árvizeket, megköti a futó homokot és gátolja annak tovaterjedését. Az erdő ezek szerint, ha közvetve is, védi a szántókat, biztosítja azok termését. Nemcsak hogy nem szabad tehát megengedni az erdőpusztítást és irtást, hanem azt szabályosan, rendszeresen kell művelni. Nem szabad a pillanatnyi haszonért feláldozni a nagy gazdasági és társadalmi érdekeket. Mindezek pedig kizárják a szabad, de még a korlátolt mérvben is szabad használatot.

Ekként és így bontakozott ki a földbirtok a közösségből, és jutott mindinkább a magántulajdonba, az általános fejlődést nem valamely nemzet történetét tekintve, mely különös viszonyok által szülte eltéréseket mutathat és bizonyosan mutat is fel. A gazdaságban, a művelésmódban bekövetkezett minden haladás rombolólag hatott a birtokközösségre. A belterjes műveléssel fokozatosan enyésztek és enyésznek el a birtokközösség maradványai. A belterjes művelés, az egyéni tulajdon fejlődése létesíti a birtokösszesítést, a birtokkeveredettség megszüntetését s ezzel együtt elenyészteti a vetés-forgási kényszert, lehetővé teszi a földbirtok minden kis darabjának kihasználását s hogy a gazda és a birtok mintegy összenőjjön, egygyé váljon.

Nem az önérdek szülte és eredményezte a magántulajdont; hanem annak alapja és indoka társadalmi szükség. Az éhség és nyomor évei eszközölték a Sveizban a mult század végén számos

allmeudnek a felosztását és létesítettek ott termékenységet, hol annak addig csak kevés nyoma volt.¹⁾ Igaz, s ezt bátran megengedhetjük, hogy a magántulajdonost az önérdek viszi és vezérli, midőn a földet javítja, termését fokozza, kietlen vidékeket termékeny földekké, kertekké alakít. De midőn ezt teszi, a közérdeket szolgálja, mely megköveteli, hogy a földbirtok teljes működésbe hozassék.

Midőn a közösséget felváltja a magántulajdon, a hanyag gazdálkodás helyébe a szorgalmas, gondos, tervszerű gazdálkodás lép. A csekély, alig számba vehető termések helyébe jönnek a bő termések. A silány, elcsigázott, s már ennek folytán is csak lassan növő, kevés terméket adó állatokat felváltják a jobb és nemesebb faju állatok. Ezek egészen át- és megváltoznak, gyorsabban fejlődnek, kevés hús helyett sokat adnak. A tehén, mely mig kijárt a falu sovány legelőjére, csak kevés tejet adott, most bőven tejel. Mig azelőtt csak egy családot, s ezt is talán csak szűken, volt képes ellátni tejjel, túróval, vajjal, sajttal stb., most, midőn a gazda azt idomította s jobban tartja, mindezekkel bőven ellát több családot is. A magántulajdon tehát nemcsak a földet kényszerítette nagyobb termések adására, pusztaságokat termékenységre, hanem még az állatokat is kényszerítette arra, hogy nagyobb hasznára legyenek az embereknek. Midőn így járt el az önzésszülte haszonvágy, haszonlesés, nem szolgálta-e az emberiség érdekeit? Nem-e az emberiségnek tett-e és tesz-e szolgálókat, midőn eszközölte és folytonosan eszközli, hogy azon területen, hol addig csak kevés ember élhetett meg, vagy jobban mondva tengődött, most sokkal több nép lelhet nemcsak silány, hanem bő táplálékot.

Magok az emberek is átváltoztak a magántulajdon hatása alatt. Megnemesedtek erkölceikben, szokásaikban, fejlődött erejük s kitartásuk. »Adjátok az embernek a pusztá szikla biztos birtokát« — mond Young Arthur a múlt században²⁾ — »és kertté alakítja. Ha elakarjátok érni, hogy a hegy egészen fent a csúcsáig műveltessék, arra legbiztosabb mód, ha megengeditek a szomszéd falusi birtokosoknak, hogy azt sajátul megszerezhessék. A saját varázshatalma aranyra változtatja a homokot.«

¹⁾ Miaskovski id. m. 133. l.

²⁾ Roscher. Ansichten. 242. l.

Csodálatos, s az ember gyengeségének és gyarlóságának róhatjuk terhére, ha oly férfiak, mint Stein, kinél tudtunkkal senki se ecsetelte szebben és ékebben a magántulajdon fölényét a közösség felett ¹⁾, mint Laveleye bizonyos előszeretettel, nagymérvű elfogultsággal szólnak a tulajdon közösségéről. E régi viszonyokba, a meghaladott állapotokba oly tényezőket szerepeltetnek, melyek abban soha sem léteztek, mint például a viszonyok egyenlőségét, a társak összetartását, bajtársiságát. ²⁾

V.

A nagybirtok keletkezése és fejlődése.

Előadásunk ellen a magántulajdon fejlődéséről kétségtelenül igen alapos kifogások tehetők. Mi csak annak előadására szorítkozunk, miként emelkedett ki a magántulajdon a közösségből és miként eszközölte ezt a művelődés terjedése általában és a mezőgazdaság haladása különösen. Ez természetesen nem tünteti fel a magántulajdon fejlődését a maga egészében, hanem annak csak egy oldalát mutatja. S igazat adhatunk azon véleménynek, mely azt tartja, hogy az egyéni tulajdon megállapítására a lökést a közösség tagjai kívülről kapták. E szerint a magántulajdon első kezdete s alapja nem a közösségben keresendő. A tulajdon fejlődésének ezen oldalát is be kell mutatnunk.

Bocsánat, ha újra ismételjük és emlékeztetünk arra, hogy közös tulajdon a szó szoros és valódi értelmében csakis addig

¹⁾ Die drei Fragen des Grundbesitzes. 46. l. V. ö. Meitzen. Die Individual-Herrschaft der Germanen stb. Jahrbücher für Nationalökonomie Uj folyam. VI. k. 7. s k. l.

²⁾ Különben azt hisszük, hogy a Laveleyéből inkább a történetírónak tárgya iránt való szokott elfogultsága beszél, mint a meggyőződés, hogy az ily közösség csakugyan helyes és okszerű. Érdekes lesz a következő hely La Néerlande című munkájából (1865. 263. l.): Aussi longtemps que la lande demeurait le bien commun et indivio de cohéritiers de la *marke*, aucun de ceuxci, et nul autre à plus forte raison, ne pouvait songer à employer à cette terre rebelle le capital considérable nécessaire pour la défricher. Comme la stérilité naturelle ne peut être vaincue que peu à peu, à force d'engrais et de travail, il faut que l'énergique stimulant de la propriété puivée intervienne. Maintenant du moim l'obstac le qui résultait des institutions locales à disparu en grande partie, et déjà l'étendue des terrains improductifs di minue chaque année.

létezett, míg fennállott a teljes vagyonközösség, míg a közösség elve kiterjedt nemcsak az egész földbirtokra, hanem általában minden vagyonra, vagy más szóval, a tőkére is minden alakjában. Ez állapotokban létezett, avagy létezhetett a viszonyok egyenlősége, nem voltak osztálykülönbségek. De ez egyenlőség csak a törzs tagjaira szólt, nem pedig az idegen törzsnek elfogott, rabszolgákká tett embereire. Az úr és szolga közti viszonyt és különbséget megtaláljuk, a mint az ember kibontakozott az állati vadságból és megtette az első lépést a haladásra a művelődésben.

Midőn azonban hanyatlásnak indult a tulajdonképi közösség, midőn megszűnt a haszonélvezet: a lakás és étkezés közössége, az egyenlőtlenség az ugyanazon törzs avagy nemzetség tagjai közt is kifejlődött és haladt folytonosan előre. A munka, a szorgalom, a takarékoság, az előkelő állás, vagyis a közönségesnél nagyobb képzettség és tehetség gyakorolta befolyását. Az önálló használatra és később tulajdonul átengedett ház és kert alkalmat adott az egyénnek a maga sajátos tehetségei kifejtésére s társainál nagyobb vagyon, mely azon időben főként állatokból állott, szerzésére. De emelte és fokozta az egyenlőtlenséget az is, hogy a törzs előkelőinek, főnökeinek a már művelt területekben is juttatott nagyobb osztályrészeket, s így ezeket képesekké is tette nagyobb számú állatok kitelelésére. Hozzájárul az is, hogy a főnökök, a hadban vezérek, a békében kormányzók és bírák kapták, ha az első időkben nem is az egész hadi zsákmányt: az elfogott embereket, a szarvasmarhákat, lovakat stb., de bizonyynyal annak tulnyomó részét.

Ebben tehát eljutottunk a társadalomban kifejtett »eredeti« egyenlőtlenség egy más fajához, ahoz az egyenlőtlenséghez, mely ugyanazon törzs vagy nemzetség tagjai közt keletkezett. Ennek az egyenlőtlenségnek róhatjuk fel a földbirtokban való magántulajdon kifejlődését, ez adta meg arra, minden valószínűség szerint, az első lökést. Ez a második egyenlőtlenség szülte azt a számos visszaélést, azt a sok önkényt, melyről a történet évlapjai tesznek tanúságot és a melyet napjainkban bőven fel is használnak a magántulajdon negtámadására. A főnök, a primus inter pares (első az egyenlők közt) azon vagyoni hatalomnál fogva, melyet e rabszolgákban és az állatokban birt, a törzs tagjai fölé

kerekedett. A főnökből idő folytával földesúr lett, ki elsajátította, eltulajdonította azon földbirtokot, melyet csak hivatalos minőségben birt, melyre csak igazgatói hatalma volt. Mint földesúr elnyomta, leigázta egykori társait s azokat maga irányában különféle függőségi viszonyokba hozta.

Sem terünk, sem időnk nem engedi, hogy hosszabban és részletesebben fejtegyük itt e helyütt az egyenlőtlenség, az osztálykülönbségek keletkezését és ezzel kapcsolatban a nagybirtok keletkezését és alakulását. Itt csak néhány tény felemlítésére szorítkozunk.

A főnök társaitól elkülönítve lakott. Környezetében különféle állásu szolganépség volt, mely részint hadi szolgálatokra, részint földjei művelésére, barmai legeltetésére vagy más személyes szolgálatokra a házban és az udvar körül volt köteles. A hatalmasabb, vagyonosabb főnökök: a vezérek mindjárt kezdetben önálló nagy területekben hasították ki osztályrészeiket. A kisebb főnökök: a nemzetségfők a közösen birtak ugyan osztályrészeiket, de abban már annak folytán is nagyobb befolyást gyakoroltak és birtak nagyobb részt, mert birtokában voltak a kormányzói hatalomnak, és mert nagyobb volt legelőre kihajtható állataik száma. Ezek a főnökök, a község vagy »mark« nagyjai voltak az első, kik kivitték azt, hogy szántóföldjük külön, egy tagban, a közbirtokosság jogaitól mentesen hasíttassék ki. A közösen is mind több és több foglalatást tettek, embereiket használták az irtásokra és e módon is kisebbitették a közös birtokot.

Másféleképen is elhatalmasodtak a nemzetségfők. A szarvasmarhában birt tőkét használták fel hatalmuk öregbítésére. A folyamatot a régi ir törvényekből részletesen ismerjük. A közbirtokosok bővében voltak a földnek, de köztük sok szükségét látott tőkében vagyis szarvasmarhában, mely nélkül pedig földjét nem értékesíthette. A szűkölködők a főnökhöz fordultak, kinek még bőven volt szarvasmarhája, melyet értékesíteni óhajtott. Ebből a marhaadásból és vevésből kétféle jogviszony származott. *Saer-stock tenant*-é lett az, ki a főnöktől csak korlátolt számban fogadott el szarvasmarhát. Ez szabad ember maradt és megtartotta közbirtokossági jogait. A birlálás rendes ideje hét évig tartott, melynek leteltével a kapott szarvasmarha a köz-

birtokos tulajdonává lett. Ennek ellenében a közbirtokos a főnöknek tartozott átadni a borjakat, a trágyát és a tejet. E mellett azonban a főnöknek segédkezni tartozott a szántásban, vetésben, aratásban, a lak- és várépítésben és ha követeltetett, a harczban is. — Nagyobb mennyiségű szarvasmarhát kapott a főnöktől a *daert-stock tenant*; de kötelezettségei is terhesebbek valának. Ez két csapat szarvasmarhát kapott; az egyik csapat megfelelt rangjának vagyis vérdíjának, a másik csapat képezte tulajdonkép alapját a teljesítendő kötelezettségek mennyiségének. A szarvasmarhát elfogadó háromféle szolgáltatás teljesítésére volt köteles. Ugyanis szolgáltatni tartozott borjut, bizonyos napokon köteles volt a főnöknek dolgozni s végre bizonyos számú napokon át tartozott a főnököt megfelelő számú kíséretével együtt lakással és élelemmel ellátni. Habár a törvény a kapott szarvasmarha létszámnak megfelelőleg állapította is meg a teljesítendő szolgálatokat, a főnök, különösen az ellátás tekintetében, nem igen alkalmazkodott ahhoz, hanem sokkal többet vett meg a szegény adóson. Még meg kell említenünk, hogy a szarvasmarha elfogadása és tartása nem is függött a birtokos akaratától; a törvény értelmében az köteles volt a főnök által ajánlott szarvasmarhát elfogadni.¹⁾

A főnök hatalmát még másképp is tudta gyarapítani. Az ir törvények említik a »fuidhir« birtoklást. Fuidhirek alatt értendők azok, kiket az idegen nemzetség (klán) kizárt kebeléből, mert nem akarta értük a szavatosságot elfogadni, helyettük a fizetéseket teljesíteni. Ezek a szó szoros értelmében földönfutókká lettek, mert más nemzetségek sem akarták őket befogadni. Az ily földönfutó idegeneknek a főnök adott menhelyet. Birtokot és szarvasmarhát adott nekik át használatra; de egészen tetesze szerint is terhelhette őket munkával és szolgáltatásokkal, vagy üzhette is el őket jószágáról. S az önkény, mit a főnök a jószágán megtelepített idegenek irányában gyakorolt, később átment azon bánásmódba is, melyet saját nemzetségbeliei iránt tanusított.²⁾

Az idegen nemzetségbeliek befogadása, a saját nemzetség-

¹⁾ Maine Sumner Henrik. Early history of institutions. 1875. 157—161. lap.

²⁾ Maine m. i. m. 172. 1.

belieknek ellátása szarvasmarhával természetesen növelték a főnök vagyoni hatalmát és birtokát. Az irek főnök alatt mindég is vagyonos, gazdag embert értenek. Nem hanyagolták ugyan el a származást, a vérbeli tisztaságot, de befolyást engedtek a vagyonnak és ez pótolta is a vér tisztaságát. A főnökök közt is voltak rangfokozati különbségek. E rangfokozatban az első helyet az aire-desa foglalta el. Ha azonban az alsóbb fokozatu főnök: a bo-aire vagyona az aire-desa vagyonát kétszeresen meghaladta s ezt több nemzetségen át megtartotta, szintén aire-desává lett. Az az ember, ki vagyonra tett szert, főnöki rangra emelkedhetett. »Alsóbb rendű volt ugyan annál, kinek már apja is főnök vala.«¹⁾

Németországban a nagy uradalmak (földesuraságok, Grundherrschaften) a Karolingok idejében indultak nagyobb mérvű fejlődésnek. Az uradalmi rendszer felülkerekedése, érvényrejutása megszüntette a jogegyenlőséget is, mely a társak: a hódító germánok közt létezett. Egyenlőségről gazdasági értelemben ugyan még azon időben sem lehet szó, midőn az egyes germán törzsek, mint vándor és pásztor nép, szállták meg a mai Németországot. A főnökök vagyoni állataik és szolgálk nagyobb száma által tüntek ki társaik közt. Még kevésbé szólhatni vagyonegyenlőségről, midőn a különféle törzsek állandóan megtelepedtek. Ha talán nem is mindjárt az első időkben, de már igen korán léteztek a szabad közbirtokosok (Markgenossenschaften) mellett majorságok vagy földesúri birtokok (Einzelhöfe, Frohnhöfe), és ezek területén a földesúr hatalma alatt álló községek. Egyébként véve e földbirtokosok bizonynyal vagyonosabbak voltak a szabad községekben együtt lakó társaiknál, habár ezek együttesen vagyoniag erősebbek voltak is a nagy földesúrnál. Különben e szabad közbirtokosok, legalább az első időben, inkább földesurak, semmint földművelők voltak. Ők is birtak, hatalmuknak alárendelt, tőlük kisebb-nagyobb mérvben függésben álló községeket és e mellett szolgálkat, kik tulajdonkép művelték földjeiket. Midőn idő múltán ezek a kis földesurak tényleg földművelőkké lettek és alkották a szabad paraszt-községeket, e községekben ép úgy hiányzott a viszonyok egyen-

¹⁾ Maine i. m. 136. l.

lősege, mint nem volt meg akkoron sem, midőn még azokat kis földesurak lakták.¹⁾

A társakban gazdasági téren teljesen hiányzott az összetartás szelleme, a vállvetve való haladás vágya. Gazdaságilag a társak elhagyatottan állottak. Mindegyik csak a maga erejére támaszkodhatott. Még annak sincs semmi nyoma, hogy a társak közreműködtek volna az egyesek elszegényedésének, elbukásának megakadályozásán. A további fejlődésben ez a tény igen fontos szerepet játszik.

Minden szabad férfi korlátlanul irthatott a »mark«-ban és megszerezte az irtvány tulajdonát. Az irtást a vagyonosabbak, kik több szolgát birtak, gyakorolták. Így szereztek és biztosították a vagyonosabbak magoknak a túlsúlyt a »mark«-ban. A szegényebbek nem végezhatték e kulturmunkát, mert nem voltak embereik, társaik pedig nem nyújtottak nekik segítséget. Legfőlebb csak a legközelebbi rokonok segítettek egymásnak. A közbirtokosokban nem volt vállalkozási szellem, hiányzott bennök az akarat, hogy közösen megszálljanak néptelen, elhagyott, kietlen vidékeket, és azokat meghódítsák a mezőgazdasági művelésnek. Csak midőn már nagyon is elszaporodott a község népe, bocsátott az ki rajt a legközelebbi szomszédságba. A maga érdekében azonban tetemesen korlátozta a fiókközségek jogait. A német községek a vállalkozási szellem ugyanazon hiányát mutatják, melyet a jávai községekben észleltünk. Végtelenül

¹⁾ Samter id. m. 161. s k. l. Meitzen, Bemerkungen stb. id. h. 11. l. Es ist also allgemeine Gleichheit der Germanen ebenso Fabel, wie allgemeine Freiheit. Ackerbau treibt der Nomade nur soviel, als unbedingt nöthig, und gezwungen nur sporadisch am einzelnen bestgeeigneten Ort. Natürlich muss der Knecht die Arbeit machen, nicht der Herr. Die Ehre der Arbeit gehört erst in einer Zeit, in der alle arbeiten müssen, und der gesicherte Wohlstand die tüchtigere Arbeit lohnt. — Inama-Sternegg. Die Ausbildung der grossen Grundherrschaften in Deutschland während der Karolinger-Zeit. Schmoller gyűjt. I. k. 12. és 13. l. Ebenso wenig aber finden wir eine Gleiche der Güter und des Besitzes überhaupt, bezeugt, wie diese für die ältere Markgenossenschaft ohne Weiteres angenommen zu werden pflegt. — Und wie hätte auch die Gleichheit des Besitzes bestehen sollen, da der Veränderung und der Theilung kein Gesetz hindernd im Wege stand, und auch beides nach den Volksrechten und zahlreichen Urkunden vorkam.

felaprózzák a határon a birtokokat és műveletlenül hagynak óriás nagy területeket.¹⁾

Németországban, a Karolingok idejében, még nagy területeket borítottak ős erdők, még számos volt a puszta, műveletlen nagy vidék. A hatalmasabbak, kik nagyobb számú szolganépet és barmot birtak, elfoglaltak ily műveletlen területeket és irtatták, művelésképesekké tették azokat embereik által. De a már műveltebb és népesebb vidékeken is, így a Közép-Rajna vidékén, a nagyok embereikkel a legszívesebben még műveletlen területeket szálltak meg, s azokon alapítottak magoknak otthont. Egyesek ekként nagy birtokokat foglaltak, melyeket csak kellő munkaerővel hasznosíthattak. A telepítés munkájához láttak. Részt rabszolgákat vásároltak, részt pedig szabad embereket vettek reá arra, hogy jószágukon megtelepedjenek. Többnyire az utolsó módhoz folyamodtak, mert alkalmazására bővebben nyílt alkalom. Számos ember volt kénytelen elhagyni a »mark«-ot. Miután pedig az idegen »Markgenossenschaft« nem volt hajlandó a bevándorlókat befogadni, a földesurak birtokára szorultak.

Számos nagy birtok keletkezésének története s ezzel együtt tulajdonának jogcíme a telepítésre, az irtásra, tehát kulturmunkára vezethető vissza. Idegen emberekkel végeztették ugyan a munkát, de ezekbe ők öntötték be a munka szellemét, ezeknek ők adták meg az irányt. Ha a világi nagyoknak és az egyházaknak sikerült birtokaikat nemcsak műveletlen területek elfoglalása és megmunkálása által, hanem már művelt és használt területeknek »felajánlás« alakjában való megszerzése által is szaporítani; ha azután ekként szerzett hatalmukat nemcsak folyton terjeszteni igyekeztek, hanem felhasználták arra, hogy lassanként hatalmukba kerítsék az összes szabad parasztságot, ezt az elhatalmasodást jó részben a társak gyengeségének, a közszellem, az összetartás hiányának, sőt a társak szűkkeblőségének róhatjuk terhére. Csak vegyük azt a tényt, hogy az anyaközség tetemesen korlátozta a fiókközségek jogait. Ez a tény is elősegíthette, hogy a községből elvándorlók könnyű szívvel és lélekkel szegődtek el a nagybirtokra.

A földesurak, úgy a világiak mint az egyháziak, fel is hasz-

¹⁾ Inama-Sternegg id. m. 13. Samter id. m. 169.

nálták hatalmukat úgy birtokaik tágítására, valamint hatalomkörük terjesztésére és gyarapítására. Mig a Karolingok uralma alatt egyrészt általános fejlődést, a gazdasági életben élénkebb mozgalmat tapasztaltunk, addig másrészt nagy arányokat öltött az elszegényedés. Ezt az elszegényedést részint gazdasági, részint társadalmi okoknak tulajdoníthatjuk. A gazdasági gyors és rohamos fejlődést mindig bizonyos mérvű hanyatlás, zsibbadtság szokta felváltani. Az efféle haladásból a nagy tömegnek rendszeren már csak akkor szokott kijutni a maga része, midőn az elérte tetőpontját, midőn tehát tulajdonkép már a hanyatlás kezdődik. A gazdasági haladás, és ez előidézte jólét emeli és fokozza az igényeket, a szükségleteket. A nagy tömegnek a haladásból osztályrészül többnyire csakis a szaporodott szükséglet szokott kijutni. Az emelkedett igényekkel, szükségletekkel szemben a megapadt kereset okvetlenül elszegényedést eredményez. Ebben rejlik az elszegényedés gazdasági oka. Ehhez hozzájárultak társadalmi okok. Ezekben nagy szerepet játszanak a vérdíjak, a büntetéspénzek. Ki nem volt képes ezeket megfizetni, elvesztette szabadságát, szolgává lett. Számosokat a szegénység örvényébe sodort a hadi kötelezettség, mely a folytonos háborúk alatt mérhetlen terheket rakott a szabad földműves vállaira. E szegénységet ki és fel is használták a földesurak arra, hogy összevásárolják a szabad emberek birtokait, vagy azokat birtokaik felajánlására s ezzel kapcsolatban felsőbbbségi jogaik elismerésére bírják. A világi földesurak, ha egyszersmind hivatalos állásuk volt, főleg a hadi kötelezettséget használták eszköznek a birtokfelajánlások kierőszakolására. Tőlük függött a hadi kötelezettség alól való felmentés, vagy azzal való túlzott terhelés. Midőn a földesurak hatalma nőtt, mert szaporodott a rendelkezésükre álló, parancsaiknak engedelmeskedő népesség, határozott erőszaktól sem riadtak vissza. — Az egyházi birtokok szaporodását, az egyháziak földesuri hatalmának terjedését nagyban előmozdította a vallásos érzület.¹⁾

Más hatalmas és nagy ok is előmozdította a földesúri hatalom fejlődését és a nagybirtokok keletkezését. A vagyon- és életbiztonság teljes hiánya sokat járult ahoz, hogy érvényre jusson a

¹⁾ Inama-Sternegg 42. s k. l.

földesúri rendszer és a nagybirtok. Jobb volt a hatalmas nagyúr védelme, habár az az egyéni szabadság rovására, annak korlátozásával történt is, annak teljes hiányánál. Minél hatalmasabb volt a védúr, tehát minél kiterjedtebb vala birtoka, minél több nép engedelmeskedett parancsszavának, annál jobban biztosíthatta alattvalóit az idegenek támadásai és erőszakoskodásai ellen, annál inkább létesíthette a maga területén a saját emberei támadása ellenében a személy- és vagyonbiztonságot.¹⁾

A magántulajdon fejlődés történetében megtaláljuk tehát a becsületes munkát, de viszont az erőszakoskodást, a visszaélést és jogtalanságot is. A mint túlzás és nagymérvű egyoldalúság volna ráfogni azt, hogy a földbirtokban keletkezett minden magántulajdon eredetét csakis a munkának, a szorgalomnak köszönheti, ép oly túlzás és egyoldalúság annak vitatása, hogy a magántulajdon csakis rablásra, fosztogatásra vezethető vissza. Még a nagybirtokok keletkezésében is megtaláljuk a teljesített kulturmunkát.

Bárminemű legyen is különben a magántulajdon első eredete; alapuljon az rabláson, fosztogatáson, erőszakos foglaláson, ez alapon nem lehet azt megtámadni. Ha a tulajdon eredete jogos alap annak megtámadására, vajmi jogtalan alapon nyugszik Európa, vagy mondhatnók az összes világrészek népei és nemzetei tulajdonjoga. Tudtunkkal nincs széles e világon egyetlen egy ország, egyetlen egy állam sem, melyet a ma élő nemzetek nem más népektől vagy nemzetektől hódítottak el. Ha jogtalan, igazságtalannak tartjuk az egyesek hatalmaskodását, mi alapon igazolhatjuk, vagy jobban mondva, helyeselhetjük a hódítók erőszakoskodását. A múltak visszaélései nem róhatók a jelen terhére. A múltak visszaélései csak arra ösztönözhetnek bennünket, hogy a jelen viszonyait akként alakítsuk, miszerint azok lehetetlenné váljanak a jelenben. A tulajdonnak oly szervezetet kell adnunk és biztosítanunk, hogy az ma napság csakugyan folyománya és eredménye legyen a becsületes munkának.

¹⁾ A nagybirtok keletkezésének és fentartásának ez okára már Smith helyesen utalt. *Wealth of nation*. III. k. 2. fejt.

VI.

A magántulajdont általában és főleg a földbirtokban való magántulajdont nemcsak ily régi sérelmek folytán, hanem a közgazdaság elmélete mestereinek egyes nyilatkozatai, továbbá egyes tanai, főleg pedig a földjáradékra és a jövedelem megoszlásra vonatkozó tanai, nemkülönben a mai társadalmi viszonyok alapján teszik a támadás céljárává. A régi sérelmeket, a rabszolgaságot, a hűbéri rendszert némelyek még előnyösebbnek tartják a mai állapotoknál, melyek szerintük nagy vagyonok összehalmozására s a munkásosztály mind nagyobb mérvű elnyomására visznek. Így Marx is, ki Anglia közgazdasági és társadalmi viszonyaiból meríti érveit, előnyt ad azon állapotoknak, melyek itt a 15-ik századig léteztek, azok felett, melyek a 16-ik században kezdtek kifejlődni, és a melyek létesítették a parasztok kiirtását s a munkásosztálynak a piacra való dobását.¹⁾ »Véleményem szerint« — mond George Henrik, a legujabb nagyhirre vergődött amerikai szocialista író²⁾ — »még csak kétség sem foroghat fenn az iránt, hogy hason erkölcsi fokon a rabszolgaság két rendszere közt emberiesebb az, mely a személyeket teszi a tulajdon tárgyává, annál, mely a földtulajdonból ered. A tulajdonképi rabszolgaság alatt előforduló kegyetlenségek feltűnőbbek és felháborodást keltenek, mert egyesek tudatos cselekvényei. A finomabb rendszer alatt a szegények szenvedéseiről senki sem tétethetik felelőssé. Ha valamely emberi lény más emberi lény tudatosan eléget, képzeletünk jobban felizgatja és hamarabb is felháborodunk, mint mikor nagy tűzvész vagy vasúti szerencsétlenség alkalmával száz ember sül meg elevenen. De ép ez a tény is engedi meg, hogy azon kegyetlenségek, melyek az egyik rendszer alatt nem fognának eltűretni, a másik alatt észrevétlenül megeshetnek. Az emberek túlhalmoztatnak, éheznek, megfosztatnak a világosságtól és az élet minden kellemeitől, elítéltetnek tudatlanságra, durvaságra, testi és erkölcsi betegségekre, öngyilkosságra hajtják nem más egyének által, hanem a vas szükség által, melyért senki sem látszik felelősnek.«

¹⁾ Das Kapital. I. k. 2. kiad. 1872. 745. s k. 1.

²⁾ Sociale Probleme. Ford. Stöpel. 1885. 147. l.

A járadék fogalma, természete, továbbá hatása s befolyása iránt a jövedelem megoszlására s magára a társadalom szervezetére a közgazdaság tudományában a legellentétesebb nézetekre és elvekre találunk. Feladatunk keretén kívül esik a különböző tanok és elméletek ismertetése és bírálata. S ezt annál inkább mellőzhetjük, mert itt és e helyütt csak a tanok főelveivel és nem azok részleteivel van dolgunk.

Ricardo járadék elméletét illeti meg az első hely. Különben is ez az, melyet fegyverül használnak a magántulajdon ellen. Tana a földjáradékról kifejezésre talál már befejező soraiban: »A földjáradék« — úgymond — »a föld terményeinek azon része, mely a földesúrnak *a föld eredeti és kifogyhatlan erőinek használatáért fizettetik.*« — Kölcsönzi ezt Smithtől, ki egy helyütt mondja ¹⁾: »a járadékot a földben rejlő, a tulajdonos által haszonkölcsönben adott természeti erők termékének kell tartanunk.« Midőn Ricardo tanát kifejti és megmagyarázza a járadék keletkezését és fejlődését, Andersen nyomán halad, ki tudtunkkal első állította fel azon tételt, hogy a járadék alapja a rosszabb minőségű földekre való áttérés. ²⁾ Járadékra tesznek szert azok, kik jobb minőségű, vagyis termékenyebb és kedvezőbb fekvésű földeknek vannak birtokában, melyek Ricardo szerint először is vétetnek művelés alá. --- Elméletében értékesíti Malthus népesedési tanát is, mely abban csucsosodik, hogy az emberek szaporodásában megvan a hajlam a fentartási szerek túlszárnyalására, melyet Malthus, habár nem is e szavakkal, de ez értelemmel, akként formuláz, hogy míg az emberek geometriai, a fentartási szerek csak aritmetikai arányban szaporodnak. Az élelmi szerzés nehézsége nagy szerepet játszik Ricardo járadék-elméletében. Minél inkább elszaporodik a népesség, minél nehezebbé válik az élelem megszerzése, annál inkább emelkedik a járadék. Minél nagyobb, minél terhesebb az emberiségnek küzdelme a létért, annál előnyösebb ez a földesúrra, annál jobban értékesítheti a természet erőit, vagyis annál több jövedelmet szedhet azokból. A földesúr e szerint akkor is boldogul, midőn a fentartási eszközök megszerzésének nehézsége az emberiségre

¹⁾ Wealth of nation. II. k. 5. f.

²⁾ Idézve »Macleod: The principles of economical philosophy.« 2. k. 1872. I. k. 656—659. l.

nyomort és inséget hoz; de csak rövid időre fog megakadni vagy leszállni a földesúr járadéka, ha valamely rendkívüli javítás megkönnyíti az élelemszerzést. A megkönnyített élelemszerzés, a leszállt járadék növeli a nyereséget, a szaporodott nyereség emeli azon tőkét, mely a munkást foglalkoztatja; ezen töke nagyobbodásával előtérbe lép a munkások szaporodási hajlama, ezzel együtt szükségkép nagyobbodnak a fentartási szükségek és a járadék ismét csak emelkedik. A járadéknak e szerint az a tendenciája, hogy folytonosan emelkedjék. Vele együtt emelkednek ugyan a munkabérek is, mert ezek a fentartási szerek ára szerint irányulnak, de soha sem azzal egy arányban. A nyereség pedig folytonosan hanyatlík a termelési költségek: a munkabérek nagysága folytán. A földesúr tehát azon szabadalmazott fensőbb lény, mely a társadalom hanyatló és haladó korszakában egyaránt boldogul. E boldogulását pedig annak köszöni, mert birtokában van a termelésben nélkülözhetlen természeti erőknék.

Ha Ricardo tana minden végkövetkezéseit nem is vonja le oly szabatosan, mint mi, levonják azokat mások, kik nyomdokán haladnak. Nem ugyan Mill volt az első, ki a földjáradékot monopoliumnak nevezte, már Smith mondja, hogy »a járadék, tekintve azt mint a tulajdonosnak a földbirtok használatáért fizetett ellenértéket, az egyedárus által szabott ár«, csak hogy ő e fogalmat szabatosabban formulázta. A földjáradék monopolium, mert a földbirtok maga *korlátolt*. Valódi monopoliummá a földjáradék szerinte is csak bizonyos adott esetekben és viszonyok közt válhatnék. A teljes monopolium természetét ölténé magára, ha a földbirtok egy vagy csak igen kevés ember kezére kerülne, kik egyetértőleg állapítanák meg a föld használatának árát. Megtörténhetik ez akkor is, ha majd az egész föld művelés alá lesz véve.

Midőn azonban fejtegeti a jövedelem megoszlásának tanát, mellőzi az abnormalis viszonyokat, melyektől még mindenestre távol vagyunk, hanem kiindul a tényleges viszonyokból. Hogy miként történik a jövedelem megoszlás a földjáradék, a tökenyereség és a munkabér közt, annak megmutatására föltételez öt esetet.

(Folytatása következik.)

Közgazdasági folyóiratok szemléje.

Archiv für Eisenbahnwesen. Herausg. im Ministerium der öffentl. Arbeiten Berlin. 1887. márczius és április havi füzet :

Todt : Der Güterverkehr der deutschen Wasserstrassen.

Seydel : Die Cholera-gefahr und die Eisenbahnen.

Die Eisenbahnen der Erde 1881—1885. — Die neuesten Gesetzentwürfe über die Erweiterung und Vervollständigung des preussischen Staatseisenbahnnetzes.

Schübler : Über neuere Schriften und Anschauungen betreffend die Bestimmung der Gütertarife.

Die unter königl. sächsischer Staatsverwaltung stehenden Staats- und Privateisenbahnen des k. Sachsen im J. 1885. — Die Eisenbahnen in Elsass-Lothringen und die Wilhelm Luxemburgbahn. — Die Gotthardbahn im J. 1885. — Die Eisenbahnen auf der Insel Cuba. — Die Eisenbahnen in der Colonie Quensland.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausgegeben von Dr. Johannes Conrad. Jena. Fischer. 1887. évi harmadik füzet.

H. Paasche : Erbpacht und Rentengüter als Mittel zur Schaffung und Erhaltung eines ländlichen Mittel- und Kleinbesitzes.

E. Leser : Simon Patten : The premises of political economy, being an examination of certain fundamental principles in economic science. Philadelphia 1885.

J. Conrad : Die Verhandlungen über die Einführung eines Branntweinmonopols in der Schweiz.

A. Bayerdörffer : Deutschlands Handelsverkehr mit Russland.

E. Hirschberg : Zur Statistik der Roggen- und Brotpreise in Deutschland.

Uebersicht über die neuesten Publicationen Deutschlands und des Auslandes. — Die periodische Presse Deutschlands.

1887. évi negyedik és ötödik füzet :

L. *Elster* : J. Ch. L. Simonde de Sismondi.

H. *Scheel* : August Meitzen : Geschichte, Theorie und Technik der Statistik.

Reitzluster, Frh. von : Die neuere wirthschaftliche Gesetzgebung Frankreichs.

Zeller : Das Reichsgesetz bild. die Fürsorge für Beamte und Personen des Soldatenstandes infolge vom Betriebsunfällen, vom 15. Mai.

Die wirthschaftliche Gesetzgebung des deutschen Reichs im J. 1883.

Die wirthschaftliche Gesetzgebung der deutschen Bundestaaten im J. 1886. — Die wirthschaftliche Gesetzgebung Oesterreich-Ungarns im J. 1885.

E. *Reyer*. Eisenproduction und Manufactur der Vereinigten Staaten.

Philippovich : Der Schlussbericht der Trade Depressidon Commission.

Übersicht über die neuesten Publicationen Deutschlands und des Auslandes.

Die periodische Presse des Auslandes. — Die periodische Presse Deutschlands.

Journal des Économistes. Revue de la science économique et de la statistique. 1887. márcziusi füzete.

G. de *Molinari* : Le droit de la paix et la droit de la guerre.

Paul *Muller* : Les finances de l'empire d'Allemagne (suite et fin).

René *Lavollée* : La propriété littéraire et la convention de Berne.

Eugène d' *Eichthal* : L'arbitrage industriel et le nouveau projet de loi.

Joseph *Lefort* : Revue de l'Académie des sciences morales et politiques.

S. R. : Esquisse historique des chevaliers du travail, par Caryl D. Wright, traduit par :

Correspondence. — Bulletin. — Société d'économie politique. — Société de Statistique de Paris. — Comptes rendus. — Chronique économique. — Bibliographie économique.

1887. áprilisi füzet :

M. *Lacombe* : Le budget de 1886.

G. du *Puynode* : L' économie politique des républicains et des conservateurs.

M. *Block* : Revue des principales publications économique de l'étranger.

Ad. F. de *Fontpertuis* : Les états du Balkan et leur situations économique.

Rouxel : La mission des Théosophes.

Fr. *Passy* : Le bon temps vient.

Correspondence. — Bulletin. — Société d'économie politique.

L. *Donnat* : Le Homestead.

Société de Statistique de Paris. — Comptes rendus. — Chronique économique. — Bibliographie économique.

1887. májusi füzet :

A. *Gervais* : Les finances du Tonkin.

G. du Puynode : L'économie politique des républicains et des conservateurs.

Rouxel : Revue critique des publications économiques en langue française.

W. G. *Summer* : ce qui rend les riches plus riches et les pauvres plus pauvres.

Correspondance. — Bulletin. — Société d'économie politique. — Société de Statistique de Paris. — Comptes rendus. — Chronique économique. — Bibliographie économique.

Monatshefte zur Statistik des Deutschen Reichs. 1886. deczemb. füzetéből.

Zur Statistik der Krankenversicherung der Arbeiter im J. 1885.

Die Eheschlüssen, Geburten und Sterbefälle im deutsch. Reich im J. 1885.

Production und Besteuerung des irländischen Rübenzucker, sowie Einfuhr und Ausfuhr von Zucker im deutschen Zollgebiet für das Campaigne-Jahr 1885/1886.

Uebersicht über die Betriebsergebnisse der Rübenzucker-Fabriken, Zuckerraffinerien und Melassenzuckerungsanstalten des deutschen Zollgebiets für den monat Deczember 1886. bez. für die Zeit vom 1. Agust. 1886. bis 31. Deczember 1886.

1887. januáriusi füzetéből :

Die im Laufe des J. 1885. ergangenen Anordnungen des Bundesrates über die gemeinsame Statistik des Deutschen Reichs. — Die deutsche Seeschifffahrt im J. 1885. bzw. am 1. Januar 1886. — Besteuerung des Tabaks, Ein- und Ausfuhr von Tabak und Tabakfabrikation, wie Ertrag der Tabakgaben im d. Zollgebiet während des Erntejahres 1885—86. — Einfuhr des d. Zollgebiets in den freien Verkehr und Ausfuhr aus demselben im J. 1885. nach der Menge, sowie nach den hauptsächlichen Herkunfts und Bestimmungsländern der einzelnen Waarengattungen. Vorläufige Übersicht.

Statistische Monatschrift. Herausgegeben von der k. k. statistischen Central-Commission. Wien. Hülfer. 1887. harmadik füzet.

K. Theodor v. *Inama-Sternegg* : Die Aufnahmen in den österreichischen Staatsverband und die Entlassungen aus demselben im Jahre 1885. Aus den Sitzungen der k. k. statistischen Central-Commission.

H. *Rauchberg* : Bewegung der Bevölkerung im ersten Halbjahre 1886.

Schimmer : Die Auswanderung aus Oesterreich im Jahre 1885.

Inama : Die cumulativen Waisencassen in Oesterreich im J. 1885.

H. *Ehrenberger* : Capitalsbewegung bei den österr. Sparcassen im Jahre 1885.

Litteraturberichte.

1887. aprilis havi füzet :

Th. *Pilat* : Die Statistik der Güterbewegung auf Eisenbahnen und deren neuste Fortschritte in Deutschland I.

Em. *Kusy* : Die Sterblichkeit in den grösseren österr. Städten und Gemeinden im J. 1886.

J. Thornton : Die persönlichen Verhältnisse der wegen Verbrechen verurtheilten Personen im Österreich im J. 1883.

J. Pizzala : Österreich-Ungarns Anssenhandel im J. 1884,

Literaturberichte ; *Roschmann* : Arthur Legrand : Le credit agricole.

— M. : E. Levasseur Les populations urbaines en France comparées à celles de l'étranger.

Vierteljahrschrift für Volkswirthschaft, Politik und Kulturgeschichte.

Herausg. von Eduard *Wiss*. 24. évf. második kötet első fele

Eduard *Wiss* : Der Einfluss der Gesetzgebung auf die Wohnungsnot.

Georg *Winter* : Hat die Schule eine nationale und politische aufgabe?

Friedrich *Knapp* : Kulturgeschichtliche Erinnerungen eines alten Soldaten aus dem 18. Jahrhundert.

E. *Blau* : Volkswirtschaftliche Korrespondenz aus Wien.

Bücherschau.

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

XI. ÉVFOLYAM.

1887.	JULIUS 15.	VII. FÜZET.
-------	------------	-------------

A eledelipar.

Irta :

Telkes Simon.

Hazánk még nem tartozik azon iparilag fejlett országok közé, a hol az ember táplálására szükséges eledelek gyárakban, munkagépekkel és többnyire gőzerőhajtás mellett készülnek. — Nálunk még eddig a legtöbb eledelipari cikk házilag s aránylag még tökéletlen eszközökkel készül. Noha az eledelipar azon iparágak közé tartozik, a melyek üzésére hazánkban mindig meg voltak a kedvező előfeltételek, mégis eddig oly nagy ipari jellegű vállalat, mely nemcsak a közvetlen megrendelésre dolgozik, hanem raktárra is, nálunk még igen kevés van. Ennek oka egyrészt, hogy tőkepénzeseink még mindig vonakodnak tőkéiket ipari vállalatokba fektetni, másrészt pedig, hogy a belfogyasztás ezek egynémelyikéből hazánkban még elég jelentéktelen. Pedig bizonyos, hogy az eledelipari tárgyak a kereskedelemre igen alkalmasak, mert kis térfogatban nagyobb értéket képviselnek, s úgy az eltartásra, valamint a távolabbi szállításra is alkalmasak, és az ezekkel járó költséget könnyebben elbirják. Ebben áll egyszersmind ipari jellegük, megkülönböztetésül azoktól, a melyek bizonyos időközökben termeltetnek s el is fogyasztatnak. Sok eledelipari cikkből a belszükségletet mostanáig még nem tudjuk fedezni, s azok nagy részeért a külföldre szorulunk. Igaz ugyan, hogy ebben nagy része van azon lassú átalakulásnak, melybe hazánk is már belevonatott, a mikor a háziilag készült eledelek egy része lassanként a gyárilag készített eledelipari cikkek által, melyek részben olcsóbbak s egyenletesebbek és mindig könnyen kaphatók, kiszoríttatik. A nagy fogyasztó közönség még ugyan távol tartja magát a kereskedésben kapható eledelipari cikkek vásárlásától, s inkább csak a nagy városok fogyasztói veszik azokat mindinkább jobban igénybe ;

azonban az általános haladással mi is oda fogunk jutni, a hol a nyugati népek ma már állanak, hogy t. i. nem birunk majd elegendő idővel és képességgel az élelmezésünkre szükséges eledleket házilag elkészíteni, s a gyárakban előkészített eledlelek igénybevételére és használatára fogunk szorulni.

Általában véve Magyarországon még távol állunk attól, hogy a hires magyar konyha vegyműhelylyé átváltozzék, valamint attól, hogy a konyhai teendők csak a kereskedésekből hozott félig kész eledlelek összekeveréséből és felmelegítéséből álljanak; nálunk még a konyhai teendők igen sokfélék és csak hosszabb gyakorlat által sajátíthatók el. Azonban a mívelt nyugaton, és főleg a vendéglőkben s az éttermekben, de az iparos és kereskedői közeposztálynál is, részben már muló félben van ez is. Mi a jó konyhát nem csak szeretjük, hanem attól sokat is várunk, míg nyugaton a jó konyhát csak a gazdagabbak ismerik.

Áttérünk már most az eledelipari czikkek külforgalmának ismertetésére. A főbb adatokat az orsz. statistikai hivatal áruforgalmi közleményeiben találjuk, a melyeknek beosztását mi is követjük. Irányadóul szolgál pedig azon beosztás, melyet az 1882-dik évi XVI. tcz.-hez, illetőleg az ennek módosításáról szóló 1887. évi XXV. tcz.-hez, az osztrák-magyar vámterület általános vámtarifájához, kiadott betűsoros áru-lajstrom megállapított, s a melynek XIV-dik főcsoportjában foglaltatnak az eledelipari czikkek. Azon beosztás szerint ide sok félig s egészen kész eledelipari cikk tartozik, melyek az ember táplálkozására szolgálnak, kivéve a nyers állati és növényi terményeket, a melyeket más csoportokba soroz az áruforgalmi statisztikánk. Hogy melyek azok egyenként, a melyeket itt eledelipari czikkek alatt érteni kell, azt csak későbbben fogjuk látni, s itt azzal kezdjük, hogy azoknak összes külforgalmát mutatjuk be az utolsó öt évről, úgy, a hogy azt a magyarországi áruforgalmi statisztikánkban találjuk. E szerint a XIV. főcsoport összes forgalma, s a behozatal és a kivitel közti különbözet a következő volt:

	Behozatal	Kivitel	Tehát több a behozatal a kivitelnél
1882-ben	3.927,354 frt	1.418,871 frt	+ 2.508,483 frt
1883-ban	4.745,415 »	1.659,971 »	+ 3.085,444 »
1884-ben	5.155,836 »	1.992,385 »	+ 3.163,451 »
1885-ben	5.450,769 »	2.145,006 »	+ 3.305,763 »
1886-ban	6.040,588 »	2.553,624 »	+ 3.486,964 »
Összesen	25.319,962 frt	9.769,857 frt	+ 15.550,105 frt

Az előrebecsáltott számok mutatják, hogy külforgalmunk eledelipari cikkekben elég jelentékeny, úgy a behozatalt, mint a kivittelt illetőleg. Meg kell azonban jegyezni, hogy a forgalom az itt kimutatott első két évben, azaz 1882 és 1883-ban, nem teljes, miután abból a postai forgalomra vonatkozó adatok hiányoznak, melyek pedig e csoport több cikkénél, mint arra később alkalmunk lesz rámutatni, elég jelentékenyek. Azonban az utolsó három évről, azaz 1884, 1885 és 1886-ról az adatok már teljeseknek mondhatók, és főképp ezek azok, melyekre itt, valamint későbbben is, súlyt fogunk fektetni. Ezekből kitetszik, hogy úgy 1884-ben, valamint az 1885. s az 1886-iki években, az ugynevezett kereskedelmi mérleg reánk nézve igen kedvezőtlen, a mennyiben az elsőben 3.16, a másodikban 3.30 s a harmadikban 3.48 millió forinttal papirban nagyobb volt a behozatalunk, mint a kivittelünk. Egészben véve azonban a dolgot, ezen nem is lehet oly nagyon csodálkozni, mert hisz e csoportba oly eledelcikk is tartoznak, melyek már Magyarország földrajzi fekvésénél fogva sem nyeretnek itten, mint a heringfélék, szardellák, a tökehal, szardinia s az ezekhez hasonlók, melyekért okvetetlen a külföldhöz kell fordulnunk; mások készítését úgyszólván csak most kezdik hazánkban felkarolni, mint a különféle sajtnemeket, a kávépótlókat, csokoládét; továbbá az eledelipari cikkek egy része ugyan ősidőktől fogva nálunk is készül, de nem elegendő mennyiségben, hogy azzal a belszükségletet fedezni lehetne, mint a kolbászfélék, a sonka stb; és végre a czukrosságok, finom sütemények és a szelenczés eledelek készítését szintén csak újabb időben kezdik felkarolni, de ezek eddig még nagyobb haladást, a nyomasztó verseny következtében, nem tudnak felmutatni.

Habár az iparstatistika szép feladatát képezné a fentebb érintett iparágak évi termelését és értékét hazánkban kimutatni, sajnos, a reményről, hogy ez megtörténhetnék, le kell mondanunk. Az orsz. statistikai hivatal, miután konstatálja, hogy eddig még egy államnak sem sikerült mindenben kielégítő iparstatistikát létesíteni, egyszersmind bevallja, hogy az ipari termelés mennyisége s értéke kutatásának lehetősége szaktanácskozásban megvitattatott ugyan, de mellőzni kellett az utolsó 1885. évi iparstatistikai felvételnél, miután erre nézve, szakférfiak állítása sze-

rint, megbízható adatok beszerzésére egyáltalában nincs kilátás. Így tehát a főntebbi iparágak jelentőségének megbírálására nem marad más hátra, mint hazánk külforgalmi statistikájára támaszkodni, mely mindaddig, míg helyes iparstatistikánk nem lesz, nálunk kettős feladatot teljesít, t. i. mutatja először behozatalunk és kivitelünk nagyságát, és másodszor következtetést enged vonnunk azon iparágak állapotára hazánkban. Habár áll az, hogy a helyes iparpolitika üzésére okvetetlen szükséges a jó iparstatistika, hozzá tehetjük mégis, hogy a mennyiben ilyen nem létezik, e célra még a legalkalmasabb a külforgalmi statistika, mely az előbbihez szintén nyújt megfelelő támpontokat. És miután már idáig jutottunk, lássuk, mit mond az áruforgalmi statistika az eledelipari cikkek külforgalmáról, és mennyiben fogadhatók el az azokra vonatkozó adatok fentebbi nézetünket illetőleg.

Az eledelipar csoportjában — áruforgalmi statistikánk osztályozása szerint — három oly alcsoport vagyis árunem foglaltatik, a melyből kivitelképesek vagyunk, s a közepesnél nagyobb mennyiségeket viszünk ki. Ezek a *nyerstésztaneműek*, a *szalámi* s a *liptói turó*.

A *nyers tésztaneműek*, melyek alatt a csöves tésztát (makkaroni), a metélt, vágott, formába sajtolt (csillagtészta, csigatészta, fidolin, koczka, lencse, karika, csokor, ludgége) és más hasonló nem sütött lisztkészítményeket és a tarhonyát értjük, hazánkban még nem oly rég gyártatnak és mégis ma már számot tesznek hazánk kiviteli iparcikkei közt. A legnagyobb négy tésztagyár hazánk fővárosában van, ezek közül alapított egy 1876-ban, egy 1880-ban, egy 1884-ben s egy már régebben fennálló gyárban a nyers tészta készítése szintén csak ujabban vétetett fel. Mind a négy gyár gépekkel dolgozik, melyek gőzerő által tartatnak mozgásban, nagyobb számú munkást foglalkoztatnak, termelési képességük egy évben 11,285 métermázsa, melynek legnagyobb részét a külföldön értékesítik, miután a mi háziasszonyaink a nyers tésztát nem a gyárból veszik, hanem magok készítik otthon házilag. Azonkívül e négy gyár közül kettő ostyát is készít lisztből. A vidéken szintén vannak nyerstészta gyáraink, nevezetesen Győrben, Fiumében, Karánsebesen, Susakon, Fiume mellett, Nagy-Szombaton, Szombathelyt, Czeegléden, Lugoson, Pancsován, Zágrábban, és talán még más helyeken is. Ezek közül az 1885. évi országos kiállí-

táson részt vett a négy budapesti, a fiumei, susaki és négy tarhonyakészítő Szegedről. A felsoroltak közül a nagy-szombati és szombathelyiből nagy mennyiségben történik a kivitel, valamint közepes mennyiségben a győri, pancsovai, zágrábi, czeplédi, lugosi s a fiumeiből. *Tarhonyát*, mely az országban mindenfelé készül házilag, kiviszünk Budapest és Szegedről, azonban ezen különleges magyar nyerstésztá még a külföldön nem tudott tért hódítani. *Rántást*, a rántásleves készítéséhez, gyárilag hazánkban két helyen készítenek, t. i. a fővárosban, a vágóhid melletti conserv-gyárban és Rohonczon Vas megyében. Mind a két gyárból van kivitelünk is, csak hogy ezeknek gyártmányai nem részesülnek elegendő méltánylásban itt a hazában, mintán a katonaság a maga szükségletére olyat Bécsből is hozat.

A *nyerstésztá* forgalmát az utolsó öt évben a következő számok mutatják:

	Behozatal		Kivitel	
	mm.	frt	mm.	frt
1882-ben	2,213	— 84,105	3,495	— 111,838
1883-ban	1,062	— 40,345	4,691	— 150,112
1884-ben	891	— 30,740	4,362	— 123,346
1885-ben	913	— 33,530	4,238	— 110,200
1886-ban	786	— 26,665	4,465	— 116,084

Mint látjuk, kivitelünk a nyerstésztanemüekből mindig felülmulta behozatalunkat, és noha egyik sem kiváló nagy értékű, mégis kivitelünk súlyra nézve az utolsó évben ötszörtenél jóval nagyobb volt, mint behozatalunk ugyanabból. A behozatal, mely főképen Trieszten és Bécsen át Olaszországból történik, s a melyből közvetlen a tengeren is hozunk be nevezetesebb mennyiségeket, főleg Monopoliból Fiuméba és Zenggbe, főkép az árra vezethető vissza. Mig ugyanis belföldi gyárainkban a nyerstésztafélék nagy költséggel épített szárító kamrákban, mesterséges meleg mellett száríthatók csak, addig Olaszországban, a melegebb égelnél fogva, a szárítás a napon történik, s így tetemesen olcsóbban, s azért nem csekély küzdelmébe kerül belföldi gyárosainknak az olasz versenyt legyőzni, a mi, a tetemes kivitel után ítélve, fényesen sikerül is nekik. Ebben elősegíti őket a malmaink által készített kitünő liszt, melyet külön e célra jó erősre készítenek, mig az olaszországi tésztagyárosok a lisztet külföldről, többnyire tőlünk, hozatják.

A nyers tésztaféléknek közel a felét Ausztriába viszzük ki, s itt is főleg Bécsbe, de kivitelünk, noha csak kisebb mennyiségben, kiterjed Nyugat-Európa valamennyi államaira, köztük Nagybritanniára, sőt Oroszországra is, (1886-ban az elsőbe 12, az utóbbiba 3 métermázsát vittünk ki) s így meg van törve az út arra kifelé is, melyen a kivitel a jövőben még emelkedhetik. A nyerstészta kivitelének második fele a keletfelé történik; nevezetesen 1886-ban kivittünk Romániába 698, Szerbiába 674, Boszniába 67 és a Balkánfélsziget többi államaiba 588 métermázsát, s így összesen e négybe 2027 métermázsát. Bukarest, Belgrád, Lompalánka, Konstantinápoly és Boszniában Novi és Dobi a főbb helyek az elősorolt országokban, a hová a nyerstésztaexportunk kivitele leginkább irányul. Kevés nyers tésztát szállítunk ki Fiuméből is hajón Ausztriába, még pedig a parti hajózás megszokott helyeire.

Hazánkban a nyerstészta ipar — és különösen a tarhonyáé — nagy lendületet nyerhetne az által, ha annak általános használata a mi hadseregünknel elterjedne, de még inkább az által is, ha sikerülne azt a külföldi hadseregekkel megkedveltetni. Különösen hadjáratoknál igen jó szolgálatot tehetne, miután a tarhonya forró vízbe dobva, rövid idő alatt jó, élvezhető és igen tápláló eledelt nyújt. A tarhonya-készítés Szeged népének képezi egyik fő háziiparát, és különféle lisztből tojással és tojás nélkül készül, de a melyből eddig még nem igen sikerült nagyobb mennyiségeket a külföldre szállítani. A barnább lisztből készült tojás nélküli tarhonya főfogyasztója a katonaság, a finomabbé pedig a bel- és külföld nevezetesebb szállodái és vendéglői.

A gyuródeszka és nyújtófa Nyugat-Európa nagy városainak konyháiból már rég száműzve van. Ezekben a nyers és sült tésztákat nem készítik otthon, hanem a különböző kereskedésekből hozatják. A gyárilag készült nyers tészták tehát ott nagy fogyasztó közönségre találnak, s ez bizonyára nem vizsgálja előbb a gyártmány származási helyét, csak legyen az áru jó és jutányos, az mindenestre ott vevőre fog találni. Tehát úgy a csöves mint a metélt tésztafélék előtt mindenfelé a kivitelre tág tér nyílik, melyen nekünk is meg kell jelenni és részt venni a világversenyben. Miután pedig kitűnő jó lisztünk, melynek külö-

nösen finomabb tésztafélék készítésére eddig alig akadt versenytársa, erre bennünket kiválólag képesít: hisszük is, de szeretnénk látni is, ha hazai nyerstészta-gyárosaink a magok érdekében, de a hazáéban is, mentől nagyobb tevékenységet fejtenének ki. És hogy erre képesek, bebizonyították már eddig is, a mennyiben ők nem a belfogyasztás számára termelnek, hanem leginkább a kivitelre, a melyben az eddig elért eredmény mutatja nagy tevékenységöket, mely csak dicséretökre válik. A hazai s a monarchiai piaczkon védelmezi őket némileg a behozatali vám, mely 1878-tól a legújabb időig 6 forint volt minden métermázsa után de a mely az 1887. évi XXV. tcz. által, (életbe léptetett ez év június hó 1-től), 10 forintra emeltetett. Igaz ugyan, hogy ezen vám csak a nem szerződéses államokkal szemben bir érvénnyel, a melyekből úgy is csekély a behozatalunk, mig az e czikkból főtermelő országgal (Olaszország), s egyszersmind valamennyi szerződéses viszonyban levő állammal szemben, az 1 forintos vám métermázsánként megmaradt tovább is, de e mellett, sőt talán e nélkül is, a nyerstészta-iparnak hazánkban nagy jövője van. Az osztrák-magyar vámterületre az 1885-ik évben behozott 3,594 métermázsa nyers tésztaanyagból 6 forintos vám mellett behozatott 5, — 1 forintos vám mellett pedig 3,589 métermázsa. Az utóbbiból pedig esett a behozatalra Olaszországból 562, Trieszten át 662 és Fiumén s a többi kikötőn át 1,267 métermázsa, összesen e háromból 2,491 métermázsa, továbbá a Svajczra 696, Délnémetországra 344 és Szászországra 57 métermázsa.

A nyerstészta-ipar hazánkban az újabb iparok közé tartozik, hisz a legrégibb ilyen gyár alig tíz esztendő. *Szalámit* azonban nálunk már a negyvenes években gyártottak, a mennyiben erre mutat a még most is fennálló szalámigyárak alapítási éve, a mint az az 1885. évi hivatalos kiállítási katalogusban ki van mutatva, s a mely szerint a legrégibb két szalámigyár Nagyszébenben 1843-ban, s illetőleg 1846-ban alapított. Ugyanazon forrás szerint alapított 1850-ben Budapesten kettő, és 1851-ben Kassán egy szalámigyár. Ettől fogva hosszabb szünet állott be, és csak a hatvanas években keletkezett ismét öt szalámigyár, t. i. Pancsován 1863-ban, Szepes-Bélán 1864-ben Brassóban 1865-ben, Egerben 1867-ben és Szegeden 1868-ban

egy-egy A hetvenes években a alapítás még nagyobb volt, s ekkor nyolcz szalámigyár keletkezett nálunk, és pedig Miskolczon 1871-ben, Brassóban 1872-ben, Budapesten 1873-ban, Rimaszombaton és Kolozsvárott 1876-ban, Brassóban 1877-ben, Nagy-Szebenben 1878-ban, Szegeden és Lőcsén 1879-ben. Végre alapított még 1880-ban, 1882-ben és 1886-ban Budapesten egy-egyszalámigyár. Az itt felsorolt 22 szalámigyár közül a budapesti országos általános kiállításon részt vett 19 és már ezen tekintélyesszámból is némi fogalmat alkothatunk magunknak ezen iparág nagy kiterjedéséről és fontosságáról hazánkban. Hozzá tehetjük még, hogy ezen gyárak közül néhány nagyságra és termelési képességre nézve vetekedik a külföld legnagyobb hasonló gyáraival. A fővárosban kettő és Nagy-Szebenben egy gyár gőzerő, egy gyár pedig a fővárosban lóerő hajtásra van berendezve, melyek összesen 60—70 munkást foglalkoztatnak és 4,300 métermázsa évi termelési képességgel bírnak. Magától értetődik, hogy a felsoroltakon kívül még számos kisebb vállalat létezik, mint p. o. Szegeden, melyek közül három az általa készített szalámival részt is vett az országos kiállításon, és hogy sok hentes a szalámigyártást mellékiparágként gyakorolja. A legújabb statisztikai felvétel szerint van a szűkebb értelemben vett Magyarországon 26 szalámigyár, Horvát-Szlavonország és Fiumében pedig egy sincs.

A szalámi gyártáshoz szükséges nyers húst kitünő minőségben és nagy mennyiségben szolgáltatja a mi zsírsertésünk, s ezen alapszik a külföldön is »*magyar szalámi*« név alatt ismert, és általán kedvelt szalámink. A mi a sonkakikészítés céljából hiba a mi sertésünknel, hogy t. i. a husa nagyon zsíros vagy más szóval, hogy a zsír a húst nagyon is átszővi: az szolgál éppen előnyére a szalámi készítésnél, az adja meg neki a zsírt, a vörös- és foghagyma és paprika, meg a többi fűszer pedig a zamatot, mely fölényt biztosít neki hasonló külföldi gyártmányok között, és miután tisztán csak disznóhúsból készül, sokkal többre is becsülik mint p. o. az olaszországi szalámit. Bizonyítja ezt továbbá azon tény is, hogy legújában Olaszországban kísérlet tétetett a magyar sertéshús feldolgozásával a híres olasz szalámi és konservek készítésére, s a kísérlet fényesen sikerült, úgy hogy jelenleg nagy mennyiségű sertést szállítanak a budapest-kőbányai

piaczról Olaszországba, és hazánk ez által egy újabb tekintélyes piaczt nyert sertéskivitele számára.

A *szalámi* forgalmáról az 1882-dik évre vonatkozólag adatokkal nem birunk, miután még akkor ennek forgalma külön nem lett kimutatva, hanem a más kolbászfélékével együtt. A rendelkezésre álló adatok szerint pedig a szalámi forgalma a következő volt:

	Behozatal		Kivitel	
	mm.	frt	mm.	frt
1883-ban	351	— 47,446	3,419	— 376,107
1884-ben	561	— 78,588	3,690	— 473,054
1885-ben	504	— 71,716	3,965	— 535,302
1886-ban	517	— 63,411	4,318	— 557,941

A behozatalt illetőleg megjegyezzük, hogy annak 1883 és 1884. évi különbözete onnan származik, mivel az 1883-dik évi kimutatásban a postaforgalomra vonatkozó adatok még benn nem foglaltatnak, tehát az kevesebb, mint a mennyinek azzal együtt lennie kellene. Így is látjuk azonban, hogy a postaforgalmi adatokkal együtt a kivitel 1886-ben a behozatalt súly szerint majdnem nyolczszorosan felülmúlta, és hogy a magyar szalámi kivitele még mindig emelkedik. Igaz ugyan, hogy azon 517 métermázsa szalámi behozatalát, a mennyit mi 1886-ben behoztunk, fölöslegessé tenné szépen kifejtett és versenyképes szalámi iparunk, csak hogy a behozatalt a jóságon és versenyképességen kívül, még más okok is befolyásolják. Ilyen ok a közelség a gyártási helyekhez. Laibach városában szintén van szalámigyár, melyből magát szalámival ellátja egész Horvátország, miután még itten olyan nincsen s ebben annak legnagyobb fogyasztója Zágráb; Laibachból szállítják a szalámit Nyugat-Magyarország részeibe is. A tiroli Trient, Mori és Roveredoból, az olasz Bologna, Modena és Veronából, a krajnai Klagenfurtból szintén hozunk be szalámit, és pedig legtöbbet a magyar tengerpart első kikötő városába, Fiuméba, a hol hasonlólag még eddig szalámigyár nem létezik. Ezeket a helyeket kellene elfoglalni a magyar szalámi gyárosoknak, s az idegen gyártmányt onnan kiszorítani. Ezt kívánhatjuk, sőt követelhetjük is tőlök, különösen pedig a külfölddel szemben, melynek versenyétől métermázsánként 25, illetőleg 16 forintos vám védelmezi őket. A szalámi vámja, valamint általában a huskolbászféléké, 1878-tól

az 1882. évi vámtarifa módosításáról szóló 1887. évi XXV-ik tcz. életbelépéteig métermázsanként 20 forint volt, s így annak jelenlegi vámja 5 frttal nagyobb; de miután ezen vám csak a nem szerződéses viszonyban álló államokra vonatkozik, a melyekből úgy is csak alig említésre méltó behozatalunk van, a szerződéses államokkal szemben pedig, a melyekből a nagyobb behozatalunk történik, a régi 16 forintos vám métermázsanként megmaradt, tehát ezen viszony a jövőben is alig fog változni. A hus-kolbász-félékből, melyek közt a szalámi is foglaltatik, az 1885. évben behoztunk az osztrák-magyar vámterületre 1,121 métermázsát, ebből a szerződéses viszonyban álló államokból 1,094, a nem szerződéses viszonyban állókból pedig csak 27 métermázsát. Behoztunk pedig legtöbbet Szászországból, t. i. 439, Délnémetországból 280, Poroszországból 48, Olaszországból 244, Fiumén át 64 métermázsát stb. A szalámi behozatalát illetőleg még említést érdemel azon körülmény, hogy noha szalámit Bécsből is hozatunk, (bécsi szalámit) és pedig nemcsak a közel fekvő nyugat- és éjszak-magyarországi helyekre, hanem még távolabb eső helyekre is, ebben nagy része van a zsidó szokás szerint marhahúsból készített szaláminak, s ez egyszersmind intés arra, hogy miután nálunk az ilyen húsfélék előállításával foglalkozók készítménye nem elégíti ki a szükségletet, mielőbb egy ilyen nagyobbserű vállalat létesítéséről gondoskodjunk.

Létezik ugyan Budapesten egy nagyobbkonzervgyár, Böhm Farkas fia, mely szalámit, füstölt húst, kolbászkát készít a mózes-vallásúak szabályai szerint, s a mely, noha régebbi keletkezésű (alapíttatott 1830), mégis gőzerő hajtásra van berendezve és a legujabb gépekkel teljesen ellátva. Azonban ez az egy, mint később a nagy behozatalból a többi husnemüeknél is látni fogjuk, nem képes a belföldi szükségletet kielégíteni, különösen azért, mert elkészített husnemüekből nemcsak fővárosunkba hoznak be sokat, hanem hazánk többi részeibe is, s így különösen a vidéken (Nyugat- és Éjszak-Magyarországon) volna ily gyárak felállítása ajánlható. — Ujabban a fővárosban keletkezett egy gőzerőhajtásra berendezett ilyen szalámi és füstölthús gyár, hasonlókép Kolozsvárott is, a mi mindenesetre öröndetes tudomásul szolgál, de az ür ezek daczára hazánk nyugoti és felső részében még mindig betöltetlenül marad.

Szalámit annak termelési helyeiről viszünk ki, még pedig legtöbbet annak főtermelési helyéről: Budapestről, s itt különösen ki kell emelnem a X. kerületet, Kőbányát. Főkiviteli helyek még Nagy-Szeben, Szeged és Brassó; nagyobb kiviteli helyek: Kassa, Debreczen, Segesvár, Ungvár, Nagy-Kanizsa, Pancsova stb.

Szállítjuk pedig a szalámit az osztrák örökös tartományokba, de különösen sokat Bécsbe, valamint kevesebbet, de mégis elég jelentékeny mennyiséget Grätzba, Prágába és még más helyekre.

A nyugot-európai államok közül még legtöbbet viszunk ki a Német-birodalomba, noha oda se sokat, egész évi kivitelünk oda tett 1886-ban 56 métermázsát 6,983 forint értékben, és pedig ezt többnyire Münchenbe szállítjuk. Keveset viszunk ki Európa többi államaiba is, ez mindössze se sok, s alig említésre érdemes. Annál több az, a mit keletre és délre szállítunk. Így 1886-ban kivittünk szalámit

Romániába	214 mm.	26,505	frt	értékben
Szerbiába	76 »	9,607	»	»
Bosznia	47 »	6,253	»	»
Balkánfélszigetre	19 »	2,601	»	»
s így összesen	356 mm.	44,966	frt	értékben

Említést érdemel, hogy a kivitel ezen országokba többnyire Budapestről történik, igen sok Szegedről, továbbá Nagy-Szebenből, Pancsováról s egyéb helyekről, még pedig úgy Bukarest, Belgrád, Widdin stb., valamint Bosznia több városába is.

A szalámi-iparis azon iparágak közé tartozik, melyeket nálunk a külföldről ide bevándorolt idegenek honosítottak meg. A szalámi gyártást nálunk olaszok alapították meg, és még most is több nagyobb telep bevándorolt olaszok s ezek utódainak birtokában van. Ezen iparág alapítására és fejlesztésére leginkább alkalmat adott azon kitűnő nyershús, melyet zsirsértéseink szolgáltatnak, és miután a zsirsértés előreláthatólag még sok ideig megtartja magának azon első rangú helyet, melyet eddig elfoglalt: kilátás van arra, hogy a szalámigyártás nálunk még továbbra is fejlődni és terjeszkedni fog, a mi már azért is kívánatos és szükséges, hogy a külföldi szalámit hazánkból egészen kiszorítsuk, a mi eddig bizonyosan azért nem történt, mert az előállított meny-

nyiség nem volt elegendő, s mert ez a gyártmány magának másutt is könnyen talált piacot.

A *liptói juhturó*, vagy amint másképp is nevezni szokták liptói juhsajt, tátrai sajt, kárpáti sajt, alpesi sajt stb. Szepes, Liptó, Zólyom, Sáros, Trencsény, Turócz, Árva, Nógrád és Gömör megyékben, valamint általában egész Felső-Magyarországon nyeretik és készittetik, és hazánknak egyik legrégibb iparága. A juhturót egészen nyers állapotban összevásárolják a kereskedők a gazdáktól, telepeiken otthon megérni hagyják, kisebb-nagyobb bödönyökbe, ládikákba elhelyezik, csomagolják, s innen aztán kereskedőknek és fogyasztóknak a szélrózsa minden irányában szétküldik. A legnagyobb telepek vannak Szepes megyében Késmárkon és Poprád-Felkán, (ide küldik a juhturót Leibiczről is nagy mennyiségben továbbszállítás végett a vasuton) Liptó-megyében Liptó-Szent-Miklóson és Rózsahegyen, Zólyom-megyében Zólyom és Véghlesben, Sáros megyében Héthárs és Eperjesen, Trencsén megyében Vágbeszterczén és Turócz megyében Turócz-Szent-Mártonban; kisebb, de mégis jelentékeny telep, sok van, így Szepes megyében Szepes-Olaszi, Igló, Szepes-Ófalu, Szepes-Váralja és Szepes-Szombathely v. Szepes-Szombat; Trencsén megyében Várna és Zsolna, Turócz megyében Szucsány és Stubnya, Zólyom megyében Besztercebánya és Dettva, Zemplén megyében Sztropkó, Árva megyében Alsó-Kubin, Nógrád megyében Losonc és Abel-Lehota, Nyitra-megyében Nyitra-Surány és még mások, a hol a juhturó a fentebbi mód szerint összegyűjtetik és ismét szétküldetik.

Hogy milyen ezen juhtermék évi termelésének nagysága, arra nézve biztos adataink nincsenek, mindenesetre nem egyenlő minden évben, mert erre lényeges befolyással bír az időjárás. Arra nézve sincsenek biztos adataink, hogy mennyi az évi belfogyasztás, de minden esetre ez igen jelentékeny lesz, talán sokkal jelentékenyebb, mint a kivitelünk, hisz a liptói turó el van terjedve az egész országban és még a legkisebb szatócsboltban is kapható. Csupán arra nézve birunk megbízható adatokkal a négy utolsó évről, hogy mennyi volt évi kivitelének nagysága s értéke, és hogy oszlott az szét a külföld különböző államai szerint. Az első renézve felvilágosítást adnaka a következő számok, melyek szerint *liptói turónk* külforgalma volt:

	Behozatal	Kivitel
1883-ban	44 mm. — 2,197 frt	5,559 — 277,945 frt
1884-ben	33 » — 1,672 »	5,717 — 285,873 »
1885-ben	65 » — 3,064 »	6,156 — 294,843 »
1886-ban	59 » — 2,937 »	7,987 — 399,373 »

Csekély behozatalunk úgy történik, hogy a hazánk nyugoti szélein levő kisebb helységek magukat juhturóval Bécsből látják el, valamint hogy kisebb mennyiségek kicserélés végett ismét visszaérkeznek. Bécs, mint nagy forgalmi központ, más árúkkal is üz ilyen közvetítő kereskedést, s e nagyvárosi jelentőség némileg meglátszik Budapesten is, mely, noha nem sajtttermelő hely mégis maga is szállít ki jelentékeny mennyiségű juhturót a külföldre.

A lipthói turó főfogyasztói a szomszédos Gácsországban és Bécsben vannak, valamint a többi tőlünk éjszakra fekvő osztrák örökös tartományokban, tehát Morvaország és Sziléziában. A mi ezeken kívül kivitetik, az csak csekélység p. o. 1886-ban összesen 91 métermázsa volt 4,559 forint értékben. Ezen csekély kivitelnél is csak a Német birodalom jöhet némikép tekintetbe, a mennyiben a fenti mennyiségből oda mintegy 46 métermázsa vitetett ki 2,282 forint értékben, míg a többiből kiment Bosznia 21, Románia 13 és Szerbia 5 métermázsa. E szerint ez utóbbiakra, más tárgyaink nevezetesebb fogyasztóira, ezen cikknél nem számíthatunk.

Említettem, hogy a lipthói turó főfogyasztói Gácsországban vannak, s itt is leginkább annak legnagyobb két városában: Lembergben és Krakkóban, valamint Przmylsben is; ezeken kívül pedig Gácsország számos helyeire viszünk ki lipthói-turót, melyek közül említendőek Tarnopol, Czernovitz, Sambor, Brzozow, Brzezany, Kolomea, Stryj, Skalat, Rohatyn, Mielnica, Croztkow, Radlow, Biela, Mosciska, stb. Egész Gácsországgal talán egyrangú fogyasztónk Bécs, mely után következik Morvaország, első helyen Morva-Osztrauval, azután Olmütz, Krems, Brünn, Mystek stb., továbbá Szilézia Bielitz és Trznietz helyekkel, Bukovina Radautczal, Steyerország, Grätz és Cilli városokkal, azután Trieszt stb. — Liptó-Szent-Miklós, Késmárk és Rózsahegy szállítanak leginkább juhturót a Német birodalomba, és pedig Berlinbe és más helyekre, valamint Késmárkból küldenek olyat Bosznia több helyére is. — Általában pedig megjegy-

zendő, hogy az 5 kilogrammos póstai küldeményekre nézve a főhely Késmárk, a nagyobb vasúti küldeményekre pedig Poprád-Felka, mind a kettő Szepes megyében. — Végre még említést érdemel, hogy noha, mint láttuk, közvetlen a távolabb eső külföldre keveset szállítunk ki, mégis Trieszten át kiviszünk liptói turót Olaszországba, a Balkánfélsziget országaiba, nevezetesen Törökországba, sőt még keveset Amerikába is, liptói turónk kiállítói állítása szerint.

A liptói turó tehát elég jelentőségű arra nézve, hogy mint hazánk kiviteli czikke, közelebbről is foglalkozzunk vele, de kivitele még emelkedhetik is, ha hazánk éjszaki megyéiben a juhászat ismét jobban fog felkaroltatni, s erre van is kilátás. A kultura terjedése kényszeríti juhgazdáinkat, hogy nyájaikkal mentől feljebb hatoljanak, s az eddig használatlan havasokat is elfoglalják s azokat lelegeltessék. Az alacsony gabonaárak következtében a buza termelése ma már nem fizeti ki magát nálunk sem úgy mint ezelőtt, s így kezdenek gazdáink más jövedelmezőbb források utánnézni, melyek közt, különösen a havasok közelében, nem utolsó a sajtttermelés és a juhturó készítés. Ezt felkarolta a közgazdasági miniszterium is a tejgazdasági felügyelői intézmény életbeléptetése által, melynek országszerte jótékony befolyását és jelentékeny hasznát már is látjuk, s így hiszszük, hogy az nem hagyja érintetlenül a juhturó termelés fejlesztését és kiterjesztését sem, és talán nem sokára azon kellemes helyzetbe is fogunk jutni, hogy hazánk még nagyobb juhturókiviteléről szólhassunk. A mikor ezt írjuk, olvassuk tejgazdasági felügyelőnknek a földmívelési miniszter úrhoz tett jelentésében, hogy a havasi legelők jobb kihasználásának ügyében mozgalom indult meg az ország több részében, sőt tényleges eredmények is léteznek már. Így különösen egy svájcezi vállalkozó Mármaros megyében a neki több évre átadott állami havasokon ma már több száz marhát tart, melyek nemcsak a nyáron át ott legelnek, hanem fönt a havasokon át is telelnek, mely czélból ott most számos istálló, több sajttelep, lakház stb. építtetett. Hasonlóképen felkaroltatott a havasi legelők jobb kihasználásának ügye Csík- és Krassó-Szörénymegyékben is, csak hogy mindez a tehénsajt készítése s a borjak felnevelése végett történt, nem pedig egyszersmind a juhturó termelésnek emelése céljából is; ajánljuk tehát tejgazdasági

ügyelőnk figyelmébe a sajtkészítés ezen ágát is, mely hogy megérdemli a vele való foglalkozást, mutatják a fentebbi adatok a liptói turó kiviteléről.

A *fris hús* nem tartozik ugyan a tulajdonképieledeliparágak közé, és a legujabb iparstatistikai felvételnél, helyesen, nem is soroztatott ide; a vámlajstromban is csak kezelési szempontból vétethetett azeledelipari cikkek közé, mert abban ide soroztatott a mindenféle elkészített hús, füstölt, páczolt, szárított és besózott állapotban, s ennél fogva történhetett csak, hihetőleg az egyforma elbánás végett, hogy a *fris hús* is ide vétetett. S így miután az itt van kimutatva, foglalkozzunk mi is e helyen vele.

Fris hús behozatalunk elég jelentékeny, de ennél sokkal több az, a mit mi kiviszünk. *Fris hús* elnevezés alatt értjük itt a borju-, sertés-, juh-, marha-, bárány- és malaczhúst, úgy egész leölt állatokat, valamint ezek részeit is; tehát ide nincs beszámítva az elejtett, valamint leölt és megehető vad és vadhús, úgy szintén a leölt és koppasztott szárnyas sem, mint a tyúk kacsá, lúd, pulyka stb., melyekből pedig nagyobb kivitelünk van de ezek forgalmát más csoportban mutatja ki áruforgalmi statistikánk.

Fris hús forgalmunk az utóbbi öt évben a következő volt :

	Behozatal		Kivitel	
	mm.	frt	mm.	frt
1882-ben	3,055	— 122,210	5,787	— 347,196
1883-ban	2,497	— 99,869	5,805	— 348,316
1884-ben	3,081	— 181,454	7,666	— 421,630
1885-ben	4,595	— 204,424	10,328	— 548,620
1886-ban	3,883	— 210,387	11,666	— 615,096

Fris hús forgalmunk nem oly mérvű és kiterjedésű, a milyen lehetne, hogy annak nagy jelentőséget tulajdoníthatnánk úgy a behozatalnál, valamint a kivitelnél. A forgalom bent a vámterületen inkább kölcsönösnek mondható, noha e tekintetben Magyarország állapota sokkal kedvezőbb, miután mi nemcsak több *fris húst* viszünk ki az osztrák örökös tartományokba, mint azok mi hozzánk behoznak, hanem, így volt ez még az 1886-ik év első felében is, behozatalunknak több mint kétharmada Romániából történt, s így az olcsóbb *fris húsból*. Akadt ugyan néhány év előtt egy angol tőkepénzesekből álló társulat, mely

innen a friss hús nagyban kivitelére akart vállalkozni, és voltak is már e célra külön konstruált és épített vasuti kocsijai, hűtő szerkezettel ellátva, de az átvitelt a Német birodalmon keresztül annak kormánya megtagadta, és miután a kivitel Fiuméből a tengeren, s onnan Olaszországon át nem bizonyult célszerűnek, az egész vállalat nem sokára keletkezése után megbukott. Így tehát friss hús kivitelünk nem vehetett nagyobb fejlődést, s az mai napig is csak a közelebbi osztrák tartományok nagyobb városaira, és nevezetesen leginkább Bécsre szorítkozott; ezen kívül pedig jelentékenyebb mennyiségeket szállítunk ki Grátzba. A kivitel úgy történik, hogy legnagyobbbrészt egész leölt állatokat szállítunk ki, még pedig leölt sertést, borjút, birkát és bárányt. Történik pedig ezen kivitel Nyugat-Magyarország néhány községéből, melyek közel az osztrák tartományok határaihoz fekszenek, mint p. o. leölt sertést Szent-Gotthard és Gyanafalvából Gratzba, leölt borjút Molnári, Bükk és Lövből (nagyobb tejtermelő helyek) Bécsbe, leölt birkát Lövből a bécsmelletti Meidlingba, leölt bárányt Érsekújvárról Bécsbe stb.

Fris húsból behozunk leginkább leölt borjukat Budapestre és marhahúst Bécsből hazánk nyugati részeibe, melyek közel fekszenek Bécshez. A behozatal hasonlítathatlanul fontosabb része borjuhusból történik, még pedig Morvaország és Galícia számos helyéről. A legtöbb leölt borjút hozzuk be a morvaországi Müglitz, Zauchtl, Zwittau és Budigsdorf vasúti állomásokról, azután igen sokat a gácsországi Stanislaus, Kalusz, Tlumacz-Polaniec, Krasznó, Stry, Przmysl, Monasterzicko, Buzacz Kolomea és még Gácsország több más helyéről, végre pedig Bécsből, Grátzból, Pettau és Rannból, az utóbbiakból különösen Fiuméba. Ezek majdnem ugyanazok a helyek, a honnan az eleven borjukat és teheneket is behozni szoktuk. T. i. Budapest lakosságát, hússzükségletének egy részével, már mekkora részével azt megmondani nem tudom, a külföld látja el, mely nagyobb mennyiségű borjút és tehenet szállít ide. Ez csak úgy magyarázható, hogy a fentebbi helyeken s azok környékén nagyobb gond fordíttatik, illetve a főszűly fektettetik a tejelő marhára és a húsfajokra, s innen van, hogy a tenyésztésre nem alkalmas borjuk, és a kimustrált és feljavított tehenek hozzánk kerülnek eladásra, miután kitűnő göböljeinket, melyeknek árát a bécsiek jobban

meg tudják fizetni mint mi, oda visszük ki, s a helyébe behozott silányabb, de olcsóbb tehénhússal vagyunk kénytelenek beérni. Nevezetes még, hogy sok friss húst szállítanak Fiuméba Stayerországból, még pedig a fentebb említett helyeken kívül Wildonból, és keveset sok más helyről is, valamint a krajnai Laibachból is, noha persze erre inkább mi lennénk hivatva, mint amazok. — Mint említettem, sok friss marhahúst is hozunk be Bécsből, ujabban azonban 5 klgrammos csomagokban a postán behozunk olyat még Gácsország több helyéről, nevezetesen Brzesko melletti Slotwinából, kevesebbet Szczurowából, Uście-Solneból és más helyekről, valamint a Lajta melletti Bruckból, még pedig nemcsak Pozsonyba, Nyitrába és Zágrádba, hanem már Budapest-Kőbányára is. Szintén behozunk friss marhahúst Bécsből Gödöllőre, ha az udvar ott időzik. Az 1886-ik évben Romániából behozott 2,616 métermázsas friss marhahús 143,859 forintértékben csak ez év első öt hónapjában hozatott be, az esztendőnek többi részében Romániából hozzánk egy kilogrammnyi friss hús sem érkezett, ami a köztünk és Románia közt kiűtött vámháborúnak a következménye.

A friss húshoz számíthatjuk a *ludmáj*at is, melynek forgalmát külön mutatja az orsz. stat. hivatal ugyane csoportban. Ez pedig azért van, hogy a baromfi összes mellékterményeinek külforgalma, mint reánk nézve különös fontosságú, kimutatható legyen, és mert a ludmáj kivitele, aránylag, nem éppen megvetendő jövedelmet hoz baromfitenyésztőinknek.

A *ludmáj* külforgalma az utolsó négy évben, melyek közül azonban csak az utolsó három év jöhet szorosán véve tekintetbe, mivel az elsőben még a postaforgalomra vonatkozó adatok benn nem foglaltattak, a következő volt:

	Behozatal		Kivitel	
	mm.	frt	mm.	frt
1883-ban	—	—	426	— 76,748
1884-ben	1	274	614	— 149,057
1885-ben	—	—	585	— 120,115
1886-ban	2	377	750	— 158,685

Serkentésül szolgálhat e néhány adat baromfi-tenyésztőinknek, hogy ámbár nálunk oly külön ludfaj, melynél kiválólag a nagy máj nyerésére van a fősúly fektetve, nem tenyésztetik, mégis mily

aránylagos szép hasznót hajt az most is, hátha még tenyésztőink arra is gondot fordítanak, s külön e célból tenyésztésnek libát, mennyivel nagyobb lehetne még az ebből származó jövedelem!

A ludmáj, melyet eddig leginkább Bécsbe viszünk ki, vevőre talál Berlinben, Strassburgban és Párizsban is, mely helyekre tényleg történik is kivitel, noha kisebb mennyiségben. Így 1886-ben kiszállítottunk a Németbirodalomba 35 métermázsza ludmáját 7,563 forint értékben, valamint Franciaországba 1 métermázsánál valamivel kevesebbet 196 forint értékben; ugyanakkor azonban Ausztriába s illetőleg Bécsbe való ludmáj-kivitelünk sulya 713 métermázsát tett, melynek kereskedelmi becsértéke volt 150,898 forint o. értékben.

Legnagyobb ludmáj-kiviteli vasúti állomásaink betűsorban ezek: Érsekújvár, Galgóc- Lipótvár és Vág-Ujhely, a két első Nyitra, az utolsó Zemplén megyében, még pedig Galgóc-Lipótvár és Vág-Ujhely a Vág folyó mentén, Érsekújvár pedig a Nyitra folyó mellett; továbbá nagy kiviteli helyeink Győr, Pápa és Szeged, (Győr és Szeged nagy folyók mellett), közészerűek pedig Arad, Bazin, Lugos, Mosony, Nagy-Szombat, Nagy-Tapolcsány, Nyitra, Pozsony, Pöstyén, Szempcz, Szered, Temesvár, Valkány és Vác; végre kisebb mennyiségeket kiviszünk hazánk több helyéről.

A ludmáj kivitelének ideje alig tart két-három hónapig egy évben, tehát aránylag rövid ideig s ez alatt történik a fent kimutatott 7—800 métermázsza kivitele. Azonban ezt sem közvetlen magunk szállítjuk ki, hanem bejönnek a bécsi kereskedők megbízottjai, ezek megtelepednek azon időre egy helyen, összevásárolják az eladóktól a libamáját, s így a közvetítői haszon is nem a mienk lesz, hanem az övék. Hasonló sajnós állapot az is, hogy az innen kivitt nyers ludmáját a ludmájpástétom alakjában ismét visszahozzuk, s így a mit a réven nyertünk, azt a vámon ismét elvesztjük.

Szólottunk eddig az éledeipar azon ágairól, melyekből nemcsak belfogyasztásunkat teljesen kielégíteni képesek vagyunk, hanem a melyekből aránylag elég szép mennyiségeket tudunk a külföldnek is átengedni. Azonban ezeknél sokkal több e csoportba tartozó azon iparágak száma, a melyekből a belszük-

ségletnek csak egy részét tudjuk fedezni, vagy éppen semmit se tudunk termelni, s így ezekre nézve vagy részben, vagy pedig egészen a külföldre vagyunk utalva. Ezeket két csoportra oszt-hatjuk, a szerint t. i. a mint azokat vagy magunk is tudnánk bizonyos feltételek alatt előállítani elegendő mennyiségben, és a szerint, hogy azokat nálunk itthon egyáltalában nem lehet megszerezni. Az első csoportba tartoznak a húsfélék, a sajt, kávé-pótló, csokoládé, czukrosságok és a szelenczés eledelek, a másod-ik csoportba pedig a mindenféle mód szerint elkészített, leg-nagyobbrészt tengeri halak.

Hogy a *húsfélékből* miket és mennyit hozunk be, illetőleg viszünk ki egy évben, azt a következő adatok mutatják 1886-ról:

	Behozatal		Kivitel	
	mm.	frt	mm.	frt
Elkészített hús	1,309	— 95,071	517	— 40,105
Sonka	2,348	— 229,394	352	— 25,945
Kolbász	1,541	— 139,556	202	— 15,122
Összesen	5,198	— 464,021	1,071	— 81,172

Az *elkészített hús* alatt itt leginkább a füstölt húst értjük, melyből, mint fentebb láthatjuk, eléggé jelentékeny mennyiségeket hozunk be. E behozatalban foglaltatik igen sok füstölt disznó-hús, valamint sok koser füstölt-hús is, mely utóbbi csak Bécsből hozatik be hazánk különböző helyeire. — Füstölt sertés-húst már csak azért is hozunk be, mert a mi zsír-sertésünk húsa éppen nagyon is zsíros voltánál fogva, még megfüstölve is, nem tart-ható el sokáig. A behozatal legnagyobb része Bécsből és Prágá-ból történik, és pedig leginkább Budapestre; kisebb mennyi-ségeket behozunk Gratz, Marburg és Cilli stayer és Laibach karinthiai városokból, ezekből szállítják a füstölt húst Fiuméba is; végre ennél is kevesebbet behozunk még Pilsen, Marien-baad; Brünn és Bécs-Ujhelyből, vagyis ugyanazon helyekről, a honnan a sonkát és részben a kolbászkát is behozzuk. El-készített húsféléket még távolabbi országokból is hozunk be, így az 1886-ik évben behoztunk 168 métermázsát 11,315 forint érték-ben Nagybritanniából, 30 métermázsát 2,009 forint értékben a Német birodalomból stb., holott a mi kivitelünk ebből ugyanazon évben tett a Német birodalomba 10, Olaszországba 10, Boszniába 12, Szerbiába 6 métermázsát stb.

Különben a forgalom az *elkészített húsfélékből* a négy utolsó évben a következő volt:

	Behozatal		Kivitel	
	mm.	frt	mm.	frt
1883-ban	484	— 20,320	563	— 30,415
1884-ben	1,031	— 46,396	471	— 23,558
1885-ben	1,356	— 59,870	463	— 22,820
1886-ban	1,309	— 95,071	517	— 40,105

A behozott elkészített hús mennyisége 1883-ban ugyanazon oknál fogva kisebb, melyet fentebb már említettünk, t. i. hogy még akkor a postai forgalom nem volt bevonva az áruforgalmi statistikába. — A mi pedig a kivitelt illeti, az csak füstölt disznóhúsból állott, melyet kiviszünk Miskolcz, Budapest, Nagy-Szeben, Nagy-Marton s egyéb helyekről, majdnem kivétel nélkül az osztrák örökös tartományokba.

A fönt elősorolt háromféle húsnemből legnagyobb forgalmat tudunk felmutatni a *sonkából*. Ezt különösen nagy mennyiségben hozzuk be, még pedig Csehországból, a hol a sonkakikészítéssel nem csak sokan foglalkoznak, hanem sokfelé is, és még Bécsből is, mint nagy forgalmi központból. Nem mondhatni ugyan, hogy nálunk a sonkakikészítéssel iparilag éppen nem foglalkoznának, de ezt vajmi kevesen teszik s így szükségletünket nem lévén képesek fedezni, kénytelenek vagyunk a hiányt külföldről pótolni. Ennek is leginkább zsirsertésünk az oka, mert a zsir a húst átszövi, minélfogva az a páczolásra, s így a hosszabb eltartásra is alkalmatlan. Meddig fog az tartani, hogy az óriási sertés kivittel bíró Magyarország sonkát importáljon, erre a kérdésre csak sertés tenyésztőink tudnának választ adni. A zsirsertés tenyésztés nálunk most is a fő és úgyszólván majdnem az egyedüli irány, s az fog még maradni sokáig, miután a viszonyok és körülmények erre nálunk igen előnyösök, s a húsfajtákra való átmenethez igen sok tapasztalat és idő kívántatik, s akkor is a legnagyobb óvatosság mellett történhetik csak. Azonban itt-ott már most is láthatni némi igyekezetet ez átmenetre, és gazdáink kezdenek több figyelmet és gondot fordítani a húsfajok tenyésztésére, mint eddig. Hazánkban a sonka kikészítésével jelentékenyebben eddig csak Kassán, Debreczenben és Nagy-Szombaton foglalkoznak (a házi szükséglet kielégítésére

olyat nálunk is mindenütt készítenek), de ezeknek termelése vajmi kevés az ország nagy fogyasztásával szemben és ha legalább Felső-Magyarország e bajon némileg segíteni nem igyekszik, akkor még sokáig adózói fogunk maradni e tekintetben is a külföldnek. A *sonka* forgalma kitetszik a következő számokból:

	Behozatal		Kivitel	
	mm.	frt	mm.	frt
1883-ban	822	— 69,840	167	— 14,175
1884-ben	1,360	— 136,048	329	— 27,926
1885-ben	2,116	— 211,601	316	— 25,334
1886-ban	2,348	— 229,394	352	— 25,945

Az utolsó itt kimutatott évben a *sonka* behozatalának súlya úgy viszonylott a kiviteléhez, mint 7 : 1-hez, azaz, hogy a behozatal majdnem hétszer akkora volt, mint a kivitel. A sonka-fogyasztás legjobban el van terjedve fővárosunkban, s ide hozták be a legtöbb sonkát, még pedig télen úgy mint nyáron, a husvéti ünneplőknek éppen úgy, mint nyáron a nyaralók és kirándulók számára. A főbehozatali hely Csehországban Prága, továbbá Tepl, Pilsen, Budweis, Marienbaad, Rokycan, Friedland, Smichow, Turnau, Neuhaus, Nachod és Pardubitz mind Csehországban, továbbá Bécs és Brünn, azután Gratz, Laibach Trieszt, Wildon és Cilli, mely utóbbi helyekről különösen sokat szállítanak Fiuméba. A főntebbi helyekről a behozatal Budapesten kívül leginkább a következő helyekre történik: Pozsony, Soprony, Szombathely, Keszthely, Győr, Csáktornya, tehát többnyire Nyugat-Magyarországba, valamint még Pécs, Pápa, Kaposvár, Tata, Eszék, Siklós, Nagy-Tapolcsány, Zágráb, Szeged, Nagyvárad, Debreczen, Poprád-Felka s általában mindenfelé az országba. Végre megmlítendő, hogy westphaliai sonkát közvetlen a Német birodalomból (Halle és Wittenbergből Westphaliában) keveset hozunk be, és hogy azt is valószínűleg Bécs közvetítésével kapjuk csak.

Hasonló forgalmat mutatnak nálunk a *kolbász* és a *kolbászkák*, melyeknél szintén a nagy behozatallal szemben, csekély kivittel birunk. Ezek többnyire nyers állapotban mint frankfurti és bécsi kolbászkák (Frankfurter Würstel, Wiener Würstel), és kevesebb füstölt állapotban hozatnak be, még pedig úgy Bécsből, valamint Alsó-Ausztria, Gácsország, Morvaország és Krajná-

ból. Ennek oka abban keresendő, hogy nálunk nagyobb szerű gőzerő hajtásra berendezett kolbászgyár csak egy van és pedig a fővárosban, a mely újabb időben keletkezett, és hogy a legtöbb ily vállalat nálunk csak közönséges eszközökkel dolgozik. A külföldi hasonló vállalatok tökéletesebb húsdaráló és húsvágó gépekkel vannak ellátva, melyek a húst finomabbra és tökéletesebben tudják felaprítani, s így a gyártmány is egyenletesebbé és ízletesebbé válik. Nagy része van azonban e behozatalban annak is, hogy a kolbász készítése némely vidéken és helyen már régebbi különlegesség, s az ottani szokás szerint elkészítve általános jó hírnévnek örvend. Ilyenek a bécs-ujhelyi, krakkói, (lengyel,) kremsieri és krajnai kolbászkák, melyek nálunk is kedveltek és jó tulajdonságuknál fogva keresettek. A debreczeni füstölt kolbász jó hírnevéről ismeretes az egész országban, és a fővárosi ember szívesen megenné a kolozsvári és szepességi kolbászkát is, ha könnyű szerrel hozzá juthatna.

Lássuk azonban a *kolbász és kolbászkák* forgalmát, mely az utóbbi négy évben a következő volt:

	Behozatal		Kivitel	
	mm.	frt	mm.	frt
1883-ban	404	— 48,475	148	— 12,566
1884-ben	1,357	— 135,701	134	— 10,716
1885-ben	1,578	— 157,832	190	— 15,204
1886-ban	1,541	— 139,556	202	— 15,122

A kolbász és kolbászkák behozatala legnagyobb részét a postán 5 klgramos csomagokban történik. Ez kitetszik onnan is, hogy 1883-ban, mikor a postaforgalom adatai még nem voltak az áruforgalmi statistika körébe vonva, a kolbász és kolbászkák behozatala aránylag csak kicsiny volt, míg a rákövetkező évben, mikor a postaforgalomra vonatkozó adatok már befoldaltattak, a behozatal az előbbinél sokkal nagyobb volt. Ezt bizonyítják az 1886. évi postaforgalmi adatok is, melyek szerint a behozott kolbászkák 139,556 forint összes értékéből a behozatalra a postán 99,047 forint vagyis 70.79⁰/₁₀₀ esett, míg a többi szállító vállalatokra együtt csak 24,722 forint jutott vagyis 29.03⁰/₁₀₀. Az utolsó 1886. évi adatok mutatják, hogy behozatalunk kolbászkákból mily nagy, pedig hazánkban a kolbászkák készítése a legkitünőbb anyag óriási mennyiségben áll rendelkezésre.

és csakis a vállalkozó szellem hiányának tudható be az, hogy ezen czikkből nem tudunk felül kerekedni. Azon egy kolbászgyár, mely 1885-ben Budapesten keletkezett, egymaga nem elégséges az összes behozatalunkat pótolni, mivel kolbászt és kolbászkát nem csak Budapestre hozunk be, hanem Nyugat- és Felső-Magyarországba is nagy mennyiségben. A kolbászfélék, úgy a füstölt valamint a nyers kolbászok (debreczeni, kolozsvári, párisi, gothai, braunschweigi, safalade, krinolin stb.) egészen sertéshúsból készülnek, míg a kolbászkák (szepességi, bécs-újhelyi, frankfurti stb.) marhahúsból készülnek, kevés disznóhús hozzáadásával, mely az ízét és zsírtartalmát növeli. Készítenek ugyan újabb időben lóhúsból is, p. o. Bécs-Ujhelyen, és tényleg be is hozzák ide mi nekünk, de csak kis mennyiségben és miután nyálkás-édes ízéről könnyen felismerhető, nem is igen hiszem, hogy élvezete nálunk egyhamar terjedni fog. A kolbászkák készítésével ezelőtt külön mesteremberek foglalkoztak (Rothwürstler) akiktől vették a hentesek, most azonban maguk a hentesek készítik.

Legtöbbet hozunk be Bécsből, ennek Leopoldstadt, Josefstadt, Fünfhaus és Favoriten városrészeiből, a Bécshez közel levő Meidling, Fünfhaus, Neulerchenfeld és Simmeringből, valamint az alsó-ausztriai Bécs-Ujhelyről. Behozunk sok, ugynevezett lengyel kolbászt, különösen Felső-Magyarországba, még pedig Biala, Krakkó, Lemberg, Stry és Gácsország több helyéről, valamint a morva kolbászt Kremsier, Brünn és Lundenburgból; behozunk végre még kolbászt a krajnai Laibach és Krainburgból, még pedig innen különösen sokat Fiuméba, és a stayerországi Marburgból. Említést érdemelnek még a Német birodalom Braunschweig, Gotha és Bramsche városai, melyekből szintén kevés kolbászt hozunk be, még pedig úgy füstölt, mint egészen friss állapotban is.

Legújabb időben Budapest főváros képviselőjében ismét előkerült a fővárosi tanácsnak azon régebbi terve, mely szerint a marhavágó-híd mintájára egy sertésvágó-híd is föl lenne állítandó. Ha ez csakugyan létesülne, a mi közegészségi szempontból is igen óhajtott, akkor hisszük és reméljük, hogy ettől a kolbászipar is hatalmas lendületet fogna nyerni; mert nem látjuk át, minek a kolbászt és kolbászkát külföldről

hozatni, miután azt itthon is el lehet készíteni, és bizunk iparosaink ügyességébe, csak oly jól, mint akár Bécsben, akár Bécs-Ujhelyen vagy másutt. Azonban már most is nagyon sokat tehetne a főváros közönsége, és főképen annak kereskedői osztálya, ha a belföldi készítményt inkább pártolná és terjesztené, a helyett hogy a közönséget a csillogó külföldi áruval hitegeti. Mert a vevőre nézve igen sok esetben az nagyon is mindegy, hogy hol készült az illető áru vagy iparczikk, neki csak jó és jutányos áru kell; ha pedig közönségünket felvilágosítjuk és figyelmeztetjük arra, hogy ne menjen a csillogó külföldi név után, és hogy a belföldi készítmény ép oly jó és jutányos, mint bármely külföldi: akkor hisszük, hogy az ellenszenv, ha még léteznék a hazai készítmény iránt, csakhamar meg fogna szűnni.

Azon eledelipari czikkek közül, a melyeket eddig tárgyaltunk, egyik sem bir oly nagy forgalmat felmutatni, mint a *sajt*. Tejelő állataink nincsenek nagy számban, s ezek tejtermelő képességére sem fordított nálunk eddig kellő gond. Ne csodálkozzunk tehát, ha nagy mennyiségű sajtbehozattal találkozunk áruforgalmi statistikánkban, melynek számai hű képét adják ebbeli mostani állapotunknak. A sajtkészítés nálunk, köztudomásulag, még csak most éli gyermekkorát, és ha abból mégis ki is viszünk valami keveset, ez egy-két buzgó sajttermelőnek és kereskedőnek az érdeme, miről alább számot fogunk adni.

Egyelőre bemutatom a *sajtforgalomra* vonatkozó adatokat, az utolsó négy évről, melyek szerint az a következő volt:

	Behozatal		Kivitel	
	mm.	frt	mm.	frt
1883-ban	17,943	— 1,435,411	1,675	— 108,903
1884-ben	18,583	— 1,560,961	1,789	— 121,668
1885-ben	19,356	— 1,621,960	1,697	— 115,212
1886-ban	18,752	— 1,668,945	2,494	— 184,568

A sajtbehozatal e szerint hazánkba igen nagy, azonban az utolsó 1886-ik évben némi kedvező fordulatot vehetünk észre, a mennyiben a behozatalunk súly szerint kevesebb, a kivitelünk pedig több lett. A sajtnak sokféle nemét ismerjük és hozzuk be, de legtöbbet mégis csak az *olcsóbb* sajtnemekből. Ez onnan van, mert mi a drágább sajtokat általában nem tudjuk megfizetni,

aránylag keveset fogyasztunk belőlük, és mert még a jobbmódu polgári családoknál sem mindennapos az asztalon. Ellenben az alsóbb néposztálynak, különösen pedig a városi és gyárimunkásoknak, a sajt majdnem mindennapi eledelét képezi. Ajánlatos volna tehát ifju sajtkészítő vállalatainknak, hogy a sajtkészítést mindenestre az olcsóbb fajtán kezdjék, melyben a verseny nem oly nehéz mert a nép kevésbé válogatós, mint p. o. a polgári elem s így arra jobban számíthatni, mint az utóbbira, melynek izlését nehezebb is eltalálni és kielégíteni.

A legtöbb sajtot Ausztriából hozzuk be, melylyel szemben a behozatal a többi államokból elenyészőleg csekély. Noha bizonyos, hogy a legtöbb nálunk elfogyasztott sajt az osztrák örökös tartományokban termeltetik, másrészt az is áll, hogy sok sajt, mely a távolabb eső külföldről származik, csak Ausztria, s illetőleg Bécs közvetítésével jut el hozzánk, különben lehetetlen volna, hogy az európai sajttermelő országokból mi csak annyit fogyasztanánk, a mennyit áruforgalmi statisztikánk onnan származónak kimutat. — A sajt behozatalnál egy másik ország is nagyban szerepel, t. i. Románia, csak hogy onnan nem sajtot, hanem csak turót hozunk be, még pedig igen nagy mennyiségben. Sajtbehozatalunkat a főbb sajttermelő államok szerint a következő adatok mutatják:

	Behoztunk métermázsákban				
	Ausztriából	Német bir.	Olasz-orsz.	Svájc-ból	Romániából
1883-ban	13,444	414	561	43	3,379
1884-ben	14,118	420	610	117	3,268
1885-ben	14,149	272	635	95	3,925
1886-ban	14,149	266	570	167	3,544

A Német birodalom maga is nagy közvetítője a külföldi, de főleg a svajczi sajtoknak, melyeket Lindau és Romanshorn határszéli városok útján kapunk mi is; továbbá behozunk sajtot Hamburg és Altonán át is; de a mi a Német birodalom saját termelése, azt leginkább Hasselfeldéből (harzi sajt) kapjuk, melynek közelében van Wernigerode am Harz nevű helység, s ebben a »Harzer-Käse Fabriks-Genossenschaft«-nak nagy gyártelepe; ugyszintén behozunk még sajtot Ulmból is. Közvetlenül a hollandiai Alkmár és Woerdenből hozzuk be a holland-sajtot,

de csak csekély mennyiségben, valamint a svajczi sajtokat a fent már megnevezett Romanshorn határszéli városon kívül, még a Svájcznak Erlen, Buchs, Langenthal, Schupfschein és más helyeiről. Többet hozunk be Olaszországból, ennek Udine, Milano és Codogna városaiból, még pedig leginkább Budapestre és Fiuméba. Romániából nagymennyiségű *juhturót* hozunk be, leginkább Brassóba s Erdély több határhelységébe, még pedig a következő vámhivatalokon és belépő állomásokon át: Vulkány, Verestorony, Csik-Gyimes, Törösvár, Sósmező, Ó-Sáncz, Felső-Tömös és Bodza. - Végre megemlítem, hogy Boszniában Banjaluka és Priedor is szolgáltatnak nekünk turót, melyet többnyire Budapest fővárosba szállítanak.

Austriának több nagysajtszállító helye van, ezek között a legnagyobb Bécs, melyből mindenféle sajtokat nagy mennyiségben hozunk be, azután Olmütz Morvaországban, melyből leginkább kvarglit (sörsajt) hozunk be, és Zauchtl szintén Morvaországban, honnan nagymennyiségű *juhturó* érkezik hozzánk. Ezeken kívül sok sajtot szolgáltatnak nekünk Bizens és Prossnitz morvaországi, Teschen sziléziai, Penzing alsó-ausztriai, Salzburg és Hallein salzburgi, Marburg, Wildon, (Herberstorfi sajt) és Aussee in Steyermarkt steyerországi, Innsbruck tiroli, Pontafel és Klagenfurt karinthiai, Dornegg krajnai és Hagenberg felső-ausztriai vasuti állomások, valamint Trieszt is, mely utóbbiból leginkább Fiuméba történik a behozatal. A postán 5 klgmos csomagokban is igen sok sajt érkezik hozzánk, még pedig Bécsből (Favoriten és Maximilian strasse), Hagenbergből (Schlosskäse), Braunau am Inn, Mondsee és Ischl felső-ausztriai, Feldbach stayerországi, Ala és St. Johann tiroli, Egg és Schwarzach vorarlbergi, Klagenfurt karinthiai, Karfreit tengermelléki, Miletin, Rakonitz (Maxhof), Lissitz Böhm. Skalitz, Rohle, Opocno, (a sajtgyár Pohorban van) Gross-Petrowitz (Nechanic) Schlossdorf, Namiest és Laun csehországi, Mühlfrauen, Daschitz, Oderberg, Rožnek és Fulnek morvaországi, Troppau és Chybi sziléziai, Kozy, (nem messze Bialától), Kanczuga, Podgorcze, Osviecim, Saybusch, Neumarkt, Wrazow és Czarni-dunajec gácsországi és Pago dalmatiai helyekről. — Végre behozunk még sajtot a tengeren az olaszországi Bescanuovoból és Velenczéből valamint Triesztből is, még pedig leginkább Fiuméba és Zenggbe.

Elképzelhető, hogy ennyifelől s annyi helyről igen sok sajt érkezik hazánkba, és ha nem is mindig nagy mennyiségben, még is sok kicsi nagyot tesz, a mit különben eléggé világosan mutatnak a fent kitett számok. Hogy e sok sajt nem mind egy helyre hozatik be, az magától értetődik, de mégis bizonyos, hogy a legtöbb sajt Budapestre érkezik. Sok sajtot hoznak még be Pozsony, Soprony, Pécs, Zágráb, Sziszek, Szombathely, Csáktornya, Székesfehérvár, Nagy-Kanizsa, Győr és Fiume városokba, továbbá Temesvár, Arad, Debreczen, Szeged, Nyiregyháza Nagy-Becskerek, Kecskemét, Czepléd, N.-Kikinda, Oravicza, Zombor, Zenta, Ujvidék, Orsova, Fehértemplom, Szabadka és még számos helyére a nagy magyar alföldnek, úgyszintén Kassa, Miskolcz, S.-A.-Ujhely, Zólyom, Zsolna, Selmecz- és Körmöczbánya, Besztercebánya, Szatmár, T.-Szt.-Márton, Salgó-Tarján, és még más felföldi helyekre, valamint Erdélybe Brassóba, Kolozsvárra, Nagy-Szebenbe és Medgyesre, végre pedig Keszthely, Szt.-Iván, Nyitra, Kőszeg, Kis-Martón, Esztergom, Tata-Tóváros, Vác, Kaposvár, Bazin, Károlyváros, Nagy-Szombat, Komárom, Losoncz, Pápa, Szigetvár, Kapuvár és még számos más helyére hazánkban.

Ilyen nagymennyiségű behozatal után önként merül fel azon kérdés, hogy történt vagy történik-e nálunk valami, amiből kiindulva reményleni lehet, hogy lassan-lassan a beltermeléssel ki fogjuk szorítani a külföldit, és a belszükségletet magunk fogjuk fűdözhetni? A felelet erre az, hogy igenis történt azon intézkedés, és vannak már látható jelei is, hogy a belszükségletet, habár nem rohamosan, de lassan-lassan még is képesek leszünk majd hazai gyártmánynyal ellátni. Ilyen mindenekelőtt a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszterium azon intézkedése, mely szerint a tejtermelés emelésére vonatkozó teendővel az 1883-ik évben egy tejgazdasági felügyelőt bizott meg, kinek működése kiterjed az egész országra. Ennek eredménye, hogy ma már hazánkban 12 nagyobb tejgazdasági vállalat létezik, melyek közül kettő, a mármaros-szigeti havasi tejgazdasági vállalat és a hortobágyi tejszövetkezet, sajttermelésre van berendezve. Szervezés alatt van még ma 9 új tejgazdasági vállalat, melyek közül 5 (3 Csik- és 2 Krassó-Szörénymegyében) a sajtkészítéssel fog foglalkozni. Ezeken kívül magányosok is foglalkoz-

nak sajtkészítéssel, s ezek között bizonyára a legnagyobb vállalat Albrecht főherczeg bélyei tehenészete Baranya megyében. Az országos kiállításra kiadott külön szakkatalogus szerint, e tehenészetnek, mely már 1854-ben alapított, 1885-ben 786 darab friezlandi-shortorn keresztezésű tehené volt. A magyarországi sajt- és vajtermelők czéljainak előmozdítására alakult a múlt évben a fővárosban az »Országos sajt- és vajszövetkezet«, mely működését ez év (1887.) január havában kezdte meg, s a melynek feladata a termelők által előállított sajt- és vajneműeket forgalomba hozni, s a közvetítést termelő és fogyasztó közt eszközölni. — Legujabban pedig alakuló félben van a »Tejgazdasági segélyegylet«, melynek feladata lesz az ország oly vidékein s oly kisbirtokosokat segélyezni, a kik saját erejükből nem birnak kezdeményezőleg fellépni, s az első berendezéshez a megkívántató tőkékkel sem rendelkeznek; végre ez év (1887) július 10-től fogva Máramaros megyében, az ottani állami havasok bérlőjének telepén, egy állandó, az okszerű havasi gazdálkodást ismertető, gyakorlati tanfolyam rendeztetik be.

A magyarországi közvetítő kereskedés szintén juttat kevés sajtot Ausztriába, valamint a tőlünk keletre és délre fekvő országokba, mely forgalom az utolsó négy évben a következő volt:

	Kivitel métermázsákban				
	Ausztriá- ba	Romá- niába	Bosz- niába	Szer- biába	Balkánfél- sz. t. o.
1883-ban	907	492	172	71	23
1884-ben	1,095	347	270	52	5
1885-ben	1,127	306	188	48	2
1886-ban	1,928	242	239	55	11

E kivitel leginkább Bukarestbe, Belgrádba és Szerajevoba történik a finomabb sajt-nemekből, legtöbbnyire Budapestről, Brassóból és Baranyavár-Monostorról, mely utóbbi helyre a bélyei uradalom szállítja sajtját, mint legközelebbi vasuti állomásra, és pedig oly mennyiségben, hogy Bosznia törtenő kivitelünknek legnagyobb része innen származik, s annak fővárosába, Szerajevoba szállíttatik. A groji sajt valamint a Romadour, limburgi, schwarzenbergi, Imperial, Hungaria, Excelsor, hazánk több helyén készítettik, úgyszintén némely csemege sajt, munkás-sajt, brinza-sajt, téglasajt, keréksajt s az ementhali. A Gácsor-szággal határos felső-magyarországi megyékben készül az osztiepkasajt, Erdélyben a havasi juh- vagy tömlő turó (juhbörbe

varrva) s a székely turó, a melyekből Predealon s Ó-Sánczon át viszünk ki nagyobb mennyiségeket Romániába. Végre kiviszünk még kisebb mennyiségű sajtot a tengeren is Fiuméből még pedig Ausztriába a parti hajózás megszokott helyeire. Benn az országban pedig az erdélyi kolosmonostori, a kendilónai s gyermekó-szent-miklósi csemege sajtok ismeretesek s vannak elterjedve

A legujabb 1887. évi XXV. tcz. a sajt vámját tetemesen emeli, még pedig 10 forintról 20 forintra métermázsánként. Azonban a behozatal itt is a kisebb vám mellett történik, mely a szerződéses államoknál eddig 4 frt 40 kr. volt, most pedig leszállítatott 4 forintra minden métermázsa után. Az osztrák-magyar vámterületre az 1885-ik évben behozatott összesen 20,054 métermázsa sajt 1.604,320 forint értékben, melyből a behozatalra a szerződéses államokból, tehát a kisebb vám mellett, esett 19,901 métermázsa, és csak 100 métermázsa hozatott be a nagyobb 10 forintos vám mellett, míg 53 mm. egészen vámmentesen. A legtöbb sajtot Délnémetországból hoztuk be, t. i. 10,700 métermázst, ezen kívül még 851 mmázst Szászországból és 439 Poroszországból, azután Olaszországból 3,675, Fiumén s a többi kikötőn át 1,092, Trieszten át 1,035, s így az utóbbi háromból együtt 5,802 métermázst, a Svajczból 1,035 mmázst stb. A legujabb 8186. évi adatok szerint pedig behozatott az osztrák-magyar vámterületre 18,611 métermázsa, tehát 1,443 métermázssával vagyis 7.2 százalékkal kevesebb mint a megelőző 1885. évben.

Ezelőtt 20—25 évvel még senki sem gondolta volna, hogy a kávé és kávépótlók fogyasztása oly rohamosan fog emelkedni nálunk, és hogy azoknak élvezete annyira el fog terjedni az egész országban. Ma már behozatalunk mind a kettőből igen nagy, sőt jelenlegi behozatalunk a *kávépótlókból* már túlhaladta az osztrák-magyar vámterületnek hasonló legmagasabb behozatalát, mely 1876-tól 1880-ig terjedő öt évi átlagban évenként 34,530 métermázsa volt, míg a magyar korona országainak behozatala a legutóbbi évben t. i. 1886-ban már a 37,000 métermázst is túl lépte. Hogy az osztrák-magyar vámterület fogyasztása kávépótlókból azóta szintén emelkedett, már a fentebbi mi reánk vonatkozó számokból is kitetszik, csak hogy a fogyasztás ezen emelkedése már a vámterület külforgalmi adataiból nem konstatálható. Mig az 1878-dik évi vámtarifa szerint a kávépótlók vámjá 6

forint volt métermázsánként, addig a behozatal tömeges volt, de miután a vám ezen gyártmány után 1882-ben 15 forintra emeltetett minden métermázsa után, (az 1887. évi XXV. t. cz által meghagyatott így továbbra is) azóta a vámterület osztrák részében számos nagy kávépótlógyár keletkezett s ennek következtében a behozatal ezen cikkből leszállott a minimumra. Így még 1881-ben behozatott az osztrák-magyar vámterületre 12,861, és 1882-ben 12,171 métermázsa, holott 1883-ban ugyancsak a vámterületre az összes behozatal súlya kávépótlókból 678, 1884-ben már csak 441, 1885-ben csak 213 és végre 1886-ban csak 173 métermázsa volt. Ehhez hozzá tehetjük még azt is, hogy míg a közös vámterület kivitelének súlya kávépótlókból 1881-ben csak 3,049 métermázsa volt, addig az 1886-ban 5,488 métermázsa, tehát majdnem kétszer akkorára emelkedett, a mi szintén ezen iparág fejlődésére mutat. Ilyen hatása volt a 15 forintos kávépótló vámnak!

Áttérve már most hazánkra, bemutatjuk a *kávépótlók* forgalmát, mely az utolsó öt évben a következő volt:

	Behozatal		Kivitel	
	mm.	frt	mm.	frt
1882-ben	26,866	— 805,993	1,053	— 33,706
1883-ban	30,951	— 928,533	1,706	— 54,595
1884-ben	31,281	— 938,433	2,136	— 63,350
1885-ben	35,011	— 1,050,330	2,433	— 77,853
1886-ban	37,159	— 1,114,762	2,155	— 68,972

E szerint a magyar korona országaiba 1886-ban behozatott 37,159, kivitetett pedig 2,155 métermázsa s így az összes forgalom volt 39,314 métermázsa, 1,183,734 forint értékben. Tehát évenként 1 millió forinton felüli forgalomnál, nem volna-e érdemes itt egy vagy több nagyobb szabásu kávépótló gyárat felállítani! Hazánkban jelenleg négy nagyobb gőzerő hajtásra berendezett kávépótló gyár létezik. de eddig ezek közül csak a kassai fejtett ki nagyobb működést, (ez is most bérlet vagy vevőt keres) a többi három t. i. a körmendi, budapesti (Braun Károly) s nagyszebeni csak nagy nehezen képes magának utat törni. Az országos kiállításon még ott láttunk három kiállítót kávépótlókkal, ezek közül kettő Budapestről, de ezek különlegességek előállításával foglalkoznak (Hungaria kávépótló), a

harmadik pedig Szereden keményítő gyárral van összekötve; mindhárom azonban a nagy fogyasztásnál alig számbavehető. A kiállítás óta e téren is történt haladás, a mennyiben Szalády budapesti gyárában már most nemcsak egészségi (Hungária kávé) hanem a közönséges használatra való kávépótló is készítettik, Sopronyban pedig ez évben (1887.) egy nagyobb szerű gőzerő hajtásra berendezett kávépótló gyár keletkezett (Lenk Samué), melynek készítménye a fővárosban is kapható.

Hogy az előbbiek működése sincs minden eredmény nélkül, mutatják a fentebbi számok a kivitelről, melyre nézve meg kell jegyeznem, hogy a körmendi gyár, e gyárra nézve nem jelentéktelen mennyiségben szállít ki kávépótlót a közelében fekvő alsó-ausztriai helységekre, kereskedőink pedig gondoskodnak arról, hogy kisebb mennyiségeket juttassanak a tőlünk keletre és délre fekvő országokba is. Így 1886-ben kiszállítottunk Romániába 250 (1885-ben a vámháboru előtt 480), Bosznia-Hercegovinába 183, Szerbiába 132, a Balkán-félsziget többi államaiba pedig 5, s így ez országokba összesen 570 métermázsát 18,257 frt értékben, 1885-ben pedig 589 métermázsát 18,843 forint o. értékben, tehát az utóbbi évben csak 19 métermázsával többet. Végre megjegyzem, hogy a kassai, körmendi, budapesti és már most a sopronyi kávépótlók, a fővárosi fűszerkereskedők és szatócsoknál is kaphatók. Fiuméből is szállítanak ki kisebb mennyiségű kávépótlót hajón Ausztriába, a parti hajózás megszokott helyeire.

A kávépótlók behozatala nagyban történik, egész vasúti kocsirakományokban, főleg Budapestre, és pedig leginkább Linzből, a hol az osztrák-magyar monarchia két legnagyobb kávépótló gyára és raktárai vannak. A nagy terjedelmű két gyár tulajdonosának (Franck Henrik fiai) ezenkívül még 10 más kávépótló gyára is van, és pedig 5 a württembergi királyságban, köztük és valamennyi közt legnagyobb a ludwigsburgi, 2 a baadeni nagyhercegségben, egy a Svájcban (Baselben), egy Olaszországban (Milánóban) és végre egy Csehországban (Komotauban). Linz után legtöbb kávépótlót hozunk be Gratzból és Bécsből, az utóbbihoz számítva a behozatalt Penzing (Fassbänder-féle), Ober-Meidling és Hetzendorfból is, melyek mind Bécs mellett vannak. — Nagyobb mennyiségű kávépótlót hozunk be még Ausztria majdnem minden királyságából és tartományából, a hol ez iparág nagy kiterjedés-

ben üzetik. Még pedig behozunk kávépótlót a stayerországi Feistritz, Kranichsfeld és Marburgból, a krajnai Laibachból, innen szállítanak sokat Fiuméba, továbbá Troppau és Prágából (a Prága melletti Podiebradból), valamint a csehországi Eger, (Hauswaldt kávé), Karlsbad (karlsbadi kávé-fűszer) mely utóbbi két helyről a kávépótló elárusítást nagy és csinosan kiállított falragaszok hirdették a fővárosban, és Velimből, (itt egy részvénytársulati kávépótló és csokoládé gyár van, Manilla-kávé) Triestből, tiroli St.-Michael, Hall és Niederdorfból, a tengermelléki Sagrado és Monfalconeból, a morvaországi Brünn, Turas és Hlinskoból, a gácsországi Kolomea- és Tarnovból, a karinthiai Klagenfurtból és az alsó ausztriai Korneuburgból is, de az utóbbi valószínűleg cseh-gyártmány, mely idáig a vasutat használta, onnan pedig hajón a Dunán lefelé szállították mihozzánk.

Valami keveset behozunk a Német birodalomból is, (1886-ben összesen 266 métermázsát 7,966 forint értékben) és pedig a Magdeburg melletti Förderstädtből, Neunwiedből, valamint hajón a Dunán lefelé Regensburg és Passaun át, és nevezetes, hogy még Hamburg s Altona kikötő helyekről is hozunk be kávépótlókat. Ugyszintén behoztunk 1886-ben 100 métermázsá kávépótlót 3,001 forint értékben Gröningen hollandiai vasúti állomásról és pedig többnyire Kassára.

Figyelmeztetésül azoknak, a kik netalán nálunk kávépótló gyárat akarnának felállítani, ide iktatom azon városok neveit, a a hová eddig a kávépótló nagyobb mennyiségben behozatott. Budapesten kívül legtöbb kávépótlót hoznak be Sopron, Pozsony, Győr és Zágrábba; továbbá nagy behozatali helyek: Szombathely, Székesfehérvár, Csáktornya, Pécs, Temesvár, Sziszek (nagy átrakodási hely a Száva torkolatánál a Dunába, s ezen a folyamon nagy a kivitel Belgrádba s egész Szerbiába, valamint még lejjebb a Dunán), Károlyváros, Kőszeg, Eszék, Brood és Ogulin — Egész sorát tudnám itt kiírni azon helyeknek, a hová kisebb-nagyobb mennyiségű kávépótlót behozunk közvetlen a gyártási helyekről és Bécsből, mert ma már alig van helység hazánkban, a hol a kávé élvezetét ne ismernék és ne gyakorolnák, s a hová a kávé eljutott, ott biztosak lehetünk, hogy ott kávépótló is található. Az élelmes külföldi és bécsi ügynök pedig, a mint hazánkban egy új vasuti állomás a közforgalomnak átadatott, már ott

terem és nyakába varrja a külföldi gyártmányt az ottani kereskedőknek, még mielőtt a mi gyárosaink tudnának erről valamit, vagy mozognának.

Az osztrák gyárakban a kávépótlók egy része katánggyökérből állíttatik elő, míg más része, mondjuk a nagyobb fele, fűgéből készíti azt. Általában minden gyár jó visszahatással van a mezőgazdaságra, de kivált az olyan, mely annak terményeit dolgozza fel; már pedig a katánggyökér termesztése, nemcsak sok kéznek adna foglalkozást, hanem emelné a föld értékét és annak jövedelmét. Tehát kávépótló gyárak felállítása hazánkban mentől előbb, igen óhajtható volna.

Csokoládé, csokoládépótló és csokoládé gyártmány az osztrák örökös tartományokban nagy gyárakban készíttetik; nálunk ezeknek készítése csak itt-ott fordul elő és pedig más gyártmányok kíséretében, mint Budapesten egy czukorkagyárral, és Kassán az odaváló kávépótló és czukorkagyár társaságában. Noha a csokoládé élvezete és használata nálunk csak kivételes és nem igen van elterjedve az országban, mégis annak a behozatala tetemes, a mint azt a következő számok mutatják:

	Behozatal		Kivitel	
	mm.	frt	mm.	frt
1882-ben	1,374	— 206,174	26	— 2,852
1883-ban	1,257	— 188,553	18	— 2,002
1884-ben	1,680	— 251,943	26	— 2,888
1885-ben	1,599	— 239,853	23	— 2,519
1886-ban	1,957	— 293,614	45	— 4,900

Behozatalunk leginkább Ausztriából történik, de hozunk be keveset közvetlen a Német birodalomból, a Svájczból, (Neuchâtel) Francia- és Olaszországból, persze hogy a behozatalt az utóbbiakból tetemesen megnehezíti a vám, mely még 1878-ban 35 forint volt, azonban 1882-ben 50 és 1887-ben 60 forintra emeltetett métermázsánként. Ezen magas vám következtében, és mert most már Ausztriában is nevezetesebb csokoládéipar van, az 1885-ik évben az osztrák-magyar vámterületre csak 853 métermázsa csokoládét 136,480 forint értékben hoztunk be, melyből Délnémetországra esett 429, a Svájczra pedig 367 métermázsa. Magyarországra a legtöbb csokoládét Bécsből hozzuk be, innen kapjuk valószínűleg a távolabb eső külföldi csokoládét és csokolá-

dégyártmányokat is; továbbá behozunk nagyobb mennyiségeket a Bécs melletti Währingből, a hol egy francia részvénytársaságnak ilyenmű nagyobb gyára van, behozunk a szintén Bécs mellett levő Meidlingből, a hol az ismeretes Küfferle cégnek a csokoládé gyára van, a csehországi Ober-Kreibitz-Schönfeld és Bodenbachból és végre Triesztből a Lejet-féle francia módon gyártott trieszti csokoládét és pedig innen leginkább Fiuméba. Kevesebb csokoládét hozunk be még Prága és a Prága melletti Schmichowból, valamint Velim, Teplitz és Pardubitz csehországi városokból is. A csokoládé iparnak hazánkban is volna jövője, erre mutat a jóhirben álló sopronyi csokoládé-gyár, melynek többféle készítményei Budapesten is kaphatók.

Az osztrák-magyar vámterület általános vámtarifájához kiadott hivatalos betűsoros árulajstrom az *örlött kákáót és kákáo-tésztát* az eledelekhez sorozza és a csokoládéhoz hasonló vámmal terheli, t. i. métermázsáját 60 forinttal, ellenben a kákáobabot és kákáohüvelyt a gyarmatárukhoz veszi, és métermázsánként 24 s a behozatalnál a tengeren csak 20 forintjával vámozza. Ennek következtében az elsőről nekünk is itt kell megemlékeznünk, úgy sem tudunk sokat mondani róla. Még 1886-ra is csaknem egészen 46 métermázsa örlött kákáo és kákáo-tészta behozatalt mutat ki áruforgalmi statistikánk 11,436 forint értékben, melyből közel 3 métermázsa kivételével az összes behozatal Ausztriából történt. Ezt pedig behoztuk többnyire Bécsből, keveset Bodenbach és Ober-Kreibitz-Schönfeldből, tehát ugyanazon helyekről, a honnan a csokoládét behozni szoktuk.

Czukrosságokat és finom süteményeket óriási mennyiségben hozunk be, és pedig majdnem kivétel nélkül mind az osztrák örökös tartományokból, úgy, hogy a behozatal a távolabb eső külföldi államokból e mellett alig jöhet számba. *Czukorkákat* (Canditten) minden nemben és változatban, (angol-czukorkák, (Rocks és Drops), növényi gyógyczukorkák, mell-czukorkák, fodormenta-czukorkák, maláta-czukorkák, bonbonok, játékcukor, stb.) nagyon sokat hozunk be, még pedig legtöbbit Bécsből, nemcsak mint nagy forgalmi központból, hanem mint olyan helyről is, melynek nevezetesebb czukorka-gyáripara van. Azonban a czukorkaipar tulajdonképeni gyártási főhelyei a czukorgyárak közelében vannak, mint természetes kútforrásaik mellett,

melyektől a nyers anyagot t. i. a cukrot kapják. Czukorkákat nagy mennyiségben kapunk Prágából, a Prága melletti Schmichowból, továbbá Bodenbach és Budweis csehországi, Laibach krajnai és Brünn morvaországi városokból. Ezeket követik, habár nem oly nagy mennyiségekkel, a stayerországi Marburg és Gratz, a csehországi Lobositz és Holleschau, a morvaországi Gaya és Heidenreichenstein, a sziléziai Troppau és Bielitz, a tengermelléki Görz, Pisino és Albona, és a galicziai Krakkó és Tarnow. —

Mint látjuk, Ausztria legtöbb tartományából hozunk be czukrosságokat, noha nálunk is a czukorkaipar szintén jelentékeny gyártási ág s ujabban igen szép fejlődést és haladást mutat. Hazánkban 28 kisebb-nagyobb czukorkagyár létezik, melyek közül három (a sopronyi, budapesti és kassai) korszerűen, gőzerő hajtásra s a legcélyszerűbb gépekkel van berendezve. Mint azonban látni fogjuk, ezeknek termelése nem elégíti ki a belszükségletet, s azért e cikkekből jelentékeny nagy behozatalunk van. — Hasonlóképpen vagyunk a *czukrozott gyümölcsök és gyümölcs héjakkal*, czukrozott növénymagvak és gyökerek, birsalmasajt, citronat (czukrozott citromhéjak) stbiekkel, melyekből, noha kisebb mennyiségben, szintén tetemes behozatalunk van, még pedig leginkább a tiroli Botzenből s a tengermelléki Görzből (görzsi gyümölcs), valamint a krajnai Laibachból is. — *Malátaczukorkákat* és maláta bonbonst szintén nagyobb mennyiségben csak Bécsből hozunk be, noha ilyen a vágújhelyi maláta-gyógypápszert-gyárban is készül, valamint készül Német-Keresztúron (Soprony megyében) jávor-kivonat melleczukorka. *Árpaczukrot* szintén hozunk be, még pedig leginkább Bécsből, azután Brünn és Budweisből. — Azon *finom süteményekből*, mint finom kétszer sült, (Bisquit) (gratzi kétszersült), finom teasütemény (Cakes), mandolasütemény, csokoládésütemény, torta, piskota, habsütemény, gyümölcskenyér, aniskenyér (Kletzenbrod, Welserbrod, Linzerbrod, Pumpernickel) czukordíszműárak stb., melyek többnyire nagyban és gyárilag készíttetnek, szintén nagyobb mennyiségeket hozunk be, még pedig, mint képzelhető, a legtöbbet Bécsből (Brigittenau) és kevesebbet Gratzból és Laubéből; az utóbbi helyről, valamint Karlsbad (Radetzky) és Hamburgból (Bisquit) hozunk be sok finom kétszersültet, Linzből gyümölcskenyeret, a csehországi Laubén át sok finom süteményt, Bécsből pedig sok Pischinger-

féle tortát. Az utóbbinak, mely nálunk is nagyon el van terjedve, újabban hatalmas versenytársa támadt a Dobos-féle tortában, mely háromféle nagyságban a fővárosban készül és minden nagyobb fűszerkereskedésben kapható. *Czukrozott ostyát s ostyasüteményt* behozunk Karlsbad, Marienbad, Franzensbad, Königliche Weinberge (Prága mellett), Troppau és Bécsből, *mézeskalácsot* pedig a gácsországi Jaroslauból, noha a mi mézeskalácsunk, és ennek főleg egy különös neme, a debreczeni mézeskalács, hasonlóképen a tordai mézeskalács is, igen jó minőségűek és az első már tetszetős külalakjánál fogva is igen el van terjedve az egész országban. Azon finom sütemények közül pedig, melyek a nagy forgalom tárgyát képezik, készítenek Pozsony, Soprony és Kolozsvár czukrozott kétszersültet, Pozsony teakenyeret, cakes s angol teasüteményt, Ádám Anna pedig Budapesten készít mindenféle czukrozott, vaniliás és mogyorós ostyát karlsbadi módszer szerint, melyért a kiállításon érmet kapott, s a mely a kereskedésben kapható.

A czukrosságok és finom sütemények forgalmát a következő számok mutatják:

	Behozatal		Kivitel	
	mm.	frt	mm.	frt
1882-ben	9,141	— 475,328	554	33,226
1883-ban	9,221	— 479,474	639	— 38,328
1884-ben	11,953	— 544,388	877	— 46,057
1885-ben	10,176	— 386,672	743	— 37,712
1886-ban	13,158	— 536,894	1,184	— 55,356

A kivitelt illetőleg meg kell jegyezni, hogy Sopronból középmenyiségű czukrosságokat viszünk ki, leginkább Bécsbe, Budapestről pedig Szerbiába (1886-ban 501 mm. 23,429 frt értékben), Boszniába (1886-ban 30 mm. 1,408 frt értékben), úgyszintén ezeknél még kevesebbet Romániába és a Balkánfélsziget többi országaiba is. — Hasonlóképen szállítunk ki Pozsonyból kétszersültet, (pozsonyi kétszersült), valamint diós- és mákospatkót Pozsonyból és Sopronból, mint e városok különlegességét, mely ott nagyban készíttetik. Ezen közkedveltségű sütemény, mely most fővárosunk fűszeres üzleteiben is kapható, általánosan el van terjedve, és nemcsak jelentékenyebb mennyiségben viszik ki Ausztriába, és pedig különösen Bécsbe, a hová minden nap friss állapotban a postán 5 klgrmos cso-

magokban küldetik, hanem Olaszországba és máshová is, sőt egyes küldemények áthajóztak már a tengeren is, az éjszakamerikai egyesült államokba.

Szelenczés eledeleket, azaz szelenczékbe és palaczkokba légmentesen becsinált mindennemű eledeleket és nedveket, valamint élvezeti szereket dobozokban, úgy állati valamint növényi tápanyagokból, szintén nagy mennyiségekben hozunk be. Az állatiakból különösen a hús-, tej- és leves kivonatokat, az elkészített és szelenczékbe zárt eledeleket, pástétomok, kocsonyafajokat, rákokat stb., a növényiekből a czukorba befőtt gyümölcsök, gyümölcsizgék és gyümölcsnedvek, gyümölcsszirup, czukrozott málnalé, édesített citromlé, elkészített mustár, kapri, gyermekliszt és több efféléket, végre pedig a főzelékfélékből, mint borsó kivonat, czukor borsó, a mixed-pickles-ek (eczetbe rakott fűszerezett főzelékfélék), elkészített szarvasgombát, mártásokat, spárgát, stb.

Mindezekre nézve a főbehozatali hely Bécs, a czukrozott gyümölcsökre nézve Bozen, a gyümölcsnedvek, de különösen a czukrozott málnalére nézve a stayer Gratz és a csehországi Auszterlitz, a gyümölcs-szirupra nézve pedig a Bécs melletti Mödling. Megjegyzendő azonban, hogy a szelenczés eledelekből Ausztria, főleg pedig Bécs, igen nagy mennyiségeket importál, mivel néhány ezek közül, mint a húskivonat, sűrített tej, gyermektápliszta stb. ott sem készül, de miután mi ezeket mégis Bécsből hozatjuk, tehát már a második kézből kapjuk. — Tyrol nagy gyümölcstermelő ország, melynek központja Bozen. A nagy kiterjedésű gyümölcstermelés következménye, hogy ott megfelelő gyümölczipar fejlődött ki, nagy telepek alakultak, melyek sok ezer métermázsa gyümölcsöt dolgoznak fel, befőtt, czukrozott gyümölcs és gyümölcs-conzerveknek. Ilyen nagyszerű telep az »Actien-Gesellschaft für Bereitung conservirter Früchte und Gemüse,« Bozenben, mely nemcsak gyümölcsök, hanem főzelékfélék konzerválásával is foglalkozik; ilyen az »Erste Südtiroler Dampf-Conserven-Fabrik« Bozenben, mely szintén gyümölcsök konzerválásával foglalkozik. Ezek, valamint más vállalatoknak (Meran) készítményei nagyban el vannak terjedve, és nálunk is majdnem valamennyi fűszeres boltban találhatók.

Ezen alcsoport forgalmát a következő számokból ítélhetjük meg:

	Behozatal		Kivitel	
	mm.	frt	mm.	frt
1883-ban	2,830	— 565,972	483	— 96,578
1884-ben	1,459	— 291,766	1,079	— 172,717
1885-ben	1,587	— 317,334	1,082	— 173,093
1886-ban	1,483	— 344,255	1,158	— 219,800

A mi a kivitelt illeti, mindenekelőtt felemlítendő, hogy hazánk fővárosában két nagy húsconzervgyár létezik, melyek mindegyike gőzerőhajtásra van berendezve, s a kornak megfelelőleg mindenféle gépekkel ellátva. Ilyen különösen a Weiss Berthold és Manfréd testvérek konzervgyára, melynek hús- és leves-készítményei nemcsak a mi hadseregünknel nyertek elismerést, hanem ezekből tetemes mennyiségeket ki is szállít úgy Bosznia-Hercegovina, valamint Románia, Szerbiába s általában a Balkán-félszigetnél távolabbi külföldre is, mint a Németbirodalomba, Belgiumba és Franciaországba, sőt Afrikába is. — Szintén a fővárosban van két nagyobb gyár s az országban több kisebb, — nevezetesen Ujvidéken, — melyek a főzelékfélék elkészítésével és konzerválásával foglalkoznak, s ezek mustárokat és befőtteket is készítenek, készítményeiket pedig nemcsak itthon árusítják, hanem kiviszik a külföldre, nevezetesen Ausztriába s Olaszországba is. Általában édes mustárt nálunk sokféléből és sokféle (Ungvár) készítenek, úgy a fővárosban, valamint a vidéken is, mivel ennek használata, különösen vendéglőinkben, nagyon el van terjedve, és a magyar mustár jó minőségűnek van el ismervé.

Egyes készítményekhez mi is szolgáltatunk nyers anyagot, mint p. o. a ludmáját a ludmájpástétomhoz, melyet csekély mennyiségben behozunk Strassburgból. Behozunk még szelenczés eledeleket (Delicatessen) Altona és Hamburgból, és sok kaprit Triesztből. Az 1886-dik évben behoztunk a Német birodalomból szelenczés eledeleket 49 métermázsa súlyban és 11,522 forint értékben, Olaszországból pedig 17 és Franciaországból szintén 6 métermázását.

Szólottunk eddig három oly eledeliparcezikkrol, melyek kivitele felülmulja a behozatalunkat, szólottunk továbbá az eledelipar több ágáról, melyekből a beltermelés nem elégíti ki a bel-

szükségletet, s azért még ezekből a behozatalra vagyunk utalva; a következőkben pedig oly eledelipari tárgyakról akarunk beszélni, melyek hazánkban vagy éppen nem léteznek, vagy csak igen szerény mértékben. Ezek t. i. a mindenféle besózott, olajba rakott, marinált, füstölt és szárított halak, melyek elevenen legnagyobb részben a tengerben találhatók, kisebb részek pedig az édesvízi folyókban is előfordul.

Együttvéve ezeknek külforgalma az utolsó itt kimutatott négy évben a következő volt:

	Behozatal		Kivitel	
	mm.	frt	mm.	frt
1883-ban	17,735	— 795,878	711	— 52,807
1884-ben	20,691	— 928,815	719	— 49,757
1885-ben	21,690	— 992,498	690	— 44,724
1886-ban	25,935	— 1.169,973	1,142	— 70,765

A mennyiségek után kiszámított becsérték nagysága mutatja, hogy az elősorolt halak behozatala tetemesen nagy, melylyel szemben a kivitel alig jöhet szóba, noha ezen kivitelről is általában meg kell jegyeznem, hogy abban több az átvitel, mint a valóságos kivitel. Az éjszakibb országokban, különösen a Német birodalomban, igen sokat fogyasztanak a feljebb elősorolt halakból, nálunk azonban azok fogyasztása inkább Felső-Magyarországban van elterjedve, s egynéhány vallásfelekezethnél van szokásban az év némely részében.

Legnagyobb behozatalunk van *heringből*; még pedig túlnyomólag a besózott, és csak kevés a füstölt heringből. Legtöbb heringet Stettin német kikötő városból hozunk be, a hol a küldeményeket hajóra rakják s aztán az Odera folyón fölfelé hajózva, egész a morvaországi Zauchtl nevű vasuti állomásig viszik, innen kapjuk mi is vasutaink közvetítésével. De érkezik sok hering máshonnan is hozzánk, még pedig úgy Hamburg és Altona német kikötő-városokból, és Stralsundból, valamint a Dunán lefelé Regensburg és Mannheimból, végre pedig Rotterdamból is. Hasonlóképen érkezik hering hozzánk Triesztből és Bécsből (Favoriten), Troppau és Teschen sziléziai, Oderberg morvaországi, Bodenbach csehországi és Krakó, Podgórze, Tarnow, Przemysl és Zwardon gácsországi helyekről. A hering forgalmát az utóbbi négy évről a következő számok mutatják:

	Behozatott		Kivitetett	
	mm.	frt	mm.	frt
1883-ban	10,967	— 241,275	110	— 2,641
1884-ben	13,407	— 296,964	107	— 2,566
1885-ben	12,513	— 234,424	47	— 996
1886-ban	15,984	— 345,524	133	— 3,137

Ugy a hering, valamint a többi halfélék kivitelére nézve már fõntebb jeleztük, hogy az legtöbbnyire átvitel csak, mely Triesztbõl érkezik, onnan a déli vasúton szállíttatik Sziszekbe, innen pedig hajón a Száva és Duna folyókon lefelé egész Belgrádig, esetleg még tovább is. Kevés halat a fiumei kikötõbõl is kiviszünk, még pedig a parti hajózás megszokott tengerelmi helyeire és dalmátiai kikötõkbe.

Szardellát, besózva vagy füstölve, keveset hozunk be, és még kevesebb ajokát; legtöbb érkezik Triesztbõl és kevés Bécsbõl. A forgalmat különben az utolsó négy évrõl a következõ számok mutatják:

	Behozatott		Kivitetett	
	mm.	frt	mm.	frt
1883-ban	703	— 49,914	123	— 9,242
1884-ben	1,343	— 61,789	80	— 4,002
1885-ben	1,113	— 44,502	181	— 7,980
1886-ban	1,258	— 62,164	301	— 16,106

Nagyobb a forgalmunk az *egyéb fõzhetõ halakból*, akár sózott, akár füstölt vagy szárított, de nem olajba rakott állapotban, még pedig úgy a tengeri valamint az édesvizi halakból. Az utóbbiakból, még pedig úgy besózott, mint szárított állapotban sokat hozunk be a romániai Predeál, Braila és Galatz városokból, leginkább Brassóba, valamint más helyekre is. *Tõkehalat* szintén sokat hozunk be, még pedig Triesztbõl és lazacot kisebb mennyiségben a gácsországi Uj-Szandeczból. A forgalmat az utolsó négy évrõl a következõ számok mutatják:

	Behozatott		Kivitetett	
	mm.	frt	mm.	frt
1883-ban	3,309	— 198,516	256	— 16,645
1884-ben	1,874	— 112,449	332	— 21,607
1885-ben	3,658	— 237,786	326	— 22,187
1886-ban	3,143	— 193,598	482	— 30,940

Súlyra ugyan nem, de értékre nézve az eddig felsoroltak közül a legnagyobb forgalmat azon tengeri halak mutatják, me-

lyek kisebb hordók vagy pléhlemez-szelenczékbe zárva, olajba rakva, fűszererzve és marinálva érkeznek hozzánk. Ezek a *szardínia*, *angolna*, *tinhal*, *anchovis*, *muszkák* vagy *pickled-heringek* és még más hasonlók.

A forgalmat ezekről a következő számok mutatják:

	Behozatott		Kivitetett	
	mm.	frt	mm.	frt
1883-ban	2,693	— 290,830	206	— 20,627
1884-ben	3,911	— 422,437	188	— 18,820
1885-ben	4,405	— 475,786	136	— 13,561
1886-ban	5,549	— 568,696	225	— 20,582

Triesztből, a tenger melléki Isolából, a hol a »Società generale francese, di Conserve alimentari« című társaságnak telepe van és Bécsből kapjuk a legtöbb szardíniát, angolnát, tinhalat s a többi olajba rakott és marinált halakat, valamint kisebb mennyiségeket ezekből, különösen a postán, kapunk még Hamburg, Altona és más helyeiről a Német birodalomnak; végre igen sok muszkát (oroszkat) és pickled-heringet kapunk azon az úton, mint a heringet, t. i. Zauchtelen keresztül, mely helyen egy oroszka-gyár van, továbbá Bécsből és még a gácsországi Tarnowból, a hol szintén oroszka-szardínia gyár (Russische-Sardinienfabrik) létezik.

Végre ide tartozik a *kaviár* (halikra) forgalmának kimutatása is, mely ugyan nem lényeges, de miután az áruforgalmi statistikánk külön mutatja ki, tehát mi is érdemesnek tartjuk a fölvetelre. Ez pedig az itt kimutatott utolsó négy évben a következő volt:

	Behozatott		Kivitetett	
	mm.	frt	mm.	frt
1883-ban	64	— 15,343	15	— 3,652
1884-ben	155	— 37,176	11	— 2,762
1885-ben	154	— 61,780	19	— 4,656
1886-ban	232	— 92,776	14	— 3,437

Az 1883-dik évben a postán beérkezett 5 klgrmos s ennél még kisebb csomagokról az adatok nem foglaltattak bent az áruforgalmi statistikában, a mi azonban 1884-re s a következő években már megtörtént.

A behozott kaviár legnagyobb részét Hamburg, Altona és Bécsből kapjuk, kevesebbet pedig a romániai Galatzból, noha a

mi orsovai kaviárunk első rendű áru, és mint ilyen fővárosunk legelsőbb fűszerkereskedéseiben kapható. Említést érdemel még azon körülmény, hogy Hamburgból üres kaviárhordókat hozunk Budapestre.

Az 1882. évi XVI. trvckzhez, az osztrák-magyar vámterület általános vámtariffájáról kiadott »Betűsoros vámlajstrom« XIV. főcsoportjában találjuk még a *kenyeret, a sagot*, és miután fordulnak elő eledelek, melyek a felvett csoportok egyikébe sem tartoznak, tehát ezek számára még egy új alcsoport nyitvatott, »külön meg nem nevezett eledelek« czíme alatt, a hová nemcsak ezek, de az ismeretlen vagy helytelenül bevallott eledelek is soroztatnak. Ezeknek a forgalma külön-külön s együtt is jelentéktelen, de miután már itt vannak, s ide soroztattak, tehát ezekkel is kell foglalkoznunk.

Az első alcsoport alatt nemcsak a tulajdonképeni *kenyeret* kell érteni, hanem ide soroztattak a *zsemle, a szarvacska, a hajós kétszer-sült*, s az izraeliták *husvétí kenyere* is. Forgalmunk mindegyikből van, sőt egyik-másikból aránylag elég jelentékeny, melyet együtt a következő számok mutatnak:

	Behozatott		Kivitetett	
	mm.	frt	mm.	frt
1883-ban	1,016	— 15,240	1,288	— 19,319
1884-ben	1,265	— 16,451	1,130	— 14,685
1885-ben	1,482	— 18,815	1,115	— 13,928
1886-ban	996	— 11,957	983	— 11,794

A behozatalt illetőleg meg kell jegyeznem, hogy kenyeret keveset hozunk be, s azt is többnyire csak a határforgalomban; hasonlóképen csekély a behozatalunk a hajós kétszersültből is, azonban nagyon sok husvétí páskát, vagy laskát (maceszt) hozunk be az izraeliták husvétí ünnepére. Az utóbbi behozatal legnagyobb része a morvaországi *Bisenzből* származik, mely ilyennel ellátja a monarchia tulnyomó részét, s így tehát Magyarországot is. Ennek oka az, hogy Bisenz városában több gépekkel jól berendezett nagy gyártelep létezik, melyek olcsóbban tudják a maceszt előállítani, és daczára a távolságnak, az itteni hasonló vállalatokkal sikeresen tudnak versenyezni. Ez a verseny egészen új, legfeljebb 5—6 éves, s eddig leginkább csak a

fővárosra szorult, de a legujabb időben kezd kiterjeszkedni az egész alföldre, s így ideje volna, hogy nálunk is, egy vagy több hasonló nagyobb vállalat foglalkozna a macesz készítéssel, hogy a verseny e nemét hazánkból kiszorítsa. Kisebb mennyiségű maceszt még hozunk be a sziléziai Teschen, az alsó ausztriai Meidling s a szintén morvaországi Eywanowitzból. — Kevés kenyeret és kétszersültet hozunk be a tengeren Fiuméba, valamint Grahamkenyeret Grätz és Bécs városokból. Az 1887. évi XXV. tcz. az 1882. évi vámtarifa módosításáról a kenyér és hajós-kétszersült vámját 1 frt 50 krról 3 frt 75 krra emeli, azonban meghagyja továbbra is mindkettő vámmentes behozatalát a szerződéses államokból. Az osztrák-magyar vámterületre az 1885-ik évben behozott 49,868 métermázsa hajós-kétszersültből 896,922 forint értékben, csak 39 métermázsa hozatott be az 1 frt 50 kros vám mellett, a többi pedig mind vámmentesen, tulnyomó részben a Német birodalomból; és pedig behozatott Szászországból 35,183, Délnémetországból 5,870 és Poroszországból 2,122 métermázsa, továbbá Trieszten át 1,649, Fiume s a többi kikötőkön át 3,424, a Svajczból 1,239 métermázsa stb. Ezen nagymennyiségű hajós-kétszersült behozatala után itélve, az ipar ezen ága még Ausztriában is elég fejletlen.

A fönt látható számokból kitűnik azonban az is, hogy mi kenyeret, zsemlét és szarvacskát ki is viszünk, még pedig túlnyomólag Ausztriába, azaz Bécsbe s a nyugoti határunkhoz közel fekvő egyéb helyekre is, még pedig szintén hazánk nyugoti részeiből. — Hasonlóképen kiviszünk kevés kenyeret a tőlünk délre és keletre eső országokba, u. m. Bosznia-Hercegovinába, Szerbiába és Romániába, végre pedig kiviszünk kevés hajós kétszersültet Fiuméból a tengeren a parti hajózás megszokott helyeire.

A *sago*, egy a rizshez hasonló, igen tápláló eledelnem, eddig nálunk még nem igen tudott terjeszkedni, és főkép a levesbe szokott befőzetni. A csekély forgalom az utolsó négy évben a következő volt:

	Behozatal		Kivitel	
	mm.	frt	mm.	frt
1883-ban	54	— 2,424	36	— 1,010
1884-ben	55	— 2,488	19	— 539
1885-ben	73	— 2,263	22	— 624
1886-ban	100	— 3,456	24	— 686

A sago, meleg égövi termény, melyet leginkább a Német birodalom közvetítésével kapunk, csekély behozatala évről-évre emelkedik, míg a kivitele tőlünk, mely leginkább Románia, Szerbia s a Balkánfélsziget többi államaiba történik, inkább változatos hullámzást mutat.

Végre a *külön meg nem nevezett eledelek* csoportjában, mely 1885-ben vétetett fel először, ezen évre a behozatalban 89 métermázsa mutattatott ki 8,949 forint értékben, és a kivitelben 72 métermázsa 7,235 forint értékben, 1886-ra pedig a behozatalban 247 métermázsa 24,722 forint értékben s a kivitel 49 métermázsa 4,901 frt értékben. E csoport szintén szép összeget képvisel, azonban inkább apróbb ajándékokat eledelekből foglal magában és kevésbé kereskedelmi cizikeket, s az évnek csak bizonyos részeiben mutat élénkebb forgalmat. Ide lettek sorozva azon apróbb küldemények sültekből és kalácsféléből, melyeket a szülők vagy rokonok távollevő családtagjaiknak vagy barátjaiknak szoktak küldeni, a nagyobb ünnepek vagy egyéb különös alkalmakkal, leginkább tanulóknak vagy a külföldön elhelyezett ezredeknél levő fiaiknak. Ezeknek úgy a behozatala, valamint a kivitele sokfelől és sokfelé történik, a mint azt a viszonyok éppen magokkal hozzák.

Végére értünk e dolgozatnak, és ha az itt elnondottakra rövid visszapillantást vetünk, azt találjuk, hogy az eledeliparban csupán *háromféle cikkünk van*, melyek a gyártás magas fokán állanak, a melyekben verseny- és kivitelképesek vagyunk, s a melyekből nemcsak a belföldi szükségletet bírjuk fedezni, hanem nevezetes mennyiségeket ki is tudunk szállítani a külföldre; ezek a nyers tésztaneműek, a szalámi s a liptói túró. — *Hiányt szenved az ország* az elkészített húsfélékben, mint a sonka, kolbász s a füstölt húsfélékből, továbbá a sajtban, kávépótlókban, cukroságokban, csokoládéban, finom süteményekben és szelenczés eledelekben; *egészen a külföldre vagyunk pedig utalva* a sózott, füstölt, szárított, olajba rakott és marinált halfélékben, mint heringek, szardellák, tökehal, szardinia, angolna, tinhal, muszkák, pickled-heringek, anchovis stb. és részben a kaviárra is.

Sonka és füstölt húsfélékre a mi zsirsértésünk nem alkalmas ugyan, de erre való lenne a felső-magyarországi sertés, melynek

húsa nincs úgy átszöve a zsírostoktól, s ennél fogva jobban és könnyebben eltartható. A *kolbászkákat*, melyek többnyire marhahúsból készülnek, kevés sertéshús keverékkel, ugyan nálunk is készítik, de nem elegendő mennyiségben és nem oly jó minőségben, mint a külföld némely helyein, s így nem csoda, ha a külföld sokféle különlegességeiből sokat is behozunk. A *sajtkészítés* megindult már nálunk is, csak hogy gazdáink most küzködnek még csak a kezdet nehézségeivel. Néhány gőzerőhajtásra berendezett *kávépótló gyárunk* nekünk is van már, valamint több kisebb is, de ezek csak lassan tudnak tért hódítani, szemben azon jó minőségű külföldi kávépótlóval, mely uralja a piacot, s a mely nálunk is az egész országban el van terjedve. *Czukrosságokat* készítünk mi is, de ebben oly nagy a verseny bécsi, cseh- és morvaországi, sziléziai, stayer, karinthiai stb. hasonló készítményekkel, hogy a mieink alig tudnak felvergődni. A *szelenczés eledelek* közül egynehánynak a gyártását már nálunk is megkezdték, de ezek legnagyobb részéért még ma a külföldre vagyunk utalva, ugyancsak a *csokoládéra* is, noha e téren is van már nevezetes kezdeményezésünk.

Pedig sok másként lehetne nálunk is, ha megvolna erre a kellő akarat és kitartás. Közgazdaságunk emelkedése nem egy tényezőtől függ, befolyása van arra soknak és sokfélének, melyeknek helyes arányától s összeműködésétől függ általános jólétünk. Láttunk és látunk most is számtalan kezdeményezést az ipar terén, a kellő úton és helyen, melyek azonban önmagukban elégtelenek és nem tudnak fejlődni s emelkedni, ha egy másik hatalmas tényező, a kereskedelem, nem osztja meg velük a küzdelmet a létért. A magyar kereskedőkhöz fordulunk tehát, kiknek nem kevésbé áll érdekében a magyar ipar keletkezése és erősbulése, mint azoknak, a kik életüknek, képességeiknek és tőkéjüknek talán nagy részét áldozák ez országban valamely iparág meghonosítására. Nem kívánunk tőlük nagy áldozatokat, nagyobb talán, mint a milyet elviselni tudnának, csupán annyit, hogy részesítsék a magyar kezdő ipart, ha az életrevaló, oly figyelemben, mint a legjobb külföldi hasonló ipari cikkeket. Megengedjük mi azt, hogy az nem csekélység a mit mi tőlük kívánunk, de fölér ez azon szolgáltatással, melyet ez által hazájoknak tesznek. Ne hivatkozzanak a

nehézségekre a fogyasztó közönséggel szemben, mert a nagy közönség sok esetben egészen egykedvűen veszi a vásárolt cikk származási helyét, sőt ha a kereskedő annak magyar származására hivatkozna, talán kész lesz a vevő az áru sok gyöngéjét elnézni.

Igaz ugyan, hogy vannak ez országban nem magyar kereskedők is, a kik nem így gondolkoznak, de ezekhez mi nem fordulunk. Ilyenek p. o. azok, a kik minket politikai ellenségüknek vagy elnyomóiknak tekintenek, s a kik aztán csak azért sem vásárolnak magyar készítményeket. Vannak továbbá olyanok is, kiket a megszokottság és a közelség Bécshez vonzanak, ezekhez is hiába zeng szózatunk. Bécs már sokat ellódított tőlünk, de mi azt lassanként vissza tudtuk hódítani, talán majd idővel sikerülni fog a bécsi kereskedelemről, mely kiterjed most egész Nyugat- és Felső-Magyarországra, ezeket is visszahódítani.

Annál inkább szólunk azonban a többiekhez s főképp hazánk fővárosa kereskedőihöz! Legyenek ők hívek hozzánk, pártolják ők a magyar, de főleg a kezdő magyar ipart, hogy megszűnjön a panasz a csekély pártolás, sőt a mellőzés miatt. Nem valami nagy dolgot követelünk mi, és nem is kivihetetlen. Marad még az üzletekben elég idegen származású áru, főleg élelípári cikk. Mert ha most széjjel tekintünk egy oly kereskedő boltjában, a ki élelípári cikkeket árúsít, és nézzük annak kirakatait, úgy is nagyon kevés hazai cikket találunk ottan, tehát csak kevés magyar áru pártolásáról lehet szó egy-egy üzletben.

Jól tudjuk mi azt is, hogy a kereskedelem nem indul érzelmek után, nála a cselekvés főrugója a haszon, a mely élteteti és neveli. De haszon van a hazai cikkeknek is, ha talán kezdetben nem is oly nagy, de az is bekövetkezik, mihelyt az erre hivatott többi tényező is közreműködik.

P o z s o n y.

Felolvasta a M. T. A. nemzetgazdasági és statisztikai bizottságában 1887.
évi ápril hó 5-én

dr. Pisztóry Mór.

II.

Pozsonyváros közegészségügyi és közművelődési állapota.

Pozsonyváros közgazdasági állapotát s statisztikai adatok egész sorával igyekeztem ugyan megvilágítani, de bármennyire szaporítanám is azon adatok és számműveletek sorát, melyek a vagyoni állapotról vonatkoznak, a legbecsesebb emberi vagyonról, az *egészségről és az életről* még sem fognak adni fölvilágosítást, pedig jól mondja Engel, hogy »mennél több az élet, annál nagyobb a gazdagság, mennél több a kioltott élet, annál nagyobb a szegénység, aki életet dul szét, az nyomort teremtet».

Épen Pozsonyvárosában mondotta ki Magyarországnak érdemeiben oly gazdag vallás- és oktatásügy minisztere, *Trefort Ágost* azt a nagy szót, hogy minden nemzet fölvirágzásához három tényező szükséges: »*egészség, tudomány és vagyon!*« Egyik szüli a másikat és egymással úgy összeforrnak, hogy egymástól elválasztva nem is képzelhetők.

Ép azért egészen természetesnek találom, hogy ezen nagytekintélyű bizottság, akkor, mikor az ország egyes részeinek közgazdasági állapotáról kér fölvilágosítást, betekinteni kíván »azon konkrét okokba, melyek az e téren észlelhető jelenségeket előidézik.« Ezen föladat megoldását megkönnyíti egy nevezetes esemény, mely annak idején az egész országban nagy figyelmet keltett, csak az sajnos, hogy utánzásra nem talált.

Trefort Ágost három év előtt Pozsonyváros I. választókerületének képviselőjévé választatván, első gondját új választókerülete egészségi állapotának alapos megismerése képezte. Hazánk egyik legjelesebb szakemberét, dr. *Rózsahegyi Aladárt*, küldte Pozsonyba, hogy a város egészségi állapotát tanulmányozza. A város kedvezőtlen egészségi állapota, helyesebben mondva, annak nagy halálozása a város lakossága előtt nem volt ismeretlen.

Egy fiatal pozsonyi orvos, dr. Bugél, már 1881-ben egy sok port vert röpiratban hívta föl Pozsony egészségi állapotára a polgárság figyelmét. Sokat vitatkoztak akkor afölött, vajjon csakugyan oly nagy-e Pozsony halandósága, mint a statisztikusok számítják? — Azután maradt minden a réginél! A többség legkényelmesebbnek találta számoknak egész egyszerűen hitelt nem adni.

Rózsahegyi Aladár az 1884. év őszén közel három hónapon át a legnagyobb lelkiismeretességgel tanulmányozta a város közegészségügyi állapotát és következő eredményre jutott: 1. Pozsonyváros halálozása csakugyan nagy, 2. a halálozások tetemesen meghaladják a születéseket, 3. azon csekély, mindössze 3.15^0_0 szaporodás, mennyivel Pozsony lakossága 1869-től 1880-ig szaporodott, tulnyomólag a nem pozsonyi származásuak telepedésének eredménye. 1869-ben a helybeliek a lakosságnak 76.4^0_0 -kát, 1880-ban már csak 57.8^0_0 -kát tették, az idegen elem tehát a lakosság 42.2^0_0 -kát teszi, ennél nagyobb százalék csak a fővárosban található.

Rózsahegyi észleletei az 1875—1882 terjedő hét évet ölelik föl, én ennél sokkal nagyobb körre terjesztém ki megfigyeléseimet, azok eredményét a 11. számú *A. B.* és *C.* alatti tabellában és két grafikai rajzban mutatom be.

A 11. sz. tabella az évi születések és halálozások arányát 1875—1886-ig, továbbá a törvénytelen születések számát és százalékát, a kórházban elhunytak számát, a tüdőkörok által okozott halálozások számát és százalékát, végre a nem és kor szerinti és a tüdőkörok által okozott halálozás 10 évi átlagát mutatja.

Ezen tabella adatai szerint 1875—1884-ig átlag 1687 születés és 1862 haláleset fordult elő Pozsonyban, tehát a halálesetek a születéseket átlag évenként 175-tel, 1885 és 86-ban pedig összesen 236-tal multák fölül, vagyis 12 év alatt kétezer emberrel több halt meg, mint született.

Az első grafikai tabella fehér és fekete oszlopokkal a születés és halálozás 30 évi ingadozását tünteti föl. A halált jelentő fekete oszlopok ezen rajzban mindig erősebben emelkednek a születést jelentő fehér oszlopok fölé és ez főleg az 1865. évtől kezdve, — a mikor az országos kórház teljes működését kezdette meg, — konstatálható.

A születések az egész 30 évi idő alatt a halálozásokat nem

is egészen 300-zal mulják felül még akkor is, ha a kórházakban meghalt vidéki betegeket levonjuk, ennélkül pedig *az egész 30 év átlaga szerint 1000 lakóra 35.₃ születés és 38.₉ halálozás esik.*

A második grafikai tabella fekete oszlopai a hagymáz, dyph-teritis-, vörheny-, kanyaró- és himlőben elhaltak számát mutatja 1875—1886-ig.

Mindezen adatok alapján, melyek tekintélyes észlelési időre terjednek, Pozsonyváros lakosságának nagy halálozása és csekély születési aránya konstátálva van és így csak még *azon okok-ról* kell említést tenni, melyek ezen állapotot előidézik.

A nagy halálozás egyik oka a *nagy gyermekhalálozás*. 1875—1886-ig átlag az újonnan született gyermekek 47.₆₅⁰/₁₀₀-ka meghalt, mielőtt az 5-ik évét betölté. A 10 éven át évenként átlag meghaltak közül pedig a 11. sz. tabella tanúsága szerint a finemnél 45.₂⁰/₁₀₀, a nőnemnél 43.₅⁰/₁₀₀ esik az öt éven aluli korra. De a gyermekhalálozást még sem tekinthetjük a nagy halálozási arány főokának, mert hazánkban a gyermekhalálozás átlaga még nagyobb, mint Pozsonyban, az összes halálozás aránya azonban kisebb. A rendezett tanácsu városokban a gyermekhalálozás 51⁰/₁₀₀-ot, a 24 önálló törvényhatósági joggal bíró városokban pedig 52⁰/₁₀₀ tesz.

Pozsony halálozásának *két főokát* a tüdőkörok által okozott nagy számú halálozásban és a városnak a járvány-betegségek iránti abszolút fogékonyságában kell keresnünk.

A *tüdőkór* azon négy neme, t. i. a tüdőgümőkór, tüdőlob, hörglob és mellhártyalob, — melyeknek halálozási arányát a 11. sz. tabella feltünteti, 10 év alatt átlag a meghaltak 25⁰/₁₀₀-kát, 1885-ben pedig 31.₇⁰/₁₀₀ és 1886-ban 31⁰/₁₀₀-kát tette. Ezen körok együtt még Budapesten is csak 23⁰/₁₀₀-kát teszik az összes halandóságnak. Azon 25 nagyobb európai város közül pedig, melyeknek ezen betegség által okozott halálozását *Kőrösi* a főváros halandóságáról irt nagyérdekű művében felsorolja, csak Krakkó és Lemberg mutatnak magasabb tüdőkór-halálozást.

A mi továbbá Pozsonynak a *járványokra való nagy hajlandóságát* illeti — az már az első grafikai tabellán az 1873. évi cholera által okozott nagy halálozásból kitűnik, de még inkább bizonyítja ezt a 2. grafikai tabella fekete oszlopai, melyek szerint 1881-ben a himlőhalálozás egymaga az összes halálozásnak

7,1⁰/₁₀-kát tette, az ott kimutatott öt járványbetegség együttvéve pedig 10 év átlagos halálozásának szintén 7⁰/₁₀-kát képezi.

Rózsahegyi a magas gyermekhalálozás okát főleg a törvénytelen gyermekek nagy számában és abban kereste, hogy a meghalt gyermekek 13—15⁰/₁₀-ka nem részesül orvosi segélyben. A törvénytelen gyermekek száma Pozsonyban a 11. sz. tabella tanúsága szerint a születéseknek 22,5⁰/₁₀-kát teszi és azoknak halálozása az öt éven alóli korban (54⁰/₁₀) csakugyan 7—8⁰/₁₀-kal nagyobb, mint a törvénytelen gyermekek halálozása.

A tüdőkörok és járványok által okozott nagyobb halandóságot Rózsahegyi főleg a nagymérvű talajfertőzésnek, melyre nézve igen részletes és beható tanulmányokat tett, — tulajdonítja. Sajnos, hogy ez irányban tett tanulmányai eddig nyilvánosságra nem hozattak.

Pozsonyváros talajának rothadó organikus anyagok általi nagymérvben megfertőztetett voltát nem vonom kétségbe, de főleg a tüdőkörok által okozott nagy halálozás megmagyarázására két körülményt kívánok még fölemlíteni, melyekre Rózsahegyi nem terjeszté ki figyelmét és melyek legalább részben ezen kór elterjedt voltának oly magyarázatát adják, mely a kies fekvésű és üde léggel bíró Pozsonynak kevésbbé szól hátrányára, mint az általa konstataált talajfertőzés. Ez az országos kórház befolyása a halálozásra és — Pozsonyváros »*pansiopolis*« jellege.

A kórházak, főleg az országos kórház, a vidékről hozott betegeket is fölveszik és ezek halálozása a kórházi halálozásnak közel $\frac{1}{3}$ -dát teszi. A kórházi halálozás pedig az összes halálozásnak 28⁰/₁₀-kát; úgy, hogy a grafikai tabellán kimutatott 30 év halálozása ezer után 4-el kisebb lesz, vagyis ezer után 35, ha vidékről betegen hozott kórházi halottakat levonjuk. A tüdőkörok által okozott kórházi halálozás azonban, az e nemű halálozásnak csak 10—12⁰/₁₀-kát teszi. Ezen kór nagy elterjedésének tulajdonképeni okát tehát mégis a város *pansiopolis* jellegében kell keresnünk. Pozsonyban ugyanis 800 család nyugdíjból él, ezenfelül nagy számmal keresik föl a várost a magánzók, a kik mind *csak öreg napjaikra jönnek Pozsonyba*, és már néhány évi itt lakás után szaporítják a halottak számát.

Mennyire módosító befolyást gyakorol ezen körülmény a város összes egészségügyi viszonyaira, eléggé mutatja azon tény,

hogy egész Magyarországon *schol sincsenek a 70 évnél öreg emberek oly nagy számmal, mint az egészségügy tekintetében oly rossz hirben álló városban.* Ezek száma Budapesten a lakosságnak csak 1.5^o/_o-kát, a 25 municipalis városban átlag 2°/_o-kát, az egész országban 1.8^o/_o-kát, ellenben Pozsonyban 3°/_o-kát teszik! — Ezen körülmény adja főleg magyarázatát Pozsony csekélyebb születési arányának és nagyobb halálozási tulsúlyának.

Annak igazolására továbbá, hogy mily különbözők azon okok, melyek még egy és ugyanazon város határán belül is a halálózásra befolyanak, szolgáljanak a következő adatok, melyeket a pozsonyi statisztikai hivatal derék vezetője, *Kosztolányi Alajos*, 1885 óta oly módon állít össze, hogy a Pozsonyban lakott kórházi halottakat azon városrészhez adja, melyből betegen a kórházba vitettek, a többi kórházi halottakat pedig elhagyja. Eszerint *1000 lakó után* :

		1 8 8 5.		1 8 8 6.	
	Lakószám	Született	Meghalt	Született	Meghalt
1. Az ó-városban	8300	15.4	18.7	20.1	20.7
2. Nándorvárosban	10000	47.5	32.5	46.3	33.0
3. F. Józsefvárosban	8100	20.3	27.1	23.4	28.5
4. Terézvárosban	9500	40.7	44.2	43.4	46.8
5. Ujvárosban	12100	42.9	39.6	46.2	40.3

A mi az *egészségügyi állapot javítására czélzó törekvéseket illeti*, ugy e téren az első és legnehezebb lépés Trefort miniszter ur fönnemlített jóakaratu intézkedése által eszközöltetett, mert ez törte meg az egészségügyi állapotok minden javításának legkonokabb ellenségét, — az indolenciát! Pozsonyváros összes egészségügyi reformjai ezen idő óta valósultak meg. Ilyenek: két egészségügyi rendőri, illetőleg szolgai állomásnak szervezése (Sanitäts-Diener) és a főorvosi hivatal rendelkezésére bocsajtása, két kerületi orvosi állomás fölállítása, a csatornák cementirozása és czélszerűbb építése és a *vízvezeték életbeléptetése.*

A vízvezetéki intézmény meghonosítása még csaknem mindenütt az egészségi állapot javulását eredményezte, annak jó hatása tehát Pozsonyban annál kevésbbé fog elmaradni, mert épen róla konstataulta Rózsahegyi, hogy talaja annyira inficiálva van, mint egyetlen városé sem, melyről adatai vannak, ez a talajfertőzés pedig a kutak vizének megrontása által lesz a hagy-

máz és egyéb rokon betegségek szülőanyjává, ez ellen tehát a vízvezeték biztos óvszert fog képezni.

A vízvezeték vize egy Pozsony fölött fekvő Dunaszigeten ásott kutból fakad, mely naponta 6000 m³ tiszta, egészséges és üde vizet képes szolgáltatni, melynek hőfoka egy egész év megfigyelései alapján 8₅—11₄ C° között ingadozott.

A vízvezeték eddig 1033 épületbe, 18,000 lakrészszel van bevezetve és az egy napi vízfogyasztás télen 800, nyáron 1200 m³ volt az első esztendőben. A vízvezeték napról napra terjed és csak az kár, hogy nem a város maga állította azt föl és hogy az egy helyiség után fizetendő 1 frt 50 kr. alapidjon felül, a túlfogyasztásért még külön 15 kr. fizetendő 1 m³ után, ami már a vízmérczék czélszerűtlensége miatt is sok surlódásra szolgáltat okot a vállalat létesítői és a lakosság között.

Azon tényezők sorában, melyek az egészségügyi állapot javítására szolgálnak, még különös említést érdemelnek azon intézmények, melyek a *szegénység nyomorának enyhítésére szolgálnak*. E téren Pozsony valóban oly tevékenységet fejt ki, mely messze túlhaladja azon mértéket, melyet egy 48,000 lakóval bíró városnál keresni jogunk van. Pozsonyban egész sora van a legkülönbözőbb jótékony intézeteknek, melyek a legszegényebb néposztályok helyzetének javítására, az inség és nyomor enyhítésére szolgálnak. E téren a társadalom maga többet tesz, mint tőle várni és kívánni lehet. Az e célra szolgáló egyletek többnyire kedvező anyagi helyzetnek örvendenek és kitűnő kezelés által tűnnek ki.

A *pozsonyi jótékony nőegylet*, melynek alapítása az óvodák alapítónőjének Brunswick Teréz grófnénak nevéhez fűződik, évenként 6—7000 forintot költ bölcsődék, kisdédóvók és egy gyermekkórház föntartására. Alaptőkéje 127,000 frt.

A *népkonyha* 10 év óta áll fönn, költségeit fedezi és egy éven át 1 $\frac{1}{2}$ millió adag egészséges és izletes ételt nyújt rendkívül csekély összegekért a szegény osztálynak. Szervezete oly mintaszerű, hogy más városokból már gyakran eljöttek annak megtekintésére és tanulmányozására.

A *katholikus polgári ápolda* már 1397 óta áll fönn, jelenleg külön nagy épülettel, melyben 40 áponcz lakik és 200.000 frt alaptőkével bír. Évi kiadásai 12,000 frtot tesznek.

A »*Humanitas*« évenként 6—700 frtot költ szegény iskolába járó gyermekek fölruházására; a *Stefania fhnéről* nevezett árvaház új épületével 60 gyermek számára van berendezve; a *Szt. Istrán*-bölcsőde a legszegényebb külvárosban 90 gyermek gondozását és ellátását vállalja magára reggeltől estig.

Ide sorolandók még az iskolai segélyegyletek, a betegsegélyező, temetkezési és más jótékonyági egyesületek. Összesen 24 különböző jótékonyági egylettől sikerült az évi segély összegekről és azok alaptőkéjéről adatokat szerezni.

Mindezek együtt 700,000 forintot meghaladó tőke fölött rendelkeznek és 60—65,000 forintot fordítanak különböző jótékony célokra.

Ezenfelül a káptalan is kezel többrendű jótékonyági és szegénységélyezési alapokat, melyeknek évi jövedelme 2000 frt és mely pozsonyi szegények segélyezésére fordíttatik. Hasonló célra szolgálnak az itteni ágostai evangélika egyház többrendű alapítványai, melyek 1867—1886-ig 305,000-ról 595,000-re szaporodtak; ezenfelül az izraeliták 25 különböző jótékonyági egylettel bírnak, melyek együtt 2000 tagot számlálnak, de melyeknek anyagi viszonyairól tudomást szerezni nem sikerült.

Végre maga a városi hatóság, a Stefania-árvaház főnnemlített (159,945 frtnyi) alaptőkéjével együtt, az 1886. évi zárszámadások kimutatása szerint 1.121,727 frtot kezel, mint alapítványi tőkét, holott 1867-ben ezen alapok még csak 416,500 frtot tevének.

Azon évi összeget tehát, melylyel a társadalom adózik a szegényügynek, a városnál levő alapok jövedelme egy részének — hozzászámításával és a 12. sz. tabella kimutatása szerint évenként közel 60,000 frtra rugó szegényügyi kiadások *nélkül*, bátran tehetjük 100,000 frtra. Pozsonyvárosának a szegényügy terén kifejtett tevékenységét 1877—1886-ig, a 12. sz. a. idemellékelt, a városi szegényügy vezetője (Schindler) által nagy gonddal összeállított érdekes adatok mutatják.

A szegények segélyére szolgáló másfél milliót meghaladó összegekben nincs számítva a pozsonyi *kórházak évi kiadása*, mely szintén igen jelentékeny, miután az 1864. október havában megnyílt országos kórház egymaga 400 ágyra van berendezve, évi betegforgalma 4000-re tehető, évi kiadásai pedig 50—60,000 frtot

tesznek. Ezenfelül van még Pozsonyban 3, többnyire jelentékenyebb kegyes alapítványokkal bíró magánkórház és egy katonai kórház, összesen 400 ágygyal és így mindössze 800 beteg részesülhet Pozsonyban kórházi ápolásban.

Ezzel egyuttal eljutottam volna föladatomb végső céljához: *a nemzetiségi és művelődési állapotok ismertetéséhez*. A nemzetiségi állapotok ismertetése nem sokból áll. Hiteles adatokat arra nézve, hogy az egyes nemzetiségek milyen arányban voltak Pozsonyban az 1880. évi népszámlálás előtt képviselve, szerezni nem tudtam és így legfeljebb azt említhetem föl, hogy Pozsonyváros lakosságából anyanyelv szerint jut:

a németekre ..	30,440 lakó	=	63 ⁰ / ₁₀₀
a magyarokra .	7,270 »	=	15 ⁰ / ₁₀₀
a tótokra	6,273 »	=	13 ⁰ / ₁₀₀

Anyanyelvén kívül magyarul beszél 6899 ember, tehát összesen a lakosság 28⁰/₁₀₀ beszél Pozsonyban magyarul. Pozsonyváros magyarosodása a legszorosabban összefügg ma már a város közművelődési állapotával, a mi bizonyára a legörvendetesebb jelenség.

Pozsony és Soprony az ország két legműveltebb városa. Sopronyban a finemű lakosság 90.⁰/₁₀₀-ka, a nőnemű lakosság 83⁰/₁₀₀-ka, Pozsonyban 90 és 73⁰/₁₀₀-ka, Budapesten 89.₂ és 70.₈⁰/₁₀₀-ka tud írni és olvasni.

Az elemi oktatásra nagy gond fordítottatik. A statisztikai hivatal a legnagyobb pontossággal gyűjti össze a tanköteles gyermekekre vonatkozó adatokat. Azok száma házról házra eszközölt összeírások által derítettetik ki és az iskolától való elvonás esetén a szülők megbírságoltatnak. A 6—12 éves tankötelesek száma a múlt évben 2515 fiu és 2337 leány, a fiuk közül csak 30 nem járt iskolába, 8 törvényes mentséggel birt és 22 megbírságoltatott. A leányoknál pedig csak öt nem tudott törvényes okot fölhozni és mind az ötnek szülei meg is bírságoltattak.

Az elemi tanítás Pozsonyban egészen a felekezetek és nyilvánossági joggal fölruházott magánintézetekre van bízva, de hogy a felekezetek ebbeli kötelességüknek mily lelkiismeretesen felelnek meg, azt legjobban a következő összehasonlító tabella bizonyítja:

a) A k a t h o l i k u s n é p i s k o l á b a v o l t :

	1867.	1885.	növekedés %-ban
tanterem	21	36	71.5%
tanító és hitoktató	35	62	72.4 »
tanuló	2582	3522	36.4 »
ismétlő iskolában	557	787	41.1 »
egy tanítóra tanuló	89	70	—

b) A z á g o s t a i e v a n g e l i k u s o k n á l :

osztályok	12	18	50 %
tanerők	9	13	44.4 »
tanuló	700	787	12.4 »
egy tanítóra tanuló	78	61	—

A növekedés főleg a leánygyermekeknél nagy és a katolikusoknál 50%-ot tesz.

A katolikus iskolákat a katolikus vallásu városi bizottsági tagok kezelik, mint autonóm kegyuri hatóság. A költségek a katolikusokra kivetett pótdóból fedeztetnek és mily nagy a katolikus polgárság áldozatkészsége, azt legjobban bizonyítja azon körülmény, hogy iskolaépületek emelésére 1867 óta nem kevesebb, mint 136,000 frt fordított. Ugyanezen idő alatt az evangélikusok is emeltek az elemi oktatás számára egy nagy és diszes kétemeletes épületet. A népoktatásnak ezen nagy haladása annál öröndetesebb, mert vele együtt Pozsony magyarsága is folyton terjed. Az iskolák többnyire vegyes nyelvűek és a 3-dik osztálytól kezdve a tárgyak fele már magyar nyelven tanulandó. A haladás, melyet a magyar nyelvben tesznek, a legtöbb osztályban meglepőnek mondható.

Pozsonyvárosában a tanügy általában igen magas fokon áll. Van két főgymnáziuma, egy főreáltanodája és egy kereskedelmi akadémiaja, kir. jog és bölcsészeti és evang. theologiai akadémiaja, melyeket összesen *ezernél több* tanuló látogat évente. Tanár és tanító volt az 1880. népszámlálás szerint összesen 148.

Ezeket csak a művelődési állapot jellemzésére említem föl, mert az oktatásügy állapotáról Pozsonyra nézve ép úgy, mint az ország minden egyéb lakóhelyére nézve, kimerítő és részletes fölvilágosítást nyújt a vallás- és oktatásügyi miniszternek évenként a parlament elé terjesztett nagybecsű jelentése.

A tanügy fejlődésének magas színvonalával jár karöltve

Pozsony szellemi élete, mely annyira mint itt, a fővárost kivéve, sehol kifejlődve nincs.

A *Toldy-kör*, a magyar kör és pozsonyi közművelődési egyesület a szellemi társaséletnek mindmégannyi központjai. E három egyeslet együtt 8500 frtot fordít évenként céljai elérésére és alapítókjuk összesen 10,000 frtra rug.

De Pozsonyban nemcsak ily általánosabb irányu művelődési egyesületekkel találkozunk, melyek közé még különösen az 50 év óta fönnálló »casino«-egyesület sorozandó, hanem szorosabb értelemben vett tudományos irányu szakegyletekkel is, minők a 30 év óta fönnálló 100 taggal bíró természettudományi és orvosegyesület, mely egy igen értékes természettudományi gyűjteménynyel bír és a régészet-történeti egyesület, mely 105 tagot számlál és a 4152 tárgyat magában foglaló városi muzeum gondozását vállalta magára. Mindakét egyesület tagjai számára fölolvasásokat rendez, a Toldy-kör ellenben a nagy közönség számára szokott télen át minden vasárnapon ismeretterjesztő felolvasásokat rendezni, melyeket nagyszámu diszes hölgy és férfiközönség látogat, egy-egy felolvasás hallgatósága átlag 100—150-re tehető. Említést érdemel még a pozsonyi kir. Akadémia jogászhallgatóinak társasköre, mely tagjai számára hetenként rendez fölolvasásokat és a 42 tagot számláló sz. Istvánról czimzett olvasó-egyesület.

Végre Pozsony lakosságának meleg érdeklődését a *művészet* iránt egy egész sora a virágzó egyesületeknek bizonyítja, ilyenek: 1. a templomi zene-egylet, mely 1833 óta áll fönn 390 fizető taggal; 2. a pozsonyi dalárda 190 taggal; 3. a pozsonyi dalegylet 156 taggal; 4. a szedők dalárdája; 5. a magyar dalkör és 6. a czitera-club. Mindezek együtt 3400—3500 frt évi bevétellel rendelkeznek és időnként nyilvános előadásokat rendeznek.

A művészet és jó izlés szolgálatában állanak továbbá a pozsonyvárosi szépítő-egyesület, mely fönnállása óta 32,000 frtot fordított a város szépítésére; a pozsonyi hires székesegyház restaurációjára 1863-ban alakult egyesület, mely fönnállása óta részint tagdíjakból, részint a vallásalapból és más nagyobb közadakozásokból, 218,500 forintot fordított Magyarország egyik legszebb gót templomának stílszerű helyreállítására; — végre a Frigyes főherczeg védelme alatt álló képzőművészeti társulat,

mely eddig három kiállítást rendezett és 30 képet vásárolt és sorolt ki.

Mindez, úgy vélem, eléggé mutatja, hogy Pozsonynak nem csak magas fejlettségű ipara és szilárd alapon nyugvó kereskedelme van, hanem egyuttal oly eleven szellemi élete, melynek párját a fővároson kívül más városban hiába keresnők, úgy hogy mindezeket összefoglalva, joggal nevezhetjük Pozsonyt *az ország második városának*, habár a lakosság számát illetőleg csak az ötödik helyen áll. Ezen körülmény szolgáljon egyuttal mentősegemre, ha előadásomban az egész Pozsonymegye állapota helyett, kizárólag csak Pozsonyvárosának ismertetésére szorítkoztam.

Ha azt akarjuk, hogy földmivelésünk intenzivebb legyen, hogy földünk termékei számára a biztos piacokat, melyeket a külföld sorra elzár előlünk, idehaza teremtsük meg: akkor sokkal nagyobb figyelmet és gondot kell fordítanunk a nagyobb vidéki városok fejlesztésére, mint eddig, akkor azokat mindmennyi központokká kell tenni az egész környék számára és ezzel el fogjuk érni azt a kettős célt, hogy megizmosodik egyrészt az iparos osztály, másrészt pedig biztos piacok nyílnak meg a mezőgazdák előtt. De a városok anyagi érdekeinek nagyobb mérvű fölkarolása, nemcsak a közjólét és adóképeség emeléséhez, hanem *egyuttal egy magyar középosztály megteremtéséhez fog vezetni*, mert ma már Magyarországon a kultura haladása egyértelmű a magyar nemzetiség gyarapodásával és megizmosodásával. Ami az ország többi városaiban tapasztaltatott, hogy t. i. az újabb generáció mindig magyarabb lesz az előbbinél, az Pozsonyban is áll.

De ha egy polgári osztályt akarunk teremteni, mely anyagi lételét az ipar és kereskedelemre alapítsa és mely e mellett magyar is legyen, akkor nem elég minden törekvéseinket arra irányozni, hogy egy szegény országnak egyetlen egy nagy és virágzó városa legyen, hanem meg kell nyitni a jelentékenyebb vidéki városok számára is azon források egy részét, melyeket az állam ma még kiválóan a főváros számára tart fenn és melyeknek tulságos központosítása egyrészt tultengést, másrészt pedig sorvadást fog eredményezni.

Ezzel nem akarok kárhóztató ítéletet mondani afölött, ami

eddig a főváros érdekében történt, de elérkezett ideje annak, hogy a nemzet összes anyagi és szellemi erőit ne akarjuk továbbra is egyetlen egy helyen összepontosítva intenzív irányban növelni és ezáltal azokat oly szűk békák közé szorítani, hogy belőlök minden életerő kiveszsen, hanem épen ellenkezőleg tegyük bizonyos, erre alkalmas állami intézmények és funkciók decentralizációja által a vidéki nagyobb városokat is aránylag oly virágzóvá és magyar jellegűvé, mint a milyenné tettük az ország fővárosát.

Ezt az első nagy lépést, melyhez nem is annyira pénzre, mint inkább egy csomó jóakaratra és egy sereg meggyökerezett előítélet leküzdésére van szükség, — a törvényhozásnak és a kormánynak kell megtenni és a mi utána fog következni, az a vidéki városok fölvirágzása és az önálló magyar ipar létesülése leend.

Szerencsésnek fognám magamat érezni, ha egy ily diszes gyülekezetet, mint a melynek színe előtt Pozsonyváros közigazgatási és közművelődési állapotáról jelentést tenni szerencsém volt, meggyőzhettem volna arról, hogy minden extenzív irányban meginduló állami reform Pozsonyvárosában termékeny talajra fogna hullani és bőven meg fogná hozni gyümölcsét.

De akár elértem ezen czélt, akár nem, mindenkor életem és szerény tudományos működésem legbecsesebb emlékei közé fogom sorozni a napot, melyen a mélyen tisztelt bizottságnak megtisztelő bizalmából a hazai tudomány legmagasabb foruma előtt mutathattam be az ország második városának közigazgatási és művelődési állapotát.

Fogadják ezen megtiszteltetésért leghálásabb köszönetemet és engedjék meg, hogy itt ezen a helyen is köszönetet mondhaszak azon számos derék pozsonyi hivatalnoknak és magán embernek, ugy azon iparosok és kereskedőknek, kik készséges szolgálataik és fölvilágosításaik által lehetővé tették a szükséges anyag beszerzését és előterjesztését.

XI. SZÁMÚ TÁBLA.

Az évi születések és halálozások száma és aránya Pozsonyban
1875—1886-ig.

A) Születések.

Év	Összes születések			A tör- vénytelen születé- sek száma	1000 lakó utáni születés	A törvény- telen gyer- mekek ‰-ka az összes születések- hez viszo- nyítva
	férfi	nő	összesen			
1875.....	915	854	1769	360	37.5	20.3
1876.....	923	851	1774	341	37.5	19.2
1877.....	842	863	1705	399	37.1	23.4
1878.....	856	773	1629	358	34.2	22.0
1879.....	867	840	1707	356	35.8	21.8
1880.....	841	826	1667	364	35.5	21.9
1881.....	788	775	1563	364	32.6	23.3
1882.....	843	798	1641	416	32.6	25.3
1883.....	832	838	1670	383	34.8	23.0
1884.....	916	835	1751	451	36.4	25.7
10 évi átlag	862	825	1687	379	35.4	22.5
1885.....	846	829	1675	389	34.8	23.2
1886.....	940	852	1792	440	37.7	24.5

B) Halálozás Pozsonyban 1875—1886-ig.

Év	Összes halálozás			Ebből kór- házban	Tüdő- kórok ál- tal oko- zott halál	Halálozás 1000 lakó után	Tüdő-kórok ‰-ka az összes halá- lozáshoz viszonyítva
	férfi	nő	össze- sen				
1875.....	936	818	1754	458	349	37.1	20
1876.....	836	835	1671	316	293	35.2	17.5
1877.....	785	742	1527	248	391	32.1	25.7
1878.....	1049	907	1956	583	477	40.9	23.9
1879.....	1040	861	1901	594	529	39.7	27.8
1880.....	1009	927	1936	650	472	40.3	22.4
1881.....	1082	912	1994	662	492	41.3	24.7
1882....	994	939	1933	594	558	40.0	28.8
1883.....	1029	934	1963	636	558	40.5	28.4
1884.....	1041	948	1989	609	592	41.0	29.7
10 évi átlag	980	882	1862	535	471	38.8	25
1885.....	936	870	1806	546	573	37.1	31.6
1886.....	1001	896	1897	605	586	38.9	30.9

C) Halálozás korszak szerint 1875—1884-ig átlag.

Kor	A finemnél		A nőnemnél		Kor	A finemnél		A nőnemnél	
	össze- sen	‰	össze- sen	‰		össze- sen	‰	össze- sen	‰
0—1	305	32.2	251	29.0	41—50	74	7.8	52	6.0
1—5	123	13.0	125	14.5	51—60	84	8.9	75	8.7
6—10	26	2.8	24	3.2	61—70	85	9.1	82	9.5
11—20	34	3.6	37	4.3	71—80	58	6.1	70	8.0
21—30	70	7.4	59	6.9	81—90	16	1.7	29	3.3
31—40	68	7.2	54	6.3	91 túl	1	0.2	2	0.8

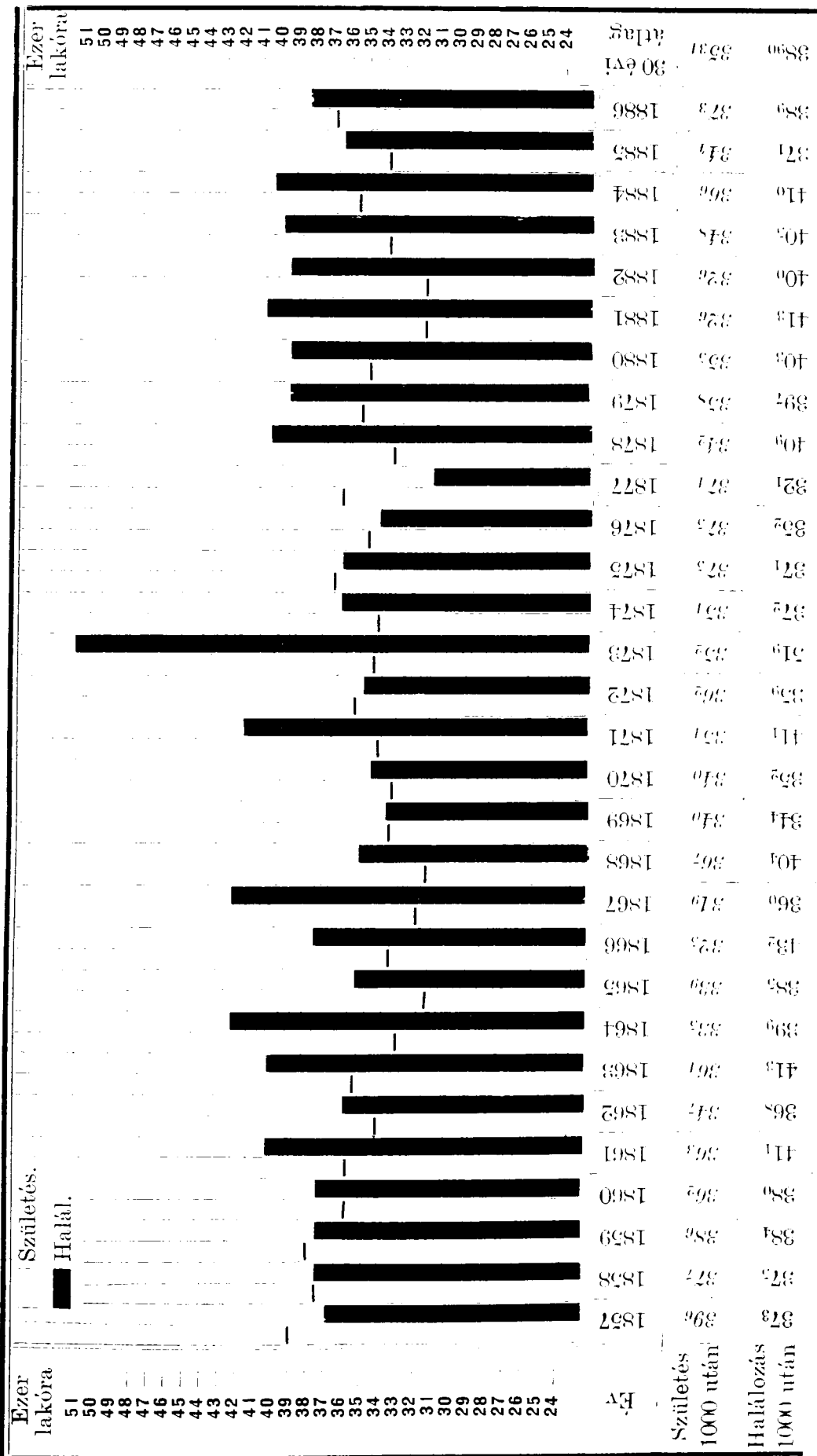
XII. SZÁMÚ TÁBLA.

Pozsonyváros szegényügyi kiadásai 1877—1886-ig.

Év	Heti és havi segélyek			Leves- osztó intézet			Izraeliták évi járuléka		Idegen he- lyen ápolt betegekért	
	száma	o. ért. frtban	kr.	1 lite- res adag	költség		frt	kr.	frt	kr.
					frt	kr.				
1877.....	812	18784	85	45735	1567	78	1703	88	7038	23
1878.....	781	18983	70	45761	1502	57	1703	88	7681	53 ¹ / ₂
1879.....	786	17396	80	39265	1413	70	1703	88	7159	79
1880.....	737	16411	75	59411	2288	77	2500	—	5589	55 ¹ / ₂
1881.....	742	17228	35	39926	1712	42	2500	—	7749	70 ¹ / ₂
1882.....	730	16805	35	35432	1499	13	2500	—	5074	43
1883.....	728	16699	25	43431	1728	67	2500	—	6655	11
1884.....	704	16106	30	31359	1353	72	2500	—	6044	50 ¹ / ₂
1885.....	728	15757	05	29103	1261	54	2700	—	4997	87
1886.....	742	16410	85	40533	1708	54	2700	—	6598	56

Év	Szegény- ügyi igazgatás		Sínlődők háza (Lazareth)			Elhagyott gyermek intézete			Összes sze- gényügyi kiadás	
	frt	kr	ápon- cok	költség		Gyer- mek	költség		frt	kr
				frt	kr		frt	kr		
1877.....	1749	85 ¹ / ₂	239	16707	02	110	6151	65 ¹ / ₂	53725	43
1878.....	1756	36	221	16441	06	117	6910	52	57065	48 ¹ / ₂
1879.....	1769	55	207	17055	69 ¹ / ₂	111	6422	12	56654	14 ¹ / ₂
1880.....	1738	60	225	19233	09 ¹ / ₂	109	6875	55 ¹ / ₂	57481	30
1881.....	1748	18	231	17966	06	99	6702	12 ¹ / ₂	58050	70 ¹ / ₂
1882.....	1757	26	217	19099	65	96	8565	33 ¹ / ₂	56750	64 ¹ / ₂
1883.....	1743	17	227	19284	19 ¹ / ₂	93	7691	69	60220	77 ¹ / ₂
1884.....	1773	20	205	17142	38	110	7410	97 ¹ / ₂	56105	35
1885.....	1780	58	216	15457	34	101	8167	63	54138	64
1886.....	1761	71	216	14247	19	100	8434	25 ¹ / ₂	55843	77
10 évi átlag	1757	84	—	17263	36	—	7824	09	56603	62

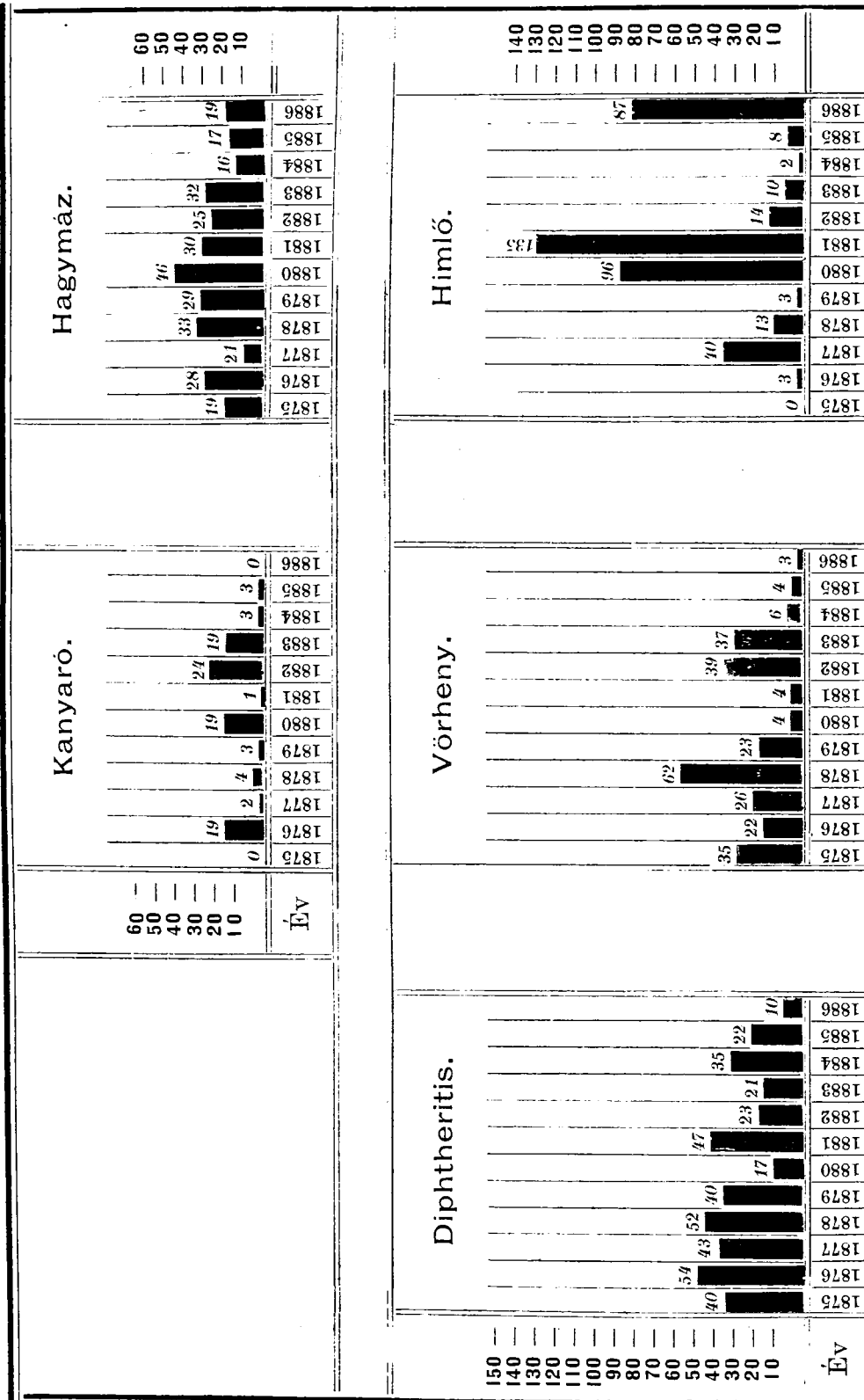
Pozsony város lakosságának születési és halálozási aránya 1857 — 1886-ig 1000 lakó után.

A járványok által okozott halálozások száma Pozsonyban 1875—1886-ig.

POZSONY.

527

A földbirtok tulajdona.

Irta :

dr. Pólya Jakab.

(Folytatás.) *

Első eset. A tőke és a termelő erő állandó, a népesség azonban szaporodik. A népesség szaporodása csökkenti a munka javadalmazását és ha ennek költsége ép oly mérvben kevesbedik, mint ép maga a javadalmazás mennyisége, akkor ezzel az összeggel a tőke jövedelem gyarapodik. Ha azonban a népszaporodás az élelmi szerek termelésének fokozását igényli és e nagyobb termelés csak nagyobb költséggel eszközölhető, a munka költségei nem hanyatlanak azon arányban, melyben a munka javadalmazása csökkent s ennek folytán a tőkenyereség sem emelkedik e mérvben. Sőt megtörténhetik, hogy általában nem is emelkedik. – Nem emelkedik akkor, ha a szaporodott népesség élelmezésére még szükséges termények előállítására oly nagy, bár olcsóbb munkabért kíván, hogy annak összege az előbbi költségekkel azonos. Ez esetben a munkások vesztesége részben kárpótoltatik azon új munkával, mely szükséges vala az új termények előállítására, »a maradékot pedig a földesúr kapja, azon egyetlen érdekelt, ki mindég hasznot húz a népszaporodásból.«

Második eset. A tőke szaporodik; azonban a népesség, úgy mint a termelő erő állandó. Ez esetben emelkedik a munkabér, hanyatlík a tőke jövedelme. Az emelkedett munkabér fokozza a munkások jólétét és szükségleteit. A szaporodott szükségletek előidézík a költségesebb termelést. Ez pedig emeli a földbirtokosok jövedelmét.

Harmadik eset. A tőke és a népesség emelkedik; csak a termelési erő marad a régi fokon. Feltéve, hogy a tőke és a népesség egyaránt szaporodik, a munkás osztály helyzete nem válto-

* L. A. Nemzetgazdasági Szemle 1887. évf. III. füzet, 211 lap, V – VI. füzet, 440. lap.

zik. A szaporodott népesség fentartása több élelmi cikket követel, melynek folytán a termelési költség gyarapodik. A földjáradék ennek folytán emelkedik a tőke nyereség rovására.

Negyedik eset. A tőke és a népesség állandó, azonban a termelő erő hirtelen emelkedik akár jobb gépek, akár kevésbé költséges üzem, akár a közlekedés javulása folytán. Csak azon irányt ismertetjük, mely a mezőgazdaság haladásával jár. Ez esetben leszáll a földjáradék, mert »a földbirtok termő erejének fokozása folytán kevesebb földbirtokot kell művelés alatt tartani.« Leszáll a munkabér is, a mennyiben nem emelkedtek a munkások igényei és szükségai; ellenben emelkedik a tőke jövedelme.

Ötödik eset, mely, Mill szerint, már inkább megfelel a valódi életnek. Bizonyos szabályossággal szaporodik a tőke és a népesség; de a mezőgazdaságban csak koronként történnek javítások s a jobb művelésmódok ismerete és alkalmazása csak lassanként terjed el a nép közt. Ez esetben a földbirtokos osztály fokozatosan gazdagodik. A munkás osztálynak, mint egésznek, tartási költsége emelkedik, azonban annak helyzete egyenként mégis rosszabbra fordul, mert a munkabér nagyobb népesség közt oszlik meg. Ellenben csökken a tőke jövedelme, mivel az nagyobb tőke közt oszlik meg. Váratlan javítások módosíthatják ugyan e viszonyokat, csökkenthetik a földbirtokosok jövedelmét a másik két osztály előnyére. De ez nem tarthat soká. Az élelmi szerek megolcsósodása előidézi a nagyobb népszaporodást és ép ez a tény végre is földbirtokosok javára dönti el a mezőgazdasági művelésben történt haladást.

Mill szorosan véve csak világosabban és részletesebben fejti ki azon megoszlási elveket, melyeket már Ricardo tanított. Megfelelnek-e Mill esetei a való életnek? Azt hiszszük, hogy még az ötödik sem, különösen korunkban, midőn mind a gazdasági, mind az általános műveltség mindinkább terjed, midőn tehát feltételezhetjük, hogy a mezőgazdaságban nem csak koronként, hanem folytonosan történnek javítások, és hogy azon arányban, a mint emelkedik a népesség és a tőke, azon arányban a mezőgazdasági művelés és termelés is halad előre. E viszonyok feltétele alatt is mindig a földbirtokos leend a nyerő fél? Mert végre Mill szerint az esetek többségében mindig csak a földbirtokos

— van előnyben, a társadalom jövedelméből neki jut folytonosan emelkedő osztályrész.

Ricardo úgy, mint Mill jövedelem megoszlási elméletében nagy szerepet játszik nem annyira a tőke jövedelme, vagyis kamata, mint inkább a tőkés: a vállalkozó nyeresége. Ha azonban a vállalkozó nyeresége, mely voltaképp munkabér, tőkekamat és koczkázati díj közt oszlik meg, mint tényező kimarad, akkor Ricardo járadék elmélete alapján a leglogikusabb megoszlási tan az, melyet Georges Henrik állított fel. Ebben a megoszlási tanban csakis a termelés három tényezője: a földbirtok, a tőke és a munka szerepel.

A megoszlás három törvénye Georges szerint ez: ¹⁾

A földjáradék függ a gazdasági termelés véghatárától, emelkedik, a mint utóbbi hanyatlik, és hanyatlik, a mint az emelkedik.

A munkabér függ a gazdasági termelés véghatárától, hanyatlik a mint utóbbi hanyatlik és emelkedik, a mint az emelkedik.

A kamat függ a gazdasági termelés véghatárától, hanyatlik a mint utóbbi hanyatlik és emelkedik, a mint az emelkedik.

Ezekben a törvényekben a járadéktörvény szoros összekötésbe van hozva ugyancsak Ricardo által formulázott munkabér-törvénnyel. A járadéknak tendenciája, hogy folytonosan emelkedjék, míg a munkabér mindig a természetes ár, vagyis azon minimum körül inog, mely ép elegendő a munkaerő fentartására.

E megoszlási törvényeknek a gyakorlati életben, mint az szintén Georges formulázza, ez volna a foganatja. ²⁾

»Hol a föld szabad és a munkát nem támogatja a tőke (a termelést előmozdító összehalmazott munka), az egész hozadékot a munka kapja meg bérül.

Hol a föld szabad és a munkát a tőke támogatja, ott a munkabér áll az egész hozadékból, levonva azon részt, mely szükséges hogy a munka tőkegyűjtésre ingereltessék.

Hol a föld magántulajdonba került és járadék keletkezik, ott a munkabér nagyságát megállapítja, azon legmagasabb ter-

¹⁾ Fortschritt und Armuth. Ford. Gütschow. 2. kiad. 1884. 94. l.

²⁾ Id. m. 189. s k. l.

ménymennyiség, melyet a munka járadék fizetése nélkül a rendelkezésére álló természeti adományokból előállíthat.

Hol a természet összes adományai monopolizálva vannak, ott a munkabér a munkások versenye folytán leszállíttathatik a minimumra, mely mellett a munkások magokat és nemüket fenntarthatják és *fentartani akarják.*»

A vagyon és jövedelem megoszlást tehát a földjáradék szabályozza. A földjáradék, de általában a magántulajdon és a számitás az emelkedő járadékra okozza azt, hogy az emberiség haladásával együtt jár a nyomor és inség, mert mindinkább hanyatlik a munkás osztályok jövedelme, akár mint munkabér, akár mint tőkekamat. A hanyatló jövedelem leszállítja a munkás osztályok fogyasztási képességét vagy nem engedi azt teljes kifejlődésre jutni. A fogyasztási képesség leszállításának eredményei az iparos válságok, melyek ezernyi és ezernyi vagy milliányi munkást kényszerítenek a tétlenségre. E kenyérvesztett munkások könnyöradományokra szorulnak, elsülyednek a bűn örvényébe. A földbirtok magántulajdona, azon biztos tudat, hogy ugy a népszaporodás, valamint minden haladás az iparban, a termelő erő hatályosságában emeli a járadékot, előmozdítja a földbirtokkal való üzérkedést. Ez üzérkedés a földbirtoknak nagyobb árat ad, semmint azt a tényleges földjáradék indokolná. A munkás így kizáratik még műveletlen területekről is, hol képes volna kenyerét becsülettel, a maga munkájával megkeresni. A földbirtokban való magántulajdon oka annak, hogy a népesség mindinkább összetömörül, s míg egyes óriás nagy városok és ipartelepek emelkednek, a vidék maga elnéptelenül. A magántulajdonnak, az emelkedő járadéknak, a termelő erőben történő folytonos haladásnak róható terhére, hogy a földbirtok mind kevesebb és kevesebb kézbe kerül. A magántulajdon végeredménye tehát az, hogy míg egyesek folytonosan gazdagodnak, nem munkájok folytán, hanem mert birtokában vannak a termelésre okvetlenül szükséges természeti erőknek, a nagy többség folytonosan szegényedik, mélyebbre és mélyebbre süllyed. Mert az elszegényedés eredménye egyszersmind az elerkölcstelenedés, a kapzsiság, a nyugalmat nem engedő meggazdagodási vágy s ezekkel kapcsolatban az erkölcsi és polgári bűnök és büntettek folytonos gyarapodása.

Midőn ily rombolólag hat a magántulajdon, mi természetesebb, minthogy annak eltörlése követeltetik. Ricardo maga nem vonja le megosztási tana végkövetkezményét, mert Andersennel együtt ő is azt tartja, hogy ha a földesurak le is mondanának az egész járadékról, még azért a gabona ára le nem szállana. »Az ily rendszabály csak a bérlőket hozná abba a helyzetbe, hogy mint urak éljenek, de semmi esetre sem csökkentené ama munkamennyiséget, mely szükséges, hogy előállíttathassanak a nyers termények a művelt legterméketlenebb földön.« A magántulajdon eltörlése által csak egy más osztály nyerne, a nélkül, hogy ez az egész emberiség hasznára volna. Ezzel ugyan édes-keveset van megvédelmezve a magán tulajdon; de még kevésbé az angol földesuri rendszer, minőnek azt Georges tekinti. Mert bizonyos az, hogy gazdaságilag és társadalmilag előnyösebb, ha a földjáradékot a nemzet egy nagyobb része élvezi, és oly része, mely a termelésben közreműködik, mint ha azt maga közt egy törpe minoritás osztja meg, melynek a nemzet munkájában semmi része sincs s csak tétlenül, henyén, minden haszon nélkül a gazdasági és az értelmi haladásra, hiábavalóságok közt éli le napjait.

A magán tulajdon ellen intézett támadásokat ilyen érvekkel visszaverni nem lehet. Szükségkép másokhoz kellett folyamodni. Tagadásba vétetett Ricardo elméletének igazsága, fogalommeghatározása. Az amerikai Carey főleg Ricardo tanát a járadék keletkezéséről támadta meg, vitatva az, hogy a megszállás nem azon módon történik, mint azt Ricardo adta elő, hanem megfordítva, az emberek a terméketlenebb területekről mennek át a termékenyebb területek művelésére. Carey elméletének egyik főtévedése abban van, hogy a közgazdasági értelemben vett termékenységet összezavarja a természeti (fizikai) termékenységgel. A lapályok, a mezőgazdaságnak meghódított területek nagyobb hozadékot adnak, a könnyű talajoknál, de ezek művelésképes állapotba hozatala, valamint művelése is aránylag több tőkét és munkát igényel. De másrészt megengedve az átmenetet a terméketlenebb talajokról a termékenyebbekre, egyszer ezek is elfogynak és akkor megint csak vissza kell térni a terméketlenebbekre.

Sokkal több figyelmet érdemel az a támadás, mely tagadja,

hogy a földben rejlő természeti erők használatáért általában bér fizettetnék. A földjáradék e tan szerint nem egyéb tőke kamatnál, sőt mint Carey mondja, meg sem felel annak a kamatnak mely az illető birtok művelésképpé tételére fordított. »Mert miután a művelés a rosszabb talajokon kezdődik és mindig a jobbak felé halad, az ellenkező folyamatot kell felvennünk, a mennyiben az előbb művelt föld tulajdonosa kamatot kap kevesebb azon különbözettel, mely annak erői és azon földek erői közt fenforog, melyek a népesedés és a vagyon haladásával hasonlóságu emberi munkával vétettek művelés alá.«¹⁾ Bastiat e gondolatot világosabban és rövidebben fejezi ki abban: »Merem állítani, hogy Franciaországban nincs egyetlen egy mező sem, mely megérné azt, mennyibe került, mely elcserélhető volna azon munka ellenében, melyet igényelt, hogy a termékenység azon fokára hozassék, melyben az ma létezik.«²⁾

Tény az, hogy a földbirtok, némely különösen kedvezményezett vidékek kivételével, adományait nem adja meg önként, hanem csak fáradságos, nehéz, gondos és figyelmes munka árán. Annál bővebben jutalmaz, minél megfelelőbb a munka a talaj és az éghajlati viszonyoknak, a társadalom követelményeinek vagy más szóval a piac igényeinek. Egyesek ily uton is tesznek szert u. n.: felesleg vagyis a rendesnél nagyobb jövedelemre, mely tisztán személyes érdem, melynek semmi köze a kedvező helyzethez. A földbirtok jövedelmezőségébe kétségtelenül nagy szerepet játszik a gazdálkodó személyes képessége és minden esetre vagyoni tehetsége. Hiba volna a földbirtok némely különös jövedelmezőségét a helyzet előnyének írni javára, mely előnyt és illetve ez adta járadékot Thünen ekként formulázza: »A jószág járadéka (Landrente) ered azon előnyből, melyet az fekvésénél vagy talajánál fogva, azon legrosszabb föld felett bir, mely a szükségletek kielégítésére még termelésre használtatik,«³⁾

Tény továbbá az, hogy a földbirtok kétféle munkát igényel. Olyat, mely évről-évre megtérül, mint a vetés-forgási és aratási munkálatok, és olyat, mely abban állandósíttatik mintegy meg-

¹⁾ Carey. A társadalmi tudományok alapjai. XLII. fejezet IV. §.

²⁾ Oeuvres complètes. VI. k. Harmonies économiques. 6. kiadás. 1870. 345. lap.

³⁾ Der isolirte Staat. 3. kiadás. 1875. I. k. 228. l.

testesítették. Kétségtelen az, hogy az ilyen állandó munkák csak hosszabb időközök után térülnek meg; de másrészt bizonyos az is, hogy meg kell térülniök, mert az állandó munkák sem szolgálnak az öröklésre, hanem csak rövidebb-hosszabb időközökre, melyek után ismét megújítandók. Menynyi értéket, munkaerőt és tőkét képvisel a tulajdonos által a multban és folytonosan végzett, állandóságra számított s abban még mindig megtérítetlenül bentrejlő kulturmunka, adatok hiányában, bajos volna határozottan megállapítani s így teljes biztonsággal azt állítani, hogy a földbirtok jövedelem vagy a járadék még a földben megtérítetlenül benlevő tőke kamatját sem fedezi vagy az csak tisztán tőkekamat volna, nem felel meg a tényeknek. Az efféle állítás tulzás, melynek nincsen semmi bizonyító ereje.

Különben Bastiat maga sem ragaszkodik szorosan ahhoz hogy a földbirtok értéke egyenlő volna az abba befektetett tőkével. Elismeri és kijelenti, hogy »a földbirtok értéke nem csak a munkától függ, mely annak szenteltetett, hanem a társadalom tehetségétől e munka jutalmazására; az ajánlattól ép úgy, mint a kínálattól. Ime itt egy darab föld. Nem mulik el egy év sem hogy azon ne alkalmaztassék oly munka, mely a maradandóság természetével bir és ebből értéknövekedés ered. Azon kívül utak közelednek és tőkéletesbülnek, a piacz tágul, a népesség gyarapodik számban és vagyonban; uj tere nyílik a különféle művelési ágaknak, az értelemnek, az ügyességnek; e változás, ez általános haladás közepette, az uj és régibb munka javára felüljutalmazás keletkezik vagyis a földbirtok javára értéknövekedés.«¹⁾

A nagyobb értéket, a nagyobb jövedelmet a földbirtoknak Bastiat szerint is nem csak a tulajdonos kulturmunkája, annak különös érdeme, hanem a társadalom is adja. Ezen többlet-jövedelmet vagy többlet értéket elnevezhetjük járadéknak, mondhatjuk társadalmi munkának, az eredmény egy és ugyanaz marad. Itt oly jövedelemről, oly értékről van szó, mely nem a tulajdonos érdeme, nem munkájának vagy tőkéjének eredménye, hanem tisztán a társadalom emelkedésének és haladásának folyománya.

Itt megállapodhatunk. A földjáradék vagyis bizonyos többlet jövedelem léte, mely tisztán tárgyilagos körülményeknek,

¹⁾ Id. h. 343. és 344. l.

jobb minőségű talajnak vagy kedvezőbb fekvésnek tulajdonítható, tagadhatlan. Tagadhatlan az is, hogy vannak esetek, midőn valamely természeti erő birtoka már magában véve is jövedelmet biztosít a tulajdonosnak, például nálunk a halászati jog. E többlet jövedelemnek van-e azon hatalma, hogy az összes többi osztályok jövedelmét megcsónkítsa, a munkabéreket a minimumra szorítsa, maga körül nyomort és inséget létesítsen?

E tan félszemsége, eltekintve attól, hogy a munkabér minimum nem valamely állandó, adott mennyiség, hanem a korrall és műveltség haladásával folytonosan változik, mint ezt Rirardo maga is tanítja, George maga is mondja és Lassalle maga is beismeri, midőn állítja, hogy a munkás osztály napjainkban sokkal jobban él, mint annak előtte, kitűnik onnan is, ha elfogadjuk a tant végkövetkeztetését t. i. elfogadjuk azt, hogy a földbirtok néhány kézbe kerül, a nagy tömeg pedig csupa koldussá lesz vagyis oly embertömeggé, melynek szükséglete lehanyatlík a tiszta létminimumra. Annak a néhány embernek kétségtelenül óriás jövedelme lesz arányban és viszonyban a nagy tömeggel, de nem fogna-e a földjáradék, az a jövedelem, mit a földbirtok ma ad, tetemesen hanyatlani. Nem fogna-e a termelés tetemesen lejjebb szállani ép annak folytán, mert leszállt a fogyasztók nem fogyasztási, de vételképessége? Nem fogna-e hanyatlani, maga a városi telkek járadéka vagy értéke is ép azért, mert mindenki igyekeznék és kénytelen is volna magát kisebb lakhelyen megvonni?

Vegyük Nagybrittaniát, hol a földbirtok járadéka kétségtelenül a legmagasabb fokon áll. Tegyük fel, hogy Nagy-Brittánia elvesztené gyarmatait, az összes népek és nemzetek pedig elzárkóznának előle. Tegyük fel, hogy ennek eredménye volna, hogy megszűnne külkereskedése és ezzel együtt tetemesen hanyatlana ipara. Még ekkor is folytonosan gazdagodna az a néhány lord, ki Nagybrittania földje legnagyobb részét bírja. Vagy ellenkezőleg nem csorbulna-e meg tetemesen azok jövedelme, még akkor is, ha a népesség megmaradna a mai fokon? Mi azt tartjuk hogy igen, sőt az a nézetünk, hogy még akkor is sülyedne az a néhány lord jövedelme, ha a népesség folyton szaporodna a mai mérték szerint, hacsak a foglalkozások tagozatában, a földbirtok megoszlásában változás nem történnék. Csökkenne és pe-

dig tetemesen csökkenne azért, mert megfogyott volna a nagy tömeg keresete és ezzel együtt vásárlási képessége. A földjáradék tehát általában csak akkor emelkedhetik, ha szaporodik a nép, de a népszaporodással arányban a jólét is, és pedig nem egyesek vagyona, hanem az általános jólét.

Az inség és a nyomor nem eredménye a földjáradék emelkedésének, hanem ellenkezőleg az emelkedett földjáradék mindig fokozott vagyonosság, nagyobb termelés, de nem csak iparos, hanem mezőgazdasági termelés mellett is bizonyít. ¹⁾

¹⁾ A megoszlási tan minden részletével nem szándékozunk foglalkozni. Csak néhány adat közlésére szorítkozunk. Levi Leone számítása szerint a munkás népesség Nagybritanniában és Írlandban 1867-ről 1884-re 11 millióról 12.2 millióra, tehát nem egész 11%-al szaporodott. E munkások keresete ugyanezen idő alatt 418 millió sterling fontról 521 millió sterling fontra emelkedett. A szaporodás tehát 24.64%. Mig a fejenként való jövedelem 1867-ben volt 38.0 sterling, 1884-ben volt 43.10 sterling. Érdekesebb a következő kimutatás, mely a munkások jövedelmét kor és nem szerint tünteti fel:

	A munkások száma		Összjövedelem		Átlag	
	1884.	1867.	1884.	1867.	1884.	1867.
			liv. sterling		liv. sterl.	
Férfiak						
20 éven alul	1.650,000	1.200,000	29.000,000	23.000,000	18.0	19.0
20—65 év közt	6.530,000	5.900,000	363.000,000	293.000,000	57.2	51.7
Nők						
20 éven alul	1.300,000	1.300,000	30.000,000	27.000,000	22.17	20.15
20—65 év közt	2.720,000	2.600,000	99.000,000	75.000,000	33.0	28.17
Összesen	12.200,000	11.000,000	521.000,000	410.000,000	43.10	38.0

Még csak egy adatot akarunk felhozni. A gyapot-iparban 1859—1861-ben volt alkalmazva 646,000 munkás, kiknek évi átlagos keresete vala 32 liv. st. 10 s. — 1880—1882-ben 686,000 munkás, kiknek évi átlagos keresete vala 42 liv. st. (V. ö. Journal de la soc. de stat. de Paris. 1885. 142. s k. l.). A földjáradék kétségtelenül a legmagasabb Angliában. Legalább Európában Anglia fizeti a legnagyobb munkabérek is. A munkabérek emelkedtek daczára annak, hogy a termények, a munkás által használt élelmi cikkek ára, a hús kivételével, hanyatlott, vagy legalább alig emelkedett. — Bizonyos továbbá az is, hogy ha Anglia földjáradéka a legnagyobb, Anglia földje adja a legnagyobb hozadékokat is.

Fontenay: Du revenu foncier című 1854-ben megjelent munkájában a birtokarak emelkedését a nagyobb termelésre és a kamathayatlásra akarja visszavezetni. Habár tanait nem is igazolják teljesen az általa közlött adatok, annyit mindenesetre bizonyítanak, hogy az a többlet, melyet

A helytelen vagyonmegoszlás, a földbirtok egyesek kezén való összetömörülése nem folyománya a magántulajdonnak és a járadéknak, hanem helytelen intézményeknek, visszaéléseknek, sok részben társadalmi nézeteknek és szokásoknak. Még a géphasználat, a magasabb technika, vagy közgazdaságilag szólva, az emberi munkaerő hatályosságának fokozódása sem vonja maga után szükségkép a birtokok tömörítését.

Megengedhetjük, teljesen megengedhetjük azt, hogy kedvező helyzet egyeseknek földjáradékot, esetleg nagy földjáradékot biztosít, vagyonossá, dúsgazdaggá tesz; de kedvező körülmények más foglalkozásnak is nagy hasznára válhatnak, kiemel-

közgazdasági járadéknak nevezhetünk, nem lehet valami nagy. Igazolja első sorban is azt, hogy a gabonának ára Franciaországban alig emelkedett. A buza ára volt hektoliterenként :

1797—1807.....	20 fr. 20 cent.
1807—1817.....	21 » 84 »
1817—1827.....	19 » 69 »
1827—1837.....	19 » 03 »
1837—1847.....	20 » 07 »

Továbbá felhozza, hogy míg Franciaország 1760-ban 94.5 millió hektoliter gabonát és ebben 31 millió hektoliter búzát termelt, addig 1840-ben termelt 182.5 millió hektoliter gabonát és ebben 70 millió hektoliter búzát. Azonkívül hozzájött mint új termény 96 millió hektoliter burgonya, továbbá hüvelyes, főzelék stb. Figyelmeztet arra is, hogy a múlt században árult buza, mely akkoron 12.5 francon kelt, össze sem hasonlítható a mai búzával. A jövedelem megoszlása, a munkás sorsa tekintetében pedig következő következtetésre jut: »Ha tehát felteszszük, hogy a hektoliter gabona ára volt 12.5 franc, miután a munkabér a 18-dik század kezdetén volt 0.37 franc, ez tehát 3 liter gabonát képvisel. Midőn 1840-ben a buza ára hektoliterenként 20 franc, a munkabér pedig 1.4 franc, ez 7 liter gabonát, vagyis több mint kétszer annyit képvisel.« — (V. ö. 82—100. l.). A hibát Fontenay számításában és a tévtant a járadékról, melybe Stein is beleesik s vele a tulzó agráriusok abban találják, hogy számítását csak is gabonára alapítja. A mezőgazdaság nemcsak a gabonát, hanem egyéb terményeket, így friss főzeléket, húst stb. is termel. A gabonának a piac közelléte nem biztosítja azon előnyöket, melyeket azoknak egykoron a közlekedési eszközök hiányossága adott. Azonban nagymérvű differenzia forog fenn napjainkban az állati terményekben. Az angol földbirtokos járadékát, földbirtok jövedelmét nagyban emeli napjainkban ép az állattenyésztés. — Franciaország földbirtok járadékát kétségtelenül emeli az, hogy míg csak a közel múltban az állattartás távolabb vidéken inkább teher volt, ma jövedelmet adó foglalkozássá lett.

hetik azokat a nagy tömegből. Szerencsés véletlen előfordulhat minden foglalkozásban. A véletlen körülmények összetalálkozása általában nagy szerepet játszik az emberek és társadalmak életében. Már az maga is szerencsés véletlen, ha valaki alföldi birtokosnak és nem árvamegyeinek születik. A kedvező helyzet adta előnyökben nincs semmi jogtalanság vagy igazságtalanság. Mert ha ezt elfogadjuk, végre is oly eredményekre jutnánk, hogy meg kellene tagadnunk minden nemzeti létet. Mert végre a véletlen, a kedvező körülmények eredménye, hogy mi Magyarországon és nem Sziberiában lakunk. Ha a véletlen jogtalanságot foglal magában, mi alapon és jogon tartjuk mi elfoglalva e kincses országot s zárjuk ki abból az oly népeket, melyeknek természetlen, a természettől mostohán ellátott vidékek jutottak osztályrészül. Az előnyös helyzetből, ez adta jövedelemből érvet faragni a magántulajdon ellen nem lehet.

Elismerjük és elfogadjuk, hogy a földbirtok helytelen megoszlása, egyesek kezén való összetömörülése, kétségtelenül okoz társadalmi bajokat és visszaosságokat. Okozza s előidézi gazdasági téren a társadalmi foglalkozások helytelen tagozatát, aránytalanságot szül a termelők és fogyasztók közt, eszközli a néptömörítést. De ezen tény nem idokolja a magántulajdon eltörlését, hanem csak azt hozhatja magával, hogy a földbirtok tulajdona akként szerveztessék, hogy a birtokösszehalmozás egyes egyének vagy családok kezén lehetetlenné legyen, vagy a hol birtoktömörítés mint a mult hagyománya áll fenn, ez megszüntetessék s a birtok arányosabb, megfelelőbb megosztása eszközöltessék.

VII.

A magántulajdon pótlására ajánlt intézmények.

A magántulajdonnak nem csak czélszerűsége, hanem igazságos volta még jobban kitűnik, ha sorba vizsgáljuk azon javasolt intézményeket, melyekkel a magántulajdont pótolni akarják. Csak futólagos áttekintésre méltatjuk azokat. Tehetjük ezt annál is inkább, mert az eddigiekben már kifejtettük, hogy a földbirtok tulajdonának akkép kell szerveztetnie, hogy az kevesek kezén össze ne tömörülhessen és hogy a tulajdon maga folyomány egyen a társadalom érdekében teljesített akár közvetlen, akár

közvetett kulturmunkának. Az emberiség végre is nem csak termelők és fogyasztók közönsége, hanem annak magasabb műveltségi és művelődési érdekei is vannak. Ebből is világos, hogy mily absurdum azon elmélet, mely mindenkit részesíteni akar a földbirtok tulajdonában, vagyis mindenkinek földbirtokot akar juttatni. Ha minden ember arra volna kényszerítve, hogy ön-maga termelje meg élelmét, építse fel házát, készítse el butorzatát, ruházatát stb. akkor mind egyenlően műveletlenek, durvák, de mindannyian egyenlően szegények is volnának. Az ez elméletben rejlő elv csak addig és annyiban helyes, a meddig és a mennyiben csak azt akarja mondani, hogy földbirtok szerzésétől senki se legyen elzárva.

Más javaslat oda megy, hogy a járadékot, mely tisztán a társadalom haladásának eredménye, a társadalom javára is foglalják le, vagy mint George követeli, hogy az egyetlen földadó kivételével minden más egyéb adó törültsessék el. A földadó pedig legyen oly nagy, hogy lehetőleg kimerítse az egész földjáradékot. Azt hiszik, hogy ezzel elérhető lesz a latifundiumok megszűnése és a birtok s jövedelem arányosabb megoszlása. E javaslatok szülőföldje Anglia és az Egyesült-Államok. Ezekben az országokban is találtak párthivekre, mert Angliában már is másé a föld tulajona és más miveli azt, az Egyesült-Államokban pedig szintén lábra kezd kapni ez a viszony. Kétségtelen, hogy van abban ellenmondás, sőt kimondhatjuk, igazságtalanság, ha oly ember, ki semmivel sem járul a társadalom haladásához, ki léhán, legfőlebb élvezetek és alacsony szenvedélyek közt éli le napjait és a ki csak itt-ott kegyeskedik némi hulladékokat juttatni a szegényeknek és nyomorultaknak, pusztán azért, mert földbirtokos fiának született, részt és aránylag nagy részt vesz a társadalom jövedelmében, emelkedett jólétében, míg az, ki akár testi, akár szellemi munka mellett az emberiség jóvoltáért és haladásáért küzd és fárad, mert a véletlen úgy akarta, hogy szegényen lássa meg a fényes napvilágot, alig találja meg fáradságának, küzdelmének megfelelő jutalmát s ahoz a léha birtokoshoz mérten kétségtelenül nyomort és inséget szenved. Ez az ellenmondás, ez az igazságtalanság fokozódik, ha az egész földbirtok vagy ha csak annak nagy, esetleg tulnyomó része afféle léha semmittevők kezén van. De itt és ezen a ponton az ellenmondás

és igazságtalanság végét is éri. A mint a társadalom azon tagjai, melyek a pusztá járadékból is megélnek, részt vesznek a társadalom munkájában mint vezetők és vezénylők, hatnak és működnek oly tereken, melyek a termelést közvetve mozditják elő, meg is szüntek a társadalom ingyenélői, fölösleges tagjai lenni és ép úgy, sőt sokkal nagyobb mérvben működnek közre az az anyagi haladás létesítésén, mint a termelésben közvetlenül részes testi nagy szellemi munkások. Mindég helyes és előnyös marad, ha a társadalomnak vannak oly tagjai, melyek felmentve az élet mindennapi gondjaitól, egész idejüket és tehetségüket a a köznek szentelhetik és úgy fel, mint lefelé, szabadon és függetlenül járhatnak el. Ebből azonban korántsem következik, hogy ily független állásu egyének külön jogok és intézmények segédelmével teremtessenek vagy tartassanak fenn és valamely külön, magasabb osztály szerveztessék, mely — mellékesen mondva — többnyire meg is feledkezik feladatáról, hanem csakis az, hogy a társadalomnak, saját céljai elérése végett, vagyonos, független osztályra is van szüksége. Ha pedig a földbirtokos közreműködik a társadalom haladásán, mely végre mindannyi osztálynak és foglalkozásnak válik előnyére, mi jogczimen szabad és lehet őt és kizárólag őt a helyzet adta előnytől megfosztani, a társadalom egyéb tagjait pedig abban az előnyben minden rövidítés nélkül meghagyni.

Tagadhatlan különben is, hogy a kedvező helyzet nem csak a földtulajdonosnak, hanem egyéb osztályoknak is ad és biztosít előnyöket, s kétségtelenül még a testi munkásoknak is. Midőn George az ellenkezőt vitatja és azt állítja, hogy a haladás kedvezőtlen befolyást gyakorol a munkások helyzetére, leszállítja azok munkabérét s a midőn ebbeli állítását a napszám csökkenésére alapítja, azt hisszük, határozattan tévedett s állításának begyőzésére oly tényezőt szerepeltet, mely mit sem bizonyít.

A pénzben kifejezett napszám vagy napi munkabér semmiféle biztos következtetést nem enged a munkás osztály számára. Ez irányban csakis az évi kereset dönt. A napszám leszállhatott s mindamellet emelkedhetett a munkás osztály évi keresete, mert szaporodott a munka és a kereseti alkalom s mig az előtt a munkás az évnek csak bizonyos szakában talált foglalkozásra, most egész éven át van foglalkoztatva. Továbbá nem a

pénzkereset a döntő, hanem azon szükségletek és élvezetek mennyisége és minősége, melyeket azon a munkás megszerezhet. A pénz-napszám csökkenhetett a nélkül, hogy ez egyszersmind a tényleges napszám csökkenését jelentené, sőt ellenkezőleg, a pénz-napszám hanyatlása daczára a tényleges napszám vagy munkabér emelkedhetett, ha a csökkent munkabér mellett is több és nagyobb szükségleteket lehetett kielégíteni. Állítása csak akkor lett volna igazolt, ha kimutatja, hogy az emelkedett jólét és vagyonosodás daczára, a munkások helyzete mindég rosszabbá és rosszabbá vált, mind nagyobb mérvben valának azok kénytelenek, ha szabad így szólnunk, anyagi és szellemi fogyasztásukat korlátozni. Ezt azonban nem tette, nem is tehette volna, mert a tényekkel jött volna ellenmondásba. A tapasztalat ugyanis azt igazolja, hogy a művelődés haladásával, a gazdasági élet fejlődésével emelkedik az általános jólét is, melynek legbiztosabb jele a fogyasztás gyarapodása, ugy mennyiségileg, mint minőségileg. De máskülönben is nagyon egyoldalú abból, hogy a szegények száma a haladással együtt emelkedik, a társadalmi hanyatlásra következtetni. Az igazság azt követeli, hogy az érem másik oldala is feltüntessék és számba véttessenek azok is, kik vagyonilag emelkedtek, kedvezőbb helyzetbe jutottak. Mig a tapasztalat azt bizonyítja, hogy a közepes vagyonnal és jövedelemmel bírók száma folytonosan emelkedik, mindaddig elszegényedésről, hanyatlásról szó sincs és nem is lehet. Hanyatlást csak akkor lehet állítani, ha nem csak az igazoltatik, hogy a szegények száma általában szaporodott, hanem azok száma a több osztályokhoz mérten, vagy más szóval, viszonylag is emelkedett, az elszegényedés mind szélesebb és nagyobb körökre terjedt ki, mind nagyobb és szélesebb rétegek kénytelenek a puszta lét fenntartásért küzdeni vagy életüket csak idegen segítséggel és támogatással tengetni.

Csak megérintjük, de nem tárgyaljuk a földbirtok-váltság eszméjét, mely szerint is az állam szerezzé meg a földbirtok tulajdonát és a jelenlegi tulajdonosoknak térítse meg az általuk tett beruházásokat, illetőleg az általuk fizetett vételárt. Hogy honnan vegye az állam az ily nagymérvű kisajátításra szükséges tőkét, ez a bökkenő. Ezt a nehézséget némelyek úgy akarják elhárítani, hogy az állam ne készpénzben, hanem évi járadékok

lekötése által kárpótolja a tulajdonosokat. Az évjáradékok, némelyek szerint, bizonyos meghatározott koron keresztül fizettetének a tulajdonosnak és jogutódainak, mások szerint azok csak a tulajdonosnak és gyermekeinek járnának. Mások azt javasolják, hogy a kisajátítás csak fokozatosan foganatosíttassék. Abban, hogy a földbirtok gyorsabban jusson az állam kezére, segédeszközül szolgálhatna az oldalági örökösödés eltörlése vagyis a lemenő és illetve felmenő örökös nélkül elhunytak birtoka az állam tulajdonába menne át. Nem tárgyaljuk pedig e javaslatokat azért, mert felteszszük, hogy az egész földbirtok, már akár kárpótlás mellett, akár anélkül, az állam kezén van, s kérdezzük, hogy alakulnának ekkor a viszonyok?

Az állam saját kezelése alatt tarthatná meg az egész földbirtokot. Ez esetben egy sereg hivatalnok egy sereg munkással állana szemben. Nagy kérdés, hogy annak a hivatalnokseregnek a fizetése vagy munkabére a társadalom jövedelméből nem venne-e sokkal többet igénybe, mint a mennyit tesz a földbirtokosoknak az adó levonása után járadék és vállalkozási nyereség czimén fenmaradó összes jövedelme. A második kérdés, hogy tekintettel arra, hogy a munkásokkal szemben csak egyetlen egy munkaadó áll, azoknak bére nem hanyatlana-e le tényleg a létminimumra.

Ha az állam nem akarná magára venni az ily óriás vállalat terhét és felelősségét, nem maradna más hátra, mint hogy a földbirtokot haszonbérbe adás által értékesítse. Némelyek örökbérbe adást, mások ellenben csak hosszabb tartamu haszonbért javasolnak.

Az örökbérlő a későbbi, a szaporodott nemzedéket a földbirtokból ép úgy kizárhatja, mint ma a tulajdonos. Ha a földbér időközönként az emelkedett járadéknak megfelelőleg szabályoztatnék is, még nincs kizárva az, hogy időközben az örökbérlő ép a járadék által meg ne gazdagodjon, tehát egy oly jövedelem segélyével, mely nem a saját, hanem a társadalom munkájának eredménye. Mit nyer a munkás osztály az új berendezés által? Ma elmegy napszámra, vagy cselédnek a földtulajdonoshoz, az új berendezés alatt az örökbérlőnél napszámoskodnék vagy cselédeskednék. Vagy más viszonyra való tekintettel, azt mondhatnók, hogy míg ma a munkás a földtulajdonostól vesz földet

haszonbérbe vagy felébe, akkor a földtulajdonos helyébe az örökbérlő lépne, egyebekben a viszony teljesen a régi maradna. Ha az örökbérletet, — mint Laveleye javasolja, — még az eloszthatlanság jellegével is felruházzák, ennek az volna eredménye, hogy míg ma a napszámos, ha a szerencse neki kedvez, szerezhethet magának valamely apró birtokot és így földtulajdonossá is lehet, az eloszthatlan örökbérletek mellett el volna ütve attól, hogy valaha örökbérlővé lehessen. Vagy talán azt hiszik, hogy a napszámos könnyebben szerezheti meg az örökbért, mint a birtokvételő? De nem tévesztik-e szem előtt azt, hogy az örökbérlő könnyebben is fenttarthatja magát a földbirtokban a tulajdonosnál. Joggal kérdehetjük tehát, hogy miben fognának a társadalmi viszonyok javulni és hogyan fognának a vagyonkülönbségekben rejlő ellentétek kiegyenlítésre találni.

A hosszabb tartamu haszonbérlet ellen ugyanazon kifogásokat tehetjük, melyeket az örökbérlet ellen felhoztunk. Míg manálunk egy pár millió földtulajdonos van, akkoron aligha volna ennyi haszonbérlő. Az állam aligha fogná a földbirtokot milliónyi haszonbérletre szétagolni. A társadalmi viszonyok minden hihetőség szerint úgy alakulnának, hogy volna néhány ezer főbérlő, ki közvetlenül az államtól bírná a haszonbérletet, egy sereg albérlő és még sokkal több, minden haszonbérlet nélkül való munkás, mint ma minden földtulajdon nélkül levő napszámos. A főbérlő urak még inkább meggazdagodhatnának, még fényesebben élhetnének, mint a mai nagybirtokosok, mert módjuk volna még inkább leverní a munkabért, mint ma, midőn sok a tulajdonos, és így a munkaadók közt nagy a verseny. Közgazdasági szempontból a haszonbéres állapot annyiban hátrányosabb az örökbérleti viszonyoknál, a mennyiben a haszonbéri idő vége felé nagy mértékben járná a rablógazdaság, folytatnák ezt a főbérlők ép úgy, mint az albérlők, mert egyikök sem biztos abban, hogy nem fog-e a haszonbérlettől elüttetni. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy míg a tulajdonos jó időben, rossz időben egyaránt helyt áll a mostoha viszonyok közt csak azért, hogy magának és övéinek a szerzett vagy öröklött birtokot megtarthassa, magát a legnagyobb nélkülözéseknek is kiteszi, addig az örökbérlő és főleg a haszonbérlő a mostoha viszonyok közt igen hamar kereket old, pénzzé teszi, mi csak pénzzé tehető és megy

más országot, más hazát keresni, hol reményli, hogy tőkáját és munkaerejét jobban fogja értékesíthetni. Csak mellékesen említjük meg, hogy a haszonbérlő osztály kész köteles szolgája volna a kormánynak ép úgy, mint az angol és ír bérlő a földesurának, kitől elnézést és kedvezményeket várhat.

Ajánlják a magán-tulajdon pótlására a szövetkezeti alakot is. Felesleges volna ezzel bővebben foglalkoznunk, mert végeredményben a községi rendszerrel azonos. Csak azt akarjuk megemlíteni, hogy a szövetkezeti tulajdon ellen ugyanazon kifogás tehető, mint a magántulajdon és a tulajdon ellen általában. A szövetkezeti tulajdon alatt nem egyesek, hanem többen együtt gyakorolnák a földbirtok felett a kizárólagos hatalmat. A szövetkezet esetleg még szívtelenebbül járna el az egyesnél, miután mindenki önzését a többség határozatával fedezhetné. A szövetkezeten kívül állók helyzete még rosszabb lehetne, mint napjainkban a birtok nélkül való napszámosok állapota.

Vonjunk le ezen némileg tulhosszura nyult tanulmányunk végeredményét. El kell ismernünk, hogy a föld nem emberi mű, de másrészt még az is igaz, hogy annak értéket részint a tulajdonos, részint a társadalom munkája kölcsönöz. A mennyiben tehát a föld, mint érték, mint vagyon jön tekintetben minden esetre emberi mű. Elfogadhatjuk, hogy a föld mindannyiunk hasznára rendelt kincsbánya; de ebből még nem következik, hogy mindannyian földtulajdonosok is legyünk, vagyis mindannyian kapjunk részt és osztályt a közösség javára rendelt földbirtokban. Ha mindegyikünk köteles volna a földet művelni, ha mindegyikünk bérül a saját munkájának termékét kapná, nem létesülhetne a munka megosztás, melynek a társadalom nem csak anyagi, hanem mi ennél még becsesebb és fontosabb, a szellemi és ezzel kapcsolatban az erkölcsi haladást is köszönheti. A földbirtok jelzett közösségéből s az ebből leszármaztatott egyenlő jogból a földbirtokra, józanul csak azt lehet levonni, hogy a földbirtok ne legyen valamely osztály vagy rend kizárólagos hatalmában, vagyis annak megszerezhetésétől ne legyen elzárva senki, ki szellemi és testi munkáját a föld megmunkálásának akarja szentelni. Ebben, és itt gyökeredzik a földbirtok szabadságának nagy elve, s már ebből folyik, hogy minden oly intézmény, melynek az a célja, hogy egyeseket vagy osztályokat a

földbirtok tulajdonában mások kizárásával, erőnek erejével megtartson, az emberiség joga ellen elkövetett sérelem. Végre kétségtelen az, hogy a tulajdonnak egyedül helyes jogczinie: a munka, mely akár közvetlenül, akár közvetve a társadalom előnyére szolgál, annak fejlődését és haladását mozditja elő. A tulajdonnak általában és a földbirtok tulajdonának különösen ugy és akként kell szervezve lennie, hogy az a munkának legyen eredménye és jutalma. Tulajdonos ne lehessen az, ki a társadalom iránt nem ismer kötelezettségeket, ki a társadalom anyagi és szellemi jólétének és haladásának előmozdításában tevékeny részt nem vesz. A tulajdon nem csak jogokat ad, hanem kötelezettségeket is ró az azt birtoklóra. A ki megszerzi vagy utódlás folytán birja a földbirtok tulajdonát, az nem csak jogokat szerzett, hanem a társadalommal szemben kötelezettségeket is vállalt. Jog és kötelezettség kölcsönös. Ki nem teljesíti kötelezettségeit, az veszti jogait is. Ebből az elvből azonban korántsem szükséges és nem is lehet az állam javára azt a jogot levonni, hogy az kényszerrendszabályokat alkothasson, melyekben megállapittassanak a földtulajdonosok kötelezettségei és ha azok a törvényben meghatározott kötelezettségeknek eleget nem tesznek, a földbirtokról kárpótlás mellett elüzessenek, hogy helyet adjanak másoknak, kik a társadalom iránt tartozó kötelezettségnek megfelelnek. Szükségtelen ily intézkedés azért, mert ezt a művet különös törvény nélkül a szabad verseny és a pártatlan, egyenlő osztó igazság, s itt főleg az adóztatást tartjuk szem előtt, ugy is elvégzi.

É r t e s í t ő.

Magyarország áruforgalma a külfölddel 1886-ban. Az országos statisztikai hivatal most teszi közzé az 1886. évi áruforgalomról szóló statisztikai adatok összesítését az egész évre vonatkozólag. Ezen statisztikai kimutatás, melynek részletei is megérdemlik a tanulmányozást, főbb adatait a következőkben közöljük, föntartván a részletek elemzését is.

Az 1886. évi áruforgalmunk nagysága érték szerint 840.304,062 o. é. forint volt; ebből esett a behozatalra 421.128,862 frt vagyis $50.\frac{120}{100}$, a kivitelre pedig 419.175,200 frt vagyis $49.\frac{880}{100}$. A behozatal 35 főcsoportban 252.930,224 frttal multa felül a kivitelt, a kivitel pedig a behozatalt 15 főcsoportban 250.976,562 frttal, a kettő pedig egymással szembe állítva, 1.953,662 frtot engedményez mint behozatali többletet, vagyis ennyivel volt nagyobb az 1886. évi behozatal a kivitelnél.

Az 1885. évi összes forgalom 853.611,414 frt volt, az 1886. évi összesforgalom 840.304,062 frt, tehát csekélyebb a forgalom 13.307,352 frttal. 1886-ban 20.727,017 forinttal többet vittünk ki, és 34.034,369 forinttal kevesebbet hoztunk be, mint a megelőző évben. A nagyobb kivitelt a kevesebb behozatalból levonva, kapunk 13.307,352 forint forgalom különbséget, mint a mennyivel az nemcsak kevesebb lett, hanem egyszersmind kisebb is volt 1886-ban mint a megelőző évben. Nagyobb volt a behozatalunk főképp a gyarmatáruk, pamutáruk, bőr és bőráruk s a cukor főcsoportjainál, a kivitelünk pedig főképp a vágómarha, gyapju, gabonaneműek s a liszt, a gyújtó és robbanó szerek, dohány, gyarmatáruk, ásványolaj, kikészített bőrök és bőráruk stb. főcsoportjainál. Tehát a nagyobb behozatal gyártmányokra és gyarmatárakra vonatkozik leginkább, a nagyobb kivitel pedig úgy a mezőgazdasági nyers terményekre, állatok s állati terményekre, valamint néhány oly áruczikkre is, melyből mi is nagyobb mennyiségeket hozunk be, s így ezeknél csak a közvetítést eszközöltük nagyobb mértékben, mint a megelőző évben.

Behozatalunk volt 1886-ban 244,907 db és 13.526,648 mm. 421.128,862 frt értékben, kivitelünk 32.300,546 db és 29.682,071 mm. 419.175,200 frt értékben.

Behozatalunk többlete ezen öt esztendőben 170.665,993 forinttal multa felül kivitelünket, kivitelünk pedig csak egyszer, 1882-ben, multa felül 7.507,332 forinttal a behozatalunkat, de ezt nyomban követte az 1883. évi eredmény 21.252,290, az 1884. évi 90.744,993 s az 1885. évi 56.715,048 forint behozatali többlettel, melyekben termé-

szetesen a postai forgalom adatai már szerepelnek, a mi 1882-re nézve még nem áll. Az utolsó 1886. évi eredmény az ö 1.953,662 forint behozatali többletével már csak kevéssel haladta felül e kivitelünket. A behozatali többlet ezen öt évben tehát igen jelentékeny volt, a minek következtében egész áruforgalmunknak ugynevezett mérlege passive alakult.

Összes behozatalunkból, mely 1886-ban 421.128,862 frt értékű volt, csak 66 585,939 forint értéket képviselnek az ipari segédanyagok s az élelmezési s élvezeti tárgyak, a többi a gyártmányok behozatalára esett, t. i. 354.542,923 forint, úgy, hogy a gyártmányok kiviteli értékének levonása után is 207.308,468 forint behozatali többlet marad a gyártmányokból. Ezen többlet 1885. évhez képest, a midőn az 221.546,122 forint volt, tetemesen csökkent.

Csoportok szerint vizsgálva a gyártmányok behozatalát, azt találjuk, hogy a behozatali többletet a ruházati ipar készítményei s annak a számára előkészített segédanyagok, a különféle szerves anyagokból készült munkálatok, a tápszerek s egyéb fogyasztási anyagok, a fémek és fémáruk, a vegyészeti termények, a műipar készítményei, a nemfémszerű készítmények ásványokból s a gépek, eszközök, mű- és hangszerek és közlekedési eszközök csoportjai okozzák, vagyis általában a készgyártmányok behozatala.

A ruházati ipar készítményeinek nagy csoportjában a behozatali többletet okozzák leginkább a szövetek, a szövő- és kötőanyagok, a fonalak, a szövő- és kötő-árak, valamint a ruházatok és pipere tárgyak szövetekből, a melyek összes behozatali értéke 1886-ban 170.108,040 frt volt. Ha ezen összegből levonjuk a hasonló tárgyak kiviteleért befolyt 23.394,865 frtot, marad még mindig 146.713,175 forint, mint behozatali többlet a ruházati iparcsoportból. Megjegyzendő még, hogy az e csoportbeli behozatalból a legnagyobb rész szövetekre s egyéb árukra esik, és kevesebb a férfi és női ruházatok, fehérneműek és divatárukra.

Ezt követi behozatali nagyságra a különféle szerves anyagokból készült munkálatok csoportja, melyben a 78.180,930 forint értékű behozatalt, illetőleg az 58.650,032 forint értékű behozatali többletet okozzák a ruházati ipart kiegészítő kidolgozott kész bőrök, cipők, prémbőrök és prémesárak, a mindenféle házibutorok, s a sokféle apróságok, melyek mind az ember ruházkodásához és lakásának berendezéséhez tartoznak.

Hasonlókép nagy behozatali többletet mutatnak a fémek és fémárak, melyeknek összes 22.686,940 forint értékű behozatalából a behozatali többlet 16.509,129 forint volt. Ezen behozatali többletet nem annyira a nagy behozatal, mint inkább a csekély kivitel okozza; behozunk pedig főkép kovácsolt vasárut, rudvasat, vasuti sint, szerszámot stb.

Szintén nagy behozatali többletet okoznak a műipar készítményei, melyek alatt itt az irodalmi és műtárgyakat, és pedig könyveket, képeket, folyóiratokat, stb. kell érteni; ezekből szintén keveset viszünk

ki, de nagyon sokat hozunk be, úgy hogy az összes behozatalunkkal ez évben 10.502,427 forint értékben, csak 1.722,705 forint értékű kivitel áll szemben, tehát a behozatali többlet itt 8.779,722 forint, a mi haladási törekvéseinkre és műizlésünk fejlődésére mutat, s így tehát ezen behozatali nagy többlet csak becsületére válik nemzetünknek.

Nagyobb behozatali többletünk volt még a nem fémszerű ásványokból való készítmények csoportjából. Ezt okozzák úgy a háziszükségletre, mint a kereskedelmi célra használt üveg s üvegáruk, a nagymennyiségű ásványviz-, boros- és söröspalaczkok, a porcellán edények s agyagáruk, valamint az olvasztó kemenczékre s építkezésre használt tűzállókövek és közönséges téglák tömeges behozatala. Az összes behozatal értéke volt ezen csoportból 8.541,521 forint, a behozatali többleté pedig 7.156,479 forint.

Nagy behozatali többletet mutat a vegyészeti termények csoportja, mivel ide soroztatnak a mindenféle zsíros olajok, a kőolaj stb. Miután pedig nálunk sem faolaj, sem pedig kőolaj nem nyeretik, s a fogyasztás ezekből igen nagy, különösen pedig a kőolajé, mely megtisztított állapotban ismét ki is vitetik, nagyon természetes, hogy ezen csoportból nagyobb behozatali többletünk van, mely felrug 6.016,489 forintba a 20.511,218 forint értékű behozatalból.

Végre nagy behozatali többletet mutat még a gépek, eszközök, munkagépek, mű- és hangszerek s a közlekedési eszközök csoportja. Több kisebb-nagyobb mű- és hangszergyár van ugyan már nálunk is, de ezek a szükségletet még távolról sem képesek kielégíteni, s azért szükségletünknek legnagyobb részét még mindig a külföldről fedezzük. Hasonlóképen vannak ugyan már nagyszámu és részben nagy kiterjedésű gépgyáraink is, különösen a mezőgazdasági és malomgépiparra nézve, de a nagyobb és mesterségesebb s azért drágább gépeket, valamint a nagyszámu munkagépeket is, mint p. o. a varrógépeket, a külföldről kell hozatnunk, mert ezek vagy épen nem, vagy csak oly csekély számban készülnek minálunk, mely a belső szükségletet koránt sem elégíti ki.

Áttérve az ipari nyersanyagok forgalmának vizsgálatára, látjuk, hogy ott nagy kiviteli többletünk van, mint az másként szintén nem is lehet, mert kevés fonó- és szövő gyáraink nem képesek azon nagymennyiségű ipari segédanyagokat, mint p. o. gyapjút, kendert, lent stb., mely itt benn az országban nyeretik, feldolgozni, s így azt kénytelenek vagyunk kiszállítani az ország határain túl. De nemcsak ezek, hanem emeli kivitelünket az ipari segédanyagokból még a nagymennyiségű fa, s ebből főleg a cser-donga, a nyers s a fűrészelt puha épület és műfa, valamint az ipari célokra szolgáló állati termények kivitele, melyekből a behozatal nem oly lényeges. Az összes ipari segédanyagok kivitelének értéke volt 1886-ban 81.208,983 forint, melyből a kiviteli többletre 53.286,082 forint esett.

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

XI. ÉVFOLYAM.

1887.	SZEPTEMBER 15.	VIII—IX. FÜZET.
-------	----------------	-----------------

A deficit.

Irta :

Dr. Pólya Jakab.

I.

Az államháztartásban az első feladat, hogy a pénzügyi időszakban vagy mint viszonyainkra való tekintettel mondhatni, az év folyamán felmerült kiadások az ugyanabban az évben eszközölt bevételekkel fedeztessenek. Más szóval ez annyit jelent, hogy a pénzügyi kormány első és főkötelessége arról gondoskodni, miszerint az állam pénztáraiba az év folyamán annyi készpénz folyjon be, a mennyi szükséges, de egyszersmind elegendő is a felmerülő kiadásoknak idején való teljesítésére. Ez azonban nem pénzügyi elv, hanem inkább kiválóan fontos kezelési szabály, melyet perczre sem szabad szem elől téveszteni. Mint a magán ember, úgy az állam háztartásában is a rend első kelléke: a fizetések teljesítésében való pontosság. A mint a fizetésekben fennakadások történnek, már is zavarok állanak elő, melyek ha ismétlődnek, gyakrabban előfordulnak, végre is a fizetések beszüntetését vonják magok után, mert a bizalom az illető gazdálkodó egyéniség, illetve állam iránt megcsorbul és később teljesen meg is szűnik. Bizalom nélkül pedig nincs hitel, mely nélkül ugyan el lehet a magános, de nem az állam s kivált nem a jelenkori állam.

Pénztári hiány, mint azt Wagner értelmezi ¹⁾, sem kezelési,

¹⁾ *Cassendeficit* oder Deficit im weitesten Sinne bezeichnet den Zustand, wo die laufende Gesamtausgabe (alle Arten zusammengefasst) oder der »Gesamt Ausgang« durch die Gesamteinnahme (gleichfalls aller Arten) oder den »Gesamt Eingang« in einer Finanzperiode nicht gedeckt wird. Dieses Cassendeficit ist ein *acutes*, wenn es *plötzlich* durch Vermehrung

sem pénzügyi szempontból, nem létezik, de nem is létezhetik. Megeshetik ugyan is, hogy egy, esetleg több éven át is a kiadások az előbbi évekről fenmaradt pénzkészletek felhasználásával fedeztetnek, s ennek folytán a pénztári készletek csökkennek. Megengedjük, hogy a pénztári készleteknek bizonyos mértéken alól való csökkenése zavart okozhat, de már általában fel nem foghatjuk, hogy mi különbség van a közt, hogy ha a kiadások, tegyük fel valamely függő kölcsönnel, vagyon elidegenítéssel stb. fedeztetnek, vagy hogy ha azok létező pénzkészletek igénybevételeivel teljesítettnek. Pénztári hiány csak akkor áll elő, midőn a teljesítendő kiadások már általában nem fedeztethetnek, mert a bevételek elégtelenek, a készletek pedig elfogytak. Ebben az esetben azonban már nem annyira pénztári hiányról, mint inkább fizetéseképtelenségről szólhatunk. Ennek elkerülésére pedig kétségtelenül nem az a mód vezet, ha általában gondoskodnak, hogy az év vagy évek bevételei fedezzék ugyanannak vagy ugyanazoknak kiadásait minden tekintet nélkül arra, hogy minő forrásból eredtek és mily természetűek azok a bevételek. A pénztári kezelésben és az ezt visszatükröző pénztári mérlegben meglehet a teljes egyensúly ugyanakkor, midőn a pénzügyek már a bukás szélén állanak, mert az a bevételi forrás p. o. a hitel, melynek segítségével az egyensúly eddigelé fentartatott, már a legközelebbi jövőben bedugul, mert az már is tulzottan vétetett igénybe.

Egyébként szükségtelen, hogy e kérdéssel tovább is foglalkozzunk. Ha előáll a tényleges pénztári hiány, vagyis a fizeder Ausgänge, Verminderung der Eingänge oder durch beides zugleich hervortritt, ein *chronisches*, wenn es sich durch mehrere Finanzperioden hinzieht, oder länger andauert (Finanzwissenschaft III. kiad. 1884. I. r. 180. l.). Különben hogy mennyire téves ez a fogalom-meghatározás, utalunk arra a körülményre, hogy ha valamely határozott célra, p. o. vasutépítésre felvett kölcsön esetleg a számadási év vége felé folyt volna be, de a kijelölt célra csak a következő számadási évben használtatott fel. Vegyünk gyakorlati esetet. Az 1880-iki év bevételei nem fedezték az ugyanabban az évben előfordult kiadásokat, minek folytán a kezdetleges 34.466,000 frtnyi pénzkészlet az év végeig leolvadt 21.732,000 frtra. Ebben az évben a fenti fogalom meghatározás szerint államháztartásunk acut válságban szenvedett, 1881-ben azonban már nem, mert ebben az évben a kiadásokat fedezték a bevételek, minek bizonyságául szolgálhat az, hogy az év végén 21.640,000 frt készpénz találtatott a különböző állami pénztárakban.

tési képtelenség, ennek orvoslásmódja: minden oly kiadás illetve fizetés beszüntetése, melynek teljesítésére az állam képtelen és a mely az állam fennállására nem feltétlenül szükséges. Ebben az esetben az állam nem fizeti a kölcsöntőkéket, nem fizeti vagy csak leszállítja a kamatokat, ugyanekkép bánik el a fizetésekkel, nyugdíjakkal, általában a személyes szolgálatokért megállapított és kikötött bérekkel. A bukott állam általában úgy jár el és tartozik is eljárni, mint a tönkrement magán ember, kiadásait jövedelméhez, nem pedig bevételeihez méri. — Pénzügyeink különben se jutottak e végpontra. Ezt meg sem szabad engednünk. E czélt azonban nem fogjuk elérni, ha a fent felállított tiszta kezelési szabályt követjük s csak arra törekszünk, hogy a kiadásokat (az összeseket értve) a bevételekkel (ismét az összeseket értve) fedezzük.

II.

Nem az elméletben, de a gyakorlatban elnevezik deficitnek a kiadásoknak azt a részét, melyet a költségvetési törvény kölcsönrel rendel fedezni. Államzárszámadásaink is ennek a felfogásnak hódolnak. Midőn a tényleges eredmények nyomán állapítják meg a hiányt, levonják a kölcsönből eredt bevételeket és az ez alapon mutatkozó bevételi kevesletet mondják hiánynak. — Az alábbi kimutatás foglalja magában azt a hiányt, mely az illető költségvetési törvényben állapítottatott meg, melyhez azonban hozzá számítottuk az ugyanott számszerűleg előirányzott kölcsönből eredő bevételeket, továbbá azt a hiányt, mely a zárszámadásokban mutattatott ki.

Deficit.

	A költségvetés szerint forint	A zárszámadások szerint forint
1875.	21.665,557	40.498,436
1876.	8.371,645	31.260,933
1877.	20.545,937	26.451,034
1878.	21.121,416	56.924,721
1879.	34.227,778	38.260,045
1880.	24.991,531	41.963,574
1881.	30.334,155	48.065,401
1882.	50.221,822	46.343,554
1883.	39.337,831	39.135,892
1884.	28.849,071	41.018,451
1885.	22.400,406	40.200,527

Egyelőre érintetlenül hagyjuk a most közölt kimutatót, hanem foglalkozzunk azzal a felfogással, mely minden kölcsönnel fedezett kiadásban már is államháztartási hiányt lát de másrésről a deficitet csakis az e nemű kiadásokban keresi. E felfogás téves egyrészt azért, mert nem minden kölcsön felhasználásával teljesített kiadás képez deficitet, másrészt pedig azért, mert esetleg a vagyon elidegenítés segélyével eszközölt kiadást is a deficithez kell számítani. Akadnak egyébként olyanok is, kik a deficithez sorolnak nemcsak minden kölcsönt, hanem minden vagyonelidegenítést is.

Midőn a kölcsönnel és vagyonelidegenítéssel fedezett kiadás minden közelebbi és részletesebb vizsgálat nélkül már is deficitnek tudatik be, a kiindulási pontot abban kell keresnünk, hogy a kölcsönfelvétellel annak kamataiban és esetleg tőketörlesztésében egy új, eddig nem létezett kiadás keletkezik, míg a vagyonelidegenítés azt eredményezi, hogy az abból eddigelé merített jövedelem a jövőben elmarad. Mit röviden úgy is fejezhetünk ki: a kölcsönfelvétel emeli a kiadásokat, a vagyonelidegenítés csökkenti a bevételeket; de végeredményben mindkettő új terhet ró az államháztartásra, az első pozitívet, a második negatívet.

A tévedés azonban épp a kiindulási pontban rejlik. Az új kiadás vagy valamely régebbi jövedelem elmaradása nem jár szükségkép új *tényleges* megterheléssel is. A súlyt épp a »tényleges« szóra fektetjük. Deficitnek akár pénzügyi, akár magán-gazdálkodási szempontból, csak azon, már most akár kölcsön, akár vagyonelidegenítés felhasználásával tett kiadásokat tekinthetjük, a melyek által okozott új kiadás illetőleg jövedelem csökkenés az államháztartásban semmiféle ellenértékkel, már akár megfelelő kiadás csökkenéssel, akár pedig megfelelő új jövedelemmel nem ellensúlyoztatik, melyek tehát az államháztartásra nem *az államnak a kiadások folytán származott pozitív vagy negatív jövedelmeiből, hanem annak egyéb jövedelmeiből fedezendő új terheket* rónak.

Nem lehet tehát deficitnek tekinteni akár kölcsönnel akár elidegenítéssel fedezett oly kiadásokat, melyek régibb adósságok törlesztésére fordítottak, a mennyiben az ezek folytán csökkent kamatkiadások kiegyenlítik az új kamatot vagy

megapadt jövedelmet. Azokat a kiadásokat sem lehet deficitnek tekinteni, melyek oly beruházásra történtek, melynek jövedelme a szaporodott kamat és tőketörlesztési kiadást illetve a csökkent jövedelmet ellensúlyozza. A deficit megállapításában mindenestre mérlegelendő, hogy a felvett kölcsön vagy vagyonelidegenítés által okozott új teher nincsen-e általában vagy mennyiben van kiegyenlítve teher-csökkenéssel vagy jövedelem-emelkedéssel. Ha ez a kiegyenlítés teljesen meg van, akkor nincsen semmiféle deficit. Ha ez nincs meg, akkor deficitnek a kölcsönnel vagy vagyonelidegenítéssel fedezett kiadásoknak csak azt a részét tekinthetjük, mely tényleg új, állandó terhet eredményezett.

Az imént fejtegetett felfogás azonban még a legmerevebb magángazdálkodási elvnek is teljesen megfelel, miután a kölcsönös kiegyenlítettségre van alapítva. Ugyanis egyre megy, akár Péternek, akár Pálnak fizetjük a kamatot, ha csak a kamatösszeg egy és ugyanaz marad. Miben sem változik a gazda jövedelme, ha eladja azt a jószágát, melynek jövedelme x , de terhe is x . Miben sem szegényedett az a birtokos, ki jószágára felvesz, a földhitelintézettől x kölcsönt, melyért y kamatot fizet, ha azt a kölcsönt jószágába beruházta, és ez a beruházás neki épp y jövedelmet hoz. Ezt a szigorú magángazdálkodási elvet azonban nem lehet s nem is szabad ily vonatkozásban az államháztartásban is alkalmazni. Nem épp szükséges, hogy maga a kiadás által eredményezett jövedelem-emelkedés vagy kiadás-csökkenés egyensúlyozza a gyarapodott kiadást vagy leszállt jövedelmet. Az államháztartást nem szabad mint valamely egyéni gazdaságot tekintenünk, hanem fel kell azt fognunk, mint az állampolgárok közös gazdaságát. Ha ebben a közös gazdaságban tett kiadás akár negative, akár positive emelte a részesek jövedelmét, illetve keresetét, akkor azt a kiadást nem lehet meddőnek, elveszettnek, végleg elfogyasztottnak tartani. Sőt ez a kiadás a közös gazdaságnak is hasznára vált. Az államháztartás jövedelmei tulnyomó részét a polgárok által folytatott magángazdaságokból meríti. Ha a polgárok jóléte az állam által foganatosított hasznos beruházások által emelkedett, gyarapodott egyszersmind azok szolgáltatási és adózási képessége is. E nagyobb adózási képességet teljes joggal és méltán veheti igénybe az állam jövedelmei emelésére, sőt czélszerű adórendszer mellett az állam jövedelmeinek

emelkedése önmagától előáll. Az államgazdaság szempontjából deficitnek csak oly kiadást tekinthetünk, mely a nemzetgazdaságban minden ellenérték nélkül maradt, megsemmisült, elfogyasztatott.

III.

Állami zárszámadásaink a deficitet megszokták állapítani az u. n. jövedelmi mérleg alapján is. E mérlegre vagyis az ezen nyugvó deficit megállapításra súlyt nem fektetünk, miután e mérleg az előírásokon alapul, melyek pedig sem a bevételekben, sem a kiadásokban nem felelnek meg a tényleges eredménynek. Fontosabbak úgy a pénzügyi helyzet megítélésére, valamint a deficit megállapítására és okainak kiderítésére a zárszámadásokban foglalt vagyon-mérlegek, melyeknek részletesebb ismertetésére és megbirálására ezennel áttérünk.

Vizsgálataink az utolsó évtizedre, melyről zárszámadásaink vannak, szorítkoznak. Kiindulási alapul veszszük az 1875- és 1885-iki évek végére a zárszámadásokban felállított mérlegeket.

Vagyon mérleg.

V a g y o n.

	1875.	1885.	
	forint	forint	forint
1. Ingatlan vagyon	451.031,287	972.238,970	+ 521.207,683
2. Termesztermények, szerek és eszközök	80.570,886	95.789,686	+ 15.218,800
3. Értékpapírok	18.687,879	17.202,171	— 1.485,708
4. Készpénz	26.817,324	25.483,559	— 1.333,765
5. Cselekvő követelések . . .	91.897,738	396.016,893	+ 304.119,155
6. Cselekvő hátralékok	149.304,749	176.909,866	+ 27.605,117
Összesen	818.309,863	1.683,641,145	+ 865.331,282

T e h e r.

1. Állami adósságok	623.490,052	1.349,074,370	+ 725.584,318
2. Terhelő hátralékok	44.165,757	111.935,021	+ 67.769,264
Összesen	667.655,809	1.461,009,391	+ 793.353,582
Tiszta vagyon	150.654,054	222.631,754	+ 71.977,700

Ha ezeket a vagyonmérlegeket természetesen további vizsgálat nélkül nézzük, arra az eredményre kell jutnunk, hogy ál-

lamháztartásunkban a tíz év alatt nem deficit, hanem ellenkezőleg fölösleg volt, mely az államvagyon gyarapítdására fordított. S ez volna is az eset, ha a vagyonmérlegeket mindig azonos elvek szerint állították volna fel. De épp ez nem történt. A vagyonmérlegek felállításában követendő elveket folytonosan változtatták és módosították, s a mellett még új vagyon becsléseket is foganatosítottak. A fent közölt két vagyonmérleg összehasonlítási alapul csak úgy szolgálhat, ha azokat előbb azonos elvek szerint megigazítjuk és így azokat azonos alapokon állítjuk fel. Erre vonatkozólag azt hisszük, hogy közel járunk az igazsághoz és megfelelően cselekszünk, ha a vagyon mérlegeknél különböző években eszközölt kiigazításokat már az 1875-ik évi mérleget illetőleg is foganatosítjuk annyiban, a mennyiben megállapíthatjuk, hogy a megfelelő érték már akkor is megvolt, vagy már akkor sem volt meg.

A kiigazításoknak nagyban való foganatosítása 1879-ben kezdődött. Az ingatlan vagyon az 1878-ik évi zárszámadásokban 1878 december 31-ére 468.424,846 forint becsértékkal mutatattik ki, de már az 1879-iki zárszámadásokban ugyanaz az ingatlan vagyon az 1878 év végén 659.413.934 forint becsértékkal szerepel. — Egy napról a másikra tehát az ingatlan vagyon értéke közel 200 millió forinttal emelkedett. — Az államjóságok az 1878-ik zárszámadásokban az 1878 év végén 45.378,910 frtra tétetnek, az államerdők pedig 43.373,673 frtra. Ugyanezek már az 1879-iki zárszámadásokban ugyancsak az 1878 év végén 69.567,068 frt illetve 103.497,692 frt becsértékkal fordulnak elő. Ezt az értékhelyesbítést bátran jóváírhatjuk az 1875-ik mérlegnek. — De semmiben sem vétünk az igazságnak, ha ugyancsak az 1875-ik mérlegnek javára írjuk az 1878-ban az erdőknél foganatosított 16.417,700 frtnyi érték-helyesbítést is. Viszont azonban a helyes eljárás megköveteli, hogy a bányászatnál 1879-ben végrehajtott értékhelyesbítést már az 1875-iki mérlegnél is foganatosítsuk s annak értékét 15.492,231 frttal leszállítsuk, valamint ugyanabban a vajda-hunyadi vár értékét töröljük. — Az 1885-iki zárszámadásokban az állami vasutak értéke helyesbítettett 22.027,015 frttal azon a czimen, hogy ez az összeg a vasuti kölcsön, a gömöri záloglevél kölcsön és a 30 milliós kölcsön kibocsátási veszteségét képezi s hogy mindezek a kölcsönök vasutak

építésére fordítottak. Ez az érték azonban már 1875-ben is megvolt, tehát javára is írhatjuk az 1875-iki vagyonmérlegnek. — Ki kell igazítani az 1875-iki mérleget még abban az irányban is, hogy annak javára irandó az akkoron még fennállott földtehermentesítési adósság, mely adósság még fennálló részében, az 1883-ik zárszámadásokban először fogatosított kiigazításnak megfelelőleg, az 1885-iki mérlegben mint cselekvő követelés fordul elő. E kiigazítás azon alapul, hogy a földtehermentesítés nem szorosan vett állami kiadás folyamánya, hanem inkább beruházás s e czimen azt ép úgy fel lehet venni a cselekvő vagyonban mint a szőlődézsma-váltságot, a maradvány- és irtványföld-váltságot.

Még egy kiigazítást kell végrehajtanunk, hogy össze lehessen hasonlítani a két év vagyonmérlegét, de már nem az 1875-iki, hanem 1885-iki mérlegnél. Az 1885-iki mérlegben az ingatlanok közt előfordul a köutak, vízi utak, a budapesti dunarész s némely kisebb hason tételök értéke. Ezt az 1885-iki mérlegből levonjuk egyrészt azért, mert habár azoknak kétségtelenül megvan a magok haszna vagy ha úgy tetszik: haszonértéke, de nincs forgalmi vagy eladási értékök, másrészt pedig azért, mert a megfelelő értéket az 1875-iki mérlegbe be nem állíthatjuk.

Mindezeknek a kiigazításoknak fogatosításával az alapul vett két év vagyonmérlege következő alakot ölt:

V a g y o n.			
	1875. ferint	1885. forint	
Ingatlan vagyon	557.945,264	912.329,393	+ 354.384,129
Termesztmények és eszközök	80.570,886	95.789,686	+ 15.218,800
Értékpapírok	18.687,879	17.202,171	— 1.485,708
Készpénz	26.817,324	25.483,559	— 1.333,765
Állami követelések	337.112,387	396.016,893	+ 58.904,505
Cselekvő hátralékok	149.304,749	176.909,866	+ 27.605,117
Összesen	1,170.438,489	1,623.731,568	+ 453.293,079

T e h e r.			
Állami adósságok	623.490,052	1,349.074,370	+ 725.584,318
Terhelő hátralékok	44.165,757	111.935,021	+ 67.769,264
Összesen	667.655,809	1,461.009,391	+ 793.353,582
Tiszta vagyon	502.782,680	162.722,177	— 340.060,503

Ha most, midőn a két év vagyommérlegét egyenlő alapokra fektettük, nézzük meg e mérlegeket, már nem látunk többé 7.2 milliónyi évi vagyongyarapodást, hanem ellenkezőleg évi 34 milliónyi vagyonsökkenést.

Még jelentékenyebb összegre emelkedik a vagyonsökkenés, ha tekintetbe vesszük egyrészt azt, hogy úgy az 1875-iki, valamint az 1885-iki vagyommérlegben az állami követelések közt jelentékeny összeggel szerepelnek a vasuti kamat-biztosítások, melyeknek értéke egyenlő a semmivel és másrészt azt, hogy az 1885-iki mérlegben a járadékadósságok nem névértékök, hanem azokért tisztán befolyt vételár szerint vétettek fel. Ha a két mérleg a most jelzettekhez képest megigazíttatik, az eredmény lesz 1875-re 438.369,367 frt tiszta vagyon, — 1885-re pedig 76.737,459 frtnyi tehertöbblet. A 10 év pénzügyi kezelésének végeredménye az, hogy a vagyonfölösleg elenyészett, s az activ állapotból bejutottunk a passiv állapotba, vagy is hogy az állam vagyonát meghaladják a terhek, eltekintve attól, hogy míg az utóbbiak teljesen bizonyosak, addig a vagyonban még nagy összegeket kellene mint teljesen értékteleneket törölni. Ezen az alapon a vagyommérleg évi 51.5 milliónyi vagyonsökkenést eredményez. — De nem hallgathatjuk el a megjegyzést, hogy míg egyrészt teljesen helyeseljük, hogy ha a bíráló a vagyommérlegből kiküszöböli az értéktelen vasuti kamatbiztosítási követeléseket, másrészt egészen helyes a számvevőszéknek 1885-ben először követett az az eljárása, hogy a járadékadósságokat, melyeknek tőkéjét az állam úgy sem tartozik kifizetni, a tiszta értékesítési áron vette fel. Nemesak azért helyes pedig ez az eljárás, mert az állam tőkeösszeggel voltakép nem is tartozik, hanem azért is, mert a járadékainkat eddigelé még mindig meg lehet a névértéken alól venni. A mérleg ugyan ily számítás mellett 92.833,435 frttal javul, de azért még mindig jelentékeny a vagyonsökkenés 1875-ről 1885-re, mivel ebben az esetben 438.368,367 frt cselekvő vagyonnal csak 16.095,976 frtnyi cselekvő vagyon áll szemben. Az évi vagyonsökkenés e szerint átlag 42 millió forint.

IV.

Mely tényezők okozták ezt a nagy vagyonsökkenést? Mind a pénzügyek rendezésének, mind e kor pénzügyi kormánya eljárásának megítélése szempontjából azoknak kiderítése és megállapítása kiválóan fontos. Kétségtelen, hogy a vagyonsökkenés előidézéséhez nagy mérvben hozzájárult maga az adóssági ügy s ebben főleg a kérdéses 10 év alatt két ízben foganatosított nagy conversio és az 1881-től évente előforduló kisebb conversio.

Államadósságaink, a mérleg tanúsága szerint, a tíz év alatt 725.584,318 frttal, illetve ha a járadékokat teljes névértékben vesszük fel, 818.417,753 frttal szaporodtak. Tartsuk szem előtt az utóbbi számot s nézzük az államadósságok szaporodását előidéző tényezők mellett egyszersmind azt aényt is, hogy az mennyiben terheli a tíz év pénzügyi kormányát. Adjuk az utóbbi körülménynek az elsőséget.

Az 1875-iki mérleget államháztartásunknak legsúlyosabb kölcsöne: a 153 milliós kölcsön terhelte, melynek kifizetéséről az általunk vizsgált kor pénzügyi kormányának kellett gondoskodnia. E kölcsön kifizetésére, eltekintve attól, hogy annak egy része állambirtokok eladásából befolyt vételárral törlesztetett, 207.186,500 frt névértékű 6%-os aranyjáradékot kellett értékesíteni. Ennek a convertálására eladni kellett 282.291,600 frt 4%-os aranyjáradékot. Ebben az összegben kell felvenni a 153 milliónyi kincstári jegyeket, melyet a régi kormány hagyott örökségül az újra. A különbözetet minden esetre a régibb kormány rovására irhatjuk. A régibb kormány rovására irhatjuk még a vasutak átvételéből eredt adósságokat, mert azok, habár más alakban, már akkor is megvoltak, továbbá az 1876—1885 közt újonnan kibocsátott földtehermentesítési, maradvány és irtvány-föld-váltáság kötvényeket. — A régebb kormány terhére irhatjuk még az 1881 óta folyó kisebb conversiók által előidézett nagyobb adóssági összeget. Végre levonhatjuk a tiza-szegei kölcsönt, miután ez nem állami, hanem csak az állam által szavatolt adósság.

Ezeknek figyelembe vételével az 1885-ik mérlegben kimutatott adóssági teherszaporodásból esik a régibb kormányra:

1. A vasutak átvétele által keletkezett adósság	223.427,800	frt
2. A 153 milliós kölcsön rendezéséből származott nagyobb adósság	129.291,600	»
3. A kisebb 1881. óta folyó évi conversiók által támadt adósság többlet	10.687,200	»
4. A tiz év alatt ujonnan kibocsátott földtehermentesítési kötvények	5.842,000	»
5. Maradvány- és irtványföldek váltása	2.239,800	»
6. Tisza-szegedi kölcsön	42.250,000	»
	<hr/>	
	413.738,400	frt

A megszorodott államadóssági terheknek több mint fele nem az utolsó tiz év kormányzatának eredménye, hanem még folyománya a régebb pénzügyi gazdálkodásnak. Kerek összegben tehát 403 millió forint marad az utolsó tiz év rovására, ennyi névértékű adóssággal szaporodott a vizsgálat tárgyába tett pénzügyi kezelés folytán az állam terhe.

Ezen időszak teherszorodását képezi a 262.708,400 frt névértékű 4°/_o aranyjáradék, 176.064,300 frt papíráradék, 13.863,064 frtnyi kisebb jelzálogkölcsön. Megjegyzendő azonban, hogy a járadék-papírokból közel 50 millió forint az 1876—1880, illetve azóta eszközölt tőketörlesztések aequivalenset képezik és ezért nem vág össze az eredmény. Ezt a hibát azonban szándékosan követtük el, mert voltaképp még csak azt akartuk kitüntetni, hogy mennyi összeg folyt be ezekért a kölcsönökért az államkincstárba. A 4°/_o-os aranyjáradék egész összege nem új kölcsönfelvételből, hanem a 6°/_o-os aranyjáradékok conversiójából eredt. Az itt kérdéses 4°/_o-os aranyjáradékok 192.813,500 frt névértékű 6°/_o-os aranyjáradékot pótolnak, melyért a kincstárba, tekintettel arra, hogy a 6°/_o-os aranyjáradékok 86.49^o/_o-on értékesítették, kerek összegben 166.78 millió forint folyt be. A 176 milliónyi 5°/_o-os papíráradékért pedig az átlagos 85.49^o/_o-os árfolyamon való értékesítésre való tekintettel befolyt 150.52 millió forint.

Ha a tiz év adóssági műveleteit összefoglalva vesszük tekintetbe, látjuk, hogy azok 261.47 millió kibocsátási veszteséget okoztak. Midőn tehát fentebb, a járadékokat névértékek szerint számítva, 51.5 millió forintban állapítottuk meg az évi vagyonsökkenést, immár megmondhatjuk azt is, hogy ebből évi 26.1 millió forintot az államadóssági ügy maga okozott. Ha tehát a

153 milliós kölcsön consolidálása, az aranyjáradékok kibocsátása és conversioja, az 5⁰/₁₀-os papíráradékok kibocsátása az állam névleges adósságát nem szaporítják vala, — a vagyonsökkenés átlag csak évi 25.4 millió forintot tett volna.

Felesleges azonban itt ismételve figyelmeztetnünk, hogy nem lehet azt az egész évi 26 millió forintnyi kibocsátási veszteséget tényleges veszteségnek is tekinteni, mert végre is a járadékok nem névértékek szerint jöhetnek számításba, hanem vagy az értékesítési áron, vagy ha egész szigorú üzleti elvek szerint akarunk eljárni, a tőzsde árfolyamon. Ez utóbbi mód azonban egyrészt a tőzsdei árfolyam folytonos ingadozása miatt nem ajánlható, másrészt pedig azért nem, mert a járadékokat az állam úgy sem fizeti ki, hanem legfőlebb csak convertálja. Mint a viszonyok ma állanak, a járadékok conversiojától még messze vagyunk. A járadékok névértéke pedig csak is a conversio kérdésében bir fontossággal.

Az adóssági ügy kiegészítését találja a vasuti kamatbiztosításokban, melyeket úgy 1875-re mint 1885-re az államköveteléseknél, mint értékteleneket töröltük. E törlés fogatosításával egy 62.214,000 frtnyi tételre akadunk, mely szintén előmozdította az államvagyon csökkenését. — A fentebb kimutatott 261.47 milliónyi adósságrendezési, illetve kibocsátási veszteséggel együtt az adósságügy okozta vagyonsökkenés kerek összegben 323.68 millió forintra megy. Teszi pedig az itteni számításnál alapul vett 515.11 milliónyi összvagyonsökkenés 62.84 százalékát. Még mindig tekintélyes összeg marad hátra, mely az államháztartásban, eltekintve az utaktól, folyamszabályozásoktól s a közös háztartásban felhalmozott anyagkészletektől, ellenérték nélkül maradt s befolyt az államvagyon csökkenésére. Az ezt okozó tényezőket tovább kell még keresnünk.

V.

Fentebb mondtuk, hogy a magángazdasági elvet alkalmazva, deficitnek csak azokat akár kölcsönrel, akár vagyon-elidegenítéssel fedezett kiadásokat tarthatjuk, melyek folytán az államháztartásban akár, a kiadások növekedése, akár a jövedelmek apadása folytán, tényleg új állandó terhek keletkeztek. — E terhek kiszámításában a vagyommérlegből kell kiindulnunk.

E számítást meg kell tennünk a végre, hogy lehetőleg végleg eljuthassunk a deficit és az ezt okozó tényezők megállapításához.

Ha megnézzük a kiigazított vagyonmérleget, úgy találjuk, hogy a vagyon kerek összegben 453 millió forinttal, a teher ellenben 793 millió forinttal szaporodott. Feladatunk immár az, hogy megállapítsuk mennyivel és mennyiben emelkedett a vagyon adta jövedelem, illetve mennyivel szaporodott az adósságok által az államháztartásra rótt teher. — A jövedelem megállapításában csakis az ingatlan vagyont vesszük tekintetbe s ezt is csak annyiban, a mennyiben az állam magángazdaságának alkat-elemét képezi. Csak a tiszta jövedelmet mutatjuk ki az államháztartás u. n. rendes kezelése szerint. Az adóssági terhek közé csak a kamatokat, a kezelési költségeket és az agiót, továbbá a vasuti kamatbiztosítás czimén fizetett összegeket számítjuk. Az adóssági terhek kiszámításánál azonban figyelmen kívül hagyjuk a szőlődézsma-váltságot, a maradvány és irtványföldek váltságát, az 1870-iki sorsolási kölcsönt, valamint a tisza-szegedi sorsolási kölcsönt, nem különben a lánczhíd elsőbbségi-adósságot, mint oly adósságokat, melyek határozott célra tétettek és a melyeknek meg van a magok külön bevételi források, melyekből azok részben vagy egészben fedeztetnek.

Első sorban is meg kell állapítanunk ez állami magángazdaságok tőkeértékét úgy, mint az a kiigazított 1875 és 1885 évi mérlegekben felvétellett.

	1875. forint	1885. forint
Államjóságok	72.017,086	55.753,011
Államerdők	103.334,709	103.232,304
Bányászat és pénzverés .	194.702,922	214.699,512
Állami vasutak	128.801,163	467.644,880
	<u>498.855,880</u>	<u>841.329,707</u>

Áttérhetünk immár az állami magángazdaságok vagy vállalatok tiszta jövedelmének, valamint az államadósságok terheinek kimutatására. Ezt az 1875—1885 éveket felölelő időszakra évről-évre tesszük meg. Ismételve megjegyezzük, hogy számításainkban az u. n. rendes kezelést vesszük alapul.

	Állami vállalatok forint	Adóssági terhek forint
1875.	5.459,000	81.297,000
1876.	6.449,000	82.477,000
1877.	7.536,000	88.212,000

	Állami vállalatok forint	Adóssági terhek forint
1878.	5.420,000	83.636,000
1879.	9.845,000	89.703,000
1880.	8.944,000	100.791,000
1881.	10.454,000	105.974,000
1882.	15.843,000	104.045,000
1883.	9.058,000	105.829,000
1884.	10.741,000	108.800,000
1885.	14.457,000	111.292,000

A közölt kimutatás azt tanúsítja, hogy míg az állam vállalatainak jövedelme 1875-ről 1885-re 8.998,000 vagy kerek összegben 9 millió forinttal emelkedett, addig az adósság okozta terhek 29.995,000 frttal vagy kerek összegben 30 millióval szaporodtak.

Mielőtt azonban tovább mennénk, még kitüntetni akarjuk az 1875- és 1885-ik évekre az egyes vállalatok által hozott nyereséget (+), illetve veszteséget (—). Ennek tesz eleget a következő kimutatás:

	1875.	1885.
Államjóságok	+ 2.658,000	+ 1.722,000
Államerdők	+ 2.207,000	+ 1.878,000
Államvasutak	+ 1.530,000	+ 12.785,000
Bányászat és pénzverés —	935,000	— 1.928,000.

Állandó csökkenést mutat az államjóságok jövedelme, de ezeknek értéke is apadt a foganatosított eladások folytán.

Jövedelem-csökkenést látunk az erdőknél is, mely azonban inkább csak névleges, mint tényleges s az összehasonlítási alapul vett két év viszonyaiban rejlik, mi kitűnik onnan, hogy az államerdők tiszta jövedelme volt 1882: 1.947,000 frt, 1883: 2.216,000 frt, 1884: 2.326,000 frt; viszont 1876: 2.357,000 frt, 1877: 2.204,000 frt, 1878: 1.949,000 frt.

A nagy és jelentékeny értékemelkedés daczára állandó veszteséggel jár a bányászat és pénzverés, melyet csak kénytelenségből foglaltunk együvé, miután a zárszámadásokból nem valánk képesek a bányászatot tényleg megillető készpénzkezelési veszteséget, illetve a pénzverdét tényleg megillető jövedelmet kiszámítani. Különben az összehasonlítás 1875 és 1885 közt az elszámolás különbségénél fogva is bajos.

Nevezetes és jelentékeny jövedelem emelkedést tapasztalunk az államvasutaknál és az azokhoz tartozó gyáraknál. A vasutak értéke vala 1875-ben kerek összegben 129 millió forint

1885-ben ellenben 468 millió forint. De ez csak az ingatlan értékét képviseli s abban még nincs kimerítve a vasutakba és az azokhoz tartozó gyárakba befektetett tőke. Még az ott összehalmozott anyagokat, szereket és eszközöket is hozzá kell adni, hogy teljesen ismerjük az azokba befektetett tőkét. Ezek hozzáadásával az érték 1875-ben 131 millióra, 1885-ben ellenben 479 millió forintra emelkedik. Se nagy tőke jövedelmezett 1875-ben 1.530,000 frt vagy az akkori tőke arányában 1.17⁰/₀-ot, 1885-ben 12.785,000 frt vagyis 2.67⁰/₀-ot.¹⁾

Ha most azt kérdezzük, hogy az államvasutak ezen kiterjesztése részint új építkezés, részint államosítás által járult-e hozzá és mennyiben a tíz év alatt a deficit fentartására vagy szaporítására és e kérdésre igazságos választ akarunk adni, azt kell megállapítanunk, hogy mely terheket róttak az államvasutak az országra 1875-ben és melyeket 1885-ben. Ez a megállapítás egészen pontosan nem fog sikerülni, de azt hiszszük, hogy számításunkban még is közel járunk az igazsághoz. — Az 1875-ik év terhére írjuk a vasuti, a gömöri és a 30 milliós kölcsönök által ugyanabban az évben okozott terheket (a tőketörlesztést bele nem értve), valamint az időközben államosított vasutaknak akkor kamatbiztosítás czimén fizetett összegeket. — Az 1885-ik év terhére írjuk a már említett kölcsönök ez évi terheit, továbbá az államosított vasutakkal átvett adósságok terhét, úgy szintén az egyenesen vasut építkezés miatt kötött kölcsönök, valamint a vasutakba történt befektetés miatt tett s számítás útján megállapított adósságok terhét.

Állami vasutak által okozott adóssági teher:

	1875.	forint
Vasuti kölcsön		4.670,580
Gömöri záloglevél kölcsön		362,838
30 milliós kölcsön		1.678,793
K a m a t b i z t o s í t á s :		
Az első erdélyi vasutnak		1.744,287
Az alföld-fiumei »		1.605,747
A magyar keleti »		3.647,418
A báttaszék-dombovári vasutnak		566,780
Az agió aránylagos része		285,928
	Összesen	14.562,371

¹⁾ Az eredmény változik, ha a diósgyőri vasgyár, mely 1875-ben még a vasművek közt van felvéve, már 1875-ben is a vasutakhoz számítottatik, — ez esetben a vasutak 1875-iki tiszta jövedelme, a pénzkezelést tekintve, 300,000 frttal kisebb.

1885

Vasuti kölcsön	4.944,696
Gömöri záloglevél kölcsön	367,770
30 milliós kölcsön	1.603,698
Vágvölgyi vasut hátr. vételárának kamata . . .	119,470
Ujszónyi-brucki vasut hátr. vételárának kamata	250,000
Zágráb-károlyvárosi vasut vonalért évi jár. . .	298,200
Keleti vasut adósság	4.662,024
Tiszavidéki vasut adósság	2.154,433
Első erdélyi » »	1.971,075
Báttaszék-dombovár-zákányi vasut adósság . .	586,832
Alföld-fiumei vasut adósság	2.012,285
18.892,600 frt 4%-os aranyjáradék ¹⁾	943,119
101.214,500 frt 5%-os papíráradék ²⁾	5.067,204
Összesen	<u>24.980,806.</u>

Vonjuk le — ismételve kijelentjük — sok tekintetben hibás számításaink eredményét. Az államvasutak és gépgyárak 1875-iki 1.530,000 frtnyi tiszta jövedelmét terhelte 14.560,000 frtnyi kamat és kamatnak vett kamatbiztosítás. A tehertöbblet tehát ke-
rek összegben 13 millió forint vala. Azoknak 1885-iki 12.785,000 frtnyi tiszta jövedelmét 24.981,000 frtnyi kamat terhelte. ³⁾ A te-

¹⁾ A kiindulási alap az, hogy vasuti építkezésekre és beruházásokra tényleg kiadatott 1876: 2.244,990 frt, — 1877: 2.631,151 frt, — 1878: 1.894,673 frt, 1879: 3.387,039 frt, — 1880: 1.834,969 frt. Feltételeztetik, hogy ezek az összegek 6%-os aranyjáradékok értékesítésével szereztettek be, melyek később 4%-os aranyjáradékokká konvertáltattak.

²⁾ Kiadatott 1881: 10.077,679 frt; 1882: 19.370,578 frt; 1883: 21.040,170 frt; 1884: 20.428,418 frt; 1885: 15.611,048 frt. Feltételeztetik, hogy e kiadások papíráradékok kibocsátása által fedeztettek. E feltevés annyiban hibás, a mennyiben a tiszavidéki vasuti részvények nagy része már régebben megszereztetett s ezek nem annyira törlesztetnek, mint megsemmisítettnek, s a mennyiben a vágvölgyi vasutért fizetett vételárt voltaképp le kellett volna vonni az összkiadásból, valamint le kellett volna vonni a térítményeket, nemkülönben a sziszek-sunjai határszéli vasutra tett kiadást, mely voltaképp csak előleg. De az összkiadást azért hagyjuk meg, mert viszont a vasutakat és a gépgyárakat meg kellene terhelni az üzemi tőke kamatával s a végeredmény körülbelől azonos maradna.

³⁾ Figyelmeztetnünk kell, hogy az alábbi kimutatások értelmében a vasutak és gépgyárak netto eredménye 11.633,000 frt. A különbözet az elszámolás különfeleségében rejlik. Az anyagszerek szaporítására kiadott 1.535,000 frtot a kimutatásokban szintén az üzleti költségekhez számítottuk, míg a tulajdonképi üzleti és a tiszta nyereségként a pénzügyminiszteri tárczánál kimutatott tiszta nyerttséghez még hozzáadtuk az anyagszerek

hertöbblet tehát szintén kérek összegben 12.2 millió forint, mely azonban 800,000 frttal kisebb az 1875-ikénél. A végeredményt tehát abban állapíthatjuk meg, hogy a tiz év alatt foganatosított vasutépítés, beruházás és államosítás semmiféle új megterheléssel nem járt. S új megterhelés még abban az esetben sem volna vitatható, hogy ha az 1885-ik év terhére iratnának az időközben törlesztett s újabb kölcsönnel fedezett tőkék kamatai is, mert ezek is fedeztetnek a 800,000 frtnyi kevesblettel.

VI.

A vagyonmérleg alapján sem juthatunk teljesen pozitív eredményre. De ez lehetetlenség is a kiadások és a bevételek behatóbb vizsgálata és osztályozása nélkül. Ez az osztályozás azonban más elvek szerint volna foganatosítandó, mint a melyet akár költségvetéseink, akár a képviselőház zárszámadási bizottsága elfogadott. Egyelőre azonban budget-felosztásunkat követve, vizsgálat tárgyává tesszük azt a hiányt, melyet államzárszámadásaink az u. n. rendes kezelésben állapítanak meg.

Állami zárszámadásaink következőleg mutatják ki a rendes pénztári kezelésben való hiányt:

	forint		forint
1875.	19.264,000	1881.	24.949,000
1876.	9.193,000	1882.	5.947,000
1877.	23.427,000	1883.	5.107,000
1878.	22.257,000	1884.	5.184,000
1879.	17.525,000	1885.	5.503,000
1880.	28.158,000.		

Ez a hiány megállapítás már csak az eredmények helyes összehasonlíthatása szempontjából is több irányu kiigazítást igényel. Az 1875 és 1876-iki zárszámadásokban a vasuti kamatbiztosítások a rendkívüli kiadások közt vétettek fel, az 1870-iki sorsolási kölcsön, a szőlődézsma-váltság, a maradvány- és irtvány-földek váltsága »hitel és pénztári műveletek« czim alatt

apadása által bevételezett 383,535 frtot. Üzleti szempontból az államzárszámadásokban követett eljárás egészen helyes és a tiszta jövedelem helyesen számíttatott ki. Kimutatásaink azonban a kiadások fedezési módjának szempontjából készültek. Az általunk kimutatott összeg tehát nem a tiszta jövedelmet, hanem az üzletből fenmaradt felesleget jelzi, mely egyéb állami céloknak rendelkezésére szolgálhatott.

számoltattak el. A helyes összehasonlítás megkívánja, hogy ezek áttétessenek a rendes kezelésbe. Viszont az 1881—1885. évek zárszámadásaiban a földtehermentesítés, a vasuti, a 30 milliós, az 54 milliós és a keleti vasuti adósságok tőketörlesztésére kibocsátott papíráradékokból befolyt bevételek a rendes bevételek közt vétettek fel. E bevételek onnan kihalásandók, illetve azok összegevel emelendő léssen a hiány, miután a kölcsönből eredt bevételek nem képeznek állami jövedelmet. Viszont azonban a kölcsön-törlesztés nem is képez rendes kiadást, miután az államnak nem szükségképi feladata a kölcsön visszafizetése. A tőketörlesztéseket tehát a deficitből le kell vonnunk. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy nem vonjuk le az államadóssági járulék közt előforduló tényleges tőketörlesztést, miután annak mennyiségét nem ismerjük, továbbá a tiszta-szegedi kölcsönnél előforduló tőketörlesztést, miután ez adósságért az állam csak szavatosságot vállalt, úgy szintén a szőlődézsma-váltságra és a maradvány- és irtvány-földek megváltására teljesített tőketörlesztéseket csak annyiban vonjuk le, a mennyiben ezeket az államnak kellett teljesítenie, vagyis az illető váltság-kötelezetteknel eszközölt bevételekkel nem fedeztettek. Két külön kimutatásban tüntetjük fel a fentiek értelmében kiigazított hiányt. Az egyik kimutatás magában foglalja a kiegészítéseket, a másik pedig feltünteti a hiányt a tőketörlesztések levonásával.

<i>Rendes kezelési hiány,</i>		
	Kiigazított zárszámadási hiány	a tőketörlesztések levonása után
1875.	34.563,000	27.784,000
1876.	24.997,000 ¹⁾	17.980,000
1877.	23.427,000	15.864,000
1878.	22.257,000	15.117,000
1879.	17.525,000	9.611,000
1880.	28.158,000	19.348,000
1881.	32.529,000	23.380,000
1882.	15.889,000	5.487,000
1883.	15.391,000	4.289,000
1884.	15.144,000	3.417,000
1885.	16.019,000	3.272,000.

¹⁾ A bevételekből kihagyatott az 1.606,688 frtnyi előleg visszafizetésből eredt bevétel, s ez alapon állapított meg a hitel és pénztári műveletek végeredménye.

A fenti kimutatások igen fontosak. Mert az ezek másodikában kimutatott deficit már többé nem névleges, hanem tényleges, melyet csak egy módon szabad és lehet fedezni, az állam rendes jövedelmeinek emelésével. E kimutatások nemcsak a most jelzett szempontból érdemlik meg a legnagyobb figyelmet. Más irányban is kiválóan érdekesek. Láttuk ugyanis, hogy a deficit a tanulmányunk tárgyává tett tiz év első évében tetemesen leszállt, a következő négy évben a mérleg mind inkább javult. De már az ötödik év a mérleg rendkívüli romlását mutatja. Az 1880-iki év deficitje meghaladja az 1876-iki év hiányát. Az 1880-at követő év még nagyobb hiánynyal végződik. Az 1882-ik év a mérleg bámulatos javulását eredményezi, kerek összegben 18 millióval száll le a deficit; mely azután mindig, bár kisebb mérvekben, folytonosan apadt. Mely tények és eszközök idézték elő a mérleg e kétszeri javulását és romlását? Ez nagyon is fontos kérdés, mely méltán megérdemelné a legbehatóbb és legrészletesebb tanulmányt, főleg abban az irányban, hogy mely tényezők okozták egyrészt azt a rendkívüli romlást, másrészt azt a rendkívüli emelkedést. Sajnos, hogy sem időnk, sem terünk ezt a tanulmányt meg nem engedi. De különben is ezt a beható és részletesebb tanulmányt képesebb munkaerőre kell bízunk. Némi tájékozásul szolgálhat azonban az a rész, melylyel tanulmányunkat befejezni szándékozunk, de a mely csak az 1879—1885-ik évekre vonatkozik.

VII.

Az államháztartási hiányt helyesen és a czélnak megfelelőleg csak egy módon lehet megállapítani. Az egész kérdést kapcsolatba kell hozni a pénzügyek kezelésének úgy gyakorlatilag mint elméletileg legfontosabb kérdésével; a kiadások fedezésének módjával. Az államháztartásban előforduló kiadások nem azonos természetűek, miből is folyik, hogy azok fedezési módja sem lehet azonos. A kiadásokat tehát természetök és minőségek szerint kell osztályozni s megfelelőleg is kell fedezetökről gondoskodni. Vannak ugyanis kiadások, melyeket csakis az állam jövedelmével szabad fedezni és ismét vannak oly kiadások, melyeknek fedezetére nem is szabad az állam jövedelmét, különösen az államnak adókból folyó jövedelmét felhasználni, viszont

vannak oly kiadások, melyeket a pénzügyek minden különös hátránya nélkül lehet oly bevételekkel fedezni, melyek nem képeznek államjövédelmet.

Feladatunk körén kívül esik, de tanulmányunk tulhosszura is nyulna, ha ezt a kérdést minden irányban kifejtjük. Meg kell tehát elégednünk néhány fontosabb elv megállapításával. A fedezet szempontjából kell a kiadásokat két nagy osztályba soroznunk. Meg kell ugyanis különböztetnünk: rendes és rendkívüli kiadásokat. Rendes kiadások alatt értjük azokat, melyek minden pénzügyi korszakban vagy mondjuk minden évben csaknem változatlanul megújulnak s ha szabad így szólnunk, el is fogyasztatnak. Mindazokat a kiadásokat, melyek e fogalom meghatározása alá nem tartoznak, a rendkívüliekhez soroljuk.

A rendes kiadásokat, melyek nélkül az állam hivatásának egyáltalán meg nem felelhet, melyek az államra nézve mintegy gazdaság kezelési költségeket és kiadásokat képeznek, csak egy módon szabad és lehet fedezni: az állam jövedelmeivel. A kiadások azon része, mely ily fedezet nélkül marad, képezi a valódi deficitet, melyet az államháztartásban tünni nem lehet, mert végre is pénzügyi romlásra, bukásra visz.

Nem ily egyszerű a rendkívüli kiadások fedezésmódjának megállapítása. A rendkívüli kiadásokat három nagy osztályba sorozhatjuk. Meg kell ugyan is különböztetnünk rendkívüli állami kiadásokat, államüzleti kiadásokat és valódi rendkívüli kiadásokat. Állami kiadások alatt értjük azokat, melyek az állami feladatokból folynak, állami czélok valószínűsítésére szolgálnak, évről-évre elő is fordulnak, de mindég változó mennyiségekben és változó czélokra. Ezek az állami kiadások csak annyiban különböznek a rendes kiadásoktól, a mennyiben nem fogyasztatnak el megtörténtük évében, hanem maradandó vagy legalább hosszabb ideig tartó eredménynyel járnak. Ily kiadásokat képeznek az utépítések, folyamszabályozások, kikötők, közigazgatási épületek emelése, felszerelése, nagyobb közigazgatási, pénzügyi vagy gazdasági reformok. Mindezek a kiadások czélszerűen és helyesen csak is az állam jövedelmeiből fedeztetetnek. Nincs azonban kizárva, hogy efféle kiadások teljesítésére kölcsönök használtassanak. De a hitel igénybe vétele csak is a nagyobb szerű munkák, építkezések és reformok érdekében indokolt.

Mig a most jelzett kiadások teljesítésére rendkívüli eszközöket, tehát kölcsönt vagy vagyon elidegenítést csak ritkább esetekben szabad igénybe venni, egész ellenkező elvet kell felállítanunk a valóban rendkívüli körülmények, u. m. háboru, nagy inség, rendkívüli szerencsétlenség által okozott és tényleg rendkívülieknek tartandó, mert csak ritkábban előforduló kiadásokat illetően. Ezeket bátran lehet rendkívüli eszközök igénybe vételével teljesíteni.

A rendkívüli kiadások harmadik osztályát képezik az állam magánvállalataiba történő befektetések. Az állam magánvállalatai között napjainkban a vasutak emelkednek ki. A modern államnak ezek is képezik egyetlen vállalatát, melyet teljes joggal folytat, míg a többi régebben üzött vállalatokat mind inkább átengedi a magánvállalkozásnak, mely azokat sokkal sikeresebben gyakorolja. A földmivelés, a bányászat, a gyártás, a kereskedelem nem képezhet állami feladatot. De ha az állam ily vállalatokba bocsátkozik, az ezekbe tett befektetésekre nem veheti igénybe az állam jövedelmeit, melyek tulnyomó részben a polgárok jövedelmeiből erednek. Ezekre a célokra szükségkép a hitelt kell igénybe venni. Az ellenkező nem volna egyéb, mint az állam versenyének megkönnyítése. Visszásság már az is, hogy ha az állampolgárok jövedelme adók alakjában az efféle vállalatokba történt befektetések terheinek viselésére igénybe vétetik. De hagyjuk figyelmen kívül az e nemű vállalatokat, hanem szorítkozunk a vasutakra. Ezeket szükségkép csak is kölcsönök vagy elidegenítések segélyével szabad és lehet építeni. A vasutépítés érdekében kötött kölcsönök vagy történt elidegenítések koránt sem képeznek deficitet. S míg azt állítottuk, hogy az állam vállalatai érdekében a polgárokat adókkal terhelni nem jogosult, itt az ellenkezőt kell mondanunk. Igen is jogosult, hogy az állampolgárok a vasutak által okozott terhek viseléséhez hozzájáruljanak, mert a vasutak a forgalom könnyítése által előmozdítják az állampolgárok jólétét. Megbocsáthatlan hiba is volt, midőn nálunk derüre, borura építették a vasutakat, terhelték az államháztartást kölcsönökkel, kamatbiztosításokkal, de az állam jövedelmeinek megfelelő fokozására nem gondoltak előbb, mint mikor már megvolt a baj, a rendetlenség, melynek nyüge alatt

még ma is szenvedünk, melyből még ma sem tudtunk kibontakozni. De akkor még az ifju kor mámorát éltük.

Már fentebb mondtuk, hogy a tőketörlesztés nem tartozik a rendes kiadások közé. Nem látszik ugyan is összeegyeztethetőnek a rendszeres és rendes gazdálkodással, hogy az állam az egyik oldalon törleszsen, a másik oldalon pedig még folytonosan vegyen fel újabb és újabb kölcsönöket.

A tőke törlesztés csak akkor képez és képezhet állami feladatot, ha nagyok az állam jövedelmei és ezek könnyen, a polgárok különös megterheltetése nélkül folynak be. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy államháztartásunk rendezésének egyik alapfeltétele, hogy a rendes és rendszeres tőketörlesztéstől szabaduljunk, legalább azokat az állami adósságokat illetőleg, melyeknél a tőke azonnal való kifizetése ellenébeu törvényes akadály fenn nem forog. Minél előbb menekszünk a tőketörlesztésektől, annál előbb érhetjük el államhitelünk javulását, mely pénzügyeink rendezhetésének egyik alapfeltétele. A tőketörlesztések kihalasztása viszonyaink közt egyáltalán nem látszik indokoltnak s csak ideig-óráig hozhat némi könnyítést, mely azonban még koránt sem jelenti a végleges kibontakozást.

A kifejtett alapelvek meglehetősen liberális alkalmazásával kísértjük meg a deficitnek az utolsó hét évre (1879—1885) való megállapítását. E célra készültek a mellékelt I. és II. alatti kimutatások. Az első az államháztartásunkban szokásos felosztást követi, másodika már akkép van összeállítva, hogy annak segélyével könnyen végre lehessen hajtani a célzott műtétet. E műtét, jól tudjuk, nem lesz minden irányban és teljesen kielégítő. Nem is törekedünk a deficitnek teljesen pontos megállapítására, mely végre is magokban a zárszámadásokban rejlő nehézségektől eltekintve — alig oldathatik meg magán ember által. Ha csak megközelítőleg is feltárjuk pénzügyi viszonyainknak helyes képét, már is eleget tettünk kötelességünknek.

Első sorban is meg kell állapítanunk a II. kimutatás alapján az összekiadások és az összebevételek alapján az egyes évekre eső fölösleget illetve hiányt. E szerint volt

	kiadás	bevétel	bevételi felesleg (+) vagy hiány (—)
	forint	forint	forint
1879.	381.172,000	392.661,000	+ 11.489,000
1880.	289.648,000	262.435,000	— 27.213,000
1881.	504.892,000	485.981,000	— 18.911,000
1882.	382.646,000	386.017,000	+ 3.371,000
1883.	399.382,000	401.209,000	+ 1.827,000
1884.	430.517,000	419.909,000	— 10.608,000
1885.	487.165,000	486.903,000	— 262,000.

Az egyes években mutatkozó feleslegek a pénztári készletek kiegészítésére vagy függő adósságok törlesztésére fordítottak, viszont a hiány részint pénztári készletek felhasználásával, részint függő adóssággal fedeztetett. Pénzügyeink beteges állapotát ez a kimutatás eléggé igazolja. A kiadásoknak függő adósságokkal való fedezése s a függő adósságoknak folytonos szaporítása — rendes körülmények közt — sem nem helyes, sem nem czélszerű. A függő adósság csak arra szolgálhat, hogy kielégítse az ideiglenes szükségletet, mely a bevételek hátramaradásából illetve a kiadásokkal nem egyidejűleg való befolyásából támad. De főleg azért kell kerülni a kiadásoknak függő adósságokkal való fedezését, mert ezek okozhatnak leginkább zavart, különösen igazán valódi rendkívüli esetben, midőn igen nagy összegeket és gyorsan kell beszerezni, midőn az állam hitele már a rendkívüli viszonyok behatása alatt különben is megcsorbul. Mi koránt sem félünk annyira az adósságtételtől, mint némelyek, kik a mai államot és feladatait megérteni nem akarják, s mint már mondtunk vannak kiadások, melyeket csakis kölcsönnel lehet és szabad fedezni, de csak állósított, nem pedig függő kölcsönnel.

Már mondtuk, hogy tényleges deficitnek a kiadásoknak csak azt a részét tartjuk, melyet szükségkép az állam jövedelmeivel kellett volna fedezni, de nem azokkal fedezték. De nem tarthatjuk deficitnek azokat a kiadásokat, melyeket mint rendkívülieket szükségképen kell vagy legalább lehet rendkívüli eszközökkel fedezni. Ezeket a rendkívüli kiadásokat kapcsolatban a rendkívüli bevételekkel, a II. alatti felhasználásával a III. alatti kimutatásban külön állítottuk össze. — Az e III. alatti kimutatásban foglalt kiadási összegek levonásával a II. alattiban meg-

találjuk azokat a kiadási összegeket, melyeket szükségkép kell az állam jövedelmeivel fedezni, melyeket rendes kiadásoknak akarunk nevezni, viszont ha a III. alatti kimutatásban foglalt összegeket levonjuk a II. alattiban kimutatott bevételekből, eredményül az állam jövedelmét képező bevételek maradnak. E szerint tehát a tényleges deficitet a következő összegekben — tagadhatlanul nem eléggé szigorúan, mert csak a minimumra szorítkoztunk, — állapíthatjuk meg.

	Kiadás forint	Bevétel forint	Hiány forint
1879.	256.529,000	247.448,000	9.081,000
1880.	256.748,000	232.945,000	23.803,000
1881.	300.112,000	272.951,000	27.961,000
1882.	278.001,000	270.040,000	7.961,000
1883.	292.314,000	284.266,000	8.048,000
1884.	297.615,000	290.105,000	7.510,000
1885.	317.932,000	310.629,000	7.303,000.

Nem tettük feladatunkká, hogy részletesen kutassuk az államháztartás hiányainak okát. Csak röviden akarunk egyes okokra reámutatni. De hogy ezt helyesen tehessük, tekintetbe kell vennünk a netto buogetet, (l. IV.) miután a brutto budget igen könnyen enged tért hibás következtetéseknek. A netto budgetből a következő eredményekre jutunk :

	Kiadás forint	Bevétel forint	Hiány forint
1879.	174.797,000	165.716,000	9.081,000
1880.	191.442,000	167.639,000	23.803,000
1881.	203.515,000	176.354,000	27.161,000
1882.	195.858,000	187.897,000	7.961,000
1883.	200.927,000	192.879,000	8.048,000
1884.	205.192,000	197.682,000	7.510,000
1885.	215.601,000	208.298,000	7.303,000.

A netto budgetre való tekintettel jöhetünk tisztába azok az okok iránt, melyek azt a rendkívüli romlást okozták, melyet 1879-ről 1880-ra látunk. Mig a bevételek alig emelkedtek, (az emelkedés nem egész 2 millió forint), addig a kiadások nagy mérvben (közel 17 millióval) felszöktek. A legnagyobb emelke-

dést (közel $12\frac{1}{2}$ milliót) az államadósságok mutatják. Egyébiránt csaknem az összes kiadásoknál látunk kisebb-nagyobb mérvű szaporodást. A mérleg további romlását 1881-ben szintén a kiadások növekedésében kell keresnünk, mely szaporodáshoz a közösügyi kiadások, az államadósságok és a vasut kamatbiztosítások kerek összegben 9.6 millióval járultak. Az 1882-ben beállt javulást a kiadások apadásában s a bevételek emelkedésében kell keresnünk. Ha nem lehetett a deficitet államháztartásunkban kiirtani, ezt annak kell felrónunk, hogy a kiadások csökkenése mondhatjuk csak egy évig tartott, t. i. 1882-ben. Ettől fogva a kiadások csaknem különbség nélkül minden irányban emelkedtek, úgy, hogy az emelkedett kiadások csaknem teljesen absorbeáltak a szaporodott bevételeket. Ennek a helytelen iránynak kell főleg felrónunk, ha nem tudtunk pénzügyeinkben rendet teremteni. A megsőkönösödött deficitet nem annyira a beruházásokban, a renkívüli kiadásokban mint épp a rendes kiadások folytonos növelésében kell keresnünk. A szükségleteket, a hiányokat tartottuk szem előtt, nem pedig az ország anyagi erejét.

Nagy a deficit, melyet államháztartásunkban el kell enyésztetnünk. Ma sokkal nagyobb, mint vala az 1885-ben. Azóta lényegesen emelkedtek az államadóssági terhek. De az még sem oly nagy mérvű, hogy ne lehetne megszüntetni részint a bevételek emelése, részint szigorú takarékoság által. Csak nem szabad a jövőben azokat a hibákat elkövetni, melyekbe a múltban beleestünk. Nem szabad a beálló kedvező helyzetet mindjárt a kiadások növelésére felhasználni, mert ily módon a kitűzött czélt soha sem fogjuk elérni.

A deficit megszüntetése nem egy vagy két év műve. Csodaszerek régi üdült bajok orvoslására nem léteznek. Állandó, kitartó, hosszabb, tervszerű munkára és eljárásra van szükség, hogy a baj megorvosoltassék, teljesen meggyógyittassék. De hogy pénzügyeink rendezése végre is sikerülni fog, kétséget sem szenved. Sikerülni fog pedig azért, mert a maiaknál már sokkal súlyosabb viszonyokból bontakoztunk ki, és mert tagadhatlan, hogy a nemzetben ma sokkal nagyobb az *adófizetési készség*, mint volt évekkal ez előtt. Ez pedig nagy biztosíték, de egyszersmind első kellék is a pénzügyek rendezhetésére.

I. TÁBLÁZAT.

Államháztartási eredmények a budget-beosztás szerint.A) *Kiadások.*

(Ezer forintokban vagyis 4 650 = 4.650,000).

I. Rendes kezelés.

	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885
Királyi udvartartás	4.650	4.650	4.650	4.650	4.650	4.650	4.560
Kabineti iroda	64	68	69	67	70	72	75
Országgyűlés	1.197	1.332	1.189	1.243	1.228	1.118	1.231
Közösügyi kiadások	32.249	31.887	36.054	28.660	28.840	26.047	32.734
Nyugdíjak	4.039	3.993	4.073	4.301	4.355	4.604	4.793
Államadósságok							
a) kamat és kezelési költ- ség	74.892	85.268	89.633	90.752	91.597	95.755	98.602
b) tőketörlesztés	8.388	8.922	10.407	10.894	11.397	12.152	13.447
c) agio	5.055	6.346	6.456	6.892	7.088	7.712	8.450
Vasuti kamatbiztosítás	12.036	12.169	13.891	10.643	11.322	9.532	8.345
Horvát-Szlavonországok.	5.388	5.769	5.583	5.881	5.687	6.024	6.428
Fiume	83	84	85	83	83	96	—
Állami számvevőszék	129	129	129	109	109	111	107
Miniszterelnökség	305	303	304	297	299	300	334
Őfelsége személyek körüli minisztérium	47	50	49	54	54	53	53
Horvát - Szlavon - Dalmát minisztérium	35	35	37	35	37	37	36
Belügyminisztérium	7.531	7.603	8.390	8.205	9.010	10.038	10.500
Pénzügyminisztérium							
a) Közigazg. kiadások	6.255	6.228	6.124	6.289	6.835	6.772	6.842
b) Adóbeszedési »	1.790	2.220	2.468	3.198	2.914	3.041	3.622
c) Különféle »	800	450	542	526	993	597	619
Közlekedésmisztérium	3.946	4.814	4.800	5.666	5.048	4.601	5.663
Közgazdasági m.	1.313	1.671	2.100	2.058	2.409	2.762	3.088
Vallás- és közoktatási m.	4.382	4.334	4.623	5.037	5.364	5.771	6.085
Igazságügyi m.	9.811	9.944	10.160	10.506	11.082	11.374	11.718
Honvédelmi m.	5.908	6.713	6.779	7.040	7.042	7.129	7.270
Dohányjövedék	13.609	14.091	22.739	18.441	21.086	19.946	22.691
Lottojövedék	2.009	1.613	1.783	1.377	1.546	1.584	1.756
Sójövedék	2.508	2.290	2.482	2.709	2.456	2.476	2.429

	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885
Államjösszágok	2.197	1.954	1.516	1.732	1.740	1.717	1.368
Államerdők	3.817	3.970	3.810	4.057	3.921	4.159	4.457
Bányászat és pénzverés .	30.848	10.059	30.076	14.637	20.223	15.648	16.257
Államnyomda	425	498	544	576	529	531	541
Államépületek	13	15	11	10	15	12	9
Ingó állam vagyon	226	8.556	50	2	—	1	1
Vasutak és gépgyárak . .	9.382	15.314	17.567	18.512	19.059	26.836	29.522
Állami lótenyésztő inté- zetek	2.333	2.579	3.202	3.387	3.875	3.730	4.004
Posta	5.052	5.224	5.452	5.725	6.103	6.569	7.159
Távirda	1.952	1.834	1.903	2.013	1.952	2.083	2.143
	264.664	272.979	309.728	286.264	300.018	305.640	327.029

II. Átmeneti kiadások.

Állami számvevőszék . . .	—	—	—	2	2	—	—
Miniszterelnökség	—	—	—	—	—	4	1
Ő Felsége személyek körüli miniszterium	5	5	1	—	2	—	2
Belügyminiszterium	34	23	6	484	1.036	421	140
Pénzügyminiszterium . . .	1.875	4.113	2.221	1.638	1.969	2.024	2.088
Közlekedési miniszterium . .	—	—	660	5.054	1.418	1.694	13
Közgazdasági »	66	211	417	341	301	730	669
Vallás- és közoktatási m. .	30	10	41	65	133	130	141
Honvédelmi m.	55	55	240	415	423	600	516
Államadósságok	95.633	1.902	173.346	45.512	59.061	85.235	127.044
Szegedi árvíz költségei . .	2.642	1.231	260	118	106	4	—
Inségi munkák	21	—	—	—	—	—	—
Állandó országház	—	—	—	1	—	—	—
	100.361	7.550	177.192	53.630	64.451	90.842	130.614

III. Beruházások.

	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885
Állandó országház . .	—	—	—	—	—	—	250
Miniszterelnökség . .	—	—	—	179	—	5	5
Belügyminiszterium . .	—	—	—	214	—	—	6
Pénzügyminiszterium .	3.607	3.543	5.864	6.035	5.633	8.281	7.514
Közlekedési m.	6.066	2.729	9.516	21.464	22.083	19.654	15.644
Közgazdasági m.	—	151	268	209	548	845	1.318
Vallás- és közoktatási m.	33	31	114	108	161	133	190
Igazságügyminiszterium	65	54	81	456	484	297	345
Honvédelmi m.	—	—	28	13	4	—	—
	9.771	6.508	15.871	28.678	28.913	29.215	25.272

IV.

Rendk. közösügyi kiadások	11.495	2.609	2.099	14.074	6.000	4.819	4.250
-------------------------------------	--------	-------	-------	--------	-------	-------	-------

B) Bevételek.

I. Rendes kezelés.

Államadósságok	2.555	2.635	2.559	5.150	4.955	4.658	5.242
Fiume	—	—	—	—	—	—	—
Állami számvevőszék . .	2	2	2	2	2	2	2
Őfelségeszemélye körüli miniszterium	—	1	—	1	1	—	—
Belügyminiszterium . .	835	837	917	769	792	791	793
Egyenes adók	82.201	84.258	87.695	90.224	93.679	96.064	98.049
Fogyasztási adók	14.919	14.695	17.934	17.864	19.447	21.831	26.760
Fogyasztási adóvisszatérítés	3.798	5.596	7.368	6.335	7.195	6.565	9.534
Agionyereség	—	207	243	547	1.199	850	213
Határvám	489	485	494	531	550	527	495
Bélyeg	7.456	7.911	8.042	8.374	8.428	8.870	9.333

	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885
Jogilleték	13.111	14.214	14.123	14.986	15.504	17.016	16.639
Dijak	460	480	564	466	462	327	330
Fémjelzés	21	21	22	24	25	27	26
Ut-, hid- és révvám . . .	22	20	27	26	24	27	25
Dohányjövedék	31.534	30.776	38.654	38.654	40.282	42.112	42.196
Lottojövedék	3.693	3.223	3.219	2.921	2.896	3.047	3.192
Sójövedék	14.274	14.011	14.079	14.472	14.873	14.831	14.799
Államjószerződések	5.369	4.722	4.338	4.859	4.069	3.672	3.102
Államerdők	5.899	6.126	6.274	6.004	6.137	6.485	6.335
Bányászat és pénzverés . .	31.545	9.434	28.624	14.310	19.195	13.142	14.329
Államnyomda	469	511	569	779	738	643	655
Államépületek	32	29	33	33	34	31	29
Államvasutak és gépgyár . .	12.852	19.475	23.527	28.510	27.911	32.587	41.155
Ingó államvagyon	2.400	12.893	170	56	67	40	64
Pénzügym. különf. bevé- telek	1.070	823	1.484	1.303	1.010	1.241	966
Állami lótenyésztő inté- zetek	1.591	1.639	2.129	2.369	2.412	2.000	2.389
Posta	6.105	6.375	6.833	7.360	7.908	8.443	8.801
Távirda	1.891	1.574	1.861	1.915	2.041	2.075	2.147
Közlekedési m.	295	73	78	80	159	166	121
Közgazdasági m.	544	549	589	666	860	1.035	1.190
Vallás- és közoktatási m. .	1.097	285	292	321	831	496	559
Igazságügyi m.	264	250	276	297	615	661	678
Honvédelmi m.	129	119	156	137	182	215	250
Vasuti kamatbiztosítás . .	218	41	133	37	141	19	608
Közösügyi leszámolás . . .	—	533	—	—	—	—	—
	247.140	244.823	273.308	270.382	284.624	290.496	311.008

II. Átmeneti kezelés.

Belügyminiszterium	5	4	4	5	5	34	4
Pénzügyminiszterium	4.969	2.448	5.211	20.411	16.644	11.756	6.511
Közlekedési m.	326	100	—	—	—	127	918
Közgazdasági m.	8	—	—	—	—	1	1.101
Vallás- és közoktatási m. . .	—	—	2	—	10	7	—
Honvédelmi m.	—	—	—	1	4	—	3
Kölesön	145.232	15.060	207.455	95.218	99.922	117.488	167.358
	150.540	17.612	212.672	115.635	116.585	129.413	175.895

II. TÁBLÁZAT.
Államháztartási brutto eredmények.

I. Kiadások.

	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885
Királyi udvartartás . . .	4.650	4.650	4.650	4.650	4.650	4.650	4.650
Kabineti iroda	64	68	69	67	70	72	75
Országgyűlés	1.197	1.332	1.189	1.243	1.228	1.118	1.231
Állandó országház . . .	—	—	—	1	24	23	250
Közösügyi kiadások							
a) rendes	32.249	31.887	36.054	28.660	28.840	26.047	32.734
b) rendkívüli	—	—	—	2.809	2.875	2.559	2.264
c) Bosznia és Herczegovina megszállása .	11.495	2.604	2.098	11.483	3.292	2.311	1.998
Nyugdíjak	4.039	3.993	4.073	4.301	4.355	4.604	4.793
Államadósságok							
a) kamat és kezelési költség	75.018	86.268	89.894	90.832	92.287	96.239	98.930
b) tőketörlesztés	8.409	8.951	10.425	10.917	11.449	12.171	13.457
c) agio	5.055	6.346	6.456	6.892	7.088	7.712	8.450
d) conversio	91.662	270	173.085	45.390	58.956	84.752	126.768
Vasuti kamatbiztosítás .	12.036	12.169	13.891	10.643	11.322	9.532	8.345
Horvát-Szlavonországok	5.389	5.772	5.583	5.881	5.687	6.024	6.428
Fiume	83	84	85	83	83	96	—
Állami számvevőszék .	129	129	129	111	111	111	107
Miniszterelnökség . . .	305	303	304	297	299	309	340
» »	—	—	—	179	—	—	—
Őfelségeszemélyek körüli miniszterium	52	55	50	54	56	53	55
Horvát - szlavo - dalmát miniszterium	35	35	37	35	37	37	36
Belügyminiszterium . .	7.586	7.889	8.396	8.261	9.152	10.134	10.573
Csendőrség szervezése .	—	—	—	501	894	307	64
Színház-építkezés . . .	—	—	—	142	—	18	9
Pénzügyminiszterium							
a) közigazgatás	6.265	6.256	6.242	6.346	6.885	6.861	7.157
b) adóbeszedés	1.790	2.220	2.468	2.369	2.085	2.212	2.793
c) hadmentességi-díjalap	—	—	—	829	829	829	829
d) földadó szabályozás .	1.678	1.910	2.354	2.842	2.769	2.508	1.707
e) különféle kiadások .	742	329	245	275	302	360	336
Közmunka- és közlek. m.	3.662	4.022	4.045	4.343	4.122	3.727	4.826
Vasutak és gépgyárak .	9.382	15.314	17.567	18.512	19.059	26.836	29.522
Vasutépítés és felszerelés	5.191	1.935	9.019	19.670	20.439	20.600	15.761

	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885
Közmunkák	3.236	4.127	3.440	5.690	5.473	5.209	5.940
Közgazdasági m.	1.379	1.882	2.576	2.406	2.749	3.138	3.586
Lótenyésztő intézetek	2.333	2.579	3.202	3.387	3.938	3.832	4.081
Posta	5.052	5.224	5.452	5.725	6.103	6.569	7.159
Távirda	1.952	1.877	1.966	2.071	2.008	2.195	2.245
Építkezés és kiállítás	—	—	—	—	13	394	974
Vallás- és közoktatási m.	4.445	4.375	4.778	5.210	5.658	6.034	6.416
Igazságügyi m.	9.876	9.998	10.241	10.962	11.566	11.671	12.063
Honvédelmi m.	5.963	6.768	7.047	7.468	7.469	7.729	7.786
Dohányjövedék	13.690	14.218	22.920	18.550	21.276	20.157	23.153
Lottojövedék	2.009	1.613	1.783	1.377	1.546	1.584	1.756
Sójövedék	2.516	2.291	2.482	2.713	2.458	2.476	2.429
Államjóságok	2.217	2.036	1.549	1.790	1.790	1.909	1.647
» vétel és megtérítés	—	2	3	—	—	162	191
Államerdők	4.019	4.104	3.953	4.186	4.052	4.474	4.670
Bányászat és pénzverés	30.908	10.149	30.181	14.906	20.564	16.012	16.746
Államnyomda	425	498	544	576	529	531	541
Államépületek	13	15	11	10	15	12	9
Ingó állam vagyon :							
a) kezelés	4	—	—	—	—	—	—
b) vásárlás	69	8.679	298	251	198	237	283
c) eladás, illetőleg vis- zatérítés	211	—	50	2	—	1	1
Szegedi árvíz	2.642	1.231	401	343	420	32	195
Előlegek, kölcsönök és vegyes	50	3.186	3.607	6.405	2.312	3.347	806
	381.172	289.648	504.892	382.646	399.382	430.516	487.165

II. Bevételek.

Államadósságok	2.555	2.635	2.559	5.150	4.955	4.658	5.242
Állami számvevőszék	2	2	2	2	2	2	2
Ő Felsége személye körüli miniszterium	—	1	—	1	1	—	—
Belügyminiszterium	840	841	921	774	797	825	797
Egyenes adók	82.201	84.258	87.695	90.224	93.679	96.064	98.049
Fogyasztási adók	14.919	14.695	17.934	17.864	19.447	21.831	26.760
» adóvisszatérítés	3.798	5.596	7.368	6.335	7.195	6.565	9.534

	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885
Agionyereség	1.132	294	243	547	1.199	850	213
Határvám	489	485	494	531	550	527	495
Bélyeg	7.456	7.911	8.042	8.374	8.428	8.870	9.333
Jogilleték	13.111	14.214	14.123	14.986	15.504	17.016	16.639
Dijak	460	480	564	466	462	327	330
Fémjelzés	21	21	22	24	25	27	26
Ut-, hid- és révvám	22	20	27	26	24	27	25
Dohányjövedék	31.534	30.776	38.654	38.654	40.282	42.112	42.196
Lottojövedék	3.693	3.223	3.219	2.921	2.896	3.047	3.192
Sójövedék	14.274	14.011	14.079	14.472	14.873	14.831	14.799
Államjósszágok	5.369	4.722	4.338	4.859	4.069	3.672	3.102
Államjószágelidegenítés	675	1.199	2.006	9.556	6.913	10.773	5.947
Államerdők	5.899	6.126	6.274	6.004	6.137	6.485	6.335
Bányászat és pénzverés	31.545	9.435	28.624	14.310	19.195	13.143	14.329
Államnyomda	469	511	569	779	738	643	655
Államépületek	32	29	33	33	34	31	29
Államvasutak és gépgyár Vasutaknak elidegenítés és térítmény	12.852	19.475	23.527	28.510	27.911	32.587	41.155
Ingó államvagyon :							
a) kamat	2.360	1.324	870	683	378	337	260
b) elidegenítés	2.692	12.037	2.300	5.515	1.076	185	213
Pénzügym. különf. bevé- telek	231	955	420	328	322	510	385
Állami lótenyésztő inté- zetek	1.591	1.639	2.129	2.369	2.412	2.000	2.389
Posta	6.105	6.375	6.833	7.360	7.908	8.443	8.801
Távirda	1.891	1.574	1.861	1.915	2.041	2.075	2.147
Közlekedési m.	295	73	78	80	159	166	121
Közgazdasági m.	552	549	589	666	860	1.036	1.191
Vallás- és közoktatási m.	1.097	285	294	321	841	503	559
Igazságügyi m.	264	250	276	297	615	661	678
Honvédelmi m.	129	119	156	138	186	215	253
Vasuti kamatbiztosítás	260	41	133	37	141	19	608
Kölcsön és előleg vissza- fizetés	630	1.094	1.269	5.688	1.070	1.145	727
Kölcsönfelvétel	140.850	15.060	207.455	95.218	99.222	117.488	168.784
	392.661	262.435	485.981	386.017	401.209	419.909	486.903

III. TÁBLÁZAT.

Rendkívüli kezelés.

(Ezer forintokban s e szerint 11.495 = 11.495,000.)

A) *Kiadás.*

	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885
Állandó országház . . .	—	—	—	1	24	23	250
Bosznia és Hercegovina megszállása	11.495	2.609	2.098	11.483	3.292	2.311	1.998
Államadósságok							
a) tőketörlesztés . . .	8.409	8.951	10.425	10.917	11.449	12.171	13.457
b) conversio	91.662	270	173.085	45.390	58.956	84.752	126.768
Miniszterelnökség . . .	—	—	—	179	—	—	—
Csendőrség szervezése .	—	—	—	501	894	307	64
Színház építkezés . . .	—	—	—	142	—	18	9
Hadmentességi díj alap .	—	—	—	829	829	829	829
Földadó szabályozás . .	1.678	1.910	2.354	2.842	2.769	2.508	1.707
Vasutépítés és felszerelés	5.191	1.935	9.019	19.670	20.439	20.600	15.761
Közmunka	3.236	4.127	3.440	5.690	5.473	5.209	5.940
Közgazdasági min. épít- kezés és kiállítás . . .	—	—	—	—	13	394	974
Állami jószágoknál vétel és megtérítés	—	2	3	—	—	162	191
Ingó vagyon szerzés és megtérítés	280	8.679	348	253	198	238	284
Szegedi árvíz	2.642	1.231	401	343	420	32	195
Előlegek, kölcsönök és vegyes	50	3.186	3.607	6.405	2.312	3.347	806
	124.643	32.900	204.780	104.645	107.068	132.901	169.233

B) *Bevétel.*

Államjószágeladás . . .	675	1.199	2.006	9.556	6.913	10.773	5.947
Vasutaknál elidegenítés és térítmény	366	100	—	—	7.962	213	603
Ingó államvagyon elide- genítés	2.692	12.037	2.300	5.515	1.076	185	213
Kölcsön és előleg vissza- fizetés	630	1.094	1.269	5.688	1.070	1.145	727
Kölcsönfölvétel	140.850	15.060	207.455	95.218	99.922	117.488	168.784
	145.213	29.490	213.030	115.977	116.943	129.804	176.274

IV. TÁBLÁZAT.

Rendes kezelésnél netto eredmények.A) *Kiadás.*

	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885
Királyi udvartartás . . .	4.650	4.650	4.650	4.650	4.650	4.650	4.650
Kabineti iroda	64	68	69	67	70	72	75
Országgyűlés	1.197	1.332	1.189	1.243	1.228	1.118	1.231
Közösügyi kiadások . . .	32.249	31.887	36.054	31.469	31.715	28.606	34.998
Nyugdíjak	4.039	3.993	4.073	4.301	4.355	4.604	4.793
Államadósságok	77.518	89.979	93.791	92.574	94.420	99.292	102.138
Vasuti kamatbiztosítás . .	11.776	12.128	13.758	10.606	11.181	9.513	7.737
Horvát-Szlavonországok	5.389	5.772	5.583	5.881	5.687	6.024	6.428
Fiume	83	84	85	83	83	96	—
Állami számvevőszék . . .	127	127	127	109	109	109	105
Miniszterelnökség	305	303	304	297	299	309	340
Ő Felségeszemélyek körüli miniszterium	52	54	50	53	55	53	55
Horvát - szlavon - dalmát miniszterium	35	35	37	35	37	37	36
Belügyminiszterium	6.746	7.048	7.475	7.487	8.355	9.309	9.776
Pénzügyminiszterium . . .	6.265	6.256	6.242	6.346	6.885	6.861	7.157
Közmunka- és közlek. m. .	3.367	3.949	3.967	4.263	3.963	3.561	4.705
Közgazdasági miniszt. . .	827	1.333	1.987	1.740	1.889	2.102	2.395
Vallás- és közoktatási m. .	3.348	4.090	4.484	4.889	4.817	5.531	5.857
Igazságügyi m.	9.612	9.748	9.965	10.665	10.951	11.010	11.385
Honvédelmi m.	5.834	6.649	6.891	7.330	7.283	7.514	7.533
Bányászat és pénzverés . .	—	714	1.577	596	1.369	2.869	2.417
Lótenyésztő intézetek . . .	742	940	1.073	1.018	1.526	1.832	1.692
Távirda	61	303	105	156	—	120	98
Különféle kiadás	511	—	—	—	—	—	—
	174.797	191.442	203.515	195.858	200.927	205.192	215.601

B) *Bevétel.*

Adók, illetékek, agio . . .	121.819	125.754	134.044	137.008	144.428	149.892	158.611
Dohányjövedék	17.844	16.558	15.734	20.104	19.006	21.955	19.043
Lottojövedék	1.684	1.610	1.436	1.544	1.350	1.463	1.436
Sójövedék	11.758	11.720	11.597	11.759	12.415	12.355	12.370
Államjóságok	3.152	2.686	2.789	3.069	2.279	1.763	1.455
Államerdők	1.880	2.022	2.321	1.818	2.085	2.011	1.665
Bányászat és pénzverés . .	637	—	—	—	—	—	—

	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885
Államnyomda	44	13	25	203	209	112	114
Államépületek	19	14	22	23	19	19	20
Vasutak és gépgyárak	3.470	4.161	5.960	9.998	8.852	5.751	11.633
Ingó államvagyon	2.356	1.324	870	683	378	337	260
Posta	1.053	1.151	1.381	1.635	1.805	1.874	1.642
Távirda	—	—	—	—	33	—	—
Különféle bevételek	—	626	175	53	20	150	49
	165.716	167.639	176.354	187.897	192.879	197.682	208.298

Megjegyzések a mellékletekhez:

1. A tőketörlesztés czimén kimutatott összegek a tőketörlesztés czimén történt összes kiadásokat jelzik. Ezekben az összegekben azonban nem foglaltatnak az államadóssági járulékból, valamint a tiszai és szegedi kölcsönnél előforduló tőketörlesztések, nem különben az érczpenzkölcsönöknél a névértéken túl az érczpenz beszerzésére fordított költségek. Az előbbieket a kamatok és kezelési költség rovatban, utóbbiak pedig az agio rovatban számoltattak el.

2. Az I. és II. alatti végösszege közt 1879-ben mutatkozó különbözet onnan ered, hogy a kiadásokból kihagyatott a 4.382,000 frtnyi jutalék és eladási költség, ellenben a bevételek közt előforduló aranyjáradékokért befolyt vételár is leszállított ugyanolyan összeggel. Továbbá a bevételekből és megfelelőleg a kiadásokból is kimaradt azon 636,000 frtnyi összeg, mely a 153 milliós kölcsön törlesztésére alakított alapból folyt be. Ennél az alapnál kötvények vásárlására fordított összeg a conversionális kiadásokhoz számított.

3. A II-ik kimutatásban az ingó államvagyon czim alatt előforduló tételek részben a pénzügyminiszteri különféle kiadásokból, részben a rendkívüli közügyi bevételekből vétettek át.

4. Közmunka rovatba foglaltattak az új utakra, folyamszabályozásokra, partvédelmekre, kikötőkre stb. történt kiadások. E kiadások a közmunka és közlekedési miniszterium rendes valamint beruházási kiadásaiból, úgy szintén a közgazdasági miniszterium beruházási kiadásaiból vétettek át.

5. A III. és IV. alatti kimutatások szerkesztése könnyen megmagyarázható az I. és II. alatti kimutatások összehasonlításából. Sőt könnyűnek tartjuk e kimutatások felhasználásával az általunk kimutatott deficitet felebb emelni vagy le is szállítani. Csak abban merül fel nehézség hogy nem számítottuk külön a tőketörlesztések eszközlésére vásárolt érczpenzek beszerzési költségét. Mert az, hogy az államadósságokra történt bevételeket teljes összegökben számítottuk le az államadósságra történt kamat és kezelési kiadásokból, annyiban nem okozhat nehézséget, mert a tulajdonképi tiszta, az állam által történt tőketörlesztések, melyek valamivel kisebbek, mint a melyek a kimutatásban foglaltatnak, megállapíthatók abból a kimutatásból, melyben a zárszámadásokban elfogadott rendszer szerint számítottuk ki a rendes kezelési hiányt (l. l.)

Magyarország szőlőművelése és bortermelése.

Irta :

Borovszky Károly.

A szőlőművelés és bortermelés statisztikájának alapvető műve Keleti Károly nagy dolgozata, mely a nemzetközi statisztikai congressus állandó bizottságának megbízásából készült. Keleti munkájából győződünk meg, hogy mindaz, mit hazánk szőlőműveléséről és borászatáról a közhit régebben valónak hirdetett, hamis; hogy bortermelésünkkel nem foglaljuk el, mint előbb vélték, Európában az első helyek egyikét. Keleti munkája és az országos statisztikai hivatal adatai alapján e dolgozatban ismertetni szándékozunk a Magyarország szőlőművelése és bortermelésére nézve rendelkezésre álló bő-statisztikai anyagot.

Mielőtt a legujabbi adatok taglalásába bocsátkoznánk, jellemzésül és a régi írók véleményének illustratiójául a magyar bortermelést illetőleg ide iktatjuk mindazon adatokat, melyek rendelkezésünkre állanak :

Heintlsztrák író, a XIX. század elején a területet kataszt. holdakban 1.038,436 holdra becsülte.

Schwartner ugyanabban az időben	800,000 holdra,
Schams » » »	1.298,000 »
Dietz, a XIX. század közepén már csak	590,000 »
Az 50-es évek adatai (kat. hold) szerint	664,795 »
(A szorosán vett anyaországot pedig	551,085 »
Keleti munkája szerint	739,678 » és
<i>Csakis Magyarországra nézve</i>	622,165 »
A jelenlegi statisztikai és kataszteri adatai alapján tényleg művelés alatt áll	633,474 kat. hold.

Tanulmányunk megkezdése előtt, ki kell jelentenünk, hogy adataink csakis a szorosán vett anyaországról szólnak.

Magyarország 63 megyéje közül összesen 53 megyében találjuk a szőlőművelést meghonosítva. Az 53 megye közül kiválik 15, és ezek közt is különösen 5 megye.

Keleti Károly idézett munkájában 1872-ben a szőlőművelést 4832 községben írja le. Ma már azonban ilyen nagy arányban nem találjuk a szőlőművelést. A borászati kormánybiztos által kitüntetett törzskönyvben szőlőműveléssel foglalkozó község csak 2600 van följegyezve. Ezen két adat között lényeges különbség mutatkozik, ép úgy, mint a szőlőbirtokosok felvétele között is. Keleti kimutatja a 70-es évek elején, hogy 779,549 szőlőbirtokos volt Magyarországon, ma már csak körülbelül 600,000-re megy azok száma.

A szőlőterület talaját illetőleg Keleti munkája szerint volt:

fekete föld	51,569 hektár,	
agyagos »	150,773	»
homokos »	99,797	»
kavicsos »	50,511	»
meszes »	658	»
szikes »	1,150	»
vegyes »	3,288	» és így
		<hr/>	
		összesen	357,746 hektár.

Az összesnek az agyagos föld mintegy 42°/_o-át teszi ki, míg a legkisebb azon szőlőterület, mely meszes földben van kitüntetve. Ezen arány valószínűleg változott, a mint a szőlő területében is változás, emelkedés mutatkozik. A jelenlegi állami kataszter hiteles adatai alapján az összes szőlőterület 633,474 katasztr. holdat, illetve 364,562 hektárt tesz ki.

Közljük itt azon táblázatot, melyből a részletes adatokat nyerjük, hazánk szőlőtermelő megyéinek területére nézve:

Megye	10. évi átlag		1877—1886. évi időközben a terület változása, vagyis volt a				Mutatkozók különbsége	A szőlőterület a mezei termő föld terület %-ában	A szőlőterület a termő és terméketlen terület %-ában
	hektárban	kat. holdakban, 1600 □ ölével	év	legkisebb szőlőterület	év	legnagyobb szőlőterület			
Abauj-Torna . .	4,629	8,044	1886	7,112	1878	8,654	—1,542 ¹⁾	1.27	1.2
Alsó-Fehér . . .	3,839	6,670	1886	6,481	1885	6,902	— 421	1.05	1.2
Arad	5,982	10,394	1877	10,049	1885	11,200	+1,151	1.64	1.1
Bács-Bodrog . .	12,180	21,164	1881	20,044	1885	23,149	+3,105	3.34	1.24
Baranya	23,967	41,645	1877	37,738	1884	46,148	+8,410	6.58	4.80
Bars	2,301	3,999	1886	3,678	1883	4,789	—1,111	0.63	0.70
Békés	3,768	6,548	1884	6,138	1880	6,801	— 663	1.03	1.06
Bereg	2,521	4,381	1882	3,844	1881	4,873	—1,029 ¹⁾	0.69	0.65
Besztercze-Naszód .	849	1,476	1877	1,370	1883	1,687	+ 317	0.23	0.25
Bihar	12,512	21,741	1883	18,915	1885	27,078	+8,163	3.42	1.40
Borsod	9,861	17,134	1883	15,632	1885	19,590	+3,958	2.70	2.2
Csanád	837	1,455	1884	1,212	1885	1,682	+ 470	0.24	0.4
Csongrád	8,182	14,218	1882	13,050	1880	14,924	—1,874	2.24	2.1
Esztergom	4,607	8,005	1877	7,742	1882	8,582	+ 840	1.26	4.4
Fejér	11,306	19,646	1886	19,353	1882	20,409	—1,056	3.10	2.9
Fogarás	73	126	1884	86	1882	173	— 87	0.02	0.05
Gömör és Kis-Hont .	807	1,402	1884	1,300	1881	1,479	— 179	0.22	0.2
Győr	3,245	5,639	1884	5,025	1881	6,252	—1,227	0.89	1.9
Hajdu	3,638	6,322	1882	6,021	1880	6,460	— 439	1.00	0.9
Heves	9,043	15,713	1886	14,655	1880	16,507	—1,952 ¹⁾	2.48	2.4
Hont	6,210	10,791	1886	8,182	1881	12,594	—4,412 ²⁾	1.70	1.9
Hunyad	1,702	2,957	1877	2,862	1882	3,143	+ 281	0.47	0.2
Jász-N.-Kun-Szoln. .	6,577	11,428	1877	8,844	1885	12,975	+4,131	1.80	1.15
Kis-Küküllő . . .	5,043	8,762	1877	8,170	1884	9,952	+1,782	1.38	2.95
Kolozs	1,116	1,939	1877	1,788	1882	2,136	+ 348	0.30	0.2
Komárom	4,485	7,794	1885	7,305	1884	8,746	—1,441	1.23	1.4
Krassó-Szörény .	6,237	10,837	1877	9,118	1885	12,638	+3,520	1.71	0.7
Maros-Torda . .	2,084	3,621	1877	3,227	1883	4,013	+ 786	0.57	0.6
Moson	1,930	3,354	1877	2,865	1884	3,786	+ 921	0.54	1.0
Nagy-Küküllő . .	4,353	7,563	1877	7,318	1884	7,773	+ 455	1.19	1.34
Nógrád	8,547	14,852	1886	13,558	1880	15,395	—1,837 ¹⁾	2.34	1.8
Nyitra	4,361	7,578	1886	7,110	1877	7,833	— 723 ¹⁾	1.20	0.8
Pest-P.-Solt-K.-Kün	38,961	67,700	1878	64,850	1884	71,717	+6,867	10.71	2.8
Pozsony	5,272	9,160	1886	8,444	1877	9,773	—1,329 ¹⁾	1.45	1.1
Somogy	15,252	26,502	1886	25,549	1882	27,814	—2,265	4.19	2.1
Sopron	5,692	9,890	1877	9,397	1882	10,858	+1,461	1.56	1.9

Megye	10 évi átlag		1877—1886. évi időközben a terület változása, vagyis volt a				Mutatkozik külön- böz- zet	A szőlőterület a me- gyei termő összes terület %-ában	A szőlő terület a termő és terméket- len terület %-ában
	hektár- ban	kat. hol- dakban, 1600 □ ölé- vel	év	legkisebb szőlőterü- let	év	legnagyobb szőlőterü- let			
Szabolcs	3,753	6,522	1886	5,458	1877	7,234	— 1,776 ²⁾	1·03	0·75
Szatmár	3,725	6,472	1885	6,064	1885	6,883	— 819 ¹⁾	1·02	0·6
Szeben	2,283	3,967	1883	3,463	1881	4,213	— 750 ¹⁾	0·63	0·6
Szilágy	6,238	10,840	1885	10,052	1884	11,200	— 1,148	1·71	1·53
Szolnok-Doboka	1,261	2,192	1886	1,944	1882	2,966	— 1,022	0·35	0·2
Temes	24,573	42,699	1881	39,376	1884	50,157	+ 11,181	6·75	3·45
Tolna	18,532	32,202	1882	30,034	1884	33,083	+ 3,049	5·09	5·4
Torda-Aranyos	1,144	1,938	1883	1,803	1885	2,055	+ 252	0·31	0·35
Torontál	12,458	21,647	1886	20,203	1878	22,806	— 2,603 ¹⁾	3·42	1·25
Trencsén	87	152	1886	111	1877	180	— 69 ²⁾	0·02	0·01
Udvarhely	300	521	1884	315	1878	587	— 272 ¹⁾	0·09	0·1
Ugocsa	1,058	1,838	1886	1,454	1885	2,034	— 579 ¹⁾	0·30	0·7
Ung	1,304	2,266	1885	1,871	1878	2,451	— 580 ¹⁾	0·36	0·3
Vas	6,132	10,655	1886	8,727	1878	12,133	— 3,406 ²⁾	1·67	0·9
Veszprém	5,220	9,071	1886	8,685	1883	10,012	— 1,327	1·40	1·3
Zala	24,746	42,999	1883	40,979	1884	47,527	+ 6,548	6·79	4·1
Zemplén	9,779	16,993	1877	15,994	1882	19,138	+ 3,144	2·69	1·45
Összesen	364,562	633,474						100·00	1·3

¹⁾ Fokozatos és lassú hanyatlás.

²⁾ Rohamos hanyatlás 1882-től kezdve.

Mint a fentebbiekből kitűnik, a legnagyobb szőlőterülettel Pest megye bír, összszőlőterülete az országban a szőlőterület 10·71⁰/₀-át képezi; ezután következik Zala megye 6·79⁰/₀-kal, Temes 6·75⁰/₀-kal, Baranya 6·58⁰/₀-kal és Tolna megye 5·09⁰/₀-kal.

Másképp alakulnak azonban ez adatok, a mint a feltüntetett megyék összterületéhez viszonyítjuk szőlőterületünk adatait. Kitűnik ugyanis ekkor, hogy a legnagyobb szőlőterülettel Tolna megye bír, azután pedig Baranya, Esztergom, Zala, Temes, Kis-Küküllő, Fejér, és csak ez után következik Pest megye, a mint azt fentebb is láthatjuk.

Aránylag a legkisebb szőlőterülettel Trencsén megye bír, összterülete az ország területében csak 0·02⁰/₀-kal vesz részt. Udvarhely megyéé 0·09⁰/₀-kal. A mint pedig a különbsézetekre vetünk

egy pillantást, feltűnik, hogy a szőlő területében megyénként és általában véve mindenütt változás mutatkozik. Hogy ezen változások még jobban feltüntetve legyenek, két csoportban különböztetjük meg adatainkat, kitüntetvén az első rovatban a mutakozó szőlőterület nagyobbodását, illetve a szaporulatot, a másik rovatban a szőlő kevesbedését, vagyis a csökkenést százalékokban. Adataink a következők:

I.		II.	
Nagyobbodott a szőlő területe 23 megyében, és pedig %		Kisebbedett a szőlő területe 30 megyében, és pedig %	
Krassó-Szörény	38·3	Trencsén	38·3
Moson	29·2	Hont	35·0
Jász-Nagy-Kun-Szolnok .	26·5	Vas	27·5
Bihar	22·2	Ugocsa	27·2
Baranya	20·1	Szabolcs	24·5
Borsod	18·6	Bereg	20·0
Fogarás	18·6	Csanád	18·7
Maros-Torda	18·0	Abauj-Torna	17·5
Besztercze-Naszód	14·8	Győr	17·2
Bács-Bodrog	12·4	Pozsony .	13·6
Kis-Küküllő	10·2	Nógrád	12·0
Kolozs	10·1	Udvarhely	11·8
Sopron	9·4	Torontál	11·2
Arad	7·4	Heves	10·9
Zemplén	7·2	Csongrád	9·4
Hunyad	6·4	Szatmár	9·3
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun..	4·6	Nyitra....	9·2
Nagy-Küküllő	4·5	Szeben	8·7
Torda-Aranyos	3·9	Békés	6·3
Esztergom	3·0	Ung.....	6·2
Zala	1·4	Bars.....	6·2
Temes	0·6	Szolnok-Doboka	4·7
Tolna	0·2	Alsó-Fehér	4·1
		Gömör és Kis-Hont	3·5
		Komárom	3·1
		Szilágy	3·1
		Hajdu	2·2
		Veszprém	2·0
		Somogy	1·3
		Fejér	0·9

Az első csoport után haladva, melyben a szaporulattal állunk szemben, kitűnik, hogy 23 megyében nagyobbodott a szőlő területe. Jóval nagyobbodott ugyanis Krassó-Szörény megyében, továbbá Moson, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Bihar és Baranya megyében. Jelentékeny még azon szőlőterület-szaporulat, melyet Borsod megyében tapasztalunk. Feltűnő azonban az is, hogy míg Baranya megyében a szőlő területe 20⁰/₀-kal nagyobbodott, addig a szomszéd Tolna megyében csakis 0.20⁰/₀-kal, a valamivel távolabb eső Zala megyében pedig 1.40⁰/₀-kal.

A második csoportot illetőleg 30 megyében mutatkozik a szőlő területében hanyatlás. A legnagyobb hanyatlást mutatja Trencsén megye; a mi azonban magában véve sem jöhet számba. Nagyobb hanyatlás mutatkozik Hont megyében 35⁰/₀; továbbá Vas- és Ugocsa-, Szabolcs-, végül Bereg-megyében is.

A kitűnő borvidékek megyéi közül Zemplén, Arad, Pest, Esztergom, Baranya, Bihar, Moson, Sopron, Tolna-megyékben mutatkozik terület-nagyobbodás, míg csökkenés Hont, Vas, Ugocsa, Bereg, Pozsony, Nógrád, Heves, Nyitra, Komárom, Veszprém, Somogy és Fejér megyékben.

Ezen területhanyatlást legtöbb esetben a phylloxera vastatrix okozza. És épen ezért sajnosan kell kiemelnünk, hogy már most is nagy a valószínűség, hogy a szőlőterület kiterjedését feltűntető 23 megyében nem sokára hanyatlást fogunk tapasztalni. Ezen rettegтетő kis rovarnak — a szőlőtetűnek — épen úgy, mint Franciaországban tapasztalni lehet, hazánkban is áldozatul eshetik a szőlőterület.

A phylloxera pusztításairól legjobban meggyőződhetünk az országos phylloxera kísérleti állomás felügyelőjének évi jelentéseiből. Ezen jelentésekből érdekesnek tartjuk a következőket kiemelni:

»A phylloxera 1875-ben lett felismerve a pancsovai szőlőkben. 1878-ban már a vele szomszédos Franczföld szőlőiben constatáltatott az infectió; 1879-ben pedig öt új inficiált terület fedeztetett fel hazánk különböző vidékein. 1880-ban pedig az országszerte foganatosított szakszerű vizsgálatok alapján kitűnt, hogy már akkor Magyarország különböző szőlővidékén 38 helyen lépett fel a phylloxera.«

Ezek után 1881-ben 50, 1882-ben 79, 1883-ban 127, 1884-

ben már 237 községben pusztított a phylloxera, 1885-ben 388, 1886-ban pedig 540 községben.

Az inficiált terület 1884-ben már 10,000 hektárra terjedt, míg 1886-ban 25,000 hektárra. Az óvintézkedések általában véve sok helyen sikerre vezettek; Budapest vidékén gyérítés folytán mintegy 600 hold terület tétetett phylloxera mentessé.

Különösen kiemelendőnek tartjuk, hogy a kormány óvintézkedései közé tartozik a phylloxera pusztításainak ellentálló sima és gyökeres szőlővesszőknek behozatala Amerikából; ezen szőlővesszők a közönség körében ültetés céljából kiosztásra kerülnek; eddig már mintegy 3 millió darabra megy a kiosztott szőlővesszők száma. A kiosztás az e célból felállított szőlőiskolák révén megy végbe.

Óvintézkedésünk a szőlőtetű ellen sok eredményt nem képes ugyan feltüntetni, de mindenesetre gátat vet a rohamos pusztulásnak. Franciaországban is a 60-as évektől kezdve sok százmilliót érő szőlőterület ment tönkre, de ha óvintézkedésekkel nem törekednének a bajt ellensúlyozni, bizonyára még jóval nagyobb volna a tönkrement terület. A francia hivatalos statisztikai adatok alapján kitűnik ugyanis, hogy az 1884-ik évig a phylloxera nem kevesebb, mint 1.000,619 hektár szőlőterületet tett tönkre, és 664,511 hektárban pusztít.

A phylloxera behurczolásától kezdődőleg, — mely időben a szőlő területe 25 millió hektáron is felül volt, — több mint 30⁰/₀-nyi terület ment tönkre és 30⁰/₀ területben a phylloxera jelenlétét hivatalosan constatálták. A francia kormány óvintézkedésének köszönhető, hogy Franciaországban — mindannak daczára, hogy a szőlőből mintegy 60⁰/₀ ment és mehet tönkre, — az összes kár csakis 25⁰/₀ területnek felel meg. Ezen feltűnő jelenség abban leli magyarázatát, hogy évről-évre jelentékeny azon terület, melyen gyérítést és amerikai szőlővesszőkkel új beültetést eszközölnek. 1884-ben is mintegy 53 ezer hektárnyi területet ültettek be ezen vesszőkkel és 23,303 hektárt elárasztással és 39,732 hektárt gyérítéssel.

Elégge sajnós már azon körülmény, hogy nemcsak hazánkban és Franciaországban, — mely utóbbi állam kiinduló pontja a phylloxera vastatrixnak, — van már constatálva, a phylloxera jelenléte, hanem Spanyolország, Olaszország Portugáliában is;

sőt még Svájcot és Németországot sem kimélte meg e rettentő rovar. Tőlünk valószínűleg lehúzódik a phylloxera a Duna mellett elterülő államokba, Szerbiába és Romániába is. Kilátás van tehát arra is, hogy a phylloxera nem sokára egész Európában megkezdendi pusztításait a szőlőkben.

A jelentékenyebb szőlőműveléssel bíró idegen államok szőlőterületét a következő számok mutatják:

		Szőlőterület		Az összes termő és a terméketlen terület $\%$ -a
Ausztria	(1877—1886-ig)	222,168	hektár	0.73
Franciaország	» »	2.199,389	»	4.16
Németország	» »	130,683	»	0.22
Olaszország	» »	1.926,832	»	6.68
Spanyolország	» »	1.169,000	»	2.30
Portugália	» »	204,000	»	2.28
Görögország	» »	130,000	»	2.54
Románia	» »	120,000	»	0.98
Szerbia	» »	35,000	»	1.00
Svájc	» »	30,000	»	0.73
Magyarország	» »	364,562	»	1.30

Kitűnik a fenti táblázatból, hogy Európa csak a feltüntetett adatok szerint is mintegy 8.2 millió hektárnyi szőlőterülettel bír. Ez idő szerint legnagyobb még a terület viszonyítva a szőlőterületét az összes termő és terméketlen területhez Olaszországban, Franciaországban, azután Görögország és Spanyolországban. Jelentékeny még Portugáliában is. Hazánk és Ausztria szőlőterülete Európa összes szőlőterületének csak mintegy 7 $\%$ -át teszi ki.

Minthogy ez adatokat láttuk már, szükségesnek tartjuk a bortermelést is mérlegelni.

A leszüretelt bormennyiségről, illetve első sorban is a bor-mustról szóló adatainkat a helyes arány kedvéért szintén 10 évi átlagban tüntetjük ki, nem hagyván ki természetesen itt sem a legkisebb és legnagyobb átlagtermés mennyiségét.

Mielőtt azonban a részletes adatokat bemutatnók, kiemeljük meglevő adatainkból, hogy 1873—1882. évig az átlag musttermés kitett összesen 4.730,402 hektolítert, melyből eladatott

570,308 hektoliter, seprőre pedig leszámíttatott 416,009 hektoliter, maradt tisztán borra 3.744,085 hektoliter, vagyis az összes termésnek 79⁰/₀-a. Ugyanezen arányban szólnak adataink öt évről is 1882—1886-ig. Termésünk kitett 5.003,556 hektolitert, eladott pedig 491,355 hektoliter, seprőre leszámíttatott 451,226 hektoliter, maradt 4.061,981 hektoliter, vagyis 81⁰/₀.

A legérdekesebb azonban, hogy míg 1876. évben a must-termés csak 2 millió hektolitert tett ki, addig 1878-ban 9 milliót. Rossz és gyenge évben kénytelenek vagyunk 2 millióval is beérni. A rendes körülmények között bortermelésünk mintegy 5 millió hektoliterre tehető évenként. Voltak ugyan jó éveink, melyekben, mint láttuk, 9 millió hektoliter is megterem.

Feltűnik azonban az, hogy a mai kor gazdái is, -- mint azt a bortermelők nem rég lezajlott congressusán is hallhattuk, -- bortermelésünket 15—20 millió hektoliterre becsülik. Nem akarunk kételkedni sem ebben, sem mások nézetében. De úgy véljük, helyesen cselekszünk, ha kijelentjük, hogy az országos statisztikai hivatal adataihoz sok kétely nem férhet, és ha azokban különbség mutatkozik is, bizonyára nem mutatkozik Magyarország valódi termése és a meglevő adatok között 100—150⁰/₀ különbözet.

Bortermelésünk évről évre legfeljebb 10⁰/₀-kal volt vagy kevesebb, vagy több, nagyobb differentiával nem zárhatja le a statisztikai hivatal begyűlt adatait.

Lássuk már most, miképen alakulnak a bor-, must termelésre nézve 10 évi átlag szerinti adataink, melyek megyénként állítottak össze, kitüntetvén egyszersmind a lefolyt utolsó 10 évben a legkisebb és legnagyobb termés mennyiséget.

M e g y e	Tíz évi átlag szerinti must termés hekto- literekben	Év	Leg- kisebb termés	Év	Leg- nagyobb termés
Abauj-Torna	34,097	1886	9,107	1878	86,836
Alsó-Fehér	48,569	1877	17,061	1879	89,259
Arad	136,073	1877	49,431	1879	243,169
Bács-Bodrog	157,741	1877	75,489	1878	271,479
Baranya	406,662	1880	144,190	1886	639,925
Bars	24,425	1880	7,880	1885	33,800
Békés	31,760	1881	18,342	1878	51,717
Bereg	26,113	1881	10,337	1878	53,286
Besztercze-Naszód	6,551	1881	898	1885	19,773
Bihar	154,772	1886	73,956	1879	305,995
Borsod	82,925	1880	50,391	1878	137,526
Csanád	10,093	1881	3,259	1878	22,195
Csongrád	60,076	1886	32,975	1878	115,188
Esztergom	73,445	1880	32,204	1878	172,113
Fejér	223,181	1880	114,344	1878	473,982
Fogaras	869	1883	96	1879	1,907
Gömör és Kis-Hont	2,870	1886	1,262	1885	4,583
Győr	31,800	1886	25,023	1885	53,895
Hajdu	43,197	1886	2,036	1878	81,645
Heves	140,867	1886	88,993	1879	223,480
Hont	50,433	1880	23,588	1878	102,295
Hunyad	17,607	1881	6,027	1879	33,475
Jász-N.-Kun-Szolnok	41,309	1886	20,256	1878	61,639
Kis-Küküllő	60,869	1877	8,895	1879	151,651
Kolozs	8,472	1886	2,747	1878	20,087
Komárom	31,176	1880	13,946	1885	51,744
Krassó-Szörény	69,722	1882	36,788	1878	117,985
Maros-Torda	9,201	1877	1,032	1878	21,850
Moson	62,433	1880	4,965	1878	104,293
N.-Küküllő	45,027	1877	10,534	1879	98,082
Nógrád	71,015	1886	34,749	1878	125,069
Nyitra	73,990	1880	14,161	1881	116,660
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun	566,762	1880	304,917	1878	1.075,214
Pozsony	90,424	1880	9,804	1878	199,238
Somogy	185,134	1880	84,776	1882	239,552
Sopron	165,611	1880	18,694	1881	269,639
Szabolcs	43,169	1886	2,634	1879	90,304
Szatmár	50,935	1886	11,091	1878	181,095
Szeben	36,674	1886	18,636	1878	74,986

M e g y e	Tíz évi átlag szerinti must termés hecto- literekben	Év	Leg- kisebb termés	Év	Leg- nagyobb termés
Szilágy	42,512	1886	5,365	1878	93,898
Szolnok-Doboka	5,648	1886	407	1878	19,418
Temes	296,375	1886	105,771	1878	585,718
Tolna	283,343	1882	181,668	1878	403,439
Torda-Aranyos	8,065	1877	1,223	1885	13,876
Torontál	147,816	1877	48,547	1878	318,947
Trencsén	87	1880	—	1877	106
Udvarhely	1,405	1877	67	1878	5,884
Ugocsa	7,358	1380	563	1878	25,214
Ung	5,807	1880	1,360	1185	9,762
Vas	38,396	1880	6,987	1878	84,325
Veszprém	46,193	1880	21,470	1878	77,126
Zala	352,768	1880	133,152	1878	532,697
Zemplén	98,298	1886	30,049	1878	169,082
Összesen . . .	4.709,776		1.922,143		8.556,103

Ez adatok során is kiválik Pestmegye jelentékeny termés-mennyiségével. A következő megyék: Baranya, Zala, Temes és Tolna szintén kitűnnek. A legkevesebb bortermést Trencsénmegye tünteti fel, ezután Fogaras és Udvarhelymegye.

Kitűnik továbbá a fenti táblázatból, hogy aránylag a legkisebb termésmennyiség kitett volna 1.922,143 hektolitert, a legnagyobb pedig 8.556,103 hektolitert, megjegyeztetik azonban, hogy válogatott években.

A legnagyobb eltérést mutatja Pestmegye két különböző évének különbözete, mert ugyanis míg 1878-ban 1 millió hektoliternyi termése volt, addig 1880-ban csak 300,000, vagyis a különbség szerint 1880-ban 70%-al volt rosszabb a termés, mint 1878-ban. Ugyanez arány mutatkozik több megyében is, jelesen pedig nevezetesebb bortermelő megyéink közül Baranyában, továbbá Zalamegyében is.

A legérdekesebb jelenség azonban az, melyet az évkönyv részletesebb adataiból nyerünk. Ugyanis, míg 1886-ban Pestmegyében a termés 456 ezer hektoliterre rugott, addig Baranyamegyében

gyében már 640,000 hektoliterre. Ez az első eset, melyben Pest-megyénél nagyobb terméssel találkozunk más megyében, mely körülményt a phylloxera terjedésének tulajdoníthatni.

A szüret alkalmával eladott szőlőmennyiség, melyből az eladott mustot kapjuk, szintén jelentékeny mérvben gyakoroltatik, és különösen egy-két megyében. A legnagyobb arányban találjuk ezen szokást, vagyis jobban mondva, talán kényszerszokást, minthogy nagyon valószínű, hogy itt is az uzsora működik közre Alsó-Fehérmegyében: itt a gazdaközönség a megye szőlőtermésének közel 50%-át még a tőkén elárusítja. Nagy továbbá még azon arány is, melyet Szebenmegyében tapasztalunk, 40%-al; Borsod, Kis-Küküllő, Krassó-Szörényben pedig 30—30%-al; Temes, Sopron, Bereg, Arad, Bihar, Nógrád és Nyitramegyében 20—25%-al, Zemplénben 16%-al, Pozsonyban pedig 11%-al.

Az eladott mustmennyiség 10 évi átlagban 1877-től 1886-ig 585,644 hektoliter, mely mennyiség 527,177 hektoliter bornak felel meg.

Mint a területnél, úgy itt is szükségesnek véljük az egyes külföldi államokban termett bormennyiségről külön számcsoportozatot tüntetni fel. A termés kitett:

Ausztriában 1875—1884. évig, 10 évi átlag		3.689,820 hektolitert.	
Franciaországban	»	44.487,603	»
Olaszországban	»	21.548,406	»
Spanyolországban	»	20.600,000	»
Portugáliában	»	4.500,000	»
Németországban	»	2.380,000	»
Görögországban	»	1.500.000	»
Romániában	»	900,000	»
Szerbiában	»	600,000	»
Svájcban	»	640,000	»
Oroszországban	»	1.000,000	»
Hazánkban pedig	»	5.232,969	»

Az itt feltüntetett államok között hazánk a negyedik helyet foglalja el. Láthatjuk továbbá, hogy Európa bortermelő államai mintegy 110—115 millió hektolitert termelnek évenként. E termelésben ma még döntőszerepet játszik Franciaország, melynek bortermelése 35—50 millió hektoliter között ingadozik. Franciaország a múlt században, 1788-ban, vagyis körülbelől 100

évvel ezelőtt 25 millió hektoliter bort termelt, ma termelése a rendes termésű években 40—50 millió hektoliter. A legutóbbi évek termése azonban nem valami kedvező volt, a mennyiben 1884-ben 34·8 millió hektoliter termett, 1885-ben pedig már csak 28·5 millió hektoliter. Vagyis 10 év után (1875-től), mikor a termés kitett 78·2 milliót, rendkívüli nagy hanyatlás mutatkozik bortermelésében.

Bortermelésének utolsó tiz éveiből kiviláglik továbbá az is, hogy a termés 1879-ben 25 millióra szállt alá, vagyis azon arányban állt, mint a múlt század termése.

A spanyol bortermelés, mint láttuk, jelentékeny, még jelentékenyebb mennyiségre Olaszország termése, míg minőségre nézve bátran mondhatjuk, hogy azon jóval alul áll, és különösen konstatálhatjuk ezt, ha a spanyol borokat közelebbről megismerjük. A spanyol borok tudvalevőleg zamatosak és tüzesek; az olasz borok között is találkozzunk ugyan ilyenekkel, de a Xeres (Shery) és Malaga borokat semmiféle olasz bor sem közelíti meg.

Olaszország leghíresebb borai közé tartozik a Marsalai, Malvasiai és Muskát bor. Spanyolország borai leginkább Franciaország piacait árasztják el, nagy tömegben szállít Angolország és a tengerentúli országokba, különösen pedig az egyesült államokba. Borkivitele Spanyolországnak 60 millió forintról 15 év alatt több mint 100 millió forintra emelkedett. Portugália borkivitelére nézve is azt lehet mondani, mint azt később látni is fogjuk, hogy emelkedőben van.

Olaszország rendkívül kedvező éghajlati és talajviszonyok daczára határozottan kedvezőtlen termeléssel bir. A termés korántsem mondható ugy mennyiségre, mint minőségre nézve tökéletesnek. Borai savanykásak és rendszeren törékenyek is, minél fogva élénk kereskedést nem képes egy állammal sem fentartani.

Görögország borai között is vannak finomak és zamatosak és különösen jók a korinthusi és ciprusi borok. Termelése ma még nem nagy, de emelkedik és idővel, jó és kedvező éghajlati viszonyai levén, kilátása lehet jobb és nagyobb termelésre is.

Németországban a szőlőtermelés a múlt században sokkal kedvezőbb niveau állt, mint ma. Ezen körülményt az éghajlati

és talajviszonyok kedvezőtlen voltának tulajdonítják. Németország bortermelése alacsony, minthogy területe sem nagy. A termés évről-évre átlag 2-2,5 millió hektoliterre tehető, de előfordult már az is, hogy 500—600 ezer hektoliter borterméssel rendelkezett.

Ausztria elég nagy szőlőterülettel bír, de korántsem oly nagygyal, hogy terméséből összes borfogyasztását fedezhetné, évenkénti borbevitele jelentékeny; hazánkból körülbelül 900 ezer hektolitert szállít, melyből Ausztriában fogyasztásra legalább 50—70% marad, a többit pedig más államok részére biztosítja, tovaszállítja.

Románia és Szerbia bortermelése nem jelentékeny, de emelkedőben van szőlőterülete s idővel jelentékenynyé válhatik. Éghajlati és talajviszonyai is különösen kedveznek a szőlőtermelésre nézve, úgy Romániának, mint Szerbiának.

Ezekben foglaltuk össze a bennünket érdeklő részt; ezekből láthatjuk, hogy az európai bortermelés mily fokon áll, és mily kilátásaink lehetnek a jövőre nézve.

Magyarország musttermelését ismerve, lássuk már most az abból készített bormennyiséget és minőséget. Erre nézve adataink egészen 1861-től kezdve szólnak és a körülményekhez képest megbízhatóknak is mondhatók.

Ezen érdekes adatokat szükségesnek tartjuk ide iktatni, hogy a fajminőség termelését illetőleg, teljes és hű képét kapjuk hazánk bortermelésének.

É v	Fehér	Vörös	Siller (félvörös)	Asszú	Összesen hektoliter
1861	1.926,590	549,387	760,440	7,079	3.243,496
1862	2.456,737	618,780	779,083	19,985	3.874,585
1863	1.841,489	457,768	738,235	16,715	3.054,207
1864	1.323,907	394,060	601,087	3,670	2.322,724
1865	1.898,973	397,770	671,408	9,502	2.977,653
1866	1.397,252	235,126	468,613	20,951	2.121,942
1867	2.249,286	561,523	920,925	3,397	3.735,131
1868	2.617,161	623,336	836,082	26,185	4.102,764
1869	2.263,736	521,664	784,544	9,561	3.579,505
1870	2.006,255	161,294	778,200	3,322	2.949,071
1871	2.502,941	624,306	916,339	3,202	4.046,788
1872	1.561,767	375,842	499,574	5,147	2.442,330
1873	2.024,259	694,502	955,913	2,660	3.677,364
1874	895,220	241,892	338,505	3,594	1.479,211
1875	3.044,851	1.061,310	1.321,536	4,566	5.432,263
1876	832,203	299,684	487,346	133	1.619,376
1877	1.775,854	478,305	834,437	720	3.089,326
1878	4.308,957	1.051,636	1.636,176	707	6.997,476
1879	3.309,576	997,405	1.195,284	5,854	5.508,119
1880	1.287,923	364,123	459,448	10,565	2.122,059
1881	2.246,029	712,979	838,302	6,770	3.804,080
1882	2.242,890	604,804	862,586	1,350	3.711,630
1883	2.471,426	761,339	946,446	4,615	4.183,826
1884	2.290,367	743,696	917,645	156	3.951,864
1885	2.940,689	952,748	962,911	5,046	4.861,394
1886	1.930,888	893,782	771,200	343	3.596,213
átlag:	2.140,278	591,504	818,549	6,761	3.557,092

A fentebbi adatokból kitűnik, hogy a legjobb termés 1878-ban, 1879., 1875., 1885., 1883., 1868. és 1871-ben volt. Míg a leggyengébb termés 1874. és 1876-ban, továbbá 1880. és 1866-ban.

A különbség a leggyengébb és legjobb termésű évek között 37°/_o.

A közlött adatokból látjuk, hogy az aszabor-termelés 1860—1870-ig jelentékenyebb volt, mint a mostani időkben. Ezen körülményre nézve részben azt jegyezhetjük meg, hogy az aszabor-termelésre sokkal nagyobb gond fordított, mint ma,

és részben azt, hogy a kitüntetett mennyiségben Horvát-Szlavonország aszabor-termelése is befoglaltik.

Elemi és egyéb csapások által különösen látogatottak voltak az 1874., 1876., 1866., 1864., 1880. és 1872. évek; a mint az a termés mennyiségéből is látható: ez években rossz termés volt.

Az országos statisztikai hivatal által 1873-tól 1882-ig gyűjtött adatok, tehát 10 évi átlagnak megfelelőleg a következők voltak:

fehér bor-termés	2.196,776	hektoliter
vörös » »	550,667	»
siller » »	892,953	»
aszabor »	3,692	»
az eladott mustból származott »	513,378	»
<hr/>		
Összes termés: 4.257,466 hektoliter.		

Ugyancsak öt évi átlag szerint 1882—1886-ig:

fehér bor-termés	2.375,252	hektoliter
vörös » »	791,274	»
siller » »	892,157	»
aszabor »	2,302	»
az eladott mustból »	442,218	»
<hr/>		
Összesen: 4.503,203 hektoliter.		

A fenti két adat pedig átlagban kitesz 4.340,000 hektolitert. Teljesebb tájékozás végett pedig a 26 évi átlagot is kitüntettük a táblázat végén.

Mindezekből kiderül, hogy úgy évről-évre, mint átlagban véve, bortermésünk nincs azon arányban, mint arról egyes gazdáink vélekednek.

Fentebbi adataink érdekessége megkivánja, hogy a megyék részletezett adataira is vessünk egy pillantást. E célból egy kimutatást állítottunk egybe, melyben a termés minőség és mennyiség szerint van felvéve. Ugyancsak kitüntetjük ezen táblázatban, hogy a termés minőségének hány százalékát teszi ki a fehérbor-termés, és hány százalékát a vörös, a siller, és végül az aszabortermés.

Mindezekre nézve a következő adatok nyújtanak felvilágosítást:

Megye	Fehér bor ter- més hektoliter	Az összes bortermés- nek $\frac{\circ}{\circ}$ -a	Vörös bor ter- més hektoliter	Az összes bortermés- nek $\frac{\circ}{\circ}$ -a	Siller bor ter- més hektoliter	Az összes bortermés- nek $\frac{\circ}{\circ}$ -a	Aszú bor ter- més hektoliter	Az összes bortermés- nek $\frac{\circ}{\circ}$ -a	Összes bortermés	Az összes bortermés- nek $\frac{\circ}{\circ}$ -a
Abauj-Torna .	27,148	98.5	122	0.5	187	0.7	95	0.3	27,552	100 $\frac{\circ}{\circ}$
Alsó-Fehér . . .	26,368	94.2	1,406	5.0	238	0.8	5	0.0	28,017	»
Arad	78,931	70.2	6,746	6.0	26,779	23.8	25	0.0	112,481	»
Bács-Bodrog . .	23,563	15.2	79,791	51.4	51,720	33.3	80	0.1	155,154	»
Baranya	152,182	38.8	95,316	24.4	144,475	36.8	20	0.0	391,993	»
Bars	18,450	92.3	374	2.6	1,160	5.1	—	—	19,985	»
Békés	13,190	45.1	2,875	9.8	13,188	45.1	—	—	29,261	»
Bereg	17,541	96.9	533	3.0	—	—	30	0.1	18,106	»
Besztercze-Naszód .	4,840	99.7	13	0.3	1	0.0	1	0.0	4,855	»
Bihar	130,674	99.2	965	0.8	33	0.0	13	0.0	131,685	»
Borsod	52,330	92.7	1,408	2.4	2,616	4.6	76	0.1	56,430	»
Csanád	1,174	14.5	2,207	27.4	4,692	58.1	—	—	8,073	»
Csongrád	14,850	26.2	6,725	11.9	35,127	61.9	—	—	56,702	»
Esztergom	30,526	44.0	20,877	30.2	17,929	25.8	—	—	69,332	»
Fejér	180,437	86.2	14,756	8.1	11,835	5.7	—	—	207,028	»
Fogaras	591	84.8	65	11.8	23	3.4	1	0.0	679	»
Gömör- és Kis-Hont	1,888	72.1	326	12.8	380	14.6	—	—	2,594	»
Győr	25,967	99.9	21	0.5	17	0.5	—	—	26,005	»
Hajdu	41,222	99.98	5	0.2	—	—	—	—	41,227	»
Heves	13,351	10.1	31,368	23.8	87,406	66.1	14	0.0	132,139	»
Hont	34,487	75.3	4,260	9.4	7,019	15.3	—	—	45,766	»
Hunyad	6,169	67.0	865	9.9	2,119	23.1	—	—	9,154	»
Jász-N.-Kun-Szoln.	20,245	52.6	6,246	16.2	12,020	31.2	—	—	38,510	»
Kis-Küküllő . . .	41,070	97.3	432	1.0	722	1.7	—	—	42,224	»
Kolozs	7,435	97.8	119	2.2	2	0.0	—	—	7,555	»
Komárom	21,942	73.9	2,323	7.9	5,420	18.2	10	0.0	29,695	»
Krassó-Szörény	22,785	47.6	15,317	32.0	9,764	20.4	1	0.0	47,867	»
Maros-Torda . . .	5,744	89.8	230	2.8	475	7.4	—	—	6,449	»
Moson	56,717	97.3	1,229	2.0	384	0.7	—	—	58,330	»
Nagy-Küküllő . .	36,026	95.3	1,069	2.8	730	1.9	—	—	37,824	»
Nógrád	41,713	71.9	5,845	10.1	10,464	18.0	12	0.0	58,022	»
Nyitra	59,875	96.9	1,502	2.4	445	0.7	1	0.0	61,823	»
Pest	297,791	56.5	116,938	22.1	113,322	21.4	12	0.0	528,063	»
Pozsony	72,497	89.9	7,212	9.0	886	1.1	2	0.0	80,596	»
Somogy	45,581	25.6	52,737	29.8	79,288	44.5	226	0.1	177,832	»
Sopron	116,890	85.3	19,603	14.3	584	0.4	17	0.0	137,077	»
Szabolcs	35,062	99.6	167	0.4	4	0.0	—	—	35,233	»
Szatmár	41,596	95.8	1,734	4.1	45	0.1	1	0.0	43,375	»

Megye	Fehér bor ter- més hektoliter	Az összes bortermés- nek $\%$ -a	Vörös bor ter- més hektoliter	Az összes bortermés- nek $\%$ -a	Siller bor ter- més hektoliter	Az összes bortermés- nek $\%$ -a	Aszú bor ter- més hektoliter	Az összes bortermés- nek $\%$ -a	Összes bortermés	Az összes bortermés- nek $\%$ -a
Szeben	21,565	89.5	1,026	4.5	1,455	6.0	—	—	24,050	100%
Szilágy	33,784	99.1	217	0.75	49	0.15	27	0.0	34,077	»
Szolnok-Doboka . .	3,132	84.6	75	1.6	515	13.8	1	0.0	3,722	»
Temes	151,710	63.0	32,260	14.3	56,721	22.7	51	0.0	240,742	»
Tolna	57,556	20.4	139,835	49.7	84,166	29.9	1	0.0	281,558	»
Torda-Aranyos	6,150	97.6	138	1.9	33	0.5	7	0.0	6,328	»
Torontál	41,965	30.0	53,280	38.2	43,792	31.3	695	0.5	139,730	»
Trencsén	31	42.5	3	4.1	39	53.4	—	—	73	»
Udvarhely	970	91.4	—	—	91	8.6	—	—	1,061	»
Ugocsa	5,207	93.0	31	0.9	338	6.1	—	—	5,576	»
Ung	4,758	98.6	27	0.2	60	1.2	—	—	4,845	»
Vas	27,773	80.0	4,193	12.1	2,774	7.9	3	0.0	34,740	»
Veszprém	37,490	87.8	325	0.5	4,984	11.7	—	—	42,798	»
Zala	189,115	59.9	20,537	6.9	105,854	33.2	6	0.0	315,608	»
Zemplén	81,094	99.6	5	0.0	67	0.1	2,180	0.3	83,456	»
Összesen	2,480,460	59.2	755,350	18.4	942,437	22.3	3,612	0.1	4,182,598	100%

Az 53 megye végösszegeinél kitűnik, hogy Magyarországon tulnyomóan fehérbort termelnek. A fehérbor után a sillerbor következik, azután a vörös és végül az aszúbor.

Megyénként vizsgálva az adatokat, az arány jóval változik az egyes megyékben.

A fehérbor-termelés nemcsak tulnyomó, de az összbortermelésnek is több mint 90% -át teszi ki 22 megyében, és több mint 50% -át 18 megyében; $30-50\%$ -át pedig 6 megyében, míg $15-30\%$ -át 4 megyében. A legkevesebb fehérbort termelő megyék: Heves 10% , Csanád $14\frac{5}{10}\%$ és Bács-Bodrog $15\frac{2}{10}\%$ -al.

A legtöbb vörösbort termeli Bács-Bodrog megye $51\frac{4}{10}\%$ -kal, Tolna $49\frac{7}{10}\%$ -kal, Torontál $38\frac{2}{10}\%$ -kal, Krassó-Szörény $32\frac{0}{10}\%$ -kal, végre Esztergom megye $30\frac{0}{10}\%$ -kal.

A siller bortermelés már jóval tágabb térben mozog, mint a vörösbort termelése. A legnagyobb arányt Hevesmegye éri el $66\frac{0}{10}\%$ -kal, mely megye után következik Csongrád, közel $62\frac{0}{10}\%$ -al.

kal, Csanád 58⁰/₀-kal, Trencsén 53⁰/₀-kal, Békés 45⁰/₀-kal, Baranya 37.0⁰/₀-kal, Bács-Bodrog 33.3⁰/₀-kal, Zala 33.2⁰/₀-kal és végül Jász-Nagy-Kun-Szolnok 31.2⁰/₀-kal. Vagyis a magyar ajku megyékben a sillertermelés éri el a legnagyobb fokot.

Vörösbort csak a kis szőlőterülettel bíró Udvarhelymegyében nem termelnek, siller bort pedig Bereg és Hajdumegyében.

Az aszubor-termelés jelentéktelen mérvben többé-kevésbé divik mindenütt, de különösen 30 megyében. Ezen megyék közül is kiválik Zemplénmegye legjelentékenyebb termelésével. Abauj-Torna, Torontál és Somogymegye is termel aránylag jelentékeny mennyiségű asszubort. Az országos statisztikai hivatal 1879-től kezdve a finomabb fajú csemegeborok termelését is kitünteti. Erre nézve következő adataink vannak:

Év	Fehér bor	Vörös bor	Összesen
	hektoliterenként		
1879	43,979	6,014	49,993
1880	10,293	7,321	17,614
1881	12,815	26,251	39,066
1882	21,527	20,352	41,879
1883	42,360	26,876	69,236
1884	14,183	12,795	26,978
1885	77,226	30,191	107,417
1886	11,587	26,783	38,370
8 évi átlag :	29,246	19,573	48,819

Az átlag szerint volt tehát 48,819 hektoliter. A legnagyobb csemege-bortermés 1885-ben volt, a legkisebb 1880-ban. Csemege-bortermelésünk korántsem áll még azon fokon, melyen azt kívánók. A rendes körülmények között is, minthogy jelenlegi termelésünk czirka 1⁰/₀, legalább is 10⁰/₀-ra lehetne felemelni ezen bortermelést. Annnyival is inkább, minthogy más államokban, és különösen Franciaországban a csemege-bortermelés az összes bortermésnek mintegy 30⁰/₀-át teszi ki.

A bortermelés mérvét már ismervén, szükséges a szőlőtermést is ide iktatnunk.

Jelentékeny azon szőlő — tisztán fürtökben, a szüretelés alkalmával nyert bormuston kívül — mely az országban fogyasztatik, de jelentékeny az a mennyiség is, mely az országból kivitelre kerülván, más államok által fogyasztatik.

A nyers-szőlőfogyasztás és a kivitel azonban ma már nem oly nagy, mint ezelőtt csak 10—12 évvel volt. 1875-ben közel 3·3 millió kilogramm szállított ki, 1876-ban 5·3 millió; ma — 1886. — 1·2 millió a kivitel mennyisége. A belfogyasztás 1875-ben 13 milliónak (?) van feltüntetve, az 1886. évi 2 milliónak.

Az adatok alapján az ország 10 évi átlag szerint fogyasztott és kivitt 5.818,983 kilogramm nyers szőlőt (1874—1883-ig), míg 1882—1886-ig már csakis 2.769,587 kilogrammot.

Hogy a megyénként kitüntetett belfogyasztásról, továbbá a kivitel mérvéről is kimerítő tájékoztatást nyerhessünk, közöljük itt a részletes adatokat: (Lásd a 604—605. lapon).

A fenti táblázatban két különböző tétellel állunk szemben. Előfordulnak megyék, melyekben a szőlő csakis a megye belfogyasztását igazolja; míg másokban a belfogyasztás és kivitel egy arányban van, ismét más megyékben nagyobb azon mennyiség, melyet kivitelben tüntet ki, mint a fogyasztásban.

Összesen véve 39 megyében találunk nyers-szőlőből tulfogyasztást, míg 5 megye a kivitelnél szerepel tulsúlyban.

Álljanak itt azon megyék, melyek a kivitelben legjelentékenyebb részt vesznek és kivitelük nagyobb, mint belfogyasztásuk:

Hontmegye nyers szőlőtermeléséből a kivitel	96 ⁰ / ₀ ,
Nyitra megye »	» 75 ⁰ / ₀ ,
Esztergom. »	» 70 ⁰ / ₀ ,
Beregmegye »	» 56 ⁰ / ₀ ,
Sopronmegye »	» 52 ⁰ / ₀ .

Jelentékeny mennyiségű szőlőt exportál még Temesmegye is, közel 48⁰/₀-ot, Nógrád 47⁰/₀-ot, Pozsony 37·5⁰/₀-ot, Zemplén 28⁰/₀-ot.

Ezek után kitűnik az is, hogy Magyarországon a belfogyasztásra a szőlőből 60·80⁰/₀ marad, míg a kivitelben 39·20⁰/₀ mennyiségű szőlő szerepel.

Magyarország összkivitelében pedig maga Hontmegye 60⁰/₀-kal, Pest- és Esztergom megye 10—10⁰/₀-kal szerepel.

M e g y e	Bel- fogyasz- tás kilogram	Az összes szőlő mennyiségnek o. o. a	Kivitel kilogram	Az összes szőlő mennyiségnek o. o. a	Összes szőlőter- més kilogram	Az összes szőlő mennyiségnek o. o. a
Abauj-Torna	20,097	79.3	5,281	20.7	25,377	100%
Alsó-Fehér	18,414	93.4	1,187	6.6	19,601	»
Arad	70,221	74.1	24,564	25.9	94,786	»
Bács-Bodrog	145,079	99.5	711	0.5	145,790	»
Baranya	71,735	81.6	1,340	18.4	73,075	»
Bars	2,459	99.6	8	0.4	2,467	»
Békés	14,200	99.9	21	0.1	14,221	»
Bereg	27,315	44.2	34,472	55.8	61,787	»
Besztercze-Naszód	2,394	96.8	80	3.2	2,474	»
Bihar	87,047	96.4	3,296	3.6	90,343	»
Borsod	35,101	98.3	621	1.7	35,722	»
Csanád	2,438	100.0	—	—	2,438	»
Csongrád	32,910	99.6	121	0.4	33,031	»
Esztergom	50,387	29.6	138,058	70.4	196,095	»
Fejér	43,900	98.2	810	1.8	44,710	»
Fogaras	296	99.0	3	1.0	299	»
Gömör és Kis-Hont	2,983	99.3	20	0.7	3,003	»
Győr	35,911	76.5	11,050	23.5	46,961	»
Hajdú	11,993	100.0	—	—	11,993	»
Heves	145,075	99.6	500	0.4	145,575	»
Hont	34,756	4.0	827,598	96.0	862,354	»
Hunyad	22,129	100.0	—	—	22,129	»
Jász.-N.-K.-Szolnok	26,246	100.0	—	—	26,246	»
Kis-Küküllő	2,425	99.0	16	0.7	2,440	»
Kolozs	23,837	100.0	—	—	23,837	»
Komárom	10,915	95.0	572	5.0	11,487	»
Krassó-Szörény	278,524	91.7	25,303	8.3	303,828	»
Maros-Torda	5,668	99.0	6	0.1	5,673	»
Moson	8,368	94.3	511	5.7	8,878	»
Nagy-Küküllő	7,740	99.5	40	0.5	7,786	»
Nógrád	65,478	53.1	57,973	46.9	123,451	»
Nyitra	12,352	25.0	36,967	75.0	49,319	»
Pest	398,544	75.0	132,302	25.0	530,847	»
Pozsony	36,251	62.5	21,248	37.5	57,499	»
Somogy	26,882	98.2	520	1.8	27,402	»
Sopron	27,313	48.2	29,367	51.8	56,680	»
Szabolcs	12,567	99.2	63	0.1	12,630	»
Szatmár	16,398	98.6	240	1.4	16,638	»
Szeben	13,688	98.5	201	1.5	13,889	»

M e g y e	Bel- fogyasz- tás kilogram	Az összes szőlő mennyiségnek ‰-a	Kivitel kilogram	Az összes szőlő mennyiségnek ‰-a	Összes szőlőter- més kilogram	Az összes szőlő mennyiségnek ‰-a
Szilágys	67,413	100.0	21	0.0	67,434	100‰
Szolnok-Doboka . .	3,668	97.0	113	3.9	3,781	»
Temes	51,155	52.0	46,024	48.0	97,173	»
Tolna	89,912	100.0	—	—	89,912	»
Torda-Aranyos . .	3,349	100.0	—	—	3,349	»
Torontál	39,082	100.0	3	0.0	39,085	»
Trencsén	177	100.0	—	—	177	»
Udvarhely	2,243	100.0	—	—	2,243	»
Ugocsa	4,303	93.4	305	6.6	4,608	»
Ung	4,155	84.0	790	16.0	4,945	»
Vas	29,904	94.5	1,762	5.5	31,666	»
Veszprém	9,906	89.2	1,200	10.8	11,106	»
Zala	16,459	89.1	2,028	10.9	18,487	»
Zemplén	4,074	72.0	1,590	28.0	5,664	»
Összesen . .	2.183,630	60.80	1.408,648	39.20	3.592,275	100‰

Egyes években jelentékeny kivitele volt még Arad, Bereg, Krassó-Szörény, Pozsony, Sopron és Temes megyéknek is.

A bor- és szőlőtermelés mérvét is ismerjük, lássuk immár a területre — egy hektárra — eső hányadot is.

Közljük első sorban is azon mennyiséget, mely egy hektáron termett, 1873-tól kezdve, bezárólag 1886. évig. Az adatok a következők:

egy hektár termése hektoliterekben:

1873. évben	10.52 hektol.	1882. évben	11.23 hektol.
1874. »	5.72 »	1883. »	12.73 »
1875. »	17.85 »	1884. »	11.72 »
1876. »	5.24 »	1885. »	14.77 »
1877. »	9.87 »	1886. »	10.84 »
1878. »	22.37 »		
1879. »	17.47 »	1873—1882. évig	= 11.79 hektol.
1880. »	6.74 »	1882—1886. »	= 12.24 »
1881. »	11.73 »		

Adataink eléggé igazolják, hogy mily hullámnak van kitéve évenként bortermelésünk. Hogy azonban az arány megyén-

kint jóval változik az átlagnál, azt később látni fogjuk. Egyelőre, a helyesebb áttekintés végett is, szükségesnek találjuk a megyéket a termés szerint: jó, közepeszerű, közepeszerű rossz és rossz termésű megyékre osztályozni és úgy tüntetni fel. Az arány a következő:

J ó	Közepeszerű	Közepeszerű rossz	R o s z
1. Moson	1. Alsó-Fehér	1. Abauj-Torna	1. Gömör és Kis-Hont
2. Sopron	2. Bács-Bodrog	2. Békés	2. Maros-Torda
3. Fejér	3. Bars	3. Beszt.-Na-zód	3. Szolnok-Doboka
4. Arad	4. Bereg	4. Borsod	4. Trencsén
5. Baranya	5. Bihar	5. Csongrád	5. Udvarhely
6. Nyitra	6. Csanád	6. Győr	6. Ung
7. Tolna	7. Fogaras	7. Hont	
8. Pozsony	8. Hajdú	8. Jász-Nagykun-Szolnok	
9. Zala	9. Hunyad	9. Kolozs	
10. Heves	10. Kis-Küküllő	10. Komárom	
11. Esztergom	11. Krassó-Szörény	11. Nógrád	
12. Pest	12. Nagy-Küküllő	12. Szilágy	
13. Széchenyi	13. Somogy	13. Torda-Aranyos	
	14. Szabolcs	14. Ugocsa	
	15. Szatmár	15. Vas	
	16. Temes	16. Veszprém	
	17. Torontál		
	18. Zemplén		

Ha már most a jó terméssel bíró megyéket a közepeszerűtől, illetve a közepeszerű rosztól és rossz terméstől különböztettük meg, lássuk a 10 évi átlagban kiszámított adatokat is, melyre a következő táblázat szolgál:

M e g y e	Tíz évi átlag szerint volt a termés		M e g y e	Tíz évi átlag szerint volt a termés	
	kat. holdan- ként	hektáron- ként		kat. holdan- ként	hektáron- ként
Abauj-Torna	4.24	7.36	Moson	18.62	32.33
Alsó-Fehér	7.27	12.64	Nagy-Küküllő	5.95	10.35
Arad	13.09	22.74	Nógrád	4.79	8.31
Bács-Bodrog	7.46	12.95	Nyitra	9.76	16.98
Baranya	9.76	16.98	Pest	8.37	14.54
Bars	6.11	10.61	Pozsony	9.87	15.29
Békés	4.70	8.44	Somogy	6.98	12.14
Bereg	5.96	10.56	Sopron	16.74	29.01
Besztercze-Naszód	4.44	7.70	Szabolcs	6.62	11.41
Bihar	7.12	12.38	Szatmár	7.88	13.67
Borsod	4.77	8.41	Szeben	9.24	16.10
Csanád	6.93	12.06	Szilágys	3.92	6.82
Csongrád	4.23	7.34	Szolnok-Doboka	2.58	4.50
Esztergom	9.17	15.94	Temes	6.94	12.60
Fejér	11.36	19.83	Tolna	8.80	15.30
Fogaras	6.90	11.90	Torda-Aranyos	4.05	7.07
Gömör és Kis-Hont	2.04	3.56	Torontál	6.83	11.88
Győr	5.64	9.80	Trencsén	0.51	1.00
Hajdu	6.83	11.86	Udvarhely	2.69	4.01
Heves	8.90	15.58	Ugocsa	4.00	7.00
Hont	4.68	8.12	Ung	2.56	4.45
Hunyad	5.95	10.36	Vas	3.60	6.26
Jász-N.-K.-Szolnok	3.61	6.28	Veszprém	5.09	8.85
Kis-Küküllő	6.94	12.07	Zala	8.24	14.30
Kolozs	4.36	7.60	Zemplén	5.78	10.05
Komárom	4.00	6.95			
Krassó-Szörény	6.47	11.19	Összesen	7.43	12.10
Maros-Torda	2.54	4.41			

Ez adatok birtokában lévén, kitűnik hogy a legjobb és legrosszabb terméssel bíró megyék között rendkívül nagy a különbség, úgy hogy, ha a legjobb termésű Moson- és a leggyengébbtermésű Trencsén megyét nem állítjuk is egymással szemben, hanem Mosonnal csak Gömör- és Kis-Hont megyét, akkor is nagy különbséget látunk, mert a következő arányt kapjuk:

Moson 32.33 hektoliter hektáronként,

Gömör 3.56

»

»

Moson megye termelése ezek szerint kilencszer nagyobb, mint Gömör megyéé; a középszerűnek felvett Szatmár megyének átlagánál (13·67). Moson megye átlag termése 136°/_o-kal nagyobb, a középszerű rosznak felvett Győr megye átlagánál (9·80) pedig 230°/_o-kal, a rosznak felvett Gömör megye átlagánál, mint láttuk, kilencszer is nagyobb, vagyis több mint 800°/_o-kal.

Ismét változik azonban az arány is, hogy ha a feljegyzett megyék 10 évének részletezésébe térünk át. Mert míg Mosonmegyében a feltüntetett 10 évben (1880-ban) csak 1·65 hektoliter volt a termelés kataszt. holdankint, addig a jóval gyengébb Krassó-Szörény megyében 10·70 hektolitert tett ki az átlag kat. holdankint ugyanazon évben; Temesben pedig 7·06 hektolitert. Ezen feltűnő jelenség abban nyilvánul, hogy hazánk épen úgy, mint minden termésnél, a bortermésnél is évről-évre, éghajlati viszonyainál fogva, az időjárás szeszélyeinek nagyon ki van téve.

Előfordul ugyanis az, hogy a felvidéken, illetve a Kárpátok végnyulványain elterülő dombosabb vidékeken dér van és havazik, míg az Alföldön az időjárás szép és verőfényes; viszont pedig az is, hogy az Alföldön dér és hideg időjárás van, míg mássutt, például a felvidéken, vagy a Dunán túl kellemes az idő. Ezen körülmény befolyásolja a termésnek nemcsak mennyiségét, hanem minőségét is.

A külföldi államok hektáronkénti átlag termelését nem lesz érdektelen összehasonlítani, annyiival is inkább, minthogy a számokból azután hű képet tudunk magunknak alkotni más államok termeléséről. Az adatok a következők:

	tíz évi átlagban
Ausztria termelése hektáronként	16·60
Franciaország termelése hektáronként	20·24
Németország » »	16·42
Olaszország » »	11·70
Spanyolország » »	17·61
Portugália » »	22·24
Görögország » »	11·53
Románia » »	7·50
Szerbia » »	17·10
Svájc » »	21·33
Oroszország » »	circa 8·00
Magyarország » »	12·10

A feltüntetett összes államok között átlag termelés tekintetében csak az ötödik helyet foglaljuk el, míg a termés mennyiségénél, — mint azt fentebb láttuk, — a negyedik helyet foglaltuk el. A legnagyobb átlagtermés Portugáliában, Svájcban és Franciaországban mutatkozik. Ha azonban a jó évekre, — például Franciaországot tekintve, — fordítjuk figyelmünket, ekkor úgy találjuk, hogy Franciaország közel 30 hektoliter átlag termésével viszi az európai átlag bortermelésben is a vezérszerepet.

A területtel, a termelés mennyiséggel, az átlag termeléssel megismerkedtünk, lássuk már most, hogy az ország mily jövedelmet húz évenként szőlőiből?

A bor-érték kiszámításánál az országos statisztikai hivatal a begyűlt átlag-árakat vette irányadónak. Adataink tehát erre vonatkozólag is egészen megbízhatóknak mondhatók.

A bortermés értéke is ép úgy, mint a termés mennyisége évről-évre nagy hullámnak van kitéve. Évenkénti átlagtermés mellett évi bortermésünk értékét 30—40 millió forintba tehetjük. — Tekintve azonban legújabb, és meglevő legrégibb adatainkat, azt észleljük, hogy nagy eltérés mutatkozik csak egy-két év adatai között is.

A termés értéke 1861-től kezdve a következő:

Év	Érték, millió frt.	Év	Érték, millió frt.
1861	31·45	1875	48·56
1862	39·78	1876	16·37
1863	31·42	1877	28·72
1864	21·72	1878	42·44
1865	27·56	1879	36·56
1866	24·11	1880	21·41
1867	35·70	1881	38·31
1868	44·11	1882	35·31
1869	37·85	1883	48·11
1870	32·28	1884	39·33
1871	39·58	1885	51·00
1872	31·22	1886	40·7
1873	45·17	26 évi átlag 35·35	
1874	30·37		

Az aszú-bortermés, mint már fentebb megemlítettük volt, évről-évre kisebb mérvű, a mint azt a következő adatok is bizonyítják:

1861-ben volt a termés értéke	760,003	frt
1862-ben » » »	1.670,383	»
1863-ban » » »	1.017,363	»
1864-ben » » »	264,328	»
1865-ben » » »	970,766	»
1866-ban » » »	1.419,916	»
1867-ben » » »	252,098	»
1868-ban » » »	1.996,870	»
1869-ben » » »	773,362	»
1870-ben » » »	199,400	»
1871-ben » » »	232,206	»
1872-ben » » »	609,221	»
1873-ban » » »	114,515	»
1874-ben » » »	262,793	»
1875-ben » » »	407,013	»
1876-ban » » »	18,256	»
1877-ben » » »	32,976	»
1878-ban » » »	35,350	»
1879-ben » » »	237,965	»
1880-ban » » »	641,929	»
1881-ben » » »	541,600	»
1882-ben » » »	179,023	»
1883-ban » » »	415,000	»
1884-ben » » »	19,840	»
1885-ben » » »	372,849	»
1886-ban » » »	25,750	»

Adatainkhoz nem kell commentár, e számok eléggé beszélnek, aszúbortermelésünk hanyatlóban van, mely körülményt a nagy mérvben gyakorolt műaszubor készítésnek lehet tulajdonítani.

De nem is lehet az másképp, ép úgy vagyunk ezzel, mint a közönséges borral. A korcsmák tele vannak mindenféle készített borokkal, különösen pedig csemege- és aszúborral. Évenként ezer meg ezer hektoliter azon mennyiség, a melyet csak »Tokaji aszú« elnevezés alatt bocsájtanak forgalomba, míg az összes termés jó években is alig üti meg a 2000 hectolitert. Az utóbbi években még ezen arányban sem volt meg az aszúbortermelés, alig pár száz hektolitert tett ki az összes termés.

Az évkönyv részletes adataiból kitűnik továbbá az is, hogy bortermelésre nézve Pest megye után ma már Baranya megye következik, azután Zala-, Tolna-, Temes-, Fejér- és Zemplén-megye. Kitűnik továbbá ez adatokból, hogy a legnagyobb termés-értékkel bíró megye a lefolyt 10 év alatt, és pedig 1885-ben

Baranya volt 5.8 millió forinttal; ugyanazon évben, mikor Pest-megyében a termés értékre nézve csakis 5 millió forintot tett ki.

Ezen nagyon érdekes körülmény hihetőleg abban leli magyarázatát, hogy Baranya megyében a szőlő területe jelentékeny mérvben nagyobb már most is, mint 1877-ben, vagyis 20⁰/₀-kal.

Hogy az egyes államok termése mily nagy értéket képvisel, érdekesnek tartjuk meglevő adatainkat könnyebb áttekintés végett egymás mellé ide iktatni:

	termésének értéke :	millió forint
Ausztria		55.35
Franciaország	» »	978.73
Németország	» »	42.00*)
Olaszország	» »	270.48
Spanyolország	» »	309.00
Portugália	» »	66.50
Görögország	» »	13.50
Románia	» »	6.30
Szerbia	» »	4.80
Svájc	» »	11.52
Oroszország	» »	7.80
Egyéb európai áll.	» »	25.00
Magyarország	» »	38.18

Ezek szerint Európa körülbelül mintegy 1800—2000 millió forintot érő bort termel. *Ezen termelésben értékre nézve Franciaország* 50⁰/₀-kal, *Spanyolország* 20⁰/₀-kal, *Olaszország* 15⁰/₀-kal, *Portugália* és *Ausztria* 3—3⁰/₀k-al, *Magyarország* pedig csakis 2⁰/₀-kal szerepel.

Mint a termés értékére, úgy az átlagárakra nézve is birunk adatokkal. Tíz évi átlag-adataink nincsenek, minthogy az egyes bornemek értéke nincs külön kitüntetve. Felhasználtuk azonban az egyes évek átlag-adatait, kiszámítván azokból a középszámot, megkaptuk a 10 évi középértéket. Volt pedig a bornak 1873—1882-ig közép átlag-értéke:

	a) mustbor hektoliterje :	6 frt 90 kr,
	b) bornak »	8 » 64 »
	c) aszúbornak »	75 » 24 »
	d) szőlőnek kilogrammja	— » 91 »
1882—1886-ig :	a) mustbor hektoliterje :	7 frt 91 kr,
	b) bornak »	9 » 11 »
	c) aszúbornak »	99 » 54 »
	d) szőlőnek kilogrammja	— » 96 »

*) Neumann Spallart szerint a Németországban termelt bor értéke kitett 1879-ben 114, 1881-ben 310, 1882-ben 185 és 1884-ben pedig 345 millió márkát!!

Ezen két különböző tétel között is jelentékeny különbség mutatkozik. A feltüntetett 14 év közül legdrágább borév 1874. volt, legolcsóbb pedig az 1878-iki év.

Hogy az átlag-árakat tökéletesen tanulmányozhassuk, szükséges különösen a jó-borvidékekről tudnunk az átlag-árakat. E célból, szemelött tartva a régebbi idők adatait, könnyebb áttekintés végett két különböző képletet állítunk fel. Az egyik csoport 1861—72, illetve 1873—84. évig a legalacsonyabb árakkal szolgál, a másik ugyanazon időközben a legnagyobb árakkal. Kitünteti továbbá a táblázat a különbségeket, végül pedig a két legutolsó évnek átlag-árait.

Megye	Leg-alacsonyabb		Leg-magasabb		Különbö-zet mutatkozik 1873—84-ben		Átlag-árak	
	1861 és 1872 közt	1873 és 1884 közt	1861 és 1872 közt	1873 és 1884 közt	a legalacso-nyabb árak-kal szemben + vagy —	a legmaga-sabb árak-kal szemben + vagy —	1885-ben	1886-ban
Abauj-Torna . .	11.60	6.53	14.10	11.79	—5.07	—2.31	9.67	10.50
Arad	8.16	4.11	10.07	17.18	—4.05	+7.11	7.25	7.73
Baranya	9.37	7.15	15.20	14.70	—2.22	—0.50	9.21	8.11
Bereg	7.64	5.60	10.28	15.95	—2.04	+5.67	4.72	11.85
Bihar	9.64	4.95	11.91	10.70	—4.69	—1.21	8.26	9.71
Borsod	7.80	4.97	11.10	11.10	—2.83	—	9.45	12.93
Esztergom . . .	8.90	3.42	11.53	13.50	—5.48	+1.97	7.29	7.10
Fejér	8.75	4.92	14.73	15.30	—3.83	+0.57	8.96	7.90
Heves	8.50	4.90	10.46	11.90	—3.60	+1.44	10.91	9.47
Komárom . . .	7.05	5.62	12.57	17.85	—1.43	+5.28	7.33	9.37
Nagy-Küküllő .	6.83	6.04	17.21	13.00	—0.79	—4.21	6.28	6.33
Nógrád	10.00	5.00	12.30	14.91	—5.00	+2.61	8.29	9.33
Pest	13.51	4.16	20.91	16.07	—9.35	—4.84	8.93	8.76
Pozsony	11.46	7.40	19.71	21.09	—4.06	+1.38	12.77	11.57
Sopron	13.68	6.25	25.73	20.69	—7.43	—5.07	14.89	10.57
Temes	7.35	3.60	12.00	11.01	—3.75	—0.99	6.95	5.75
Tolna	7.44	4.29	12.90	21.09	—3.15	+8.17	9.50	8.50
Ung	7.96	8.26	10.04	16.07	+0.30	+6.03	14.73	10.37
Zala	8.05	4.85	16.62	13.44	—3.20	—3.18	10.28	10.50
Zemplén	10.01	3.00	13.75	27.73	—7.01	+3.98	14.14	15.00

Ez adatok szerint feltűnő, hogy a jó borairól híres Zemplén megye rendkívül alacsony árakat mutat; de ugyanaz tünteti föl viszont a legmagasabb árakat is.

Az összes bortermés átlag-értékét 1861—1886-ig a következő táblázat tünteti fel:

Év	Egy hektoliter bornak átlag értéke	Év	Egy hektoliter bornak átlag értéke	Év	Egy hektoliter bornak átlag értéke
1861	9.70	1870	10.95	1879	6.58
1862	10.26	1871	9.87	1880	9.59
1863	10.29	1872	12.79	1881	9.98
1864	9.39	1873	12.28	1882	9.45
1865	9.26	1874	20.01	1883	11.42
1866	11.36	1875	8.72	1884	9.88
1867	9.56	1876	9.55	1885	10.43
1868	10.50	1877	9.11	1886	11.32
1869	10.58	1878	5.98		
26 évi átlag értéke pedig.....					9.94

A feltüntetett átlag-értékekből az tűnik ki, hogy legolcsóbb volt a bor 1878-ban, 5 frt 98 krral, legdrágább pedig 1874-ben 20 frt 1 krral.

Érdekes volna tudnunk azt is, hogy a külföldi termelő államok mily átlag-értékekkel bírnak. Hogy azonban egyoldalú következtetésektől mentek legyünk, nem óhajtottunk a rendelkezésre álló roppant hiányos és eltérő adatokba bocsátkozni. Mert például csak Ausztriát véve irányadóul, kitűnik, hogy több statisztikai művekben találunk ugyan átlag-értékeket, de a hány mű, annyiféle adatokkal.

A bor átlag-értékét meglevő adatainkból kétféle árban véljük megállapíthatni, és pedig:

	kereskedelmi érték.
Ausztriában	21.50—28.30 forint,
Németországban	32.80—41.10 »
Franciaországban	28.50—42.10 »
Olaszországban	13.70—15.90 »
Oroszországban	20.45—30.40 »
Magyarországon	12.——18.— »

Ismétlőleg megjegyezzük, hogy ez átlag-értékek korántsem tökéletesek, de annyiából megbízhatók és használhatók, a mennyiben forrás-adatok. Reméljük, hogy ez adatok is, mindannak dacára, hogy teljesen meg nem bízhatók, sok tekintetben szolgálhatnak borkereskedelmünk irányzatára nézve.

Befejeztük a bortermés értékének kimutatását, valamint az átlag-árakról szóló adatainkkal is számoltunk. Már most áttérhetünk a szőlőszet jövedelmének mérvére is, hogy a szőlőmivelés jövedelméről is birjunk fogalommal. Kitüntetjük pedig az országos végösszegeket, számítván az arányt hektáronként.

Az országos adatokat, és pedig 1861—1886. évig a következőkben iktatjuk ide:

	esik egy hektárra bruttójövedelem forint:		esik egy hektárra bruttójövedelem forint:
1861-ben	87·91	1874-ben	84·90
1862-ben	111·21	1875-ben	135·33
1863-ban	87·85	1876-ban	45·45
1864-ben	60·70	1877-ben	79·74
1865-ben	77·05	1878-ban	117·33
1866-ban	67·36	1879-ben	100·92
1867-ben	99·78	1880-ban	59·17
1868-ban	123·32	1881-ben	106·06
1869-ben	105·84	1882-ben	96·30
1870-ben	90·26	1883-ban	131·60
1871-ben	110·63	1884-ben	103·30
1872-ben	87·26	1885-ben	138·71
1873-ban	126·25	1886-ban	111·91.

Ezen adatok szerint két véglettel állunk szemben. A legkisebb és legnagyobb bruttó-jövedelemmel. A legkisebb bruttó-jövedelmet az 1876. év tünteti ki, a legnagyobbat az 1885-iki év. A körülményekhez képest jótermésű évek voltak, melyekben a bruttó-jövedelem meglehetősen nagy $\%$ -ot tüntet fel: 1885, 1875, 1883, 1873, 1868 és 1878. A leggyengébb terméssel bíró évek pedig: 1876, 1880, 1864 és 1866.

Az egyes megyék adatai között már jelentékenyebb és sokkal feltűnőbb különbségeket észlelünk.

Az átlag szerint a bruttó-jövedelem hektáronként 104 frt 70 krnak felel meg. Ezen átlagon alul 38 megye mutatkozik, és csak 15 megyében kedvezőbb az arány, a mennyiben nagyobb az átlag az országos átlagnál.

Ezen adatok értelmében különösen kiemelendőnek tartunk egy-két megyét: Sopront, legnagyobb átlag-bruttójövedelmével, 357 frt 90 krral, Aradot 158 frt 40 krral, Zemplént 157 frt 40 krral, Baranyát 156 frt 60 krral, és végül Fejérmegyét 154 frt 60 krral. A legkisebb bruttó-jövedelmet Trencsén-, Udvarhely-, Gömör- és Kis-Hont-, Jász-Nagy-Kun-Szolnok-, Szolnok-Doboka-, Maros-Torda- és Szilágymegye tünteti fel.

Az észak-amerikai szövetségi vasuti törvény.

Az amerikai Egyesült-Államok területe számára a forgalom szabályozása érdekében közzétett 1887 február 4-iki törvény (az ugynevezett Interstate Commerce Law) az Egyesült-Államok kongresszusának mindkét házában évek során át folytatott azon törekvéseknek eredménye, melyekkel a szövetséges hatalomnak a mindig hatalmasabbakká váló nagy vasuttársulatokra befolyást czéloztak biztosítani.

Az Egyesült-Államokban a vasutügy eddig csaknem kizárólag az egyes államok törvényhozásainak volt alárendelve, s mindössze csak kétszer, 1866 július 15-én és 1873 október 1-én hozott a kongresszus az államközi vasuti forgalomra vonatkozó rövid határozmányokat. A vasutaknak az építés, igazgatás és üzem tekintetében csaknem korlátlan szabadságából támadt rossz állapotok (így mindenekelőtt a díjszabásoknak teljes bizonytalansága és egyenlőtlensége, egyes küldők titkos kedvezményezésének nagymérvű terjedése, a vasuti értékekben történő vad üzérkedés s forgalmi monopoliумoknak kevés magánszemély kezeiben évről-évre nagyobb mérvben való egyesítése) első sorban csakis az egyes államok törvényhozási intézkedései által voltak orvosolhatók. Ezeknek nagyobb része lassanként hozott is, igaz, hogy egész különféle tartalmu s csakis a vasutaknak az egyes államok területein belül fekvő vonalaira s kizárólag az ezeken mozgó forgalomra érvényes vasuti törvényeket. 1866-ban a dolog úgy állott, hogy az Unio 39 állama és 7 territoriuma (kizárólag Alaska) közül 16-nak egyáltalában nem volt vasuti törvénye. A többi 30 közül 5 (Nevada, Észak-Carolina, Oregon, Texas és a Montana territorium) hozott a vasuti viszonyok szabályozására törvényes határozmányokat, a többi 25 ezenkívül még hatóságot is szervezett, melyeknek a törvények végrehajtása és a vas-

utaknak a törvények határain belüli felügyelete képezi feladatát. Az államok, melyekben ily hatóságok — *Railway Commissions* — fennállanak, a következők: Alabama, California, Colorado, Connecticut, Dacota, Georgia, Illinois, Jowa, Kansas, Kentucky, Maine, Massachusetts, Michigan, Minesota, Mississippi, Missouri, Nebraska, New-Hampshire, New-York, Ohio, Rhode-Island, Déli-Carolina, Vermont, Virginia és Wisconsin. — A mennyiben az ez államokban levő vasutak forgalma annak határait túllépte s két vagy több állam vagy territoriumon át mozgott — és ez épen a legnagyobb és legfontosabb vasutak forgalmánál történik leginkább, — az a törvények általi korlátozásnak egyáltalán nem volt alávetve s szabályozása a vasutak szabad tetszésére bízott.

Ez állapotoknak csakis egy szövetségi törvény által lehetett végetvetni. A szövetséges hatalom joga ilyennek hozatalára az alkotmánylevel I. cikke 8. §-ának határozmányából magyaráztatik, mely szerint »a kongressusnak joga van az idegen országokkal, a különféle államok közt és az indián törzsekkel folyó forgalom szabályozására határozmányokat hozni«. Több mint tiz évig foglalkozott már a kongressus ez ügygyel, de mindig eredménytelenül, egész 1885-ig, mely év márczius havának 16-án a senatus az egyes államok közti forgalom viszonyainak tanulmányozására külön bizottságot küldött ki. A bizottság tanulmányait befejezván, 1886 január 18-ikán terjedelmes jelentésével új törvényjavaslatot is (az ugynevezett *Cullom Bill-t*) terjesztett a senatus elé, mely azt némi változtatásokkal el is fogadta. A képviselőház azonban azt elejtván, helyette egy képviselő által benyújtott más törvényjavaslatot fogadott el. Az ügy ekként mindkét ház tagjaiból alakult közvetítő bizottság (*Conference Committee*) elé kerülván, ez mindkét ajánlattevő bejegyzésével egy közös javaslatra nézve jutott megállapodásra, mely aztán mindkét ház által változtatlanul elfogadtatván, a köztársaság elnöke által 1887 február 4-kén törvényerőre emeltetett.

A törvény 24. §-ának határozmányai kétféleképpen részben a tárgyi vasuti joggal, különösen a vasuti díjszabásokkal, részben pedig az államközi forgalom számára felállítandó szövetségi hivatal (*Interstate Commerce Commission*) szervezésével foglalkoznak. Az 1. §. megállapítja, hogy a törvény csakis az állam-

közi forgalomra vonatkozik, s hogy a személy- és árúforgalom számára szolgáló teherdíj- és illeték-tételeknek észszerűek és méltányosoknak (reasonable and just) kell lenni. A 23. §-ban a törvény végrehajtására szükséges pénzeszközök utalványoztatnak, a 24. §-ban pedig a törvény életbeléptének határideje állapíttatik meg.

A szövetségi hivatal (9., 11—21. §-ok) az Egyesült-Államok elnöke által a senatus beegyezésével 6 évre kinevezett öt tagból áll. A legelőbb kinevezett tagok hivataloskodásának tartama megfelelően rövidebb, úgy, hogy már két év után rendszerint évenként egy-egy tag kilép. A hivatal székhelye a szövetség fővárosa: Washington.

A tagok állandó fizetést kapnak, nem szabad valamely vasut igazgatóságában résztvenniök, sem vasuti részvényeket vagy elsőbbségeket birniök. A hivatal jogai lényegileg a következők: betekinthes a vasuttársulatok ügyvezetésébe, évi jelentések bekívánása, melyekre nézve általa egyöntetű minták állapíthatók meg és a vasutak elleni panaszok átvétele és megvizsgálása. A hivatal a tudomásra jövő visszasságok megszüntetésére javaslatokat tesz és — a mennyiben ezt a törvény előírja — a vasutakra büntetéseket róhat, melyek végrehajtása a rendes bíróságokat illeti. A hivatal határozatai rendszerint írásban állítandók ki s az érdekeltek kívánságára közzéteendők. A hivatal működéséről évente a kongresszus elé terjesztendő jelentést készít.

A tárgyi határozmányok között a legfontosabb az, mely szerint a vasutak kötelezvék az államközi forgalmakban érvényes összes »észszerű és méltányos« díjszabásaikat közzétenni s azok bizonyos számú példányait a hivatalnak beküldeni. Tarifaemelések jövőben 10 nappal életbeléptetésük előtt lesznek közzéteendők. Tarifa-mérséklésekre ily határidő nincsen kikötve. Közzé nem tett díjszabásoknak — legyenek azok mérsékeltek vagy felemeltek — alkalmazása tiltva van, az általuk károsultakat kártérítés követelhetésére jogosítja s az ellene cselekvő vasut ezenkívül még vétséget is követ el, melyért minden egyes esetben 5,000 dollárig terjedő pénzbírság állapítható meg. Köz-, jótékony- és vallásos célokra engedélyezett tarifamérséklésekre, valamint mérsékelt bérletjegyek kiadására e tilalom nem szól. E határozmányoknak — az államközi szállításoknak az egyes

államok határain mesterséges megszakítása általi — kijátszása tilos és büntetendő.

Míg az új törvény most ismertetett határozmányai az utóbbi időben a vasutak részéről is csak elvétve támadtattak meg, annak 4. és 5. §-ai már a kongressus tárgyalásai közben is oly élénk ellenzésre találtak, hogy egy darab ideig úgy látszott, mintha a törvény létrejötte e két paragraphuson hajótörést szenvedne. Az előbbi §. (Short haul clause) kimondja, hogy lényegileg egyenlő viszonyok között valamely vonalrész bizonyos állomására összfuvardíj fejében több be nem szedhető, mint azon túl fekvő valamely vasuti állomásra. Kivételeket e szabály alól a szövetségi felügyelő hivatal engedélyezhet. A 7. §. (az úgynevezett Antipooling clause), az egymással versenyző vasutaknak a forgalom megosztására (Pools) alakult kötelékeit tiltottak és büntetendőknek nyilvánítja. A birság az ily kötelék fennállásának minden napjára 5,000 dollár.

Ez utóbbi tilalom, mely a közvetítő bizottság tárgyalásainak folyamán és a senatus vizsgáló bizottsága nézetének ellenére lett kimondva, a forgalmat üző közönségnek az úgynevezett Pools elleni ellenszenvén alapszik. Attól tartottak, hogy azok, a verseny mellözése folytán, a fuvardíjaknak emelkedését és a monopol-hajlamok erősbödését vonnák maguk után, mely aggályok azonban az ez idő szerint fennálló ily kötelékekkel szerzett tapasztalatok által nem igazoltattak. Sőt ellenkezőleg, a kötelékek jótékony hatást gyakoroltak s különösen a tarifa-háborúk kevesbitésére, a fuvardíjak nagyobb állandósága és nyilvánosságára, valamint a refakcziák mellözésére is közreműködtek. A vasutak e tilalom végrehajtása esetén a romboló tarifa-háborúk újbóli felmerülésétől tartanak s az azokkal való megalkuvásra szóló módok és eszközökről gondoskodnak.

A 4. §-t illetőleg már most is biztosra veszik, hogy az a vasutakra nézve nem ártalmas s ezeket a tarifa-szabadság tekintetében nem igen korlátozzák. A szavak »lényegesen egyenlő körülmények és feltételek mellett« (under substantially similar circumstances and conditions) tényleg tág tért engednek a szabad magyarázatra s szükség esetén — mint említettett — a hivatal a szabálytól még további eltéréseket is megengedhet.

A vasuti állapotoknak az Egyesült Államokban — írja

e törvényre vonatkozólag az »Archiv für Eisenbahnwesen« — tényleges javulását vonná maga után, ha az új törvény alkalmából az átmeneti forgalom számára szolgáló díjszabások közhirré tétetnének s a refakcia-garázdálkodásnak vége vettetnék, vagy az legalább lényegesen megszoríttatnék. Ennek teljesítéséhez azonban némi kétség is fér. Vajjon képes lesz-e egy egyetlen, öt tagból álló hivatal még rendkívüli ügyesség és emberi erő feletti munka kifejtésével is, a most kerek 220,000 km-re terjedő s 1500—1600 különféle vasutvállalat tulajdonát képező vasut-hálózat felett csak némileg is sikeres felügyeletet gyakorolni? Az állami felügyelettel Európában szerzett tapasztalatok után e kérdésre csak tagadó válasz adható. E szempontból tekintve, érthetővé lesz az is, hogy a hatalmas vasutigazgatóságok és mindenható vasuti királyok az Egyesült-Államokban újabban nem is ellenezték nagyon e törvény létrejöttét. Az eljárásuk miatt felizgatott közvélemény mind határozottabban követelte ily törvény hozatalát. A törvényt most megkapván, egyelőre meg fog nyugodni s ha a vasutak csak némileg is ügyesen járnak el, eltarthat még néhány évig, míg mindenki belátandja, hogy a törvény dacára is az Egyesült-Államokban — mint Angliában az 1873-iki Regulation of Railways Act után — a vasutügy terén minden úgy maradt, mint előbb volt.

Az 1887. február 4-iki törvény szó szerinti fordításban a következőkép hangzik:

A forgalom szabályozásáról.

1. §. E törvény érvénye mindazon köz-szállítókra, szállító intézetekre (Common Carriers) kiterjed, melyek személyeket vagy árukat akár kizárólag vasutakon, akár részben vasntakon, részben víziutakon, közös igazgatás alatt, az Unio egyik államából vagy territoriumáról vagy Columbiából annak egy másik államába, vagy territoriumára, vagy az Egyesült-Államok egy másik helységéből valamely szomszéd országba, vagy az Egyesült-Államok valamely helységéből egy szomszéd országon át az Egyesült-Államok egy másik helységébe vas- és vízi utakon szállítanak, kiterjed továbbá oly áruknak az Egyesült-Államok egyik helységéből idegen országokba történő egyforma továbbítására, melyek első sorban az említett helységből valamely

elszállító kikötőbe küldetnek, vagy megfordítva valamely idegen országból az Egyesült-Államokba hajón szállíttatnak s a beérkezési kikötőből az Egyesült-Államok valamely helységébe, vagy valamely szomszéd országba szállíttatnak.

A törvény hatálya azonban nem terjed személyek vagy áruk továbbítására, valamint teherárúknak átadása, kiszolgáltatása, megőrzése és másnemű kezelésére, a mennyiben ezek csupán egy állam határain belül s nem egy állam vagy territorium s egy idegen ország között történnek.

A »vasut« szó e törvényben magában foglalja mindazon hidakat és kompokat is, melyek valamely vasuttal összefüggésben használtatnak vagy kezeltetnek, valamint valamely vasut által kezelt, bérelt, vagy másképp hozzátartozó vasutakat is. A »szállítás« szó alatt pedig mindazon intézkedések értendők, melyek a rakodásra és továbbításra vonatkoznak.

Az összes illetékeknek, melyek ily szállításért s azzal egybefüggőleg az árúknak átvétele és kiszolgáltatása, valamint őrzése és rakodásaért számíttatnak, észszerűeknek és méltányosoknak kell lenni. Igazságtalan és meg nem felelő tételeknek beszedése törvényellenes és tiltva van.

2. §. Ha valamely köz-szállító valakinek közvetve vagy közvetlenül külön teherdíjtételek, engedmények vagy vissztérítés útján nagyobb vagy kisebb költségeket számít fel, mint hasonló, ugyanazon árunem szállításánál egyidejűleg hasonló körülmények közt teljesített szolgálatért másnak, úgy igazságtalan és törvényellenes előnyözést követ el.

3. §. Törvényellenes, ha a köz-szállító valamely személyt, társulatot, kereskedést, testületet, helységet, vagy valamely kereskedelmi ágat illetéktelen vagy meg nem felelő előnyben részesít, vagy azoknak illetéktelen és meg nem felelő kárt vagy hátrányt okoz.

Az e törvény határozmányának alávetett összes köz-szállítók az őket megillető jogosultság mérve szerint kötelesek a saját vonalaik közti forgalom számára, valamint személyek és árúknak saját vonalrészeik és a csatlakozó pályákra vagy azokról való felvétele, továbbítása és kiadására nézve minden észszerű, alkalmas és egyforma könnyítést engedélyezni, a csatlakozó vasutak számára pedig ugyanazon díjtételeket és illetékeket számí-

tani, melyeket saját vonalaik után szednek be; ellenben más, hasonló üzletet üző szállítóknak saját síneik és pályaudvaraik használatát nem kötelesek megengedni.

4. §. Törvényellenes, ha e törvény határozmányainak alávetett köz-szállító személyek vagy hasonnemű árúk szállításaért lényegileg hasonló körülmények között és feltételek mellett, rövidebb vonalrész után magasb összfuvardíj számít vagy szed, mint hosszabb vonalrész után ugyanazon vonalon, ugyanazon irányban és feltéve, hogy a rövidebb vonalrész a hosszabbnak egy részét képezi.

E határozmány azonban nem magyarázható oda, mintha a köz-szállító rövidebb vonalrész után ép oly magas kárpótlás számítására vagy beszedésére volna jogosítva, mint a hosszabb vonalrész után. Jogosítva van ellenben az e törvény által alkotott birodalmi hivataltól különös esetekben, a hivatal általi megvizsgálás után, személyek és árúk szállításaért hosszabb vonalrészeken csekélyebb díjtételeket számítani, mint rövidebbekben.

A hivatal időnként megállapítja, hogy mily mérvben lehet valamely köz-szállító e paragrafus határozmányainak megfigyelése alól felmenthető.

5. §. Törvényellenes az e törvény határozmányainak alávetett közszállítóra nézve más szállítókkal különféle, egymással versenyző vasutak közti forgalmi közösségre (poolings), vagy az összes nyers és tiszta bevételek vagy azok egy részének az egyes vasutak közti felosztására nézve szerződést vagy egyezményt kötni. Ha ennek daczára mégis történnének ily megállapodások, úgy azok fennállásának minden napja külön kihágást képez.

6. §. Az e törvény határozmányainak alávetett összes közszállítók oly táblázatok nyomtatására és nyilvános betekinthes végetti készentartására kötelesek, melyekből a személyek és árúk továbbítására a szállító által felállított s az e törvénynek alávetett vasutakon (lásd 1. §.) ez idő szerint érvényes díjtételek és egyéb illetékek kivehetők. Ezen táblázatoknak tisztán és világosan meg kell jelölni azon állomásokat, melyek közt árúk és utasok szállíttatnak, az illető vasuton érvényes áru-osztályozást s ettől elkülönítve a pályaudvari illetékeket és mindazon szabályokat tartalmazniok, melyek az össz-fuvardíj, vagy annak egy része, vagy az illetékek kiszámítására döntő befolyással vannak.

E táblázatok világosan és nagy, legalább is a közönséges Cicero-íráshoz hasonló betűkkel nyomtatandók, s példányai az illető vasutak minden pályaudvarában és állomásán a közönség számára oly helyen lesznek készen tartandók, melyeken az azokba kényelmesen betekinthes.

Az e törvény határozmányainak alávetett összes köz-szállítók, kik az Egyesült-Államokban idegen országon át az Egyesült-Államok más helyére leendő szállítás végett árúkat elfogadnak, kötelesek díjtételeiket hasonló módon kinyomatni s az összes pályaudvarokon betekinthesés végett kitenni. Az árú-táblázatoknak az Egyesült-Államok mindazon külföldön túl fekvő helyeire szóló átmeneti fuvardíjakat kell tartalmazniok, melyek fizetése mellett árúk szállításra elfogadtatnak; ha az ily árúk utáni átmeneti fuvardíjak e módon közzé nem tétettek, az árúk külföldről az Egyesült-Államokba való újbóli belépésüknél, a külföldi gyártmányokhoz hasonlóan szintén vámkötelesek. E határozmánynyal ellenkező törvények hatályon kívül helyeztetnek.

A fentebbi határozmányok értelmében készült, s kellően közzétett fuvardíj- és illetéktételek emelése csak 10 napi előzetes közhírré tételük után léptethetők életbe. A hirdetményben úgy az érvényes díjtételek változásai, mint életbeléptetésük ideje is kiteendők. A változások új táblázatok nyomtatása, vagy az érvényben levő s közbetekintésre álló táblázatokon teendő világos megjegyzések által eszközöndők. Fuvardíj- és illeték-tételek mérséklései előleges közzététel nélkül is életbeléptethetők, de azonnal közzéteendők, s a változások külsőleg is hasonló módon kitüntetendők, mint ez az emelésekre nézve van előírva.

A köz-szállító fuvardíj- és illeték-tételeit szabályszerűen közzétevén, törvényellenesnek tekintetik, ha utasok vagy árúk szállításáért valakinek nagyobb vagy kisebb összeget számít, vagy attól követel és beszed, mint a közzétett s az idő szerint érvényben álló fuvardíj-táblázatokban foglaltatik.

Az e törvény határozmányainak alávetett minden köz-szállító köteles az alább említett hivatalnak a fentebbi határozmányok értelmében készített és közzétett fuvardíj- és illeték-táblázatok megfelelő számú példányait beküldeni s az azokon eszközölt változásokat is haladéktalanul bejelenteni, nemkülönben az ezen törvény által érintett forgalmak vagy azok egy ré-

szére vonatkozólag más köz-szállítókkal kötött szerződések, egyezmények és első megállapodásokat is beterjeszteni.

Oly esetekben, midőn utasok vagy áruk egymással összefüggő, de egynél több köz-szállító által kezelt vonalrészekben szállítatnak, s a különféle vonalrészek egyes tulajdonosai ily összefüggő vonalrészek számára közös fuvardíj- és illeték-tételeket állítanak fel, e közös tarifák példányai is hasonló módon terjesztendők be a nevezett hivatalhoz. A hivatal kívánatára az ekként hozzá benyújtott kötelei díjszabások — a mennyiben az azt szükségesnek találja — a köz-szállító által szintén közhirrre teendő s a hivatal időről-időre elrendeli, hogy mily terjedelemben és mely helyeken történjenek e hirdetések. Az ily kötelei díjszabásban részes egy köz-szállító sem felelős, ha annak egy másik tagja a megállapított és közzétett fuvardíj-tételektől eltéréseket enged meg magának.

Ha valamely köz-szállító fuvardíj- vagy illeték-tételeinek e törvény értelmében köteles közzétételét elmulasztja, vagy megtagadja, (az e törvényben előrelátott egyéb büntetéseken kívül), azon törvényszéki kerület járásbirósága elé, melynek területén főüzleti hivatala székel, vagy a kihágás elkövettetett, s ha külföldi, azon járásbiróság elé, melynek területén árúkat elfogad, s üzlete számára képviselőt tart, idézendő, s a törvényes határozmányok teljesítésére szorítandó. Ily idézés az Egyesült-Államok népeinek nevében, s az e törvényben felállított hivatal jelentése alapján történik. Az idézés figyelembe nem vétele a bíróság megvetéseként (contempt of court) büntetendő.

A hivatal ezenkívül mint panaszló fél, az Egyesült-Államok valamely törvényszékétől a panaszolt köz-szállító ellen még rendeletet is eszközölhet ki, melylyel annak árúk elfogadása és az Unio államainak territoriumai vagy az Egyesült-Államok s a határos külföld, vagy az Unio különféle államainak kikötői közti szállítása (lásd a törvény 1. §-át) megtiltatik mindaddig, míg a törvényes határozmányoknak magát alá nem vetette.

7. §. Törvényellenes, ha valamely köz-szállító oly egyezményhez járul, vagy oly szerződést köt, melynek kimondott vagy hallgatólagos célját az árúk kiindulási és rendeltetési állomás közti átmenő szállításának a menetterv megváltoztatása, vagy kocsicsere által, vagy másként történő önkényes megakadályo-

zása képezi. Netáni átrakodástól, tartózkodástól vagy megszakítástól eltekintve, az árúk ilyennemű továbbítása akkor tekintetik szakadatlanoknak, ha az átrakodás, tartózkodás vagy megszakítás jóhiszeműleg nem valamely szükséges célra, vagy a szakadatlan szállítás elkerülése, vagy szükségtelen megszakítása, vagy e törvény határozmányai kijátszásának szándékából történt.

8. §. Ha e törvény határozmányainak alávetett valamely köz-szállító olyat tesz vagy enged tenni, mi e törvény által tiltatik vagy törvénytelennek nyilváníttatik, vagy ha valamit elmulaszt, mit e törvény előir: az cselekvény vagy mulasztás folytán károsult személyekkel szemben szenvedett káruk teljes összegéig s az ügyvédi díjak megfelelő részeért is szavatol, mely utóbbit a törvényszéknek minden egyes esetben, mint a perköltségek egyes részét kell megállapítani.

9. §. Az e törvény határozmányainak alávetett valamely köz-szállító által károsított személyek vagy az e törvény által felállított hivatal, vagy pedig az Egyesült-Államoknak ily ügyekbeni határozathozatalra illetékes bármely járási vagy kerületi bírósága előtt emelhetnek panaszt; e két jogeszköz azonban egyidejűleg nem vehető igénybe s az illetőknek minden egyes esetben a kettő közt kell választani. Az illetékes törvényszéknek joga van a bepanaszolt vasut igazgatóit, hivatalnokait, gondnokait, felhatalmazottait vagy ügynökeit az előtte való megjelenésre és tanuskodásra, valamint az illető vasut, vagy a perben részes más társaság könyvei és okmányainak előterjesztésére kényszeríteni.

10. §. Ha e törvény határozmányainak alávetett valamely közszállító, vagy ha az társulat, annak igazgatója vagy hivatalnok, gondnok, felhatalmazottja, bérlője vagy egyéb alkalmazottja egyedül vagy mással együttesen valamely oly cselekményt elkövet vagy elkövetni enged, megtűr vagy megenged, mely e törvényben mint törvénytelen tiltva van, vagy azt elősegíti; vagy ha e törvény által előirt valamely cselekményt nem teljesít, elmulaszt vagy az előirt cselekmény elmulasztását szándékosan elnézi, vagy annak elmulasztásában részes vagy ehhez ragaszkodik; vagy ha a jelzett személyek valamelyike e törvényt megszegi vagy megszegésére közreműködik s ehhez ragaszkodik: vétséget (misdemeanor) követ el s ha az az Egyesült-Államok

valamely illetékes törvényszéke előtt rábizonyíttatik, minden egyes esetben 5000 dollárig terjedhető pénzbírsággal büntetetik.

11. §. »Intenstate-Commerce Commission« elnevezéssel egy a senatus javaslatára és jóváhagyása mellett az Egyesült-Államok elnöke által kinevezett 5 tagból álló szövetségi hivatal szerveztetik.

E hivatal legelőbb kinevezett tagjai 1887 január 1-étől számított 2, 3, 4, 5 és 6 évig maradnak hivatalban. Minden egyes tag hivatalos működésének tartamát az elnök állapítja meg. Utódaik rendszerint 6 évre neveztetnek ki. Ha valamely tag egy kilépett másik tag helyébe lép, hivatala addig tart, mint azon tagé, kinek helyébe lépett.

Kötelességeiket elmulasztó, vagy nem kellően teljesítő tagok az elnök által hivataluktól felmenthetők.

A hivatal három tagjánál többnek sohasem szabad egy politikai párthoz tartozni.

E törvény értelmében közforgalmi intézetek hivatalnokai, vagy személyek, kik az előbbiekkal közvetlen viszonyban állanak, azok részvényei, vagy kötvényeinek birtokában vannak, vagy azoknál pénzügyileg másként érdekelvők, e hivatalra nem alkalmazhatók. Tagjainak nem szabad saját üzletet gyakorolni, vagy egyéb hivatással vagy alkalmazással birni. Egy tagnak kilépése a megmaradottakat jogaik teljes gyakorlásában semmikép sem korlátozza.

12. §. Az ekként szervezett hivatalnak joga van az e törvénynek alávetett összes köz-szállítók ügykezelésébe betekinteni, azok üzemének módjáról részletesen és annyira meggyőződést szerezni, a mennyire az a rájuk ruházott feladatok teljes megoldásához szükséges. E célra jogosítva van tanukat beidézni és kihallgatni, s a netáni felvilágosításokra szükséges összes könyvek, okmányok, díjszabások, szerződések, egyenmények s egyéb iratok betérjesztését követelni s a bizonyítékok e beszerzéséhez szükséges közreműködésre és segélyezésre az Egyesült-Államok egyes törvényszékeit is igénybe venni. A kerületi törvényszéknek, melynél ily vizsgálat eszközöltetik, joga van azon esetre, ha e törvény határozmányainak alávetett valamely köz-szállító vagy más személy a hozzáintézett felhívásnak vagy idézésnek eleget

tenni vonakodik, azt a megjelenésre, esetleg könyvek és okmányok előmutatására rendeletileg is szorítani. Ha pedig e parancsnak sem engedelmeskedne az illető, úgy ez a törvényszék megvetéseként büntettetik. Az állítás, mintha ily tanuskodás vagy okmánybizonyítás a tanuskodó személynek valamely büntetendő cselekménnyel való vádlására vonatkozhatna, a tanuskodás megtagadására okot nem képez; ily tanuskodást vagy okmánybizonyítást azonban nem szabad valamely büntető perben az illető személy ellen felhasználni.

13. §. Egyes személyek, üzletek, testületek, kereskedelmi, földmívelési és iparegyletek, nemkülönben politikai és községi szövetkezetek, ha valamely köz-szállító cselekményei vagy mulasztásai által e törvény határozmányait megsértetteknek vélnék, tényállás rövid megjelölése mellett, panaszaikkal a hivatalhoz fordulhatnak, mely panaszlottakat a panaszos kielégítésére vagy a hivatal által megállapítandó záros határidő alatti írásbeli igazolásra szólítja fel. Ha panaszlott az okozott kárt a kikötött határidő alatt megtéríti, a törvényes határozmányok megszegése bűnhődöttnek tekintetik. Ha ellenben panaszos a feleket a kitűzött határidő alatt ki nem elégíti, vagy a panasz behatóbb megmegvizsgálására alapos ok van, a hivatal e vizsgálatot a neki alkalmasnak tetsző módon elrendeli és megejteti.

Hasonló módon tartozik a hivatal a szövetséges államok és területek vasut-felügyelő hivatalai által hozzá érkező összes panaszokat is azok kívánatára megvizsgáltatni és elintézni.

A hivatal azonban saját elhatározásából ily indítvány nélkül is elrendelhet vizsgálatokat.

14. §. Ha a hivatal vizsgálatot eszközöltet, kötelessége arról írásbeli jelentést tenni s mindazon tényeket felsorolni, melyeken ítélete alapszik, de egyuttal javaslatokat is tenni arra nézve, hogy mily uton és módon volna a köz-szállító által a panaszos félnek okozott kár, ha ilyen csakugyan fennáll, kiegyenlítendő. Ily ítéletek később minden bírósági perekben a megállapított tényekre nézve előleges bizonyítékot képeznek.

A hivatal vizsgálati jelentései gyűjtendők s minden egyes esetben mindkét féllel másolatban közlendők.

15. §. Ha a hivatal által elrendelt valamely vizsgálat folyamán a tanuk vallomásából vagy más bizonyítási eszközökből ki-

tűnik, hogy oly cselekmény vagy mulasztás történt, melylyel e törvény vagy a hivatal által végrehajtandó más törvény valamely köz-szállító által megsértetett vagy hogy panaszló vagy más személyek egy köz-szállító által károsítottak; a hivatalnak kötelessége az ez ügy feletti jelentésnek egy kivonatát a köz-szállítóval közölni s egyidejűleg annak a kár helyreállítására vagy kártérítés eszközlésére megfelelő határidőt kitűzni. Ha a köz-szállító e felhívásnak a hivatal vagy a károsított személyek megalégedésére eleget tesz, a hivatal azt könyveibe bevezeti s a köz-szállító azontul minden további szavatolási és kártérítési kötelezettség alól fel van mentve.

16. §. Ha a törvény határozmányainak alávetett valamely köz-szállító a hivatal hozzá intézett törvényes és rendszeres rendelkezéseinek eleget tenni vonakodik, úgy utóbbi vagy az ügyben érdekelt más személy az Egyesült-Államok illetékes kerületi bíróságához fordulhat, sommás javaslataiban az engedetlenséget és jogsértést a tényállás szerint előadva. A bíróság ezután az ügyet tárgyalja és abban határoz, miután előbb panaszlottat, hivatalnokait, ügynökeit vagy alkalmazottait neki alkalmasnak tetsző módon röviden értesíté. A tárgyalás és határozathozatal rövidített (választott bírósági) eljárással s a különben előirt peres formák mellözésével történik, joga lévén a bíróságnak minden további, az ügy megvilágítására netán szükségesnek tetsző intézkedéseket is megtenni. A hivatal jelentése ily vizsgálatoknál előleges bizonyítékot képez. Ha a bíróság úgy találja, hogy a hivatal törvényes rendelkezésének elég nem tétetett, vagy az megvettetett, panaszlottat a rendelkezés további megvetésétől rendeletileg visszatartja s az iránti engedelmességre szólítja fel. Tovább tartó engedetlenség esetén a bíróság a köz-szállító, vagy ha az társulat, annak egy vagy több igazgatója, hivatalnokai, ügynökei, vagy a tulajdonos, bérlő, gondnok vagy más makacs személyek ellen a bírói zárt elrendeli s ha szükségesnek tartja, az engedetlenség tartamának a rendeletben említett naptól kezdve a törvényellenes eljárás beszüntetéseig számított minden napjára 500 dollárig terjedhető pénzbüntetést is róhat. E pénzüsszeg, a bíróság tetszése szerint vagy a panaszló félnek, vagy az ügy végleges elintézéséig a bíróságnak, vagy végül az állami pénztárba

fizetendő. A pénzüsszegek a szokásos bírósági uton és módon kényszer útján hajtandók be.

Ha valamely egyes panaszos esetekben 2000 dollárnál nagyobb értékű ügy forog szóban, mindkét fél a szövetségi főtörvényszékhez felfolyamodhatik. E felfolyamodásnak azonban nincsen feltartóztató hatása s a bíróságnak minden esetben a bírósági és nem bírósági költségek és illetékek magasságának megállapításáról gondoskodni kell. Ha a felfolyamodás a hivatal részéről történik, az államügyész az Egyesült-Államok főügyészének vezetése alatt azt követni tartozik, a költségeket és kiadásokat pedig az állampénztár fedezi. E törvény céljaira — büntető határozmányaitól eltekintve — az Egyesült-Államok kerületi törvényszékei mindig kötelesek működésbe lépni.

17. §. A hivatal maga számára ügyeinek elintézésére nézve célszerű ügyrendet állapít meg. Határozathozatalra tagjainak többsége elégséges. Egy tagnak sem szabad oly kihallgatás vagy tárgyalásban részt venni, melyben ő maga pénzügyileg van érdekelve. A hivatal időről-időre megállapítja, esetleg megváltoztatja a felek részéről vele szemben követendő eljárásra, valamint a beidézések és azok kézbesítési módjára vonatkozó szabályokat és határozmányokat. E határozmányok lehetőleg az Egyesült-Államok bíróságai számára érvényesekhez legyenek alkalmazva.

A hivatal előtt minden fél megjelenhet, s akár személyesen jelenik meg, akár jogvédője által képviselteti magát, kihallgatandó.

Minden szavazás és a hivatal minden hivatalos cselekménye feljegyzendő, s tárgyalásai is közzéteendők, mihelyt azt a részes felek egyike megkívánja. Minden hivatal hivatalos pecséttel bir, mely bíróilag bejegyzendő.

A hivatal minden egyes tagja eskü vagy eskü helyetti nyilatkozatok átvételére jogosult.

18. §. A hivatal minden tagjának évi fizetése 7,500 dollár, mely az Egyesült-Államok bíráinak fizetéséhez hasonló módon fizettetik ki. A hivatal hasonló módon fizetendő évi 3,500 dollár fizetéssel jegyzőt nevez s saját belátása szerint, de a belügyi államtitkár jóváhagyása mellett a szolgálat végzésére szükséges más hivatalnokokat is alkalmazhat. Számára az államtitkár irodát jelöl ki, s ezt a szükséges kellékek és berendezésekkel ellát-

tatja. A hivatal által kihallgatott tanúk ugyanazon napidíjakat és utazási költségeket kapják, mint a bíróságok előtt kihallgattak. A hivatal minden kiadásai, így a tagjai vagy hivatalnokai által Washington-on kívül teljesítendő vizsgálatok után felmerülő utazási költségek is kiutalványoztatnak s a hivatal főnöke és a belügyi államtitkár utalványára kifizettetnek.

19. §. A hivatal főszékhelye Washington, hol rendszeren ülései is tartatnak. Általában azonban, valamint a részes felek érdekében, s késleltetések vagy nagyobb költségek elkerülése végett az ülések az Egyesült-Államok valamely más városában is tarthatók. A hivatal egy vagy több tagját az Egyesült-Államok más helyére is kiküldheti, ha az a jelen törvény határozmányainak alávetett valamely köz-szállító ügyei-nek vagy üzleti viszonyainak kötelességszerű megvizsgálására szükségesnek mutatkozik.

20. §. A hivatal fel van jogosítva az összes köz-szállítóktól a törvény értelmében évi jelentéseket követelni, azok betérjesztésének idejét, valamint szerkesztése és egybeállításának módját megállapítani s nekik mindazon pontokról szóló kérdőíveket küldeni, melyekről felvilágosítást kíván.

Az évi jelentésekben, egyenkint kitüntetendők: a kibocsátott részvénytőke, az ezért fizetett összeg és ennek beszerzési módja, a kifizetett nyereményrészek, a netáni megtakarítások, a részvényesek száma, az állandó és függő adósságok s az ezek után fizetett kamatok, az építkezéseknek költségei és értéke, az üzleteszközök és a szerzett előjogokkal együtt, az alkalmazottak száma és illetményei, a javításokra évenként fordított összegek a kiadások neme és a javítások minősége, a forgalom minden egyes ágának s az egész vállalatnak bevételei és jövedelmei, az üzleti és más kiadások, a nyereség és veszteség egybehasonlítása, az év folyamán eszközölt pénzügyi műveletek teljes képe és az évi mérleg.

E jelentéseknek egyidejűleg a teherdíj- és illeték-tételekre s más köz-szállítókkal létrejött megállapodásokra, egyezményekre és szerződésekre vonatkozó, a hivatal által szükségeseknek jelzett adatokat is kell tartalmazniok.

A hivatal, ha azt a törvény jobb végrehajtására czélszerűnek s gyakorlatilag keresztülvihetőnek tartja, határidőt is tűzhet

ki, melynek lefolyása után az összes köz-szállítók évi számadásai és jelentéseik egybeállítása és szerkesztésénél lehetőleg egyöntetű eljárást tartoznak követni.

21. §. A hivatal legkésőbb minden év deczember 1-éig évi jelentést tartozik a belügyi államtitkárhoz intézni, ki azt a congressus elé terjeszti, másolatait pedig szétosztatja.

E jelentésnek a hivatal által gyűjtött s a kereskedelmi és forgalmi ügyekben hozandó határozatokra nézve értékes felvilágosításokat és adatokat, valamint az e részbeni törvényhozás kiegészítésére a hivatal által szükségeseknek tartott javaslatokat is kell tartalmaznia.

22. §. E törvény határozmányai a szövetséges kormány, egyes államok kormányai és városi hatóságok számára, jótékony czélokra, vásárookra és kiállításokra rendelt áruknak ingyenes vagy mérsékelt áron történő szállítására, rakodásra vagy raktározásra, valamint mértföldjegyek, kirándulásokra szóló és bérleti személymenetjegyek kiadására nem alkalmaztatnak. Papok számára menetár-mérsékleteket minden köz-szállító engedélyezhet.

A vasutaknak úgy, mint eddig, jövőben is meg van engedve, hogy saját hivatalnokaik és alkalmazottaiknak saját vonalaikon szabad menetet engedélyezhessenek s más vasutakkal kölcsönös hivatalnokaik és alkalmazottaik részére engedélyezendő szabad menetjegyek tekintetében csereviszonyba léphessenek.

A menetár-mérséklésekre nézve már törvényesen fennálló határozmányok általában e törvény által semmiképen sem korlátoztatnak vagy változtatnak meg, s csakis kiegészítettnek, a mennyiben már fenálló jogviszályok forognak kérdésben.

23. §. Az 1888. év július havával lejáró számadási évre s az azt megelőző időre e törvény végrehajtására 100,000 dollárnyi összeg engedélyeztetik.

24. §. E törvény 11. és 18. §-ának a szövetségi vasuti hivatal életbeléptetése és szervezetére vonatkozó határozmányai azonnal, a törvény többi határozmányai pedig a kihirdetés utáni 60. napon lépnek hatályba.

A gabona-liszt és kenyér árának viszonya.

A gabona, liszt és kenyér árának viszonya felől érdekes tanulmányt ír *Scheel* ismert kiváló nemzetgazda a »Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik« f. évi augusztusi havi füzetében, melynek eredményeit következőkben közöljük:

E három árú értéke között oly összefüggést, hogy a közöttük levő különbséget időnkint és helyenkint mindig ugyanaz legyen, eleve sem lehet föltételezni, mert az ár a nyerstermény, a többi üzemköltségek ellenértéke és a vállalkozó nyereségéből áll és ha ez utóbbit egyszersmindenkorra megállapítani avagy megszüntetni lehetne is, az előbbi két ártényező mégis ingadozik egyes időközökben és helyeken. Két helységben, a melyek közül az egyikben a lakás és üzlethelyiségek, a munkabér stb. csekély, a másikkban pedig drága, a kenyérhez szükséges nyerstermény ára egyenlő lehet, az első és második ártényező viszonya ezekben a városokban különböző és nem lehet várni, hogy a nyerstermény árak hullámozása a kenyér árára hasonló befolyással birjon.

A második ártényező időközi változása azonban lassúbb, mint az első: a házbér, munkadíj stb. nem változik évről-évre úgy, a mint azt a gabona- és lisztáraknál tapasztaljuk. Egyes évek összehasonlításánál tehát néhány éven keresztül a második ártényezőt állandónak tekinthetjük és így csak az első és harmadik tényező marad változó, vagyis a nyersterményár, azaz a kenyérsütőre nézve a liszt ára és a vállalkozó nyeresége, — vagyis az első és második tényező összege és a kenyér ára közötti különbség.

A kenyérsütővel szemben azon követelést akarják érvényesíteni, hogy az ő vállalkozói nyeresége mindig a kenyérárak ugyanazon hányadának feleljen meg. Nagyobbodhatik, vagy kisebbedhetik ugyan, a szerint, a mint több vagy kevesebb kenyeret árúsít el, de a kenyér ugyanazon súlyegységére minden év-

ben egyenlő nyereség jusson. Mert ezt jelenti az, ha azt kívánják, hogy a pék a lisztárak csökkenése esetén megfelelő olcsóbb kenyeret szolgáltatasson, a mivel szemben természetesen meg kell neki engedni, hogy, ha a liszt drágul, a kenyér árát is ahhoz képest felszöktesse. Nemleges alakban ugyanez jut kifejezésre, ha rossz néven veszik, hogy a pék ezt az eljárást nem követi. A közönségnek a pék kötelességéről való ez a nézete kétségkívül nagyon elterjedt és mélyen be van gyökerezve, és még azok is hódolnak neki, a kik azt akarják bizonyítani, hogy a kenyérárak valósággal a liszt- és gabonaárak szerint módosulnak, és ezzel a pékeket igazolni akarják. A pékek olybá vétetnek, mint a kik a legfontosabb élelmiszer készletei fölött rendelkeznek, és ezért árúik értékének meghatározásánál valami nem közönségeset várnak tőlük. Korábban ez a hatóságilag megszabott kenyérárakban nyert kifejezést, a mihez bizony a lisztárszabást is hozzácsatolhaták volna, nehogy a pékek a lisztkereskedők által megrövidíttethessenek. Most azonban nálunk, legalább a legtöbb német államban, a kenyérárak hivatalos kezelése körül a másik szélsőséget követik, a mennyiben a közönséget a pékkel szemben minden segély és ellenőrzés nélkül magára hagyják, míg számtalan sokkal csekélyebb fontosságú forgalmi ügyek részére tilalmakkal és rendeletekkel létesítenek korlátot és óvszert. A bor- és sörivókkal szemben elismerték annak a szükségességét, hogy azok az általuk fogyasztott mennyiséget ellenőrizhessék, és ennélfogva kimondották a mértékhiteltesítést; a kenyérvásárló álláspontját is nagyon meg lehetne az iparszabadság elvének megsértése nélkül könnyíteni az által, ha elrendelnék, hogy a közönséges kenyér eladása súly szerint eszközöltessék, a súlyegység árát az üzlethelyiségben kiíratnák és e rendelkezésnek szigorú betartására ügyelnének (l. alább Mfinchennél). Most, midőn ez egyszerű intézkedés hiányzik és a kenyér nem súly szerint árusítatik el, a közönség éppen oly tehetetlen a sütővel, mint az órással szemben; csak azt tudja, mit fizet, de annak megítélésére, hogy neki mit szállítottak, nincs mértéke. Az órássra nincs naponta szükség, és ha a legközelebb lakóval valaki nincs megelégedve, fordulhat egy távolabb lakóhoz; a sütőnél azonban rendszerint hiányzik a választás, kenyérvásárlás végett nem lehet naponkint más helységbe, vagy ugyanazon helység másik végére

menni, hanem a sütő legtöbbször kizárólagos jogot gyakorol a környéke fölött, mely utóbbinak az ő szállítmánya felől, a mennyiséget illetőleg fogalma sincs. A míg minden egyéb árúnál az árváltozás kifejezésre jut az által, hogy ugyanazon mennyiségért majd többet, majd kevesebbet kell fizetni és ez által a vevőnek lehetővé tétetik az árváltozások megítélése, addig észak-német szokás szerint a kenyér ára látszólag mindig ugyanaz marad, de a szállított mennyiség változik, és csakis aprólékos utánmérések és számítások segélyével lehet az ingadozásokat követni és pénzben kifejezni. A közönség tehát éppen a legszükségesebb élelmiszer árát nem ismeri.

Ez a sajnálatos körülmény okozza azt is, hogy Észak-Németországban éppen a kenyérárakra vonatkozólag csak nagyon hiányos és elszórt adatok állnak rendelkezésre. Lencse, bab, szalonna és egyéb czikkekre nézve, melyek a család és a nép háztartásában aránylag alárendelt szerepet visznek, buzgón gyűjtik a hivatalos áradatokat, melyek legtöbbször természetesen nem nagy értékkel bírnak. A kenyérárakról Észak-Németországban csak nagy-nehezen és helylyel-közzel találunk valamit; Dél-Németországban bár sokat, de kevés jót.

Észak-Németországra vonatkozólag több évről a következőket találtuk feljegyezve:

1. Berlin. a) a fekete kenyér, közepszerű kenyér, fehér kenyér árát 1851—1881, fekete- és közepszerű kenyér 1882-től fogva a városi dologház pékműhelyének adatai nyomán készített hatósági jelentésekben; b) rozskenyér ára 1872. év végétől kezdve, a rendőrfőnökség által a pékeknél minden hó utolsó napjaiban eszközölt tudósítások nyomán szerzett értesítésekben.

2. Hamburg. Rozskenyér és fehér kenyér ára 1841-től kezdve, a nagy kórház jelentése szerint; Hamburg statisztikájának 8. füzetében ezen kívül az 1841-től 1875-ig terjedő időre 5 évi átlagos feljegyzések.

3. Drezda. Rozskenyér ára 1878. óta a városi statisztikai hivatal jelentései szerint kétféle, 1880. óta háromféle minőségű.

4. Boroszló. Fekete és fehér kenyér ára a városi hatósági jelentések és több intézet fogyasztási kimutatásai szerint.

5. Oldenburg. Rozskenyér ára több helysége vonatkozólag; legkorábban 1830-ban kezdődőleg Varelben, Oldenburgban

stb. pedig 1845-ben, de csak 1870-ig; az oldenburgi »Magazin«-ban 1860—68. és Oldenburg statisztikájának 13. füzetében.

6. Bochum és Dortmund. Rozs és fehér kenyér ára 1876-tól kezdve a kereskedelmi kamarák jelentéseiben a kerületükhöz tartozó helységekre vonatkozólag.

Ez az összes eredmény, a mit Észak-Németországra ez ideig elérnünk sikerült. Sokkal bőségesebbek az adatforrások Dél-Németországban; csak hogy sajnos, az anyag mennyisége sokkal jelentékenyebb annak minőségénél. Több évről a következőket találtuk feljegyezve:

7. M/m. Frankfurt. Rozskenyér 1816-tól 1863-ig a kereskedelmi kamarának 1863. évi jelentése szerint.

8. Hessen. Rozskenyér 1878. óta 16 városra vonatkozólag, a »Verein für Erdkunde« feljegyzéseiben és (1881. óta) az országos statisztikai hivatal közleményeiben.

9. Baden. Fekete és középminőségű kenyér 1866-tól 1877-ig, közönséges kenyér 1878. óta eleinte 27, később 25 helységekre vonatkozólag a badeni statisztikai hivatal közlések szerint.

10. Württemberg, Stuttgart. Fehér kenyér 1818-tól 1873-ig a württembergi 1873. évi évkönyvek szerint; fehér és fekete kenyér 1871-től 1884-ig ugyanazon évkönyvek különböző évfolyamai szerint; azonkívül a kereskedelmi kamaráknak több városra és hosszabb időre vonatkozó jelentései szerint.

11. Bajorország. Rozs- és fehér kenyér 1872. óta több helység részére a bajor statisztikai hivatal közleményei szerint; azonkívül Nürnbergre vonatkozólag a városi hatósági jelentések és 1865. óta 1876. óta a Ludwigshafében székelő pfalzi kereskedelmi kamarának a kerületébe tartozó városokra vonatkozó jelentései szerint.

Ezen kenyérárakhoz aránylag nagyon könnyű a gabnaárakat hozzácsatolni, mert ez utóbbiak óriási tömegben és hosszú évekre kiterjedőleg vannak feljegyezve. A lisztárakra vonatkozó adatok amazokhoz viszonyítva kevésbé kielégítőek, de mégis bőségesebbek, mint a kenyérárakra vonatkozók. Ha azonban e három áru értékeit összehasonlítjuk, akkor az anyag még valamivel csekélyebb lesz, mintha csupán a kenyérárakat vennők tekintetbe, mert nem minden városban állnak egyszersmind gabona és főleg lisztárak rendelkezésre, a hol a kenyérárak megvannak.

Itt természetesen nem lehet feladatunk, hogy még e csekély anyagot is teljesen feldolgozzuk, az nagyon sok helyet venne igénybe. E helyett csak egy kis szemelvényt közlünk tanulságos számokból, és pedig az 1876-tól 1885-ig terjedő időre. A mi ez adatok csaknem mindenikénél mindenekelőtt szembetűnik, az:

Hogy először legtöbbnyire hiányzik a minőség kellő meghatározása; másodszor a rendszeres nyomozás állandó voltának biztosítéka; harmadszor a tudomány igényeinek megfelelő átlagszámítás. Lesz alkalmunk néhány számsornak vizsgálatánál annak hiányait, valamint általában az összehasonlítás nehézségeit kimutatni.

I. Berlin.

Tekintsük meg először a legfontosabb piacot, Berlint, a melyre vonatkozólag a rózskenyér-, rozsliszt- és rozsáraknak többféle sorozata áll rendelkezésünkre. Fehér kenyérre vonatkozólag nem találtunk adatokat, mellőzzük tehát a búzaliszt és búza árait is.

1. A mi a rozstot illeti, két hivatalosan közzétett ¹⁾ ársorozat között választhatunk, t. i. a császári statisztikai hivatalnak a legöregebb kereskedők közlései alapján havonként közzé tett és »jó, egészséges, bármely vidékről való átlag hectoliterenkint 69.9 kgr. súlyú rozs« nagybani áaira vonatkozó jelentései (de csak 1879. óta) és másodszor az évek hosszú során keresztül a vásári rendőrség által gyűjtött és általa, valamint egybefoglalva a porosz kir. statisztikai hivatal által a minőség és súly megjelölése nélkül közzétett vásári árak között. Ha e kétféle adatokat összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy:

	1876.	1877.	1878.	1879.	1880.
100 klgrmnak nagyban	16.25	16.12	13.28	13.28	18.79
piaczi	16.37	16.22	13.33	13.66	18.84
	1881.	1882.	1883.	1884.	1885.
100 klgrmnak nagyban	19.52	15.23	14.47	14.33	14.06
piaczi	19.33	14.89	14.01	14.32	14.02 volt az ára.

E szerint a vásári árak majd magasabbak, majd alacsonyabbak voltak a tőzsdei áraknál.

Ezen piaczi árak a rendőrfőnökség által a »Gartenplatz«-on és »Oranienplatz«-on tartott gabonavásárokon szerzett adatokon és a gabonatőzsdén a vizen szállított terményekre vonatkozólag

megállapított árakon alapulnak. Ezen följegyzések szolgálnak a számítás alapjául. Itt tehát a piaczi és tőzsdei árak összevegyülésével állunk szemben.

2. Rozsliszt. Erre nézve 3 különböző adat használható, nevezetesen a 0/1 rozslisztnek a császári statisztikai hivatal havi jelentéseiben közölt nagybani árai (és a fönnebbi ponthoz fűzött jegyzetben foglaltak), továbbá az »1-es« lisztnek a vásárrendlőség, illetve a kir. statisztikai hivatal közlései szerinti árai. Ezek 1 klgrmnak megfelelő kicsinybeni árak. Hogy az »1-es« alatt, milyen minőség értetik, azt teljesen meghatározni nem lehet; észak-német osztályozás szerint ugyanis az »1-es« liszt csak korpa, és élvezeti fogyasztásra nem alkalmas. Erre tehát azon adatok, melyek általában az »1-es« lisztre vonatkoznak, nem alkalmazhatók, mert a korpa ára nem annyira általános érdekű; a közönséges 0/1 lisztnek árfolyama tehát csak a nyomozások alapján lesz kitudható. Harmadszor, ugyancsak több évre szóló adatokat szolgáltatnak a városi közigazgatási jelentések a városi dologház pékműhelye számára vásárolt 100 klgr. rozsliszt beszerzési áraiban,

Ha mindhárom adatra nézve kiszámítjuk, hogy 1 klgr. hány fillérbe kerül, következő eredményre jutunk:

Egy kilogr. liszt Berlinben:

	1876.	1877.	1878.	1879.	1880.
nagyban	21.8	21.7	18.0	19.1	26.0
kicsinyben	30.—	30.—	30.—	26.—	23.—
a pékműhelynek	23.2	22.8	19.5	19.1	25.4
	1881.	1882.	1883.	1884.	1885.
nagyban	26.2	21.3	20.4	19.6	19.3
kicsinyben	40.—	39.—	35.—	30.—	32.—
a pékműhelynek	26.3	21.0	19.7	18.9	18.3 fillérbe került.

E szerint a dologházi pékműhely beszerzési árai nagyon közel állnak a nagykereskedés áraihoz, sőt részben alatta is állnak, de ennek oka a liszt minőségében rejlik. Más pékműhelyek bizonyára magasabb árakat fizettek a lisztért, de a kicsinybeni árakat, melyeket a lisztért magánosok fizettek, nekik nem kellett és nem is lehetett fizetniük.

3. Rozskenyér. Ennek árára nézve kétféle adat áll rendelkezésünkre, t. i. a) a rendőrfőnökség által a pékeknél eszközölt

tudakozódások alapján összeállított, és *b*) a berlini dologház be-
mondásai alapján összeállítandó kimutatás; az utóbbi azon költ-
ségekre vonatkozik, melyeket ezen intézet, az általa süített ke-
nyérért felszámít. ¹⁾ Ezek szerint 1 klgr. értéke fillérekben :

	1876.	1877.	1878.	1879.	1880.
<i>a</i>) pékkenyér	25	22	22	23	24
<i>b</i>) dologházi kenyér . . .	22.2	21.9	19.7	18.0	23.4
	1881.	1882.	1883.	1884.	1885.
<i>a</i>) pékkenyér	24	24	23	23	22
<i>b</i>) dologházi kenyér . . .	25.4	20.5	18.9	18.0	17.7.

Míg a *b*) sort helyesnek, vagy legalább mindig egyenlő
mértékkel számítottanak tekinthetjük, az *a*) sor nagyon különts-
nek látszik.

Miként viszonylik tehát egymáshoz a rozs, rozsliszt és rozs-
kenyér ára?

Itt az a nehézség merül föl, hogy az előttünk fekvő anyag
szerint az illető árakat nem lehet egészben egymással viszonyí-
tani, hanem elkülönítve kell azokat kiszámítani. Vegyük először
szemügyre a berlini vásárrendőrség adatait. Ha a rozsnek fönt
közölt piaczi árait szétbontjuk és a rozs árát 1-el teszszük egyen-
lővé, akkor következő arányban áll hozzá a

	1876.	1877.	1878.	1879.	1880.
rozsliszt ára kicsinyben	1.83	1.85	1.25	1.90	1.75
rozskenyér ára szabad forgalomban . . .	1.53	1.36	1.65	1.68	1.27
	1881.	1882.	1883.	1884.	1885.
rozsliszt ára kicsinyben	2.07	2.62	2.50	2.9	2.28
rozskenyér ára szabad forgalomban . . .	1.24	1.64	1.64	1.61	1.57

E szerint úgy a lisztnek (itt a magánháztartások, — nem
pedig a pékek által sütésre vásárolt lisztnek), mint kenyérnek ára
nagyon változó arányban volt az évek folyamán a rozs áraival
szemben. Megérdemelné a fáradságot, hogy a hatóságok ponto-
sabb kutatások által, e viszony tanulmányozását lehetőleg elő-
segítsék.

Vizsgáljuk meg másodszor a városi dologház adatait, azok
szerint a rozs piaczi árai úgy viszonylanak a liszt és kenyér árai-
hoz, mint 1 a következő számokhoz :

¹⁾ Ujabban a berlini statisztikai hivatal is eszközölt kutatásokat a
kenyérárakra vonatkozólag, de azok eredménye még nem lett közzé téve.

	1876.	1877.	1878.	1879.	1880.
rozsliszt	1.41	1.41	1.46	1.46	1.35
rozskenyér	1.35	1.35	1.48	1.32	1.24
	1881.	1882.	1883.	1884.	1885.
rozsliszt	1.36	1.41	1.41	1.32	1.31
rozskenyér	1.31	1.40	1.36	1.26	1.62.

E szerint a kenyérliszt beszerzési ára $1\frac{1}{3}$ és $1\frac{1}{2}$ -el magasabb, mint a rozsé, és a kenyérár körülbelöl megfelel a liszt árának. Természetesen oly intézetről van szó, mely kenyérszükségletét házilag állítja elő.

A rozs-, liszt- és kenyérárának kimutatásához szükségesek volnának, hiányzanak a birtokunkban levő anyagból azok az árak, melyeket a pékek az általuk vásárolt lisztért fizettek. Legközelebb azokhoz bizonyára a nagybani árak állanak, és ha ez utóbbiakat a rozs nagybani áraihoz és a kenyérárakhoz viszonyítjuk, és ismét a rozsárakat vesszük kiinduló pontnak, a következő eredményt nyerjük:

A rozs nagybani árait 1-el egyenlőnek véve, volt

	1876.	1877.	1878.	1879.	1880.
a $\frac{1}{4}$ rozsliszt nagybani ára . . .	1.34	1.35	1.35	1.44	1.38
a rozskenyér ára	1.54	1.36	1.66	1.73	1.28
	1881.	1882.	1883.	1884.	1885.
a $\frac{1}{4}$ rozsliszt nagybani ára . . .	1.34	1.40	1.41	1.37	1.37
a rozskenyér ára	1.23	1.58	1.59	1.60	1.57

E szerint a rozsliszt ára, mint föntebb a dologháznál, $1\frac{1}{3}$ — $1\frac{1}{2}$ -el, — a kenyér ára pedig nagyrészt több, mint $1\frac{1}{2}$ -el magasabb, mint a rozs ára. Kivételt képez az 1877. év, melyben a liszt ára csak $1\frac{1}{3}$ és az 1880. s 1881. évek, melyekben csak $1\frac{1}{4}$ -el magasabb a rozs árainál. 1877-ben a rozsárak egyenlők voltak az 1876-ikiakkal, 1880. és 1881-ben pedig az egész évtized legmagasabb rozsárait látjuk följegyezve.

II. München.

Bajorországban tudvalevőleg az a szokás, hogy a pék boltjában kiírja a kenyér súlyát, a melyet bizonyos árért elád. Ennek következtében nagyon könnyű a kenyérárakat összegyűjteni és tényleg számos helysége vonatkozólag, a fehér- és feketekenyér-árak hosszú sorozatát találjuk följegyezve a hivatalos közlemé-

nyekben. Ez árakról a müncheni sütőczéh a felsőbajorországi kereskedelmi és iparkamara 1884. évi jelentésében következőleg nyilatkozik:

»A kenyérárak hivatalos följegyzései a legkevésbé sem megbízhatók. Münchenben minden sütő köteles süteményeinek súlyát üzlethelyiségében, a közönség által észrevehető helyen kiírni és megbüntettetik, ha az ellenőrzés alkalmával egy fontnál 35 grammnyi hiányt vesznek észre. A tapasztalás azonban régen megmutatta, hogy a vevő közönség e föliratokkal nem törődik és nem nézi a különböző minőségű kenyérnek kiírt súlyát, hanem az árút mutattatja meg magának és ahhoz alkalmazza a bevásárlást. A sütők tehát, hogy a büntetést mindenesetre elkerüljék, a lehető legkisebb súlyt, olykor a sütemény valódi súlymennyiségének felét írják ki. A kenyér vizsgáló közegeknek az a feladata, hogy az ellenőrzés alkalmával csak a kiírt súlyt jegyezzék föl, nem pedig azt, a mit tényleg találnak, és ezen följegyzések képezik a hivatalos jelentések alapját. Ha a kenyérvizsgáló közegek meg volnának bizva, hogy a tényleg talált súlymennyiségeket is följegyezzék, az bizonyára más eredményre vezetne.«

Ugyanez a nézet van kifejezve az 1885. évi jelentésben, a melyben a sütőczéh a hivatalos följegyzésektől teljesen elütő kemény árakat sorol föl. Az utóbbiak ugyanis 1876-tól 1885-ig kivétel nélkül minden évre 72 fillérben adják meg egy kgr. kenyér árát; a sütőczéh pl. egy krg. zsemlyének (szabályozott árú buzasütemény) müncheni árát 1880-ra 70 fillérben, 1884-re pedig 50 fillérben, vagyis az utóbbi évre a hivatalosan jelzettnél körülbelöl $\frac{1}{3}$ -al olcsóbb árban állapítja meg. A rozskenyér árát a hivatalos közlések 1876-79-ig kgronkint 28 fillérre, onnan kezdve 1885-ig 30 fillérre teszik. A sütők azt állítják, hogy 188-ban az I. minőségű rozskenyér 40 fillérbe, a II. minőségű pedig 32 fillérbe került, tehát *többbe*, mint a mennyit a hivatalos közegek kimutattak, 1885-re I. minőségüért 32 fillért, II. minőségüért 26 fillért, tehát a II. minőségüért kevesebbet, de az I-esnél ismét többet mutattak ki, mint a hivatalos följegyzések. A sütők föntebbi magyarázatai szerint azonban, a valóságos kenyérár sohasem lehetne magasabb, mint a hivatalos. Másrészt föl sem lehet tenni, hogy a sütőczéh hivatalosan közzétett jelen-

téseiben az adatgyűjtés körül követett eljárásról ismételten hamis képet nyújtana, különben is a hivatalos följegyzések, melyek szerint, a fehér kenyér ára 10 éven keresztül változatlan maradt, és csak egyszer fordult elő a rozskenyér árában, az utolsó 6 éven át megmaradó emelkedés, — azt a hatást keltik, hogy a hivatalos nyomozások, a tényleg mégis előfordult árhullámzásokat nem vették figyelembe és hogy a müncheni kenyérárak statisztikája használhatatlan, és azon céljának, hogy a közönséget az árak valódi állása iránt tájékozhassa, meg nem felel.

Ha Bajorország más nevezetesebb városainak számadatait tekintjük, azok is nagyon »sommás« benyomást keltenek; elég lesz ezt e helyütt néhány évre és városra vonatkozólag megtenni. Egy kgr. fekete rozskenyér (1884. óta a »fekete« és »finom« rozskenyér szerinti megkülönböztetés elesett és csupán »rozskenyér« van följegyezve, de most nyilvánvalóan a fekete rozskenyér ára van megadva) ára fillérekben kitesz:

	1880.	1881.	1882.	1883.	1884.	1885.
München	30	30	30	30	30	30
Augsburg	38	38	38	38	38	38
Lindau	40	42	44	42	40	42
Nürnberg	32	32	32	30	32	30
Bamberg	30	34	32	30	28	26
Würzburgban	24	26	26	26	26	24

Ilyen számokat felhasználni kissé aggályos, és bizony kénytelenek vagyunk a müncheni sütőczéh ítéletét a többi város hivatalos följegyzéseire is érvényesnek tekinteni. Ilyen körülmények közt arról is le kell mondanunk, hogy a kenyérárakat a liszt- és gabonaárakkal összehasonlítsuk. A bajor hivatalos közlésekben foglalt lisztárak különben, épúgy, mint Poroszországban a liszt kicsinybeni árának felelnek meg, tehát nem vehető egybe a kenyérárakkal, a mint már fentebb, Berlinnél említettük.

III. Drežda.

A városi statisztikai hivatal buzgólkodása folytán Dreždában 1878. óta gyűjtik és közlik a gabona- és lisztárakat a terménytözsdén, továbbá a kiskereskedelem lisztárait és a különböző minőségű rozskenyér árait. A kenyéráraknak ezen adatai nagyon

megbízhatók. Kitűnik belőlük bizonyos kenyérfajtáknak egyes nagyobb pékműhelyekbeni eladási ára, és az adatok gonddal vannak összegyűjtve.

Ha közepszerű minőségű $\frac{0}{1}$ -es rozslisztből készült kenyérre vonatkozólag azokat az árakat, melyeket a közönség a kenyérért, a sütő a lisztért fizet és a rozsárakat összehasonlítjuk, akkor az 1878. óta lefolyt évekre a következő áttekintést nyerjük:

Év	Drezdában került 1 kgram			Ha a rozs ára egynek vétetik, kerül	
	belföldi rozs nagybani árák	0/1-es rozsliszt nagybani árák	Plauenf. kenyér II. minőségű eladási ár	a rozsliszt	a kenyér
1878	14.51	22.52	20.5	1.55	1.41
1879	15.06	23.10	19.8	1.53	1.31
1880	20.28	30.90	24.9	1.52	1.23
1881	20.25	32.10	26.7	1.59	1.32
1882	15.87	25.73	22.8	1.62	1.50
1883	14.59	25.30	22.5	1.73	1.54
1884	15.16	23.94	21.5	1.58	1.42
1885	14.65	23.62	21.2	1.61	1.45

A lisztárak tehát a rozsárak $1\frac{1}{2}$ — $1\frac{3}{4}$ -ét, — a kenyérárak pedig annak $1\frac{1}{4}$ — $1\frac{1}{2}$ -ét teszik ki. A kenyér- és rozsárak hullámzásának egyformasága itt nem tapasztalható. 1878-tól 1879-ig a rozs ára emelkedik, a kenyéré csökken, 1880-tól 1881-ig a rozsár változatlan és a kenyérár emelkedik, 1882-től 1883-ig az előbbi alászáll, az utóbbi alig változik, 1883-tól 1884-ig a rozsár emelkedik, a kenyérár pedig csökken. Nem egészen felel meg a kenyérárak mozgása a lisztárak mozgásának sem, mely 1880-tól 1881-ig és 1883-tól 1884-ig a rozs árával ellenkező irányt követ; mert a kenyérárak 1878-tól 1879-ig csökkennek, míg a lisztárak emelkednek.

A liszt- és kenyérárak közötti különbség a szóban levő minőségre vonatkozólag 1 kg. után úgy alakult, hogy a kenyérár a lisztárnál:

1878-ban . . . 2 ^o fillérrel,	1882-ben . . . 2 ^o fillérrel,
1879-ben . . . 3 ^o »	1883-ban . . . 2 ^o »
1880-ban . . . 6 ^o »	1884-ben . . . 2 ^o »
1881-ben . . . 5 ^o »	1885-ben . . . 2 ^o olcsóbb volt.

A legnagyobb különbség tehát, a drága 1880. és 1881. évekre esik; ezekben a kenyérára legmesszebb marad a lisztára mögött.

Drezdából nyert tudósítás szerint, az illető minőségű kenyérre vonatkozólag, a sütés alkalmával tett észleletek azon eredményt adták, hogy 100 kg. ⁰/₁ lisztből 164 kg. kovász és 141¹/₄ kg. forrón mért II. minőségű kenyér kapható. Ha már most tekintetbe vesszük, hogy a kenyeret átlag 24 órával az elkészítés után árusítják el és ezen idő alatt beszáradás útján minden kg.-nál 20 gr.-nyi súlycsökkenés támad, akkor 141¹/₄ kg. minus 2⁸/₁₀ kg. = 138⁶/₁₀ kg. kenyeret nyerünk 100 kg. lisztből. Ha e viszonyt az árakra alkalmazzuk, és a liszt beszerzési árát alapul vesszük, akkor az 1 kg. kenyérhez felhasznált liszt került d-okban:

1878.	1879.	1880.	1881.	1882.	1883.	1884.	1885.
16 ² / ₁₀	16 ⁷ / ₁₀	22 ³ / ₁₀	23 ² / ₁₀	18 ⁶ / ₁₀	18 ³ / ₁₀	17 ³ / ₁₀	17 ⁰ / ₁₀

az 1 kg. kenyérhez felhasznált liszt beszerzési ára és 1 kg. II. minőségű kenyérnek eladási ára közötti különbség pedig:

4 ³ / ₁₀	3 ¹ / ₁₀	2 ⁶ / ₁₀	3 ⁵ / ₁₀	4 ² / ₁₀	4 ² / ₁₀	4 ² / ₁₀	4 ² / ₁₀ volt.
--------------------------------	--------------------------------	--------------------------------	--------------------------------	--------------------------------	--------------------------------	--------------------------------	--------------------------------------

Itt a lisztárához még hozzáadandó a városi adó, mert a tőzsdén ez nincs a liszt árába beszámítva.

Úgy a sütőknek, mint a közönségnek nagy hasznára volna, ha, mint itt Drezdánál, a nyerstermények árát a gyártmányok árával megbízható adatok segélyével össze lehetne hasonlítani.

Drezdában azon igényeknek, melyeket a kenyérárak statisztikájához fűznek, jobban megfelelnek, mint másutt; nevezetesen:

1. gondos kinyomozása azon liszt nagyban való árának, mely a legáltalánosabban fogyasztott kenyérhez felhasználtatik;

2. az ilyen kenyér súlyegység-árának alkalmas helyen és időben történő kinyomozása olyan emberek által, a kik nem csupán számokat írnak fel, hanem a legszükségesebb élelmiszer

lelkiismeretes ármegállapításának jelentőségét méltányolják s a szerint járnak el.

Főntebb már említettük, hogy a liszt nagybani ára csak olyan pékeknél jöhet alkalmazásba, kik a lisztet nagyban vásárolják, nem pedig közvetett uton, kisebb mennyiségben; de a kenyérárak meghatározására »alkalmas hely« is csak a nagyiparos pék lehet, a ki rendszeres könyvvitel alapján adhat értesítést.

»Alkalmas idő« alatt értjük először, hogy a kenyér az elkészítés után egyformán, meghatározott időben, a szikkadtság egy bizonyos állapotában méressék meg; és másodszor, hogy ez adatgyűjtések rendszeresen, havonként két-háromszor, tetszészerinti napokon eszközöltessenek. Közegekül nem csupán a vásárrendőrség közegeit kellene alkalmazni, hanem lehetőleg a községi előljárárságból is alkalmas egyéneket. A hol városi statisztikai hivatal van, ott első sorban ezzel kellene annak foglalkoznia; mert mi fontosabb hivatása lehetne, mint érdeklődni és statisztikailag kielégítő értesítést adni a lakosság annyira fontos életföltételeiről, a minő az élelmiszerek ára? Egyébként pedig el lehetne várni az előljárárságoktól, hogy jobban, mint eddig magukévá teszik e nagy fontosságú ügyet, hogy a kenyérárakat havonként rendszeresen kinyomozzák és alkalmas helyen közzéteszik. Hisz a fáradság és a költség rendkívül csekély, ott pedig, a hol már most is eszközöltetnek följegyzések, csak a helyes módszer alkalmazására volna szükség, hogy használható árgyűjmények jussanak a mostaniak helyébe.

Kereskedelmünk italokkal.

Irta :

Telkes Simon.

Az osztrák-magyar vámterület általános vámtarifájáról szóló 1882. évi XVI. s az ennek módosításáról szóló 1887. évi XXV. t.-cz.-hez kiadott betűsoros árulajstrom XIII-ik osztályában felsorolt italok képezik ezen dolgozat tárgyát. Szól pedig ez a borról, szeszről s az ezekből készített italokról, valamint a sörről s az ásványvizekről. Alapja az 1881. évi XIII. t.-cz. Magyarország áruforgalmi statistikájáról, melynek adatai immár öt esztendőről bocsájtattak *az orsz. m. kir. statistikai hivatal* által a közönség rendelkezésére.

Magyarország külforgalmában az *italok* nevezetesebb szerepet játszanak, különösen pedig a kivitelnél, mivel nemcsak sok italt viszünk ki, hanem a legjobbat is, a mivel csak birunk. Mutatják pedig ezt a következő számok hazánk külforgalmáról az utolsó öt évben, melyek szerint az így alakult:

		Behozatott :		Kivitetett :	
		mm.	frt.	mm.	frt.
1882-ben	. .	280,441	8.949,682	1.239,066	22.999,605.
1883-ban	. .	334,229	10.588,831	1.298,542	25.531,476.
1884-ben	. .	338,277	19.095,488	1.297,431	22.812,497.
1885-ben	. .	274,296	13.653,190	1.477,697	23.193,664.
1886-ban	. .	292,206	13.664,834	1.635,757	21.984,436.

A súly szerinti behozatal nagyobb változásokat mutat, mint a súly szerinti kivitel; a behozatalnál különösen az 1883-s az 1884-iki évek emelkednek ki nagyobb behozatallal, mely 1885-ben tetemesen leszállott, de már 1886-ban ismét emelkedett, míg a kivitel eleinte lassúbb, de 1885-ben és 1886-ban annál nagyobb emelkedést mutat. A súly szerinti behozatalnál legtöbb

esik a sörre és borra, azután az ásványvizekre s a szeszre; a kivitelnél a legóriásabb rész esik a bor kivitelére, utána következnek a szesz s az ásványvizek; sokat viszünk még ki pálinkából (szilvaszeszből), és kevesebbet sörből is.

Igen érdekes képet nyerünk az által, ha külforgalmi adatainkat összehasonlítjuk a hasonló adatokkal az osztrák-magyar vámterületről. Kitűnik ez által, hogy a mi behozatal reánk nézve, az nem egyszersmind behozatal az osztrák-magyar vámterületre nézve is, és viszont, hogy a mi kivitelünk mily nagy mértékben kivitel Ausztriába, de nem egyszersmind az osztrák-magyar vámterületből a távolabbi külföldre. Ezen adatokat, a mennyire a kétféle feldolgozásból összehasonlíthatók, az 1886-ik évről a következő kis táblázat mutatja:

	Behozatott:		Kivitetett:	
	Magyarországba	Az osztr.-magy. vámterületre	Magyarországból	Az osztr.-magy. vámterületről
Métermázákban				
Bor hordókban . . .	90,234	17,694	1.332,532	787,451.
» palaczkokban . .	1,211	3,020	15,227	5,224.
Pezsgőbor	1,005	4,051	1,726	495.
Borpálinka (Cognac).	631	?	2,819	
Szesz	22,833	163	138,000	}
Pálinka	5,758	4,435	25,356	
Likőr	5,193	718	1,821	
Rum	6,455	7,694	806	
Eczet	7,349	804	2,717	
Essencia	1,438	?	184	?
Sör hordókban . . .	98,472	28,118	11,278	369,479.
» palaczkokban . .	3,130	440	1,233	16,668.
Ásványvíz	48,495	22,608	102,053	157,578.

Bor, szesz s ásványvíz mind Magyarországból, mind pedig az osztrák-magyar vámterületről nagy mennyiségben vitetik ki; nagyobb mennyiségű sör azonban csak a vámterületről szállítatik ki, míg mi olyat, viszonyainkhoz képest, elegendő nagy mennyiségben hozunk be. Noha bort szintén nagy mennyiségben hozunk be, ez mégis csak inkább kereskedelmi célból történik, a mennyiben a behozott bor többnyire dalmátiai, tenger melléki (isztriai) és dél-tiroli vörös, ugynevezett bikavér borok, melyekkel a mi boraink festetnek, hogy szép piros színt kapjanak, s így megfestve aztán a külföldre kivitetnek. Behozunk azonban igen

sok likőrt, rumot, essenciákat, eczetet és pezsgőbort, és pedig mind fogyasztási czélból és többnyire Ausztriából.

Magyarországon (Horvát-Szlavonország nélkül) a szőlővel beültetett terület nagysága, az orsz. statistikai hivatal 10 évi átlaga szerint (1874-től 1883-ig bezárólag), 361,564, a legújabb kataszteri felmérés szerint pedig 316,790 hektár, tehát az első szerint még 44,774 hektárral több. A kimutatott szőlőterület azonban még idáig sem érte el legnagyobb kiterjedését, és daczára az azt pusztító phylloxerának, évről-évre még újabb területek lesznek szőlőtőkékkel beültetve, valamint a szőlő művelése is mindinkább javul.

A szőlőszettel szoros kapcsolatban áll a borászat, s a szőlőművelők azt mindenütt még ma is házilag gyakorolják, noha nagy különbség van a kettő között, a mennyiben az első *növénytermelési ág*, a második pedig a szőlőtermelés által nyújtott nyers anyag feldolgozásával foglalkozó *vegyészeti iparág*. E kettőnek különválása egymástól igen kívánatos volna, mert míg a bor kezelése nem történik nálunk a tudomány és a haladás vívmányai szerint: addig igen bajos lesz egyforma, a kivitelre alkalmas borokat tömeges mennyiségben kapni, már pedig a külföldet állandó fogyasztónknak csak ez által köthetjük le.

Daczára ennek, külforgalmi statistikánk boraink kiviteléről igen örvendetes képet mutat, és ha az alább közlendő adatok iránt panaszt emelni lehetne, az inkább oda ütne ki, hogy tényleges borkivitelünk mennyisége sokkal nagyobb, mint a mennyit azon adatok mutatnak. Mert hisz tudjuk, hogy hazánk nyugoti s éjszaki részein át sok bor vitetik ki az osztrák örökös tartományokba szekeren, a mely kivitelről az adatok nem foglaltatnak áruforgalmi kimutatásainkban, mivel ezen adatok gyűjtésére az orsz. statistikai hivatal semmiféle közegekkel nem rendelkezik.

A bornak tömeges forgalma köztudomásulag hordókban történik, mivel azonban nagy mennyiségű bor palaczkokban is szállíttatik, s ennek még külön jelentősége is van: tehát statistikai hivatalunk a bornak külforgalmát e kettő szerint szétválasztva, külön-külön is kimutatja s ezen beosztást itt mi is követni fogjuk. E szerint a *bor külforgalma hordókban* az utolsó öt évben a következő volt:

	Behozatott :		Kivitetett :	
	mm.	frt.	mm.	frt.
1882-ben . .	110,731	2.768,282	906,940	14.511,037.
1883-ban . .	138,271	3.456,772	855,932	13.694,915.
1884-ben . .	139,622	11.169,746	884,190	12.275,901.
1885-ben . .	88,195	7.055,570	1.048,015	12.576,185.
1886-ban . .	90,234	7.218,756	1.332,532	14.697,048.

Noha hazánk nagy bortermelő ország, azon még sem kell fenakadnunk, hogy mi tetemes mennyiségű bort hozunk be a külföldről. Azon behozott bor legnagyobb része dalmátiai, tengermelléki és déltiroli, de olaszországi, sőt szerbiai bor is, mely többnyire Fiuméba és más magyar városokba érkezik, gyakran csak átmenetileg, de igen sokszor keverés czéljából a mi borainkkal, hogy aztán ismét kiszállíttassanak Francziaországba, Svájcba és másfelé, s így a behozott borokból itt vajmi kevés fogyasztatik el.

Mutatja ezt azon körülmény is, hogy Fiumén kívül a legtöbb bort hozzuk be Budafokra (Promontor), Lajta-Ujfalu vasúti állomás közvetítésével Kis-Martonba, azután Lajta-Szent-Miklósra, Pécsre, Pozsonyba, Sopronba, Sziszekre, Zágrábra, Csáktornyára és Győrbe, tehát általában mind csak oly helyekre, a hol nagyobb borkereskedelmünk van. A behozatal tárgyát képezik a dalmátiai, a tengermelléki (leginkább isztriai) és a déltiroli sötétvörös borok, melyek a mi borainkkal keverve, azoknak szép piros színt kölcsönöznek, és miután a külföldi borfogyasztók előnyt adnak a vörös boroknak, s annak élvezete ott inkább el van terjedve, ellenkezőleg a mi szokásunkkal: tehát ezen keverés csak előnyére válik borainknak, s ez igazolja egy-szersmind annak nagy behozatalát a külföldről.

Azonban nemcsak ezért hozatnak be hozzánk a fent említett országok borai, hanem mert Fiume kikötőnk egyszersmind nagy borkereskedelmi hely lévén, itt adatnak el a dalmátiai s a szigetek borai, melyeket többnyire franczia borkereskedők vásárolnak össze és szállítanak innen legtöbbnyire Bordauxba, valamint Rouen, Marseille és Cette kikötő városaikba is.

A délvidéki borok behozatala úgy a tengeren, valamint a szárazon is történik, még pedig az erre nézve két főhelyről, u. m. Triesztből és Görzből. Triesztből nemcsak hajón, hanem vas-

úton is hozunk be bort, még pedig nemcsak egyedül Fiuméba, hanem Zenggbe (Segna) és Carlopagoba, hajón pedig általában a tengeri partihajózás majdnem minden kikötőjébe. Ezekbe, Trieszten kívül, behozzuk a bort még Spalato, Cherso, Ponte, Bescanuovo, Cittavechia és Pagoból, valamint kevesebbet a többi dalmátiai s isztriai kikötőhelyekről is. Behozzuk a könnyű vörös bort Pisino, Ceruglie tengermelléki városokból; továbbá behozunk bort Bécsből, Gratzból, az alsó-ausztriai Mistelbachból, a krajnai Dorneggből, de csak kisebb mennyiségeket.

Általában kisebb mennyiségű bort, ide számítva a postán küldött 5 klgrammos küldeményeket hordókban is, hazánk igen sok helyére hozunk be, főképen Triesztből, de aztán Cormons, Ceruglie, Pisino, Rovigno, Pola tengermelléki, Molna, Spalato, Sebenico, Parenzo, Postire dalmátiai helyekről, valamint Bécsből, a Bécs melletti Nussbaum, Hernals és Vöslauból is.

Noha bort nemcsak az osztrák örökös tartományokból hozunk be, hanem a távolabbi külföldről is, mint a Német birodalomból és Franciaországból, mégis csak igen kevés az, a mi onnan közvetlenül hazánkba érkezik. Így kevés bort hozunk be Hamburg és Bréma kikötő városokon át, (legnagyobb részt malaga bort), de még kevesebbet annak termelési helyeiről, mint Mainz-ból a Német birodalomban s a francia Bordeaux és Párisból. Sokkal többet hozunk azonban be Szerbiából, a negotini vörös borból, még pedig ennek Radujevác és Lapowo nevű vasúti állomásairól, az elsőből sokat Sziszekre, eddig a Száván felfelé s innen hihetőleg a trieszti vagy a fiumei kikötőbe, de behozunk az utóbbi helyekről közvetlenül is sokat és pedig egyenesen Fiuméba, és valószínűleg ide is csak átmenetileg, tengerentúli országok számára.

Ezen nagyobb behozatalt megkönnyíti azon körülmény, hogy a szerbiai borok hordókban határszéli vámkedvezményben részesülnek szerződésileg, mely szerint azok az általános vámtarifában megállapított 20 frtnyi vám helyett csak 3 frt 20 krt fizetnek métermázsánsként, és pedig a behozatalnál Pašarevač, Negotin, Semendria és Niš környékéről. Hasonló kedvezményben részesülnek a közönséges olaszországi borok is. Végre a határszéli forgalomban kedvezményben részesültek ezelőtt a romániai borok is, melyek a behozatalnál az általános vámtarifá-

ban megállapított 20 frt vám helyett, csak 5 frt 26 krt fizettek métermázsánként.

Hogy mennyire használják ezek azon szerződésileg biztosított kedvezményt, az még könnyebben kivehető a következő összeállításból, melynek adatai azért vétettek az osztrák-magyar vámterület hasonló áruforgalmi kimutatásaiból, mert ezekben az átvitelre vonatkozó adatok már nem foglaltatnak. Ezek szerint kedvezményezés mellett behozattak a következő mennyiségek:

		1883-ban	1884-ben	1885-ben
		Métermázsákban:		
Szerbiából		7,911	2,530	1,021.
Olaszország- ból	a szárazon át	5,450	6,508	1,679.
	a triezsti kikötőn át	1,632	1,578	1,103.
	a fiuncci s a többi kikötőn át	636	2,422	310.
Romániából		7,446	8,240	8,589.

E szerint a kedvezményt nem egyformán vették igénybe a felsorolt államok, és még az utolsó időig is, Románia élt legjobban ezen jogával. Persze ez nem képezi egyszersmind az egész behozatalunkat ezen országokból, és kivált Olaszországból még tetemesebb mennyiségű bort hozunk be.

Nem volna teljes a kép a borb behozatalról, ha fel nem említeném, hogy hozunk be még *mustot, mübort, almabort, ürmöst, keserű bort és gyógybort* is, de mindezekből külön-külön csak kisebb mennyiségeket.

Az almabort készítése hazájából, Stajerországból hozzuk be, még pedig annak Marburg, Gleisdorf, Stadt-Steyer és Fehring nevű helyeiről, valamint a felső-ausztriai Wallein, Wels és Ysből. Keserű- és gyógybort behozunk Bécsből, malaga és madeira bort pedig Brémán át stb. Végre még fel kell említenem, hogy Ausztria *nem bortermő helyeiről* is, mint Schlan-Schlanból Prága mellett, Brünn, Bielitz, Tarnopol, Prága stbből, hozunk be bort. Az elősoroltak mind oly helyek, a honnan nagymennyiségű édesített és nem édesített szeszes italokat hozunk be, s így könnyen feltételezhető volna, hogy a behozott bor nem természetes, hanem mesterséges úton gyártott bor, a mi azonban még a megerősítésre vár.

Borkivitelünk, bármennyire is hangoztatják sokan az ellenkezőt, örvendetes haladást mutat, és noha nem hiányoz-

nak az akadályok, melyeket a külföld útjába gördít, s a melyeket ujabban ismételt vámfelemelésekkel tetemesen szaporított, az mégis évről-évre emelkedik, a mit a fölsorolt adatok is mutatnak. Nem szándékom bortermelésünk és borkereskedelmünk számos bajairól beszélni, az nálamnál hivatottabb szakemberek dolga lévén, csupán rámutatni akarok itt azon körülményre a kishitűekkel szemben, a kik szöleink pusztulását és boraink elértéktelenítését hangoztatják minduntalan, hogy Magyarország többé-kevésbé nem bortermelő országokkal lévén körülvéve, a melyekben a bor élvezete, az általános jóllétnél fogva, mely azokban létezik, meglehetősen van elterjedve, de a mely a jóllét emelkedésével még fokozódni fog, és hogy ennek következtében szerepünk a bortermelés terén nemcsak hogy alábbszállani nem fog, hanem határozott kilátásunk van arra, miszerint szőlőművelésünk s a borászatunk jövője sokkal kedvezőbb lesz, mint a jelene, különösen pedig akkor, ha elég korán hozzá látunk szőlőink racionálisabb műveléséhez és boraink jobb értékesítéséhez. Erre még különösen képesít bennünket azon előny is, hogy míg a francia, olasz, görög, dalmatiai, déltiroli, spanyol stb. borok forgalomba hozására tőlünk viszik ki a hordónak való dongát, addig a magyarországi borkereskedelemnek a hordó sokkal jutányosabban áll rendelkezésére.

Borkivitelünk legnagyobb és nevezetesebb helyeit annak termelési helyein s azok közelében, mint annak természetes gyűlhelyein, kell keresnünk és találjuk is. Így a *legnagyobb* borkiviteli helyek, betűsoros rendben, a következők: Budafok (Promontor), Eger, Keszthely, Kis-Marton, Nagy-Kanizsa, Nagy-Várad, Pécs, Pozsony, Soprony, Szent-György, Lajta-Szent-Miklós (Neudörfl) és Versecz. *Nagyobb* borkiviteli helyek ezek: Arad, Devecser, Esztergom, Fehértemplom, Forró-Encs, Liszka-Tolcsva, Sátor-Alja-Ujhely és Szerencs. *Nagy* borkiviteli helyek pedig Báttaszék, Bodrog-Keresztúr, Budapest-Kőbánya, Gyorok, Gyöngyös, Hidas-Bonyhád, Jaska, Kassa, Kottori, Miskolcz, Moór, Nagy-Marton, Német-Boly, Rózsahegy, Segesvár, Szászvár-Mára, Szegszárd, Tokaj, Uj-Szőny, Veszprém és Villány. Végre *középszerű* kivittel a következő helyek birnak: Apatelek, Apcz-Szántó, Baranyavár-Monostor, Bazin, Bruck, Budapest, Dombóvár, Eszék, Ér-Mihályfalva, Fiume, Galgóc, Lipótvár, Gelse, Győr, Herczeg-

halom, Huszt, Ilok (itt van az »Első szerémi bortermelő részvénytársaság« székhelye, mely Szlavonia legnagyobb borvidékének, Szerémmegyének, borait hozza forgalomba), Karlócza, Kecöl, Kolozsvár, Komárváros, Körös, Losoncz, Modor, Mohács, Mórág, Nagy-Czenk, Nagy-Maros, Pankota, Parndorf, Paulis, Rákos-Palota, Sárospatak, Szent-Endre, Szent-Mihály, Szeszvété, Szob, Szombathely, Tata-Tóváros, Temesvár, Tüskevár, Ujvidék, Vác, Világos, Zágráb, Zaprecsics stb.

A bor kivitele legnagyobb a hazánkhoz közel fekvő országokba, s annál kisebb, mentől távolabbra esnek ezek tőle. Igaz, hogy kivitt boraink egy része, mely a szomszédos osztrák királyságok s országokba szállítatik, azokból ismét kivitetik, csak hogy ezeknek sem mennyiségét, de még az arányát, még megközelítőleg sem ismerjük, s így mégis ezeket kell, mint legjobb vevőinket, első helyre tenni, a mint azt áruforgalmi statisztikánk is mutatja. Borkivitelünkre nézve második helyen következnek, de már hasonlíthatatlanul kisebb mennyiséggel, a Német birodalom, Francziaország, a Svájc s Olaszország; harmadik helyen, még pedig szintén hasonlíthatatlanul kevesebbel, Bosznia-Hercegovina, Oroszország, Szerbia és Belgium-Hollandia, s úgy aztán a többi államok, mint Románia, Nagybritannia s egyéb. Különben Magyarország borkivitelét a *különböző államokba*, az utolsó öt évről a következő számok mutatják:

	1886-ban	1885-ben	1884-ben	1883-ban	1882-ben
	Métermázsákban:				
Ausztriába	935,935	825,887	755,882	715,516	732,260.
A Német birodalomba	59,724	49,096	46,874	45,736	49,194.
Svájcba	110,209	50,983	22,443	24,913	54,059.
Olaszországba	36,301	41,690	8,108	942	1,203.
Francziaországba	168,639	58,907	34,904	48,056	33,036.
Belgium-Hollandiába	1,676	2,313	2,054	1,785	2,237.
Nagybritanniába	672	617	49	28	259.
Oroszországba	4,768	5,780	5,756	7,427	7,640.
Bosznia-Hercegovinába	7,871	6,951	4,162	3,768	15,426.
Romániába	554	1,082	1,974	5,122	8,310.
Szerbiába	5,329	3,134	1,534	1,210	1,895.
Balkán félszigetre	186	171	275	813	414.
Más államokba	669	1,404	173	616	1,005.

Ismerve azon országokat, melyekbe általában bort kiviszünk, érdekes lesz még egynéhány főbb helyet is felemlítenünk,

a hová a nagyobb szállítmányok kiküldetnek. Az osztrák örökös tartományokat illetőleg hosszadalmas volna mindazon csak főbb helyeket is elősorolni, a melyekbe magyar bort kiviszünk. A legtöbb persze Bécsbe szállíttatik, azután Grátzba, Prágába, Triesztbe, Krakkóba és még számtalan más helyére az osztrák örökös tartományoknak. Bort a Német birodalom szintén számos helyére viszünk ki, még pedig leginkább Hamburg, Stettin, Berlin, a majnai Frankfurt, München, Lipcse, Drezda, Boroszló, Stuttgart, Karlsruhe, Regensburg, Ziegenhals és még más helyekre, csak vasúton. A Svájcznak következő helyeire szállítunk bort, u. m.: Zürich, Romanshorn, Fribourg, Buchs, St. Gallen, Chaux de Fonds, Lichtensteig, Bern stb.; Franciaországba: Bordeaux, Rouen, Marseille és Cettebe tengeren, Chalons sur Marne, Páris, Nancy, Luneville, Epernay, Reims s a többi helyekre pedig vasúton; Olaszországba: nagy mennyiségeket Velenzébe a tengeren, vasúton pedig leginkább Udine, Turin, Bergamo és Comoba. Bosznia-Hercegovinába kiviszszük borainkat Sarajevo, Priedor, Banjaluka, Brčka, Dervent, Zenica stb. helyekre, Szerbiába leginkább Belgrádba, Romániában, Galaczba, a Balkán félszigetre, Lompalánka és Konstantinápolyba, Oroszországba pedig Granicába és Lodzába, mindkettő vasúti állomás a galicziai határon.

Nem lenne képtünk teljes borkivitelünkről, ha azon kisebb forgalomról nem tennénk említést e helyen, mely úgy a vasúton, mint a postán, az utóbbin 5 klgrmos és kisebb súlyu hordókban történik. És pedig első helyen kell itt említenem *Kis-Martont*, Sopronymegyében, melynek Szárazvám (Mühlendorf) a vasúti állomása. Innen temérdek szállítmány küldetik szét kisebb hordókban, tulnyomó részben azonban Ausztriába, de nem ám a bor nagy fogyasztó helyeire, mint Bécs, Grátz, Prága, Krakkó stb., hanem leginkább kisebb helyekre, s ezek közt igen sok van Galicziában, s így hihetőleg a bor közvetlen fogyasztóihoz, a mi úgy a küldőre, de még inkább a küldöttre igen előnyös. A postai szállítmányok nagy mennyisége által különösen kitűnik *Verssecz*, a honnan Roth Lipót borkiviteli kereskedő igen sok bort küld ki 5 klgrmos hordókban, különösen a Német birodalomba, és pedig ennek leginkább Hamburg (Rothenburgsort) nevű városába, valamint ugyanoda más helyekre is. Végre felemlitem

hogy kisebb hordókban bor kivitetik hazánk még más városai-
ból is, de csak szerény mennyiségben, mint p. o. Sopronyból. —
Hazánkból a bort leginkább a vasúton szállítják ki, de azért
tetemes mennyiségeket visznek ki hajón is, s itt különös emli-
tést érdemel Budafok (Promontor), a honnan igen sok bort szál-
lítanak ki hajón; végre, az arányt véve, legkevesebb bor vitetik
ki a tengeren. Fiume kikötőnk borkivitele ugyan elég élénk, a
mennyiben innen bort kiviszünk nemcsak a fönt említett helyekre,
hanem London, Glasgow, Liverpool, Leith és Swansea nagybri-
tanniai kikötő városokba, valamint egyes küldeményeket New-
Yorkba is, a braziliai Santos és Rio-de-Janeiroba, úgyszintén a
spanyolországi Barcellonába és még más helyekre is.

Mindezekből láthatjuk, hogy borainkat nagyon sokféle
szállítjuk ki, és hogy a kivitelünk még mindig emelkedik, azt
már eleintén konstatáltuk. De borkivitelünk nagyságának egyen-
lőtlensége azt is mutatja, hogy a külföld még mindig nem biztos
vásárlója borainknak. Ennek oka részint borkereskedelmünk
fejletlenségében rejlik, részint pedig abban, hogy borainkat a kül-
földi nemzetek izlése szerint még nem tudjuk eléggé jól elké-
szíteni. Ez által szenved bortermelésünk is, s a bort, ha sok, ha
kevés, nem tudjuk oly jól értékesíteni, a hogy annak külön-
ben történni kellene, ha a külföldre, mint biztos vevőnkre, min-
denkor számíthatnánk.

A bor helyes pinczekezelése nálunk még csak kevés helyen
lévén keresztülvive, nem csoda, ha kivitelünk a *palaczkozott bor-*
ból még aránylag s általában igen csekély, különösen ha pár-
huzamba állítjuk az utóbbit azon borkivitelünkkel, mely hor-
dókban történik. De vigasztalódjunk azzal, hogy borbehozata-
lunknál palaczkokban, borkivitelünk ugyanabban annál tizszerte
is nagyobb, s így csak mégis ez is ér valamit. Megjegyzendő
még, hogy úgy a behozatalnál, mint a kivitelnél számos oly kül-
demény is fordul elő, mely csak mintakép szállíttatik ide-oda, s
a melyet a pénzügyminiszterium különös rendelkezése folytán
az áruforgalmi statistikába szintén fel kellett venni. Különben
a forgalom nagyságát a *palaczkozott borokból*, az utolsó öt évről
a következő számok mutatják:

		Behozatott :		Kivitetett :	
		mm.	frt.	mm.	frt.
1882-ben	. . .	1,862	167,558	10,219	408,751.
1883-ban	. . .	1,438	129,402	10,957	438,268.
1884-ben	. . .	1,834	183,428	11,956	445,181.
1885-ben	. . .	1,599	159,852	12,773	319,326.
1886-ban	. . .	1,211	121,089	15,227	380,682.

A nem nagy mennyiségű palaczkozott bort többnyire Bécsből és leginkább Budapestre hozzuk be. De hozunk be olyat Vöslau, Nussdorf, Grätz, Trieszt s általában az osztrák tenger-mellékről és nemcsak a fővárosba, hanem hazánk más helyeire is. Ugyszintén kevés palaczkbort hozunk be Mainz és Hamburg német városokból is.

A mi a palaczkozott bor kivitelét illeti, ennek jelentékenységet inkább abban találjuk, hogy az noha lassú, de folytonos emelkedést mutat, mely emelkedést pinczekezelésünk haladásának is tekinthetjük. E haladás nemcsak azért örvendetes, hogy ez által ismét számos ember nyer foglalkozást itt bent az országban, hanem azért is, mert ez által boraink saját czímkéink alatt kerülván a külföldi forgalomba, ezeknek terjedéséhez s emeléséhez hathatósan hozzájárulnak. Azonban pinczekezelésünk hiányain kívül palaczkozott borkivitelünk nagy akadálya még a palaczkok drágasága, melyeket előbb a messze külföldről, többnyire a csehországi Aussig és Neusattel-Elbogen vasúti állomások mellett levő nagy üveggyárakból kell hozatni.

A palaczkozott bor jelenlegi főkiviteli helyei Budapest, azután Pozsony és Soprony városok. Jelentékenyebb mennyiségben kivitetik az még Pécs, Versecz, Villány, Arad, Eger és Lajta-Ujfaluóól, valamint kisebb mennyiségben igen sok helyről, mint Mád, S.-A.-Ujhely, Tállya, Gyöngyös, Munkács, Kassa, Nagy-Kanizsa, Ujvidék, Ujszöny, Győr, Tata-Tóváros, Szegszárd, Forró-Encs és még számos más helyről.

Tekintve az országokat, a hová ezen palaczkozott bor kiszállítatik, itt is első helyen állanak az osztrák örökös tartományok, melyek után következik a Német birodalom, azután Nagybritannia, a Svájc és Franciaország egyfelől, míg délre és keletre Románia, Bosznia-Hercegovina, Szerbia s általában a Balkán félsziget. Említést érdemel még itt azon tény, hogy

1885-ben az osztrák-magyar vámterületről összesen 5,746 métermázsa palaczkozott bor szállíttatott ki a külföldre azért is, mert ebből az is kitetszik, hogy mennyire gyengék vagyunk a palaczkozott bor kivitelében, és tehát még mennyire fokozható volna, különösen ha a hordókban kiszállított mennyiséggel összehasonlítjuk, mely ugyancsak 1885-ben 572,193 métermázsa volt az egész osztrák-magyar vámterületről, tehát éppen tízszer annyi.

A bor több mellékiparágnak képezi alapját, mint a pezsgőborgyártásnak, cognac (borpálinka) főzésnek, a boreczetnek, a törköly- és borseprópálinkának, a gyógyboroknak stb., a melyekről itt külön-külön lesz szó.

A *pezsgőborok* készítésével hazánkban az első kísérletek 1825 és 1826 táján Pozsonyban tétettek, s a harminczas évek folyamán ott már egészen francia mód szerint gyártották a pezsgőborokat. Számra nézve ugyan a legtöbb pezsgőborgyár (négy) most is Pozsonyban van, de termelő képességre nézve ezek mások által túlszárnyaltattak. Az országos kiállításon 1885-ben részt vett 12 hazai pezsgőborgyáros, részt nem vett egy. A részt, vevők közt saját csarnokában állított ki három, u. m. Littke L. Prückler Ignác és Törley József és társa, s ezek egyszersmind hazánk legnagyobb pezsgőborgyárosai is.

Azon tizenhárom pezsgőbor-gyár tulajdonosainak neve, a gyár székhelye, alapítási éve és termelő képessége, az utóbbinak nagysága szerinti sorrendben a következő volt, megjegyezvén, hogy az adatokat nyolczra nézve az országos kiállításhoz kiadott hivatalos katalógusból irtam ki, ötre nézve pedig az adatokat közvetlen a tulajdonosokhoz intézett levélbeli megkeresésre kaptam meg. Ezek szerint pezsgőborgyáraink

Czége	Székhelye	Alapítási éve	Termelő képessége
1. Prückler Ignác	Budapest	1834.	400,000 palaczk.
2. Littke L.	Pécs	1859.	150,000 »
3. Törley József és társa	Budafok	1882.	150,000 »
4. Huber I. E.	Pozsony	1825.	100,000 »
5. Lenárd és Labán	Pozsony	1852.	100,000 »
6. Pethő Imre	Velence	1872.	65,000 »
7. Hölle testvérek	Budaörs	1854.	60,000 »
8. Esch és társa	Pozsony	1880.	50,000 »

Czége	Székhelye	Alapítási éve	Termelő képessége
9. Flandriai gróf	Palin	1882.	50,000 palaczk.
10. Schmidt Gusztáv	Pozsony	1883.	30,000 »
11. Báró Marschall Gyula	Nógrád-Berczell	1881.	20,000 »
12. Szentjánosi Ferencz	Kolozsvár	1877.	10,000 »
13. Herczeg Schaumburg-Lippe	Szlatina	1864.	10,000 »
Összes termelő-képesség egy évben			1.195,000 palaczk.

A felsorolt pezsgőborgyárak, melyek közül négy Pozsonyban van, egy Budapesten, egy-egy pedig Budafok (Promontor), Budaörs, Kolozsvár, Nógrád-Berczell, Palin (Nagy-Kanizsa mellett), Pécs, Szlatinán (Verőcze-megyében, Horvát-Szlavóniában) és Velenczén, évi termelési képessége, mint látjuk, 1.195,000 palaczk pezsgőbor. A pezsgőbor e gyárakban csak francia módszer szerint, azaz természetes úton, utóerjedéssel a palaczkokban, készíttetik, s állítólag csupán Holzman Ede szikvizgyáros és Grauer Miksa likörgyáros, mind a kettő Budapesten, készítenek pezsgőt mesterséges úton, azaz a szénsav besajtolása által, ezeket azonban a pezsgőborgyárosok sorába nem vettem fel.

Magyarországon már többen megkísérlették a pezsgőbor gyártását, de nem mindig eredménnyel. Így még az 1879. évi székesfehérvári országos kiállításon pezsgőket állítottak ki: ifjabb Kászonyi János Aradról, Peleskey József Debreczenből és Grauer Károly özvegye és öccse Budapestről (az utóbbi hihetőleg a mostani Grauer Miksa likörgyáros Budapesten, a ki állítólag mesterséges úton most is készít pezsgőt). Ezek azonban az 1885. évi országos kiállításon nem állítottak ki, s így hihetőleg a gyártást is abban hagyták.

Azonban újabb kísérletezések még most is történnek, és mint halljuk, két kisebb vállalkozó (Budafokon és Székesfehérvárott) már meg is kezdte a pezsgőbor gyártást.

Így ismerve hazánknak jelenlegi pezsgőbor iparát, áttérhetünk már most tulajdonképi tárgyunkra, a *pezsgőborok* külforgalmának bemutatására, mely súly s érték szerint az utolsó öt évben a következő volt:

	Behozatott :		Kivitetett :	
	mm.	frt	mm.	frt
1882-ben	508	50,793	800	47,993
1883-ban	808	80,821	1331	79,854
1884-ben	1164	151,328	1314	65,721
1885-ben	1139	148,059	1189	59,456
1886-ban	1005	130,638	1726	86,318

Ha ez adatokat, különösen pedig az utolsó két évről, az összehasonlítás alapjául elfogadjuk, akkor látjuk, hogy behozatalunk kisebb, kivitelünk pedig nagyobb lett. Ezen örvendetes jelenséget jól esik nekünk constataálni, s a mennyiben a behozatalunk ezekből nem nagy, ebből azt is következtethetjük, hogy a magyar pezsgőboroknak sikerült a belföldi fogyasztásból sok francia, német s osztrák pezsgőborokat kiszorítani és helyöket elfoglalni. Ezt megkönnyíti nemcsak a magyar pezsgőborok olcsósága, hanem azon körülmény is, hogy a külföldi (értse az osztrák-magyar vámterületen kívüli) pezsgőboroknak a néha tetemes szállítási költségen kívül, még a vám terhét is kell viselni, mely métermázsként 50 forint aranyban.

Ha megkísértünk egy megközelítő átszámítást, melyhez a kulcsot egy szakférfiú szivességéből birom, akkor nem csak azt fogjuk látni, hogy évi kivitelünk palaczkmenyiség szerint is nagyobb a behozatalunknál, hanem még azon nem eléggé sajnálatos eredményhez is fogunk jutni, hogy pezsgőborkivitelünk, szemben óriási nagy termelő képességünkkel, eddig még nagyon is csekély. — A külföldi pezsgőborokat többnyire kosarakban, kevesebbet ládákban, szoktuk behozni, míg a belföldieket éppen megfordítva, legnagyobbbrészt ládákban és csak keveset kosarakban viszünk ki. Ha egy métermázsa pezsgőborra göngygyel együtt egyre-másra 50 palaczk pezsgőbort számítunk, akkor az 1886. évi behozatal tett 50,250, a kivitel pedig 86,300 palaczk pezsgőbort. Ha már most az utóbbi számmal szembeállítjuk óriási termelő képességünket, mely évi 1.195,000 palaczk pezsgőbor, akkor ez bizony nem valami örvendetes képét mutatja amúgy is gyenge kivitelünknek. Pedig a francia s a német birodalmi pezsgőborokat a behozatalnál palaczkonként, szállítási költséggel és vámmal együtt, 4 forinttal o. é. szokás számítani, míg az osztrákot, különösen pedig a gráczit, mely nálunk

leginkább van elterjedve, csak 2 forinttal, a kivitelre szánt hazait pedig éppen csak 1 forint 20 krajczárral. Hogy ilyen nagy olcsóság mellett a külföldön nem tudnak jobban terjedni pezsgőboraink, azt bizony bajos megérteni.

A mi a külföldi pezsgőborok behozatalát illeti, azokat mi legnagyobbbrészt Bécs közvetítésével kapjuk. Pezsgőbort közvetlenül a termelési helyéről mi csak keveset hozunk be, mint a moseli és más német pezsgőborokat, melyeket Mainzból és Regensburgból kapunk, legkevesebbet azonban a francia pezsgőborokból s azok igazi készítési helyeiről, mint Reims, Epernay, Châlon sur Marne, Aube és még más helyekről Franciaországban. Bécs után legtöbb pezsgőborokat kapunk a stayerországi Gratzból, s innen meglehetősen mennyiségeket, valamint érkezik be hozzánk olyan, habár kevés, Triesztből és a szintén stayer Radkersburgból is.

A volt Champagne tartományban, mely most több departementra oszlik, a pezsgőborgyártásnak főhelyei a Champagne departementban Reims, Epernay s Aube, a Marne departementban pedig Châlons és Mareuil. Ezen helyekre küldik a termelők a palaczkozott pezsgőborokat, úgyszólván nyers állapotban, melyek aztán az ottani bornagykereskedők által átvétetnek a további kezelésre, és náluk maradnak mindaddig pinczejökben, míg érettekké s illetőleg a fogyasztásra alkalmasakká válnak.

A mi a magyar pezsgőborok kivitelét illeti, azok legnagyobb része Budapestről vitetnek ki; utána következnek Pozsony, Pécs, Budafok, Nyék és Nógrád-Berczel. Kivisszük ezek legnagyobb részét a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országokba, továbbá Romániába, kevesebbet a Német birodalomba, Szerbiába, Bosznia-Hercegovinába, a Balkánfélszigetre, Oroszországba, a Svájcba, sőt egyes küldeményeket kiszállítottunk már tengerentúli országokba is, persze inkább csak kísérletkép és csupán korlátozott mennyiségben.

A hazai pezsgőborgyáraknak nagy jövőjük van és pedig nemcsak azért, mert az ehhez szükséges bor nálunk nagy mennyiségben s olcsón kapható, hanem mert ezen iparág sem a velünk egy vánterületen levő országokban, sem pedig a körülöttünk levő szomszéd és távolabbi államokban s országokban eddig kifejlődve, illetve meghonosítva nincsen. Tehát pezsgő-

borokra nemcsak kiterjedt nagy fogyasztási területtel birunk, hanem a saját vámterületünkön is, mely pedig nagy fogyasztója a pezsgőboroknak, a versenyt a külföldi pezsgőkkel könnyen kiállhatjuk s erre való az 50 forintos vám is. Az 1885-ik évben az osztrák-magyar vámterületre behozatott 4395 métermázsa pezsgőbor, vagy számításunk szerint 219,750 palaczk, melynek értéke 434,500 o. é. ezüstforintra lett becsülve, ugyanakkor pedig a kivitelünk pezsgőborokból csak 494 métermázsa volt, vagyis 22,700 palaczkkal 29,640 o. é. ezüstforint értékben, s innen látjuk, hogy a külföldről az osztrák-magyar vámterületre behozott pezsgőborok legnagyobb része itt el is fogyasztatott. Miután pedig Magyarországból ugyanezen évben 59,450 palaczk pezsgőbor vitetett ki, mely a monarchia kivitelénél mintegy 30,000 palaczkkal több, tehát a magyar pezsgőborok kivitele nem képzelt dolog, hanem oly tény, melyet az áruforgalmi statisztika is bizonyít.

Ismételjük tehát, hogy hazánk a pezsgőborok gyártásában legujabban nagy haladást tett, hogy a pezsgőboripar ma már nálunk nagy és figyelemre méltó állást foglal el, mely támogatásunkra és pártolásunkra teljesen érdemes, és hogy ennek hazánkban nagy jövője van, mely nem sokára már be is fog következni.

Nagy eredményeket azonban csak nagyszabásu vállalatokkal lehet elérni, sajnos, hogy még ilyen hazánkban nincsen, azonban az eddig elért sikerrel még így is meg lehetünk elégedve. De ha pezsgőborainkkal tért akarunk foglalni nem csak itthon s a szomszéd államok területén, hanem számot akarunk tenni vele a világpiaczon is, akkor okvetetlen szükséges volna erre egy nagy tőkével rendelkező vállalat, mely egész erejével csak egy-két fajta pezsgőbor előállítására és forgalomba hozására fordítaná főgondját, s a melyben aztán úgy a legelőkelőbb kereskedőink, valamint szőlőbirtokosainknak is részt kellene venni. Különben már attól is nagy eredményt várhatnánk, ha a meglevő pezsgőborgyárosok egy nagyobb vállalattá egyesülnének.

A magyar borok — nagy szesztartalmuknál s olcsóságuknál fogva — különösen alkalmasok s ajánlatosak a *borpálinka* vagy *cognac* készítésére. És miután 1 liter borpálinka készítésé-

hez 5 liter bor szükségeltetik, tehát borainknak ily alakban való kivitele már csak azért is ajánlatos, mert ez által tetemes megtakarítás érhető el hordókban és a szállítási költségeknél.

Eddig hazánkban hat nagyobb telepet ismerünk, a hol a borpálinkakészítés nagyobb mértékben történik, megjegyzendő azonban, hogy sok bortermelő és likörgyártó a borpálinkát mellékiparágként szintén készíti. Ezt számos kiállító bemutatta országos kiállításunkon, s ott láttuk a borpálinkát elhelyezve ugyanazon kiállító többi borai vagy likörkészítményei közt is. A hét első rangu telep, melyeknek készítményeit szintén ott láttuk, a következő:

1. Schönfeld Lázár fia, cognac és szeszgyáros *Gyöngyösön*; alapított 1840-ben.

2. Lengauer testvérek, I. dél-magyarországi cognacgyárosok *Verseczen*; alapított 1875-ben.

3. Első *kecskeméti* cognacgyár Parragh Gedeon és társai; alapított 1877-ben.

4. Magyar-francia cognacgyár, *Világoson*; alapított 1883-ban; szövetkezet 55,000 forint alaptőkével.

5. Neukomm Bálint fia *Verseczen*;

6. Grf. Keglevich István cognacgyára *Budafokon*.

7. Szerémi cognacgyár Ilokon (Szlavoniában.)

Ezekon kívül a kiállításon borpálinkát mutatott be még 22 kiállító, nevezetesen: Aradról (három), Verseczről (kettő), Egerből (kettő), Gyöngyösről (kettő), Beregszászról, Budapestről, Debreczenből, Esztergomból, Kassáról, Miskolczról, Pozsonyból, Sáropatakról, Szabadkáról, Szilággy-Krasznáról, Tápió-Györgyről, Zichyfalváról és Zombor-Hangácsról pedig egy-egy kiállító.

Kiállításunkon tehát be lett mutatva a borpálinka összesen 31 termelő által, kik közül 18-an, tehát jóval több a felénél, ki lettek tüntetve a kiállítási jury által. — Mint a kiállítók száma, úgy a köztük levő nagyobb telepeké, valamint a nyert kitüntetések nagy száma is mutatja, hogy az életrevaló új iparágak, különösen a melyekhez nagy tőkék nem kívántatnak, elég gyorsan terjednek nálunk is, és hogy nálunk is tudnak jó minőségű árukat készíteni, kivált ha jó kelendőségre és biztos piacra számíthatnak.

Hogy mekkora ezek évi termelése, azt sajnos, ma még nem

tudjuk, de hogy az valami kevés nem lehet, sejthetjük onnan, hogy az ország fogyasztásán kívül, a mely persze most még nem nagy, tetemes mennyiségeket szállítunk ki a külföldre. A *borpálinka* ezen kiszállított mennyiségét, valamint annak értékét, az utolsó öt évről a következő számok mutatják:

	Behozatott :		Kivitetett :	
	mm.	frt	mm.	frt
1882-ben	129	25,824	409	32,710
1883-ban	158	31,588	596	47,674
1884-ben	231	57,733	479	38,339
1885-ben	486	112,280	742	59,392
1886-ban	631	126,258	2819	225,544

Az elősorolt évek bármelyikében a kivitel mindig jóval felülmulta a behozatalt súlyra nézve, de értékre nem. Ez onnan is magyarázható, mivel mi magunkat mindig csekélyre becsüljük és a külföldi terményt mindig felül helyezzük a magunkén, ez pedig onnan is van, mivel mindig a külföldi után kapkodunk és a magunkét addig észre sem vesszük, míg erre a külföld bennünket nem tesz figyelmeztetésre.

Mint tudva van, a borpálinka — cognac — a hasonló nevű helységtől Dél-Franciaországban nyerte nevét, mely a szintén oly nevű kerület főhelye, s a mely kerületben kerekaszámban 1500 cognac-főző gyár van; ugyanott a Charent departementban is sok helyütt tetemes mennyiségű borpálinka készül. Ilyen nagy kiterjedésű területen, s ennyi gyár mellett a termelés is nagyszerű lehet, melyből aztán jut nemcsak a belföldi, hanem a külföldi fogyasztásra is. Közvetlen onnan mi is hozunk be, valamint a francia Jonsac, Párizs és Bordeauxból, de ez összesen sem sok és főbehozatalunk ebből is Bécsből történik, noha azonkívül behozunk még keveset az alsó-ausztriai Inzersdorfból, valamint Regensburg, Hamburg, Bréma, Mainz és a majnai Frankfurt városokból. Megjegyzendő még, hogy a legtöbb cognac Budapestre hozatik.

A magyar borpálinkából már most is tetemes mennyiségeket viszünk ki, még pedig úgy az osztrák királyságok és országokba, valamint a Német birodalom több helyére, nevezetesen pedig Hamburgba és Boroszlóba. — A magyar borpálinkát ennek készítése helyeiről visszük ki, nevezetesen Budapestről a buda-

foki borpálinkát, Budafokról, Verseczről, Gyöngyösről, Világosról, Pozsonyból stb.

A szesziparnálunk, a malomipar után, a második legfontosabb iparág, még pedig főképp két okból, először mert általa sok különben nem igen értékesíthető mezőgazdasági termény (burgonya, tengeri, árpa) jobb értékesítést nyer, és másodszor mivel a belterjesebb gazdálkodás által kívánt bővebb trágyatermelés sok helyütt csupán a mezőgazdasági szeszgyártással kapcsolatos marhahízalás útján érhető el. A szesztermelés ennek megfelelőleg nálunk is nagyon kifejlődött, és főleg miután az nem csak a mezőgazdaságnál mellékiparágként üzetik, hanem nagyvárosokban s azok közelében is mint külön önálló ipar nagykiterjedésű gyárakban és nagy mérvben, nyert az minálunk sokkal nagyobb fontosságot, mint p. o. a szomszédos osztrák tartományokban. Tehát nem is a szeszgyárak nagy számából, mint inkább azok termeléséből lehet megítélni szesziparunk jelentőségét és fontosságát.

A magyar korona országaiban, a Határőrvidék nélkül, levő szeszgyárak számát, azok termelését s adómenynységét a következő számokból ismerhetjük meg:

	Az üzletben állott szesz-főzdek száma	A megadóztatott fokok összege	Az összes adóelőírás a termelés után
1881/2-ben	81,331	65.825,250	7.240,578
1882/3-ban	76,460	67.881,235	7.466,936
1883/4-ben	80,639	75.640,473	8.320,452
1884/5-ben	84,458	105.116,404	11.562,803
1885/6-ban	102,623	101.702,100	11.187,230

A birodalmi tanácsban képviselt királyságok s országokban a fentebbiek állapota pedig a következő volt:

1881/2-ben	38,189	73.959,742	8.135,568
1882/3-ban	36,752	73.020,743	8.032,279
1883/4-ben	33,772	75.369,894	8.290,684
1884/5-ben	37,586	86.293,722	9.492,309
1885/6-ban	44,984	86.539,642	9.519,357

A monarchia két államai adatainak összehasonlításából kitűnik, hogy a magyar korona országaiban, még a Határőrvidék nélkül is, melynek szesztermelése 1885/6-ban 1.145,696 szeszfok s

adóelőírása 126,027 frt volt, nemcsak a szeszfőzdék száma volt sokkal nagyobb mint az osztrák tartományokban, hanem a megadóztatott szeszfokok összege, valamint az adóelőírás is nagyobb volt nálunk, mint túl a Lajtán.

A magyar korona országainak szesziparát, mindig a Határőrvidék nélkül, a melyben mások az adózási viszonyok, szorosán véve kis, közép és nagyipar szerint kimutatni nem lehet, mert ugyanazon szeszfőzde, mely még műszerűen berendezve sincsen, tulajdonosának akarata szerint ma lehet még kis szeszfőzde, de már holnap, a termelés fokozása által, át is mehet a középszerűbe, s így feljebb, valamint hogy a kisebb szeszfőzdék közt is sok van oly műszerű berendezéssel bíró szeszfőzde, mely tulajdonkép már nem tartoznék az utóbbiak közé. Azonban tájékozásul mégis elfogadhatjuk a pénzügyminiszterium által tett következő felosztást.

Nagy szeszgyár, vagyis olyan, mely adóját a termelvénnyel mennyisége szerint a szeszmérőgép órajelzései alapján fizette, volt az 1885/6 termelési évben 100, a birodalmi tanácsban képviselt királyságok s országokban pedig ugyanakkor csak 70. Ezekben a naponként megadóztatott hektoliter szeszfokok száma kitett:

		Magyarországon			Ausztriában		
100-ig		— szeszfőzdében			3 szeszfőzdében.		
100-tól	200 »	2	»	»	6	»	»
200 »	400 »	11	»	»	9	»	»
400 »	600 »	14	»	»	3	»	»
600 »	1000 »	19	»	»	12	»	»
1000 »	2000 »	20	»	»	18	»	»
2000 »	3000 »	7	»	»	2	»	»
3000 »	4000 »	4	»	»	5	»	»
4000 »	6000 »	13	»	»	9	»	»
6000-en felül		10	»	»	3	»	»
Összesen		100 szeszfőzde			70 szeszfőzde.		

Nem érdektelen a következő kimutatás, melyben a I. jelölt számok a termelés mennyiségét s az összes adóelőírást mutatják a nagy iparszerű szeszgyáraknál, a II. jelzettek ugyanazt a mezőgazdasági szeszgyáraknál, s a III. jelöltek a kis üstökről vagy a kis szeszfőzdékről. E szerint a magyar korona országaiban (a Határőrvidék nélkül) az 1885/6 termelési évben a megadóztatott

szeszfokok összege s az összes előírt adó következőkép osztott meg:

Magyarországban		Ausztriában	
I. =	73.519,552 szeszfok = 72. ₂₉ %	37.919,100 =	43. ₈₂ %
II. =	27.345,943 » = 26. ₈₉ »	48.121,060 =	55. ₆₀ »
III. =	836,601 » = 0. ₈₂ »	499,482 =	0. ₅₈ »
Összesen 101.702,097 szeszfok = 100. ₀₀ %		86.539,642 = 100. ₀₀ %	

Ezen kimutatásból látható, hogy az összes termelésnek nálunk több mint háromnegyed részét a nagy iparszerűleg berendezett szeszgyárak szolgáltatják, közel egynegyedét az ugynevezett mezőgazdasági szeszgyárak, a kis üstök pedig alig említésre méltó hányadát. Az adóztatási eredményt illetőleg, az még inkább súlyosbodik a nagy szeszgyárakra, mivel ezek alig részesülnek adóleengedésben, holott az ugynevezett mezőgazdasági szeszgyárak nagy száma, kedvezményekben részesülnek az államtól. Ezt a viszonyt legjobban feltünteti a következő kis tábla; ugyanis termeltetett az 1885/6. termelési évben:

M a g y a r o r s z á g b a n			
Adóleengedés mellett		Adóleengedés nélkül	
I.	431,050 szeszfok = 0. ₅₉ %	73.088,502 szeszfok =	99. ₄₁ %
II.	15.151,650 » = 55. ₄₁ »	12.194,297 » =	44. ₅₉ »
Összesen 15.582,700 szeszfok = 15. ₃₈ %		85.713,799 szeszfok = 84. ₆₂ %	

A u s z t r i á b a n			
I.	551,223 szeszfok = 1. ₄₅ %	37.367,877 szeszfok =	98. ₅₅ %
II.	43.964,001 » = 91. ₃₆ »	4.157,059 » =	1. ₄₅ »
Összesen 44.515,224 szeszfok = 51. ₇₄ %		41.524,936 szeszfok = 48. ₂₆ %	

Megismerkedvén így a szeszipar jelenlegi állásával és fontosságával hazánkban, át kellene térnünk annak fogyasztási viszonyainak ismertetésére legalább minálunk. Azonban ennek kutatása nemcsak messze elvezetne kitűzött célunktól: hazánk külforgalmának ismertetésétől, hanem ez oly nagy és nehéz feladat, melyet csak sok adatgyűjtés és tanulmányozás alapján lehet megfejtetni; s azért azt itt mellőznünk kell, noha annak fontosságát s érdekességét érezzük. Ehelyett áttérünk hazánk szesz-kiülforgalmának bemutatására, melyhez az orsz. statisztikai hivatal immár öt esztendőről állít adatokat rendelkezésünkre.

A fönt már eléggé részletezett szesztermelési statisztikából láthattuk, hogy hazánkban ennek termelése a mindinkább reá nehezedő adóztatási és vámviszonyok daczára is, óriási nagy és hogy az még folyton emelkedik s ebből könnyen következtethetjük, hogy a szesznek külforgalmunkban is fontos szerep juthatott. Mert a szesztermelésre oly nagyszerűen berendezve lévén, annak a belfogyasztáson túl fenmaradó tetemes része természetszerűleg valamerre kifolyást keres a külföldre, s azt eddig kielégítő módon sikerült is neki megtalálnia. Vizsgálódásunkat azomban, az eddig követett sorrend szerint megtartván, kezdjük meg a *szesz* külforgalmának bemutatásával, mely az utolsó öt évben a következő volt:

	Behozatott:		Kivitetett:	
	mm.	frt	mm.	frt
1882-ben	23,834	1.906,682	192,677	6.204,201
1883-ban	24,953	1.996,246	284,418	9.158,256
1884-ben	28,254	2.177,947	257,253	7.657,663
1885-ben	19,910	1.266,493	273,408	7.767,724
1886-ban	22,833	799,138	138,000	3.945,371

A szesz behozatalát illetőleg, tekintve a súlyt, azt kell mondanunk, hogy az az egy 1885-ki év kivételével, meglehetősen egyforma volt, legalább nagyobb eltérések ezen idő alatt nem fordultak elő. Azelőtt e nagy behozatalból azt következtethettük volna, hogy az többnyire nyers szesz, mely finomítás céljából az itteni szeszgyárosok által vásároltatott össze, illetve hozatott be. De miután ma már minden szeszgyár egyszersmind finomító is, tehát nem valószínű, hogy a fentebb kimutatott egész mennyiség csak nyers szesz lett volna, mely finomítás végett lett volna behozva, noha nem tagadható azon tény, hogy különösen az utóbbi időben nagyon sok nyers burgonyaszesz hozatik be vasúti tártányokban Galicziából különösen Budapestre, kevesebb Marmaros-Szigetre és más helyekre is. Továbbá szintén sok szeszt hozunk be átmenetként a fiumei kikötőbe, oly célból, hogy az onnan tengerentuli országokba szállítható legyen. Ilyen nemcsak Trieszt, Boroszló és Berlinből jön be nagyobb mennyiségben, hanem behoztuk azt szintén (persze a vámháboru előtti időszakban) Romániának Predeal nevű vasúti állomásáról; ez a behozatal azonban most majdnem egészen megszűnt. De mindezen

behozataltól eltekintve, tagadhatatlan tény az is, hogy úgy Bécsből, valamint az alsó-ausztriai Brunn am Gebirge nevű mezővárosból, s a sziléziai Teschen és Troppau városokból igen sok szeszt hozunk be, még pedig úgy hazánk nyugoti, valamint felső részeibe is. Ennek oka főleg termelési s adóztatási viszonyainkban van, mivel szomszédaink hazánk nyugoti és éjszaki szélein a szeszt az olcsóbb burgonyából állítják elő, s ennél fogva a mieinkkel árban versenyezni tudnak.

Felsorolok itt néhány főbehozatali helyet, valamint azok közül is a főbbeket, a hová ezen behozatal történik. Behozunk igen sok szeszt Bécsből hazánk nyugoti szélein fekvő városaiba, u. m. Sopronyba, Szombathelyre, Szent-Ivánra, Nagy-Kanizsára, Pozsonyba, Mosonyba, Pécsre, Pápára, Nagy-Szombatra, Csáktornyára, Kis-Martonba, Kapuvárra, Körmendre, Nagy-Czenkre, Parndorfba, Zurányba, Lövöbe, Tornácza, Gelsére, Keszthelyre, Veszprémbe, sőt Zágráb, Károlyváros, Kosztajnicza, Sziszek stb. horvát-szlavonországi helyekre is. De nem csak Bécsből s az alsó-ausztriai Brunn am Gebirgeből hozunk be olyat, hanem a szintén alsó-ausztriai Spillern, Simmering és Florisdorfból, valamint Gratzból is, noha ez utóbbi helyekről sokkal kevesebbet, mint a két elsőről. Továbbá behozunk szeszt és pedig legtöbbet a felső-magyarországi Csaczába, azután Érsekújvár, Eperjes, Nyitra, Marmaros-Sziget, Krompach, Tolcsva, Szakolcza, Homonna, Vág-Ujhely, Zsolna, Trenesény, Poprád-Felka, Illava, Hricso, Nagy-Bittse stb. helyekre. Ide az előbbeni helyekről is, de különösen Teschen és Troppauból, hozunk be sokat, valamint a gácsországi Dobromysl, Buczác, Kopyczyncze, Borki-Wielki, Lupkow, Tarnopol, Licsa, Zborow, Haynkovcze, Rymanow stb. helyekről is.

De mindazon behozott mennyiségek egy tizedrészét sem képezik annak, a mit mi szeszből évente kiviszünk, jöllehet eddig sem hiányoztak a kivitelt gátoló akadályok melyek újabbi időben még tetemesen szaporodtak is. Áruforgalmi statisztikánk nem mutatja ki, mert nem mutathatja ki, hogy mennyi azon kivitelben az *átvitel* és a kiviteli mennyiséget sem tudjuk összehasonlítani a termelés nagyságával. Az utóbbit azért nem, mert az adóztatás nem a súly vagy ürmérték szerint, hanem a szesz-fok magassága szerint történik, mely szeszfokok mennyiségét hektoliter vagy métermázsára átszámítani igen bajos volna.

Bármennyire sajnáljuk tehát, hogy a kivitel tiszta átvitel nélkül kimutatni nem bírjuk, és hogy a termelést a kivitellel összehasonlítani sem tudjuk, mégis meg kell jegyeznünk, hogy habár egész behozatalunkat is átvitelként tekintjük, a mint hogy bizonyos mértékben az is, s azt levonásba is hozzuk, marad még mindig oly óriási kivitelünk, mely dicséretére válik ezen hazai iparágak s annak nagy fontosságáról hazánkban tesz tanuságot.

A magyarországi szesz kivitel leginkább Ausztriába történik s ebben is főképp Triesztbe, a hová azomban az csak átmenetként tengerentuli kivitelre szállíttatik, s így az annak tulajdonkép nem fogyasztója, hanem csak közvetítője; továbbá kiszállítunk sok szeszt Bécs, Gratz, Görz, és Laibachba, Cormons, Innsbruck, Klagenfurt, Neu-Sandetz és más helyeire Ausztriának. Ausztria után legfontosabb kiviteli helyeink Olaszországban, Spanyolországban, a Balkánfélszigeten, Bosznia-Hercegovinában és Szerbiában vannak. Néhányat ezek közül itt felsorolok, mint Turin, Udine és Velenczét Olaszországban, Barcelonát Spanyolországban, Lompalánka, Silistria, Rustschuk, Sistowot a Balkánfélszigeten, Sarajevo, Novi, Priedor és Janjicet Boszniában és Belgrádot Szerbiában. Megjegyzendő, hogy kevés szesz kivitel közvetít Fiume is a tengeri hajózásnál, a mennyiben a parti hajózás megszokott helyeire, mint Spalato, Metkovich, Zara stb. helyekre kevés szeszt szállít ki. Kevesebb szeszt kiviszünk közvetlen még más országokba is, mint Romániába, Franciaországba, a Svájcba s a Német birodalomba, de ezen kivitelünk nem bír lényegesebb fontossággal. Nagymennyiségű szesz kivitelünk leginkább Budapestről történik, utána pedig legtöbbet viszünk ki Arad, Temesvár és Szegedről; továbbá szintén nagy mennyiségeket szállítunk ki Bajáról, Lugosról, Győrből, Világos, Trencsén, Báltaszék, Orló, Zentáról, Héthársról, Kis-Szebenről stb. valamint a horvátországi Zapresics és Sziszekből.

A kormány ismervén azon nehézségeket, melyekkel a szesz bevitelének más államokba megküzdenni kell, és méltányolván azon jó és hasznos szolgálatokat, melyeket a szeszipar itthon, de különösen annak a termelési helyén a mezőgazdaságra s iparra gyakorol: a szeszgyáraknak a szesz kivitelénél más államokba a már befizetett adót kedvezményként és mintegy ösztönzésül további fokozottabb tevékenység végett visszatéríti. Ezen vissza-

térítést az utóbbi időben felmerült terv szerint, tekintettel az állam nehéz pénzügyi viszonyaira, némelyek korlátozni kívánják, de az még jelenleg nem történt meg. A m. kir. pénzügyminiszterium által a fogyasztási adókról kiadott kimutatásban a szeszadó visszatérítését illetőleg az utóbbi öt esztendőben a következő adatokat találjuk, melyek szerint visszatérítettett:

	Magyarországban	Ausztriában
1881/2-ben	969,922 frt.	414,252 frt.
1882/3-ban	2.161,505 »	866,350 »
1883/4-ben	1.441,731 »	571,099 »
1884/5-ben	1,490,898 »	1.089,616 »
1885/6-ban	1.502,723 »	927,312 »

A visszatérítés pontos megállapítása különös elszámolás útján történik a monarchia két fele között, melyet törvény állapít meg és szabályoz. A visszatérítésnél Magyarországra több esik mint Ausztriára, mint az nagy szesztermelésünk után ítélve másként nem is lehet.

Még egy más nemét a szeszadó-visszatérítésnek kell itt megemlítenem, mely t. i. akkor történik, ha az illető szesz gyártási czélokra használtatik a belföldön, mely szesz előbb kénsav hozzáadása által emberi élvezetre használhatatlanná tétetik. Mig Ausztriában visszatérítettett az 1882/3-iki termelési évben 138,494 hectoliter szeszfok után 15,234 frt, az 1883/4-ikben 115,836 hectoliter szeszfok után 12,742 frt, az 1884/5-kiben 169,398 hectoliter szeszfok után 18,634 frt s az 1885/6-kiben 216,055 hectoliter szeszfok után 23,767 frt, addig, sajnos, Magyarországon semmi sem térítettett vissza, mert olyan czélra a szesz felhasználása nálunk nem fordult elő, a mi szintén egyik bizonyítéka iparszegénységünknek.

Ezen adatok kiegészítéseül s az egésznek mintegy befejezéseül, tüntessük még ki e helyen az *osztrák-magyar vámterület külforgalmát a szesről*, mely az utolsó öt évben a következő vala:

	Behozatott:		Kivitetett:	
	mm.	frt	mm.	frt
1882-ben	1604	120,300	149,991	4.861,675
1883-ban	272	12,240	294,673	9.458,274
1884-ben	189	7560	180,745	5.093,860
1885-ben	156	5928	261,606	6.834,366
1886-ban	163	?	139,828	?

A szesz csekély behozatalát nemcsak a vámterületen erősen kifejllett szeszipar teszi feleslegessé, hanem azonkívül gátolja a behozatali vám, mely minden métermázsa után 24 forint aranyban, de már a fogyasztási adóval együtt. Fontosabb azonban a vámterület kivitele, mely nemcsak hogy nagy, hanem még folyton emelkedik is. Azon országokat pontosan megjelölni, melyekbe a legtöbb szeszt kivittük, a vámterület áruforgalmi statisztikájából nem lehet, mert az a forgalmat csak a határos államokkal mutatja ki, nem pedig az illető áruk rendeltetési helyei s országai szerint. Vámterületünk áruforgalmi kimutatásaiból az utolsó öt évre nézve konstatálhatjuk, hogy míg eddig kivitelünk Dél-Németországba volt a legnagyobb, addig ez az irány most csak a második legfontosabb lett, s előtérbe lépett mint első főirány Trieszt és mint harmadik Fiume. A kivitel az utóbbi két helyre persze csak átmeneti, a mennyiben ezen két kikötőből a szeszt ismét kiviszik tengerentúli országokba. Fő fogyasztóink ezeken kívül Olaszország, Románia és Szerbia, kisebbek pedig Oroszország, a Svájc és Törökország. Az itt kimutatott kiviteli mennyiségeket a pénzügyminiszterium által az adó visszatérítésnél kimutatott mennyiséggel sajnos, ismét nem lehet összehasonlítani, nemcsak azért nem, mert az adatok itt a naptári év szerint vannak kimutatva, amott pedig termelési év szerint, hanem míg itt a súlyegység a métermázsa, amott a visszatérítés szeszfokok szerint történik. Végre pedig azért sem, mert a szesz kivitele adóvisszatérítés nélkül is történik és pedig kivitetett olyan 1885-ben 3261 métermázsa. Az igazság kedvéért azonban meg kell jegyezmem, hogy míg az itt közlött, a vámterület behozatalára vonatkozó számokban tisztán csak az alcohol foglaltatik, addig a kivitelnél ezzel együtt van kimutatva a mindenféle pálinkák, édesített szesz italok s a rum kivitele is, a mi persze az összehasonlítást kissé megnehezíti és lehetetlenné teszi azt is, hogy az utóbbiak kivitelét külön-külön is megismerhesük. Érdekes lesz még a fiumei kikötő forgalmának élénkülése szempontjából itt felemlíteni, hogy míg ebbe az egész vámterületről bevittünk az 1882-ik évben 91 mmát, az 1883-ikban 5160, az 1884-ben 19,558, addig már az 1885-ik évben oda bevittünk 46,507 métermázsát. Triesztbe pedig ugyanazon idő alatt bevittünk 21,592, 43,837, 81,669 és 111,358 métermázsát. Ezekből azt

is látjuk, hogy kikötőink mind jobban igénybe vétetnek a szesz kivitelénél a külföldre, és pedig majdnem kizárólag csak adó-visszatérítés mellett.

A sör készítése — maláta és komló forrázata, illetőleg főzete — azon iparok közé tartozik, melyek alapfeltétele, jó és olcsó nyersanyag, hazánkban nagy mennyiségben megvan, de azért mindeddig nálunk nagyobb mértékben még sem fejlődhetett és terjedhetett. Ennek oka főleg adózási viszonyainkban rejlik, és pedig nem annyira az állam által kivetett termelési adóban, mint inkább azon sokféle helyi adópótlék és italmérési engedélydíjakban, melyeket az italkimérési jogot elnyerőnek kell fizetni városnak, községnek s a földesurnak, mint a regale-jog birtokosainak.

Egy másik akadálya a sörivás terjedésének nálunk annak drágaságában fekszik. Ez azon körülményben keresendő, hogy nálunk nem csak főleg, de túlnyomólag is, csak a *nehéz sör* gyártatik, s a könnyű sör csak itt-ott ismeretes. Már pedig a nehéz sör készítéséhez nem csak jobb s ennél fogva drágább anyag kívántatik, mert csak így lehet magasabb szeszfoku sört előállítani, hanem a kincstár is az adót a sörlé foktartalma szerint szabván ki és szedvén be, természetes, hogy mentől magasabb fokkal bir a sörlé a czukormérő szerint, annál magasabb lesz az ez után járó termelési adó is.

Túl a Lajtán e viszony éppen megfordítva van, ott a tömeges gyártás az olcsóbb fajokból történik. Legjobban fogjuk azt látni a következő kimutatásból, melynek adatai a m. kir. pénzügyminiszterium által minden évben kiadatni szokott s a fogyasztási adóeredmények statisztikai egybeállítására vonatkozó füzetkéből lettek kiirva. E szerint az 1885 6. termelési évben az üzletben volt sörfőzdékben a következő foktartalmu és mennyiségű sörlé jelentetett be megadóztatásra:

	Magyarországban			Ausztriában	
4. foku sörlé	—	—	hectoliter	12	hectoliter.
6. »	»	—	»	2,568	»
7. »	»	—	»	21	»
8. »	»	—	»	6	»
9. »	»	108	»	387,656	»
10. »	»	37,786	»	6,853,921	»

	Magyarországban	Ausztriában
11. foku sörle	29,646 hectoliter	1.771,830 hectoliter
12. » »	172,811 »	1.686,314 »
13. » »	300,458 »	967,920 »
14. » »	83,456 »	134,109 »
15. » »	5,740 »	150,020 »
16. » »	130 »	4,279 »
17. » »	180 »	1,597 »
18. » »	— — »	444 »
19. » »	— — »	223 »
20. » »	— — »	576 »
Összesen	630,135 hectoliter	11.961,496 hectoliter.

A nehezebb sörfajok már a 12-ik foknál kezdődnek s innen fölfelé haladnak, a mi pedig azon alól van, azt a könnyebb sörfajok közé szokták számítani. Alkalmazva ezen felosztást az előrebocsátott számokra, látjuk, hogy míg Magyarországon az 1885,6-ik termelési évben bejelentett 630,135 hectoliter sörleből a könnyebb fajokra csak 67,540 hectoliter esik, addig ugyanakkor Ausztriában az összes 11.961,496 hectoliter sörleből 9.522,235 hectoliter esett; vagyis Magyarországon az összes sörlemennyiségből esik a könnyebb fajokra 10.₇₂, Ausztriában pedig 75.₃₈ százalék. A sörfajok tehát úgy viszonylanak egymáshoz, mint 7:1-hez, vagyis nálunk a mennyiséghez aránylag, hétszer annyi nehéz sör termeltetik, mint Ausztriában. Magyarországon tehát Ausztriával szemben fordított viszony létezik, t. i. nálunk kevesebb sör gyártatik mint Ausztriában, a mi termelésünk csak 5.₀₀%-át képezi az osztrák hasonló termelésnek, de a mi gyártatik, abban viszonylagosan sokkal több a nehezebb, tehát jobb sör mint Ausztriában. Ausztriában a legnagyobb súly a 10-es foktartalmu sör termelésére fektetetik, a melyből a fentebbi évben 6.853,921 hectoliter termeltetett, vagyis az egész osztrák évi sörtermelésnek, mely a fentebbi évben 11.961,496 hectoliter volt, 57.₃₀ százaléka.

E számok igazolják, hogy a magyarországi sör általában véve jobb mint az osztrák, vagyis, hogy nálunk viszonylag több nehezebb sört kapni, mint Ausztriában. Ha pedig tovább haladunk az összehasonlításban, még azt is kell mondanunk, hogy a budapest-kőbányai sörök bátran kiállják a versenyt a hasonló legjobb schwechati sörökkel. A budapest-kőbányai sörgyá-

rakban a föntebbi 1885 6-iki termelési évben előállított sör mennyisége, a pénzügyminiszteri kimutatás szerint, volt a 12 fokú sörből 115,984, a 13 fokuból 194,918, a 14 fokuból 46,010 s a 15 fokuból 3,962 hectoliter. Könnyű, tehát olcsó sör ott egyáltalában nem termeltetik. Könnyebb sörök leginkább a pozsonyi s a kassai pénzügyi kerületekben termeltetnek, habár kevesebb könnyű sör termelése más kerületekben is fordul elő, de azokban is túlnyomó a nehezebb sör termelése.

Az olcsóbb sörök termelése különösen előmozdítja azoknak fogyasztását a nép között, és azt a tömeges és gyilkoló pálinkafogyasztástól tartaná vissza. Miután pedig a mi drágább sörünk fogyasztásától sokakat az ár visszariaszt, tehát nálunk is tanácsos volna ennek gyártását nagyobb kiterjedésben üzni, különösen pedig Felső-Magyarországon, a hol nemcsak a pálinkaivás van nagy mértékben elterjedve, hanem a hová nagyobb mennyiségű sört is behozunk.

Említettük már, hogy a sörfogyasztás terjesztését akadályozza nálunk a nagy adó. Ennek illusztrálásaként szolgáljanak a következő adatok. Az állam termelési adó fejében szed minden hectoliter bejelentett sörle után összesen 3 frt 50 krt, a főváros pedig fogyasztási adó czimén 1 frt 90 krt, tehát összesen 5 frt 40 krt; egy hectoliter bortól vesz az állam adó fejében minden hectoliter után 2 frt 97 krt, ehhez hozzáadva a fővárosi 25° -os pótlékot, vagyis 74 krt, lesz együtt 3 frt 71 kr.; tehát 1 frt 69 krral kevesebb mint a sörnél. Azonban ez magában véve még nem elég, terheli a sört még más adó is. Daczára ennek a sörfogyasztás hazánkban sehol sem nagyobb, mint a fővárosban, a miből következtethetjük, hogy ezt többnyire nem a munkás osztályhoz tartozó nép fogyasztja, hanem a középosztály s a gazdagok. A sör Bécsben sem olcsóbb, sőt még drágább mint nálunk, de a fogyasztási vonalon kívül, úgyszólván Bécs külvárosaiban, kisebb foktartalmu könnyebb sörök olcsón kaphatók.

A legtöbb sört hazánkban a budapest-kőbányai 2 sörgyár készíti, az 1884/5. termelési évben 360,582 hectoliter. Utánok termelési nagyságra nézve következnek a pozsonyi pénzügyi kerület 62,277, a szegedi 41,809, a kassai 37,370, a temesvári 30,582, a budai 27,948 s a nagy-szebeni 22,649 hectoliter sörrel;

kevesebb sört termeltek a mondott évadban a pécsi pénzügyi kerület 18,319, a zágrábi 14,528, a besztercebányai 12,906 s a kolozsvári 10,957 hectolitert; ennél még kevesebbet pedig a szatmári pénzügyi kerület 3,986, a sopronyi 2,023 s a debreczeni 442 hectolitert; a fumei pénzügyi kerületben pedig éppen semmi sör nem termeltetett.

A sörgyárak száma hazánkban is évről-évre kevesebb lesz, noha ez nem áll összefüggésben a termelt sör mennyiségével, a mint az a következő számokból is látható. A működésben levő sörfőzdék száma s az ezekben termelt sör mennyisége az utolsó négy termelési évadban a következő volt:

	A sörfőz- dék száma	Évi termelési mennyisége	Fogyasztási adója
1882/3-ban	124	547,051 hectoliter	1.117,913 frt
1883/4-ben	119	645,343 »	1.318,305 »
1884/5-ben	118	669,462 »	1.381,270 »
1885/6-ban	97	630,135 »	1.326,178 »

A sörgyárak nagysága az általuk fizetett évi adóból is megítélhető, mely az 1885/6-ki termelési évben a következő volt. Fizetett adót:

	Magyar- országban	Ausztriá- ban
100 forinton alól	2 sörgyár	31 sörgyár
100 forinttól 500 frtig	19 »	145 »
500 » 1000 »	8 »	162 »
1000 » 2000 »	18 »	289 »
2000 » 3000 »	9 »	226 »
3000 » 4000 »	8 »	162 »
4000 » 5000 »	3 »	115 »
5000 » 7000 »	7 »	165 »
7000 » 10,00 »	1 »	162 »
10,000 forinton felül	22 »	416 »
Összesen	97 sörgyár	1873 sörgyár

E szerint nálunk is, Ausztriában is, a kis sörgyárak vannak túlnyomó többségben, de a mint már jeleztük, ezek száma nem áll arányban termelési képességükkel, s évről-évre kevesebb lesz. Ennek egyik oka az is, hogy, mint általában tudva van, a kisebb sörfőzdék a nagyobbakkal, a technikai felszerelést illetőleg, nem

tudván lépést tartani, kénytelenek működésüket beszüntetni. Helyöket nemcsak pótolják a nagyobb sörgyárak, hanem ezek termelésüket évről-évre fokozván, az előbbienek eltűnését a termelési mennyiségben nemcsak kiegyenlítik, hanem még emelik is, s így a hiány észre sem vehető.

Hazánkban az 1885/6. termelési évben kilencz oly nagyobb sörgyár volt, melyeknek évi termelése túlhaladta a 10,000 hectolitert. Ezek a következők:

A sörgyártulajdonos neve	A gyártelep helye	Évi termelése 1885/6-ban
1. Dreher Antal	Budapest	188,532 hectoliter
2. I. magy. részv. társ.	»	172,050 »
3. Ifj. Haggemacher Henrik	Budafok	21,116 »
4. Albrecht főherczeg	Magyar-Óvár	19,080 »
5. Stein és Iritzer	Pozsony	15,780 »
6. Spitzer és Deutsch	»	11,328 »
7. Haberman János	Nagy-Szeben	11,280 »
8. Schossberger és Deutsch	Temesvár	13,505 »
9. Weifert Ignác	Pancsova	11,520 »
Összes évi termelés		464,191 hectoliter.

A fentebbi kilencz gyár évi termelését, 464,191 hectolitert, levonva az összes sörfőzdék évi termeléséből, vagyis 639,135 hectoliterből, marad a többi a hazában még működésben levő összes 88 sörfőzde 165,944 hectoliter évi sörtermelés, vagyis 26.33 százalék, a mi valamivel több az egy negyedrésznél. A kisebb sörfőzdék között a nevezetesebbek a következő helyeken vannak, u. m.: Kassán kettő, Ujvidék, Fehértemplom, Titel, Pécs, Beszterczebánya, Ercsi, Késmárk, Kézdi-Vásárhely, Lócse, Malaczka, Maros-Vásárhely, Német-Bogsán, Ó-Becse, Szakolcza, Székes-Fehérvár, Szepes-Váralja, Vág-Ujhely stb. — Horvát-Szlavoniában ugyan nagyobb sörgyár nincsen, de van több kisebb, melyek közül a nevezetesebbek vannak: Eszék, Kőrös, Mitrovicza, Pétervárad, Sziszek, Vinkovce, Zágráb és Zimonyban. — Fiumében sörgyár egyáltalában nincsen. Még felemlítem, hogy az 1885/6-iki termelési évben az üzleten kívül állott sörfőzdék száma volt Magyarországon 37 és Horvát-Szlavoniában 5, összesen 42. Végre Bosznia-Hercegovinában volt működésben az

1885/6-iki termelési évben 7 sörfőződe, melyek összesen 7443 hectoliter sört termeltek.

A birodalmi tanácsban képviselt királyságok s országokban az 1885/6-ik termelési évben 11.961,496 hectoliter megadóztatásra bejelentett sörlé 1873 sörfőzdében készítettett. Ezek között nagyobb sörgyár, azaz olyan, mely az egy termelési évben 10,000 hectolitert s ennél több sört tudnak készíteni, volt 238, melyek összesen 7.837,062 hectoliter sört termeltek, úgy, hogy a többire együtt maradt csak 4.124,434 hectoliter, vagyis az egész termelésnek 34.48 százaléka.

A nagyobb sörgyárak számát országokként, valamint ezek termelési mennyiségét az 1885/6. évben a következő számok mutatják:

	A sörgyárak száma	Termeltetett az 1885/6. évben
Alsó-Ausztriában	20	2.453,909 hectoliter
Felső-Ausztriában	14	348,139 »
Salzburgban	5	147,038 »
Tirol és Vorarlbergben	4	69,653 »
Stayerországban	9	467,399 »
Karinthiában	4	61,003 »
Krajnában	1	36,625 »
Csehországban	132	3.236,273 »
Morvaországban	32	633,517 »
Sziléziában	6	144,871 »
Galicziában	10	213,327 »
Bukovinában	1	25,314 »
Összesen	238	7.837,062 hectoliter.

Noha tehát a birodalmi tanácsban képviselt királyságok s országokban a 238 nagyobb sörgyár együtt többet termel évenként, mint a többi 1635 sörgyár összesen, mégis az összes termelésből nagyobb százalék (34.48⁰/₀) esik a kisebb sörgyárakra Ausztriában, mint ugyanazokra a magyar korona országaiban (26.33⁰/₀). Ebből tehát látható, hogy a jól felszerelt kisebb sörgyárak is létezhetnek a nagyobbak mellett, különösen akkor, ha a haladással lépést tartanak, és ha a technika újabb vívmányait is igyekeznek czélszerűen alkalmazni. Azonban itt is mint nálunk, vannak üzleten kívül álló sörgyárak, melyeknek száma az 1885/6. évben 263 volt, a magyar korona országaiban 42.

Ausztria legnagyobb sörgyárai Alsó-Ausztriában, illetőleg Bécs körül vannak, u. m. Schwechat (428,770 hect.), St.-Marx (373,290 hect.), Liesing (287,768 hect.) és Hütteldorfban (213,376 hect.), továbbá Pilsenben (a polgári) (275,620 hect.) Csehországban; ezek egyszersmind a monarchia legnagyobb sörgyárai. Ezekén kívül van még több nagy sörgyára Ausztriának és pedig Ottakring, Nussdorf, Brunn am Gebirge és Simmeringben (mind Bécs körül), Pilsenben Csehországban, Zipfben Felső-Ausztriában, Steinfeldben Graz mellett és Grazban (Schreiner), de ezeknek évi termelése már kevesebb a 200,000 hectoliternél, azonban mégis a 100- és 200,000 hectoliter közt mozog. 50,000-tól 100,000 hectoliter évi termeléssel még a következő sörgyárak birnak: Schellenhof, Jedlersee, Wiener-Neudorf, Döbling, Währing és Hernalsban Bécs körül, Linzben Felső-Ausztriában, Kaltenhausenben Salzburgban, Puntigamban Stájerországban, Smichow, Budweis, Nusle, Prága (Wanka) Maffersdorf, Kloster és Wittlingauban Csehországban, Olmütz és Altbrünn Morvaországban és Okocimban Gácsországban. Az évi termelési mennyiséget tekintve, Ausztriának legtöbb sörgyára a 10,000 és 30,000 hectoliter sör közt mozog, noha van elég olyan is, a melynek évi termelése a 30 és 40,000 hectolitert is felülmulja. Számra nézve legtöbb sörgyára van Csehországnak (132), utána következnek Morvaország 32, Alsó-Ausztria 20, Felső-Ausztria 14 és Gácsország 10; Stayerországban 9, Sziléziában 6, Salzburgban 5, Tirol és Vorarlbergben 4, Karinthiában 4, Krajnában és Bukovinában pedig egy-egy sörgyár van; Dalmatiában, a Tengermelléken és Triesztben pedig egy sörgyár sincsen.

Ilyen nagymennyiségű sörtermelés mellett, nem csoda, ha ebből tetemes rész ki is vitetik, noha, mint mindjárt látni fogjuk, ennek behozatala sem megvetendő. E forgalomban azonban benfoglaltatik nemcsak az a mi Ausztriába behozatik, s illetőleg onnan kivitetik, hanem egyszersmind az is, a mi a magyar korona országaiba is behozatik s illetőleg innen kivitetik. Az utóbbiba a behozatal azonban, mint később látni fogjuk, legnagyobb részt a birodalmi tanácsban képviselt királyságok s országokból történik, a mi pedig innen más országokba kivitetik, az összesen véve sem sokat tesz ki. A következő számok az osztrák-magyar vámterület külforgalmáról leg-

inkább Ausztriát illetik, melynek nagy kiterjedésű és részben kitűnő söripara erre tökéletesen képesítve is van. Volt pedig ez az 1885. évben a következő: behozatott az osztrák-magyar vámterületre 27,227 métermázsa sör 456,176 ezüst forint értékben, kivített pedig ugyanakkor 367,592 métermázsa 5.277,523 ezüst forint értékben; tehát ez évben a kivitel a behozatalt felülmulta 340,365 métermázsaival 4.821,347 forint értékben. A behozatal legnagyobb része a Német birodalom déli államaiból (Bajorországból) történik s összesen volt 23,827 métermázsa (legnagyobb része hordóban és csak 300 métermázsa hozatott be palaczkokban), továbbá behozatott Fiumén át 2,393 és Trieszten át 985 métermázsa, mind hordóban. A vámjövedelem a behozott mennyiség után volt 82,518 forint aranyban és pedig olyképen, hogy minden métermázsa sör után, mely hordóban behozatott, szedett 3, s a palaczk vagy korsó-sör minden métermázsa után 8 forint aranyban, mely összegekben azonban az általános fogyasztási adó is már befoglaltatik. Ez a vámtétel 1878. év óta nem változott, s ezen nem változtatott a legújabb 1887: XXV. t.-cz. az osztrák-magyar monarchia általános vámtarifájáról sem. Megjegyzendő még, hogy a határforgalomban a sör behozatalára az osztrák magyar vámterületre még azon könnyebbités tétetett, hogy ha az kannákban, korsókban, pléhpalaczkokban vagy be nem szurkolt üvegpalaczkokban a határlakosok fogyasztására hozatik be, akkor azon mennyiségek után csak a kisebb vámot kell fizetni t. i. 3 forintot, vagyis annyit a mennyi a sör behozatalánál hordókban van megállapítva. — Kivitetett összesen 367,592 métermázsa 5.277,523 ezüst forint értékben; ebből legtöbb vitétt ki a Német birodalomba 147,177 métermázsa (és pedig legtöbb Szászországba 110,605, azután a déli államokba 23,361, tehát majdnem ugyanannyi, mint a mennyi onnan behozatott, és Poroszországba 8,365 métermázsa stb.) Olaszországba 108,211 és Triesztbe 90,768 métermázsa; kevesebb szállított ki Romániába (7,675), Szerbiába (6,092), a kivitel az utóbbi két államba Magyarországból történik, Fiuméba 5174, Oroszországba 1,359, a Török birodalomba 896, a Svájcba 236 és Montenegróba 4 métermázsa. A kivitel legnagyobb része hordóban s adóvisszatérítés mellett történik. Kivitetett ugyanis hordókban 350,753 és palaczkokban 16,839 métermázsa, adóvisszatérítés mellett 358,684

s a nélkül 8,908 métermázsá. A palaczksör főkiviteli helyei Trieszt 7,913, a Német birodalom (s ebben főkép Szászország 3,627 métermázsával) Románia 2,077, s Olaszország 2,949 métermázsával. Az osztrák sör főfogyasztói tehát, a belfogyasztáson kívül, a Német birodalom és nevezetesen Szászország, azután Olaszország és Trieszt.

Vizsgáljuk már most, hogy áll ez a viszony minálunk, illetőleg mennyi az, a mit a magyar korona országai a külföldről sörből behoznak, s illetve innen odakivisznek. Erről felvilágosítást adnak külforgalmi adataink, melyek szerint az utolsó öt évben a hordó és palaczksörnél a behozatal és kivitel nagysága s értéke a következő vala:

	Behozattott :		Kivitetett:	
	mm.	frt	mm.	frt
1882-ben	90,057	1.620,040	23,352	396,188
1883-ban	112,549	2,106,889	19,865	346,908
1884-ben	107,626	2.344,304	22,749	379,485
1885-ben	105,980	2.239,716	17,673	287,364
1886-ban	101,603	2.264.976	12,516	230,242

A magyar korona országaiba a sört majdnem kivétel nélkül a birodalmi tanácsban képviselt királyságok s országokból hozzuk be, úgy hogy e mellett azon csekély mennyiség, melyet még ezenkívül közvetlenül a Német birodalomból, nevezetesen Münchenből, behozunk, alig érdemel említést. A behozatalnál első sorban a közelség az illető sörgyárhoz határoz, mert mint általában tudva van, a sör nyáron csak oly vasuti kocsikban szállítható, melyekben jég is van, de csak mint gyorsszállítmány és még így sem nagy távolságra. Ez okból a sör szállítása nem csak külön e célra berendezett waggonokat kíván, a melyek mindenkor elegendő számban nem is kaphatók, hanem a szállítás is meglehetősen drága. Daczára e két körülménynek, sört hazánk minden részébe, s aránylag sokat hozunk be, persze a legtöbbet itt is Bécsből illetve az ennek közelében fekvő Liesing és Schwechátból, a hol mint láttuk, Ausztriának legnagyobb sörgyárai vannak, valamint az újabb időben a hamar hírre kapott és nálunk is már meglehetősen elterjedt pilseni sört Pilsenből. Meg kell azonban itt mindjárt említenem, hogy a behozott sör nagy része Budapestre hozatik s itt

el is fogyasztatik, tehát éppen hazánk azon helyére, a hol annak legnagyobb és kitűnő gyártmányt előállító két sörgyára van.

A sör behozatalát illetőleg a következő felosztást tehetjük: Nyugot-Magyarországot, Horvát-Szlavoniát és Fiumét sörrel ellátják leginkább Graz s a közelében levő Puntigam, valamint Marburg, Feldbach és Göss, mind Stayerországban és még Lai-bach, Krajnában; Felső-Magyarországot pedig leginkább Teschen és Karwin Sziléziában és Magyar-Hradisch Morvaországban, valamint kevesebbet hozunk még be a gácsországi Saybusch, Uj-Szandez és Komanczából. Ezeken kívül pedig szállit Bécs sört hazánk minden részébe, valamint behozunk olyat Bécs-Ujhely, Napagedl, a csehországi Budweis s még más kisebb helyekről is. Mintegy jelezni akarván azt, hol lehetne nálunk leginkább sörgyárat a siker kilátásával felállítani, felhozom azon helyek neveit, a hová a behozatal leginkább történik. Ezek Budapesten kívül Soprony, Pozsony, Szombathely, Zágráb és Fiume, továbbá Pápa, Győr, Sziszek, Károlyváros, Zaprecsics, Daruvár, Csáktornya, Kottori, Csácza és Zsolna; kevesebbet, de azért még mindig elegendő nagy mennyiségeket, hozunk be a következő helyekre, u. m.: Pécs, Nagy-Szombat, Kanizsa, Jacska, Ruttká, Liptó-Ujvár, Rózsahegy, Trencsény, Esztergom, Uj-Szőny, Szent-Iván, (tőle nem messze van Zala-Egerszeg), Jánosháza, Vág-Selye, Körmend, Keszthely, Mosony, Barcs, Devecser, Szt.-Gothard, Veszprém, Csurgó, Kis-Marton, Gyanafalva, Eszék, Körös, Dugosello, Kaproncza, Ogulin, Kraljevacz, Delnice, Fuciné, Szlatina, Buccari, (Bakar), Kostajnice, Beszterczebánya, Liptó-Szt.-Miklós, Eperjes, T.-Szt.-Márton, Kralowan, Orló, Varin, N.-Bittse, Igló, Pöstyén stb.

Ennyi s ily sok helyre való behozatal mellett azt hinné az ember, hogy nálunk a sör főzésére az alapfeltételek talán egészen hiányoznak, pedig nevezetes s általánosan elismerve van azon tény, hogy nálunk igen sok és részben kitűnő árpa bőven terem, és hogy míg mi sört behozunk, addig innen tőlünk annak nyers anyagát, az árpát, és félgyártmányát, a malátát, nagy mennyiségben viszik ki. Ezen kivitel nagyságát az utolsó 1886. évből mutatják a következő adatok, melyek szerint kivetített árpa 2.496,141 métermázsa 17.694,968 forint értékben, maláta pedig 97,875 métermázsa 1.253,480 forint értékben. Legjobban tanus-

ködik pedig azok kitünő minősége mellett szintén azon tény, hogy az árpánkat nemcsak a közeli osztrák királyságok s országokba viszik ki, hanem nagy mennyiségben még a Német birodalomba, Nagybritanniába, a Svájcba, Belgium-Hollandiába, Olasz- és Franciaországokba, a malatánkat pedig szintén az osztrák tartományokon kívül leginkább a Német birodalomba, a Svájcba s Olaszországba, valamint kisebb mennyiségeket Szerbiába, Franciaországba, sőt még Nagybritanniába is.

A mi pedig a sör kivitelét Magyarországból illeti, arra nézve a főhelyek Budapest, Budapest-Kőbánya, Budafok, Temesvár és Pancsova; ezek a sört lefelé szállítják Belgrádba, Radujevácba és Semendriába, Szerbiába és Serajevoba és Brčkába, Boszniába, Galatz és Brailába, Romániába, Lompalánka és Ruszchukba, Bulgáriába és kevesebbet még más helyekre is. Nyugot felé pedig szállítanak sört ki Mosony és Pozsony, és pedig az első leginkább Bécsbe s a Lajta melletti Bruckba, az utóbbi pedig Marchegg, Schönfeld-Lasseé és Gänserndorfba, vasuti állomások a határhoz közel. Még említést érdemel, hogy Fiume is közvetít kevés sör kivitelt, még pedig csak az általa fentartott parti hajózás helyeire. Ujabban a fővárosban is kapható főherczeg Albrecht magyar-óvári sörgyárából sör, melynek szeszfok tartalma ugyan sokkal kisebb a fővárosi két sörgyár által előállított sörnél, de a mely sokkal olcsóbb azoknál és nagyobb és gyorsabb forgalom mellett szintén igen jó hűsítő italul szolgál.

A palaczkozott bor módjára ujabban a sört is kezdik palaczkokban forgalomba hozni, s a forgalomnak ezen módja kezd nálunk is nagyobb mértékben terjedni. Noha pontosan ennek a forgalmát kimutatni nem tudjuk, mégis erről tájékozást nyújthatnak a következő számok:

	Behozatott		Kivitetett	
	mm.	frt	mm.	frt
1882-ben	1417	113,132	1814	40,812
1883-ban	3072	245,784	3190	71,779
1884-ben	3196	255,695	2458	54,827
1885-ben	2666	173,310	1149	22,976
1886-ban	3130	203,469	1238	27,233

A palaczkozott sört behozzuk leginkább Bécsből s általában azon helyekről, melyekből a sört hordókban szoktuk behozni. A nevezetesekből itt néhányat felsorolok, u. m.: Klein-Schwechat,

Pilsen, Marburg, Karwin, Gratz, Laibach, Teschen, Liesing, Budweis, Feldbach, Puntigam, Bécs-Ujhely, Napagedl, Uj-Szandez, Saybusch stb. — A kivitelnél pedig említést érdemelnek Budafok, Budapest és Pozsony, melyekből a föntebbi mennyiségű palaczsör vitetett ki.

A behozott palaczkozott sör közt foglaltatik még a *maláta-sör* is, melyet Bécsből és Döblingből hozunk be, azonban csak keveset és kisebb mennyiségeket.

A teljesség okáért még fel kell említenem, hogy az itt kimutatott adatok nem egyeznek a m. kir. pénzügyminiszterium által kiadott s a fogyasztási adó végeredményeit feltüntető füzetben kitett hasonló adatokkal. Ennek két oka van, és pedig először, mert az itt kimutatott adatok egy teljes naptári évre vonatkoznak, holott a pénzügyminiszteri kimutatásban az adatok gyűjtése kezdődik a termelési évad elejétől, tehát ez esetben szeptember hó 1-től és terjednek egész a következő esztendő augusztus hó végeig, tehát szintén egy évre; másodszor pedig nem egyezhetnek azért sem, mert a m. kir. pénzügyminiszterium a sörkivitel mennyiségét hectoliterekben mutatja ki, holott itt az métermázsákban van feltüntetve. Ugyanezen okoknál fogva az osztrák-magyar vámterület kimutatása sem egyezhetik a monarchia két fele által kiadott kimutatással a sör behozataláról és kiviteléről sem. A dolog érdekében azonban czélszerűbb volna, ha az adatokat egyforma alapon lehetne gyűjteni és feldolgozni.

Hazánk bel- és külforgalmában az *ásványvizek* közül az első helyet foglalják el az *egyszerű savanyú* és a *keserű vizek*; a többi ásványvizek, u. m. a tiszta hévvizek, égvényes, konyhasós, vasas-kénes és földes vagy mésztartalmú vizek, a mint azokat csoportosítani szokták, még korán sem tudtak fontosságuk és gyógyhatásuknak megfelelő helyet még belforgalmunkban sem elfoglalni.

Noha hazánk a különféle ásványvizekben igen gazdag, mégis évente nagy mennyiségeket hozunk be azokból a külföldről, a minek oka részint az, hogy, mint p. o. a legszénsavdúsabb borszéki víz is a legközelebbi vasútállomástól még mindig 170 kilométernyi távolságra fekszik, másrészt pedig az, hogy ás-

ványvizeink tisztasága s a csomagolás külcsínja még sok kívánni valót mutatnak, végre pedig hogy aránylag még drágák.

Ez utóbbi állításunk megvilágítására szolgáljon a következő példa. Legujabban nálunk igen gyorsan terjedt el a kron-dorfi savanyúvíz, s ez erősen versenyez a mohai vízzel. Krondorf 1 kilometer távolságra fekszik a bustehradi vasút Hauenstein-Warta nevű állomásától és 27 kilométernyire Carlsbadtól az Eger folyó völgyében, az Érczhegység lábainál Csehországban. Az első, vagyis Katalin-forrás megnyitott 1877-ben, a második és pedig a főforrás, az úgynevezett Stefánia-forrás, csak 1880-ban. — A mohai Ágnes-forrás, a hasonló nevű vasúti állomás közvetlen közelében, háromnegyed órányira Székesfehérvártól Fehérmegyében van. A forrás megnyitott 1880-ban. Mind a kettőnek az ára literenkint a fővárosi kereskedésekben 22 kr., a vendéglőkben 25 kr.; ebből levonva 5 krt a palaczkért, mely visszatérítettik, és levonva a kereskedői nyereségre szintén 5 krt, marad 12 kr. egy liter vízért, vagyis 12 frt egy hectoliterért vasúti költség nélkül. Bátran állíthatni azonban, hogy ezen a pénzen már jó bort is lehet vásárolni, noha, mint tudva van, ez utóbbit csak sok munka és kiadás után termeli a gazda, s azt sem mindig egyenlő sikerrel, sőt néha tetemes kárral is. Miután pedig az ásványvízforrás tulajdonosa ezt a vizet ingyen kapja a természettől, az a kérdés nyomul előtérbe, igazságos-e, előnyös-e, hogy ez a víz oly drága? Egyik sem, és tekintve az utolsó szempontot, azt az országra nézve éppen károsnak lehet mondani. Mint később látni fogjuk, minden évben tetemes pénz megy ki a külföldre ezen vizekért, mely pénznek legalább egy része megmaradhatna az országban, ha az idevaló vizek olcsóbbak lennének. A külföldi víz szállítási költsége okvetetlen nagyobb lévén a belföldinél, tehát már ezért is a belföldi víz olcsóbb lehetne; ha pedig a belföldi olcsóbb, akkor legalább a tömeges fogyasztásból okvetlenül kiszorítaná a külföldit, s így a pénz a munkabérért és a haszon is benmaradna az országban, mely különben elveszett volna, ha a vizet kiaknázatlanul tovább engedik folytatni vagy másként elveszni. Ismételjük tehát, hogy belföldi ásványvizeink jóval drágábbak, mint a milyennek lenni kellene, és hogy csak olcsóság által hozhatnának tulajdonosaiknak nagyobb jövedelmet

az eddiginél és takaríthatnának meg az országnak sok pénzt, mely különben visszahozhatatlanul kiszivárog innen.

Egy régi, és Magyarország és társországaiban is igen elterjedt viz, a rohitschi savanyúviz Stayerországban, melylyel azonban szintén legújabbán versenyre kelnek az ugyanazon alkatrészekből álló *petánczi* savanyúviz, Vasmegyében, melyről érdekes felemlíteni, hogy eddig rohitschi viz név alatt került forgalomba, és csak úgy tudtak rajta túladni, valamint a *jamniczai* savanyúviz is, mely Horvátországban van, s a melyről azt mondja az 1885. évi országos kiállításához kiadott horvát katalógusban foglalt leírás ez országok jelenlegi állapotáról, hogy ezen savanyúvizből több százezer palaczk kerül forgalomba, mely részint Horvátországban használtatik el, részint pedig az ország határán túl is kiszállítatik, s a mely viz a mostanáig általánosan ott elterjedve volt rohitschi viznek erős versenyt csinál. Felemlítem itt még, hogy ugyanazon forrás szerint Horvátországnak jelentékenyebb savanyúvizforrásai vannak még Lasinján és Apatovacon Belovár-Körös megyében, azután Körös város közelében és Károlyvárosban.

Méltó versenytársa a Német birodalom seltersi vizének a beregmegyei Margit gyógyforrás, ezelőtt »Luhi Margit-forrás«, az előpataki, a bártfai s a buziási pedig a spaai és pirmonti vizeknek; az előpataki pezsgőporok minden tekintetben pótolják a Seidlitzport, a budai »Viktoria« keserűforrásból előállított »Viktoria anyalug« pedig, mely ivásra és fürdésre használtatik, a »Kreuzenacher Mutterlaug«-t stb.

Az alábbiakban közöljük néhány vizről az adatokat, még pedig az alábbi 1. egész 8. sorszámig terjedőket, az országos kiállításához kiadott hivatalos katalógusból, a többieket pedig dr. Bruck Jakab »Magyarország fürdőhelyei s ásványvizei« című jelentéséből, melyet az utóbbi a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszterium megbízásából felterjesztett. Ezek szerint az egy évben vízzel megtöltött s a forrás helyéről elszállított palaczkok száma a következő volt:

1. Borszéki viz (az 1880—1884. évi átlag szerint)	3.491,877	palaczk
2. Mohai viz	1.500,000 ¹⁾	»
3. Előpataki viz	1.000,000	»
4. Kis-lipniki viz	600,000	»
5. Bártfai viz	207,000	»
6. Tusnádi viz	40,000	»
7. Vas-vörösvári viz	40,000	»
8. Szobránczi viz	5,000	»
9. Német-kereszturi viz	600,000	»
10. Szolyvai viz	500,000	»
11. Szulini viz	500,000	»
12. Tarcsai viz	320.000	»
13. Margitforrás (ezelőtt Luhi)	300,000	»
14. Lipóczi (Salvator) viz	200,000	»
15. Olenyovai viz	50,000	»
16. Bikszádi viz	40,000	»
17. Suliguli viz	30,000	»
18. Málnási viz	25,000	»
19. Sóskúti viz	20,000	»
20. Visk-várhegyi viz	10,000	»
Összesen	9.478,877	palaczk.

A felsorolt 20 forrásból szétküldött viz még nem adja teljes képét szétküldött vizeinknek, miután ezen névsorból tekintélyesebb források hiányoznak, mint a balaton-füredi, pöstyéni, parádi, szliácsi, szántói és még mások.

Teljesebb képét a hazai savanyúvizeknek mutatott be az országos kiállításon ennek egészségügyi szakbizottsága gyűjteményes kiállításával, mely a Mattoni és Wille-féle kiállítási csarnokban 40-féle hazai savanyúvizet állított ki, s a melyek betűsoros rendben, a kiállításhoz kiadott hivatalos katalogus szerint a következők: Ajnácskő (Gömör m.), földes, vasas savanyúviz, Balaton-Füred *savanyúviz* (Zala m.), Baldócz, földes, mésztartalmú savanyúviz (Szepes m.), Bártfa konyhasós, vasas, égvényes savanyúviz (Sáros m.), Bibarczfalva *szénsavdús egyszerű savanyúviz* (Udvarhely m.), Bikszád (Szatmár megye) égvényes, konyhasós savanyúviz, Borszék (Csik m.) *legszánsavdúsabb egyszerű savanyúviz*, Bukovina (Bars m.) vasas savanyúviz, Buziás

¹⁾ Az üzletvezetőség által kiadott hiteles adatok alapján szétküldött 1880-ban 80,000, 1881-ben 295,000, 1882-ben 560,000, 1883-ban 1.045,000, 1884-ben 1.500,000 és 1886-ban már 2.000,000 palaczk savanyúviz.

(Temes m.) vasas savanyúvíz, Czeméte (Sáros m.) földes, vasas savanyúvíz, Czigelka (Sáros m.) égvényes, konyhasós savanyúvíz, Előpatak (Háromszék m.) égvényes, vasas savanyúvíz, Kassai Lajos forrás (Abauj m.) kénes, meszes savanyúvíz, Kolozsi Tolnay gyógyforrás (Kolozs m.) égvényes, glaubersós savanyúvíz, Koritnicza (Liptó m.) földes, vasas savanyúvíz, Lipik (Pozsega m.) jódtart. égvényes savanyúvíz, Lubló (Szepes m.) égvényes, vasas savanyúvíz, Luhi Erzsébet-forrás (Bereg m.) égvényes savanyúvíz, Málnás (Háromszék m.) égvényes, vasas savanyúvíz, Margit gyógyforrás (Bereg m.) égvényes savanyúvíz, Moha (Fehér m.) *egyszerű savanyúvíz*, Német-Keresztúr (Sopron m.) *egyszerű savanyúvíz*, Olenya (Bereg m.) égvényes, konyhasós, vasas savanyúvíz, Parád (Heves m.) kénes savanyúvíz, Petánc (Vas m., u. p. Muraszombat) égvényes savanyúvíz, Polena (Bereg m.) égvényes savanyúvíz, Rank (Abauj m.) égvényes, konyhasós, vasas savanyúvíz, Rozsnyó (Gömör m.) égvényes, vasas savanyúvíz, Sós-kút (Vas m.) égvényes, konyhasós, vasas savanyúvíz, Szántó (Hont m.) *egyszerű savanyúvíz*, Szinnye (Lipócz-Salvator, Sáros m.) *egyszerű savanyúvíz*, Szolyva (Bereg m.) égvényes savanyúvíz, Sztojka (Szolnok-Doboka m.) égvényes savanyúvíz, Szulin (Sáros m.) égvényes, vasas savanyúvíz, Tarcsa (Vas m.) égvényes savanyúvíz, Tátrafüred (rég. Szepes m.) *egyszerű savanyúvíz*, Alsó-Tátra-Füred (Szepes m.) *egyszerű savanyúvíz*, Tusnád (Csik m.) égvényes, konyhasós, vasas savanyúvíz és Várgede (Gömör m.) vasas savanyúvíz.

Még ezen névsor sem teljes, miután hazánkban még számos savanyúvízforrás van (Szlatvini »Anna« savanyúvízforrás), de amelyek eddig alig léptek ki a homályból, s így a nagyközönség előtt még teljesen ismeretlenek. Azonban a felsorolt névjegyzékből is már látható, hogy savanyúvízforrásaink az ország igen sok és különféle vidékein találhatók, s így ezekben is nagy kincse van az országnak, mely még a kiaknázásra vár.

A savanyúvízforrásokon kívül az országnak, mint tudva van, számos gyógyforrása és fürdővizei vannak. Ezek közül, számra nézve ugyan nem, de jelentőségre nézve, első helyet foglalnak el a *keserűvizek*. Ezek legbecsesebbjei hazánk fővárosának Duna jobbparti oldalán, Budán vannak, azonkívül pedig

találtatnak még Komárom, Torontál, Fehér, Kolozs és Torda-Aranyos megyékben.

A budapest-fővárosi keserűsós viz-telepek jelenleg 6 tulajdonos kezében vannak, a melyek közül kiterjedésre nézve kétségtelenül legnagyobb a Saxlehner Andrásé, ki évente 5.000,000 palaczk keserűvizet küld szét a világ minden részébe; utána következik Hirschler Mór telepe, melyből évente 1.500,000 palaczk keserűvizet küldetnek szét Európa minden nagyobb városába és Dél-Amerikába, azután Ungar Ignác telepe, mely 300,000, Mattoni és Wille telepe, mely 250,000 palaczk keserűvizet szállít el, végre a Loser testvérek telepe, melyről a szétküldött palaczkok száma nem tudatik. Van még egy telep- és forrástulajdonos-társaság, nevezetesen a »The Aesculap Bitter Water Comp. Limited«, melynek székhelye Londonban van.

Továbbá a »Corvin János« keserűvizforrás, megnyitott 1877-ben Komáromban, szétküld évente 1 millió liter keserűvizet, az igmándi »Hunyady Lajos« szénsavas keserűvizforrás Nagy-Komárom mellett, a kócsi »Corvin Mátyás« keserűvizforrás, Komárom megyében vannak; az utóbbi kimutatása szerint, évente szétküld 100,000 palaczk keserűvizet; végre vannak keserűvizforrások még Felső- és Alsó-Alapon Fehér, Kis-Czégen Kolozs- és Túron Torda-Aranyos megyékben.

Megismerkedvén így a forrásokkal, melyek rendelkezésünkre állanak, s a melyekből nemcsak a saját szükségletünket bőven fedezhetjük, hanem a külföldnek is nagy mennyiségeket bocsájthatunk rendelkezésére: lássuk már most külforgalmunk nagyságát ezekből, valamint azon arányt, a melyben a behozatalunk áll a kivitelünkhöz. Áruforgalmi statisztikánk erről az utolsó öt évre vonatkozólag a következő adatokat tartalmazza:

	Behozatott :		Kivitetett :	
	mm.	frt	mm.	frt
1882-ben	29,426	294,257	91,269	912,693
1883-ban	24,475	274,747	101,424	1.014,237
1884-ben	29,575	354,903	93,862	1.126,343
1885-ben	28,959	347,512	96,824	1.161,894
1886-ban	48,495	581,936	102,053	1.224,631

Mind a behozatali, mind pedig a kiviteli számoknak egymásközti meglehetősen egyformasága, ezeknek megbízhatósága mellett tanuskodik, és ha a kiviteli számok háromszorta oly nagyok is voltak, mint a behozataliak, mégis azt lehet mondani, hogy a kivitelünk ásványvizekből még ennél is tetemesebben nagyobb. Eltekintve azon kivitelről, mely nyugoton kocsin történik a közel fekvő falvakba, sőt Bécsbe is, s éjszaken Galicziába: nem szabad elfelejtenünk, hogy nagymennyiségű ásványvizet szállítunk ki Borszékből is, melynek maig sincs vasutja, sa mely Erdélyben közel a határhoz lévén, innen a szomszédos Románia keleti részébe és még messzebbre is szállítja vizeit. Azon, a borszéki fürdő s üzletigazgatóságtól kimutatott $31\frac{1}{2}$ millió palaczk vízből, mely évente onnan elszállíttatik, csak csekély mennyiség kerül hazánk határain túl nyugotra s éjszakra.

Tudjuk, nemcsak a hírlapokból, hanem a közlekedési vállalatok jelentéseiből és statisztikai kimutatásaiból is, hogy a budai keserűsösvizeket nagy mennyiségben visszük ki úgy nyugot s éjszakfelé a vasuton, valamint a flumei s a trieszti kikötőn át a tengeren is az európai legtöbb és legnagyobb államokba, mint Nagybritannia, Francia-, Olasz-, és Spanyolországba, valamint Éjszak- és Dél-Amerikába sőt Ázsia, Afrika és Ausztráliába is. A szállítás egész vasúti kocsirakományokban történik többnyire, valamint egész hajókat raknak meg vele s úgy szállítják aztán tovább. Legtöbbet viszünk ki hajón a tengeren és pedig Nagy-Britanniába ennek London, Liverpool, Glasgow és Leith nevű kikötőibe, azután az Éjszakamerikai Egyesült-Államokba, még pedig csak New-Yorkba, utána Franciaországba, ennek Bordeaux, Rouen, Cette, Bari és Marseille nevű kikötőibe, azután Olaszországba, legtöbbet Velenczébe Spanyolországba, Barcellonába, Egyptomba, Alexandriába és még számtalan más helyekre. A Német birodalom számára a keserűviz Laubén át, Csehországon keresztül veszi az útját. Keserűvizeink nagy fogyasztója Bécs, mely nemcsak Budapestről hanem Uj-Szönyből is kapja a komárommegyei keserűvizeket.

Hogy a fentebb kimutatott ásványvizek kiviteléből mennyi esik a keserűvizekre, azt nem tudjuk, azonban aligha tévedek, ha azt állítom, hogy kilencztizedrésze az itt kimutatott kivitelnek a keserűvizekre esik. Savanyúvizeket mindössze sem sok

helyről szállítunk ki, és pedig a német-keresztúrit Sopronyon át, a bártfai és a szinnye-lipóczi »Salvatort« Eperjesen át, azután Moháráról, Savanyúkútból és még Zágrárból is, de bizonyos, hogy tengelyen még más helyekről is történik kivitel, de a melynek forgalmát nem is ismerjük, s a mely úgy sem foglaltatik benne a fentebbi kimutatásban.

Ezek volnának egyszersmind savanyuvizeink közül azok, a melyek a külföldön is fel vették a versenyt az ottani vizekkel, noha említették még mint olyan a parádi, cseviczei, szulini, a luhi Margit ásványviz, melyekről azonban nekünk tudomásunk nincsen. — Még említésre méltó forgalmat tudnak felmutatni, a jódvizek, a melyek közül a híres lipiki jódvizet Pozsega megyéből szintén kiviszik.

Ha azonban áll az, a mit fentebb a keserűvizek kivitelének arányáról mondtunk, akkor még inkább alkalmazható az a behozott ásványvizekre, csak hogy itt már nem a keserűvizek hanem a szénsavas savanyuvizek teszik azt az arányt, a többi esvén a gyógyvizekre. Az ismert külföldi savanyuvizek közül legtöbbet hozunk be a stayerországi rohitschi és radeini savanyuvizekből, azután a csehországi bilini, giesshübeli és krondorfi savanyuvizekből, végre pedig a Német birodalmi seltersi savanyuvizből. Valamennyi vizet kapjuk nagy mennyiségben Bécsből, a stayer vizeket leginkább Pölschachból, azután Feldbachból (mind a két helyről rohitschi vizet) és Radkersburgból (innen kapjuk a radeini vizet), kevesebbet Wolfsberg, (innen kapjuk a preblau savanyúvizet) Gleichenberg, Pettau, St.-Lorenzen, Kostreinitz és Sauerbrunnból. Ezeknek főfogyasztói nálunk Nyugat-Magyarország és a főváros, valamint Horvát-Szlavonország is. A csehországi vizek közül kapjuk a bilinit Bilin, a giesshübelit Giesshübel-Puchstein és Welchau-Witkovitz vasuti állomásokon át, a krondorfit Wartha és Karlsbadon át; továbbá behozunk onnan karlsbadi, marienbadi és franzensbadi gyógyvizeket az illető fürdőhelyekről, valamint Bécsből is. Ezeknek, valamint a csehországi savanyuvizeknek is vannak nálunk nagy számu fogyasztói, még pedig az egész országban, de legtöbb mégis a fővárosunkban. Megemlítendő még, hogy tyroli vizeket is hozunk be, noha ugyan csak kis mennyiségben, még pedig Trient, Borgó, (Roncigno) és Hallból (jódvizet), valamint kevesebbet még a felső-ausztriai Nussdorfból

is. Miután pedig Szulin közelében, Sáros megyében vasut nincsen, s oda a legközelebbi vasuti állomás Zegestow Galicziában van, tehát innen előbb kiviszik a szulini vizet oda, s onnan azután behozzák ide vissza Magyarország különböző helyeire.

Már az előbb említettem néhány főbb államot, melyekbe ásványvizet viszünk ki, azonban a mennyiséget nem mutattam ki. A következő összeállításból nemcsak a kivitel ezen országokba fog kitűnni, hanem általában a kivitelünk mindazon országokba, a melyekbe ásványvizeket szállítunk ki. Ez pedig 1886-ben a következő volt:

Ausztriába	21,958 mm.	263,500 frt
Francziaországba	20,962 »	251,541 »
Német birodalomba	16,608 »	199,293 »
Nagybritanniába	14,116 »	169,387 »
Olaszországba	8,133 »	97,586 »
Romániába	7,760 »	93,125 »
Más államokba	5,213 »	62,555 »
Svájcba	2,205 »	30,058 »
Oroszországba	1,674 »	20,084 »
Szerbiába	1,120 »	13,436 »
Balkán félszigetre	925 »	11,095 »
Belgium-Hollandba	705 »	8,460 »
Bosznia-Hercegovinába	376 »	4,511 »
Összesen	120,053 mm.	1.224,631 frt
Ebből Ausztriába	21,958 »	263,500 frt értékben.
A többi államokba	80,095 »	961,131 » »

Ezen összeállításból kitűnik, de még inkább annak a két utolsó összegéből, hogy ásványvizeinkből ötször annyit szállítunk a távolabb eső külföldre, mint a mennyit a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országokba kiviszünk, noha az utóbbiakban befoglaltatik Trieszt is, a hova tetemes mennyiségű ásványvizeket viszünk ki továbbszállítás végett, mint azt alább látni fogjuk. Romániát, és talán némileg Oroszországot is kivéve, a hová leginkább a borszéki savanyuvizet szállítjuk ki, a kivitel a többi államokba túlnyomólag, és némelyekbe talán kizárólag is, csak keserűvízből történik, a mi ezen víz nagy elterjedésére mint gyógyanyag és nagy fontosságára mint kereskedelmi cikk enged következtetni. És itt csak az általános elismerésnek adózunk midőn azon férfiú nevét is felemlítjük, a ki ebben uttörő és kez-

deményező volt, s a ki után indultak később mások is: s ez *Saxlehner András*, keszthelyi születésű, most fővárosi nagy tiszteletben álló polgártársunk.

Az ásványvizek behozatalát illetőleg felemlítem, hogy azon 48,495 métermázsa víz mennyiségből 581,936 forint értékben, melyet 1886-ban behoztunk, esett az osztrák örökös tartományokra 43,187 métermázsa, tehát majdnem az egész behozatal, mely után csak a Németbirodalom az ö 5,081 métermázsa behozatalával jöhet tekintetbe, a többi ország pedig itt szóba sem jöhet.

Miután még eddig ott, a hol csak lehetett, az összehasonlítás kedvéért, a mennyiben erről szó lehet, mindenütt felhoztuk az osztrák-magyar vámterület külforgalmát is, tehát itt is röviden megemlítjük, hogy 1885-ben az osztrák-magyar vámterületre behoztunk összesen 21,564 métermázsa ásványvizet, 345,024 ezüst forint értékben, a melyből a behozatalra a Német birodalomból s ennek határán át 20,320 métermázsa esett, tehát majdnem az egész behozott mennyiség, úgy, hogy mellette azon csekély mennyiségek, melyek ide máshonnan is behozattak, u. m. Fiuméből s a többi kikötőn át 694, Olaszországból 348, Triesztből 118 s a Svajczból 53 métermázsa, alig jöhetnek tekintetbe.

Nem úgy van ez a kivitelnél, melynél nemcsak a mi kivitelünk, hanem az osztrák örökös tartományoké is, nevezetesebb helyet ad az ásványvizeknek az osztrák-magyar vámterület külforgalmában. Az 1885-ik évben innen kivitetett 153,608 métermázsa, 2.380,924 ezüst forint értékbe. Ezen mennyiségből kiszállított a Német birodalomba s ennek határain át 83,766, Romániába 16,068, Olaszországba 13,640, Oroszországba 3,546, Szerbiába 1,446, a Svajczba 1522, Triesztbe s ezen át 8,909 és Fiumeba s ezen át 24,709 métermázsa. A kivitelnél a Német birodalomba s ennek határain át után legtöbb esett Fiuméra, illetőleg ezen keresztül és Romániába, mely kivitelnél legnagyobb szerepe bizonyára a magyarországi vizeknek van, ugyszintén a kivitelnél Triesztbe s ezen át is, valamint Szerbiába, Oroszországba s a Svajczba is.

A magyar ásványvizekben rejlő nagy kincset kár volt eddig is felhasználatlanul hevertetni, de ezután igyekezzünk azokat jobban kihasználni, nemcsak azért, mert ezt az ország jövedelmeinek szaporítása is úgy kívánja tőlünk, hanem, mert a külföldi

vizek fogyasztása által évenként tetemes mennyiségű pénzt, az utolsó 1886-ik évben is közel 600,000 forintot takaríthatunk meg a hazának, sőt e tekintetben még a külföldet is adózónkká tehetjük. Erre nézve, t. i. a külföldi vizek behozatalának korlátozására, s a belföldi vizek kivitelének emelésére nézve, én csak két módot látok, melytől eredményt várhatunk, az egyik a belföldi vizek árának leszállítása, a másik pedig annak előmozdítása, hogy lehetővé tegyünk miszerint a borszéki víz ne csak a mi fővárosunkban megjelenhessen, s itt a külföldi vizekkel versenyezhesen, hanem, hogy még távolabbra is p. o. Bécsbe eljuthasson, s ott is magának piacot hódíthasson. Az osztrák-magyar vámterületen kívül levő ásványvizektől véd bennünket a nagy távolság, de semmiesetre sem azon csekély vám, métermázsánként 50 kr., mely 1882 óta van rajtuk (azelőtt vámmentesen hozattak be), s a mely az új vámtörvényben is változatlanul meghagyatott.

É r t e s í t ő.

A francia Akadémia statisztikája. A »Journal des Économistes« legutóbbi füzetei érdekes kimutatást közölnek az Institut de France állapotáról az 1887. év július 1-én. Az Institut de France tudvalevőleg öt Akadémiából áll, u. m. a tulajdonképeni Académie de Française, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Académie des Sciences, Académie des Beaux-arts, Académie des Sciences morales et politiques, melyek közül Akadémia alatt az elsőt szokták érteni.

Az Institut-nak 1887. január 1-én összesen 548 tagja volt, kik öt osztályra sorozhatók, u. m.: akademikusok, tiszteletbeli tagok, külső tagok, levelező tagok, állandó titkárok. Az akademikusok létszáma az egyes osztályok szerint következő: akademikusok 226, tiszteletbeli tag 36, külső tag 32, levelező tag 248, állandó titkár 6, összesen 548, vagy az állandó titkárok leszámításával, kik egy vagy több Akademiának tagjai 542, kik közül 294 akademikusok, 248 levelező tag.

Az Académie Française-nak, mely keletkezésére nézve az Institut legrégibb osztálya, 40 tagja van, az Académie des Inscriptions et Belles-Lettres-nak 108, a tudományos osztálynak (természettudományok) 184, a szépművészeti Akademiának 110, a morális tudományok osztályának 104.

Az Institut szükségletére az 1887. évi állami költségvetésben 710,000 frank van fölvéve, a miből 92,000 frank az Académie Française-ra esik. Az 1884. évi zárszámadás szerint az Institut szükséglete 720,262 frank volt, a miből az Académie Française-re 98.000 frank jutott. Ezen összeg a következő czimeken adatott ki: 1. kárpótlások és jelenléti díjak 60,535 frk. 2. A szótár bizottság szükséglete 17,533 frk. 3. Értekezések gyűjteménye 3,669 frk. 4. Díjak 4,000 frk. 5. Különböző kiadások 12,262 frk.

Az Académie Française 40 tagja között van: 9 irodalmi történetíró (litterateur), 4 drámaíró, 4 történetíró, 3 költő, 3 hírlapíró, 2 bölcselelő, 2 tudós, 2 ügyvéd, 1 közgazda (Leon Say), 1 mérnök (perceur

d'isthmes, Lesseps), 4 senator, 2 képviselő, közöttük egyik püspök. Korra nézve öt 80 éven felül, 8 hetven éven felül, 17 hatvan éven felül, 8 ötven éven felül és 2 negyven éven felül. A megválasztás idejében legfiatalabb volt Augier, 37 éves korában lett akadémikus, legöregebb Lesseps, 79 éves korában választatott. A legrégibb akadémikus 37 éve tagja az Akademiának, ez Nisard, ki 1850-ben választatott meg. A legidősebb tagja az Akademiának, báró Viel-Castel 87 éves és 1873 óta tag; a legfiatalabb, Coppée 45 éves és 1884 óta tag. Az akadémikusok közül 9 két másik osztálynak és 1 három másik osztálynak is tagja. A 40 akadémikus közül 20 Párisban született.

Az Académie des Inscriptions et Belles-Lettres harmincz évvel későbbben alapítottatott, mint az Akademia, 1766-ban. Ez az osztály a történet és a régi népek irodalomtörténetének Akademiája. Az 1839. évi szabályzat szerint 40 rendes, 10 tiszteletbeli, 8 külső és 50 levelező tagja van. Az osztály költségvetése 1887-re 147,100 frank. Ezen összegből személyi kiadásokra esik 69,000 frk; u. m. 40 tag, egyenkint 1500 frankkal 60,000, az osztály titkára 6,000 frk, a 10 tiszteletbeli tag 300 frkjával. Az irodalomtörténeti bizottság javadalmazása 12,000 frk, a történeti bizottságé 62,600 frk, díjakra fordittatik 3,500 frk.

Az osztály 40 rendes tagja közül: okiratkiadó vagy paleographus 10, archeologus 8, nyelvész 8, chinai nyelvész (Sinologues) 8, más tudománysszakokkal foglalkozók. Foglalkozására nézve 15 tanár, 5 muzeumi őr, 1—1 a nemzeti levéltár, a Collège de France, a l' École normale, a nemzeti könyvtár igazgatója, 2 senator, 14 az École normale-ban van. Életkorra nézve 1 nyolczvan éven felül, 4 hetven éven felül, 15 hatvan éven felül, 9 ötven éven felül, 11 negyven éven felül. A legrégibb akadémikus 38 éve tagja az osztálynak. Megválasztásakor legfiatalabb volt Delisle 31 éves, legidősebb Weil 64 éves. Az osztály legidősebb tagja Bossignol, 83 éves, megválasztatott 1853-ban, legfiatalabb tagja Senart, 40 éves, megválasztatott 1882-ben. Az osztály kiválóbb tagjai közül Renau 1856-ban 33 éves korában, Boissier 1886-ban 63 éves korában, Paris 1876-ban 37 éves korában, Maspero 1883-ban 37 éves korában választatott meg. A külső tagok között legidősebb Fleischer 86 éves, legfiatalabb Müller Miksa 64 éves. A tagok közül 15 Párisban, 20 a vidéken született, 5 Németországban, ezek közül 4 naturalisalt francia.

Az Akadémia többi osztályainak statisztikáját következő füzetünkben közöljük.

A vámkezelés költségei Franciaországban. A francia pénzügyminiszterium egy kimutatást tett közzé a vámkezelés költségeiről 1791 óta. A kimutatás főbb tételei a következő összeállításból vehetők ki:

A vámbevétel 1791-ben kerek összegben 24 millió frank volt, a vámkezelés költsége 7 millió; e szerint a jövedék kezelése a bevétel $31\frac{0}{10}$ -át emésztette föl. 1801-ben a bevételek 41 millióra emelkedtek, a kiadások 9 millióra; a költségek aránya tehát $24\frac{0}{10}$. 1813-ban a bevételek 173 millió frankra rugtak, a kezelési költség 35 millióra. 1814-ben a bevételek leszálltak 75 millióra, a beszedési költség 21 millióra; az arány e szerint $21\frac{0}{10}$ volt. A válság oly hosszú tartamu és erős volt, hogy a francia külkereskedelem csak 1820-ban kezdett emelkedni; ekkor a bevételek 127 milliót, a kiadások 22 milliót tettek, a beszedési költség aránya nem nagyobb $18\frac{0}{10}$ -nál. A juliusi monarchia alatt a bevételek 137 millió és 195 millió között ingadoztak. A kezelési költség soha sem volt magasabb $20\frac{0}{10}$ -nál; 18 és $13\frac{0}{10}$ között hullámzott. 1849., 1850. és 1851-ben a kezelési költség fölemelkedett $22\frac{0}{10}$ -ra, 1853-ban azonban nem volt magasabb $18\frac{0}{10}$ -nál. 1855-től 1870-ig a bevételek emelkedése kisebb, mint az előző időszakban. Az utolsó 15 évben a vámbevételek és a vámkezelés költsége a következő volt:

	vám-bevétel	vámkezelés költsége	a bevétel százalékban
1871.	183,668,368	27,573,928	15
1872.	182,713,444	29,394,450	16
1873.	257,891,637	30,138,351	$11\frac{3}{4}$
1874.	224,699,285	30,242,505	$13\frac{1}{2}$
1875.	271,443,617	30,312,015	$11\frac{1}{4}$
1876.	294,093,374	30,201,547	$10\frac{1}{4}$
1877.	302,387,460	30,486,152	10
1878.	318,422,617	30,371,538	$9\frac{1}{2}$
1879.	338,299,770	31,552,574	$9\frac{1}{2}$
1880.	336,298,129	31,374,486	$8\frac{1}{2}$
1881.	371,182,635	31,450,096	$8\frac{1}{2}$
1882.	374,279,046	31,438,457	$8\frac{1}{2}$
1883.	376,640,296	31,502,099	$8\frac{1}{2}$
1884.	381,999,385	31,497,033	$8\frac{1}{2}$
1885.	416,730,407	31,470,796	$7\frac{1}{2}$

A vám hatása a gabona árakra Franciaországban. A »Journal des Économiste« egyik utolsó füzeté, annak kitüntetésére, minő befolyással voltak a gabonavámok az árakra, összehasonlítja a párisi és az angol gabonaárakat. Ezen összehasonlítás azt tünteti ki, hogy a

francia gabonaárak a vámok emelésével majdnem a vám teljes összegével emelkedtek. Ezen összehasonlító táblázatot a következőben közöljük:

		Átlagos ára 100 kgrm. buzának frankokban		A különbség, mely- lyel a párisi ár ma- gasabb	
		A párisi piacon hivatalos jegyzés szerint	Angliában 187 városban hivat. jegyzett ár	különbözet az árjegy- jegyzésben	különbözet időszakon- ként
0.60 frk	1884. 1 harmad	23.11	21.21	1.90	} 1.75
vám	1884. 2 »	22.58	21.01	1.57	
	1884. 3 »	21.91	28.14	1.74	
3 frank					} 3.18
vám ja- vasolva,	1884. 4 »	21.12	17.72	3.40	
de meg nem sza- vazva	1885. 1 »	21.30	18.34	2.76	
	1885. 2 »	23.16	19.51	3.65	} 4.19
	1885. 3 »	21.97	18.40	3.57	
	1885. 4 »	21.34	17.27	4.07	
3 frank	1886. 1 »	21.72	16.66	5.06	
vám	1886. 2 »	21.18	17.58	3.60	
	1886. 3 »	22.15	17.84	4.31	
	1886. 4 »	22.72	17.63	5.09	
	1887. 1 »	23.22	19.03	4.19	} 6.07
5 frank vám 1887. ápril		24.44	18.37	6.07	

Közgazdasági folyóiratok szemléje.

Annalen des Deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik.

1887. évfolyam, 5—6. füzet :

Karl Stengel. Deutsches Kolonialstaatsrecht, mit Berücksichtigung des internationalen Kolonialrechts anderer europäischer Staaten.

Bericht über die Thätigkeit des Reichskommissärs für das Auswanderungswesen während des Jahres 1886.

Dr. Zeller. Das Reichsgesetz, betr. die Unfall und Krankenversicherung der in land- und forstwirthschaftlichen Betrieben beschäftigten Personen.

1887. évi 7. füzet : *Dr. Zeller.* Das Reichsgesetz, betr. die Unfall und Krankenversicherung der in land- und forstwirthschaftlichen Betrieben beschäftigten Personen.

Verwaltungsbericht der Reichsbank für das Jahr 1886.

Ernst Mayer. Marquardsen's Handbuch des öffentlichen Rechts und die moderne Staatlehre.

Specialhandel des österr.-ungar. Zollgebietes, d. i. gewöhnliche Einfuhr und Ausfuhr der wichtigeren Waaren in den Jahren 1883—1885. über die Grenzen gegen Deutschland.

1887. évi 8—9. füzet :

Ernst Müller. Der Ausgelieferte vor dem Gerichte.

Th. Mayer: Ein Beitrag zur Kataster und Grundbuchsfrage in Elsass-Lothringen.

Die Reform der Branntweinsteuer. Ein- und Ausfuhr der wichtigeren Waarenartikel im Deutschen Zollgebiet vom 1. Januar bis Ende Dezember 1886.

Hamburger Waarendurchschnittspreise für die Jahre 1885/86.

Miscellen.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirthschaft. Herausg. von Gustav Schmoller.

1887. évfolyam, második füzet :

G. Schmoller. Ein Mahnruf in der Wohnungsfrage.

R. Freund. Das berufsgenossenschaftliche Princip im Krankenversicherungsgesetze unter besonderer Berücksichtigung der Kassenorganisation im Stadtbezirke Berlin.

H. Thiel. Wirthschaftliche Selbstverantwortlichkeit und Versicherungszwang.

F. Freih. Reitzenstein : Über finanzielle Konkurrenz von Gemeinden, Kommunalverbänden und Staat.

E. Loening : Die constructive Methode auf dem Gebiete des Verwaltungsrechts.

G. Schmoller : Die Vorschläge zur Beseitigung oder Einschränkung des ländlichen Hypothekar — Kredits.

W. Hasbach : Über eine andere Gestaltung des Studiums der Wirthschaftswissenschaften.

A. von Randow : Versuch einer Arbeiterstatistik für das deutsche Reich.

F. A. Müller : Hypothekarkredit und Lebensversicherung.

Kleinere Mittheilungen.

Literatur.

Journal des économistes. Revue de la Science economique et de la statistique.

1887. évf. június havi füzet :

Henri Baudrillart : L'économie sociale et l'économie politique.

L. Tikhomirov : L'évolution de la commune agraire en Russie.

Ch. Benoist : L' »Eulufé« des janissaires et les variations des monnaies dans l'empire ottoman.

Hubert Valleroux : Subsidés bien placés.

J. Lefort : Revue de l'académie des sciences morales et politiques.

S. Raffalovich : Les représentants du socialisme a l'étranger.

Le banquet du Cobden-club.

Bulletin.

Société d'économie politique.

Société de statistique de Paris.

Compte rendus.

Chronique économique.

Bibliographie économique.

1887. évf. július havi füzet :

Ch. Gomel : Les travaux publics et le budget.

Fr. Bernard : La production du blé dans le monde.

M. Block : Revue des principales publications économiques de l'étranger.

Ad. F. de Fontpertuis : La petite culture et les paysans propriétaires en France.

Courcelle-Seneuil : Correspondance.

Bulletin.

Société d'économie politique de Paris.

Société de statistique de Paris.

Comptes rendus.

Chronique économique.

Bibliographie économique.

1887. évf. augusztus havi füzet :

Courcelle-Seneuil : La démocratie.

S. Raffalovich : La santé des nations.

M. Rouxel : Revue critique des publications économiques en langue française.

Ch. M. Limousin : Économie politique et socialisme.

Herbert-Valleroux. Une innovation dans le contrat de louage d'ouvrages.

H. C. Le mouvement économique en Angleterre.

R. La campagne contre le credit de la Russie. Les Chambres de commerce allemandes et leur appreciation de la politique protectionniste.

Fr. Passy : Correspondance.

Bulletin.

M. G. de Molinari. La Bourse du travail.

Société d'économie politique de Paris.

Société statistique de Paris.

Comptes rendus.

Cronique économique.

Bibliographie économique.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Jena 1887. 14-ik kötet hatodik füzte.

Dr. E. Würzburger. Über die Vergleichbarkeit kriminalstatistischer Daten.

K. Lamprecht. Deutsches Wirthschaftsleben im Mittelalter.

Dr. Zeller. Das Reichsgesetz über die Unfall- und Krankenversicherung u. s. w.

Reitzenstein. Nachtrag zum Aufsatz: »Die neuere wirthschaftliche Gesetzgebung Frankreichs«.

Miszellen.

Übersicht über die neuesten Publicationen Deutschlands und des Auslandes.

Die periodische Presse des Auslandes.

Die periodische Presse Deutschlands.

15-ik kötet első füzte :

J. Conrad. Die Brantweinsteuerreform in Deutschland.

J. Beloch. Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt.

R. Zeyrs und *S. Markó*. Russisches Gesetz betr. die Verdingung zu landwirtschaftlichen Arbeiten.

Übersicht über die neuesten Publicationen Deutschlands und des Auslandes.

Die periodische Presse des Auslandes.

Die Periodische Presse Deutschlands.

15-ik kötet második és harmadik füzeté:

R. Kaufmann. Finanzstatistisches zu den Schulden der europäischen Grossmächte.

J. Conrad. Die neueste deutsche Literatur über Verstaatlichung des Grund und Bodens.

L. Elster. Amtliche Mittheilungen aus den Jahresberichten der mit Beaufsichtigung der Fabriken betrauten Beamten.

Nationalökonomische Gesetzgebung.

Miszellen.

Übersicht über die neuesten Publicationen Deutschlands und des Auslandes.

Die Periodische Presse des Auslandes.

Die periodische Presse Deutschlands.

13-ik pótfüzet:

Zustand und Fortschritte der deutschen Lebensversicherungsanstalten im Jahre 1886.

Statistische Monatschrift. Wien, 1887.

1887. évf. VI. füzet.

— *Dr. J. Jekelfalussy:* Ungarns Mühlenindustrie im Jahre 1885.

Die erste Session des internationalen statistischen Institutes in Rom, 11–16. April 1887. — Mittheilungen und Miscellen.

1887. évf. VII. füzet

G. A. Schimmer. Die Ergebnisse der Bevölkerungsbewegung in Nieder-Österreich, Tirol und Vorarlberg im Jahre 1885 nach der Höhenlage der Wohnorte.

Mittheilungen und Miscellen.

Literaturberichte.

1887. évf. VIII/IX. füzet.

Dr. M. Ertl. Uneheliche Geburt und Legitimation. Ein Beitrag zur Beurtheilung der »unehelichen Geburtenziffer«.

Mittheilungen und Miscellen.

Literaturberichte.

Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte.

Második kötet, első rész:

Dr. Ed. Wiss. Die Vorschläge und Versuche der Privatwirtschaft, dem Mangel an kleinen und gesunden Wohnungen in den grossen Städten abzuhelpfen.

Th. Bueck. Volkswirtschaftliche Korrespondenz aus St.-Petersburg.

J. Wallraff. Volkswirtschaftliche Korrespondenz aus London.

Bücherschau.

Harmadik kötet, első rész:

Das Merinoschaf und der Wollzoll.

H. Nordmann. Die Ansiedlungskommission für Westpreussen und Posen.

Dr. Fr. Pichler. Die Grösse und Lage der Römerstadt im Zollfelde.

Dr. M. Block. Volkswirtschaftliche Korrespondenz aus Paris.

Bücherschau.

Harmadik kötet, második rész.

W. Gossrau. Florentiner Barkiers.

E. Blau. Das Merinoschaf und der Wollzoll.

Volkswirtschaftliche Korrespondenz aus Wien.

Bücherschau.

Eingegangene Bücher, Berichte, Journale, Zeitschriften, etc.

Zeitschrift für die gesammte Staatswirtschaft. Tübingen, 1887. évf. másodík és harmadik füzet :

I. Abhandlungen.

Stringher. Über italienische Arbeitergesetzgebung.

G. Ruhland. Die Agitation zur Verstaatlichung an Grund und Boden in Deutschland.

A. Schöffle. Kolonialpolitische Studien. III. Artikel.

F. W. Gürtner. Über die wirtschaftliche Natur des Geldes mit besonderer Berücksichtigung der verschiedenen Werthbegriffe.

H. Huber. Das neuere Submissionsverfahren.

II. Miszellen.

III. Literatur.

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

XI. ÉVFOLYAM.

1887.

OKTÓBER 15.

X. FÜZET.

A régi Magyarország.

Irta :

Grünwald Béla.

— *Pénzügyi állapotok.*)* —

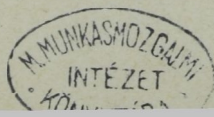
A rendi társadalom elidegenedése az államtól legmagasabb fokát a XVIII. században éri el Magyarországon is s a dolog természeténél fogva sehol sem nyilvánul oly szembeötlő módon, mint a pénzügyek terén.

A középkori állam pénzügye teljesen megfelel szükségleteinek s a kor gazdasági fejlettségének.

A terménygazdaság uralkodik. A király nagy földbirtokot kap s nagyjából ennek jövedelméből fedezi udvartartása költségeit s tartja fenn katonaságát s hivatalnokait. Az egyház földbirtokot kap, a vallási és kulturai szükségletek kielégítésére. A katonaságot s a hivatalnokokat földbirtokkal fizetik. A jobbágyok tömege terményekkel és szolgáltatásokkal fizeti a bért a föld használatáért. A készpénzbeli jövedelem nagyon csekély; azért a készpénzbeli adósság is kivételes s csak nagy szükség esetén áll be.

A középkori államnak nincs mai értelemben vett háztartása. Az udvar s a királyi funkciók költségei nincsenek benne, mert e célra a királyi uradalmak s a királyi haszonvételek szolgálnak. A katonaság költsége nem lehet benne, mert a katonaság egy részének tartása a királyi jövedelmeket terheli, a többi költséget az egyházi s világi főurak, nemesek és polgárok viselik; az igazságszolgáltatás nem az állam terhe, mert azt a király s udvari hivatalnokai, vidéki grófjai végzik bizonyos díjakért s

*) E tanulmány részét képezi szerző: »A régi Magyarország« című sajtó alatt levő művének, melynek megjelenésére már eleve is örömmel figyelmeztetjük olvasóinkat.

a jobbágyság birája pedig a saját földesura; közigazgatás nincs, mert még nincsenek céljai s a fennálló helyi hatóságok gondoskodnak tehetségük szerint a közrend és biztosság fentartásáról; a kultúra intézményei nem az állam terhére esnek, mert ezeket az egyház tartja fenn, mint a vallási és kulturai szükségletek kielégítésének szervezete.

De az állam pénzügyi fejlődésének magva a király pénzügyében rejlik. A király az állam képviselője s az egész államot érdeklő ügyek intézője. A külügyek vezetése az ő kezében van; az ő katonasága van első sorban hivatva az országot védeni; ő az igazságszolgáltatás feje s a közrend legfőbb fentartója. A mint a változott viszonyok, a magasabb fejlődés új szükségleteket teremtenek, az ő pénzügye érzi meg először. Beáll oly pillanat, midőn kétségtelenné válik, hogy a király jövedelmei nem lehetnek elégségesek a reájok utalt közszükségletek költségeinek fedezésére. A hadi szervezet átalakulása, a tüzérség, új erősítési rendszerek, az igazságszolgáltatás s közigazgatás új intézményei sok pénzbe kerülnek. A királyság régi pénzügyi rendszere nem felel meg az új viszonyoknak és szükségleteknek. A királyság pénzügyi zavarokba jut s eladósodik. Végre a kivételes pénzbeli adózás az állam céljaira szabálylyá válik. S ekkor mindig a király az, a ki az állam szükségletei nevében az országhoz fordul, hogy adja meg neki a pénzbeli eszközöket az állam céljainak megvalósítására. Így a király pénzügyének lényegileg állami jelleme van s az állam pénzügye egy hosszú korszakban csak a királyi pénzügy alakjában jelenik meg. A királyi pénzügynek állása nemcsak a királyság, hanem az állam erejének és hatalmának egyik fő tényezője. Minden királyi hatalom, mely erős kormányzatot alkotott az államon belül s minden hatalmas állam uralma és terjeszkedése arra vezethető vissza, hogy a királyság oly pénzügyi eszközökről rendelkezett, melyek lehetővé tették a szükséges hatalmi eszközök megszerzését. E nélkül gyenge volt a királyság is meg az állam is bent és kifelé. Magyarország történelmének dicső korszakai az Anjouk és Mátyás uralkodása alatt, a királyság pénzügyi ereje nélkül nem képzelhetők s Magyarország bukását Mohácsnál a királyság pénzügyeinek példátlan ziláltsága s a királyság tehetetlensége előzte meg.

De az uralkodó osztályok, melyek a fejedelemnek a rend-

kivüli segítséget vagy az adót megszavazzák, csak a legritkább esetben áldoznak e célra valamit saját vagyonukból. E terhet jobbágyaikra hárítják. Nem minden alap nélkül hivatkoznak arra, hogy a személyes szolgálat terhe nehezedik rájuk, mely míg valóban teljesítették, csakugyan költséges és súlyos volt. A XVI. században még az elnyomott néposztályok sem ütköztek meg a nemesség adómentességén. Az uralkodó osztályok, mint-hogy megszokják, hogy csak az elnyomottak és nem-szabadok adóznak, később az adózást a szolgaság jelének tekintik. Később, midőn már nem teljesítik a személyes szolgálatokat, az arra való kötelezettséget jogczimul használják fel az adómentesség fenntartására. S most rossz idők következnek az elnyomott osztályokra. Eleinte csak a földesúrnak adóztak s az állam nem követelt semmit vagy igen keveset. Az állam szükségleteinek szaporodásával ez a teher is rájuk nehezedik s végre mindazok a szolgálatok is, melyeket egy előbbi korszakban a nemesség teljesített.

A középkor pénzügyi rendszere így mélyen belenyulik Európa államainak történetébe még oly korszakban is, midőn már más téren az újkor intézményeit látjuk életbeléptetve. A királyság győzelme a rendek felett lerombolta a közjogi korlátot, mely megakadályozta abban, hogy a rendek hozzájárulása nélkül adót vethessen ki s hajthasson be. De nem szüntette meg a rendek társadalmi természetű kiváltságait s még sokáig nem mert a nemesség adómentességéhez nyúlni. Csak a XVIII. század közepén kezdi meg, habár kimélettel is, a nemesség adómentességét megszüntetni. Így II. Frigyes Poroszországban, Mária Terézia az osztrák örökös tartományokban. A nemesség kevesebb adót fizet birtokától, mint a paraszt. De az elvet magát megdöntötte a korlátlan hatalmú fejedelem s megvalósítja az újkori állam egyik fő elvét, a közteherviselést.

Magyarország pénzügye még a XVIII. században, sőt a XIX. század közepéig középkori alapokon nyugodott. Az országnak nincs pénzügye, csak a király pénzügyének alakjában.

A királyi bevételek forrásai: a koronajavak, a királyi haszonvételek, mint a só, bányák, pénzverés, harminczad, vám, posta, a sz. k. városok adója, a kamarai jószágok, a megürült egyházi javak időközi jövedelmei, törvénykezési s egyéb díjak, birságok, talált kincsekből a fiskust illető rész; a rendes hadi adó,

a rendkívüli hadi segély, ajándékok, régi időkben a főispánok, főurak, városok adományai, később a koronázási ajándék.

A magyar király jövedelmei nem lehettek mindig egyformák. 1770 és 1780 között 13 és fél millióra teszik.¹⁾ Schwartner maga 1809-ben 40 millió ezüst forintra teszi azt az összeget, melyet Magyarország a király rendelkezésére ad.²⁾ A király e számítás szerint bevesz: a királyi jószágokból egy millió kétszázezer forintot; a sóból 18 milliót, (brutto); a bányákból és pénzverésből egy milliót; a harminczadból egy milliót; a fiskalitásokból 94 ezer forintot; a zsidók türelmi taksájából 120,000 forintot; a sz. k. városok taksájából 16 ezer forintot; a főpapok által várépítésre fizetett összegből 121 ezer forintot; a postákból 500 ezer forintot; a hadi adóból 5 milliót; a deperditákból 3 milliót. Mindez összesen nem tesz harmincz milliót. A többit az indirekt jövedelemre számítja, melyet Ausztria vámrendszere következtében húzott Magyarországból.

E jelentékeny összegről a király korlátlanul rendelkezett. Vannak ugyan törvényeink, melyek azt bizonyítják, hogy a rendek befolyást gyakoroltak e jövedelmek egyes forrásaira. Kimondják a koronajavak elidegeníthetetlenségét; a fiskusra szállt javakra azt rendelik, hogy a király érdemes hazafiaknak adományozza; az 1790°/₁. XX. törvényczikkben megígéri a király, hogy a só árának fölemelését a rendekkel együtt fogja tárgyalni, ha csak rendkívüli szükség nem akadályozza meg, de ez által a sóregáléra vonatkozó felségjogot nem akarja érintetni; más törvények a bányákra, a pénzverésre, a harminczadra nézve foglalnak magokban korlátozásokat; a hadi adót s a rendkívüli hadi segélyt nem lehetett követelni az ország lakosaitól a rendek beleegyezése nélkül. De habár a rendeknek mindig meg volt az a joguk, hogy mindezekre nézve kívánságaikat és sérelmeiket előadhassák, a jövedelmek hovafordítását a király jogának tekintették s a XVIII. században nem volt rá eset, hogy a jövedelmekre nézve az ellenőrzés jogát gyakorolták s kivéve az 1790-ki országgyűlés vegyes bizottságának munkálatát, komolyan és határozottan követelték volna.³⁾

¹⁾ Schwartner : Statisztik I. k. 319. — ²⁾ U. e. 320 s köv. l. — ³⁾ Acta Diaet. 1790°/₁. XIX. 57. 108. l.

A királyi jövedelmekből kellett fedezni az udvartartás, az országos főhatóságok, főtörvényszékek, a hadsereg szükségleteit s a közgazdasági s kulturai befektetések költségeit.

A király pénzügyeit egy, a rendek befolyása alatt nem álló külön hatóság: az udvari kamara kezeli, mely számos törvény tilalma ellenére, tényleg a bécsi udvari kamarának van alárendelve. A kamara nagy hatalom. A király pénzügyi érdekeinek képviselője s gyűlölik s félnek tőle. Sok sérelem bizonyítja erőszakoskodásait, melyeket büntetlenül követ el, mert a királyi érdek buzgó szolgálatával indokolja. Alatta áll a királyi ügyek igazgatója, a fő vízépítő igazgatóság, az erdészeti hivatalok, az ország több részében felállított kamara-igazgatóságok s az alájok rendelt hivatalok, a só-, harminczad- és postahivatalok; a csempészek bírása; birtokadományozások esetében véleményt ad; befolyást gyakorol a szabad királyi városokra, ellenőrzi bennök a gazdaság kezelését s a tapasztalt visszaéléseket bizottságok által megvizsgáltatja s megszünteti. A magyar udvari kamara szelleme egészen abszolutisztikus s Mária Terézia korában már egészen német. A főbányagrófi hivatal Selmeczen, a bányahivatalok és bányakamarák s a pénzverő a bécsi udvari kamara alá vannak rendelve.

Az országnak tehát nincs pénzügye a királyn kívül. A magyar országgyűlés nem ismeri az országos költségvetést, a szükségletek s költségek megszavazását egy, az ország pénzügyi erejének ismeretén megalapuló pénzügyi terv alapján, nem ismeri a zárszámadást, a felelősséget az ország pénzének hovafordításáért. Az ország jövedelmeiről kizárólag a király rendelkezik. Az országnak magának nincs pénztára sem, nincs pénze, melylyel saját szükségleteit fedezhetné, fejlődésének eszközeit megalkothatná.

Semmi sem bizonyítja erősebben a politikai eszmék s törekvések hiányát a magyar rendi társadalomban, mint az országos pénzügyek állapota.

Az állam pénzügye hű képét adja valamely nemzet fejlettségének, céljainak és törekvéseinek. Az államban csak az valósítható meg, a mire pénze van. Az állam kiadásai számokban kifejezett állami szükségletek. A hol az állam pénzügyében bizonyos kiadások nem fordulnak elő, ott lehetetlen a megfelelő állami szükségletek kielégítése is. S azért, midőn a rendek nem alkottak meg egy önálló országos pénzügyet országos célok

megvalósítására, kétségtelen, hogy nem voltak céljaik sem, melyeket komolyan akartak volna megvalósítani. Az országos pénzügy hiánya lehetetlenné tette a haladást, a nemzeti fejlődés eszközeinek megszerzését, a nemzet legfőbb céljainak megvalósítását. A gazdasági s kulturai fejlődés előmozdítására csak a király áldoz többet-kevesebbet a nélkül, hogy köteles volna vele; az ország nem áldoz magáért semmit.

Az országos pénztár kérdése ismételve felmerül az országgyűléseken s rendszeren a királyt képviselő személyek vagy a királyi előterjesztések penditik meg. 1715-ben a személynök azt indítványozta a rendeknek, hogy gondolkozzanak az országos pénztár felállításáról. Az ország ennek hiánya miatt szégyenletes állapotba jutott, mert tudvalevő, hogy a legutolsó falunak is van némi pénztára, melyből szükségleteit fedezi, míg az országnak egy batkája sincs (*Regnum autem hocce ne unius quidem Teruntii cassam habuisse*) ámbár sokféle célra kellene; így például ha ő felségének tiszteletdíjt akar adni, vagy a hazára nézve hasznos katonai vállalatokba kezdene, vagy Lubló várát s a XIII. szepesi várost akarná a lengyelektől kiváltani, melyre vonatkozó törvényeink mindeddig ez okból maradtak végrehajthatlanok.

Kezdetben többeknek tetszett az eszme, de csakhamar meg látják megvalósításának nehézségeit. Azt találják, hogy ily pénztár meg nem alkotható az ország megterhelése nélkül; hogyha fel is állítanák, nem tarthat tovább, mint a jövő országgyűlésig; hogy kezelésére sok fizetéses egyén volna szükséges; hogy azt a pénztárt csak az országgyűlés tartama alatt lehetne használni, mert csak az országgyűlés rendelkezhetik róla.¹⁾

E naiv felfogás eléggé jellemzi a rendek politikai belátását. A személynök ellenérvei nem győzik meg őket s az országos pénztár ügye eldöntetlen marad.

1723-ban megint szóba kerül s valóban egy törvényt is alkotnak az országos pénztárról, mely így hangzik: »Quando fundus publicus ad effectum fuerit deductus, et Suae Majestatis representatus; sequetur circa perceptorem Regni determinata resolutio.« De az országos pénztár még sem jött létre s a rendek 1741-ben megint szükségét érzik, midőn oly országos hatóságok

¹⁾ Diarium 1715. A múzeum könyvtárában.

felállítását tervezik, melyeknek fizetését az udvar nem akarja magára vállalni. Végre is meg akarják az eszmét valósítani s abban állapodnak meg, hogy a só árát kell 15 krral fölemelni s ebből kell megalkotni az országos alapot. A királyi leirat nem ellenzi az országos pénztár fölállítását, de alapul kevésnek tartja a sóár tervezett fölemelését s felhívja a rendeket, hogy rendkívüli jövedelemforrást jelöljenek ki, mely azonban az adózó népet ne terhelje. Erre némelyek azt ajánlották, hogy még a szarvasmarhára vettessék némi vám a kivitelnél, de minthogy a vágó marha vámjának ily fölemelése a rendek érdekeibe ütközött, ezt a módosítást nem fogadták el. Végre egészen elejtik a kérdést s a már megszavazott sóár-pótlékot a hadi adóhoz csatolják.¹⁾

Az 1790°/₁-ki országgyűlésen a fundus publicus tárgyában megalkotják a XXI. törvénycikket, mely az 1723. XLIX. törvénycikket végrehajtatni rendeli. De ez a törvény is a papirosan marad s az országos pénztár nem is jött létre a következő korszakban sem, s az 1802. évi XXX. törvénycikk is csak egy bizottságot tud kiküldeni oly czélból, hogy tervet dolgozzon ki, mikép lehetne az országos alapot létesíteni, mely érintetlenül hagyván az ország alkotmányát s a rendek jogait, az adózó népre se hárítson új terhet s ez az alap mely czélokra fordíttassék s mikép kezeltessék.

E törvénycikk keletkezését az országgyűlés szellemét érdekesen jellemző viták előzték meg. Látni fogjuk e tárgyalásból, mikép foglalkoztak országgyűléseink a legfontosabb állami ügyekkel. A királyi leirat következtében arról kezdenek tanácskozni, hogy kell-e most a fundus publicus iránt végezni? A rendek elismerik ugyan a fundus publicus hasznos voltát, de a mostani »szoros környülállások« miatt a törvényhatóságok utasítása nélkül új teher vállalásába ereszkedni nem tartják tanácsosnak s azért e tárgyat máskorra kívánják halasztani.

A következő ülésen a nádor s a főrendek nézetét tudjuk meg. Ezek hivatkozva a törvényekre s a király leiratára, mellőzhetetlennek tartják, hogy e tárgyban az országgyűlés végezzen valamit. A »környülállásoknak szoros voltát nem ismerik el alapos okul a kérdés elhalasztására, mert a szegény adózó népnek könnyebbülést szerezne, mivel ebből az utaknak csinálásába,

¹⁾ Horváth M. Magy. tört. VII. 235 s köv.

folyóvizeknek tisztítására ingyen tett munkái jutalmaztathatnak s más egyéb hasznok is tétethetnek.« Ép oly kevéssé tartják akadálnak az utasítások hiányát s elvárják, hogy a rendek »a közönséges fundusnak felállítása iránt nemcsak tanácskozásba ereszkedni, hanem serényen végezni is fognak.«

E nézeteket üzenetben közlik az alsó táblával. »Ez aránt jelentették némelyek, hogy a mi országunknak csekély a kereskedése s nem is igen lehet reménység hozzá. Különös utasítások vagyon a vármegyék küldötteinek: hogy semmi új terhet ne hozzanak a nemességre. A szegényebb nemes emberek úgyis a legközelebb múlt háborúban kétszeri felkelés és más hadi adományok által úgyis nagyon meg voltak terhelve. Az utak csinálására és vizeknek csapolására rendeltetett a só árának előbbeni emelése. Ha csak új utasítást nem vesznek a vármegyék követői, ebben tovább menni nem lehet. A legjobb akaratot is meggátolják a mostani mostoha idők. Az országgyűlés vége felé lévén, nem lehet ily tetemes dolgot illendőképen elintézni. Tanácsosabb tehát eztet a következő országgyűlésre halasztani. A régi országgyűlések hagyományaiból kitetszik: hogy e végre a harminczadok intéződtek. Már pedig a mostani szükségben ezekhez nyúlni ő felségének is káros volna. Volt erről ugyan az 1723. országgyűlésen és különösen az 1791-ben emlékezet. De azok sem végeztettek el, a melyek ehhez előre szükségesek. Ha most ez iránt valami rendelődne is, többre nem lehetne menni, hanem az erre a végre kiküldendő deputatio állapítsa meg azokat a sarkalatokat vagyis principiumokat, a melyeken ez a dolog építődjön.

»Mások ez iránt különböző értelemmel voltak. Az úgynevezett principiumokat megállítani, nem a deputációhoz, hanem az országgyűléséhez tartozik. Ha a deputációra bizatik, ez a dolgot még nagyobbban fogja hátráltatni. Ezzel az országbeliek inkább el fognak idegenítetténi.«

»Voltak olyanok is, a kik azt mondták: hogy nékiök parancsolatjok vagyon ezen dolgot előmozdítani. Hogy a köztár szükséges, arról kételkedni sem lehet. A köznépen semmi egyéb nem segíthet, csak a kereskedés. Ez pedig az országban fenn nem állhat a szükséges készületek nélkül, a melyekre tetemes költség kívántatik. A nemességnek diszes is, hasznos is volna, ha a közteher könnyebbitésére ő is figyelemmel lenne. A felső táblabeliek,

a kik kívánják eztet, úgyis ezen tehernek nagyobb részét fogják viselni. Lehet ezen dolgot úgy alkalmaztatni, hogy senki nagyon ne terheltessen, sőt a szegényebb nemes embereket ezen teherből ki lehetne teljességgel hagyni.«

»Ezzel az ülés véget ért. A következő ülésben a személynök felszólítja a rendeket, hogy a félbeszakított tanácskozást az országos pénztár iránt folytassák: »A mint is Nyitra vármegye követje, Zerdahelyi György bővebben előadta: hogy a vármegyének utasítása szerint a nemességre semmi terhet nem vállalhat; és eztet fel is jegyeztetni kívánja. Arra sem állhat: hogy ez iránt különös deputáció rendelődjön. A köztár arra való volna, hogy a kereskedés gyarapodjon és mintegy pallérozódjon. De még nálunk a kereskedésnek csekély kezdete vagyon. A mi eleink ebben nem is akartak többre menni. Azt sem lehet állítani, hogy ez az országnak vagy királynak nagyon hasznos volna. Különösen a felső vármegyék, az utak csinálásának és vizek csapolásának kevés hasznát fogják venni. Ha a harminczadok alább szállanak, a királynak jövedelmei csökkenni fognak. Elég költsége vagyon minden vármegyének. Nem is tanácsos, főképpen mostan, a terheket szaporítani.«

»Mások továbbá azt vitatták, hogy ha ez iránt valamit is szükséges volna tenni, előre is minden vármegyének és jurisdictionnak ez iránt való véleményét meg kellene hallani. A tapasztalás bizonyítja, hogy a közbizodalom nélkül eddig sem mehettünk semmire. Már 1723. és 1729. esztendőkből törekedtek ez iránt a mi eleink. De mivel a magyarországi alkotmánynak az a fundamentuma, hogy a nemesség ne egyébbel tartozzék, hanem csak háború idejében felkeléssel és hadi adománynyal, valamint az előbbienek, úgy az 1791. deputáció is ezen felakadott.«

»E mind a kettő csak a külső bátorság fentartására tartozik. A kérdésben levő köz-tár megállítása valódi új adó és új szolgálat lenne. Ezt vagy fejenként vagy pedig a nemes familiák szerint kellene elosztani, és ezzel kezdődne a nemességnek adózó szolgálatja, a melyről mindeddig annyira őrizkedtek a mi eleink. Főképpen a szegényebb nemes embereken erővel kellene ezt megvenni. Az igaz, hogy 1723. esztendőnek 115. törvénye a többi között az ország gazdaságáról, vagyis úgynevezett oeconomiájá-

ról emlékezik. De, valamint az mind eddig elmúlhatott, úgy most is elmúlhatik.«

»Eleget fizettünk eddig is és most már a só ára emelésével is fizetünk. Nem is lehet meggondolni, hogy lehessen az efféle adózást a nemesi szabadsággal egybeszerveztetni. De új utasítások nélkül nem is szabad ezen dologba avatkozni.«

»Mások ellenben azt állították, hogy ha csak más nemzeteknek példája szerint is erről nem gondolkodunk, sem kereskedésünknek, sem egyéb polgári boldogságunknak előmenetelét nem remélhetjük. Ettől függ országunknak virágzása, a mint eztet még 1723-ban a mi eleink megismerték. Ha mi erről nem gondolkodunk, lesznek mások, a kik erről gondolkodni fognak. Már példánk vagyon jelesen Bács vármegyében, a hol nem régen új csatorna elkészült. De egyszersmind a nemesség is fizetni tartozik, ha annak hasznát akarja venni. Nem szükséges ennek felállítására esztendőnként fizetni. Azért nem is lehet eztet adónak vagyis contributióknak mondani, a melynek az a természete, hogy esztendőnként fizetődjön és erővel is megvételődjön. Kiki szabad a maga értékével. Adhat tehát a szabadság sértődése nélkül erre is. Ha most ezen dolgot el nem intézhetjük is, legalább kidolgozhat a deputáció valamit, a mit akkor megmutathatunk és a min bővebben gondolkodhatunk.«¹⁾

Igy jött létre az 1802. XXX. törvényczikk.

Báró Horváth-Simoncsics János az 1715-ki országgyűlésen mint királyi személynök, az alsó tábla elnöke, mintha sejtette volna mi fog történni az 1790-ki országgyűlésen, mikor azt mondotta, hogy szégyenletes állapot egy országra nézve, ha nincs pénztára. Ma megfoghatatlan az a kicsinyesség s az előkelőség teljes hiánya egy hatalmas arisztokracziánál, midőn arról volt szó, hogy egy viszonylag jelentéktelen összeget a magáéból fizessen. A legkényesebb helyzetben, midőn ajándékot adnak a királynak, sem tanusítanak annyi gyöngédséget, hogy eltitkolják a kedvetlenséget, melylyel adják s mindenféle fentartással élnek, nehogy a jövőben adózást következtethessen valaki az önkéntes adományból.

Midőn II. Lipót a személynök útján értésére adja a rendek-

¹⁾ Diarium 1802. 337. 342. 351 s köv.

nek, hogy a koronázási ajándék annál kedvesebb lesz előtte, ha módot találnak az összeget az adófizető nép kimélésével megszerezni, nagy zavarba jönnek. Kinos vergődésök meglátszik a száraz hivatalos feljegyzésből is. A rendek által megszavazott 150,000 s később a főrendek által 200,000 forintra emelt összeget a király kifejezett óhajtása után, nem lehetett az eddigi módon a parasztra róni. Nem volt nagy összeg, de közjogi jelentősége volt. Mikép kelljen a feladatot megoldani, hogy a király óhajtása is teljesüljön s a kiváltságos osztályok jogai se szenvedjenek csorbát?

»Ehhez képest — így írja le a jellemző tárgyalást az országgyűlés naplója — némelyek úgy vélekedtek, hogy az ajánlott summa a porták száma szerint rovattasson az adófizető népre s a birtokos nemesség a maga lakosai helyett fizesse; mások pedig veszedelmes következésű dolognak tartván ilyen szín alatt is az adózásnak terhét a nemességre hárítani, tanácsosabbnak ítélték a summát ugyan az adófizető népre róni, de a nemesi rendnek szabadságát fenhagyván, a fejedelelemhez való buzgóságára és lakosai iránt való szeretetére bízni, hogy az azokra rovandó summát helyettök letegyék. Közbenszólott M. Personális úr, állítván minden kérdésen kívül teljes hatalmában s szabadságában lenni a nemesi renden levőknek, hogy az ajánlott summának részét, nemesi szabadságaiknak sérelme nélkül, önként magokra vállalván, lakosaik helyett letegyék, hanem abban talált akadályt, hogy a követeknek efféle teher felvállalására hatalom nem adatván, foganatosan le nem kötelezhetnék magokat, a kiknek nevökben az ajánlást teszik; ily környülállásokra való nézve legbátorosabbnak ítélné, hogy az ajánlott summát ugyan a vármegyékre s különös portákkal bíró községekre, az adófizetésnek mennyisége szerint elosztaná, de annak beszédését illető módoknak meghatározása, az említett vármegyéknek szabad tehetségekben hagyattatna; a követek mindazonáltal igyekeznének vármegyéjüknel végbeinni, hogy mind a fejedelelemhez való szeretetöknek kinyilatkoztatására való nézve, mind pedig annak megbizonyítására, hogy az adófizető népnek romladozott sorsán valósággal könnyebbíteni igyekeznek, úgy intézzék az ajánlott summának beszédését, hogy annak terhéből teljességgel semmi rész ne érje az adófizető népet.«¹⁾

¹⁾ Diarium 1790, 242.

A szellem, mely e tárgyalást átlengi, nem a reform szelleme. Ha az 1790-ki országgyűlésről csak e jelenet leírása maradt volna ránk, megértenők, miért nem volt a hasznos reformok szülője.

Még ha az országgyűlés megalkotta volna is az újkori állam minden reformját, melyre Magyarországnak szüksége volt, de meghagyja a fennálló pénzügyi és adórendszert, lehetetlenné vált volna e reformok életbeléptetése, mert Magyarország középkori pénzügye és adózása nem adhatta meg a pénzbeli eszközöket, melyek a fejlődés magasabb fokára jutott újkori állam intézményeinek fentartására nélkülözhetetlenek.

Az országos alap létesítése ily módon lehetetlen volt. Arról meg volt győződve a nemesség is, hogy a parasztságra több terhet rakni nem lehet. A paraszt fizette a hadi adót, a megyei házi adót, az országgyűlés költségeit, még a főurakét is, a királynak és királynénak megszavazott koronázási ajándékot, egyszóval minden költséget, melyet az ország közszükségletei igényeltek. Arra, hogy a kiváltságos osztályok, az ország földbirtokának urai vállaljanak magokra terhet, ép oly kevésbé lehetett gondolni. Honnan lehetett volna tehát pénzt meríteni az országos pénztár megtöltésére?

Az indigenák által fizetett díjakat az országos pénztárba kellett fizetni s 1792-ben a pénztárban készpénzben s kötelezvényekben 99,420 forintnyi összeg volt letéve. De ez oly csekély összeg volt, hogy nagyobb feladat megoldásának nem lehetett pénzügyi eszköze.

A kiváltságos osztályok nem akarnak adózni s ez teszi lehetetlenné az ország szükségleteinek megfelelő pénzügyet.

Az állam polgárainak összeségeért áll fenn s csak mindnyájok erejével tartható fenn. A középkorban mindenki hozzájárult az állam fentartásához, az uralkodó osztályok személyes szolgálataikkal, a nem-szabadok terményekben és készpénzben lerótt adójukkal. Ekkor még a nemesség adómentessége s az alávetett néposztályok adózása nem volt igazságtalanság. Csak akkor válik azzá, mikor megszűnik azokat a szolgálatokat teljesíteni, melyek miatt az adómentességet élvezzi s midőn az állam védelmének nemcsak költségeit, de kötelességét is az adózó néposztályokra hárítja. Így az állam fentartásának egész terhe a gyengébbekre, szegényebbre nehezedik s ép az erősebbek és a gazda-

gabbak tagadják meg tőle fentartásának s fejlődésének eszközeit. S így a teherviselés e rendszere nemcsak igazságtalan, de megakasztja a fejlődést a nemzeti élet minden ágában s szükségkép beáll a mozdulatlanság és tespedés.

Anglián kívül, melynek nemessége a középkorban is ép úgy adózott, mint a nép többi osztályai s ezért nem őt győzte le a királyság, hanem ő diadalmaskodott a királyság felett, egész Európában e rendszer uralkodott. De míg Európában ép a XVIII. században kezd megszűnni a nemesség adómentessége, Magyarországon ekkor éri el a fejlődés legmagasabb fokát, ekkor nyeri legridegebb alakját. Ekkor válik mintegy hitágazattá, hogy a nemesség semmi szín alatt sem járulhat a közterhek viseléséhez s hogy adómentessége a magyar alkotmány egyik lényeges alkotórésze; ekkor jelenik meg az osztályérdek egész meztelenségében, mint azelőtt soha.

A XVII. században e jelenség még nem fordul elő. A nemesség védi kiváltságait, de még közelebb áll az államhoz, maga áll fegyverben s viseli a katonáskodás jelentékeny költségeit s ezenkívül még a subsidiumhoz is saját vagyonával járul, a mint ezt számos törvény bizonyítja.

I. Ferdinánd idejében az urak és nemesek elhatározták, hogy vagyonuk hatvanadrészét ajánlják fel az országnak, a parasztság terhelése nélkül. (1542 : XXVIII.) Az 1546. V. szerint minden paraszttelek után két forintot, a nemesség a maga erszényéből husz denárt; az 1548 : XXIII. szerint a paraszttelék után két forintot; a nemesség a magáéból külön 60 denárt; az 1556 : IV. szerint a nemesség saját vagyonából s jövedelméből váltja meg a végváraknál teljesítendő paraszt kézi és szekeres munkát, fejenként 50 denárral; az 1595 : III. szerint 9 forintot ajánlanak minden porta után a paraszttól s 6 forintot minden nemestől azzal a kijelentéssel, hogy a főpap, főúr, nemes ez utóbbi 6 forintot ne merészelje a paraszttól követelni, hanem háromszoros birság terhe alatt a magáéból fizesse; 1596-ban minden porta után 9 forintot ajánlanak a paraszttól s ugyanannyit a sajátjokból; 1597-ben (II. tcz.) minden tiz paraszttelék után három lovast és három gyalogot állítanak ki felében a paraszttól s felében a nemesség költségén; 1599, 1600 és 1601-ben minden paraszt és zsellérház után egy forintot fizet a paraszt,

50 denárt a nemes; 1602, 1603 és 1604-ben a paraszt 1 forintot és 50 denárt, a nemesek 50 denárt fizetnek; 1625 (XXVIII. tcz.) a nemesség minden porta után egy forintot ajánl fel a sajátjából; 1635-ben (V. tcz.) a nemesség egy forintot fizet minden porta után; 1647-ben a jobbágyok 5 forintot, ugyanannyit a nemesek, azzal a kijelentéssel, hogy háromszoros büntetés terhe alatt nem szabad a paraszttól követelni; az 1655 : VI.—1659 : VI. — 1662 : XVI. törvényczikk szerint a partialis insurrectio helyett a rendek a katonaság élelmezését vállalják magokra oly formán, hogy fele a parasztot, fele a nemességet terhelje. Az 1609 : LVII. törvényczikk a korona öreinek s őrségének fizetését, a követségek költségeit, az országház vételárát s felépítésének költségeit a nemesektől is telkenként szedett egy forintból rendeli fedezni.

Ezenkívül hozzájárultak a megyei szükségletek fedezéséhez s a paraszt még a XVIII. század első évtizedeiben sem fizet házi adót a megyei pénztárba.

A XVIII. században mindez megszűnik. A kiváltságos osztályok egyes tagjai ajándékot adnak az országnak, mint a Ludovika-akadémia s a magyar tudós társaság alapításakor, vagy szabad ajánlás útján kivetnek magokra segélyösszegeket rendkívüli viszonyok közt később, mint 1792, 1796, 1805, 1807 s az 1811. évben, hogy a megszorult király pénztárát fölsegítsék, de irtóznak attól a gondolattól is, hogy az ország szükségleteinek fedezésére állandó terhet vállaljanak.

A szerves egybefüggés az állam s a kiváltságos osztályok között megszűnik. A középkori állam elve, hogy mennél több jogot gyakorol valaki, annál több kötelezettség terheli a köz iránt, kivesz az államéletéből s ép az ellenkező elv válik uralkodóvá. A XVIII. század közjoga feloldja a kiváltságos osztályokat az állam iránt tartozó legfőbb kötelességek teljesítése alól. Elfordulnak az államtól, a közérdek elbukik s a fennálló közjog szerint nem az egész nemzet fejlődése követeli az áldozatot az egyesektől, hanem a nemzet fejlődése esik áldozatul az egyesek érdekeinek.

Európa szárazföldén ugyanez a szellem uralkodik minden államban. Ez a rendi állam elkerülhetetlen betegsége, a középkori pénzügyi rendszer, mely képtelenséggé s a fejlődés akadályává lett egy fejlettebb korszakban, mert a szegényekre rakta

az állam terheit s a gazdagokat mentette fel viselésök alól. De ezt a nemesség a XVIII. században egész Európában természetesnek találta. A francia emigráció, mikor 1815-ben visszatér Párisba, azonnal követeli a nemesség adómentességének visszaállítását. Magyarországon is a legműveltebb s leghumánusabb emberek nem is veszik észre a fennálló pénzügyi rendszerben rejlő igazságtalanságot s kártékony következményeket. Megszokták s fennállását természetesnek találják. A nagyműveltségű gróf Dessewffy József megdönthetetlen igazságnak tartja, hogy a magyar alkotmány egy követ sem szabad megmozdítani, mert akkor az egész összedől, tehát nem kell megbolygatni a nemesség adómentességét sem. Pedig nem lehet belátni, hogy mért esett volna csorba a magyar alkotmányon, ha a nemesség önként vállal adót s járul a közterhekhez? Lehetetlen képzelni, hogy egy ország alkotmánya az által jusson veszélybe, hogy polgárai áldozatra készek a hazáért s vagyonuk egy részét közczélokra akarják fordítani s monstrosítás volna az oly alkotmány, mely az állam polgárait eltiltaná a legfőbb polgári kötelességek teljesítésétől s elbuknék, a mint e kötelességeket teljesítik. Ma már tudjuk, hogy egy alkotmány annál biztosabb alapon áll, minél több ember érdeke követeli fentartását s hogy a rendi alkotmánynak s a Magyarország közjogi különállásának egyik főveszélye épen az volt, hogy nem az egész nemzet védte, hanem csupán a kiváltságos osztályok, egy törpe kisebbség, melyet az elnyomott osztályok tömegének ellenséges indulata folyton fenyegetett.

De ezt e korszakban még nem látták be a kiválóbb emberek sem. Cserei Miklós szintén művelt, felvilágosodott ember s Kazinczy különös bizalmára s barátságára méltatja. De habár belátja, hogy Magyarországnak sok költséges intézményre van szüksége, hogy elmaradottságából kiemelkedjék, eszébe sem jut a pénzügyi rendszer megváltoztatása a közteherviselés alapján. Ámbár nagy arisztokrata, mégis érzi, hogy a nemesség a katonai szolgálatnak a parasztra háritása által ferde helyzetbe jutott. Nemzeti katonaságot kíván, de csak úgy, »ha csupa nemes ember katonáskodik capitulatio szerint. De megint: rá lehet-e erre venni a többséget, ott, a hol annyi időktől fogva a legszebb kötelességet, — a haza oltalmának kötelességét — a nemesség a parasztembertől kicsikart adóval váltotta meg

és szabadságnak nevezve henyélhetni? — praerogativának a nemzeti dicsőséget szolgálóra ruházni?»¹⁾ S mégis egy másik levelében így nyilatkozik: »Némelyek azt beszélik, hogy az insurrectio megváltása lenne a főtárgy. Azt megváltani haszontalan volna, mert a hazának utolsó szükségben védelme a megváltás után is elérkezhet, alacsonyág is volna, mert ettől a szent kötelességtől magunkat megmenteni akarni teljes gyávaágunkat árulná el, veszedelmes is, mert a szolgáládózásra utat nyitna; — lehetetlen is, mert a velünk született kötelességet nem lehet levetkezni.«²⁾ Tehát ily magasabb színvonalon álló férfiak még 1825-ben is a szolgálás jelének tekintik az állam terheihez való hozzájárulást. Csak a jó Kazinczy mondja: »Egész Európa kifordulván a franczia háborúk miatt sarkából, meghágy-e bennünket a sors boldog constitúciónk birtokában? A fizetéstől nem félek, szívesen, ha áldozatomat a haza kívánja, mindazt szívesen, a mit adhatok . . . csak magyar maradhassak, mindent szívesen.«³⁾

Az adózás rendszere, melyet az uralkodó osztályok fentartottak, nagyon egyszerű volt.

Az adózás rendszerét mindenkor a gazdasági fejlettség határozza meg. Eleinte szolgálmányokkal s nyers termékekkel adóznak, később készpénzzel. Magyarországon még a XVIII. sőt a XIX. században is egymás mellett áll fenn mind a három forma.

Állandó adózás állami célokra 1715. előtt nem fordult elő. Egy állandó szükséglet, az állandó katonaság fentartása teremti meg. A hadi segély adóvá változik át az 1715: VIII. törvényezikk intézkedései következtében.

A hadi adó összegét az országgyűlés ajánlja meg, de behajtásáért nem vállal kezességet s a megszavazott összeget sohasem foglalják törvényezikkbe.

1709-től 1722-ig porciókban vetik ki. 1722-ben a porciók száma 85,000 s ennek kétharmad része ember-, egy harmadrésze lóporció. A regulamentum szerint egy emberi porciót 4 forint 30 krajczárral, egy lóporciót három forinttal számítanak havonként s így a hadi adó összege 2,040,000 forint, melyhez hozzá

¹⁾ Cserei M. Kazinczyhoz 1825. utájus 26. 74. lásd Akadémia könyvtára. — ²⁾ U. a. 1825. aug. 13. 77. 57. levél. — ³⁾ Kazinczy Kiss Jánoshoz 1808. márcz. 14. L. levél.

adva az az évi deperditát 1.130,935 forintot, az évi adó 3,170,935 forintot tett. 1723-ban a hadi adó 2,138,000; 1729-ben 2.500,000; 1751-ben 3,200,000; 1764-ben 3,900,000; 1790-ben 4,395,244; 1802-ben 5,000,000; 1807-ben 5,200,000; 1825-től 1848-ig 4.395,244 frt 38 $\frac{1}{2}$ krajczárt tett ki a deperditák nélkül.¹⁾

A kirendelt bizottság a porták száma szerint veti ki a hadiadót a megyékre, szabad királyi városokra s kerületekre.

A porta I. Károly idejében oly udvarkaput jelentett, melyen egy szénával megrakott szekér átfért s ettől fizetett a jobbágy 18 denárt. Később négy paraszttelket vagy tizenkét zsellért számítottak egy portára (1609: LXII.) vagy még később négy 6—4 ökrös jobbágyot, vagy 8, két ökröset s 16 marhátlan jobbágyot vagy zsellért. De az idők folytában a porta képzeleti szám lett, mely a megyékben, a sz. kir. városokban s kerületekben az adófizetők vagyionosságát fejezte ki. Az egész országra bizonyos portaszámot vettek föl s a megajánlott összeget annyi részre osztották, a mennyi portája volt az országnak s az egyes megye vagy város annyszor fizette az egy portára eső összeget, a hány portája volt az országos összeírás szerint.

A törvényhatóságok körében történik a kivetés a községekre s egyénekre. A megyékben az egyes községekre kivetett adó kulcsául a dika szolgált. Mindenik megye maga határozta meg dikáinak számát s hogy mennyi adótárgy tegyen egy dikát. A megyére kivetett adót ezután annyi részre osztották, a mennyi dikája volt a megyének s a dikára eső összeg vétetvén kulcsul, a községnek annyszor kellett az egy dikának megfelelő összeget fizetni, a hány dikája volt.

Ez az adórendszer keresi az arányosságot az adózás mértékének megállapításában. E törekvés abban nyilvánul, hogy a megyékre az összeírt jobbágytelkek számának s később a föltételezett vagyionosságnak arányában számítják a rájuk eső adóösszeget s a jobbágyteleknél nem csupán a földterületet, hanem minőségét is figyelembe veszik; valamint abban is, hogy az egyes dika megterhelésénél különbséget tesznek a munkaerő s a termékek értékesítésének könnyü és biztos volta szerint.

De minthogy az adó tárgya nem lehetett a föld, melynek

¹⁾ Falk Miksa, a magyar financzrendszer tört. A magyar Encyclopädiában.

tulajdonosa ment volt az adótól s melynek a paraszt csak haszonélvezője volt s nem a telek tartozott a paraszthoz, hanem a paraszt tartozott a telekhez; s minthogy a telek maga, melyet a jobbágy művelt, nem volt egyformán megterhelve a földesúr jogai és követelései által s nem volt mód megállapítani, mennyi jövedelem maradt a jobbágy rendelkezésére s csupán a telek kiterjedéséből s minőségéből sem lehetett a paraszt vagyonosságára biztosan következtetni, más adótárgyat kellett keresni.

Nem a jövedelmet adóztatják meg tehát, hanem — s ez az adó legrégibb formája Európában — a vagyont. De minthogy a földbirtok nem alkotó része a paraszt vagyonának, a saját s egyéb rendelkezésére álló munkaerő s az ingó vagyon arányában vetik ki rá az adót. Nálunk számba veszik családja tagjait, cselédeit, marháját, értékesíthető készleteit, gazdasági eszközeit, butorait stb. mindazt, a mi a paraszt vagyonosságának külső jele. A paraszt ingó vagyonának alkotó részeiből adóegységeket, dikákat csinálnak (p. két munkabíró fiú, két ígás vagy hizott ökör, két tehén, négy ló, négy tinó, tizenhat sertés stb. egy-egy dika) s a hány ilyen dikát találnak valakinek vagyonában, annyiszor fizet adó fejében egy bizonyos, a vidék viszonyai szerint megállapított összeget.

Ez az adó azonban nem fekszik a földbirtokon. Magyarország földje nemesi birtok s nem terhelhető meg adóval még a jobbágy kezén levő telek sem. A megyékben a paraszt személye s feltételezett vagyonossága az adó alapja.

Európában az adózás e neme mellett a városokban kifejlődik a házadó. A ház itt oly jelentékeny része a vagyonnak, hogy nem hagyható figyelmen kívül, mint a falukon, hol az emberek kunyhókban laktak s a ház az ember egyik mellőzhetetlen szükségletének kielégítésére szolgált s nem nyilvánult benne fényűzés, a nagyobb érték s gazdagság egyik bizonyítéka s nem is volt jövedelmi forrás, mint a városokban, hol a ház bérbeadását már korán lehetővé tette a nagy számú s szűk helyen együttélő munkás, iparos és kereskedő lakosság. Nálunk e korszakban a városokban sincs még házadó. Aportáknak 1715. és 1729. évben eszközölt rektifikációja alkalmával a házakat nemcsak a falukon s mezővárosokban nem írják össze, hanem a szabad királyi városokban sem. 1775-ben királyi rendelet tiltja a házak jövedelmé-

nek számbavételét a porták megállapításánál s csak a városi telkek kiterjedését irták össze. 1802-ben az országgyűlésnek a porták új összeírására vonatkozó utasítás kidolgozására kiküldött bizottsága a házakat s a belölők huzott jövedelem összeírását is javasolja, de azt a kérdést, vajon a telkek kiterjedése vagy a házak minősége és jövedelme szerint számítsák-e a portákat a jövő országgyűlés eldöntésének tartják fenn s elismerik, hogy a házak eddig megadóztatva nem voltak.¹⁾

A tulajdonképi földadó azonban egész Európában csak későn fejlődik ki. A rendiség nem is tudja megalkotni. Az abszolút királyság birja csak életbeléptetni lassú átmenetekben s küzdve a rendi társadalom ellenállásával. A királyság, mint az állam eszméjének képviselője, szükségkép a közteherviselés elvének megvalósítására törekszik, a hol a rendi elemeket legyőzi s nem azonosítja magát társadalmi érdekeikkel annyira, mint Francziaországban.

Ausztria az első állam, mely már 1718-ban a földadó kataszter alapját veti meg Lombardiában, mely 1760-ban csakugyan elkészül. Nem csupán a földbirtok kiterjedése s minősége szolgál már a földadó alapjául, hanem a gondos felmérések s becslések alapján kiderített földjövedelem. Mária Terézia az osztrák örökös tartományokban 1756-ban fejezteti be a földadó reformját, mely azonban nem felmérésen, hanem az érdekeltek saját becslésén alapult s még különbséget tesz a paraszt és nemesi birtok között. II. József földadószabályozása az első, mely a tiszta jövedelmet veszi alapul s a megadóztatás egyenlőségének elvét mondja ki. De életbeléptetését Ausztriában is megakadályozta a földesurak ellenzése, s 1792-ben hatályon kívül helyezték ott is, hol már be volt hozva.

Természetes, hogy az osztrák uralkodók, kik magyar királyok is voltak, hazánkban is tettek kísérleteket a földadó életbeléptetésére.

Midőn az országgyűlés 1715-ben az állandó katonaság intézményét elfogadta s az állandó hadi adót is szükségesnek ismerte el, az udvar ismételve tett kísérleteket, hogy a hadi adónak biztos alapot szerezzen s minthogy a nemesek birtokaiktól

¹⁾ Diarium 1802, 192. l.

ugy sem adóztak, a jobbágyok kezén levő földbirtokot akarta a hadi adó alapjául kijelöltetni. A rendek ezt ellenezték, de 1723-ban mégis országos összeírást határoznak (1723 : LXVII.), melyben a jobbágyok száma s a kezükön levő földbirtok ki legyen mutatva. A nemesség az összeírást ellenzi s nem készül el az országgyűlés megnyitásáig.

Az 1729-ki országgyűlésen a királyi előadások egy pontja ismét e tárgyra hívja fel a rendek figyelmét. Azt kívánja, hogy mivel a hadi adó arányos felosztása mulhatatlanul szükséges, ezt pedig csak az egyesek vagyoni állapotának megvizsgálása alapján lehetséges, mellőzhetetlen, hogy az ország megszámláltassék s összeírassék.

A csendes országgyűlés viharossá vált, mikor e kérdés tárgyalására került a sor. A nemesség nagy veszélyt látott a tervezett intézkedésben s nem akart beleegyezni, hogy a hadi adó tárgya a jobbágytelek legyen. Nemis akarnak a kérdés tárgyalásába bocsátkozni. Oly kétségtelen igazságnak tartják, hogy az adó nem terhelheti a jobbágy által használt földet s hogy a földesur a jobbágytelek tulajdonosa s hogy a király a nemesi kiváltságokkal ellenkezőt követel, hogy ezt a kérdést még csak tárgyalhatónak sem tartják. A királyi biztosok, a személynök s az aulikusok az udvar kívánságát akarják teljesíttetni. De csak szítják az elkeseredést a rendekben. A főrendek közül többen eltávoznak az országgyűlésről; az alsó táblán pedig szenvedélyes viták folynak: »*praemoti hic fuerunt diversi discursus et considerationes, sed ponderosae. Dominum tamen personalis cum exasperatione singulum et Dd. Statibus pro Regno rationes adducen-tem confundere satagebat, sufficiens attamen responsum abtinuit. Mirabantur hic DD. Status, quod tota J. Tabula Regia silentiaria facta sit, et quasi a Regno segregata, qualis haec metamorphosis ad invicem consultabant, et auxie suspirabant, plurimisque lacrymae de oculis stillabant.*« ¹⁾

Végre néhány befolyásos mágnásnak sikerült a királyt rábírni, hogy az adóalapra vonatkozó előterjesztést vonja vissza, miért a rendek a hadi adót néhány százezer forinttal fölemelték s az »*onus non inhaereat fundo*« elvét megmentették.

¹⁾ Diarium 1729. május 10-iki ülés.

Ez az elv, ha nem is volt igazságos, kétségkívül a fennálló jogon alapúlt. A magyar nemességnek igaza volt, midőn azt állította, hogy az adó terhe nem fekehetik a jobbágytelken. A jobbágytelek tulajdonosa a nemes volt s nem a paraszt; a telek nemesi birtok volt; s ha a közjog szerint a nemes ment volt az adótól nem lehetett adót vetni a jobbágytelekre sem. Valahányszor a telek mint oly egység fordul elő, melytől katonát kell állítani, vagy bizonyos összeg pénzt kell fizetni, nem a földterület jön tekintetbe, hanem a telket művelő jobbágy. A nemesi birtok értéke nem annyira terjedelmétől, mint a jobbágyok számától függött. Oly birtok, melyen nem volt jobbágy, alig jövedelmezett; a jövedelem forrása a jobbágy volt. Csak az a telek számított, mely jobbágy kezén volt; a pusztá telektől nem adózott senki. Egy portára nem négy adótelket, de négy jobbágy-házat s tizenkét zsellért számítanak. A *rectificatio portarum* oly eljárás volt, mely nem a telkek, hanem a jobbágyok által művelt telkek szaporodását vagy fogyását állapította meg. A porták száma ugyanannyi földterület mellett fogy, mert a jobbágyok száma kisebbedett; másutt szaporodik, ha bevándorlás következtében, a jobbágyok, tehát a művelt telkek száma emelkedett. A földesur ha subsidiumot vállal magára, nem jobbágytelkeinek területe, hanem jobbágyainak száma szerint fizet, s az igazság úgy hozza magával, hogy ne a pusztá telektől fizessen, melyből nincs jövedelme, hanem a jobbágytól, a ki jövedelmének forrása.

Kétségtelen, hogy ily módon ingatag volt a hadi adó alapja, hogy a földesur nagy területeket vonhatott ki a hadi adó terhe alól, ha jobbágytelkeit birtokához csatolta, de az elvet, hogy az adó nem a telket, hanem a jobbágy személyét terheli, jogilag nem lehetett megdönteni s elismert elv volt Európában és sehol sem döntötte meg a rendi társadalom, hanem az abszoluttá vált királyság hatalma.

De a magyar nemességet komoly aggodalomba ejtette III. Károly kísérlete. A legelső alkalmat felhasználják arra, hogy e hasznos elvet biztosítsák minden újabb támadás ellen. 1741-ben, mikor Mária Terézia szorult helyzetében kénytelen volt jelentékeny engedményeket tenni, az országgyűlés csakugyan kivívta az összes nemesi kiváltságok s különösen az »onus non inhaereat fundo« elvének biztosítását örök időkre» úgy, hogy még a tör-

vényhozás se változtathasson rajta; még egy jövő országgyűlésnek is lehetetlenné akarták tenni a lemondást e kiváltságokról, ha erre kedve lett volna.

Mária Terézia uralkodása alatt nem is történik kísérlet a földadó behozatalára Magyarországon. De a nemesség azért folytonosan gyanakszik. Midőn 1768-ban katonai mérnökök hadászati szempontból az ország egyes vidékeiről térképeket készítenek s fölveszik a hegyeket, völgyeket, folyókat, patakokat, utakat, városokat, falukat, kastélyokat, összeírják az igavonó állatok, juhok sat. számát, hogy a hadsereg tudhassa, mire számíthat az illető vidéken az élelmezés, fuvar szempontjából, akkor nagy izgalom támad a tájékozatlan nemesség körében s a megyék erősen tiltakoznak a nemesi kiváltságok ez újabb sérelme ellen.

Végre II. József Magyarországon is be akarja hozni a földbirtok általános és egyenlő megadóztatását s 1785-ben elrendelte a kataszteri munkálatok megkezdését. A nemesség megdermedve nézi a kataszteri mérnökök és bizottságok működését. József még ekkor hatalmas rettegett fejedelem volt s a kiváltságos osztályok ellenszegülése nem lehetett komoly akadály a földadó behozatalának. A nemesség elkerülhetetlennek tartotta a halálos csapást, melyet József kiváltságára mért. Az események meggyőzték e nagy és áldásos eszme megvalósítását. A rendi reakció dühe leginkább az u. n. dimensionális acták ellen fordult. A földadó életbeléptetésére szükséges munkálatokat, kimutatásokat, térképeket a vármegyékben egyszerűen elégetik. Az *onus non inhaereat fundo* elve még egyszer diadalt ül s uralkodik Magyarországon 1848-ig, mikor az országgyűlésen egybegyűlt nemesség az 1741. VIII. törvényczikk tilalma ellenére kimondja a közteherviselés elvét, melynek megvalósítása azonban nem lehetett egy magyar kormány dicsősége, hanem megint az osztrák abszolutizmusnak jutott feladatul s Magyarországon a földadó ekkor lép életbe.

A hadi adó állami adó volt s állami szükséglet kielégítésére szolgált. A törvényhatósági házi adó rendeltetése ellenben az önkormányzat költségeinek fedezése volt.

A vármegye a megyei házi adóból fizette tisztviselőit, szolgálait, követeinek napidijait, a főispán tiszteletdíját, a közigazgatás

s igazságszolgáltatás, közlekedés sat. költségeit s az úgynevezett deperditákat.

A házi adót régibb időkben a nemesség is fizette; nevezetesen az armalisták, ezen kívül a libertinusok, zsidók, görögök, s a legtöbb megyében ép azok, a kik hadi adót nem fizettek, a ki pedig hadi adót fizetett, nem követelnek tőle házi adót. 1725-ben Pestmegye házi adója összesen 5651 forintot tesz s ebből 3765 forint a taksalista nemesekre, 2885 forint pedig az érintett személyekre esik, de a parasztra nem volt kivétve egy fillér sem. Csak Mária Terézia idejében nehezedik e teher is a jobbágyokra.

A házi adó, mely eleinte csekély volt, gyorsan növekszik a XVIII. században. Pestmegyében a házi adó 1725-ben 5651 frt, 1740-ben már 12000 forint; 1790-ben 91,000 forintra emelkedik s egészben a XIX. század harmadik évtizedében majdnem eléri a hadi adó összegét.¹⁾

A házi adóból fedezett kiadások legsúlyosabb tétele a deperdita volt, vagyis a veszteség, melyet az adózónép az országban fekvő vagy átkelő katonaság tartása miatt szenvedett. A deperditák onnan eredtek, hogy az 1683 óta kiadott hadi regulamentumok szerint az ország az itt állomásozó katonaságnak ellátására szükséges czikkeket bizonyos meghatározott áron tartozott szállítani (p. az 1751-ben Mária Terézia és gróf Harrach aláírásával kiadott s csekély változtatással 1848-ig érvényben maradt regulamentum szerint egy két font súlyú kenyéradagot két krajczárért, hat font súlyú zabadagot négy krajczárért, egy nyolcz font súlyú szénaadagot két krajczárért sat.) tekintet nélkül a folyó árakra. Ha ezek magasabbak voltak a hadi regulamentumban megállapítottaknál, a szállított czikkek a megyének vagy városnak többbe kerültek s ezt a veszteséget az adózók tartoztak megtéríteni. A deperditák összegét 1722-ben 1.130,935 forintra, 1772-ben három millióra teszik, tehát majdnem elérte az akkori hadi adó összegét. Ezen kívül terhelte az adózókat az olcsó előfogat (négy lovas vagy ökrös szekérért egy mértföldre 48 krajczár, minden lóért vagy ökörért 6 krajczár sat.) a beszállásolás, a beszállásolt katona ellátása. II. József könnyíteni akar a terheken s a kincstár veszi át az országban elszállásolt 14 lovas ezred s 56

¹⁾ Falk Miksa : A magyar financiarendszer története, a magyar Encyclopädiában.

gyalogzászlóalj ellátását s a deperditák megváltását s a szálláspénzt összesen 620,000 forintban állapítja meg. De József halálával ez a jótékony intézkedés is megszűnik s 1791-ben megint a régi terheőbb élelmezési szabályzat lép életbe.¹⁾

E terhekhez járult még egy-egy rendkívüli megadóztatás, mint a király és királynénak megszavazott koronázási ajándék, melyet a nemesség ajánlott fel, de a paraszt fizetett.

Az adózás e rendszere egyszerű s kezdetleges, de azért nagy visszaélésekre s igazságtalanságokra ad alkalmat. A porták összeírása tökéletlen; a hadi adónak, melynek kezelése törvényesen szabályozva nincs a törvényhatóságokra való felosztásánál részrehajlóan járnak el az országos bizottságok; a községekre s egyénekre való kivetésnél az önkény és pártfogás dönt; mindenki igyekszik magáról lerázni az adó terhét s mennél több adóköteles menekül, annál aránytalanabb a teher, mely a tényleg fizetőkre nehezedik. Az 1630 : XXX. s az 1723 : VI. törvénycikk az armalistákat megadóztatni rendeli a megye szükségleteire. Az 1790-ki s még erélyesebben az 1802-ki országgyűlés már az armalistákat is fel akarja mentetni s az 1805-ki tényleg fel is menti mindennemű adózástól s ez a jelenség is bizonyítja, hogy a rendi szellem nem hogy gyengülne, de határozottan erősödik. Még a nemesek tisztjeit, cselédjeit s a nemesi háztartásban használt egyéb szolgálattevő egyéneket is felmentik minden adózás alól. Felemlítik az országgyűlésen, hogy 1791-ben Magyarországon 1.256,995 nemtelen háznépet irtak össze s e közül csak 762,593 adózott.²⁾ A panasz nem szűnik meg soha; de az országgyűlések nem képesek segíteni a bajon s a helyi érdek befolyása alatt álló hatóságok megghiusítanak a kivitelben a legigazságosabb intézkedéseket is.

A hadi adó kezelésére nincsenek állami hatóságok. A törvényhatóságok tartoznak gondoskodni a kivetésről, kezelésről és behajtásról. A megyékben központi és járási pénztárnokok vannak felállítva, a kik az adót beszedik s a hadi adót a katonai biztosságnak, a házi adót s egyéb pótlékokat a megyei hatóságnak szolgáltatják be. A hátralékokat katonai végrehajtás útján

¹⁾ Falk Miksa : m. bőven tárgyaljs a deperditák történelmi fejlődését.

²⁾ Diarium 1802. 134.

szedik be. A végrehajtásra kiküldött katonát a hátralékos tartozik eltartani. A leszámolás minden két hónapban történik az ezred s az illető hatóság között; az országos leszámolás kétszer egy évben; a végső leszámolás az egész évről a hadi biztosok s a pénztári tisztek s a provinczialis biztosok s a törvényhatóságok között.¹⁾

A fennálló adórendszeren változtatni nem volt szándéka az 1790-ki országgyűlésnek sem. Az a bizottság, melynek az adóügy terén szükséges reformok indítványozása jutott feladatul, egy terjedelmes munkálatot terjesztett az országgyűlés elé. De még nyomát sem találjuk benne, hogy felfogása eltért volna a fennálló adórendszer elveitől. A kiváltságos osztályok adómentessége oly elv volt, melynek megbolygatására nem gondolt az országgyűlésen senki. A bizottság munkálata a jó adórendszer minden nélkülözhetetlen tulajdonságát felsorolja, csak az adózás általánosságát nem s így az egész reform legfelebb a parasztok adózásánál tapasztalt hiányok és visszaélések megszüntetésére vezethetett volna, de a fennálló pénzügyi rendszerből eredő bajokat megszüntetni nem volt képes.²⁾

Ily alakban foly a nemzet pénzügyi élete. A hadi adó s pótlékai összegének megállapítása, kivetése, behajtása, küzdelem az adó emelése vagy új adó behozatala ellen, ez az egyszerű feladat, a melynek megoldásával a nemzet a pénzügyek terén foglalkozik. A nagy pénzügyi problémák, melyek Európa többi államában foglalkoztatják az államférfiakat, itt nem fordulnak elő. A magyar államférfiak nem keresnek új jövedelmi forrásokat az állam fejlődésével fokozódó szükségletek kielégítésére. Törekvésök mennél kevesebbet adni a közösség céljaira. A hadi adót is elkerülhetetlen rossznak tartják s még 1722-ben egész naivul azt kéri a királytól, hogy két évre engedje el az adót az országnak. Néhány százezer forintnyi adóemelés nagy izgalmakat kelt az országgyűlésen s hetekig alkudoznak a királlyal, mert az uralkodó felfogás az volt, hogy nem annyira az ország szükségleteire adják, mint a királynak, a kiről azt hiszik, hogy talán el is lehetne a kért összeg nélkül. A személynökök és protonotáriu-

¹⁾ Uj hadi regulamentum 1751. Megjelent 1753-ban, magyarra fordította Heves vármegye.

²⁾ Conclusa sat. regn. dep. in contributionali-comissariaticis. 9s köv.

sok, kik mindig az udvar érdekeit képviselik, nem is az országos szempontokat hangoztatják, hogy a rendeket a magasabb összeg megszavazására bírják, hanem arra figyelmeztetik őket, hogy igyekezzenek megtartani a felség jó indulatát s kegyelmét s ne ingereljék haragra az ország ellen néhány ezer forint miatt.¹⁾

Ez az egyszerű, nyugalmas pénzügyi élet csak oly közösségben volt lehetséges, mely nem volt igazi állam. Ily pénzügyi rendszer azt mutatja, hogy a társadalmi osztályok, melyek az ország sorsát intézték, nem emelkedtek az állami élet czéljainak magaslatára s nem érezték a súlyos felelősséget, mely egy önálló állam ügyeinek kezelésével jár. E társadalom megszokta, hogy Magyarország politikáját Bécsben csinálják, minden kezdeményezés onnan jött s a magyar rendek csak a gyanakodással s ellenzéssel hitték teljesíteni politikai hivatásukat.

Igy a magasabb pénzügyi politikát is Bécsben csinálták. Magyarországnak nem volt állami hitelügye, nem volt bankja, nem voltak adósságai, mert nem volt hadserege, nem voltak háborúi s nem ismerte a gazdasági s kulturai fejlődés érdekében tett beruházásokat.

De állami hitelügy nélkül a korban már nem lehetett el egy állam sem. A magasabb állami feladatokkal Bécsben foglalkoztak s ott kellett kifejlődni az állami hitelügynök is, melynek súlyos következményeit Magyarország is kénytelen volt viselni.

Magyarország rendi társadalma, mely nem foglalkozott az államélet magasabb feladataival, gyakorlatiatlan volt s nem is tudta megítélni az egyes fontos állami intézkedések jelentőségét, ha új volt s kívül állott megszokott pénzügyi eszmekörén. A mire nem lehetett törvényt találni a Corpus jurisban, a mi nem volt kontribuczió, porták rektifikációja, sóár emelése vagy leszállítása, az zavarba ejtette. Állást csak akkor tudott foglalni valamely új jelenséggel szemben, ha már kártékony hatását érezte, de megelőzni nem tudta. Akkor aztán Magyarországon is megszűnik a nyugalmas pénzügyi élet, rázkódások, válságok következnek be s ekkor tűnik ki, hogy az ország önállóságát biztosító közjogi határok képzeletiek oly szoros kapcsolatban egy fejedele-

¹⁾ Diarium 1751. Az akadémia könyvtárában.

lem alatt élő két ország között, mint Ausztria és Magyarország, ha ennek nincs külön, önálló pénzügyi és gazdasági egyénisége.

VI. Károly hitelműveleteinek hatását még nem érezte Magyarország. A bank, melyet Bécsben oly czélból alapítanak, hogy rendkívüli szükség esetén pénzzel segítse az államot, csak kevesek előtt lehetett ismeretes hazánkban. De Mária Terézia háborúi sok pénzbe kerülnek s arra kényszerítik az udvart, hogy a hitelhez nagyobb arányokban folyamodjék. Több kísérlet után végre 1762-ben nem kamatozó papírpénzt, az első bankóczédulát hozza forgalomba. E papírpénz csakhamar átlépi a magyar határt is. Ez új jelenséget eleinte gyanakodással fogadják, de már néhány év múlva teljes bizalommal használják a fizetés eszközeként.

II. József uralkodása alatt Ausztria pénzügyei még nagyobb zavarba jutnak. Ferencz császár alatt a nagy francia háborúk költségei s az osztrák államférfiak képtelensége példátlan ziláltságot idéznek elő Ausztria pénzügyeiben. Egyik hitelművelet a másikat éri s az abszolút hatalom kiméletlenül fosztogatja Ausztria népeit. Magyarország még csak az országgyűlésen megszavazott nagy subsidiumok terhet érzi. Nem kényszerítik a templomok, kolostorok s a magánosok ezüstjének kiszolgáltatására, nem vetnek ki magas adókat, nem támadják meg az állampolgárok vagyonát. Ausztriából Magyarországra csempészik az ezüstöt, mert itt biztonságban van s nem éri el az osztrák pénzügyi kormányzat keze.

De a folytonosan rosszabbodó ezüst és réz váltópénz s bankó nagy mennyisége elárasztja Magyarországot is, beszivárog a lakosság minden rétegének háztartásába s vagyonának alkotó részévé válik. A magyar közjog nem állítja meg a határon, mert ezt csakis egy teljesen önálló s kifejlett pénzügygyel bíró állam tehette volna meg.

Az osztrák kormány által minden ellenőrzés és alap nélkül kiadott bankók mennyisége rohamosan szaporodik. 1796-ban még csak 46.800,000, 1800-ban már 200.900,000, 1806-ban 449.700,000 van forgalomban.

1796-ban s még inkább 1802-ben már észrevették Magyarországon is, hogy az ingadozó árfolyamú s napról-napra értéktelenebbé váló osztrák bankjegyek s a váltópénz értékének az

osztrák kormány által elrendelt leszállítása, nagy anyagi kárral jár az országra nézve is. A királyi előadásokra tett felterjesztésben panaszkodnak e miatt s alázattal arra kérik a fejedelmet, hogy intézkedjék a közpénztáraknál, hogy a régi bankjegyeket, s a váltópénzt adóban elfogadják, vagy más pénzjegyekkel váltsák be s általában a kereskedelem érdekében jó pénz hozassék forgalomba s a rossz, mielőbb s a nép kára nélkül onnan vétessék ki. A sérelmek tervezetének 18. pontjába, melyben ő felségét arra kérik, hogy a réz kivitelét akadályozza meg, belefoglalják a négy garasos rézpénz értékének leszállítását, a bankjegyek szerfelett való elszaporodását, s a bányaügynek a magyar udvari kamara alá helyezését is. A sérelmek között azonban csak a nyers réz kivitelének szabályozása marad meg. A négy garasos váltópénzre s a bankjegyekre nézve a nádor s a főrendek ellenzik s nem tartják tanácsosnak, »hogy ez iránt ő felségének új repraesentatio küldetessen, hanem inkább az egész dolog, a mint van, ő felsége kegyelmes gondoskodására hagyattasson; mert szükséges kinek-kinek elhitetni magával, hogy ő felsége semmit el nem fog mulasztani, a mi országainak boldogítására kívántatik, következésképen ezen dologban is felséges gondoskodását oda fogja intézni, hogy a királyi tárháznak mostani környülállásaihoz képest segedelem szereztessen.«

»A mi pedig a Banco-czédulákat illeti, mivel ő felsége az említett resolútiójába (1802. május 28.) kegyelmesen ígérni méltóztatott, hogy királyi gondjának ismeri az igaz értékű pénznek visszahúzásával a banco-czéduláknak számát, a mennyire csak lehet, lassankint fogyasztani, ez iránt sem vélnék szükségesnek IV. István ő k. herczegsége és a m. főrendek új repraesentatiójával ő felségéhez folyamodni, hanem inkább az ő felsége ajánlásának, a mely az időnek és a k. tárháznak mivoltához képest lassanként következni fog, teljesítését bevárni.« ¹⁾

Ily patriarchalis módon kívánják a főrendek a pénzügyet intéztetni a fejedelemmel. S a királyi leiratok az országgyűlés fölterjesztéseire mindent ígérnek s a rendek bele is nyugszanak a királyi ígéretekbe. De nincs is módjukban megakadályozni az osztrák kormány pénzügyi politikájából eredő válságokat s csak

¹⁾ Diarium 1802. 266.

jajveszékelnék s könyörögnek felirataikban. A király e feliratokra felel is, a mint az alkotmányos formák kívánják, de azért megy a maga útján s figyelembe sem veszi kívánságaikat s tanácsaikat.

Az 1807-ki országgyűlés már súlyosabb pénzügyi viszonyokkal áll szemközt, mint az 1802-ki. A királyi előadásra tett fölterjesztés már bővebben foglalkozik a kérdéssel.

»Úgy ítéljük — mondja a többi között — hogy a köztársaság erejének meggyengülése főképen onnan származott, hogy a bankóczédulák, melyek úgy tevődtek folyamatba, hogy azokban ezen országnak sem része nincs, sem azokért kezességet nem vállalt, az egymást érő háborúk alatt szerfelett megsokasodván, az arany és ezüst pénz, sőt a bányákból kiásott, csaknem minden ércz az országból kitakarodni kezdett; az apróbb bankóczédulának folyamatba való tétele által pedig, a mi készpénz volt, az is eltűnt; mely apró pénz helyébe a váltópénz hozatván be, mindennek az ára szerfelett és csaknem abban a mértékben ment fel, a melyben az igaz becsinél kevesebbet ért, a bankó-czédulák becse pedig, a közhitelnek nem kevés kárával, leszállott.«

A baj megszüntetését azonban csak a gazdasági politika megváltoztatásától, a harminczadoknak a magyar czikkek kivitelét előmozdító intézkedéseitől várják. »Ha Magyarország kereskedése az 1790/1. esztendőbeli 10-ik cikkely célja szerint feloldoztatik, teljes reménységünk vagyon, hogy a magyarországi termékek megszaporodván, az egész birodalom kereskedése a felsegéd hasznára üt ki; és ez által ezen ország, a külső tartományokba kivetetett terményeivel, a bankóczédulák nevezetes részét visszaszívja, a melyeket most nagy különbséggel és kárral lehet készpénzen visszaváltani; a bankóczédulák hitele megcsökkenésének el nem látható következéseinek pedig eleje vétetik. De ezt sem tartják még elégségesnek a baj elhárítására. Arra kérik a királyt, hogy szüntesse meg a bányászat akadályait s »hogy az aranynak s ezüstnek az országból ki nem viteléről, mindig belső értékű és igaz folyó pénznek verettetéséről, a pénzváltókról, uzsorásokról, az országba hamis pénz behozókról szólnak, végrehajtatni és mivel az egész birodalom haszna forog benne, az egész birodalomban megtartatni méltóztassék.«

Kérik továbbá »fiui bizalommal és jobbagyi elszánt hivség-

gel, hogy az efféle új 15 és 30 krajczárokat mutató váltópénzeknek verettetését kegyelmesen megállítani, a mi már folyamatba ment, minekelőtte a felséged királyi kincsének nyilvánvaló kárával a drágaságot nevelné, visszaszedetni, sőt a több 1, 3 és 6 krajczáros rézpénzt is, mihelyt a környülállások megengedik, legalább arra a lábra, melyen felséged boldog emlékezetű atyja II. Leopold császár alatt állott, tenni, idővel pedig, midőn az arany és ezüst pénz elég bő lett, apró, igaz értékű ezüst pénzeket elegendő számban veretvén, a rézpénztől hivatásos jobbágyságot atyai gondoskodása által megszabadítani méltóztassék.»

Kérik végre, hogy a pénzverésre vonatkozó régibb törvényeket tartsa meg, hogy az ország rendei hire és megegyezése nélkül a pénz belső értéke meg ne változtassék s a mi rendkívül jellemző, azt is különös biztosítéknak tekintik, hogy »e végre fenmaradván az esztergomi érsek jussai és törvényes hatalma, az 1741-ik esztendőbeli 12-ik cikkely értelméhez képest nemcsak a budai pénzverőház felállításáról rendeltetést tenni, hanem üresülve lévén az esztergomi érsekség széke, az ország minden más pénzverő házaiban a királyi tárnokmester hivatalát helyreállítani.«

»Ezen mi kívánságink nemcsak ideig való segítségre czéloznak, hanem az egész birodalom erejének öregbítésére vitetnek. Bizonyos reménységgel lévén azért, hogy felséged azokat atyai jóvoltából kegyelmesen teljesíteni fogja és többé semmi afféle királyi jövedelem eszközléseinek helyt nem ad, melyek a bankó-czédulák hitele kisebbitésére czéloznának. Ezek felett magának változhatatlanul törvénynyé teszi, hogy több bankó-czédulát nem készíttet, melynek sokasága már terhünkre vagyon, mind hivatásos megmentti a nyughatatlan tünődéstől, mind a köztársaság fentartására intézett célját el fogja érni.«¹⁾

Az országgyűléshez intézett királyi leirat megint bővelkedett ígéretekben. Végre az országgyűlés egy nevezetes határozatot hoz, mely törvénynyé is vált. A rendek kijelentik, »hogy ezen rendkívül való környülállásokban, minden jövőendőben ebből formálható következtetések nélkül, az ország törvényes szabadságai, praerogatívái sértetlenül felmaradván, tiszta buzgóságunk és

¹⁾ Acta Com. 1807. 47. 1.

szeretetünk bizonyságául, őseink példájától lelkesítettvén, egy esztendei fekvő jószágaink tiszta jövedelmének hatodrészét, úgy akár hasznot hozó, akár pedig nem hozó ingó javaink árának század részét az ide rekesztett írásban bővebben leírt módon a már jelentett végre alázatosan ajánljuk.«

A mellékelt írás a törvényczikk tervezete volt, mely az ajánlás kivetésének s behajtásának módozatait szabályozta. E tervezet tárgyalása hosszú és ingerült vitákat keltett. A tárgyalás maga bámulatot kelthetne a benne nyilvánuló kishírség, gyermekesség miatt, ha nem tudnók, hogy az országgyűlés oly elemekből áll, melyek távol állnak a kormányzat gyakorlati feladataitól s egészen középkori nézetekkel vannak eltelve.

Az országgyűlés teljes tehetetlensége nyilvánul itt s világos hogy nem képes megvédeni az országot az osztrák kormány pénzügyi műveleteinek kártékony következményeitől. Mint alázatos folyamodó áll a fejedelemmel szemben, a ki frivol játékot űz e testülettel, melynek legbefolyásosabb, legtekintélyesebb emberei az udvar szolgálatában állnak s melynek ellenzéki elemeiben nincs elég politikai képzettség s férfiaság, hogy sikerrel folytathassák ellene a küzdelmet. A pénzügyek középkori felfogása, hogy a király a maga pénzügyeinek korlátlan kezelője, magyarázza meg a rendek eljárását a pénzügy terén. A bankjegyeket illetőleg kijelentik, hogy erről az országgyűlés hozzájárulása s jóállása nélkül kibocsátott pénzjegyről »semmit sem akarnak tudni.« De azért nem tagadják az osztrák uralkodó jogát ily bankjegyek kibocsátására s nem is tiltakoznak ellene annak idején, hogy az idegen állam bankjegyeit Magyarországon közpénztárakban s a magánosok elfogadják, tovább adják s a fizetés eszközei legyenek s csak akkor foglalkoznak velök, midőn már elárasztották az országot s majdnem értéktelenekké váltak. Sőt midőn a királyhoz intézett feliratban egy mondat fordult elő, mely a fejedelem pénzügyeinek kezelőire nézve szelíd gáncsot foglalt magában, egyenesen kimondják, hogy »ő felsége sérelme nélkül nem is lehet kifogásokat tenni azok ellen, a kikre ő felsége által a kincstár gondviselése bizattatott; főképen a mostani körülállásokban különös tekintetet érdemelnek a kincstár gondviselői. Megigérte már ő felsége, hogy kisebbíteni akarja a bankó-

czédulák számát. Tartozunk tehát ő felsége szavain megnyugodni és tehetségünk szerint iránta segedelemmel lenni. Főkormányzója a kincstárnak is ő felsége. Az ő tudta és akarata nélkül gondolni sem lehet, hogy ez iránt valami intézetek tétetődtek volna.»

A rendek, midőn rendkívüli segélyt szavaznak meg, nem is mondják meg, hogy micsoda különös célra szánják, nemis ismerik a helyzetet, a szükséglet nagyságát, nemis az országnak szavazzák meg, hanem egyenesen a királynak, a királyi pénztár felsegítésére s nem a pénzügyi rendezés problémájának tervszerű megoldása, hanem hűségök és szeretetök bebizonyítására. Minden alkalommal következetesen megjelenik az a felfogás, hogy mindennemű adó vagy segély megszavazása a rendek joga, de a pénzügy kezelése a király dolga s az országos pénzügyet már csak a királyi pénzügy alakjában tudják képzelni. E felfogás tette lehetővé, hogy a magyar király pénzügye összeolvadt a császár pénzügyével s a kapcsolatnál fogva, mely Ausztria- és Magyarországnak között fennállott elkerülhetetlen volt, hogy az osztrák pénzügyminiszterek Magyarország pénzügyminiszterei is lettek. A rendi alkotmány természete hozta ezt magával, mely külön választja a király pénzügyét az országétól s az ország jövedelmeinek hovafordítását teljesen, ellenőrzés nélkül a királyra bizza s Magyarország pénzügyi önállósága lehetetlen volt mindaddig, míg a rendi alkotmány fennállott. E problémát a rendi alkotmány megdöntése után, csak a parlamenti kormányzat formájában lehetett megoldani. De e korszakban a magyar pénzügy önállóságának más biztosítékát nem ismerték, mint azt, hogy a király a bányá-ügyeket ne a bécsi, hanem a magyar udvari kamara alá helyezze s a magyar udvari kamara ne legyen a bécsinek alárendelve, hanem közvetlenül érintkezze a királylyal. De hogy ez az udvari kamara a rendektől függjön, arra nem is gondolnak s eltűrik, hogy a kamara elnöke, midőn 1802-ben a só-ár emelése miatt feleletre vonják, azzal utasítja vissza a rendek követelését, hogy királyi hivatalnok létére, a király parancsa nélkül nekik nem felelhet.

Az 1811-ki országgyűlés már a kitört pénzügyi válsággal foglalkozott, melynek romboló hatását megérezte az ország lakosságának minden rétege. Az osztrák kormány egy milliárdon felül bocsátott forgalomba bankjegyeket, melyeknek ércfedezetök

nem volt s melyeknek beváltására gondolni sem lehetett. Ezen kívül még 80 millió forintnyi ércpénz volt forgalomban.

Ferencz császár a pénzjegyek értékének leszállítására határozta el magát s 1811. február 20-án kiadta a nevezetes pátenst, melylyel a forgalomban levő pénzjegyek értékét egy ötödére szállította le. Ez intézkedés a magyar udvari kancelláriához intézett királyi rendelet alakjában Magyarországra is kiterjedt. Ez természetes is, mert az egész monarchiában forgalomban levő pénzjegyekre nézve a monarchia egyes részeiben különféle eljárás nem volt képzelhető.

Ez az intézkedés leirhatatlan zavart idézett elő a magánosok jogviszonyaiban, kihatott az adóra, a só árára, a vámra, mindenre, a hol fizetni kellett. Az elkeseredés általános volt. Minden egyes háztartás megérezte a válságot. Vagyonos emberek koldusbotra jutottak a bankjegyek értékének leszállítása következtében.

A megyék felirtak a pátenst ellen s vonakodtak végrehajtani. De mint rendesen, végre engedelmeskedtek a szigorú királyi parancsoknak. A régi papírpénznek az új jegyekkel való beváltása békésen foly az országban. Az 1811. évi aug. 25-kére egybehívott országgyűlés befejezett ténnyel áll szemben.

A helyzet valóban sajátságos volt. A megyék felirataiból s az országgyűlés tárgyalásaiból egyaránt kitetszik, hogy a fegalomzavar a pénzügyek rendezése kérdésében általános volt s a mennyiben az udvar s az országgyűlés is bizonyos elvekre nézve megállapodik, egyiknek sincs bátorsága kivonni belőlök a végső következtetéseket.

A helyzet ugyanis ez volt:

Az osztrák korlátlan uralkodó, osztrák minisztereivel bizonyos hitelműveleteket tart szükségesnek, hogy az uralkodóház politikájának pénzügyi eszközeit megszerezze, A többi között papírpénzjegyeket is bocsát ki már 1762-ben; a szerény kísérleteket később nagyobb szabásúak követik. A monarchia minden része el van árasztva e bankjegyekkel, melyeknek mennyiségét határ nélkül szaporítják. E bankjegyek fedezetéről lévén szó, az osztrák államférfiak mindig osztrák értékeket jelölnek ki s az osztrák állampolgárok vagyonát veszik igénybe. Mindez történik Magyarország hozzájárulása nélkül, melyet különben eleinte nem is követelnek, az abszolút hatalmu császár elhatározásai alap-

ján, melyeknek czélszerűségét igen, de jogszerűségét nem vonja kétségbe senki.

Az osztrák papírpénz beszivárog Magyarországba is s a fizetés eszközévé válik. A magyar országgyűlés nem akadályozza az osztrák papírpénzek Magyarországból elterjedését s használatát. Közjogi szempontból senkinek sincs kifogása az új papírpénz ellen. Nem is gondolnak oly törvényre, mely az osztrák papírpénzt Magyarországon mint törvényes fizető eszközt behozná vagy mint törvénytelen kitiltaná. Ausztriában a császár hatalma teljességéből folyt a jog a papírpénz kibocsátására s ha mint magyar király nálunk is forgalomba teszi, ezt a király pénzügyi felségjogából folyónak tekintették s a király pénzügyeibe Magyarországon sem avatkozott senki. Az osztrák császári s a magyar királyi pénzügy megszokott egybeolvadása elnézővé tette az embereket a császári bankók iránt, melyek így némileg királyiak is voltak. S nemis tiltakozott volna ellenök közjogi szempontból senki, ha az osztrák bankó szerfelett elszaporodása s elértéktelenedése súlyos gazdasági bajokat nem teremtett volna.

Csak miután az osztrák bankjegyek már negyven évig voltak forgalomban Magyarországon s nagy gazdasági válság fenyegeti a lakosságot, ébrednek fel a közjogi aggályok; csak ekkor kezdenek a régi törvényekre hivatkozni, melyek kötelezővé teszik a királynak, hogy csak jó pénzt hozzon forgalomba, hogy az aranyat és ezüstöt nem szabad az országból kivinni sat. Különben az osztrák bankjegyekre nézve ismételve kijelentik az ország gyűlésein, hogy nem akarnak róluk tudni semmit, hogy nem fognak gondoskodni fedezetről az osztrák bankjegyek biztosítására s beváltására, tehát úgy látszik, hogy idegen pénzjegyeknek tekintették, a mi valóban helyes felfogás is lett volna, de arra nincs bátorságuk, hogy e pénzjegyeket egyuttal törvényteleneknek is nyilvánítsák. Csak arra kérik a királyt, hogy arany és ezüst pénzt tegyen forgalomba s a bankjegyek mennyiségét kevesbitse. Sőt annyira mennek, hogy a király pénzügyi zavarainak megszüntetésére áldozatokat is akarnak hozni s tényleg szabad ajánlás útján egy évi jövedelmök bizonyos részét a király rendelkezésére adják, a nélkül azonban, hogy világosan kimondanák, hogy ezt az összeget a bankjegyek beváltására szánják; ámbár kétségtelen, hogy erre valóban gondoltak.

Ilyen zavaros és ingadozó volt a felfogás az osztrák bankjegyeket illetőleg az országban s az országgyűlésen. E zavar és ingadozás onnan eredt, hogy az országgyűlésen két áramlat küzdött egymással. Az ellenzéki elemek a törvényesség s a merev negáczió, a főrendek s az alsóház aulikusai az opportunizmus álláspontjára helyezkedtek. Ez utóbbiak befolyása erősebb volt s ha a királyhoz intézett feliratokban megis hagyták a keserű panaszokat s a törvényekre való hivatkozást, saját felfogásukat is érvényesítették, melynek lényege az volt, hogy a monarchia pénzügyei nem lehetnek közönyösek Magyarországra nézve sem s a közös uralkodót szorult helyzetében elhagyni, tiltja az öröklött jobbagyi hűség és ragaszkodás, melylyel a rendek a kegyes, atyai indulatu királyhoz viseltetnek.

Midőn Ferencz császár az osztrák bankjegyek értékének leszállítására vonatkozó pátenst kiadta, nem magyar pénzjegyekről intézkedett, mert hisz az elértéktelenedett bankjegyeket az osztrákok is, meg a magyarok is osztrák pénzjegyeknek tekintették s minthogy értékök leszállítását s váltójegyekkel való kicserélését mint osztrák császár rendelte el, kit e tekintetben semmiféle közjogi korlát nem akadályozott, egészen jogosan járt el Ausztriát illetőleg. A mint a bankjegyek s a váltópénz értékének leszállítását Ausztriában elrendelte, lehetetlenné vált névértékek fentartása Magyarországon. A bankjegyek értéke, különös intézkedés nélkül is el volt döntve nemcsak Magyarországon, de mindenütt, még külföldön is, a hol a bankjegyek valakinek birtokában voltak. Ha Magyarországra nem is terjedt volna ki a pátens hatálya, a közönség maga a közforgalomban eszközölte volna értékök leszállítását. De a zavar így csak fokozódott volna. Ausztria minden tartományából ide özönlött volna az osztrák bankjegy, a hol még teljes névértékben volt forgalomban; a magyaroktól pedig, ha fizetéseket teljesítettek Ausztriában, csak leszállított értékben fogadták volna el. Az a felfogás tehát, hogy a patens hatályát Magyarországra nézve föl kell függeszteni, valamint az is, hogy a császár a magyar országgyűlés beleegyezése nélkül nem szállíthatja le az osztrák bankjegyek értékét melyeket törvényesen bevett pénzjegyeknek maga sem tekintett s melyeknek fedezetéről nemis akart gondoskodni, tarthatatlann volt.

A bankjegyek értékesztésének jogszerűségét nem is feszegették nagy kitartással Magyarország rendei. Inkább következményeivel foglalkoztak. A bankjegyek értékének egy ötöd-részre való leszállításában s az adónak az új váltójegyekben követelt fizetésében, az adó ötszörös fölemelését látják s ezt az alkotmány megsértésének nyilvánítják, mert Magyarországon az adót csak az országgyűlés hozzájárulásával lehet fölemelni. Kihatott a patens a magánosok jogviszonyaira is, nevezetesen a szerződésekben eredő fizetésekre s e szempontból is sérelmesnek nyilvánították, mert ily tárgyak szabályozása az országgyűlés hatáskörébe tartozik.

Mindezen bonyodalmak onnan eredtek, hogy Magyarországnak nem volt kifejtett állami pénzügye, nem volt külön pénzügyi kormányzata s a fejedelem közösségénél fogva az állami pénzügy kezelése a fejedelem osztrák miniszteriuma hatáskörébe ment át. Magyarország a közjog szerint önálló, független, más országok és tartományok módjára nem kormányozható ország volt, de a rendi társadalom s az általa fentartott rendi alkotmány természeténél fogva nem volt képes Magyarország pénzügyi önállóságát biztosítani.

1811-ig a magyar pénzügy függését az osztrák kormánytól személyes okok magyarázzák meg. A magyar pénzügy csak a királyi pénzügy alakjában van meg, s minthogy a magyar király az osztrák tartományok uralkodója is, e közösségnél fogva a magyar és osztrák pénzügy között personális unio jön létre, de a birodalmi pénzügy eszméje még nem valósul meg s az osztrák államférfiak a bankjegyek fedezetének előteremtésénél komolyan nem is számítanak Magyarországra s az államadósságokat annyira Ausztria terhének tekintik, hogy azzal a követeléssel, hogy egy részét Magyarország is vállalja el, nem is lépnek föl nyilvánosan.

1811-ben történik az első kísérlet a birodalmi pénzügy megalkotására. A magyar országgyűlés fogalomzavara és ingadozásai, a főrendek s alsóházi aulikusok biztató magatartása, az 1807-ben felajánlott összeg, a királyi pénztár felsegélésére, tulajdonkép az osztrák bankjegyek mennyiségének apasztására, bátoríthatták Ferencz császár tanácsosait e kísérlet megtételére.

A királyi előadások első pontjában a király kijelenti, hogy

a váltójegyek szaporításának jogáról lemond s az ellenőrzést egy bizottságra ruházza, melybe a magyar országgyűlés is három tagot választson s felhívja az országgyűlést, hogy az új papírpénzjegyek hitelének megszilárdítására s folytonos törlesztésére szükséges alap megteremtéséhez a monarchia összes népeivel együtt, erejéhez képest járuljon s ezenfelül évi tizenkét millióval több adót szolgáltatasson a királyi pénztárba a birodalmi deficit megszüntetésére.

Ha a magyar országgyűlés teljesíti Ferencz császár kívánását s kezességet vállal az osztrák kormány által kibocsátott bankjegyekért, nemcsak a múltra nézve nyugodott volna az osztrák kormány pénzügyi műveleteibe, hanem ez kezdete lett volna a közös birodalmi pénzügynek is; az országgyűlés Magyarország pénzügyi függését, mely eddig csak tényleg volt meg, de közjogilag nem, határozatával maga igttatta volna az ország törvényei közé.

S az országgyűlés rálépett e veszedelmes lejtőre. A főrendek és aulikusok rábirták az országgyűlés ellenzékét is, hogy egyezzek bele egy bizottság kiküldésébe, mely érintkezésbe lépjen az osztrák pénzügyminiszterrel, hallgassa meg felvilágosításait a birodalom pénzügyi helyzetéről s kedvező megoldás módjára vonatkozó javaslatait. Az országgyűlés ezt a bizottságot valóban kiküldi s gróf Wallis császári pénzügyminisztertől hallja meg a magyar király óhajtásait. Ezek szerint a 212 millió papírpénz hitelének megszilárdítására Magyarországtól azt kívánták, hogy száz millióig vállaljon kezességet.

Az udvar hivei a magyar országgyűlésen mindent elkövettek, hogy a fejedelem óhajtása teljesüljön s Magyarország ha nem is száz millió forintig, de mindenesetre vállaljon kezességet az osztrák váltójegyekért s József nádor is remélte, hogy e nagy elvi jelentőségű kérdés az udvarra nézve kedvezően fog eldőlni.

A kísérlet nem sikerült. A rendek ugyan nem mertek mindent megtagadni, a mit a fejedelem követelt s nem volt bátorságuk kivonni a végső következtetést az általok felállított elvből s hogy megmutassák a királynak, hogy mindent megtesznek, a mire csak képesek, a papírpénz értékének leszállítása következtében megcsökkent vagyonukból is készek rendkívüli segítyt nyújtani az állam rendkívüli szükségleteinek fedezésére. A só árát fölemelik

s egy millió mérő gabonát s másfél millió mérő zabot ajánlanak, kizárólag a nemesség részéről, megváltás esetében a rozs mérőjét négy, a zabét két forinttal számítva. A rendkívüli segély pénzben kifejezve, összesen tiz millió forintot tett ki.

Az osztrák államférfiak gúnyolódva mondták, hogy a bankjegyeket rozssal és zabbal akarják bevéltani? De azért mégis elfogadták a rendek ajánlatát, habár keveselték is. De a só árát négy forintra, a rozs megváltásának árát pedig hat, a zabét három forintra emelték.

Nagyobb engedményeket azután nem tett többé az országgyűlés. Megtagadta a kezességet az osztrák papirpénzért s midőn az udvar nem remélhette a királyi előterjesztések elfogadását, az országgyűlést berekesztette. A királynak sem volt bátorsága kiereszokolni összes követeléseit, lemondott arról, hogy Magyarország kezességet vállaljon az osztrák papirpénzért s a birodalom deficitjének megszüntetésére az eddigi adón felül évenként 12 milliót fizessen.

Az országgyűlés nem akadályozta meg a kárt, melyet a papirpénz értékének leszállítása okozott, nem hiusíthatta meg az adónak az új papirpénzben való fizetését s a magánosok követeléseinek szabályozásánál a bécsi skála életbeléptetését, nem szüntette meg Magyarország pénzügyi függését sem. De midőn nem vállalt kezességet az osztrák papirpénzért, megakadályozta a birodalmi pénzügy megalkotását, a pénzügyi reális uniót Ausztriával.

De a rendi alkotmány természeténél fogva alkalmatlan volt Magyarország pénzügyi függetlenségének biztosítására. Az 1811-iki országgyűlést követő években még nyilvánvalóbbá válik az ország pénzügyi függése Ausztriától. A birodalmi pénzügy, ha jogilag nem is, de tényleg meg van. Az osztrák kormány pénzügyi műveletei, ha jogilag nem is kötelezik Magyarországot, éreztetik következményeiket itt is s a rendi alkotmány, mely a hadi adó megszavazásán kívül nem biztosít befolyást a nemzetnek a pénzügyre s a királynak korlátatlan rendelkezést enged, nem nyújt módot a pénzügy birodalmi, központi kezelésének megakadályozására.

A francia háborúk 1812 után megint nagy mennyiségű papirpénz kibocsátását teszik szükségessé s 1816-ban ismét vál-

ságos állapotban van a birodalom pénzügye. Ennek az állapotnak s a belőle folyó pénzügyi műveleteknek következményeit Magyarország megint kénytelen viselni s magát oly pénzügyi s a magán érdekeket érintő intézkedéseknek alávetni, melyek az ő saját pénzügyi rendszerével nem is voltak egybefüggésben s az országra nézve jogilag nem létező osztrák pénzügyi rendszer eredményei voltak.

1816-ban alapítják az osztrák nemzeti bankot, mely a birodalom hitelintézetének jellemével bir s melynek jegyeit Magyarországon is törvényes fizető eszközként tartozik mindenki elfogadni. Ekkor adja ki Ferencz császár ismeretes pátensét, melyben az osztrák pénzügyminiszter hatósága alá helyezi a birodalom pénzügyét s egységesen szervezi kezelését s alája rendeli a magyar udvari kancelláriát és kamarát, mint oly tartományi közegeket, a melyek a birodalmi főpénzügyi hatóság rendeleteit végrehajtani tartoznak. A királynak Magyarországból nyert jövedelme mint a birodalmi költségvetés egyik tétele szerepel, a magyar bányákat az osztrák nemzeti banknak kötik le, igaz, azzal a finom megkülönböztetéssel, hogy nem magokat a bányákat, hanem csak terméköket adják jelzálogul.

Ez a viszony Magyarország s Ausztria pénzügye között nagyjában 1848-ig állott fenn s csak a rendi alkotmánynyal együtt szűnt meg.

Magyarország pénzügyi rendszere tehát lehetetlenné tette az ország gazdasági s kulturai fejlődését s csupán arra volt alkalmas, hogy a kiváltságos osztályok adómentességét biztosítsa, de nem arra, hogy az ország pénzügyi függetlenségét Ausztriával szemben megvédje.

A világ buzatermelése.

Alig egy félszázad előtt a közvélemény legfeljebb a gabona drágaságának kérdésével foglalkozhatott, akár azért, hogy annak elejét vegye, akár azért, hogy mérsékelje káros következményeit. De azóta új tényezők léptek a sorompóba, a melyek szintén igényt tartanak a közfigyelemre. Az új világrészek népei, a kik századunk intézményeinek köszönhetik fejlődésüket, élénken érzetik befolyásukat az óvilágra. A termelési tényezők közti egyensúly megváltozott és az átmeneti korszak súlyosan nehezedik az európai országokra, a melyek versenyezni kénytelenek az új jövevényekkel, a kiket ma úgy hívnak, hogy: Egyesült-Államok, Canada, Keletindia és Ausztrália és a kiknek neve holnap talán La Plata államok és Madagascar lesz.

Főleg a vasutak fejlődése okozta ezen államok gabnakivitelének rohamos növekedését. Minden kilométernyi új vasut úgy hatott, mint a szivattyú, a mely százmázsánsokint szolgáltatotta a gabonát a kivitel számára. A kereskedelmi tengerészet fejlődése, mely még gyorsabb arányokban haladt előre, mint a vasutak építése, nagy mértékben csökkentette a szállítási díjakat és lehetővé tette, hogy a termelők igen olcsón jussanak el a sűrű népességű államok piacaira, a hol a gabonát jó áron lehet eladni.

Általános humanitási szempontból nincs mit sajnálkozni ezen jelenségek fölött, a melyek szemeink előtt játszódnak le, mert hiszen ezek csak jó hatással lehetnek az emberiség jövőjére nézve. De a szóban forgó érdekek szempontjából a dolog más-képen áll. A mezőgazdák panaszai nagyon is sűrűn hangzanak fel, befolyásuk sok államban fokozta a védvamos irányzatot és a fogyasztók helyzete ez által lényegesen módosult.

A buza termelése eddig a mérsékelt égövre szorítkozott most azonban terjedni látjuk már oly vidékeken is, hol kevéssel ezelőtt képzelni sem merték, hogy ott valaha búzát termeljenek. A következő táblázatban közöljük a termési eredményt 1885- és 1886-ban a washingtoni mezőgazdasági hivatal adatai szerint Volt ugyanis a búzatermelés:

A m e r i k a.

	1885	1886
	h e k t o l i t e r	
Egyesült államok	125.846,269	161.123,623
Canada	12.334,000	13.116,058
Argentína és Chile	8.810,000	10.149,340
Amerika összesen	146.990,269	184.389,021

E u r ó p a.

Ausztria	14.000,000	11.066,281
Magyarország	40.105,044	37.407,568
Belgium	6.897,851	6.524,576
Dánia	1.762,000	1.667,392
Franciaország	109.854,721	105.405,525
Németország	33.656,272	28.896,800
Nagybritannia és Írland	28.948,211	23.006,558
Görögország	1.749,886	1.739,887
Olaszország	41.669,393	45.604,836
Hollandia	1.749,886	1.739,887
Portugália	2.700,000	2.900,000
Románia	7.974,482	7.974,482
Oroszország	73.719,351	75.380,856
Szerbia	1.649,892	1.594,896
Spanyolország	40.000,000	46.400,000
Svéd-Norvégország	1.000,000	870,000
Svájc	725,000	580,000
Európai Törökország	16.000,000	14.500,000
Fenti európai államok összesen	424.161,998	413.259,544

K ü l ö n f é l e v i d é k e k.

Ausztrália	13.065,982	7.843,770
Keletindia	105.518,213	91.031,134
Egyiptom	5.000,000	5.800,000
Algír	7.800,000	11.600,000
	131.384,195	116.274,904
Összesen	702.536,453	713.923,469

	1885. hektoliter
Európa (különf. kisebb állam) .	200,000
Mexico	1.450,000
Közép-amerika	145,000
Perzsia	9.424,388
Syria	5.799,623
Kis-Ázsia	15.224,010
Tunis	1.000,000
Délafrika	2.899,811
A világ összes búzatermelése .	<u>738.679,285</u> hektoliter

A táblázatban érintett államok nem esnek azonos tekintet alá. Némelyek, mint Nagybritannia és Franciaország, kizárólagosan importáló országok, ezek keresletükkel befolyást gyakorolnak a piacra, ezek idézik elő az áremelkedést; viszont más államok, mint az Egyesült-Államok, Canada és Keletindia rendszeren exportáló államok, ők képezik a világ éléskamráját és képviselik a kínálatot vagyis az árhanyatlást. A nagyszámu és gyors közlekedési eszközök segélyével a fogyasztási piac elérte a termelési piac határait és ez okból az összes államok, még azok is, a melyek — mint pl. Spanyolország, a hol a termelés és fogyasztás ellensúlyozzák egymást — e tekintetben függetleneknek látszanak a külföldtől, az általános verseny befolyása alatt állanak.

A búzát exportáló államok között első helyen állanak az északamerikai Egyesült-Államok. Átlagos évi kivitele ezen államnak a legutóbbi évtizedben 26 millió hektolitert tett és átlagos termése 160 millió hektoliterre rugott. Pedig ezek nem is azon maximalis számok, a melyek várhatók. Vagy husz év múlva az évi termelés majd 200 millió hektoliterre és a kiviteli fölösleg 50 millió hektoliterre fog emelkedni, mert a buza termelésre rendelkezésre álló területek, minden ellentétes állítás daczára, még nem egyhamar lesznek kimerítve. Az Egyesült-Államok, a melyek későn kezdettek foglalkozni a búzatermeléssel, bámulatos fejlődésre juttatták a mezőgazdasági termelés ezen ágát.

A következő táblázat szerint volt ugyanis az Egyesült-Államokban a bevetett terület és a termelt búzamennyiség:

Évben	Bevetett terület acre	Termelt buza mennyisége bushel
1839		84.823,222
1849		100.485,944
1854		173.104,924
1869		287.745,626
1870	18.992,591	235.884,700
1875	26.381,512	292.136,000
1879	35.430,052	459.479,505
1880	37.986,717	498.549,868
1881	37.709,020	380.280,090
1882	37.067,194	504.185,470
1883	36.455,593	421.086,160
1884	39.475,885	512.763,900
1885	34.189,246	357.112,000
1886	36.806,184	457.218,000

Ezen összes termelésből *kivitetett* búzában és lisztben
(a lisztet búzára átszámítva):

Évben	hektoliter
1886	75.462,119
1885	75.479,192
1884	68.842,815
1883	77.921,534
1882	85.648,641
1881	87.138,287
1880	85.231,858
1879	84.818,378
1878	63.560,251
1877	44.464,394
Összesen	748.567,469
évenkénti átlagban . .	74.856,746

Ezen mennyiségből a legnagyobb rész Nagybritanniába exportáltatott, a mely 1873-tól 1886-ig évenként 12—23 millió hektoliter amerikai búzát fogyasztott.

Franciaország 1874-ben csak 253,200 hektolitert importált az Egyesült-Államokból, de 1879-ben már 16.506,000 — hektolitert; 1882 óta Franciaországnak Amerikából való importja 6.74 és 3.91 millió hektoliter között váltakozott.

Csak hogy az Egyesült-Államok lakossága rohamosan növekszik. Ma már 60 millióra szaporodott a népesség és a mi a

fogyasztást illeti, ez is folyvást nagyobbodik. A »Statistical Abstract for the year 1885.« szerint a búzafogyasztás az Egyesült-Államokban fejenként 4 bushelről 6 bushelre emelkedett, tehát körülbelül oly fokra, mint a minőn Franciaországban van. Nem nehéz tehát megjövendőlni az időt, — ez most még messze van ugyan — a mikor az Egyesült-Államokban oly sürű lesz a népesség, hogy maga fogja elfogyasztani csaknem összes búzatermelését. Igaz, hogy ez olyan feltevés, mely csak messze időben valósulhat meg, de azért nem szabad azt számításon kívül hagyni. Egyrészt Amerika népessége roppant gyorsasággal szaporodik; 1850-ben még csak 23 millió lakosa volt, 1860-ban már több mint 30 millióra, 1880. pedig 50 millióra rugott a népesség száma. Harmincz év alatt tehát a népesség száma több, mint megkétszereződött. Másrészt a búzatermelésre alkalmas szüzföld nem fog mindig ugyanazon bőségben kinálkozni. A talajminőség különfélesége, az esőhiány a 100 és 120 hosszúsági fokok közt fekvő fensíkon, korlátot fognak szabni a terjeszkedésnek. Figyelembe veendő továbbá a hozam aránylagos gyengesége, a mely még a legjobb esztendőkből, minő az 1884-ki volt, sem haladta meg a 11 hektolitert hektáronként és a mely átlagosan csak 8—10 hektoliterre rug. E szerint szükségessé fog válni, hogy belterjes gazdálkodás váltsa fel a jelenlegi extensiv rendszert, főleg miután a szüzföld termőképességének kimerülése, a mely már most is észrevehető, nagy akadály fog szolgálni a folytonos búzatermelésnek. A fentebb közölt statisztikai adatok 1880. óta nem igen mutatnak haladást az amerikai termelési viszonyokban. A búzatermelésnek szánt terület 15 millió hektár körül állapotodott meg és a termelés hasonlóképen 160 millió hektoliter körül oscillál. Meglehet, hogy ez csak nyugvópont, de mint jelenség, mindenesetre figyelmet érdemel.

A búzakiviteli államok között most második helyet foglal el Keletindia, a hol az angolok mindent elkövetnek a földmívelés fejlesztésére. Vasutakat építenek az ország belsejében, öntöző csatornákat létesítenek, szóval mitsem hanyagolnak el, hogy előmozdítsák a termelést. 1870. előtt az indiai buza ismeretlen volt Európában és legkevésebbé sem gondoltak arra, hogy egy ily nagyszámu népességgel bíró állam valaha búzát találna

exportálni. Pedig ezen export ma már igen jelentékeny. Exportáltak ugyanis Keletindiából mázsákban ($50\frac{3}{4}$ kilogramm):

Évben	mázsát
1872—73	394,000
1873—74	1.756,000
1874—75	1.074,000
1875—76	2.511,000
1876—77	5.587,000
1878—79	1.056,000
1880—81	7.444,000
1881—82	19.901,000
1882—83	14.193,000
1883—84	20.956,000
1884—85	15.855,000
1885—86	21.061,000

Ezen mennyiségből legnagyobb rész Angliába megy; ujabban Olaszország is jelentékeny vevője az indiai búzának. Franciaország az utóbbi esztendőben $1\frac{1}{2}$ — millió hektoliter indiai búzát fogyasztott, ugyanannyi jutott Belgiumra is.

A búzatermelés Keletindiában egyre jobban növekszik. A brit uralom alatt álló országokban és az ugynevezett bennszülött tartományokban összesen 11 millió hektárnyi terület volt 1886-ban búzával bevetve. A hektáronkinti átlagos hozam a talaj minősége és égalji fekvése szerint váltakozik 6 és 11 hektoliter között. Legnagyobb a hozam Punjabban, a hol egy hektáron 17 hektoliter is megterem, legkisebb Berarban és Bombayban, a hol egy hektár csak 4—5 hektolitert ad. Az egész országot véve, az átlagos hozam 11 hektoliter, tehát 3 hektoliterrel kevesebb, mint Franciaországban és 14 hektoliterrel kevesebb, mint Angliában. A búzakivitel három irányban történik. Bombayon átmegy az összes kivitelnek fele, a másik felét Kurracheeben és Calcuttában rakják hajóra. A napszám Keletindiában rendkívül olcsó, a mennyiben rem kerül többbe, mint 25—30 centimesbe naponként, a talaj termékeny és az éghajlat kedvező. Az amerikaiak máris komolyan foglalkoznak ama versenynyel, a melyet nekik az európai piacokon az indiai buza okoz. Csakhogy itt is, ép úgy, mint Amerikában, a kivitel növekedését akadályozza a művelés alá vehető területek korlátolt volta és a belföldi fogyaszt-

tás. Így a legtermékenyebb és legnagyobb búzatermelő tartomány, Pendjab, termelésének hét-nyolczadrészét maga fogyasztja.

Ha tekintetbe vesszük, hogy Indiának 240 millió lakosa van, a kiknek egyedüli vágyuk jobban táplálkozni és ha tekintetbe vesszük, hogy hasonló népességi viszonyok mellett pl. Franciaországban 60 millió hektáron 624 millió hektoliter búzát kellene termelni a belföldi fogyasztás számára, akkor be fogjuk látni, hogy éppenséggel nem kell félni attól, hogy az indiai buza előzönlí az európai piaczoikat.

A gabnaexportáló államok között Ausztrália következik sorra. Tíz év előtt az export alig tett számot, de már 1884-ben 3 millió métermázsára emelkedett. Az ausztráliai búzát főleg Londonba és Marseillebe szokták szállítani. Az 1881. és 1886. években a rossz termések miatt Ausztrália keveset exportálhatott és maga Anglia sem kapott onnan többet 500,000 hektoliternél. Az ausztráliai búzának nagy jövője van, mert ott még inkább, mint az Egyesült-Államokban, bőségesen rendelkezésre áll a búzatermelésre alkalmas terület.

Végre a búzatermelést illetőleg nem hagyható figyelmen kívül a La Plata folyamvidéke. A La Plata államokban a búzatermelés valószínűleg már nemsokára nagy fontosságra fog emelkedni, miután a politikai viszonyok tisztázódnak s a bevándorlás ezen államokba szintén nagyobb mérveket ölt és a vasuti építkezések is serényen haladnak előre. Fájdalom, megbízható statisztikai adatokkal nem rendelkezünk, pedig ezen államok termelése, a mely ma mintegy 10 millió hektoliterre rug évenként, szép jövővel kecsegtet és nem lesz talán túlzás állítani, hogy 20 év múlva a La Plata államok a búzatermelést illetőleg legalább is oly fontossággal fognak birni, mint manapság az északamerikai Egyesült-Államok. A mennyiben egyáltalában adatokkal rendelkezünk, a La Plata államok kivitele volt:

	hektoliter
1883-ban	807,825
1884-ben	1.404,900
1885-ben	1.016,370
1886-ban	1.450,000

Az európai kontinensen, mint termelő állam, Magyarországon és Románián kívül leginkább Oroszország jó tekintetbe. Mielőtt az amerikai buza versenye napirendre került, nyugati Európában és különösen Franciaországban az orosz buza játszott szerepet.

Ez azonban ma megszűnt. Oroszország évi termelése nem haladja meg a 75 millió hektolitert és habár igaz, hogy a termelés növekedésére meg vannak az előfeltételek, a termési többlet nem lesz egészen exportálható, mivel a népesség gyarapszik és a nép jobb táplálkozásának szüksége Oroszországban nagyon is érezhető. Oroszországban háromféle buzafajt termelnek: a pererod, satonka és rounak fajokat. Az első a jobb minőségű és nagyobbára a belföldön fogyasztatik el, a két utóbb említett fajtát inkább exportcélokra használják fel és pedig a satonkát Németországba, a rounakot Angliába szokták kivinni.

Az orosz buza észak felé Szt-Péterváron a Ladoga tón át nyugat felé az orosz vasutakon és délen az odessai, rostowi, toganrogi kikötőkön át kerül kivitelre. Tetemes mennyiségű orosz búzát fogyaszt Franciaország is, a hova a marseillei kikötőbe érkezett:

	hektoliter
1883-ban	4.590,000
1884-ben	3.486,000
1885-ben	3.663,000
1886-ban	3.007,000

A gabnatermelő államok közül említést érdemelnek még Algir, Kisázsia és Perzsia. A perzsa búzát, a mely a világpiaczen a keletindiai búzával egyidejűleg jelent meg, főleg Angliába exportálják, a hol a londoni piacon rendszeren jegyzik.

Hátra van még a fogyasztó államok szintén jelentékeny búzatermelésének felemlítése. Nagybritannia a fogyasztó államok között első helyen áll, de termelése sem jelentéktelen, a mennyiben évenként közel 28 millió hektoliterre rug. A búzatermelés hozama sehol sem nagyobb, mint Angliában, hol 27 hektoliter is megterem egy hektáron. Mindazonáltal a termelés csak egy részét képezi a fogyasztási szükségletnek, úgy hogy az import igen tetemes.

1881. óta Angliába a következő mennyiségű búzát importálták:

	hektolitert
1881-ben	49.062,844
1882-ben	55.420,540
1883-ban	56.415,681
1884-ben	45 735,164
1885-ben	56.418,259
1886-ban	45.591,040

Az évi import átlaga tehát 52 millió hektoliter volt.

Franciaországban a búzatermelés a mezőgazdasági művelési ágak legfontosabbikát képezi; a termelésre szánt terület közel 7 millió hektár, vagyis az összes szántóföldnek mintegy negyedrésze. Az utóbbi 10 esztendő átlagában és az 1886. évben volt Franciaországban:

	1876—1885	1886
Bevetett terület: hektár	6.918,059	6.993,157
Termelés: hektoliter	101.949,375	105.412,377
átlagos hozam: hekt. egy hektáron .	14.	15.

Megjegyzendő, hogy a fentebbi tíz esztendei időszakra esik az 1879-ki inséges év is, a mikor a búzatermelés nem eredményezett többet 79.355,866 hektoliternél és az átlagos hozam hektáronként nem volt több 11.4 hektoliternél. Ami a franciaországi fogyasztást illeti, ennek mérve évről-évre növekedik. Az 1821—1830-ki évtizedben átlag 60 millió hektoliterre rugott, 1850-ben már 85 millióra és az 1874—1883-ki évtized átlagában 114 millió hektoliterre emelkedett a fogyasztás évi szükséglete. Ha kerekén 105 millió hektolitert veszünk termelésnek és 122 milliót fogyasztásnak, marad fedezetlen szükséglet gyanánt 17 millió, a mely a termelésnek kevesebb, mint $\frac{1}{6}$ részét képezi és a melyet importálni kell. A búzaimport Franciaországban csak 1878. óta emelkedett nagyobb jelentőségre. Ezen időpont előtt — kivéven az 1854-ki, 1856-ki, 1861-ki és 1868-ki rossz terméseket, — az import nem öltött tetemesebb mérvet. Rendszerint a kivitel ellensúlyozta a behozatalt, úgy, hogy ez csak 1—2 millió hektoliterrel volt nagyobb, sőt olykor a kivitel volt a túl-

súlyban a behozatal fölött. 1878. óta azonban a kivitel csaknem megszűnt, ellenben a behozatal következőleg alakult.

	hektoliter
1878-ban	17.345,888
1879-ben	29.720,291
1880-ban	26.665,419
1881-ben	17.450,329
1882-ben	17.219,484
1883-ban	13.456,505
1884-ben	17.300,000
1885-ben	11.000,000
1886-ban	13.100,000

A nyereség és veszteség az áralakulásnál.

A párisi Société d'Économie politique június havi ülésén érdekes eszmecsere folyt azon kérdés fölött, hogy igaz-e, miszerint az árhullámozásnál az egyik nyer, a másik veszít. A lefolyt vitát a következőkben ismertetjük:

A vitában elsőnek Juglar Cl. emelt szót, hogy feltegye a kérdést: Van — úgymond — egy közmondás, mely szerint a mit az egyik nyer, azt a másik veszíti. Áll-e ez vagy sem? Általában-e vagy viszonylagosan? És mily mértékig? Első pillanatra csábító a kérdés, de a megoldás azonnal kínálkozik. Csakugyan oly egyszerű-e az, mint a minőnek látszik? Mert hogy létezik vesztes fél, az igen gyakori eset, mindennap láthatjuk, de van-e mindig nyertes fél is?

Vegyünk szemügyre egy eladást és következésképen egy vásárlást is. A két félnek a helyzete nem ugyanaz. A vevőnek két chance-a van: az áremelkedés és az árcsökkenés. Az eladóra nézve nem létezik az áremelkedés eshetősége, ezt ő többé nem értékesítheti, de igenis az árcsökkenés esélyét, a mikor is visszavásárolhatja, a mit eladott. Nagyobb előnye ennél az, hogy rendelkezik tőkéjével és kedvezőbb alkalom adtán új ügyletet kezdeményezhet. Juglar itt főképen az értékpapirokat és az árukat veszi tekintetbe. Ezeknél, ha árcsökkenés áll be, a vevő vesztesége nem képezi az eladó hasznát, ez utóbbi csak épségben tartja, de nem gyarapítja tőkéjét, épúgy a mint nem nevezhetni gyarapodásnak azt, ha ugyanazon árért nagyobb mennyiséget vásárolhat vissza abból az áruból, a melyet korábban eladott volt, és a melynek értéke csökkent. Ha egy értékpapirról van szó, egy részvényről, a mely 500 frknyi áron lett kibocsátva és a mely — a vállalat rossz lévén — a bukás szélén áll, a vevő mindent veszíthet, a nélkül, hogy a társaság, mely a részvénybefizetés útján megkapta a tőkét, bármily csekély részt is megtartott volna birtokában, mert az egész tőke el lett költve be nem fejezett munkálatokra, a melyek pillanatra improduktívek és következésképen úgyszólván értéktelenek. A részvény aláírója elvesztette azon összeget, a melyet befizetett és a részvénytársaság

birtokában nincs annyi, a mi aktivát képezhetne, ha ugyan egyáltalában maradt valamije. Az, a ki idején eladta a részvényt, kikerülte a veszteséget, de nem nyert semmit. E két esetben a veszteség mindig bizonyos a szerződő felek egyikére nézve és az előny mindig a nemzet összességére háramlík: az árcsökkenés az első esetben, a mi azonban nem mindig előny, a második esetben a megkezdett munkálatok, a melyek fennmaradnak és szükségtelessé tesznek újabb költekezést.

Az árak hullámlása mindenkit érint ugyan, de különböző módon, a szerint, a mint valaki fogyaszt, megtartani igyekszik valamit vagy ismét eladásra dolgozik.

A fogyasztásnál nincsen vesztes fél. Itt a tárgy hasznos volta nagy mértékben emeli az árt, a mely elhatározásra késztet és megszabja a vásárlást.

A hol valamely ingóság vagy ingatlan birtok megtartásáról van szó, kétségtelen, hogy árcsökkenés esetében lehet veszíteni. De, ha nem veszünk egyebet számításba, mint a különbözetet az árakban, vagy a tőke kamataiban, azon időpontig, a míg az illető tárgy vagy ingatlan el nem adatik, mindig lehet remélni, hogy megkapható érte a vételár. Ezen műveletek egyébiránt nem terhelik a piacot.

Hátra van a kereskedő és iparos kényes helyzete, a kik vásárolnak, hogy ismét eladjanak, még pedig rövid czélra, a mely nem terjed túl váltóik lejáratán.

Ezeknek a helyzete az árcsökkenés és különösen a tartós árcsökkenés esetében válságossá válik. Veszteségeik nagyon is láthatók, míg az eladó — igaz — rendelkezik tőkéjével, de mennyi baja van, hogy azt gyümölcsöztesse. Ha eladási árán felül vásárolt, máris ugyanazon lejtőre jutott, mint az, a ki először tőle vásárolt. Ha értékpapírokat vásárolt a tőzsdén, új koczkázatot vállalt. Minden esetben a másiknak vesztesége nem gyarapítja az ő hasznát. Részéről új vállalkozásokba kell bocsátkoznia, a melyek ellenkeznek megszokott foglalkozásával és a melyek új koczkázattal járnak. Az ilyen helyzet nagyon kényes és nem lehet csodálni, ha növeli az általános panaszt. Viszont az áremelkedés korszakában minden könnyen megy. Mindig akad vevő és a míg az árfolyamok szünet nélkül emelkednek, azt lehetne hinni, hogy a veszteség ki van zárva.

Ime így történik ez az egyéni viszonylatokban: de vajjon így van-e ez az állammal való vonatkozásokban is? A törvények, rendeletek, egyenes és közvetett adók, vámok és illetékek befolyással vannak az árakra: majd növelik, majd mérséklék a termelési költségeket. Az állam felváltva majd nyer, majd veszít. A járadékok conversiója által az állam elvonja a néptől jövedelmének egyrészét és lenyomja az árfolyamot és a tőkepénzes egyszerre veszti el úgy jövedelmének, mint tőkéjének egy részét. A pénz értékének csökkenése által — mely mesterségesen eszközöltetett régebben, de természetes jelenség mai napság — az állam szintén követhet el jogtalanságot a néppel szemben, valamint zavart okozhat az által, hogy papírpénzt bocsát ki, a mi nem egyéb, mint egy a népre kivetett illeték.

Főleg árhanyatlási korszakban lehet némileg vigasztalásnak tekinteni a kérdésben forgó közmondást. Az »élet megdrágulásáról« szóló tanulmányában Cochut azt állítja, hogy a válságot megelőző haussekorszakban 1874-től 1882-ig a tőzsdén jegyzett értékpapírok tőkegyarapodása 15 milliárdra emelkedett és hogy 1883. óta ezen értékgyarapodás egy része, a melyet 5 milliárdra becsülhetni, ismét veszendőbe ment. Vajjon ezen árhullámozásoknál veszteség állott-e elő, vagy pedig csak a tőke cserélt birtokost, a mennyiben egyik kézből a másikba ment át? Megjegyzendő, hogy miután az értékgyarapodás 15 milliárdra, az értékcsökkenés pedig 1883-tól 1884-ig csak 5 milliárdra rug, az egész értékgyarapodás távolról sem vészett el. Régóta tanakodnak a fölött, hogy honnan származnak ezen árhanyatlások, a melyek oly súlyosan érintenek minden szóban forgó érdeket? Cochut felemlíti, hogy 1825-ben, 1847-ben és 1873-ban is volt ilyenemű árhanyatlás és konstatálja, hogy az árhanyatlás mindig a hausse korszakára következett épűgy, mint most is. Valamint az árak emelkedését egy kedvező időszakon át követi a válság kitörése, épűgy az árak csökkenése a felszámolás időszakán át, előzményét képezi a viszonyok javulásának.

Mily terjedelmű az a veszteség, a melyet a nemzet ily súlyos viszonyok között szenved és kire háramlik az?

A nélkül, hogy alapul vennők a tőzsdén jegyzett értékpapírok változásait, a melyek azt engedik hinni, hogy az összes értékpapírok birtokost cseréltek, holott legnagyobb részük el sem

hagyta a tárczát, a melyben elzárva voltak, azt lehet következtetni, hogy habár mindenkit érintett a válság, a rázkódtatás távolról sem volt ugyanaz. Első sorban a kereskedők és iparosok lettek sújtva az által, hogy árukészleteik, a melyeket gyártás vagy eladás céljából raktáron tartanak, értékükben csökkennek. A bizonyosságot arra, hogy ez így van, a nemzet magatartása szolgáltatja azon válságos időszak alatt, a melyen most vagyunk átmenőben. Mert habár az árak érzékenyen hanyatlottak is, a fogyasztás kevésbé szenvedett. A visszaesés itt kevésbé volt érezhető. Habár nagy pangás volt is, a munkabérek alig csökkentek. A tőke mindenütt bőséges volt, olcsó áron kínálkozott, várva a kedvező alkalmat, hogy újra forgalomba jöjjön.

Alglave úgy véli, hogy Juglar tulajdonképen nem adott választ az árhullámozás kérdésére. Azután szorgos megkülönböztetést tesz a névleges és a valódi árak között.

E fejtegetései során kijelenti, hogy nézete szerint, valamely országban a pénz általános mennyisége is befolyásolja az árakat, a pénz fogalma alá sorolván az előmutatóra szóló értékeket, a cheque-eket, a bankjegyeket stb. Úgy az árcsökkenés, valamint az áremelkedés eseteiben — úgymond Alglave — mindig az alsóbbrendű néposztályok azok, a melyek szenvednek. Ha az áruk ára emelkedik a nagybani eladásnál, ugyanakkor a detail-üzletben is drágább a portéka, a nélkül, hogy a munkabérek hasonló arányban emelkedtek volna. Végre Alglave kijelenti, hogy a kérdést, úgy a hogy az feltéve lett, lehetetlen abszolút értelemben eldönteni.

Limousin azt hiszi, hogy a kérdés nem lett elég szabatosan feltéve, a mennyiben Juglar kérdésére igenlően és tagadólág lehet válaszolni. A kérdés különben egészen az árak változásának okától függ. Ha valamely czimlet, a mely egy ipari vállalat tulajdonának részét képviseli, árfolyamában emelkedik, azután pedig csökken, a nélkül, hogy a szóban forgó ipari vállalat jövedelmei kevesbedtek volna, akkor bizonyos, hogy azok, a kik a czimletet drágábban adták el, mint a hogy vették, nyerik annak az egész veszteségét, a ki olcsóbban adta el semmint vásárolta. Az az összeg, a mely előbb az egyiknek a zsebében volt, utóbb a másiknak zsebében van; ez tisztán számvetési kérdés. De ha viszont valamely áru értékcsökkenése abból származik

hogy azon egész iparág, melyet képvisel, hanyatlott, akkor senki, még azon meg nem határozható lény sem, a melyet népnek nevezünk, nem nyeri azt, a mit az áru eladója veszít. Ha pl. valaki megépítette azon vasutak egyikét, a melyek jövedelme fel nem éri a befektetett tőke kamatait, a részvényesek veszteségét senki sem nyeri. Szóval az egyik nyeri azt, a mit a másik veszít, ha a veszteség abból származik, hogy az árak egyszerűen hullámszerűen, vagyis majd emelkednek és azután csökkennek, vagy csökkennek és azután emelkednek, — a nélkül, hogy a használati érték változott volna. Ellenben veszteség áll elő, a melylyel szemben nincs nyereség, akkor, ha az árhanyatlás értéksökkenésből ered és nyereség áll elő, a melylyel szemben nincs veszteség, akkor, ha az árunak használati értéke növekedett azalatt, hogy annak a birtokában volt, a ki azt drágábban adta el, mint ahogy vette. Ezekből látszik, hogy a kérdés mikénti feltevése nagy fontosságu.

Villey E. szerint a feltett kérdést általános szempontból kell vizsgálni és ha így járunk el, akkor felismerjük, hogy azt feltétlenül megoldani nem lehet. A maga részéről az értekezéslet figyelmét a kérdésnek csupán egy oldalára akarja felhívni, a mely gyakran lett érintve az ingatlan tulajdonra vonatkozó eszmecserékben.

Ki nem hallotta valaha említeni — úgymond — a következő okoskodást: »A franciaországi ingatlan birtok vételi értéke kevéssel ezelőtt 91 milliárdra rugott (az 1879--81-ki enquête szerint) ma pedig a földbirtok értéke közel egy negyed-résszel csökkent; ime tehát 20 milliárdot loptak el Franciaország vagyonából.« Ez az okoskodás, — úgymond Villey — el nem fogadható. A nélkül, hogy állítanók, hogy az ingatlan birtok értékének csökkenése, a mely szemeink előtt megyen végbe, közömbös dolog volna a közvagyonosodás szempontjából, még sem lehet következtetni, hogy a közvagyon 20 milliárddal kevesbedett azért, mivel az ingatlan birtok vételi értéke ugyanilyen arányban csökkent. A vagyon nem az értékből áll, ha ugyanis általános szempontból vizsgáljuk a dolgot. A fennforgó kérdésnél is két szempontot kell megkülönböztetni: az egyéni és az általános szempontot. Egyéni szempontból lehet-e állítani, hogy az árak hullámszerűsénél a mit az egyik nyer, azt a másik

veszíti? Ez nyílt kérdés, a mely nem tür feltétlen választ. Vegyünk pl. egy ingatlant, mely tisztán szórakozásra szolgál, egy parkot, a mely nem hoz semmiféle jövedelmet: tiz év előtt 400,000 frankot ért, ma pedig eladják 300,000 frankon. Ez esetben — úgymond Villey — úgy látszik, hogy azt a 100,000 frankot, a melyet az eladó vesztített, nyerte a vevő, mert 300,000 frankot áldozott csupán azért, hogy megszerezze magának a kellemetességek oly összegét, a melyért régebben 400,000 frankot fizettek. Vegyünk fel továbbá egy jövedelmező birtokot; ez jövedelmezett valamikor 4000 frankot és került 100,000 frankba, ma nem hoz többet 3000 franknál és eladatott 75,000 frankért; lehet-e hasonló esetben mondani, hogy az, a ki a birtokot 75,000 frankért megvette, nyerte azt a 25,000 frankot a melyet az eladó vesztített? Bizonyára nem! Mivelhogy van egy birtoka, a melynek jövedelme negyedrészből kevesbedett és a mely nem hoz többet 3000 franknál 4000 frank helyett.

Tehát szükséges megkülönböztetést tenni a különböző feltevések szerint.

Ha már most általános szempontból, az egész társadalom álláspontjáról fogjuk fel a kérdést, ez alig lesz érthető. Mert itt értékkérdésről van szó és ha egyéni szempontból a vagyon az értékben rejlik, általános szempontból a dolog nem így áll. Helytelen tehát azt állítani, hogy Franciaország 20 milliárdot vesztített csupán azért, hogy ingatlan birtok vételi értéke ugyanennyivel csökkent. Az ingatlan birtok vételi értéke azért csökkent, mivel a földjáradék csökkent és vissza kell menni azon okokra, a melyek előidézték a járadék csökkenését, ha meg akarjuk ítélni: vajjon ez a jelenség kedvező vagy kedvezőtlen-e? Szóval, a feltett kérdésben meg kell különböztetni az egyéni és az általános szempontot. Egyéni szempontból a kérdésre nem lehet feltétlen választ adni, hanem a körülményekhez képest majd igenlőleg, majd tagadólag fogjuk a kérdést eldönteni. Általános szempontból a kérdést nem lehet így feltenni, mert tiszta értékkérdés válik belőle és a vagyonosság általános szempontból véve semmiképen sem azonos az értékkel.

Leon Say megjegyzi, hogy gyakran, ha a tőke értéke csökken, ez onnan van, mert a jövedelmezőség csökkent. És ennek nagy jelentősége lehet, a mennyiben érinti egy ország egész

vagyonát. Mi történt azóta, hogy a phylloxera elpusztította szőlőink nagy részét? Óriási tőke lett megsemmisítve és tetemes jövedelem ment veszendőbe évről-évre. Ellenben Spanyolországban a szőlőmivelés és bortermelés a fejlődés magas fokára emelkedett, mert a spanyol borok leginkább hivatvák helyettesíteni a mi borainkat. Ime egy ország, a mely nyert, mialatt mi veszítettünk és azért nyert, mert mi veszítettünk. Kétségtelen, hogy Spanyolország valamikor fejlesztette volna ugyan szőlőmivelését, de nem oly hamar és nem oly sikeresen, mint most, hogy a mi bortermelésünket oly súlyos csapások érték.

Alglave E. azt kívánja, hogy a vitába ne vonjanak bele oly dolgokat, mint a minőket Say Leon érintett. Itt egy tőke elpusztulásáról van szó, nagyon világos, hogy ezen tőke birtokosa tiszta veszteséget szenvedett.

Leon Say folytatja példáját és felemlíti még, hogy mily hatással volt az amerikai buza behozatala Franciaországban. A hatás abban nyilvánul, hogy a francia buza ma csak veszteséggel adható el. Egyrészt láthatunk tehát egy amerikai termelőt, a ki nyer és egy francia termelőt, a ki veszít. Csakhogy figyelembe kell még venni egy harmadik személyt, a fogyasztót, a ki hasznot huzott az alacsony árból.

Juglar Cl. válaszolva Alglave megjegyzéseire, a ki azt igyekezett megállapítani, hogy kire háramlanak vissza az árhullámzások, azt mondja, hogy nézete szerint főleg a kereskedő az, a ki erősen megérzi az árak esését és emelkedését. A társadalom többi részét e változások kevéssé érintik.

Leon Say felhívja a figyelmet arra a nagyfontosságú és nézete szerint az emberi természetben gyökerező jelenségre, a melyet áremelkedési korszakban lehet megfigyelni és a melynek gyakran pozitív gazdasági oka sincs: t. i. az áremelkedési irányzatra. Bizonyos iparágakban lehetséges szembenállani ezen végzetes irányzattal az által, hogy megtakarítások eszközöltetnek. Így cselekesznek általában a vasutak s különösen így tett a Compagnie du Nord is.

Alglave ismétli, hogy a hol sok pénz van az országban, ott áremelkedés következik be, mert az egész világ inkább hajlandó a vásárlásra. Az árak általános emelkedése és csökkenése nem érdekeli másokat, mint a kereskedőket és a spekulánsokat, a kik szintén kereskedők.

Leon Say megjegyzi, hogy egy nép gazdasági fejlődésének megítélése végett nem kell hivatkozni az értékpapírok jövedelme után kivetett adó hozadékanak növekedésére, mivel ez az adó csak bizonyos jövedelmeket érint.

Levasseur azt akarná, hogy különböztessék meg az értéket a vagyontól. Az utóbbi lehet, hogy nem kevesbedett, a míg az érték maga kisebbedett. Ha valamely társaságban — úgymond — azt látjuk, hogy a vagyon gyarapszik, a nélkül, hogy az érték növekednék, ez esetben oly társaságról van szó, a mely nagyon takarékosan él.

Lépine a kérdés igazi megoldását Alglavenak névleges és valódi árak között tett megkülönböztetésében látja. Az árak névlegesek vagy mesterségesek, ha nincsen positiv alapjuk és ez esetben, a mit az egyik nyer, azt a másik veszíti. Vonatkozással az amerikai buza példájára, Lepine azt hiszi, hogy az amerikai termelő nem nyerte azt, a mit a francia termelő veszít, nyert a francia fogyasztó, a ki olcsóbban fizeti a búzát és nyert még két három más személy is, mint pl. a szállító, a spekuláns stb.

Neymarck Alfred a kérdést csupán az értékpapírok szempontjából akarja vizsgálni és nem hiszi, hogy feltétlenül lehetne állítani, hogy a mit az egyik nyer, azt a másik veszíti.

Vegyünk fel — úgymond — két spekulánst: az egyik vesz, a másik elád; mindketten lebonyolítják műveleteiket ugyanazon időben, ugyanazon árfolyamon. Világos, hogy ezen esetben, mit az egyik nyert, azt egy másik veszítette és mindketten elvesztették még a tőzsdeügynököknek és a közbejáróknak fizetett díjakat. De az ezen műveletek által előidézett árhullámzások befolyást gyakorolnak az egész piacra, minden társaságra és minden tőkepénzesre, a ki csak értékpapírral bír.

Vegyünk pl. egy hitelintézetet, mely nem vásárol, nem ár el, nem spekulál sem áremelkedésre sem árcsökkenésre. Ezen intézet tárczájában vannak járadékok vagy más értékpapírok, a melyeket aláírás útján szerzett vagy maga bocsátott ki. Az üzletév végén, a szerint a mint az egész piac hausse vagy baisse irányzatot követett, az intézet birtokában levő értékpapírok is pl. 5°/_o-al vagy 10°/_o-al többet vagy kevesebbet érnek. Lehet-e mondani ez esetben, hogy ezt az értéktöbbletet valaki veszítette, vagy hogy az értékkevesletet bárki is nyerte volna?

A hitelintézetek, vasuti társulatok, ipari vállalatok évi mérlegüket és értékpapírtárcájuk állagát a tőzsdei jegyzések szerint állapítják meg többnyire deczember hó utolsó napjain. A francia bank kivételt képez és a tárczájában levő járadékpapirokat a vásárlási árfolyamon állítja be a mérlegbe. A nagy biztosító társaságok is így járnak el és több társulat tartalékot alkot az árfolyamhullámzások ellensúlyozására. De bárminő legyen is a tárczában levő értékpapírok becslésének és a mérleg felállításának módozata, világos, hogy az árak hullámzása nagy befolyást gyakorol ezen intézetek aktiváinak és értékpapir tárczájának realizálható, vételi értékére. Következésképen ezen intézetek az által, hogy nagyobb vagy kisebb értékkel veszik fela mérlegbe az értékpapir állományt s így aktiváikat majd növelik, majd csökkentik, nyereséget vagy veszteséget mutatnak ki, a nélkül, hogy ezen nyereség vagy veszteség mások által realizáltatott volna.

Milyen helyzetben van a tőkepénzes az árak hullámzásánál? A tőkepénzes értékpapirjait ritkán becsüli azon jövedelem szerint, melyet neki nyujtanak, hanem inkább azon ár szerint, a melyet értük adott. Ha befektetésének értékét, a tőzsdei árfolyamok hullámzását követve, óránként akarná feljegyezni, vagyona is óránként változnék és az egyik napon gazdagabbnak vagy szegényebbnek találná magát, mint a következő napon. Akár állítjuk, hogy vagyona gyarapodott, akár, hogy csökkent, ez csak úgy volna igaz, ha értékpapirjait a jegyzett árfolyamon fogná eladni. És ez utóbbi esetben, feltéve, hogy összes értékpapirjait a beszerzési árt meghaladó árfolyamon adta volna el, lehet-e állítani, hogy a mit ő nyert, azt más valaki veszítette? Bizonyára nem. Ha ez a tőkepénzes a kibocsátási áron szerezte meg a 3⁰/₀-os vagy 5⁰/₀-os járadékot 1870-ben, 1871-ben és 1872-ben és ha ezen járadékot a most jegyzett árfolyamokon értékesítette, akkor igen jelentékeny nyereségre tett szert, mivelhogy a 3⁰/₀-os járadék, mely 60 frankon lett kibocsátva, 82 frankot ér és az 5⁰/₀-os járadék, mely 82¹/₂ és 84¹/₂ frankon bocsáttatott ki, a conversio daczára 109 frankon áll. Lehet-e mondani, hogy az ilyképen származó nyereséggel más tőkepénzeseknek vesztesége áll szemben? Nem nyujtja-e neki az állam tovább is ugyanazt a 3⁰/₀-os járadékot, bármilyen lett legyen a czimletnek kibocsátási ára és bárminő legyen is jelenleg jegyzett árfolyama?

Ha helyes volna állítani, hogy az árak hullámlásánál azt, a mit az egyik nyer, a másik veszti, akkor az 1882-ki tőzsdekrach nyereségei és veszteségei megmérhetetlenek volnának. Tekintsük csak az Union Generalet, melynek 500 frank névértékű 125 frankkal befizetett részvényei 3200 frankon felül kerültek forgalomba és naponként 100—200, sőt 300 frankkal ingadoztak. Következik-e ebből, hogy ezen egyetlen értékpapírnál a kibocsátott 200,000 db. részvény után naponként 20, 40 vagy 60 millió frankot nyertek vagy veszítettek?

És ha tekintetbe vesszük a spekulánsok és tőkepénzesek által leginkább keresett értékpapírok minden árhullámlását az 1882-ki krachot megelőzőt lázas időszakban, milliárdokra fogának rugni az ilykép kiszámított különbözetek; pedig bizonyos, hogy ezen különbözeteket tényleg sem nem nyerték, sem nem veszítették. Mert a nyereséget és veszteséget nem azon ropant magas árfolyamok alapján kell kiszámítani, a melyeket ezen részvények elértek; ezen árak, igaz, kifejezésre jutottak a tőzsdei jegyzésekben, de nem feleltek meg semminemű realis tőkének. Kétségtelen, hogy voltak spekulánsok és tőkepénzesek, a kik nyertek és veszítettek azáltal, hogy vettek vagy eladtak nagy mennyiségű részvényeket, de az összes részvényesek nem vettek részt e műveletekben és ezek csak annyit veszíthettek, a mennyit a részvényekre befizettek. Még itt sem lehet mondani, hogy azt, a mit a részvényesek veszítettek, mások nyerték.

A francziák és külföldiek között végbemenő értékpapír vásárlási és eladási műveleteket illetőleg szóló megjegyzi, hogy ezen műveletek Franciaországra csak akkor veszteségesek, ha azon spekulánsok, a kik veszítettek, francziák és azok, a kik nyertek külföldiek. De a midőn a Franciaország és a külföld közötti spekulációk úgy az egyik, mint a másik félre nézve veszteséget vagy nyereséget eredményeztek, még akkor sem lehet állítani, hogy a nép, hogy a tőkepénzes, a ki nem spekulált, hanem csak megőrizte czimletét és rendesen megkapta annak hozadékát, az árak hullámlása által veszített vagy nyert volna.

Juglar Cl. még egyszer szót emel annak kijelentésére, hogy a Neymarck által felhozott példákban az árak hullámlása nem érinti magát a nemzetet, hanem csupán a spekulánsokat.

A munka lovagjai rend és az 1886. évi nagy vasuti strike.

A munka lovagjai, a »Knights of Labor« amerikai munkás-egyesület, mely oly hatalmas befolyást nyert az északamerikai Egyesült-Államok nyilvános életére, nem ismeretlen már nálunk sem. Részletes és megbízható adatok azonban még nem tétettek közé ezen egyesületről, mely hosszú ideig a nyilvánosság kizárásával működött, ezért érdekesnek találjuk a »Quarterly Journal of Economics« 1887. évi januáriusi füzetében az egyletről közölt ismertetést bemutatni és ezzel kapcsolatban az 1886-ban rendezett nagy vasuti strike lefolyását leírni.

A »munka lovagjai« rendnek első egyletét 1869-ben Philadelphiában Stephens S. Uriah alapította, ki az első években az egész mozgalmat vezette.

Stephens mint tanult kézműves a ruha-szabók (Garment cutters) egyik philadelphiai egyletének tagja volt és az egylet fölösztatásakor javaslatot dolgozott ki a munkás-egyesületek ujjaszervezésére vonatkozólag, a mire utazásai és tanulmányai némi alapot nyújtottak. Főleg társadalmi és közgazdasági kérdésekkel foglalkozott. Abból indult ki, hogy a tőke befolyása az egyesítés és szervezés következtében mindig nagyobbodik, a minek ellenében a munkások szervezését akarta alkalmazni. Stephens buzgó tagja volt a szabadkőműves rendnek és ennek utánzásául az általa alapított egyesület szabályait az első években oly titok övezte, hogy még annak neve sem lett ismeretes. A politikusok, ügyvédek és korcsmárosok, valamint mindazok, kik a szeszes italok elárusításánál bármi módon is közreműködnek, kizárattak a föl vételből, sőt kezdetben még orvosok sem vétettek föl.

»A munka nemes és szent« volt az egyesület alapelve; nem akartak harcot a tőke vagy törvényszerű vállalatok ellen, de a munkások méltóságát főn akarták tartani és egészséges közvéleményt alkotni a munka és tőke közötti viszony tekintetében. A munkást nem szabad túlterhelés által elcsigázni, hanem időt kell nyújtani szellemi és testi ereje fejlesztésére. Az 1871. év elején az egyesületnek csak 71 tagja volt, miután a titoktartás megnehezítette a tagok szaporodását. A tagok azonban csakhamar szaporodtak, úgy hogy megkísértették az egyesületet Philadelphia körén túl is kiterjeszteni. A philadelphiai kézműves-munkások nagyobb részvétele helyi egyesületek alapítására vezetett, az elsőt a szabók, a másodikat a hajóácsok képezték, úgy hogy az év végéig Philadelphiában 20 helyi egyesület keletkezett, és 1874 vége előtt már 52 helyi egyesület létezett Philadelphiában és közel 250 azon kívül. Minden helyi egyesület ugyanazon mesterséghez tartozó munkásokból áll.

Ezen első időszakban az első egyesület egy bizottságát a többi egyesületek választott bíróságul ismerték el; a helyi egyesületek kiterjedésével 1873 végén a létező helyi egyesületek képviselői kerületi gyűlést (District assembly) alkottak, a melyre a központi vezetés bízott.

A következő években annyi új helyi egyesület alakult, hogy azok képviseléséből kilencz új kerületi bizottságot kellett különböző helyeken szervezni, a melyek mindegyike saját területe helyi egyesületeinek központját képezte.

1878-ban a tizenegy kerületi bizottság képviselői Readingban, Pennisylvania állam gyűlést tsrtottak és központi bizottságot (General assembly) alakítottak, külön szabályokkal és fizetett tisztviselőkkel. A gyűlésen 7 államból 16 iparág volt képviselve. Tíz évvel a rend alapítása után az egész rend központi szervezetet nyert, de az ügyeket még mindig titokban intézték. Az összes tagok száma nem volt több néhány ezernél. Stephens 1879-ig volt az egyesület nagy mestere, a mely évben önkénynt visszalépett; helyébe Powderly V. J. választottak, ki az egyesület ügyeiben a nyilvánosság elvét képviselte. 1881-ben kidolgoztatott az egyesület alapszabálya, melyet a központi egyesület 1882-ben elfogadott és nyilvánosságra hozott.

Ezen gyökeres változtatásnak az volt a célja, hogy az

egylet a munkások körében elterjedjen és 1881 óta tényleges rohamosan gyarapodott az egylet, habár tagjainak száma a jelentések hiányossága következtében pontosan nem is állapítható meg. A központi egyletbe intézett jelentések 1879-ben 23 kerületi egyletet, 1300 helyi egyletet és 500 tagot említnek, habár azok száma tulajdonképpen sokkal nagyobb volt. 1882-ben a tagok számát 52,000-re tették, és a következő évben 71,000-re. 1885. július havában 110,000 volt a tagok száma, mely az 1886. október havában Richmondban tartott közgyűlésig 730,000-re emelkedett; ekkor 160 kerületi és 9000 helyi egylet létezett. 1886. decz. havában a tagok száma közel egy millióra emelkedett, a mi világosan mutatja, hogy az alapítók eszméje mily hamar gyökeret vert a munkások között.

A központi egylet közgyűlései évenként szeptember hóban, de nem mindig ugyanazon helyen tartatnak; a közgyűléseken a kerületi egyletek képviselői jönnek össze a rend érdekeinek és ügyeinek megbeszélése céljából.

Az 1882. évi közgyűlésen, melyen az említett jelentékeny reformok elfogadtattak, került először szóba a strikeok kérdése és a többség határozottan azok alkalmazása mellett nyilatkozott. Később azonban az ellenvéleményt nyert többséget és az 1883., 1884. és 1885-ki közgyűléseken a strikeokat elvileg elvetették és intézkedéseket tettek azok megakadályozására. 1885-ben rendkívüli közgyűlést tartottak azon célból, hogy megvédjék a rendet a strikeok és a »boycot«-ok elől. Miután az egylet álláspontja a strikeokkal szemben fontos, közöljük a kerületi egyletek alapszabályainak erre vonatkozó szakaszát:

VII. fejezet. I. rész: A kerületi egyletek oly szabályokat alkothatnak a strikeok tekintetében, a milyeneket célszerűeknek tartanak; mielőtt azonban egy strike jóváhagyatik és megkezdetik, meg kell minden kísérletet tenni a viszálynak választott bíróság által való kiegyenlítésére; ezen célból azonban általános szervezetre van szükség, és a mely esetben a kiegyezés meg-hiusul, rendszerint a strike is sikertelen. Ezért a kerületi és helyi egyletek első kötelessége a szervezet tökéletesbitésére törekedni. II. rész. Minden kerületi egyletben választandó egy végrehajtó bizottság, melynek joga van minden tervezett strike alkalmával

a munkaadók ajánlatát elfogadni vagy elvetni és a kerületi egylet alapszabályai szerint eljárni.«

A központi egylet alapszabályai is tartalmazzanak a strikeokra vonatkozó intézkedést. A 15. szakasz következőkép hangzik: »A kerületi vagy helyi egylet, egy vagy több tagja nem indíthat meg a kerületi vagy helyi egylet beleegyezése nélkül strikeot« és az 1886-ki, Clerlandban, ohio államban tartott közgyűlés a következő szabályt fogadta el: »Mielőtt a strike elrendeltetik vagy megindíttatik, az egylet összes tagjainak titkos szavazás útján nyilatkoznok kell és a strike csak akkor kezdhető meg, ha kétharmad többség a mellett nyilatkozott és bármikor befejezhető titkos szavazás és a többség határozata által.«

E szerint minden egylet kezdhet strikeot, de a többiek nincsenek az által semmiféle irányban sem megkötve.

A rend a munkások minden osztályára kiterjed és ennek következtében ellentétben áll a kézműves munkás-egyletekkel (Trades Unions). Ezen ellentét az 1885. évi közgyűlés alkalmával világos kifejezésre jutott, a midőn a rend és a »Trades Unions« gyakorlati érdekei összeütköztek. Ezen ellentét alakulása a jövőben életkérdés a rendre nézve.

1878 előtt az egyletnek nem volt írott alapszabálya; az ezen évben tartott közgyűlés elvi nyilatkozatokat fogadott el és később részletes alapszabályokat dolgoztak ki a helyi, kerületi és központi egylet számára.

A »nyilatkozat« bevezetése figyelmeztet a tőkepénzesek növekvő hatalmára és a munkások szervezetének szükségére. A rend két célja következőleg részleteztetik:

1. Az egyéni és nemzeti nagyság mértékéül nem a gazdagságot, hanem a gazdasági és erkölcsi értéket kell tenni.

2. A munkások azon helyzetbe hozandók, hogy élvezhessék az általuk előállított javakat; hogy kielégítő idejük legyen szellemi, erkölcsi és társadalmi erőik fejlesztésére, röviden a munkásoknak részt kell biztosítani a kultúra fejlődésében.

E célra szolgáló eszközök:

3. Munka-statisztikai hivatalok berendezése.

4. A nyugaton levő nemzeti földterületet fönn kell tartani valóságos telepesek számára és nem szabad a vasutaknak és speculansoknak átadni.

5. Mindazon törvények eltörölendők, melyek egyenlőtlenül sújtják a munkát és tőkét.

6. Törvények alkotandók a gyári, bánya stb. munkások egészségének és életének biztosítására.

7. A »Trades Unions« törvényesen elismerendők.

8. A munkások hetenként fizetendők és a munkabér a termelvényre való törvényes igény által biztosítandó.

9. A nyilvános műveknél eltörölendő az árlejtés útján való vállalati rendszer.

10. A munkaadók és munkások között választott bíróságok ítéljenek.

11. A 15 éven aluli gyermekeknek alkalmazása a gyárakban megtiltandó.

12. A fegyházi munka bérbeadása eltiltandó.

13. Fokozatos jövedelmi adó hozandó be.

Más négy czikk nemzeti és tartományi törvényhozást követel az érmeügy, a bankok, a külföldről behozott iparczikkék, a posta és takarékpénztárak ügyében, követeli a távirdák, vasutak stb. állami kezelését.

Ezekon kívül további czélokul kijelöltettek:

1. A bérrendszer helyettesítése a részszedés rendszerével.

2. Mindkét nem részére egyenlő munkabér ugyanazon munkáért.

3. Nyolcz órát munkanap.

4. Választott hatóságok szervezése a munkaadók és munkások közötti barátságos viszony ápolása czéljából.

A helyi egyletek alapszabálya kimondja, hogy a rend nem »Trades Union« szorosabb értelemben, hanem a munkások minden osztályára kiterjedő egyesület, nemzetiség, nem, vallás és színre való tekintet nélkül.

II.

Az 1886. évben több nagy munkás-strike rendeztetett, melyek között legjelentékenyebbek voltak a vasuti munkások strikejai az Egyesült-Államok délnyugoti részén és New-York államban.

A Missouri Pacific-vasuttársaságnak, melyek St.-Louisból nyugotra és délnyugotra Missouri, Kansas, Arkansas és Texas

államokat hálózzák be. E hálózaton a munkások 1885-ben eredményes strike által megakadályozták a munkabérek tervbe vett leszállítását, ami a »munka lovagjai« rend elterjedésére nagy befolyással volt. A vasutigazgatóság és a munkások között ezen és más strike következtében igen elkeseredett volt a viszony, úgy, hogy a komoly mérkőzés nem volt kikerülhető, miután a munkások arra czéloztak egész törekvésükkal, hogy befolyásolják a vasut igazgatását.

A strike a hálózat egy szárnyvonalán tört ki 1886. márczius 1-én egy munkavezető elbocsátása következtében, márczius 6-án ezt követte a strike megkezdése a Missouri-Pacific társaság egész hálózatán és márczius 8-án a »St. Louis Bridge Company« munkásai is beszüntették a munkát. Ezen utóbbi esemény következtében St. Louis város forgalma a kelettel elvágtatott és a strike arra vezetett, hogy a Missouri Pacific vasut összes vonalain be kellett szüntetni az áruforgalmat; daczára annak, hogy a társaság által alkalmazott 13,393 munkás közül csak 3817 tartozott a »munka lovagjai« rendhez, mégis 9812 munkás szünetelt.

Márczius 11-én, miután a strike már javában folyt, jelent meg a munka lovagjainak kiáltványa, melyet a kerületi egylet elnöke Irons Martin adott, részletesen felsorolva a sérelmeket és követeléseket. A kiáltvány a »munka lovagjainak« mint testületnek elismerését és azt követelte, hogy az alkudozások a rend választott képviselőivel folytattassanak, követelték továbbá a munkabéreknek részleges fölemelését, a műhelyi tanoncok számának korlátozását és annak kimondását, hogy a munkások nem fognak előleges vizsgálat nélkül elbocsáttatni.

A munka lovagjai egyszerre szüntették be a munkát és mindent elkövettek, hogy hasonló eljárásra bírják a többi munkásokat is, a mely célból fenyegetést és erőszakosságot és alkalmaztak. Három héten át megakadályozták az egész áruforgalmat. St. Louisban például nem lehetett szénét kapni és a vasut mentén fekvő városok nagy szükségét szenvedtek.

A strike kezdetén a lapok és a közvélemény a munkások pártján volt, de a kereskedelem pangása és az ebből folyó veszteségek; továbbá a strikeolók erőszakosságai csakhamar fordulatot idéztek elő. E fordulatra várt és számított a vasutigazgatóság és a midőn márczius 24-én az érdekelt három állam kormányzói

fölhívták a vasutat, hogy kezdje meg ismét a forgalmat és egyúttal tiltottak minden beavatkozást és akadályozást, a mit addig elnéztek, akkor végre megkisértették a társaság hivatalnokai a vonatok újból való megindítását.

Ekkor már St. Louis rendőrsége is megadta a kezdetben megtagadott segítséget és az üzlet a lovagok minden erőfeszítése daczára lassanként megindulhatott. St. Louisban és a nyugoti vonalokon a strikeolók sok erőszakosságot követtek el. A mérnököket és munkásokat fenyegették és bántalmazták, hidakat égettek el, rendőri oltalom alatt közlekedő vonatokra rálöttek, a sineket fölszakították, hogy a vonatok közlekedését megakadályozzák. A Missouri-Pacific-vasuton a strike előtt alkalmazott egyleti tagok csekély részét képezték az összes egyleti tagoknak; a többi kerületi egyletek nagy várakozással szemlélték a strike kimenetelét és valóban nagy volt a veszély, hogy a strike általánossá válik, de végül mégis csupán csak egy kerületi egylet nyújtott a strikeolóknak segédelmet.

A rend nagy mestere kezdettől fogva helytelenítette a strikeot és elterjedésének megakadályozására törekedett. Minden helyi vagy kerületi egyletnek meg van azonban alapszabályszerűleg a joga, hogy strikeot megindíthasson és ezért Powderly, daczára annak, hogy főképviselője és nagy mestere a rendnek, nem akadályozhatta meg a strike kitörését, mihelyt azonban a felek hajlottak a kibékülésre, közbeléphetett a rend nagy bizottsága és latba vethette befolyását a béke érdekében.

A vasutigazgatóság mint említettük, nem akarta a rendet testület gyanánt elismerni, nem is akart annak képviselőivel tárgyalni. Powderly és Gould, a vasut vezetője mégis értekeztek egy izben és Gould elismerte a kiegyezés lehetőségét, és Powderly a nélkül, hogy Gouldtól bármiféle határozott ígéretet nyert volna, fölszólította a strikeolókat a munka megkezdésére; a strikeolók azonban nem engedelmeskedtek a nagy mester parancsának, hanem inkább követték helyi vezetőiket. Powderly kétszer kisértette meg nyilvános fölhívás által a rendtagokat a munka megkezdésére birni, de eredmény nélkül; fáradozása megtört az ellentétes felek konokságán és a harcz tovább folyt. Időközben azonban a közvéleményben teljes fordulat állott be, a rendőrség hatékony segítséget nyújtott, más munkások léptek a

strikeolok helyébe és az áruforgalom fokozatos megindulásával a munka lovagjainak veresége el volt döntve.

Április közepén, hat héttel a strike megkezdése után a legtöbb vonat menetrend szerint közlekedhetett. A vasut teljes diadalt aratott a nélkül, hogy egyetlen engedményt is tett volna a strikeolóknak. A munkásoknak, különösen a családoso-knak, sokat kellett szenvedniök. Egy hivatalos kimutatás szerint a strike a vasutnak 2·8 millió, a munkásoknak 1·3 millió dollár kárt okozott. A rendhez tartozó strikolo munkásoknak alig ötöd részét alkalmazta ujból a vasut és ezeknek is ki kellett lépniök a rendből.

Azon szerző véleménye szerint, kinek czikkét ismertettük, a strik kísérlet volt a vasuti forgalom befolyásolására. A munka lovagjai az erőszak által oly hatalmat akartak maguknak szerezni, melylyel hatékonyan befolyásolhatták volna a vasutak igazgatását és ezen követelményt már kezdetben vissza kellett utasítani. Hasonló küzdelem várt a többi vasutra is és ezen nagy strike kimenetele bizonyos tekintetben döntő volt a többire nézve is.

Az európai államok adósságai.

Alfred Neymarck, e kiváló francia pénzügyi író, közelébb nagyérdekű művet adott ki az európai államok adósságairól. Szerző a különböző pénzügyministerek és a statisztikai hivatalok főnökei által szolgáltatott hivatalos adatok alapján állította össze kimutatásait, melyek ennél fogva igényt tarthatnak a hitelességre. A mű a következő államokra terjed ki:

Poroszország-, Német birodalom, — Ausztria, — Magyarország, — Würtemberg, — Szászország, — Hamburg, — Bajorország, — Baden, — a kisebb német államok, — Olaszország, — Svédország, — Norvégia, — Dánia, — Hollandia, — Belgium, Spanyolország, — Portugal, — Nagybritannia, — Svájc, — Szerbia, — Románia, — Görögország, — Törökország, — Bulgária, — Montenegró, — Finnország, — Oroszország, — Franciaország.

Az egyes államok adósságának ismertetése után a szerző általános áttekintést nyújt az államadósságok növekedéséről a különböző európai államokban 1870 óta; kimutatja, mennyiben befolyásolja az államadósságokat a hadsereg és tengerészet szükséglete és összeállítja azon összegeket, melyeket az adósság kamatozása és törlesztése igényel. Egy fejezet szól azon különböző műveletekről, melyeket az államok a járadékok conversiója, kibocsátása és elhelyezése érdekében tettek és azon föltételekről, melyek mellett ezen különböző műveletek végrehajtottak.

Nem lesz érdektelen, ha a munka ezen részeit kivonatossan ismertetjük:

I. Az államadósságok növekedése 1870 óta.

A mű által nyújtott adatok halmazában meglepően nyilvánul az európai államok adósságainak növekedése 1870 óta. Ezen adósságok 1870-ben körülbelül 75 milliárd frankot tettek, 1886-ban 115 milliárdra emelkedtek. Az emelkedés tehát nem kevesebb, mint 40 milliárd. A háború magának Franciaországnak többre került 10 milliárdnál. E nélkül, írja a szerző, nem terhelhetnénk a lesújtó adókkal és egy állam sem viselhetné könnyebben adósságainak terhét.

Egy államnak sem kellett oly rettenetes csapásokat elviselnie; egy sem tartozott a külföldnek 5 milliárdot fizetni; egy sem volt kénytelen rekonstruálni katonai hatalmát, újból előállítani hadi szereit. És mégis mit látunk? Anglia kivételével, mely törlesztések útján 1350 millióval csökkenthette állami adósságait, valamennyi állam rendkívüli mértékben eladósodott. Erre nézve szolgáljon néhány adat. Az államokat azon rendben sorozzuk, a mint adósságuk 1870 óta növekedett.

I. Némely állam névleges tőke adósságának növekedése 1870 óta:

Franciaország	12 milliárd		Románia	701 millió
Oroszország *)	1 »		Németbirod.	526 »
Poroszország	3 milliárd	217 millió	Szászország	388 millió
Olaszország	3 »	132 »	Görögország	270 »
Magyarország	2 »	249 »	Szerbia	244 »
Ausztria	1 »	770 »	Würtemberg	194 »
Spanyolország	1 »	300 »	Svédország	181 »
Belgium	1 »	089 »	Hamburg	24 »
			Finland	20 »

Az európai államadósságok névleges tőkéjének ezen növekedése, mely 1870 óta körülbelül 40 milliárdra rug, természet-szerűleg maga után vonta a kötött kölcsönök után fizetendő kamatok és évi tőketörlesztés növekedését, a költségvetés összes kiadásainak fokozódását és az adók emelkedését.

A főök a hadi kiadásokban keresendő. Tizenhat év alatt a hadsereg és tengerészet költsége Franciaországnak többbe került 11 milliárdnál, azaz évenként 700 milliónál. Ugyanazon időszak alatt a német birodalom és Oroszország sem költötték egyenként kevesebbet 10 milliárdnál; Ausztria-Magyarország és Olaszország közel annyit. Ime öt nagy állam, mely a háború lehetőségére elkölt évenként tizenhat év óta 500—900 millió frankot. Mennyibe kerülne tehát az igazi háború?

Az európai államok a hadsereg és hadi tengerészet költségére évenként körülbelül ugyanannyit fizetnek, mint adósságaik kamatában és törlesztésében. Az utolsó költségvetések szerint az európai államok a hadseregre és hadi tengerészetre évenként 4 milliárd 528 milliót költenek, míg az államadósságok kamata és törlesztése 5 milliárd 343 millió frankot igényel. Ezt mutatja a következő összeállítás:

*) 1866 óta.

II. A hadsereg és tengerészet költsége, az államadósság névleges tőkéje és kamata.

Állam	pénzügyi év	az államadósság névleges tőkéje	kamat és évi törlesztés	a hadsereg és tengerészet költsége
		milliárd millió	m i l l i ó	
Poroszország	1886. april. 1.	4,814	220·0	} 539·1
Németbirodalom	1886. decz. 31.	526	20·1	
Ausztria	1884. decz. 31.	9,288	389·9	} 342·0
Magyarország	—	3,178	206·8	
Würtemberg	1885. decz. 31.	525	21·5	»
Szászország	—	800	33·2	»
Hamburg	1883. decz. 31.	178	8·7	»
Bajorország	1886. apr. 1.	1790	01·1	»
Baden	1885. decz. 31.	53	2·1	»
Német államok	—	268	11·0	»
Olaszország	—	11,131	532·0	342·5
Svédország	—	345	16·4	35·5
Norvégia	1885. jun. 30.	151	6	18·3
Dánia	1885. decz. 31.	274	12·4	23·9
Hollandia	—	2260	09·5	09·5
Belgium	—	1771	86·5	45·6
Spanyolország	1886. jul. 1.	6042	274·1	200·3
Anglia	1885. márcz. 31.	17,829	737·5	740·2
Svájc	1886. jan. 1.	32	1·8	17·1
Szerbia	1886. jun. 13.	244	13·7	16·2
Románia	1887. apr. 1.	729	59·2	28·5
Görögország	1886. jan. 1.	348	33·0	23·0
Törökország	1880—1881.	2622	55·4	200·2
Bulgária	1885. jan. 1.	2622	2·1	200·0
Finland	1885. decz. 31.	65	5·9	6·1
Oroszország	1885. decz. 31.	18,028	1,038·0	982·4
Franciaország	1886. decz. 31.	31,000	1,336·0	859·5
Összesen		117,112	5,343·2	4 528·1

Mily óriási mértékben csökkent volna az európai államok adóssága, ha a hadsereg költsége nem emésztene föl minden évben az adósság fizetésére szükséges összeg nyolczvanöt százalékát. Minden európai hatalom pénzügyi zavarokkal küzd; mind vagy majdnem mind kénytelen az adókat fokozni. Mindegyik állam jelentékeny mérvben fegyverkezik. Ez a helyzet a legkomolyabb veszélyekkel jár és Európára nézve a béke sohasem volt nélkülözhetlenebb, mint most, hogy consolidálja hitelét, megjavítsa pénzügyi helyzetét, hogy ismét lendületet és bizalmat nyújtson a kereskedelemnek és iparnak.

III. A járadékok conversiója Franciaországban és a külföldön.

1870-hez képest, daczára a sok csapásnak, melyek az államokat azóta sujtották, a járadékok 1886-ban vagy ugyanazon

vagy magasabb áron jegyeztettek. A nyilvános értékek nem egyedül a tőke bősége és a kamatláb csökkenése következtében emelkedtek, hanem mert pénzügyi tekintetben jelentékeny haladás észlelhető. Ma azon államok, melyeknek pénzügyi ereje viszonylag korlátolt, oly kölcsönöket köthetnek, melyek fölülmulják azokat, melyekhez nemrég a leggazdagabb nemzetek is csak nehezen jutottak. Mindazon módok, melyekkel az államok kölcsönt köthetnek és melyek hosszú ideig csak az elméletben léteztek, gyakorlatiakká váltak és gyakoroltatnak.

A hitel hihetetlen terjeszkedő erőt nyert; a nyilvános papirok, a mozgó értékek elterjedtek, vulgarisálódtak, minden tekintetben demokratikusakká váltak. Nagy forgalmi könnyűségük, mozgékonyosságuk, alkalmazkodásuk minden vagyoni viszonyhoz, legyen az nagy vagy kicsiny, oly előnyt adtak, melyet aránytalannak tarthatni, a mely azonban különböző szempontból mégis igazolt. A mozgó vagyon ezen hullámozása valóságos forradalmat idézett elő azon pénzügyi föltételekben, melyek között az államok élnek.

Kölcsönök, az államadósságok egységesítése, conversiok oly műveletek, melyek még a kisebb államokban is megszokottakká váltak. És bármily különösnek látszik is, Franciaország az, a mely miután Angliával együtt kezdeményezte a nagy pénzügyi reformokat, néhány év óta az összes nemzetek között a legfélényebben azon szerencsés, jogos és hasznos combinatiók végrehajtásában, melyet hitelének ereje és soliditása oly könnyűvé tennének.

1870 óta két francia államadósság convertáltatott; a Morgan-kölcsön és az 5⁰/₀ járadék. Emlékezhetni, mint hajtattak ezek végre; a hat százalékos Morgan-kötvények tulajdonosainak följánltatott ugyanazon járadék, 3⁰/₀-os járadékban, kötvényenként 124 frank jutalék útján. Az 5⁰/₀-os járadék tulajdonosai választhattak a járadékkötvények névértékének visszafizetése között vagy pedig kicserélhették azokat új 4⁰/₀-os járadékcizimletek ellenében, mely 10 év előtt convertálhatlanoknak jelentettek ki.

Belgium három conversiót hajtott végre; 4¹/₂⁰/₀-os járadékát 4⁰/₀-ossá, később 3⁰/₀-ossá választotta. Az első műveletnél egy bankár csoport segélyét vette igénybe, mely elhelyezte az új cizimleteket, mialatt az állam bevonta a régieket. A második conver-

siónál az állam maga akarta a műveletet keresztül vinni és közvetlenül elhelyezni új járadékát, de nem érte el a kívánt sikert és a kevésbé kedvező tapasztalat után igénybe kellett vennie az előbbi segílyt. Legújabbán Belgium egy harmadik conversiót hajtott végre, convertálván $4\frac{0}{10}$ -os járadékát $3\frac{1}{2}\frac{0}{10}$ -ra. Ezen közvetlenül a pénzügyigazgatás által végrehajtott művelet telje sikerrel járt.

Svédország is fokozatosan átalakítá a nagy bankházak közvetítésével $4\frac{1}{2}\frac{0}{10}$ -os járadékát $4\frac{0}{10}$ -ossá és $3\frac{1}{2}\frac{0}{10}$ -ossá. Ezek az idegen piaczkon bocsátották ki az új svéd járadékot, míg az állam bevonta a régi czimleteket.

Tudvalevő, hogy a syndicatusok és a pénzesoportok közvetítése ugyszólván az egyetlen eszköz a kisebb államok számára, melyeknek uincs nemzeti piaczuk. Bizonyos, hogy Románia például nem hajthatta volna végre 6-os adóssága conversióját más-ként, mint azon hatalmas bankházak segílyével, melyekhez fordult. Ezen utóbbiak elhelyezték az új járadékot, mialatt az állam visszafizette a régít.

Spanyolország, Cuba szigete kölcsönének legutóbbi conversiója alkalmával: megállapodott azzal az új járadék kibocsátási ára és az új kölcsön bevitele fölött, melylyel visszafizeté a régibb, magasabb kamatozásu adósságát.

Még nagy államok sem, melyek majdnem mindegyikének nagy piacza is van, biznak mindig eléggé saját erejükben, hogy mellőzhessék a bankok és hitelintézetek segílyét. Ezen nagy befolyás nélkül semmiféle nagy hitelművelet nem nyerhet nemzetközi jelleget és nem számithat a külföldi piaczkok részvételére. A hány nagy arányu conversió csak végrehajtatott, mind syndicatusok részvételével ment végbe.

Magyarország $6\frac{0}{10}$ -os járadékát $4\frac{0}{10}$ -os aranyjáradékra convertálta és jelenleg hasonló műveletet készít elő másnemű adósságai tekintetében. Itt a bankárok, kik ezen műveletre való tekintettel csoportosultak meg voltak bizva ugy az új járadék elhelyezésével, mint a régi bevonásával. A névértékben való visszafizetés a $6\frac{0}{10}$ -os járadék tulajdonosaira csak a több részletben végrehajtott művelet végén volt kötelező.

Németországban a porosz, bajor és württembergi államadóságok új czimletek kibocsátásával convertáltattak, melyek bevétele a régi járadékok visszafizetésére fordittatott.

A külföldet illetőleg, legvégül idéznünk kell még az észak-amerikai Egyesült-Államokat, melyek könnyűséggel és a legjobb szellemmel hajtották végre a conversiók sorozatát a legszerencsésebb és legelőnyösebb föltételek mellett, a nélkül, hogy a tőkepénzeseket ezen ismételt conversiók következményei sújtották volna. Azonelőrelátáskövetkeztében, melylyel Észak-Amerika megalkotta járadékai sorozatát, a conversiók gyorsan követhették egymást és néhány év alatt a 6°/_o-os járadékot 5°/_o-osra, majd 4°/_o-osra, végül 3°/_o-osra lehetett átváltoztatni. Ezen nagy műveleteket az Egyesült-Államok saját piaczukon közvetlenül, az idegen piacokon a nagy bankházak segítségével hajtották végre.

Miután megemlíttük a külföldi példákat, szólnunk kell még azokról, melyeket különböző formák mellett a francia departementok és városok nyújtottak. E téren dicséretes törekvéseket és a legkülönbözőbb változatokat láthatunk. Vannak városok, melyek névértékben visszafizették régibb kölcsöneiket és előnyösebb föltételek mellett kötöttek újakat, egyesek a közönséghez fordultak, mások a syndicatusok segélyét vették igénybe és ismét mások, minden más közvetítő nélkül a francia földhitelintézettel szerződtek, mely biztositá nekik bizonyos maximális kamat mellett azon tőkét, melyekre szükségük volt drágább kamatozású kölcsöneik visszafizetése czéljából.

Láttuk végül, hogy mint húzott hasznót a francia földhitelintézet, úgy saját számlájára, mint nagyszámú adósai előnyére a kamatláb leszállásából, magas törlesztésű kötvényeit convertálván jelentékenyen olcsóbb kamatozásuakra. Ismeretes, hogy mily egyszerűséggel hajtottak végre ezen műveletek; a convertálandó kötvények tulajdonosai előjogot nyertek a kibocsátandó kötvények aláírásánál; szabadságukban állott azzal nem élni, de annak rendje és módja szerint értesítettek a régi czimletek kötelező visszavisszatéréséről.

Jelenleg nagy conversiók várnak ez előkészítésre. Nem szenvedhet kétséget, hogy Anglia előkészítő consoltjainak új conversióját, melyek névértéken felül állanak; mihelyt az alkalom kedvező lesz. ezen átalakítás végre lesz hajtvva. Olaszországban az 5°/_o-os járadék conversiója napirenden van és nem tarthat soká, hogy végre is lesz hajtvva. A kormány javaslaton dolgozik

több visszafizethető kölcsön convertálására és $4\frac{1}{2}\%$ -ot ajánl 5% -helyébe.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a járadékok mind-ezen conversiói, melyek csökkentették az államok által hitelezőiknek fizetett kamatot, a legkisebb részben sem csökkentették ezen különböző államok terheit. Az igazság és méltányosság szempontjából a járadékok minden conversiójának az adók mérséklését kellene maga után vonni. Erről szó sem lehet. Elő kell venni azon államok költségvetéseit, melyek conversiókat hajtottak végre; össze kell hasonlítani a conversiók előtti és conversiók utáni kiadásokat és adókat és mindenütt a kiadások és adók emelkedését fogjuk találni.

IV. A tőke kamatsökkenése 1870 óta.

1870 óta, de még inkább azon nap óta, a midőn az 5% -os járadék a háboru után először jegyeztetett névértéken, mily változások mentek végre a francia és külföldi piaczokon a tőke kamat tekintetében. Fokozatosan, évről-évre, kezdetben lassan, majd gyorsabban leszállt az első rendű, legnagyobb biztonságot nyújtó értékek kamata 5% -ról $4\frac{1}{2}\%$ -ra; a másodrangú értékek, melyek $6\frac{1}{2}\%$, 7% és 8% -kal kamatoztak 5% -ra és ez alá csökkentek. A mily mértékben növekedett ezen értékek tőkéje, hozadékuk természetszerűleg kisebbedett.

A háboru után 5% -os francia járadékra helyezett 100,000 frank tőke 5500—6000 frank járadékot adott. Ugyanazon tőke ma elhelyezve 3% -os francia járadékba alig 3700 frankot kamatoz.

1870 óta a 6% -os amerikai járadék eltűnt; kezdetben 5% -ra, majd 4% -ra convertálva ma 3% -os és újabb $2\frac{1}{2}\%$ -os conversió várható.

A $4\frac{1}{2}\%$ -os belga járadék, a német kölcsönök, mint az 5% -os badeni, bajor, württembergi stb. helyet adtak kisebb kamatozási czimleteknek $3\frac{1}{2}\%$ és 3% -os járadékoknak, melyek közel állanak a névértékhez.

A 4% -os járadékok, melyek az 5% -osak helyettesítése céljából creáltattak egész Európában, a névértéken vagy azon felül állanak vagy pedig kieseréltettek $3\frac{1}{2}\%$ vagy 3% -os járadékokkal.

Az idegen kölcsönök börze nyelven szólva, az exotikus

értékek oly átlagos kamatlábat értek el, a mely mellett régebben a jó másodrendű európai czimletek keltek. Erre nézve a londoni tőzsde jegyzései tanuságos példákat tüntetnek föl.

Csak tiz éve, hogy például a 7°/_o-os japáni járadék 1876 végén 100°/_o-on jegyeztetett, ma 113-at ér; ugyanazon időben az 1868-iki 6°/_o-os argentiniai 60-on jegyeztetett, ma 101—102; az 5°/_o-os braziliai 1876. végén 88 volt, ma 103, azaz három százalékkal névértéken felül áll.

Az 5°/_o-os olasz járadék, mely tisztán 4·34°/_o-ot tesz, 1876 végén 72 frankon. az utolsó időben 102 frankon és ezen felül jegyeztetett, azaz 20 frankkal drágábban, mint a hogy mi kibocsátottuk 1870-ben 5°/_o-os francia járadékunkat.

Az 5°/_o-os román járadék, mely 1876 végén 40 frankot és e szerint 8°/_o-ot kamatozott, ma 90-en felül kel. E szerint ma jobban becsülik Romónia hitelét, mint saját hitelünk becsültetett 1871. és 1872-ben, a mely két évben Franciaország 5°/_o-os járadékát 82 fr. 50 c. és 84 fr. 50 centimeon bocsátotta ki.

A 4°/_o-os osztrák aranyjáradék 89—90 frankon jegyeztetik, rövid idő előtt azonban 96·97 frankon kelt és ma is sokkal magasabb, mint a francia járadékok 1871-ben. A 4°/_o-os magyar aranyjáradék az utolsó hónapokban 88 frankon kelt, a midőn mi francia 5°/_o-os járadékot 5·6 frankkal olcsóbban bocsátottunk ki.

Az alábbiakban föltüntetjük a legnevezetesebb állampapírok jegyzését 1869. deczember 31-én és 1886. deczember 31-én:

3 ^o / _o -os francia	70·05	82·20
4,34 ^o / _o -os olasz	57·30	101·85
6 ^o / _o -os amerikai	84	134 (4 ^o / _o -os)
4½ ^o / _o -os belga.	102½	95·40 (3 ^o / _o -os)
5 ^o / _o -os 1862. évi orosz	85	96
3 ^o / _o -os angol.	92⅝	101½.

Közgazdasági folyóiratok szemléje.

Annalen des deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik.

1887. évi 10. füzet :

Die Reform der Branntweinsteuer.

Blochmann : Das Reichsgesetz wegen Beseitigung der Doppelbesteuerung von 13. Mai 1870.

Rechnungsergebnisse der Berufsgenossenschaften für 1885.

Die Art des Zusammenlebens der Bevölkerung Preussens. 1885.

Archiv für Eisenbahnwesen :

1887. évfolyam július—augusztusi füzete :

Gleim : Die rechtliche Natur und das Recht der Privatanschlussgeleise.

Thamer : Die Güterbewegung auf deutschen Eisenbahnen im Jahre 1889.

Die Eisenbahnen im Kaiserreich Russland.

Die Eisenbahnen im Grossherzogthum Baden im J. 1885.

Die Eisenbahnen der Schweiz in den Jahren 1883, 1884, 1885.

Notizen :

Rechtssprechung und Gesetzgebung.

Bücherschau.

Journal des Économistes. Revue de la Science économique et de la statistique.

1887. évfolyam szeptember havi füzete.

H. Bandrillart : Le luxe est-il susceptible d'une définition ?

J. Chailley : La politique coloniale de l'ancien régime et ses enseignements.

Lacombe : Les dépenses de l'instruction primaire.

J. Lefort : Revue de l'Académie des sciences morales et politiques.

H. de Beaumont : La production et la consommation de la bière en France et à l'étranger.

Betham-Edwards : Les petits propriétaires français.

La 13e conférence de l'association pour la réforme et la codification de la loi internationale.

Correspondance.

Société d'économie politique de Paris.

Comptes rendus.

Chronique économique.

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

XI. ÉVFOLYAM.

1887.

NOVEMBER 15.

XI. FÜZET.

A postatakarékpénztárakról.

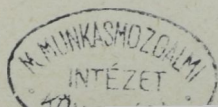
Irta :

dr. Halász Sándor.

Első közlemény.

Midőn e kérdés tárgyalásához hozzáfogunk, nem kell többé tartanunk attól, hogy az Magyarországon pusztán az elmélet és esetleg a külföld tapasztalatai szempontjából kelthet érdeklődést. A kérdés nálunk is túlhaladt a theoretikai fejtegetések stadiumán. A magyar törvényhozás az 1885:IX. törvényczikk. megalkotásával létrehozta az országos postatakarékpénztárt, mely a jövő év február havában már két évi multra tekinthet vissza. Közvetlen érdekek fűződnek tehát ez intézményhez Magyarországon is, melynek állami élete idővel úgy anyagi, mint erkölcsi tekintetben meg fogja érezni annak hatását.

A postatakarékpénztár létesítésével nemzetünk csatlakozott legnagyobb részéhez az európai államoknak, melyek a közhasznú alkotást beillesztették országos intézeteik keretébe. Anglia volt az első, mely megalapította 1861-ben a »Post office saving bank«-ot s a brit intézet nyomán és mintája szerint keletkeztek a postatakarékpénztárak előbb Belgiumban (1865) majd Olaszországban (1876) és gyors egymásutánban Hollandiában (1881). Franciaországban (1882). Ausztriában (1883). Svédországban (1884). Magyarországon (1885) és végül Norvégiában (1886). A német birodalmi gyűlés 1885. tavaszán a kormány ide vonatkozó javaslatát elvetette ugyan, de nem hiszszük, hogy Bismarck herczeg socialpolitikai terveinek ez egyik legrégebbikét végleg elejtette volna ; sőt a hozzá közel álló lapok nyilatkozatai ujabbán sejtetni engedik, hogy a kérdés már legközelebb ismét foglalkoztatni fogja a német birodalmi törvényhozást. Svájczból szintén naponkint várhatjuk a hirt, hogy a szövetségi tanács befejezte a kérdés tanulmányozását, melyre még 1881-ben utasított. Tegyük még

hozzá, hogy egyes tengerentuli államok már jóval előbb követték Anglia példáját; hogy Ausztrália angol telepein, Japánban Canadában, Franciaország több jelentékenyebb gyarmataiban már régóta léteznek és virágoznak a postatakarékpénztárak; ez adatok, azt hiszszük, elegendők lesznek annak bizonyítására, hogy az intézmény czélszerűségét és szükségét fölismerték a földgömb legkülönfélébb országaiban.

A nemzetek anyagi és erkölcsi életében bizonyára számos eltérő vonás észlelhető, mindazáltal vannak tünetek, melyek az emberi természet alapvonásaiból fakadva, azonosan jutnak kifejezésre, tekintet nélkül az éghajlat, a cultura, a historiai fejlődés stb. okozta körülményekre. A takarékoság nem velünk született erény s alig van ember, a kiből kezdettől fogva minden külső befolyás nélkül meggyökeredzett tulajdonság volna az önmegtagadás azon mértéke, mely többé-kevésbé alapját képezi a takarékosági hajlamnak. Ha azt mondjuk, hogy ez vagy az a nemzet takarékos, ezt nem értelmezhetjük szorosan véve úgy, hogy az illető nemzet egyéni alkotásához és dispositiójához tartozik takarékosnak lenni; a megfelelő magyarázat csak az lehet, hogy a takarékosági hajlam ott kedvező viszonyok közbejöttével az idők folyamán kifejlesztetett, hogy e viszonyok közbejöttét bizonyos institutiók létesítése mozdította elő, a melyek hatása alatt, mint a nevelés bizonyos irányban való jelentkezése nem ösztönszerű, hanem ugyszólván mesterségesen kiképzett sajátság gyanánt áll elő a takarékosági szellem.

Az állam egyik főgondját kell, hogy képezze, mindazon eszközök gyámolítása, sőt létesítése, melyek e szellemet fölkelteni és tökéletesíteni alkalmasak.

A takarékpénztárakban mindenesetre fölleljük azon institutiókat, melyek a jelzett irányban üdvösen hatni hivatottak. Emellett azon előnnyel is bírnak, hogy létesülésük a társadalmi szövetkezés műve s mint magánvállalatok jelentékeny terhet vesznek le az állam vállairól, a mely a ránehezedő számos egyéb föladatak teljesítésében határozott könnyebbítéssel találkozni, ha a nép takarékosági erényeinek kifejlesztésében oly életrevaló munkatársakra számíthatna, minők a takarékpénztárak. Azok tehát, a kik a postatakarékpénztárak eszméje ellen küzdenek, rendszerint azzal az érveléssel állanak elő, hogy az állam a közérdek

ellen cselekszik azok létesítésével, mert versenytársakat állít a magántakarékpénztárakkal szemben, melyek ezáltal, az állam rendelkezésére álló eszközök sokféleségénél fogva, szükségkép hátrányban maradnak. S itt fölszokták vetni az állami beavatkozás megengedhetlen voltának kérdését, s a szocialpolitikai mozzanatok tárházából előránczигálják mindazokat a fegyvereket, melyek nem annyira a meggyőzésre, mint inkább a megfélemlítésre céloznak. Mi ez érvekkel szemben egyszerűn azon tapasztalatokra hivatkozhatnánk, a melyek mindenütt, a hol postatakarékpénztár létesült, épen azon hatást illetőleg észlelhetők, melyet a postatakarékpénztár a magántakarékpénztárak forgalmára gyakorolt. Az utóbbiak forgalma sehol sem csökkent, hanem ellenkezőleg fokozatosan gyarapodott. Lesz továbbá alkalmunk kimutatni, hogy a postatakarékpénztárak ügyköre kizárja annak lehetőségét hogy azok a magántakarékpénztárak versenytársai lehessenek. A törvény, mely kimondja a betéteknek bizonyos összegben túl való kamatoztatlan voltát, sőt kényszeríti a betevőt betétösszegének restringálására, mihelyt az elérte e maximumot; mely a kamatlábat leszállítja oly annyira, hogy ezzel önmagától ellöki a vonzó erőt, mely a tőkésre betétje elhelyezésénél legtöbb esetben irányadó szokott lenni — ez a törvény, mondjuk, nem jelenthet veszélyt a magántakarékpénztárakra nézve.

Az állami beavatkozás indokolt mindenütt, a hol egy valóban érezhető közszükséglet kielégítésére a magánvállalkozás erői elégtelenek vagy képtelenek. Nem szólunk arról, hogy a takarékpénztárak úgy nálunk, mint másutt nagy részben eltereltettek tulajdonképi hivatásuktól s hogy tehát az állam nem jár el helytelenül, midőn az abból eredő hiányok pótlása végett maga lép föl kezdeményezőleg. A postatakarékpénztárakról szóló törvényjavaslatok indokolásaiban csaknem kivétel nélkül azon körülmény kiemelésével találkozunk, hogy a magántakarékpénztárak már localis viszonyaiknál fogva sem képesek oly nagy érdeknek, minő a takarékosági szellem általánosítása, kielégítő mértékben szolgálni. Takarékpénztárak rendszerint élénkebb forgalmi helyeken keletkeznek, a hol működésük jövedelmezőséggel kecsegtet; innen aránytalan megoszlásuk. Mig egyes városok és vidékek kelleténél is jobban el vannak látva gyűjtőhelyekkel, addig más s pedig sokkal nagyobb terjedelmű vidékek lakossága

nélkülözni kénytelen az alkalmas eszközt arra, hogy megtakarításait biztosan elhelyezhesse és gyümölcsöztesse.

Olaszországban, mielőtt a postatakarékpénztár működését megkezdette, nem kevesebb, mint nyolcz tartomány (Teramo, Campobasso, Foggia, Benevento, Catanzaro, Trapani, Caltanissetta, Girgenti) volt, a hol semmiféle takarékhely nem létezett. Midőn Franciaország szervezte a postatakarékpénztárt, számolnia kellett azzal a ténnyel, hogy 34,303 községben nem volt takarékpénztár. Hazánkban a takarékpénztárak nagy föllendülése daczára, több mint 12,000 község van, mely takarékpénztár nélkül maradt. Ámde nem csupán az ily intézetek aránytalan megoszlása képez hátrányt, hanem általában véve csekély számuk is. Pedig elismert dolog, hogy a takarékoság fejlesztésére nincs hatályosabb eszköz, mint az alkalom megkönnyítése és sokszorosítása a takarékoság tényleges gyakorolhatása érdekében. Hogy ismét csak néhány példát idézzünk, Olaszországnak 1876. előtt mindössze 278 takarékin tézete volt, melyek egymással semmiféle összefüggésben nem állottak, sem egységesen nem igazgattak; a postatakarékpénztár a maga fiókin tézetei által több mint 4000-el szaporította a gyűjtőhelyek számát. Franciaországban 1878-ban, a fiókhivatalokat is beleértve körülbelül 1320 takarékpénztár létezett; a postatakarékpénztár közvetítő hivatalai-val e szám 1885-ben megközelíti a 8000-et. Ha Németországban létesíttetnék postatakarékpénztár, a jelenleg létező mintegy 3000 takarékin tézet száma egyszerre 9000-re szöknék föl s míg ma 258 négyszög kilométerre és 22,500 lakosra esik egy takarékpénztár, addig a postatakarékpénztár közvetítő hivatalainak működése folytán már 48·9 négyszög kilometerre és 4400 lakosra jutna egy takarékhely. Az által, hogy Magyarországon (Horvát-Szlavonországokat hozzá értve) postatakarékpénztár létesíttetett, a mintegy 450 takarékpénztárhoz járult eddig 3000 postahivatal, melyek a betétek gyűjtésének földatában részesednek, s ha a postatakarékpénztár létesítése előtt hozzávetőleg 716.227 négyszög kilométerre és 36.822 lélekre esett egy takarékpénztár, ma már ily takarékhely jut 93.42 négyszög kilometerre és 4.803 lélekre.

Ki tagadhatná, hogy a gyűjtőhelyek ily hálózatának létesítésére csakis az állam képes s ez is csak az által, hogy e célra

a postahivatalok állanak rendelkezésére. A postahivatalokban a legtermészetesebb közegeket birja az állam a takarékpénztári gyűjtő szolgálat végzésére. Nem csupán azért, mert a posta a maga hálózatával kiterjeszkedik az ország legfélreesebb részére s ez által módot nyújt a forgalmi központoktól távol élő lakosságnak, hogy betétjeit minden idő veszteség és költség nélkül gyümölcsözőleg elhelyezhesse; nem csupán azért, mert a postahivatalok hivatalos órái jóval felülmulják a magánintézetek funkciójának naponkénti időtartamát s ez által a betevők a takarékpénztárak rendeltetési céljukra való fordítása tekintetében ugyszólván nincsenek időhöz kötve, hanem főleg azért is, mert csakis általuk kerülhető ki a helyhez kötöttség hátránya, mely a magántakarékpénztárak működési körét szükségkép localisálja. A Cross-entry-rendszer, melyet az angol intézet után csaknem az összes postatakarékpénztárak elfogadtak, s mely röviden abban áll, hogy egy és ugyanazon betétkönyvecskére az ország minden postahivatalánál elfogadtatnak betétek és teljesíttetnek visszafizetések, lehetővé teszi, hogy a takarékosági szellem ne legyen korlátozva a térbeli viszonyok által sem, hogy azon ezer meg ezer munkás, kisiparos, utazó stb., a kiket hivatásuk a lakhely sűrű változtatására vagy gyakori költözködésre késztet, meglelje bárhol azt a kart, mely a takarékoság gyakorlására irányuló üdvös törekvéseiben támogatólag nyulik feléje.

Vannak ugyan sokan, a kik a betétforgalom ez átszállíthatóságát, mely tagadhatatlan elsőrendű előny, a magántakarékpénztárak által is keresztülvihetőnek vélik az esetre, ha az állam a postahivatalokat e célra az illető intézeteknek rendelkezésükre bocsátaná. Ez által — úgy hiszik — a magántakarékpénztárak is azon helyzetbe jutnának, hogy a betétek szabad költözködését megvalósíthatnák; emellett a posta megtartatnék tulajdonképi rendeltetésének, a kincstár megmenekülne a munka és felelősség terhétől, melylyel a takarékpénztári intézménynek saját regiejében való kezelése jár, sőt anyagilag is csak nyerne, mert a betevőknek nyújtott portomentesség, melyet a postatakarékpénztári forgalomnak a törvény biztosít, a magántakarékpénztárak betétjeinek közvetítésére nem volna alkalmazandó. E terv magában véve elég tetszetős. A tapasztalatok azonban, melyek e rendszer életbeléptetése után szereztettek, kimutatták annak tarthatatlan-

ságát. Hollandiában egy 1875. decz. 27-én kelt királyi határozat a postahivatalokat a takarékpénztárak rendelkezésére bocsátotta, úgy a betétek elfogadását mint a visszafizetéseket illetőleg. A közvetítés postautalványok által történt s a posta 5 centet szedett 12 hollandi frt. 50 centig terjedő bármely összeg után. Mindössze 49 takarékpénztár használta föl s pedig igen különböző mértékben, a nyújtott kedvezményt. E rendszabály tehát, mely 1876. május 1-én lépett életbe, kedvezőtlen eredményeket szült, a mi abból is kitűnik, hogy 1876 év végeig mindössze 98 takarékpénztári utalványt 3261 hollandi frt 73 c. értékben közvetített a posta. Hogy e forgalom még inkább könnyítessék, 1877. febr. 14-én kelt újabb királyi határozat megállapította, hogy oly postautalványokért, melyek összege takarékpénztári betétet vagy visszafizetést képviselt, csakis $2\frac{1}{2}$ cent, tehát az előbb említett illeték fele szedessék. Csakhogy ez intézkedésnek sem lön foganatja. 1877-ben mindössze 391 takarékpénztári utalvány 19,696 hollandi frt értékben küldetett szét, a következő évben pedig 441 utalvány 16,708 hollandi frt értékben. Ez épen-séggel ki nem elégítő eredmény birta azután rá a hollandi kormányt, hogy már 1881-ben a postatakarékpénztárt angol mintára rendezze be. Francziaország még tovább ment egy lépéssel. Az 1875. aug. 23-án kelt decretum nemcsak a postahivatalokat, hanem az adóhivatalokat is a takarékpénztárak szolgálatára bocsátotta. 5275 adóhivatal és 5646 postahivatal állt készen e célra. A 11000 hivatal közül a takarékpénztárak csak 433-at vettek igénybe; 60 postahivatalt és 373 adóhivatalt.

E siralmas eredmény kétségkívül a rendszer elhibázott voltában birja magyarázatát. Az egyes takarékpénztárak szervezetének különfélesége már magában véve kizárja e közvetítési mód sikerét. A rendszert maguk a takarékpénztárak, a melyek érdekében hozatott, sem vehetik szívesen, mert az ily idegen közvetítés kényelmetlen reájuk nézve. De maga a posta sem nézhetne jó szemmel. A közvetítési díj csekélyisége nem birhatott rá vonzerővel; emellett azonban hiányzott egy nagy tényező, mely a postatakarékpénztárak egyik legbecsesebb attributumát képezi, az állami garancia s ennek folytán a nagy közönség bizalma.

Valóban nehéz eldönteni, hogy az egészséges takarékpénztári üzlet két legtermészetesebb föltétele: a betétek minél bizto-

sabb elhelyezése és minél előnyösebb gyümölcsöztetése közül, melyik bir nagyobb vonzerővel a közönségre. Kétségtelen, hogy a nagyobb jövedelmezőség különös ingert képez a betevőkre nézve s látjuk, hogy még azon intézeteket is, melyekkel szemben a bizalom köztudomás szerint megingott, a felek csodálatos előszeretettel keresik föl tőkéikkel, mihelyt ezek különösen bőséges fructificálására számíthatnak. Itt a kockázat félelmét ellensúlyozza a dúsabb nyereség reménye. Csakhogy az ily betevőket aligha szabad a takarékoskodók közé sorolnunk. Azok inkább speculansok. A takarékpénztáraknak, melyek nem csak részvényeseik, hanem a közérdek szolgálatában állanak, nem lehet megfélekezniök arról, hogy a bizalom felköltése és igazolása első sorban a betétek solid kezelése és minden eshetőség ellen való biztosítása által lehetséges. Az a szegény ember, a ki nehéz munka és sok tán jogosult vágy leküzdése után szánta magát arra, hogy megtakarított filléreit idegen őrizetre bizza, bizonyára csak másodszorban gondol arra, hogy takarékösszegét a speculatio esélyei által rohamosan megnövesztve szeretné látni; főgondja, hogy az megmaradjon és a szükség perczeiben rendelkezésére álljon. Minél inkább sikerül meggyőzni a népet arról, hogy teljes oka van megbizni azokban, a kik hivatásuk gyanánt mások pénzei gyümölcsöző elhelyezését és őrizetét gyakorolják, annál inkább fog nőni azok száma, a kik az ez üzlettel foglalkozók szolgálatait igénybe veszik. Képesek-e a takarékpénztárak e bizalmat a népben felkölteni? Bizonyára senki sem lesz, a ki a takarékpénztárak nagy érdemeit a takarékosági hajlam felébresztése körül elvitatni akarná; habár másrészt el nem tagadható, hogy egyes intézetek helytelen és hűtlen manipulációja számos vidéken hosszú időkre megrontotta a takarékpénztárak hitelét. Anglia és Franciaország már az évszázad elején fölismerték, hogy bizalom nélkül a jelentkező takarékosági hajlam nem törekedhetik érvényesülésre s ennek folytán a takarékpénztárak fennállása és fejlődése is annak a legszélesebb rétegekben való felébresztésével függ össze. Első teendőjük volt tehát e bizalomnak megszerezni biztosítékait, melyeket megtaláltak abban, hogy a takarékpénztári intézményt bizonyos tekintetben állami alapokra fektették. S ezzel elérkeztünk a postatakarékpénztárak rendkívüli hatásának egyik főtényezőjéhez. Abban a pillanatban, midőn az állam

proclamálja, hogy szavatol a betétekért minden körülmények közt — a maga lényéhez fűződő bizalom segélyével egyszerre milliókkal képes gyarapítani a takarékkészleteket. Mert az állam a nép szemeiben az örökkévalóság és a hatalom incorporációja; elmulthatatlan és elpusztíthatatlan valami. A kis tőkés, a ki görcsösen ragaszkodik csekélyke pénzéhez, melyet esetleg nélkülözések árán takarított meg, bizalmatlan mindenki iránt, de megbizik az államban, mert az állam nem lehet hűtlen s ha hűtlen hivatalnokai megkárosítják a betevő érdekeit, itt van a mindenre képes állami közlés, mely törvényileg szavatosságot vállalt. S míg a magántakarékpénztárak, melyek áldásos működése, néhány központi intézettől eltekintve, már a helyi viszonyoknál fogva is csak azon vidék lakossága előtt lehet ismeretes, melynek tartózkodási körébe az illető takarékpénztár tevékenysége esik s ez által a bizalom, melyet az élvez, csak korlátozott térre terjedhet ki; addig a postatakarékpénztár a maga országos hálózatával és az állami hatalmat képviselő tulajdonságaival általánosítva élvezi a bizalmat és hasznosítja ezt a takarékoság érdekében, még azoknál is s jó részben épen azoknál, a kik közbejötté nélkül a takarékosági eszme érdekeinek megnyerhetők alig lettek volna.

Már a mondottakból is eléggé kitűnik, hogy a postatakarékpénztár kiválóan a legkisebb tőkések sorából veszi clienseit, illetve teszi azokat egyáltalában betevőkké. Ebben fekszik tulajdonképeni rendeltetése. A magántakarékpénztárakban, bármely országot is tekintünk, kiválón a jómódu néposztály, a középtőkések helyezik el pénzeiket gyümölcsöztetés végett. Sajnálattal nélkülözzük e perczen egy oly kimutatás fölhasználhatását, mely a különféle országokban létező takarékpénztárak forgalmát, a betétösszegek nagysága szerint részletezve tüntetné föl. A fillérbankok, a minők Angliában, Németországban stb. léteznek, mindenesetre arra vallanak, hogy kerestek módot, melylyel a takarékpénztárnak a jelzett irányban jelentkező hiányai pótolhatók volnának. Mindazáltal egy-két rendelkezésünkre álló adatot még sem szeretnénk elhallgatni. Olaszországban 1881-ben a takarékpénztáraknál elhelyezett betétösszegek közül az 50 liráig terjedők, tehát az ugynevezett kisebb betétek alig tették ki egy százalékát az összes betétösszegnek; ellenben az 1200 lirán felül eső betétek 40° -ra rugtak. Franciaországban, a hol pedig a takarékosági

szellem a nép legszélesebb rétegeit áthatotta, 1876-ban az 500 franknyi betétek mintegy 30% -ára mentek a takarékpénztáraknál elhelyezett összes betéteknek; s ez arány bizonyára jóval csekélyebb, ha pl. a 50—100 frankos betétek arányösszegét tesszük összehasonlítás tárgyává. Poroszországban 1880-ban a 60 márka alatti betétek az összes betéteknek 25.21% -át képezték. Még jellemzőbb adatokat nyerünk, ha hazánk viszonyait vesszük figyelembe. Az országos statisztikai hivatal 1885-iki évkönyvében foglaltak szerint 1885-ben a 10 frtnál kisebb betétek a takarékbetéteket elfogadó bankoknál 14.68% , a tulajdonképeni takarékpénztáraknál 10.09% , a szövetkezeteknél 15.09% , a takarékbetéteket elfogadó földhitelintézeteknél 6.95% -át képezték az összes betéteknek; vagyis összegezve az ugynevezett kis tőkék az ország összes takarékgyűjtő helyeinél 10.93% -al részesedtek az összes betétekben. S ezzel szemben legyen szabad utalnunk a magyar postatakarékpénztár első évi (1886-iki) jelentésének azon táblázatára, melyből kitűnik, hogy a postatakarékpénztárnál ugyan csak a 10 frton alóli betétek több mint 90% -át képezték az egész betétösszegnek.

E néhány számcsoporttal nem is kívántunk mást bizonyítani, mint azt, hogy a postatakarékpénztárak nemcsak megférhetnek a magántakarékpénztárak mellett, anélkül, hogy ezek érdekeit károsítanák, hanem működésük egyenesen szükségkövetelte feladat, mely foly az állam azon kötelezettségéből, hogy a nemzet erőit, legyenek ezek bár a legcsekélyebbek, kifejleszsze s ne engedjen elveszni belőlük egy parányit sem, mihelyt az productiv módon fölhasználható. Nem ok nélkül mondják, hogy a »kicsinyek« kezeiben sokkal jelentékenyebb gazdasági javak fekszenek, mint a nagyokéiban, de az a körülmény, hogy az előbbieket szétszórva csaknem nullává reducálja értéküket. A kicsiny tőkék magukban véve elenyésznek, együttesen hatalmas gazdasági kincset képviselnek. S e kincs összehalmozására egyszerűbb, olcsóbb és hathatósabb eszközt a postatakarékpénztáraknál nem ismerünk.

Körvonalozva ekkép a célt, mely az állami takarékpénztárak által megvalósítandó és kijelölve az eszközt, mely arra a legalkalmasabb, most azon alapelvek vázolására térünk át, melyek a kivitel módozatait illetik. A tulságos részletezéstől fölment az a

körülmény, hogy általánosságban véve ez alapelvek valamennyi postatakarékpénztárnál azonosak s a mennyiben itt-ott lényegesebb eltérések forognának fönn, ezekre lesz alkalmunk ráutalni, ha a mi szándékunk, fejtegetéseink folyamán az egyes postatakarékpénztárak ismertetéséhez jutunk el.

A kifejtettekből foly első sorban, hogy a közvetítő szolgálattal lehetőleg az ország összes postahivatalai megbízassanak. A posta létesítéséből valamely vidéken minden esetre fejlettebb gazdasági élet létezése tételezhető fel s nincs ok e kedvező körülményt épen a takarékoság szempontjából hagyni figyelmen kívül. Azonfelül csakis ez által válik lehetővé, hogy a postatakarékpénztár csakugyan általános jelentőségűvé váljon, hogy a betétek szabad költözése elérhető legyen s hogy a betevők betétjeik elhelyezése vagy visszafizetése tekintetében időhöz és térhez ne köttessenek. A közvetítő hivatalok kiválasztásánál bizonyára azok vétetnek első sorban figyelembe, a melyek vidékén takarékpénztár még egyáltalában nem létezik. Itt a közvetítő hivatal a szó szoros értelmében missiót teljesít. Nem kevésbbé érdemlik meg a róluk való gondoskodást a jelzett irányban azon vidékek, a hol gyár és munkás-telepek léteznek, vagy a hol a lakosság oly természetű foglalkozást űz, mely állandó lakhelye gyakorabbi elhagyására készíti. A munkás osztály, mely napi keresményéből csak keveset tehet félre, ezt a keveset sem fogja félretenni, ha nincs mindjárt kezénél az alkalom, hogy takarékösszegét elhelyezhesse. A tartózkodási helyét gyakrabban változtató egyénre nézve pedig nem csak azért becses a postatakarékpénztári betétkönyvecske, mert a fél biztonságban tudja betétjét, hanem mert mód nyújtatik számára, hogy utközben, bárhol szaporíthatja a betétet s a mi még fontosabb, ebből a szükséghez képest visszafizetést vehet föl. Az angol Cross-entry rendszernek nagy jelentősége ez utóbbi körülmény lehetővé tételében rejlik. De az álló postahivatalokon kívül igen biztató sikerrel volnának alkalmazhatók a mozgó postai közegek, pl. az ugynevezett Landbriefträgerek, főleg a betétek elfogadására, s Ausztriában, a hol a postaközvetítés az utóbbi nemét széles alapon látjuk kifejlesztve, számtalan ez uton szerzett betéttel gyarapodott a postatakarékpénztár, melyről valóban constatálható, hogy hálózatának szálai ily módon elnyulnak a birodalom legfélreesőbb zugába is. Angliá-

ban a pennybankok, Olaszországban és Hollandiában az iskolai takarékpénztárak hozattak szerves összeköttetésbe a postatakarékpénztárral.

A takaréküzet teljesítésével a postahivatalok kétségkívül oly szolgálatot végeznek, mely lényegesen eltér a bureaucraticus kezeléstől. Az említett szolgálat üzleti jellegéből foly tehát, hogy a kezelés lehető egyszerű és gyors legyen. A hivatalok a takarékpénztári szolgálatot a postai szolgálat teljesítésére kitűzött határidőn belül kénytelenítettven végezni, már az utóbbi szolgálat érdekei is megkövetelik, hogy a posta-alkalmazott az előbbinek bonyolódott és nehézkes teendői által tulságos mértékben föl ne tartóztassék; nem is szólva arról, mily hátrányokat szülne, ha complicált munkakört biznánk oly személyzetre, a melynek sorában esetleg nagyobbszámmal találkoznának a kevésbbé intelligens elemek. Nem tartjuk helyén valónak, hogy a kezelési szolgálatot részletezzük; tény gyanánt elég annak constataálására szorítkoznunk, hogy a postatakarékpénztárak a kezelési formák egyszerűségében és áttekinthetőségében mintaszerűek s alig hiszszük, hogy volna organismus, a mely az elszámolási teendők oly óriási anyagát, nagyobb präcisitással és tökélylyel volna képes elintézni, mint épen a postatakarékpénztárak. Ebben a tekintetben is lehetetlen el nem ismerni az angol minták készítőinek genialitását.

Nem annyira a formai részletek megvilágítása, mint lényegi jelentősége szempontjából kívánjuk érinteni itt az ellenőrzés kérdését. Hogy az ellenőrzésre mily súlyt kell fektetni egy intézménynél, a melynek főadatát képezi, hogy a bizalom, a melyet jobban, mint bármely más intézet követel a maga részére — semmiféle rendellenesség által ne csorbíttassék, azt bővebben magyarázgatni fölösleges. Az ellenőrzésnek a legcsekélyebb minutiositásig menő szigora annál indokoltabb, mert a szervezet minden egyszerűsége mellett is — a postatakarékpénztárnak az ország minden részére kiterjedő hálózatánál fogva, oly nagyszámu fiókhivatal összeségét öleli át, mely az áttekinthetőséget természetszerűen megnehezíti, azonfelül a betevők eloszlása — viszonyítva a többi takarékpénztárak clienturájához, — rendszerint oly óriási, hogy valóban csakis egy, a tökélyig kifejlesztett ellenőrzési apparatus képes a zavaroknak elejét venni

A közvetítő hivatalok a legtöbb postatakarékpénztárnál naponként tartoznak a központnál elszámolni, pontosan kitüntetve, hogy mely betétkönyvecskére mily összeg tétetett be vagy fizetett vissza; egy külön rovatban emellett azon összeg is kitüntetendő, mely az új betét hozzáadása vagy az új visszafizetés levonása után az illető betétkönyvecske tiszta követelése gyanánt fönmarad. Az egész elszámolási művelet azután a központban az ott őrzött egyes személyszámlákon újból keresztülvitetik s a fönmaradó tiszta követeléseknek — úgy a személyszámlán, mint a közvetítő hivatal napi számadásában egyezniök kell. De egyezniök kell a betétkönyvecskében feltüntetett tiszta követeléssel is, mert a hivatal a jelzett számolási műveletet mindjárt a befizetés vagy visszafizetés alkalmával a betétkönyvecskében szintén keresztül vezetni köteles. A személyszámla tehát hű levonatát kell hogy képezze a betétkönyvecskének. Az ellenőrzés e tekintetben abban áll, hogy minden egyes betevő az üzleti évet követő első hónapokban a postatakarékpénztárnak beküldi betétkönyvecskéjét, a melynek rovatait a központ összeveti a személyszámla rovataival; ugyanakkor az előző évre kijáró kamatokat is bejegyzí a betétkönyvecskébe, illetve kamatozó új betét gyanánt a régi tőkeköveteléshez hozzájegyzí.

Az ellenőrzés e módja kétségkívül hasznos s sok gyakorlati érv szól mellette. Mindazáltal vannak némi hiányai is. Első sorban figyelembe veendő, hogy számos betevő elég indolens betétkönyvecskéjét a központhoz föl nem terjeszteni, továbbá az a körülmény, hogy a betétkönyvecskéjét az évben csak egyszer, sőt csak a következő évben mutatja be a betevő — már az idő aránylag hosszú tartamánál fogva is megnehezíti az esetleg fölmerült szabálytalanság vagy visszaélés gyors fölfedezését és megtorlását. Igen ügyes gondolatnak kell tehát tartanunk azon egyes postatakarékpénztáraknál sok sikerrel alkalmazott intézkedést, mely szerint a betevő minden egyes betét eszközlése után a központtól nyugttaszerű értesítést vesz, melyben nemcsak új betétjének vétele elismertetik, hanem egyuttal személyszámlájának mutatózó tiszta állaga is közöltetik. Ha a betevő kellő időben nem nyerne értesítést, azt megreclamálja mindaddig, míg az el nem jut hozzá. Ugyaníly értesítést nyer minden visszafizetés után is. Ily módon a közönség részt vesz az ellenőrzés munkájában, mert

nemcsak tájékozva van az iránt, hogy betétje tényleg elszámoltatott, hanem az értesítésből legottan kiveheti, vajjon a közvetítő hivatal kezelése correct volt-e s a központtal csakugyan azon adatokat közölte-e, melyeket a betétkönyvecskéjébe bejegyzett és hitelesített.

Már az ellenőrzésnek jelzett terjedelméből is foly, hogy viszont a postatakarékpénztári betevők sem tekinthetők pusztán oly üzletfeleknek, a kik csak annyiban érdeklik az államot, a mennyiben takarékbetéteik által hozzájárulnak az általa létesített takarékpénztári üzlet föntartásához. Míg a magánvállalkozás kiválón a jövedelmezőségre tekint s a betétek gyarapítására fektetvén a fősulyt, a személyi momentumokat a legtöbb esetben figyelmen kívül hagyhatja, addig az állam, a melynek üzleteiben nem kizárólag a materialis érdek lehet irányadó, épen a betevők személyéhez fűződő bizonyos intézkedéseket lesz köteles fogantositani, melyek a betevők személye ellenőrzésére is kihatással vannak s ezzel a forgalom biztonságát minden irányban garantirozzák. Azok, a kik a postatakarékpénztári betétkönyvecskére nézve azzal a követeléssel állanak elő, hogy az bemutatóra s ne névre s pedig határozottan létező egyén névére szóló értékpapir gyanánt tekintessék, figyelmen kívül hagyják nemcsak a postatakarékpénztári hálózat térfogatát és közégeinek bureauerátikus szervezetét, hanem általában azon erkölcsi momentumokat, melyek az államra a maga hivatásából és jogköréből folyólag a postatakarékpénztári intézmény megalapításánál befolytak. A postatakarékpénztár a nép zömében kívánván fejleszteni a takarékoság erényét, mely alapját képezze anyagi helyzete javításának, a kis tőkék gyűjtését tekinti főadatának; s hogy ezt minél sikeresebben tehesse, az állam részéről oly kedvezmények biztosittatnak betevői számára, a minőket csakis az államhatalom képes nyújtani. A portómentesség a betevők ügyleti levelezésére és küldeményeire nézve, a betétek adómentessége és végre le nem foglalhatósága bizonyos összegen alól, kétségkívül exceptionális előnyök. Ha az állam ezeket csábszerekül felhasználja egy nagy közczél érdekében, bizonyára a leghelyesebben cselekszik. De másrészt ugyanakkor gondoskodni tartozik, hogy az előnyök kizárólag azon jogos érdekeket szolgálják a melyek a postatakarékpénztár rendeltetésével kapcsolato-

sak, s hogy ne adjanak eszközt azok kezeibe, a kik a kínálkozó kedvezményeket a köz- és magánérdekek kijátszására használhatnák föl. Csak természetes ennél fogva, ha a postatakarékpénztár egy betevőnek csak egy betétkönyvecske birását engedélyezi, megszabja a nála gyümölcsöztethető összeg maximumát s végül ha kiköti, hogy ez a betétkönyvecske határozott egyén nevére szóljon. Mert tegyük föl, hogy a betevőnek egynél több betétkönyvecskéje lehet, melyre tetszés szerinti összegig eszközölhet betéteket s továbbá, hogy a betevő személyazonosságára súlyt nem fektetünk. Nem nyujtathatnák-e a legkényelmesebb mód a tőkésnek, hogy tőkéit több betétkönyvecskékre osztva, azoknak az adó- és illetékmentességet az államkincstár érdekeinek csorbitásával egyszer és mindenkorra biztosítsa? Vagy a rossz hiszemű adós nem játszhatná-e ki a legkönnyebb szerrel hitelezőit, midőn vagyonát több betétkönyvecskében helyezve el, ezt megóvná a lefoglalás minden veszélye ellen? Az adómentesség és le nem foglalhatóság a postatakarékpénztári betétek bizonyos maximális összegének határán belül egyuttal a létminimum jogos védelme, a kis ember refugiuma az élet anyagi megpróbáltatásai közepette s ha az állam azok megadásával kötelességet teljesít azokkal szemben, a kik oltalmára rászorultak, viszont kötelességet teljesít magával szemben, midőn arra ügyel, hogy jogtalan követeléseknek ajtót ne tárjon. Megengedjük, hogy a személyazonossági elv ily szigorú érvényesítése nem mozditja elő a forgalom gyorsaságát, főleg a visszafizetések körül; de viszont kétségtelen, hogy azon tudat meggyökereztetésével, mely szerint a betét csak annak fizettetik vissza, a kinek nevére a betétkönyvecske szól és a ki személyazonosságát igazolja, alig van jobb eszköz a nép bizalmának fölebresztésére, mint épen a személyazonossági elv alkalmazása. Egyébként az alkalmazás módja az, a mely döntő e kérdésben is. Alig hiszszük, hogy volna valaki, ki a postautalványokkal való forgalom gyorsasága és kényelme ellen alapos kifogásokat emelhetne. Pedig a forgalom szintén a személyazonossági elven alapul; a postaszolga nem fogja kézbesíteni az utalványt, csak a címzettnek, s ennek is csak akkor, ha személyazonosságát megfelelően igazolta. Igaz, hogy az a postautalvány kézbesítésénél és nem liquidációjánál vétetik figyelembe, mert a postapénztár a bemutatott utalvány alapján kifizeti az összeget, anél-

kül, hogy annak tüzetesebb vizsgálatába bocsátkoznék, vajjon tényleg a czimzett irta-e alá az utalványt. De az elv érvényesülése, az eljárás jelzett módja mellett is, el nem vitatható. A postatakarékpénztári betevő személyazonossága azon aláírás alapján állapíttatik meg, mely az első betét alkalmával egy, a belépési szándékot documentáló nyilatkozaton, valamint a betétkönyvecske törzslapján mint sajátkezü aláírása felvételik. A nyilatkozat a központnál őriztetik s mihelyt a félnek felmondása ide beérkezik, az ezen látható aláírás összehasonlítottatik a belépési nyilatkozaton levő aláírással; ha egyez az aláírás, az utalvány oda küldetik, hova a felmondási űrlapon a betevő küldetni kívánja. A betevő a kézbesített utalványnyal és betétkönyvecskéjével a hivatalban megjelenve, az utalvány elismervényi részén aláírását alkalmazza s a postatisztnek alig lehet egyéb dolga, mint összevetni az aláírást a betétkönyvecske törzslapján látható aláírással s ha eltérést e két aláírás, valamint a betevőre vonatkozólag a törzslapon följegyzett egyéb adatok (kor, nem stb.) közt nem talál, a személyazonosságot teljesen megállapítotttnak tekinti s a visszafizetést teljesítve, azt egyszersmind a betétkönyvecskébe bejegyzi. Irni nem tudóknál tanuk közreműködése kívántatik meg.

Igen ám, vethetné közbe valaki — ez eljárás kellő biztosítékot látszik nyújtani az iránt, hogy a betét másnak nem fizetetik vissza; csakhogy e biztosítékban nincs köszönet. Mert ennek megszerzése nagy idővesztéssel jár; a felmondás fölküldése, az utalvány kiállítása és szállítása szükségkép több napot vesz igénybe s a mikor a szegény ember megszorul pénz dolgában sem kedve, sem ideje nincs várni. Ez észrevételekben van sok igazság, habár a postai összeköttetés kifejlettsége s az a körülmény, hogy a betevő a pénz fölvételére mást is fölhatalmazhat, a ki által betétjét előre kifizettetheti, sőt a Francziaországban már létesített távirdai felmondás lehetősége jelentékenyen enyhíti a vázolt eljárásból eredő időbeli hátrányokat. De számolva ezekkel, a legtöbb törvényhozás rendszeresítette is az ugynevezett rövid uton való visszafizetéseket, a melyek szerint a betét egy csekélyebb és a pillanatnyi szükségnek megfelelő része a betevőnek legott, egyszerű felmondás alapján, melynek aláírása képezi megint a személyazonosság birálatának kulcsát, rendelkezésére bocsátatik. Csakhogy ily uton csupán azon hivatal fizethet vissza, a

mely eredetileg a betétkönyvecskét kiállította; a mi ezen kedvezményt ismét localisálja. Részünkről azt hisszük, hogy a betevőnek nagy szolgálat tétetnék az által, ha valamennyi vagy legalább nagyobb számu közvetítő hivatal fölhatalmaztatnék a rövid uton való visszafizetésekre; a mint azt Ausztriában már létrehozva látjuk, s ezt annál nyugodtabban tehetnők, mert hisz a koczkázat esélyei már a kifizethető összeg csekélységénél fogva is mérsékeltetnek s végre, mert tán találhatni módot — példa az osztrák Guthabenbestätigung, a mely által az esetleges visszaéléseknek sok tekintetben elejét lehetne venni. Ilyképen a postatakarékpénztári betétkönyvecske csakugyan a legfényesebben betölthetné a livret national szerepét s a személyazonosság elvének megóvása a legszerencsésebben volna egyesíthető az üzlet mozgékonyosságának és ruganyosságának érdekeivel.

Fejtegetéseink folyamán ismételten utaltunk arra, hogy a postatakarékpénztárak hivatásuknak csak úgy felelhetnek meg, ha valóban a takarékillérek gyűjtő medenczéivé válnak. A peoples purse, mely névvel az angolok postatakarékpénztárukat megtisztelték — nem összegek, hanem fillérek összegének befogadására van teremtvé. Fosszuk meg e jellegüktől a postatakarékpénztárakat, s ezzel megingatjuk azt az alapkövet, melyre létjogosultságuk jórészen támaszkodik. Ebből a szempontból kell megítélnünk azt az elvet, mely a betétek minimális és maximális határának megállapítását bevitte a törvény szakaszai közé.

Ami a betétek minimális határát illeti, már a postatakarékpénztár több ízben kiemelt czéljából következik, hogy az lehető alacsony összeget foglaljon magában. Egy másik követelmény, habár inkább technikai okoknál fogva, hogy a minimális betétösszeg egyszersmind bizonyos egységet képviseljen a pénzforgalomban. A külföldön ily minimális összeg gyanánt elfogadott shilling, lira, frank, márka mindkét szempontból kiválón alkalmasak; mig nálunk és Ausztriában, divó pénzrendszerünknel fogva, az 50 krban megállapított minimális összeg kétségkívül nélkülözni kénytelen az alacsony pénzegységből eredő előnyöket. A takaréklapoknak immár csaknem mindenütt meghonosított intézményében a postatakarékpénztárak továbbá oly eszköz fölött rendelkeznek, mely által a tőkegyűjtés munkája csaknem a tőkélyre emeltetik, mert még a föntemlitett minimális összegben

alól eső összegek is alkalmasakká tétetnek a productivitásra. Egy ily takaréklapra fölragasztunk 2, 3, 5, 10 kros levélbélyegeket, mindaddig, míg ezek értékösszege el nem éri a törvényileg megállapított betétminimumot s mint ilyen, már a postahivatalnak adható át, elszámolás, illetve gyümölcsöztetés végett. E rendszernek, melyet a postatakarékpénztárak az angol Charles Dibdinnek köszönhetnek, genialitása annyira szembeszökő, hogy azt külön kiemelnünk aligha kell. Vannak ugyan, a kik tisztán fiscalis szempontokból indulva ki, úgy vélekednek, hogy a takaréklapok, bélyegek előállítási költségei az államra nézve terhesek s fölemésztik a hasznot, mely a betéteknek ily úton eszközölt megnagyobbodásából eredő kamattöbblettől tán várható volna. A kik e nézetet vallják, bizonyára megfeledkeznek arról, hogy míg a bélyeges takaréklap a betevő kezeiben van, ez utóbbira nézve kamatot nem hoz, ellenben az állam máris kamatosíthatja a bélyegek eladásából befolyt pénzüsségeket s ez által kárpótolhatja magát nemcsak a gyári költségekért, hanem a bélyegeket elárúsítóknak fizetett provisióért is. A költségek kevesbitése szempontjából azonban mindenesetre helyesebbnek véljük, hogy a takaréklapokra szánt bélyegekül a közönséges levélbélyegek, nem pedig külön készült takarékbélyegek használtassanak; indokolván azt már az a körülmény is, hogy az előbbieket általánosan ismeretesek és a közönség részéről mindenesetre nagyobb bizalommal és előszeretettel találkoznak. Végül a postatakarékpénztár céljából foly az is, hogy a kamatozó betétminimum, a mennyire lehet, összeessék a betétminimummal.

A betétek maximalis határának elvét elfogadták csaknem az összes postatakarékpénztárak. Itt is különbség teendő a betétek maximuma és a kamatozó betétek maximuma közt. A postatakarékpénztárak hivatásukból folyólag kisebb tőkékre támaszkodván, a törvényhozás mesterséges gátat emelt a betétek magassága elé, kimondván, hogy azok bizonyos maximumon túl nem kamatoznak. Általában a betétek maximumát megállapítani, nézetünk szerint, nem indokolt, mert a kamatélvezet elvonása bizonyos összegen túl, úgy is elég hatásos eszközül szolgál arra nézve, hogy a betétek a megjelölt maximumon felül ne emelkedjenek. A kamatozó maximum obligatorius betartása azonban megfelel teljesen az intézet lényegének. A kamatozó betétek kor-

látlan magassága könnyen kivetköztethetné az intézményt tulajdonképi jellegéből; továbbá igen olcsó pénzviszonyok alkalmából arra vezethetne, hogy az intézet üzérkedők speculációjának tétessék ki, mindezek mellett előállana az az eset is, hogy a postatakarékpénztár kénytelen lenne — a többi takarékpénztárak példájára — a nagyobb betétek után csekélyebb kamatot fizetni s mivel — miként alább ki fogjuk mutatni — már a kisebb tőkék is csak alacsony kamatoztatásra számíthatnak a postatakarékpénztárnál, a nagyobb tőkékre nézve még jobban leszállított kamatláb amugy is elvesztené vonzerejét a tőkésre nézve. De másrészt ovakodnunk kell e maximumot oly összegben megállapítani, mely a takarékosági hajlam mesterséges akadályá gyanánt volna tekinthető. Anglia, mely kezdetben a kamatozó tiszta betét maximumát 200 fontban állapította meg, szükségesnek látta 1880-ban ez összeget 300 fontra emelni föl, Franciaországban a maximum 2000 frank, nálunk 1000 frt. Mihelyt a betevő tiszta követelése felülhaladta ez összeget, hivatalból felszólíttatik hogy a meghaladó rész fölött bizonyos határidőn belül rendelkezézzék, s ha ezt nem tenné, ugy az, amennyiben az összeg e célra elegendő, állampapírok vásárlására fordíttatik, természetesen a betevő javára. Ez intézkedés nem sértheti a betevő érdekeit, már azért sem, mert a számára vásárolt értékpapírok mindenestre jövedelmezőbbek, mint ha betétei a rendes kamatot huznák, vagy — a mi a maximumon túl bekövetkeznék — egyáltalában nem kamatoznának; különben is főnhagyatván a betevőnek a megállapított határidőn belül a rendelkezés szabadsága. Mi az intézmény üzletkörének azon momentumát, a mely a betevők érdekeit az állampapírok vásárlásával hozza combinációba, a legszerencsésebb gondolatok egyikének tartjuk. Ezt lesz alkalmunk a gyümölcsöztetés kérdésénél bővebben kifejteni. De már most utalunk arra, hogy a postatakarékpénztár a betevőknek azon további előnyt is nyújtja, hogy módot szolgáltat, mikép betétjeiket, mihelyt ezek összege elegendő, már a maximumon alól is állami értékpapírokba fektessék be. A postatakarékpénztár a betevő által választott állampapírt díj nélkül megveszi számára, a vételért a betétkönyvecskébe visszafizetés gyanánt bejegyzi, a vett értéket pedig a megbízó kívánságához képest vagy neki a betétkönyvecskével együtt megküldi, vagy részére, minden keze-

lési jutalék számítása nélkül, letétként megőrzi. Ily módon a betevő kényelmesen élvezheti az állampapír magasabb kamatlábát s az állam a leghatásosabb eszköz birtokába jut, melylyel járadékaikat popularisálhatja. De éppen erre való tekintettel kívánatos, hogy a czimletek esetleg külön a postatakarékpénztár céljaira — minél kisebbek legyenek. A járadékok Franciaországban bizonyára annak köszönhetik nagy népszerűségüket, hogy olyanok már 10 frankért kaphatók; s csak nem régiben tétetett az angol parlamentben indítvány az iránt, hogy a postatakarékpénztári betevőkre nézve kisebb járadékczimletek engedélyeztessenek.

Forduljunk most a kamatláb kérdése felé. Sok ember szörnyűködve hallja, hogy az a kamat, melyet a postatakarékpénztár fizet betevőinek, jóval csekélyebb a többi takarékpénztárak által nyújtott kamatnál és szinte csodálkozik, hogy akad egyáltalában valaki, a ki pénzt inkább a postatakarékpénztárnál gyümölcsözteti. Hát az igaz, hogy a takarékpénztárak — főleg oly országokban, a hol a fizetendő kamatot törvény nem szabályozza — nem csak részvényeseiket elégithetik ki busásan, hanem a betevőknek is oly kamatot juttatnak, mely mindenesetre fölülmulja a postatakarékpénztárak által kiszabott kamatot. Csakhogy e kérdést nem szabad az üzérkedés szempontjából felfognunk. A postatakarékpénztáraknál megállapított alacsony kamatláb részben a törvényhozó azon intentiójára vezethető vissza, hogy a magántakarékpénztáraknak ne legyen okuk panaszra a verseny miatt. Figyelembe veendő továbbá, hogy a postatakarékpénztár üzleti nyeresége kiválón azon különbözetből ered, mely a betét-tőkék gyümölcsöztetésére fordított értékek kamatjaiból, a betevőket illető kamatok levonása után resultálódik. Ezen korlátozott jövedelmezőség mellett főnáll az a követelmény, hogy a postatakarékpénztár képes legyen önmagát eltartani, mert ha az intézmény föntartása végett az állam külön terhet volna kénytelen az állampolgárokra róni, e teher könnyen paralisálhatná azon anyagi hasznót, melyet az intézmény működése az ország tőkegyarapodása szempontjából eredményez az összeségre nézve. Miután pedig a postatakarékpénztár üzletkörének szigorú körülírása folytán, mely a gyümölcsöztetés módját is korlátok közé szorítja — bár tisztességes, de mégis korlátozott haszonra számíthat, emellett azonban tartalékalap képzésére is gondolnia

kell, világos, hogy a betevőknek aránylag csekélyebb kamattal kell beérniök. A postatakarékpénztár erre annál könnyebben vállalkozhatik, mert, miként már volt alkalmunk kiemelni, oly betevő közönségre számít, mely a kínálkozó kényelem és biztonság által kárpótolva látja magát az élvezett kamatban mutatkozó kevesebbetért.

De vannak egyéb okai is. Bizonyára senki sem hiszi, hogy a magas kamatláb egészséges anyagi és üzleti állapotok jelensége gyanánt volna tekinthető. A postatakarékpénztár nem követheti a kamatláb emelésének versenyében a magánintézeteket. Mint állami intézményre, reá háramlik első sorban, hogy e téren a példa adására vállalkozzék; s meggyőzze az országot, hogy egy intézmény, mely a nemzet összesége s nem csupán a részvényesek érdekeinek van hivatva szolgálni, nem tekintheti föladatának, hogy a tőkét minden áron megdrágítsa. Az alacsony kamatláb nem gátolja, hanem ellenkezőleg fokozza a tőkeképzést, mert a tőkét nagyobb jövedelmezőség reményében folyton új vállalatokra sarkalja, s új javak létrehozása által a szükségletek árképződésére hat előnyösen. A postatakarékpénztáraknak ezt az elvet kell érvényre emelniök működésük által. S ha sikerül még arról is bizonyyságot tenniök, hogy alacsony kamatláb mellett nemcsak fennállhatnak, hanem virágozhatnak is — a mint tényleg fennállanak és virágoznak mindenütt, a hol létesültek — nem hisszük, hogy példájuk jótékony kihatással ne lenne a többi takarékpénztárakra, melyek tevékenységében épen a kamatláb kérdésében nem hiányoznak az ugynevezett sötét pontok.

A kamatlábbal szorosan összefügg a gyümölcsöztetés kérdése. Főlösleges épen e kérdésnek kiváló horderejére ráutalnunk. Hogy a postatakarékpénztárak egyértelműséggel proklamálták, mikép a betétek kiválóan állampapirokba fektetendők, az egészen természetes. Az állampapirok normális viszonyok közt kétségkívül nemcsak a legbiztosabb, hanem aránylag a legkedvezőbb gyümölcsöztetési módszert képviselik. Mindenesetre furcsa volna, hogy épen saját papirjaiban ne biznék az állam s egy általa garantírozott intézményt ne használna föl, hogy saját hitelét növelje általa. Nem is szólunk arról, hogy az állampapirok gyors értékesíthetése mennyire megbecsülendő előny s másrészt, hogy mily nyereség az országra nézve, ha járadékait belföldön sikerül

elhelyeznie. A postakarékpénztár nem csak biztos vevője a járadékoknak, hanem a legalkalmasabb közvetítő, hogy ezeket a kis emberekkel megkedveltesse; mindenképen kitűnő közeg, hogy a járadékpiaczon a keresletet fokozza s ez által az államhitelt szilárdítsa. Mindazáltal, ha az állampapírok favorisálásának elvét melegen pártoljuk is, lehetetlen bizonyos correctivumok szüksége elől elzárkóznunk. Az állam hitele ki van téve az események fluctuatiójának, s főleg napjainkban készen kell lennünk arra, hogy egy-egy háborus tünet az árfolyam rohamos csökkenését vonhatja maga után, sőt bizonyos, hogy a háboru vagy nagyobb válság tényleges kiütése esetében a betevők tömegesen fogják visszakövetelni betétjeiket. Ekkor az állam csak nagy nehezen vagy épen nem lenne képes az igényeknek megfelelni, annál kevésbbé, mert ily pillanatban hitele erős megrázkódást szenvedvén, magának is szüksége van a pénzre.

Ily esetekre tehát az egyik correctivum a visszafizetéseknek pontosan megállapított határidők által való korlátozásában volna megtalálható. Nagyobb betétösszegek visszafizetésére nagyobb határidő szabandó; s az állam e joggal annál is inkább élhet, mert szabályzataiban már előre kikötvén magának a határidőt, a felek sérelemről alig panaszkodhatnak. Az emellett nyert időt esetleg arra használhatja föl az állam, hogy papírjainak valamely nagyobb bankintézetnél, p. a nemzeti banknál lombardizását a válság tartamára keresztülvigye; vagy ha ez nem történék, mindenesetre csillapulni engedje a kezdetben rendesen nagyobb mértékben jelentkező rémületet, mely következményeiben annyira válságos lehet. Qui habet tempus, habet vitam.

A másik correctivum gyanánt a gyümölcsöző értékek különfélesége jelenkezik. Az állam vesztesége kétségkívül csekélyebb, ha a beálló értékcsökkenés nem az értékek összeségére, hanem azoknak csak egy részére terjed ki, s már ez a szempont is indokolja, hogy az egyoldaluságtól a kamatozó értékek megválasztásában tartózkodjunk. De hát melyek legyenek azok a különféle értékek? E kérdéshez általában sokféle controvers föl fogás fűződik. A német postatakarékpénztári törvényjavaslat tárgyalásakor gyakran hallható volt, hogy a postatakarékpénztárakat az állam saját önző céljaira, t. i. arra használja föl, hogy piacot teremtsen járadékai számára; a helyett, hogy az egyes magán-

gazdaságoktól nyert tőkéket ismét más magángazdaságoknak juttatná el, melyeknek azokra szükségük van. Ezt a követelményt concrete formulázta is néhány szónok a magyar postatakarékpénztári törvény tárgyalása alkalmával, midőn utaltak arra, hogy a postatakarékpénztár jól fölhasználható volna a mezőgazdasági és a kisipari hitel terén jelentkező jogos igényeknek kielégítésére s hogy e célból helyes volna, ha legalább a betétek egy része hitelszövetkezetek és népbankok értékeiben, a kisbirtokok földhitelintézetének, talajjavítási vagy más productiv célokra alakult intézetek zálogleveleiben stb. helyeztetnék el. Nem tagadható, hogy főleg a mezőgazdasági hitel kérdése nagyon fontos nemcsak nálunk, hanem másutt is s hogy annak olcsóbbítása az állam kiváló érdekében áll; azt sem tagadhatjuk, hogy a német törvényjavaslatban tényleg fölvetettek rendelkezések, a melyek a mezőgazdaság érdekeinek szolgálni alkalmasak. Más kérdés azonban, hogy épen a postatakarékpénztár volna hivatva az ebbeli igényeknek eleget tenni; főleg ha meggondoljuk, hogy a jelzáloghitel nehézkes szervezete nem igen egyeztethető össze a postatakarékpénztár mozgékony üzletmenetével. Azok, a kik oly apodictikus követelésekkel állanak elő, kell, hogy számot vessenek azok horderejével. A kérdés, mikép gyümölcsöztesse a takarékpénztár betéteit, a legfontosabbak egyike, mert közvetlenül az intézmény gyökerét érinti. Az osztrák postatakarékpénztári novella azon egy szakaszával, mely a checkforgalomból eredő betétek gyümölcsöztetését szabályozza, a takarékpénztár mellett egy bankot létesített az intézet kebelében. Kivánni azt, hogy a postatakarékpénztár egyik vagy másik specialis érdeknek álljon szolgálatába, annyit tenne, mint elterelni azt tulajdonképi hivatásától és szervezetétől. Midőn tehát mi a gyümölcsöztetendő értékek különféleségét emlegetjük, ezt csak oly értelemben tehetjük, a minő épen a postatakarékpénztár hivatásának és szervezetének szoros figyelembevételéből s a különféleségnek correctivum gyanánt kijelölt szerepéből foly. E szerep nem lehet más, mint csökkenteni az állam veszteségét bizonyos eshetőségekkel szemben. S erre való tekintettel azután szükséges, hogy a gyümölcsöztetés definitív és törvényileg megállapított forrásai mellett, a minőkül a kifejtetteknél fogva az állampapírok tekintendők, kimondassék általánosságban az u. n. provisorius jellegű befektetések megenged-

hetősége, a melyek megválasztása azonban épp úgy, mint a kamatlábnak a mutatkozó tőkeviszonyokhoz való fölemelése, a végrehajtó hatalom jogkörébe volna utalandó. Meggyőződésünk, hogy az a kormány, mely teljes érzékkel bír az ország minden rendű jogos szükségletei iránt, a kezébe adott e joggal úgy fog élni, hogy nemcsak szorosan a postatakarékpénztár és betevőinek érdekeit fogja megóvni, hanem szolgálatokat tehet azon széles köröknek is, a melyek az intézménytől saját különleges érdekeik előmozdítását remélik.

Fogházaink állapota.

1872—1886.

Irta

dr. Jekelfalussy József.

A hazai börtönügy fontos kérdésének megismertetése körül kellő adatok hiányában, mind eddig vajmi kevés történt. Jelen értekezés sem karolja fel az összes börtönügyet, hanem csak a királyi törvényszékek és járásbiróságok mellett létező azon fogházakat kívánja ismertetni, melyek felett, az 1871. évi XXXIII. t.-cz. 25. §-a értelmében, a felügyeletet s az ebből folyó adminisztratív teendőket közvetlenül a kir. ügyészek, illetve helyettük a járásbírák gyakorolják. Az igazságügyminiszter közvetlen felügyelete alatt álló fegyházak, államfogházak, kerületi börtönök, közvetítő és javító intézetek, valamint a belügyminiszterium alatt álló hatósági és rendőrségi letartóztatási helyiségek és azok különféle viszonyai itt figyelmen kívül maradnak.

A börtönügynek tehát csak egy része, a *fogházak* képezik a jelen ismertetés tárgyát, de ezekről gyűjtött adataink másfél évtizedre, vagyis a kir. ügyészségek szervezéseig nyúlnak vissza.

Mielőtt azonban a begyűlt gazdag adatok alapján a jelen és közelmúlt részletes ismertetésébe fognánk, szükségesnek látszik, hogy néhány odavetett vonással, a hazai fogházügy korábbi állapotáról is némi tájékoztató képet nyujtsunk.

Szabadságvesztés büntetések hazánkban századok óta alkalmaztatnak. Súlyosabb nemét a *tömlöcz* vagy börtön (carcer), az enyhébbet a *fogság* (arrestum) képezte. De sem a helyiségek minősége, sem a két büntetésnem közti különbségek a törvény által pontosan meghatározva nem voltak. A gyakorlatban a tömlöczbüntetés alkotó részeit, a szabadságvesztésen kívül, a nehéz vas, a böjt, a bot és úgylátszik a pizok *) képezték.

*) »Nem rég az ideje, hogy latinul szerkesztett ítéleteink a bűnöst »ad squallores carcerum« kárhoztatták, mintha maguk a bírák is a szennyet és tisztátalanságot a börtön lényeges tulajdonságának hitték volna.« Sár-vary Jakab: A büntetésről és különösen a halálbüntetésről. Pest, 1844. 80 lap.

Letartóztatási czélokra régibb idöben leginkább földalatti helyiségek, u. m.: várbeli casamáták és a törvénykezési hatóság épületeinek pinczéi használtattak.

Számba vehető külön épületek e czélra, (eltekintve az 1773-ban Szempcezen felállított országos fegyintézetttől) csak a jelen század huszas éveitől kezdve készítették; Aradmegye (1821) volt e téren az első.

Később a külföld példája és Bölöni Farkas Sándor, Schedel Ferencz, Zsoldos Ignác, báró Eötvös József, Lukács Móricz, Szemere Bertalan, Sárváry Jakab, Balla Károly és mások irodalmi munkássága által indítatva, néhány törvényhatóság dicséretes tevékenységet fejtett ki új fogházak építése körül. De hogy ez az ország fogházügyének általános állapotán mily keveset javított, azt meglátjuk alább az 1843. évi országgyűlés fölirati javaslatából.

A végrehajtás a vármegyékre, a szabad királyi városokra és a vérhatalommal bíró uradalmakra volt bízva, melyek azt alárendelt közegeik, leginkább a tiszti ügyész és várnagy, illetőleg az uradalmi ügyész és valamely gazdatiszt által fogyanatosították.

Hogy minő volt ezen végrehajtás, arra nézve — az említett írók megrendítő részletezéseitől eltekintve — legyen szabad az 1843. évi országgyűlésnek a szakértők előtt eléggé világos fölirati javaslatára hivatkozni, mely így szól: »... Különösen siralmas és közaggodalmat okozó a tömlöczök állapota hazánkban, mert azon kívül, hogy ezekben a fegyelem törvényhatóságokként egyenetlenül változván, a hasonló bűnösök e körülménynél fogva szükségképen a különböző mérték és így különböző igazság szerint lakolnak, bennök sem a büntetés jogszerű céljaira nem fordíttatik figyelem, sem elkülönzés vagy gondos osztályozás által nem kiméltetnek s nem őriztetnek az elzártak jó érzeményei, se nincsenek jelen azon feltételek, melyek mind a testi egészség, mind az erkölcsi tisztaság vagy megőrzésére vagy visszaszerzésére okvetlenül megkívántatnak.«

Kitűnik ebből az is, hogy a fogházügy javítását czélzó főispáni utasítások és helytartótanácsi körlevelek, melyek a mult század közepe óta a fogházak fölszerelése, a foglyok őrzése, osztályozása és valláserkölcsei oktatása tárgyában kiadattak, írott

malaszt maradtak, s hogy a felsőbb ellenőrzés egészen hatálytalan volt.

Az ötvenes években a fogházi viszonyok tetemesen megjavultak. A meghatározott székhelyen folytonosan működő bíróságok, a régibb fogházak nagy részét átvették, s a hiányokat átalakítás vagy új építkezés útján fokozatosan pótolni igyekeztek. Lényeges befolyással volt a fogházi viszonyok javulására, hogy ugyanazon években Magyarország területén 8 országos fegyintézet állíttatott fel, melyek a hosszabb időre elítélteket magukba fogadván, ez által fogházaink túltömöttségén sokat segítettek. Ez időben a büntetések minősége határozott és végrehajtása, valamint a fogházak kezelése is egyöntetű volt, a tisztságra, élelmezésre és fegyelemre több gond fordíttatott, s az ellenőrzés is hatályos vala.

A hatvanas években a fogházi viszonyok a Királyhágón inneni részekben folyton hanyatlottak. A megyei tisztviselők természetbeli lakásaira és a hivatalok emelkedő szükségleteinek fedezésére, sok helyütt a használhatóbb fogházi helyiségek is igénybe vétettek. Ezenfelül a bírósági szervezet változása folytán több fogház megszűnt, újak pedig nem építtettek; s még a helytartótanács hatósága alá került országos fegyintézeteket sem vették a törvényhatóságok kellőképen igénybe; holott a népesség növekedésével és egyéb kedvezőtlen körülmények következtében a letartóztatottak száma szaporodott.

A büntetések minősége ismét bizonytalanná, azok végrehajtása, valamint a fogházak kezelése törvényhatóságokként különbözővé vált, a szerelvények és ruházat lassankint elkallódtak; a tisztaság fentartására és az élelmezésre kevesebb költség és gond fordíttatott; a fegyelem meglazult, és az ellenőrzés jótékony hatása nem mutatkozott.

Ezen hanyatlást az alkotmányos hatóságoknak 1867. évben történt visszaállítása is csak rövid időre állította meg; mert az 1869. IV. t.-cz. a törvényhatóságok birói hatalmát elvileg megszüntetvén, azok ettől fogva az elsőfolyamodásu kir. bíróságoknak 1872-ben bekövetkezett életbeléptetéseig, magukat a fogházállapotok javítására hivatva nem érezték.

Igy álltak hazánkban a fogházállapotok, midőn 1872-ben a budapesti- és maros-vásárhelyi kir. főügyészségek felügyelete

alatt álló, kinevezett kir. ügyészek vették át a fogházak kezelését. E szaktestület, kötelességéhez hiven, mindjárt az átvétel után, komoly munkához látott, bár rendkívüli akadályokkal és előítéletekkel kelle mindenütt megküzdenie. Itt-ott még a helyiségek átvétele is nehézségekbe ütközött; az ügyészségi szervezet kezdetben nem találván sehol rokonszenvre, akadályok után akadályok gördítették elébe. Miután számtalan vesződséggel birtokba vették a helyiségek, akkor állott elő a legnagyobb nehézség: a fogházak elhanyagolt volta és a pénztelenség.

A főügyészségek összpontosító vezetése alatt, mind e kettővel igyekeztek az ügyészségek már 1873-ban megküzdeni. Rend, tisztaság és fegyelem lett meghonosítva mindenfelé, a merre csak az ügyészségek hatásköre ért; az élelmezés szigorú felügyelet alá helyeztetett, a letartóztatottak egészségi állapotára súlyt fektettek, a felszeretlen helyiségeket kezdték apránként a legszükségesebbekkel ellátni és mindjárt elejétől kezdve, kiválóan arra törekedtek, hogy azon helyeken, hol a helyzet teljesen tarthatatlan és az új építkezés elkerülhetlen volt, a korigényeknek megfelelő új épületek emeltessenek, a hol pedig a helyzet valamivel jobb volt, ott pótépítkezésekkel és nagyobb átalakításokkal igyekeztek a fogházakat a kor színvonalára emelni.

Az ügyészségek szervezése óta immár tizenöt év telt el s mint az imént említettük, ez idő alatt sok történt a fogházügy terén és fokozatos, itt-ott mondhatni rohamos javulását látjuk a már előbb javulni kezdő állapotnak. E javulást és a még létező hiányokat az egész országról, vagyis mindkét főügyészség területéről, számszerűleg megállapítani és hiteles adatokkal megvilágítva feltüntetni a jelen állapotot, nemcsak az érdeklődő szaköröknek képezte forró óhajtasát, hanem immár az ügy érdekében is elodázhatlan szükségként jelentkezett.

Az adatok gyűjtésénél a fogházakat két osztályba soroztuk. Az egyikbe a kir. ügyészek közvetlen, a másikba a kir. járásbiróságok helyettesítő felügyelete alá tartozó fogházak soroltattak s mindenikre külön kérdőív adatott ki, a járásbiróságok helyettesítő felügyelete alá tartozó, rendesen kisebb terjedelmű, fogházi iskolával és rabipari intézményekkel nem bíró fogházakra vonatkozólag, csak a helyiségekre, a letartóztatottak

számára és a tartási költségekre vonatkozó adatok szereztettek be.

Ismertetésünk folyamán az első osztályba tartozó fogházakat rövidség okáért ügyészségi, a másodikba tartozókat járásbirósági fogházaknak nevezzük, itt azonban ki kell emelnünk, hogy a törvényszékek székhelyén működő kir. járásbiróságok rendszerint külön fogházzal nem birnak, hanem foglyaikat a kir. ügyész felügyelete alatt álló törvényszéki fogházban helyezik el, miért is az ezekre vonatkozó adatok a törvényszékiek között foglaltatnak.

A kívánt adatok valamennyi ügyészségtől és járásbiróságtól beérkeztek s az országos statisztikai hivatalban feldolgoztatván, egy nagyobb terjedelmű munkában lesznek közrebocsátva, miért is jelen ismertetésünknel csak a főbb eredményekre térünk ki és fogházügyünk összevont, tömör képét igyekszünk szem elé állítani.

Hogy összefoglaló ismertetésünkben az ismétlést lehetőleg kikerüljük, legelőször is *a letartóztatottak számát* fogjuk szemügyre venni, mely körül, mintegy központ körül forognak összes adataink s mely összehasonlításainknál csaknem állandó tényezőként szerepel.

A tizenöt évi átlag szerint évenként megfordult:

vizsgálati fogoly:

a) a kir. ügyészségeknél . . .	21,091
b) a kir. járásbiróságoknál . . .	19,844
Összesen . . .	40,935

jogérvényesen elítélt:

a) a kir. ügyészségeknél . . .	32,537
b) a kir. járásbiróságoknál . . .	34,165
Összesen . . .	66,702
Együtt . . .	107,637

Ezen összeg a kir. ügyészi és járásbirósági fogházak közt majdnem teljesen egyenlően oszlik meg, az előbbiekre 53,628, az utóbbiakra 54,009 fő jutván. Évenként tehát közel 108,000 fővel volt a fogházak kezelőinek dolga; a mi a lakosság 0.74⁰/₁₀-ának felel meg. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a vizsgálati foglyok jogerejű elítéltetésük esetén az elítéltek létszámában újra

előfordulnak, valamint hogy a vizsgálati foglyok szintügy, min az elítéltek, a más fogházba való átszállítások alkalmával is újra számba vétetnek. Mindezen körülményeknek és a bűnügyi statisztika adatainak figyelembe vétele mellett, kétségtelen, hogy a 107,637 főnyi forgalmat sokkal kevesebb egyén szolgáltatja.

A letartóztatottak két kategóriáját véve szemügyre, azt látjuk, hogy átlag a kir. ügyészségeknél és járásbiróságoknál a vizsgálati foglyok és elítéltek száma csaknem egyező; pedig a törvényszékek és a kir. járásbiróságok birói hatáskörét tekintve, amazoknál a vizsgálati foglyoknak, emezeknél az elítélteknek kellene nagyobb számban előfordulni. A különbségeket azonban kiegyenlíti az a körülmény, hogy egyfelől a törvényszék elé tartozó bűnügyekben a vizsgálatokat, a törvényszéki vizsgáló birák helyett, nagyrészen a járásbiróságok teljesítik, másfelől, hogy a központi járásbiróságok által elítélt és az ügyészi fogházakban letartóztatott foglyok száma tetemesen meghaladja azokét, a kik a törvényszékek által ítéltettek ugyan el, de főképen a megszüntetett törvényszékek székhelyén levő nagyobb járásbirósági fogházakban nyernek elhelyezést.

Az egyes évek adatait tekintve, mint legörvendetesebb haladást emeljük ki, hogy *a vizsgálati fogságban letartóztatottak* száma a kir. ügyészségeknél az 1872. évi állapottal szemben 1886-ban 46.47 % -kal, a járásbiróságoknál pedig ugyanazon időben 36.64 % -kal apadt. Látható tehát, hogy az eléggé nem indokolt letartóztatások számának kevesbitése a főügyészek gondjainak állandó tárgyát képezte s hogy ezen törekvéseiket nemcsak a kir. ügyészek, hanem a biróságok is mindinkább támogatták. Ehhez járult, hogy a büntető törvénykönyv és az eljárási szabályok életbeléptetése a letartóztatás eseteit nemcsak szűkebb körre szorította, hanem adott esetben azok pontosabb alkalmazását is lehetővé tette. Mindezen tényezők oda hatottak, hogy — a mint alább még több alkalommal és még határozottabban kimutatjuk — a vizsgálati fogság fokozatosan csak a súlyosabb bűnesetekre szorítkozott.

A fogházakban eltöltött napokból kiszámítva [*a letartóztatottak átlagos napi létszámát*], a következő eredményeket nyerjük:

É v	A vizsgálati foglyok		A jogérvényes ítélet folytán letartóztatottak		Az összes letartóztatottak		
	á t l a g o s n a p i l é t s z á m a						
	az ügyészségi	a járásbí- ró-sági	az ügyészségi	a járásbí- ró-sági	az ügyészségi	a járásbí- ró-sági	együtt
	f o g h á z a k b a n						
1872 . . .	3,425	687	4,573	594	7,998	1,281	9,279
1873 . . .	3,689	738	4,979	640	8,668	1,378	10,046
1874 . . .	3,896	789	5,269	693	9,165	1,482	10,647
1875 . . .	3,005	962	5,552	1,186	8,557	2,148	10,705
1876 . . .	2,825	1,020	5,191	1,333	8,016	2,353	10,369
1877 . . .	3,138	1,067	5,177	1,190	8,315	2,257	10,572
1878 . . .	2,991	1,068	5,095	1,163	8,086	2,231	10,317
1879 . . .	2,904	1,058	4,823	1,245	7,727	2,303	10,030
1880 . . .	2,997	1,006	4,796	1,204	7,793	2,210	10,003
1881 . . .	2,978	817	5,052	1,177	8,030	1,994	10,024
1882 . . .	3,146	844	6,143	1,210	9,289	2,054	11,343
1883 . . .	3,167	834	6,498	1,389	9,665	2,223	11,888
1884 . . .	2,857	795	7,522	1,599	10,379	2,394	12,773
1885 . . .	2,642	791	7,237	1,771	9,879	2,562	12,441
1886 . . .	2,551	716	6,818	1,769	9,369	2,485	11,854
15 évi átlagban: a bpesti fő- ügyészségi te- rületen . . . a maros-vásár- helyi főügyész- ségi területen	2,670	666	4 890	996	7,560	1,662	9,222
	406	212	750	213	1,156	425	1,581
Együtt. .	3,076	878	5,640	1,209	8,716	2,087	10,803
	3,954		6,849				

Ezen adatok szerint a vizsgálati foglyok 15 évi átlagos napi létszáma 3,954, a jogérvényes ítélettel letartóztatottaké pedig 6,849 volt, s így az összes 10,803 letartóztatottnak a vizsgálatiak 36.60%-át, az elítéltek pedig 63.40%-át képezték.

A vizsgálati foglyokból 15 évi átlag szerint az ügyészségi fogházakra 77.80%, a járásbíró-ságiakra 22.20%, a jogérvényesen elítéltekből pedig az ügyészségi fogházakra 82.35%, a járásbíró-ságiakra 17.65% esett. A letartóztatottaknak tehát mindkét osztálya túlnyomó számban az ügyészségi fogházakban volt elhelyezve, különösen a jogerős ítéletek folytán letartóztatottak, kiknek átlagos létszámából majdnem ötszörte több volt elzárva az ügyészségi, mint a járásbíró-sági fogházakban.

A 15 év folyamán történt változásokat vizsgálva, azt látjuk,

hogy a királyi ügyészségeknél a vizsgálati foglyok átlagos létszáma az 1872. évi 3,425 fővel szemben 1886-ban 2,551-re szállott le, az elítélteké pedig ugyanazon időben 4,573-ról 6,818-ra emelkedett; továbbá tapasztaljuk, hogy a járásbiróságoknál a vizsgálati foglyok létszáma némileg emelkedett, az elítélteké pedig a kezdetbeli 594 főnél majdnem háromszorta megnagyobbodott.

Különösen szembe tűnik a vizsgálati foglyok számának jelentékeny apadása és az elítélteknek még nagyobb emelkedése, a mely változások végeredményükben az összes letartóztatottak átlagos napi létszámának az 1872. évi 9,279 főről 1884-ben 12,773 főre való emelkedését okozták, míg nem a következő két évben a két ujonnan épült országos intézetbe való elszállítások által a létszám 11,854 főre szállott le. Az emelkedés tehát 1872-vel szemben még időszakunk végén is 2,575 főre ment.

A letartóztatottak létszám viszonyainak ismertetése után, áttérve a *felügyelő és őrszemélyzetre*, azt látjuk, hogy ezek száma 15 év alatt 1,584-ről 1,741-re emelkedett, a mi 9.94% szaporodásnak felel meg, ez valóban csekély emelkedés, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy ugyanazon idő alatt az összes átlagos rablétszám 27.75%-al szaporodott, s hogy a fogházak azóta kibővítettek s azokban több iparág honosított meg, mi a felügyelet és őrszolgálatot jelentékenyen megnehezítette. Épült ugyan több új fogház és számos, kellő biztonságot nem nyújtó helyen ma már tetemes javítás is történt újabb építkezések által; mindamelllett a fentebb jelzett viszonyok elkerülhetetlenné tették hogy a rendes őrszemélyzet némely helyeken napidíjas fogházörök által szaporíttassék; 1886-ban összesen 9 ily egyén volt alkalmazva.

1872-ben minden őrszemélyre az átlagos rablétszámból 7 fogoly esett; 1886-ban ellenben 8; és pedig az ügyészségi fogházaknál 1872-ben 7, a járásbiróságoknál 4, 1886-ban viszont az előbbieknél 9, az utóbbiaknál pedig 5. Ma tehát daczára a személyzet létszáma növekedésének, átlagosan egy-egy örré több fogoly esik, mint 15 év előtt.

A *fogházak száma* csaknem egészen összeesik az ügyészségek és járásbiróságok számával, eltérés csak annyiban van, hogy a rimaszombati ügyészi fogház mellett a pelsöczi, a zombori ügyészi fogház mellett a szontai fiókfogház van rendszeresítve és e két

helyen járásbiróság nem lévén, mint különálló fogházhelyiségek vétettek számba, ellenben az ujvidéki ügyészségi fogház mellett rendszeresített palánkai füztelep, az ottani járásbiróságnál lőn kimutatva.

A lefolyt másfél évtized alatt az ügyészségi fogházak száma 107-ről 67-re szállt, vagyis 37·38 $\frac{0}{100}$ -kal csökkent; a járásbirósági fogházaké ellenben emelkedést mutat, a mennyiben 274-ről 317-re szaporodott. Itt természetesen csak a külön fogházakkal bíró járásbiróságokat vettük figyelembe, vagyis azokat, melyek épület és ügykezelés tekintetében el vannak különítve az ügyészségi fogházaktól. Az el nem különített fogházak (az u. u. központi járásbiróságok, melyek befoglaltatnak az ügyészségi fogházak számában) 98-ról 63-ra szállottak le, mi szinte a kir. törvényszékek számának apadásában leli magyarázatát.

Az ügyészségi és járásbirósági fogházak az *elhelyezés tekintetében* nagy különbséget mutatnak, mert míg az előbbieknél majdnem fele az 1871. XXXI. t.-cz. értelmében a törvényhatóságoktól átvett épületben volt elhelyezve s az állami épületekre is 32·43 $\frac{0}{100}$ esett, az utóbbiaknak közel fele bérházakban volt s csak 17·95 $\frac{0}{100}$ -ka volt törvényhatósági és 19·49 $\frac{0}{100}$ -ka állami épületben. Ingyenes épületekben az ügyészségi fogházaknak 12·16 $\frac{0}{100}$ -a, a járásbiróságiaknak 14·61 $\frac{0}{100}$ -a volt elhelyezve.

A bérházakban elhelyezett ügyészségi fogházak évi bérösszege 20.851 frtra rug, míg a járásbiróságiaké 27,354 frtra, az ügyészségeknél tehát egy bérlett fogház helyiség átlagosan 311 frtba, a járásbiróságoknál pedig csak 72 ftba került. Megjegyzendő, hogy az úgynevezett központi járásbirósági fogházak bérösszegei, az ügyészségi fogházak bérösszegeiben foglaltatnak.

A fogházügy legfontosabb kérdéseinek egyikét a *helyiségek kérdése* képezi. Törvényhozásunk szakított ama középkori felfogással, mely a fogházakat a borzalom helyeinek, az elevenek sirjának tekintette. A szabadságvesztés büntetés: legyen az, minek a törvény kimondja, s ne legyen a testi egészség, a lelki épség aláásója, sokszor az élet elrontója. Mindjárt ismertetésünk elején vázoltuk röviden, hogy mily szomorú állapotban voltak fogházaink, midőn azok a kir. ügyészségek felügyelete alá kerültek. A teendőkkel tisztában voltak az érdekelt hatóságok, de az állam pénzügyei nem engedték, hogy a hiányok gyökeresen és

gyorsan pótoltsassanak, s a rendelkezésre álló csekély anyagi eszközök mellett, többnyire csak az égetően szükséges javítások, pótlások és kiegészítésekre kellett szorítkozni, és csak ritkán telt új építkezésekre: 1872—1886-ban e célra 1.492,313 frt 73 kr. lön felhasználva.

Mennyire javultak fogházaink ezen építkezések és beruházások folytán, azt alább, az 1872. és 1886. évi fogházi helyiségek összehasonlító kimutatásából fogjuk leginkább láthatni, ezelőtt azonban czélszerűnek véljük a fogházi helyiségek mikénti *berendezésének* ismertetését előrebocsátani, mert csak ezen adatok feltüntetése után ítélhetjük meg alaposan, vajjon az építkezésekre és javításokra fordított költség valóban czélszerűen lön-e felhasználva vagy sem?

Adataink szerint 1886. végén a letartóztatásra szolgáló helyiségek közül — csak az ügyészi fogházakat tartva szem előtt — világos volt 51, részben sötét 14, sötét pedig két fogházi helyiség (a nagybecskereki és rimaszombati). Az egészen sötét helyiségek tehát az összes letartóztatási helyiségeknek meglehetősen csekély százalékát teszik. Ellenben 1872-ben csupán a budapesti kir. főügyészség területén 18 ügyészségi fogháznak valamennyi fogházszobája, 9-nek pedig egy része volt sötét. A haladás tehát ezzel szemben másfél évtized alatt szintén jelentékeny. A letartóztatásra szolgáló helyiségek szellőztethetők voltak 51 ügyészségi fogházban, 14-ben pedig csak részben, míg kettőben (a szegszárdi és tordai fogház) épen nem; 57 fogházban száraznak volt mondható a helyiség, 1-ben (a beszteczzei fogháznál) teljesen, 9-nél részben nedves; a biztonság igényeinek megfelelő 58 ügyészségi fogház, 8 csak részben, 1 (a kalocsai fogház) pedig épen nem. 1872-ben, de csak a budapesti főügyészség területén, 12 ügyészségnél épen nem, 11 ügyészségnél pedig részben nem voltak szellőzhetők a fogházhelyiségek; 11 ügyészségnél valamennyi fogházhelyiség nedves volt, 11 helyiség pedig részben. Mindkét irányban pedig kétségbevonhatlan javulás constálható.

A letartóztatottak egészségére nézve nagy befolyással van az ivóviz kérdése. Kút vagy vízvezeték 57 ügyészségi fogházban van, ezek közül a minőséget tekintve, 54 elegendő, 4 kevés

vizzel rendelkezik; 42 fogházban a víz jó, de már 13 fogházban rossz.

Az 1872-iki adatok szerint a budapesti főügyészség területén 3 ügyészségnél egyetlen fogházhelyiséget sem lehetett fűteni, most pedig már csak egy ügyészségi fogházban, a fiumeiben nincs fűtés, a mit különben az ottani enyhe égalj is indokol. A többi ügyészségi fogházban, hét esetben Meiszner-féle légfűtés, egyben forróvíz fűtés, kettőben cserép, hatvankettőben pedig vaskályha van alkalmazva. A fűtőanyag nagyobbára (64 helyen) kemény fa, csak egy esetben kőszén s egy helyen puha fa. Éjjeli világításra 11 esetben légszesz, 62 esetben kőolaj és 13 esetben virágolaj használtatik.

A fogházzobákban ürülésre 9 helyen vasból készült légmentesen záródó üredényt, 3 fogházban cserépedényt, 22-nél bádagedényt, 35-nél pedig tölgyfacsőbröket használnak. Itt tehát még igen sok a tennivaló az egészségi viszonyok érdekében. Vasból készült szagtalan üredények csak az aradi, balassa-gyarmati, besztercebányai, debreczeni, egri, pancsovai, pozsonyi, szolnoki és maros-vásárhelyi kir. ügyészségi fogházakban vannak. Az árnyékszékek közül csak 49-nek van emésztőgödre, 22-nek pedig elvezető csatornája is.

A fogházi helyiségek valamennyi kelléke közt a legfontosabb, a kellő *légüirtartalom*. Az emberi organismus egészséges működésére bizonyos nagyságu légür szükséges (tudományos kísérletek ezt 19 köbméterben állapították meg) s ha ez nincs meg, a megromlott levegőjű, zsufolt helyiség aláássa az egészséget és kész melegágya mindenféle betegségnek és járványnak. Köztudomásu, hogy fogházaink e tekintetben mennyire nem feleltek meg a legszerényebb igényeknek, a legprimitívebb követelményeknek sem. Igaz ugyan, hogy a fogházhelyiségek javítása körül a lefolyt másfél évtized alatt sok történt, de a viszonyok gyökeresen máig sem változtak meg, mert leküzdhetetlen akadályát képezte a gyökeres átalakításoknak az állam kedvezőtlen pénzügyi helyzete. De lássuk, hogy a számadatok milyennek mutatják a tényleges viszonyokat s a javulásnak mily fokáról tanuskodnak.

A fogházhelyiségek számát és légürét 1872-ben és 1886-ban a következő kimutatás mutatja:

	Ügyességi fogházak				Járásbíróási fogházak					
	1872		1886		1872		1886			
	é	v	b	e	n	é	v	b	e	n
	száma	légüre ☒ m.	száma	légüre ☒ m.	száma	légüre ☒ m.	száma	légüre ☒ m.		
A felügyelő és őrszemély- zeti helyiségek	537	37,394 ¹⁹	496	38,335 ⁵⁴	285	16,378 ⁴¹	613	34,168 ²⁴		
A fogházszobák, magán- és setétzárkák és kórodák	2,421	121,666 ³⁰	2,355	133,864 ¹⁶	847	41,397 ⁰⁰	1,450	78,109 ⁹¹		
A munkatermek, rak- tárak, stb.	314	31,659 ⁶⁰	521	63,776 ⁴¹	30	1,516 ⁴³	144	10,435 ²⁴		
Ö s s z e s e n	3,272	190,720 ⁰⁹	3,372	235,976 ¹¹	1,162	59,291 ⁸⁴	2,207	122,713 ³⁹		

A felügyelő és őrszemélyzet helyiségeinek összes száma 822-ről 1109-re emelkedett, vagyis $34\cdot91\%$ -kal szaporodott; légüre pedig 53,773 köbméterről 72,504 köbméterre növekedett, mi $34\cdot83\%$ nagyobbodásnak felel meg. Igaz, hogy ezen idő alatt a felügyelő és őrszemélyzet is szaporodott, de még sem a helyiségek arányában, mert míg 1872-ben egy személyre csak $33\cdot9$ köbméter légür esett átlagosan, addig 1886-ban $41\cdot6$ köbméter. Egyébiránt a felügyelő- és őrszemélyzet helyiségeinek száma csak a járásbirósági fogházaknál szaporodott, az ügyészségeknél ellenben fogyott, mi az ügyészségek számának leszállításából következik; de a helyiségek légüre ennek daczára itt is némi emelkedést mutat, tanuskodva a kimutatott javulás mellett.

A fogházzobák, magán és sötét zárkák és kórodák, vagyis a letartóztatásra szolgáló helyiségek összes száma és légüre szintén szaporodott; nevezetesen az előbbi a 15 év alatt $16\cdot43\%$ -kal, az utóbbi pedig $29\cdot99\%$ -kal. Az emelkedés itt is nagy részben a járásbirósági fogházakra esik. Az ügyészségi fogházakban a helyiségek száma, az imént említett oknál fogva, némileg alászállt ugyan, de a légürtartalom ezeknél is szaporodott, azonban a szaporodás kizárólag a budapesti főügyészség területére esik, míg a marosvásárhelyinél csökkenést látunk; jeléül annak, hogy az ügyészségi fogházak számának leszállítása folytán bekövetkezett fogyatkozást, az újabb építkezések és átalakítások, csak a budapesti főügyészség területén pótolták eddigelé némileg helyre.

A járásbirósági fogházhelyiségek szaporodása első sorban az ügyészi fogházaknak a reductio folytán járásbiróságivá történt átváltozásából származott. Jelentékenyebb építkezések itt azért nem tétettek, mert ez a bíróságok székhelyeinek megállapításáig sok helyen kockázattal járna.

Ha ezek után a letartóztatásra szolgáló helyiségeket összehasonlítjuk az átlagos rablétszámmal, azt látjuk, hogy a javulás nem valami jelentékeny, minthogy az építkezésekkel és átalakításokkal csaknem egészen lépést tartott az átlagos rablétszám növekedése is.

Legkedvezőbb fejlődés észlelhető különben a munkatermek, raktárak s egyéb helyiségek körül; ezek száma 15 év alatt 344-ről 665-re, légürük pedig 33,176 köbméterről 74,212 köbméterre emelkedett. Térfogatuk tehát jelenleg a kétszeresét is jóval meg-

haladja a másfél évtized előtti térfogatnak. Itt már számra és térfogatra nézve, úgy az ügyészségi, mint a járásbirósági fogházaknál, úgy a budapesti, mint a m.-vásárhelyi főügyészség területén, mindenütt örvendetes haladást látunk. Hogy a munkatermek ilyenén szaporítása mennyire mozdította elő a rabmunka célszerű kihasználását, arról alább a munkaviszonyok ismertetésénél fogunk bővebben szólni.

Ezen összehasonlító adatok előrebocsátása után érdekes még tudnunk, hogy a jelenlegi fogházak közül hány rendelkezik s hány nem rendelkezik a különböző célra szolgáló fogházi helyiségekkel. Ez irányban a következő adatok nyújtanak felvilágosítást:

A felügyelő és őrszemélyzet számára valamennyi ügyészségi fogházban van helyiség, a járásbirósági fogházaknak ellenben 18·95⁰/₀-ában nincs. Ily helyiség az előbbieknél 58 esetben magánlakásul is szolgál, az utóbbiaknál ez irányban adatok nem gyűjtettek ugyan, de itt rendszerint az őrhelyiség magánlakásul is szolgál.

Közös fogházszoa az ügyészségi fogházak közül csak egyben nincs, a balassa-gyarmatiban, mely a magánrendszer szerint épült, kóroda ellenben az összes számnak 17·91, magánzárka 35·82, setétzárka pedig 26·87⁰/₀-ában hiányzik.

Munkaterem, raktár, rabkonyha az ügyészségi fogházak legnagyobb részében található, kápolna és imaterem szintén 61·19⁰/₀-ban, de fürdőszoba már alig több mint a fogházak felében, halottas kamara jóformán csak egy harmadában, orvosi rendelő szoba egyötödében, külön iskolaterem pedig csak 16·42⁰/₀-ában. Földalatti helyiséget 14 ügyészség kénytelen használni letartóztatási helyiségül.

A mi a járásbirósági fogházakat illeti, közös fogházsobával az összes számnak háromnegyedrésze rendelkezik, magánzárka ellenben közel háromnegyed részében hiányzik, setétzárka csak 8·16, kóroda pedig csak 3·68⁰/₀-ában van. Az egyéb helyiségek közül csak a raktárak és rabkonyhák fordulnak elő nagyobb számmal, munkaterem, fürdőszoba, kápolna vagy imaterem csupán elvétve akad, itt is leginkább a volt ügyészségi fogházaknál, más helyiség kivételkép van egy-egy járásbirósági fogháznál.

Külső helyiségeiket csak az ügyészségi fogházak mutatták ki. Udvarral az ügyészségi fogházak legnagyobb része bir, kert

alig van egynegyed részénél, füztelep nem egészen egyharmadánál.

Felette fontos a letartóztatásra szolgáló (közös fogházszoba, magán- és setétzárka, kóroda) helyiségek *légürét és befogadási képességét az átlagos rablétszámmal* összehasonlítani, mert csak innen láthatjuk, hogy mely fogházak felelnek meg teljesen rendeltetésüknek. Itt mellőzve a járásbirósági fogházakat, melyeknél túltömötség alig észlelhető, csakis az ügyészi fogházakat mutatjuk be, azonban a két főügyészség területét elkülönítjük. E szerint volt:

Folyó szám	Az ügyészségi fogházak megnevezése	A letartóztatási helyiségek összes			Átlagos rablétszám	Tehát a befogadási képesség	
		száma	légüre	befogadási képessége		+	—
	I. A budapesti főügyészség területén.						
1	Arad	20	1,345'06	71	159	—	88
2	Aranyos-Maróth . .	52	2,951'77	54	71	—	17
3	B.-Gyarmat	173	4,040'05	197	260	—	63
4	Beregszász	35	2,559'19	134	174	—	40
5	Beszterczebánya . .	28	1,469'23	69	105	—	36
6	Békés-Gyula	21	922'04	46	121	—	75
7	Budapest	67	5,763'69	302	324	—	22
8	Debreczen	19	1,050'74	59	112	—	53
9	Eger	25	2,460'81	122	198	—	76
10	Eperjes	57	3,628'71	152	107	45	—
11	Fehértemplom	44	2,535'83	135	137	—	2
12	Fiume	21	2,087'00	110	26	84	—
13	Győr	57	5,019'11	250	92	158	—
14	Ipolyság	9	736'28	39	89	—	50
15	Kalocsa	15	1,002'00	48	158	—	110
16	Kaposvár	23	1,965'00	105	263	—	158
17	Karánsebes	28	1,260'93	68	122	—	54
18	Kassa	56	4,945'57	206	218	—	12
19	Kecskemét	23	2,291'65	122	93	29	—
20	Komárom	96	1,997'69	142	195	—	53
21	Lőcse	16	1,466'02	75	89	—	14
22	Lugos	13	1,842'00	96	128	—	32

Folyó szám	Az ügyészségi fogházak megnevezése	A letartóztatási helyisé- gek összes			Átlagos rablatszám	Tehát a befo- gadási képes- ség	
		száma	légűre	befoga- dási ké- pessége		+	-
23	Marmaros-Sziget . .	20	1,621'81	84	131	—	47
24	Miskolcz	21	2,115'00	112	333	—	221
25	Nagy-Becskerek . .	134	3,080'40	162	122	40	—
26	Nagy-Kanizsa . . .	35	1,865'27	97	134	—	37
27	Nagy-Kikinda . . .	29	1,314'75	62	120	—	58
28	Nagyvárad	150	4,221'09	268	434	—	166
29	Nyiregyháza . . .	26	2,859'25	145	205	—	60
30	Nyitra	36	2,266'39	117	227	—	110
31	Pancsova	33	1,710'36	85	138	—	53
32	Pestvidék	50	3,226'05	168	255	—	87
33	Pécs	49	3,597'59	181	175	6	—
34	Pozsony	66	1,622'85	85	201	—	116
35	Rimaszombat és . .	8	754'60	38	74	—	36
	Pelsőcz }	12	855'42	44	58	—	14
36	Rózsahegy	14	1,308'04	66	73	—	7
37	S.-A.-Ujhely	48	3,626'03	184	302	—	118
38	Sopron	30	725'51	44	105	—	61
39	Szabadka	12	785'10	41	62	—	21
40	Szatmár-Németi . .	24	1,813'68	95	131	—	36
41	Szeged	108	5,483'05	228	81	147	—
42	Szegzárd	32	2,322'00	122	117	5	—
43	Székes-Fejérvár . .	22	1,319'58	63	124	—	61
44	Szolnok	17	1,182'57	62	67	—	5
45	Szombathely	61	1,657'33	95	141	—	46
46	Temesvár	33	2,227'23	117	220	—	103
47	Trencsén	21	1,052'40	55	87	—	32
48	Ujvidék	16	1,501'40	79	100	—	21
49	Veszprém	51	2,105'00	105	169	—	64
50	Zala-Egerszeg . . .	39	2,837'02	97	225	—	128
51	Zilah	8	387'67	21	63	—	42
52	Zombor és	26	2,619'68	135			
	Szonta	4	125'79	7	169	—	27
	Összesen . .	2,133	117,530.28	5,866	8,084	—	2,218

Folyó szám	Az ügyészségi fogházak megnevezése	A letartóztatási helyisé- gek összes			Átlagos rablétszám	Tehát a befo- gadási képes- ség	
		száma	légüre	befoga- dási ké- pesége		+	-
	II. A m.-vásárhelyi főügyészség területén.						
1	Besztercze	15	1,010'18	43	64	—	21
2	Brassó	24	1,804'17	89	161	—	72
3	Csik-Szereda	18	836'93	44	47	—	3
4	Deés	12	1,474'88	77	84	—	7
5	Déva	13	980'50	51	118	—	67
6	Erzsébetváros	12	1,193'61	62	65	—	3
7	Gyula-Fehérvár	12	1,785'15	92	183	—	91
8	Kézdi-Vásárhely	10	659'42	35	41	—	6
9	Kolozsvár	32	2,081'44	106	248	—	142
10	M.-Vásárhely	26	2,147'37	110	87	23	—
11	Nagy-Szeben	21	465'25	25	69	—	44
12	Sz.-Udvarhely	16	1,033'65	51	41	10	—
13	Torda	11	861'33	45	78	—	33
	A maros-vásárhelyi fő- ügyészség területén	222	16,333'88	830	1,286	—	456
	A budapesti főügyész- ség területén	2,135	117,530'28	5,866	8,084	—	2,218
	Együtt	2,355	133,864'16	6,696	9,370	—	2,674

A felsorolt 65 illetőleg 67 ügyészségi fogház közül a befogadási képesség csak 10-nél haladja meg az átlagos rablétszámot, 57 fogházban azonban a létszám sokkal nagyobb, mint a befogadási képesség. Ügyészségi fogházaink, a tudomány által megállapított és általunk elfogadott 19 köbméter légürt véve fel egy személyre, összesen 6,696 letartóztatottat képesek befogadni, minthogy azonban az átlagos rablétszám 9,370 volt, 2,674-gyel több egyén volt fogházainkban elhelyezve, mint a mennyit a befogadási képesség megenged. Pedig az átlagszámok a helyzetet részben még kedvezőbbnek tüntetik fel, mint az időnkint a valóságban volt, a mennyiben a letartóztatottak létszáma a téli időszakban az egész évi átlagot messze túlhaladja. Ilyenkor tehát a fogházak

zsúfoltsága még kiáltóbb, mint a milyennek az, az évi átlagos rablétszám szerint látszik.

Az itt feltárt kép setét, de nem vigasztalan, különösen akkor, ha a multtal hasonlítjuk össze, látjuk, hogy az erős igyekezet és szakértelem, a rendelkezésre álló eszközök csekélyisége mellett is, eredményt tudott felmutatni még ezen irányban is.

A két főügyészség területére nézve az 1872-iki és 1886-iki állapotok közt a következő eltérést látjuk:

a kellőleg el nem helyezhető foglyok, a fogházak befogadási képességének %-ban

	1872-ben	1886-ban
a budapesti főügyészség területén .	44.64%	37.81%
a m.-vásárhelyi főügyészség » .	57.58%	54.94%
Együtt . .	47.16%	39.93%

Mig tehát az 1872-ki létszám 47.16^o_o-kal haladta felül az ügyészségi fogházak befogadási képességét, 1886-ban már csupán 39.93^o_o-kal. E számok tehát határozott javulásról tanuskodnak, különösen ha figyelembe vesszük, hogy ez idő alatt az ügyészségi fogházak száma 107-ről 67-re apadt és az összes építkezési költség a lefolyt tizenöt év alatt a másfél millió forintot sem haladta meg. Külön tekintve a két főügyészséget, azt tapasztaljuk, hogy a budapesti főügyészség területén már 15 év előtt is jobbak voltak a viszonyok s jobbak ma is, sőt jelenleg még nagyobb a különbség, mert itt a javulás erősebb volt, mint a Királyhágón túl.

Az elhelyezés egészségügyi következményeit alább — a foglyok betegségi és halálozási viszonyainak fejtegetésénél — fogjuk bővebben méltányolni. Mielőtt azonban ezt tennénk, a foglyok jelenlegi *élelmezési viszonyaival* — mint a fogház egészségügyének második főtényezőjével — kell foglalkoznunk.

A vizsgálati foglyok sajátjukból élelmezhetik magukat, kivéve, ha igen súlyos büntett gyanujával terheltetnek, vagy e kedvezménynyel visszaéltek. A külvilággal való tilos közlekedés megakadályozása végett azonban a behozott ételek átvizsgálatnak.

Az elzárásra ítélték szintén táplálkozhatnak a sajátjukból, valamint a fogházra ítélték közül azok, kiknek a bíróság különösen figyelemre méltó okoknál fogva, a btk. 41. §. alapján azt kivételesen már az ítéletben megengedte.

Ámde a saját költségen való élelmezésnek esetei a gyakorlati életben, főleg az ügyészségi fogházaknál, igen ritkán fordulnak elő; mert a foglyok legnagyobb része szegénységénél és hozzátartozói lakhelyének távolságánál fogva, e joggal nem igen élhet s az állami élelmezést kénytelen igénybe venni. Ez pedig a következőkből áll:

Az *egészségesek* kapnak reggel egész napra 56 deka (egy font) fekete kenyeret, délben 0.35 L. (egy messzely) rántott levest és ugyanannyi főzeléket, vasárnap és csütörtökön 105 gr. (6 lat) főtt hussal, más napokon hus nélkül, *este semmit*.

Egy főre egy napi étadag átlag 12.14 krba kerül, a kenyér s tűzifa hozzászámításával pedig 19.86 krba. A betegek élelmezésére hat fokozatú étrend van megállapítva és ezeken kívül más ételek is (fogházi háztartási szabályok 23. §.) ha azok az illető egészségének helyreállításához mulhatlanul szükségesek. Ezek az úgynevezett »külön orvosi rendelmények.«

Áttérve a letartóztatottak *betegségi és gyógykezelési* viszonyaira, a következő adatokat találjuk:

15 év alatt a budapesti főügyészség területén a letartóztatottak átlagos száma 45.717 volt, ezek közül megbetegedett 8,302, azaz 1,000 közül 182, természetes halállal kimult 207, tehát 1,000 közül 5, öngyilkos lett 2; a maros-vásárhelyi főügyészség területén, a 7,911 átlagos létszámból beteg lett 1,056, azaz 1,000 közül 133, meghalt 25, azaz 1,000 közül 3, öngyilkossági esett itt csak elvétve fordult elő. Látjuk tehát, hogy a budapesti főügyészség területén a betegedési és halálozási viszonyok kedvezőlenebbek, mint a maros-vásárhelyi főügyészség területén; az öngyilkossági esetek száma is amott valamivel nagyobb. Mindkét főügyészség területén 15 évi középszámítással a letartóztatottak száma évenként 53.628, kik közül megbetegszik 9,358, azaz 1,000-ből 174, meghal 232 azaz 1,000-ből 4, öngyilkossá lesz 2.

A halandóságot véve zsinórmértékül az egészségi állapot megítélésénél, tekintettel a fogság általános egészségbontó hatására, a kir. ügyészségi fogházak egészségi viszonyait kielégítőnek mondhatnók; azonban, ha a megbetegedési esetek nagy számát — 1,000 közül 174 — tekintjük, akkor a foglyok egészségi állapotát kedvezőtlennek kell mondanunk, szem előtt tartva azt, hogy a letartóztatottak átlagosan csak 59 napot töltöttek fog-

házban és így a fennebbi arányt nem egész évről, hanem csak az említett 59 nap után kellene számitanunk és ekkor az arány hatszorta kedvezőtlenebbé válik.

A mi az egyes szervek betegségeit illeti, leggyakoribb betegség az emésztőszervek bántalma, mely a budapesti főügyészség területén a betegségek 24.93% -át, a m.-vásárhelyi főügyészség területén pedig 29.92% -át, együtt 25.50% -át teszi; a második helyet foglalja el a légzőszervek bántalma, 22.11% -al, a *szív-, vér-edény- s mirigybántalmak* pedig a harmadik helyet, együtt 6.26% -al.

Látható ebből, hogy a letartóztatottak közt előforduló betegségeknek több mint a fele táplálkozási zavarból, tehát a táplálkozás egészségtelen voltából ered, a mi azt bizonyítja, hogy a *fogházak levegője rossz s hogy a nyújtott élelmi cikkek elégtelenek.*

Rossz a fogházak levegője, mert azok rendszerint túltömöttek, úgy, hogy — mint fentebb láttuk — 39.93% -kal több egyént kell befogadniok, mint a mennyire hely van; ezenfelül a legtöbb fogházban mesterséges ventiláció sincs, a mi a bajt növeli, különösen télen, midőn az ablakokat nem lehet nyitva tartani. Az ily túltömött és rossz szellőztethető zárkák levegője annyira megtelek az emberi test kigőzölgéseivel, hogy abból a legveszedelmesebb egészségi hátrányok keletkeznek; különösen éjjel, midőn a rab ilyen helyen 7—8 órát tölt. Ezekhez járul sok helyen a fogházfalak nyirkossága, mely a falak természetes szellőzését is hátráltatja. Köztudomású, hogy ily helyeken szokott a tüdővész és görvélykór uralkodni, azon betegségek, melyek a fogházakban is a leggyakrabban fordulnak elő.

Az egészségtan tanítása szerint egy felnőtt embernek zárt helyiségben óránként 33 \boxtimes méter levegőre van szüksége, hogy a levegőben a szénsav és egyéb az egészségre ártalmas kigőzölgés annyira fel ne szaporodhassék, hogy egyrészt a test kiválasztásai ne akadályoztassanak, másrészt pedig, hogy a szükséges élenymennyiség felvehető legyen. Fogházainkban egy letartóztatott szabályszerű elhelyezésére 19 \boxtimes méter (600 köbláb) légűr van előírva; tényleg azonban egy letartóztatottra 11—12 \boxtimes méter jut a zárkákban; tehát óránként a szellőzésnek 21—22 köbméter levegőt kell szállítani, hogy az egészség által megkivánt levegőmennyiség eléressék. Ezt ajtó vagy ablak nyitás által s a falakon keresztül való szellőzéssel elérni nem lehet. Ily

módon éjjel, midőn az ablakok zárva tartatnak, és télen, midőn csak rövid időre hagyhatók nyitva, alig pótolhatunk óránként 5 \boxtimes métert, tehát a szükséges egész levegőmennyiséget csak a mesterséges szellőzés szolgáltatathatná.

A jó levegő hiánya, vagyis a *helyiségek túltömöttsége és a szellőztetés elégtelen volta* képezi tehát egyik főokát a letartóztatottak közt nagy mérvben előforduló táplálkozási zavaroknak, különösen pedig a légzőszervi bántalmaknak.

Ezen bajon leginkább új építkezések, különösen 2—3 fegyház építése által lehetne segíteni, mi által a fogházakban lévő mintegy kétezer fegyházra ítelt egyén elszállítható lévén, a fogházak folytonos nagymérvű túltömöttsége tetemesen csökkenne.

A másik igen fontos tényező, mely a táplálkozási zavarokat előidézi, a letartóztatottak *tápláléka*. Ez sem felel meg az egészségi követelményeknek; mert a tápanyagokat nem tartalmazza oly mennyiségben, mint a mennyit a test megkövetel, s nem oly minőségben, hogy abból a szervezet a szükséges anyagokat könnyen kilugozhassa s assimilálhassa.

Ez utóbbi hiány orvoslását célozza dr. Szikszay Sándor budapesti fogházorvosnak a foglyok élelmére vonatkozó, kísérleteken alapuló s a budapesti kir. főügyészséghez benyújtott tanulmánya és javaslata, melynek lényegét ő maga a következőkben sorolja fel:

A fogházi élelmezés főhiánya, hogy fehérnye- és zsirszegegy. — Az eledelek — úgy szólva — tisztán növényi anyagokból készülnek, melyekből — hogy a szervezet szükséglete fedezve legyen, — nagy mennyiséget kell felvenni, mi által az emésztés megnehezítettik, megsavanyodnak bizonyos eledelek, minek következményeül hasmenések, hányások lépnek fel. Nem sokat használ tehát az étadag-szaporítás sem, sőt egyeseknek épen ártalmára lehet. Az eledelek nem változatosak, mi által nem hatnak ingerlőleg az emésztési szervekre. A kenyér sok derczét, emészthetlen növényi burkot tartalmaz. — A foglyok napjában csak egyszer, délben kapnak meleg eledelt, mi által az eledelek felszívódása csökken, szaporodik a bélsár mennyisége s benne a tápanyagok egy része kárba vész, a bélhuzam pedig meg lesz erőltetve, rövidebb vagy hosszabb idő alatt beteggé válik.

Ezen hiányok megszüntetése végett Szikszai orvos u

étrendjavaslatot állít össze, melynek ételeiben úgy vannak combinálva a tápanyagok, hogy naponta a foglyok 103 gr. fehérnyét, 48 gr. zsirt és 511 szénvizegyvet kapjanak.

Hetenkint háromszor kapnának 100—100 gr. hust főtt állapotban.

A kenyér, mint a rabok lényeges tápszere, kevesebb korpával bíró lisztből készíttetnék mint eddig, hogy a bélsárral mentül kevesebb tápanyagok üríttessék ki és vesszen kárba.

Az ételek változatosabbak s izletesebbek, mint az eddigi étrendben. Ajánlja továbbá, hogy a bab, borsó és lencse őrlés által sok és emészthetlen burkától megszabadítva nyujtassék, mi által azok könnyebben emészthetőkkelé válnak.

Igaz, hogy ezen élelmezés sem felel meg teljesen az egészségtan fennebb feltüntetett igényeinek; de mint említők, szervezetünk rövid ideig tartó eltéréseket elbir, az ország pénzügyi viszonyai pedig a legvégső határig menő takarékoságot parancsolnak.

Nem kíván tehát annyit sem, a mennyit az ország legnyomoruságosabban táplált árvamegyei szegény munkása fogyaszt (104.5 gr. fehérnye naponként); habár az ennek élelmét képező tej, vaj, sajt stb. jobban emészthetők, mint a foglyok ételei; e tekintetben dr. Keleti Károlynak az élelmezési statisztika terén korszakot alkotó nagy munkájában igen érdekes összehasonlítások kínálkoznak.

Minthogy azonban ezen ételek mellett a foglyok egészsége előbb-utóbb nagyon megfogyatkozik: még egy táplálóbb élelmezést is javasol behozni azok részére, kiknél a közönséges étrend elégtelennek bizonyul, akár emésztőszerveiknek gyengesége, akár koruk vagy beteges hajlamaiknál fogva.

Ily élelmezés mellett a mostani 6 fokozatu beteg étrend teljesen kiküszöbölhető volna, és csakis egyes ételek volnának rendelendőek azon betegek számára, kiknek arra szükségük van; nem pedig mint most, egy bizonyos foku étrend, melyből gyakran csak egy ételt képes megenni a beteg s a többi kárba vész.

A mit dr. Szikszay 1878-ban a közönséges és a közép-étrendre nézve javasolt, ugyanazon elveket fogadta el s csekély eltéréssel ugyanazon tápanyag mennyiséget állapította meg 1886.

szeptember havában tartott ülésén, a német börtönhivatalnokok egylete, mely a következőket határozta el:

1. A foglyok ételmezésében meg legyen a test fentartására minden elkerülhetetlenül szükséges alkatrész, nehogy valamely alkatrésznek hiánya maradandó bajokat okozzon.

2. A foglyok étele úgy készítendő, hogy abban az alkatrészek egymáshoz kellő viszonyban legyenek, hogy a test fogyasztásait fedezzék és a szervezet által jól emészthetők és kihasználhatók legyenek.

3. Az élelemnek alkalmazkodnia kell az egyéniséghez (kor és testsúly), különösen pedig a foglyok által végzett munka nagyságához.

4. Azon foglyok, kiknek szervezete a fogság alatt kiválólag szenved, ideiglenesen jobb, a követelményeknek megfelelő ételmezésben részesítessenek.

Ezen elvek a porosz fogházakban már korábban el lettek fogadva, és ott a tapasztalat azt is igazolta, hogy a középétrend behozatala által a közönséges élelemnek ily költségszaporítás nélkül történt javítása, nemcsak az egészségi állapotot javította, hanem a költséges betegétrendet majdnem teljesen nélkülözhetővé is tette.

Ha a helyiségi viszonyok az érintett néhány új építkezés által kedvezőbbé válnának és az ételmezésnek imént javasolt javítása keresztülvitetnék, kétségtelen, hogy ez által elháríttatnak a légző és emésztő szervek betegségeinek fő okai és alig lehetne többé tartanunk a fogházainkban nagyobb mérvben előforduló kóroktól. Hiszen a súly (scorbut) máris elvesztette uralmát és veszélyes jellegét; mert e kórnak gondos orvosi kezelés és megfelelő óvórendszabályok által uraivá lehetünk. E betegségben most már kevés fogoly hal meg. Hasonlókép a csekély százalékkal szereplő örültség sem a fogházi viszonyokban találja okát, hanem kimutathatólag egyéb, a fogházon kívül álló körülményekben, nevezetesen az átöröklésben. Szóval ezen reformok keresztülvitele után nem kellene többé azon szemrehányást tenni magunknak, hogy a szabadságvesztésre ítéltnek vagy épen ártatlan vizsgálati fogolynak életét is veszélyeztettük, sőt gyakran ki is oltottuk.

Fogházi viszonyaink tárgyalásánál kiváló súlylyal bír a

fogházi munka kérdése, mely közgazdasági és erkölcsjavító szempontból veendő figyelembe. A közgazdasági szempont határozottan azt javasolja, hogy a letartóztatottak ne legyenek henye fogyasztói a társadalomnak, hanem, hogy élelmezési és egyéb szükségleteiknek legalább egy részét munkájuk által fedezzék. Az iparosok részéről azonban sokszor heves feljajdulásokat hallunk, hogy e munka, olosóságánál fogva, megöli az aránylag sokkal drágább szabad munkát. Nem vonjuk kétségbe, hogy egyes speciális esetekben, egy-egy kis vidéki ponton, lehetnek az ily kifakadások jogosultak; általában azonban azt nem mondhatjuk. A fogházi munka által előállított iparczikkék sokkal kisebb mennyiségét fedezhetik a fogyasztásnak, semhogy árszabályozók lennének, s a hazai iparnak nem az aránylag csekély fogházi ipar, hanem a külföldi iparczikkék képezik veszedelmes versenytársát. A fogházi munka (nem értve ide az országos fegyintézetek és kerületi börtönök iparát) különben is leginkább oly téren fejlődött erősebben, mely addig jóformán parlagon hevert. Így a kosárkötés általános meghonosítása által, mint később látni fogjuk, a fogházipar valóban nagy közgazdasági feladatot is teljesített.

A javítás célja szintén azt ajánlja, hogy a foglyok munkálkodjanak. A munka mindig javítólag, nemesítőleg hat s a kiszabadult és valamely iparágban jártas fogoly, könnyebben fentarthatja magát becsületes keresményével.

Ügyészségi fogházainkban a letartóztatottak iparilag való foglalkoztatása szép haladást tett. Összesen csak 7 fogház van, u. m. a fiumei, rózsahegy, szabadkai, szolnoki, trencsényi, újvidéki és kézdivásárhelyi, hol a rabok ipari munkát nem üznek.

Kimutatásunk szerint, az ügyészi fogházakban eddigelé 26 iparág van meghonosítva; ezek közül leginkább elterjedt a kosárkötés, mely 39 ügyészségi fogházban üzetik.

A kosárkötés 1877-ben a budapesti kir. főügyészség által lön a fogházakban meghonosítva és pedig főleg azért, mert ez iparág nálunk, daczára a hazánkban található temérdek nyersanyagnak, alig talált művelőkre. Az első nagyobb piacz, hol a fogházak kosárkötési ipara versenyre kelt, a kecskeméti gyümölcs piacz volt. Kosáriparunk mindjárt az első évben 1877-ben meghódította e piaczot s egyuttal nagyobb lendületet adott az

ottani, már akkor is virágzó gyümölcskereskedésnek. E biztató siker és az iparág megizmosodása után, a vezénylő férfiak figyelme a mind inkább terjedő nyersszőlő-kivitelünk felé irányult, mely ez időtájt, kosarak tekintetében még mindig kizárólag a külföldre volt utalva. A kir. főügyészség felismerve nyers szőlő-kivitelünk közgazdasági fontosságát, 1878-ban tanulmány tárgyává tette az akkor majdnem egyedül álló közvetítő piaczunkat, Nagy-Marost és itt csakhamar meggyőződött arról, hogy e téren is nagy feladat vár rá. Tapasztalta ugyanis, hogy a nagy mennyiségben eladásra kerülő szőlő, kizárólag külföldi kosarakban szállítatik, mely körülményt különösen jobb export-években a külföldi kosárkereskedők csakis arra használták fel, hogy kosaraikat minél drágábban értékesíthessék. Érintkezésbe lépve a nagy-marosi szőlőtermelőkkel, csakhamar egy egészséges üzlet fejlődött, minek a nagy-marosiak, de az ügyészségek is hasznát vették és a mi fő: szőlő-kivitelünk addig ismeretlen mérveket öltött, a külföldi kosarak pedig majdnem teljesen kiszorultak. Ez iparág nagyságának és gyors fölvirágzásának illusztrálásul megemlítjük, hogy míg a nagy-marosi piacz meghódításának 1878-ban első évében csak 5,066 kosár 1002 forint 02 krban került eladásra, addig 1886-ban a kosarak száma 107,588 dbra és 9,340 kasfedélre, összesen 20,134 frt 21 kr. értékre emelkedett. Az ezen időszak (1878—1886) alatt pedig, egyedül a nagy-marosi piaczon elkelt 667,063 db kosár, 14,390 kasfedő, 124,728 frt 81 kr. értékben. Ez eredmény és e számok, azt hiszszük, bővebb magyarázatot alig igényelnek.

A foglyok azonban nemcsak kizárólag ipari munkával foglalkoznak, egy részük irodai és egyéb házi munkára, másrészük külső munkára, vagy napszámos munkára is használtatik. Hogy különben a letartóztatottak közül 1886-ban hányan és minő munkával voltak elfoglalva, azt a következő kimutatásból látjuk:

1. Ipari munkával foglalkozott:		%
a) munkabérlő részére	3,200	21. ⁵⁴
b) házi kezelés mellett	3,694	24. ⁸⁷
2. Egyéb munkánál nyert alkalmazást:		
a) irodai és egyéb házimunkával	3,297	22. ¹⁹
b) külső telepeken	927	6. ⁸⁴
c) napszámos munkával.	3,738	25. ¹⁶
Összesen	14,856	100. ⁰⁰

A munkával elfoglaltaknak tehát 46.41 %-ka foglalkozik ipari munkával, 53.59 %-ka pedig egyéb, főleg napszámos és házi munkával.

A letartóztatottak munkaereje azonban korán sincs kellőleg kihasználva, mert a letartóztatottak kellően foglalkoztatva csak 16 ügyészségi fogházban voltak, 51-ben ellenben nem és itt kiemelni óhajtjuk, hogy e téren a marosvásárhelyi főügyészség állapota különösen kedvezőtlenek, mert itt csak egy fogházban voltak a letartóztatottak kellően foglalkoztatva, míg a rabmunkaerő tizenkét fogházban (a tizenhárom közül), csak részben volt kihasználva.

Az akadály többnyire a helyiség hiányában s csak részben rejlik a munkahiányban. Daczára annak, hogy a munkatermek építése, illetve kibővítése, mint azt a fogházi helyiségek tárgyalásánál kimutattuk, 1872. óta nagyobb mérveket öltött, még mindig elégtelenek és a rabmunka czélszerű kihasználása, de különösen a fogházipar emelése czéljából új munkatermek építése, még mindig fölötte szükséges, és pedig különösen első sorban a maros-vásárhelyi főügyészség területén lévő ügyészségi fogházaknál.

A munkakeresmény évi összege még 1872-ben a 30,000 frtot sem érte el, ma azonban meghaladja már a százezret. Legtöbb folyt be a házi kezelés mellett végzett ipari és egyéb munkáért, nem áll azonban távol ettől a vállalkozóknak teljesített munkáért befolyt összeg sem. A letartóztatottak a teljesített házimunkáért nem mindenütt díjaztatnak; az e czimen kimutatott összeg, azon jutalom gyanánt kiosztott kisebb összegből ered, mely az ügyészségi fogházak egy részénél a teljesített házimunkáért a munkaöszton és szorgalom előmozdítása végett kiosztatott. Feltűnő és a felügyelők képességére, valamint a kir. ügyészek gondos ellenörködésére valló körülmény, hogy a házi kezelés mellett csaknem kivétel nélkül nagyobb összeg esik egy munkanapra, mint a vállalkozók részére teljesített munkánál.

A letartóztatottak munkakeresményéből mennyi esik az állam s mennyi maguk a munkások részére. 15 évi átlagban az állam évenként 47,529 frtban részesült, a munkások 18,075 frtban, vagyis az előbbire 72.45 %, az utóbbira 27.55 %-ka esett a munkakeresménynek. Ez az arány megfelel a fogházi szabályok

rendelkezésének. Az összeg azonban, az összes munkakeresmény emelkedéséhez képest, az utóbbi években szintén nagyobb, úgy, hogy 1886-ban már az állam 84 ezer frtot kapott, a munkásoknak pedig 27 ezer forint jutott a munka-keresményből.

A járásbirósági fogházakban általán véve nincs rendszerezve a munka. De egyes nagyobb városokban, különösen a megszüntetett törvényszékek helyén, már korábban tétettek ez irányban kísérletek, s ujabban itt is kielégítő eredményeket tapasztaltunk.

Az 1886. év végével a következő járásbiróságoknál volt az ipari munka rendszeresítve, u. m.: a budapesti IV—IX. kerületi, a jászberényi, kis-ujszállási, a nagy-károlyi, az oravicza-bányai, a palánkai (az ujvidéki ügyészségi fogház füztelepe), a pápai és zólyomi járásbiróságoknál. Ezeknél is főleg a kosárkötés van meghonosítva.

Az erkölcsi javítás a büntetés végrehajtásának egyik kiválóan fontos feladata. Ez leginkább helyes oktatással érhető el. Különösen figyelemreméltó tehát a kérdés, miként áll az *oktatás ügye* a fogházakban? Hitoktatásban és erkölcsi tanításban csaknem valamennyi ügyészségi letartóztatott részesül, a mennyiben csaknem minden fogháznál több felekezeti lelkész van alkalmazva. Az elemi oktatás azonban lassan halad, összesen csupán 18 ügyészségi fogházban van életbeléptetve, itt is leginkább a rabsegélyző egyletek közreműködésével. Volt pedig az oktatásban részesült foglyok száma 1886-ban:

a budapesti főügyészség területén . . .	3,249
a m.-vásárhelyi » » . . .	184
Összesen .	3,433

A hitoktatást összesen 176 lelkész teljesítette, tanító összesen 21 volt alkalmazva; és pedig a budapesti főügyészség területén 18, a maros-vásárhelyi főügyészség területén 3. A mi az oktatók átlagos javadalmazását illeti, egy lelkész átlagosan 54.71 frt, egy tanító pedig 143.70 frtot kap. Az oktatás költségeit jobbra az állam fedezi, a marosvásárhelyi főügyészség területén kizárólag ez. A budapesti főügyészség területén az oktatás költségeihez már a rabsegélyző egyletek is hozzájárulnak 1,087 frttal, az egész összeg 8.42 % -kával; ezenkívül e nemes célra alapítványokból és egyebekből is folyik be némi csekély összeg.

Az oktatás mellett, a nevelés és erkölcsi javítás előmozdítására kiváló fontossággal birnak a *fogházi könyvtárak* is. Ezeknek alapját Pestmegye vetette meg; a kir. bíróságok rendezése óta örvendetesen halad, úgy, hogy jelenleg egy ügyészégi fogház sincs könyvtár nélkül. Ezekben a könyvtárakban jelenleg összesen hétezer művet és közel 24,000 példányból álló gyűjteményt őriznek. Szakok szerint tekintve a műveket, szépirodalmi és közművelődési művek vannak túlsúlyban, a mit, ha az e szakhoz tartozó művek helyesen választatnak meg, csakis helyeselhettünk. Mert a letartóztatottak lelke és elméje legtöbbször nincs annyira kiművelve, hogy ott a komoly ismeretek magva kedvező talajra találna, legelőször tehát a kedély oldaláról igyekezzünk hozzájuk férközni, hogy így lelkek és elméjük lassanként megnyilatkozván, a komoly tudás befogadására is képessé válják. Az átlagos rablétszámmal hasonlítva össze a művek és példányok számát, a művek száma csaknem eléri, a példányok száma pedig többszörösen meghaladja ezek számát. A könyvtárak szegénysége tehát mai napság már nem akadály, hogy a letartóztatottak szellemi táplálékban is részesüljenek.

A letartóztatottak *tartási költségei* tisztán az ügyészégi fogházakban a lefolyt 15 év alatt közel 13 millió forintot vettek igénybe. Az évi átlag 854,811 ezer forintra rúg, voltak azonban évek, melyekben e költség a 900 ezer forintot is meghaladta.

Ha az egyes kiadási tételeket vizsgáljuk, az összes kiadásoknak jóval több mint felét (15 évi átlag szerint 62.91 %/o-kát) az élelmezési költségek vették igénybe, azután következik a ruházat és ágynemű, majd a tűzifa, tisztaság fentartása, a rabszállítás, a betegápolás s a szerelvényekre stb. fordított költség. A 15 év alatt valamennyi tétel tetemesen emelkedett, a szerelvényekre fordított kiadás kivételével. Különösen nagy emelkedését látjuk, a ruházatra és tisztaság fentartására évenként kiadott összegeknek, mi arról tanuskodik, hogy a tisztasági követelményekre mind nagyobb gond fordítottatik. — A ruházat és ágyneműre kiadott összegek 1872-ben csak 5.99 %/o-kát képezték az összes tartási költségeknek, 1886-ban ellenben 11.00 %/o-kát; a tisztaság fentartására fordított költségek 1872-ben 0.66 %/o-kát 1886-ban 2.77 %/o-kát; a tűzifa arányszáma is 3.09 %/o-ról 5.12 %/o-ra emelkedett,

a világításé 0.71-ről 2.38 $\frac{0}{0}$ -ra, a betegápolási költségek pedig 0.67 $\frac{0}{0}$ -ról 2.20 $\frac{0}{0}$ -ra.

A járásbirósági fogházakra nézve nem gyűjtettek hasonló részletességgel a tartási költségek, ott csak az élelmezési költség nyert külön feltüntetést. Ezek összege 15 év alatt meghaladta a 2 millió forintot, az évi átlag 144,414 forint, legkevesebb volt 1872-ben (80 ezer frt) s legtöbb 1885-ben (178 ezer frt) vagyis a számos ügyészségi fogház megszüntetése évében. Az élelmezési költségek aránya az utóbbi években mindinkább leszállt, a többi költségekkel szemben (absolute inkább emelkedett), mi arról tanuskodik, hogy a járásbirósági fogházakban is mind több gondot kezdenek fordítani az élelmezésen kívül azon költségekre is, melyek a tisztaság és testi épség fentartására irányulnak.

A tartási költségek közt, mint már említők, legnagyobb szerepet visznek az *élelmezési költségek*, miért is ezekről részletebben kell szólanunk. Az élelmezési költségeket a letartóztatottak számával kombinálva, először az ügyészségi fogházakra vonatkozólag azt látjuk, hogy egy letartóztatottra átlag 10 frt 03 kr élelmezési költség esett; a budapesti főügyészség területén valamivel több (10 frt 45 kr), a marosvásárhelyi főügyészség területén ellenben jóval kevesebb, csak 7 frt 57 kr. Az egyes éveket tekintve, az egy letartóztatottra eső élelmezési költség a budapesti főügyészség területén 8.10—13.20 forint közt, a marosvásárhelyi főügyészség területén 5.32—10.76 forint közt, az egész országban pedig 8.21—12.33 frt közt váltakozott. E számok azonban tiszta képet nem adnak, mert az egyik évben több, a másikon kevesebb időt töltött egy-egy letartóztatott a fogházban; hogy tehát helyes képet nyerjünk, az élelmezési költséget a letartóztatottak által fogházban töltött napokkal kell összehasonlítani. Ekkor azt látjuk, hogy egy letartóztatottnak az élelmezése naponként 17 krba került (a marosvásárhelyi főügyészség területén csak 14 krajczárba.) A naponkénti élelmezési költség a hetvenes években, sőt még a nyolczvanas évek elején is jóval magasabb volt, mint az utóbbi években, ez azonban nem a letartóztatottak élelmezésének leszállításában leli magyarázatát, hanem első sorban a piaczi árviszonyokban. Míg ugyanis a 70-es években az élelmiszerek jóval drágábbak voltak, addig az utóbbi

években rohamosan alászállottak. A marosvásárhelyi főügyészség területén az élelmezés általában olcsóbb volt, mi részben az élelmi szerek ottani alacsonyabb árának, de még inkább a silányabb élelmezésnek tulajdonítható.

A járásbirósági fogházakban az élelmezési költségek általában alacsonyabbak, mint az ügyészségi fogházakban, a mi abban leli magyarázatát, hogy aránylag sokkal nagyobb azon letartóztatottaknak száma, kik sajátjokból élelmezik magukat, mint az ügyészségi fogházakban és azok száma az átlagos élelmezési költség magállapításánál levonható nem volt, mely körülmény okozza azt, hogy a járásbirósági fogházakban letartóztatottak élelmezésének költségében fejenként átlag csak 14 kr. szerepel, holott tényleg az ügyészségi fogházakra nézve kimutatott egy főre eső költséget jóval meghaladja. E körülménynél fogva, az alábbi összehasonlító kimutatásnál, csak az ügyészségi fogháznakál felmerült élelmezési költséget vehettük tekintetbe és mint fennebb kimutattuk, az ügyészségi fogházakban egy letartóztatott napi élelmezése a jelenlegi étkezési rend mellett — beleszámítva a betegek élelmezését is — átlag 17 krba kerül.

Ha a dr. Szikszay által javasolt étrend fogadtatnék el, mely 23 krra van előirányozva, tekintve azt, hogy ez összeg csak kikiáltási árul szolgálna és a tapasztalat szerint ebből 20—30 % leengedés érhető el, mihez járul még azon körülmény is, hogy tetemesen javítva lévén így a foglyok élelmezése, a gyógykezelési költségek megapadnak, a beteg adagok rendelésének szüksége pedig csak nagy ritkán merülne fel: az összes élelmezési költségtöbblet alig haladná meg évenként az 50 ezer frtot. Ezen költségtöbblet a foglyok egészségügyi viszonyai szempontjából nagyon is indokolt volna.

A letartóztatottak, a tartási költség fejében, a fogházban eltöltött minden napért, a tényleg kiadott 26 krt tartoznának megtérítésül fizetni; de az ily térítmények csak ritkán hajthatók be, legtöbb esetben, mint behajthatlanok töröltetnek.

Az ügyészségi fogházakban a tartási költségeknek 15 évi átlag szerint csak 8.79 %-ka térült meg, 91.21 %-kát maga az állam viselte. Az arány azonban némileg itt is javult, mert míg eleinte csak 5.87 %-ka térült meg a tartási költségeknek, addig az utóbbi években már 7—9 % folyt be.

A térítmények a 70-es évek közepén bővebben folytak be, mint jelenleg. Ma az összes tartási költségeknek csak 9'08 %/o-kát fedezik. Kimutatásunk szerint 11.695,157 frtot tenne a hátralékban maradt rabtartási térítmény, ez összeg azonban behajthatlanság czimén történt leírások után tényleg 1.063,718 frtra redukálódik.

Hátra van még, megemlékeznünk a *foglyok segélyezéséről* is. Tudva van, hogy a fogházaknak különös gondját képezi a javítás. Hála az intéző személyek buzgalmának, humánus törekvéseinek s czéltudatos eljárásának, ez a cél mindinkább megközelítettik és az a fogoly, ki büntetését kiállva, elhagyja fogházát, sokszor erkölcsileg megújhódva lép vissza abba a társadalomba, melyből saját bűne által számkivetette magát. Kiszabadulásakor azonban új, nehéz megpróbáltatás vár reá. Előbbi életkörülményei a legtöbbször teljesen megváltoztak, új létfenntartást kell magának keresnie; de itt minden lépten azzal a hideg visszautasítással és gyanakvással találkozik, melyet előbbi élete s megbélyegzett multja támaszt a közönségben. Ily nehéz megpróbáltatások közt, sokszor a viszonyok kényszere alatt, az erkölcsileg megjavult bűnös ismét viasszüled oda, a honnan hosszú szenvedés és megpróbáltatások árán kiemelkedett, áll pedig ez különösen a városi népelemre, mert ez nehezebben jut újra keresethez, mint a falusi ember. Ezért van kiválólag nagy fontossága azon segélyezéseknek, melyekben a kiszabadultak részesíttetnek, és itt igazán szép, nagy, nemes hivatása van nemcsak az egész társadalomnak, de az államnak is. — Az állam fel is fogva e czélt a büntetőtörvénykönyv megalkotása alkalmával, nevezetesen a 27. §. rendelkezése által gondoskodott arról, hogy a kiszabadulók segélyben részesülhessenek, azonban sajnos, a társadalom még mindig idegenkedik ez eszmétől, pedig e nélkül az állam tetemes segélye mellett is, minden törekvés csak félsikerre vezethet.

A 67 ügyészségi fogház közül a kiszabadult foglyok csak 6-ban nem segélyeztetnek, u. m. az aranyosmaróti, a pozsonyi, a rózsahegy, a sátoraljaujhelyi, szegvár, és csikszeredai fogházakban; holott megfordítva 1872-ben még csak 6 ügyészségi fogházban volt a segélyezés rendszeresítve. A 15 év alatt összesen 6,386 egyén részesült segélyben s közöttük 16,354 frt osztatott ki; egy-egy kiszabadult tehát átlagosan 2'56 frt segélyt kapott.

A rabsegélyezésre fordított összegek főleg a pénzbüntetések-
ből és munkakeresményekből folynak. A legtöbb esetben tehát
a büntetőtörvénykönyv 27. §-a értelmében, a kiszabott pénzbün-
tetések képezik azon forrást, melyből a rabsegélyezésre szükséges
összegek kerülnek, másod sorban a rabsegélyző egyletek és rab-
tartási átalányok.

A rabsegélyző egyleteknek eddigelé inkább jövőjük van,
mint multjuk, csak lassan terjednek, de azért már az eddig föl-
mutatott eredmény sem megvetendő. Első helyen áll itt a buda-
pesti rabsegélyző-egylet, mely létesített menedékháza s a szaba-
dultaknak hasznos polgári foglalkozások szerzése által, már eddig
is kiváló érdemeket szerzett.

A rabsegélyző egyleteket az emberbaráti szeretettől áthatott
kis számú lelkes férfiak hozták létre, és tartják fenn; kívánatos,
hogy a társadalom is tegye meg e téren kötelességét s a közügy
érdekében minél általánosabban és nagyobb buzgalommal rója le
az emberszeretet és a humanismus adóját.

Örvendetes lendületet adott a segélyezésnek, hogy jelenlegi
igazságügyi miniszterünk körrendeletben hívta fel törvény-
székeink figyelmét a rabsegélyző egyletek alakítására és e fel-
hívás nem is maradt holt betű, mert az ország majd minden
részében alakultak vagy alakulnak ily egyletek.

A fogházak beléletében kiváló szerepe van a *fegyelemnek*,
melynek nemcsak a letartóztatottak rendelvék alá, hanem maga
az őrszemélyzet is.

A felügyelő és őrszemélyzetre kiszabott büntetések elég
számosak voltak, mi arról tanuskodik, hogy megfelelő személy-
zetet nem egy könnyen lehet ujonczozni a kínálkozó elemek kö-
zül és hogy a fegyelem csakugyan erős kezekkel gyakoroltatik.
A büntetési esetek számában némi emelkedést látunk, mi a foko-
zódó szigorrról és a felügyelet intenzivitásáról tanuskodik. A 15
évi átlag szerint leggyakoribb volt a fogság és a büntetések leg-
enyhébb alakja a szóbeli rosszalás. Gyakran előfordult a szabad
idő elvonása s a nehezebb szolgálatra való alkalmazás. Az elbo-
csátás sem volt ritka büntetés, különösen 1873- és 1874-ben,
tehát a szervezkedés éveiben, midőn sok selejtes elem jutott be,
mely képtelen volt a szolgálata követelményeinek megfelelni.

A letartóztatottakra kiszabott büntetések évi átlaga megközelíti a másfélezret; az egyes években 1065—1897 közt ingadozott, a letartóztatottak számához képest némi emelkedést látunk, s az arányszám is az utóbbi években kedvezőtlenebb.

Ügyészési fogházainkban a fegyelem gyakorlása mindinkább megfelel a modern humanizmuss követelményeinek. 1872-ben a büntetéseknek 37.45%-kát bört képezte; tudva, hogy mily nyomorúságos s mennyire elégtelen a fogházi élelmezés, annak még börtökkel való súlyosbitása valóban túlmegy az igazolható büntetés határain s legtöbb esetben egyenlő a letartóztatott egészségének megtámadásával. Ma már a börtbüntetés csak a legszükségesebb esetekre szorítkozik és 1886-ban az összes büntetési eseteknek csak 13.93%-kát képezte. Így szállott le a bilincsbüntetés 21.07%-ról 12.61%-ra, ellenben a magánelzárás, e legczélszerűbb és leghatékonyabb módja a büntetéseknek 33.03%-ról 43.69%-ra emelkedett. Már ez is szép eredmény, de azt hiszszük, itt még további haladásra van szükség s valószínű, hogy ha az új építkezések és gyökeres átalakítások által a fogházhelyiségek jelenleg érezhető hiányai pótolva leendnek, a büntetések ezen hatályos és czélszerű módja még gyakrabban fog alkalmaztatni.

Itt véljük még felemlitendőnek, hogy az 1872—1886. időszakban a budapesti főügyészség területén 776, a marosvásárhelyi főügyészség területén 182 szökési eset fordult elő, közülök 660, illetve 137 került vissza, vagyis összesen 958 szökési esetben 797 egyént (83.19%) ért utól ismét a büntető igazságszolgáltatás. Ez arány különösen az utóbbi esztendőben, midőn a szökés a legkritkább esetek közé tartozott, tetemesen javult, mi a fegyelem növekvésének és fogházaink biztonság tekintetében való javulásának tulajdonítandó.

Még egyszer egy futó pillantást vetve a hazai fogházügy másfél évtized alatti fejlődésére, örömmel konstatáljuk, hogy azon buzgó férfiak, kik e nehéz, fárasztó és hálátlan ügyet kezelik, valóban érdemessé tették magukat az egész nemzet hálájára. Fogházügyünk kilépett középkori elmaradottságából s a modern vívmányok útján halad. Nem mondjuk, hogy a célhoz máris el-

jutott; attól még távol van. Nehéz pénzügyi viszonyaink s talán némi előítélet is, nem engedték, hogy az ige egyszerre testté váljék; s különösen a fogházépitkezések s a foglyok élelmezése tekintetében még mindig sok a tennivaló, a mit csak évtizedek munkája lesz képes megvalósítani. De kezd gyökeret verni a foglyokról való humanus gondoskodás, meghonosított és kiterjesztett a fogházipar, kezd javulni a foglyok egészségügyi állapota, halad a foglyok oktatása s élénken megindult a rabsegélyezés ügye. Mindez megnyugtatóul szolgál a multa s biztos záloga egy szebb jövőnek.

Az ipar Szerbiában.

Karics V. után közli :

Sasvári Ármin.

A szerb királyság, melylyel századokon át annyi politikai viszontságot osztottunk meg, melylyel annyi gazdasági érdek fűzött össze, új korszak, az előbbieknél gyökeresebb átalakulás küszöbén áll.

Egy évtized előtt, fájdalmas áldozatok árán, a független államok sorába küzdötte fel magát és azóta, mint az európai politika gépezetének egyik működő kereke, nem vonhatja ki magát a világrészünket mozgató nagy érdekek küzdelméből.

Most a világforgalom tényezőjévé válik. Országutja, mely a Balkán-félsziget egyik jelentékeny közlekedési ere volt, világ utjává lett, a nemzetközi kereskedelem uthálózatának egyik vörös vonala.

Ez az átalakulás is válságos küzdelmekkel fog járni. Ha a csöndes, félreeső Morava-völgyön végig robognak majd a nagy világ áruvonatai, átszáguldanak majd a nagykereskedelem futárai: módosulni fognak a patriarchalis szokások, a régi keresetmódok, az apáktól örökölt életrendszer. Új vágyak, új szükségletek fognak támadni a nagy világ közepére áthelyezett csendes lakókban, új erőfeszítéseket követelve tőlük, amikhez nem szoktak. A nép, melynek szerény igényeit kielégítette a primitív eszközökkel folytatott mezőgazdaság és háziipar, a hatalmas nyugati ipar készítményeivel fog megismerkedni, melyekkel nem bírja még ki a versenyt. Új keresetmódokhoz kell majd szoknia, hogy a nagy küzdelemben el ne bukják, új mesterségeket kell majd tanulnia, hogy az eddig nem ismert igényeknek eleget tehessen.

Milyen szerep fog itt nekünk jutni? Mennyiben lesz a magyar ipar hivatva az új igényeket kielégíteni? Mennyiben leszünk

mi magyarok évezredes szomszédaink oktatói az új pályán? Mennyiben fogunk ott működni mint gyámolítók és tanácsadók a nagy átalakulás viszontagságai közt?

Jelentékeny feladat vár reánk, ha jobban ismerjük ott a mai viszonyokat, mint versenytársaink, ha alkalmazkodni tudunk a szükségletekhez, úgy a mint azok jelentkeznek, fejlődnek és módosulnak, ha ismerjük a cikkeket, miket a szerb nép eddig maga állított elő, a szokásokat, melyek ott századok óta élnek és ha a geniust, mely bennük nyilvánul, tudjuk vezetni és hasznunkra fordítani.

Kormányunk tudatával bír a ráváró feladatnak és készül megtenni a szükséges intézkedéseket. A kereskedelmi muzeum tervezi a szerb cikkek mintaraktárát Budapesten és a magyar készítmények állandó kiállításait a fontosabb szerb városokban. Közlekedési miniszterünk az új nemzetközi vonalak mentén külön ügynökségeket létesít, melyek ott megfigyelik a forgalom alakulását és részletes jelentéseket adnak majd arról, hogy minő cikkek minő feltételek mellett özönlenek az újonnan megnyíló piacok felé és miképen férnek új fogyasztóikhoz.

Mi, részünkről, időszerűnek látjuk a magyar külkereskedelem, a magyar ipar tényezőinek némi tájékoztató adatokat szolgáltatni arra nézve, hogy milyenek ma az ipari állapotok a szomszéd országban, mit és mikép termel a háziipar, mely ágakban milyen fokon áll a kisipar, minő viszonyok közt kezd fejlődni a gyáripar és minő kincsekkel bírhat a bányászat.

A szerbek maguk is érezték, hogy ez iránt tisztában kell lenniök magukkal, hogy — új küzdelmeknek, új feladatoknak nézvéen eléje — számot kell vetniök összes szellemi erőikkel.

Egy kiváló írójuk, *Karics* V. tanár, nagyobb munkát tesz közzé, melyben behatóan ismerteti hazája mai culturalis és gazdasági állapotát: a talajviszonyokat, a mezőgazdasági termelés módjait és eredményeit, a házi-, kis- és nagyipar mai phasisát, ezek alapján a polgárság adóképeségét, az állam és a nemzet vagyoni és budgetbeli helyzetét, a közigazgatást, igazságszolgáltatást, honvédelmet, közoktatást, irodalmi, tudományos és művészi életet, szóval a nemzeti élet összes tényezőit.

Nagyobb szabásu munkájából, mely az uttörő érdemével bír, egy kiváló szerb folyóiratban, a Gyorgyevics Vladan által

szerkesztett »Otacbina«-ban közzétette a most lefolyt hónapokban az iparra vonatkozó fejezeteket és ezek nyomán sietünk megismertetni olvasóinkkal azt, a mit a fennjelzett körülmények folytán tudnunk nemcsak hasznos, de szükséges is.

Első sorban szólunk a házi iparról, mert Szerbiában ez bir legnagyobb jelentőséggel. Ennek készítményeit kell ismernünk, ha tudni akarjuk, mivel férhetünk legkönnyebben a szerb néphez, mi felel meg legjobban megszokott igényeinek és mivel pótolhatunk hézagot. A falvak összes lakossága folytatja, pedig ez Szerbiában hétszerte számosabb, mint a városi elem, úgy, hogy a házi ipar az ipari tevékenység messze túlnyomó részét képviseli.

I.

Legfontosabb része a háziiparnak az, mely a ruházati cikkek előállításával foglalkozik és majdnem teljesen a nők dolga. Szerbiában a leány, mihelyt csak járni tud, már tanulja a könnyű házi munkát és ebben folyvást oktatják, úgy hogy, mire férjhez megy, minden munkát önállóan tudjon végezni.

A szerb parasztnő maga töri a lent és kenderet, kimossa a pataknál, kiteríti, szárítja, tisztítja, kikészíti, fonja és szövi. A maga készítette vászonból varrja összes fehérneműit. Ami pamutból való, azt is teljesen maga készíti, csak a nyers pamutot szerzi be a városban. A gyapjával ő végez minden munkát, kezdettől mindvégig. A férfinak csak az a dolga, hogy a gyapjut lenyírja; a többi a nő végezi, aki a gyapjuból előállít mindenféle tárgyakat, kezdve a legdurvább pokróczon egész a legfinomabb szőnyegig, a bámulatosan varrott kötényig és a legfinomabb harisnyáig és kézelőig. Azelőtt a pórnő még megis festette a legszebb színekre, hanem ezt most már a kékfestőkre bízta. És a mit a szerb parasztnők a lenből, kenderből és gyapjuból előállítanak, a szerb földművelő nép összes ruházatának túlnyomóan nagy részét képezi ma is; csak a gazdagabb vidékeken használják — ott is csak a férfiak — a kézműiparilag előállított ruházati cikkeket.

Itt tehát a magyar nagyiparnak tág tere nyílik. De a hódítás nem lesz könnyű.

A házi ipar minden ágában a szerb pórnök nagy ügyességet, kitünő ízlést, valódi művészetet tanusítanak. Amellett rendkívül szorgalmasak. Sohse szünnék meg dolgozni; jóformán sohse látjuk rokolya vagy más munkaeszköz nélkül. Mikor a városba mennek, mikor a munkásoknak ételt visznek a mezőre, vagy mikor a legelőre mennek a jószág után nézni, mindig fonnak vagy kötnek. Nagyon tökéletlen és kezdetleges szövőszékén a szerb pórnök vásznat sző, készít ponyvákat, takarókat, futószőnyegeket, szoknyának és ingvállnak való szövetet, kötényeket, kendőket, szőnyegeket. A mit a tört kenderből vagy a pamutból sző, az gyakran igen finom, pedig a legkezdetlegesebb eszközökkel dolgozik; a szőnyegek, kötények, kendők tarka színekben pompáznak és a legváltozatosabb motivumu rajzokkal vannak díszítve, melyekben igen ritkán fedez fel hibát még a szakértő is. A szőnyegen, kötényeken, kendőkön a pórnök legegyszerűbb rajzokkal és himzésekkel oly effectusokat bir előállítani, melyeket eredetiségük és változatosságuk miatt megcsodálnak még a legműveltebb országok szakértői is.

Ugyanilyen ügyességet és műízlést tanusít a pórnök a himzésekben is, melyekkel az ingalját, ujjait és nyakrészét, az abroszokat, törülközőket, ágyterítőket díszíti, itt is bámulatos változatosságot tanusítva a rajzban és az alakokban. És a nevezetes az, hogy e rajzok, a himzett és szőtt czikkékben egyaránt, oly változatosságot mutatnak a részletekben az egyes, gyakran egymáshoz igen közel eső vidékek szerint is, hogy valóban csuda, mert kétséget kizárólag czáfolja meg azt a hiedelmet, hogy idegenektől eltanult művészettel van dolgunk. A különböző vidékről való készítmények csak nagyjából egyformák, mert kevés a közös minta; a részleteket mindenütt más-más, eredetnél eredetibb felfogás szerint dolgozzák ki ős időkről öröklött minták nyomán, melyeket gondosan őriznek meg az egyes falvakban. De ezekhez nem mindig ragaszkodnak, mert évről-évre ezrivel teremnek az új minták, új motivumok, új combinatiók. A rajztudományról a pórnöknek természetesen fogalma sincs; de örökösen működik benne a phantásia, mely mindig új meg új alakokat és formákat találtat ki vele, a régtől fogva örökölt alapformák keretén belül.

A színek, melyeket használnak, mindig határozottak, alap-

színek: piros, kék, fehér, zöld és sárga; a vegyes, u. u. félszíneket Szerbiában nem kedvelik.

A színezés, az elrendezés, a mintázás, miket a szerbiai háziipari készítményekben látunk, azonosak a színekkel és mintákkal, melyeket a többi szerbajkú vidékeken látunk, a hol a háziipar még meg nem szűnt. Azonosak azokkal is, melyekkel Romániában, a kis-orosz nőknél, sőt Finnországban is találkozunk. Kétségtelen, hogy mindezen országok népipari motívumai azonosak. Mindezekben a rajzokban kétféle főtípust tapasztalunk; az egyik típusnál az állati vagy növényvilágból kölcsönzött alakok dominálnak, a másiknál pedig az egymást derékszögben vagy cikkekczakban metsző egyenes vonalak. Azt tartják, hogy ez az utóbbi típus a legrégebb, mert még a kőkorra vezethető vissza és a kőkor után elterjedt egész Európában, de csak a szerbeknél és a fentemlitett nemzeteknél maradt meg. A másik típus Perzsiából került a Balkán-félszigetre a görögök által, akik eljuttatták mindenhova, ahova az orthodox vallást vitték. Az első, szögletes típust könnyebb előállítani és ezért az a szerb háziiparban dominál, kivált a himzésekben. Az utóbbi típus inkább a szőtt és kötött készítményekben látható, főleg a férfiruhákon, minők a »fermen« és a »jelek« (ujja nélküli mellény és ujjas mellény).

A női ipar szőtt, kötött és himzett készítményeiből ritkán adnak el valamit, ezt is csak legujabb időkben; amit készítenek, az mind házi használatra való. Eladásra inkább csak a városokban készítenek pamutszöveteket, szőnyeget és himzéseket.

A házi iparilag készített gazdasági eszközök és házi szerszámok előállítása inkább a férfiak dolga. A férfiak készítenek fából mindenféle ivó edényeket, vedreket, csöbröket, hordókat, kocsikat, ekéket, szánakat, favillákat és néhány más szerszámot. Csak a vasszerszámokért szoktak a városba menni a kovácsokhoz, de ott se nézik tétlenül a munkát, hanem maguk is iparkodnak lehetőség segíteni, sőt néha kovácsolni is. Készítenek guzlákat és fuvóhangszereket is. Szorultság esetén házakat is építenek tökéletlen szerszámaikkal; egyebet se használnak mint szekerczét, kalapácsot, ásót, kis és nagy furót, kis fűrészst és egyszerű közönséges kést.

Ruházatnak valót a férfiak csak opánkákat készítenek és arra igen ritkán adják magukat, hogy posztóból maguk varrjanak valamit.

De a férfiaknak emez itt felsorolt, kezdetleges eszközökkel előállított készítményei is sokszor igen fejlett izlésről tanuskodnak. A faragványok, melyeket a fuvolákon, dvojniczákon (kettős fuvola), botokon, orsókon, guzlákon, csutorákon és más efféléken láthatunk, szépségükkel, eredetiségükkel, változatos formáikkal sokszor bámulatra ragadnak, kivált ha azt tudjuk, hogy a paraszt azokhoz nem használt egyebet, mint közönséges kést. És akadnak, akik önmaguktól a művészetnek megglehetős fokára emelkednek.

A férfiak készítményeiből is igen kevés kerül kereskedésbe.

Van aztán a háziiparnak még két nevezetes ága: a tejkészítés és a pálinka-gyártás.

A rakijáról, azaz a közönséges szilvapálinkáról a szerb paraszt azt tartja, hogy az »a kenyér korbácsa«, mert a nélkül a kenyeret nem tudja megemészteni.

A tejgazdaságról megemlíti, hogy azt egyes vidékeken közös erővel folytatják, úgy t. i. hogy a szövetkező családok, mikor a jószágot a legelőre bocsátják, együtt mennek ki a hegyek közé, ott fejik a tehenet, megméri a tejet, vajat, túrót és sajtot és repartirozzák a résztvevő családokra marháik arányszáma szerint. Azontúl mindennap csak egy-egy család végzi a tejgazdaság körüli munkát és az eredményt az első napon constatált arány szerint repartirozzák a résztvevők között.

A szilváról köztudomású, hogy szárítják vagy pálinkát főznek belőle. Megemlítendő azonban, hogy az idén először kezdték a szilvaízfőzést nagyban folytatni.

A rakiját a szerb paraszt maga főzi, igen egyszerű eszközökkel, a kazánházban. A szilvából főttet szlivoviczának, a törkölyből készültet komoviczának hívja. Hogy mennyit főznek Szerbiában, az még nincs tudva. Csak annyi ismeretes, hogy a parasztok által fogyasztott rakián kívül a lefolyt öt év alatt évenként átlag fél millió liter maradt a kivitel számára.

A háziiparnak itt felemlített ágai csak a házi fogyasztás számára dolgoznak, de a mondottak után kétségtelen, hogy a

szerb nép tetemes jövedelmi forrásokra tehetne szert, ha a kormány módokat találna arra, hogy a népnek jobb munkaeszközöket adjon kezébe, piaczkát nyisson más országokban. És ezért Szerbiának bizonyára érdekében feküdnék, hogy a budapesti kereskedelmi muzeumban képviselve legyen. A muzeum programjában ez benn is foglaltatik, de eddig még nem sikerült ezt megvalósítani. A kormány a gyűjtemények kiegészítésére nagy összegekkel nem rendelkezik, nem is a feladata. A szerbeknek állna érdekében, hogy készítményeiket ideküldjék. És ezt kétségkívül meg is tennék, ha tájékoztatnák őket az eredmények felől, melyeket a muzeumi kiállítók elértek és melyek értesüléseink szerint máris jelentékenyek.

Azok a szerb háziipari ágak, melyek a kereskedelem számára dolgoznak, csak egyes vidékeken és városokban honosultak meg.

Ezek közül első sorban említjük a kaskavalj sajtot, melyet a délkeleti Szerbiában lakó crnovuneczek gyártanak a Szucha-Planina, Csemernik, Vardenik, Goveska-Poljana magaslatain.

A crnovuneczek nomádéletet élő pásztorok, akik csak juhokat és lovakat tartanak, ezekkel május közepe táján a hegyekre vonulnak és ott nyaralnak. Október elején lejönnek a Toplicska völgyébe és ott hizlalják nyájaikat. Ők voltakép nem gyártják a sajtot, hanem csak eladják a tejet a kereskedőknek, akik a sajtot előállítják és áruba bocsátják. Ezek a kereskedők részben pirotiak, de jobbra szalonikiak. A kemény sajtot Bulgáriában és Törökországban adják el, de főleg Szalonikban, a hol a zsidók nagyon szeretik. Rendesen 3—4 kilogramm súlyú pogácsákban állítják elő és előnye az, hogy nagyon jól tartja magát, messze földre szállítható és édesebb a közönséges juhturónál. A hegyi tejgazdák rendszerének észszerű fejlesztése által a szerb sajtkereskedelemnek is jelentékeny lendületet lehetne adni.

Vranja és Leskovacz környékén a kötélverést folytatják nagy mérvben a földmivelők. Az 1.317,759 dinár értékű kötél-árúkból, miket a lefolyt öt év alatt exportáltak, jelentékeny része volt a háziiparnak.

A szőnyegipart kereskedelmi célokra csak Knjazseváciban és Pirotnban folytatják a parasztok. Szerbiában most két fajta

szőnyeget gyártanak: perzsiai hosszúszőrű és kaukázusi sima szőnyegeket.

Az előbbieket főleg délnyugoti és Közép-Szerbiában szövik; ősidőkben hozták be Perzsiából a görögök. A sima szőnyegeket a Kaukázusból a tatárpásztorok hozták, akik még a legutóbbi időben igen nagy számban éltek a Balkán-félszigeten. Szőnyegeik most főleg keleti Szerbiában vannak elterjedve és a gyártás központja Pirot és másodsorban Knjazsevácz.

Pirot szőnyegeiről híressé lett egész Törökországban és más országokban is. A piroti szőnyegeket ott lehetett látni a perzsa szőnyegek mellett a török szultánok palotáiban, az európai; Törökország mecsetjeiben pedig kizárólag azokat használták legkedveltebb díszítésül szolgáltak a bosnyák bégek, az oláh és moldva fejedelmek és bojárok hajlékaiban. Kiválóak nemcsak szépségük és élénk színeik, hanem egyöntetőségük, egyformaságuk, szilárdságuk folytán. Pirot felszabadulása előtt évenként átlag százezer frank ára szőnyeget vittek ki.

A törökök idejében Pirotban gyapjufésülő gyár volt, ahová minden szövőnő elhozhatta a gyapjút kikészítés végett; ebben a gyárban négy szövőszéken nagy szőnyegeket is gyártottak. Mikor Pirot felszabadult a török uralom alól, a gyár beszüntette működését és a szőnyeggyártás hanyatlásnak indult, mert a szőnyeget a török, bolgár és bosnyák határokon nagy vámokkal sujtották, úgy, hogy azok nem juthattak el régi piaczaikra. A hanyatlásnak az az oka is volt, hogy a szerb kormány nem iparkodott a gyártást a régi magas színvonalon fentartani; a festésre az azelőtti tartós növényanyagok helyett csekély tartósságu ásványanyagokat használtak, gyöngébb szöveteket, új rajzokat alkalmaztak, ami által a szőnyegek elvesztették régi sajátos jellegüket. A szőnyegipar és szőnyegkereskedés emelése érdekében nem történt semmi intézkedés és csak a legutóbbi időkben gondoltak az e téren elkövetett mulasztások pótlására, a mennyiben a kormány a Pirotban nemrég alakult szőnyeggyártó társulatnak (melyet a szőnyegszövők alapítottak) tízezer franknyi kölcsönt adott.

A házi posztóipar a maga termékeit főleg Úzsiczába, Lozniczába, Sabáczbba és Pirotba viszi. A posztó jobbára pamutból készül, különböző finomságban, de néha selymet is használnak

hozzá. Ez az iparág is hanyatlóban van, mert nem bírja ki a versenyt a gyárakkal.

Felemlítjük a háziiparnak még egy néhány ágát, melyek kizárólag eladásra dolgoznak, minők a fa- és kőipar. A fakészítmények ipara majdnem kizárólag a cigányok kezében van és csak az 1878-ban annectált vidéken foglalkoznak vele részben szerbek is. Készítenek teknőket, kádakat, kanalakat, tányérokat, orsókat és mindenféle esztergályozott tárgyakat. Ilyen iparos Szerbiában ma 247 van.

A kövel dolgozó iparágak közül a téглаégetés Szerbiában majdnem mindenütt a falusi lakók kezében van, akik itt-ott malom- és köszörű-köveket is állítanak elő. Ezenfelül Studenica környékén márványból sirköveket és kereszteket faragnak.

II.

Áttérünk most a kisiparra.

Ezt kevés kivétellel a városokban üzik, de nem raktározási célból, hanem csak megrendelésre.

A földet a fazekasok, cserepesek, keramikusok és téglavetők dolgozzák fel; a fazekasok csak a városokban, a téglavetők csak a falvakban. Ezen iparágak főszékhelyei a nisi és piroti kerületek, amelyekből az iparosok nyáridején bejárják az egész országot. Télen ismét visszatérnek haza.

Az agyag feldolgozása Szerbiában igen alacsony fokon áll; az emberek kezdetleges eszközökkel dolgoznak és a modern technika vívmányairól semmi fogalmuk sincs. A fazekasipar egyes készítményeiről mindazonáltal el lehet mondani, hogy igen figyelemreméltó természetes ügyességről tanuskodnak, a mit, kivált a korsókon, tányérokon és szentképekhez való lámpákon látni. A készítmények legtöbbszörre simák, szép zöld, áttetsző színűek.

Szerbiában ma 148 fazekas van (a nisi kerületben 38) a cserepesek, téглаégetők és edénykészítők száma 1015-re rug és ezek közül 864 a piroti és nisi kerületekben él.

A fémek feldolgozásával foglalkoznak az aranyművesek, üstkészítők, bádogosok, kovácsok, lakatosok és késművesek.

Az aranyművesek munkáit egyszerűség jellemzi a készítmény egészében és részleteiben; míg a külföldi kovácsolt vagy öntött kézműipari készítményeknél a fényt és a massivitást keresik, a szerb iparok a részletek kidolgozására fordítanak főgondot. Azelőtt az aranyművességet sikerrel üzték az összes szerb városokban, ma azonban csak az új kerületek városaiban folytatják, mert a külföldi verseny majdnem mindenünnét kiszorítja. Szerbiában ma hatvankét aranyműves van, ezek közül tizenöt a piroti és tizennyolcz a nisi kerületben; 13 kerületben egyetlenegy sem akad.

A fémipar többi ágai közül legjobban van elterjedve a kovácsipar, melyet még a falvakban is üznek; egyes kovácsok főleg szerszámokat, mások kocsirészeket, ismét mások butorzati vasrészeket állítanak elő. A szerkovácsok külön iparágat képeznek. De úgy ezeknek, mint a bádogosoknak, üstkészítőeknek, késműveseknek, a külföldi versenynyel szemben igen nehéz a boldogulás, úgy hogy jobbára csak a kész tárgyak javításával foglalkoznak. Ezen foglalkozási ágak következőleg vannak képviselve Szerbiában:

Kovács	1862
Lakatos	146
Bádogos	67
Patkoló kovács	343
Üstkészítő	150
Késműves	76
Szőgkovács	23.

A gépgyártás terén nemrég szép kísérletet tettek Majdanpekben, a hol az ottani vasművállalat számára néhány kisebb mozdonyt állítottak elő. Complicáltabb mezőgazdasági gépek készítése tekintetében kísérletek történtek Belgrádban, Szendrőben és Kraljevóban, de abbahagyták. A puskaművesség virágzott addig, amíg a régi rendszerű fegyverek voltak divatban, de ma már csak kis javításokat tudnak végezni a puskaművesek. Órák akadnak majdnem minden városban, de azok csak kész órák árusítására és javítására szorítkoznak. Szerbiában van ma:

puskaműves	147
órás	49.

A vegyészeti ipart Szerbiában csak a gyógyszerészek, droguisták, lőporkészítők és festők képviselik.

A gyógyszerészek és droguisták csak a külföldről behozott kész áruk árusításával foglalkoznak; a lőporkészítők csak belföldi terményekből állítják elő a lőport, a festők pedig külföldről behozott festőanyagot árulnak, belföldi növényanyagot csak ritkán. Különben a lőpor- és festőipar is hanyatlóban van; amaz nem tud lépést tartani a modern technikával, a fegyvergyártás új vívmányaival, emez pedig azért, mert maga a házi ipar is hanyatlóban van.

A gyertyakészítők jobbára viaszszal dolgoznak, de a gáz és a stearin terjedése folytán ez az iparág napról-napra tért veszít és a szerbiai szappangyártás is hanyatlik az erős külföldi verseny folytán. A szénégetők, a kik a nisi és piroti kerületekben laknak, bejárják az országot és a hegyeken égetett faszenet behordják a városokba eladás végett. Szerbiában van ma:

Szappanos	203
Viaszgyertyakészítő	76
Festő	319
Gyógyszerész és droguista	38.

A takácsok csak a kész pamut feldolgozásával foglalkoznak. Szerbiában van:

takács	117
vászoniparos	210.

Az előbbieik közül 84 lakik Pirotnban, az utóbbiak közül pedig 82 Nisben.

Könyvkötő jóformán csak Belgrádban élhet meg; az országban élő huszonkét könyvkötő közül tizennégy lakik a fővárosban.

A faipar ágai közül az asztaloság meglehetősen el van terjedve és a lakházak díszítésére nemcsak a városokban, de a falvakban is sok csinos tárgyat állít elő; a külföldi verseny csak Belgrádban árt neki. Az arbadzsik, kik a legegyszerűbb székeket készítenek, a falvakban laknak, míg a városokban a kocsis és hintókészítők dolgoznak. Ez az iparág, az uthálózat növekedése és a gyors közlekedés szükségének mindinkább terjedő érzete

folytán, örvendetesen fejlődik. A bognáripar a házi ipar köréből kikerül és önálló foglalkozás kezd lenni; amit előmozdít a kereskedés fejlődése. Szerbiában van:

asztalos	422
bognár	786
kocsigyártó	624.

Az élelmezési iparágak közül figyelmet érdemel a pékek, kalácskészítők, mészárosok és szilvafőzők foglalkozása.

A pékek természetesen csak a városokban dolgoznak, a hol almalepényt is árulnak. Kalácskészítők csak a nagyobb városokban akadnak és főleg Belgrádban. Kalácsot és czukorsüteményt készítenek. A hentesek csak a nagy városokban dolgoznak, mert a kisebb városokban és falvakban az emberek maguk látják el magukat kolbászszal. Szilva árusok ott vannak, a hol sok szilva terem és az aszalást, szilvaiz-előállítást nagyban lehet üzni. Az aszalást jobbra a parasztok végzik, igen kezdetleges eszközökkel de nagy mennyiségben; a lefolyt öt évben az aszalt szilva kivitele évenként átlag 21.676,466 kilogrammra rugott, a mi 7.107,274 dinár értéket képviselt. A paraszt 100 kilogr. fris szilvából mintegy 24 klgr. aszalt szilvát állít elő 24 óra alatt, aztán tiz dinárjával adja el a száz kilogrammját. Egy félkilogramm-ban 100—150 szilva van. Szerbiában ma van:

pék	894
kalácssütő	49
mészáros	740
szilvaaszaló	71.

A timármesterség azelőtt nagyon el volt terjedve, de ma csak 30 timár van, és pedig:

Nisben	18
Pirothban	6
Uzsiczában	6.

A mi a ruházati ipart illeti, említendők a »terzija«-k a kik csakis szerb nemzeti öltönyöket készítenek, melyeket nagy értékű arany- és ezüst himzésekkel díszítenek; a himzések rajzai igen szépek, tisztán keleti jellegűek; legszebb himzések láthatók a

»jelek«-eken és »fermen«-eken (ujjas és ujjnélküli mellények), csak-hogy ez az iparág egyre hanyatlik, mert az európai divatok mindinkább kiszorítják a nemzeti viseleteket. A terziják mindinkább a falvakba szorulnak. Külön iparágat képeznek az »abadsí«-k is, kik durva, népies ruhákat készítenek, és már teljesen a falvakba húzódtak. Szücsök majdnem minden városban akadnak, a kik finomabb prémöltönyöket varrnak. Bőrszabók főleg a sabaczi és pozsareváci kerületekben akadnak, a hol bőrruhákat szokás viselni. A cipészek meglehetősen sikerrel versenyeznek a külföldről behozott óriási mennyiségű készárukkal. Opánka-készítők szép számmal akadnak, de távolról sem annyian, mint a hogy a városokban is látható opánkák nagy száma után gondolni lehetne; ezt megmagyarázza az a körülmény, hogy az opánkákat a szerb nép jobbára maga készíti. Jellemzetes, hogy opánkakészítő aránytalanul kevés van keleti Szerbiában, a Morava völgyében és az annectált vidékeken. A knjazseváci, krajovai és cronorékai kerületekben egyetlen egy sincs, az alexinácziiban egy és a vránjiban szintén egy; legtöbb van a sabaczi és valjevói kerületekben, azután az ursiczaiban és kragujevácziiban. A keztyüsök csak finom árukat készítenek és mind ott vannak Belgrádban. Jobbára külföldi kész keztyüt használnak. Szerbiában van:

férfiszabó	336
Terzija (nemzeti öltözet) . .	1094
abadsí (szűrszabó) . . , .	1069
csizmádia	935
papucskészítő	106
szücs	454
opánkakészítő	588
keztyüs	8
nőszabó	40.

Borbély csak a városokban akad és pedig mindössze 291, fürdőintézet összesen tíz van az országban.

Kötélverő van az országban 685 és ezek közül a leszkováci és vránjai kerületben 624. az összes többi kerületekben tehát 61.

A pallérok, építőmesterek egytől egyig külföldiek; nyugati Szerbiában a bosnyák oszacsán-«ok, Szerbia többi részeiben pedig a maczedoniai czinczárok (dundserek) foglalták el a tért.

Közép-Szerbiában macedóniai szerbek, Belgrádban pedig osztrákok, magyarok, tótok, németek és olaszok foglalkoznak az építési iparral. A kövezetet mind macedóniai szerbek rakják.

Utóbbi időben elszaporodtak Szerbiában a nyomdák is, de azokban csak könyveket nyomtatnak; más nyomdai munkákra nem fordítanak figyelmet. A szerb királyságban ma tiz nagyobb és kisebb nyomda létezik.

A többi ipari foglalkozásokról a következő adatokat közölhetjük. Szerbiában van:

bérmester	68
pallér és kőműves	1347
takarószövő	57
pamukgyáros	78
szíjgyártó	167
kávéfőző	25
fényképész	22
nyerges	32.

A mesteremberek cézheket alakítanak iparágak szerint. Mikor a cézhekről szóló törvény megalkottatott, (1847-ben) volt huszonkét cézh, de ezek száma azóta megszorodott. A cézhek feladata az illető iparág fejlesztése, modern színvonalra emelése és a cézhbeliek anyagi segélyezése. Minden cézhnek van cézhmestere, akiket a cézh évi gyűlésein választanak és a kik a cézhpénztárakat is kezelik.

III.

A gyáripár.

Hátra van, hogy még a szerbiai gyáriparról szóljunk. Az első gyárak, melyeket a királyságban alapítottak, a kragujeváci ágyuöntőde és a stragari löpormalom. Azóta egyesek sok kísérletet tettek, hogy más téreken is meghonosítsák a gyári termelést, de a kísérletek jobbára eredménytelenek maradtak. Sikert ma csak a serfőzők és a malmok mutathatnak fel.

A serfőzés Szerbiában meglehetősen fejlődést mutat fel; teljesen fedezi a belföldi keresletet, sőt jut meglehetősen mennyiség a kivitelre is. A sörtermelés oly erős lábon áll az országban, hogy eddig diadalmasan tudta kiállani a külföldi versenyt.

Majdnem minden nagyobb szerb városban van serfözde: Belgrádban (kettő) Sabáczban, Valjevóban, Csacsakban, Jagodinában, Kragujeváczban, Zajcsarban, Alexináczban, Nisben, összesen tiz és valamennyi jó üzleteket csinál.

Szerbiának a saját malmait szolgáltatják a lisztszükségletet is. A malmok túlnyomó többsége a legkezdetlegesebb szerkezetű; egyszerű falusi molnárok végzik a durva munkát; első helyen állnak a közönséges vizimalmok, melyekkel találkozhatunk minden folyó víz mellett az ország belsejében, továbbá a viziműmalmok a Száva és a Drina mentén. A malmokat mind a földművelők birják, és pedig vagy egyesek, vagy társulatok. De szaporodnak Szerbiában a száraz malmok is, melyek jobbára gőzerővel dolgoznak. Ez utóbbi malmok némelyikében elő tudják állítani a legfinomabb lisztfajokat is, melyeket nagyrészt az országban fogyasztanak.

Szerbiában ma összesen 99 gőzkazán dolgozik összesen 1266 lóerővel és ezek közül a malmokra 39 kazán jut, 605 lóerővel, tehát az összes gőzerőnek majdnem a fele.

A serfözdéken és malmokon kívül Szerbiában még a következő gyárak léteznek: gőzsütő, szeszgyár, eczetgyár és kis gőzsütő Belgrádban: cementgyár Ripanjban, üveggyár Jagodinában (egyszerű üvegekre), posztógyár Paracsinban.

És ennyi az egész. Legfelebb hozzáveszszük a kragujevaczi ágyuöntödét, mely már régóta nem önt ágyut, és a stragari löpormalmot.

* * *

A szerb háziipart elnyomja a kézműipar, emezt pedig a külföldi gyáripar. Ha emelkednék és fejlődne a kézműipar, akkor az ország, egészében véve, nem sokat veszítené a házi ipar hanyatlása által, mert akkor az helyes munkafelosztás volna, még pedig úgy, hogy a nép munkája oszolnék meg. És ha ez a munkafelosztás okozna is némi kárt, ellensúlyozhatná azt a házi ipar azon ágainak lendülete, melyek a kereskedelemre dolgoznak és melyeket elő kellene mozdítani nemcsak ott, a hol már régóta léteznek, de meg kellene honosítani olyan vidékeken is, a hol eddig nem léteztek. Csakhogy Szerbiában sem a házi, sem a kézműves iparra nem fektetnek semmi súlyt, azokra melyeket az

illető polgárok saját hajlékukban üzhetnek. Hanyatlani, pusztulni engedik azokat. Annál nagyobb figyelmet fordítanak a gyár-iparra és ezen egyoldaluságnak köszönhető az 1873-diki ipar-törvény.

Ezen törvény értelmében tizenötévi adómentességet engedélyeznek azoknak a gyárosoknak, a kik Szerbiában gyárakat alapítanak, vámmentesen bocsátják be a gépeiket és egyéb kedvezményeket is engednek nekik. A paracsini posztógyárért még nagyobb áldozatot hoztak; a kormány nemcsak az adómentességet adta meg neki az 1873-iki törvény alapján, hanem arra is kötelezte magát, hogy ettől a gyártól veszi a hadsereg részére szükséges összes posztót és a többi vevőktől vett legkisebb árnál tíz százalékkal többet fizet. Adómentességet adtak a leszkováczi kötélgyárnak is, mely most kétségkívül azon lesz, hogy teljesen tönkre tegye a nevezett kerületekben létező, oly jelentékeny kötélipart, mely részben házi ipari természettel bír.

Ily módoszatokkal teremtenek mesterkélt gyáripart, a melyhez nincsenek meg a természetszerű feltételek és a mely a maga erejéből nem bír megélni és ez a mesterkélt nagyipar a nép zömének rovására fejlődik.

Ideje volna, hogy a szerb kormány a házi ipar és a kisipar támogatására és fejlesztésére is fordítsa figyelmét és felhasználja szokat az eszközöket, melyeket e tekintetben a modern államok alkalmaznak.

Szerbiában pl. ma egyetlen egy ipariskola sincs, a hol a tanoncok technikai ismereteket szerezhethnének és nagyobb ügyességet, finomultabb ízlést sajátíthatnának el.

Kézműipari kiállítást nem rendeztek még Szerbiában.

Különös, hogy az *első kiállítás*, a mely Szerbiában látható lesz, a *budapesti kereskedelmi muzeum* által tervezett karácsonyi kiállítás lesz.

Már csak az újdonság ingerénél fogva is bizonyára jelentékeny sikerre számíthat.

A fentebb elmondottakból iparosaink sok érdekes útmutatást meríthetnek arra nézve, hogy milyen iparágakban remélhetnek legtöbb eredményt.

Meglehetős képet nyerhetnek arról, hogy minők a szerb nép

szükségletei, mily ágakban szorul Szerbia leginkább a behozatalra, mily tekintetben nyílik legtöbb tér a magyar iparosoknak.

Szerbia épen ma van abban a gazdasági stádiumban, mikor a házi ipart felváltani kezdi a legtöbb téren a kézműipar és érezni kezdik a nagyipar fölényeit.

A németek, angolok, belgák és francziák bizonyára teljes mértékben fogják kiaknázni a helyzet kínálkozó előnyeit, annál is inkább, mert a nemzetközi vasutvonal megnyitása az összes kereskedelmi világ figyelmét odatereli.

De öröndetes, hogy Magyarország teszi meg az első kísérletet és mint úttörő lép fel Szerbiában az ipar terén. Mint évezre-des társa, osztályosa annyi örömben és bánatban, hivatva is volt rá, hogy segédkezet nyújtson a szomszéd nemzetnek, mikor ez a fejlődés ily nevezetes fázisának küszöbén áll.

Közgazdasági folyóiratok szemléje.

Archiv für Eisenbahnwesen :

1887. évfolyam szeptember—októberi füzet :

W. Hoff : Wohlfahrtseinrichtung für die Lohnarbeiter der preussischen Staatseisenbahnverwaltung.

S. Sonnenschein : Zur Nebenbahnfrage in Österreich.

Die württembergischen Eisenbahnen im Rechnungsjahr 1885/86.

Die Eisenbahnen der oesterr.-ungarischen Monarchie in 1884.

Notizen — Rechtssprechung und Gesetzgebung.

Bücherschau.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reich. Herausgegeben von Gustav Schmoller.

1887. évfolyam harmadik és negyedik füzet :

K. Becker : Unsere Verluste durch Wanderung.

G. Schmoller : Studien über die wirtschaftliche Politik Friedrichs des Grossen und Preussens überhaupt von 1680—1786.

F. Frh. von Reitzenstein : Über finanzielle Konkurrenz von Gemeinden, Kommunalverbänden und Staat.

P. Kollmann : Die gewerbliche Entfaltung im Deutschen Reiche nach der Aufnahme vom 5. Juni 1882.

H. von Scheel : Die landwirtschaftlichen Betriebe im Deutschen Reiche.

E. Struck : Der internationale Geldmarkt im J. 1886.

J. Jastrow : Alt-Basel. Eine deutsche Fabrik- und Handelsstadt in ihrer Geschichte und Geschichtschreibung.

E. Münsterberg : Zwei neue Publicationen des deutschen Vereins für Armenpflege und Wohlthätigkeit.

A. Bulmerincq : Sechster Jahresbericht über die neueste Völkerrechts-Litteratur aller Nationen.

W. Sombart : Die erste Generalversammlung des Institut international de Statistique zu Rom in April 1887.

Zeller : Das Reichsgesetz über die Unfall- und Krankenversicherung der in land- und forstwirtschaftlichen Betrieben beschäftigten Personen.

Th. Laves : Die Entwicklung der Brennerei und der Branntweinbesteuerung in Deutschland, insbesondere das neue Branntwein-Steuer-gesetz vom 24. Juni 1887.

Kleinere Mittheilungen.

Literatur.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausg. von Johannes Conrad.

Tizenötödik kötet, negyedik (októberi) füzet :

H. *Paasche* : Die jüngste Entwicklung der Zuckerindustrie und die Reform der Zuckersteuer.

E. *Loening* : Die Vorbildung der Justitz und Verwaltungsbeamten.

Zeller : Das Reichsgesetz betr. die Unfallversicherung der bei Bauten beschäftigten Personen vom 11. Juli 1887.

Miszellen.

Übersicht über die neuesten Publicationen Deutschlands und des Auslandes.

Die periodische Presse des Auslandes.

Die periodische Presse Deutschlands.

Journal des Economistes. Revue de la Science économique et de la statistique.

1887. októberi havi füzet :

V. *Pareto* : Le nouveau tarif douanier italien.

J. *Clavé* : Les fonctions publiques et la reforme administrative.

M. *Block* : Revue des principales publications économiques de l'étranger.

A. *Raffalovich* : Le parlement anglais et un projet d'assurance obligatoire.

J. Paul *Roux* : Le monopole de l'alcool.

Correspondance. — Bulletin. — Société d'économie politique de Paris.

— Comptes rendus. — Chronique économique. — Bibliographie économique.

Journal de la Société de Statistique de Paris.

1887. október havi füzet :

A. de *Foville* : Un statisticien fantaisiste.

L'organisation de la Statistique de l'empire allemand.

Variétés.

Statistische Monatschrift.

1887. októberi füzet ;

R. *Mücke* : Über die Berechtigung der Conjecturalstatistik.

Der IV. internationale Congress für Demographie zu Wien.

Mittheilungen und Miszellen.

Literaturberichte.

Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte.

Herausg. von Eduard Wiss.

1887. évi negyedik kötet 1. fele :

K. *Braun* : dr. Georg Eduard Wiss.

W. *Gossrau* : Die Republik der Vereinigten Niederlande.

Der Merinoschaf und der Wollzoll.

J. *Wallraf* : Volkswirtschaftliche Korrespondenz aus London.

Bücherschau.

Tanulmány a répaczukoradóról.

Irta :

Ifjabb Deutsch József.

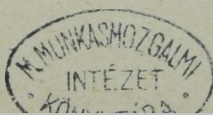
I.

Az országgyűlés elé terjesztett új törvényjavaslat a czukoradóról nemsokára ismét az időszerűség érdekét fogja kölcsönözni a répaczukoradó bonyolult ügyének. Politikusaink és nemzetgazdáink az utóbbi időben aránylag ritkán és talán nem igen szívesen foglalkoztak vele; közönségünk is, noha kezdetben érdeklődött czukoriparunk iránt, sok csalódás után apathiával nézi, hogy Magyarországnak 52 czukorgyárából csak 11 maradt meg,¹⁾ úgy hogy czukoriparunk sorsa hazánkra most már csak alárendelt érdekü. E közöny oly mérvü, hogy czukoradótörvényeink tárgyalásánál már nem is a czukoradókérdésre fektetjük a súlyt, hanem arra, minő ellenszolgálat jár ezért a monarchia másik államától a szeszadó vagy a vámtarifában.

Ezen apathiának azonban meg kell szűnnie. Kormányunk végre belátja, hogy a czukoripart és annak adótörvényét egészséges alapra kell fektetnie és gyökeresen szakít az eddigi hagyományokkal. Komolyan akarja megoldani a czukoradó nehéz kérdését, melyben a gyakorlat eddig a próbálgatásnál, az elmélet pedig az üres negationál messzebbre nem jutott.

A kérdésnek hazánkra nézve kiváló fontossága arra bátorí-

¹⁾ Működő gyárak : Ács, Bükk, Czinfalva, Diószegh, Felsőzsolca, Nagycenk, Nagysurány, Nagyszombat, Nagy-Tapolcsány, Petőház, Sajtoskál. (11). Beszüntették üzemüket : Magyarfalu, Csepreg, Sasvár, Debrecen, Edelény, Csáktornya, Nagytány, Aranyos-Maróth, Aszód, Harság, Moton, Bős, Szent-Miklós, Füzitő, Tata, Podlusány, Kis-Halap, Pázmánd, Szolcsán és még 22 régibb kisebbszerű gyár, valamint a volt pesti, kassai és pozsonyi finomítók.

tott, hogy e tanulmánynyal lépjünk fel, melyben a czukoradó multját s jelenét kívánjuk megismertetni, a jövő tekintetében is néhány javaslatot téve.

A czukornak finomítása már a 17-ik század elején el volt terjedve Európában, míg a nyers czukornak előállításáa répából csak a szárazföldi zár egyik következménye. Azon időpontig Európának czukorszükségletét kizárólag a nádczukor fedezte, a mely állapot sajátképen a jelen század harminczas éveinek végeig tartott, mert csak ez időtől fogva nyert a kezdet nehézségeivel küzdő répaczukor-ipar nagyobb jelentőséget.

Addig pénzügypolitikai kérdésről — legalább a mai értelemben — alig lehetett szó. Az Európába hozott czukor a határnál fizette meg vámját ép úgy, mint bármely más gyarmati cikk. Igaz, hogy a nyersczukor adótétele rendesen alacsonyabb volt, mint a finomított czukoré és pedig nemcsak absolute — a mi természetes — hanem viszonylag is, ha t. i. már az összes, a finomítással összefüggő gyártási veszteségeket tekintetbe vesszük. Igaz, hogy az adótételek ezen viszonya különösen azon államokban, melyek maguk birnak vagy birtak gyarmatokkal, ez utóbbiak keserű panaszait keltette föl, mert Colbert óta a gyarmati politika kifolyásaként egész Európa a gyarmatok nyers termékeinek finomítását minden áron az anyaország számára akarta biztosítani, és a gyarmatokkal nem bíró államok a többiek eljárását utánózták.

Igaz tehát, hogy a finomított czukor vámjának meghatározásánál már elejétől fogva a pénzügyi szemponton kívül nemzetgazdasági momentumok is voltak mérvadók. De czukortermelés Európában a mult században még egyáltalában nem, e század elején pedig csak elenyésző mérvben létezvén, világos, hogy a nyersczukornak vámjá tisztán csak pénzügyi jelleggel birt és egyetlen célja csak az volt, hogy az állam bevételeit megfelelően gyarapítsa.

Ezen állapot azonban lényegesen megváltozott, mióta az európai czukortermelő ipar is számbavehető arányokat öltött. A répa művelése és a gyártás maga még a kezdetlegesség stadiumán túl nem haladt; a répának czukortartalma még alig volt félannyi, mint ma, midőn az európai répaczukortermelés a nyersczukornak egész vámjával előnyben lévén, felvehette a versenyt

a nádczukor ellen és a fogyasztásnak évről-évre nagyobb hányadát láthatta el termékeivel.

A külföldről, illetve a gyarmatokból behozott czukornak mennyisége így mindinkább fogyott és vele párhuzamosan természetesen a vámjövedelem is. Elvégre a kincstár — a hiányt pótlendő — kárpótlást volt kénytelen keresni és ezt csakis a belföldi czukorgyártás megadóztatásában találhatta.

De a nagyreményű ipar számára az eddigi védelemnek egy részét fönn akarván tartani, a belföldi gyártást nem az egész vámtétellel, hanem mérsékeltebb egységgel adóztatta meg. Sőt még ezen alacsonyabb adóegység is rendszerint más alapon vettettet ki, mint a vám. Látni fogjuk, hogy szándékosan nyújtott a kincstár az adó kivetési módjában is a gyárosoknak bizonyos kézzelfogható, habár számokban szabatosan mindig ki nem fejezhető előnyt, azokra bizva, hogy használják fel ezt tehetségük szerint. — A külföldről behozott finomított czukor tehát magasabb, a nyers czukor alacsonyabb vámot fizetett; a belföldi termelés egy mindkettőnél sokkal csekélyebb adót. És minthogy a répaczukor, ha kellően finomíttatik, a nádczukorral tökéletesen egyenértékű: világos, hogy a belföldi ipar még megadóztatása után is jelentékeny vámvédelemben részesült, mely a vámtétel és az ugyanazon mennyiségű czukor után tényleg fizetett adó között fenmaradt különbözetben talált kifejezést.

Az országból esetleg kivitt répaczukor természetesen nem képezhetvén fogyasztási adó tárgyát, Európa törvényhozásai kivétel nélkül annak adómentességét vagy az érte fizetett adónak visszatérítését rendelték el.

Az európai czukorgyártás a vám és adópolitika által így védve, mindinkább terjedt és már 1864-ben monarchiánk is saját belföldi termelésével fedezhette egész szükségletét. És ezzel a czukoripar nálunk is elérte azon kritikus pontot, melyen rendes körülmények között minden védvám szándékolt hatása megszűnik.

Mihelyt ugyanis bármely árú belföldi termelése ugyanazon ország fogyasztásának mennyiségét eléri, csakhamar beáll bizonyos többlet előállításának valószínűsége, mely többlet már a külföldi piacot kénytelen felkeresni és természetesen csak a világpiaczi áron értékesíthető.

De a veszély nem szorítkozik csak ezen többletre. Minden egyes gyáros, ha ily túltermelésnek csak lehetőségétől fél is, már arra fog törekedni hogy mielőbb biztosítsa saját termelvénye számára a belföldön esetleg még elérhető magasabb árt. És mint-hogy mindnyájan ugyanigy cselekszenek, a gyárosok egymással való versenye nemsokára az ország határain belül is ugyanazon színvonalra nyomná az illető termék árát, melyen az kivitel útján is értékesíthető volna. A fiatal ipar tehát még a belföldön is védtelenül állott volna a nádczukortermelés versenye ellen és ezt — legalább akkor még — ki nem tarthatta volna.

Monarchiánk kormánya e kritikus időpontot tudvalevőleg be sem várva, kezdettől fogva megóvta cukoriparunkat ezen veszélytől és a belföldi termelésnek nyújtott előnyt a kivitt árura is kiterjesztette. A kivitt cukorért tényleg nagyobb összeget restituált, semmint ugyanazon mennyiségért adó fejében bevett. Az »adóvisszatérítés« tehát — itt helytelen, de elfogadott kifejezés, helytelen, mert visszatéríteni a szó igazi értelmében csak azt lehet, a mit valaki kapott; elfogadott kifejezés, mert mint látni fogjuk, azon föltevésből indult ki, hogy a restitutio valóban egyenlő volna a tényleg fizetett adóval az adó visszaadásán kívül, kiviteli jutalmat is tartalmazott.

Igy fejlődött a kezdetben pénzügyi vámból védvám, ebből fogyasztási adó s így változott át a vámvédelem kiviteli jutalomná. A ki tehát a védvámot általában helyesli, a kiviteli jutalmat sem ítélheti el egészen.

Igen elterjedt, de teljesen téves felfogás, hogy a kiviteli jutalom csak azon termelőnek előnyére szolgál, kinek árúja tényleg kivitetik. Ezen téves felfogással gyakran találkozunk, miért is sulyt fektetünk arra, hogy — mielőtt tovább megyünk — arról győződjünk meg, miszerint a praemiumot csaknem egyenlően élvezzi bármely belföldi gyáros, akár exportál tényleg, akár nem. Világos ugyanis, hogy senki sem fogja a belföldön árúját lényegesen olcsóbban eladni, mintsem azt kivitel útján értékesíthetné, valamint hogy azt viszont — cartell esetét kivéve — a már fent kifejtett okoknál fogva lényegesen drágábban sem tarthatja, természetesen mindig feltéve, hogy az ország termelése annak fogyasztását már túlhaladja és így a

kivitel szüksége egyáltalán fenforog. Kiindulva azon tételből, hogy a czukor belföldi ára, ha kisebb hullámzásoktól eltekintünk, nem térhet el tulságosan azon összegtől, a melyen az áru kivitel által is értékesíthető volna: a belföldi egyensúlyt könnyen kiszámíthatjuk.

Kivitel esetén a gyáros megkapja a külföldi vevőtől a legalkalmasabb külföldi vagy vámkülzeti piacz »tansito«-árát és az államtól az adóvisszatérítést. Ellenben reá háramlík a szükséges szállításnak terhe. A gyáros tehát a belföldi vevőnek semmi esetre sem fogja olcsóbban adni árúját, mint a külföldi vagy vámkülzeti »transito ár« és a restitutio összegeért, levonva a szállítási költségeket azon legalkalmasabb piaczig, melynek transito árát vesszük a számítás alapjául. Minél magasabb a restitutio és minél alacsonyabb a szállítási díj, annál magasabb lesz a belföldi ár. Minthogy pedig a restitutio egyenlő a tényleg fizetett adó és a praemium összegével, a belföldi árnak pedig — mint épen meggyőződünk — az egész restitutio egyik kiegészítő részét képezi: világos, hogy a praemium a belföldi árban tökéletesen befoglaltatik.¹⁾ Minél magasabb a kiviteli praemium, annál magasabb a czukor belföldi ára és a praemium eltörlésének esetén ugyanannyival volna olcsóbb; tehát a gyáros a belföldön eladott árújáért a praemiumot csak úgy megkapja, mint az exportáltért. A különbség csak abban áll, hogy belföldi eladás esetében a fogyasztó, kivitel esetében pedig az állam fizeti meg a praemiumot. Európa azon országai, melyek czukor- és szesziparukat kiviteli jutalmakban részesítették, ezt eddig nyílt szóval nem fejezték ki soha sem; új törvényjavaslatunké lesz a nyíltság elsősége. A praemiumot nyíltan azért nem adták, mert a fenállott és csak most lejáró kereskedelmi szerződések bármiféle kiviteli jutalom adását határozottan tiltották. Így például az 1878-ban a német birodalommal kötött kereskedelmi szerződésünk 3-ik cikke így szól:

»A szerződő államok mindegyikében némely termények kivitelénél engedett kiviteli visszatérítéseknel csak azon vámok vagy belső adók téríthetők vissza, melyek az említett termények-

¹⁾ Legyen belföldi ár = B, transito ár = T, szállítási költség = s, restitutio = R, adó = A, praemium = P. $B = T - S + R$, $R = A + P$, tehát: $B = T - S + A + P$.

től vagy azok készítésére felhasznált anyagoktól szedettek. Ezeket meghaladó kiviteli jutalmat ama visszatérítések ne foglaljanak magukban.«

Más államokkal kötött szerződéseinkben hasonló czikkek foglaltatnak.

Az állam e szerint szerződési kötelezettséget vállalt magára, és ilyent, úgy látszik, a modern államjog értelmében csak leplezetten szabad megszegnie. Meg is szegték csaknem mindnyájan, mi is ép úgy, mint azok, kikkel szemben a kölcsönös kötelezettséget elvállaltuk.

Mesterségesen kellett tehát a jutalmat takargatni és azt a törvény bonyolultsága vagy többé-kevésbbé önkényes, törvényes vélelmezés által lehetőleg felismerhetlenné tenni. Ép ezért nem is fektették az adót a kész finomított, vegyileg tiszta fogyasztható czukor alapjára, hol a jutalmat nyiltan be kellett volna vallani. (E tekintetben még az 1884-ben eltörölt francia pseudo »terményadó« sem tett kivételt, mert az is, mint látni fogjuk, a még nem fogyasztható nyers czukrot fogadta el az adó tárgyául és ezen alapon nyújtott nem megvetendő praemiumot.)

De mi indította csaknem egész Európát arra, hogy épen a czukoripart és vele együtt a szeszipart vegye így külön pártfogása alá, úgy hogy még szerződések megszegésétől se rettenjen vissza? és ezt akkor, midőn más kivitelképes iparágak ellen a kincstár sehol sem mutatkozott ily bőkezűnek?

A pártfogás nem is az iparnak, hanem tulajdonképen első sorban a mezőgazdaságnak volt szánva. A modern intensiv mezőgazdaságnak ugyanis főeszközei: a szántóföldnek minél mélyebb és behatóbb megmunkálása és annak gazdag trágyázása, illetve kapásnövények termelése, hogy javíttassék a föld *physicuma*, mert a takarmány felhasználása után a földnek a termékenységéhez szükségelt chemiai alkatrészek trágya alakjában adatnak vissza. Ezen czéloknak tudvalevőleg egyenlően szolgál a czukor- és szeszgyártás. Nyers anyaguk (ha eltekintünk a relative kevésbbé jelentékeny gyümölcspálinka-főzéstől), legnagyobbbrészt kapásnövény: répa, burgonya, kukoricza. Mindkét ipar hulladékai értékes takarmányt nyújtanak, mely egyaránt szolgál állatnevelésre és hizlalásra, úgy hogy rendes körülmények között a takarmány teljes értékesítése mellett a trágyát ingyen marad a gaz-

daságnak. És ezért képezi a cukor — vagy szeszgyárral ellátott ipargazdaság az intensív gazdálkodás netovábbját, melyet lehetőleg előmozdítani és pártolni kevés kivétellel minden kormány kötelességének tartotta.

A cukoradó-törvények tehát pénzügyi és nemzetgazdasági célok elérésére törekedtek egyszerre. Természetes, hogy ezen célok összeütközése sehol sem volt elkerülhető, és ez okozta a törvények gyakori változását, úgy hogy a helyes cukoradó-törvény még eddig is problema maradt. A problémát pedig röviden így fejezhetjük ki:

a) a törvény rendszeresítsen és biztosítsa az állam számára megfelelő tiszta jövedelmet;

b) ne terhelje tulságosan a fogyasztót;

c) tartsa meg az ipart egészséges uton vagy legalább maga ne okozza annak beteges kinövéseit;

d) ne téveszsze szem elől: hogy a cukoripar emelésével a mezőgazdaság érdekeit akarja előmozdítani, — tehát ezek között ne teremtsen érdekellentétet.

Lássuk mikép kísérelték meg Európa fő cukortermelő államai e problema megoldását.

Ha bizonyos cukorgyártási nyersanyagnak vagy félgyártmánynak mennyisége, minősége vagy erre vonatkozólag valamely ezekkel összefüggésben álló más adat ismeretes: mázsálás vagy vegyelemzés, megfigyelés vagy tapasztalat, számok segítségével kisebb nagyobb pontossággal előre is megállapíthatjuk, hogy az illető anyagból mennyi kész gyártmány állítható elő. Minél több adatot szerzünk be pontos mázsálás vagy vegyelemzés útján: annál megbízhatóbb eredményeket érhetünk el, míg ha csak általános megfigyelésre szorítkozunk és az egyenkint meg nem határozott adatokat másutt szerzett tapasztalatokból elvont számokkal helyettesítjük, természetesen nagyobb tévedéseknek vagyunk kitéve. Még kétesebb lesz az eredmény, ha ezen többé-kevésbé önkényesen választott számok maguk is csak felületes általánosítás útján állapíttatnak meg. Ha ellenben, a pontos adatokat pénzügyi közegek útján szerezzük be, esetleg subjectiv kétség férhet az eredményhez, ha kellő ellenőrzésről nem gondoskodunk.

Míg tehát a pontos uton való meghatározás megbízható-

sága csak a pénzügyi közegek figyelme és becsületességétől függ, addig az általánosítás alapján levont törvényes vélelmek helyessége bizonyos határok között a véletlen esélyeinek van kitéve.

Hogy már most az Európa-szerte divó és divott czukoradó-rendszereket egymással összehasonlítva, röviden ismertessük: kiindulási pontul azon rendszert választjuk, mely a legkevesebb, szabatosan megállapított adaton alapult; értjük az 1865-ki osztrák törvényt, melyet 1867-ben változatlanul átvettünk és megújítottunk összesen hétszer (1868: II., 1869: XX., 1870: LVII., 1873: XVI., 1874: XXXVII., 1875: XIX., 1875: XLVIII.), míg végre 1878-ban új által helyettesítettünk.

E törvény, ha szóval nem is, de tényleg ama készülékek mértani dimensióit fogadta el az adózás alapjául, melyekben a répának czukortartalmú leve a répából kivonatik. Ezen készülékek tudvalevőleg a sajtoló gépek, újabb időben azonban csaknem kizárólag az áztató telepek voltak. E mértani dimensiók pénzügyi közegek által lehető pontossággal meghatározottak (az egyszer kimért készülékek mindenféle változtatása szigorúan meg volt tiltva); megfigyeltetett a munkanapok száma és ezen alapon számíttatott ki az adó.

Ha az volna feladatunk, hogy ezen két adatból számítsuk ki, hogy az illető gyárban tulajdonképen mennyi czukor készült: e feladatnak csak az esetben felelhetnénk meg, ha tudnók:

1. hogy hányszor működtek naponként az illető készülékek (egyszerűség kedvéért a következőkben egészen eltekintünk az ugyanis már pusztuló félben levő sajtolóktól, melyekről különben érvelésünk mutatis mutandis hasoló volna, és csak a ma általánosan elterjedt áztató telepekre szorítkozunk);

2. hány kg. répa, illetve vágott répaszelet fér el az áztató telep pontosan kiszámított vagy kimért ürmértékének egységébe;

3. mennyi és hány százalékos sűrűségű czukorlét vonhatunk ki a répa súlyegységéből;

4. ezen a répából kivont czukorlé súly- és sűrűségegységéből, tekintettel az elkerülhetlen gyártási veszteségekre, mennyi és mily minőségű eladható nyers czukor készül. Esetleg

5. a nyers czukor súly- és minőségegysége után mennyi finomított fogyasztható czukrot nyerhetünk.

Ha az ezen öt kérdésre felelő számokat egymással sokszorozzuk, az eredményt pedig a hivatalosan megállapított két adattal: akkor csakugyan megtudnók, hogy az illető gyárban naponként mennyi czukor készült — ha az egyes tényezők maguk évről-évre, sőt napról-napra nem változnának. Természetesen még kevésbbé lehet megállapítani — különösen megfigyelés nélkül általánosítva — az 5 tényező szorzatát, még csak megközelítőleg is pontosan, egy nagy birodalom összes gyárai számára.

Az osztrák pénzügyminiszter (gf. Larisch) azonban mind ezen nehézségeket két törvényes vélelemmel kerülte meg. Törvényes adóegységül a répa súlyát választá, csak hogy ezen répasúly tényleg nem constatáltatott mázsálás által, hanem a sajtolóknak, illetve később az áztató telepeknek mértani dimenziói szerint számíttatott ki. Az adózás tényleges alapjául tehát tulajdonképpen csakis maguk a lékivonó készülékek dimensioi tekinthetők.

A törvény továbbá azon vélelemből indult ki, hogy ezen fictiv répasúly és a belőle nyerhető czukor között állandó viszony létezik, azaz megállapította, hogy egy mázsa nyersczukor illetőleg finomított czukor előállítására mennyi répa szükségeltetik. Ezen viszonzyszámok segélyével kiszámítá, hogy mennyi adó esik a czukor különféle minőségeinek mázsájára és ennek megfelelően határozá meg azok restitutióját. A jutalom abban rejlett, hogy öntudatosan több répa vétetett számba egy mázsa czukor előállításához, mint a mennyi tényleg szükségeltetik, és hogy a répának ezen alapon kiszámított, tehát fictiv súlya kevesebb volt a valódinál. A kormány véleménye szerint az adónak mindazonáltal megfelelő tiszta jövedelmet kellett volna hoznia.

Látjuk tehát, hogy ezen törvény a pénzügyi közegektől nem követel mást, mint a lékivonó készülékek megmérését és a munkanapok számának megfigyelését. Rájuk különben nem bíz semmit, a mi — melleleg megjegyezve — az 1865-ig a répa mázsálásánál történt nagymérvű visszaélések után részben indokolta is volt. De annál többet bízott a kormány saját, mindent előrelátó szakavatottságában. Hogy ezen bizalom még kevésbbé volt indokolt, mutatja az eredmény: a czukoradó tiszta jövedelme évről-évre fogyott, míg végre 1877-ben passiv lett. A restitutiók teljesen fölemésztették a bevételeket, sőt azokat még túl is haladták.

Erre azután a magyar és osztrák törvényhozás a helyzet tarthatatlanságát belátván, mindenekelőtt a pénzügyi eredményt törekedett biztosítani. Az 1878 : XXIII. t. cz. értelmében, a cukoradónak az osztrák-magyar vámterületen bizonyos, évről-évre emelkedő fix összeget kellett tisztán jövedelmeznie. Ha ezen fix összeg természetes uton be nem folyik, a gyárosoknak utánfizetéssel kell a hiányt fedezniök, melynek elosztása ugyanazon alapon történik, melyen a rendes adó fizettetett.

Előnyben maradtak tehát mindazon gyárosok, kik jobb répát dolgoztak fel, de mindenekelőtt azok, kik oly ügyes szerkezetű répa-kivonó készülékkel rendelkeztek, melyeket napjában minél többször lehetett ujonnan megtölteni. Kilenczven-szer, sőt százszor töltötték meg naponkint egy és ugyanazon áztató edényt, melyet p. o. a német vagy francia gyáros csak óránként tölt meg egyszer. Nem törődött senki azzal, hogy egy negyedórányi áztatás nem elegendő, és hogy a mellett a cukortartalomnak még jelentékeny része marad vissza a répában. Az ezen anyag-pocsékolás által keletkezett veszteséget búsánan fődözte a gyáros az »adómegtakarítás« által, melyért persze annál nagyobb volt mindnyájuk utánfizetési quotája.

A fent felsorolt öt tényező közül kétségkívül az első, t. i. az edények naponkinti töltésének száma, volt a legnagyobb ingadozásoknak és ugyszólván visszaéléseknek kitéve.

Javitott tehát az állapoton az 1880 : XLII. t. cz., mely a számláló készülékek általános alkalmazását rendelte el. A megadóztatás e számláló készülékek jelzései alapján történik, melyek automatikusan és pontosan mutatják, hogy hányszor töltetett meg minden egyes edény. A gyárosnak ezentul semmi érdeke sem maradt fen, hogy az áztatást elhamarkodja és ha az idézett törvény ezen eshetőségről még külön bonyolult paragraphusokban is intézkedik: ez nem egyéb felesleges tulbuzgóságnál.

Öt tényezőt soroltunk fel, melyek pontos meghatározása volna szükséges, ha az edények mértani dimensiói és a munkanapok száma alapján a készülő cukormennyiséget akarjuk kiszámítani. Ezen tényezők elsejét, t. i. hogy hányszor töltetett meg minden edény, már most a számláló gépek állapítják meg.

De bizonytalan marad a többi négy és ezek között első sorban az: hogy hány kilo répa töltetik az áztató edény hekto-

literjébe. Természetesen minden gyáros arra törekszik, hogy minél többet töltsön, mert adóját tényleg nem a répa súlya, hanem a töltött hektoliterek száma szerint fizeti. Világos ugyanis, hogy a répa kilójára annál kevesebb adó esik, minél többet szorít a gyáros az adózás alapjául szolgáló ürmérték egységébe.

A kincstár ezt közönnyel nézhette, mert tiszta jövedelme a contingentálás által biztosítva van. Azonban előnyben van természetesen azon egyes gyáros, ki a többiekénél tömörebben tölti meg edényeit, miért is mindegyik arra törekedett, hogy e tekintetben lehetőleg tulszárnyalja a többieket. Együttvéve igaz, hogy nem nyertek ez által semmit, mert a mennyivel kevesebbedt a répa tényleges mázsájára eső kivetett adó, annál nagyobb volt a mindnyájukra eső utánfizetés. De egyenkint vetélytársaik rovására egyes gyárosok nagy előnyöket élveztek, különösen azok, kik külön igen ügyes szerkezetű áztató telepeket alkalmaztak, melyek a tömör töltést elősegítik (»tischnovitzi telepek«). A többiek az igazságos repartitio érdekében új meg újabb bonyolult rendeleteket eszközöltek ki a kormánytól, melyek által az eféle telepek megfelelő többlettel adóztattak meg.

A siker mindezonáltal kétes maradt. Az egyenetlenség még ma is igen nagy. A hektoliter töltése 58-tól 70 kilóig változik. Természetesen mindazok, kik kevesebbet töltenek, arányos hátrányban maradnak a többiekkel szemben.

Ezen evidens igazságtalanságot elkerüli a még hatályban levő német törvény, mely a répa megmázsálásán alapszik; hasonlóképen az 1884-ben hozott új francia törvény is.¹⁾ A répa

¹⁾ A francia adózás csak formájában, de nem lényegében különbözik a némettől. A német gyáros ugyanis összes répája után fizet adót, a kivitelnél pedig restitútiót kap, melyben ép úgy, mint nálunk, a praemium befoglaltatik. A francia kincstár ellenben pontosan constatalja ugyan a répa súlyát, de a gyárostól addig, míg ez kész termékét a gyárból ki nem viszi, adót nem követel. Köteles azonban a gyáros a répa constatalt súlyának bizonyos törvényesen előre megállapított százalékaival czukorfcjében beszámolni. Azaz köteles ezen beszámolás alá kerülő czukormennyiségért, vagy a czukornak mázsája után a teljes adót megfizetni, vagy pedig ezen czukrot részben vagy egészben adómentesen exportálni. De minthogy a répának mázsájából több czukrot készít, mint a mennyivel beszámolni köteles: a fölös mennyiséget (»excédant«) szabadon és adómentesen viheti belföldi fogyasztásba. Ha p. o. valamely gyár az idén 100,000 mázsa répát

súlya kellő ellenőrzés mellett pontosan megállapíttatik és az adó kivetése e hivatalosan constatatált súly alapján történik.

Ha a répasúly alapján akarjuk a készülő czukor mennyiségét kiszámítani, a fent felsorolt öt tényező közül az első és másodikkal nem kell törődnünk. A fennmaradó három tényező közül a legfontosabb a répa czukor tartalma, vagy a mi ezzel szorosan összefügg, a répából kivonandó czukorlé mennyisége és minősége.

A belga törvény már a répa súlyával sem törődik, hanem — a mi söradónkhoz hasonlóan — az extrahált czukorlének mennyiségét és sűrűségét fogadja el az adózás alapjául. A fennmaradó két bizonytalan tényező közül a czukorlének tisztasága, illetve az ettől függő gyártási veszteségek százaléka a fontosabb, mely azonban természetesen a gyár egész constructiója által is befolyásoltatik. (Ujabban Belgium is contingentálással bonyolította törvényét).

Az 1884-ig hatályban volt francia törvények a nyers czukor súlyán és tisztaságán alapultak. Ha az utóbbit helyes tudományos módon határozták volna meg, akkor e törvények igazán megérdemelték volna a »terményadó« elnevezését. De a tisztaság és e szerint a nyers czukorból nyerhető finomított czukor, csak tapasztalati uton állapíttatott meg, vagy tulajdonképen egyszerűen hibás uton, mert mindenki tudta és tudja, hogy az alkalmazott »hollandi szinskála« és a vegyi tisztaság között természeti összefüggés nincs és hogy e szerint a törvény egész irányzata az volt, hogy könnyedén kijátszassék. A régi francia törvények e szerint tehát csak egy tényező hagytak bizonytala-

dolgoz fel, akkor 7000 mázsa czukorral tartozik a gyáros majd beszámolni. Ha ezt fogyasztásba viszi, illetve francia finomítónak adja át, megfizeti érte a teljes adót (50 frank 100 kgrmonkint), de jogosítva van a 7000 mázsa czukornak egy részét adómentesen exportálni, sőt az egész 7000 mázsát is, mely utóbbi esetben természetesen egyáltalában nem fizet adót. Ha már most a gyáros a 100,000 mázsa répából mondjuk 8,500 mázsa czukrot készít, akkor a fölös 1,500 mázsa czukorért minden fizetés nélkül, ingyen kapja meg az adónyugtát. Ezen »excédant« czukrot a gyáros tehát — felhasználva a nyújtott előnyt — mindenesetre a belföldi finomítóknak, illetve a consumnak adandja át, minthogy ezen fölös mennyiséget így ép oly magas áron értékesítheti, mint azon czukrot, melyért az adó tényleg meg lőn fizetve. Ezen »excédant« czukornak adómentessége helyettesíti tehát a mi kiviteli jutalmunkat.

nul. Innét csak egy lépés vezet a tiszta terményadóhoz, mely a vegyileg tiszta czukrot veszi az adózás alapjául és a nyers czukrot chemiai uton erre számítja át, tehát minden feltevést vagy vélelmezést feleslegessé tesz. Ezt fogadta el ujabban Oroszország és a mi uj törvényjavaslatunk is.

Ezek a czukoradónak főtypusai. A többiek vagy ezeket utánozzák vagy combinálják. A német typushoz alkalmazkodott Svédország; a belgához Németalföld és Olaszország; a régi francziához Spanyolország és Dánia. Európa többi országai, nevezetesen Angolország, Norvégia, Portugalia, Svájc és a Balkán félsziget országai ez idő szerint répaczukrot nem termelnek.

Mellesleg felemlítjük még az 1883-ban hatályon kívül helyezett, sokat idézett régi orosz czukoradó-törvényt is, mely annyiban állott a német és belga rendszer között, hogy bár a répa súlyát vette az adózás alapjául, annak czukortartalmára is némi tekintettel akart lenni. Az országot zonákra osztotta be az ott termő répa állítólagos minősége szerint és mindegyik zónában más-más adótételt állapított meg a répának súlyegysége után. Ezen beosztás természetesen csak néhány általánosított tapasztalati adat nyomán történt és minden tudományos alapot nélkülözött. Ki valaha czukorgyárban volt és a répát nemcsak könyvből ismeri: kell, hogy bizonyos aggálylyal tekintszen az ilyen adótörvényre. Évről-évre különbözik egy és ugyanazon földben a répa minősége: kivételes eset, ha két szomszéd tábláé tökéletesen egyenlő. A legjobb répavidékeken tömérdek sok oly földdarab található, melyen a répa czukortartalma még a legkedvezőbb években is rossz marad; viszont elhíresztelt rossz répavidékeken található mindig egy-egy tábla, mely az évek átlagában tűrhető répát szolgáltat. Zonabeosztás, hogy helyes legyen, ép oly specificatiót követelne, mint a kataszter. De úgy, mint azt az oroszok keresztül vitték, oly képtelen, mintha valaki nálunk a szántóföld holdjának adóját nagyjában megynként vetné ki. A theoretikusok sokat dicsérik ezen törvényt, mely azonban a gyakorlatban, különösen orosz gyakorlatban csak oly hiányos volt, mint az osztrák répaadó-törvény 1864-ig, midőn a répa mázsálásánál követett eljárás a fent felsorolt bizonytalan tényezőket még egygyel toldá meg: az esetleges adódefrauda-

tiókkal. Nem csoda, hogy végre az oroszok is megszüntették ezen specialis rendszerüket.

Megismerkedve a czukoradónak összes typusaival, hátra van azok célszerűségének megítélése.

A jó czukoradó-törvénytől azt követeltük, hogy

a) rendszeresítsen és biztosítson az állam számára megfelelő jövedelmet;

b) ne terhelje tulságosan a fogyasztót;

c) tartsa meg az ipart egészséges uton; és

d) legyen megfelelő tekintettel a mezőgazdaság érdekeire is.

A mi mindenekelőtt az adójövedelmet illeti, ez annál nagyobb lesz, minél magasabb az adó és minél alacsonyabb a kiviteli jutalom. Világos, hogy nyomasztó adóval és a jutalom korlátozása által rossz adórendszerrel is nagy jövedelmet lehet elérni, úgy hogy az adójövedelem és az adó rendszere között természetszerű összefüggés nincs.

Egyenletes jövedelmet csak a contingentálás nyújt, az azonban a gyáros számítását teszi a legnagyobb mérvben bizonytalanná. Contingentálás mellett ugyanis a gyáros sohasem tudhatja előre, hogy mennyi esetleges adóutánfizetés fogja még gyártmányát terhelni, és hogy így általában nyereséggel vagy veszteséggel dolgozik-e.

A contingentálás különben nem önálló adórendszer, hanem bármely rendszerrel kombinálható. Így Belgium azt czukorlé-adójával kombinálta, mi pedig pseudo-répaadónkkal. Bizonyos, hogy az államkormány csak akkor határozza el magát az egész ország czukoradó-jövedelmének átalányozására, ha másképp átalában nem boldogulhat, a miből véleményünk szerint az következik, hogy a contingentálás ténye már magában véve elítéli azon rendszert, melylyel össze van kötve.

Kevésbé egyenletes a terményadónak tiszta jövedelme. Igaz ugyan, hogy egy és ugyanazon ország czukorfogyasztása évről-évre rendszerint nem szokott tulságosan változni s így a bevétel nem igen ingadozik. Ha azonban, a terményadó nyílt kiviteli jutalommal van összekötve: a kivitelnek jelentékenyebb hullámlásai lényegesen módosíthatják a kincstár kiadásait és így a fenmaradó évi tiszta jövedelmet is.

A többi adózási módok (léadó, tiszta répaadó, és a mi

pseudo répaadónk) a jövedelem biztonságának és egyenletességének biztosítékát épen nem nyújtják, sőt mint látni fogjuk, az által, hogy a gyárost adómegettakarításokra készítetik, magukban hordják a tiszta adójövedelem apadásának főrugóját. Hogy saját tapasztalatainkon kívül még más példákat is hozzunk fel: álljanak itt a német birodalom tiszta jövedelmei:

187 ⁵ / ₆ -ban	59·3	millió	márka
188 ⁰ / ₁ -ben	42·9	»	»
188 ⁵ / ₆ -ban	18·4	»	«

és azóta még kevesebb. Franciaországban 1884. óta a cukoradó tiszta jövedelme 60 millió frankkal csökkent. Belgium is a contingentálásban volt kénytelen menedéket keresni.

Hogy mikép lehetséges adómegettakarítás az adótörvény betű szerinti megtartása mellett: az nagyon egyszerű.

A törvényhozó azon föltevésből indul ki, hogy x kilo répából készül egy kilogramm cukor. A gyáros jobb répát termel vagy termeltet és kevesebb nyersanyagból állít elő ugyanannyit. De ha a törvényhozás még a gyári munka belső ügyeivel is törődik, mint a mi törvényhozásunk — akkor a gyáros, a helyzetnek ura lévén, még könnyebben fogja kijátszani a törvényhozás minden feltevését.

Ne feledkezzünk meg azon fontos körülményről, hogy a cukorgyártás majdnem kizárólag nagyiparosok kezében van. Ezek pedig rendszerint bírnak a megfelelő tőkével és ezen kívül az értelem azon fokán is állanak, melyet a természettudományok és a technikának tanulmányozása nyújt, és e mellett még kitűnő technikusokat is alkalmaznak gyáraikban.

A nagy gyáros, az adótörvény bármely módosítása után a megfelelő beruházásoktól sem retten vissza, hogy gyárát a törvényhez alkalmazza és esetleg adót takarítson meg. Bármely föltevés, tehát csak addig lehet talán helyes, a meddig annak alapján adótörvény vagy rendelet nem készült. Mert mihelyt a technika efféle intézkedésnek felhasználását tűzi ki céljául, meg lehetünk arról győződve, hogy azt előbb-utóbb el is fogja érni.

Lehet-e p. o. látszólag egyszerűbb vélelmezés, mint az, hogy egy hektoliterben hány kilogramm répaszelet fér el? A kísérlet

kinutatta annak idején, hogy körülbelül 46 kilo. És ime, rövid pár év alatt 65-ig jutottak, sőt egyesek már 70-ig.

Tömérdék pénzt költöttek a nagyiparosok új meg újabb szerkezetű áztató telepekre és a költségeket busásan behozta néha egyetlen évnél adómegettakarítása — igaz, hogy a contingentalás óta egymásnak rovására ¹⁾. De hisz a répamag-tenyésztés maga is az adótörvényhez alkalmazkodott, midőn évről-évre magasabb czukortartalmu répát teremt.

Ha a kormány jó törvényt akar alkotni: akkor ne induljon ki feltevésekből, vélelmekből, mert a gyáros, ki mesterségét elvégre mégis jobban érti mint a kormány, idővel mindig ki fogja játszani a föltevéseket s a kormánynak kerülnie kell minden érdeellentétet a kincstár és a gyáros között, használja fel a gyárosok szakértelmét, midőn az érdekeket azonosítja. Erre pedig csak egy mód létezik: a tiszta terményadó.

b) A fogyasztó megterhelhetése, mint láttuk, a tényleg fizetett adó és kiviteli jutalom összegétől függ; az adózás módjától tehát egészen független. Ismert pszichologiai észlelet, hogy a fogyasztó szívesebben fizeti meg az árút drágábban, ha személyesen a pénzügyi közegekkel nincs dolga. Ezért keltett a magyar 4 frtos külön fogyasztási adó sokkal nagyobb ellenszenvet, mint a fogyasztót csaknem háromszor annyira terhelő gyártási adó. — Ezen második adó, melyet a fogyasztó maga vagy a kereskedő kénytelen fizetni, öntudatosan — míg a másikat alig ismeri név szerint és vele nem is törődik — Magyarország specialitása, melyért alig irigyelhetik Europa többi országai.

¹⁾ Midőn a tischnovitzi-áztató telepek egy véletlen által olyanoknak bizonyultak, hogy azokba hektoliterenkint több répát lehetett tölteni, mint a többi szerkezetekbe, egy miniszteri rendelet azok terjedését külön pótdóztatás által gátolta meg. De hogy mily ferde irányba tereltetett már a technikusok törekvése: jellemzik egy első rangu osztrák gépgyáros saját szavai, ki az e tárgyban tartott enquete előtt azt állítja: »Die Herren können die Verordnung machen wie sie wollen, so wie mir ihr Wortlaut bekannt sein wird, entwirft mein Ingenieur die Skizze eines Diffusionsapparates, welche genau dem Wortlaute der Verordnung sich accomodierend, Ihnen dennoch die Möglichkeit geben wird, ebenso viel zu füllen, wie mit den Tischnovitzer Gefässen. Ich besitze für solche Zwecke einen eigenen Spezialisten.« Pár héttel később a vázlati rajz készen is volt és annak alapján 20-nál több osztrák gyár rendelt új áztató telepeket.

c) Nemzetgazdasági és technikai szempontból a terményadó a többi adózási módokkal egyenes ellentétben áll.

A terményadó hatása nem különbözik a vámétól; megdrágítja a kész árut, de nincs semmi befolyással annak előállítási módjára. Ha a minőségeket nem különbözteti meg eléggé, akkor jobb minőség előállítására ösztönöz ugyan, de ez elvégre nem hiba.

Egészen másképp hatnak a többi adózási módok. Minden nyersanyag vagy felgyártmánynak van ugyanis bizonyos meghatározható technikai értéke, ha nincs is mindig vásári ára, mely rendes körülmények között egyenlő a kész termény vásári árával, levonva ebből a kész áru előállítási költségeit. Ha már most ily félgyártmány megadóztatás alá kerül, akkor ezentul a gyárosra nézve már nagyobb, illetve kétféle értéket képvisel egyszerre, t. i. a technikai értéken kívül az érte fizetett adóét is, ép úgy, mint egy magában véve csekély értékű papirdarab, melyre valaki bélyeget ragaszt, ezentul a bélyeg fictiv értékével is fog birni, melylyel birtokosa mint valódival számít, mert elvégre annak árát megfizette.

Mihelyt tehát bizonyos félgyártmány adózás alá kerül, a gyáros azzal egészen másképp fog bánni, mint ugyanazon anyaggal tenné, ha az még adómentes volna. A gyáros meggondolja, hogy az illető anyagból előállítandó árú mint olyan egyszersmind adónyugtát is képvisel, hogy kivitele esetén teljes értékét a kiviteli jutalommal együtt vissza kapja a kincstártól, belföldi fogyasztás esetén pedig — mint láttuk — bármely bevőjétől. Ezért a gyáros oly gyártmányokat is fog előállítani, a melyek készítésére különben nem is gondolna. Legyen szabad azt példával illusztrálnunk.

A czukorgyártás utolsó maradványa tudvalevőleg az u. n. czukorüledék — melasse, melyet azelőtt csakis szeszfőzésre használtak fel, mert abból csak oly költséggel lehetett czukrot előállítani, hogy a kész termény ára nem fedezte a költségeket. A hetvenes évek óta elterjedtek az újabb eljárások (osmose-, elutio-, strontian- és a Steffen-féle eljárás), melyek segélyével a czukorüledékből is állítunk elő czukrot, olcsóbban, mint a czukor mai belföldi ára, de jelentékenyen drágábban mint az adómentes transito ár.

Monarchiánk czukorszükséglete még akkor is túl volna fedezve a belföldi termelés által, ha a melasse-ból egyáltalában nem készítenék czukor. Kivitelünk tehát még ezen czukortöbblettel is nagyobbodott, úgy hogy ezt monarchiánk tényleg csak a transito áron értékesíti. Előállítása többbe kerülven, magában véve veszteséggel jár. Ezen veszteséget azonban az adó-visszatérítés busásan fedezi, oly annyira, hogy ma a melasse-ból való czukor gyártás az ipar egyik legjövödelmezőbb mellékágát képezi.

Világos végre, hogy 11 frt 55 kros értéktöbblet még nyereségessé tesz oly termelési ágat is, mely oly országban, hol czukoradó nincs, vagy hol terményadó van rendszeresítve, 9—10 frt veszteséggel járna mázsánkint, a miből az a tanúság, hogy a kiviteli jutalom jelentékeny része nem az egészséges czukorgyártás istápolására, hanem oly gyártási műveletek deficit-jének fedezésére fordíttatik, melyek keletkezését maga a hibás alapra fektetett törvény idézé elő.

Terményadó mellett az iparnak e beteges kinövései lehetetlenek volnának.

d) A kiviteli jutalom az államnak és a fogyasztónak áldozatába kerül; célja: hogy czukoripart létesítsen vagy a fenállót megerősítse és ez által hatalmas lendületet adjon az ország mezőgazdaságának. És ezen cél — az áldozatok egyetlen compensatioját — hazánkban el nem érte.

Ismereteselek tönkrejutott czukorgyárosaink régi panasza. Azt állították, hogy a Lajtán túl jó répa terem, nálunk pedig rossz, és ezen állítás már ugyszólván axiomaként fogadtatott el.

A még fenálló magyar gyárak újabb tapasztalatai azonban azt bizonyítják, hogy gondos magválasztás és a répa ernyedetlen művelése által mi is csaknem oly jó répát állíthatunk elő, mint Ausztria jó vidékei. Még néhány év előtt nem értettek annyira a mag megválasztásához, illetve annak neveléséhez, nem művelték a répát oly nagyszerű instructioval, mint ma — nem csoda, hogy kétségkívül kevésbé kedvező éghajlatunknak és részben talajunknak befolyását nem voltak képesek annyira

ellensúlyozni.¹⁾ De éppen azon körülmény, hogy rossz művelés mellett a répa még az utolsó években is oly gyenge maradt, mint a milyen előbb volt, azt látszik bizonyítani, hogy a végre elért siker nemcsak az esetleges jó időjárásnak köszönhető, hanem — mint reméljük — állandó fog maradni.

Pessimisticus felfogással ebből azt következtethetnők, hogy hazánkban ma már csak ott létezik czukorgyár, hol a répának ily jelentékeny javítása lehetséges volt. Ennek — adatok hiányában — ellent nem mondhatunk, mert igaz, hogy a tulajdonképeni alföldről — az ott létezett czukorgyárak kivétel nélkül már régen tönkre jutván — újabb tapasztalataink nincsenek. Érdekes volna mindenesetre, ha egyik-másik alföldi gazda próbát tenne Vilmorin »blanche ameliorée« magjával jó erőben lévő, mélyen szántott talajon, melyen a répát oly szorgalommal és szakértelemmel művelné, mint ezt a csehek és németek teszik.

Ezzel nem akarjuk állítani, hogy Magyarországnak nincs sok rossz répaföldje, hiszen találkozik olyan Cseh-, Morva- és Németországban is. Csakhogy a rossz vidéken ott alig épített valaki czukorgyárat (p. o. a cseh gyárak zöme az ország keleti és északi részén áll, déli része alig termel répát), miglen nálunk úgy látszik, a tönkrejutott gyárak nagy része szerencsétlenül választotta helyét.

A közvélemény eddigi adótörvényünket vádolja azzal, hogy tönkretette a magyar czukoripart, midőn a magyar »rossz« répa mázsájáért csak annyi adót fizettetett, mint a »jó« osztrákért. A fent közölt, minden kétséget kizáró tények alapján e vádat túlzottnak kell tartanunk.

E vád részbeni jogosultságát azonban még sem tagadhatni mert ne feledjük, hogy a magas czukortartalom csakis a répa-termés mennyiségének árán érhető el. Holdankint legtöbb czukrot a répának nem azon válfajai nyujtanak, melyeknek százalékos czukortartalma legnagyobb, hanem azok, melyeknél maximumát éri el a termés mennyiségének a százalékos czukortartalommal való szorzata. Ezen válfajok pedig éppen nem azonosak az előbbiekkal, sőt mondhatjuk, hogy a jó középminőségű répafajok e

¹⁾ Az utolsó 4 évben 30%-kal süllyedt a czukornak az ára, az adó pedig emelkedett. Kényszerítve voltak tehát gyárosaink mindenekelőtt a répa javításában keresni compensatiót.

tekintetben rendszerint messze elhagyják a czukortartalomban túlhajtott fajokat.

Fennálló adótörvényünk mellett azonban a gyáros másképp gondolkozik.

Ha valamely répafaj mázsánkint a többieknél több czukrot tartalmaz, ezen többlet ma a gyárosra nézve nemcsak a belőle előállítható czukornak, hanem a czukor megtakarított adójának értékével is bir. A gyáros tehát, ha szabadon választhat, a répának nem azon válfajait választja, melyeket legjobbaknak ismerne el, ha adótörvényünk nem léteznék: hanem azokat, melyek alkalmazása mellett oly adókedvezményeket nyer, melyek a termés mennyiségének minusát gazdagon compensálják. Ezt pedig eddigi adórendszerünk gyökeres hibájának tartjuk, mert ellentétbe helyezi a törvényt saját kitűzött nemzetgazdasági céljával. A törvényhozás — mint láttuk — a kiviteli jutalmat tulajdonképen az intensív mezőgazdaság érdekében adja, és azt akarja vele elérni, hogy a gazda termeljen répát, javítsa ez által földjét, viszonylag olcsón jusson minél több jó takarmány (répaszelet) birtokába, melyet állatnevelés vagy hizlálásra felhasználva, földjét kellően megtrágyázni s így jó erőben tartani képes legyen.

A répaadó azonban arra kényszeríti a gyárost, hogy czukortartalomra nézve minél dúsabb répát keressen, arra kell tehát törekednie, hogy ugyanazon czukormennyiséget minél kevesebb répából állíthassa elő. Kisebb répamennyiség után arányosan kevesebb répaszelet marad vissza, az adórendszer tehát csökkenti a takarmányozás és ezzel együtt a trágyázás lehetőségét.

Vegyünk fel p. o. két gyárost, kiknek egyike holdankint 150 mázsa oly répát termel, melyből 8⁰/₁₀ czukor állítható elő, a másik pedig holdankint 120 mázsa oly répát, mely 10⁰/₁₀ czukrot ad. Mindkettő holdankint 12 mázsa czukrot fog készíteni, csak hogy az első 150 mázsa után fizet adót, a másik pedig csak 120 után, tehát $\frac{1}{5}$ -del kevesebbet. Minthogy a répából körülbelül 55⁰/₁₀ répaszelet marad vissza, az első gyáros holdankint 82¹/₂, a másik csak 66 mázsa répaszeletet adhat a gazdaságnak.

Az első gyáros tehát, ki ugyanazon czukortermelés mellett sokkal nagyobb hasznot hajt a mezőgazdaságnak, hátrányban

lesz a másikkal szemben és ezen hátrálynak okozója ugyanazon adótörvény, melynek helyes célja tulajdonképen az ellenkező volna.

Még egyszer vissza kell ez alkalommal térnünk a melasse-czukorgyártásra. Láttuk már, hogy ezen gyártás bizonyos adórendszerek természetellenes kinövése; magában véve veszteséggel járna és csak a kincstár rovására tartható fenn, de mégis eredménynyel versenyez az egészséges répaczukor-ipar ellen. Mig tehát egész jutalmi politikánknak az a célja, hogy a répaczukor-ipart külföldön is versenyképessé tegye: addig ugyanazon rendszerrel maga a törvényhozás a belföldön veszélyes versenytársat teremt a czukoriparnak. Fennálló törvényünk ezen ellenmondást még azzal tetézi, hogy a kiviteli jutalmat, a mi a melasse-czukorgyártást voltaképen lehetővé teszi, a répaczukorgyárakkal fizetteti meg — a contingentált adójövedelemhez képest való utánfizetések által — miglen a melasse czukorgyárak maguk természetesen czukoradót egyáltalában nem fizetnek.

Ezek után azt hisszük, nem lehet kétséges, hogy helyes adórendszerül csakis a terményadó tekinthető.

Annál feltünőbb, hogy az adórendszereknek az utóbbi években más országokban tett módosításai nem ezen irányban történtek. Nevezetesen Franciaország 1884-ben pseudo terményadójától a répaadóra tért át, Németország pedig az imént tárgyalt és elfogadott törvényjavaslatában csak részben fogadta el a terményadót, másrészt azonban megtartá a répaadó alapját. Miért?

Franciaországban a chauvinismus oly tényező, melylyel még az ily természetű kérdéseknél is számolnunk kell. Aig husz év előtt még a francia répaczukor-ipar Európának legelső ipara volt. Azóta azonban Németország Franciaország termelését nemcsak utolérte, hanem ma már közel harmadfélszer annyit termel. A francia kormány tehát minden áron módot keresett »pour ameliorer la situation de notre industrie sucrière,« mint törvényjavaslatának indokolásában naiv őszinteséggel bevallá. Kereskedelmi szerződéseik által megkötve, nyílt kiviteli jutalmat különösen oly nagyot, melylyel elveszett felsőbbségét gyorsan visszanyerhetné, nem adhatott, kénytelen volt tehát a homályt

keresni, és azt a répaadóban szerencsésen meg is találta, szinte saját vesztére.

Az »excédant« czukor mennyisége évről-évre nő és ugyanazon arányban fogy az adó jövedelme. A francia kormány csalódott, midőn azt remélte, hogy Németország adórendszerének elfogadásával annak hibáit el fogja kerülni. Igaz, hogy 1884-ben a francia kormány nem láthatta előre, hogy Németország tiszta adójövedelme, mely akkor még 46 millió márka volt, három év múlva ennek harmadára fog csökkenni. Ugyanez időben Franciaországé 60 millió frankkal apadt, habár az adó 40 frankról 50-re emeltetett fel mázsánkint. Kétszer módosította Franciaország ezen új törvényét három esztendei fenállása óta. Hiába — ma már a szakértők és a közvélemény egyetértének abban, hogy ezen új törvény teljesen el van hibázva.

A legújabb német törvény csak az 1888. év augusztus 1-én fog életbe lépni. Ezen törvény értelmében a czukor kétszeresen lesz megadóztatva. Először répaadót fizet az ismert német rendszer szerint, csak hogy ezen adó az eddiginek felére reducáltatik. Ezen répaadónak megfelelően a kivitt czukor után adóvisszatérítés jár és minthogy egy mázsa czukor előállításához jóval kevesebb répa szükségeltetik, mint a mennyit a törvény feltételez: ezen adóvisszatérítés egyszersmind — úgy mint eddig — kiviteli praemiumot is tartalmazand.

Másodszor a belföldön felhasználandó kész czukor még külön fogyasztási adóval (Verbrauchsabgabe) terheltetik, körülbelül úgy, mint Magyarországon, azon javítással, hogy az adó már azon perczen fizetendő, midőn a czukor a gyárat elhagyja.

Nyílt kiviteli jutalmat tehát ezen törvény nem ad és csak fele részben alapítja az adót a kész terményre. Kérdés, hogy mi indította a németeket, ezen a mi új törvényjavaslatunktól lényegesen különböző eljárásra?

Semmiesetre sem azon szándék, hogy a jutalmat tovább is elrejtsek. Mert ennek nagysága nem maradhat titok senki előtt, ki a kérdés iránt érdeklődik. Ki lesz mutatva, hogy mennyi czukor fogyasztatik, mert ez képezi a fogyasztási adó (Verbrauchsabgabe) alapját, a kivitt mennyiség pedig, mint eddig, hivatalosan fog közöltetni. Ezek összege egyenlő a czukor termeléssel, ha azt még a gyárakban vagy entrepôt-okban fekvő mennyiség-

gel kiegészítjük. Ha már most ismerjük a termelt cukor mennyiségét és ezen számmal a répaadónak jövedelmét osztjuk, eredményképen megtudjuk, hogy mennyi répaadó esett egy mázsa kész cukorra. Ha ezen összeget a restitutio mellé állítjuk, illetve azt ebből levonjuk, marad mint különbözet, a kiviteli jutalom pontosan markban és pfennigben — hivatalos adatok nyomán.

Tehát a jutalom elrejtéséről szó sem lehet. A törvényjavaslat indokolásában a német kormány maga ítéli el a répaadó rendszerét, sőt felerészben fel is hagyott vele. Miért nem egészen?

E tekintetben a javaslat indokolásában a kormány azt mondja:

»a répaadó hatása alatt fejlődött cukoriparunk szerény kezdettel egyik legjelentékenyebb hazai iparunkká. Ezen adórendszer határozott befolyással volt répaművelésünkre, a cukorgyártásra és az azokkal összefüggésben álló viszonyokra és nem helyettesíthető más adónem által a nélkül, hogy az említett elágazott viszonyok (weitverzweigten Verhältnisse), melyek Németország egész vidékeinek gazdasági jólétével legszorosabban vannak egybekötve, beható károsodást ne szenvedjenek.«

Ezen elágazott viszonyok alatt pedig más nem értendő, mint azon nagyszerű, legnagyobbbrészt újonnan épült gyárak, melyek cukorüledékből készítenek a Steffen-féle vagy a strontian eljárás útján nyers és finomított cukrot. Ezen gyárak rögtön elveszítenék életképességüket, mihelyt az egész adó a kész cukorra volna fektetve, a mint erről már fent meggyőződünk. A répaadórendszernek ezen kinövéseit a német kormány egyszerre tönkre nem teheti, mert eddigi törvényei által létüket tulajdonképen ő maga alapította meg és értük bizonyos erkölcsi felelősséggel tartozik. A nyílt kiviteli jutalom ellen, ugy a mint azt a mi törvényjavaslatunk tervezi, a német törvénynek indokolása, (mely részletesen foglalkozik más országok rendszereivel) egyetlen érvet sem hozott fel.

Fejtegetéseink alapján tehát bátran állíthatjuk, hogy — véleményünk szerint — az új cukoradó-törvényjavaslat az összes európai cukoradó-törvények között legszerencsésebben oldotta meg az adókivetés módjának kérdését.

II.

Meggyőződöttünk arról, hogy exportáló államokban a cukor belföldi ára, — ha csekély ingadozásoktól eltekintünk, — egyenlő lesz, a legalkalmasabb vámkülzeti, vagy külföldi világpiacz »transitó« árának és a restitúciónak összegével, *levonva* ebből azon szállítási költségeket, melyek ezen alkalmas világpiaczig felmerülnek. Importáló országokban ellenben a belföldi ár természetesen a transitó ár és a vám összegétől függ; ezt még *növelik* azon szállítási költségek, melyek a külföldi legalkalmasabb bevásárlási piactól az illető orszáig felmerülnek.

A világforgalom óriási fejlődése óta maguk a világpiaczi *transitó* árak is az egész földkerekségen bizonyos egyensúlyba helyezkedtek, és tekintve, hogy a szállítás legnagyobb részt tengeren történik, a transitó árak viszonylagos olcsóságot, csaknem egyenlőséget érnek el. Az egyes országok fogyasztóinak kisebb vagy nagyobb megterheltetése lényegileg csak is az adó- illetve vámtörvényektől függ.

A mérvadó világpiacz és a fogyasztás helye között fennálló szállítási költségek, — amint látjuk, — exportáló országokban negatív, importálóknak pozitív irányban befolyásolják az illető helyesen a cukorárát. Ha a fogyasztó megterheltetését pontosan akarók megállapítani, akkor semmi esetre sem szabadna a szállítási díjakat figyelmen kívül hagynunk. Ha azonban egész országokat akarunk egymással összehasonlítani, ez esetben szerfelett nehéz lenne a többé-kevésbé helyi viszonyoktól függő szállítási viszonyokat egész terjedelmükben követni. Erről lemondva, becsléssel kell beérnünk, melyen túl ez esetben nem mehetünk. A fogyasztók megterheltetésének *relatív* mértéket tehát nálunk és velünk hasonló törvénnyel bíró országokban a *restitúción*, importáló országokban a *vámban* találандjuk. (Franciaországban az 50 frcos adótétel lép a mi restitutionk helyére).

Összehasonlításunk tárgyául a fogyasztó *megterheltetését választván*, semmi tekintettel sem kell lennünk arra, hogy a kincstárnak az egész adóból mennyi tiszta jövedelme marad, sőt hogy marad-e jövedelme általában. Világos p. o. az előrebocsátottak után, hogy 1877-ben, midőn nálunk a cukoradó tiszta eredménye a kincstárra nézve negatív volt, a fogyasztó közönség

a cukor mázsája után adó czinén nem viselt kisebb terhet, mint azelőtt, vagy később, midőn a cukoradó tiszta jövedelme a contingentálás által ismét activ lett.

A fogyasztó adóterhének mértékeül tehát a restitutiót, illetve vámot (Franciaországban a törvényes adót) kell elfogadnunk, és pedig a finomított cukorét, minthogy fogyasztásra csaknem kizárólag ez kerül. (Az adó- és vámtörvények az u. n. mézlet (melis) és törtcukrot (pilé) is finomított árunak tekintik, míg a kereskedők e névvel (Raffinade) csak a legkiválóbb minőségű cukrot jelölik. A következőkben természetesen ez elnevezést a vám- és adótörvények értelmében fogjuk használni.

Anglia, Olaszország és az amerikai egyesült államok nagy mennyiségben visznek be nyers cukrot és exportálnak finomított cukrot. Angliában az import vámmentes, másrészt azonban restitutio, vagy praemium sincs. Olaszország és az amerikai egyesült államok azonban a kivitt finomított cukorért többet restituálnak, mint a mennyi a behozott nyerscukor vámjának megfelelné és így az előbbieket után kétséget sem szenvedhet, hogy ezen országokban a belföldi ár szabályozójául ezen restitutio tekintendő, annál is inkább, mert a finomított cukor vámtételei ezen országokban oly magasak, hogy csaknem prohibitiv jelleggel bírnak és a gyakorlatban alig jutnak alkalmazásra.

A fogyasztók terhet mindenestre enyhíti azon körülmény, hogy a jutalmazó rendszer következtében a transitó árak maguk is váratlanul alacsony színvonalra süllyedtek. De minthogy e süllyedés az egész földkerekségen meglehetősen egyenlő, és mi az összehasonlításra nem abszolút, hanem csak relatív számokat keresünk, ezen körülménytől — mely mindenütt egyenlő — egészen eltekinthetünk.

Ezen alapon állítottuk össze, a mennyire csak lehetett, hivatalos adatok nyomán a következő táblázatot:

Monarchiánkban a fogyasztás mennyiségéről megbízható hivatalos adataink nincsenek. Hozzávetőleges számítás szerint Magyarországét évi 500,000 mázsára, Ausztriáét 1.500,000-re, Bosnia és Hercegovináét 40,000 mázsára tehetjük. Ez fejenként nálunk 3¹/₂, Ausztriában 6⁸/₁₀ kg-nak, az egész monarchiában 5⁸/₁₀ kilónak felelne meg.

A restitutio 11 ffrt 55 krral drágítja meg a cukor belföldi

árát, (ha ugyanis a szállítási díjak által okozott különbözeteektől eltekintünk.) E szerint a fogyasztók megterhelhetése az adótörvény által:

Ausztriában összesen	. . .	17.325,000	frt ; fejenként 75	kr.
nálunk	» . . .	5.775,000	»	» 35.6 »
összesen =		23.100,000	frt ; fejenként 56	kr.

A magyar második czukoradó mázsánként 4 frttal emeli a czukornak árát, a magyar fogyasztók tehát ezen czimen évenként 2 millió frttal vannak megterhelve, ami fejenként 12⁴ krt és a gyártási adóval együtt $35\cdot6 + 12\cdot4 = 48$ krt tesz.

A táblázat számaiból azt látjuk, hogy az eltérések szerfelett nagyok ugy az adótételekben, mint a fejenkénti teherben.

Lehet-e belőlük valamit következtetni? — Véleményünk szerint, ezen táblázat csak részben, az összefüggésből kiszakítva mutatja a valót.

Tudjuk, hogy a czukor fogyasztása szoros összefüggésben áll a kávé, tea (és kakaónak) élvezetével. Ezen cikkek a jobb módú és miveltebb osztályokban ugyanazon gazdasági szereppel bírnak, mint a szegény és műveletlen embernél a pálinka. Igaz, hogy találkoznak egyének, kik czukrot fogyasztanak és kávé, teát, csokoládét nem, mint viszont fordítva is, azonban ezek kétségen kívül a kivételek közé tartoznak.

Az idézett egyes cikkek a különféle országokban, éghajlat, népszokás, a nép individualis viszonyai szerint eltérő mérvben fogyasztatnak, de élvezetük ugy physiologiai, mint pénzügyi értelemben mindenesetre összefügg. A pénzügyi összefüggést jellemzi már azon körülmény is, hogy Anglia és az észak-amerikai egyesült államokban e cikkek vámjai egymást compensálják. Így Anglia eltörölte czukorvámját, de megvámolja az angoloknak ugy szólván nemzeti italát: a teát; míg ellenben Amerika Egyesült államai a tea és kávé vámot törölték el és meghagyták a czukorét.

Hogy tehát igazán összehasonlítható számokat nyerjünk, a fogyasztóknak a czukorért fizetett évi adóterhét még az illető országnak a kávé és teából huzott vámjövedelmével kell kiegészítenünk. [Hozzá tartoznék még a kakaónak, illetve a csokoládénak váma is, ezt azonban mindazonáltal elhagyandónak vélem, mert egyedül Franciaország az, a hol a kakao váma, — mely

itt nagyszerű exportáló gyáriiparnak képezi tárgyát, — igazán sokat (évenként 127 millió frcot) jövedelmez, de itt ép ezért ezen vám tulajdonkép más szempont alá is esnék; a többi országokban azonban a kakao-vámjövedelem olyan jelentéktelen, hogy az eredményt nem alterálja. (Anglia 70,000 £, Németország 1 millió márka, monarchiánkban kakao és csokoládé együtt 14,000 frt.)

Hogy Magyarországra mennyi esik az osztrák-magyar monarchia kávé és tea fogyasztásából, azt pontosan nem tudjuk, azonban kétségtelen, hogy fejenként kevesebb jut, mint Ausztriában.

Ha már most elfogadjuk azon tételt, hogy a cukor, kávé, tea [és kakaó] adója, illetve vámjá a jobbmóduak indirekt megadóztatását képezi, miglen a szeszadó leginkább a szegényebb néposztályokat terheli, akkor csak méltányosnak találандjuk, hogy a szeszadó felemelésével együtt a kincstár a másik csoportot is nagyobb mérvben veszi igénybe. Ez nálunk annál könnyebben volna keresztül vihető, mert az összehasonlított viszonyok között (Oroszországot kivéve) egy-egy főre nálunk esik ezen czimen a legkevesebb teher. — Legalkalmasabb épen a cukoradónak felemelése már azon okból is, mert a kávé vámjá (37—50 frt) és a teáé (100 frt) ugy is elég magas, és ezeknek erőltetése csempészetet idézhetne elő. — De még két ok szól a cukoradó felemelése mellett. Az Európaszerte elfogadott jutalmazási rendszer újabb és újabb gyárak keletkezését idézte elő. Váratlan mértékben emelkedett Európa cukortermelése és sülyedt a cukor ára. Az *adózatlan* nyerscukor ma fél annyiba kerül, mint 10 év előtt. Méltányos tehát, hogy a kincstár, mely közvetve a kiviteli jutalom által ezen árcsökkenést előidézte, maga is nagyobb jövedelmet húzzon az adóból.

Feltűnő, hogy a cukor árának rendkívüli hanyatlása nem emelte lényegesen a fogyasztást. Ebből véleményünk szerint az következik, hogy nálunk nagyban és egészben a társadalomnak csak azon rétegei fogyasztanak cukrot, melyeket az alacsonyabb ár nem csábít nagyobb fogyasztásra, melyeket tehát előreláthatólag az áremelkedés sem fog a fogyasztástól visszatartani.

E tekintetben lényeges különbség forog fenn a cukor és a szesz fogyasztása között. — A szegény napszámos rendszeren utolsó

megtakarított pár garasát iszsza el; ez tehát a szeszadó emelése esetében rögtön kevesebbet fogyasztana, és viszont többet, ha a szesz olcsóbb lenne. A cukor, kávé és tea ellenben a jómódú, egyformábban és mértékletesen élő osztályok élvezetének tárgyát képezik, s ezek megszokott mindennapi rendes adagjaikat továbbra is megtartják, tekintet nélkül arra, hogy az most már a krajczár néhány töredékével drágább-e vagy olcsóbb.

Feltéve, hogy a cukor kilójának 1 krnyi megdrágításával Magyarország egy fél millió több bevételt biztosíthatna magának, czélszerűbb-e ezen adófelemelést többszörösen igénybevenni, vagy a megfelelő pénzösszeget, melyre deficités budgetünknek elvégre is szüksége van, kamatozó kölcsön útján beszerezni? — Az egyenes adónak minden emelése eddig nem létezett, megterhelhetést idézne elő, melybe a nép nehezen fogja magát beletalálni. A cukor- és szeszadó felemelése ellenben csak azon kedvezményt szüntetné meg, mely áruknak rendkívüli hanyatlása által a legutóbbi időben keletkezett, és melyet eddig inkább a kereskedő világ, mint a fogyasztó közönség élvezett. Ha mindezek után a cukor adójának mérsékelt felemelése czélszerűnek mutatkozik, kérdés, hogy helyesebben cselekszik-e kormányunk, ha azt a gyártási adó útján, vagy pedig ha más fogyasztási adó útján hajtja végre.

III.

Ha függetlenül állapíthatnók meg fogyasztási adóinkat hazai viszonyaink és államháztartásunk szükséglete szerint; ha azon összegeket, melyeket adózó polgárainktól e czímen igénybe veszünk, egyszersmind *saját* államháztartásunk számára biztosíthatnók: akkor a cukoradó kétségkívül már régóta állami bevételeink egyik jelentékenyebb forrását képezné. Sőt, mint-hogy hazai cukortermelésünk saját fogyasztásunk mennyiségét még nem éri el — azon nehézségek, melyeket a kivitel és a kiviteli jutalom okoznak, legnagyobb részt el lettek volna kerülhe-

¹⁾ Ha p. o. a cukornak adója mázsánként 10 frttal emeltetnék, az kilogrammonként 10 krt, és egy rendes nagyságú darab koczka cukorra, (melyből 200 jut egy kilogrammra) 0.05 krt tenne ki. Egy csésze kávéra vagy teára tehát legfeljebb 1—2 *tized* krajczár esnék.

tők és így a kincstár érdeke az ipar érdekével mindenesetre könnyebben lett volna összeegyeztethető, mint más országokban.

Azonban e tanulmány tárgyául nem politikai ábrándot, hanem a valóságot választván, számolnunk kell mindenekelőtt Ausztriához való viszonyunkkal. — A kérdés tehát az, vajjon összeegyeztethetni-e egy, magában véve helyes és okszerű czukoradótörvényt vámszövetségünkkel oly módon, hogy az adójövedelem Ausztria és Magyarország között legalább megközelítőleg méltányos arányban osztassék meg?

Vám- és kereskedelmi szövetségünk II-ik cikke értelmében, Ausztria és Magyarország egyenlő törvények és igazgatási rendszabályok szerint kezelik az ipari termeléssel összefüggő czukor-, szesz- és söradójukat. Azonban ezeknek jövedelme a két ország külön bevételét képezi. — Az összes visszatérítések pedig (az 1878. XIX. tcz. 2. §-a, illetőleg most az 1887-i XXIV. tcz. értelmében, mely utóbbiban már Bosznia-Hercegovina is mint harmadik rész szerepel) kölcsönös elszámolás tárgyát képezik akkép, hogy mindegyik rész az egyes naptári évben az illető adónemben közösen fizetett adóvisszatérítéseknek annyi százalékát tartozik viselni, a hány százalékát teszi a saját részlete az ugyanazon naptári évben, az illető adónemben valamennyi rész által elért nyers jövedelemnek. — Nyers jövedelemnek pedig azon adóösszegek tekintetnek, melyek az illető évben a kérdéses adónemben készpénzben vagy váltókban befolytak, miután azokból az *üzleti akadályok* folytán visszatérített adóösszegek levonattak.

A czukoradó jövedelmének contingentálása által okozott utánfizetések, ismét a megadózott répara vettetnek ki, és e szerint csak a répaadónak kiegészítő részét képezik. Világos ezek után, hogy mindkét fél úgy az összes bevételekben (adó- és utánfizetés) mint a kiadásokban (restitutiók), tehát a fennmaradó tiszta jövedelemben is a *nyers* adójövedelem arányában részesül, mely ismét azonos a két országban megadózott répasúlynak egymáshoz való arányával.

Az utolsó 5 év átlagában a hazánkban feldolgozott répa 5.4⁰/₀-át, Ausztriáé 94.6⁰/₀-át tette az egész osztrák-magyar monarchiában feldolgozott mennyiségnek. A magyar állam tehát a contingentált tiszta adójövedelemnek csak 5.4⁰/₀-át kapta.

Lássuk már most, hogy mily arányban járult Magyarország

a répa-czukoradó által okozott indirect adóteherhez. — Meggyőződünk arról, hogy a gyáros a fogyasztott czukor mázsájaként a *visszatérítés* pénzértékét háritja át a belföldi fogyasztóra. A finomított czukorért járó adóvisszatérítés eddig 11 frt 55 krral lévén megállapítva: úgy az osztrák, mint a magyar közönség minden egyes általa fogyasztott mázsa czukor után 11 frt 55 kr adóterhet visel, és e szerint a két ország lakossága által fizetett adóteher azok *fogyasztásának* arányában áll egymáshoz. Hogy milyen ezen arány, arról, mint fent említém — sajnos — megbízható hivatalos adatokkal nem rendelkezünk és e tekintetben csak hozzávetőleges számításokra vagyunk utalva. Azonban alig követünk el néhány százalékos túlhaladó hibát, ha a czukorgyárosok becslését elfogadva, a Szt. István korona országainak évi czukorfogyasztását ez idő szerint 500,000 q-ra, a birodalmi tanácsban képviselt országokét 1.500,000 q-ra, Bosznia-Hercegovinát pedig körülbelül 40,000 q-ra tesszük. Az egész monarchia fogyasztása tehát valószínűleg körülbelül 2 millió mázsát tesz évenként és így lakosságának a czukoradó által okozott összes megterhelését 2 milliószor 11 frt 50 krra vagy kerek számban 23 millió frtra becsülhetjük. Esik ebből Magyarország fogyasztóira az itt fogyasztott 500,000 mázsa után 11 frt 55 kr-ával = 5.775,000 frt, tehát az összes tehernek egy negyedrésze, Ausztriára pedig háromszor annyi, vagyis 17.325,000 frt, Bosznia-Hercegovinát ezen, úgyis csak hozzávetőleges számításban, a fogyasztási viszonylagos csekélyisége miatt figyelmen kívül hagyhatjuk.

Az 1887/8-iki termelési évre a két kincstár contingentált tiszta adójövedelme összesen 12.8 millió forinttal van megállapítva, a monarchia fogyasztóinak megterhelése pedig, mint láttuk, körülbelül 23 milliót tesz. A különbség — 10.2 millió frt — képezi az osztrák-magyar répatermelés és czukoriparnak ez idő szerinti kiviteli jutalmát. Ezen összegnek körülbelül fele azon többletben tartalmaztatik, melylyel a kivitt czukormennyiségnek restitúciója ugyanannak tényleges adóját túlhaladja; a másik fele pedig a czukor árában hárittatik a belföldi fogyasztásra.

Fennmarad még azon kérdés, hogy mily arányban részesül hazai iparunk a jutalom által nyújtott előnyökben. Világos, hogy ez répaadónk mellett mindenekelőtt a répa czukortartalmától és a gyárak munkájának tökélyétől függ. Ha egyszerűség

kedvéért felteszszük, hogy mindkettő Ausztriában és Magyarországon nagy átlagban egyenlő (és az utolsó években úgy látszik, az volt) akkor az *itt* készített czukornak mennyisége és vele párhuzamosan a hazai iparunkra eső jutalom, ugyanazon arányban állana az osztrákhhoz, mint a feldolgozott répa mennyisége Lajtán innen és Lajtán túl. Alig térünk el tehát nagyon a valóságtól, ha hazai iparunk részesedését az összes praemiumban, a répasúly fenti arányszámával egyenlően, 5.4^o/_o-ra teszszük.

Összefoglalva: Magyarország fogyasztói az összes tehernek 25°/_o-át viselik, ellenben a magyar kincstár az adójövedelemnek csak 5.4^o/_o-át húzza és ugyanekkora százalékban részesül Magyarországnak ipara a jutalomban; a terheknek tehát 25°/_o-ka, az előnyöknek pedig 5.4^o/_o-a esett hazánkra.

Az aránytalanságot különben már a két állam tiszta jövedelmének egyszerű egymás mellé állítása mutatja. P. o. 1884-ben az osztrák kincstár tiszta jövedelme volt 11.3 millió, a magyaré 0.725 millió frt. Maradt tehát minden egyes, az illető országban fogyasztott mázsa czukor után tisztán Magyarországnak (500,000 mázsa után) 1 frt 45 krja, Ausztriának (1.500,000 mázsa után) 7 frt 53 kr.

Ezen számok szembetűnően bizonyítják, hogy Magyarország a czukoradóban Ausztriának contribuál, és az előre bocsátottak után hazánk évenkénti megkárosodásának pénzértékét is könnyen kiszámíthatjuk. Ugyanis:

	Ausztria	Magyarország
A fogyasztók megterhelése		
1.500,000-szer 11 frt 55 kr } 500,000 » » » » » }	17.325,000	5.775,000
A két állam tiszta jövedelme, — mely folyó évben 12.8 millió — 94.4 : 5.6 arányában oszlik el	12.083,200	716,800
A monarchia összes iparának nyújtott praemium 10.3 millió 94.4 : 5.6 arányában oszlik el	9.723,200	576,800
Összesen	21.806,400	1.293,600
A fogyasztók fizetnek mint fent	17.325,000	5.775,000
marad { nyereség	4.481,400	—
{ veszteség	—	4.481,400

Évi veszteségünk tehát jóval nagyobb volt, semmint azok gondolják, kik Magyarország megkárosodásának okát csakis azon tényben vélik találni, hogy czukortermelésünk saját fogyasztásunkat el nem éri, és hogy e szerint az Ausztriából importált czukorért oda fizetjük az adót. Ezen általánosan elterjedt, de nem egészen találó felfogás, Magyarország összes megkárosodásának csak egyik részét magyarázza. — Az adójövedelemnek sajátos felosztása következtében, t. i. az eddigi törvény mellett, Magyarország még azon esetben is contribuálna Ausztriának, ha saját termelésünk tökéletesen fődözné fogyasztásunkat, és pedig *azért, mert Ausztriának túltermelésében részt nem veszünk*. Azon körülbelül 500,000 q. ugyanis, melyet Magyarország évenként fogyaszt, a monarchia fogyasztásának egy negyedét, de termelésének csak alig egy nyolczadát képezi. — Magyarország tiszta adójövedelme tehát még azon esetben sem volna nagyobb, a contigentált 12.8 millió forint egy nyolczadrésznél, ha ez mind *itt* készítették és természetesen ugyancsak a termelés arányában, azaz egy nyolczadrészában részesülnének Magyarország gyárosai az osszpraemiumban, (hallgatag feltételezve, hogy úgy a répának czukortartalma, mint a gyártás eljárásának tökélye, egyenlő Ausztriában és Magyarországbán).

Minthogy pedig Magyarország fogyasztói a répaczukoradó összes terheinek egy negyed részét, azaz *két* nyolczadát viselik; világos, hogy Magyarország még akkor is, ha egész fogyasztását saját gyártmányaival fedezné, az osszterheknek másik nyolczadával Ausztriának adóznék.¹⁾

Uj törvényjavaslatunk — véleményünk szerint — e tekintetben is bizonyos haladást mutat fel; a mennyiben ezen reánk

¹⁾ Ez esetben körülbelül így állana a számítás

	Ausztria	Magyarország
A kincstár 12.8 millió tiszta jövedelme		
feloszlik mint 7 : 1-hez	frt 11.200.000	frt 1.600.000
A gyáripár által élvezett praemiumösszeg		
10.3 millió ismét csak mint 7 : 1 . . . »	9.012.500	» 1.287.500
Összesen	frt 20.212.500	frt 2.887.500
A fogyasztók terhe mint fentt »	17.325.000	» 5.775.000
marad { nyereség	frt 2.887.500	—
{ veszteség	—	2.887.500

nézve káros viszony javulásának ha nem is biztosítékát, de legalább valószínűségét nyújtja.

Mielőtt azonban erre áttérnénk, figyelembe kell vennünk még azon pénzügyi intézkedést is, mely által kormányunk már régebben törekedett legalább részben pótolni azon érezhető hiányt, melyet államháztartásunk, a gyártási adóban való *kedvezőtlen* részesülésünk következtében szenvedett.

Pénzügyeinknek szorultsága már 1881-ben kényszerítette kormányunkat, hogy hazánk czukorfogyasztása után legalább valamikép számbavehető tiszta jövedelmet biztosítson magának; és így nem maradt más hátra, mint a czukrot másodszor is megadóztatni, mi az 1881: IV-ik, illetve az 1883: V-ik tcz. által történt.

Ezen második adó a *hazánk határain belül* fogyasztott czukrot mázsánként 4 forinttal drágítja meg. — Beszedési módja sem nem kényelmes, sem nem okszerű; azonban előnye a gyártási terményadó felett az, hogy Magyarország számára *jövedelmezett*, mit ez utóbbiról *nem állithatni*. A második adó $1\frac{1}{2}$ millió forintnál többet hoz, *tisztán*, tehát mázsánként 3 forintot, vagyis legalább háromnegyed részét azon összegnek, melyet a fogyasztó e czimen fizet. A mostani répaadó ellenben 11 frt 50 krral terheli a fogyasztót és ebből a magyar kincstár számára, mint láttuk, 1 frt 45 kr. marad vagyis a tehernek egy nyolczada.

Egyelőre tehát nálunk a czukor, ép úgy mint a sör, *kétféle* adót fizet, vagy a mi egyre megy: az összes adó megsokszorozott költséggel és fáradsággal szedetik be. Egységes, azaz Ausztria-Magyarországra nézve egyenlő, és a mellett mindkét félre nézve *jó* adótörvény alkotása mindaddig, míg a jövedelem mostani felosztása mint axioma áll fönn: *lehetetlen*. — A sarkalatos hibát már az 1867-iki kiegyezési bizottság követte el, következetlensége által, midőn egyrészt a vámközösséget elfogadta, másrészt visszautasította az osztrákok azon javaslatát, hogy a fogyasztási adók jövedelme, ép úgy mint a vámoké, a közös kiadások fedezésére fordíttassék.

Ezzel teljesen félreismerte a vám és fogyasztási adó között fennálló szerves összefüggést, melyet a czukoradónak keletkezésében is feltaláltunk. Önállóságot akart számunkra biztosítani a »gyártási« adókban is, és nincs oly részletkérdés, melyet ezen ügyben Ausztria beleegyezése nélkül elintézhethnénk. Nem jött

egyáltalában tisztába azzal, hogy a cukor-, szesz- és söradó nem *gyártási*, hanem *fogyasztási* adók, melyeknek terhét a fogyasztó, nem pedig a termelő viseli. Sőt az egész ügynek félreértésében annyira ment, hogy szétszakította az adót a hozzá tartozó visszatérítésektől, melyek tulajdonképen egymásból folynak és egymást egészítik ki; és ezzel azt érte el, hogy több éven át a cukoradónak végeredménye Magyarországon passiv lett, midőn Ausztriában még nem megvetendő tiszta jövedelmet nyújtott. Az 1878-ki kiegyezés csak ezen utolsó és legnagyobb hibán segíthetett; a többieken ma már változtatni nem lehet.

Alkotmányunk helyreállítása előtt Magyarország érdekei e tekintetben sokkal jobban voltak megóva. A fogyasztási, — vagy ha úgy akarjuk nevezni — gyártási adók a közös pénztárba folytak, tekintet nélkül arra, hogy a fogyasztandó árucikk nálunk, avagy Ausztriában készült-e; és akármilyen véleményvel legyünk az akkori pénzügyekről, a közös fogyasztási adóknak jövedelme mégis lehetővé tette, hogy a többi adókat nem kellett felemelni.

A vámokat illetőleg ezen viszonyt 1867-ben lényegében fentartottuk, mert habár Ausztria és Magyarország azokat külön szedik be, mégis csak fenmaradt az érdekközösség, a menyiben a jövedelem a *közös* kiadások fedezésére szolgál. És nagyon helyesen; mert semmi sem zárja ki annak lehetőségét és valószínűségét, hogy valamely vámköteles árucikk, melyet az egyik ország lakosa szerez be, a másik ország határain lépjen a vámközösség területébe. De ép úgy történhetik, hogy az egyik ország fogyasztójának adóját a másik ország gyárosa közvetíti, mint ez a cukrot, sört, szeszt illetőleg tényleg nagy mérvben történik is.

Két oly esetben, melynek analogiája szembetűnő, egymástól eltérő intézkedések állanak fenn; és ezen anomalia szüli ama másikat, hogy t. i. a fogyasztási adók mindegyik nemében érdekellentét létezik Ausztria és Magyarország között.

A dolog természetében rejlik, hogy a meddig azon fogyasztási adók jövedelme, melyeket törvényeink »gyártási adóknak« neveznek, Ausztria és Magyarország között a *termelés* arányában oszlik el: nem is képzelhető oly cukor-szesz vagy söradótörvény, mely az egyik vagy másik fél érdekével ellentétben nem állana

Ezen ellentét csak akkor szűnhetnék meg, ha valamely adóköteles cikkben Ausztria és Magyarország fogyasztásának aránya véletlenül *azonos* volna termelési arányukkal és még akkor is a legkisebb változás az egyik vagy másik félnek sérelmét vonná maga után.

Uj törvényjavaslatunk a terményadót 11 frttal, a finomított czukornak kiviteli jutalmát 2 frt 30 krral állapítja meg. Ez utóbbit természetesen minden gyáros a belföldi fogyasztásra fogja áthárítani, mely e szerint összesen 13 frt 30 krral lesz megterhelve az eddigi 11 frt 55 kr helyett. Nem szenvedhet kétséget, hogy államháztartásunkra nézve előnyösebb lett volna, ha kormányunk csak a második fogyasztási adót, nem pedig a gyártási terményadónak terhét nagyobbította volna. Azonban kormányunk nyilatkozata szerint, ezen törvény nincs is arra hivatva, hogy magában állóan ítéltesse meg, hanem a hozandó szeszadó törvénnyel együtt, melytől jogosan várhatjuk, hogy a czukorterményadó emelése által okozott megkárosodásunkat helyre fogja pótolni.

Különben kormányunk még a második adót is felemelte, és pedig 4 frtről hatra. E szerint a czukorfogyasztás nálunk 13 frt 30 kr + 6 frt azaz 19 frt 30 krral lesz mázsánként megadóztatva: kevesebb mint Francia-, Olaszország és Belgiumban, de többel mint Német-, Oroszországban és az amerikai Egyesült államokban.

Tulságosnak azonban — az elébb kifejtettek után — ezen adóterhet nem nevezhetjük; sőt teljesen belenyugodhatnánk, ha saját államháztartásunk abból az öt megillető részt csakugyan megkaphatná.

A hat forintos fogyasztási adót illetőleg ez természetesen kétséget sem szenvedhet. De még a »gyártási« adóban is javulhat Magyarországnak részesedése bizonyos feltételek mellett, melyeknek teljesítése talán nem esik egészen kormányunk hatáskörén kívül.

IV.

Új törvényjavaslatunk értelmében, adót általában *csak* azon cukor mennyiségek fizetnek, melyek a nyílt *belföldi* forgalomba lépnek és csak akkor, *a midőn abba lépnek*. A már megadózott cukor ezentúl is, ép úgy mint eddig, a mennyire nem képezi a magyar külön fogyasztási adónak tárgyát, — melytől most eltekintünk — pénzügyi ellenőrzés nélkül mozoghat szabadon, a monarchia határain belül. *A még meg nem adózott* cukor-mennyiségek azonban, legyenek ezek gyárakban, vagy a felállítandó szabad raktárakban, folytonos szigorú pénzügyi felügyelet alatt maradnak mindaddig, míg, vagy adómentesen külföldre nem szállíttatnak, vagy pedig a belföldi nyílt forgalomba lépve, adójukat le nem fizetik.

Az adónak beszedése természetesen azon ország pénzügyi közegeit illeti, a melynek határain belül az ellenőrzés alatt állott *adózatlan* cukor, a megadózott nyílt forgalomba lép.

Azonban az egyik ország gyárából vagy szabad raktárából a másiknak gyáraiba vagy szabad raktáraiba szállított, még megadózatlan cukormennyiségek nyilvántartatván: azon adóösszegek, melyeket az egyik ország a másiknak provinenciájáért beszed, kölcsönös leszámolás tárgyát képezendik.

Az évi leszámolás minden év augusztus elsején fog a három érdekelt rész (t. i. a birodalmi tanácsban képviselt országok, a Szent-István korona országai és Bosznia-Hercegovina) között eszközöltetni és pedig a következő módon. Az adózatlan cukrot *befogadó rész ama másik résznek, melyből azt befogadta, azon különbözetnek adóját tartozik megtéríteni, a melylyel a befogadó országba hozott adózatlan cukornak mennyisége, az ugyancsak a befogadó országból jutalom megtérítése mellett külföldre exportált cukormennyiséget túlhaladja*. Ha tehát p. o. egy év folyamában 320 ezer mázsa jönne be hozzánk Ausztriából, és ugyanazon időben 120 ezer mázsa exportáltatnék innét külföldre, akkor Magyarország 200 ezer mázsa cukornak adóját fogja Ausztriának megtéríteni.

A forgalom különben úgy finomított, mint nyerscukorra kiterjedvén: minden egyes nyerscukor-szállítmány elvben azon hányaddal vétetik számba, mennyi finomított cukor belőle

készülhet. Könnyebb átszámítás kedvéért azonban a törvényjavaslat kidolgozott táblázatról gondoskodott, mely az alkalmazandó átszámítási hányadot az illető szállítmánynak polarisatiójától teszi függővé.¹⁾

A törvényjavaslatnak ezen leszámolást tárgyaló 46. §-a nem tesz különbséget arra nézve, vajjon a befogadó országból jutalom mellett kivitt czukor, *azonos-e* a behozott czukorral, vagy nem; tehát nincs arra semmi tekintettel, hogy a befogadó ország *saját* készítményét, vagy pedig a másik országét exportálja-e.

Ezen körülmény igen fontos. Hazai gyáraink ugyanis, mindamellett, hogy még *egész* készítményük sem fedezné a magyar fogyasztás szükségletét, exportra vannak utalva.²⁾

Ez oly tényező, melylyel számolnunk kell; mert kétséget sem szenvedhet, hogy az exportált czukorért adó nem fizettetvén, kincstárunk évenként jelentékeny összeggel károsodnék.

Törvényjavaslatunk első redactiójának értelmében ezen károsodás csakugyan bekövetkezett volna; és nem kis vívmánya az újabban Ausztriával folytatott tárgyalásoknak, hogy kormányunk, az eredeti javaslatnak gyökeres módosítása által, ezen visszásságnak káros következményeit képes volt elkerülni.

Vizsgáljuk a dolgot közelebbről.

Az Ausztriából behozott czukor háromféle módon fog Magyarországra juthatni. A leggyakoribb eset az lesz, hogy a kész finomított czukor, adózatlanul érkezik valamely felállítandó magyar szabadraktárba, és ennek elhagyása alkalmával fizeti meg adóját. A második lehetőség pedig az, hogy adózatlan nyers czukor érkezik magyar finomító gyárba és innét mint finomított árú kerül közvetlenül vagy közvetve a magyar forgalomba. A harmadik, de valószínűleg legritkább eset végre az lehet, hogy

¹⁾ Habár ezen táblázat nem tudományos, hanem tisztán empirikus alapon készült, mindazonáltal céljának nagy átlagban valószínűleg meg fog felelni.

²⁾ Ezen visszásságnak oka némely magyar gyárnak a belföldi versenyre nem igen alkalmas földrajzi helyzetében, valamint némely vasuti vállalatunknak differentiális tariffáiban keresendő.

a behozott cukor már Ausztriának egyik gyarából vagy raktárából lépven nyílt forgalomba, adóját Ausztriában fizette meg.

Világos, hogy az első két esetben *Magyarország* fogja az osztrák eredetű czukornak adóját beszedni, azonban ezen beszedett adóösszegeket a törvényjavaslatnak idézett 46-ik §-a szerint, csak annyiban fogja Ausztriának megtéríteni, a mennyiben ezen adózatlanul behozott czukornak mennyisége, Magyarországnak *egész* kivitelét túlhaladja. Levonandjuk tehát nemcsak azon czukormennyiségeknek adóját, melyek Ausztriából ideérkezve országunkat — változatlan vagy feldolgozott alakban — ismét elhagyják, és így tulajdonképen csak Magyarország átviteli forgalmát képezik (a törvényjavaslatnak első redactiója *csakis erre* szorított) hanem azon czukormennyiségeknek adóját is, melyek *mint magyar készítmények* exportáltattak.

Tehát Magyarország Ausztriának ugyanannyival fog kevesebbet megtéríteni, mennyivel kevesebb adót vesz be, saját gyárainak közvetlen exportja által; és a *tényleges* pénzügyi eredmény az lesz, mintha Magyarország *semmit* sem exportált volna, illetőleg mintha az egész monarchiának cukor kivitelét egyedül Ausztria fedezné.

Ez egyébiránt csak mint méltányos, mert elvégre pusztán az osztrák verseny kényszeríti a magyar gyárakat egyáltalában kivitelre és épen azért a törvényjavaslatnak első redactiója bennünket jelentékenyen és igazságtalanul károsított volna.

Az összmonarchiának nyers adójövedelme évi két millió mázsát valamivel túlhaladó fogyasztásának megfelelően előreláthatólag körülbelül 22 *millió* forintra fog rúgni.

A monarchiát terhelő cukor kiviteli jutalmak összegét törvényjavaslatunknak 3-ik §-a évi öt millió frtban állapítja meg. A mennyiben a kiviteli jutalmak főösszege valamelyik esztendőben ezen öt milliót netalán meghaladná, az egész monarchiának czukorgyárosai tartoznak az esetleges többletet visszatéríteni és pedig teljes — tehát megadózott és adózatlan — cukor-termelésük arányában.

A jutalmak e szerint a 22 milliónyi nyersjövedelmet legfeljebb 5 millióval apaszthatják és így a tiszta jövedelem — ha a beszédési költségektől eltekintünk — nem sülyedhet 17 millió forint alá.

Az 1887-iki XXIV. t.-cz. értelmében a kiviteli jutalmaknak »mindegyik rész annyi százalékát tartozik viselni, a hány százalékát teszi ki a saját részlete az ugyanazon évben elért összes nyersjövedelemnek.«

Kérdés már most mennyi lesz előreláthatólag minden egyes érdekelt résznek, a kölcsönös leszámolások után fennmaradó nyers és tiszta jövedelme?

A mi Bosznia-Hercegovinát illeti ez saját czukortermeléssel nem bírván, *egész* czukoradó bevételét a többi két résznek lesz kénytelen restituálni, tehát nem marad sem nyers sem pedig tiszta jövedelme.

Magyarországnak nyers adójövedelme, mint épen láttuk, saját exportunk által csak *átmenetileg* érintetik és az Ausztriával történt elszámolások után, ezen nyers jövedelem egyenlő lesz az itt termelt czukornak *egész* adójával.

Hozzávetőleges számítás szerint a magyar termelést az utolsó évek átlagában vagy 260,000 mázsa finomított czukorra becsülik. A mennyiben a viszonyok nem változnak, Magyarország nyersjövedelme e szerint 260,000-szer 11 frt azaz körülbelül 2.9 millió vagyis az összmonarchia nyersjövedelmének $13\frac{0}{10}$ -a leend. Ha már most ezen 2.9 millióból levonjuk a legfeljebb 5 millióra korlátolt kiviteli jutalmaknak ugyancsak $13\frac{0}{10}$ -át marad körülbelül 2.2 millió frt tisztán, az eddigi nem egészen 800,000 frt helyett.

Ausztriának nyers jövedelme pedig egyenlő lesz a 22 millió összjövedelemnek maradványával; mely tehát állani fog, úgy saját czukorgyártásának adójából, mint azon czukormennyiségeknek adóösszegéből, melyekkel Magyarországnak és Bosznia-Hercegovinának termelési hiányát fedezi. Ezen nyersjövedelem alighanem több lesz 19 milliónál, valamint tiszta jövedelme is előreláthatólag 15 millió frtot túl fog haladni.

Magyarországnak tiszta jövedelme, habár még ezentúl sem fog helyes arányban állani a fogyasztó közönségünk által viselt terhekkel, mindazonáltal mint láttuk tetemesen javul. De ennél még öröndetesebbnek tartjuk az eddigi viszornak gyökeres változását, mely már most kizárja azon fennt említett visszásságnak lehetőségét, hogy t. i. Magyarország még azon esetben is contribuáljon Ausztriának, ha saját czukortermelésünk fogyaszt-

tásunkat elérné. Czukoriparunknak esetleges fejlődése már most *sokkal nagyobb mérvben* gyarapíthatná állami bevételeinket, mint ez a répaadó mellett általában lehetséges volt. Ha p. o. bármely oknál fogva eddigi czukortermelésünk évi 100,000 mázsával emelkednék, akkor — mint az előbb kifejtettek után, bővebben indokolnunk sem kell — ezentúl a czukoradónak 17 millió forintnyi tiszta jövedelmében való részesedésünk arányában ezen összeg 5%-ával tehát 850,000 frttal javulna; miglen ugyanazon fejlődés répaadó törvényünk mellett, Magyarországnak tiszta jövedelmét csak a contingentált 12.8 milliónak 2½ százalékaival, azaz 320,000 frttal gyarapította volna.

Bizonyos, hogy úgy nemzetgazdasági mint pénzügyi érdekeink kíváнатossá teszik a magyar czukoriparnak fejlődését. Lásuk már most, hogy mivel járulhat törvényhozásunk és kormányunk ezen cél eléréséhez.

V.

Minden államnak bármely belső intézkedései, ha különben helyesek és a nép érdekének megfelelnek, még azon esetben is az ország javára szolgálhatnak, ha a külföldéitől teljesen eltérnek; ellenben minden józan kormány a hadsereget illető kérdéseknél tekintettel lesz más országok hasonló intézkedéseinek minden mozzanatára: ép így bármely ország adóinak rendszerét és magasságát saját viszonyaihoz mérten állapíthatja meg, de vámpolitikájában és az ebből folyó esetleges kiviteli jutalmak megszabásában, ha intézkedéseivel *eredményt* akar elérni, számolnia kell a külföld hason törekvéseivel.

Hiába való pazarlást követ el az állam, midőn a kiviteli jutalmakat tulhajtja, mint teszi Franciaország 1884 óta, de komolyan veszélyeztetné iparának elért helyzetét, ha nem áldozna e célra annyi, a mennyit az okvetlenül megkövetel.

Ha I. Napoleon bukása és a continentális zár megszűnésével a czukor védvámja eltöröltetett volna, akkor az egész répaczukor gyártás ephemer tengődés után, ma már csak ipartörténelmi érdekekkel birna. Szerencsére a francia restauratio által folytatott védvám-áramlat a répa czukoripart is felkarolta, és alig volt ezen, annak idejében kétségen kívül tulhajtott, védelmi

politikának más oly tárgya, mely a nyújtott kedvezményeket jobban megérdemelte volna.

Szabad munkásokkal versenyzett a gyarmatok rabszolga munkája ellen; a természettudományok és a technika nyújtotta eszközökkel felvette a harczot a tropikus égalj kedvezettjeivel, és — ezen küzdelemben *Európa* győzött!

A kezdetben primitív ipar ma egész gyakorlati tudomány-nyá fejlődött, melynek számtalan kiváló technikus szenteli életét. Sikerült kiválasztás és művelés útján azon 5—6°/_o-os cukor-tartalmú répából, melyet Achard ültetett, oly nyersanyagot teremteni, mely tartalom tekintetében versenyez a cukornáddal. A cukoripar adta Középeurópa mezőgazdaságának azon hatalmas lendületet, mely a belterjes gazdálkodást úgy szólván megteremtette és ugyanaz ma Európa egyik legfontosabb közgazdasági tényezőjét képezi.

De ha a cukoripar csakugyan ennyire fejlődött, miért szorul még mindig védelemre, miért nem képes a saját lábán megállani? Erre feleletünk az, hogy igenis, — meggyőződésünk szerint — az európai cukoripar ma a gyarmatok ellen jutalom nélkül is felvehetné a versenyt.

Azonban az, ami közös védelmi eszköze volt Európa országainak, fegyverré változott, melylyel most egymást támadják.

Ma *nem* a gyarmatok ellen kell küzdenünk: legveszélyesebb ellenfeleink Európa többi országai, Németország, Franciaország, Belgium. Ujabban ismét Franciaország kezdeményezte a cukorkivitel jutalmazásában azon politikát, melynek jeligéje más államokkal szemben az »ôte toi, que je m'y mette.« — Hallatlan áldozatokat hoz évenként cukoripara érdekében, új életre keltette már gyöngén állott cukoriparát, oly annyira, hogy az ma már nemcsak eredménynyel versenyez velünk, de lassankint ki is fog bennünket szorítani keleti piacainkról.

Franciaország a kiviteli jutalmat annyira emelte, hogy addig más ország nem is követheti és Németország is legujabb törvényében a jutalom csökkentésével felelt. Első és időközben visszavont törvényjavaslatunk ezen irányban még tovább akart haladni, sőt a mostani javaslat is kevesebb jutalmat nyújt iparunknak, mint a mennyit ez eddig élvezett.

Annyi bizonyos, hogy Franciaország, mely talán még ma

is állíthatja magáról, hogy: »assez riche pour payer sa gloire« eléri a jutalom *pazarlása* által annyiban célját, hogy versenyországai előle az eladási pinczokon előbb-utóbb kénytelenek lesznek visszahúzódní.

Veszélyes játék lett volna, ha a kezdetben 1 frt 55 krral megállapított kiviteli jutalmunkat nem emeltük volna. Néhány hónap előtt, midőn az osztrák és a magyar kormány e tekintetben még vonakodtak, egy francia szaklap, a helyzetet helyesen fogva fel, azzal kezdé törvényjavaslatunk ismertetését: »Un heritage à faire«, »Ausztia redukálja kiviteli jutalmát, tönkre teszi saját versenyképességét külföldön, tegyük magunkévá Ausztia örökségét.« — Mert ne ámítsuk magunkat; oda, a honnan a francia verseny bennünket kiszorít, egyhamar vissza nem térhetünk. Így veszítjük most el Oláhországot, és hódít Francziaország napról-napra a keleten!

Kérdés már most, hogy mennyi jutalmat nyujtanak versenytársaink saját czukoriparuknak. A jutalom magassága ugy Németország, mint Francziaországban, általában ott, hol az adó a *répának súlya* szerint fizettetik, amint láttuk, első sorban ennek czukortartalmától függ. E tekintetben Németország répája áll legelől, már csak azért is, mert annak mivelése ott tényleg a legjobb. Tökéletesen megbízható értesülések szerint az idén p. o. 12—13% nyersczukrot nyernek a német gyárak, (természetesen a melasse czukorral együtt), ami 10.8—11.7% finomított czukornak felelne meg. Ha csak 11%-ot fogadunk el átlagnak, — ami véleményünk szerint, inkább a valóság alatt áll, mintsem hogy azt felülmulná, — ugy számításunk következőkép áll:

Egy mázsa répa fizet adót	M 1.70
ebből 11 kiló finomított czukor készülvén, esik 100	
kiló finomított czukorra	M 15.45
a restitutió 100 kg finomított czukor után	M 21.50
tehát a praemium	M 6.05

ami mázsánként mai árfolyam szerint 3 frt 75 krt tesz. Különben a német hivatalos kimutatások már az 188⁵/₆-iki évad nyersczukor nyereményét 11.43%-ra teszik átlagban, melasse czukor nélkül, ami ezzel együtt körülbelül 12.5% nyers, illetőleg 11.2—11.3% finomított czukornak felelne meg, tehát feltevésünket mindenestre igazolja.

Az 1888. augusztus 1-én életbe lépő új német törvény, mint már említettük, kétféle adót szed be. A »Verbrauchsabgabe« jutalom adására nem nyújt alkalmat, ellenben a répaadónak viszonya a visszatérítéshez még mindig jelentékeny kiviteli jutalmat rejt magában. A répaadó mázsánként 80 pfenniggel van megállapítva, a finomított cukor restitúciója pedig 10 márkával. A répának cukortartalma Németországban évről-évre emelkedik, úgy hogy feltehető, miszerint egy-két esztendő múlva a jutalom, ha nem is fogja az eddigit teljesen elérni, mégis körülbelül egyenlő lesz azzal, melyet a mi törvényjavaslatunk akar nyíltan adni.

Franciaország répájának nagy átlagban még nincs annyi cukortartalma, mint Németországénak. Ennek oka nem az, hogy talán égalji vagy földtani viszonyai kevésbé kedvezők volnának, — hisz a világhírű Vilmorin-féle répa, mely a legcukordúsabb a világon, ott tenyésztetik, — de a francia termelőkben még mindig visszamaradt valami a terményadó egészséges tradícióiból, úgy, hogy csak nehezen tudják magukat a magasan polarisáló, de *félterméseket* nyújtó Vilmorin-mag ültetésére rászánni.

De az utóbbi időben a francia gyárosok is — saját, kézfelfogható előnyük szem előtt tartásával — jobban fizetik meg a cukortartalmasabb répát, úgy hogy annak átlagos minősége folytonosan javul. A francia törvény ez időszerint a répasúlynak 7 százalékában állapítja meg a cukorneremény adóköteles részét, vagy — a mi 50 francos cukoradó tétel mellett egyre megy, — a répa mázsája után Franciaországban ezen 50 frcnak $7\frac{1}{10}\%$ -a, azaz 3 franc 50 centime fiztetetik. Ha a francia gyárosok ezen répából csak $9\frac{1}{10}\%$ finomított cukrot nyernek — tehát még kevesebbet, mint nagy átlagban Ausztria-Magyarország gyárosai — akkor is egy kiló finomított cukorra 3 frc 50 cm. osztva 9-el, vagyis 0.39 centime adó, e szerint 100 kilóra 39 frc-nál valamivel kevesebb esnék. A terményadó, — mely a mint láttuk, tényleg a fogyasztókra háríttatik, — 50 frc-kal lévén megállapítva, marad a cukor mázsája után 11 frc vagyis 5 frt 50 kr praemium. De ha a francia termelők saját előnyüket jobban szem előtt fogják tartani, mint azt eddig tették, és előbb-utóbb eléri Németország répa minőségeit, — ami meggyőződésünk szerint is csak idő kérdése lehet — akkor még a törvényes cu-

kornyeremény emelkedő skálája mellett is, (mely 1890¹/₁-ben fogja maximumát elérni 7.75⁰/₀-al); a praemium folytonos növekvése minden kétségen kívül áll. ¹⁾

A belga törvény azon feltevésből indult ki, hogy a répalé hectoliter és fajsúlyszázada után 1500 gramm nyerscukor készül, (Nyugoteurópában a répalének sűrűségét nem mint nálunk Balling-fokokban, hanem a fajsúlyban szokták kifejezni. A francia és belga fok egyenlő a fajsúly *századával*, tehát p. o. 1.04 fajsúly = 4 francia fokkal) e szerint a törvény a répalé minden hektoliter foka után a gyárost 1500 gramm vagyis másfél kilo nyerscukornak adójával terheli. Az adókulcs mázsánként 45 frc-kal van megállapítva, tehát a répalének fajsúly foka másfélszer 45 centimeot, azaz 67¹/₂ centime adót fizet. Ujabban azon gyárak, melyek a melasséből is vonnak ki cukrot, még bizonyos adótöbblettel terheltetnek, mely azon gyárak számára, melyek a melassét osmose eljárással dolgozzák fel 6⁰/₀-al, a tökéletesebb eljárásokkal működők számára pedig 8 illetőleg, ha még idegen melassét is fogadnak gyárukba, 10⁰/₀-al lett megállapítva.

Hogy ezen számok *nem* felelnek meg a tényleges nyereménynek, hogy tehát a restitutio az adóval szemben jelentékeny jutalmat tartalmaz, az kétséget nem szenvedhet; azonban a praemium nagysága iránt az e kérdéssel foglalkozó statisztikusoknak véleményei eltérnek egymástól. — Saját tapasztalataink szerint több év átlagában nálunk a hektoliter fajsúly foka után — osmose eljárás alkalmazása mellett — 1600 gramm finomított cukor készül. (A cukorkornereményt finomított, azaz vegyileg tiszta cukorban fejezzük ki azért, mert a nyerhető nyerscukornak mennyisége annak minőségétől függ, mely utóbbi az által, hogy azt a belga törvény a hollandi skála 10-ik és 14-ik foka közé helyezi, szabatosan meghatározva nincs, tehát önkényes feltevésekre kényszerít).

¹⁾ Már az idén is az átlagos cukorkorneremény valószínűleg több lesz 9¹/₂%-nál. Annyit positive állíthatunk, hogy vannak már Franciaországban oly gyárak is, melyek 10% finomított cukrot nyernek a répából és e szerint, mint könnyen kiszámíthatjuk, 15 frc praemiumot élveznek a készített cukornak minden mázsája után. Erről személyesen győződtem meg a Somme departement egyik gyárában. Az »excédant« cukornak mennyisége különben csak néhány hónap múlva fog hivatalosan megállapíttatni.

Nincs okunk feltenni, hogy a belga gyárosok rosszabbúl dolgozzanak, mint bármely magyar gyár; annál kevésbbé, mert ott az adókulcs magasabb lévén, a gyárosnak sokkal nagyobb pénzbeli érdeke fűződik a már megadózott félgyártmány intensív feldolgozásához.

Ha tájékozás végett még megjegyezzük, hogy azon határok között, melyekben a répalének sűrűsége egyáltalában mozoghat, minden francia sűrűségi foknak csaknem egészen pontosan 2.5 saccharometer fok felel meg: (tehát 80% tisztaság mellett 2% polarisáló cukor); azt hiszszük, hogy minden szakértő a fentt 1.6 kgramm finomitott cukorra becsült nyereményt saját tapasztalata által megerősítve fogja találni. Ezen alapon már most a praemiumnak számszerinti meghatározásához foghatunk.

100 kgramm finomitott cukornak előállításához tehát annyi hektoliter fajsúly fok répalé szükségeltetik, a hányszor 1.6 kgramm a 100-ban tartalmaztatik, azaz hatvankettő és fél. Minden hektoliter fajsúly fok után a belga gyáros, mint láttuk, 67½ centime adót fizet, illetőleg minthogy itt osmorevel működő gyárat tartunk szem előtt, 6%-al többet vagyis 71.55-öt. Egy métermázsza finomitott cukorra esik tehát 62½-szer 71.55 centime, vagyis 44 frc 72 centime tényleg fizetett adó, melylyel 100 kgramm finomitott cukorért járó 54 frc 70 centime restitutió áll szemben. A jutalom természetesen egyenlő ezen számok különbszetével és mázsánként 9 frc 97 centime-ot vagy kerek számban 10 frc-ot tesz. Ehhez járul még azon körülmény, hogy a fajsúly fokok meghatározásánál követett eljárás is nyújthat a gyárosoknak esetleg bizonyos nem megvetendő, habár positiv számokban ki nem fejezhető pénzbeli előnyt.

[Ugyanezen feltevésből indultunk ki, midőn fent a belga cukorfogyasztást évi 500,000 q. finomitott cukorra becsültük és ebben öntudatosan ellentétbe helyezkedtünk, úgy a hivatalos kimutatásokkal, mint az e tekintetben sötétben tapogatózó statisztikusokkal (Görz, Neumann-Spallart, Licht stb.). A belga hivatalos kimutatások ugyanis azon kissé naiv fictióból indulnak ki, mintha a belgák adózási módjában praemium egyáltalában nem foglaltatnék, illetve felteszik, hogy a gyáros a cukorlé hektoliter-fajsúly foka után tényleg csak 1.5 kilogramm nyerscukrot állítana elő; sőt még a melasse cukrot készítő gyáraknak többletét is csak egy év óta veszik számításba. A fictiv termeléshez hozzáadva a tényleges bevitt és levonva a tényleges kivitt, a maradványt tekintik a belföld fogyasztásainak. Ily számítás szerint 1880 óta a belga évi consum

84000 és 250000 q., azaz fejenként 1·4 – 4·3 kilogramm között ingadozott volna. Ezen számok képtelenségét már világosan demonstrálnák a szomszéd országok fogyasztási számai (Németország 10, Franciaország 12, Hollandia 8·5 kg.), ha nem volna e célra elegendő keletkezési módjuknak ismerete. Azonban ennek segélyével a látszólag absurd számokat talán még könnyebben rectificálhatjuk, mint más országoknak a valóságot jobban megközelítő adatait. Én e célra a következő utat választottam: Mindenek előtt, hogy az esetleges évi kisebb változásokat teljesen elimináljam, 7 esztendőnek hivatalos adatait vettem számításom alapjául.

Ezek szerint Belgium az 1880. jan. 1-től 1886. decz. 31-ig terjedő hét évi időközben :

	nyers- czukrot	finomított czukrot	szörpöt és melassét
behozott . . .	1.182,890 q.	354,760 q.	1.099,540 q.
kivitt	4.916,730 »	738,340 »	—
plus	—	—	1.099,540 q.
minus	4.733,840 »	383,580 »	—

Ha a mázsza nyersczukrot 90, a szörpöt és melassét átlagban 30 kiló finomított czukorral tesszük egyenlőre, akkor összesen 3.414,000 q. finomított czukor érték *kiviteli* többletet eredményezünk.

A termelés, a hivatalos adatok szerint, az 187⁹/₈₀-tól 188⁴/₅-ig terjedő hat évi időközben 4.745,440 q.-t, 188⁵/₆ pedig 484,750 q.-t tett ki. A tényleges termelés az említettek után a hivataloshoz úgy viszonylik, mint a restitutió a tényleg fizetett adóhoz, illetőleg 188⁵/₆-ban mint 54·70 : 44·72-hez. — 188⁴/₅-ig inclusive, a melasse czukor többlete még nem vétetvén számításba, az 54·70 frcos restitúciónak csak 42 frc 18 centime adó állott ellenében, a viszony tehát az volt, mint 54·70 : 42·18-hoz. — Ha tehát az

188⁵/₆ év hivatalos termelését $\frac{5470}{4472}$ -al, az előző hat esztendőét pedig $\frac{5470}{4218}$ -al

sokszorozzuk, igen megközelítőleg a tényleges productiót nyerjük, mely e szerint 6.747,000 q. lett volna. Ha ebből levonjuk a külforgalom kiviteli többletét, t. i. 3.414,000 q.-t, marad mint 7 év belföldi fogyasztása 3.330,000 q., vagyis évenként átlagban 476,000 q. Azonban tekintetbe kell még vennünk, hogy már 188⁵/₆ előtt is voltak Belgiumban tökéletesebb melasse eljárások alkalmazásban, semmint az osmose; valamint azon körülményt, hogy a fajsúly fokok pontosan meg nem állapítható töredékei, a productionnak még egy bizonyos kis többletét teszik valószínűvé. Ezek után talán még a valóság alatt maradok, ha a belga fogyasztást évi 500,000 q.-ra becsülöm. — Ezen fogyasztás után, melyet az adó törvény mázsánként 54 frc 70 centime-al drágít meg, mely tehát a belga közönséget évi 27¹/₃ millió franczal terheli, a belga kincstár 6 millió frc contingentált tiszta jövedelemmel elégszik meg; úgy hogy Belgium, melynek törvénye, mint egy francia író helyesen jegyzi meg: »un chef d'oeuvre de complication« egyszersmind Európa összes államai között relative legtöbbet áldoz czukoriparának mesterséges protectiója érdekében].

A *hollandi adórendszer* hasonló a belgához, azonban a prae-mium jelentékenyen mérsékeltebb, a mennyiben a hektoliter faj-súly foka után 1635 gramm nyerscukor vétetik számításba a belga 1500 ellenében. A melasse czukrot készítő gyárak itt is megfelelő többlettel terhelhetnek.

Az osztrák-magyar monarchia eddigi kiviteli jutalmának összegét évi 10.2 millióval számítottuk ki; négy millió mázsa termelés mellett; esett egy mázsára valamivel több mint 2 frt 50 krajczár. Ezen jutalmat új törvényjavaslatunk 2 frt 30 kr-ra csökkenti.

Kiviteli jutalmunk tehát még félakkora sincs, mint a fran-czia és a belga, kisebb mint az eddigi német és körülbelül egyenlő azzal, melyet Németország 1868 augusztus 1-én túl adni fog. A meddig Franciaország és Belgium törvényeiket meg nem változtatják, monarchiánk *ennél kevesebbet*, hacsak répa czu-koriparát egyszerre tönkre tenni nem akarja, *nem is tehet*.

Monarchiánk eddig saját czukoriparának fentartása érde-kében nem áldozott annyi, mint Német- és Franciaország, vagy aránylag a kis Belgium. De eddigi áldozatának összege mindazonáltal elég jelentékeny volt, a mint hogy azon érdek is elég fontos, melyet vele meg akartunk és meg akarunk óvni.

Most visszalépni és nyirbálni a jutalmat, midőn Francia-ország az ellenkezőjét teszi, annyi lenne, mint a teljes abdicatio. — Helyesen mondja az új német törvényjavaslat indokolása: »Der Vortheil, welcher für die Reichskasse und die Zuckercon-sumenten von einer weiteren Herabsetzung der Vergütung, welche sich jedenfalls in mässigen Grenzen halten müsste, zu erwarten wäre, steht ausser Verhältniss zu der Grösse des Scha-dens, welcher aus einer zu knappen Bemessung der Vergütung für die Zuckerindustrie, die Landwirthschaft und Wohlfahrt weiter Landstriche und Bevölkerungskreise hervorgehen kann.«

Eddigi répaadónk mellett a monarchia czukortermelése csaknem kizárólag Ausztriában fejlődött. Hazai gyárosaink csak a legutóbbi időkben voltak óriási erőmegfeszítések után képesek itt is türhető répanyersanyagot termelni. Hosszú évek során át istáptoltuk kiviteli jutalommal a monarchia czukoriparát, de oly módon, hogy hazai gyárosaink a talán pazarul szórt jutalomhoz hozzá nem férhettek. Most megtaláltuk a védelem helyes módját,

melyhez hozzá férhetne bárki, ki az alföldön, vagy Erdélyben erélyesen és szorgalommal teremtene czukoripart.

Ha nem adjuk meg a kiviteli jutalmat azon teljes mértékben, amint ezt javaslatunk teszi, akkor igaz, hogy az osztrák ipart is megbénítjuk, de a magyar czukortermelést, — mely eddig az osztrákkal nem bírta a versenyt, el fogja majd nyomni a franczia, vagy más külföldi verseny, és ez végeredményében egyre megy.

Különben Magyarországnak, amint láttuk, állami érdeke épen czukortermelésének emelése mellett szól és kormányunk feladata lenne, hogy ezen cél elérését minden uton elősegítse.

A szállítási adó felemelése, mely a köszénnek és a répának beszerzését nehezíti meg, némely vasutttársaság díjtételei, melyek Ausztriával való versenyképességünket még Magyarországon is lehetetlenné teszik, a gyárak körül levő utak siralmas állapota stb., oly dolgok, melyeken a kormány jóakarattal könnyen segíthetne. De tehetne esetleg még többet is, ha a nagy állambirtokokon czukoripartelepeket létesítene, azokon maga kezdeményezné az okszerű répatermelést és így hatalmas lendületet adna ugy a magyar iparnak és mezőgazdaságnak, mint emelné saját adójövedelmét is.

Ha kormányunk e feladatokat, melyeknek teljesítése első sorban tőle függ, helyesen fogja fel, ugy talán bekövetkezik azon idő is, midőn majd nem fog gúnymosolyt kelteni Kossuth Lajosnak 1842-ben irt azon jövendölése, hogy: »Honunk répaczukor gyártásra látszik hivatva minden mások felett Európában.«

A postatakarékpénztárakról.

Irta :

dr. Halász Sándor.

Második és befejező közlemény.

Elvitázhatatlan, hogy ugyanazok az érvek, a melyekkel a postatakarékpénztárak szükségét általában indokolni szokták, jó részben alappal bírtak Magyarországon is. A takarékpénztári ügy nálunk nem mondható kedvezőtlennek; legalább a mi ez intézeteknek akár számát, akár pedig szerepét a nemzeti tőke képződésének terén illeti. A kezeink közt levő hivatalos adatok szerint az 1885. év végén takarékpénztáraink száma már elérte a 395-öt, a melyeknél a takarékbetétek álladéka 335.503.838 frtra rúgott; s mindkét szám a következő két évben kétségkívül csak emelkedést mutat.

Eltekintve azonban attól, hogy ez intézetek többé-kevésbé bankintézetek, s hogy azokat a szegényebb sorsu lakosság nem igen veszi igénybe — a hazai takarékpénztárak abszolút száma nem mondható kielégítőnek, még kevésbbé kedvező azok helyi megoszlása arra nézve, hogy közvetítésükkel a takarékoság kellő mód és mindennap könnyen hozzáférhető alkalom nyújtása által általánosítható és fejleszthető legyen. Meg kell gondolnunk, hogy az a 395 takarékpénztár még ugyanannyi helyre sem oszlik el, a 63 megye közül kettőben egyáltalában nincs is takarékpénztár, hat megyében egy takarékpénztárnál, tizenhárom megyében kettőnél, két megyében háromnál, hét megyében négynél több takarékpénztár nem létezik; úgy, hogy megyéinknek több mint fele takarékgyűjtő helyekkel egyáltalában nincs kellőképen ellátva. Még kedvezőtlenebbek e tekintetben a viszonyok Horvát-Szlavonországokban.

A gyűjtő szolgálatot annál nyugodtabban bizhattuk posta-

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE. 1887. XI. ÉVF. XII. FÜZET. 60

hivatalainkra, mert a magyar postahálózat az utolsó két évtizedben erőteljesen kifejlődött. Míg 1867. május 1-én, midőn a postát a magyar miniszterium átvette, összesen 941 postahivatal működött, addig — a későbbi évek alatt a hivatalok száma a következő gyors növekedést mutatja: volt ugyanis 1868-ban 1337 hivatal (a Horvát-Szlavonországekban átvett 99 hivattal együtt), 1869: 1.479, 1870: 1.523, 1871: 1.688 (a határörvidéken fennállott és átvett 99 hivattal együtt), 1872: 1.837, 1873: 1.926, 1874: 1.930, 1875: 1.948, 1876: 1.959, 1877: 1.980, 1878: 2.024, 1879: 2.099, 1880: 2.301, 1881: 2.386, 1882: 2.645, 1883: 3.098, 1884: 3.468, 1885: 3.809, 1886: 3.966 hivatal, vagyis husz évi időtartam alatt több mint háromezer hivattal terjeszkedett ki postahálózatunk s pedig az ország minden részére. De ez időszak alatt fegyelmezett postatisztikar is neveltetett föl, a melyet a közvetítő teendőkkal annál is inkább meg lehetett bizni, mert a magyar postatakarékpénztár szervezeténél fogva az üzletet magát a központi intézetnél concentrálja; s a hivatalokat pusztán a közvetítésnek különben sem complicált teendőivel ruházza föl.

A jelentés, melyet a postatakarékpénztárnak hazánkban való megalkotója, Baross miniszter az intézet első évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett, mindenesetre következtetéseket enged levonni arra nézve, vajjon az intézmény helyes alapokon szerveztetett-e. Annak megítélésére, hogy a postatakarékpénztárt sikerült-e meggyökereztetni hazánkban, egy év tapasztalatai aligha elegendők, de a szervezet megszilárdulásának tűzpróbája nézetünk szerint mégis az első időszakra esik, a midőn az üzlet menete bizonyos rendszert ölt magára, a mely úgyszólván alapvető a további fejlődésre nézve. A jelentésben foglalt adatok azért a legnagyobb mértékben figyelemre méltók és indokolják, hogy azokkal behatóbban foglalkozzunk.

A magyar postatakarékpénztár 700 postahivattal kezdte meg 1886. febr. 1-én működését; a hivatalok száma fokozatos gyarapítás útján az év végével elérte a 2000-et. 1887-ben e szám fölment 3000-re s minthogy föltehető, hogy a fejlesztés nem fog megakadni, tán nem messze az idő, a midőn egész postahálózatunk belevonatik a takarékgyűjtésbe, s megközelítőleg 3.500-ra fog rugni azon hivatalok száma, a melyek részt vesznek a tökehalmozás munkájában. Visszatérve az első év hivatalosan cou-

statált adataira, mindenekelőtt vizsgáljuk a betevek számát és kilétét. Az előbbi arról van hivatva tanuságot tenni, hogy az intézmény tényleg országos, általános érdeklődéssel találkozott-e; az utóbbi bizonyítani fogja, vajjon az intézményt céljának megfelelően a kis emberek keresték-e föl; vagyis azok, a kik, hazánkban legalább — még alig gyakorolják a takarékoság erényét. A betevek száma kifejezést nyer a betétkönyvecskék számában, már azért is, mert a törvénynél fogva egy betevőnek egynél több betétkönyvecskéje nem lehet; a betevek kilétét pedig megtudjuk a foglalkozási statisztikából, melyet külön táblázatban mutat ki az intézet.

Az 1886-ik évben összesen 106,742 drb. betétkönyvecske állíttatott ki, 21.225 drb. pedig kiegyenlítettett, úgy, hogy 1886. decz. 31-én 85.517 drb. betétkönyvecske volt a betevek kezeiben; vagyis ugyanennyi volt a betevek száma. A magán-takarékpénztárakhoz viszonyítva, e szám igen kedvező. Az országos statisztikai hivatal kimutatásai szerint, takarékpénztárainknál az 1885. decz. 31-én forgalomban volt betétkönyvecskék száma kitett összesen 484.082-et. Igaz ugyan, hogy a magántakarékpénztáraknál már a személyazonossági elv elejtése folytán is, egy betevő több betétkönyvecskével is bírhat, de tán nem igen térünk el a valóságtól, ha itt is a betétkönyvecskékszámát azonosítjuk a betevek számával. Míg azonban az a 484.082 betevő 395 intézet közt oszlik el, így átlag minden egyes takarékpénztárra $1149\frac{1}{2}$ betevő esik, addig a postatakarékpénztár egy maga 85.517 betevőt képes felmutatni. A magyar postatakarékpénztár tehát, a mi a betevek számát illeti, mindjárt működésének első évében a legelső takarékinintézetté nőtte ki magát, a melynek egy magának több betevője van, mint a fővárosi összes takarékpénztáraknak (a hol a forgalomban levő betétkönyvecskék száma volt 83,455.) több, mint az összes dunabalparti takarékpénztáraknak (a betétkönyvecskék száma : 68,676) több, mint a Duna-Tisza közti összes takarékpénztáraknak, (a betevek száma 52.792) stb. s csakis a Duna jobb partján levő takarékpénztárak összesége képes e tekintetben nagyobb számot felmutatni, t. i. 106.182-öt.

De a külföldi postatakarékpénztárakhoz képest is elég kedvező eredményt nyerünk. A betevek száma volt fennállásuk első évében :

Angliában	176.569	} vagyis egy betét- könyvecske esik	164	} lakosra.
Belgiumban	5.895		763	
Olaszországban	57.354		488	
Németalföldön	30.796		146	
Franciaországban	211.418		175	
Ausztriában	353.053		62	
Svédországban	79.513		58	
Magyarországon	85.517		200	

Vagyis Magyarországon minden 200-ik ember a postatakarékpénztár betevője, s az arány tekintetében hazánk a felsorolt nyolcz külföldi postatakarékpénztár sorában a hatodik helyet foglalja el. A viszony a fővárosban — miként a jelentés is kiemeli — aránytalanul kedvezőbb, mert itt már minden 27-ik személy bir postatakarékpénztári betétkönyvecskével.

Kevésbé örvendetes képet tár elénk a foglalkozási statisztika. Oly országban, a hol az őstermeléssel foglalkozók száma a lakosságnak több mint 32%-át képezi, csakugyan elenyészőn kevés az a 2.54%-os arány, melylyel ez az osztály járult a postatakarékpénztár betevőihez. A jelentés e csekély részvétet annak tulajdonítja, hogy az intézmény a gazdaközönség előtt még meglehetősen ismeretlen, s hivatkozik arra, hogy a városi közönség élénkebb részvétét már az a körülmény is kimagyarázza, hogy az a városokban már létező hasonczélú intézetek által a takarékpénztári intézmény hasznát fölismerni tanulta. E következtetést egészen helyesnek kell elismernünk, főleg, ha figyelembe vesszük, hogy az iparos osztály (10.74%), a kereskedő osztály (7.10%), az u. n. értelmiségi osztály (9.58%) részesedése, mely osztályok kiválón a városokban laknak — tényleg nemcsak megfelel az össznépesedésben való arányszámoknak, hanem ezeket jóval felül is mulja. Mi azonban még egy okkal szeretnők kiegészíteni a jelentés által felsoroltakat. Tagadhatatlan ugyanis, hogy a parasztosztály nálunk bizonyos idegenkedéssel viseltetik a tőkegyűjtés azon módja iránt, a mely a takarékpénztári intézményben nyer megvalósulást. A köznép még nincs áthatva azon tudattól, hogy a tőke rendeltetése, mikép meghozza a maga kamatait, épp úgy, mint minden gazdasági forrás s filléreit szivesebben heverteti a ládafiókban kamatoztatlanul, míg örökölt vágyát, mely rendesen földszerzésre irányul, ki nem elégitheti. A tőke gyümölcsöztetésének modern alakját a néppel nemcsak megismertetni, ha-

nem megkedveltetni kell s ez nem egyszerű és nem könnyű dolog. E tekintetben kétségkívül a nevelésnek jutott kiváló szerep; azon nevelésnek, mely bizonyos közhasznú eszméket már a zsenge korban igyekszik belecsepegtetni az ifjú nemzedékbe. Épp erre való tekintetből tartjuk örvendetesnek, hogy a magyar postatakarékpénztárnak sikerült az ifjuság köréből oly jelentékeny számot meghódítani a takarékosság eszméje számára. 32.847-re, vagyis az összes betevőknek 38.42^o/_o-ára rug azon betevők száma, a kiket gyermekek és tanulók rovata alatt tüntet föl a statisztika. Ha a postatakarékpénztáraknak meg lesz az a hatásuk, hogy a fiatal nemzedéket nemesak ösztönzik a takarékosság tényleges gyakorlására, hanem meggyökereztetik benne annak erényét oly módon, hogy azt meglett korban öntudatosan és következetesen gyakorolja, úgy akár erkölcsi, akár anyagi tekintetben méltán tekinthetők oly alkotásnak, mely az állami socialpolitika egyik legbecsesebb és legmaradandóbb vivmányát fogja képezni. Hogy a postatakarékpénztáraknak tényleg ezen hivatás jutott osztályrészükül, bizonyítják a külföldi példák is. Idézzük csak Franciaországot, az u. n. takarékos nemzetek e legelőkelőbbikét a hol az első évben mutatkozó 473,155 postatakarékpénztári betevő közül 115,567 kiskorú volt; Svédországot, a hol az első évben belépett 86,782 betevő közt 57,392 gyermek találkozott, vagy hogy tovább ne menjünk, Ausztriát, a melynek postatakarékpénztáránál, a midőn betevőinek száma 1884 végén elérte a 428,753-at, e számból 231,760 a gyermekek és tanulók sorából került ki. A magyar postatakarékpénztár tulnyomó számu gyermek cliensei fölött gunyolódni tehát egyáltalában nem indokolt, s a kik ezt cselekszik, csak azt árulják el, hogy az állam magasabb, ethikai jellegű feladatai iránt nem birnak érzékkel.

Fennállásuk első évében az egyes postatakarékpénztáraknál a forgalom ekkép alakult:

	Betétetett	Visszafizettetett	Tiszta betét összeg
Angliában . . .	25.376,028 frt	5.263,644 frt (21 ^o / _o)	20.112,384 frt
Belgiumban . . .	1.524,446 »	464,340 » (30 ^o / _o)	1.060,106 »
Olaszországban . .	1.743,397 »	610,405 » (35 ^o / _o)	1.132,992 »
Németalföldön . .	1.633,026 »	468,622 » (29 ^o / _o)	1.164,404 »
Franciaországban	30.378,159 »	8.371,141 » (27 ^o / _o)	22.007,018 »
Ausztriában . . .	8.176,883 »	2.946,050 » (36 ^o / _o)	5.230,833 »
Magyarországon .	2.677,098 »	1.257,532 » (47 ^o / _o)	1.419,566 »

E számcsoportok fölötté tanulságosak. A betétösszegek nagyságából ugyan a takarékoság mérvére következtetni alig lehet; mert hisz azt befolyásolja az illető ország területi nagysága és népességének száma, vagyonossága és végre a közvetítő hivatalok száma is. Például Anglia és Franciaország betétösszegének nagyságát mindezen körülmények kellőképen kimagyarázzák. Ha e tekintetben hazai viszonyainkra nézve keresnénk összehasonlítási alapot, még legjobban megtalálhatnók ezt az olasz és az osztrák postatakarékpénztárakban, mert a mi a fönt kiemelt viszonyokat illeti, tényleg e két állam áll legközelebb hozzánk. Figyelembe véve már most, hogy Olaszország nagyobb és sűrűbb lakosság mellett, bár valamivel csekélyebb számú közvetítő hivatal közreműködésével, kevesebbet gyűjtött, mint a magyar postatakarékpénztár, továbbá, hogy Ausztria postatakarékpénztára a check-üzlet beillesztésével, nagyobb számú és vagyonosabb lakosság részvéte mellett, azonfelül kétszer annyi közvetítő hivattal működött, úgy, a mi a betétösszeg magasságát illeti, a magyar postatakarékpénztárnak nem igen van oka szégyenkeznie. Kevésbé kedvező állapottal találkozunk azonban, ha a visszafizetések összegét, illetve azon arányt vesszük figyelembe, melyben az a betétösszeghez alakul. S itt csakugyan lehetetlen elzárkózni azon tény elől, hogy nálunk a betett összegnek csaknem felét ismét kivették a betevők, a mi mindenesetre a takarékosági érzék csekélyebb fokára vall. A többi államok e tekintetben jóval szerencsésebb helyzetben vannak.

Hogy a magyar postatakarékpénztárnak általában kedvezőtlen népesedési és gazdasági viszonyokkal kell megküzdenie, az indokolhatja a csekélyebb eredményt a külföldi intézetekkel szemben, de nem indokolja egyszersmind magának az intézménynek eredménytelenségét hazánkban. Sőt ellenkezőleg, már az eddig közölt adatok is igazolják, hogy a postatakarékpénztár a fenforgó körülmények közt igen kielégítőn betöltötte azt a missiót, mely rá ruháztatott s hogy teljes okunk van a legjobb várakozásokat fűzni a fiatal institúcióhoz, a melynek épp az az főadata, hogy azon fogyatkozásokat, melyek népünk takarékosági hajlamainak gyengébb kifejlődöttségére vezethetők vissza, idővel elenyésztetni segítse. Sanyarubb viszonyok közt, mint más államok, működik a magyar postatakarékpénztár; ez kimagyarázza

úgy a betétösszegben valamint az átlagban mutatkozó relativ kedvezőtlenebb eredményt a külfölddel szemben, de a fősúly nem ezen nyugszik s valamely intézmény életképessége bizonyára első sorban azon sikerben rejlik, mely működésének abszolút értékű adataiban jut kifejezésre. Ebből a szempontból kell kiindulnunk, midőn a magyar postatakarékpénztár által gyűjtött tiszta betétösszeget tesszük bírálat tárgyává. A postatakarékpénztár célját a kis tőkék gyűjtése képezvén, a betétösszeg méltánylásának criteriuma mindenesetre abban keresendő, vajjon az az összeg csakugyan tételenként csekély tőkék összegének eredménye-e, s ezt tudnunk annál fontosabb, mert minél csekélyebb tőkékkel van dolgunk, annál nagyobb bizonyossággal következtethetünk arra, hogy azok egyszersmind megannyi új tőkét képviselnek, melyek éppen csekélységüknél fogva, eddig a productivitástól elvonva voltak. E kérdést eldöntöttnek tekinthetjük, mihelyt kimutatjuk, hogy tényleg a legkisebb tőkék nyertek elhelyezést a postatakarékpénztárnál és egyuttal meggyőződést nyertünk arról, hogy más természetű, illetve nagyságú tőkék azok, melyeket viszont a magántakarékpénztáraknak adtak át gyümölcsözötés végett.

A magyar postatakarékpénztárnál volt az összes betétek közül:

5 frton alóli	88.79%
5—10 frtig terjedő	5.31 »
10—20 »	2.55 »
20—30 »	1.09 »
30—40 »	0.40 »
40—50 »	0.59 »
50—100 »	0.68 »
100—500 »	0.52 »
500 frton felüli	0.07 »

Viszont a magántakarékpénztáraknál az 1885. decz. 31-én forgalomban volt takarékbetéti könyvecskék közül képviselt

10 frtnál kisebb betétet	10.09%
10—50 frtos »	18.23 »
50—100 »	13.64 »
100—500 »	30.87 »
500—1000 frtos »	11.41 »
1000—2000 »	8.16 »
2000—5000 »	5.07 »
5000—10000 »	1.71 »
10000 frtnál nagyobb »	0.82 »

E táblázatokból kétségkívül levonható az a következtetés, hogy a postatakarékpénztár azon céljának, mely szerint a kis tőkék egybegyűjtésére szorítkozzék, teljesen megfelelt, mert hisz a 10 frtig terjedő betétek 94.10⁰/₀-át teszik a betéteknek, míg a 10 frton fölüliekre mindössze 5.90⁰/₀ esik. Bizonyítják továbbá ez adatok azt is, hogy magántakarékpénztáraink tényleg nem a kisebb, hanem a közép tőkék, a jómódu osztály tőkéinek képezik gyűjtőmedenczeit, mert azok a tőkék, melyek a 100 frtot túlhaladják, náluk a betéteknek 58⁰/₀-át képviselik. Végre tanuságot tesznek a közöltek arról, hogy postatakarékpénztárunk ily viszonyok közt magántakarékpénztáraink mellett valóságos misziót tölt be; s hogy nem csak nem szerepel az utóbbiak versenytársa gyanánt, hanem ellenkezőleg kiegészíti azok működését s pedig oly tőkéknek magához vonzása által, melyek eddig a productivitás céljaira egyáltalában föl nem használtattak, s így a nemzeti tőkeképződésre nézve tiszta nyereséget képviselnek. S mert ezek a tőkék új tőkék gyanánt tekintendők, természetes, hogy azok képződése nem lehet rohamos. E processus lassabb fejlődése, valamint általában a betéttőkéknek tételenként vett csekélyisége kellőképen indokolják a tiszta betétösszeg aránylagos csekélységét.

Nem kevésbbé tanulságos kép tárul elénk, ha a betétátlagot teszszük vizsgálódásunk tárgyává. Hogy a betétátlag csekély a postatakarékpénztárnál, azt az első pillanatra fölismerjük, ha a betevők számát összevetjük a tiszta betétösszeggel. A tiszta betétátlag nálunk tényleg nem nagy, főleg ha azt a külföldi postatakarékpénztárak tiszta átlagaihoz mérjük.

A tiszta betét átlag volt

Angliában	114 frt 15 kr.
Belgiumban	179 » 82 »
Olaszországban . . .	19 » 75 »
Németalföldön . . .	34 » 75 »
Franciaországban . .	103 » 75 »
Ausztriában	14 » 41 »
Magyarországon . . .	16 » 60 kr.

A betétátlag tehát Ausztria után nálunk a legcsekélyebb. A betétátlag csekélyisége azonban korántsem tekinthető mindig kedvezőtlen tünetnek. Mert ha az a nemzet lenne a legtakarékosabb,

A hazai és külföldi magántakarékpénztárak takarékbetéti arányát Vargha Gyula, pénzügyeink történetét feltűntető jeles művében, a következő táblázatban állította össze.

Magyarországon esik egy betevőre	744	frt.
Angliában » » »	489	»
Spanyolországban » » »	418	»
Olaszországban » » »	287	»
Norvégiában » » »	250	»
Németországban » » »	247	»
Belgiumban » » »	240	»
Svájcban » » »	214	»
Dániában » » »	192	»
Franciaországban » » »	162	»
Oroszországban » » »	144	»
Németalföldön » » »	136	»
Svédországban » » »	115	»
Angliában » » »	21	frt.

Látjuk, hogy a legnagyobb átlagot hazánk tünteti föl; s ez nem kedvező jelenség, mert nem azt bizonyítja, hogy népünk vagyonos vagy takarékos, hanem csakugyan azt, hogy a nyugat munkás, takarékos és vagyonos államaiban a szegényebb osztályok megtakarított fillérei, és a fogyasztástól megmentett összegek alkotják a milliókat, nálunk pedig a vállalkozástól elvont tőkék, melyek rohamosan és roppant összegekben halmozódnak össze takarékpénztárainknál.

A takarékoság mértékének sokkal biztosabb nyilvánítását találjuk azon arányszámokban, melyek mutatják a takarékpénztári betétkönyvecskének megoszlását a lakosságban. S itt legottan megváltozik a fönt vázolt kép. Ugyanis egy takarékpénztári betétkönyvecske esik

Angliában	2 lélekre
Dániában	4 »
Svájcban	5 »
Svédországban	6 »
Norvégiában	6 »
Németországban	8 »
Franciaországban	9 »
Ausztriában	13 »

Németalföldön	20 lélekre
Belgiumban	21 »
Magyarországon	27 »
Olaszországban	27 »
Spanyolországban	438 »
Oroszországban	748 »

A postatakarékpénztár tehát minden tekintetben dicséretesebb bizonyítványt szolgáltat ki közönségünk takarékosági erényéről. Ha számba vesszük azon föntebb közölt táblázatot, mely a postatakarékpénztári betétkönyvecskéknek a lakosságban való megoszlását tünteti föl, legott látjuk, hogy az aránytalanság a külföldi államokhoz képest korántsem oly nagy, mint a magántakarékpénztáraknál. S ez a tény joggal enged arra következtetni, hogy nálunk a postatakarékpénztárnak már szintén sikerült széles rétegeket bevonni működési körébe, s ha tiszta betétátlaga csekély, az épen nem annak bizonyítéka, mintha nálunk kevésbbé volna az intézménynek talaja, mint másutt, hanem inkább annak hogy lakosságunk kevésbbé vagyonos s hogy a kevésbbé vagyonos lakosságból csakugyan azok fordultak a postatakarékpénztárhoz, a kiknek számára tulajdonképen teremtetett, t. i. a szegényebb sorsuak.

Ez az eredmény nem kicsinylendő, főleg ha meggondoljuk, hogy az a hátrány, a melylyel a postatakarékpénztáraknak megküzdenniök kell, t. i. a betétek után fizetett kamatoknak a versenyvállalatok által nyújtott kamatoknál csekélyebb volta, hazánkban tán jóval nagyobb mértékben meg van, mint másutt. A postatakarékpénztárak kamatlába ugyanis

Angliában	2.5%
Belgiumban	3.9 » időközben 2% leszállt.
Olaszországban	3.5 »
Németalföldön	3.6 »
Franciaországban	3.0 »
Ausztriában	3.0 »
Magyarországon	3.6 »

A tőkék államkötvényekben való elhelyezésének jövedelmezősége ekképen alakul:

Angliában	3.0 %
Belgiumban	3.8 »
Olaszországban	4.66 »

Németalföldön	3.9 »
Franciaországban	3.83 »
Ausztriában	5.3 »
Magyarországon	5.28 »

E két táblázat egybevetéséből megállapíthatjuk a két kamatozás viszonyát egymáshoz. Vagyis látjuk, hogy a postatakarékpénztárak által fizetett kamat az államkötvények kamatának

Angliában	83 %-át
Belgiumban	103 »
Olaszországban	75 »
Németalföldön	77 »
Franciaországban	80 »
Ausztriában	58 »
Magyarországon	68 %-át képezi.

Ausztria után tehát a magyar postatakarékpénztár van a vázolt viszony mellett a leghátrányosabb helyzetben.

Ugyanerre az eredményre jutunk, ha a magántakarékpénztárak kamatlábát hasonlítjuk össze a postatakarékpénztárak által fizetett kamatlábbal. A magántakarékpénztárak kamatlába tett

Angliában átlag	2.75 %-ot
Olaszországban	4.30 »
Franciaországban	3.50 »
Ausztriában	4.50 »
Magyarországon	4.63 »

Vagyis a magántakarékpénztárak kamatlába a postatakarékpénztári kamatlábnak

Ausztriában	110 %
Olaszországban	123 »
Franciaországban	117 »
Ausztriában	150 »
Magyarországban	128 %-át

képezi. Ily viszony mellett a magántakarékpénztáraknak épen nálunk alig lehet okuk panaszra a verseny miatt.

A fentiekben vázolt néhány jellemző adat kiemelésével tán sikerült azon meggyőződést felkeltenünk, hogy a magyar postatakarékpénztár mindjárt első működésében tényleg bevált annak, a minek szervezője, közlekedésügyi kormányunk jelenlegi vezére, élénk gyakorlati érzékével és éles látásával,

Kétséget sem szenved azonban, hogy a postatakarékpénztáraktól várt üdvös hatásnak kétféle t. i. szociális és gazdasági jelentkezése nálunk ma még túlnyomón az egyik s pedig az első irányban számot tevő. A postatakarékpénztáraknak a nép takarékoságiérzetének felköltését czélzó erkölcsi, socialis hivatottsága mellett nem kevésbbé fontos szempont a gazdasági előny, mely áll nem csupán abban, hogy a megtakarított betétek a nemzeti tőkeképződésnek képezzék minél nagyobb alkatelemét, hanem abban is, hogy az intézmény fentartása oly módon vitessék keresztül, mikép a betevőknek nyújtott tisztességes kamatok, az intézet administratív költségei fedezése után, még az államkincstár is jövedelmi forrást lásson benne. Így az angol postatakarékpénztár már a hetvenes évek végén közel másfél millió frttal járult évenként az állam jövedelmeihez; s hasonló nagy sikert fognak rövid idő múlva felmutathatni a jóval fiatalabb francia és olasz postatakarékpénztárak. Hogy ez eredményt kellőkép méltányolhassuk, számba kell vennünk hogy a postatakarékpénztárak szorosan vett üzletköre meglehetősen korlátolt, a mennyiben a betéteknek járadékokra való convertálásán kívül tisztán a betétek elfogadására és visszáfizetésére egyrésről s gyümölcsöztetésére másrésről irányul; s hogy üzleti hasznuk, miként már említettük, kiválón azon összeg, mely a betevőknek fizetett kamatoknak gyümölcsöző értékek által hajtott jövedelemből való levonása után fenmarad. A postatakarékpénztárak továbbá az államtól, illetve a postakincstártól nyert előleggel, mely után, igaz, kamatot nem fizetnek, kezdik meg működésüket s fedezik összes kiadásukat mindaddig, míg saját lábukra nem állhatnak, a minek bekövetkeztével azután kötelezve vannak a nyert előleget visszatéríteni. Az administratív kiadások teljes fedezését, a kapott előlegek visszatérítését követi, a legtöbb postatakarékpénztárnál, tartalékalap képzése — nálunk egy millióra van szabva — az intézetet ért veszteségek fedezésére s csakis e föltételek beálltával tarthat az államkincstár igényt arra, hogy az intézet üzleti nyereségeit a maga részére mint jövedelmi forrást tekinthesse. Mindezekkel szemben pedig érvényesül a postatakarékpénztárak kitűzött alapelve: a kis tőkék egybegyűjtése s ezzel kapcsolatban elterelése a nagyobb tőkéknek a postatakarékpénztártól. A fől sorolt körülmények tehát kellő magyarázatul szolgálnak

arra nézve, hogy a tiszta betétátlag, mely alapját képezi a postatakarékpénztár üzleti nyereségeinek, csak lassan növekedhetik vagy legalább csak hosszabb időtartam után éri el azon magasságot, midőn már az intézet összes kötelezettségei teljesítése mellett egyszersmind az államnak tiszta jövedelmi forrása gyanánt kínálkozhatik.

Hogy a magyar postatakarékpénztár mikor fogja az államgazdasági kihasználás e boldog állapotát elérni, azt ma még csak ugyan bajos volna meghatározni. Annyi bizonyos, hogy e tekintetben sok nehézséggel kell megküzdenie, daczára annak, hogy intézetünk ma a legolcsóbban adminisztrált postatakarékpénztár. De a betevőinek nyújtott kamatláb, mint láttuk, a németalföldit kivéve — jelentékenyebb, mint bárhol másutt; a visszafizetések, a betétekhez képest, aránytalanul nagyok s végre a tiszta betétátlag is alacsony. E mellett a magyar postatakarékpénztár egyike azon postatakarékpénztáraknak, a melyek a legtisztábban megóvták az intézménynek tulajdonképeni jellegét. Azon elméleti momentumok, melyek általában a postatakarékpénztári intézményhez fűződnek, s a melyeket fejtegetéseink első részében tömören összefoglalni megkísértettünk, a gyakorlatban a magyar postatakarékpénztárnál a legjellegzetesebben jutnak kifejezésre.

Külföldi országokban ez elmélet nem mindenütt óvatott meg annyira s a viszonyokhoz képest a postatakarékpénztár tulajdonképi működése mellett — oly szolgálatok teljesítésére is hivatott föl, melyek az első pillanatra tullépni látszanak azon keretet, melyet az elmélet megszabott. Olaszországban 1882. január 1-én törvény lépett életbe, mely rendeli, hogy az összes birói letétek — az értékpapirok kivételével — a postatakarékpénztár közvetítő hivatalainak adandók át s hogy minden birói hatóság a maga közvetítő hivatalánál folyó számlát vezessen betétjeiről. A törvény, melyet Olaszország egyik legkiválóbb államférfia : Zanardelli kezdeményezett, a hatóságokat, fölmentette a letétek őrizetének gondjai alól s haszna abban nyilvánult, hogy mig azelőtt a letétek fölhasználásuk vagy visszaszolgáltatásuk idejéig a bíróságok pénztáraiban heverték, most forgalomba hozattak a postahivatalok által, illetve gyümölcsözőleg átvétettek a postatakarékpénztár által s ezzel a productivitás körébe bele-

vonattak. A reform a legkitünőbbben bevált. Mily forgalomról van szó, az kitűnik abból, hogy a törvény életbeléptetése óta 1886. augusztus végéig birói letétekben 59.337.239.49 lira betét és 50.172.754.69 lira visszafizetés eszközöltetett s hogy a mondott időszakban tiszta betétkövetelés gyanánt csupán ez üzletágban 9.164.484.80 lira jelentkezik. Ugyancsak 1883-ban az olasz postatakarékpénztár közvetítő hivatalai fölhatalmaztattak, hogy az államkötvények lejárt kamatszelveit betétek gyanánt elfogadhassák; egymásik törvényes rendelkezés a számsorsjáték nyereményeinek convertálását bizta a postatakarékpénztárra. — A belga állami takarékpénztár, melyről különben mellékesen megjegyezzük, hogy szervezete unicumot képvisel az összes állami takarékpénztárak közt, nem csak lejárt szelveit, sőt állami értékpapirokat fogad el betétek gyanánt, hanem mint az állam és községek letétbankja is szerepel; azonfelül bizonyos föltételek mellett kölcsönt is ad a földbirtokosnak s végül ugy a németalföldi mint a francia postatakarékpénztárakkal nemzetközi conventiót kötött, mely által az egyik államban eszközölt postatakarékpénztári betétek átvitele vagy visszafizetése a másik állam közvetítő hivatalainál lehetővé tétetik. — Franciaország, melynek postatakarékpénztára a takarékoság tekintetében mintaszerű nemzetre támaszkodhatik, 1885. az u. n. hajó-takarékpénztárakat állítá fel, melyek nem egyebek a postatakarékpénztár tengeri közvetítő hivatalainál. E hatalmas ország továbbá a maga postatakarékpénztárát kiterjeszté Algirra és Tunisra; fölhatalmazta külföldön levő összes postai exposituráit pl. Konstantinápolyban, hogy a postatakarékpénztár számára betéteket elfogadhassanak; s a francia köztársaság képviselője volt az, a ki a legutóbbi lissaboni postacongressuson előterjesztette a postatakarékpénztári uniónak a congresszus által elfogadott indítványát, mely az összes postatakarékpénztárakat — a postaunio módjára összeköttetésbe hozni s így a takarékpénztári forgalmat nemzetközivé tenni lesz hivatva. Anglia postatakarékpénztárát egy világ-nemzet gazdagsága mellett a friendly societyk, a penny bankok bámulatos szervezete támogatja. S végül emlitsük az osztrák postatakarékpénztárt, melynél az 1883. november havában létesített és ujabban törvényesen szabályozott check- és

clearing forgalom az egész üzletnek tulnyomó részévé és alkat-
elemévé fejlődött.

E mozzanatok feltüntetésével főleg arra akarunk utalni, hogy a postatakarékpénztárra, mint minden közintézményre, fejlődésében a gyakorlati szempontok döntő befolyásuak, s hogy az a különféle országokban oly alakulást ölt, a mely a konkrét szükségleteknek megfelel. A postatakarékpénztár közegében, a postában valóban oly hatalmas eszköz rejlik arra, mikép a modern forgalom érdekei mind szétágazóbb irányban nyerjenek kielégítést, hogy nem csodáljuk, ha általa a postatakarékpénztár oly működési körbe vonatik bele, melyre alkotói kezdetben nem is gondoltak. Nem azt értjük ezalatt, hogy a postatakarékpénztár el fog tereltetni tulajdonképi hivatásától, ez végzetes hiba lenne; hanem hogy természetesnek kell találnunk, ha idővel egyszersmind más teendők bizatnak az intézményre, melyek mig egyrésről változatlanul hagyják eredeti hivatása betöltésének lehetőségét, addig másrésről bizonyos közszükségletek és reformok megvalósítását involválják s így maguk szempontjából épp oly érdeket képviselnek az államra nézve, mint pl. a takarékosági szellem általánosítása. Nem hiszszük, hogy a postatakarékpénztár ügykörének ilyenén terjeszkedését valaki helyteleníteni tudná; főleg akkor és ott, a midőn és a hol arról van szó, hogy azzal egyszersmind a materiális biztosítékok és előnyök megszereztesse az intézménynek, melyre nézve, miként kifejtettük, a socialis és erkölcsi hivatottság csak az egyik, bár igen kívánatos érdeket képviseli.

Reánk nézve mindenesetre az osztrák postatakarékpénztár fejlődése bir a legnagyobb fontossággal. Ezt nem pusztán azon szoros viszony indokolja, melyben a monarchia másik államához állunk s a mely természetszerűen befolyásolja nem egy állami intézményünket, hanem az a körülmény is, hogy közállapotaink tényleg Ausztriáiéhoz hasonlítanak legjobban. Az osztrák postatakarékpénztár kitünő szervezője és volt igazgatója, Coch udvari tanácsos a check és clearing forgalom rendszerítésével kétségtelenül oly alkotásra czélzott, mely a check használatának a nyugati országokban már régebben meghonosított előnyeit Ausztriában is megteremtse, emellett azonban az intézménynek magának bizonyos tekintetben pénzügyi háttérrel is biztosítson.

Ami az előbbi czélt illeti, annak kivihetőségét a postatakarék pénztár keretében azonnal be fogjuk látni, mihelyt magát az eljárást vesszük szemügyre. A betevőnek jogában áll ugyanis bizonyos betétösszeg, pl. 100 frtnyi tiszta követelés után betét-könyvecskéjét az intézetnél letéteményezni. Az intézettől erre check-könyvecskét kap, a melynek egyes check lapjait kitöltvén, a fönt említett törzsbetéten túl fenmaradó betétösszegek fölött tetszés szerint rendelkezhetik. Ha a check, mely gyakorlati kiállításánál fogva megóvható a hamisítás ellen, a központi intézetnél vagyis Bécsben mutattatik be, azonnal ott liquidáltatik; ha azonban pl. egy prágai betevő kívánná check útján betétjét bárhol másutt kiutalványoztatni, ez esetben a kiszakitott check, melyet a postatakarékpénztárhoz küld be, megjelöli az illető egyént vagy céget s a postatakarékpénztár utalvány alapján az összeget közvetítő hivatalai által kifizetteti. Ily módon a legkényelmesebb módja nyílik a betevőnek, hogy minden költség nélkül bárhol fizetési kötelességeinek eleget tegyen, emellett nem kénytelen magánál készpénzt tartani, mert az biztosan hever a postatakarékpénztárnál, sőt ott kamatozik számára. Továbbá könnyen megtörténhetik, hogy a postatakarékpénztár két betevője kölcsönös fizetési viszonyban van egymással; az ilyen két betevő azután akkép rendelkezhetik, hogy az egyik által a másik javára beküldött check ne liquidáltassék készpénzben, hanem a check által képviselt összeg egyszerűen irassék át az egyik check számláról a másikra, a mi nek végső eredménye ugyanaz, mintha az egyik, az adós által kiutalványozott összeg a másiknak, a hitelezőnek visszafizettetnék, s az utóbbi most ez összeget ismét betenné s az javára könyveltetnék. Mennyivel egyszerűbb, gyorsabb és olcsóbb az előbbi módozat. Az adós fizet, a hitelező elfogadja a fizetést anélkül, hogy egyébre volna szükség, mint egy tollszár mozgásba hozatalára. E szervezet a clearing rendszert képviseli s lehetővé teszi a giro-forgalomnak a legnagyobb méretekben és a legkényelmesebb alakban való használatba vételét.

De nem csak a fizetési módozatokat közvetíti ily rendkívüli ruganyossággal és könnyűséggel a postatakarékpénztár. A betevő ugyanis, a ki a postatakarékpénztárnál letéteményezte betétkönyvecskéjét, bizonyos számú letétjegyeket kap. E letét-

jegyeket, melyek előnye, hogy általuk ugyanazon betétkönyvecs-kére több helyen, többen, egyszerre eszközölhetnek betéteket, -- a betevő azok közt szétoszthatja, a kiktől fizetéseket vár. Ez adósok azután ily letétjegyre bármely közvetítő hivatalnál befizethetnek; a befizetett összegek a letéteményezett betétkönyvecs-kékre történt betétekül tekintetvén, a közvetítő-hivatal által bejelentetnek, a központnál pedig elszámoltatnak. A postatakarékpénztár minden egyes betét után értesíti a betevőt, hogy számlája ennyi és ennyi betéttel gyarapodott s a betevő viszont check útján bármikor rendelkezhetik, hogy a begyűlt összeg neki vagy másnak kiutalványoztassék vagy pedig egy más check conto tulajdonos javára, ennek számlájára átírássék.

E szervezet óriási előnyei annyira szembeszökők, hogy azokat bővebben fejtegetni aligha kell. Épp oly kétségbevonhatatlan, hogy a szervezet a posta felhasználásában bírja a legalkalmasabb közegét, mert hisz a posta az ország bármely részére kiterjeszkedvén, a legtávolabbi vidékeket hozza szoros összekötetésbe, továbbá az állam kezelése és garantiája mellett működvén, a legnagyobb biztonságot nyújtja; s végre mert egész organismus praedestinálja arra, hogy a hitelforgalom ez ágát kifogástalanul művelje. Hisz maga az utánvételi forgalom is, mely a posta-intézménynél rendszeresítést nyert, mutatja, hogy a postának hivatottságát bizonyos tekintetben bankszerű teendők ellátásával már évek előtt fölismerték és méltányolják jelenleg mind fokozottabb mértékben.

Az osztrák postatakarékpénztár ez üzletága csakugyan rendkívüli módon fölkaroltatott a közönség által. Erre nézve meggyőző adatokat fog szolgáltatni az alábbi néhány szám-csoport.

Az osztrák postatakarékpénztár tulajdonképi *takarékbetéti forgalma*, évek szerint csoportosítva, ekkép alakult:

	Betét frt	Visszafizetés frt
1883. évben	7.867,022	3.865,281
1884. »	10.484,619	8.254,727
1885. »	14.446,207	11.948,457
1886. »	15.459,051	13.634,030
1887. nov. végeig	13.931,389	12.216,517
Összesen	62.138,288	49.949,012

Most nézzük a *checkforgalom* alakulását:

	Betét frt	Visszafizetés frt
1883. évben	322,285	213,294
1884. »	46.223,530	41.234,430
1885. »	263.853,688	252.260,084
1886. »	478.190,613	466.807,298
1887. nov. végeig . .	555.617,094	551.684,751
Összesen .	1,344.207,210	1,312.199,857

Az óriási különbözet, mely a checkforgalom és a takarékbetéti forgalom közt mutatkozik, az első tekintetre feltűnik. Míg az osztrák postatakarékpénztár utóbbi összes forgalma — a betéteket és visszafizetéseket összevéve — az intézet működésének kezdete óta 112.057,300 frtra rug, addig a check hasonforgalma elérte a 2,656.407,067 forintot, *tehát jóval több mint huszszorosát* a takarékbetéti forgalomnak.

De a mutatkozó tiszta betétösszeg is, ekképen részletezve, feltűnteti a takarékbetéti forgalomnak nagy túlszárnyaltatását a checkforgalom által. Az osztrák postatakarékpénztár tiszta betétösszege volt f. évi november végén 44.975,661 frt 61 kr. Ebből jut a takarékbetét-forgalomra 12,467,210 frt 86, a check-forgalomra pedig 32.508,450 frt 70, az utóbbi tehát a tiszta betét forgalomban több mint 70° -al részesedik.

Eltekintve tehát a vázolt rendszernek nagy közgazdasági jelentőségétől, az a cél, hogy általa a postatakarékpénztár pénzügyi támaszt nyerjen, jelentékenyen meg van közelítve. Mert, miként láttuk, a szervezet óriási összegeket vonz magához s ezzel dús forrást nyújt az intézetnek, hogy akár a tiszta betétátlag felgyülemeléséből eredő nyereség nagyobbodását, akár pedig a befolyt tőkéknek a kamatozási határidőkön kívül maradását, tehát nem kamatoztatását a maga javára kihasználja. Hogy e tekintetben mily nagy különbség van a tiszta takarékbetéti és a check forgalom jövedelmezősége közt, arra nézve bizonyítékul szolgálhat az osztrák postatakarékpénztár 1886. évi működéséről szóló hivatalos jelentés, a hol mindkét forgalom (az előbbi évektől eltérően) külön-külön emeltetik ki. Míg ugyanis a nevezett évben a tisztán takarékbetéti üzletnél a betéti átlag 12 frt 16 kr volt, addig a check forgalomban a betétátlag 117 frt 8 kr.

Vagy a pénzügyi eredményt vizsgálva, míg a tisztán takarékpénztári üzletben mérleg szerint 100,979 frt 38 kr veszteség mutatkozik, addig a check forgalom 160,885 frt 37 kr nyereséget eredményezett. S ez utóbbi intézmény e gazdasági kihasználhatóságát kétségkívül még jobban előmozdítja az a novella, melyet pár hét előtt fogadott el az osztrák törvényhozás, oly czélból, hogy az eddig pusztán rendeletileg szabályozott forgalomnak törvényen nyugvó alapot biztosítson. A novella ugyanis a check forgalom útján begyűlő tőkék kamatlábát leszállította, úgy, hogy azok egy százalékkal kevesebbet jövedelmeznek tulajdonosaiknak, mint a postatakarékpénztári betevőknek tőkéi; továbbá a portomentesség élvezetét meghagyta ugyan, de most már 2 krnyi illetéket ró minden egyes transactióra, azonfelül $\frac{1}{4}$ ezredék provisiót biztosít az intézetnek s végre azon szakasszal, mely a check betétek gyűmölcsöztetését rendezi olykép, hogy az intézet a járadékokon kívül ezután elsőbbségi kötvényekbe, sorsjegyekbe és záloglevelekbe fektetheti tőkéjét, bizonyos megszorítások mellett váltókat számítolhat le, lombardüzletet folytathat, pénzeit folyó számla mellett egyes bankoknál elhelyezheti stb., kétségkívül hatásos módot nyújt az intézet anyagi boldogulására.

Részünkről az osztrák postatakarékpénztár keretének e kiszélesbitését jelentékeny vívmánynak tartjuk a gazdasági életre nézve. De viszont nagy bajnak tekintenők, ha a szélesbitett kereten belül a csillogó check háttérbe szorítaná a szerény takarékpénztári könyvecskét; s ha az előbbi rendszerrel elért nagyszerű eredmények elfeledtetnék, hogy a postatakarékpénztár eredeti rendeltetésének szoros betartása és megvalósítása nem kevésbbé fontos érdeket képvisel az ország gazdasági és socialis életében. A postatakarékpénztár a maga szűkebb üzletágában a kis tőkésre nézve csak oly szükséges, sőt tán szükségesebb alkotás, mint kiterjesztett üzletkörével a nagy tőkével dolgozó üzletemberekre nézve. Mindkét rendszert ápolni kell, az egyiket úgy, mint a másikat. Céljuk, módszerük eltérő; haladjon és boldoguljon kiki a maga útján, s valóban megbocsáthatatlan hiba volna összekeverni a kettőt, s ezzel fölidézni a veszedelmet, hogy a hatalmasabb fölfalja a gyengébbet. Azért csak helyeselhető az osztrák törvényhozás azon eljárása, hogy e két üzletág

szigorú külön választását törvényileg kimondta. Az osztrák postatakarékpénztár ma tényleg két intézetből áll; s virágzásának az lesz próbaköve, mennyiben lesz képes a vezetés mindkét intézetnek a maga lényéből folyó attribútumait tiszteletben tartani.

Kiválón azért foglalkoztunk részletesebben a szomszéd intézménnyel, mert azt hiszszük, nem messze az idő, midőn a magyar postatakarékpénztárt illetőleg is föl fognak vettetni azon kérdések, melyeket azzal kapcsolatban föntebb ismertetni igyekeztünk. Baross Gábor miniszternek a pénzügyi bizottságban tett kijelentései mindenesetre támogatják e föltevést. Meggyőződésünk, hogy ha a magyar postatakarékpénztár reorganisatiójára kerül a sor, ez úgy fog keresztülvitetni, hogy az megnagyobbítva épp úgy beválik, mint bevált eddig is, sokkal kisebb árnyaival. Az intézménynek hazánkban való szervezője köztudomás szerint szilárd, biztos kézzel szokta megalkotni conceptióit; emellett az intézmény iránt kezdettől fogva különös érdeklődést tanusított; mindez kellő garantiát képez arra nézve, hogy a reform kellő körültekintéssel és az ország valódi szükségleteire való tekintettel nyerend megvalósulást.

Közgazdasági és statisztikai évkönyv.

— Szerkesztik dr. Jekelfalussy József és dr. Vargha Gyula. ¹⁾ —

A tulságos szerénység nem válik sem valamely mű, sem a szerző előnyére, ez az első benyomás, melyet a »Közgazdasági és statisztikai évkönyv« áttekintésénél nyerünk. Az Évkönyv gondos átvizsgálása arról győzi meg a szakembert, hogy statisztikai irodalmunk azon két jeles művelője, kiknek kezéből ezen nagy szorgalomra valló mű kikerült, minden tekintetben kiváló és eredményes munkát végzett; hogy a magyar évkönyv bátran kiállja az összehasonlítást bármelyik más nyelvű, hasonló jellegű vállalattal. Ez lesz a szakértő bírálata, még ha elfogultan tekintí is a művet, mert annak jelességét még az elfogultság sem tagadhatja.

Mit véljen azonban a közönség, ha ezen mű előszavában dr. Keleti Károly, statisztikai irodalmunk legjelesebb képviselőjének tollából mentegetőzést olvas a mű gyengéi, szerkezeti fogyatkozásai és tartalmi hiányai felől? Azt kell hinnie, hogy ezen hiányok tényleg főnforognak, holott ezen mentegetőzés csak a tökéletességre valló törekvésnek kifejezése: azon magas szempont mellett, melyből egy Keleti ítélheti meg a statisztikai irodalom valamely jelenségét, talán érthető e mentegetőzés, de itt nincs helyén a tulságos szerénység, mert a kitünő mű helytelen megítélésére vezet.

Bátran merjük állítani, hogy az összes statisztikai compendiumok között nincs egy sem, mely akár a beosztás czélszerűsége, akár a tartalom gazdagsága, mindent felölelő bősége tekintetében a közgazdasági és statisztikai Évkönyv most megjelent első évfolyamával egy sorba volna állitható. Akár a Block-féle Annuaire-rel, akár a Keltie-féle »Statesman's Yearbook«-kal, akár a Brachelli-féle »Statistische Skizze«-vel hasonlítjuk össze, a bírálat eredménye nem lehet más, mint hogy a magyar évkönyv beosztása rendszeresebb és tartalma legalább is oly bő és új, mint ezek bármelyikéé. A beosztás czélszerűsége pedig az

¹⁾ Közgazdasági és statisztikai évkönyv. Ujabb első évfolyam. 1887. Az akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának támogatásával kiadja az országos statisztikai hivatal. Kilián Frigyes bizománya. Ára 3 frt 50 krajczár.

ilyen kézikönyveknel rendkívül fontos, mert a közönség csak helyes beosztás mellett tájékozhatja magát az adatok halmazában.

Az ilyen irodalmi vállalatoknál kétféle rendszert lehet követni. Vagy államok szerint csoportosíttatnak az adatok, vagy pedig rendszeresen, tárgyak szerint. Az előbbi módot követik Block és Keltie, az utóbbit Neumann-Spallart és a magyar évkönyv szerkesztői. Nem szenvedhet kétséget, hogy az utóbbi eljárás, úgy a közönség szempontjából, mint a mű irodalmi jellegénél fogva megfelelőbb, mert ezen mód mellett a közönség együtt, egymás mellett találja az egy themára vonatkozó összes adatokat, a nemzetközi összehasonlítás, a mi ezen művek főcélja, csak ilyen eljárás mellett lehetséges. Ez sokkal fáradtságosab, mint az egyes államokra vonatkozó adatoknak egymás után való felsorolása; de ha az évkönyveknek az a céljuk, hogy összegyűjtve, tartalmazzák a nemzetközi statisztikai anyagot, akkor azt kezelhetővé és felhasználhatóvá is kell tenniök.

Az évkönyv szerkesztői helyes statisztikai érzékről tettek tanúságot, midőn e reájuk nézve rendkívüli munkával járó utat választották, hogy az évkönyv használhatóságát lehetővé tegyék. A statisztikával szakszakszerűen nem foglalkozóknak képzetük sem lehet arról a rengeteg munkáról, melyet ezen kötet összeállítása igényelt; a szerkesztők fáradtsága azonban nem veszett kárba, mert oly munkát bocsátottak a közönség rendelkezésére, melynek nincs párja az egész statisztikai irodalomban. Ha a tökéletességet ez a mű sem érte el, a mint semmiféle évkönyv nem érte el és nem fogja elérni, az nem a szerkesztők hibája, mert ennek az az oka, hogy az egyes államok statisztikai anyaga nem egyöntetű alapon készül és nem egy időben tétetik közzé. Ez az a nehézség, melyet nem lehet leküzdeni, és mely mindig meg fogja akadályozni a hasonló jellegű vállalatok egyöntetűségét. Ez a körülmény azonban korántsem igazolja, hogy némely nemzetgazdasági és statisztikai évkönyv egészen olyan, mintha a papirkosárból került volna ki: a szerkesztők gonddal és utánjárással legyőzhetik az általunk említett körülményből folyó nehézségeket.

E nehézségek oly mértékben, mint a magyar Évkönyvben, egyetlen hasonló rendeltetésű vállalatban sem győzettek le; ez a mű rendszeresen minden részében, tartalmazza a teljes statisztikai anyagot, melynek gazdagsága és változatossága még a szakembert is meglepi. Ez a mű egyenesen nélkülözhetlen mindazokra nézve, kik a közgazdasággal és a közélet jelenségeivel foglalkoznak; ezek hálásan fogják elismerni a szerkesztők fáradozását, melylyel annyi munkától megkímélték a szakembereket, midőn összehordták az összes államok hivatalos kiadványaiban elrejtett statisztikai anyagot. Ebben a tekintetben nem akarunk másra utalni, mint az östermelés statisztikájára, mely az összes államok adatait a legmeszszebb menő részletezéssel tartalmazza, a mit semmiféle szakmunkában nem talál meg a közönség. Ha az áruforgalmi adatokat keressük, azokat oly rendszeresen földolgozva találjuk meg, és

oly bőségben, hogy azt magános, kinek az összes államok ősanyaga nem állhat rendelkezésére, a legnagyobb buzgalom és fáradság mellett sem állíthatja össze.

Ezek után talán fölösleges is az évkönyv tartalmáról tüzetesen szólni, annál inkább, mert az anyag gazdagságát még kimerítő ismeretetés is csak jelezheti. Az Évkönyv céljánál fogva mindenütt a magyar viszonyokból indul ki és a Magyarországra vonatkozó adatok mellé csoportosítja a nemzetközi adatokat, melyek ily részletességgel egyetlen más statisztikai évkönyvben sem találhatók meg. A szerkesztők a most megjelent kötetet első évfolyamnak tekinték és ezért földolgozva nyújtják a multa vonatkozó statisztikai anyagot is, a minek következtében a mű tartalma tulterjed egy évkönyv természetes korlátain és Magyarország rendszeres statisztikájául tekinthető, kiegészítve a nemzetközi statistikával.

Az Évkönyv tizenegy részből áll, u. m. I. Terület és népesség. II. Östermelés. III. Bányászat és kohászat. IV. Ipar. V. Kereskedelem. VI. Közlekedés. VII. Hitel. VIII. Közoktatásügy és szellemi műveltség. IX. Igazságügy. X. Véderő. XI. Állami pénzügy, a mihez mint különálló rész járul a népesség élelmezésére vonatkozó szakasz, a mely ágát a statisztikai irodalomnak Keleti Károly teremtetete meg. E részeken belől vannak a szakaszok; hogy kitüntessük, minő gonddal jártak el a szerkesztők, felsoroljuk az östermelésre vonatkozó rész egyes szakaszainak (nem fejezeteinek) czimeit: 1. Mezőgazdaság. 2. Állattenyésztés: 3. Szőlőművelés és bortermelés. 4. Erdészet. 5. Birtokviszonyok. 6. A földbirtok jövedelme. 7. Földhitel és talajjavítás. 8. Mezőgazdasági népesség és gazdasági szakoktatás.

E felsorolásból látható, hogy az Évkönyv szerkesztőinek figyelmét egyetlen fontos viszony sem kerülte el, és nincs az állami- és közéletnek oly statisztikailag földelíthető ága, melynek statisztikai anyagát az Évkönyv nem tartalmazná. Az Évkönyv a mellett, hogy az anyagnak minden tekintetben tudományos földolgozására törekedett, első sorban gyakorlati használatra rendelt kézi könyv, melyet nem nélkülözhet senki, ki a nyilvánosság terén működik vagy pedig a közélet jelenségeit öntudatosan akarja megítélni. A szerkesztők ezen Évkönyv kiadásával nagy szolgálatot tettek a magyar közönségnek és az országos statisztikai hivatal áldozatkészsége, melylyel e mű megjelenését lehetővé tette, soha sem volt inkább helyén való, mint e mű kiadásánál.

Dr. HELTAI FERENCZ.

Közgazdasági folyóiratok szemléje.

Journal des Économistes : Revue de la Science économique et de la statistique.

1887. november havi füzete :

A. de *Foville* : La liberté du travail.

Ch. *Gomel* : Questions algériennes et tunisiennes.

H. P. Le projet de loi concernant la faillite.

S. *Raffalovich* : Un économiste théoricien. W. Stanley Jevons.

Rouxel : Revue critique des publications économiques en langues française.

Meyners d'Estrey : Les colonies néerlandaises.

Dialogues des Morts.

Bulletin.

Société d'Économie politique de Paris.

Société de statistique de Paris.

Comptes rendus.

Chronique économique.

Bibliographie étrangère.

Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. (Tübingen.)

1887. évi negyedik füzet :

Cohn : Über die Forbildung zum höheren Verwaltungsdienste in den deutschen Staaten.

Wagner : Finanzwissenschaft und Staatssocialismus.

Übersicht über die Verträge, Gesetze und Verordnungen des Jahres 1886.